รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการจัดทำ
สารานุกรมตะวันออกกลาง

โดย ศราวุฒิ อารีย์ และคณะ

วันที่ 31 มีนาคม 2551

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

วัตถุประสงค์ของโครงการจัดทำสารานุกรมตะวันออกกลางฉบับนี้ก็เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับตะวันออกกลาง และเพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ด้านตะวันออกกลางในสังคมไทย อันจะช่วยกระตุ้นให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตะวันออกกลางในแง่มุมต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นต่อไป ส่วนรูปแบบและการจัดทำฐานข้อมูลนั้น ผู้เขียนได้ใช้วิธีจัดหมวดหมู่ตามกลุ่มเนื้อหาสาระในด้านต่าง ๆ ของตะวันออกกลางร่วมสมัย ซึ่งแตกต่างจากการจัดทำสารานุกรมทั่วไปที่ใช้วิธีการจัดหมวดหมู่เรียงตามอักขระ

ตะวันออกกลาง (Middle East) คือ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ซึ่งประกอบด้วยดินแดนรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางด้านใต้และตะวันออก ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่ต่อเนื่องจากทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกไปยังอ่าวเปอร์เซีย ทั้งนี้ ทหารเรืออเมริกันชื่อ อัลเฟร็ด เธเยอร์ มาฮัน เป็นคนแรกที่เรียกภูมิภาคนี้เมื่อปี 1902 สามวัฒนธรรมหลักของภูมิภาคนี้ได้แก่ วัฒนธรรมเปอร์เซีย วัฒนธรรมอาหรับ และวัฒนธรรมตุรกี อิทธิพลของวัฒนธรรมทั้งสามได้ก่อให้เกิดเชื้อชาติและภาษาที่แตกต่างกัน 3 กลุ่มหลัก ๆ คือ อาหรับ เปอร์เซีย และตุรกี

คำว่า *ตะวันออกกลาง* เป็นคำจำกัดความภูมิภาคอย่างกว้าง ๆ จึงไม่มีการกำหนดขอบเขตพรมแดนของอาณาบริเวณของภูมิภาคนี้ไว้อย่างเจาะจง แต่ในงานสารานุกรมนี้ ได้ใช้อาณาบริเวณภูมิภาคตะวันออกกลางที่ครอบคลุมพื้นที่ประเทศต่าง ๆ ดังนี้คือ บาห์เรน อียิปต์ อิหร่าน ตุรกี อิรัก อิสราเอล จอร์แดน คูเวต เลบานอน โอมาน กาตาร์ ซาอุดีอาระเบีย ซีเรีย สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ เยเมน และดินแดนปาเลสไตน์ (เวสต์แบงก์และฉนวนกาซ่า) นอกจากนั้นยังรวมถึงกลุ่มประเทศมัฆริบ (Maghreb หรือ อัฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วย แอลจีเรีย ลิเบีย โมร็อกโก และตูนีเซีย) ที่มักถูกเชื่อมโยงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตะวันออกกลางด้วย เนื่องจากมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเชื่อมโยงใกล้ชิดกันมาก ซึ่งก็รวมทั้ง ซูดาน มอริเตเนีย และโซมาเลีย ด้วยเช่นกัน ขณะที่ตุรกีและไซปรัสนั้น แม้ว่าโดยสภาพทางภูมิศาสตร์แล้วจะตั้งอยู่ภายในภูมิภาค แต่ทั้ง 2 ชาติก็มักจัดให้ประเทศตนเป็นส่วนหนึ่งของยุโรปมากกว่า

ภูมิภาคตะวันออกกลางยังมีชื่อเรียกอื่น ๆ อีก เช่น "เอเชียตะวันตก" (West Asia) ซึ่งเป็นคำจำกัดความที่ใช้กันอยู่ในอินเดียทั้งในระดับราชการและสื่อต่าง ๆ "โลกอาหรับ (Arab world)" ซึ่งใช้กันในบางเรื่องนั้นก็ไม่รวมถึงประชาชนที่ไม่ใช่เชื้อสายอาหรับที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคเอาไว้ด้วย และ "ตะวันออกกลาง-อัฟริกาเหนือ (Middle East-North Africa หรือ MENA)" ซึ่งบางครั้งใช้เพื่อรวมเขตพื้นที่จากโมร็อกโกไปจนถึงอิหร่าน ซึ่งเป็นคำที่นักการทูตของกลุ่มจี-8 ใช้ในการกล่าวถึง "ดินแดนตะวันออกกลางที่ยิ่งใหญ่" (Greater Middle East) ซึ่งรวมประเทศต่าง ๆ ทั้งประเทศในกลุ่มสันนิบาตอาหรับ (Arab League) ซึ่งรวมเอาบรรดาชาติสมาชิกจากอัฟริกาของกลุ่มทั้งหมดไว้ด้วย

อย่างไรก็ตาม คำเรียกต่างๆ เหล่านี้ก็ล้วนสื่อความหมายว่า ดินแดนส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของทวีปเอเชีย ซึ่งตามสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว ก็นับเป็นผืนแผ่นดินที่ต่อเนื่องกันไป คำว่า

“ตะวันออก” แสดงว่าในดินแดนแถบนี้มีความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง ไปจาก “ตะวันตก” ซึ่งที่จริงแล้วก็เป็นพื้นดินที่เชื่อมต่อกันไปโดยไม่มีผืนน้ำมาแบ่งกั้นไว้แบบทวีปอเมริกากับยุโรป

ตะวันออกกลาง ได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมต่าง ๆ ของโลกนับตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา และปัจจุบันนี้ก็ยังคงความเป็นภูมิภาคที่มีความอ่อนไหวมากที่สุดของโลก ทั้งในด้านยุทธศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง และวัฒนธรรม ตะวันออกกลางเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เชื่อมทวีปทั้ง 3 คือ อัฟริกา เอเชีย และยุโรป ตะวันออกลางตั้งอยู่ทางตะวันออกสุดของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน อยู่ติดมหาสมุทรทั้ง 3 ของโลก ตะวันออกกลางมักถูกอ้างถึงบ่อย ๆ ว่าเป็นสะพานเชื่อมไปตะวันออกหรือเส้นทางไปสู่เอเชีย และในสมัยเริ่มแรกเคยถูกใช้เป็นเส้นทางจากยุโรปไปสู่จีนและอินเดีย

ถึงแม้ว่าตะวันออกกลางจะเป็นดินแดนที่มีผลผลิตทางการเกษตรจำกัด และไม่ค่อยมีทรัพยากรอื่น ๆ มากนัก แต่ก็เป็นภูมิภาคที่มีแหล่งสำรองน้ำมันดิบอยู่ใต้ดินจำนวนมหาศาล ร้อยละ 65 ของแหล่งน้ำมันสำรองของโลกอยู่ในพื้นที่ส่วนใหญ่รอบ ๆ อ่าวเปอร์เซีย ซึ่งทำให้ดินแดนนี้มีความมั่งคั่งร่ำรวยมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก และจัดว่าเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของอำนาจทางการเมืองที่นานาชาติต่างให้ความสนใจ นอกจากตะวันออกกลางจะมีความสำคัญทางเศรษฐกิจและเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแล้ว ตะวันออกกลางยังเป็นแผ่นดินเกิดและศูนย์กลางทางจิตวิญญานของศาสนาสำคัญหลายศาสนา เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น แหล่งอารยธรรมแรกเริ่มของตะวันออกกลาง ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นในแถบลุ่มแม่น้ำไนล์และบริเวณลุ่มแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติสนั้น มีความเก่าแก่ที่สุดในโลก ไม่ว่าตัวอักษร ประมวลกฎหมาย หรือการปกครองในรูปของนครรัฐ ล้วนถือกำเนิดขึ้นในดินแดนตะวันออกกลางนี้ก่อนที่ไหน ๆ แม้กระนั้นก็ตาม ตะวันออกกลางก็เป็นดินแดนแห่งความขัดแย้งที่เกิดความรุนแรงมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลกเช่นกัน

ประชาชนในตะวันออกกลางส่วนใหญ่เป็นชาวอาหรับ โดยเฉพาะใน อียิปต์ จอร์แดน ซีเรีย เลบานอน และประเทศต่าง ๆ ในคาบสมุทรอาหรับ รวมทั้งในอิรัก แต่เดิมนั้นชาวอาหรับอาศัยอยู่ในคาบสมุทรอาหรับ แล้วเริ่มเคลื่อนย้ายขึ้นเหนือและไปทางตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงศตวรรษที่ 5-6 ภายหลังกำเนิดและการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในศตวรรษที่ 7 การเคลื่อนย้ายก็ยิ่งมีมากขึ้น แต่ไม่ว่าจะเคลื่อนย้ายออกไปที่ไหน ชาวอาหรับก็จะนำเอาศาสนาของตนเองไปเผยแพร่ด้วย พร้อม ๆ กันนั้น พวกเขาก็จะเรียนวิชาการต่าง ๆ จากคนที่ตนเองปกครอง แล้วบันทึกวิชาความรู้ที่ได้มารวบรวมไว้ในรูปของหนังสือ นอกจากนั้นแล้ว ชาวอาหรับยังได้พัฒนาความรู้ที่ได้ศึกษามาให้มีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น ยังผลให้งานด้านศิลปะสถาปัตยกรรม วิทยาศาสตร์ ดาราศาสตร์ และคณิตศาสตร์ เจริญรุ่งเรืองอยู่ในเมืองใหญ่ ๆ ของตะวันออกกลางก่อนที่จะถูกถ่ายโอนความรู้เหล่านี้ไปให้ชาวยุโรปตะวันตก เช่น ระบบการนับตัวเลขที่นิยมใช้กันอยู่ในยุโรปและทั่วโลกปัจจุบัน ก็มาจากการพัฒนาองค์ความรู้ด้านนี้จากชาวอาหรับในยุคกลาง

ต่อมา เมื่ออำนาจของชาวอาหรับได้อ่อนแอลง ชาวมุสลิมอาหรับที่อยู่รอบ ๆ ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ปกครองใหม่ภายใต้การนำของพวกเติร์ก ซึ่งเป็นมุสลิมเช่นเดียวกับพวกเขา ฉะนั้น พวกเติร์กจึงเป็นผู้ที่แพร่ขยายอิสลามให้กว้างไกลออกไปอีก แต่นับจาก ค.ศ. 1070 เป็นต้นมา อาณาจักรของพวกเติร์กหรืออาณาจักรออตโตมาน (Ottoman Empire) ก็เริ่มอ่อนแอและหมดอำนาจลงในที่สุด แต่ถึงกระนั้นก็ตาม อิสลามก็ยังเป็นศาสนาสำคัญในตะวันออกกลางจนถึงปัจจุบัน

การล้มเลิกระบอบเคาะลีฟะฮ์โดย กะม้าล อะตาเติร์ก แห่งตุรกีใน ค.ศ. 1924 (หลังจากที่อาณาจักรออตโตมานล่มสลาย) นับเป็นการสิ้นสุดอย่างเป็นทางการของความเป็นเอกภาพของโลกอิสลามในตะวันออกกลางที่ยังคงหลงเหลืออยู่เพียงน้อยนิดในขณะนั้น ใน ค.ศ. 1923 ดินแดนอันกว้างใหญ่ของอาณาจักรออตโตมาน ถูกพวกสัมพันธมิตรที่ชนะสงครามแบ่งย่อยออกไป บ้างก็กลายเป็นดินแดนอาณานิคม บ้างก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพล บ้างก็กลายเป็นดินแดนภายใต้อาณัติของตะวันตก ทั้งหมดถูกแบ่งเขตพรมแดนโดยขึ้นอยู่กับการต่อรองระหว่างชาติมหาอำนาจนักล่าอาณานิคม จากรากฐานนี้ รัฐชาติของมุสลิมในตะวันออกกลางจึงก่อกำเนิดขึ้น

ดินแดนของทวีปเอเชียและแอฟริกาส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของอังกฤษ ฝรั่งเศส และเนเธอแลนด์ และท้ายที่สุดก็ถูกแบ่งเขตพรมแดนออกเป็นรัฐต่าง ๆ การแบ่งพรมแดนแบบลวก ๆ โดยไม่คำนึงถึงเรื่องเผ่าพันธุ์ ภาษา และภูมิศาสตร์ ได้สร้างความยุ่งยากให้แก่รัฐตะวันออกกลางในเวลาต่อมา โดยเฉพาะการกำเนิดของรัฐอิสราเอลใน ค.ศ. 1948 ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความอยุติธรรมของประเทศเจ้าอาณานิคมที่แบ่งเขตพรมแดนโดยไม่มีกฎเกณฑ์ นับจากนั้นเป็นต้นมา ประเด็นของรัฐอิสราเอลที่เข้ามาอยู่ในดินแดนของชาวปาเลสไตน์ก็กลายเป็นเรื่องสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของตะวันออกกลาง

แม้รัฐในตะวันออกกลางเกือบทั้งหมด (ยกเว้นอิสราเอล) จะยึดมั่นในแนวคิด ความเชื่อและอุดมการณ์ทางศาสนาที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เนื่องจากลักษณะของรูปแบบทางการปกครองที่แตกต่างกัน ทำให้รัฐเหล่านี้ถูกแบ่งแยกออกจากกัน และดำรงอยู่ในสังคมโลกในลักษณะที่ห่างเหินกัน ความแตกต่างเหล่านี้มีบ่อเกิดมาจากอิทธิพลการปกครองของนักล่าอาณานิคม ตลอดจนการตกหลุมพรางของพวกจักรวรรดินิยมใหม่ หลังยุคอาณานิคม ที่ปัจจุบันได้ปรับยุทธศาสตร์มาล่าเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแทนการเข้ายึดครองอำนาจของประเทศนั้น ๆ โดยตรง ทั้งนี้สาเหตุประการหนึ่งมาจากการที่รัฐในตะวันออกกลางต่าง ๆ มีโครงสร้างทางการเมืองที่อ่อนแอจึงไม่อาจที่จะคงไว้ซึ่งลักษณะของรูปแบบทางการเมืองดั้งเดิมของตนเองเอาไว้ได้ อีกทั้งยังขาดความสอดคล้องในโครงสร้างของตนเองทั้งในแง่มุมทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หลายรัฐยอมจำนนอยู่ภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ในการทำการค้า และการแลกเปลี่ยนทางด้านวัฒนธรรมกับสหรัฐอเมริกา มากกว่าจะคำนึงถึงผลได้ผลเสียของประเทศชาติโดยรวม

ความแตกต่างกันในรูปแบบการปกครองของรัฐต่างๆในตะวันออกกลาง ทำให้เกิดความเข้าใจที่เบี่ยงเบนอย่างหลากหลายเกี่ยวกับลักษณะและรูปแบบการปกครองที่แท้จริงของรัฐ

อิสลาม รัฐมุสลิมหลายแห่งมักรับเอารูปแบบของโครงสร้างและแนวคิดทางการเมืองแบบตะวันตก ยกตัวอย่างเช่นระบบสภานิติบัญญัติที่ประกอบไปด้วยสภาเดียวหรือสองสภา กระบวนการยุติธรรมและการพิจารณาความของตุลาการ ระบอบสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ และทุนนิยม เป็นต้น รูปแบบการปกครองต่างๆเหล่านี้เป็นรูปแบบที่ยังคงพัวพันและติดอยู่กับระบบการเมืองซึ่งถูกถ่ายทอดเป็นแบบแผนมาจากรูปแบบการปกครองในยุคอาณานิคม

ทางด้านภูมิศาสตร์นั้น พื้นที่ส่วนใหญ่ของตะวันออกกลางเป็นที่ราบหรือที่ราบสูง ทางตอนใต้เป็นทะเลทรายกว้างใหญ่ เช่น ทะเลทรายลิเบียกับทะเลทรายอาหรับในอียิปต์ ทะเลทราย*รับอัลกาลี*ทางตอนใต้ของซาอุดีอาระเบีย และทะเลทรายซีเรียในเขตติดต่อของซาอุดีอาระเบีย จอร์แดน ซีเรีย และอิรัก ส่วนทางตอนเหนือของภูมิภาคนั้นเป็นภูเขา นอกจากแม่น้ำ*ไนล์* ซึ่งเป็นแหล่งน้ำหลักของอียิปต์ กับแม่น้ำ*ไทกริส*และ*ยูเฟรติส*ที่หล่อเลี้ยงอิรัก ซีเรีย และตุรกีแล้ว ตะวันออกกลางไม่มีแม่น้ำหรือลำธารสายใหญ่ ๆ อีกเลย ทะเลสาบกาลิลีทางเหนือของอิสราเอลได้รับน้ำจากแม่น้ำจอร์แดนซึ่งเป็นทางน้ำตื้น ๆ ใช้เดินเรือไม่ได้ แต่ก็เป็นแหล่งน้ำจืดหลักของอิสราเอล ความที่หาแหล่งน้ำไม่ค่อยได้นี้เอง เรื่องสิทธิการใช้น้ำเพื่อการดื่มกินใช้สอยชลประทานและปั่นไฟ จึงเป็นเรื่องใหญ่ในพื้นที่หลายส่วนของตะวันออกกลาง

ตามตัวเลขประมาณการเมื่อปี 2002 นั้น ตะวันออกกลางมีประชากรราว 300 ล้านคน ผู้คนในเกือบทุกประเทศได้อพยพเข้าไปอยู่ตามเมืองใหญ่ ๆ การที่การแพทย์เจริญขึ้น เทคโนโลยีการเกษตรช่วยเพิ่มผลผลิต ประชากรจึงมีอัตราเติบโตสูง อัตราการเพิ่มขึ้นของจำนวนพลเมืองเฉลี่ยร้อยละ 2.4 ต่อปี ประชาชนในตะวันออกกลางส่วนใหญ่เป็นชาวอาหรับ โดยเฉพาะในอียิปต์ จอร์แดน ซีเรีย เลบานอน และประเทศต่าง ๆ ในคาบสมุทรอาหรับ รวมทั้งในอิรัก แต่เดิมนั้นชาวอาหรับอาศัยอยู่ในคาบสมุทรอาหรับ แล้วเริ่มเคลื่อนย้ายขึ้นเหนือและไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ในช่วงศตวรรษที่ 5-6 ภายหลังกำเนิดและการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในศตวรรษที่ 7 การเคลื่อนย้ายยิ่งมีมากขึ้นภายใต้อิทธิพลของอาหรับ ต่อมาประชาชนในแถบนั้นจึงรับเอาภาษาอาหรับ และหันมานับถืออิสลามตามไปด้วย ดังนั้น ภาษาอาหรับจึงกลายเป็นสายใยที่ร้อยรัดชาวอาหรับเข้าเป็นพวกเดียวกันทั่วทั้งภูมิภาค

กล่าวถึงเรื่องเศรษฐกิจ ในประเทศต่างๆ ที่มีการพัฒนาน้อยได้หันไปทำการเกษตรเพื่อการส่งออก เช่น ฝ้ายจากอียิปต์ ผ้าไหมจากเลบานอน ธัญพืชต่าง ๆ จากตุรกี อิรัก ซีเรีย และประเทศใกล้เคียง แหล่งปิโตรเลียมประมาณร้อยละ 65 และก๊าซธรรมชาติร้อยละ 26 ของโลกอยู่ในอิหร่าน อิรัก คูเวต ซาอุดีอาระเบีย และสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ เศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ฝากไว้กับทรัพยากรใต้ดินดังกล่าว บ่อน้ำมันและอุตสาหกรรมเกี่ยวเนื่องก็เป็นเสาหลักเศรษฐกิจของบาห์เรน กาตาร์ และโอมานด้วย ถึงจะมีน้ำมันไม่มากเท่าประเทศกลุ่มแรก แต่ก็มากพอที่จะช่วยให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ หลายประเทศมีพลเมืองน้อย ทรัพยากรอย่างอื่นก็ไม่มี จึงต้องเจาะน้ำมันดิบขายอย่างเดียว มีแต่อิหร่านกับอิรักเท่านั้นที่มีประชากรมาก มีทรัพยากรทางการเกษตรมาก แต่ก็ต้องรบทัพจับศึกกับต่างชาติอยู่บ่อย ๆ อีกทั้งรัฐบาลยังบริหารประเทศด้วยความผิดพราด จนถูกนานาชาติคว่ำบาตร เศรษฐกิจจึงตกอยู่ในสภาวะถดถ้อย

เหตุที่ตะวันออกกลางขาดแคลนวัตถุดิบตลาดในประเทศและภูมิภาคก็เล็ก ภาคการผลิตจึงไม่ค่อยโต อย่างไรก็ดี บางประเทศก็มีการผลิตคอยค้ำจุนเศรษฐกิจเหมือนกัน เช่น อียิปต์กับตุรกีซึ่งทำสิ่งทอ อาหารแปรรูป และสารเคมี ส่วนประเทศที่มีน้ำมันมากก็มีอุตสาหกรรมปิโตรเคมี แต่ประเทศตะวันออกกลางส่วนใหญ่ก็ยังขายส่งน้ำมันในรูปของน้ำมันดิบอยู่ดี ในเรื่องการเกษตรนั้น ถึงจะมีการทำเกษตรกรรมเป็นหลักจนถึงทศวรรษ 1950 แต่มาถึงต้นทศวรรษ 1990 และ 2000 ตะวันออกกลางกลับต้องนำเข้าอาหารกว่าครึ่งของปริมาณที่กิน ที่ซีเรีย อิรัก เยเมน อิหร่าน อียิปต์ และตุรกี มีการทำเกษตรมาก คิดเป็นร้อยละ 15-25 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ตัวเลขนี้ไม่รวมการทำเกษตรที่มุ่งเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเป็นหลัก ซึ่งมีมากในประเทศที่ยากจน ตะวันออกกลางต้องพึ่งพิงสินค้าเกษตรจากภายนอกมากก็เพราะประชากรเพิ่มขึ้นในอัตราสูง ผู้คนอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง คนทำไร่ทำนาจึงมีน้อยลง อีกทั้งรัฐบาลต่าง ๆ ในช่วงทศวรรษ 1960-1970 ยังเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมหนักมากกว่าการเกษตรด้วย

การทำสารานุกรมตะวันออกกลางครั้งนี้ เป็นการทำสารานุกรมที่ครอบคลุมเนื้อหาของภูมิภาคตะวะนออกกลาง โดยใช้วิธีการจัดเรียงหัวข้อตามกลุ่มเนื้อหาสาระ ซึ่งผู้เขียนได้แบ่งกลุ่มเนื้อหาสาระและอธิบายประเด็นต่าง ๆ ของกลุ่มเนื้อหาดังนี้

1. **ภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพของตะวันออกกลาง**
(Geography and Physical Features)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงลักษณะทางกายภาพของตะวันออกกลาง สภาพภูมิอากาศทั้งฤดูร้อนและฤดูหนาว พืชพันธ์ธรรมชาติ เกษตรกรรมและพืชผลที่สำคัญในทางเศรษฐกิจของแต่ละประเทศ นอกจากนั้นยังอธิบายถึงแหล่งน้ำต่างๆ ทรัพยากรแร่ธาตุ ทรัพยากรมนุษย์ การสร้างชุมชนเมือง และการอพยพย้ายถิ่น

2. **ประวัติศาสตร์อิสลามตะวันออกกลาง**
(History of Islamic Middle East)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงประวัติศาสตร์อิสลามที่เริ่มต้นขึ้นในตะวันออกกลาง นับตั้งแต่ยุคที่เรียกในภาษาอาหรับว่า “ญาฮิลียะฮ์” นอกจากนั้น ยังอธิบายถึงสภาพการณ์ภายนอกคาบสมุทรอาหรับในยุคสมัยของศาสนทูตมุฮัมมัด และให้รายละเอียดเกี่ยวกับการสถาปนารัฐอิสลามภายใต้การนำของเคาะลีฟะฮ์อบูบักร อุมัร อุษมาน และอาลี หลังจากนั้นจึงกล่าวถึงราชวงศ์อุมัยยะฮ์ ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ ราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ ราชวงศ์มัมลูก และอาณาจักรออตโตมาน ตามลำดับ นอกจากนั้น ยังได้อธิบายถึงการปฏิรูปในตุรกี และอิหร่าน (ยุคก่อนประวัติศาสตร์อิสลามถึงการปฏิวัติอิหร่าน)

3. **สังคมตะวันออกกลาง**
(Middle East Society)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนแต่ละกลุ่มในตะวันออกกลางคือ ชุมชนทะเลทราย พวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ วิถีการดำรงชีวิตแบบชนเผ่า การดำรงชีวิตแบบหมู่บ้าน วิถีชีวิตแบบเมือง นอกจากนั้น ยังได้อธิบายถึงระบบครอบครัว สถานภาพของสตรี การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยของสังคมในตะวันออกกลาง ตลอดจนการปฏิรูปสมัยใหม่และขบวนการฟื้นฟูศาสนาในศตวรรษที่ 20

4. ศาสนาในตะวันออกกลาง

(Religions in Middle East)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงบทบาทของศาสนาที่สำคัญ ๆ ในตะวันออกกลาง ตลอดจนประวัติศาสตร์การถือกำเนิด วิธีคิด หลักความเชื่อ และการแบ่งย่อยของศาสนาเหล่านี้ ภูมิภาคตะวันออกกลางเป็นดินแดนแหล่งกำเนิดของศาสนาสำคัญ ๆ หลายศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว คือ โซโรอสเตอร์ ยูดาย คริสเตียน อิสลาม และบาไฮ แม้ในปัจจุบันประชากรเกือบทั้งหมดของตะวันออกกลางจะนับถือศาสนาอิสลาม แต่การทำความเข้าใจต่อศาสนาอื่น ๆ ก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เห็นถึงพัฒนาการด้านศาสนาของภูมิภาคนี้

5. **การเมืองตะวันออกกลาง**

(Middle East Politics)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงพัฒนาการ อุดมการณ์ สถาบัน และประเด็นปัญหาทางการเมืองของภูมิภาคตะวันออกกลาง ดังนี้ ระบบอาณัติ ชาตินิยมอาหรับ ลัทธิสังคมนิยมอาหรับ ความขัดแย้งอันเกิดจากทรัพยากรน้ำ ความขัดแย้งเรื่องเขตพรมแดนในคาบสมุทรอาหรับ ชนกลุ่มน้อยในตะวันออกกลาง ปัญหาชาวเคิร์ด ขบวนการฮิซบุลลอฮ์ ขบวนการภราดรภาพมุสลิม สันนิบาตอาหรับ สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย ลัทธิไซออนิสต์ การก่อตั้งอิสราเอล ปัญหาปาเลสไตน์ กระบวนการสันติภาพตะวันออกกลาง สนธิสัญญาสันติภาพอิสราเอล-จอร์แดน สงครามกลางเมืองในเลบานอน: จากอดีตถึงปัจจุบัน และกระแส “การเมืองอิสลาม” ในตะวันออกกลาง

6. **สงคราม อาวุธ และความขัดแย้ง**

(War Weapons and Conflicts)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงเรื่องสงครามและความขัดแย้ง ตลอดจนศักยภาพด้านอาวุธของประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกกลาง โดยมีประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้ กรอบแนวคิดเรื่องสงครามในอัล-กุรอาน การบริหารจัดการทางการทหารของศาสนทูตมุฮัมมัด อาวุธในยุคกลางและกลวิธีการใช้ ศักยภาพด้านอาวุธสงครามของอาหรับ อุตสาหกรรมอาวุธของอิสราเอล: การผลิตและการส่งออก โครงการนิวเคลียร์ของอิสราเอล สงครามอาหรับ-อิสราเอลครั้งต่าง ๆ สงครามอิรัก-อิหร่าน (1980-1988) ความอิรัก-คูเวตและสงครามอ่าวเปอร์เซีย (1991) สงคราม

ของอิสราเอลในเลบานอน สงครามอิสราเอล-เลบานอน (2006) สงครามสหรัฐฯ – อิรัก (2003) วิกฤตนิวเคลียร์อิหร่าน และการก่อการร้ายในตะวันออกกลาง

7. เศรษฐกิจตะวันออกกลาง

(Middle East Economy)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงเศรษฐกิจตะวันออกกลาง โดยครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปของภูมิภาคตะวันออกกลาง เกษตรกรรม การปฏิรูปที่ดิน การใช้ประโยชน์จากที่ดิน ผลผลิตทางการเกษตร การผลิตปศุสัตว์ อุสาหกรรมปิโตรเลียม น้ำมันสำรอง การผลิตน้ำมันและการบริโภค การค้าน้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ น้ำมันและการพัฒนา แร่ธาตุ โรงงานอุตสาหกรรม และอุตสาหกรรมภาคการบริการ

8. ปัญญาชนในตะวันออกกลาง

(Middle East Intellectual)

เป็นกลุ่มเนื้อหาที่อธิบายถึงประวัติส่วนตัวและแนวคิดเชิงอุดมการณ์ของเหล่าปัญญาชนที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อเยาวชนคนรุ่นหลังของตะวันออกกลาง อันประกอบไปด้วย 1. นักคิดและนักปฏิรูปทางการเมืองและสังคมของตะวันออกกลาง เช่น อิบนุคัลดูน, มุฮัมมัด บิน อับดุลวะห์ฮาบ, มุฮัมมัด อับดุห์, เซีย โกคัล์ป, มุสตาฟา ก้ามาล อตาเติอร์ก, คอลีเด อีดิป, กาม้าล อับดุล นัซเซอร์, อาลี ชารีอัตตี, รอซีด ริฎออ, ไมเคิล อัฟลาก, อับดุลเราะห์มาน อัล-บัซซาซ, อยาตุลลอฮ์ โคไมนี 2. อิสลามกับวิทยาศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์มุสลิมในตะวันออกกลาง เช่น อบู อัล-กอซิม อัล-ซะฮ์ราวี, อบุล ฮาซัน อาลี อัลมัสอูดี, อิบนุ อัล-บัยตาร์, อัล-อิดริซี, อัล-ญาฮิซ, อัล ตาบารี, อิบนุ อัล-ฮัยตัม, อิบนุ รูซด์, อิบนุ ยะห์ยา, อัล-คอวาริสมี, อัล-คินดี, ฏอบิต อิบนุ กุรรออ, กุตุบุดดีน ชิราซี, อบู ยะกู๊ป, อิบนุ นาฟิส, อิบนุ สินาอ, อิบนุ ซูห์ร, อัล-บิรูนี, ญาบิร อิบนุ ฮัยยาน, อัล-ตูซี และอุมัร-อัยกอยยูม

9. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในตะวันออกกลาง

(Islamic Architecture and Arts of Middle East)

เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ด้านศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในตะวันออกกลาง โดยประกอบไปด้วยประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ ศิลปะอาหรับระยะต้น จุดสำคัญของศิลปะอิสลาม การตกแต่งแบบอิสลาม การประดับกระเบื้องในอาคาร การประดับโมเสค ภาพเขียนบนผนัง การประดิษฐ์ตัวอักษรแบบอิสลาม งานโลหะ งานพรม ภาพเขียนขนาดเล็ก/ภาพประกอบหนังสือ ตำราด้านวิทยาศาสตร์ พัฒนาการของการนำเสนอความงามอันเป็นสุนทรียภาพแบบอิสลาม ภาพวาดของเปอร์เซีย ศาสนสถาน – มัสยิด สถาปัตยกรรมของเปอร์เซีย (สมัยอิสลาม) และสถาปัตยกรรมสมัยออตโตมาน

10. วรรณกรรมในตะวันออกกลาง

(Literature in Middle East)

เป็นการรวบรวมองค์ความรู้ด้านวรรณกรรมของตะวันออกกลาง อันได้แก่ ภาษาอาหรับ วรรณกรรมอาหรับยุคคลาสสิค วรรณกรรมอาหรับสมัยใหม่ ภาษาและวรรณกรรมเปอร์เซีย และภาษาและวรรณกรรมตุรกีหรือเติอร์ก

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของโครงการจัดทำสารานุกรมตะวันออกกลางฉบับนี้ก็เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ที่กระจัดกระจายอยู่ตามแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับตะวันออกกลาง และเพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ด้านตะวันออกกลางในสังคมไทย อันจะช่วยกระตุ้นให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตะวันออกกลางในแง่มุมต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นต่อไป ส่วนรูปแบบและการจัดทำฐานข้อมูลนั้น ผู้เขียนได้ใช้วิธีจัดหมวดหมู่ตามกลุ่มเนื้อหาสาระในด้านต่าง ๆ ของตะวันออกกลางร่วมสมัย โดยได้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 10 กลุ่มเนื้อหาสาระ ดังนี้

1. ภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพของตะวันออกกลาง
2. ประวัติศาสตร์อิสลามตะวันออกกลาง
3. สังคมตะวันออกกลาง
4. ศาสนาในตะวันออกกลาง
5. การเมืองตะวันออกกลาง
6. สงคราม ศักยภาพทางการทหาร และความมั่นคง
7. เศรษฐศาสตร์ตะวันออกกลาง
8. ปัญญาชนในตะวันออกกลาง
9. วรรณกรรมในตะวันออกกลาง
10. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในตะวันออกกลาง

จากการศึกษาตามกลุ่มเนื้อหาสาระดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า สารานุกรมฉบับนี้เป็นการศึกษาถึงภูมิภาคที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ประเด็นด้านภูมิศาสตร์และความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของตะวันออกกลาง อธิบายถึงโครงสร้างทางสังคมและทัศนะคติเชิงอุดมการณ์ การที่ตะวันออกกลางต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและการฟื้นฟูอำนาจของตนกลับคืนมา สาธยายถึงการจัดตั้งทางการเมืองและปัญหาทางเศรษฐกิจ-สังคม วิเคราะห์ถึงปัญหาอันหลากหลายของการพัฒนาเศรษฐกิจ และประเมินความสำเร็จจากความพยายามในการเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่ด้อยพัฒนาล้าสมัยไปสู่สังคมที่พัฒนาขึ้นอย่างมาก เป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสวัสดิการ และมีความพยายามในการรวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียวในเรื่องเศรษฐกิจ-สังคม

Abstract

The objectives of this project on “Encyclopedia of Middle East” are to collect knowledge disseminated in various literatures concerning the Middle East; to expand a body of Knowledge in the field of Middle East in the Thai Society in order to encourage for a more further study and research on the subject. Organization by hierarchical categories is the methods of organizing this Encyclopedia, consisting of a number of separate articles, organized in categorical order. Its contain information on Middle East branch of knowledge. This Encyclopedia is divided into 10 categorical groupings as follows;

1. Geography and Physical Features
2. History of Islamic Middle East
3. Middle East Society
4. Religions in Middle East
5. Middle East Politics
6. War Weapons and Security
7. Middle East Economy
8. Middle East Intellectual
9. Literature
10. Islamic Art and Architecture in Middle East.

From the above mentioned, a conclusion can be drawn that this Encyclopedia is a study of one of the important region of the World, starting from its historical and geographical setting. It is dealing with its social structure and ideological orientations, its subjugation and rejuvenation, its political set-up and socio-economic problems. Analyzing various problems of economic developments in the Middle East and evaluating successful attempts to transform a backward society into a highly developed, welfare oriented and socio-economic entity.

แผนที่ตะวันออกกลาง

แหล่งที่มา: http://www.world-maps.co.uk/continent-map-of-middle-east.htm

1. บทนำและกรอบแนวคิดในการจัดทำสารานุกรม

1.1. ความสำคัญและที่มาของการจัดทำ

ตะวันออกกลาง (Middle East) คือ พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ซึ่งประกอบด้วยดินแดนรอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางด้านใต้และตะวันออก ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่ต่อเนื่องจากทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกไปยังอ่าวเปอร์เซีย เอเชียตะวันออกกลางเป็นอนุภูมิภาคของอัฟริกา-ยูเรเชีย และบางส่วนของอัฟริกา สามวัฒนธรรมหลักของภูมิภาคเอเชียตะวันออกกลางได้แก่ วัฒนธรรมเปอร์เซีย วัฒนธรรมอาหรับ และวัฒนธรรมตุรกี อิทธิพลของวัฒนธรรมทั้งสามนี้ ได้ก่อกำเนิดเชื้อชาติและภาษาที่แตกต่างกันสามกลุ่ม คือ เปอร์เซีย ตุรกี และอาหรับ ตะวันออกกลาง ได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมต่าง ๆ ของโลกเริ่มตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา และปัจจุบันนี้ก็ยังคงความเป็นภูมิภาคที่มีความอ่อนไหวมากที่สุดของโลก ทั้งในด้านยุทธศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง และวัฒนธรรม เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่มีแหล่งสำรองน้ำมันดิบอยู่ใต้ดินจำนวนมหาศาล และยังเป็นแผ่นดินเกิดและศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของศาสนาสำคัญหลายศาสนา เช่น ศาสนายูดาย ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นภูมิภาคแห่งนี้ยังเป็นพื้นที่ที่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวอาหรับและอิสราเอลเกิดขึ้นและดำรงอยู่มาอย่างยาวนานอีกด้วย

คำว่า *ตะวันออกกลาง* เป็นคำจำกัดความภูมิภาคอย่างกว้าง ๆ จึงไม่มีการกำหนดขอบเขตพรมแดนของอาณาบริเวณของภูมิภาคนี้ไว้อย่างเจาะจง แต่โดยทั่วไปแล้วเป็นที่เข้าใจกันว่า ภูมิภาคตะวันออกกลางนั้นจะครอบคลุมพื้นที่ประเทศต่าง ๆ ดังนี้คือ บาห์เรน อียิปต์ อิหร่าน ตุรกี อิรัก อิสราเอล จอร์แดน คูเวต เลบานอน โอมาน กาตาร์ ซาอุดีอาระเบีย ซีเรีย สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ เยเมน และดินแดนปาเลสไตน์ (เวสต์แบงก์และฉนวนกาซา) นอกจากนั้น กลุ่มประเทศมัฆริบ (Maghreb หรือ อัฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วยแอลจีเรีย ลิเบีย โมร็อกโก และตูนีเซีย) มักถูกเชื่อมโยงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของตะวันออกกลางด้วย เนื่องจากมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเชื่อมโยงใกล้ชิดกันมาก ซึ่งก็รวมทั้งซูดาน มอริเตเนีย และโซมาเลียด้วยเช่นกัน ขณะที่ตุรกีและไซปรัสนั้น แม้ว่าโดยสภาพทางภูมิศาสตร์แล้วจะตั้งอยู่ภายในภูมิภาค แต่ทั้ง 2 ชาติก็มักจัดให้ประเทศตนเป็นส่วนหนึ่งของยุโรปมากกว่า (แม้ว่ามหาวิทยาลัยเทคนิคตะวันออกกลางจะตั้งอยู่ในกรุงอังการา ประเทศตุรกีก็ตาม) ส่วนทางตะวันออกคือประเทศอัฟกานิสถานนั้น บางครั้งก็ถูกจัดโยงเข้ากับตะวันออกกลางด้วย

นักวิชาการบางส่วนให้คำจำกัดความภูมิภาคตะวันออกกลางโดยผ่านมุมมองจากศูนย์กลางยุโรป (Eurocentrism) นั่นคือ ภูมิภาคนี้จะอยู่ทางตะวันออกถ้าพิจารณาจากมุมมองของยุโรปตะวันตก ขณะสำหรับชาวอินเดียนั้น ภูมิภาคตะวันออกกลางจะตั้งอยู่ทางตะวันตกของอินเดีย นักวิชาการอินเดียจึงเรียกภูมิภาคนี้ว่า “เอเชียตะวันตก” (West Asia) แต่สำหรับประเทศรัสเซียแล้ว ดินแดนตะวันออกกลางจะตั้งอยู่ทางทิศใต้ของประเทศ

ความจริงแล้วคำว่า "กลาง (Middle)" นั้น ยังนำไปสู่ความสับสนด้วยเช่นกัน เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงคำจำกัดความ ตัวอย่างเช่น ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 คำว่า "ตะวันออกใกล้

(Near East)" ที่ใช้กันในภาษาอังกฤษมีความหมายถึงประเทศในคาบสมุทรบอลข่านและจักรวรรดิออตโตมาน (Ottoman Empire) ในขณะที่คำว่า "ตะวันออกกลาง (Middle East)" หมายความถึงประเทศเปอร์เซีย อัฟกานิสถาน และบางครั้งก็รวมถึงเอเชียกลาง เตอร์กีสถาน และคอเคซัส เอาไว้ด้วย (ตะวันออกไกล (Far East) หมายถึงประเทศอย่างเช่นมาเลเซีย สิงคโปร์ ซึ่งตั้งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้)

การล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมานในปี ค.ศ. 1918 จึงไม่มีการใช้คำว่า "ตะวันออกใกล้" กันอีก ในขณะที่คำว่า "ตะวันออกกลาง" นั้น ก็นำไปใช้ ซึ่งหมายถึงประเทศที่เกิดขึ้นใหม่ในโลกอาหรับ แต่อย่างไรก็ตาม การใช้คำว่าตะวันออกใกล้ก็ยังใช้กันอยู่ในหมู่นักวิชาการบางสาขาที่เคร่งครัดหลักการ เช่น ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์โบราณ ซึ่งยังคงอธิบายพื้นที่ที่ควรระบุเป็นตะวันออกกลาง ว่าเป็น "ตะวันออกใกล้" ทั้งนี้เนื่องจากนักวิชาการเหล่านั้นจะไม่ใช้คำว่า "ตะวันออกกลาง" ในสาขาวิชาของตน

มีถ้อยคำที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "ตะวันออกใกล้" และ "ตะวันออกกลาง" ที่ใช้กันอยู่ในภาษายุโรปอื่น ๆ อีกหลายคำ แต่เนื่องจากเป็นคำจำกัดความที่เชื่อมโยงกันความหมายจึงขึ้นอยู่กับประเทศ และความแตกต่างกันจากถ้อยคำทั่ว ๆ ไปในภาษาอังกฤษ

ในบางลักษณะ ความคลุมเครือของ "ตะวันออกกลาง" ก็เป็นประโยชน์ เนื่องจากคำดังกล่าวสามารถนำไปใช้ได้ในสถานการณ์ที่สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและการเมืองกำลังเปลี่ยนแปลงไป แต่อย่างไรก็ตาม ความกำกวมของคำดังกล่าวก็สร้างความรำคาญให้แก่นักภูมิศาสตร์หลายรายซึ่งกำลังพยายามสร้างความนิยมให้หันมาใช้คำว่า "เอเชียตะวันตกเฉียงใต้ (Southwest Asia)" แทน เพื่อเป็นทางเลือกใหม่ แม้ว่าที่ผ่านมาจะยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรก็ตาม

คำที่เป็นทางเลือกอื่น ๆ ยังมีอีก เช่น "เอเชียตะวันตก (West Asia)" ซึ่งเป็นคำจำกัดความของตะวันออกกลางที่ใช้กันอยู่ในอินเดียทั้งในระดับราชการและสื่อต่าง ๆ "โลกอาหรับ (Arab world)" ซึ่งใช้กันในบางเรื่องนั้นก็ไม่รวมถึงประชาชนที่ไม่ใช่เชื้อสายอาหรับที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคเอาไว้ด้วย และ "ตะวันออกกลาง-อัฟริกาเหนือ (Middle East-North Africa หรือ MENA)" ซึ่งบางครั้งใช้เพื่อรวมเขตพื้นที่จากโมร็อกโกไปจนถึงอิหร่าน ซึ่งเป็นคำที่นักการทูตของกลุ่มจี-8 ใช้ในการกล่าวถึง "ดินแดนตะวันออกกลางที่ยิ่งใหญ่ (Greater Middle East)" ซึ่งรวมประเทศต่าง ๆ ทั้ง ประเทศในกลุ่มสันนิบาตอาหรับ (Arab League) ซึ่งรวมเอาบรรดาชาติสมาชิกจากอัฟริกาของกลุ่มทั้งหมดไว้ด้วย

อย่างไรก็ตาม คำเรียกต่างๆ เหล่านี้ก็ล้วนสื่อความหมายว่า ดินแดนส่วนนี้เป็นส่วนหนึ่งของทวีปเอเชีย ซึ่งตามสภาพทางภูมิศาสตร์แล้ว ก็นับเป็นผืนแผ่นดินที่ต่อเนื่องกันไป คำว่า “ตะวันออก” แสดงว่าในดินแดนแถบนี้มีความแตกต่างทางสังคม วัฒนธรรม และการเมือง ไปจาก “ตะวันตก” ซึ่งที่จริงแล้วก็เป็นพื้นดินที่เชื่อมต่อกันไปโดยไม่มีผืนน้ำมาแบ่งกั้นไว้แบบทวีปอเมริกากับยุโรป

ความสัมพันธ์ระหว่างตะวันออกกลางกับเอเชียมีมานานนับหลายศตวรรษ ดังที่เส้นทางสายใหมป็นตัวบ่งชี้อยู่ เป็นความสัมพันธ์แบบสนองซึ่งกันและกัน น่าสังเกตว่าอิทธิพลจากดินแดนตะวันออกกลางในด้านภาษา วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ ที่มีต่อเอเชียนั้นสูงมาก ถ้อยคำที่เป็นภาษาอาหรับ หรือแม้แต่ภาษาเปอร์เซียมีปะปนอยู่ไม่น้อยในภาษาต่าง ๆ ของชนชาติเอเชีย นอกจากนั้น ศาสนาอิสลามยังเป็นศาสนาสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในทวีปเอเชียทั้งหมด อีกทั้งยังได้ฝังรากลึกในวัฒนธรรมของดินแดนส่วนนี้ด้วย

แม้ภูมิภาคตะวันออกกลางจะมีความสำคัญอย่างมากดังกล่าว แต่การรับรู้ต่อเรื่องราวและองค์ความรู้ขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับตะวันออกกลางอย่างครอบคลุมในสังคมและแวดวงวิชาการไทยยังค่อนข้างจำกัด ยิ่งเศรษฐกิจในยุคใหม่ที่มีอุตสาหกรรมเป็นตัวกระตุ้นหลัก ต้องอาศัยน้ำมันเป็นเชื้อเพลิงที่ก่อให้เกิดพลังงาน ตะวันออกกลางจึงยิ่งมีความสำคัญและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายว่าเป็นดินแดนที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดในด้านทรัพยากรน้ำมัน คนไทยไม่น้อยจึงเริ่มรู้จักและเห็นความสำคัญของประเทศต่าง ๆ ในดินแดนส่วนนี้ การที่บางประเทศมีเศรษฐกิจมั่งคั่งและมีจำนวนพลเมืองหรือแรงงานภายในประเทศน้อย ทำให้มีความต้องการแรงงานจากภายนอกเป็นอย่างมากเพื่อใช้ในการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ ตลอดจนเป็นผู้ดูแลบางด้านในสถานที่อยู่อาศัย ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้คนไทยรู้จักและให้ความสนใจต่อภูมิภาคนี้มากยิ่งขึ้น ดินแดนตะวันออกกลางที่เคยห่างไกลสำหรับคนไทยและประเทศไทยกลับมาใกล้ชิดกัน ทั้ง ๆ ที่ตัวพื้นที่เองก็ยังห่างไกลอยู่เช่นเดิม

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจของคนไทยที่มีต่อภูมิภาคนี้ อาจดูได้จากการที่หน่วยงานทางการศึกษา หน่วยงานรัฐบาลและภาคเอกชน ได้จัดสัมมนา แลกเปลี่ยนข้อมูล และการพูดคุยกันในเวทีต่าง ๆ มากมาย นอกจากนั้น สถาบันการศึกษาหลายแห่งยังจัดให้พื้นที่ตะวันออกกลางเป็นวิชาที่มีความสำคัญในหลาย ๆ หลักสูตร มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรจน์ วิทยาเขตปัตตานีมีการเปิดสอนภาควิชาตะวันออกกลางศึกษาขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ ซึ่งอยู่ภายใต้คณะอิสลามศึกษา สถาบันราชภัฏและมหาวิทยาลัยเอกชนหลายแห่งต่างตื่นตัวและเตรียมความพร้อมที่จะเปิดสอนด้านตะวันออกกลาง แต่ปัญหาคือ ปัจจุบันเรายังมีหนังสือหรือตำราวิชาการเพียงไม่กี่เล่มที่เขียนเกี่ยวกับตะวันออกกลางอย่างครอบคลุมรอบด้าน

ด้วยตระหนักถึงความสำคัญในการสร้างฐานข้อมูลดังกล่าว ศูนย์มุสลิมศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงสนใจจัดทำสารานุกรมตะวันออกกลางขึ้น เพื่อรวบรวมองค์ความรู้และเป็นฐานข้อมูลที่ถูกต้อง ครอบคลุมในทุก ๆ ด้าน อันจะช่วยขยายพรมแดนแห่งความรู้ของคนไทยต่อตะวันออกกลางให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

1.2. วัตถุประสงค์ของการจัดทำสารานุกรม

1. เพื่อศึกษาและจัดทำสารานุกรมที่ประกอบไปด้วยเรื่องราวต่าง ๆ ของตะวันออกกลางอย่างครอบคลุมรอบด้าน

2 เพื่อขยายขอบเขตองค์ความรู้ด้านตะวันออกกลางในสังคมไทย และเพื่อกระตุ้นให้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตะวันออกกลางในแง่มุมต่าง ๆ มากยิ่งขึ้นต่อไป

1.3. ระเบียบวิธีการ

งานจัดทำทำสารานุกรมนี้ใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก ฉะนั้นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ

ก. ข้อมูลประเภทเอกสาร อันได้แก่ เอกสารชั้นต้นและชั้นรอง ทั้งภาษาไทย อังกฤษและอาหรับ หรือรวบรวมข้อมูลจากเอกสารประเภทหนังสือพิมพ์ วารสารวิชาการ และเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ ที่หาได้จากแหล่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง จากแหล่งข้อมูลดังนี้

(1) ห้องสมุดของสถาบันการศึกษา ได้แก่ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดกลางกลางมหาวิทยาเชียงใหม่ หอสมุดกลางกลางมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นต้น

(2) หอจดหมายเหตุหรือห้องสมุดของหน่วยราชการ ได้แก่ หอเอกสารแห่งประเทศไทย ห้องสมุดประจำสถานทูตของประเทศมุสลิมต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ห้องสมุด ESCAP ของสหประชาชาติ หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดกระทรวงการต่างประเทศ ห้องสมุดรัฐสภา หอสมุดเหตุแห่งชาติ เป็นต้น

1.4. รูปแบบและการจัดทำฐานข้อมูล

ส่วนรูปแบบและการจัดทำฐานข้อมูลนั้น จะเน้นข้อมูลด้านต่าง ๆ ของตะวันออกกลางร่วมสมัย โดยเน้นศึกษาถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิภาคตะวันออกกลางในด้าน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม ความมั่นคง วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และศาสนา โดยผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 10 ด้าน ดังนี้

1. ภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพของตะวันออกกลาง
(Geography and Physical Features)
2. ประวัติศาสตร์อิสลามตะวันออกกลาง (History of Islamic Middle East)
3. สังคมตะวันออกกลาง (Middle East Society)
4. ศาสนาในตะวันออกกลาง (Religions in Middle East)
5. การเมืองตะวันออกกลาง (Middle East Politics)
6. สงคราม อาวุธ และความขัดแย้ง (War Weapons and Conflict)
7. เศรษฐศาสตร์ตะวันออกกลาง (Middle East Economy)
8. ปัญญาชนในตะวันออกกลาง (Middle East Intellectual)
9. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในตะวันออกกลาง
10. วรรณกรรมในตะวันออกกลาง (Literature)

1.5. กรอบแนวคิดในการจัดทำ

สารานุกรมคือ เรื่องคัดย่อที่ถูกเขียนขึ้นสำหรับการรวบรวมความรู้ กล่าวคือ เป็นความรู้ที่เป็นเรื่องราวถูกจัดเรียงตามลำดับ จะมีทั้งประเภทความรู้ทั่วไปและความรู้เฉพาะด้าน สารานุกรมสามารถเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับเรื่องทั่วไปดังที่ปรากฏในสารานุกรมที่มีชื่อเสียง เช่น สารานุกรมบริเตนนิกาในภาษาอังกฤษและสารานุกรมบร็อกเฮาส์ (Brockhaus) ในภาษาเยอรมัน หรือสารานุกรมอาจจะเป็นเรื่องราวเฉพาะทาง เช่น สารานุกรมเกี่ยวกับการแพทย์ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา หรืออาจจะเป็นสารานุกรมที่ครอบคลุมเนื้อหาในแต่ละภูมิภาค ประเทศ หรือกลุ่มชน และขณะที่บางสารานุกรมจัดทำขึ้นเฉพาะกลุ่มเป้าหมาย เช่น สารานุกรมสำหรับเยาวชนที่จะมีเนื้อหาที่อ่านง่ายและเข้าใจง่าย สารานุกรมจะใช้การจัดเรียงหัวข้อสองลักษณะ คือ เรียงตามอักขระ และเรียงตามกลุ่มเนื้อหา

โครงการจัดทำสารานุกรมฉบับนี้ เลือกที่จะใช้วิธีการทำสารานุกรมแบบภูมิภาคที่เน้นการเขียนเนื้อหาครอบคลุมความรู้เกี่ยวกับตะวันออกกลางและสารานุกรมตะวันออกกลางนี้ได้เรียงหัวข้อตามกลุ่มเนื้อหา มิใช่เรียงตามอักขระ

1.6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษาและเอกชน ที่อาจนำข้อมูลเหล่านี้ไปประกอบการเรียนการสอนและการตัดสินใจ กำหนดนโยบายด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตะวันออกกลาง
2. พัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับตะวันออกกลางให้มีความครอบคลุมรอบด้านในเชิงกลุ่มเนื้อหา จึงเท่ากับเป็นการลดช่องว่างทางการศึกษาให้กับวงการวิชาการไทย
3. ขยายการรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับตะวันออกกลางที่ถูกต้อง อันจะนำไปสู่การสร้างความเข้าใจภูมิภาคดังกล่าวนี้อย่างถ่องแท้มากยิ่งขึ้น

2. ภูมิศาสตร์ตะวันออกกลาง: ลักษณะทางกายภาพและภูมิศาสตร์

2.1. ลักษณะทางกายภาพ

ตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคหนึ่งที่มีลักษณะทางกายภาพที่ซับซ้อน โดยทั่วไปภูมิภาคนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วนตามลักษณะความแตกต่างทางภูมิศาสตร์ คือ

1) พื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยภูเขาทางตอนเหนือ ครอบคลุมอาณาบริเวณของประเทศตุรกี อิรักตอนเหนือ ซีเรียและอิหร่าน

2) พื้นที่ทางตอนใต้ ซึ่งส่วนมากเป็นบริเวณที่ราบและที่ราบสูง

บริเวณตอนเหนือของภูมิภาคประกอบด้วยเทือกเขาสูงมากมายและมีลักษณะเด่นคือ มีที่ราบสูงตั้งอยู่ระหว่างภูเขาต่างๆ เช่น ที่ราบสูงอนาโตเลีย (Anatolian plateau) ตั้งอยู่ระหว่างแนวเทือกเขาปอนตัส (Pontus) และ เตารัส (Tauras) เทือกเขาปอนตัสตั้งอยู่บริเวณทางเหนือเลียบแนวฝั่งทะเลดำ (Black Sea) โดยมีเกคเกอร์ ดาคี (Kacker Dagi) เป็นยอดเขาที่สูงที่สุด (12,900 ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล) เทือกเขาเตารัสเป็นเทือกเขาที่มีลักษณะใหญ่โตกว่าภูเขาอื่นๆ มียอดเขาสูงสุดคือ โมร์ ดาคี (Mor Dagi) (12,490 ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล) ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเทือกเขาเตารัส ทั้งนี้เทือกเขาเตารัสส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหินปูนจึงเป็นเทือกเขาที่มีอุโมงค์และโพรงลึกมากมาย ตลอดจนมีกระแสน้ำไหลเวียนระหว่างภูเขาต่างๆ

ทางทิศตะวันออกของตุรกีเป็นที่ตั้งของที่ราบสูงอรารัต (Ararat : สูง 5,165 เมตร) ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางอยู่ที่ 40 กิโลเมตร ประกอบด้วยเทือกเขาอรารัตใหญ่ (Great Ararat) และอรารัตเล็ก (Little Ararat) ตุรกีมียอดเขาที่สูงที่สุดคือ ยอดเขาบูยูค อังน์ ดาคี (Buyuk Agn Dagi) อยู่ที่ระดับความสูง 16,854 ฟุต 5,056 เมตร ในขณะที่อรารัตเล็กหรือคูกค์ อักริ ดาคี (Kuck Agri Dagi) มีระดับความสูงอยู่ที่ 12,782 ฟุต 3,835 เมตร บริเวณทั้งสองด้านของที่ราบสูงอรารัตมีลักษณะเป็นทรงกรวย และเป็นรอยแยกจากการระเบิดภูเขาไฟในบริเวณนี้

ใกล้กับเทือกเขาอรารัตในทางตะวันออกของตุรกี เป็นบริเวณที่แนวภูเขาปอนตัสและเตารัสมาบรรจบกันในลักษณะเป็นดอนที่สูงทับซ้อนกันด้วยความสูง 3,000 เมตร ด้านทิศตะวันออกไปทางอิหร่าน เทือกเขาเหล่านี้แยกตัวกันออกเป็น 2 สาย ได้แก่ เทือกเขาอัลเบิร์ซ (Elburz) และซากรอซ (Zagros) เทือกเขาอัลเบิร์ซตั้งอยู่บริเวณตอนเหนือของอิหร่าน มียอดเขาสูงสุดคือดามาแวนด์ (Damavand) (18,000 ฟุต 5,400 เมตร) ปกคลุมด้วยหิมะตลอดทั้งปี ภูเขาสำคัญอื่นๆ ของเทือกเขาอัลเบิร์ซ ได้แก่ ภูเขาคาเปต เดกห์ (Kapet Dagh) ตั้งอยู่ระหว่างอิหร่านและตุรกี ภูเขาคูห์ อิ อาเลห์ (Kuh-i-Aleh) และคูห์ อิ ซูรค์ (Kuh-i-Surkh) ด้านทิศใต้จากเทือกเขาอรารัตเป็นที่ตั้งของเทือกเขาซากรอซแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ซากรอซตะวันตกเฉียงเหนือ ซากรอซกลาง และซากรอซตะวันออกเฉียงใต้ (ภูเขาไฟ Makran) ซากรอซตะวันตกเฉียงเหนือเป็นบริเวณภูเขาไฟ ประกอบไปด้วยยอดเขาสูงสำคัญๆ ได้แก่สาวาเลน (Savalan) (4,300 เมตร) สาเฮนด์ (Sahand) (3,650 เมตร) และคาห์ราซานา (Kharazana) (3,520 เมตร) ส่วนซากรอซกลางมีลักษณะเด่นคือเป็นแนวเทือกเขาที่ไม่เชื่อมต่อระหว่างกัน โดยมีหุบเขาลึกขั้นกลาง จุดสูงสุดของยอดเขาในบริเวณนี้อยู่ที่ระดับความสูงมากกว่า 4,000 เมตร (สูงสุดคือยอดเขาซาราด คูห์ Zarad Kuh : 4,548 เมตร) ส่วนแนวเทือกเขาซากรอซตะวันออกเฉียงใต้ มี

ลักษณะขรุขระประกอบไปด้วยหินโกร่นและหินทราย ระดับความสูงโดยเฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 4,000 ฟุต (1,200 เมตร) แต่มีภูเขาลูกหนึ่งทางตะวันออกเรียกว่า ภูเขาคูห์ อิ บาซนาม (Kuh – i-Baznam) มีความสูงถึง 11,000 ฟุต (3,300 เมตร)

ด้านทิศตะวันออกไปทางอิหร่าน เป็นบริเวณแนวเทือกเขาที่มีความซับซ้อนมาก เทือกเขาเหล่านี้เรียกกันโดยทั่วไปว่า ที่ราบสูงอิหร่านตะวันออก (Eastern Iranian highland) มีความสูงอยู่ที่ระดับ 2,500 เมตร ซึ่งต่ำกว่าเทือกเขาซากรอซมาก

ในแถบประเทศด้านฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนหรือที่เรียกว่าดินแดน “ลาเวนท์” (Levant) มีลักษณะเป็นบริเวณที่สูงขนานทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและค่อยๆ ลาดต่ำลงไปยังแนวบริเวณดินแดนที่ห่างจากฝั่งเข้าไปยังเขตเมือง มีภูเขาเฮอร์มอน (Hermon) สูงตระหง่านอยู่ที่ระดับความสูง 3,000 เมตร ส่วนด้านตะวันออกของอ่าวอะกอบะห์ (Aqaba) ไปจนถึงบริเวณตอนกลางเป็นเขตแนวกั้นที่มีชื่อเรียกกันว่าฮิยาซ (Hijaz) ด้านทิศเหนือเป็นที่ราบสูงในระดับความสูงประมาณ 1,500 เมตรและสูงขึ้นเรื่อยๆ ถึงระดับ 2,000 – 3,000 เมตร และลาดต่ำลงเรื่อยๆไปในทางทิศใต้ ที่ราบสูงฮิยาซมีลักษณะเด่นคือมีหุบเขามากมาย ซึ่งบางแห่งลึกและบางแห่งตื้น ภูเขาในบริเวณนี้เกิดขึ้นมาจากการผนึกตัวกันของหินในยุค 500 – 600 ล้านปีก่อนและการไหลออกมาของลาวาจำนวนมาก

บริเวณทางทิศตะวันตกของคาบสมุทรอาระเบียเป็นที่ตั้งของเทือกเขาอะซิร (Asir) ภูเขาส่วนใหญ่มีความสูงโดยเฉลี่ยอยู่ที่ระดับ 1,500 เมตร และถึงจุดสูงสุดที่ระดับ 3,000 เมตร บริเวณนี้มีฝนตกปานกลางในฤดูร้อนจากอิทธิพลลมมรสุมของมหาสมุทรอินเดีย (Indian Ocean) ด้านปลายสุดทางทิศตะวันออกของอาระเบียเลียบบริเวณอ่าวของประเทศโอมานเป็นที่ตั้งของเทือกเขาเกเบล อัล อักห์ดารฺ (Gebel al Akhdar หรือ Green mountains หรือเทือกเขาเขียว) มีจุดสูงสุดอยู่ที่ระดับความสูง 3,000 เมตร

องค์ประกอบบริเวณเขตที่ราบสูงถือเป็นลักษณะเด่นทางกายภาพอันดับที่สองของภูมิภาคตะวันออกกลาง ลักษณะที่ราบสูงแห่งนี้ล้อมรอบด้วยภูเขาซึ่งถือเป็นอีกลักษณะเด่นของภูมิภาคนี้ ในตุรกีระหว่างเทือกเขาปอนตัสและเตารัสมีที่ราบสูงอนาโตเลียตั้งอยู่ระหว่างกลางล้อมรอบด้วยเทือกเขาสูงใหญ่ อาณาเขตด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศใต้ของที่ราบสูงแห่งนี้ถูกกำหนดขอบเขตไว้อย่างชัดเจนด้วยผนังภูเขาที่ล้อมรอบเป็นทรงกลมอยู่ที่ระดับความสูง 2,000 – 4,000 ฟุต (600 – 1,200 เมตร) แต่ในด้านชายฝั่งทะเล Aegean มีภูเขาไม่มากนักและไม่มีความโดดเด่นใดๆ

โดยทั่วไปที่ราบสูงอนาโตเลียมีความสูงอยู่ที่ระดับ 3,000 – 5,000 ฟุต (900 – 1,500 เมตร) บริเวณที่สูงสุดอยู่ที่ระดับ 6,000 – 8,000 ฟุตเหนือน้ำทะเล ทางด้านทิศตะวันออกบริเวณภูเขาไฟมีลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ที่สำคัญอยู่ที่ระดับความสูง 10,000 – 12,000 ฟุต พื้นที่ส่วนใหญ่รอบๆ บริเวณนี้มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มประกอบด้วยทะเลสาบน้ำเค็มตื้นหลายแห่ง (เช่น ทะเลสาบ Tuz Golu มีเนื้อที่ 579 ตารางไมล์ และมีความลึกแค่ 1 – 2 ฟุต)

ที่ราบสูงตอนกลางของประเทศอิหร่านเป็นพื้นที่ที่สำคัญมากอีกแห่งหนึ่งของตะวันออกกลาง บริเวณที่ราบสูงแห่งนี้มีลักษณะที่ประกอบไปด้วยลุ่มแม่น้ำ (ขัง) หลายแห่ง ที่ราบสูงแห่งนี้มีความสูงอยู่ที่ระดับสูงกว่า 500 เมตรขึ้นไป ลุ่มแม่น้ำที่สำคัญในบริเวณที่ราบสูงแห่งนี้มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่เดซห์ อิ กาวีร (Dasht-e-Kavir) ในทางเหนือ (แอ่งน้ำเค็มในทะเลทราย ครอบคลุมพื้นที่ 1 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมดของบริเวณนี้) และ เดซห์ อิ ลูต (Dasht-e-Lut) ในทางใต้ (เป็นบริเวณแห้งแล้งกันดารทั้งหมด)

คาบสมุทรอาระเบียอาจเรียกได้ว่าเป็นบริเวณที่ราบสูงอันกว้างใหญ่และเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่ราบสูงแห่งนี้ค่อยๆ ลาดต่ำลงไปในทางทิศตะวันออกจากบริเวณเขตเทือกเขามาตามแนวด้านตะวันตกของคาบสมุทรอาระเบีย พื้นที่ส่วนมากเกือบทั้งหมดมีลักษณะเป็นทะเลทรายแห้งแล้ง ไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ (ยกเว้นบริเณที่อยู่ต่ำลงมาของเขตเทือกเขาต่างๆ ด้านตะวันตกและประเทศเยเมนและโอมาน) ทะเลทรายรับ อัล คาห์ลี (Rub al Khali) (ในคาบสมุทรอาระเบีย) เป็นพื้นที่ทะเลทรายที่กว้างใหญ่ที่สุดในโลก (230,000 ตารางไมล์) ในทางตอนเหนือเป็นบริเวณที่ตั้งของทะเลทรายอัน-นาฟูด (An-Nafud) ใหญ่เป็นอันดับที่สอง (26,000 ตารางไมล์) นอกจากนั้น ยังมีทะเลทรายอัด-ดะห์มา (ad-Dahma) (800 ไมล์) ตั้งอยู่ระหว่าง รับ อัล คาห์ลี และ อัน-นาฟูด

บริเวณที่ราบของภูมิภาคนี้มีลักษณะทางกายภาพที่สำคัญและโดดเด่นเช่นกัน ที่ราบส่วนมากเกือบทั้งหมดตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ แม่น้ำไทกริส (Tigris) และยูเฟรติส (Euphrates) ถือเป็นแม่น้ำสายหลักและเป็นพื้นที่ที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น เนื่องจากเป็นพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์ ในอิหร่านมีที่ราบอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญตั้งอยู่ตามแนวทะเลแคสเปียน (Caspian Sea)

ในทางทิศใต้ บริเวณด้านตะวันตกของเทือกเขาเตารัสในประเทศตุรกี มีแม่น้ำเล็กๆ หลายสายไหลลงสู่ทะเล บริเวณแถบนี้เป็นพื้นที่ต่ำเรียกว่าที่ราบอันทาลายา (Antalaya) ซึ่งมีลักษณะอุดมสมบูรณ์แต่มีปัญหาด้านการติดต่อสื่อสารกับพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเป็นอุปสรรคกีดขวางด้านการพัฒนาในท้องถิ่น ดินในบริเวณที่ราบแห่งนี้ไปจนถึงด้านตะวันออกของเทือกเขาเตารัสมีลักษณะเป็นดินโคลนเหมาะสำหรับการเพาะปลูกจึงทำให้บริเวณนี้มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น ที่ราบอัลบิซตาน (Elbistan) และไซเลน (Cylan) ถือเป็นบริเวณที่สำคัญของบริเวณที่ราบแห่งนี้

ในประเทศอียิปต์ ที่ราบกว้างบริเวณแม่น้ำไนล์ (Nile) เป็นเขตที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น มีการเพาะปลูกตามบริเวณชายฝั่งของแม่น้ำเป็นจำนวนมาก เนื่องจากแม่น้ำไนล์มีปริมาณที่พอเพียงต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของคาบสมุทรอาระเบียเป็นที่ตั้งของอ่าวเปอร์เซียและบริเวณที่ลุ่มซึ่งมีความสมบูรณ์มาก เพราะมีระบบการไหลเวียนของกระแสน้ำใต้ดินเป็นอย่างดีจากน้ำพุและบ่อน้ำต่าง

2.2 สภาพภูมิอากาศ

พื้นที่ส่วนใหญ่ของภูมิภาคตะวันออกกลางตั้งอยู่บริเวณเขตร้อนแห้งของโลก ในหลายๆ พื้นที่มีสภาพอากาศที่ค่อนข้างผันผวนและแตกต่างกัน เนื่องจากเป็นภูมิภาคที่กว้างใหญ่และมีอาณาเขตยื่นออกไปเหนือเส้นละติจูด ตอนใต้สุดของภูมิภาคตั้งอยู่เหนือเส้นรุ้งเขตร้อน (Tropic of Cancer) จึงมีลักษณะสภาพอากาศที่ค่อนข้างร้อน ในขณะที่ด้านเหนือสุดของอิหร่านและตุรกีอยู่ระหว่างเส้นละติจูดที่มีสภาพอากาศเย็นปานกลาง สภาพอากาศทางด้านทิศตะวันออกค่อนข้างมีอุณหภูมิที่แปรปรวนมากกว่าทางด้านตะวันตก ซึ่งอยู่บริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ภูมิภาคบริเวณภาคพื้นสมุทรมีลักษณะร้อนแห้งในช่วงฤดูร้อนและหนาว-ชื้นในช่วงฤดูหนาว

อิทธิพลของพายุไซโคลนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพอากาศในภูมิภาคตะวันออกกลาง โดยเฉพาะบริเวณภาคเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งพายุไซโคลนมักก่อตัวขึ้นบริเวณมหาสมุทรแอตแลนติก (Atlantic) และเคลื่อนเข้าสู่ภูมิภาคนี้ในช่วงฤดูหนาว ในช่วงฤดูร้อนมักเกิดภาวะฝนแล้งทั่วทุกหนแห่งของภูมิภาค ยกเว้นบริเวณชายฝั่งทิศใต้ของคาบสมุทรอาระเบียและบริเวณเขตภูเขาทางตอนเหนือและใต้ของเยเมน ซึ่งมีฝนตกบ้างประปรายจากอิทธิพลมรสุมในฤดูร้อน

สภาพอากาศช่วงฤดูร้อน

โดยทั่วไป ในช่วงฤดูร้อนของภูมิภาคตะวันออกกลางจะมีอุณหภูมิสูง อากาศร้อนแห้งและมีฝนตกบางครั้งและระเหยอย่างรวดเร็ว ความผันผวนของอุณหภูมิเกิดขึ้นในทุกฤดูกาล แต่สำหรับฤดูร้อนสภาพอากาศจะมีลักษณะผันผวนมากกว่าฤดูอื่นๆ โดยเฉพาะบริเวณดินแดนที่ห่างไกล อย่างไรก็ตาม อุณหภูมิในแถบบริเวณชายฝั่งทะเลมักไม่ค่อยผันผวนมากนัก อุณหภูมิของประเทศอียิปต์โดยเฉพาะบริเวณชายฝั่งทะเลแดง (Red Sea) มีสภาพอากาศที่เย็นในตอนกลางคืน เนื่องจากสภาพท้องฟ้าโปร่งใส ซึ่งทำให้อุณหภูมิในอากาศต่ำจนเกิดหมอกและน้ำค้าง บรรยากาศเช่นนี้ทำให้มีหมอกในยามเช้าตรู่ของช่วงปลายฤดูใบไม้ผลิและต้นฤดูร้อนในหลายๆ พื้นที่ ได้แก่ บริเวณชายฝั่งทะเลแดง หุบเขาไนล์และบริเวณชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในประเทศอียิปต์และลิเบีย

อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ยในช่วงฤดูร้อนของพื้นที่ส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้อยู่ที่ระดับสูงกว่า 30 องศาเซลเซียส ยกเว้นบริเวณที่ราบสูงในอิหร่านและตุรกี บริเวณพื้นที่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของภูมิภาคและบริเวณช่องแคบระหว่างชายฝั่งทะเลดำ ทะเลแคสเปียนและทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและทางตอนใต้ของภูมิภาคบริเวณมหาสมุทรอินเดียตอนใต้ของอาระเบีย มีอุณหภูมิที่ไม่ค่อยสูงมากนักในฤดูร้อน เพราะมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ใกล้กับบริเวณแหล่งน้ำขนาดใหญ่

สภาพอากาศร้อนสุดในช่วงเดือนกรกฎาคม ยกเว้นบริเวณชายฝั่งซึ่งอุณหภูมิจะสูงสุดจนถึงเดือนสิงหาคม สภาพอากาศในช่วงฤดูร้อนและลมร้อนต้นฤดูที่พัดมาจากทางใต้ทำให้เกิดสภาพแห้งแล้งขึ้นภายในภูมิภาค พายุลมร้อนที่ทรงอิทธิพลในภูมิภาคนี้ได้แก่ ลมร้อนชาห์มาล (Shamal) แห่งที่ลุ่มแม่น้ำไทกริสและยูเฟรตีส ซึ่งเป็นลมร้อนที่พัดมาจากทางทิศเหนือและ

ตะวันตกเฉียงเหนือ ลมร้อนนี้มักส่งอิทธิพลเกือบตลอดช่วงฤดูร้อน ลมร้อนบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอิหร่าน คือ Sad-au bist bad ซึ่งพัดอยู่บริเวณที่ลุ่มซิซตาน Sistan นอกจากนี้ยังมีลมประจำท้องถิ่น (Local wind) อื่นๆ อีก เช่นกาห์มซิม (Khamsim) ในอียิปต์ กิบห์ลี (Ghibli) ในลิเบีย ชาห์ลูร์ (Shalour) ในซีเรียและเลบานอน ชัรกี (Shargi) ในอิรัก และ ซิมูน (Simoon; ลมพิษ) ในอิหร่าน กระแสลมเหล่านี้ทำให้เกิดพายุฝุ่นและทราย

ในช่วงฤดูร้อน เส้นทางของพายุไซโคลนต่างๆ จะพัดผ่านทางเหนือของเทือกเขาปอนตัสและอัลเบิร์ซ ซึ่งพบว่าไม่มีบริเวณใดในภูมิภาคนี้ที่ได้รับผลกระทบจากพายุไซโคลนดังกล่าว ยกเว้นทางตอนเหนือของตุรกีและบริเวณชายฝั่งทะเลแคสเปียนในอิหร่าน

สภาพอากาศในช่วงฤดูหนาว

สภาพอากาศในช่วงฤดูหนาวของตะวันออกกลางมีลักษณะค่อนข้างหนาวพอประมาณและหนาวจัดเป็นบางครั้ง ตลอดจนมีฝนตกชุก ทางตอนเหนือของภูมิภาคตั้งอยู่บริเวณเขตเส้นละติจูดซึ่งเป็นลักษณะอากาศที่ได้รับอิทธิพลมาจากสภาพภูมิอากาศของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ส่งผลให้เกิดฝนตกมากที่สุดในฤดูหนาว ฝนในฤดูหนาวเกิดจากอิทธิพลของพายุไซโคลน หิมะและน้ำแข็งเกิดขึ้นอย่างไม่สม่ำเสมอในบริเวณเขตที่ราบสูง อุณหภูมิต่ำสุดในช่วงฤดูหนาวอยู่ที่ติดลบ 10 องศา (-10C°) ตามบริเวณที่ราบหลายแห่งด้านตะวันออกของตุรกีและตามบริเวณแนวเทือกเขาอัลเบิร์ซและซากรอซ ในแถบบริเวณชายฝั่งทะเลของประเทศอียิปต์และอาระเบีย อุณหภูมิปกติจะอยู่ที่ระดับต่ำกว่า 20 องศาเซลเซียส

อากาศหนาวสุดในช่วงเดือนมกราคมในทุกพื้นที่ แต่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม อุณหภูมิก็ยังอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ อุณหภูมิต่ำสุดบริเวณเอเชียน้อย (Asia Minor: คาบสมุทรระหว่างทะเลดำกับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน) อาร์เมเนีย (Armenia) และพื้นที่ส่วนใหญ่ของอิหร่าน บริเวณดังกล่าวมีน้ำค้างและหมอกอยู่ตลอดหลายเดือนและปกคลุมด้วยหิมะอยู่ราว 120 วัน ในบางพื้นที่ของบริเวณทะเลดำและช่องแคบบอสฟอรัส (Bosporus) มีน้ำค้างและหมอกจับตัวกันเป็นน้ำแข็งในบางครั้ง

ฝนที่ตกในช่วงฤดูหนาวเกิดขึ้นจากอิทธิพลของสภาพอากาศบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ซึ่งเป็นผลมาจากความผันผวนของพายุไซโคลนจากทางทิศตะวันออกและตะวันตก พื้นที่บางแห่งทางตอนเหนือของภูมิภาคและเขตเทือกเขาอัลเบิร์ซในอิหร่าน และที่ราบชายฝั่งทางตอนใต้ของทะเลแคสเปียนเป็นบริเวณที่มีฝนตกอยู่เสมอในปริมาณมากกว่า 200 มิลลิเมตรต่อปี บริเวณตอนเหนือของตุรกีปริมาณน้ำจากฝนในฤดูหนาวอยู่ที่ระดับมากกว่า 1,500 มิลลิเมตรต่อปี บริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียนทางชายฝั่งตอนใต้ของตุรกีปริมาณน้ำฝนมากกว่า 1,000 มิลลิเมตรต่อปี บริเวณชายฝั่งและเขตที่สูงด้านตะวันตกของซีเรีย เลบานอน และอิสราเอล มีปริมาณฝนมากกว่า 600 มิลลิเมตรต่อปี

ช่วงฤดูหนาวของภูมิภาคนี้ เริ่มตั้งแต่สัปดาห์สุดท้ายของเดือนธันวาคมหรือสัปดาห์แรกของเดือนมกราคม ฝนหนาวมักตกมากที่สุดในช่วงเดือนมกราคมบริเวณชีกตะวันตกของภูมิภาค และมีบางพื้นที่ (ส่วนน้อย) ที่มีฝนตกชุกในช่วงเดือนธันวาคม

2.3. พืชพันธ์ธรรมชาติ

พืชพันธ์ธรรมชาติเป็นทรัพยากรที่สำคัญและมีประโยชน์อย่างมากต่อทุกภูมิภาค ซึ่งมีบทบาทที่สำคัญต่อการวางแผนและการพัฒนาในระดับภูมิภาคตลอดจนสภาพเศรษฐกิจของประเทศนั้นๆ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบที่มาของผลิตภัณฑ์หลายๆ ชนิด เช่น ไม้แปรรูป ครั่ง ยาง กระดาษ เป็นต้น ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมภายในประเทศ ผลผลิตต่างๆ ที่เป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม คือ ผลผลิตจำพวกกระดาษ สิ่งพิมพ์ ไม้ขีดไฟ ไม้ สิ่งทอ ยาง สารเคมี และอื่นๆ ซึ่งถือเป็นผลผลิตที่สำคัญของชาติ ทั้งนี้การได้มาซึ่งผลผลิตดังกล่าวต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้เพื่อการจัดหาวัตถุดิบมาแปรรูป วัตถุดิบที่ได้มาจากป่ายังสามารถนำมาผลิตเป็นเครื่องมือและอาวุธเพื่อการป้องกันประเทศและการสื่อสาร ตลอดจนเป็นแหล่งอาหารสำหรับการเลี้ยงปศุสัตว์ นอกจากนี้ป่ายังช่วยสร้างและรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน น้ำ และอากาศได้เป็นอย่างดี ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาของพืชผลทางการเกษตรและอื่นๆ อีกมากมาย ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลต่างๆ ในตะวันออกกลางจึงให้ความสำคัญและส่งเสริมการปลูกป่าและการทำป่าสงวน

พืชพันธ์ธรรมชาติในตะวันออกกลางมีลักษณะซับซ้อน เป็นป่าไม้หลากสีสันนานาชนิด สภาพของธรรมชาติ อากาศและมนุษย์ มีส่วนอย่างมากต่อการกำหนดลักษณะการกระจายความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ การกระทำของมนุษย์ถือได้ว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อพืชพันธ์หลายๆ ประเภท การเผาทุ่งและป่าละเมาะรวมทั้งการใช้ผืนป่าเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมากเกินไป โดยเฉพาะในบริเวณประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ทำให้ป่าสำคัญๆ ของภูมิภาคนี้เป็นป่าโกร๋น ผู้คนทำการถางป่าไม้ไม่เพียงเพราะให้ได้มาซึ่งที่ดินทำเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว แต่ยังเพื่อการทำไม้แปรรูปและเชื้อเพลิง การทำลายป่าไม้อย่างต่อเนื่องโดยฝีมือของมนุษย์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อองค์ประกอบโดยรวมของพฤกษชาติในตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นสาเหตุให้บางพื้นที่ในภูมิภาคนี้ปราศจากพืชพันธ์ธรรมชาติโดยสิ้นเชิง

พืชพันธ์ในตะวันออกกลางอาจแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท บนพื้นฐานทางด้านภูมิศาสตร์ ดังนี้

1) พืชพันธ์ในเขตทะเลทราย

ภูมิภาคตะวันออกกลางส่วนมากปกคลุมไปด้วยทะเลทรายกว้างใหญ่ รวมถึงดินแดนส่วนมากของอียิปต์และคาบสมุทรอาระเบีย ตลอดจนเนื้อที่ส่วนใหญ่ในจอร์แดน อิรัก อิหร่าน และบางพื้นที่เล็กๆ ในอิสราเอล ทะเลทรายในบริเวณดังกล่าวมีต้นไม้ขึ้นกระจายเบาบาง และในหลายพื้นที่แทบไม่มีต้นไม้เลย ต้นซาฮาโรซินเดียน (Saharo-Sindian) เป็นพันธ์ต้นไม้ที่สามารถปรับตัวให้เติบโตได้ดีที่สุดในสภาพอากาศที่แห้งแล้งและสามารถอยู่รอดได้ในทะเลทราย ต้นไม้อีกชนิดหนึ่งที่สามารถเติบโตได้ในทะเลทราย คือพันธ์ไม้ประเภทที่มีหนามและมีใบปกคลุมโดยสามารถชะลอการคายน้ำและป้องกันสัตว์ที่จะมากินเป็นอาหารได้เป็นอย่างดี ในเขตทะเลทรายยังมีพันธุ์ไม้เล็กๆ ที่ก่อตัวเป็นพุ่มเตี้ยมีรากลึกลงไปในดินประมาณ 9-15 เมตร มีความสูง

ประมาณ 15-46 เซนติเมตร มีลำต้นเป็นไม้แข็งและมีใบขนาดเล็ก พืชสกุล Euphorbia เป็นพืชอีกประเภทหนึ่งในเขตทะเลทรายที่สามารถเก็บความชื้นได้เป็นอย่างดี จึงอยู่รอดได้ในสภาพอากาศที่แห้งแล้งของภูมิภาคนี้ การผสมรวมตัวกันของพุ่มไม้เล็กและต้นไม้ขนาดเล็กทำให้เกิดสายพันธุ์ต่างๆของพืชผักและสมุนไพร และมีวัฏจักรการเติบโตที่รวดเร็วเพียงไม่กี่สัปดาห์ พืชอีกประเภทหนึ่งคือ พืชที่มักขึ้นอยู่ตามบริเวณที่ที่เป็นด่างหรือที่เค็ม (Halophyte) ได้รับน้ำหล่อเลี้ยงที่เป็นน้ำเค็มอยู่ใต้ดิน พืชประเภทนี้มักพบมากบริเวณตะวันออกของคาบสมุทรอาระเบีย นิยมใช้เป็นอาหารสำหรับอูฐและสัตว์อื่น และพบมากในอิหร่าน อียิปต์ตอนเหนือ และบริเวณชายฝั่งด้านตะวันออกของคาบสมุทรอาระเบีย

2) พืชพันธ์บริเวณป่า (Forest Vegetation)

พืชพันธ์ที่ขึ้นในป่าพบมากในบริเวณแถบที่เป็นภูเขาสูงครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของตุรกี เทือกเขาซากรอซ อัลเบิร์ซ และเทือกเขาทางด้านตะวันออกของอิหร่าน ตลอดจนบริเวณชายฝั่งของประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก พืชพันธ์ที่ขึ้นอยู่ตามบริเวณที่สูงของภูมิภาคนี้แบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่หนึ่ง คือ ต้นไม้ที่ขึ้นในบริเวณที่เป็นป่าผสม (Mixed forest) ต้นไม้เหล่านี้ได้แก่ ต้นไม้สดสีเขียวชนิดต่างๆ (ไม่ผลัดใบ) ต้นสน และพันธ์ไม้ประเภทผลัดใบ พบมากบริเวณเขตแห้งแล้งทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ภาคกลางตอนเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของตุรกี ตลอดจนบริเวณเทือกเขาอัลเบิร์ซและซากรอซ พันธ์ไม้หลักได้แก่ ต้นโอ๊ก ต้นสน (จูนีเฟอรัส) และไม้สนประเภทอื่นๆ ในบริเวณแนวลาดเอียงของภูเขาที่ระดับความสูงประมาณ 1,000 เมตร จะเป็นบริเวณที่มีต้นโอ๊กอยู่หนาแน่นผสมกับต้นสน และในระดับความสูงเหนือขึ้นไปจะเป็นต้นสนซีดาร์ ต้นมาเปิ้ล ต้นสน (จูนีเฟอรัส) ต้นโอ๊ก และไม้สนอื่นๆ พื้นที่ส่วนใหญ่ที่เป็นทุ่งหญ้าโล่งกว้างจะมีลักษณะเป็นที่ชื้น บริเวณที่แห้งแล้งจะมีพันธ์ไม้ขึ้นอยู่เบาบาง เช่น พันธ์ไม้เลื้อยที่มีลักษณะเป็นพุ่มและไม้นวม เป็นต้น ต้นสนซีดาร์ที่มีชื่อเสียงของเลบานอนจะพบได้เฉพาะในบริเวณที่สูงมากกว่า 2,000 เมตรขึ้นไป กล่าวคือบริเวณที่สูงด้านตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในอิสราเอล จอร์แดน เลบานอนและซีเรีย อย่างไรก็ตาม บริเวณแนวลาดเอียงของภูเขาส่วนใหญ่กลายเป็นพื้นที่ว่างเปล่า เนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ที่ดำเนินมาหลายศตวรรษ ด้วยเหตุนี้ปัจจุบันประเทศต่างๆ ในตะวันออกกลางจึงรณรงค์และจัดกิจกรรมส่งเสริมการปลูกป่ามากขึ้น

ประเภทที่สองคือ พืชพันธ์ประเภทของป่าไฮร์ดาเนียน (Hyrcanian) หรือป่าแคสเปียน (Caspian Forest) อยู่บริเวณพื้นที่ลาดเอียงทางตอนเหนือของเทือกเขาอัลเบิร์ซในอิหร่าน ซึ่งเชื่อมติดกับป่ายูซิเนียน (Euxinian) ทางตอนเหนือของอนาโตเลีย ป่าดังกล่าวมีลักษณะเป็นป่าชื้นตั้งอยู่บริเวณเขตร้อนติดทะเลแคสเปียน ประกอบด้วยพันธ์ไม้นานาชนิด ทั้งพันธ์ไม้สูงและพันธ์แคระ ต้นไม้สำคัญของป่าไฮร์คาเนียน ได้แก่ ต้นโอ๊ก ต้นเฮเซิลนัต ต้นอัลเดอร์ ต้นแอช ต้น

บีช ต้นเอ็ลม ต้นมาเปิ้ล ต้นฮอร์นบีม ต้นพลัมขนาดใหญ่ ต้นฮาวเธอร์น ต้นถั่ววอลนัท ต้นไลม์ ต้นแพร์ และต้นไม้ผลัดใบอื่นๆ ป่าแห่งนี้ยังเต็มไปด้วยพุ่มไม้และไม้เลื้อยต่างๆ

ประเภทที่สามคือ พืชพันธ์ที่ขึ้นในป่าโกลเชน (Golchian) หรือป่าปอนตัส ป่าแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณเขตอากาศร้อนชื้นทางตอนใต้ของเทือกเขาคอเคซัสและด้านตะวันออกของทะเลดำ ต้นไม้ที่สำคัญของป่าโกลเชน ได้แก่ ต้นเกาลัด ต้นฮอร์นบีม ต้นมาเปิ้ล ต้นสพรูส ต้นอัลเดอร์ และต้นโอ๊ก

อีกแห่งหนึ่งที่สำคัญคือ พืชพันธ์ที่ขึ้นอยู่บริเวณเทือกเขาเตารัสทางตอนใต้ของตุรกี ซึ่งส่วนมากเป็นป่าสน ต้นโอ๊กพบมากด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ และเทือกเขาทางทิศตะวันตกและทิศใต้ของทะเลสาบวาน (Lake Van) อีกแห่งคือพืชพันธ์ที่ขึ้นอยู่บริเวณเทือกเขาซากรอซ ประกอบไปด้วยต้นไม้ผลัดใบเสียเป็นส่วนมากและมีอยู่เพียงไม่กี่พันธ์ ต้นไม้บริเวณนี้มีลักษณะเล็กและขึ้นห่างกัน มีต้นโอ๊กเป็นพันธ์ไม้หลัก สภาพโดยทั่วไปแตกต่างจากป่าไฮร์คาเนียนและยูซิเนียนซึ่งเป็นป่าร้อนชื้น

ประเภทที่สี่ คือ พืชพันธ์บริเวณภูเขาสูงพบในทางตะวันออกของอนาโตเลียและประเทศอะเซอร์ไบญาน พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นลานทุ่งหญ้าและเป็นบริเวณที่มีอากาศชื้น มีบางพื้นที่ที่เป็นที่ร้อนแห้งและมีพืชพันธ์ไม่มากนัก ได้แก่ ไม้นวมและพืชพันธ์ที่มีลักษณะเป็นพุ่มไม้และไม้เลื้อยนานาชนิด

3) พืชพันธ์บริเวณป่าละเมาะและทุ่งหญ้า (Scrub and Grossland Vegetation)

ป่าละเมาะและทุ่งหญ้ากว้างในภูมิภาคเอตะวันออกกลางตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ตรงกลางระหว่างป่าและทะเลทราย พืชพันธ์บริเวณนี้เติบโตด้วยสภาพอากาศที่ปลอดโปร่ง มีฝนตกประปรายและอุณหภูมิเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล พืชพันธ์ที่ขึ้นในบริเวณนี้มีความโดดเด่นกว่าพืชพันธ์บริเวณอื่นๆ เพราะบริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีพันธ์ไม้ต่างๆ ขึ้นผสมปนเปกันทั้งพันธ์ไม้ป่าและพันธ์ไม้ทะเลทรายนานาชนิด ต้นไม้ต่างๆ ที่สามารถเจริญเติบโตในสภาพอากาศที่แห้งแล้งก็จะสามารถปรับตัวได้ในฤดูฝนและจะทำให้หญ้าและดินดีขึ้น

ต้นไม้ส่วนมาก (ยกเว้นพุ่มไม้แข็งและต้นไม้ประเภทมีหนาม) บริเวณที่ราบกว้างจะตายในช่วงฤดูร้อน เนื่องจากไม่สามารถทนทานต่อสภาพอากาศที่ร้อนและแห้งแล้ง ในช่วงฤดูใบไม้ผลิซึ่งเป็นฤดูที่มีฝนตกชุก พืชพันธ์ต่างๆ ในบริเวณนี้จะเจริญงอกงามและกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ในบริเวณที่ที่เป็นทุ่งหญ้ากว้างจะมีต้นหญ้านานาชนิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยทั่วไปจะไม่มีต้นไม้แทรกขึ้นมาเลย อย่างไรก็ตาม มีพืชพันธ์บางชนิดที่ขึ้นตามบริเวณแนวลาดเอียงของภูเขา ได้แก่ พืชประเภทถั่ว ต้นเทอร์รีบินธ ต้นไม้มีหนาม และต้นพลัม บริเวณทุ่งหญ้าในแถบนี้มีลักษณะยาวเป็นแนวโค้งจากคาบสมุทรซีไน (Sinai) ขึ้นไปทางตอนเหนือถึงด้านตะวันตกของจอร์แดนและซีเรียและพาดมายังฝั่งตะวันออกเฉียงใต้ของตุรกีไปจรดภาคเหนือของอิรัก ซึ่งเป็นลักษณะครึ่งวงกลมระหว่างเทือกเขาเดซห์ อิ กาวีร เทือกเขาอัลเบิร์ซและซากรอซ ในประเทศอิหร่าน บริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของอิหร่าน รวมไปถึงพื้นที่กว้างหลายแห่งบริเวณ

ตอนกลางของอนาโตเลีย มีลักษณะเป็นพื้นที่ที่แห้งแล้ง ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความสำคัญมากต่อการเลี้ยงปศุสัตว์ ชาวพื้นเมืองมักนิยมปล่อยสัตว์เลี้ยงออกหากินบริเวณนี้ ในประเทศอิหร่านบริเวณที่เป็นทุ่งหญ้ามีการเพาะปลูกบ้างในบางพื้นที่ ส่วนตุรกีและซีเรียตอนเหนือแม้มีการเพาะปลูกพืชจำพวกข้าวอยู่มาก แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากมีผลผลิตค่อนข้างน้อย

4) พืชพันธ์บริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียน (Mediterranean Vegetation)

พื้นที่ว่างเปล่าบริเวณชายฝั่งแคบๆ ของประเทศอิสราเอล เลบานอน ซีเรียและตุรกี มีพฤกษชาติพิเศษประจำท้องถิ่น ซึ่งเรียกพืชพันธ์บริเวณนี้ว่า “พืชพันธ์แห่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน” ซึ่งมันสามารถดำรงอยู่ได้ในช่วงฤดูร้อนที่มีอากาศแห้งแล้งตลอดระยะเวลา 2-6 เดือน และเบ่งบานในช่วงฤดูใบไม้ผลิด้วยลักษณะที่เป็นป่าเขียวและมีต้นไม้ประเภทไม่ผลัดใบซึ่งกระจายอยู่ทั่วสลับกับพุ่มไม้และป่าละเมาะที่ขึ้นหนาแน่น นอกจากนี้ ยังมีต้นวอลนัทขึ้นปะปนกับต้นเกาลัดแดงและน้ำตาลที่เติบโตในเขตอากาศชื้นและบริเวณผืนดินที่ชุ่มชื้น ส่วนบริเวณพื้นที่ที่แห้งและบริเวณผืนดินที่ไม่ค่อยสมบูรณ์จะปกคลุมไปด้วยสมุนไพรและต้นไม้พันธ์เตี้ยนานาชนิด การเจริญเติบโตและความสมบูรณ์ของพืชพันธ์เหล่านี้ขึ้นอยู่กับสภาพอากาศและอุณหภูมิ ทั้งนี้พืชพันธ์ในแถบเมดิเตอร์เรเนียนมีลักษณะที่ค่อนข้างแตกต่างกันมาก ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลักด้วยกัน คือ

4.1 Maquis

พืชพันธ์ประเภท Maquis เป็นพฤกษชาติแห่งเมดิเตอร์เรเนียนจะมีลักษณะสูงและมีการเจริญเติบโตที่ดี พบมากในแถบลุ่มแม่น้ำเมดิเตอร์เรเนียนไปจนถึงบริเวณที่เป็นดินทราย ประกอบไปด้วยต้นไม้หลายชนิด ได้แก่ ต้นโอ๊ก ต้นเมอร์เทล ต้นพิสตาชิโอ ต้นสน (โดยเฉพาะสกุลอเลพโพ) และต้นพรูม

4.2 Garrique

พืชพันธ์ประเภท Garrigue มีลักษณะเป็นต้นไม้พันธ์แคระ มีใบแข็ง สูงประมาณ 1 เมตร ขึ้นเป็นพุ่มๆ บนพื้นหญ้าและบริเวณป่าโอ๊ก จะผลิดอกสีสันสวยงามปกคลุมทั่วในช่วงฤดูใบไม้ผลิ Garrigue เป็นสัญลักษณ์ของเขตเมดิเตอร์เรเนียน โดยมากพืชพันธ์ประเภทนี้จะขึ้นอยู่ตามบริเวณที่สูงชันด้านข้างของภูเขาที่ไม่มีการเพาะปลูกในบริเวณประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกและเอเชียน้อย

5) พืชพันธ์บริเวณฝั่งแม่น้ำ (Riverine Vegetation)

บริเวณลุ่มแม่น้ำสายสำคัญๆ ทุกสายในภูมิภาคตะวันออกกลางมีพืชพันธ์หลายชนิดที่ขึ้นตามฝั่งแม่น้ำ พืชพันธ์ชนิดต่างๆ เหล่านี้ เช่น พืชประเภทหญ้า ต้นกก ดอกบัว ซึ่งบางแห่งมีความสูงถึง 8 เมตร จริญเติบโตและพบมากบริเวณตอนล่างของแม่น้ำไทกริสและยูเฟรตีส ส่วนพืชพันธ์ที่ขึ้นตามบริเวณแม่น้ำไนล์มีลักษณะเป็นต้นไม้ขนาดเล็กรวมตัวกันหนาทึบ บางครั้งก่อ

ตัวกันแน่นจนปิดกั้นเส้นทางการไหลของกระแสน้ำ นอกจากนี้ยังมีต้นไม้บางประเภทที่ขึ้นกระจัดกระจายกันบริเวณฝั่งแม่น้ำสายต่างๆ ต้นไม้เหล่านี้ ได้แก่ ต้นหลิว ต้นป๊อปลาร์ ต้นอัลเดอร์ และต้นอินทผลัม ทั้งนี้ต้นอินทผลัมเป็นต้นไม้ที่มีมากที่สุด และเป็นที่นิยมปลูกกันมากบริเวณที่ราบลุ่มในประเทศอียิปต์และตอนล่างของแม่น้ำเมโสโปเตเมีย พืชชะเอมเป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่ขึ้นเองในป่าและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้เป็นอย่างมาก พืชประเภทนี้พบมากตามบริเวณชายฝั่งตอนบนและล่างของแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส

2.4. เกษตรกรรม

1) พืชผลที่สำคัญในทางเศรษฐกิจ

เอเชียตะวันตกเป็นภูมิภาคที่มีความหลากหลาย อันประกอบไปด้วยสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินและสภาพอากาศที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ และโดยเฉพาะทรัพยากรน้ำซึ่งบางพื้นที่มีปริมาณน้ำที่มากพอเพียงต่อการใช้สอยเพื่อการเพาะปลูก แต่ในหลายพื้นที่มีอยู่อย่างจำกัด ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้ปริมาณผลผลิตทางการเกษตรในแต่ละแห่งแตกต่างกันระหว่างประเทศที่พื้นที่ส่วนมากเป็นทะเลทรายและประเทศที่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงแรกของการขุดพบทรัพยากรน้ำมันในภูมิภาคแห่งนี้ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับภูมิภาคนี้อย่างมหาศาล เป็นผลให้ภาคเกษตรกรรมถูกละเลยและไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร อย่างไรก็ตามมีการส่งเสริมด้านการเพิ่มปริมาณการผลิตของภาคผลทางเกษตรอีกครั้ง เมื่อหลายประเทศตระหนักถึงความสำคัญของปริมาณผลผลิตด้านอาหารที่ไม่พอเพียงต่อความต้องการภายในประเทศและต้องตอบสนองความต้องการดังกล่าวด้วยการนำเข้าสินค้าประเภทอาหารจำนวนมาก และถือเป็นรายจ่ายที่สำคัญของประเทศ มาตรการในการนำระบบชลประทานและการกักเก็บน้ำที่ดีขึ้นทำให้ภาคเกษตรกรรมของบางประเทศเติบโตขึ้นในระดับหนึ่ง กระนั้นก็ตามยังคงมีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องเร่งเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในระดับที่มากขึ้นเพื่อลดอัตราการนำเข้าสินค้าประเภทนี้ให้ได้มากที่สุด ในที่นี้จะอธิบายอย่างคราว ๆ เกี่ยวกับการผลิตทางภาคเกษตรกรรมของกลุ่มประเทศในคาบสมุทรอาหรับ เพราะเป็นกลุ่มประเทศที่มีความสำคัญในตะวันออกกลาง

ประเทศแถบคาบสมุทรอาหรับ

บาห์เรน

ภาคเกษตรกรรมและผลผลิตทางการเกษตรของบาห์เรนเริ่มถดถอย ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 พื้นที่ส่วนใหญ่ของเกาะบาห์เรนเป็นเขตทุรกันดาร ซึ่งไม่เอื้อต่อการทำการเพาะปลูกและสร้างผลผลิตทางการเกษตรได้ค่อนข้างจำกัด แม้บริเวณภาคเหนือของประเทศที่ครึ่งหนึ่งเคยเป็นที่ๆ มีการปลูกอินทผลัมค่อนข้างมากเพราะมีแหล่งน้ำและระบบทางเดินน้ำใต้ดินที่ดี แต่ด้วยกับระดับความเค็มของน้ำที่เพิ่มมากขึ้นประกอบกับผลกำไรจากการประกอบธุรกิจอื่นๆ ที่ได้มากกว่าการทำเกษตรกรรม ทำให้เกษตรกรรมจำนวนมากเลิกทำการเกษตรและปล่อยที่ดินว่างเปล่า

ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ทั้งหมดใน ค.ศ. 1990 มาจากภาคเกษตรกรรมไม่ถึงร้อยละ 1 ใน ค.ศ. 2001 มีกลุ่มแรงงานไม่ถึงร้อยละ 1 ที่ทำงานในภาคเกษตรกรรม ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากระดับความเค็มของน้ำที่เพิ่มมากขึ้น และค่าตอบแทนจากธุรกิจการงานอื่นๆ ที่สูงกว่า รัฐบาลพยายามส่งเสริมและขยายพื้นที่การเกษตรของชาติให้มากขึ้นโดยการเร่งพัฒนาโครงสร้างชลประทานและคลองส่งน้ำต่างๆ ใช้งบประมาณราว 12 ล้านดีนาร์บาห์เรน (BD) พืชผลทางการเกษตรที่สำคัญของบาห์เรน ได้แก่ มะเขือเทศ ผักและผลไม้จำพวกแตง อินทผลัม ใน ค.ศ. 2001 ปริมาณผลผลิตและการส่งออกของภาคเกษตรกรรมคิดเป็นเงิน

13.8 ล้านดีนาร์บาห์เรน และลดลงเหลือ 13.6 ล้าน ในค.ศ. 2002 ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ในปี ค.ศ. 2003 มาจากภาคเกษตรกรรมเพียงร้อยละ 0.6

ด้านการประมง ใน ค.ศ. 1979 บริษัท Bahrain Fishing Company ถูกบังคับให้ยุติการประกอบการด้านงานประมง เนื่องจากส่งผลกระทบต่อมลภาวะทางทะเล ทำให้กุ้งบริเวณอ่าวเปอร์เซียสูญหายเป็นจำนวนมาก ในช่วงทศวรรษ 1980 อุตสาหกรรมการประมงเริ่มฟื้นขึ้นอีกครั้ง แต่กลับไม่ได้นำทรัพยากรสัตว์น้ำทางทะเลมาใช้ประโยชน์มากนัก ใน ค.ศ. 1989 สัตว์น้ำเกือบร้อยละ 75 ไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ และ 1 ใน 3 ของความต้องการในทรัพยากรสัตว์น้ำทางทะเลมาจากการนำเข้ามาจากต่างประเทศ ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ใน ค.ศ. 2002 คิดเป็นมูลค่า 7.4 ล้านดีนาร์บาห์เรน และประมาณ 8.3 ล้านดีนาร์บาห์เรน ใน ค.ศ. 2003

คูเวต

เนื่องจากสภาพความขาดแคลนน้ำในคูเวตทำให้ผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะพืชประเภทข้าวมีปริมาณค่อนข้างน้อย อาหารและเครื่องบริโภคในประเทศส่วนใหญ่ได้มาจากการนำเข้า ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ ปี ค.ศ. 2003 มาจากภาคเกษตรกรรม (รวมการประมง) เพียงร้อยละ 0.5 พืชผลหลักของคูเวต ได้แก่ มะเขือเทศ มันฝรั่ง หัวหอม แตงกวา และมะเขือม่วง ในภาคเอกชนมีการเพาะปลูกอินทผลัมและการทำอุตสาหกรรมโคนมขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ด้านการประมง กุ้งถือเป็นสัตว์น้ำทางทะเลที่สำคัญและเป็นผลผลิตหลักด้านการประมงของคูเวต บริษัท Kuwait United Fisheries เป็นบริษัทการประมงที่สำคัญของคูเวต ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1972 ผลผลิตด้านการประมงในปี ค.ศ. 2002 อยู่ที่ 6,095 ตัน เพิ่มขึ้นจากปี ค.ศ. 2001 เพียงเล็กน้อย (6,041 ตัน)

โอมาน

แม้ความสำคัญและปริมาณของผลผลิตจากภาคเกษตรกรรมจะลดลงอย่างมากภายหลังจากที่อุตสาหกรรมน้ำมันปิโตรเลียมเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ภาคเกษตรกรรมก็ยังคงเป็นแหล่งสร้างงานและการว่าจ้าง และเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของโอมานในอดีตที่เป็นประเทศเกษตรกรรมรายใหญ่ของภูมิภาค

รัฐบาลโอมานยอมรับว่าประเทศของตนอาจจะไม่สามารถกลับมาฟื้นฟูและสร้างผลผลิตด้านการอาหารได้ในปริมาณที่พอเพียงต่อความต้องการภายในประเทศอันเนื่องมาจากอัตราการขยายตัวของประชากรและการขาดแคลนแหล่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูก อย่างไรก็ตาม การทุ่มงบประมาณจำนวนมาก เพื่อการลงทุนด้านเกษตรกรรมของภาครัฐ ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มสูงขึ้นและมีส่วนผลักดันเศรษฐกิจของโอมานเป็นอย่างมาก

ด้านการประมง ในปี ค.ศ. 1980 บริษัท การประมงแห่งชาติของโอมาน (Oman National Fisheries Company : ONFC) ถูกก่อตั้งขึ้นมาและได้รับสถาปนาจากรัฐบาลในการทำการประมง รวมทั้งการเช่าเรืออวนและท่าเรือนำสินค้าขึ้น ในปี ค.ศ. 1987 บริษัท ONFC

รวมตัวกับบริษัทประมงใหม่ภายใต้ชื่อ บริษัท Oman Fisheries Co. (OFC) โดยต้องจ่ายผลประโยชน์ให้รัฐบาลร้อยละ 24 ของผลประกอบการทั้งหมด ในช่วงทศวรรษ 1970 ปริมาณสัตว์น้ำทางทะเลที่ได้จากการประมงมีประมาณ 60,000 ตัน และเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ถึง 165,576 ตัน ในปี ค.ศ. 1998 ทั้งนี้เนื่องมาจากการล่าสัตว์น้ำ ในปริมาณที่มากเกินควรในช่วงแรก โดยเฉพาะการล่าในช่วงฤดูวางไข่ นอกจากนี้ในปี 1998 สหภาพยุโรปยังมีคำสั่งระงับการนำเข้าสินค้าประเภทปลาจากโอมาน เพราะไม่พอใจในด้านคุณภาพ เมื่อสหภาพยุโรปยกเลิกคำสั่งดังกล่าว ทำให้ปริมาณผลผลิตของอุตสาหกรรมการประมงของโอมานขยับเพิ่มมากขึ้น โดยในปี ค.ศ. 2000 มีปริมาณอยู่ที่ 120,400 ตัน และในปี ค.ศ. 2001 และ 2002 อยู่ที่ 129,000 ตัน และ 142,700 ตัน ตามลำดับ

กาตาร์

ในปี ค.ศ. 2002 ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ที่โหมมาจากภาคเกษตรกรรม (รวมด้านการประมง) เพียงร้อยละ 0.4 ในกาตาร์รัฐบาลเป็นผู้บริหารจัดการพื้นที่ทางการเกษตรทั้งหมดภายในประเทศ ส่วนเจ้าของที่ดินจะมีส่วนร่วมในกระบวนการเพาะปลูกจากภาคอุตสาหกรรมแต่เพียงในทางอ้อม ซึ่งพวกเขาเหล่านี้จะมีอาชีพหลักในภาคธุรกิจอื่นๆ ด้วยเหตุนี้พื้นที่ทางการเกษตรส่วนมากในกาตาร์จะถูกบริหารจัดการจากชาวต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาและมีชาวโอมาน ปาเลสไตน์ อิหร่านและอียิปต์เป็นกลุ่มแรงงานหลัก ผลผลิตทางการเกษตรที่ประสบความสำเร็จสูงสุดของกาตาร์ คือ พืชประเภทผัก

ซาอุดีอาระเบีย

ในปี ค.ศ. 2002 ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) มาจากภาคเกษตรกรรม (รวมทั้งป่าไม้และการประมง) ร้อยละ 5.1 การเพาะปลูกในซาอุดีทำได้เฉพาะบริเวณที่เป็นโอเอซิสและเขตพื้นที่ๆ มีการทำชลประทาน ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวนี้มีอยู่เพียงแค่ร้อยละ 2 ของจำนวนพื้นที่ทั้งหมดของซาอุดีอาระเบีย พื้นที่ประมาณร้อยละ 39 เป็นทุ่งคุณภาพต่ำใช้สำหรับการเลี้ยงปศุสัตว์ รัฐบาลซาอุดีอาระเบียพยายามส่งเสริมการทำการเกษตรอยู่ตลอด เพื่อลดรายจ่ายของประเทศจากการนำเข้าสินค้าทางการเกษตร ในปี ค.ศ. 2002 ปริมาณการนำเข้าสินค้าประเภทอาหารทั้งหมดเป็นเงิน 5,169 ล้านเหรียญสหรัฐ ลดลงมาเล็กน้อยจาก 5,500 ล้านเหรียญสหรัฐ ในปี ค.ศ. 1991

ปัญหาสำคัญของภาคเกษตรกรรมของซาอุดีอาระเบีย ได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนน้ำและแรงงานที่ไม่พอเพียง รัฐบาลพยายามกระตุ้นการเติบโตของภาคเกษตรกรรมด้วยการขยายพื้นที่ทางการเกษตรและการอนุมัติเงินกู้ โดยไม่คิดดอกเบี้ย (หลักการศาสนา) ให้กับเกษตรกรผ่านธนาคารเพื่อการเกษตรของซาอุดีอาระเบีย ในปี ค.ศ. 2002 ธนาคารเพื่อการเกษตร (Agricultural Bank) อนุมัติเงินเพื่อการลงทุนให้กับเกษตรกร 6,147 ราย เป็นเงินทั้งหมด เป็นเงินทั้งหมด 1,112.2 ล้านริยาด

ในช่วงปี ค.ศ. 1999-2002 อัตราโดยเฉลี่ยของการขยายตัวของผลิตภัณฑ์มวลรวมของภาคเกษตรกรรมอยู่ที่ร้อยละ 1.7 ต่อปี สืบเนื่องมาจากผลผลิตที่เพิ่มขึ้นของพืชประเภทข้าวและผลไม้ร้อยละ 10.3 และ 29.9 ตามลำดับ

สหรัฐอาหรับเอมิเรต (UAE)

ในปี ค.ศ. 2002 ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) ร้อยละ 3 มาจากภาคเกษตรกรรม UAE เริ่มต้นการพัฒนาเกษตรกรรมอย่างจริงจังในปี ค.ศ. 1955 ด้วยการสร้างฟาร์มทดลองทางการเกษตรขึ้นมาที่เมือง Ras Al-Khaimah ด้วยความอุปถัมภ์ขององค์กรอาหารและการเกษตร (Food and Agriculture Organization) โครงการนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีและสร้างตามเปลี่ยนแปลงต่อภาคเกษตรกรรมของ UAE เป็นอย่างมาก หลังจากการทดลองสำเร็จรัฐบาลยังจัดสรรเงินสนับสนุนของด้านการลงทุน สำหรับเกษตรกรทั่วไปเพื่อเร่งสร้างผลผลิตทางการเกษตรให้มากขึ้น อินทผลัมเป็นผลไม้หลักทางการเกษตรของ UAE เกษตรกรส่วนใหญ่พึ่งพิงอยู่กับการเลี้ยงสัตว์แบบร่อนเร่และการเพาะปลูกบริเวณเขตโอเอซิส ปัจจุบันนอกจากอินทผลัมจะเป็นผลผลิตหลักของยูเออีแล้ว ผลผลิตของพืชผักและผลไม้ทางการเกษตรอื่นๆ ก็เพิ่มขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะที่ Abu Dhabi ซึ่งสร้างรายได้มากที่สุด

อินทผลัมเพิ่มปริมาณขึ้นจาก 62,000 ตัน ในปี ค.ศ.1986 เป็น 757,000 ตัน ในปี ค.ศ. 2002 ในขณะที่มะเขือเทศเพิ่มขึ้นจาก 42,000 ตัน ในปี ค.ศ. 1990 เป็น 1,157,400 ตัน ในปี ค.ศ. 1999 และลดลงเหลือ 231,100 ตัน ในปี ค.ศ. 2002 ในปี ค.ศ. 1989 UAE มีผลผลิตแปรรูปของสัตว์ปีก (เนื้อ) อยู่ 13,000 ตัน ซึ่งสามารถพึ่งพาตัวเองได้ถึงร้อยละ 45 และในปีเดียวกันผลผลิตประเภทไข่เป็ดและไก่ มี 170 ล้านฟอง สามารถตอบสนองความต้องการภายในได้ร้อยละ 70 ในปี ค.ศ. 2002 UAE มีผลผลิตเนื้อสัตว์ปีกทั้งหมด 28,600 ตัน และไข่ 17,7000 ตัน

ด้านการประมง ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมดในปี ค.ศ. 1990 มีประมาณ 95,129 ตัน และเพิ่มขึ้นเป็น 97,200 ตัน ในปี ค.ศ. 1993 ทั้งนี้เป็นจำนวนที่มากกว่าปริมาณความต้องการภายในของ UAE ซึ่งต้องการเพียง 27,200 ตันต่อปี จำนวนที่เกินความต้องการนี้ส่วนหนึ่งเป็นสินค้าส่งออกและส่วนหนึ่งปล่อยคืนทะเล (UAE ไม่มีกระบวนการด้านอุตสาหกรรมการประมงเพื่อรองรับตลาดของตนเอง) ในปี ค.ศ. 2002 ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ทั้งหมดอยู่ที่ 77,600 ตัน

2.5. ทรัพยากรน้ำ

น้ำถือได้ว่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญอย่างมากต่อภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การขนส่ง พลังงาน วิทยาศาสตร์ และวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอื่นๆ อีกมากมาย ด้วยเหตุนี้รัฐบาลต่างๆ ในตะวันออกกลางและประชาชน จึงพยายามใช้ทรัพยากรน้ำอย่างคุ้มค่าควบคู่ไปกับการแสวงหาแหล่งน้ำใหม่ๆ เพื่อให้พอเพียงกับความต้องการภายในภูมิภาค

ปริมาณน้ำสะอาดในตะวันออกกลางที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัดถือได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญของภูมิภาคนี้ โดยภาพรวมอาจกล่าวได้ว่าทรัพยากรน้ำในภูมิภาคนี้นั้นบางครั้งมีคุณค่าความสำคัญมากกว่าทรัพยากรน้ำมันเสียอีก บางกรณีการแย่งชิงทรัพยากรน้ำเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและเป็นฉนวนที่ก่อให้เกิดสงครามในอดีต และอาจเป็นที่มาของความขัดแย้งในอนาคตได้ นักวิเคราะห์หลายท่านเชื่อว่า ความขาดแคลนและปริมาณน้ำสะอาดที่ลดน้อยลงเรื่อยๆ อย่างรวดเร็วในภูมิภาคนี้ อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติอันร้ายแรงได้ในอนาคตและเมื่อนั้นความขัดแย้งจากการแย่งน้ำจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

ปัญหาด้านทรัพยากรน้ำยังถือเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่างๆ ในภูมิภาคนี้ ด้วยเหตุนี้กฎเกณฑ์ในการจัดการกับทรัพยากรน้ำจึงถูกนำมาบัญญัติเป็นกฎหมายว่าด้วยการควบคุมด้านอุทกศาสตร์สำหรับทุกๆ รัฐในตะวันออกกลาง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าทรัพยากรน้ำมีความเกี่ยวพันและครอบคลุมหลายมิติทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย สังคม และนิเวศวิทยา

พื้นที่ส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้เป็นเขตแห้งแล้งและในบางแห่งถือได้ว่าเป็นเขตที่เกือบจะแห้งแล้งที่สุดในโลก ซึ่งทำให้น้ำขาดแคลนและการใช้ประโยชน์เป็นไปได้ในปริมาณที่จำกัด ทรัพยากรน้ำในภูมิภาคนี้คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 9.4 ของปริมาณทรัพยากรน้ำทั่วโลก อัตราการใช้น้ำของประชากรต่อหัวคือ 1,844 ลูกบาศก์เมตรต่อปี (1 : 1,844) ในขณะที่ถัวเฉลี่ยการใช้น้ำของประชากรทั่วโลกต่อหัว คือ 12,900 ลูกบาศก์เมตรต่อปี (1 : 12,900) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าตะวันออกกลางเป็นอีกหนึ่งภูมิภาคที่ขาดแคลนน้ำมากที่สุดในโลก

แหล่งน้ำต่าง ๆ (Sources of Water)

แหล่งน้ำจากชั้นบรรยากาศ (น้ำฝน หิมะ น้ำค้าง ลูกเห็บ)

ในภูมิภาคนี้น้ำที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติในชั้นบรรยากาศมีปริมาณไม่มากนักและให้ประโยชน์ต่อการเกษตรและการเพาะปลูกเพียงแค่ร้อยละ 3 เท่านั้น (มากกว่า 300 มิลลิเมตรต่อปี) ซึ่งในจำนวนนี้ปริมาณน้ำฝนมีมากที่สุดบริเวณที่สูงทางตอนเหนือของภูมิภาค โดยปกติปริมาณของน้ำฝนที่ตกในแต่ละปีจะมีลักษณะที่เป็นวัฏจักรที่แน่นอน คือ ฝนจะตกชุกในทางตอนเหนือของภูมิภาคและจะค่อยๆ ลดปริมาณลงเรื่อยๆ ไปทางตอนใต้ถึงเขตทะเลทราย ฝนจะตกมากที่สุดบริเวณชายฝั่งทะเลดำในตุรกี โดยเฉลี่ยปริมาณน้ำฝนที่ตกในบริเวณนี้จะอยู่ที่ 750 มิลลิเมตรต่อปี ในด้านตะวันตก (Istanbul) และตะวันออก (Rize) และบริเวณชายฝั่งทะเล

แคสเปียนในอิหร่าน (Bandar Anzali) มีปริมาณน้ำฝนอยู่ที่ 2,400 มิลลิเมตรต่อปี ทั้งนี้บริเวณพื้นที่อื่นๆ ที่มีปริมาณน้ำฝนมากกว่า 1,000 มิลลิเมตร ได้แก่ ชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในตุรกีและบริเวณชายฝั่งตอนบนของประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก และเทือกเขาซากรอซในอิหร่าน

บริเวณที่มีฝนตกในระดับปานกลางระหว่าง 500-700 มิลลิเมตรต่อปี ได้แก่บริเวณด้านตะวันตกเฉียงใต้ของคาบสมุทรอาระเบีย หรือบริเวณภูเขาในเยเมนและชายฝั่งตอนบนของอะซิร (Jebel Akhdar of Oman) และบริเวณที่ราบสูงทางตอนใต้ของจอร์แดน

บริเวณที่มีระดับน้ำฝนในแต่ละปีน้อยกว่า 200 มิลลิเมตร ได้แก่ อียิปต์ พื้นที่ส่วนมากในซีเรีย จอร์แดน อิรัก อิหร่านตะวันออกและอาระเบีย บริเวณดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นพื้นที่แห้งแล้งที่สุดในโลกอีกแห่งหนึ่ง

หิมะที่ตกในภูมิภาคนี้ เกิดขึ้นบางพื้นที่และมีปริมาณที่ไม่แน่นอน ซึ่งมักตกในเขตตอนเหนือในฤดูหนาว กล่าวคือที่ประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ตุรกีและอิหร่าน หิมะที่ตกในช่วงสั้นๆ ของฤดูหนาวบริเวณเขตภูเขาและละลายเป็นน้ำในช่วงฤดูใบไม้ผลิและต้นฤดูร้อน ถือเป็นแหล่งสำคัญที่ทำให้เกิดความสมดุลของปริมาณน้ำในภูมิภาคนี้

อย่างไรก็ตาม ปริมาณน้ำจำนวนมากที่เกิดมาจากปรากฏการณ์ในชั้นบรรยากาศไม่ได้หมายความว่าเป็นเครื่องบ่งชี้ที่ดีของปริมาณน้ำที่มีอยู่ ทั้งนี้น้ำจำนวนมากแห้งเหือดอย่างรวดเร็ว เนื่องจากสภาพอากาศที่ร้อนและแห้งแล้ง

แม่น้ำสายหลัก (Major Rivers)

ระบบอุทกวิทยาในตะวันออกกลางมีลักษณะสำคัญเป็นแม่น้ำและลำธารที่ตื้นเขิน และด้วยสภาพความแห้งแล้งและปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ ทำให้น้ำในภูมิภาคนี้มีปัญหาทั้งด้านคุณภาพและปริมาณที่มีอยู่อย่างจำกัด ภูมิภาคแห่งนี้มีแม่น้ำสำคัญขนาดใหญ่ที่สุด 2 สายหลักด้วยกัน ได้แก่ แม่น้ำไนล์ (Nile River) ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้และแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส (Tigris-Euphrates Rivers) ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ แม่น้ำแหล่งนี้มีต้นกำเนิดมาจากบริเวณที่ราบสูงและไหลผ่านทะเลทราย

เส้นทางและปริมาณของแต่ละแม่น้ำในภูมิภาคนี้มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดขึ้นอยู่กับฤดูกาล มีการทำเขื่อนกั้นน้ำเพื่อควบคุมปัญหาน้ำท่วม ตลอดจนเพื่อการกักเก็บน้ำและการสร้างชั้นหินหรือชั้นดินที่สามารถอุ้มและถ่ายเทน้ำได้ในปริมาณมากๆ แม่น้ำที่สำคัญๆ มีดังนี้

แม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส

แม่น้ำไทกริสและยูเฟรติสมีต้นกำเนิดมาจากทางทิศตะวันออกบริเวณที่ราบสูงอนาโตเลียและไหลมาบรรจบกันที่คูรมะห์ (Qurmah) กลายเป็นทางน้ำสายเดียวกันซึ่งมีความยาวประมาณ 160 กิโลเมตร และถือเป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำอีกแห่งหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งเรียกว่า “ชัตต์ อัล อาหรับ” (Shat-al-Arab) แม่น้ำยูเฟรติสมีระยะทางยาวมากกว่าแม่น้ำไทกริส ทั้งนี้แม่น้ำยูเฟรติสมีต้นสายมาจากการไหลมารวมกันของแม่น้ำการา (Kara) และตูราต (Turat) ทางทิศ

ตะวันออกของตุรกี แม่น้ำยูเฟรติสมีระยะทางยาวประมาณ 3,379 กิโลเมตร ร้อยละ 28 อยู่ในตุรกี ร้อยละ 17 อยู่ในซีเรีย ร้อยละ 40 ในอิรัก และร้อยละ 15 ในซาอุดีอาระเบีย แม่น้ำบาลิกห์ (Balikh) และคาห์บูร์ (Khabour) ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำยูเฟรติสในซีเรีย ปริมาณของแม่น้ำยูเฟรติสอยู่ที่ระดับโดยเฉลี่ย 31,820 ลูกบาศก์เมตรต่อปี ส่วนแม่น้ำไทกริส อยู่ที่ระดับ 52,665 ลูกบาศก์เมตรต่อปี แม่น้ำที่ไหลมารวมกับแม่น้ำไทกริส ได้แก่ แม่น้ำซาบใหญ่ (Great Zab), ซาบน้อย (Little Zab), อุคาห์ยัม (Ukhayam) และฝั่งด้านซ้ายของแม่น้ำดิยาลา (Diyala) ที่ไหลมารวมในอิรัก

แม่น้ำไนล์ (Nile River)

แม่น้ำไนล์เป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในโลกด้วยระยะทาง 6,669 กิโลเมตร มีปริมาณน้ำอยู่ที่ 83,570 ลูกบาศก์เมตรต่อปี มีอาณาเขตทั้งหมด 2.98 ล้านตารางกิโลเมตร ซึ่งเท่ากับ 1 ใน 10 จากพื้นที่ทั้งหมดของทวีปอัฟริกา แม่น้ำที่ไหลมารวมกับแม่น้ำไนล์ ได้แก่ แม่น้ำบลูไนล์ (Blue Nile) และอัตบารา (Atbara) ซึ่งทั้งสองแม่น้ำนี้มีต้นกำเนิดมาจากที่ราบสูงในเอธิโอเปีย จากฝนที่ตกลงมาอย่างหนักด้วยอิทธิพลมรสุมในฤดูร้อน

แม่น้ำบริเวณแนวซอกเขา (Rivers of Fold Belt)

บริเวณที่ราบสูงทางตอนเหนือของภูมิภาคตะวันออกกลาง โดยเฉพาะบริเวณเอเชียน้อย และที่ราบสูงทางตะวันตกของอิหร่าน มีแม่น้ำลำธารหลายสายและมีปริมาณที่พอเพียงต่อการใช้สอยเพื่อการอุปโภคและบริโภคในแต่ละปี แม่น้ำเหล่านี้ได้แก่ แม่น้ำบูยูค เมนเดอร์ (Buyuk Menders) ที่ไหลมาจากทางตะวันตกเฉียงใต้ของอนาโตเลีย แม่น้ำเกดิซ (Gediz) และโสการายา (Sokaraya) ที่ไหลผ่านที่ราบสูงระหว่างอังการ่า อิสตันบูล และกิซิล แม่น้ำเหล่านี้ไหลมารวมกันที่บริเวณที่ราบลุ่มในเขตตอนกลางส่วนเหนือของอนาโตเลียและยีซิล (Yesil) จากนั้นไหลลงสู่ทะเลดำ ในอิหร่านมีแม่น้ำที่สำคัญบริเวณซอกเขาอยู่ 3 สายหลัก ได้แก่เกซิล (Qezel) เอาซาน (Owzan) ซายานดะห์ (Zayandeh) และการัน (Karun)

แม่น้ำบริเวณประเทศแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก (Levant Rivers)

แม่น้ำที่สำคัญๆ บริเวณประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ได้แก่ แม่น้ำจอร์แดน ยัรมูก และโอรอนเตส แม่น้ำเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมากต่อยุทธศาสตร์การเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ ทั้งนี้ลุ่มแม่น้ำจอร์แดน ถือได้ว่าเป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญมากที่สุด มีเนื้อที่รวมทั้งหมด 18,300 ตารางกิโลเมตร ด้วยปริมาณน้ำ 1,850 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ไหลผ่านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเลบานอน และทางตะวันตกเฉียงใต้ของซีเรียและทางตอนเหนือของอิสราเอล แม่น้ำที่ไหลมารวมกับแม่น้ำจอร์แดนตอนบน ได้แก่ แม่น้ำแดน (Dan) ฮัซบานี (Hasbani) และบานีอัส (Banias) การไหลมารวมกันของแม่น้ำเหล่านี้ บวกกับน้ำที่เกิดจากฝนและหิมะในบริเวณลุ่มแม่น้ำจอร์แดนตอนบน มีปริมาณ 500 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ส่วนแม่น้ำยัรมูก เป็นแม่น้ำสำคัญอีกหนึ่งสายที่ไหลมารวมกับแม่น้ำจอร์แดน โดยปริมาณน้ำที่ไหลมา

รวมอยู่ที่ประมาณ 500 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี และไหลไปยังชายฝั่งด้านตะวันออกทางทิศใต้ของทะเลกาลิลี (Galilee) แม่น้ำอีกสายที่ไหลมารวมกับแม่น้ำจอร์แดนคือ แม่น้ำซัรกา (Zarqa) ซึ่งไหลมาบรรจบกันจากบริเวณที่ราบสูงทางตอนใต้ของแม่น้ำยัรมูก

นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำลิตานี (Litani) และโอรอนเตส ที่ไหลมาจากหุบเขาเบก้า (Bekaa) ในเลบานอน ซึ่งส่วนใหญ่เกิดมาจากการไหลมารวมกันของบ่อน้ำและน้ำพุธรรมชาติหลายแห่งตลอดจนลำธารต่างๆ ที่ไหลอยู่รอบแนวหุบเขาต่างๆ มีปริมาณน้ำประมาณ 700 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี ส่วนแม่น้ำโอรอนเตสจะไหลคดเคี้ยวผ่านเลบานอนและซีเรียจนไปสิ้นสุดที่ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนใกล้แอนติออค (Antioch) ในตุรกีด้วยระยะทางประมาณ 610 กิโลเมตร มีปริมาณน้ำ 790 ลูกบาศก์เมตรต่อปี

นอกเหนือจากลำธารสายต่างๆ แล้ว ยังมีแหล่งน้ำสายอื่นๆ อีกมากมายที่เกิดขึ้นตามฤดูกาลและถือเป็นแหล่งกำเนิดน้ำสะอาดอีกแหล่งหนึ่งของภูมิภาคนี้ ซึ่งโดยมากแล้วลำธารสายต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามฤดูกาลจะถูกกั้นเขื่อนไว้เพื่อการควบคุมปัญหาน้ำท่วมและเพื่อกักเก็บน้ำ ภูมิภาคนี้ยังมีทะเลสาบน้ำเค็มบางแห่งที่เป็นน้ำสะอาด ซึ่งพบในทางตะวันตกเฉียงเหนือของอิหร่านและบริเวณที่ราบสูงอนาโตเลีย มีทะเลสาบอุรเมีย (Urmia) และแวน (Van) เป็นทะเลสาบที่มีชื่อเสียงและมีขนาดใหญ่ที่สุด

น้ำบาดาล (Ground Water)

น้ำบาดาลถือเป็นอีกแหล่งน้ำหนึ่งที่สำคัญของภูมิภาคตะวันออกกลาง ซึ่งได้รับการยืนยันจากนักธรณีวิทยาและนักอุทกศาสตร์ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรน้ำขนาดใหญ่ที่อยู่ในชั้นดินและหิน แหล่งน้ำดังกล่าวพบมากในเนฟุด ริยาด รับ อัล-คาห์ลี และบริเวณทะเลทรายด้านทิศตะวันตกของภูมิภาค น้ำบาดาลบางแห่งผุดขึ้นมาเหนือพื้นดินเป็นแหล่งน้ำขังในทะเลทราย (Oasis) น้ำบาดาลดังกล่าวมาจากการซึมซับจากน้ำฝนในช่วงที่ฝนตกชุกและน้ำที่ตกค้างมาจากช่วงท้ายๆ ของยุคน้ำแข็ง (Ice age) อย่างไรก็ตาม น้ำบาดาลส่วนใหญ่มาจากน้ำพุธรรมชาติตามเนินเขา และการขุดเจาะตามแม่น้ำของหุบเขาต่างๆ และน้ำจากชั้นหินกรวดบริเวณที่ราบ

ระบบทางเดินน้ำในชั้นใต้ดินลึกของภูมิภาคนี้หรือที่รู้จักกันในชื่อกานาต (Qanat) และฟาลาจ (Falaj) ถือเป็นแหล่งน้ำใต้ดินที่ดีที่สุด น้ำใต้ดินบางแห่งผุดขึ้นเหนือพื้นดินเป็นน้ำพุธรรมชาติ ซึ่งพบในแถบฮาฟัฟ (Hafuf) กาติฟ (Qatif: ซาอุดีอาระเบีย) และบาห์เรน

น้ำจากการสกัดเอาเกลือออก (Desalination)

การสกัดเอาเกลือออกจากน้ำทะเลหรือน้ำเค็มเป็นกรรมวิธีอย่างหนึ่งสำหรับการผลิตน้ำสะอาดในภูมิภาคตะวันออกกลาง กรรมวิธีดังกล่าวนี้มีประโยชน์มากโดยเฉพาะต่อการผลิตน้ำสะอาดใช้ตามบริเวณที่ใกล้กับชายฝั่งทะเลและถือเป็นทรัพยากรที่ไม่มีวันหมดสิ้น อย่างไรก็ตาม การสกัดเอาเกลือออกจากน้ำเค็มก็ยังคงทำได้อย่างจำกัด เนื่องจากต้องใช้เทคโนโลยีชั้นสูงและมีราคาค่อนข้างแพง แม้กระบวนการดังกล่าวมีค่าใช้จ่ายที่สูง แต่ผลรวมเชิงปริมาณของการสกัด

ตามกรรมวิธีดังกล่าวในภูมิภาคนี้ก็ยังคงเรียกได้ว่าค่อนข้างสูง คิดเป็นอัตราร้อยละ 57 จากปริมาณของกระบวนการสกัดทั่วโลก ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าน้ำที่ได้จากการสกัดจากน้ำทะเลถือเป็นที่มาของแหล่งน้ำใช้อีกแหล่งหนึ่งที่สำคัญของภูมิภาค โดยเฉพาะการนำมาทดแทนในกรณีที่น้ำบาดาลมีปริมาณไม่เพียงพอต่อความต้องการ

2.6. ทรัพยากรแร่ธาตุ

แร่ธาตุถือเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญมากต่อทุกภูมิภาคในฐานะเป็นปัจจัยควบคุมและกำหนดทิศทางการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและการพัฒนาด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคและประเทศนั้นๆ ทั้งนี้สำหรับตะวันออกกลางนั้น ระดับการเติบโตทางเศรษฐกิจและภาคอุตสาหกรรมสามารถบ่งชี้ถึงปริมาณทรัพยากรแร่ธาตุของภูมิภาคนี้ได้อย่างชัดเจน ภูมิภาคตะวันออกกลางมีทรัพยากรแร่ธาตุค่อนข้างน้อย (ยกเว้นทรัพยากรน้ำมัน) ซึ่งอาจกล่าวว่า เป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลให้ภูมิภาคนี้ด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ ประเทศส่วนใหญ่โดยเฉพาะประเทศที่มีทรัพยากรน้ำมันจำกัดต่างมุ่งเน้นในการเร่งหาทรัพยากรแร่ธาตุอื่นๆ เพื่อเพิ่มปริมาณการค้าขายในระดับโลก แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ยกเว้นประเทศตุรกี จอร์แดน อียิปต์ ซีเรียและอิหร่าน ซึ่งประสบความสำเร็จในการนำทรัพยากรแร่ธาตุต่างๆ นอกเหนือจากทรัพยากรพลังงาน มาเป็นตัวขับเคลื่อนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ปริมาณแร่ธาตุที่มีอยู่ในภูมิภาคนี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ทั้งนี้เพราะในหลายๆ พื้นที่ยังขาดกระบวนการในการสำรวจและศึกษาแร่ธาตุอย่างจริงจังและเหมาะสม เนื่องจากยังคงขาดปัจจัยด้านการเงินและบุคลากรที่มีคุณภาพ

แหล่งทรัพยากรแร่ธาตุในภูมิภาคนี้พบมากในบริเวณเขตภูเขาสูงในตุรกีและประเทศอิหร่าน ซึ่งทรัพยากรแร่ธาตุจากทั้ง 2 แห่งนี้เป็นทรัพยากรแร่ธาตุประเภทที่มีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างมาก ประเทศอียิปต์ ตุรกีและอิหร่าน ประสบความสำเร็จในการผลิตแร่ธาตุแข็งต่างๆ ในปริมาณที่มากที่สุด ส่วนจอร์แดน ซีเรีย อิสราเอล และอิรัก ประสบความสำเร็จในการสร้างผลผลิตและใช้ประโยชน์จากฟอสเฟต (Phosphate) จอร์แดนและอิสราเอลประสบความสำเร็จด้านการผลิตแร่โปรแตสเซียมจากทะเลเดดซี

เชื้อเพลิงแข็ง (Solid Fuel)

ประเทศตุรกี อิหร่านและในบางพื้นที่ของอียิปต์มีถ่านหินสำรองคุณภาพดีในปริมาณที่ค่อนข้างมาก โดยเฉพาะตุรกีที่มีผลผลิตของปริมาณถ่านหินมากที่สุด ซึ่งถือเป็นทรัพยากรหลักที่เพียงพอต่อความต้องการภายในประเทศ ถ่านหินในตุรกีพบมากในภาคตะวันตกเฉียงเหนือใกล้กับเมืองซานกูลดาก (Zanguldak) บาลิกะซิร (Balikesir) และเดนิซลี (Denizli) ส่วนอิหร่านมีถ่านหินในปริมาณและคุณภาพระดับปานกลาง และมีโครงสร้างของชั้นถ่านหินใต้พื้นดินที่คล้ายกับตุรกี ทั้งนี้ สาเหตุที่อิหร่านมีน้ำมันและก๊าซสำรองในปริมาณมหาศาล อิหร่านจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมด้านการผลิตถ่านหินเท่าที่ควร ในอียิปต์มีแหล่งทรัพยากรถ่านหินอยู่ที่บริเวณทางตะวันออกของทะเลทรายและในซีนาย (Sinai) แม้ปริมาณถ่านหินในอียิปต์ยังไม่เพียงพอกับความต้องการภายในประเทศทั้งหมด แต่ก็ถือว่ามีประโยชน์มากต่อความต้องการในท้องถิ่น

ธาตุโลหะ (Metal)

ธาตุโลหะส่วนมากในภูมิภาคนี้พบมากในหินคริสตัล (crystalline rock) และหินอัคนี (igneous rock) ในบริเวณภาคเหนือและใต้ของภูมิภาค ธาตุโลหะหลายชนิดพบมากในอิหร่าน เช่น แร่เหล็ก ทองแดง สังกะสี เป็นต้น ส่วนตุรกีมีการผลิตแร่โครเมียม (Chromite) และแผ่นโครเมียมเหล็ก (ferro chrome) ในปริมาณที่มากติดอันดับผู้ผลิตรายใหญ่ของโลก แม้อิหร่านเองจะมีการผลิตแผ่นโครเมียมในปริมาณที่มากแต่ก็ยังน้อยกว่าตุรกี ภูมิภาคนี้ยังประกอบไปด้วยธาตุโลหะและธาตุที่สามารถนำมาผสมกับธาตุเหล็กอื่นๆ อีกหลายชนิด ได้แก่ แร่ Tugnsten, วาเนเดียม (Vanadium) แมงกานีส (Manganese) และแร่พลวง (antimony) แร่ธาตุดังกล่าวมีอยู่บ้างประปรายในปริมาณที่น้อยบริเวณทางใต้ของคาบสมุทรอาระเบีย

แร่เหล็กในภูมิภาคนี้มีปริมาณปานกลางและพบมากที่สุดในตุรกี อียิปต์และอิหร่าน ประเทศเหล่านี้เป็นประเทศหลักของภูมิภาคในด้านการผลิตชิ้นเหล็กเพื่อการส่งออก โดยเฉพาะตุรกีที่เป็นผู้ผลิตรายใหญ่ที่สุดตามมาด้วยอียิปต์และอิหร่านตามลำดับ ส่วนซีเรีย ซาอุดีอาระเบีย อิรักและยูเออี มีแร่เหล็กคุณภาพปานกลาง เมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ ในตลาดโลก

ในตะวันออกกลางมีการผลิต แร่โลหะที่ไม่ใช่ธาตุเหล็กกันอย่างกว้างขวาง เช่น แร่ทองแดง ตะกั่ว สังกะสี ปรอท อะลูมิเนียมและยูเรเนียม ตุรกีและอิหร่านเป็นประเทศที่มีปริมาณการผลิตแร่ทองแดงมากที่สุด แร่ทองแดงในอิหร่านพบมากในเมืองซาร์ เชชมะห์ (Sar cheshmeh) ใกล้กับเมืองเคอร์แมน (Kerman) อย่างไรก็ตาม แร่ทองแดงคุณภาพดียังพบในซาอุดีอาระเบีย อิรักและซีเรีย ส่วนในอิสราเอลมีปริมาณการผลิตที่ไม่แน่นอน

อิหร่านถือเป็นผู้ผลิตสังกะสีและตะกั่วรายใหญ่ที่สุดของภูมิภาค ส่วนตุรกีเป็นผู้ผลิตแร่อะลูมิเนียมและปรอทรายใหญ่ที่สุด อีกทั้งยังมีปริมาณแร่ยูเรเนียมที่ค่อนข้างมาก อิสราเอลก็ถือเป็นประเทศที่มีแร่ยูเรเนียมในปริมาณที่มากพอสมควร แร่ยูเรเนียนยังพบมากในบริเวณที่ราบสูงตอนกลางของซีเรีย นอกจากนี้แร่ฟอสเฟต ตะกั่ว สังกะสี และอะลูมิเนียม ยังพบมากในบริเวณชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในซีเรีย แร่ทองคำพบมากที่มะห์ดูดห์ ดาห์บะห์ (Mahdodh Dhabah) ในประเทศซาอุดีอาระเบีย แร่ทองคำในภูมิภาคนี้ถูกค้นพบครั้งแรกในปี 1988 บริเวณใกล้เหมืองแร่แห่งหนึ่งในเมืองเนเกฟ (Negev) ในอิสราเอล ทองคำและเพชรถือได้ว่ามีความสำคัญมากต่อปริมาณการค้าของอิสราเอล ยังผลให้อิสราเอลเป็นประเทศส่งออกเพชรเจียระไนรายใหญ่ของโลก

แร่ธาตุที่ไม่ใช่โลหะ (Non Metal Minerals)

แร่ธาตุชนิดอื่นๆ ที่ไม่ใช่โลหะพบในบริเวณที่เป็นหิน โดยเฉพาะในชั้นหินและหินอัคนี สินแร่ชนิดต่างๆ ที่ไม่ใช่โลหะได้มาด้วยการสกัดและกรรมวิธีการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการทางธรรมชาติจากน้ำทะเลและน้ำจากทะเลสาบ ผลผลิตที่สำคัญจากการแปรสภาพสินแร่ตามกระบวนการดังกล่าวคือ เกลือ ซึ่งมีการผลิตกันทั่วไปในทุกประเทศของภูมิภาคนี้ ผู้ผลิตรายใหญ่ ได้แก่ เลบานอน อิรัก ตุรกี อียิปต์ อิหร่านและเยเมน

อย่างไรก็ตาม แร่ธาตุ (ที่ไม่ใช่โลหะ) ที่สำคัญและมีค่ามากที่สุด คือ แร่ธาตุจากหินฟอสเฟต เนื่องจากปริมาณความต้องการปุ๋ยเคมีที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วเพื่อการปรับเพิ่มคุณภาพหน้าดินให้ดีขึ้น จอร์แดนถือเป็นประเทศส่งออกแร่ฟอสเฟตที่ใหญ่ที่สุดอันดับ 5 ของโลก และเป็นอันดับ 3 ของภูมิภาค เหมืองแร่ฟอสเฟตที่สำคัญของจอร์แดนตั้งอยู่ที่อัล-ฮาซา (Al Hasa) วาดี อัล อับยัด (Wadi al Abyed) รูไซฟะห์ (Rusaifa) และชาห์ดิยะห์ (Shadiya) ในอิสราเอลแร่ฟอสเฟตพบมากบริเวณตอนเหนือของเมืองเนเกฟ ซึ่งร้อยละ 75 ของผลผลิตทั้งหมดมาจากบริเวณดังกล่าว ในอิรักพบมากในเขตทะเลทรายด้านตะวันตกเฉียงเหนือใกล้กับเมืองอะกาชัตห์ (Akashat) และในเมืองมาร์บัต (Marbat) ในซีเรียมีการทำเหมืองเพื่อขุดเจาะแร่ฟอสเฟตครั้งแรกในปี 1972 ในอียิปต์แร่ฟอสเฟตพบมากในเมืองอิสมาอฺ (Isma) เฮาราเวน (Howrawein) และซอฟากาอฺ (Sofaga) นอกจากพื้นที่เหล่านี้แล้วแร่ฟอสเฟตยังพบที่เมืองอบูตาร์ตูร (Abu Tartur) บริเวณทะเลทรายด้านตะวันตกและทางตะวันตกของทะเลทรายซาเบย์ยา (Sabaeya)

แร่ธาตุชนิดอื่นๆ เช่น กำมะถัน ยิปซัม แร่ใยหิน ชอล์ก ยางมะตอย แร่แคลเซียมแมกนีเซียมคาร์บอเนต แบเรียมซัลเฟต หินควอตซ์ แร่เฟลดสพาณ์ หินอ่อน มีการผลิตกันอย่างกว้างขวางในปริมาณที่ค่อนข้างมากโดยเฉพาะตุรกี ซีเรีย อิหร่านและอียิปต์ ในประเทศอียิปต์ตุรกีและเยเมน มีการขุดเจาะสำรวจดินเหนียว ดินสีขาวและแร่แมกนีเซียมคาร์บอเนทท์ อิสราเอลและจอร์แดนคือผู้ผลิตแร่โปรแตสเซียมรายใหญ่ ปริมาณการผลิตและการส่งออกแร่โปรแตสเซียมของอิสราเอลคิดเป็นร้อยละ 4 ของจำนวนโปรแตสเซียมทั่วโลก นอกจากนี้ อิสราเอลยังมีปริมาณการผลิตและการส่งออกแร่โบรมีน (Bromine) เกือบเทียบเท่าปริมาณ 1 ใน 3 ของแร่โบรมีนทั่วโลก ตุรกีและอียิปต์มีการผลิตแร่ใยหินในปริมาณมาก

แร่ยิปซัม ปูนขาว และดินเหนียว ซึ่งเป็นส่วนผสมที่สำคัญของปูนซีเมนต์ มีอยู่อย่างแพร่หลายทั่วไปและพบมากในอิรัก ซีเรีย อิหร่าน ซาอุดีอาระเบีย โอมาน และตุรกี แร่กำมะถันถือเป็นผลพลอยได้จากกระบวนการผลิตน้ำมันและก๊าซของประเทศต่างๆ ในแถบอ่าวเปอร์เซียซึ่งเป็นผลผลิตส่งออกปริมาณค่อนข้างมากติดอันดับต้นๆ ของโลก โดยเฉพาะอิรักที่มีแหล่งกำมะถันที่ใหญ่ที่สุดในโลกตั้งอยู่ที่เมืองมิชรัค (Mishraq) และปริมาณสำรองอีกจำนวนมหาศาลบริเวณทางเหนือของประเทศ

บริเวณภาคพื้นมหาสมุทรก็เป็นอีกแห่งหนึ่งที่มักมีการสำรวจและขุดเจาะหาแร่ธาตุต่างๆ จากการค้นคว้าวิจัยหาแร่ธาตุในใต้ทะเลลึก พบว่าบริเวณพื้นผิวทะเลแดง มีแร่ธาตุอยู่หลายประเภทรวมกันเป็นตุ่มเล็กๆ กระจายอยู่ทั่ว นักวิทยาศาสตร์ทางทะเลเชื่อว่าในทุกๆ หนึ่งตารางไมล์ของพื้นทะเลที่มีตุ่มๆ เหล่านี้ปรากฏอยู่ อาจมีแร่ธาตุต่างๆ อยู่ถึง 70,000 ตัน ในจำนวนนี้เป็นแร่แคดเมียม 30,000 ตัน ธาตุเหล็ก 17,000 ตัน ธาตุโคบอลต์ 400 ตัน ธาตุนิกเกิล 1,200 ตัน และธาตุทองแดง 650 ตัน ในปี 1974 ซูดานและซาอุดีอาระเบียได้จัดตั้งคณะกรรมการร่วมด้านการวิจัยและการใช้ประโยชน์จากพื้นดินใต้ทะเลแดง (Red Sea Joint Commission) นักวิทยาศาสตร์อเมริกันค้นพบว่าตุ่มเล็กๆ ใต้ทะเลเหล่านี้หรือในบริเวณระหว่าง

ฝั่งทะเลของซูดานและยิดดะห์ในประเทศซาอุดีอาระเบียมีแร่ธาตุโลหะอยู่เป็นจำนวนมหาศาล นอกจากนี้ในทางตะวันตกเฉียงใต้ของบริเวณชายฝั่งในตุรกี ยังพบดินโคลนแข็งที่ประกอบด้วยธาตุโลหะอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งถูกนำมาสกัดและเป็นผลผลิตทางการค้าอีกประเภทหนึ่งในตะวันออกกลาง

2.7. ทรัพยากรมนุษย์

โดยทั่วไปแล้วยังไม่มีข้อสรุปที่แน่นอนในภาพรวมเชิงปริมาณและคุณภาพของทรัพยากรมนุษย์ในภูมิภาคตะวันออกกลาง ทั้งนี้เนื่องมาจากความแตกต่างกันของสภาพการณ์ในแต่ละประเทศ ซึ่งบางประเทศมีทรัพยากรมนุษย์ที่พอเพียงและสามารถพึ่งพาตนเองได้ แต่ในบางประเทศโดยเฉพาะประเทศที่รวยทรัพยากรน้ำมันต่างประสบปัญหาขาดแคลนทรัพยากรมนุษย์และต้องพึ่งพาแรงงานต่างถิ่น

ประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ต่างประสบปัญหาในลักษณะเดียวกันเกี่ยวกับปัญหาการขาดแคลนในด้านปริมาณและคุณภาพตลอดจนการกระจายทรัพยากรมนุษย์ สถานะโดยทั่วไปของทรัพยากรมนุษย์ในตะวันออกกลางอาจสรุปได้ดังนี้

1) ประเทศส่วนใหญ่ประสบปัญหาประชากรหนาแน่น ยกเว้นบางประเทศในแถบอ่าวเปอร์เซียและประเทศคูเวต

2) ประเทศส่วนใหญ่โดยเฉพาะประเทศอาหรับร่ำรวยต่างประสบปัญหาทรัพยากรมนุษย์ด้อยความสามารถ ความรู้ ความเชี่ยวชาญและการฝึกฝนที่ดี

3) การกระจายทรัพยากรมนุษย์ในภูมิภาคนี้ยังคงขาดความสมดุลและขาดการวางแผนที่ดี ทั้งนี้กลุ่มแรงงานที่มีประสิทธิภาพและได้รับการฝึกฝนมาอย่างดีต่างหลีกเลี่ยงที่จะทำงานในประเทศยากจน ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเป้าไปทำงานในประเทศร่ำรวยที่ให้ค่าตอบแทนมากกว่า

อัตราการทำงานของประชากรทั้งหมดในภูมิภาคนี้อยู่ในระดับที่ค่อนข้างต่ำมาก เนื่องจากมีการพึ่งพิงแรงงานต่างด้าวจำนวนมาก ประกอบกับอัตราการทำงานของกลุ่มแรงงานหญิงที่มีอยู่น้อย ตามข้อมูลการรายงานขององค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organisation : ILO) ปี 1993 พบว่าแรงงานทั้งหมดทั้งเพศชายและหญิงในภูมิภาคนี้อยู่ระหว่างร้อยละ 23-50 (อิหร่านร้อยละ 26 อิรัก : 24 คูเวต : 39 บาห์เรน : 44.5 ยูเออี : 50 และอิสราเอล : 52) ในขณะที่อัตราการทำงานของประเทศที่พัฒนาแล้วอยู่ที่ระหว่างร้อยละ 45-65 อัตราแรงงานของเพศหญิงในประเทศส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้อยู่ระหว่างร้อยละ 6-20 อย่างไรก็ตาม ในบางประเทศ เช่น ตุรกี (ร้อยละ 31) อียิปต์ (ร้อยละ 29) เลบานอน (ร้อยละ 27) และคูเวต (ร้อยละ 24) จะสูงกว่าประเทศอื่นๆ แต่ก็ยังเป็นอัตราที่ต่ำมาก เมื่อเทียบกับอัตราร้อยละ 48 ของประเทศที่พัฒนาแล้ว

โดยทั่วไปมีอยู่ 3 ภาคการทำงานหลักที่กลุ่มแรงงานและประชากรส่วนใหญ่เข้ามาขายแรงงาน ซึ่งได้แก่ ภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และการบริการ โดยเฉพาะมากที่สุดคือ ภาคเกษตรกรรม ในปี 1965 (ร้อยละ 49-73) ยกเว้นบางประเทศ (คูเวต ยูเออี และเลบานอน) อย่างไรก็ตาม แม้ภาคเกษตรกรรมจะได้รับความนิยมมากที่สุดในหลายๆ ประเทศ แต่ในช่วงปี 1991-1992 (เยเมนร้อยละ 63 โอมาน : 49 ตุรกี : 47 ซาอุดีอาระเบีย : 48) อัตราดังกล่าวลดลงเมื่อเทียบกับปี 1965 ส่วนภาคอุตสาหกรรมและภาคการบริการเป็นอัตราที่เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับปี 1965 ในประเทศบาห์เรน อิสราเอล คูเวต กาตาร์ อิรัก จอร์แดน เลบานอน และยูเออี มีอัตราการทำงานในภาคการบริการมากกว่าร้อยละ 50 (สูงสุดคืออิสราเอล [ร้อยละ 74] และบาห์เรน

[ร้อยละ 73] แม้อัตราการทำงานในภาคอุตสาหกรรมและการบริการจะเพิ่มขึ้น แต่การพัฒนาด้านทรัพยากรมนุษย์ก็ยังคงเป็นไปอย่างไม่ได้มาตรฐานซึ่งยังคงขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญและแรงงานที่ชำนาญในหลายๆ อาชีพ เช่น แพทย์ วิศวกร อาจารย์ นักวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงของสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจทำให้หลายประเทศในภูมิภาคนี้เริ่มให้ความสนใจต่อการวางแผนและการจัดการด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของตน หลายประเทศทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลเพื่อพัฒนาด้านการศึกษา ทั้งภาคอาชีวะและในสาขาวิชาต่าง ๆ ตลอดจนการฝึกอบรมการทำงานเพื่อให้คนที่มีความสามารถได้มีโอกาสทำงานที่เหมาะสม ประชาชนในภูมิภาคตะวันออกกลาง มีความสามารถอ่านออกเขียนได้ (Literacy) ในระดับดี ตามรายงานของสหประชาชาติเมื่อปี 2004 อัตราการรู้หนังสือของประชากรที่มีอายุมากกว่า 18 ปีในตะวันออกกลาง เฉลี่ยอยู่ที่ ร้อยละ 70 ส่วนประชากรที่ไม่รู้หนังสือ ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้มีมากกว่า 65 ล้านคน โดยเป็นสตรีกว่า 2 ใน 3 หรือราว ร้อยละ 63 ที่เป็นผู้หญิง ประเทศที่มีผู้ไม่สามารถอ่านออกเขียนได้มากที่สุดคือ ประเทศอียิปต์ ที่มีมากกว่า 17 ล้านคน รองลงมาได้แก่ แอลจีเรีย โมร็อกโก และเยเมน เนื่องจากประเทศเหล่านี้มีอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรค่อนข้างสูง และส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตชนบท ฐานะยากจน มีการกีดกันด้านเพศ (หญิง) สูง ซึ่งเป็นนโยบายที่ประเทศเหล่านี้พยายามผลักดันให้ประชาชนเปลี่ยนทัศนคติดังกล่าว แต่ก็ทำได้ค่อนข้างยาก ส่วนประเทศที่ประชากรมีอัตราการรู้หนังสือมากที่สุดของภูมิภาค คือ ประเทศอิสราเอล (96.9%) รองลงมา ได้แก่ รัฐปาเลสไตน์ (91.9%) ประเทศจอร์แดน (91.7%) กาตาร์ (89.2%) บาห์เรน (97.7%) เลบานอน (86.5%) คูเวต (82.9%) ซีเรีย (82.9%) อิหร่าน (80.0%) และซาอุดีอาระเบีย (79.4%) ตามลำดับ ประเทศที่จัดว่ามีอัตราผู้รู้หนังสือต่ำได้แก่ เยเมน (ร้อยละ 41) อียิปต์ (ร้อยละ 51) อิรัก (ร้อยละ 51) อิรัก (ร้อยละ 56)

โอกาสการศึกษาของสตรีในตะวันออกกลางในปัจจุบันนับว่ามีมากขึ้น จากรายงานของสหประชาชาติ พบว่า ผู้หญิงในภูมิภาคตะวันออกกลางทั้งเด็กและผู้ใหญ่ได้โอกาสทางการศึกษามากขึ้น จนบางประเทศผู้หญิงมีโอกาสใกล้เคียงหรือมากกว่าผู้ชายในปัจจุบัน โดยเฉพาะผู้หญิงที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง หรือครอบครัวมีฐานะอยู่ในระดับชั้นกลางถึงสูง ประเทศที่มีอัตราการศึกษาต่อของผู้หญิงมากกว่าผู้ชายได้แก่ ซาอุดีอาระเบีย คูเวต บาห์เรน กาตาร์ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ส่วนประเทศที่ผู้หญิงมีอัตราการศึกษาน้อยกว่าผู้ชายได้แก่ อียิปต์ ตูนิเซีย จอร์แดน เยเมน เป็นต้น

ในอีกด้านหนึ่ง การมีสุขภาพพลานามัยที่ดีถือเป็นสิทธิของพลเมืองทุกคน ด้วยเหตุนี้ประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้จึงพยายามพัฒนาสวัสดิการด้านการแพทย์ การบริการน้ำสะอาดและสุขอนามัยอื่นๆ ให้ดีขึ้นอยู่เสมอ (ยกเว้นประเทศเยเมน) ทั้งนี้ประชากรในแต่ละประเทศส่วนใหญ่ร้อยละ 87-100 ได้รับการบริการและสวัสดิการคุ้มครองด้านสุขภาพอย่างทั่วถึง ร้อยละ 73-100 ได้รับการบริการน้ำสะอาด และโดยเฉพาะในประเทศที่ร่ำรวยจากทรัพยากรน้ำมัน การบริการด้านสวัสดิการเหล่านี้เป็นไปอย่างทั่วถึง (100%)

การบริการด้านสุขอนามัยต่อประชากรของประเทศต่างๆ (คิดเป็นอัตราร้อยละ) ที่สำคัญ ได้แก่ โอมาน (ร้อยละ 44) อิหร่านและอียิปต์ (ร้อยละ 51) เยเมน (ร้อยละ 68) และประเทศอื่นๆ อยู่ระหว่างร้อยละ 70-98 ยกเว้นบาห์เรน (ร้อยละ 100)

ทุกประเทศในภูมิภาคนี้จัดสรรงบประมาณจำนวนมากต่อสวัสดิการด้านสุขภาพให้กับประชากรของตน แต่ปัญหาการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของจำนวนประชากรในภูมิภาคนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อภาคการบริการดังกล่าว ยกเว้นประเทศคูเวตและประเทศแถบอ่าวเปอร์เซีย แม้ประเทศส่วนใหญ่ซึ่งมีประชากรไม่มากนัก แต่ก็ไม่สามารถตอบสนองความต้องการสวัสดิการสุขภาพได้อย่างทั่วถึงต่อจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นถึง 4-5 ล้านคนต่อปี

แม้มีความพยายามอย่างมากของแต่ละประเทศในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และสวัสดิการด้านสุขภาพ รวมทั้งประเทศอาหรับที่ร่ำรวย แต่ก็ยังคงไม่สามารถผลิตแพทย์ พยาบาล ศัลยแพทย์ ของตนได้ในปริมาณที่จำเป็นต่อความต้องการของประชาชน ประเทศอาหรับที่ร่ำรวยมักแก้ปัญหาการขาดแคลนบุคลากรด้านการแพทย์ด้วยการขยายอัตราการรับบุคลากรด้านนี้จากประเทศภายนอก

โดยรวมแล้ว แม้จะมีการจัดสรรงบประมาณจำนวนมากเพื่อการพัฒนาด้านทรัพยากรมนุษย์ แต่โลกอาหรับยังคงไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้และยังคงอาศัยแรงงานและบุคลากรชาวต่างชาติตลอดมา อย่างไรก็ตาม มีการคาดการณ์ว่าจนถึงปี 2010 ประเทศอาหรับเหล่านี้จะแทบไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรมนุษย์ของตนเองได้เลย แม้ว่าจะพยายามด้วยวิธีใดก็ตาม

ประชากร (Population)

ภูมิภาคนี้มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 6,075,351 ตารางกิโลเมตร ประกอบไปด้วยประชากรทั้งหมดประมาณ 300 ล้านคน (ค.ศ. 2005) คิดเป็นจำนวนประชากรประมาณร้อยละ 5 ของประชากรโลก ประมาณร้อยละ 20 ของประชากรจีนทั้งหมด และประมาณร้อยละ 26 ของประชากรอินเดีย

ประชากรในภูมิภาคนี้ประกอบด้วยหลากหลายเชื้อชาติสำคัญๆ ของประวัติศาสตร์โลก ซึ่งไหลบ่าเข้ามายังภูมิภาคนี้เป็นช่วงๆ และต่อมาก็ผสมเข้ากับชนเผ่าพื้นเมือง เชื้อชาติที่สำคัญและมีบทบาทในอดีต ซึ่งถือเป็นบรรพบุรุษของภูมิภาคนี้ ได้แก่ ชาวเมดิเตอร์เรเนียน ชาวอาร์เมเนีย ชาวนอร์ดิกดั้งเดิม ชาวนิกรอย และชาวมองโกล ดังนั้น ดินแดนโลกอาหรับจึงไม่ได้หมายความว่ามาจากเชื้อชาติและเผ่าพันธุ์เดียวกัน หากแต่เป็นการผสมผสานเข้าด้วยกันของหลายๆ เชื้อชาติ สัดส่วนการกระจายตัวของประชากรในภูมิภาคนี้ยังคงขาดความสมดุลอย่างมากหากพิจารณาจากเนื้อที่ทั้งหมด ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งมีพื้นที่ส่วนมากเป็นทะเลทราย จึงทำให้จำนวนประชากรหนาแน่นในบางพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณหุบเขาที่มีแม่น้ำ บริเวณฝั่งทะเลที่มีฝนตกชุก และบริเวณแหล่งน้ำในทะเลทรายต่างๆ (Oasis) ตลอดจนพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ของลุ่มแม่น้ำต่างๆ

ตุรกี อิหร่าน และอียิปต์ ถือเป็นประเทศที่มีประชากรหนาแน่นมากกว่าประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคนี้ ประชากรของทั้งสามประเทศนี้คิดเป็นอัตราประชากรร้อยละ 72 ของประชากรทั้งหมดในตะวันออกกลาง ส่วนจำนวนประชากรทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในแถบดินแดนจันทร์เสี้ยวอันอุดมสมบูรณ์ (Fertile Crescent: อิรัก จอร์แดน ซีเรีย และเลบานอน) คิดเป็นอัตราร้อยละ 15.50 ของประชากรทั้งหมดในภูมิภาคนี้ ประชากรบริเวณคาบสมุทรอาระเบียคิดเป็นร้อยละ 10.50 ของประชากรทั้งหมด

พื้นที่ทางตะวันตกของภูมิภาคตามแนวทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเป็นบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่สุด ประชากรในอียิปต์และอิรักนิยมอาศัยอยู่บริเวณฝั่งแม่น้ำไนล์ แม่น้ำไทกริส และยูเฟรติสกันอย่างหนาแน่น แต่ก็ยังมีประชากรส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ในเขตทะเลทราย (เบาบางไม่หนาแน่น) ประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ประสบปัญหาประชากรหนาแน่นมากเกินไป และนำไปสู่ปัญหาทรัพยากรไม่พอเพียงต่อความต้องการของประชาชน ประเทศที่มีประชากรหนาแน่นและประสบปัญหาดังกล่าว ได้แก่ อียิปต์ ตุรกี อิหร่าน เลบานอน ซีเรีย และเยเมน

การเพิ่มขึ้นของประชากรในภูมิภาคนี้อยู่ในอัตราที่สูงในแทบทุกประเทศ เช่น โอมาน ซีเรีย เยเมน จอร์แดน อิหร่าน อิรัก และซาอุดีอาระเบีย (บางประเทศมีอัตราการขยายตัวสูงมากกว่าร้อยละ 3) นอกจากนี้ อัตราการการเพิ่มขึ้นของประชากรในบางประเทศ เช่น สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ กาตาร์ บาห์เรน อิสราเอล และอียิปต์ ยังคงสูงกว่ามาตรฐานสากลโดยเฉลี่ยหรือร้อยละ 2 แม้ประเทศเหล่านี้จะประสบผลสำเร็จจากการใช้มาตรการต่างๆ เพื่อลดสถิติเดิมของอัตราการขยายตัวของประเทศนั้นๆ แล้วก็ตาม ทั้งนี้มีเพียงตุรกี เลบานอน และคูเวต ที่มีอัตราการขยายตัวของประชากรต่ำกว่าร้อยละ 2

อัตราการเกิดในภูมิภาคตะวันออกกลางก็ค่อนข้างที่จะสูงกว่าอัตราการเกิดของประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ สาเหตุสืบเนื่องมาจากหลายปัจจัย เช่น การแต่งงานเร็ว วัฒนธรรมส่งเสริมการเพิ่มการเกิดของประชากร เป็นต้น ประเทศอิหร่าน โอมาน ซีเรีย และซาอุดีอาระเบีย มีอัตราการเกิดทั้งหมดมากกว่าร้อยละ 6 ส่วนจอร์แดนมีอัตราการเกิดทั้งหมดมากกว่าร้อยละ 5 อิสราเอลถือเป็นประเทศเดียวในภูมิภาคนี้ที่มีอัตราการเกิดต่ำกว่าร้อยละ 3 โดยรวมแล้ว อัตราการขยายตัวของจำนวนประชากรและอัตราการเกิดที่สูงในแต่ละปี ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากสถิติข้างต้น อาจสรุปได้ว่าแม้แต่ละประเทศจะดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศในทางการเมือง แต่ประเทศอาหรับส่วนใหญ่ก็ยังคงประสบปัญหาลักษณะเดียวกัน เกี่ยวกับอัตราการขยายตัวของจำนวนประชากร ซึ่งโดยลักษณะทั่วไปของทุกประเทศในภูมิภาคนี้คือ มีอัตราการขยายตัวของประชากรที่สูง นิยมแต่งงานเร็ว การมีครอบครัวใหญ่เป็นปกติวิสัย มีอัตราความต้องการในการพึ่งพารัฐสูง มีอัตราการทำงานทั้งหมดของแรงงานหญิงน้อยและปัญหาการอพยพจากชนบทสู่ชุมชนเมือง

2.8. การสร้างชุมชนเมือง

ตะวันออกกลางถือได้ว่าเป็นภูมิภาคที่มีความสำคัญมากในด้านประวัติศาสตร์และรากฐานของการพัฒนาชุมชนเมือง (Urban) ภูมิภาคนี้มีประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่และยาวนานของการก่อตัวขึ้นเป็นชุมชนเมือง ซึ่งปรากฏหลักฐานของการอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในยุคแรกของประวัติศาสตร์ในหลายๆ แห่ง โดยเฉพาะบริเวณใกล้กับเส้นทางการค้าสากลและบริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ ตลอดจนสถานที่อื่นๆ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีหลายสถานที่ที่บ่งบอกว่ามีการพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองมาตั้งแต่ยุคสมัยโบราณ เช่น บริเวณเมโสโปเตเมีย ลุ่มแม่น้ำไนล์ ดินแดนใกล้อ่าวเปอร์เซีย บริเวณที่ราบลุ่มเมดิเตอร์เรเนียน อาณาจักรบาบีโลน พินีเซีย กรีก และโรมัน ในช่วงพันปีแรกก่อนคริสตกาล กล่าวกันว่า อาณาจักรบาบีโลนมีอาณาเขตทั้งหมดประมาณ 1,000 ha (10 ล้านตารางเมตร/ha 1 หมื่นตารางเมตร) ไนอีวาห์ (Nineveh : ชื่อเมืองหลวงของอาณาจักรแอสซีเรียโบราณ [Assysia] มีอาณาเขตทั้งหมดประมาณ 750 ha (7.5 ล้านตารางเมตร) และอาณาจักร Erech 450 ha (4.5 ล้านตารางเมตร) อุร (Ur) ถือเป็นนครโบราณแห่งหนึ่งของตะวันออกกลางในช่วง 2,000 ปี ก่อนคริสตกาล (ต่อมาถูกพัฒนามาเป็นแหล่งศูนย์รวมทางการค้า) และเมืองคาฮุน (Kahun) ในอียิปต์ถือเป็นอีกนครหนึ่งที่เก่าแก่ ถูกสร้างขึ้นมาในช่วง 2,600 ปีก่อนคริสตกาล เพื่อให้เป็นนิคมสำหรับคนงานก่อสร้างปิรามิด

โครงสร้างและผังเมืองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอด้วยการออกแบบให้เข้ากับสภาพความจำเป็นในแต่ละยุคสมัย ความจำเป็นในการออกแบบเมืองให้เหมาะกับสภาพการค้าขายระหว่างประเทศและด้านการป้องกันประเทศ ทำให้เมืองต่างๆ ในบริเวณดินแดนจันทร์เสี้ยวมีการขยายตัวและเติบโตมากขึ้นเร็วกว่าเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะประเทศในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก ตั้งแต่ช่วง 600 ปีก่อนคริสตกาล มีนครสำคัญๆ เกิดขึ้นหลายแห่ง ได้แก่ นครคาเธจ (Carthage) นครแทนเจียร์ (Tangier) ทริโปลี (Tripoli)

ตั้งแต่การเข้ามาพิชิตของอเล็กซานเดอร์มหาราช (334 ปีก่อนคริสตกาล) ถือเป็นการเริ่มต้นยุคของการสร้างเมืองแบบมีกองทหารประจำ และทำให้ชุมชนเมืองใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมายใกล้กับค่ายทหาร จากการก่อตัวขึ้นของชุมชนดังกล่าวทำให้บริเวณเหล่านี้กลายเป็นศูนย์รวมด้านการค้าขาย ซึ่งประสบความสำเร็จอย่างมากในภาคอุตสาหกรรมและการตลาด

ในช่วงยุคสมัยของอิสลามก็มีการตั้งเมืองใหม่ๆ ขึ้นอีกมากมาย รวมทั้งการบูรณะเมืองเก่า การขยายตัวทางด้านการค้าและเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ชุมชนเมืองเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม ปัจจัยทางด้านการเมืองและศาสนาก็ถือได้ว่ามีบทบาทที่สำคัญต่อการเร่งกระบวนการสร้างชุมชนเมืองให้เร็วยิ่งขึ้น ทั้งนี้ภูมิภาคนี้ถือได้ว่ามีลักษณะเฉพาะที่สำคัญ คือ การเป็นศูนย์กลางของศาสนาหลักๆ ของโลก ซึ่งได้แก่ ศาสนาอิสลาม คริสเตียน และยูดาย

ช่วงระยะเวลาระหว่างทศวรรษที่ 1970-2000 ตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคหนึ่งของโลกที่มีการขยายชุมชนเมืองได้มากที่สุด ซึ่งระดับในการเพิ่มขึ้นของชุมชนเมืองนั้นแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ของภูมิภาค ประเทศส่งออกน้ำมัน เช่น คูเวต บาห์เรน ยูเออี และกาตาร์ มีการขยายตัวของชุมชนเมืองอย่างรวดเร็ว และในปี 2000 ร้อยละ 80-90 ของประชากรทั้งหมดของประเทศ

ดังกล่าวเป็นชาวเมือง โดยเฉพาะคูเวตที่มีพัฒนาการในการสร้างชุมชนเมืองได้มากที่สุด ซึ่งประชากรร้อยละ 96 เป็นชาวเมือง นอกจากนี้ประเทศอื่นที่มีพัฒนาการในการสร้างและขยายชุมชนเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ อิสราเอล (ประชากรร้อยละ 92 เป็นชาวเมือง) บาห์เรน (ร้อยละ 83) ยูเออี (ร้อยละ 82) และเลบานอน (ร้อยละ 85) ในอีกด้านหนึ่ง โอมาน อียิปต์ เยเมน มีประชากรที่เป็นชาวเมืองน้อยกว่าร้อยละ 40 ของจำนวนประชากรทั้งหมด

อีกมิติหนึ่งที่สำคัญของการสร้างชุมชนเมือง คือ การหลั่งไหลเข้าไปอยู่รวมกันเพิ่มมากขึ้นในเขตเมืองสำคัญๆ ต่างๆ อย่างรวดเร็ว เช่น กรุงไคโร แบกแดด เตหะราน เยรูซาเล็ม ริยาด อบูดาบี ดูไบ และคูเวต เป็นต้น อัตราประชากรชาวเมืองขนาดใหญ่ (คิดเป็นอัตราร้อยละ) ที่ไปรวมกันหนาแน่นในเมืองใหญ่ๆ ของประเทศต่างๆ ยกตัวอย่างได้ดังนี้ คือ คูเวต (ร้อยละ 53) อียิปต์ (ร้อยละ 37) จอร์แดน (ร้อยละ 35) อิรัก (ร้อยละ 31) ซีเรีย (ร้อยละ 29) และอิหร่าน (ร้อยละ 20) นอกจากนี้ยังมีประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคนี้ที่มีอัตราประชากรชาวเมืองมากกว่าร้อยละ 17 (คิดจากอัตรารวมของประชากรชาวเมืองทั้งหมด) ในเมืองหลักๆ ของประเทศนั้นๆ โดยทั่วไปเมืองใหญ่ๆ ในภูมิภาคแห่งนี้จะมีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น ทั้งนี้ในช่วงระหว่างปี 1980-1990 อัตราความหนาแน่นของประชากรต่อเนื้อที่ตารางกิโลเมตรในแต่ละประเทศอาจนำมายกตัวอย่างได้ดังนี้ คือ ประเทศตุรกี (อังการ่า: 3,440) อียิปต์ (ไคโร: 29,590 คน) อิหร่าน (มาชฮัด: 21,130 คน) จอร์แดน (อัมมาน: 11,100 คน) และในอิรัก (แบกแดด: 5,380 คน) นอกจากนี้เมื่อธุรกิจการค้าน้ำมันเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงปี 1950 ส่งผลให้เมืองใหญ่ๆ เกิดขึ้นหลายแห่งและเติบโตอย่างรวดเร็ว ยกตัวอย่าง คูเวต อบูดาบีและดูไบ ที่จากครั้งหนึ่งที่เคยเป็นเพียงแค่พื้นที่ที่เต็มไปด้วยฝุ่นมีแต่ความว่างเปล่าก็กลายเป็นเมืองใหญ่ขึ้นมาอย่างรวดเร็ว

ปัจจุบันการพัฒนาชุมชนเมืองได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อรูปแบบการทำงานและการว่าจ้าง เนื่องจากงานในภาคอุตสาหกรรมและการบริการได้เข้ามาชิงพื้นที่ของงานภาคเกษตรกรรมและงานฝีมือของชนบท อีกทั้งอัตราการอพยพเข้ามายังชุมชนเมืองที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากค่านิยมในการปลูกสิ่งก่อสร้างใหม่ๆ ในประเทศผู้ส่งออกน้ำมันที่ร่ำรวย

จากอัตราการขยายตัวอย่างรวดเร็วของชุมชนเมืองส่งผลให้เกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างร้ายแรง ทั้งนี้ปัญหาหลักคือการขยายตัวของชุมชนเมืองในภูมิภาคนี้เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน โดยการขาดการวางแผนที่ดี และเกิดขึ้นเนื่องจากสาเหตุหลักคืออัตราการขยายตัวของจำนวนประชากรที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก และที่ตามมาคือ การขาดความพร้อมในการบริการและการอำนวยความสะดวกอื่นๆ ต่อประชากรชาวเมืองที่เป็นไปอย่างไม่ทั่วถึง ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเมืองก็ไม่เพียงพอต่อการขยายตัวของจำนวนประชากรและสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในอัตราที่สูงโดยไม่มีการวางแผนที่ดีและขาดความสมดุลอย่างมาก อีกปัญหาหนึ่งคือ การขาดความสมดุลกันระหว่างการขยายตัวของชุมชนเมืองกับการพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัยใหม่และการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ทั้งนี้ในหลายๆ ประเทศโดยเฉพาะอียิปต์ ซีเรีย จอร์แดน และเยเมน อัตราการ

ขยายตัวของชุมชนเมืองเกิดขึ้นเร็วกว่าอัตราการพัฒนาด้านสังคมและเศรษฐกิจภายในประเทศ การว่างงานคืออีกปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นตามมา โดยทั่วไปประชาชนที่อพยพจากชนบทเข้ามายังเขตเมือง รวมทั้งแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาหางานทำในเมืองมักประสบปัญหาการว่างงาน ภาวการณ์ว่างงานของแรงงานจำนวนมากก่อให้เกิดปัญหาทางด้านการเมืองและสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2.9. การอพยพย้ายถิ่น

ในภูมิภาคตะวันออกกลางแบบแผนและรูปแบบของการอพยพย้ายถิ่นข้ามประเทศเป็นลักษณะที่ไม่แน่นอนโดยขึ้นอยู่กับภาวการณ์เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนโครงสร้างทางสถิติของประชากรโดยรวม ปัจจุบันภูมิภาคนี้มีคนงานต่างถิ่น ผู้อพยพออกจากมาตุภูมิของตนเองไปขายแรงงานต่างถิ่นอยู่ประมาณ 4.5 ล้านคน ในยุคก่อนทศวรรษที่ 1970 ตะวันออกกลางเป็นอีกภูมิภาคหนึ่งที่ประชากรหลั่งไหลอพยพออกนอกพื้นที่หรือแม้กระทั่งในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นยุคภายใต้การปกครองของอาณาจักรออตโตมาน ประชากรอาหรับจำนวนมากอพยพออกจากดินแดนในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกไปสู่ประเทศในแถบยุโรปและสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะประเทศสหรัฐฯ ซึ่งในปี 1931 มีชาวอาหรับอพยพไปสหรัฐฯ เป็นจำนวนกว่า 9 พันคน คลื่นการอพยพดังกล่าวเกิดขึ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจและภาวะความไม่สงบในภูมิภาคจากการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรออตโตมาน ทั้งนี้ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1920 ภูมิภาคตะวันออกกลางได้มีการประกาศนโยบายจำกัดการอพยพออกนอกพื้นที่และจำกัดเข้มงวดยิ่งขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยนโยบายดังกล่างได้สิ้นสุดลงในปี 1945

ในปี 1948 คลื่นการอพยพเริ่มเพิ่มมากขึ้นอีกครั้ง ซึ่งเป้าหมายปลายทางสำคัญของคลื่นการอพยพครั้งนี้คือ ประเทศออสเตรเลีย ภายหลังสงครามอาหรับ-อิสราเอล (ปี 1967) ชาวอาหรับประมาณ 142,000 คน (ส่วนใหญ่เป็นชาวปาเลสไตน์) อพยพไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา

ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 1950 ถึงต้นทศวรรษที่ 1970 ชาวอาหรับนิยมเดินทางไปยังประเทศในแถบยุโรปเพื่อแสวงหางานทำ การอพยพย้ายถิ่นของชาวอาหรับในช่วงนี้เกิดขึ้นเพราะมีความต้องการของประเทศในยุโรปต่อการว่าจ้างแรงงานชั่วคราวค่าแรงถูกในอัตราที่เพิ่มมากขึ้น เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจในยุโรปกำลังพัฒนาอย่างรวดเร็ว แต่เมื่อมาถึงยุคที่ราคาน้ำมันสูงขึ้น คลื่นการอพยพดังกล่าวก็เปลี่ยนแปลงและลดน้อยลง รายได้จากน้ำมันที่สูงขึ้นของประเทศผู้ส่งออกน้ำมันในภูมิภาคนี้ (สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ บาห์เรน คูเวต ซาอุดีอาระเบีย อิรัก กาตาร์และโอมาน) ทำให้สภาพทางเศรษฐกิจของโลกอาหรับเติบโตขึ้นอย่างมาก ภายหลังธุรกิจการค้าน้ำมันเติบโตและประสบความสำเร็จอย่างมาก (1973-1974) ประชาชนจากประเทศที่ไม่ใช่ประเทศร่ำรวยน้ำมันก็เริ่มไหลบ่าเข้ามายังประเทศร่ำรวยน้ำมัน ซึ่งประเทศเหล่านี้ต้องพึ่งแรงงานต่างด้าวเป็นจำนวนมาก จากสถิติของปี 2005 พบว่ามีแรงงานต่างด้าวที่อพยพเข้าไปขายแรงงานในประเทศผู้ส่งออกน้ำมัน หรือประเทศในกลุ่ม GCC มีไม่ต่ำกว่า 12 ล้านคน

แรงงานผู้อพยพทั้งหมดในภูมิภาคนี้ ร้อยละ 80 ทำงานอยู่ในซาอุดีอาระเบีย คูเวต และประเทศรอบอ่าวเปอร์เซียอื่นๆ โดยเฉพาะสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ คูเวต ที่มีอัตราการว่าจ้างแรงงานต่างด้าวจำนวนมากที่สุด แรงงานต่างด้าวมากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมดในภูมิภาคนี้มาจากอียิปต์ เยเมน จอร์แดนและปาเลสไตน์ นอกจากนั้น ยังมีแรงงานจำนวนมากที่มาจากภูมิภาคเอเชียตะวันออก จำนวนที่เพิ่มขึ้นของแรงงานต่างด้าวในประเทศร่ำรวยน้ำมันจะมีอัตราสูงและขยายตัวเร็วกว่าแรงงานท้องถิ่น ลักษณะดังกล่าวอาจส่งผลต่อประเทศผู้ว่าจ้าง

ได้ในอนาคตและอาจเป็นภัยต่อเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติ ตลอดจนเสถียรภาพและความมั่นคงทางการเมือง

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Beaumont, P. The Middle East: A Geographical Study. Wiley, Chichester, 1976
2. Blake, Gerald H., and Drysdale, Alasdair. The Middle East and North Africa: A Political Geography. Oxford University Press, 1985.
3. Clarke, J.I., and Jone, H. Bowen (Eds.). Change and Development in the Middle East. London, 1981.
4. Fisher, W.B. The Middle East-a Physical, Social and Regional Geography. London, 7th edn, 1978.
5. Goudie, A. (Ed.). Encyclopedic Dictionary of Physical Geography. Oxford, Blackwell, 1985.
6. Held, Colbert, C. Middle East Patterns: Places, Peoples and Politics. London, 1989.
7. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
8. Kliot, Norit. Water Resources and Conflict in the Middle East. London, Routledge, 1994.
9. Sayigh, Y.A. The Arab Economy, Past Performance and Future Prospects. Oxford University Press, 1982.
10. Sayigh, Y.A. Elusive Development. London, 1991.

3. ประวัติศาสตร์อิสลามของตะวันออกกลาง

3.1. ยุคสมัย “ญาฮิลียะฮ์

คำว่า “ญาฮิลียะฮ์” (Jahiliyya) เป็นคำที่ใช้เรียกสภาพการณ์ทางศาสนา การเมือง และสังคมก่อนยุคอิสลามของพื้นที่แถบคาบสมุทรอาหรับ ซึ่งยุคนี้ครอบคลุมช่วงเวลาของประวัติศาสตร์อาหรับนับตั้งแต่ยุคเริ่มต้น คือจากยุคของอาดัม เรื่อยมาจนถึงการกำเนิดอิสลาม คำว่า ญาฮิลียะฮ์มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อัล-กุรอาน 4 แห่งด้วยกัน (อัล-กุรอาน 3:154 / 5:50 / 33:33 / 48:26) ซึ่งมีความหมายว่า “ภาวะแห่งความโง่เขลา” รากศัพท์ของ “ญาฮิลียะฮ์” หรือคำว่า “ญะฮ์ลุล” นั้น ไม่ได้มีความหมายว่าป่าเถื่อนหรือดุร้ายเสียทีเดียว และไม่ได้มีความหมายที่เป็นคำตรงข้ามอย่างคำว่า “อิลมฺ” (ความรู้) แต่คำตรงข้ามกับ “ญะฮ์ลุล” น่าจะเป็นคำว่า “ฮิลบฺ” (ความสุภาพอ่อนโยน) มากกว่า ซึ่งน่าจะหมายถึง ความมีเหตุผลทางศีลธรรมจรรยาของอารยชน

กล่าวกันว่า “ญาฮิลียะฮ์” ก็คือยุคสมัยที่ชาวอาหรับไม่มีทางนำจากพระเจ้า ไม่มีศาสดา และไม่มีคัมภีร์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ปรากฏในรูปแบบดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ยุคญาฮิลียะฮ์ก็อาจแบ่งออกเป็น 2 ช่วงยุคสมัย ยุคแรกเป็นยุคที่เริ่มจากกำเนิดของศาสนทูตอาดัม จนกระทั่งถึงการกำเนิดของพระเยซู (หรือศาสนทูตอีซาในอิสลาม) และยุคที่สองเริ่มนับตั้งแต่ยุคของ พระเยซู จนถึงการเป็นศาสนทูตของมุฮัมมัด หรืออาจนับจนถึงช่วงเวลาที่ศาสนทูตมุฮัมมัดอพยพจากมักกะฮ์ไปยังมะดีนะฮ์ ดังนั้น ยุคหลังจึงครอบคลุมช่วงเวลาเพียงแค่ 100 ปีเศษๆ คือจาก ค.ศ. 500 ถึง 622

กลุ่มชนญาฮิลียะฮ์อาจแบ่งออกเป็นชาวอาหรับทางตอนเหนือและชาวอาหรับทางตอนใต้ตามการแบ่งเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แบบกว้างๆ ของคาบสมุทรอาหรับ ชาวอาหรับทางตอนเหนือส่วนใหญ่เป็นพวกเร่ร่อน (nomads) หรือเรียกว่า พวก “เบดูอิน” ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ฮิญาซ (Hijaz) และนัจดฺ (al-Najd) ในขณะที่พวกอาหรับทางตอนใต้นั้นเป็นพวกที่ตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่ พวกนี้อาศัยอยู่ในเยเมน ฮาดราเมาท์ (Hadramaut) และตามพื้นที่ชายฝั่งทะเล ชาวอาหรับทางตอนใต้เป็นกลุ่มเผ่าชนกอฮ์ฏอนี (Qahtani) ซึ่งเป็นหนึ่งในสองเผ่าชนสำคัญของคาบสมุทรอาหรับ (อีกเผ่าชนหนึ่งคือ “อัดเนียน” (Adnains) แห่งอาหรับตอนใต้)

กอฮ์ฏอนีเป็นเผ่าชนที่มีวัฒนธรรมสูง เป็นอารยชนที่มีอาคารบ้านเรือนใหญ่โตโอ่อ่า ได้รับความสำเร็จอย่างสูงทางการค้า วัฒนธรรม และเกษตรกรรม โดยมีความสัมพันธ์ทางการค้าที่ดีกับอินเดีย อียิปต์ ซีเรีย อิหร่าน อิรัก ฯลฯ อาณาจักรสำคัญของอาหรับทางตอนใต้คือ อาณาจักรมีเนียน (Minean) ซาเบียน (Sabeaen) และฮิมยาร์ (Himyarite)

ส่วนชนเผ่าอัดนานีที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางตอนเหนือนั้น ประกอบไปด้วยกลุ่มชนเผ่าที่แตกต่างหลากหลาย เช่น บนู กุร็อยช์ (Banu Qurash) บนู กันอาน (Banu Kan’ana) บนู ตัยลิบ (Banu Tayhlib) บนู ตามิม (Banu Tamim) และบนู บาเกรทต์ (Banu Bakrete) สองอาณาจักรที่มีความสำคัญของพื้นที่นี้คือ อาณาจักรกาห์ซซามิด (Ghassamids) และลักห์มิด (Lakhmids) ซึ่งแต่เดิมนั้นเป็นพวกที่อพยพมาจากทางตอนใต้ ชาวอาหรับทางตอนเหนือส่วนใหญ่เป็นพวกเร่ร่อน อาศัยอยู่ในกระโจม (tents) โดยมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ประเภทแพะ แกะ และอูฐ

นมและเนื้อของสัตว์ถือเป็นอาหารหลัก ส่วนขนและหนังสัตว์จะถูกแปรสภาพให้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และเป็นอุปกรณ์สร้างที่อยู่อาศัย กลุ่มคนเหล่านี้จะหาที่อุดมสมบูรณ์ใหม่ๆ เพื่อเลี้ยงสัตว์ของพวกเขาอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ พวกเบดูอินจึงไม่ตั้งหลักปักฐานอยู่กับที่เป็นการถาวร แต่จะอาศัยอยู่ที่หนึ่งๆ จนกว่าปศุสัตว์จะกินอาหารในพื้นที่นั้นจนหมด แล้วเร่ร่อนหาแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ให้แก่ปศุสัตว์ของพวกเขาในพื้นที่อื่นๆ

ความเป็นอยู่ของพวกเบดูอินนั้น กระโจมหลังหนึ่งหมายถึงครอบครัวหนึ่ง หลายๆ ครอบครัวจะปลูกกระโจมกันอยู่เป็นกลุ่ม เรียกว่า “ตระกูล” (Chan) ตระกูลหนึ่งจะอยู่กันกลุ่มหนึ่ง ในตระกูลหนึ่งๆ นั้นจะมีสายเลือดเดียวกัน โดยแต่ละตระกูลจะมีหัวหน้าของตนเองเรียกว่า “เชค” (Sheikh) หลายๆ ตระกูลจะประกอบกันขึ้นเป็นชนเผ่า ความสัมพันธ์กันทางสายเลือดเป็นสิ่งที่ยึดโยงสมาชิกของเผ่าชนเข้าด้วยกัน หากสมาชิกคนใดของตระกูลฆ่าสมาชิกของคนในตระกูลเดียวกัน กรณีนี้จะไม่มีใครเข้าไปปกป้องฆาตกรคนนั้น แต่หากมีการเข่นฆ่ากันข้ามตระกูล ก็จะมีการล้างแค้นตามธรรมเนียมปฏิบัติของพวกเขา

ความเป็นศัตรูกันระหว่างเผ่านั้น ถือเป็นลักษณะทั่วไปที่เกิดขึ้นเป็นประจำในวิถีการดำรงชีวิตของพวกอาหรับเร่ร่อน ซึ่งมักเกิดจากความขัดแย้งเรื่องสัตว์เลี้ยง ทุ่งเลี้ยงสัตว์ และแหล่งน้ำ บางครั้งความขัดแย้งเริ่มจากเรื่องเล็กๆ เช่นการดูหมิ่นกันระหว่างคนเพียงไม่กี่คนของเผ่าหนึ่งกับคนของอีกเผ่าหนึ่ง จนลุกลามบานปลายกลายเป็นสงครามระหว่างเผ่าขึ้นมาก็มี นอกจากนั้น บางครั้งพวกเขายังเข้าจู่โจม ปล้นสะดมเผ่าข้างเคียงในช่วงฤดูแล้งเพื่อสนองความต้องการของพวกเขา อย่างไรก็ตาม การนำสันติภาพและการประนีประนอมกลับคืนสู่สังคมก็จะทำผ่านการแทรกแซงจากเผ่าที่เป็นกลาง บางครั้งการเสนอค่าเสียหายให้ก็เป็นที่ยอมรับของอีกฝ่ายแทนการใช้กฎระเบียบดั้งเดิม เช่น ชีวิตต้องแลกด้วยชีวิต

อย่างไรก็ตาม สงครามต่างๆ เหล่านี้มักถูกเรียกว่า “วันเวลาแห่งอาหรับ” (Ayyam al Arabs) ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าวันเวลาของสงครามที่เกิดขึ้นจะถูกจดจำไว้ หนึ่งในสงครามสำคัญที่เกิดขึ้นคือสงครามที่ต่อสู้กันระหว่างเผ่า บนู บักร และบนู ตัฆลิบ ซึ่งกล่าวกันว่าใช้เวลานานถึง 40 ปีกว่าจะยุติลง แต่ในธรรมเนียมปฏิบัติของอาหรับในยุคนั้น ก็จะมี 4 เดือนที่ห้ามทำสงครามกัน นั่นคือสองเดือนหลังของปี และสองเดือนแรกของปี และชาวอาหรับก็ถือปฏิบัติธรรมเนียมนี้กันอย่างเคร่งครัด

ความกล้าหาญในช่วงที่เกิดสงคราม และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในช่วงฤดูกาลแห้งแล้ง ถือเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและโดดเด่นของพวกเบดูอิน เรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีเขียนไว้ในหนังสือหลายเล่ม ในขณะเดียวกันดินแดนอาระเบียก็เป็นใจกลางของสังคม “ญาฮิลียะฮ์” ซึ่งหมายถึงการที่ผู้คนนั้นภักดีอย่างหูหนวกตาบอดต่อเผ่าชนของตนแบบไร้ซึ่งเหตุผล แต่เสรีภาพและความรักในการเดินทางก็เป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำรงชีวิตของพวกเขา

หัวหน้าของครอบครัวหนึ่งๆ นั้น ก็คือพ่อ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบต่อทุกๆ กิจกรรมของสมาชิก แม้กระทั่งบางครั้งเขาเองจะเป็นผู้ที่ตระเตรียมการฝังลูกสาวทั้งเป็น เนื่องจากว่ากลัวจะเกิดความแร้นแค้นและความยากลำบากอื่นๆ ตามมา หากไม่มีพ่อ แม่จะเป็นหัวจักรสำคัญของ

ครอบครัว แต่สำหรับการหย่าร้างแล้ว สิทธิ์จะเป็นของฝ่ายชายแต่เพียงผู้เดียว ส่วนเรื่องการแต่งงาน จะมีการถามความสมัครใจทั้งจากฝ่ายชายและหญิง กรณีที่เจ้าสาวถูกอ้างสิทธิ์จากฝ่ายชายมากกว่า 1 คน ก็จะตัดสินกันโดยการต่อสู้ หากผู้อ้างสิทธิ์คนใดเป็นฝ่ายชนะก็จะได้เจ้าสาวไว้ในครอบครอง

กลุ่มชนญาฮิลียะฮ์นับจากโบราณกาลนั้นเชื่อในพระเจ้าซึ่งเป็นเสมือนองค์อธิปัตสูงสุด เพียงแต่ว่า การเคารพบูชาพระองค์นั้น จะกระทำผ่านเทพเจ้ามากมายหลากหลายที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์ อัล-อุซซา (Al-Uzza) อัล-ลาต (Al-Lat) และมานะห์ (Manah) ถือเป็น 3 ราชธิดาของพระเจ้า ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหมู่ประชากรในเมืองฮิญาซ เทวรูปธิดาของพระเจ้าและเทพเจ้าฮุบัล (Hubal) ซึ่งเป็นหัวหน้าของเทพเจ้าทั้งหลายแห่งยุคญาฮิลียะฮ์ ตลอดจนเทวรูปอีกกว่า 300 องค์ ถูกประดิษฐานอยู่ในวิหารกะอ์บะฮ์เพื่อให้ผู้คนมากราบไหว้บูชา มีการใช้สัตว์บูชายันหรือบางครั้ง (ซึ่งไม่ค่อยเกิดขึ้นบ่อยนัก) ก็ใช้มนุษย์บูชาต่อเทวรูปในช่วงฤดูแสวงบุญในกะอ์บะฮ์ สำหรับความจริงในทางประวัติศาสตร์นั้น วิหารกะอ์บะฮ์ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกโดยอาดัม ต่อมาจึงถูกบูรณะขึ้นใหม่อีกครั้งโดยอิบรอฮีมและอิสมาอีล และการประกอบพิธีฮัจญ์ก็เริ่มทำกันนับตั้งแต่ยุคของอาดัมจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ชนเผ่ากลุ่มต่างๆ ของยุคญาฮิลียะฮ์มักทำพิธีเดินเวียนวิหารกะอ์บะฮ์โดยปล่อยร่างกายเปลือยเปล่า เผ่าต่างๆ ในยุคนั้นให้ความเคารพอย่างมากต่อเผ่ากุร็อยซ์ ซึ่งถือเป็นเผ่าที่พิทักษ์คุ้มครองวิหารกะอ์บะฮ์ ความเชื่อทางไสยศาสตร์มีให้เห็นอยู่ดาษดื่นในหมู่ผู้คน พวกเขากราบไหว้พระอาทิตย์ พระจันทร์ และสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างเช่น “ญิน” หรือปิศาจ นอกจากนั้น ยังมีการกราบไหว้สิ่งอื่นๆ เช่น ต้นไม้ใหญ่ ลำธาร ถ้ำ หิน ฯลฯ สภาพการณ์ดังกล่าวเหล่านี้คือวิถีชีวิต ความเชื่อ และการปฏิบัติของสังคมบนคาบสมุทรอาหรับก่อนยุคที่ศาสนทูตมุฮัมมัดจะนำอิสลามมาเผยแพร่อีกครั้ง

3.2. สภาพการณ์ภายนอกคาบสมุทรอาหรับ

ยุคที่ศาสนทูตมุฮัมมัดถือกำเนิดนั้น คาบสมุทรอาหรับอยู่ท่ามกลางอิทธิพลของ 2 มหาอาณาจักรที่รุ่งเรืองทั้งอำนาจ อาณาเขต และศิลปวัฒนธรรม นั่นคือ อาณาจักรไบเซนไตน์ทางตะวันตก ซึ่งเป็นคริสเตียน มีเมืองหลวงอยู่ที่กรุงคอนสแตนติในเปิล (Constantinople) และอาณาจักรเปอร์เซีย หรือซัซซานิด ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาโซโรเอสเตอร์ (Zoroaster) มีเมืองหลวงอยู่ที่เซซิโฟน (Sesiphon) ตั้งแต่คริสตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา ได้มีการกระทบกระทั่งเป็นปัญหาทางเขตแดนกันอยู่เสมอระหว่าง 2 อาณาจักรนี้ ทั้งนี้เพราะการขยายอาณาเขตของไบเซนไตน์เข้าไปยังเอเชียไมเนอร์และอัฟริกาซึ่งเป็นของอาณาจักรเปอร์เซียมาแต่โบราณ

ในคริสตวรรษที่ 6 ก่อนศาสนทูตมุฮัมมัดถือกำเนิดเพียงเล็กน้อยนั้น เป็นยุคที่อาณาจักรไบเซนไตน์มีความรุ่งเรืองอย่างยิ่งในทุกๆ ด้าน จักรพรรดิ์จัสติเนียน (Justinian) ซึ่งเป็นจักรพรรดิที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของไบเซนไตน์ (ค.ศ. 527 – 565) ได้ขยายอาณาเขตของจักรวรรดิออกไปอย่างกว้างขวาง โดยได้ขับไล่พวกอนารยชน (Barbarian) ที่รุกรานจักรวรรดิโรมัน ทั้งทางด้านแหลมอิตาลี ซิซิลี และอัฟริกาออกไปได้ บังคับให้พวกอนารยชนซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวยุโรปปัจจุบันยอมรับอำนาจของไบเซนไตน์ และพระองค์มีแผนการที่จะฟื้นฟูอาณาจักรโรมันตะวันตกในแหลมอิตาลี และสเปนขึ้นใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ไม่มีกำลังพอที่จะขับไล่พวกวิซิโกธส์ (Visigoths) ซึ่งเป็นพวกอนารยชนออกไปจากอาณาจักรได้

นอกจากนั้น พระองค์ยังได้ขยายอำนาจเข้ามายังเอเชียไมเนอร์ ซีเรีย ปาเลสไตน์ รวมทั้งดินแดนรอบๆ ทะเลดำ รวบรวมเข้าเป็นอาณาจักรไบเซนไตน์ อันเป็นสาเหตุทำให้ต้องทำสงครามอย่างยืดเยื้อกับอาณาจักรเปอร์เซียของราชวงศ์ซัซซานิด จักรพรรดิ์จัสติเนียนได้ปรับปรุงกองทัพของไบเซนไตน์ให้เป็นกองทัพที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น อเลกซานเดรียเป็นฐานทัพเรือของไบเซนไตน์ที่เข้มแข็งที่สุดในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และป้อมปราการของกรุงคอนสแตนติโนเปิลนั้น เป็นป้อมปราการที่เข้มแข็งมั่นคงที่สุดของโลกในยุคสมัยนั้น

หลังจากจักรพรรดิจัสติเนียนสวรรคต พวกอนารยชนจากทางเหนือคือจากภาคกลางของยุโรปก็เริ่มข้ามแม่น้ำดานูบ ซึ่งเป็นเส้นพรมแดนด้านเหนือของจักรวรรดิ พวกนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อ “อวาร์ส” (Avars) และพวกสลาฟ (slavs) อันเป็นบรรพบุรุษของคนส่วนใหญ่ในรัสเซีย เซอเบีย และยูโกสลาเวียในปัจจุบัน นอกจากนั้น อนารยชนเหล่านี้ยังรุกคืบเข้ามาทางตะวันออกอ้อมทะเลดำเข้าสู่เปอร์เซีย ทั้งไบเซนไตน์และเปอร์เซีย ได้ต่อสู้กับการรุกรานนี้อย่างเข้มแข็ง แต่เมื่อหมดภัยจากการรุกรานนี้เมื่อใด ทั้งสองอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่นี้ก็เข้าทำสงครามห้ำหั่นกันเอง สภาพการณ์เป็นเช่นนี้ตลอดมาจนถึงยุคที่อิสลามเรืองอำนาจ ดังนั้น สภาพการณ์ของโลกนอกคาบสมุทรอาหรับ จึงเป็นไปในลักษณะการแสวงหาอำนาจเพื่อความยิ่งใหญ่ของบุคคลและของนครรัฐ อันเป็นลักษณะเฉพาะของระเบียบโลกในยุคกลาง (Middle Age)

3.3. ศาสนทูตมุฮัมมัด

เราคงไม่สามารถเข้าใจประวัติศาสตร์ตะวันออกกลางได้ หากไม่ศึกษาประวัติศาสตร์อิสลาม และการที่จะเข้าใจอิสลามนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจเรื่องราวของศาสนทูตมุฮัมมัด และพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอาน

ยุคก่อนหน้าศาสนทูตมุฮัมมัดนั้น บริเวณคาบสมุทรอาหรับเกือบทั้งหมดเป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าทะเลทรายเร่ร่อน เผ่าที่สำคัญคือเผ่ากุร็อยซ์ (Quraish) ซึ่งตั้งหลักแหล่งอยู่ในมักกะฮ์ ภายในเผ่ากุร็อยซ์ก็แบ่งย่อยออกได้เป็นอีกหลายตระกูล แต่มี 2 ตระกูลที่สำคัญคือ อุมัยยะฮ์ และฮาซิม ซึ่งศาสนทูตมุฮัมมัดนั้นอยู่ในตระกูล บนู ฮาซิม ณ นครมักกะฮ์ อันเป็นเมืองศูนย์กลางแห่งการค้าขายบนคาบสมุทรอาหรับที่ควบคุมโดยเผ่าบนู ฮาซิม ในคาบสมุทรทั้งหมดชาวอาหรับเร่ร่อนหรือพวกเบดูอินมีวิถีการดำเนินชีวิตที่แปลกออกไป ครอบครัวขยายหรือระบบตระกูลนั้นเป็นแกนหลักสำคัญของสังคม ศาสนาของชาวอาหรับยุคนั้นคือ การนับถือเทพเจ้าต่างๆ โดยมีกะอ์บะฮ์เป็นสถานศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญที่สุด ซึ่งชาวอาหรับจะพากันมาแสวงบุญที่นั้น แต่ชาวยิวและชาวคริสเตียนก็พอมีอาศัยอยู่บ้าง แม้ว่าชาวอาหรับส่วนใหญ่จะนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แต่ชาวอาหรับบางคนที่ใช้ปัญญาครุ่นคิดก็มักจะไม่สบายใจต่อภาพการณ์ที่เป็นอยู่

เมื่อกล่าวถึงการประสูติของศาสนทูตมุฮัมมัด คัมภีร์เล่มก่อนๆ ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์โตร่า (Torah) และคัมภีร์ไบเบิ้ล ได้บอกล่วงหน้าไว้แล้วเกี่ยวกับการที่พระเจ้าจะส่งสาส์นสุดท้ายมายังมนุษยชาติ และศาสนทูตต่อจากพระเยซูจะได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้า (Mustafa) โดยศาสนานั้นจะถูกเรียกว่า “Shilloh” ซึ่งเป็นภาษาอรามิกโบราณ แปลว่า “สันติภาพ” ซึ่งสันติภาพในภาษาอาหรับก็คือ “อิสลาม” รัศมีของมุฮัมมัดจะสาดส่องมาจากหุบเขาฟาราน (Mount Faran) ในมักกะฮ์ ท่านจะเป็นที่รู้จักในชื่อ “อะห์มัด” ซึ่งแปลว่า ผู้ช่วยเหลือ/ผู้ปลอบโยน หรือ ผู้ชี้แนะ (ดู John 16:7-14)

ศาสนทูตมุฮัมมัดเป็นเด็กกำพร้า เพราะบิดาของท่านคือ อับดุลลอฮ์ เสียชีวิตตั้งแต่ท่านอยู่ในครรภ์ หลังจากท่านเกิดมาได้ไม่นาน มารดาของท่านหรือพระนางอะมีนะฮ์ก็เสียชีวิตอีกด้วยเหตุนี้ เด็กน้อยมุฮัมมัดจึงต้องอยู่ในอุปการะจากปู่คือ อับดุลมุฏฏอลิบ ผู้เป็นหนึ่งในหัวหน้าเผ่ากุร็อยซ์ ซึ่งเป็นเผ่าใหญ่ในดินแดนอาระเบีย แต่หลังจากนั้นไม่นานนัก ปู่ของท่านก็เสียชีวิตลงอีก อบูฏอลิบซึ่งเป็นลุงของท่านจึงได้นำท่านไปเลี้ยงจนเติบใหญ่ ท่านเป็นที่รักใคร่และเป็นบุคคลที่น่านับถือของญาติพี่น้องและชาวเมืองมักกะฮ์จนท่านได้รับสมญานามว่า “อัลอะมีน” ซึ่งแปลว่า “ผู้ซื่อสัตย์, ไว้วางใจได้”

เมื่อศาสนทูตมุฮัมมัดอายุได้ 25 ปี ท่านถูกทาบทามให้แต่งงานกับนางเคาะดีญะฮ์ เศรษฐีนีคนหนึ่งของนครมักกะฮ์ ซึ่งมีอายุมากกว่าศาสนทูต 20 ปี หลังจากที่ได้ปรึกษาลุงท่านศาสนทูตจึงได้ตัดสินใจแต่งงาน และอยู่กินด้วยกันจนมีลูก 6 คน เป็นชาย 2 คน และหญิงอีก 4 คน (ลูกชายทั้งหมดเสียชีวิตตั้งแต่เยาว์วัย)

ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น แผ่นดินอาระเบียตกอยู่ในยุคแห่งความโง่เขลาและเสื่อมทรามทางศีลธรรม บริเวณวิหารกะอ์บะฮ์นั้นเต็มไปด้วยเทวรูปที่ผู้คนทั้งจากมักกะฮ์และที่อื่นๆ

เดินทางมาสักการบูชา การหลั่งเลือดเพื่อแก้แค้นถือเป็นวัฒนธรรม การทะเลาเบาะแว้งเพียงเล็กน้อยอาจนำไปสู่สงครามระหว่างเผ่าหรือตระกูลที่ยืดเยื้อยาวนานนับสิบๆ ปี ในช่วงเวลานี้เองที่มุฮัมมัดมักปลีกตัวขึ้นไปนั่งสงบจิตใจอยู่ในถ้ำฮิรออ์ บนเนินเขาลูกหนึ่งนอกเมืองมักกะฮ์อยู่เป็นประจำ หลังจากเสร็จสิ้นภารกิจหลัก คืนหนึ่งขณะที่นั่งสงบจิตนั้น ญิบรีล (กาเบรียล หรือทูตสวรรค์องหนึ่งที่ทำหน้าที่นำสาส์นจากอัลลอฮ์มายังศาสนทูต ทูตสวรรค์ถูกสร้างมาจากรัศมี เราจึงมองไม่เห็นทูตสวรรค์มีจำนวนมากมาย และคอยรับใช้อัลลอฮ์ในกิจการทุกอย่างที่พระองค์ทรงมอบให้) ก็ได้มาหาท่านและแจ้งให้ท่านทราบว่า อัลลอฮ์ได้ทรงเลือกท่านให้เป็นศาสนทูตของพระองค์มายังมนุษยชาติ และได้สอนให้ท่านอ่านโองการอัล-กุรอาน 5 ประโยคแรกดังนี้

จงอ่าน ด้วยพระนามของอัลลอฮ์ผู้ทรงสร้าง ทรงสร้างมนุษย์จากก้อนเลือดก้อนหนึ่ง
จงอ่าน พระผู้อภิบาลของเจ้านั้นเป็นผู้ทรงเกียรติยิ่ง ทรงสอนมนุษย์ด้วยปากกา
ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่เขาไม่รู้ (กุรอาน 96 : 1 – 5)

ประสบการณ์จากการที่ญิบรีลได้มาเยี่ยมท่านครั้งแรก ทำให้ท่านตกใจมาก ท่านจึงได้ปรึกษากับภรรยา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้นำท่านไปพบวะรอเกาะฮ์ บินเนาฟัล ลุงของนาง ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ในคัมภีร์โบราณ และเล่าประสบการณ์ของศาสนทูตมุฮัมมัดให้ฟัง วะรอเกาะฮ์จึงบอกว่ามุฮัมมัดคือศาสนทูตที่คัมภีร์เก่าก่อนได้บอกล่วงหน้าเอาไว้ ทั้งสองจึงเกิดความมั่นใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในตอนที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นศาสนทูตนั้น มุฮัมมัดมีอายุ 40 ปี นับจากนั้นเป็นต้นมาขบวนการเผยแพร่ศาสนาจึงเริ่มต้นขึ้น ซึ่งใช้เวลาภายใน 20 ปีจึงสมบูรณ์ ขบวนการดังกล่าวถูกเรียกว่า “อิสลาม” หมายถึง “ศาสนาของการยอมจำนน” (religion to submission) เป็นการยอมจำนนต่อเจตนารมณ์ของพระผู้เป็นเจ้าหนึ่งเดียว

มาถึงตอนนี้ อิสลามถูกประกาศก้องยังโลก พระนางเคาะดีญะฮ์คือสตรีคนแรกที่ยอมรับอิสลาม คนต่อมาคือท่านอาลี ซึ่งเป็นเยาวชนคนแรกและเป็นลูกพี่ลูกน้องกับศาสนทูตที่ยอมรับอิสลาม นอกจากนั้น ก็ยังมีเพื่อนพ้องมิตรสหายบางคนของท่านศาสนทูตที่เชื่อว่าท่านเป็นผู้นำสาส์นมาจากพระเจ้า พวกเขาจึงกล่าวคำปฏิญาณว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของพระองค์”

แต่หลังจากนั้น เมื่อท่านเริ่มเผยแพร่คำสอนกว้างออกไปและเปิดเผยขึ้น ท่านก็เริ่มถูกต่อต้านจากผู้คนในรูปแบบต่างๆ เพราะคำสอนของท่านไปขัดกับระบบความเชื่อ วัฒนธรรม ระบบสังคม และการเมืองของชาวมักกะฮ์อย่างรุนแรง แต่เนื่องจากศาสนทูตมุฮัมมัดได้รับการคุ้มครองจากผู้นำในตระกูลของท่าน จึงยังไม่มีใครกล้าทำร้ายท่าน ดังนั้นผู้ต่อต้านจึงหันไปใช้วิธีกลั่นแกล้ง กดขี่ข่มเหง หรือไม่ก็สังหารคนที่หันมายอมรับนับถือศาสนาอิสลาม อย่างไรก็ตามวิธีการดังกล่าวก็ยังไม่ได้ผล พวกผู้นำชาวมักกะฮ์จึงหันมาใช้วิธีปิดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมต่อคนในตระกูลของท่านจนทำให้ครอบครัว ญาติใกล้ชิดของท่าน ตลอดจนผู้ที่ให้การยอมรับอิสลามได้รับความทุกข์ยากเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส ในช่วงเวลานี้เองที่พระนางเคาะดีญะฮ์ภรรยาของท่านและอบูฏอลิบผู้เป็นลุงที่ให้การคุ้มครองท่านมาตลอดต้องจากโลกนี้ไป

เมื่อหมดผู้ให้ความคุ้มครอง ชีวิตของท่านศาสนทูตมุฮัมมัดก็ตกอยู่ในอันตราย สิบสามปีที่ท่านเผยแพร่ศาสนาอิสลามในนครมักกะฮ์ มีผู้ที่ให้การยอมรับเพียงไม่กี่คน และความมั่นคงปลอดภัยของมุสลิมก็ยิ่งเลวร้ายลงทุกวัน ดังนั้นท่านจึงสั่งให้มุสลิมค่อยๆ ทยอยกันอพยพออกจากมักกะฮ์ไปยังเมืองยัษริบ (Yathrib) (ซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือ) อย่างลับๆ แต่เมื่อพวกหัวหน้าชาวมักกะฮ์รู้เรื่องนี้เข้า พวกเขาจึงเริ่มวางแผนลอบสังหารท่านศาสนทูตมุฮัมมัด แต่แผนการดังกล่าวก็ประสบความล้มเหลว ท่านศาสนทูตสามารถรอดพ้นจากการถูกลอบสังหารและสามารถอพยพหลบหนีออกจากเมืองมักกะฮ์ไปยังเมืองยัษริบ (ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเมืองเป็น “มะดีนะฮ์”) ได้ การอพยพของท่านครั้งนี้เป็นจุดเริ่มต้นของศักราชอิสลามหรือที่เรียกกันว่า “ฮิจญ์เราะฮ์ศักราช” (ฮิจญ์เราะฮ์ แปลว่า การอพยพ)

ถึงแม้มุสลิมจะอพยพออกจากมักกะฮ์มาอยู่ที่มะดีนะฮ์ เพื่อที่จะได้มีเสรีภาพในการปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาของตนอย่างสงบ แต่เหล่าศัตรูจากมักกะฮ์กลับยังไม่เลิกล้มความคิดที่จะทำลายล้างอิสลาม พวกเขาจึงได้ยกทัพมามะดีนะฮ์ประมาณ 1,000 คน พร้อมอาวุธครบครัน ด้วยเหตุนี้ อัลลอฮ์จึงส่งโองการอัล-กุรอานมา อนุญาตให้เหล่าบรรดามุสลิมจับอาวุธขึ้นต่อสู้เพื่อป้องกันตนเองและศาสนา (ดูอัล-กุรอาน 22 : 39) ท่านศาสนทูตมุฮัมมัดจึงได้นำอาสาสมัครมุสลิมจำนวน 313 คน พร้อมอาวุธที่พอหาได้ในช่วงเวลาอันสั้น ออกไปต้านทานการรุกรานที่ตำบล “บะดัร” ซึ่งอยู่ห่างจากมะดีนะฮ์ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 80 ไมล์ สงครามครั้งแรกนี้เรียกว่า “สงครามบะดัร”

ผลของสงครามครั้งแรกจบลงด้วยชัยชนะของมุสลิม ยังผลให้มุสลิมมีความมั่นใจในความศรัทธาของตนและส่งผลให้มีผู้ที่เข้ามาเป็นมุสลิมมากขึ้น อิสลามจึงเติบโตและเข้มแข็งอย่างรวดเร็วในมะดีนะฮ์ แต่ในขณะเดียวกันความรู้สึกเคียดแค้นมุสลิมของผู้นำชาวมักกะฮ์ก็เพิ่มทวีขึ้นมหาศาล จึงมีการเตรียมแผนทำสงครามแก้แค้น

หลังจากสงครามครั้งแรกผ่านไปได้ไม่นาน ผู้นำชาวมักกะฮ์ก็ยกกำลังคนประมาณ 3,000 คน บุกมายังมะดีนะฮ์อีก เมื่อศาสนทูตมุฮัมมัดทราบข่าว ท่านจึงระดมมุสลิมประมาณ 1,000 คน พร้อมอาวุธออกมาตั้งรับที่นอกเมือง ทั้ง 2 ฝ่ายเผชิญหน้ากันที่บริเวณภูเขาอุฮุด เมื่อสงครามเริ่มขึ้น ฝ่ายมุสลิมสามารถต้านทานการรุกรานและตอบโต้จนฝ่ายมักกะฮ์ต้องล่าถอย แต่เนื่องจากพลธนูของฝ่ายมุสลิม 50 คน ที่ศาสนทูตกำชับให้ป้องกันแนวรบจากด้านหลังได้ละทิ้งหน้าที่ เพราะเห็นว่าฝ่ายตนเองกำลังชนะ ทำให้ฝ่ายศัตรูใช้กำลังอีกจำนวนหนึ่งบุกโจมตีมุสลิมจากแนวหลัง ดังนั้น สถานการณ์สงครามจึงเปลี่ยนไป จากที่มุสลิมน่าจะเป็นฝ่ายชนะ กลับต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ สงครามจบลงโดยฝ่ายมุสลิมเสียกำลังพล 70 คน ศาสนทูตมุฮัมมัดได้รับบาดเจ็บอย่างหนัก เมื่อเห็นว่าฝ่ายมุสลิมพ่ายแพ้สงครามสมความแค้นแล้ว ฝ่ายรุกรานจึงเดินทางกลับมักกะฮ์ด้วยความภาคภูมิใจ

สงครามครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในช่วงปีที่ 5 ของการฮิจเราะฮ์ (อพยพ) หรือเป็นที่รู้จักกันว่า “สมรภูมิ Trench” สงครามครั้งนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของอิสลามในตะวันออกกลาง เนื่องจากเป็นสงครามที่ฝ่ายกุร็อยซ์มักกะฮ์พ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิง ยังผลให้พวกกุร็อยซ์

สูญเสียทั้งทรัพย์สินเงินทองมากมาย ตลอดจนเส้นทางการค้า ในทางตรงข้าม ชัยชนะของฝ่ายมุสลิมเกิดผลสะท้อนที่ใหญ่หลวงต่อชนเผ่าอาหรับต่างๆ ที่เริ่มทำตัวตีห่างจากพวกกุร็อยช์ แล้วหันมาทำสนธิสัญญากับศาสนทูตมุฮัมมัดมากขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ศาสนาอิสลามจึงขยายตัวอย่างรวดเร็วในคาบสมุทรอาหรับ นอกจากนั้นท่านยังได้ส่งทูตนำสาส์นไปยังผู้ปกครองประเทศบางคนนอกอาระเบีย เช่น จักรพรรดิเฮราคลีอุสแห่งอาณาจักรไบแซนติน จักรพรรดิคุสโรแห่งเปอร์เซีย และกษัตริย์มุเกาลิสแห่งอียิปต์ เพื่อเชิญชวนให้เข้ารับอิสลาม ภายในช่วงเวลา 8 ปีหลังการอพยพ มะดีนะฮ์จึงกลายเป็นนครรัฐที่มีการจัดระเบียบทางสังคมและการเมืองอย่างดี และมีความเข้มแข็งที่สุดในอาระเบียยุคนั้น

ในปี 628 ศาสนทูตมุฮัมมัดกับมิตรสหายอีก 1,400 คน ได้เดินทางไปยังมักกะฮ์เพื่อประกอบพิธีอุมเราะฮ์ แต่ชาวกุร็อยช์ได้พยายามขัดขวางมุสลิมไม่ให้เข้าไปในมักกะฮ์ ทั้ง 2 ฝ่ายเผชิญหน้ากันที่ฮุดัยบียะฮ์ (Hudaybaiyah) แต่เป็นการพูดคุยเจรจาเพื่อหาทางยุติศึกสงครามระหว่างกัน ท้ายที่สุดจึงมีการทำสนธิสัญญา ฝ่ายมุสลิมจะต้องกลับไปมะดีนะฮ์ก่อน แต่ก็ได้รับอนุญาตให้กลับมาประกอบพิธีอุมเราะฮ์ในปีถัดไปสามเดือนหลังมีการทำสนธิสัญญาระหว่างกัน ในช่วงเวลานี้ ปรากฏว่า คอลิด บินวาลีด (Khalid bin Walid) และอัมร์ บินอาส (Amr bin Aas) 2 นักรบที่ดีที่สุดของชาวกุร็อยช์ได้เข้ามายอมรับนับถือศาสนาอิสลาม ในขณะเดียวกัน จากสนธิสัญญาดังกล่าว ทำให้สถานะทางการเมืองที่เป็นอำนาจอิสระของศาสนทูตมุฮัมมัดเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ผลจากสนธิสัญญานี้ ทำให้ผู้คนจำนวนมากเปลี่ยนมาเป็นมุสลิมและร่วมขบวนศรัทธามาประกอบพิธีอุมเราะฮ์ในปี 629 ในปีต่อมา ศาสนทูมุฮัมมัดจึงได้ยกกำลัง 10,000 นายเดินทัพมาปลดปล่อยมักกะฮ์ ชาวกุร็อยช์ทั้งหมดยอมจำนนโดยดี เป็นผลให้มุสลิมยึดมักกะฮ์โดยไม่มีใครเสียเลือดเนื้อ หลังจากนั้นไม่นานนักชาวมักกะฮ์แทบทั้งหมดจึงหันมานับถืออิสลามด้วยความสมัครใจ

หลังจากพิชิตมักกะฮ์ได้แล้ว ศาสนทูตมุฮัมมัดได้กลับมาใช้ชีวิตอยู่ที่มะดีนะฮ์ จนกระทั่งถึงปี 632 ท่านจึงเดินทางไปมักกะฮ์อีกครั้งเพื่อวางแบบอย่างที่ถูกต้องในการประกอบพิธีฮัจญ์ให้แก่มุสลิมได้ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติสืบต่อไป การทำฮัจญ์ครั้งนี้ เป็นการทำฮัจญ์ครั้งสุดท้ายของท่าน ในระหว่างการทำฮัจญ์ ขณะที่อยู่ในทุ่งอะเราะฟะฮ์ ซึ่งเป็นทุ่งกว้างที่มุสลิมจำนวนนับแสนต้องไปร่วมชุมนุมกันที่นั่น เพราะเป็นหนึ่งในขั้นตอนสำคัญของการประกอบพิธีฮัจญ์ ศาสนทูตมุฮัมมัดได้กล่าวปาฐกถาธรรมครั้งสำคัญ โดยส่วนหนึ่งของปาฐกถาธรรมดังกล่าวมีใจความว่า

> “ผู้คนทั้งหลาย โปรดฟังฉันด้วยความตั้งใจ เพราะหลังจากนี้แล้ว ฉันอาจไม่ได้มาอยู่ร่วมกับพวกท่านในที่นี้อีก จงฟังให้ดี ชีวิตและทรัพย์สินของพวกท่านเป็นสิ่งที่มิอาจล่วงละเมิดได้ จนกระทั่งวันแห่งการฟื้นคืนชีพ เช่นเดียวกับวันนี้และเดือนนี้...นับแต่นี้ไป การแก้แค้นทดแทนกันด้วยเลือดเช่นในสมัยญาฮิลียะฮ์เป็นเรื่องต้องห้าม การอาฆาตจองล้างจองผลาญกันด้วยเลือดต้องสิ้นสุดลงเสียที...มุสลิมทุกคนนั้น มีฐานะเป็นพี่น้องกัน พวกท่านทั้งหลายต่างมีความเท่าเทียมกัน...แท้จริงฉันได้มอบสิ่งหนึ่งแก่พวกท่าน

ทั้งหลาย ซึ่งหากพวกท่านยึดอาไว้อย่างมั่นคงแล้ว ท่านจะไม่หลงไปสู่แนวทางที่เหลวไหลเป็นอันขาด สิ่งนั้นคือ อัล-กุรอาน และแบบฉบับของฉัน...โอ้ศรัทธาชนทั้งหลาย แท้จริงพระเจ้าของพวกท่านนั้นมีพระองค์เดียว ต้นตระกูลของพวกท่าน ก็สืบมาจากเชื่อสายเดียวกัน นั่นคืออดัม และอดัมนั้นถูกสร้างมาจากดิน แท้จริงผู้ที่มีเกียรติที่สุดในหมู่พวกท่าน คือผู้ที่ยำเกรงต่ออัลลอฮ์มากที่สุด คนอาหรับก็หาใช่จะเป็นคนดีเลิศเหนือคนชาติอื่น ๆ ...."

หลังจากที่กล่าวปาฐกถาธรรมดังกล่าวจบ ท่านก็ได้รับโองการสุดท้ายของอัล-กุรอานจากพระผู้เป็นเจ้า ดังนี้

"**วันนี้ ฉันทำให้ศาสนาของเจ้าสมบูรณ์สำหรับเจ้าแล้ว และฉันได้ทำให้ความโปรดปรานของฉันเป็นสมบูรณ์สำหรับเจ้าด้วยและฉันได้เลือกอิสลามให้เป็นศาสนาของเจ้า**"

(อัลกุรอาน 5:3)

3.4. การสถาปนารัฐอิสลาม

ศาสนทูตมุฮัมมัดเสียชีวิตลงด้วยอาการป่วยธรรมดาเมื่อวันที่ 8 มิถุนายน ค.ศ. 632 การจากไปของท่านทำให้ตำแหน่งผู้นำ 2 ตำแหน่งสูญหายไปในรัฐอิสลาม หนึ่งคือตำแหน่งศาสนทูตของพระเจ้า และสองคือตำแหน่งผู้นำสูงสุดแห่งรัฐอิสลาม แต่เนื่องจากท่านเป็นศาสนทูตคนสุดท้าย ตำแหน่งแรกจึงไม่มีการสืบทอดแต่อย่างใด ขณะที่ตำแหน่งผู้นำสูงสุดนั้นจำต้องมีการสรรหาอย่างเร่งด่วน ตามธรรมเนียมปฏิบัติของชาวอาหรับแล้ว ตำแหน่งหัวหน้าเผ่าจะไม่มีการสืบทอดอำนาจ แต่จะใช้วิธีการเลือกตั้งบนพื้นฐานของความอาวุโสในหมู่สมาชิกเพศชายจากครอบครัวผู้นำที่เสียชีวิต ธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมของชนเผ่าเช่นนี้ กลายเป็นช่องทางในการเลือกสรรผู้นำรัฐต่อจากศาสนทูต หลังจากการเสียชีวิตของท่าน ก็มีสาวกที่ใกล้ชิดท่าน 4 คนได้สืบทอดตำแหน่งที่สำคัญนี้ อันเป็นตำแหน่งผู้นำแห่ง “ประชาชาติอิสลาม” (Islamic Ummah) โดยเรียกตำแหน่งนี้ว่า “เคาะลีฟะฮ์” (Khalifah) ในหมู่ชนชาวกุร็อยซ์แล้ว อบูบักรเป็นหนึ่งในมุสลิมคนแรกๆ ที่เข้ารับอิสลามและเป็นผู้อาวุโส ท่านเป็นทั้งเพื่อนสนิทและพ่อตาของศาสนทูตมุฮัมมัดและเป็นเคาะลีฟะฮ์คนแรกของรัฐอิสลาม เมื่ออบูบักรได้รับการคัดเลือกให้เป็นเคาะลีฟะฮ์นั้น อุมัร (ภายหลังได้เป็นเคาะลีฟะฮ์ท่านที่สอง) ได้แสดงความจงรักภักดี โดยการจับมืออบูบักร ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของอาหรับ หลังจากนั้นคนอื่นก็จะทำตาม

3.4.1 เคาะลีฟะฮ์อบูบักร (ค.ศ. 632-634)

อบูบักรขึ้นดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ใน ค.ศ. 632 โดยได้ปกครองเพียงช่วงเวลาสั้นๆ แค่ 2 ปี ในช่วงที่ท่านปกครองนั้น ภารกิจหลักของท่านคือการกอบกู้เอกภาพให้กลับคืนสู่อาระเบียภายใต้ร่มธงแห่งอิสลาม และขยายการปกครองของรัฐอิสลามออกไปทางตอนใต้และตะวันออกของคาบสมุทรอาหรับ งานแรกที่อบูบักรต้องรีบทำอย่างเร่งด่วนคือ การปราบปรามคนที่อ้างตัวว่าเป็นศาสนทูตสืบต่อจากมุฮัมมัด บางพวกก็ไม่ยอมจ่ายซะกาตให้แก่รัฐบาลกลาง โดยขอต่อรองที่จะจ่ายกันเองในเขตของตน บางเผ่าก็แสดงความรู้สึกต่อต้านอิสลามออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน อบูบักรเห็นว่า หากปล่อยให้สถานการณ์เป็นเช่นนี้ต่อไป แผ่นดินอาระเบียภายใต้อำนาจนำของอิสลามคงจะมีแต่ความวุ่นวายไร้ระเบียบและขาดเอกภาพ ดังนั้น ท่านจึงส่งกองทหารออกไปปราบกลุ่มชนหรือเผ่าต่างๆ ที่แข็งข้อ และภารกิจดังกล่าวนี้ก็บรรลุผลสำเร็จ

ในเวลานั้น ดินแดนอาระเบียถูกล้อมรอบด้วย 2 มหาอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ในโลก นั่นคืออาณาจักรเปอร์เซียทางด้านตะวันออก และอาณาจักรโรมันไบแซนไตน์ทางด้านตะวันตก ทั้ง 2 มหาอาณาจักรนี้ต่างทำสงครามแย่งชิงดินแดนและความเป็นใหญ่กันมาช้านาน ประชาชนพลเมืองของ 2 มหาอาณาจักรถูกกดขี่ข่มเหงจากชนชั้นปกครอง มีการเคารพบูชารูปปั้นเทพเจ้าตามความเชื่อของพวกเขา เนื่องจากชายแดนของอาณาจักรทั้ง 2 อยู่ติดกับชายแดนของอาระเบีย และมีการสู้รบกันที่ชายแดนเป็นประจำ ดังนั้น อบูบักรจึงได้แต่งตั้ง คอลิด บิน วะลีด ให้เป็นแม่ทัพนำกองทหารไปยังอิรัก และแต่งตั้ง อบูอุบัยดะฮ์ ญัรเราะฮ์ ให้เป็นแม่ทัพนำกำลังทหารไปยังซีเรียเพื่อต่อสู้กับพวกโรมัน เพียงช่วงเวลาสั้นๆ แม่ทัพทั้ง 2 ก็ประสบความสำเร็จใน

ทุกแนวรบ ยังผลให้ดินแดนและอิทธิพลของอิสลามขยายตัวออกไป แต่ที่สำคัญมากกว่าสิ่งใดทั้งปวงคือการขยายอิทธิพลออกไป ทำให้ดินแดนอาระเบียมีความมั่นคงปลอดภัยมากยิ่งขึ้น

ความสำเร็จอีกประการหนึ่ง ซึ่งนับเป็นงานสำคัญของเคาะลีฟะฮ์อบูบักรคือ การรวบรวมโองการอัล-กุรอานขึ้นเป็นรูปเล่ม ในยุคของศาสนทูตมุฮัมมัด โองการอัล-กุรอานถูกบันทึกไว้บนแผ่นไม้ แผ่นหิน แผ่นหนัง กาบของต้นอินทผาลัมและกระดูกสัตว์ แต่ส่วนใหญ่จะใช้การท่องจำ ด้วยเหตุนี้ อบูบักรจึงเกิดความวิตกว่า การรวบรวมอัล-กุรอานไว้เช่นนี้ อาจไม่มีประสิทธิภาพพอ แผ่นวัตถุต่างๆ อาจเสื่อมสภาพเมื่อเวลาผ่านไปนานๆ ขณะที่เมื่อมีสงครามเกิดขึ้นบ่อยๆ ผู้ที่จำกุรอานได้ก็เสียชีวิตไปมากมายในสมรภูมิรบ ดังนั้น อบูบักรจึงสั่งการให้เซค บิน ซาบิต หนึ่งในบรรดาผู้จดบันทึกถ้อยคำโองการอัล-กุรอานโดยตรงจากศาสนทูตมุฮัมมัด รวบรวมถ้อยคำของโองการอัล-กุรอานจากแหล่งต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันเป็นรูปเล่ม

เคาะลีฟะฮ์อบูบักรเสียชีวิตลงในวันที่ 22 สิงหาคม ค.ศ. 634 ด้วยอาการป่วย คำพูดครั้งสุดท้ายก่อนที่ท่านจะสิ้นลมหายใจคือ “โอ้ อัลลอฮ์ ขอให้ข้าพระองค์ได้ตายในอิสลาม และโปรดทรงรวมข้าพระองค์ไว้กับคนที่ดีด้วยเถิด”

3.4.2 เคาะลีฟะฮ์อุมัร (ค.ศ. 634 – 645)

ในขณะที่ท่านอบูบักรนอนป่วยอยู่บนเตียงนั้น ท่านได้เรียกบรรดาสาวกผู้ใกล้ชิดศาสนทูต มาปรึกษาหารือเกี่ยวกับตำแหน่งผู้นำประชาชาติอิสลามต่อจากท่าน มติในที่ประชุมมีผลออกมาอย่างเป็นเอกฉันท์ให้ อุมัร บินค็อฏฏอบ ดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์คนต่อไป ช่วงเวลาที่ท่านอบูบักรสิ้นชีวิตนั้นกองทัพมุสลิมได้รุกคืบเข้าสู่บริเวณชายแดนของสองมหาอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ของโลกในยุคนั้น (คือเปอร์เซียและไบแซนไตน์) ท่านอุมัรจึงได้สานหน้าที่ดังกล่าวต่อไป ท่านสามารถขยายดินแดนให้กว้างขวางออกไปทั้งด้านตะวันออกและตะวันตก อุมัรเป็นเคาะลีฟะฮ์ท่านแรกที่ได้ปลดปล่อยซีเรีย ปาเลสไตน์ จอร์แดน และอียิปต์ให้พ้นจากการยึดครองของจักรพรรดิแห่งเปอร์เซีย และโรมันตะวันออก

ในด้านการปกครองนั้น ท่านได้วางระบบการบริหารการปกครองแบบใหม่แก่อาณาจักรอิสลาม ท่านได้แบ่งแว่นแคว้นน้อยใหญ่ โดยจัดให้มีกรมกองต่างๆ ท่านได้แบ่งรัฐอิสลามออกเป็น 10 แคว้นใหญ่ๆ อยู่ในคาบสมุทรอาหรับ 5 แคว้น คือ มักกะฮ์ ฏออีฟ ศ็อบอา (ยะมัน – เยเมน) บาห์เรน อัลยาหาด (ยะมัน) อยู่ในอิรัก 2 แคว้นคือ กูฟะฮ์ และบัศเราะฮ์ อยู่ในซีเรีย 2 แคว้น คือ ดามัสกัส (รวมทั้งปาเลสไตน์) และฮัมมัส (โฮมส์) อีก 1 แคว้น คือ อียิปต์ (รวมทั้งอัฟริกา) ทุกแคว้นจะมีเจ้าผู้ครองนครหรือข้าหลวงปกครองอยู่ ซึ่งได้รับแต่งตั้งโดยตรงจากเคาะลีฟะฮ์อุมัร สำหรับเมืองมะดีนะฮ์นั้นเป็นเมืองหลวงอยู่ภายใต้การบริหารของเคาะลีฟะฮ์เอง เพื่อให้การบริหารการปกครองดำเนินไปอย่างสะดวกราบรื่น เคาะลีฟะฮ์อุมัรได้แต่งตั้งตำแหน่งใหม่ๆ ขึ้นมา เช่น ฮากิมหรือกอฏี เป็นเจ้าหน้าที่พิพากษาคดีความ กาติบอัดดีวาน (อาลักษณ์ของกองทัพ) ซอฮิบอัลอะฮ์ดาษ (หัวหน้าตำรวจประจำรัฐ) ซอฮิบ บัยตุลมาล (หัวหน้าฝ่ายการคลัง) ซอฮิบ อัลคอรอจ (หัวหน้าฝ่ายจัดเก็บภาษีอากร) และอื่นๆ

นอกจากนั้น ท่านยังได้กำหนดระบบ “ดิวาน” (หน่วยงานเฉพาะ) ขึ้น ซึ่งมีอำนาจครอบคลุมเหนือตำแหน่งหน้าที่ที่ได้กล่าวไปแล้ว พร้อมกับได้กำหนด “ดิวาน” ต่างๆ อีก 3 ดิวาน คือ 1.ดีวานอัลอะอฺฎออ์ (หน่วยงานแบ่งปันทรัพย์สินหรือเงินอุดหนุน) 2. ดีวาน อัล-อินชาอ์ (หน่วยงานตรวจตราทรัพย์สิน/สถิติ) 3. ดีวาน อัลคอรอจ (หน่วยงานจัดเก็บภาษี)

ทางด้านเศรษฐกิจ เคาะลีฟะฮ์อุมัรได้วางระบอบการเงินของรัฐ โดยให้อยู่ในความรับผิดชอบและเป็นหน้าที่ของซอฮิบ บัยตุลมาล (หัวหน้าฝ่ายการคลังของรัฐอิสลาม) เป็นผู้ดูแลรักษาการคลังของเมืองหลวง เช่นเดียวกับแคว้นต่างๆ ที่มีอำนาจรองลงมาและอยู่ภายใต้อาณัติของเมืองหลวง ท่านอุมัรได้วางกฎระเบียบต่างๆ เพื่อความสะดวกแก่ประชาชนในการหยิบยืมเงินทองของรัฐเพื่อเป็นทุนในด้านการค้า และในด้านอื่นๆ โดยไม่มีการคิดดอกเบี้ย ท่านได้สร้างโรงกษาปณ์เพื่อพิมพ์เงินดีนาร์ทองและเงินดิรฮัมทองแดง นอกจากนั้น ท่านยังได้วางระเบียบต่างๆ แก่ฝ่ายการตลาดเพื่อจะได้ดำเนินการค้าตามหลักการของอิสลาม

ช่วงเวลาสิบปีภายใต้การปกครองของเคาะลีฟะฮ์อุมัร เป็นช่วงเวลาที่มุสลิมมีความเข้มแข็งและมั่งคั่งที่สุด อาณาเขตของแผ่นดินอิสลามขยายออกไปอย่างกว้างขวาง และไม่มีอาณาจักรไหนที่จะกล้ารุกรานมุสลิม ยุคนี้จึงถือเป็นยุคทองของอิสลาม แต่แล้วเหตุการณ์ที่คาดไม่ถึงก็เกิดขึ้น ก่อนรุ่งอรุณของวันหนึ่งใน ค.ศ. 645 ขณะที่อุมัรกำลังนำละหมาดอยู่ในมัสยิด อบูลุลุ เฟโรส ซึ่งเป็นชาวเปอร์เซียนับถือคริสเตียน ได้ลอบแทงท่านด้วยกริช ผู้ลอบสังหารถูกจับได้ทันที แต่ได้ชิงฆ่าตัวตายเสียก่อน หลังจากนั้นอีก 3 วัน เคาะลีฟะฮ์อุมัรก็สิ้นชีวิตในขณะที่มีอายุ 63 ปี

3.4.3 เคาะลีฟะฮ์อุษมาน บิน อัฟฟาน

ในช่วงที่เคาะลีฟะฮ์อุมัรนอนป่วยอยู่นั้น ท่านได้เรียกผู้นำชั้นแนวหน้า 6 คนของมะดีนะฮ์ รวมถึงบุตรชายของท่านคือ อับดุลลอฮ์ มาปรึกษาหารือเพื่อเลือกผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ต่อจากท่าน โดยที่ประชุมได้เห็นชอบร่วมกันเลือกอุษมาน บิน อัฟฟาน ซึ่งในขณะที่ท่านขึ้นดำรงตำแหน่งนั้น ท่านมีอายุ 70 ปี ในยุคของอุษมานนั้น ความบาดหมางและความอาฆาตพยาบาทที่เคยเป็นมาตั้งแต่อดีตระหว่างตระกูลฮาซิม (Hashmite) และตระกูลอุมัยยะฮ์ (Umayyads) เริ่มก่อตัวขึ้นอีกครั้ง และเริ่มบานปลายกลายเป็นการต่อสู้ระหว่างกันที่กินเวลากว่าศตวรรษจึงจะยุติลง

ความขัดแย้งภายในดังกล่าวปรากฏขึ้นพร้อมๆ กับภัยคุกคามจากภายนอก อาณาจักรเปอร์เซียและโรมัน เมื่อเห็นว่าอิสลามอ่อนแอลงหลังจากศาสนทูตมุฮัมมัดได้จากไป จึงคิดที่จะลุกขึ้นมาต่อสู้กับอิสลามอีกครั้ง ในการณ์นี้อับดุลลอฮ์ซึ่งเป็นน้องชายของเคาะลีฟะฮ์อุษมานและเป็นผู้ว่าการอียิปต์ จึงได้นำกองทัพไปปราบปรามทั้งทางด้านตะวันตกและทางตอนใต้ของอาระเบีย กองทัพอิสลามสามารถยึดไบแซนไตน์และทริโปลี (Tripoli) ได้ รุกคืบเข้าไปในตูนีเซียและจู่โจมนูเบีย ผลงานชั้นยอดของเคาะลีฟะฮ์อุษมานคือการพัฒนากองทัพเรือของอาณาจักรอิสลามจนสามารถขับไล่พวกไบแซนไตน์ออกไปได้ใน ค.ศ. 652 ด้วยเหตุนี้ อำนาจของอาณาจักรอิสลามจึงเพิ่มทวีขึ้นทั้งทางบกและทางทะเล

กองทัพมุสลิมได้รุกคืบเข้าไปยังดินแดนของพวกเบอเบอร์ (Berber) ในอัฟริกาเหนือ ในขณะเดียวกันก็ได้บุกเข้าไปในซีเรียภายใต้การนำของมุอาวียะฮ์ (Muaviyah) ทางทิศเหนือนั้น มุสลิมได้เข้ายึดอะเซอบัยญาน รวมถึงบางส่วนของอาร์มาเนีย และทางทิศตะวันออกนั้น มุสลิมได้รุกคืบเข้าใกล้กรุงคาบูล ด้วยเหตุนี้ จะเห็นได้ว่า ภายใต้การนำของเคาะลีฟะฮ์อุษมาน อาณาจักรของอิสลามได้ขยายตัวออกไปถึงอาร์มาเนีย และยังไปถึงประเทศอัฟกานิสถานและภูมิภาคเอเชียกลาง ผู้ว่าการรัฐอียิปต์และซีเรียของอาณาจักรอิสลามได้สร้างกองทัพเรือขึ้นเพื่อขยายและรักษาอำนาจการปกครองเหนือดินแดนต่างๆ รอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน

อย่างไรก็ตาม อาณาจักรอิสลามก็เริ่มเผชิญกับปัญหาภายในที่นับวันยิ่งหนักหน่วงขึ้น โดยเฉพาะเรื่องผลกระทบของอาณาจักรใหม่ที่ยิ่งใหญ่ต่อประชาคมมุสลิม เยาวชนคนรุ่นใหม่ที่ปรากฏขึ้นมีความแตกต่างจากบรรพบุรุษของพวกเขา กลุ่มคนชั้นนำที่มีตำแหน่งระดับสูงในการบริหารบ้านเมือง เริ่มใช้ชีวิตที่โอ่อ่าหรูหรา บางกรณีถึงกับฟุ่มเฟือยซึ่งขัดแย้งกับหลักคำสอนและจิตวิญญาณแห่งอิสลาม อันนำไปสู่สังคมที่มีการคอร์รัปชั่นในภายหลัง ทิศทางการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ นับเป็นอันตรายต่อสังคมมุสลิมอย่างยิ่ง ในช่วงท้ายการปกครองของเคาะลีฟะฮ์อุษมาน สังคมมุสลิมเกิดความแตกต่างแบ่งแยก เกิดกลุ่มการเมือง 3 กลุ่มที่แย่งชิงอำนาจกัน จนทำให้บรรดาสหายผู้เคยใกล้ชิดกับศาสนทูตมุฮัมมัด เกิดความไม่สบายใจอย่างยิ่ง ท้ายที่สุด เคาะลีฟะฮ์อุษมานจึงถูกฆาตกรรม ซึ่งนับเป็นเคาะลีฟะฮ์คนที่ 2 ที่จบชีวิตลงจากเหตุความรุนแรง

3.4.4 เคาะลีฟะฮ์อาลี

การตายอย่างน่าสยดสยองของเคาะลีฟะฮ์อุษมาน นับเป็นการเปิดทางให้เกิดการทำสงครามระหว่างกันในหมู่มุสลิม หลังจากที่เคาะลีฟะฮ์อุษมานจากไป ผู้ที่ขึ้นมาดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์คนต่อมาคือ ท่านอาลี ซึ่งเป็นทั้งลูกพี่ลูกน้องและเป็นลูกเขยของศาสนทูตมุฮัมมัด ท่านอาลียังเป็นที่ปรึกษาที่สำคัญอย่างยิ่งของเคาะลีฟะฮ์ทั้ง 3 ท่านก่อนหน้านี้ อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลาที่ท่านอาลีดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์นั้น ประชาคมมุสลิมเกิดสงครามภายในหลายครั้งจนไม่มีเวลาที่จะดำเนินนโยบายด้านอื่น ทั้งการขยายดินแดนหรือการบริหารบ้านเมือง ทันทีที่ดำรงตำแหน่ง ท่านก็ถูกกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นในการลอบสังหารเคาะลีฟะฮ์อุษมาน ขณะเดียวกันก็มีคนอีกกลุ่มนำโดยตอลฮะและซุเบร ที่เรียกร้องให้รีบจัดการกับพวกฆาตกรอย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นงานที่ยากลำบากมากสำหรับท่านอาลี เพราะขาดซึ่งพยานและหลักฐานที่ชัดเจน อีกทั้งท่านอาลียังต้องการที่จะนำสันติภาพกลับคืนมาก่อนที่จะดำเนินงานในเรื่องใด จากนโยบายนี้ เคาะลีฟะฮ์อาลีจึงได้ปรับเปลี่ยนผู้ว่าการรัฐทั้งหมดโดยหวังว่า พวกที่ก่อความไม่สงบกลุ่มต่างๆ จะพอใจในตัวผู้ว่าการรัฐคนใหม่ๆ ซึ่งจะทำให้พวกเขาเลิกล้มความคิดที่จะก่อกบฏในระยะยาว การปรับเปลี่ยนผู้ว่าการรัฐดังกล่าวยังมีจุดประสงค์ในเรื่องสวัสดิการของรัฐอีกด้วย

แต่นโยบายของเคาะลีฟะฮ์อาลีกลับไปกระทบกับอีกกลุ่มอำนาจหนึ่ง นั่นคือ กลุ่มของมุอาวียะฮ์ที่ปกครองซีเรียอยู่ มุอาวียะฮ์ซึ่งเป็นผู้ว่ารัฐในซีเรียปฏิเสธที่จะยอมสละอำนาจของตน ดังนั้น ความแตกแยกและความขัดแย้งระหว่างท่านอาลีกับมุอาวียะห์จึงปรากฏขึ้น ในขณะที่

ตอลฮะและซุเบรก็ปฏิเสธที่จะยอมรับการปรับเปลี่ยนของท่านอาลี เพราะเกรงว่าท่านอาลีจะรักษาตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์เอาไว้ให้เฉพาะตระกูลของท่าน แล้วโดดเดี่ยวสมาชิกของตระกูลกุร็อยซ์ที่เหลือ ประกอบกับความเจ็บแค้นที่ท่านอุษมานถูกลอบสังหาร ฝ่ายของตอลฮะ ซุเบร และอาอีซะฮ์ ซึ่งเคยเป็นภรรยาคนหนึ่งของศาสนทูตมุฮัมมัด จึงได้รวมทัพกันที่เมืองบัศเราะฮ์ (Basrah) เพื่อสู้รบกับกองทัพของท่านอาลี การสู้รบอันดุเดือดจึงเกิดขึ้น แต่ในที่สุด ฝ่ายของอาอิซะฮ์ก็ต้องได้รับความพ่ายแพ้ อย่างไรก็ตาม ท่านอาลีก็ปฏิบัติต่ออาอีซะห์ด้วยความสุภาพและอ่อนโยน สงครามครั้งนั้นเกิดขึ้นประมาณ ค.ศ. 656 เรียกว่า “สงครามอูฐ” (the battle of Camel) ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่มุสลิมต่อสู้ในสมรภูมิรบกับมุสลิมด้วยกันเอง

เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการปะทะกันให้มากที่สุด ท่านอาลีจึงย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่กูฟะฮ์ (Kufah) ท่านได้ปลดเจ้าหน้าที่ที่เคยถูกแต่งตั้งในยุคของเคาะลีฟะฮ์อุษมานออก แล้วทำการปฏิรูปสังคมไปในทิศทางหรือรูปแบบที่เรียบง่ายตามแนวทางของศาสนทูตมุฮัมมัด แต่มุอาวียะห์ก็ได้นำกองทัพจากซีเรียเข้ามา โดยหมายที่จะบดขยี้กองทัพของท่านอาลี ในช่วงเวลานี้เองที่มุอาวียะฮ์อาจคิดการณ์ใหญ่สถาปนาตนเองเป็นเคาะลีฟะฮ์โดยการทำสงครามเพื่อโค่นล้มท่านอาลี

ตระกูลอุมัยยะฮ์พยายามจะแย่งอำนาจโดยถือเอากรณีที่ท่านอุษมานถูกฆาตกรรมเป็นข้ออ้างสำคัญ โดยกล่าวหาว่าท่านอาลีมีส่วนในการกระทำนี้ ซึ่งแม้ความจริงคนส่วนใหญ่จะไม่มีใครคิดเช่นนั้นและเชื่อว่าท่านอาลีบริสุทธิ์ แต่ตระกูลอุมัยยะฮ์ก็มีอิทธิพลมากโดยเฉพาะในอียิปต์และซีเรีย ทั้งยังมีกำลังทหารอยู่ในบังคับบัญชา หัวหน้าของตระกูลอุมัยยะฮ์คือ มุอาวียะฮ์ (Muawiyah) ผู้ครองซีเรีย

เมื่อไม่มีทางเลี่ยงอย่างอื่น ท่านอาลีจึงประกาศสงครามกับมุอาวียะฮ์และ “สมรภูมิซิฟฟิน” (the battle of Siffin) จึงเกิดขึ้นในเดือนกรกฎาคม 657 อย่างไรก็ตาม ในสมรภูมินี้ ท่านอาลีได้ยอมรับข้อเสนอของฝ่ายมุอาวียะฮ์ให้ยุติสงครามเพื่อเจรจาหาข้อยุติความขัดแย้งทั้งๆ ที่ฝ่ายของท่านอาลีกำลังได้เปรียบ การยอมพักรบชั่วคราวเพื่อเห็นแก่สันติภาพของท่านอาลีสร้างความไม่พอใจแก่สมาชิกบางส่วน ทำให้กลุ่มคนเหล่านี้แยกตัวออกไป เรียกว่า “พวกเคาะวาริจ” (Kharijites) และต่อต้านท่านอาลี พวกเขาได้ตั้งเคาะลีฟะฮ์ของตนขึ้นใหม่ชื่อ อับดุลลอฮ์ อัลรอซิบี (Abdullah al-Rasibi) แต่ท่านอาลีก็สามารถปราบพวกนี้ได้ อย่างไรก็ตาม สมาชิกที่เหลือของพวกนี้ก็ดำเนินการอย่างลับๆ โดยมุ่งที่จะลอบฆาตกรรม 3 บุคคลสำคัญพร้อมกันคือ มุอาวียะฮ์ อัมร์ อิบนุล อาส และท่านอาลี โดยถือว่าทั้ง 3 คนนี้ คือต้นเหตุให้โลกอิสลามต้องแตกแยกกัน แต่พอลงมือปฏิบัติการ ปรากฏว่า มุอาวียะฮ์ และอัมร์ อิบนุล อาส รอดพ้นอันตรายจากการฆาตกรรมได้ แต่ท่านอาลีโชคร้ายที่เป็นคนเดียวที่ถูกฆ่าตาย จึงนับเป็นการสิ้นสุดของสมัย 4 เคาะลีฟะฮ์แห่งมะดีนะห์ ผู้เป็นกำลังสำคัญในการวางรากฐานของโลกอิสลามทั้งทางด้านศาสนจักร อาณาจักร ตลอดจนขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของประวัติศาสตร์อิสลามในตะวันออกกลางยุคต้น

3.5. ราชวงศ์อุมัยยะฮ์

ยุคที่ 2 ของประวัติศาสตร์อิสลามในตะวันออกกลางภายใต้ระบอบเคาะลีฟะฮ์ ซึ่งดำรงอยู่นานกว่า 600 ปี (ค.ศ. 661 – 1258) นั้น มีการปกครองโดย 2 ราชวงศ์ คือ อุมัยยะฮ์ (Umayyad) และอับบาสิยะฮ์ (Abbasides) ช่วงเวลาของยุคราชวงศ์อาหรับนี้ ระบอบเคาะลีฟะฮ์ได้เปลี่ยนรูปอำนาจการปกครองเป็นระบบการสืบสันตติวงศ์ อุมัยยะฮ์ซึ่งปกครองโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงดามัสกัส ได้ละทิ้งการปกครองแบบประชาธิปไตยไปเป็นการปกครองแบบราชวงศ์ ดังจะเห็นได้ว่า มุอาวียะฮ์ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์คนแรก ได้แต่งตั้งยาซิด (Yazid) บุตรชายให้สืบทอดอำนาจแทนตนตั้งแต่มุอาวียะฮ์ยังมีชีวิตอยู่ นับตั้งแต่นั้นมาตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นตำแหน่งกษัตริย์ ยะซิดได้แต่งตั้งอุมาวิยะห์ที่ 2 เป็นผู้สืบตำแหน่งต่อมา ในสมัยของมัรวาน (Marwanid) คือตระกูลของมัรวาน จึงได้มีการแต่งตั้งผู้สืบต่อตำแหน่งไว้สองท่าน มัรวานได้แต่งตั้งโอรสของท่านคือ วะลิด กับ สุลัยมานเป็นผู้สืบต่อตำแหน่ง ต่อมาสุลัยมานก็แต่งตั้งลูกพี่ลูกน้องท่านหนึ่งกับอนุชาท่านหนึ่งคือ อุมัรที่ 2 และยะซิดที่ 2 ส่วนยะซิดที่สองได้แต่งตั้งอนุชาท่านหนึ่งกับโอรสท่านหนึ่ง คือ ฮิชามกับวะลิดที่ 2 การแต่งตั้งผู้สืบตำแหน่งไว้สองท่านในเวลาเดียวกันนี้ ทำให้เกิดผลร้ายอย่างใหม่ขึ้นคือ ผู้อาวุโสที่มีความสามารถเป็นจำนวนมากความหวังที่จะได้เป็นผู้สืบต่อในตำแหน่งเคาะลีฟะฮ์ วิธีการแต่งตั้งแบบนี้ก่อให้เกิดความระส่ำระส่ายหนักในสมัยวะลิดที่ 1 ซึ่งในที่สุดก็ถูกลอบสังหาร การฆาตกรรมวะลิดที่ 2 นี้ในที่สุดก็เป็นการแบ่งแยกราชวงศอุมัยยะห์ออกเป็นสองพวกและการแบ่งแยกนี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ราชวงศ์อุมัยยะห์มีอันต้องถึงอวสาน

รายชื่อผู้ปกครองราชวงศ์อุมัยยะฮ์แห่งดามัสกัส

1.	มุอาวียะฮ์ อิบนุ อบีซุฟยาน (Muawiyah I ibn Abi Sufyan) , 661–680
2.	ยาซีด ที่ I อิบนุ มุอาวียะฮ์ (Yazid I ibn Muawiyah) , 680–683
3.	มุอาวียะฮ์ ที่ 2 อิบนุ ยาซีด (Muawiyah II ibn Yazid, 683–684
4.	มัรวาน อิบนุลฮากีม (Marwan I ibn al-Ḥakam) , 684–685
5.	อับดุลมาลิก อิบนุ มัรวาน (Abd al-Malik ibn Marwan) , 685–705
6.	อัลวาลีด ที่ 1 อิบนุ อัล-มาลิก (al-Walid I ibn Abd al-Malik) , 705–715
7.	สุลัยมาน อิบนุ อับดุลมาลิก (Suleiman ibn Abd al-Malik) , 715–717
8.	อุมัร อิบนุ อับดุลอะซีซ (Umar ibn Abd al-Aziz) , 717–720
9.	ยะซีด ที่ 2 อิบนุ อับดุลมาลิก (Yazid II ibn Abd al-Malik) , 720–724
10.	ฮิชาม อิบนุ อับดุลมาลิก (Hisham ibn Abd al-Malik) , 724–743
11.	อัล-วะลีด ที่ 2 อิบนุ ยะซีด ที่ 2 (al-Walid II ibn Yazid II) , 743–744
12.	ยะซีด ที่ 3 อิบนุล วะลีด (Yazid III ibn al-Walid) , 744
13.	อิบรอฮีม อิบนุลวะลีด (Ibrahim ibn al-Walid) , 744
14.	มัรวาน ที่ 2 อิบนุ มุฮัมมัด (Marwan II ibn Muhammad) , 744–750

อย่างไรก็ตาม ในช่วง 19 ปีแรกของการปกครองของมุอาวียะฮ์ เขาได้สานต่อนโยบายการทำสงครามกับโรมันทั้งทางบกและทางทะเล ยุคของมุอาวียะฮ์นอกจากจะเป็นยุคของการรวบรวมผนึกกำลังแล้ว ยังเป็นยุคที่มีการขยายดินแดนของโลกอิสลามออกไปอย่างกว้างขวางภายใต้ราชวงศ์อุมัยยะฮ์นั้น การขยายกำลังทหารของอาณาจักรอาหรับยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งค.ศ. 732 อาณาจักรอิสลามได้ขยายดินแดนไปไกลถึงทรานซ์โอซีเนีย (Transoxiana) และอินเดียทางตอนเหนือ (ในทิศตะวันออก) และไปถึงสเปน (ในทิศตะวันตก)

แผนที่การขยายดินแดนของมุสลิมยุคแรก

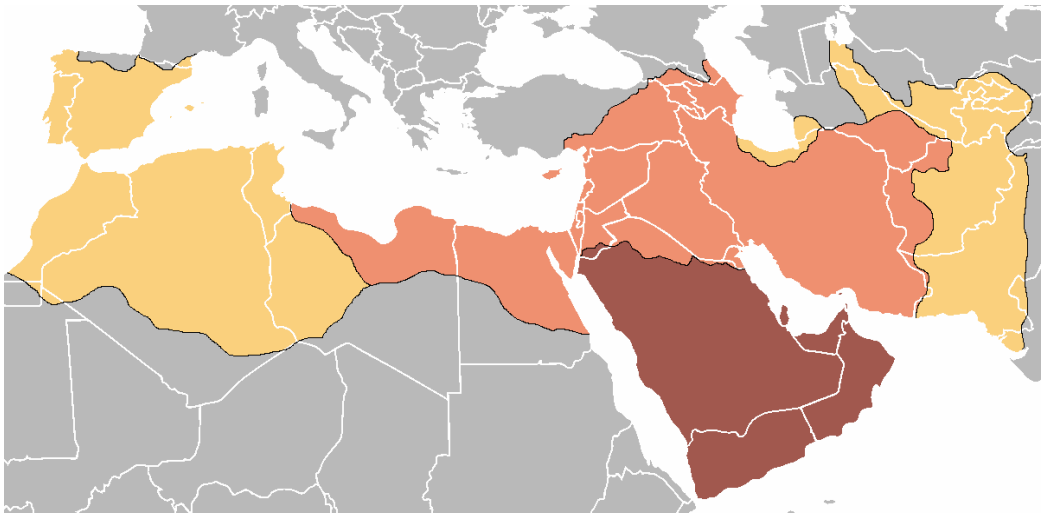

แหล่งที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/Umayyad

ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ได้ผลิตเคาะลีฟะฮ์ที่มีความสามารถและศักยภาพหลายคน แต่มีอยู่ 3 คนที่นับว่าเป็นเคาะลีฟะฮ์ที่ยิ่งใหญ่ของราชวงศ์ นั่นคือ มุอาวียะฮ์, อัล-มาลิก และฮิชาบ ซึ่งเคาะลีฟะฮ์ทั้ง 3 ต่างก็ปกครองดามัสกัสกันเป็นเวลานานไม่น้อยกว่า 20 ปี และได้รับขนานนามว่าเป็น "นักบริหารชั้นหนึ่ง" ของอาณาจักร ซึ่งได้นำกองทัพอาหรับภายใต้ร่มธงแห่งอิสลามเดินหน้าออกไปสู่โลกกว้าง ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ต้องเผชิญกับปัญหาหลายด้าน ทั้งเรื่องอาณาจักรที่กว้างใหญ่ไพศาล ซึ่งองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและศาสนาของแต่ละท้องที่นั้นมีความแตกต่างหลากหลาย อีกทั้งเมื่ออาณาจักรกว้างใหญ่มากขึ้นเช่นนี้ อุมัยยะฮ์ต้องประสบปัญหาในเรื่องการบริหารจัดการบ้านเมืองที่มีหลากหลายระบบ ด้วยเหตุนี้จึงมีความพยายามในการเลียนแบบการบริหารจัดการบ้านเมืองตามกรีกและเปอร์เซีย ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ของโลกมาก่อนอาณาจักรอิสลาม

ในยุคราชวงศ์อุมัยยะฮ์ โครงสร้างการปกครองท้องถิ่นมีความเข้มแข็งและเป็นระบบมากขึ้น โดยดินแดนของอาณาจักรอิสลามขณะนั้นถูกแบ่งออกเป็น 6 แคว้นใหญ่ๆ คือ 1. แคว้นฮิญาซซึ่งประกอบด้วยมักกะฮ์ มะดีนะฮ์ และเยเมน 2. แคว้นอิรักซึ่งประกอบด้วยอิรัก อัมมาน

บาห์เรน คิรมาน ซีสสถาน คาบูล คุรอซานและซินด์ 3. แคว้นญะซีเราะฮ์และอาร์เมเนีย ซึ่งรวมถึงโมซุล อะเซอร์บัยญาน อาร์เมเนีย และญะซีเราะฮ์ 4. แคว้นซีเรีย ซึ่งเป็นแคว้นศูนย์กลางเพราะตั้งอยู่ตรงกลาง โดยมีดามัสกัสเป็นเมืองหลวงของการปกครอง แคว้นนี้ประกอบด้วย จอร์แดน อาแลปโป และก็อนซาริน 5. แคว้นอียิปต์ 6. แคว้นอัฟริกาเหนือ ซึ่งมี*กอยรอวาน*เป็นเมืองหลวง ประกอบไปด้วยสเปน ฝรั่งเศสตอนใต้ ซิซิลี ซาร์ดีเนีย และเกาะต่างๆ ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ในด้านการบริหารนั้น แต่ละแคว้นแต่ก็มีอำนาจการปกครองของตัวเองเป็นเอกเทศเป็นอย่างมาก ส่วนค่าใช้จ่ายของแต่ละแคว้นก็ได้มาจากรายได้ของแคว้นนั้น ๆ เอง ผู้เป็นอุปราชมีอำนาจเต็มที่ในด้านการทหารและการปกครองของแคว้นของตน หน้าที่ทางราชการของอุปราชมีอยู่กว้างขวางมาก

เมื่อแคว้นต่าง ๆ ขยายออกและพัฒนาขึ้นก็จำเป็นจะต้องแต่งตั้งเจ้าพนักงานฝ่ายปกครองต่าง ๆ ในจังหวัดแต่ละจังหวัดเพื่อทำหน้าที่ฝ่ายบริหารของรัฐบาล การแต่งตั้งเจ้าพนักงานเหล่านี้ อุปราชเป็นผู้แต่งตั้งเองโดยไม่ต้องผ่านเคาะลีฟะฮ์ เพียงแต่ต้องส่งรายชื่อไปยังเคาะลีฟะฮ์ การบริหารงานศาลสถิตย์ยุติธรรมในหมู่ประชาชนที่ไม่ใช่มุสลิมนั้นมอบให้แก่หัวหน้าด้านศาสนาของคนกลุ่มนั้น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะกันอิทธิพลของต่างชาติออกจากกิจการของรัฐ มาตากรที่สำคัญที่สุดของอับดุลมาลิกก็คือ ถอดถอนชาวเปอร์เซียและคริสเตียนออกเสียจากตำแหน่งของงานรัฐและแต่งตั้งชาวอาหรับเข้าแทนที่ เขายังนำเอาภาษาอาหรับมาเป็นภาษาราชการแทนภาษากรีกและภาษาเปอร์เซียอีกด้วย เจ้าหน้าที่ชาวอาหรับจำนวนมาก ได้รับการฝึกฝนและการศึกษา

ในยุคของราชวงศ์อุมัยยะฮ์ มีการจัดระเบียบกองคลังสาธารณะใหม่ มีการก่อตั้งกรมตำรวจ และให้อำนาจอิสระแก่ฝ่ายตุลาการ (ทั้งกฎหมายและความยุติธรรม) มีการจัดรวมกองทัพบก จัดตั้งกองทัพเรือขึ้นอย่างเป็นระบบ และส่งเสริมอุตสาหกรรมการต่อเรือ นอกจากนั้นยังได้ริเริ่มให้มีการใช้ระบบเหรียญกษาปณ์อย่างจริงจัง และดำเนินโครงการต่างๆ มากมาย เพื่อสวัสดิการของประชาชน ยุคนี้ถือเป็นยุคที่ศิลปะ วิทยาศาสตร์ การศึกษาค้นคว้าอารยธรรม และวัฒนธรรมมีความเจริญก้าวหน้า งานวิชาการหลายชิ้นถูกแปลออกเป็นภาษาต่างๆ ในขณะที่หนังสือวิชาการจากต่างประเทศหลายเล่มก็ถูกแปลเป็นภาษาอาหรับ

โดยภาพรวมแล้ว ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ได้พิชิตดินแดนมากมาย จนทำให้เกิดการติดต่อและการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนของดินแดนที่ถูกพิชิตต่างๆ กับชนชาติอาหรับ ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดอารยธรรมใหม่ขึ้นมา เรียกว่า “อารยธรรมยุคอุมัยยะฮ์” (Ummayyah Civilization) อารยธรรมดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดสังคมที่แบ่งย่อยออกเป็น 4 ชนชั้น คือมุสลิมอาหรับ มุสลิมที่ไม่ใช่อาหรับ อาหรับที่ไม่ใช่มุสลิม และผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมที่เป็นอิสระและทาส ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมในยุคอุมัยยะฮ์ลอกเลียนแบบมาจากเปอร์เซียและไบแซนไตน์ ภายใต้ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ กรุงดามัสกัสได้กลายเป็นหนึ่งในเมืองหลวงที่เจริญรุ่งเรืองและสวยงามของโลก และเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม ยุคนี้เป็นยุคที่สาขาต่างๆ ของการศึกษาเจริญเติบโต เช่น ไวยกรณ์ ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์และศาสตร์ต่างๆ แม้กระนั้นก็ตาม ความก้าวหน้าทางสังคม

เศรษฐกิจ และการทหารดังกล่าวเหล่านี้ก็ไม่สามารถปกป้องการล่มสลายของราชวงศ์อุมัยยะฮ์ได้

สาเหตุการโค่นล้มของราชวงศ์อุมัยยะฮ์

สาเหตุสำคัญของการที่มีผู้คิดจะโค่นราชวงศนี้ลง ก็คือความไม่สามารถในการปกครองของผู้ปกครองแคว้นต่าง ๆ รวมทั้งความบกพร่องในลักษณะนิสัยคนเหล่านั้นด้วย เคาะลีฟะฮ์แห่งราชวงศ์นี้มีอยู่เพียงไม่กี่คนเท่านั้นที่เป็นนักปกครองอย่างแท้จริง นอกจากนั้นส่วนมากเป็นผู้ติดเหล้า เมายา หลงไหลในสตรี เพศ และการบันเทิง ความเห็นแก่ตัวของเหล่าเสนาบดีและความทรยศของเหล่าบรรดาทหารก็เป็นสาเหตุหนึ่งของการโค่นล้มของราชวงศ์นี้ ผลที่ได้รับก็คือความระส่ำระส่ายทั่วราขอาณาจักร กองทัพซึ่งรัฐเป็นผู้จ่ายเงินให้อย่างชักช้าหันไปเข้ากับฝ่ายศัตรูในยามคับขัน

ในยุคของ “รัฐอิสลาม” นั้น คำสั่งสอนของศาสนทูตมุฮัมมัดได้ขจัดความอิจฉาริษยาระหว่างเผ่าพันธ์ออกไป แต่ในสมัยอุมัยยะฮ์ได้มีการรื้อฟื้นความเป็นปรปักษ์ระหว่างเผ่าขึ้นมาใหม่เพื่อผลประโยชน์ของราชวงศ์ ความอิจฉาริษยาระหว่างพวกมุฏอรีย์ (Mudarith) กับพวกฮิมยะรีย์ (Himyarith) ซึ่งเกือบจะหมดไปแล้วในสมัยรัฐอิสลาม ได้ทำให้กำลังของอาณาจักรอิสลามอ่อนแอลง และเป็นองค์ประกอบสำคัญในการโค่นล้มราชวงศ์อุมัยยะฮ์ในตอนหลัง
การปฏิบัติต่อกลุ่มพลเมืองอย่างไม่เท่าเทียมกันก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ราชวงศ์นี้ต้องถึงกาลอวสาน ศาสนทูตมุฮัมมัดได้สร้างอาณาจักรอิสลามขึ้นมาโดยอาศัยนโยบายความเสมอภาคและความเป็นพี่น้องกันในหมู่ประชาชนของท่าน แต่ในสมัยอุมัยยะฮ์ ความคิดเรื่องควาเสมอภาคได้ถูกละทิ้งไป พวกมุสลิมที่ไม่ใช่ชาวอาหรับโดยทั่ว ๆ ไปและโดยเฉพาะมุสลิมชาวเปอร์เซีย ไม่ได้รับความเสมอภาคในด้านสังคมและเศรษฐกิจเท่าเทียมกับมุสลิมชาวอาหรับ ผลก็คือคนเหล่านี้รู้สึกห่างเหินกับรัฐบาลอุมัยยะฮ์ และเริ่มมองหาโอกาสที่จะโค่นล้มราชวงศ์นี้เสีย พลังสำคัญในการนี้อยู่ที่เปอร์เซีย ชาวอิหร่านกำลังสร้างพลังต่อต้านขึ้นมาโดยใช้นิกายซีอะฮ์ (Shi’ah) เป็นเครื่องต่อรอง ชาวซีอะฮ์ผู้แข็งข้อซึ่งไม่เคยเห็นด้วยกับการปกครองของอุมัยยะฮ์ซึ่งพวกเขาถือว่าเป็นผู้แย่งชิงอำนาจ และไม่เคยยกโทษให้แก่คนเหล่านี้ในความผิดที่พวกเขากระทำต่อท่านอาลีและฮุเซน ก็ได้มีความแข็งแกร่งมากขึ้นกว่าเดิม การที่พวกเขามีความเสียสละอย่างจริงใจเพื่อเชื้อสายของศาสนทูตมุฮัมมัดนั่นเอง ที่ทำให้คนจำนวนมากเห็นอกเห็นใจสบันสนุน บรรดาผู้ที่ไม่พอใจในเรื่องการปกครองสังคมและเศรษฐกิจต่างก็เข้ามาเป็นพวกกับฝ่ายซีอะฮ์

ขณะเดียวกันในอิรักประชาชนส่วนมากที่เป็นชาวซีอะอ์ก็ก่อการประท้วงในเรื่องศาสนาขึ้น แม้กระทั่งพวกซุนนีย์ (Sunnite) ที่เคร่งครัดก็กล่าวหาเคาะลีฟะฮ์ว่าหลงระเริงในทางโลกและละทิ้งกฎหมายศาสนา ขบวนการอับบาสิยะฮ์ได้เริ่มอ้างสิทธิว่าตนควรจะได้ครองราช โดยเน้นสิทธิต่าง ๆ ของตระกูลฮาซิม และฉวยโอกาศจากการที่มีความไม่พอใจแผ่ขยายอยู่ทั่วไปและการทำตนเป็นผู้พิทักษ์ความศรัทธาที่แท้จริง ในไม่ช้า พวกเขาก็ได้กลายเป็นผู้นำของขบวนการต่อต้านอุมัยยะฮ์ แต่การดำเนินการขั้นสุดท้ายเป็นไปเมื่อชาวซีอะฮ์คูราซานและพวกอับบาซียะห์ได้รวมตัวเข้าเป็นหนึ่งเดียวกัน โดยมี อบุล อับบาส (Abul Abbas) เป็นผู้นำ (อบุล

อับบาส ผู้นี้เป็นหลานของปู่อัล – อับบาส ขบวนการนี้ต่อต้านราชวงศ์อุมัยยะฮ์โดยอ้างว่าต้องการการปกครองแบบเคาะลีฟะห์และต้องการกลับไปสู่สภาพอย่างสมัยเคาะลีฟะฮ์ทั้งสี่)

ในวันที่ 9 มิถุนายน คศ. 747 จึงได้เกิดการกบฏขึ้นภายใต้การนำของอบูมุสลิม (Aub Muslim) ที่แคว้นคูราซาน และแผ่ขยายไปทั่วราชอาณาจักร เสียงเรียกร้องให้โค่นล้มราชวงศ์อุมัยยะฮ์เริ่มดังก้องอยู่ทั่วไปและภายในเวลาไม่นาน ราชวงศ์อุมัยยะห์ก็ถูกโค่นล้มลง

3.6. ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์

อับบาสิยะฮ์เป็นตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจากลุงของศาสนทูตมุฮัมมัดชื่อว่า อัล-อับบาส (al-Abbas) เคาะลีฟะฮ์ของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์เริ่มต้นจาก ค.ศ. 750 และสิ้นสุดลงใน ค.ศ. 1258 รวมเวลาทั้งสิ้นมากกว่า 527 ปี โดยมีเมืองหลวงอยู่ที่กรุงแบกแดด ยุคนี้ถือเป็นช่วงเวลาที่เปอร์เซียขึ้นมามีอิทธิพล แต่ต่อมาภายหลังพวกเตอร์กก็สามารถขึ้นมาแทนที่ ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ขึ้นสู่อำนาจจากการช่วยเหลือของมุสลิมชีอะฮ์ ชาวเปอร์เซีย ชาวคูรอซาน และพวกอื่นๆ ที่ไม่พอใจราชวงศ์อุมัยยะฮ์ กองกำลังผสมดังกล่าวนำโดยอบุล อับบาส (Abul Abbas) ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของอัล-อับบาส ดังนั้น ขบวนการอับบาซีจึงเกิดขึ้น และเนื่องจากผู้ก่อตั้งขบวนการนี้คือ อับบาสลุงของศาสนทูตมุฮัมมัด จึงเป็นขบวนการที่น่าเชื่อถือ ประกอบกับการที่อับบาซีสัญญาที่จะนำการปกครองด้วยกฎหมายและความยุติธรรมตามแบบอิสลามกลับคืนมา ทำให้ขบวนการอับบาซีได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย และสามารถขึ้นมาคุมอำนาจได้

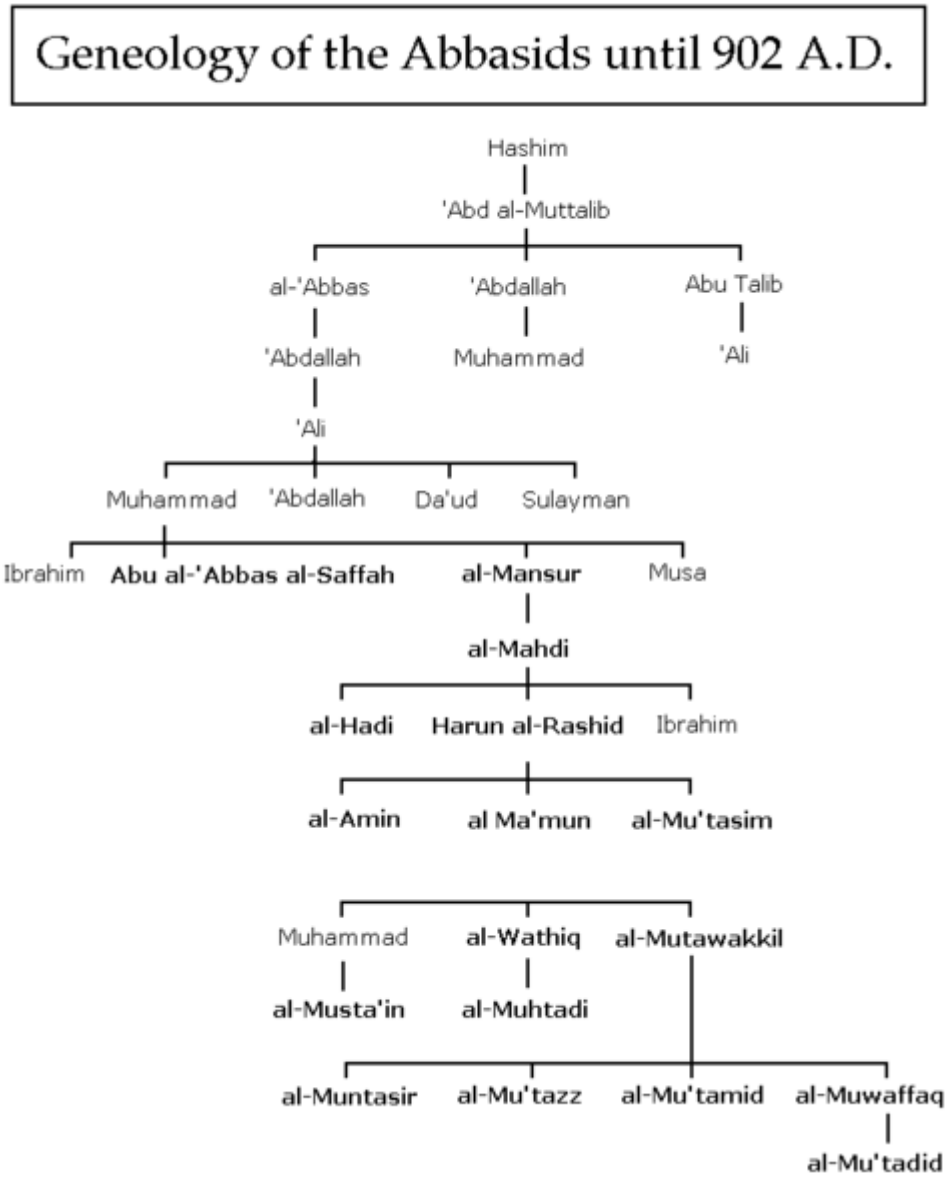

แหล่งที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/Abbasid_Caliphate

การล่มสลายของอาณาจักรอุมัยยะฮ์นับเป็นเส้นแบ่งเวลาที่สำคัญ อันนำไปสู่ยุคแห่งการพัฒนาในโลกอิสลาม ยุคสมัยของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ถูกเรียกว่าเป็น “ยุคทอง” (Golden Age) ในประวัติศาสตร์อิสลามในแง่ของความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมและอารยธรรม

ยุคสมัยของเคาะลีฟะฮ์แห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์อาจแบ่งได้เป็น 2 ช่วง ช่วงแรกเริ่มจาก อบู อับบาส (ค.ศ. 750-754) จนถึงมุตะซิม บิลละฮ์ (Mu’atasim Billah) (ค.ศ. 833-842) และช่วงที่ 2 เริ่มจาก วซิก บิลละฮ์ (Wathiq) (ค.ศ. 842-947) จนถึงมุสตาอ์ซิม บิลละฮ์ (Musta’a sim) (ค.ศ. 1258) ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์คนสุดท้ายของราชวงศ์อับบาสียะฮ์ เคาะลีฟะฮ์ 2 คนที่มีชื่อเสียงในด้านความสามารถมากที่สุดในสายของราชวงศ์อับบาสียะฮ์ คือ ฮารูน อัรเราะซีด (ค.ศ. 786-809) และมะมูน อัรเราะซีด (ค.ศ. 813-833) ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์ในช่วงแรก ส่วนเคาะลีฟะฮ์อีก 6 คนต่างก็เป็นผู้นำที่ไม่มีประสิทธิภาพในเรื่องกิจการของรัฐ ดังนั้นนับตั้งแต่ ค.ศ. 842 เคาะลีฟะฮ์จึงเป็นเพียงผู้นำที่มีอำนาจแต่เพียงในนาม โดยในทางปฏิบัติแล้ว กิจการของรัฐถูกควบคุมโดยพวกเสนาบดีระดับสูงและพวกชีอะฮ์ที่มีความเข้มแข็งและมีอิทธิพลมากขึ้น

ในยุคของราชวงศ์อับบาสียะฮ์ช่วงต้นนั้น มีการวางระบบการบริหารจัดการบ้านเมืองแบบรวมศูนย์ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงแบกแดด การบริหารจัดการลักษณะนี้เป็นรูปร่างขึ้นในสมัยของเคาะลีฟะฮ์คนที่สองคือ อัล-มันซูร (ค.ศ.754-775) แต่พัฒนาถึงขีดสุดในยุคสมัยของเคาะลีฟะฮ์คนที่ 5 คือ ฮารูน อัรเราะซีด (ค.ศ. 786-809) ความเจริญก้าวหน้าในระหว่างสมัยการปกครองของฮารูนนั้นเกิดขึ้นเพราะความสามารถของเสนาบดีที่มีพรสวรรค์จากตระกูลบัรมะกี (BarmaKid family) การบริหารบ้านเมืองดังกล่าวแตกต่างจากสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ที่ปฏิบัติกันอย่างง่ายๆ ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ได้สถาปนาการปกครองของตนเองขึ้นมาในรูปของระบบ “สมบูรณาญาสิทธิราช” เคาะลีฟะฮ์นั้นเป็นประมุขของรัฐและศาสนา และมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ในช่วงแรกๆ เคาะลีฟะฮ์คนแรกได้ก่อตั้งสำนักงานเสนาบดีหลวง (Office of Grand Wazir) ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบงานทุกอย่างที่เป็นส่วนตัวของเคาะลีฟะฮ์ และมีอำนาจแบบไม่จำกัด ในทางปฏิบัติประเทศถูกบริหารปกครองโดยสภา (Council) ที่เรียกว่า “ดิวาน อัล-อะซีซ” (Diwan ul Aziz) ที่อยู่ภายใต้อำนาจรับผิดชอบของเสนาบดีหลวง สมาชิกของสภาประกอบไปด้วยหัวหน้ากรมต่างๆ หัวหน้าฝ่ายบริหารบางคนเรียกว่า เสนาบดี (wazir) บ้างก็เรียกว่า “ผู้พิพากษาสูงสุด” (Chief justice) หรือ “ผู้บัญชาการกองทัพ” (Commander of Army) หนึ่งในกรมที่สำคัญคือ กรมภาษีอากร (Department of Taxation) นอกจากนั้น กรมบริการไปรษณีย์หรือที่รู้จักกันในชื่อ “Diwan of Barid” ก็มีความสำคัญเช่นกัน

ในแง่ของการบริหารจัดการนั้น ทั่วทั้งประเทศถูกแบ่งออกเป็นแคว้นต่างๆ มากมาย โดยแต่ละแคว้นจะมี “อมีร” (Amur) เป็นหัวหน้าปกครองสูงสุด ซึ่งได้รับการแต่งตั้งมาจากเคาะลีฟะฮ์ แต่ละแคว้นจะมี “กอฎี” (Qazi) หรือ “ผู้พิพากษา” ประจำแคว้น โดยที่แคว้นใหญ่ๆ จะมีผู้ช่วยกอฎีจำนวนหลายคน ในยุคการปกครองของเคาะลีฟะฮ์คนแรกๆ ระบบการบริหารจัดการทางการทหารของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์และน่าทึ่งเป็นอย่างยิ่งแม้ว่าพลังอำนาจทางการทหารของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์จะเสื่อมโทรมลงในยุคของเคาะลีฟะฮ์คนหลังๆ ก็

ตาม ภายใต้การปกครองของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์นั้น มีการเปิดโอกาสให้คนทุกสัญชาติได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งระดับสูงทางการทหาร ยังผลให้เกิดแรงจูงใจให้ทหารต่างชาติเข้ามารับนับถืออิสลาม โดยเข้ามาเป็นทหารของเคาะลีฟะฮ์ ในขณะเดียวกัน การค้าขายโดยใช้เส้นทางเดินเรือทางทะเลก็ได้รับการสนับสนุนส่งเสริม

ริมฝั่งแม่น้ำไทกริสซึ่งเป็นท่าเรือของกรุงแบกแดดนั้นเป็นท่าเรือใหญ่ มีทั้งเรือรบ เรือสำหรับท่องเที่ยวและเรือสินค้าจากประเทศต่างๆ ในขณะที่เรือค้าของชาวอาหรับก็ได้ปรากฏอยู่ตามเมืองท่าต่างๆ ทั่วโลก เมืองท่าเรือที่สำคัญนอกจากแบกแดดแล้ว ก็ยังมีท่าเรือที่บัศเราะฮ์ (Basrah) สิราฟ (Siraf) ไคโร (Cairo) และอเลกซานเดรีย (Alexandria) แต่อย่างไรก็ตาม เรือค้าของอาหรับเป็นเรือขนาดย่อมและความสามารถในการเดินเรือที่ต้องอาศัยความรู้ด้านภูมิศาสตร์ของมนุษย์สมัยนั้นยังจำกัดมาก ชาวอาหรับเดินเรือค้าของตนจำกัดอยู่แต่ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน มหาสมุทรอินเดีย ทะเลดำ ทะเลสาบแคสเปียน ทะเลแดง และตามริมฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิก และแอตแลนติก อนึ่งความคิดที่จะขุดคลองสุเอซเชื่อมทะเลแดงกับทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยนั้น

ความรุ่งโรจน์ของอิสลามในสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ที่สำคัญยิ่งต่อมนุษยชาติคือการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ วิทยาการทั้งหลายที่เป็นภาษาสันสฤต เปอร์เซีย ซีเรียและกรีกได้ถูกแปลเป็นภาษาอาหรับ วิทยากรทั้งปวงที่กำลังสูญหายไปจากโลกถูกรื้อฟื้นให้มีชีวิตชีวาขึ้นใหม่ โดยมีภาษาอาหรับเป็นสื่อกลาง วิทยาการเกือบทุกสาขาได้เข้าไปสู่ยุโรปในเวลาต่อมา ผ่านทางอาณาจักรอิสลามในสเปน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการปลุกยุโรปให้ตื่นขึ้นมาจากยุคมืด (Dark Age) สู่ยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปะวิทยาการ (Renaissance) ซึ่งถือเป็นคุณูปการแก่มนุษยชาติจนถึงปัจจุบัน

ทางด้านอุตสาหกรรมในยุคของราชวงศ์อับบาสิยะห์นั้น ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมภายในครัวเรือน ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นจากการค้าที่มีประสิทธิภาพ ส่วนใหญ่เป็นการถักทอ ทำผ้าลูกไม้ ผ้าซาติน ทอพรม ทำเครื่องใช้ภายในบ้าน ฯลฯ ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ดังกล่าวล้วนทำด้วยความประณีต โรงงานแก้วที่ไซดอน (Sidon) และไทเออร์ (Tyre) ในเลบานอน นับเป็นแหล่งผลิตเครื่องแก้วแห่งแรกของโลก เช่นเดียวกับเครื่องใช้โลหะจากซีเรีย ซึ่งเป็นชาติแรกที่รู้จักถลุงเหล็กนำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ในขณะที่โรงงานกระดาษนั้นได้แพร่หลายมาจากจีนเข้าสู่สะมัรกันต์ (Smarqand) ในแคว้นทรานซ์โอซาเนีย (Transoxania) ซึ่งอิสลามพิชิตได้ตั้งแต่ค.ศ. 704 และก่อนสิ้นศตวรรษที่ 8 โรงงานกระดาษของกรุงแบกแดดอันได้ลอกแบบมาจากโรงงานกระดาษที่สะมัรกันต์ก็ได้ตั้งขึ้น ต่อมาโรงงานกระดาษจึงแพร่หลายไปในที่ต่างๆ และวิธีการผลิตได้เป็นมรดกตกทอดให้แก่ยุโรปในภายหลัง

ดังนั้น เรื่องราวของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ จึงเป็นเรื่องราวที่เต็มไปด้วยความรุ่งเรือง ในระหว่างการปกครองของราชวงศ์นี้ อาณาเขตของรัฐอิสลามขยายออกไปอย่างกว้างขวาง การก่อจลาจลทั้งหลายถูกปราบปรามและทำลายจนหมดสิ้น บ้านเมืองจึงอยู่ภายใต้กฎหมาย มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีสันติภาพและความเจริญรุ่งเรือง มีการปฏิรูปหลายด้านเกิดขึ้น ศิลปะ

และวิทยาศาสตร์ กฎหมายและความยุติธรรม การค้าและอุตสาหกรรมมีความเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก กองทัพมีการจัดระเบียบใหม่ โดยใช้ทหารอาชีพ กองทัพเรือมุสลิมได้รับการยกย่องว่า มีอำนาจยิ่งใหญ่ทางทะเล มีเมืองที่สวยงาม มัสญิดที่โอ่อ่า สวนที่สะพรั่งไปด้วยสีสันของใบไม้และดอกไม้ และสถาบันต่างๆ ได้ปรากฏขึ้นเป็นจำนวนมาก ตัวเมืองแบกแดดซึ่งเป็นเมืองหลวงนั้น เป็นอนุสรณ์สถานที่มีชีวิตของอารยธรรมและวัฒนธรรมอิสลาม ความจริงแล้ว ในยุคนั้นแบกแดดเป็นเมืองที่ก้าวหน้าที่สุดในโลก

แม้จะมีความเจริญรุ่งเรืองในทุกๆ ด้านดังกล่าว แต่ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ก็ไม่สามารถรอดพ้นจากวัฏจักรแห่งการล่มสลายอันเนื่องมาจากปัจจัยหลายๆ ด้าน ที่สำคัญคือ ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ขึ้นมามีอำนาจได้ก็ด้วยความช่วยเหลือของกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นชีอะฮ์ ซุนนีย์ พวกที่ไม่ใช่อาหรับ และอื่นๆ โดยให้สัญญาแต่ละกลุ่มตามที่กลุ่มนั้นๆ ประสงค์ แต่เมื่อสามารถสถาปนาราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ได้แล้ว กลับไม่ทำตามสัญญาเหล่านั้น นอกจากราชวงศ์อับบาสิยะฮ์จะไม่สามารถฟื้นฟูระบอบอิสลามตามแนวทางของศาสนทูตมุฮัมมัด (ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องที่สำคัญ) ได้แล้ว พวกเขายังล้มเหลวที่จะบูรณาการสังคมได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ หรือแม้แต่ศาสนา

ปัจจัยต่อมาคือ ความเสื่อมโทรมตกต่ำทางศีลธรรมและทางสังคม ชาวอาหรับรู้สึกไม่พอใจ เนื่องจากพวกเขาถูกละเลยทอดทิ้ง ชาวซีเรียไม่พอใจเนื่องจากพวกเขาต้องสูญเสียอำนาจ ชาวชีอะฮ์ไม่พอใจเนื่องจากถูกหลอกลวง ชาวอิหร่านไม่พอใจเนื่องจากถูกตัดสิทธิ์การรับช่วงหรือสืบทอดอำนาจ ผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมโกรธแค้นเพราะถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม ในขณะที่กลุ่มคอวาริจก็ต่อต้านราชวงศ์อับบาสิยะฮ์มาตลอดอย่างต่อเนื่อง

ที่สำคัญคือ รัฐบาลกลางมีความอ่อนแอ วิธีการบริหารปกครองบ้านเมืองที่ดูเป็นระบบแต่เมื่อเวลาผ่านไปจึงรู้ว่าไม่ได้ก่อให้เกิดเสถียรภาพและความต่อเนื่อง การแสวงหาผลประโยชน์และการเก็บภาษีเกินจริงปรากฏขึ้นเป็นวัตรปฏิบัติ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความขุ่นเคืองในหมู่ประชาชน มีการแบ่งชนชั้นระหว่างกลุ่มคนที่เป็นอาหรับและไม่ใช่อาหรับ ระหว่างมุสลิมกับ Dhimmis ระหว่างอาหรับมุสลิมกับมุสลิมใหม่ แม้แต่ในหมู่ชนชาวอาหรับเองยังมีความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างอาหรับใต้กับอาหรับเหนือ

นอกเหนือจากที่กล่าวมาทั้งหมด ยังมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการคือ การปรากฏขึ้นของหัวเมืองต่างๆ มากมายที่ต้องการปกครองตนเองหรือต้องการตั้งรัฐอิสระเป็นของตนเอง ในช่วงท้ายๆ ก่อนที่จะล่มสลายนั้น รัฐอับบาสิยะฮ์เป็นรัฐแต่เพียงในนาม เพราะแผ่นดินของรัฐแตกแยกออกเป็นส่วนๆ แต่ละส่วนได้กลายเป็นรัฐปกครองตนเอง ยิ่งเวลาการปกครองของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ผ่านพ้นไปนานเท่าใด อาณาเขตของราชวงศ์นี้ก็ลดน้อยลงเรื่อยๆ จนถึงขนาดที่ว่า ในวันที่อำนาจการปกครองของราชวงศ์นี้ล่มสลาย อาณาเขตของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ลดลงเหลือเพียงแค่เมืองแบกแดดเท่านั้น

แผนที่แสดงการแตกย่อยของดินแดนโลกอิสลามก่อนที่ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์จะล้มสลาย

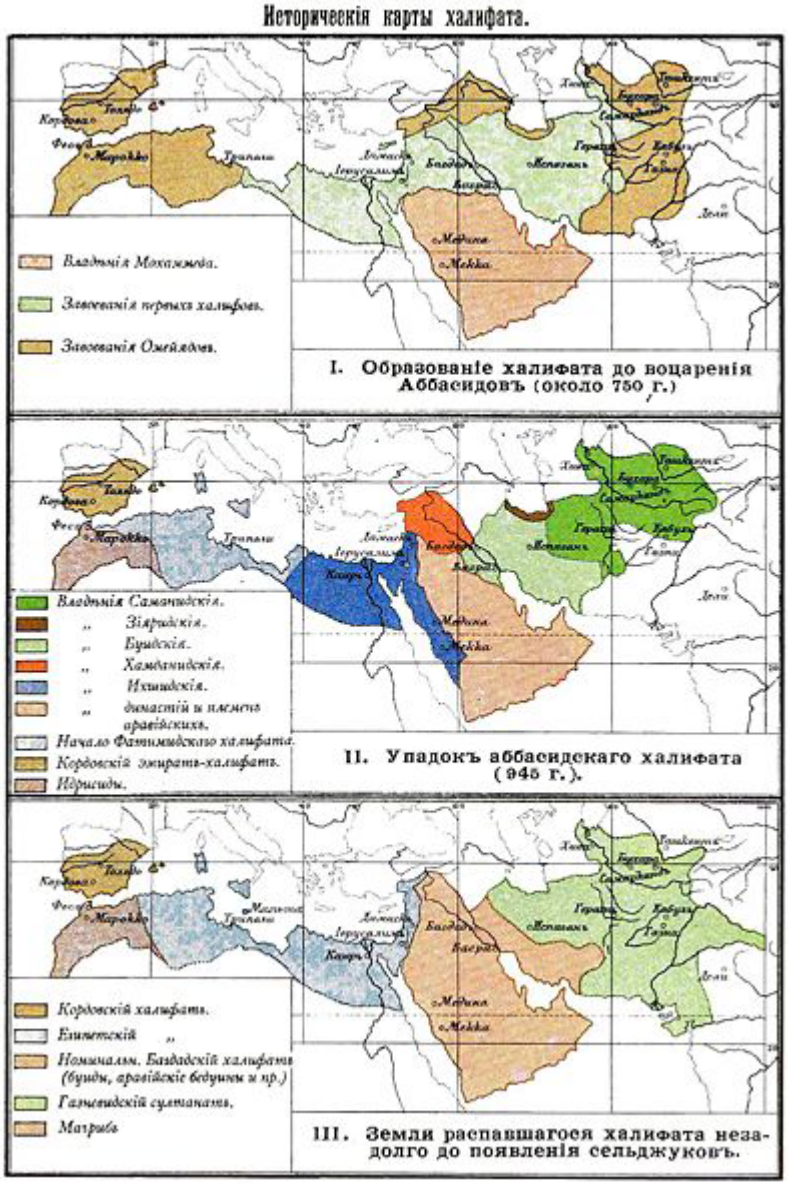

แหล่งที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/Abbasid_Caliphate

ยิ่งกว่านั้น เคาะลีฟะฮ์แห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ส่วนใหญ่ยังยึดความต้องการของตนเป็นที่ตั้ง แทนที่จะสร้างแนวทางการปกครองที่ยุติธรรมโปร่งใส พวกเขากลับหลงใหลอยู่ในความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ดังนั้น เมื่อถึงคราวตกต่ำ สถานการณ์ของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์จึงยิ่งเลวร้ายลงไปอีก จนกระทั่ง*ฮาลากูข่าน*หลานของเจงกิสข่านได้บุกเข้ามาทำลายเมืองแบกแดดจนย่อยยับเป็นการปิดฉากของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ลงในที่สุดในปี ค.ศ. 1258

หลังการล่มสลายของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ อำนาจของพวกอาหรับ ซึ่งเคยแพร่ขยายกว้างออกไปตั้งแต่จีนจนถึงมหาสมุทรแอตแลนติก จึงได้สิ้นสุดลง อันเนื่องมาจากการที่ดินแดนของโลกอิสลามภายใต้การนำของอาหรับก็ถูกแบ่งออกเป็นส่วน ๆ มีอาณาจักรใหม่ๆ เกิดขึ้นมากมาย บางอาณาจักรก็มีอายุสั้น แต่บางอาณาจักรก็มีอายุยืนนานนับศตวรรษ แม้กระนั้นก็

ตาม อิสลามก็ยังไม่ได้หายไปไหน เพราะผู้นำของอาณาจักรต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นมุสลิม หรือไม่ก็เป็นผู้นำที่เข้ามายอมรับนับถือในศาสนาอิสลามภายหลัง

อาณาจักรเหล่านี้ส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากการรุกรานของคนจากตะวันออก ซึ่งได้แก่ พวกมงโกล-ตาตาร์จากเอเชียกลาง คนพวกนี้เป็นนักรบที่ดุร้าย เป็นคนเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน อาศัยอยู่ในกระโจมและต่อสู้บนหลังม้า นับจาก ค.ศ. 1000 คนพวกนี้ได้ข้ามเอเชียกลางเข้ามาในเมืองที่มั่งคั่งของตะวันออกกลาง หลังจากนั้น ก็ทำลายเมืองและสังหารเข่นฆ่าผู้คน แต่เนื่องจากพวกนักรบมีผู้ตั้งถิ่นฐานรวมอยู่ด้วย ดังนั้น คนพวกนี้จึงได้สร้างเมืองใหม่และอาณาจักรของตนเองขึ้นมา พวกเติอร์กเป็นหนึ่งในกลุ่มคนเหล่านี้ พวกซัลจูคเติอร์กยึดเมืองแบกแดดได้ใน ค.ศ. 1055 พวกอัยยูบีและพวกมัมลู้กก็เป็นพวกเติอร์กที่เข้าไปยึดครองอียิปต์ ความจริง พวกเติอร์กเป็นพวกแรกที่เข้ามามีอำนาจเหนือตะวันออกกลางหลังจากชาวอาหรับและชาวเปอร์เซีย

หลังจากนั้น พวกมงโกลภายใต้การนำของเจงกิสข่านก็เข้ามาโจมตี พวกมงโกลได้ทำลายเมืองแบกแดดใน ค.ศ. 1258 และยึดครองดินแดนตะวันออกกลางส่วนใหญ่เอาไว้ ต่อมาพวกมงโกลที่เป็นคู่แข่งอีกกลุ่มหนึ่งก็ปรากฏขึ้นใน ค.ศ. 1369 นั่นคือพวกมงโกลที่อยู่ภายใต้การนำของติมูร หรือ เตเมอร์เลน (Tamerlane) เขาปกครองอาณาจักรที่อยู่รอบ ๆ เมืองสะมัรคันด์ แต่อาณาจักรของเตเมอร์เลนก็อยู่ได้ไม่นานหลังจากที่เขาได้เสียชีวิตไป ในค.ศ. 1502 อาณาจักรใหม่ก็เกิดขึ้นในเปอร์เซียภายใต้การนำของ อิสมาอีล ซอฟาวี อาณาจักรสะฟาวิด (Safavids) มีอายุยืนยาวมาจนกระทั่งประมาณ ค.ศ. 1720 อย่างไรก็ตาม สิ่งที่น่าศึกษาต่อไปก็คืออาณาจักรน้อยใหญ่ (เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับตะวันออกกลาง) ที่เกิดขึ้นหลังการจากไปของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์

3.7. ราชวงศ์ฟาติมียะฮ์

ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ขึ้นมามีอำนาจจากการช่วยเหลือของกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยให้สัญญาต่อแต่ละกลุ่มตามที่พวกเขาประสงค์ แต่ท้ายที่สุดกลับไม่ทำตามสัญญาเหล่านั้น ยังผลให้ความหวังของกลุ่มต่าง ๆ เปลี่ยนเป็นความขุ่นเคืองต่อราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ อันเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้อับบาสิยะฮ์ล่มสลาย ในบรรดากลุ่มที่ไม่พอใจเหล่านั้น กลุ่มฟาติมียะฮ์แห่งอียิปต์และซีเรียถือเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์อิสลามของตะวันออกกลาง ขบวนการฟาติมียะฮ์เริ่มมีการเคลื่อนไหวหรือเริ่มก่อตัวขึ้นในตูนีเซียในช่วงต้นของศตวรรษที่ 10

ราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ (Fatimid Dynasty) ขึ้นปกครองอียิปต์ตั้งแต่ ค.ศ. 953 ถึง 1171 ชื่อของราชวงศ์นี้ได้มาจากชื่อของพระนางฟาติมะฮ์ ซึ่งเป็นบุตรสาวของศาสนทูตมุฮัมมัด นางได้แต่งงานกับท่านอาลี ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องของศาสนทูต ลูกหลานของทั้ง 2 จึงถูกเรียกว่า “ฟาติมีย์” ส่วนลูกหลานของท่านอาลีกับภรรยาอื่นนั้น ถูกเรียกว่า “อะละวีย์” ผู้ก่อตั้งราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ในอียิปต์คนแรกคือสะอีด นักเผยแพร่แนวคิดชีอะฮ์สายอิสมาอิลลียะฮ์ที่ออกเดินทางเพื่อสั่งสอนว่าลูกหลานของท่านอาลีเท่านั้นที่มีสิทธิเป็นเคาะลีฟะฮ์ เมื่อได้รับการสนับสนุนจากชาวเบอร์เบอร์ สะอีดจึงได้สถาปนาการปกครองของเขาและตั้งตนเป็นเคาะลีฟะฮ์ในอัฟริกาเหนือตั้งแต่ ค.ศ. 953 หลังจากที่ขึ้นครองอำนาจแล้ว เขาก็เป็นที่รู้จักในนามอุบัยดุลลอฮ์ มะฮ์ดี ในค.ศ. 969 กรุงไคโร ซึ่งก่อตั้งโดยอุบัยดุลลอฮ์เอง ได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งการเผยแพร่อิสลามแนวชีอะฮ์สาขาอิสมาอิลลียะฮ์ แนวคิดดังกล่าวได้ถูกเผยแพร่ออกไปนอกอาณาเขตดินแดนของราชวงศ์ฟาติมียะฮ์เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้น พวกเขายังเป็นผู้ที่ก่อตั้งมหาวิทยาลัยอัล-อัซฮัรที่เก่าแก่และมีชื่อเสียงของโลกอิสลามในค.ศ. 972 อีกด้วย

นักเผยแพร่ชีอะฮ์อิสมาอิลลียะฮ์ส่วนใหญ่มุ่งเผยแพร่แนวคิดของพวกเขาไปยังพลเรือนของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์และพวกมุสลิมซุนนีย์ ตลอดจนรัฐของชีอะฮ์สาขาอิธนาอชาริยะฮ์ (อิมามสิบสอง) ที่อยู่ทางทิศตะวันออกของโลกอิสลาม นักเผยแพร่เหล่านี้สามารถเดินทางไปเผยแพร่ในที่ต่างๆ ของโลกอิสลาม โดยแฝงตนเป็นพ่อค้า เดินทางไปค้าขายในอินเดีย ชวา และอัฟริกาตะวันออก จากอียิปต์พวกเขาได้เข้าไปในปาเลสไตน์และซีเรีย และได้เข้าไปเป็นผู้พิทักษ์สถานศักดิ์สิทธิ์ในเมืองฮิญาซ

ในยุคต้นของราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ อียิปต์มีความมั่งคั่งและเจริญก้าวหน้ามาก แต่ต่อมาผู้ปกครองรุ่นหลังๆ ก็เริ่มใช้ชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือย ซึ่งทำให้รากฐานของรัฐบาลฟาติมียะฮ์อ่อนแอลง เมื่อเห็นสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้น พวกโรมันจึงได้บุกโจมตีมุสลิมและสามารถยึดดินแดนบางส่วนของอียิปต์ไปครอบครอง เนื่องจากรัฐบาลฟาติมียะฮ์ไม่สามารถทำอะไรได้ จึงขอความช่วยเหลือจากนูรุดดีน ซางกี (Nar-ud-Din Zamqi) ซึ่งเป็นผู้ปกครองที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของโมซุล ซางกีจึงได้ส่งเชอร์โคห์ (Sher Koh) แม่ทัพผู้มีประสบการณ์ของเขาไปช่วยราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ ในการทำสงครามครั้งนั้นเชอร์โคห์ได้นำศอลาฮุดดีน อัยยูบี (Salah-ud-Din Ayyaubi) ซึ่งเป็นหลานชายผู้กล้าหาญของเขาไปด้วย และเขาสามารถตีทหารโรมันจนล่าถอยและพ่ายแพ้ในที่สุด

เสร็จจากสงครามครั้งนั้น เซอร์โคห์ได้ถูกแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีเพื่อเป็นการตอบแทนความช่วยเหลือของเขาต่ออียิปต์ หลังจากที่เขาเสียชีวิตแล้ว ศอลาฮุดดีน ได้ขึ้นมาสืบทอดตำแหน่งเสนาบดีแทน และเมื่อผู้ปกครองคนสุดท้ายแห่งราชวงศ์ฟาติมียะฮ์เสียชีวิตลงใน ค.ศ. 1171 ก็ไม่มีผู้นำคนใดที่เหมาะสมจะขึ้นมาปกครองอียิปต์ ดังนั้นศอลาฮุดดีน จึงถูกตั้งให้เป็นสุลต่านหรือสุลฎอนแห่งอียิปต์โดยเสียงส่วนใหญ่ที่เห็นความสามารถของเขา การขึ้นมาของศอลาฮุดดีนจึงเป็นการปิดฉากยุคสมัยการปกครองของราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ลง

แผนที่แสดงดินแดนภายใต้การปกครองของราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ในยุคที่รุ่งเรืองสูงสุด

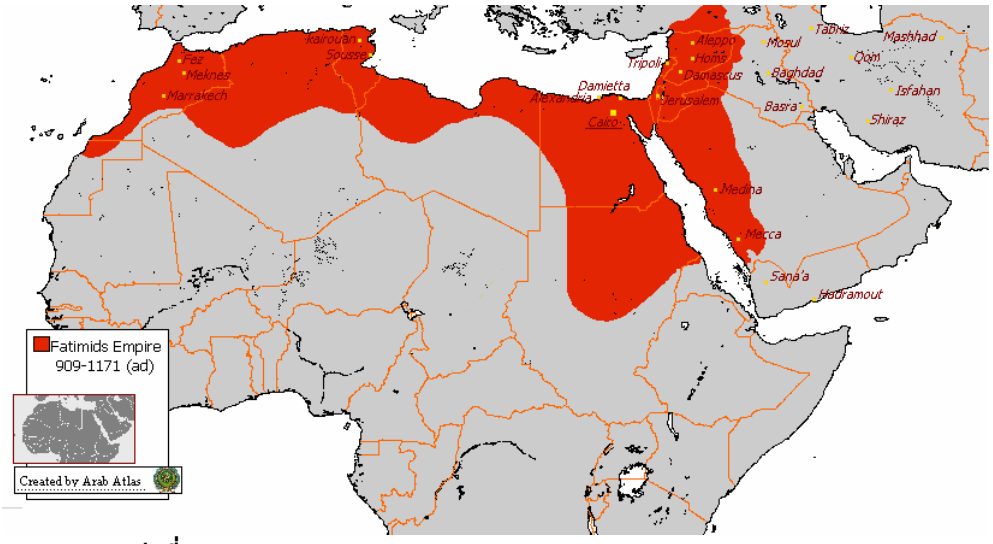

แหล่งที่มา: http://en.wikipedia.org/wiki/Fatimid

รายชื่อผู้ปกครองของราชวงศ์ฟาติมียะฮ์

1. Abū Muḥammad ʿAbdu l-Lāh (ʿUbaydu l-Lāh) al-Mahdī bi'llāh (909-934)
2. Abū l-Qāsim Muḥammad al-Qā'im bi-Amr Allāh (934-946)
3. Abū Ṭāhir Ismā'il al-Manṣūr bi-llāh (946-953)
4. Abū Tamīm Ma'add al-Mu'izz li-Dīn Allāh (953-975)
5. Abū Manṣūr Nizār al-'Azīz bi-llāh (975-996)
6. Abū 'Alī al-Manṣūr al-Ḥākim bi-Amr Allāh (996-1021)
7. Abū'l-Ḥasan 'Alī al-Ẓāhir li-I'zāz Dīn Allāh (1021-1036)
8. Abū Tamīm Ma'add al-Mustanṣir bi-llāh (1036-1094)
9. al-Musta'lī bi-llāh (1094-1101)
10. al-Āmir bi-Aḥkām Allāh (1101-1130)
11. 'Abd al-Majīd al-Ḥāfiẓ (1130-1149)
12. al-Ẓāfir (1149-1154)
13. al-Fā'iz (1154-1160)
14. al-'Āḍid (1160-1171).

3.8. ราชวงศ์มัมลู้ก

ราชวงศ์มัมลู้ก (Mamluks) เกิดขึ้นจากกองทัพทหารชาวเติร์อกของอัล-มาลิก อัศ-ศอและห์ อัด-ดีน อัยยูบ (al-Malik as-Salih Najm-ad-Din Ayyub) โดยขึ้นมาสืบอำนาจแทนราชวงศ์อัยยูบิด (Ayyubid) แห่งอียิปต์และดามัสกัสใน ค.ศ. 1250 โดยทั่วไปราชวงศ์ของสุลต่านมัมลู้กแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเรียกว่า “บะห์รี” (Bahri) ซึ่งปกครองตั้งแต่ ค.ศ. 1250 ถึง 1390 และอีกกลุ่มหนึ่งคือ “บูรญี” (Burji) ซึ่งปกครองตั้งแต่ ค.ศ. 1382 ถึง 1517 ราชวงศ์มัมลู้กมีระบบการปกครองตามลำดับขั้นที่สลับซับซ้อน โดยจะมีสุลต่านของพวกมัมลู้กเองเป็นผู้นำสูงสุดของโครงสร้าง สถานะ “ทาส” มีความจำเป็นในการสืบทอดโครงสร้างอำนาจ อำนาจตุลาการของสุลต่านถูกถ่วงดุลจาก “หัวหน้าอะมีร” (Chief amir) และกลุ่มของข้าราชการในระบบเจ้าขุนมูลนาย ราชวงศ์มัมลู้กสืบสานนโยบายซุนนีย์ของราชวงศ์อัยยูบิดไว้อย่างเหนียวแน่น

หลังจากที่ระบอบเคาะลีฟะฮ์ของราชวงศ์อับบาสิยะฮ์แห่งแบกแดดถูกทำลายโดยพวกมองโกล แต่ไม่นานนัก สุลต่านมัมลู้กของอียิปต์นามว่า บัยเบอร์ (Baybars) ก็ได้สถาปนาตนเองเป็นเคาะลีฟะฮ์อีกครั้ง การสถาปนาระบอบเคาะลีฟะฮ์ขึ้นใหม่ในไคโรดังกล่าวเป็นส่วนที่ช่วยให้การปกครองของราชวงศ์มัมลู้กมีความชอบธรรม และทำให้ระบอบเคาะลีฟะฮ์ยังคงดำรงอยู่ แม้จะเปลี่ยนศูนย์กลางแห่งอำนาจจากแบกแดดมาอยู่ที่ไคโรก็ตาม

ภายใต้ราชวงศ์มัมลู้กนั้น อียิปต์ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาที่สำคัญของตะวันออกกลางและโลกอิสลาม ในขณะเดียวกัน ไคโรก็กลายเป็นศูนย์กลางพาณิชยกรรมที่เฟื่องฟูของการค้าในตะวันออกกลาง ซึ่งจูงใจให้เรือสินค้าจากที่ต่างๆ เข้ามาในทะเลแดง (Red sea) และกองคาราวานที่เข้ามายังดินแดนรอบๆ ทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ความสำเร็จและความแข็งแกร่งของราชวงศ์มัมลู้กนั้นเป็นที่น่าทึ่ง พวกเขาสามารถปราบพวกมองโกลลงได้ใน ค.ศ. 1260 ณ สมรภูมิที่ Ayn Jalut และได้รับชัยชนะในการทำสงครามกับพวกครูเสดในช่วงปลายของศตวรรษที่ 13 ดินแดนของราชวงศ์มัมลู้กขยายไปจนถึงซีเรไนก้า (Cyrenaica) ทางทิศตะวันตก นูเบีย (Nubia) และมัสสาวา (Massawa) ทางทิศใต้ และเทือกเขาเตารัส (Taurus) ทางทิศเหนือ ที่สำคัญคือ พวกเขาได้กลายเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องเมืองอันศักดิ์สิทธิ์ของดินแดนอาระเบีย

ในช่วงศตวรรษที่ 15 อาณาจักรออตโตมาน (Ottman Empire) กลายเป็นศัตรูคู่แข่งที่สำคัญของราชวงศ์มัมลู้ก โดยพวกมัมลู้กได้ทำสงครามกับออตโตมานหลายครั้งหลายคราเพื่อที่จะรักษาอิทธิพลของฝ่ายตนเอาไว้ในภูมิภาคตะวันออกกลาง นับจากช่วงต้นของศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ราชวงศ์ซอฟาวีย์ มัมลู้กและออตโตมานได้ทำสงครามระหว่างกันหลายครั้งเพื่อแย่งชิงดินแดนด้านตะวันออกของอะนาโตเลีย (Anatalia) สุลต่านมัมลู้กคนสุดท้ายคือ Qansuh al-Gawri ถูกฆ่าตายในสมรภูมิรบที่ Marj Dagiq ใน ค.ศ. 1516 หลังจากนั้น อียิปต์และซีเรียจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรออตโตมานภายใต้การนำของสุลต่าน ซาลีม

(Sultan Selim) อย่างไรก็ตาม ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มัมลูกนั้น อียิปต์และซีเรียเป็นดินแดนที่มีความมั่งคั่งรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางวัฒนธรรม

3.9. อาณาจักรออตโตมาน

ออตโตมานเติร์กปรากฏขึ้นในเอเชียไมเนอร์ในช่วงศตวรรษที่ 13 ซึ่งเป็นเผ่าชนที่อาศัยอยู่ทางพรมแดนทิศตะวันตก อันเป็นเขตแดนของราชวงศ์สุลต่านซัลจูคแห่งรุม (Rum : ชาวเตอร์กเรียกยุโรปว่ารุม) การรบในช่วงเวลานั้น ส่วนใหญ่เป็นการกระทำศึกกันระหว่างพวกเติร์กกับพวกครูเสด หัวหน้าเติร์กเผ่าหนึ่งชื่ออุษมาน (Osman) ได้นำพวกเติร์กของเขามารับจ้างเป็นทหารให้กับสุลต่านแห่งเมืองคอนยา (Konya) ซึ่งเป็นเมืองหลวงของพวกซัลจูค สุลต่านแห่งคอนยาคืออาลาอุดดีนที่ 2 ได้มีคำสั่งให้พวกนี้รักษาชายแดนทางใต้ของทะเลมาร์มารา (Marmara)

เมื่ออุสมานเสียชีวิต บุตรชายของเขาคือ เอร์โตรกรุล (Ertroghrul) ได้เป็นหัวหน้าแทนคนต่อมา และได้ทำการรบกับพวกครูเสดอย่างกล้าหาญเป็นที่พอใจของสุลต่านมาก เอร์โตรกรุลตายใน ค.ศ. 1289 หน้าที่ของเขาและหน้าที่รักษาชายแดนได้ตกอยู่กับบุตรชายชื่ออุสมาน ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งราชวงศ์อุสมานียะฮ์ (Ottoman Empire) ขึ้นมาหลังจากที่พวกซัลจูคเติร์กอ่อนกำลังและสิ้นอำนาจลงไป อุสมานครองอำนาจได้ 26 ปี เขาได้ใช้เมืองบุรซา (Bursa) สมัยใหม่เป็นศูนย์อำนาจการปกครอง แล้วแต่งตั้งตนเองเป็นเจ้าชายแห่งรัฐอิสระ ผู้สืบทอดตำแหน่งต่อจากเขาอีก 37 คนในเวลาต่อมาได้กลายเป็นผู้ที่ปกครองหนึ่งในอาณาจักรที่ใหญ่ที่สุดในโลก ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีอายุยืนยาวถึง 622 ปี

หลังจากที่อุสานเสียชีวิต โอรข่าน (Orkhan) บุตรชายของเขาได้ขึ้นสืบอำนาจ โดยให้เมืองบุรซาเป็นเมืองหลวงและยังคงมีนโยบายขยายอาณาเขตปกครอง โอรข่านและบุตรชายของมูร๊อตที่ 1 ได้จัดตั้งกองทหารพิเศษที่เรียกว่า “Janissaries” ขึ้นมาโดยเกณฑ์เยาวชนจากพลเรือนชาวคริสเตียน แล้วฝึกพวกเขาให้กลายเป็นนายทหารที่เก่งกล้าสามารถ มูร๊อตที่ 1 ได้พิชิตบัลกาเรีย มาซิโดเนีย และส่วนหนึ่งของเซอร์เบีย (Serbia) ซึ่งเป็นรัฐอิสระทั้งหลายในแหลมบัลข่าน

เมื่อจักรวรรดิออตโตมานได้เริ่มต้นขึ้น อุสมานผู้เป็นต้นตระกูลของวงศ์สุลต่านออตโตมาน ไม่เคยคิดตั้งตนเองเป็นสุลต่าน เพราะอุสมานยอมรับฐานะของตนเองว่าเป็นเพียงหัวหน้าเผ่าเตอร์กสาขาหนึ่งเท่านั้น โอรข่านผู้เป็นทายาทของอุสมานนั้นเรียกตนเองว่าอะมีร์ (Amir) ซึ่งแปลว่าหัวหน้าเช่นกัน มาจนถึงยุคของบายาซิดที่ 1 จึงใช้คำว่าสุลต่านกับตำแหน่งของตน และนับจากนั้นเป็นต้นมา สุลต่านแห่งออตโตมานก็ถือว่าตนเป็น “สุลต่านแห่งโลกอิสลาม”

ผู้ปกครองคนสำคัญอีกคนของจักรวรรดิออตโตมานคือมุฮัมมัดที่ 2 ซึ่งได้ปกครองเป็นเวลา 30 ปี เขาได้รับสมญานามว่า “ผู้พิชิต” (Conquerer) เพราะเป็นสุลต่านที่สามารถเข้ายึดกรุงคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) จากพวกโรมันได้ใน ค.ศ. 1453 หลังจากการพิชิตครั้งนี้ ออตโตมานได้กลายเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุคนั้น ในช่วงการปกครองของเขาจักรวรรดิออตโตมานได้มีการพัฒนาในทุกๆ ด้าน หลังจากที่ได้ยึดคอนสแตนิโนเปิลได้ สุลต่านจึงได้ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ประชาชนชาวคริสเตียนที่อยู่ในเมือง และอนุญาตให้บิชอปซึ่งเป็นผู้นำสูงสุดทางศาสนาของชาวคริสเตียนดำรงตำแหน่งนั้นต่อไป

สุลต่านที่มีชื่อเสียงอีกคนหนึ่งของอาณาจักรออตโตมานก็คือสุลต่าน สุลัยมานที่ 1 (ค.ศ. 1520-1566) สุลต่านผู้นี้ได้รับฉายาว่าเป็น “มหาราช” “ผู้สง่างาม” (The Magnificent) ในช่วงการปกครองของเขา จักรวรรดิออตโตมานได้รับเกียรติอย่างสูงส่งในยุโรป เขาสามารถยึดครองไซปรัสได้ ใน ค.ศ. 1521 เขาได้พิชิตพื้นที่ทั้งหมดตั้งแต่ฮังการีถึงเบลเกรด อีก 1 ปีต่อมา เขาก็ได้เข้ายึดเกาะโรดส์ (Rhodes) ในระหว่างการบุกฮังการีครั้งที่ 3 ใน ค.ศ. 1566 สุลต่านได้รับบาดเจ็บหลายแห่งและเสียชีวิตลง เขาเป็นผู้ปกครองที่ประสบความสำเร็จ ทุกคนยอมรับความเป็นรัฐบุรุษและสติปัญญาของเขา ในยุคสมัยนี้ศิลปะและวิทยาศาสตร์ อารยธรรมและวัฒนธรรมได้เจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก

ในยุคที่อาณาจักรออตโตมานรุ่งเรือง บรรดาสุลต่านต่างก็ใช้ชีวิตกันอย่างหรูหรา ใช้จ่ายเงินทองจากงบประมาณส่วนกลางกันอย่างฟุ่มเฟือย ข้าราชบริพานในวังมีหน้าที่เอาดอกไม้สวยงาม นกที่หายากและสัตว์ป่ามาคอยประดับประดาวัง ความบันเทิงที่บรรดาสุลต่านปรอดปรานคือการออกล่าสัตว์โดยใช้เหยี่ยว การเรียกนักมวยปล้ำมาแข่งขันกัน ตลอดจนการเล่นกลและการเต้นรำ นอกจากนั้น สุลต่านยังมีฮาเร็มของตนเอง ในฮาเร็มจะเต็มไปด้วยสตรีหน้าตารูปร่างสวยงามและฉลาดเป็นจำนวนมาก ซึ่งถูกคัดเลือกมาเป็นการเฉพาะ ไม่มีชายใดจะสามารถเข้าไปในฮาเร็มได้นอกจากสุลต่านและองค์รักษ์ขันธี ในขณะเดียวกัน สตรีในฮาเร็มก็ไม่สามารถออกไปข้างนอกได้

สำหรับการบริหารจักรวรรดินั้น สุลต่านถือเป็นประมุขผู้มีอำนาจสูงสุด โดยมีมุขมนตรีหลวง หรือแกรนด์วิเซียร์ (Grand Vizier) เป็นหัวหน้ารัฐบาล ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าฝ่ายบริหาร (Naib) รับผิดชอบต่อสุลต่าน แผนกงานต่างๆ ที่สำคัญจะมีมุขมนตรี (Wazir) เป็นหัวหน้า นอกจากนั้น ยังมีสภาที่ปรึกษาซึ่งเรียกว่า “ดิวาน” สภาที่ปรึกษาของสุลต่านสุลัยมานจะประชุมกันทุกเช้าที่พระราชวังเพื่อรับฟังข้อร้องเรียนต่าง ๆ ของประชาชนและตัดสินคดี ส่วนภาคบ่ายจะมีการประชุมปรึกษาหารือเรื่องนโยบาย ที่ปรึกษาแต่ละคนจะมีเจ้าหน้าที่และเสมียนนับร้อยคอยช่วยเก็บภาษีและดำเนินการตามกฎหมาย เจ้าหน้าที่เหล่านี้ล้วนเป็นคนรับใช้ของมุขมนตรีหลวง และได้รับการฝึกสอนจากโรงเรียนของราชสำนักในพระราชนูปถัมภ์ของสุลต่าน

ในการประชุมวินิจฉัยปัญหาต่างๆ มุขมนตรีหลวงจะทำหน้าที่ประธาน เมื่อที่ประชุมมีมติประการใดแล้ว มุขมนตรีหลวงจะฟังคำวินิจฉัยของสุลต่าน ตำแหน่งมุขมนตรีหลวงและมุขมนตรีต่างๆ จะถูกแต่งตั้งโดยสุลต่าน จักรวรรดิออตโตมานแบ่งออกเป็น 3 แคว้นใหญ่ๆ คือ รูเมเลีย (Rumelia) หรือภาคยุโรป อนาโดลู (Anadolu) หรือภาคเอเชีย และอัฟริกา (Africa) ในระยะต้นๆ ของจักรวรรดินั้น ดินแดนของออตโตมานมีเพียง 2 ภาค คือ รูเมเลียและอนาโดลู ส่วนอัฟริกานั้นเป็นเพียงแคว้นย่อยอยู่ภายใต้การปกครองของนายทหารที่ออตโตมานส่งไปประจำ เรียกว่า “ผู้บังคับการ” (Beylerbey)

ในช่วงเริ่มแรกของการตั้งจักรวรรดินั้น อุสมานได้ใช้กฎหมายและประเพณีประจำเผ่าของชาวเติอร์กเป็นหลักในการปกครอง แต่ภายหลังเมื่อเติอร์กเรียนรู้กฎหมายอิสลาม (Shari’ah) จึงได้ประยุกต์ใช้กฎหมายอิสลาม โดยมีคัมภีร์กุรอานเป็นกฎหมายสูงสุด ในการ

คัดเลือกคนเข้ารับราชการนั้น ได้มีการฝึกหัดคนเพื่อไว้ใช้ในราชการ การศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ระยะแรกใช้เวลา 7 ปี เรียกว่า “Danishmand” เมื่อเรียนจบหลักสูตรนี้ จะสามารถเข้ารับราชการในแผนกงานต่างๆ หรือเป็นครู หรือเป็นผู้พิพากษาประจำท้องถิ่น (Magistrate) ได้ หากจะเรียนหลักสูตรระยะที่ 2 ก็จะใช้เวลาเรียนอีก 7 ปี ซึ่งเรียกว่า “Mullah” เมื่อเรียนจบหลักสูตรนี้แล้ว จะได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเมื่อเข้ารับราชการ เมื่อเข้ารับตำแหน่งจะมีการสอบอีกครั้งหนึ่ง แต่เป็นเพียงการสอบสัมภาษณ์

สุลต่านของอาณาจักรออตโตมานในยุคต้นนับเป็นทั้งแม่ทัพและนักปกครองที่ชาญฉลาด แต่หลังจากยุคสมัยของสุลต่านสุลัยมานแล้ว สุลต่านในยุคต่อมากลับไม่ค่อยมีความสามารถและอ่อนแอ ฉะนั้น การล่มสลายของจักรวรรดิออตโตมานจึงเริ่มต้นหลังจากที่สุลต่านสุลัยมานเสียชีวิตใน ค.ศ. 1566 เหตุเพราะไม่มีผู้ปกครองที่มีความสามารถขึ้นมาทดแทนดังกล่าว นอกจากนั้น ในราชสำนักของจักรวรรดิออตโตมานก็ยังเต็มไปด้วยความหรูหราฟุ่มเฟือย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม จักรวรรดิ์ออตโตมานก็ยังคงมีอายุยืนยาวมาได้อีกประมาณ 3 ศตวรรษครึ่งหลังการเสียชีวิตของสุลต่านสุไลมาน แต่เขตแดนของอาณาจักรก็ลดลงเรื่อยๆ ทั้งนี้เนื่องจากความแตกแยกภายในและการรุกรานจากอำนาจภายนอก ฮังการีและดินแดนยุโรปหลายแห่งได้หลุดออกไปจากการปกครองของออตโตมานโดยการต่อต้านจากอำนาจตะวันตก นับจากนั้นสัญญาณแห่งความตกต่ำและล่มสลายของจักรวรรดิ์ออตโตมานก็เริ่มเห็นเด่นชัดขึ้น

ในช่วงเวลาที่จักรวรรดิออตโตมานกำลังถูกแทรกแซงจากภายนอกนั้น ประเทศยุโรปได้มีความเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างมาก ทั้งทางด้านการทหาร เศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่พวกเติร์กกลับยังติดอยู่กับประเพณีเก่าๆ ดังนั้นพวกเขาจึงตกเป็นเหยื่อความเจริญก้าวหน้าของอำนาจคู่แข่ง สงครามเตอร์กโก-รัสเซีย (Turko-Russia) ที่ดำเนินมาเป็นเวลานาน ได้สร้างความเสียหายให้แก่จักรวรรดิออตโตมานเป็นอย่างมาก ปลายศตวรรษที่ 18 เป็นช่วงเวลาที่จักรวรรดิออตโตมานตกไปอยู่จุดที่ต่ำสุด แต่ถึงกระนั้น ก็ยังไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงในชีวิตความเป็นอยู่ที่หรูหราของบรรดาชนชั้นปกครอง บางครั้งผู้ปกครองที่มีจิตสำนึกได้พยายามที่จะทำการปฏิรูปบางสิ่ง เพื่อความเจริญก้าวหน้า แต่ความแตกแยกภายในและแรงกดดันจากพลังของศัตรูภายนอกก็เป็นอุปสรรคสำคัญที่ไม่สามารถทำให้การปฏิรูปประสบผลสำเร็จ

ในช่วงกลางของศตวรรษที่ 19 ปรากฏว่าจักรวรรดิออตโตมาน ไม่เพียงแต่จะสูญเสียดินแดนในยุโรปที่เป็นของตนเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถที่จะรักษาเอกราชของพวกตนในเอเชียไมเนอร์ไว้ด้วย ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เอง ก็ได้มีสงครามเครมลินเกิดขึ้น สงครามดังกล่าวนี้ได้ทำให้อำนาจและเกียรติยศของจักรวรรดิออตโตมานลดถอยลงไปอย่างมาก ดินแดนที่ถูกยึดครองได้หลายแห่ง ได้ทยอยประกาศตั้งตนเป็นอิสระ ในขณะที่อำนาจของยุโรปตะวันตกและรัสเซียก็ผลัดกันเข้ายึดดินแดนส่วนที่เหลือของจักรวรรดิออตโตมาน จนในที่สุด สุลต่านองค์สุดท้ายของอาณาจักรออตโตมานก็ถูกโค่นอำนาจใน ค.ศ. 1922 อันเป็นการปิดฉากการปกครองของมหาอาณาจักรมุสลิมที่ใหญ่ที่สุดในช่วงเวลา 450 ปี

3.10. การปฏิรูปในตุรกี

การปฏิรูปในอาณาจักรออตโตมานหรือตุรกีเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อน เนื่องจากแนวทางแก้ปัญหาของอาณาจักรกลับก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ขึ้น แต่การปฏิรูปก็ได้นำจักรวรรดิออตโตมานเข้าใกล้ชิดกับสังคมและวัฒนธรรมของยุโรป สุลต่านซาลีมที่ 3 เป็นสุลต่านองค์แรกของตุรกีที่เชื่อมั่นว่า หากปราศจากการปฏิรูปแล้ว จักรวรรดิคงไม่สามารถเรียกสิ่งที่สูญเสียไปให้กลับคืนมาได้ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงเริ่มเดินหน้าปฏิรูปซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ลำดับแรกพระองค์ได้แยกบทบาทหน้าที่ในเรื่องการบริหารกิจการบ้านเมืองและการทหารในกองทัพออกจากกัน แล้วสร้างระบบการปกครองตามลำดับชั้นแบบใหม่ขึ้น มีการฝึกทหารภายใต้การแนะนำจากต่างชาติ พร้อมๆ กับพยายามลดจำนวนกองกำลังพิเศษจานิสซารี่ (Janissaries) ลง สุลต่านซาลีมรู้และเข้าใจดีว่ากองกำลังพิเศษจานิสซารี่ นั้นเชื่องช้าและลังเลที่จะยอมรับการปฏิรูป ดังนั้น พระองค์จึงได้จัดตั้งกองทัพทหารใหม่ขึ้นมาแทน เรียกว่า “ระเบียบใหม่” (New Order) หรือ “Nizam-i-Jadid”

พระองค์ได้แยกกองทัพใหม่ดังกล่าวนี้ออกจากกองทัพโดยรวมทั้งในแง่ของการบัญชาการและการเงิน การปฏิรูปเช่นนี้ถูกนำไปใช้กับกองทัพเรือและกองทัพทหารปืนใหญ่ด้วย พระองค์ได้ทำโรงหล่อปืนใหญ่ที่มีอยู่ให้ทันสมัย และได้สร้างโรงเรียนวิศวกรรมการต่อเรือขึ้น การปฏิรูปของสุลต่านซาลีมที่ 3 ถึงแม้จะพลิกโฉมกองทัพอย่างมโหฬาร แต่ก็ไม่ได้ครอบคลุมถึงการปฏิรูปทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองของจักรวรรดิ สุลต่านซาลีมรู้สึกประทับใจอย่างมากต่อความก้าวหน้าทางการทหารของฝรั่งเศสและออสเตรีย พระองค์พยายามที่จะปรับปรุงสถาบันเก่าให้ทำงานมีประสิทธิภาพและมีความโปร่งใสมากขึ้น จึงไม่ส่งเสริมระบบพวกพ้อง แต่ได้สร้างระบบการว่าจ้างบนพื้นฐานของความสามารถขึ้นมาทดแทน

อย่างไรก็ตาม ยุคของการปฏิรูปสมัยใหม่ของตุรกีจริงๆ เริ่มขึ้นในช่วงสิบปีสุดท้ายของการปกครองในสมัยสุลต่านมะห์มูดที่ 2 (ค.ศ. 1807-1839) ซึ่งเป็นยุคที่กองกำลังพิเศษจานิสซารี่กำลังเรืองอำนาจสุดๆ (แต่เป็นกองกำลังที่คอร์รัปชั่นและมีความเกียจคร้าน) กระทั่งว่าพวกเขาสามารถขับไล่หรือลดอำนาจสุลต่านได้ตามอำเภอใจ จับกุมมุขมนตรีหลวงอย่างไม่เกรงกลัวผู้ใดและต่อต้านความพยายามในการปฏิรูปทุกรูปแบบ สุลต่านมะห์มูดได้จัดตั้งกองทัพทหารปืนใหญ่กองใหม่ขึ้น แล้วออกประกาศกฎฎีกาล้มเลิกกองทัพทหาร เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้เปิดทางไปสู่การปฏิรูปในด้านอื่นๆ ในตุรกี ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การปฏิรูปของพระองค์ได้ขยายออกไป และบางส่วนเป็นอย่างน้อยได้รับความสำเร็จในยุคการปฏิรูป “ตันซีมาต” (Tanzimat) ซึ่งครอบคลุมถึงยุคการปกครองของบุตรชายของพระองค์คือสุลต่านอับดุลมาญิด (ค.ศ. 1839-1861) และสุลต่านอับดุลอะซีซ (ค.ศ. 1861-1876) หลังจากนั้น การปฏิรูปได้รับการสานต่อโดยนักปฏิรูปอีกหลายคนจนกระทั่งสาธารณรัฐตุรกีได้ถูกสถาปนาขึ้น

การปฏิรูปในตุรกีระหว่าง ค.ศ. 1839 ถึง 1976 ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดของยุโรป ซึ่งตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงจากจักรวรรดิที่เคยใช้ระบบศาสนรัฐไปสู่ความเป็นรัฐ-ชาติสมัยใหม่ พระราชกฤษฎีกาที่เรียกว่า “ตันซิมาต” (Tanzimat) ถือเป็นรัฐธรรมนูญ

ประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นวิถีทางให้ตุรกีเข้าไปสู่อารยธรรมตะวันตกร่วมสมัย ในวันที่ 3 พฤศจิกายน 1839 สุลต่านอับดุลมาญิด ได้ชุมนุมร่วมกับผู้สูงศักดิ์และรัฐมนตรีต่างประเทศของพระองค์ ได้อ่านแถลงการณ์ที่รู้จักกันในชื่อ “Noble Script” (Hatti-Sheriff Gulhane) และเมื่อ 17 ปีให้หลัง ในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 1856 สุลต่านองค์เดิมได้ประกาศแถลงการณ์ที่เรียกว่า “Imperial Script” (hatti-Humanyu) แถลงการณ์ทั้ง 2 ดังกล่าวถูกประกาศใช้ออกมาภายใต้การกดดัน และส่วนหนึ่งทำไปเพื่อสร้างความพอใจให้กับรัฐบาลของชาติยุโรป แม้กระนั้นก็ตาม นั่นนับเป็นการเปิดศักราชยุคสมัยแห่งการปฏิรูปในตุรกีซึ่งถูกเรียกว่า “ตันซิมาต” (Tanzimat)

บทบัญญัติที่สำคัญๆ ของตันซิมาตถูกนำเสนออยู่ใน Noble Script เอกสารฉบับนี้ระบุให้มีการจัดตั้งสถาบันใหม่ๆ ที่จะประกันถึงความมั่นคงของชีวิต ทรัพย์สินและเกียรติยศศักดิ์ศรีให้แก่พลเรือนของจักรวรรดิโดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติและศาสนา อีกทั้งยังกำหนดให้มีการพัฒนาระบบมาตรฐานการจัดเก็บภาษีเพื่อขจัดวิธีการละเมิดและความไม่เป็นธรรมในการฝึกอบรมและการเกณฑ์ทหารเข้ากองทัพ และระบุถึงความเท่าเทียมกันระหว่างผู้ที่เป็นมุสลิมและผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม (คริสเตียนและยิว) ที่อาศัยอยู่ในจักรวรรดิ นอกจากนั้น ก็ยังมีมาตรการอื่นๆ อีกที่ถูกนำมาปฏิบัติใช้ภายใต้การนำของมุขมนตรีหลวงที่ชื่อ มุสตอฟา รอชีด ปาชาห์ (Mustafa Rashid Pasha) การปฏิรูปดังกล่าวยังรวมถึงการจัดตั้งระบบโรงเรียนที่เน้นทางโลกใหม่ๆ ขึ้น การจัดระเบียบกองทัพใหม่ตามระบบการเกณฑ์ทหารของรัสเซีย การจัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรแห่งแคว้นต่างๆ ตลอดจนการกำหนดให้มีประมวลกฎหมายอาญาและการพาณิชย์ใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ ซึ่งส่วนใหญ่ลอกเลียนแบบมาจากฝรั่งเศส กฎหมายเหล่านี้ถูกนำไปใช้โดยศาลของรัฐที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นใหม่ ซึ่งมีอิสระจากอุลามาอฺ (Ulama) หรือผู้รู้ทางศาสนา

นอกเหนือจากที่กล่าวมาข้างต้น ในยุคสมัยของตันซิมาต รัฐบาลยังได้ส่งเสริมให้มีการส่งนักศึกษาไปประเทศตะวันตก โรงเรียนสตรีแห่งแรกเปิดดำเนินการใน ค.ศ. 1861 ต่อมา “สมาคมวิทยาศาสตร์ออตโตมาน” (Ottoman Scientific Society) ได้ถูกจัดตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1862 ยุคสมัยตันซิมาตได้ผลิตโรงเรียนใหม่ๆ สำหรับนักเขียนชาวตุรกี ซึ่งกลายเป็นกลุ่มคนที่เปลี่ยนรูปโฉมของวรรณกรรมตุรกีทั้งในแง่ของเนื้อหาและรูปแบบ ใน ค.ศ. 1856 Imperial Script ได้กำหนดให้ขจัดความแตกต่างที่ปรากฏอยู่ระหว่างชาวมุสลิมกับคริสเตียน อีกทั้งยังให้สิทธิต่างๆ แก่ชาวคริสเตียนเท่าเทียมกับชาวมุสลิม ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่ายุคการปฏิรูปสมัยตันซิมาต ได้วางรากฐานต่อการทำให้รัฐออตโตมานค่อยๆ เป็นสมัยใหม่

การปฏิรูปทั้งหมดตลอดจนคำประกาศต่างๆ ก็ใช่ว่าจะปราศจากการต่อต้าน กลุ่มสำคัญที่คัดค้านการปฏิรูปคือ กลุ่ม “ยังเติร์ก” (Young Turk) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต้องการสร้างสังคมใหม่ให้แก่จักรวรรดิออตโตมาน สมาชิกจำนวนมากของกลุ่มยังเติร์กได้รวมตัวกันจัดตั้งสมาคมลับขึ้นใน ค.ศ. 1865 โดยใช้ชื่อว่า “พันธมิตรรักชาติ” (Patriotic Alliance) พวกเขาคือกลุ่มชายหนุ่มรุ่นแรกๆ ที่ไม่พอใจกลไกของรัฐที่จะทำให้เกิดความทันสมัย แต่พวกเขาต้องการที่จะสถาปนาราชวงศ์กษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญและฟื้นฟูระบอบอิสลามขึ้นมา กลุ่มคนเหล่านี้อาจเรียกได้ว่า

เป็นกลุ่ม “ออตโตมานหนุ่ม” (Young Ottoman) เพื่อที่จะแยกแยะพวกเขาออกจากกลุ่มตันซิมาต ซึ่งเป็นกลุ่มที่มาก่อนพวกเขาและกลุ่ม “ยังเติร์ก” หรือ “เติร์กหนุ่ม” ที่เกิดขึ้นมาหลังจากพวกเขา

พันธมิตรรักชาติหรือ “ออตโตมานหนุ่ม” ยอมรับในหลักการชาตินิยมและแนวคิดประชาธิปไตย นามิก กามาล ปาชาห์ (Namik Kemal Pasha) ถือเป็นผู้นำทางความคิดคนสำคัญของกลุ่มนี้ ในความคิดของเขา กลุ่มตันซิมาตนั้นบรรลุถึงการทำให้เกิดความทันสมัยได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถปลดปล่อยปัจเจกชนให้รอดพ้นจากการกดขี่ภายในและไม่สามารถปลดปล่อยชาติให้รอดพ้นจากการครอบงำของต่างชาติ ตลอดช่วงที่เขามีชีวิต เขาพยายามผสมกลมกลืนอิสลามเข้ากับหลักเหตุและผล อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1978 ขบวนการ “ออตโตมานหนุ่ม” ได้ถึงจุดจบ พวกเขาล้มเหลวที่จะเอาอุดมการณ์ของตะวันตกเข้าไปรวมไว้ในสถาบันการเมืองของอิสลาม แต่อย่างน้อยพวกเขาก็ประสบความสำเร็จในการนำเสนอค่านิยมใหม่ๆ ให้แก่ชาวเติร์ก

จาก ค.ศ. 1878 จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1908 สุลต่านอับดุลฮามิดที่ 2 นับเป็นผู้นำที่มีบทบาทสำคัญของตุรกี พระองค์เป็นผู้นำคนแรกที่เริ่มเปลี่ยนให้อำนาจของกษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่เมื่อเกิดความล้มเหลว พระองค์จึงตัดสินใจใช้แนวทางเผด็จการดำเนินการปฏิรูปพระองค์ต่อต้านทุกๆ ขบวนการที่พยายามจำกัดอำนาจของสุลต่าน ด้วยเหตุนี้ บรรดาสมาชิกผู้สืบเจตนารมณ์ของกลุ่ม “ออตโตมานหนุ่ม” จึงได้รวมตัวกันเพื่อวางแผนโค่นล้มสุลต่าน

ใน ค.ศ. 1889 กลุ่มนักเรียนแพทย์ภายใต้การนำของ อิบรอฮีม เอลเดมห์ (Ibrahim Eldhem) ได้จัดตั้งสมาคมขึ้น ซึ่งภายหลังรู้จักกันในชื่อ “คณะกรรมาธิการแห่งสหภาพและความก้าวหน้า” (Committee of Union and Progress : CUP) CUP ถือเป็นกลุ่มที่สวามิภักดิ์ต่อรัฐออตโตมาน ในเดือนกรกฎาคม 1908 CUP ได้ปลุกปั่นให้กองทัพทำการปฏิวัติเพื่อที่จะบังคับให้สุลต่านอับดุลฮามิดฟื้นฟูรัฐธรรมนูญขึ้นมาใช้ใหม่ กลุ่มชาติพันธ์และศาสนาทั้งหมดในจักรวรรดิออตโตมานสนับสุนแนวทางของ CUP มีการจัดการเลือกตั้งรัฐสภาครั้งใหม่เกิดขึ้น พวกเขาเริ่มทำการเปลี่ยนแปลงหลายๆ อย่าง นักปฏิรูปเหล่านี้เรียกตนเองว่า พวก “เติร์กหนุ่ม” หรือ “Young Turks” ความจริง การขึ้นสู่อำนาจของกลุ่ม “เติร์กหนุ่ม” ได้เป็นสัญญาณล่วงหน้าที่บอกถึงการปฏิวัติหลายๆ ครั้งที่ตามมา อันเป็นการปฏิวัติที่เปลี่ยนแปลงรูปโฉมทางการเมืองของตะวันออกกลาง นับตั้งแต่ ค.ศ. 1908

ในช่วงต้นของ ค.ศ. 1909 CUP ได้รวบรวมและเสริมอำนาจของตน และเดินหน้าปฏิรูปโดยเน้นแนวทางโลกวิสัย รัฐบาลใหม่ที่นำโดย CUP ได้นำเสนอโครงการมากมายตามกรอบแนวคิดของกลุ่มตันซิมาต การศึกษาทั้งในระดับกลางและระดับสูงมีการเรียนการสอนโดยใช้ภาษาตุรกี การศึกษาทางโลกได้ขยายออกไปในทุกๆ ระดับ ในขณะที่การศึกษาของสตรีก็ได้รับการส่งเสริม โดยมีนักปลดปล่อยอิสรภาพสตรีอย่างเซีย โกกัลป์ (Zia Gokalp) และคอลิด อีดิป (Khalide Edib) เป็นผู้นำที่สำคัญ การเปิดโรงเรียนรัฐบาลใน ค.ศ. 1911 และการที่ผู้หญิงกล้าเดินออกมาปรากฏโฉมในที่สาธารณะโดยปราศจากผ้าคลุมศรีษะได้นำไปสู่การเรียกร้องให้ผู้หญิงมีความเท่าเทียมกับผู้ชายอย่างรวดเร็ว กฎหมายใหม่ของปี ค.ศ. 1916 ได้ให้สิทธิต่อ

ผู้หญิงในการหย่าร้างกับสามีในกรณีที่สามีมีชู้ มีการละเมิดสิทธิหรือแม้แต่ในกรณีที่สามีต้องการแต่งงานใหม่ การปฏิรูปเหล่านี้ส่วนใหญ่มีผลดีต่อผู้หญิงตามชนบท

นอกจากนั้น กลุ่ม “เติร์กหนุ่ม” ยังได้ปรับปรุงการคมนาคมขนส่งในส่วนเทศบาลและสาธารณประโยชน์อื่นๆ เริ่มมีการเกณฑ์ทหารจากคนที่ไม่ใช่มุสลิม และรัฐบาลได้ดำเนินการขจัดความแตกต่างทางชาติพันธ์ แต่ในกรุงอิสตันบูลก็ยังคงใช้กฎอัยการศึกอยู่ การพัฒนากองทัพให้ทันสมัยก็ยังคงดำเนินการต่อไป ใน ค.ศ. 1912 CUP ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งและได้ริเริ่มนโยบายใหม่ๆ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดชาตินิยมตุรกีโดยได้รับแรงบันดาลใจจากงานเขียนของเซีย โกกัลป์ ซึ่งเน้นถึงความสำคัญเรื่องตุรกีนิยมเป็นพื้นฐานหลักของการสวามิภักดิ์ และต่อมาแนวคิดนี้ก็ถูกสืบสานต่อโดย มุสตอฟา กะม้าล (Mustafa Kamal Pasha) ในยุคที่จักรวรรดิได้ล่มสลายไปแล้ว (หลังสงครามโลกครั้งที่ 1) มุสตอฟา กะม้าล เชื่อว่าโครงสร้างที่เป็นกึ่งการเมืองกึ่งศาสนาของตุรกี ตลอดจนองค์การอิสลามนั้นล้าสมัยและเป็นของต่างชาติ ดังนั้น เขาจึงต้องการรื้อถอนโครงสร้างของศาสนาออกเพราะเห็นว่าเป็นปัจจัยที่ขว้างกั้นความก้าวหน้า

ตุรกีได้ประกาศเป็นสาธารณรัฐในปี ค.ศ. 1923 และมุสตอฟา กามาลได้เป็นประธานาธิบดีคนแรกของประเทศ เขาต้องการเปลี่ยนแปลงชีวิตทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของชาวตุรกี หลังจากที่ได้ขึ้นมามีอำนาจ เขาได้เริ่มดำเนินการปฏิรูป เขาได้สั่งปิดสถาบันที่ตั้งขึ้นมาโดยอิงกฎหมายอิสลาม ในวันที่ 20 เมษายน 1924 รัฐธรรมนูญฉบับแรกของสาธารณรัฐถูกประกาศใช้ เป็นผลให้ระบอบสุลต่านและเคาะลีฟะฮ์ถูกยกเลิก มุสตาฟา กามาลต้องการมอบโอกาสให้ชาวเติร์กได้สร้างรัฐตุรกีใหม่ขึ้นมา แนวคิดตุรกีนุวัติ (Turkification) ของกามาลไม่ใช่การบังคับให้ผู้ที่ไม่ใช่เติร์กใช้ภาษาและวัฒนธรรมของเติร์ก แต่เป็นการกำจัดผู้ที่ไม่ใช่เติร์กหรือองค์ประกอบที่ไม่ใช่เติร์กให้หมดไป เขาได้รับแรงบันดาลใจอย่างมากจากแนวคิดของนักคิดชั้นนำชาวเติร์กอย่างเซีย โกกัลป์ ในเรื่องของอารยธรรมและวัฒนธรรม

มุสตอฟา กะม้าลใช้เวลา 15 ปีสุดท้ายในชีวิตของเขา เพื่อที่จะเปลี่ยนตุรกีจากฐานรากที่เป็นอิสลามมาเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ เขาตัดสินใจทำลายอำนาจของอิสลาม ซึ่งเขาเชื่อว่าเป็นปัจจัยกีดกั้นการทำให้ตุรกีมีความทันสมัย ใน ค.ศ. 1924 สภาสูงสุดแห่งชาติ (Grand National Assembly) ได้ผ่านกฎหมายสั่งปิดสำนักซูฟี และโรงเรียนสอนศาสนา ล้มเลิกทรัพย์สินวะกัฟ (Waqf) และตำแหน่งผู้นำสูงสุดทางศาสนา (sheikh ul Islam) และได้แทนที่กฎหมายอิสลามด้วยกฎหมายที่ดัดแปลงมาจากกฎหมายแพ่งของสวิสเซอร์แลนด์ ในทิศทางนี้ เขาได้สั่งปิดศาสนสถานทุกประเภท และยึดทรัพย์สินของศาสนสถานเหล่านี้มาเป็นของรัฐ

นอกจากนั้น มุสตอฟา กามาลยังให้ความสนใจเรื่องการปลดปล่อยสตรีจากพันธนาการทุกชนิด สมาคมที่ใช้ชื่อว่า “สมาคมพิทักษ์สิทธิสตรี” ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อดูแลด้านสวัสดิการแก่ผู้หญิง เขาต่อต้านหมวก “Fez” หรือหมวกของตุรกีทรงกระบอกที่มีพู่ห้อย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชาวเติร์ก แล้วบังคับให้ประชาชนใช้หมวกแบบยุโรปแทน ปฏิทินการเงินของออตโตมานถูกแทนที่ด้วยปฏิทินกรีก วันหยุดราชการจากที่เคยเป็นวันศุกร์กลายเป็นวันอาทิตย์ และการอะ

ซาน (การเรียกเชิญชวนให้มาละหมาด) หรือแม้กระทั่งการอ่านคัมภีร์อัล-กุรอาน จากที่เคยเป็นภาษาอาหรับ ประชาชนถูกบังคับให้ใช้ภาษาตุรกีแทน

การปฏิรูปของมุสตาฟา กะม้าลได้แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของพลเรือนชาวตุรกีแทบทั้งหมดอย่างลึกซึ้ง นอกจากนั้น เขายังลดความสำคัญของภาษาตุรกี เพราะแทนที่เขาจะให้ใช้ตัวอักษรของออตโตมาน เขากลับให้ใช้ตัวอักษรลาตินแทน แต่ก็ทำให้ชาวตุรกีเรียนภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส หรือภาษาของยุโรปอื่นๆ ได้ง่ายขึ้น ในทางตรงข้าม การเรียนภาษาอาหรับและภาษาตุรกีออตโตมานก็กลายเป็นเรื่องยาก อีกสัญลักษณ์ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการทำให้เป็นตะวันตกคือการที่สภาสูงสุดแห่งชาติได้ผ่านกฎหมายให้ชาวเติร์กใช้ชื่อสกุลแทนชื่อเดิม การปฏิรูปต่างๆ เหล่านี้ที่ดำเนินการโดยมุสตอฟา กามาล นับเป็นการเชื่อมต่อการปฏิรูปให้เป็นตะวันตกมาจากนโยบาย Nizam-i-Jadid ของสุลต่านซาลีม มาถึงสุลต่านมะห์มูดที่ 2 ต่อไปยังการปฏิรูปในยุคของตันซิมาต จากนั้นคือรัฐธรรมนูญ ปี ค.ศ. 1876 กลุ่ม “เติร์กหนุ่ม” และอุดมการณ์ของ เซีย โกคัลป์

3.11. อิหร่าน: ยุคก่อนประวัติศาสตร์อิสลามถึงการปฏิวัติอิหร่าน

อิหร่านเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์สืบเนื่องยาวนานมาไม่น้อยกว่า 4,000 ปี กลุ่มชนเชื้อชาติอารยันซึ่งอพยพมาจากดินแดนบริเวณแทบทะเลอารัลได้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ ในช่วง 1,000 ปีแรกของประวัติศาสตร์อิหร่าน ได้มีอาณาจักรมากมายหลากหลายผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาปกครอง ในช่วงประมาณ 600 ปีก่อนคริสตกาล กษัตริย์ไซรัสมหาราช ทรงจัดตั้งราชวงศ์อะคามีนิดขึ้น (ซึ่งนับเป็นราชวงศ์แรกของอิหร่าน) หลังจากได้รับชัยชนะเหนือชนชาติมิดีสทางภาคเหนือของอิหร่าน พระองค์ทรงรวบรวมประชาชนเชื้อชาติเปอร์เซียให้เป็นปึกแผ่น พระองค์ทรงทำสงครามขยายดินแดนออกไปมากมายทั้งทางด้านตะวันออกกลางและดินแดนเอเชียกลาง เรื่อยไปจนจรดดินแดนที่เรียกว่าปากีสถานในปัจจุบัน

มีการสันนิษฐานกันว่าเมืองเก่าแก่อย่างเปอร์ซีโปลิส ถูกสร้างขึ้นในสมัยของกษัตริย์ไซรัส ส่วนเมืองหลวงของราชวงศ์อะคามีนิดคือเมืองพาซาร์การ์ด ถูกสร้างขึ้นในดินแดนที่เรียกว่าฟาร์ส กษัตริย์ไซรัสสิ้นพระชนม์ในปี 529 ก่อนคริสตกาล พระศพของพระองค์ถูกฝังที่เมืองพาซาร์การ์ด ซึ่งไม่ไกลจากเมืองเปอร์ซีโปลิสมากนัก

จักรพรรดิ์องค์ต่อมาของราชวงศ์อะคามีนิดคือพระเจ้าดาริยูส พระองค์ทรงปกครองและพัฒนาอาณาจักรสืบต่อจากพระเจ้าไซรัส พระองค์ตั้งความหวังที่จะยึดเมืองเอเธนส์ของกรีก แต่ก็ทำไม่สำเร็จในรัชสมัยของพระองค์ ครั้นราชโอรสของพระองค์คือกษัตริย์เซอร์เซสขึ้นมาสืบต่ออำนาจ พระองค์ก็พยายามที่จะพิชิตเอเธนส์อีก แต่ก็ถูกตีพ่าย อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าจักรวรรดิ์ที่ยิ่งใหญ่ของอิหร่านหรือเปอร์เซียในอดีตได้ถูกสถาปนาขึ้นโดยกษัตริย์ไซรัส และได้เจริญรุ่งเรืองอยู่รอดมาได้มากกว่า 200 ปี จนกระทั่งถูกโค่นล้มในปี 400 ก่อนคริสตกาลโดยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ซึ่งได้ทำลายเผาผลาญเมืองเปอร์ซีโปลิส พระเจ้าอเล็กซานเดอร์และบรรดาขุนศึก ผู้สืบอำนาจต่อจากพระองค์ได้จัดตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้น และขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมกรีกไปทั่วดินแดนแถบนั้น

กรีกได้ปกครองดินแดนดังกล่าวจนกระทั่งถึงปี 200 ก่อนคริสตกาล ต่อจากนั้นพวกปาร์เรียนจึงได้ยึดอำนาจของเปอร์เซียกลับคืนมาได้จากการยึดครองของพวกกรีก พวกเปอร์เซียนั้นมีความสัมพันธ์กับชาวเปอร์เซียโดยพวกเขาถือว่าตนเองเป็นผู้ที่มาสืบสานอำนาจต่อจากราชวงศ์อะคามีนิดและยอมรับศาสนาโซโรอัสเตอร์เป็นศาสนาทางการ หลังจากที่พวกปาร์เซียนใช้เวลาปกครองดินแดนแห่งนี้เป็นเวลากว่า 350 ปี ราชวงศ์ปาร์เซียนก็ถูกโค่นล้มโดยราชวงศ์ซัสซานียะฮ์ ซึ่งปกครองเปอร์เซียต่อมาเป็นเวลาอีกกว่า 400 ปี

กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดของราชวงศ์นี้คือ เนาชีรวาน (Nowshirwan) หรือคุสโรที่ 1 (531-579) พระองค์ทรงจัดตั้งระบบการบริหารพลเรือนขึ้น ทรงกำจัดความชั่วร้ายที่มีอยู่ในระบบการบริหารปกครองแผ่นดิน มีการจัดเก็บภาษีที่ดิน ทำนุบำรุงการทดน้ำและการคมนาคมขนส่ง ตลอดจนการปรับปรุงพัฒนากองทัพทหารด้วย ระบบการปกครองของพระองค์ได้ถูกพวกกรีกโรมันนำไปปรับปรุงใช้ในเวลาต่อมา

นอกจากนั้น พระองค์ยังจัดให้มีการทำมาค้าขายระหว่างหัวเมืองต่างๆ มีการกำหนดราชาศัพท์สำหรับใช้ในการปกครอง ทรงเป็นกษัตริย์ที่รักษาไว้ซึ่งความยุติธรรมและเป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปะวิทยาการ กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ซัสซานียะฮ์คือกษัตริย์คุสโร ปาร์เวส พระองค์ทรงสนพระทัยในด้านศิลปะและวรรณกรรม อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 642 ชาวอาหรับมุสลิมก็ได้เข้ามาพิชิตอาณาจักรเปอร์เซียแห่งนี้ในยุคสมัยของกษัตริย์ยาร์ซดิเกิร์ดที่ 3 (ค.ศ. 632-651)

อิหร่านเป็นชาติที่มีอารยธรรมเก่าแก่และมีชื่อเสียงที่สุดชาติหนึ่งในโลก ก่อนหน้านี้อิหร่านเป็นที่รู้จักกันนามว่า “ฟาริส” จนกระทั่ง ค.ศ. 1934 คำว่าอิหร่านที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้มาจากคำว่า “อารยัน” ซึ่งหมายถึงดินแดนของอารยัน ในสมัยโบราณ เขตแดนของอิหร่านและอัฟกานิสถานแตกต่างไปจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การแบ่งแยกประเทศและพรมแดนของอิหร่าน อัฟกานิสถานและประเทศมุสลิมเกิดใหม่อย่างเช่นตาจิกิสถาน คาซัคสถาน อุซเบกิสถานและอาเซอร์ไบญานในปัจจุบันก็แตกต่างไปจากในสมัยก่อน ทั้งนี้เพราะดินแดนเหล่านี้บางครั้งก็เป็นส่วนหนึ่งของอิหร่านและบางครั้งก็เป็นส่วนหนึ่งของอัฟกานิสถาน

อิหร่านถูกมุสลิมยึดครองได้ในสมัยของเคาะลีฟะฮ์อุมัรฺ หลังจากนั้น คนอิหร่านก็ค่อยๆ หันมารับนับถืออิสลาม ในตอนแรก รัฐบาลอิสลามจากส่วนกลางได้แต่งตั้งผู้ปกครองให้ไปทำหน้าที่ปกครอง เมื่อขบวนการอับบาซีเริ่มต่อต้านการปกครองของราชวงศ์อุมัยยะฮ์ อบูมุสลิม คุรอซานีผู้นำที่เฉลียวฉลาดชาวอิหร่านได้มีส่วนอย่างสำคัญในการเคลื่อนไหวจนขบวนการนี้ประสบผลสำเร็จ พี่น้องชาวอิหร่านที่มีชื่อเสียงสองคน คือ ยะกูบ ซัฟฟารีและอุมโร ซัฟฟารีก็มีส่วนอย่างสำคัญต่อความสำเร็จของขบวนการนี้ด้วยเช่นกัน ดังนั้น เมื่อขบวนการอับบาซีได้รับชัยชนะ บุคคลทั้งสามนี้จึงได้รับการยกย่องจากพวกอับบาซีเป็นอย่างมาก แต่อย่างไรก็ตาม ต่อมาพวกอับบาซีได้แยกตัวออกมาจากบุคคลเหล่านี้และหาทางที่จะบั่นทอนอำนาจและชื่อเสียงของคนทั้งสามในอิหร่าน

ราชวงศ์ซัฟฟารีปกครองอิหร่านตั้งแต่ ค.ศ. 867-973 รัฐบาลนี้เป็นรัฐบาลอิหร่านล้วนๆ ที่ได้ถูกตั้งขึ้นมาคู่กับรัฐบาลในแบกแดดและสร้างความเสียหายให้แก่รัฐบาลแห่งแบกแดดเป็นอย่างมาก ในขณะที่อยู่ในอำนาจ ราชวงศ์นี้สามารถยึดครองคุรอซาน ซีสถาน ฟาริส เคอร์มาน เฮราตและบาลัคไว้ได้ ศิลปะและวิทยาการของเปอร์เซียในอิหร่านมีความเจริญรุ่งเรืองมากในยุคนี้

ยุคของราชวงศ์ซามานีได้เริ่มขึ้นทันทีหลังจากยุคของราชวงศ์ซัฟฟารีและราชวงศ์นี้ได้ปกครองอิหร่านมาจนถึง ค.ศ. 999 อาณาจักรซามานีได้ถูกก่อตั้งขึ้นโดยอะซัดดุดดีน ซามานี (Asad-ud-Din Samani) ซึ่งเป็นหัวหน้าคนหนึ่งของบาลัค (Balakh) พวกซามานีให้การสนับสนุนเคาะลีฟะฮฺมะมูน อัรฺเราะซีดในการพยายามขึ้นมาดำรงตำแหน่งเคาะลีฟะฮฺ หลังจากที่ได้อำนาจแล้ว เคาะลีฟะฮ์ก็ให้การอุปถัมภ์แก่อะซัดดุดดีนโดยแต่งตั้งลูกชายสี่คนของเขาให้เป็นผู้ปกครองสะมาร์กันด์ (Samargand) ฟัรฺฆานา (Farghana) ชีช (Shish) และเฮราต (Herat)

มาตรการดังกล่าวได้ทำให้อำนาจและชื่อเสียงของราชวงศ์ซามานีขยายออกไปกว้างไกล หลังจากอะซัดดุดดีนแล้ว นัศร์และอิสมาอีลหลานของเขาสองคนก็ขึ้นมาสืบทอดอำนาจการปกครองอาณาจักรซามานีต่อ อิสมาอีลได้ขยายอาณาจักรออกไปโดยการยึดครองดินแดนหลายแห่งของคุรอซานและมะวาร์อันนะฮารฺเอาไว้ แม้แต่เคาะลีฟะฮฺแห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ก็ยอมรับว่าเขาเป็นกษัตริย์คนหนึ่ง

นัศร์ที่ 1 และนัศร์ที่ 2 เป็นผู้ปกครองที่มีชื่อเสียงของราชวงศ์ซามานี ในตอนนั้น เมืองบุคอรอเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรซามานี ศิลปะและวิทยาการของเปอร์เซียเจริญรุ่งเรืองในบุคอรอและสะมาร์คันด์ นอกจากนั้นแล้ว ยุคนี้ยังเป็นจุดเริ่มต้นของกวีเปอร์เซีย กวีที่มีชื่อเสียงที่สุดของยุคซามานีก็คือราวด์กี

อับดุล มาลิก ผู้ปกครองคนที่ห้าของราชวงศ์ซามานีได้แต่งตั้ง อะลัปตาญิน (Alaptagin) บริวารของเขาคนหนึ่งเป็นผู้ปกครองคุรอซาน แต่ต่อมา อะลัปตาญินก็ได้ตั้งอาณาจักรอิสระของตนขึ้นมาในฆอสนี หลังจากอะลัปตาญินแล้ว สะบัคตาญิน (Sabaktagin) ลูกเขยของเขาก็ขึ้นมาสืบอำนาจต่อและใน ค.ศ. 997 มะห์มูดลูกชายของเขาเองก็ขึ้นมาครองอำนาจ

อาณาจักรฆอสนาวีแห่งอิหร่าน

มะห์มูด ฆอสนาวี (Mahmud Ghasnavi) ได้สร้างความพ่ายแพ้ให้แก่เอลิกคาน (Elig Khan) กษัตริย์ของราชวงศ์ซามานีและได้ผนวกดินแดนของกษัตริย์แห่งซามานีไว้ในดินแดนของตน อาณาจักรฆอสนาวีในเวลานั้นประกอบไปด้วยอัฟกานิสถาน คุรอซาน ซีสสถานและอิหร่านตะวันออก สุลต่านมะห์มูดเป็นคนหนุ่มที่ชาญฉลาด เป็นมุสลิมที่ซื่อสัตย์และเป็นผู้ปกครองที่กล้าหาญ เขาได้นำทหารบุกอินเดียถึง 17 ครั้ง การบุกครั้งแรกมีขึ้นใน ค.ศ. 1001 ซึ่งในการบุกครั้งนั้นได้มีการยึดครองพื้นที่บางส่วนตามแนวเขตแดนไว้ ใน ค.ศ. 1002 เขาได้โจมตีใจปาล (Jai Pal) ราชาฮินดูแห่งอินเดียจนพ่ายแพ้ใกล้เมืองเปชาวาร์ ใน ค.ศ. 1005 เขาได้ยึดครองมุลตาน ใน ค.ศ. 1008 เขาได้ลงโทษใจปาลลูกชายของอนันทปาลในฐานที่ละเมิดสัญญา สุลต่านมะห์มูดได้บุกแคว้นแคชเมียร์ถึงสองครั้ง ใน ค.ศ. 1018 เขาได้บุกไปถึงแม่น้ำยุมนาและเลยเข้าไปถึงกอนุช (Qanuj) เขาได้บุกลาฮอร์ใน ค.ศ. 1021 และได้โจตีราชาพิมเสน (Raja Bhim Sen) หลังจากนั้น เขาก็ได้ผนวกปัญจาบไว้ในอาณาจักรของเขาและแต่งตั้งผู้ปกครองคนหนึ่งให้ทำหน้าที่ปกครองที่นั่น นอกจากนั้นแล้ว เขายังได้ทำให้ราชาฮินดูแห่งกาวาเลียร์ (Gawaliar) ต้องจ่ายภาษีให้เขาด้วย

ใน ค.ศ. 1026 มะห์มูด ฆอสนาวีได้บุกอินเดียเป็นครั้งที่ 16 การบุกครั้งนี้มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก กล่าวคือ ในเมืองคาเธียวาร์ (Kathiawar) เคยมีวิหารใหญ่ของชาวฮินดูแห่งหนึ่งที่โสมนาถ วิหารแห่งนี้เป็นที่ตั้งของเทวรูปขนาดใหญ่องค์หนึ่ง เมื่อสุลต่านจะทำลายเทวรูปนั้น พวกพระก็ได้ก้มลงแทบเท้าของเขาและขอร้องเขามิให้ทำลายเทวรูปองค์นั้น โดยเสนอที่จะให้เงินจำนวนมากมายมหาศาลแก่เขา แต่สุลต่านกลับบอกพวกพระเหล่านั้นว่าเขามาอินเดียเพื่อทำลายการเคารพบูชาเทวรูปมากกว่าที่จะมาเพื่อหวังความมั่งคั่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อเขาทุบเทวรูปนั้นแตกออกเป็นเสี่ยง เขาก็ได้พบว่าในเทวรูปองค์นั้นมีทรัพย์สมบัติ

และอัญมณีอันมีค่ามากมายเก็บซ่อนอยู่ข้างใน การบุกอินเดียครั้งที่ 17 ซึ่งเป็นการบุกครั้งสุดท้ายของสุลต่านเป็นการบุกพวกอินเดียที่ลอบโจมตีกองทัพของเขาในขณะที่เดินทางกลับจากโสมนาถ

ชีวิตเกือบทั้งหมดของสุลต่านมะห์มูดได้ถูกทุ่มเทให้กับการต่อสู้ เขาเสียชีวิตใน ค.ศ. 1030 ในตอนนั้น อาณาจักรฆอสนาวีมีอาณาเขตตั้งแต่ทะเลคาซาร์ (Khazar Sea) และอิรักไปจนถึงแม่น้ำคงคาและจากทะเลอารัลและมะวาร์ อันนะฮาร์ไปจนถึงทะเลอาหรับ ซินด์และราชปุตนะ

ราชวงศ์ปาห์เลวีและการปฏิวัติขาว

นอกจากราชวงศ์ซามานีแล้วก็มีราชวงศ์อื่นๆ เกิดขึ้นในอิหร่าน เช่น ราชวงศ์ซ็อฟฟาวี (Saffavids) ราชวงศ์กอจารี (Qacharis) ราชวงศ์ปาห์เลวี (Pahlevis) เป็นต้น ราชวงศ์เหล่านี้เกิดขึ้นมาแล้วก็สิ้นสุดลงไปทีละราชวงศ์ ราชวงศ์ปาห์เลวีเป็นราชวงศ์สุดท้ายที่เป็นสัญลักษณ์ของระบบกษัตริย์ในอิหร่าน

ใน ค.ศ. 1925 เมื่ออะหมัด กอจาร์ถูกโค่นอำนาจ ริฎอ (หรือเรซา) ข่าน นายทหารคนหนึ่งก็ได้ตั้งฉายาปาห์เลวีขึ้นและอ้างตนเป็นจักรวรรดิแห่งอิหร่าน ในระหว่างการปกครองของริฎอ ชาห์ ปาห์เลวี ประเทศอิหร่านมีความเจริญก้าวหน้ามาก การปกครองของเขาเป็นการประกาศถึงยุคแห่งความทันสมัย การค้าและการอุตสาหกรรมเจริญรุ่งเรืองและได้มีการตั้งธนาคารชาติขึ้นในอดีต รัสเซียและอังกฤษได้ทำการโจมตีอิหร่านครั้งแล้วครั้งเล่าโดยมีเจตนาที่จะยึดครองดินแดนของอิหร่าน ดังนั้น เพื่อเป็นมาตรการป้องกันการโจมตีดังกล่าว สัญญาป้องกันร่วมกันระหว่างสามประเทศคืออิหร่าน อัฟกานิสถานและตุรกีจึงได้ถูกทำขึ้นใน ค.ศ. 1937

ใน ค.ศ. 1941 ริฎอ ชาห์ได้สละอำนาจให้แก่มุฮัมมัด ริฎอ ชาห์ ปาห์เลวี ลูกชายของเขา ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทหารรัสเซีย อังกฤษและอเมริกาได้เข้ามาในอิหร่านเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตน หลังสงคราม อังกฤษและอเมริกาได้ถอนกองทหารของตนกลับไป แต่รัสเซียยังคงกองทหารของตนอยู่ แต่ในที่สุด กองทหารรัสเซียก็ต้องถอนออกไปตามมติของสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1946 ในช่วงเวลาหลังสงคราม ได้มีการปฏิวัติครั้งใหญ่เกิดขึ้นในอิหร่านภายใต้การนำของมุฮัมมัด ริฎอ ชาห์ ปาห์เลวี การปฏิวัติดังกล่าวนี้เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “การปฏิวัติขาว”

จากระบบกษัตริย์สู่ระบบประชาธิปไตยอิสลาม

มุฮัมมัด ริฎอ ชาห์ ปาห์เลวีเป็นจักรพรรดิคนสุดท้ายของอิหร่าน ถึงแม้เขาจะทำให้อิหร่านพัฒนาไปอย่างมาก แต่ด้วยความที่ไม่คำนึงถึงอิสลาม ในที่สุดเขาก็ถลำลึกเข้าไปติดกับดักของลัทธิชาตินิยม ลัทธิคลั่งชาติ และลัทธิแบ่งแยก เขาภาคภูมิใจในความเป็นอารยันมากกว่าการเป็นมุสลิมในขณะที่มวลชนชาวอิหร่านเป็นมุสลิมที่เคร่งครัด ดังนั้น จักรพรรดิจึงไม่ได้รับการเคารพนับถือจากประชาชนของตนเอง ขณะเดียวกัน อยาตุลลอฮ์ รูฮุลลอฮ์ โคไมนี ผู้นำศาสนาที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งซึ่งถูกเนรเทศอยู่ในต่างประเทศก็กำลังได้รับความนิยมจากประชาชนทั่วไป

เพิ่มขึ้นทุกวัน ในที่สุด อยาตุลลอฮ์ โคไมนีก็เดินทางกลับประเทศใน ค.ศ. 1979 และโค่นอำนาจรัฐบาลของจักรพรรดิปาห์เลวีลง หลังจากนั้น อิหร่านก็ประกาศตัวเป็นสาธารณรัฐอิสลาม ชาห์ถูกโค่นอำนาจต้องหลบหนีออกไปจากอิหร่าน หลังจากที่ใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศได้ระยะหนึ่ง ในที่สุด จักรพรรดิแห่งอิหร่านก็เสียชีวิตลงด้วยโรคมะเร็งใน ค.ศ. 1980 ที่โรงพยาบาลทหารในอียิปต์

ทันทีที่ขึ้นมามีอำนาจ อยาตุลลอฮ์ โคไมนีและพรรคการเมืองของท่านก็เริ่มทำการปฏิรูปสังคมขนานใหญ่ในสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน ถึงแม้จะถูกต่อต้านอย่างรุนแรงจากชาติตะวันตกที่เป็นศัตรูและกองกำลังต่อต้านอิสลาม แต่อิหร่านก็เริ่มมีความเจริญก้าวหน้าอย่างเห็นได้ชัด

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Bidwell, Robin (Ed.). Dictionary of Modern Arab History. London, Kegan Paul International, 1998.
2. Choudhury, Masudul Alam. Reforming the Muslim World. London, Kegan Paul International, 1998.
3. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
4. Fisher, S.N. The Middle East: A History. New York, McGraw-Hill, 4th edn, 1990.
5. Gibb, H.A.R. Mohammedanism. London, 1949.
6. Gibb, H.A.R. Modern Trends in Islam. Chicago. 1947.
7. Gibb, H.A.R. Studies on Civilization of Islam. London, 1962.
8. Halm, Heinz. The Fatimids and their Traditions of Learning. London, I.B. Tauris, 1997.
9. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
10. Hourani, A.H. Emergence of the Modern Middle East. London, Macmillan, 1981.
11. Hourani, A.H. A History of the Arab Peoples. London, Faber and Faber, 1991.
12. Armstrong, Karen. Islam: A Short History. Weidenfeld and Nicolson, Phoenix Press, 2002.
13. Kirk, George E. A Short History of the Middle East: From the Rise of Islam to Modern Times. New York, 1955.
14. Lewis, Bernard. The Arabs in History. Oxford University Press, 6th edn, 1993.
15. Mansfield, Peter. The Ottoman Empire and Its Successors. London, Macmillan, 1973.
16. Shaban, M.A. The Abbasid Revolution. Cambridge University Press, 1970.
17. Shulze, Reinhard. A Modern History of the Islamic World. London, I.B. Tauris, 2002.
18. Armajani, Yahya. Middle East: Past and Present. New jersey, Princeton Hall Inc., 1986.
19. Abdur Rauf (author).ประวัติศาสตร์อิสลามและโลกมุสลิม. บรรจง บินกาซัน (แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ, อัล อะมีน, 2544
20. อิมรอน มะลูลีม. อิหร่าน: ก่อนและหลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ทางนำ, 2533

4. ศาสนาในตะวันออกกลาง

4.1. ศาสนายูดาห์

กำเนิดลัทธิยูดาห์

ศาสนามีบทบาทอย่างมากในตะวันออกกลาง ภูมิภาคแห่งนี้เป็นดินแดนแหล่งกำเนิดของศาสนาสำคัญ ๆ หลายศาสนาที่เชื่อในพระเจ้าองค์เดียว คือ ยูดาห์ คริสต์เตียน และอิสลาม แม้ในปัจจุบันประชากรเกือบทั้งหมดของตะวันออกกลางจะนับถือศาสนาอิสลาม แต่การทำความเข้าใจต่อศาสนาอื่น ๆ ก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เห็นถึงพัฒนาการด้านศาสนาของภูมิภาคนี้

ศาสนายูดาห์เป็นหนึ่งในศาสนาที่เก่าแก่และมีความสำคัญในตะวันออกกลาง จำนวนของศาสนิกชนผู้นับถือศาสนานี้มีอยู่ประมาณ 14 ล้านคนทั่วโลก ซึ่งรวมประชากรชาวยิว 3.6 ล้านคนในอิสราเอลด้วย คัมภีร์ของศาสนายูดาห์ได้อธิบายไว้ว่า อับราฮัมผู้วางรากฐานศาสนาได้รับบัญชาจากพระเจ้าให้เขาและลูกหลานปกครองดินแดนอิสราเอล เขาจึงนำชาวเมืองจากเมโสโปเตเมียไปยังอียิปต์ เมื่อราว ๆ 2000 ปีก่อนคริสตศักราช แต่ 550 ปีต่อมาโมเสสกลับชักพาให้ชาวยิวจำนวนมากหลบลี้หนีภัยออกจากอียิปต์ (EXODUS) ภายใต้การนำของโจชัว

ชนชาติฮิบรู (Hebrews) หรือมีชื่ออีก 2 ชื่อ คือ ยิว (Jews) หรืออิสราเอลไลต์ (Israelites) เป็นชนเผ่าเซมิติกเผ่าหนึ่งที่ผสมกับพวกฮิตไตต์ จึงมีหน้าตาแปลกกว่าชาวเซมิติก ชาวฮิบรูไม่ชอบอยู่เป็นที่ ชอบเร่ร่อนไปในที่ต่าง ๆ จนได้มาถึงดินแดนแห่งหนึ่งมีชื่อว่า กันอาน (Canaan) หรือภายหลังเรียกว่า ปาเลสไตน์ (Palestine) มีหัวหน้าปกครองบุคคลในหมู่คณะนั้น ๆ ได้จัดระเบียบการปกครองโดยมีตุลาการ (The Judge) เป็นหัวหน้า มีอำนาจปกครองหมู่คณะ ซึ่งในขณะนั้นแยกออกเป็น 12 หมู่ แต่ละหมู่สืบเชื้อสายมาจากบุตร 12 คนของอิสราเอล (Israel) ลูกของไอซัค (Isaac) ซึ่งเป็นหลานของอับราฮัม (Abraham) บรรพบุรุษของชาวฮิบรู ตามเรื่องราวที่ปรากฏในพระคัมภีร์เก่า (The Old Testament) พวกฮิบรูเคยเข้าไปในอียิปต์และตกเป็นทาสของชาวอียิปต์อยู่ชั่วระยะหนึ่ง จนกระทั่งโมเสส (ศาสดาพยากรณ์ของลัทธิยูดาห์ มีชีวิตอยู่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก่อนคริสตกาล) ได้นำชาวฮิบรูเหล่านั้นอพยพหนีออกจากอียิปต์ในสมัยฟาโรห์เมอร์เนปตาแห่งราชวงศ์ที่ 19 พวกฮิบรูได้พร้อมใจกันนับถือพระยะโฮวาห์ (Jehovah) ซึ่งเป็นพระเจ้าแห่งความรัก ความยุติธรรม ความเมตตากรุณา แต่จะทรงพิโรธจัดเมื่อมนุษย์ทำบาปไม่ใช่พระบิดาที่อ่อนโยนเต็มไปด้วยความรัก (แต่ต่อมาด้วยความรักและความเสียสละของพระเยซู ทำให้พระเจ้ามีพระทัยอ่อนลง และกลายเป็นพระเจ้าแห่งความเมตตากรุณา ยอมยกโทษให้แก่ผู้ที่เชื่อในพระองค์และพระเยซู) เป็นพระเจ้าสูงสุดแต่พระองค์เดียว หรือที่เรียกว่า Monotheism ซึ่งแตกต่างกับชาติโบราณอื่น ๆ เช่น อียิปต์หรือบาบิโลเนียที่นับถือเทพเจ้าหลายองค์ หรือ Polytheism โมเสสได้มอบบัญญัติ 10 ประการ (The Ten Commandments) ซึ่งกล่าวกันว่าพระเจ้าเป็นผู้มอบให้เขานำมาปกครองและควบคุมศีลธรรมจรรยาให้แก่ชาวฮิบรู

ดังที่กำหนดไว้ในบัญญัติ 10 ประการ “ห้ามบูชารูปเคารพและเลิกบูชาสิ่งอื่น ๆ นอกจากพระผู้เป็นเจ้า ห้ามเอ่ยนามพระเจ้าโดยขาดความเคารพ จงนึกถึงความสำคัญของวันพักผ่อนจากการงานและการละเล่น (Sabbath) โดยถือเอาเป็นวันศักดิ์สิทธิ์เป็นวันตรงกับวัน Sabbath

จงนับถือบิดามารดาของตน ห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามประพฤติผิดในกาม ห้ามลักขโมย ห้ามเป็นพยานเท็จ ห้ามเป็นชู้กับภรรยาของเพื่อนบ้าน และห้ามอยากได้หรือยึดเอาของของเพื่อนบ้านมาเป็นสมบัติของตน”

นอกจากนั้น ในกฎหมายของโมเสสยังมีบัญญัติว่า “ถ้าหากว่าเป็นเหตุให้เกิดอันตรายประการใดก็ให้วินิจฉัยดังนี้ คือ ชีวิตแทนชีวิต ตาแทนตา ฟันแทนฟัน เท้าแทนเท้า ไหม้แทนไหม้ แผลแทนแผล รอยตีแทนรอยตี” ในหมู่บุคคลทุกชนชั้นที่ทำความผิด ไม่ให้อภิสิทธิ์แก่ชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นชาวนาและทาส ทุกคนมีความเท่าเทียมกันตามกฎหมายทุกประการ และจะถูกลงโทษรุนแรงตามความผิดตามหลักการทำตอบแทนเช่นเดียวกัน

ต่อมาราว 1,000-985 ปีก่อนคริสตกาล ได้มีการจัดระเบียบการปกครอง โดยมีกษัตริย์เป็นหัวหน้า เริ่มจากกษัตริย์ซอล (Saul) ซึ่งเป็นแม่ทัพที่มีความสามารถของฮิบรู ได้รับการยกย่องขึ้นเป็นกษัตริย์ เมื่อกษัตริย์ซอลถูกลอบปลงพระชนม์ลง เนื่องจากไปรบแพ้พวกฟิลิสไตน์ (Philistines) ซึ่งเป็นพวกที่อยู่ถัดไปทางตะวันตกบริเวณชายทะเลเมดิเตอร์เรเนียน เดวิด (David) บุตรเขยได้เป็นกษัตริย์ต่อมา ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถมาก ได้ทำการรวมหมู่คณะต่าง ๆ เข้าเป็นรัฐเมื่อ 1,000 ปีก่อนคริสตกาล หลังจากกษัตริย์เดวิดสิ้นพระชนม์แล้ว กษัตริย์โซโลมอน (Solomon) ก็ได้ปกครองต่อมา ทรงมีความเฉลียวฉลาดสติปัญญาลึกซึ้งเป็นที่ปรากฏเลื่องลือ ทั้งยังทรงสามารถในการปกครองให้ความยุติธรรมแก่ทวยประชาราษฎร์ ในสมัยของกษัตริย์โซโลมอนได้เปิดการค้าขายอย่างกว้างขวางกับอียิปต์และฟินีเซีย (ปัจจุบันคือประเทศเลบานอน) ทรงแต่งกองเรือออกไปค้าขายในทะเลแดงและทะเลเมดิเตอร์เรเนียน กษัตริย์โซโลมอนได้โปรดให้สร้างโบสถ์ใหญ่ที่งดงามขึ้นที่กรุงเยรูซาเลม เพื่อเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชาวฮิบรู สมัยโซโลมอนเป็นสมัยที่รุ่งเรืองที่สุดในประวัติศาสตร์ของพวกฮิบรู ในเวลาเดียวกันก็เป็นสมัยที่ใช้จ่ายอย่างมากมาย การเรียกเก็บภาษีอย่างรุนแรงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้

หลังจากสมัยกษัตริย์โซโลมอนผ่านไปแล้ว 200 ปี ประเทศจึงถูกแบ่งออกเป็น 2 รัฐเล็ก ๆ ที่ไม่มีอำนาจอะไรมากกว่ากัน คือ รัฐยูดาห์ (Judah) และอิสราเอล (Israel) ทั้ง 2 รัฐต่างทำสงครามกันอยู่เนือง ๆ จนกระทั่งเมื่อราวคริสต์ศตวรรษที่ 8 ก่อนคริสตกาล รัฐทั้ง 2 ตกเป็นเมืองขึ้นของแอสซีเรีย รัฐอิสราเอลถูกลดฐานะลงเป็นเมืองหนึ่งในอาณาจักร คงเหลือแต่รัฐยูดาห์ต่อมาก็ตกอยู่ใต้การยึดครองของพระเจ้าเนบูชัดเนสซาร์ (Nebuchadnezzar) ตีได้กรุงเยรูซาเลม ซึ่งเป็นเมืองหลวงไว้ได้ใน 586 ปีก่อนคริสตกาล และกวาดต้อนทั้งพระเจ้าแผ่นดินและพวกฮิบรูหรือยิวไปเป็นเชลยจำนวนมาก ต่อมากษัตริย์ไซรัสแห่งเปอร์เซียมีชัยชนะเหนือบาบิโลเนียและเข้ามามีอำนาจเหนือยูดาห์ ได้ปลดปล่อยชาวฮิบรูให้เป็นอิสระ ชาวฮิบรูบางส่วนได้กลับคืนสู่ปาเลสไตน์ ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเปอร์เซีย การที่ต้องสูญเสียเอกราชและต้องถูกจับกุมตัวไปเป็นเชลยในต่างแดนเป็นจำนวนมากมายนี้ มิได้ทำให้ยิวเสียความเป็นตัวของตัวเองอย่างไรเลย พวกยิวที่มาจากยูดาห์นั้น เมื่อไปหลบหลีกอยู่ประเทศอื่นนั้น มีเจตนาแรงกล้าที่จะคงความเป็นยิวตลอดไปไม่ยอมปล่อยตนเองเป็นชาติอื่น เนื่องจากพวกยิวมีศรัทธาต่อพระคัมภีร์เก่า ไม่

ว่าพวกยิวจะถูกกวาดต้อนไปอยู่ประเทศใดหรืออพยพไปอยู่ประเทศใด พระเจ้าของยิวนั้นมิได้ประทับอยู่แต่วิหารที่กรุงเยรูซาเลมเท่านั้น แต่อยู่ในใจของพวกยิวทุกคน ไม่ว่าพวกยิวจะไปถึงไหน พระเจ้าก็ต้องตามไปที่นั่น ครั้นสมัยกรีกและโรมันเรืองอำนาจ ปาเลสไตน์ก็ตกอยู่ใต้การปกครองของกรีกและโรมันตามลำดับ ชาวฮิบรูที่ตกอยู่ใต้การปกครองของจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโรมันในระยะศตวรรษที่ 1 ในสมัยคริสตกาล ได้ก่อการจลาจลขัดขืนอำนาจการปกครองของโรมัน ทางโรมันจึงได้ยกกองทัพไปปราบปรามอย่างทารุณ ทหารโรมันได้ทำการประหัตประหารชาวยิวเป็นจำนวนมากมาย พวกที่เหลือก็เร่ร่อนไปอาศัยอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของยุโรปและเอเชีย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่าพวกยิว (Jew)

สิ่งที่ชาวยิวให้แก่อารยธรรมโลกที่สำคัญที่สุดคือ ศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว คือ พระยะโฮวาห์ และหลักศีลธรรม วรรณคดีของพวกยิวในยุคโบราณเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาทั้งสิ้น วรรณกรรมที่สำคัญที่สุดได้แก่ พระคัมภีร์ไบเบิล (Bible) ซึ่งเป็นข้อที่จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับพระเจ้า พระคัมภีร์ไบเบิล นับเป็นหนังสือที่อ่านแพร่หลายที่สุดในโลกและแปลออกเป็นภาษาต่าง ๆ มากกว่าวรรณกรรมอื่นใดทั้งสิ้น เนื่องจากเป็นพระคัมภีร์ทางศาสนาทั้งของยิวและคริสเตียน และเป็นวรรณกรรมที่มีวิธีการประพันธ์ไพเราะหาที่เปรียบยาก ทั้งในการใช้ภาษาสำนวน การเปรียบเทียบ นอกจากนั้นยังกอปรด้วยปรัชญาชีวิต คำสั่งสอนทางด้านศีลธรรมและมีสุภาษิตเตือนใจมากมายเป็นการบันทึกมาตั้งแต่พระเจ้าสร้างโลก ฯลฯ พระคัมภีร์แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

พระคัมภีร์เก่า (The Old Testament) ซึ่งเป็นพระคัมภีร์ของพวกนับถือศาสนายูดาห์และคริสเตียน พระคัมภีร์เก่าเกี่ยวกับสภาพของโลกซึ่งพระเจ้าทรงสร้างมา บทบัญญัติต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงประทานแก่มนุษย์ และคำสั่งสอนทางศีลธรรมซึ่งเชื่อว่าพระเจ้าได้ให้ไว้แก่โมเสส ได้ค้นพบในหนังสือ 5 เล่ม (Pentateuch หรือ The Law) และประวัติศาสตร์ของพวกยิว ฯลฯ

ข้อความในเยนิซิส 1 หน้า 2-5 ในพระคัมภีร์เก่า...ในชั้นเดิมพระเจ้าได้สร้างสรรค์และโลก โลกไม่มีรูปร่างและว่างเปล่าอยู่ มีความมืดมนอยู่เหนือพื้นน้ำ และพระวิญญาณของพระเจ้าได้เคลื่อนไหวอยู่เหนือน้ำนั้น

“พระเจ้าจึงตรัสว่า จงมีความสว่าง ความสว่างก็เกิดขึ้น พระเจ้าทรงเห็นว่าความสว่างนั้นดี จึงทรงแยกความสว่างออกจากความมืด”

“พระเจ้าทรงเรียกความสว่างนั้นว่า วัน และความมืดนั้นว่า คืน มีเวลาเย็นและเวลาเช้าเป็นวันหนึ่ง”

4.2. ศาสนาคริสต์

ตามความเชื่อของชาวคริสต์ในปัจจุบัน พระคัมภีร์ใหม่ (The New Testament) ถือเป็นที่ให้กำเนิดศาสนาคริสเตียน (Christianity) ประกอบด้วยประวัติพระเยซู และคำสั่งสอนของพระองค์ ซึ่งเขียนโดยสาวก 4 ท่าน รวมเรียกว่าพระกิตติคุณ (The Gospels) ประวัติการตั้งคริสตจักร (Church) ในประเทศต่าง ๆ ซึ่งรวมอยู่ในหนังสือกิจการ (Act) และจดหมายเหตุของสาวกคนสำคัญต่าง ๆ เช่น เซนต์ ปอล (St. Paul) บทสุดท้ายของพระคัมภีร์ (Apocalypse) เป็นคำพยากรณ์ถึงวันสิ้นโลก ซึ่งปรากฏเป็นนิมิตแก่เซนต์ จอห์น (St. John)

ข้อความในแมทธิว 1 หน้า 18-21 ในพระคัมภีร์ใหม่ เรื่องกำเนิดของพระเยซูคริสต์ได้เกิดขึ้นดังนี้ คือ มาเรียผู้เป็นมารดาของพระเยซูนั้น เดิมได้หมั้นไว้กับโยเซฟ ก่อนที่จะอยู่กินด้วยกันก็ปรากฏว่านางมีครรภ์ อันเนื่องด้วยพระวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ แต่โยเซฟเป็นคนยุติธรรม ไม่ประสงค์จะทำให้นางต้องอับอาย จึงตัดสินใจที่จะแยกกับนางอย่างเงียบ ๆ แต่ในขณะที่เขาคิดไตร่ตรองเรื่องนี้ ก็ได้เห็นทูตสวรรค์องค์หนึ่งของพระเจ้า คือ เซนต์ กาเบรียล (St. Gabriel) มาปรากฏแก่เขาในความฝัน กล่าวว่า โยเซฟผู้เป็นบุตรของเดวิด อย่ากลัวเลยที่จะรับมาเรียไว้เป็นภรรยาของเจ้า เพราะผู้ที่อยู่ในครรภ์เธอเป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ เธอจะประสูติบุตรชายแล้วจงเรียกนามท่านว่า เยซู เพราะท่านจะมาโปรดมนุษย์ให้รอดจากบาป

ในปีที่ 4 ก่อนคริสตกาล มีการสำรวจสำมะโนครัวทั่วแผ่นดิน โยเซฟพานางมาเรียผู้กำลังมีครรภ์แก่เดินทางรอนแรมลงมายังเมืองเบธเลเฮม (Bethlehem) เพื่อไปขึ้นทะเบียนสำมะโนครัวที่นั่น เพราะเป็นเมืองแห่งบรรพบุรุษของเขา ผู้คนมากันมาก ที่พักคนเดินทางเต็มหมด เลยต้องเข้าไปอาศัยอยู่ในโรงวัว นางมาเรียก็ประสูติพระเยซูที่นั่น และเอาผ้าอ้อมพันกายให้นอนในรางหญ้าแทนพระอู่

นักปราชญ์ 3 คน จากตะวันออกล่วงรู้คำทำนายที่ว่าจะมีผู้มีบุญมาเกิด จึงตามดาวมาจนกระทั่งถึงที่ที่ประสูติของพระเยซู เขาได้เข้าเฝ้าถวายของขวัญแก่พระกุมารแล้วอำลาจากไป ความทราบถึงกษัตริย์เฮรอด (Herod) ว่าผู้มีบุญนี้จะมาเป็นใหญ่เหนือชนชาติอิสราเอล จึงออกคำสั่งให้ทหารฆ่าเด็กผู้ชายในเมืองเบธเลเฮมที่มีอายุตั้งแต่ 2 ขวบให้หมดสิ้น แต่โยเซฟรู้ล่วงหน้าจากทูตสวรรค์ที่เข้าฝันได้พาครอบครัวหนีไปอยู่อียิปต์เสียก่อน ครั้นเฮรอดสิ้นพระชนม์ลง เขาจึงพากันกลับขึ้นไปอยู่บ้านเดิมที่เมืองนาซาเรธ (Nazareth)

พระเยซูทรงดำเนินชีวิตส่วนใหญ่อยู่ที่กรุงนาซาเรธและในบริเวณทะเลสาบกาลิลี (Galilee) ซึ่งอยู่ทางภาคเหนือของปาเลสไตน์ในปัจจุบัน สอนหลักธรรมในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ทำให้คนยกย่องเลื่อมใสศาสนาคริสต์มาก ทรงดำเนินการสอนอยู่ 3 ปี ตั้งแต่ปี ค.ศ. 27-29 ทรงใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่กับประชาชน ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ช่วยเหลือรักษาคนตาบอดให้ตาดีได้ รักษาโรคภัยไข้เจ็บ หลักธรรมของพระองค์ที่สำคัญคือ จงปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างที่ต้องการให้เขาปฏิบัติต่อตน ซึ่งเรียกว่า “Golden Rule” จงอภัยและให้ความรักแก่ศัตรูของท่าน จงรักภักดีฉันพี่น้อง มีความเมตตาต่อผู้อื่น จงตอบแทนความชั่วด้วยความดี รู้จักมีความหักห้ามใจตัวเอง จง

อย่าเป็นคนหน้าไหว้หลังหลอกและมีความโลภ ห้ามทำพิธีบูชารูปเคารพใด ๆ นอกจากพระเจ้า จงนึกถึงวันสำคัญของวันตัดสินของพระเยซูในวันสิ้นสุดของโลก

พระเยซูได้ทรงเลือกอัครสาวกไว้รับใช้ใกล้ชิด 12 คนด้วยกันคือ เจมส์ (James) ปีเตอร์ ซิมอน (Peter Simon) ซิมอนเด อ ซีลอต (Zimon de Zealot) แอนดรูว์ (Andrew) เจมส์ ลูกชายของอัลเฟียส (Alphaeus) จอห์น (John) ฟีลิป (Philip) โทมัส (Thomas) บาร์โธโลมิว (Bartholomew) แมทธิว (Matthew) ยูดาห์ลูกชายของเจมส์ และยูดาห์อิสคาเรียต (Judas Iscariot) สาวกที่หักหลังพระองค์

ในสมัยนั้นยูดาห์ยังคงตกอยู่ในอำนาจของโรมัน และโรมันกับยิวก็เข้ากันไม่ได้ เพราะยิวยังยึดมั่นว่าคนเราควรจะมีพระเจ้าองค์เดียว ไม่ยอมรับเอาเทพเจ้าของโรมันตลอดจนจักรพรรดิโรมันเป็นพระเจ้าด้วย ไม่มีการผ่อนผันกัน จึงเกิดไม่ยอมซึ่งกันและกัน และการที่พระเยซูทรงมีคำพูดจาที่เผ็ดร้อน ท่านได้ขุดถอนรากเล่ห์กลของนักบวช ทรงตำหนิพิธีรีตองที่มีแต่ความหรูหรา ฟุ่มเฟือยของพวกพระ (Pharisee) และพวกยิวชั้นสูง (Publican) ตลอดจนผู้คงแก่เรียน ทรงประณามความประพฤติที่ผิดทำนองคลองธรรมของคนเหล่านั้นด้วยการที่ทรงสนับสนุนการถ่อมตนและการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย ทรงเน้นว่าการทำจิตของเราให้บริสุทธิ์นั้นถือว่าเป็นเครื่องหมายของความดีของคน มิใช่อยู่ที่การแสดงออกมาภายนอกว่าเป็นผู้ที่เคร่งครัดในศาสนา จึงทำให้พวกเหล่านั้นทำตัวเป็นศัตรูต่อพระองค์ รวมทั้งพวกขุนนางโรมันที่มีความเกรงกลัวว่าพระองค์จะมาเป็นผู้ปลดเอกชาวอิสราเอลให้พ้นจากอำนาจของพวกโรมัน

ชาวคริสเตียนเชื่อว่า ครั้งสุดท้ายที่พระเยซูเสด็จเข้ากรุงเยรูซาเล็ม ทรงถูกพวกขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายโรมันกล่าวหาว่ายุยงปลุกปั่นพลเมืองให้แข็งข้อก่อความวุ่นวาย หลังจากที่ได้จับกุมพระองค์แล้ว ปอนติอุส พิเลต (Pontius Pilate) ผู้ว่าราชการโรมัน ซึ่งปกครองอิสราเอลอยู่ในขณะนั้น ได้จัดให้มีการพิจารณาตัดสินโทษพระเยซู ประชาชนชาวยิวบางคนซึ่งเป็นศัตรูของพระองค์ซึ่งได้ชุมนุมอยู่ ได้ตัดสินให้นำตัวพระองค์ไปตรึงไม้กางเขน พระเยซูถูกตรึงไม้กางเขนให้สิ้นพระชนม์อย่างทรมาน ตั้งแต่ทรงถูกตรึงเวลาเที่ยงวันถึงบ่าย 3 โมง จึงสิ้นพระชนม์ในวันศุกร์ (เทียบเท่าเดือนเมษายนของ ค.ศ. 29) เมื่อทรงพระชนมายุได้ 32 พรรษา พร้อมกับผู้ร้ายใจฉกรรจ์อีก 2 คน บนเขาโกลโกธา (Golgotha) ซึ่งอยู่นอกกรุงเยรูซาเล็ม

ดังนั้นจึงนับได้ว่าเบธเลเฮมเป็นเมืองประสูติ นาซาเรธเป็นเมืองประกาศศาสนา และเยรูซาเล็มเป็นเมืองสิ้นพระชนม์ของพระเยซู ย่อมนับเนื่องเป็นสังเวชนียสถานของคริสต์ศาสนาได้เช่นเดียวกับลุมพินี พุทธคยา สารนารถ และกุสินารา เป็นสังเวชนียสถานของพระพุทธศาสนา

วันรับประทานอาหารมื้อสุดท้ายของพระเยซูร่วมกับสาวกของพระองค์ (The Last Supper) ซึ่งพระเยซูทรงร่วมฉลองวันอพยพหนีออกมาจากอียิปต์ (Passover) พระกระยาหารมื้อนี้พระองค์ได้ทรงมอบขนมปังไม่ใส่ยีสต์และเหล้าไวน์แก่บรรดาสาวก พร้อมกับตรัสว่า “ขนมปังคือเนื้อหนังของเราและเหล้าไวน์คือเลือดของเรา” ซึ่งต่อมาพวกคริสเตียนได้จัดอาหารมาทำการเฉลิมฉลองกันเรียกว่า อเกป (Agape) หรือการเลี้ยงต่อความรักที่พระเยซูประทานแก่มนุษย์

ก่อนที่จะทรงถูกนำไปพิจารณาโทษนั้นถือกันว่าตรงกับวันพฤหัสบดี หลังจากที่ทรงถูกตรึงไม้กางเขนในวันศุกร์ของฤดูใบไม้ผลิไปแล้ว 3 วัน พระเยซูได้ทรงฟื้นขึ้นมาจากหลุมฝังศพเสด็จขึ้นสวรรค์ (Resurrection) กล่าวกันว่าจะเสด็จกลับลงมาอีกในวันสิ้นสุดของโลกเพื่อทรงตัดสินความดีความชั่วที่มนุษย์ก่อขึ้น (The Last Judgement) พวกคริสต์ศาสนิกชนมีการเฉลิมฉลองกันเรียกว่า วันเทศกาลอีสเตอร์ (Easter) โดยกำหนดเอาวันอาทิตย์ที่พระจันทร์เต็มดวงภายหลังวันที่ 21 มีนาคมไปแล้วของทุก ๆ ปี

คำสอนของพระเยซูบริสุทธิ์และเป็นความจริงมากกว่าพระคัมภีร์เก่า เพราะคิดว่าเป็นคำสอนที่สมบูรณ์และหลังสุด ตามความเชื่อของผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์นั้น ถือว่าทรงเป็นลูกพระเจ้าและเป็นพระเมสิอาห์ (Messiah) ซึ่งเป็นคำมาจากภาษากรีกว่า Christos อันเป็นที่มาของคำว่า Christ ทรงเป็นพระเจ้าเสด็จลงมาปรากฏพระองค์ในรูปกายมนุษย์ และทรงได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัสยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งปวง โดยการยอมถูกตรึงไม้กางเขนเพื่อทรงไถ่บาปของมนุษย์ พระเยซูทรงเน้นว่าพระองค์เป็นพระบุตรของพระเจ้า ทรงยกพระบิดาของพระองค์ว่าเป็นผู้ตัดสินโชคชะตาของมนุษย์ที่จะประทานรางวัลแก่คนที่ทำความดี และเป็นพระบิดาที่จะประทานอภัยแก่คริสต์ศาสนิกชนที่ยอมรับและมีความศรัทธาในพระองค์ ถือว่าพระเยซูเป็นผู้แทนของพระเจ้า ถ้อยคำใด ๆที่พระเยซูพูดหรือแม้สาวกของพระเยซูพูดที่จัดเข้าในพระคัมภีร์ใหม่ ล้วนเป็นคำที่พระเจ้าดลใจให้พูดทั้งสิ้นไม่ใช่พูดเอง

ศาสนาคริสต์เอกเทวนิยม (Monotheism) ชั้นแรกสอนให้เคารพในพระเจ้าองค์เดียว แต่ภายหลังกลับมาแสดงหลัก 3 ประการ เป็นไตรเอกานุภาพ คือ พระบิดา (พระเจ้า) พระบุตร (พระเยซู) และพระจิต (พระวิญญาณ) และพยายามอธิบายให้รวมเป็นหนึ่ง นับเป็นสิ่งเคารพสูงสุดในศาสนาคริสต์

4.3. ศาสนาอิสลาม

อิสลามเป็นที่รู้จักกันในนามของศาสนาที่จัดอยู่ในประเภทของเอกเทวนิยม (Monotheism) คือ ศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว อิสลามมาจากรากศัพท์ภาษาอาหรับ “อัส-สิลมฺ” แปลว่า “*สันติภาพ*” “*การนอบน้อมและการยอมจำนน*” ในด้านนิรุกติศาสตร์ อิสลามจึงมีความหมายว่า “*การยอมจำนนตนเองต่อพระผู้เป็นเจ้าเพื่อจะได้บรรลุถึงความสงบสุข*” มุสลิมเป็นคำที่ใช้เรียกผู้นับถือศาสนาอิสลาม หมายถึง ผู้ที่นอบน้อมมอบตนต่อพระผู้เป็นเจ้าแต่ผู้เดียวเพื่อความสันติ อิสลามไม่ได้เป็นความเชื่อเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่เป็นวิถีการดำเนินชีวิต (Way of Life) ที่ได้วางรูปแบบแห่งพฤติกรรมของมุสลิมไว้ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ตื่นนอนจนหลับ จำนวนมุสลิมในปัจจุบันมีไม่ต่ำกว่า 1500 ล้านคนหรือคิดเป็น 1 ใน 4 ของประชากรโลกทั้งหมด ตะวันออกกลางถือเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาอิสลาม มีมุสลิมเป็นชนส่วนใหญ่ที่มีจำนวนกว่า 300 ล้านคนในปัจจุบัน

อิสลามได้วางองค์ประกอบคำสอนเป็น 3 มิติใหญ่ ๆ ได้แก่ 1. มิติความศรัทธา 2. มิติการปฏิบัติ ที่สะท้อนการยอมจำนนต่อความศรัทธา 3. มิติการขัดเกลาจิตใจ เพื่อให้บรรลุสิ่งที่เรียกในภาษาอาหรับว่า อิหฺซาน หรือ “การสำนึกรับรู้ถึงการมีอยู่ของพระเจ้า”

4.3.1. หลักศรัทธา 6 ประการ

1. ศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียว คือ อัลลอฮ์

หมายถึงการยอมรับอย่างเชื่อมั่นถึงการมีอยู่จริงของพระเจ้าองค์เดียวโดยไม่มีสิ่งอื่นมาเทียบเคียงพระองค์ได้ อิสลามถือว่าในสากลจักรวาลทั้งหลายมีพระเจ้าที่เที่ยงแท้เพียงองค์เดียวเป็นผู้สร้างสากลจักรวาลและเป็นผู้บริหารควบคุม โลกนี้มิใช่เกิดมาโดยบังเอิญ ถ้าเกิดโดยบังเอิญมันจะมีระเบียบแบบแผนในการโคจรไม่ได้ โลกและดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ได้หมุนโคจรอย่างมีระบบ รักษาตำแหน่งหน้าที่ของมันอย่างคงเส้นคงวานับเป็นเวลานานหลายล้านปี โดยที่มันไม่เคยโคจรมาชนกันเลย นั่นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีผู้บริหารและต้องมีผู้ควบคุมมัน ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียวตามหลักศรัทธาของอิสลามเป็นสิ่งที่มีมาตั้งแต่เดิมแล้ว ศาสนทูตทุกท่านที่ถูกส่งมายังโลกนี้ล้วนเรียกร้องมนุษย์ไปสู่การศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวทั้งสิ้น

2. ศรัทธาในบรรดามลาอีกะฮ์ของพระองค์

คำว่ามลาอีกะฮ์หาคำศัพท์แปลเป็นภาษาไทยไม่ได้ มลาอีกะฮ์ เป็นนามธรรมไม่ใช่เทวทูต, เทวดา, ทูตสวรรค์ แต่ในศาสนาอิสลามถือว่ามลาอีกะฮ์ไม่มีเพศ ไม่ขัดขืนคำสั่งของอัลลอฮ์ ไม่กิน ไม่ดื่ม ไม่หลับไม่นอน มลาอีกะฮ์ คืออำนาจแห่งความดี ส่วนอำนาจแห่งความชั่วนั้น คือ ชัยตอน หรือซาตานหรือมาร นั่นเอง ดังนั้น มลาอีกะฮ์จึงไม่ใช่เทวดาและนางฟ้า มลาอิกะฮ์นั้นมีจำนวนมากมาย และมีหน้าที่ที่แตกต่างหลากหลาย บางองค์มีหน้าที่เฉพาะ เช่นมลาอิกะฮ์ที่ชื่อ “ญิบรีล” มีหน้าที่นำวจนะจากอัลลอฮ์มาบอกแก่ศาสนฑูต มลาอิกะฮ์บางองค์ทำหน้าที่ในการ

ปลิดวิญญาณของมนุษย์ บางองค์ก็ทำหน้าที่บันทึกการกระทำของมนุษย์ บางองค์มีหน้าที่ดูแลสวรรค์และนรก เป็นต้น การศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ เป็นหนึ่งในหลักศรัทธาสำคัญขั้นพื้นฐาน 6 ประการของอิสลาม การปฏิเสธหลักศรัทธาข้อนี้ถือว่าปฏิเสธอิสลาม และปฏิเสธพระเจ้าโดยปริยาย เพราะนอกจากมนุษย์ สัตว์ และพืชแล้ว ในโลกนี้อัลลอฮ์ยังได้สร้างมลาอิกะฮ์และญิน ซึ่งเป็นสิ่งเร้นลับให้มาอยู่ร่วมกับมนุษย์ในโลกนี้อีกด้วย

3. ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ทั้งหลายของพระองค์

มุสลิมต้องเชื่อถือต้นฉบับเดิมของคัมภีร์ทั้งหลายทุกๆเล่มในอดีต รวมทั้งอัล-กุรอานด้วย ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขว่าคัมภีร์เหล่านั้นต้องเป็นวะฮีย์ (ได้รับการดลใจ) มาจากอัลลอฮ์และต้องมีเนื้อหาสาระตรงกับอัล-กุรอาน มุสลิมต้องเชื่อถือในส่วนบริสุทธิ์ของคัมภีร์เท่านั้น อิสลามถือว่าคัมภีร์ที่สมบูรณ์ที่สุดและเป็นคัมภีร์สุดท้ายคือคัมภีร์อัล-กุรอานที่มาประกาศใช้ต่อมวลมนุษยชาติทั้งหลายเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความสันติสุขแก่มวลมนุษย์ทุกคน

คัมภีร์คือวจนะของอัลลอฮฺที่ถูกรวบรวมไว้เป็นรูปเล่ม ก่อนที่จะมีคัมภีร์อัล-กุรอาน อัลลอฮ์ได้ประทานคัมภีร์แก่ศาสนทูตของพระองค์บางท่าน เช่น ศาสนทูตมูซาได้รับคัมภีร์เตารอต (Torah) ศาสนทูตดาวูดได้รับคัมภีรษะบูรฺ (Psalms) ศาสนทูตอีซาได้รับคัมภีร์อินญีล (Injeel) ศาสนทูตมุฮัมมัดได้รับคัมภีร์กุรอาน (Quran) มุสลิมต้องศรัทธาต่อถ้อยคำในคัมภีร์เหล่านี้ โดยห้ามไม่ให้ต่อเติมเสริมแต่ง ด้วยเหตุนี้ ตลอดช่วงประวัติศาสตร์อิสลามกว่า 1400 ปีที่ผ่านมา จึงไม่เคยมีการปรับปรุงหรือสังคายนาคัมภีร์อัล-กุรอานเลย

4. ศรัทธาในบรรดานบี (ศาสนทูต) **ทั้งหลาย**

มุสลิมทุกคนต้องยอมรับนับถือศาสนทูตทั้งหลายที่มาเผยแพร่ก่อนศาสนทูตมุฮัมมัด ไม่ว่าศาสนทูตเหล่านั้นจะปรากฏชื่ออยู่ในคัมภีร์อัล-กุรอานหรือไม่ก็ตาม ไม่ว่าศาสนทูตเหล่านั้นจะเป็นชนชาติใด อยู่ที่ไหน พูดภาษาอะไรก็ตาม มุสลิมต้องให้เกียรติยกย่องบรรดาศาสนทูตเหล่านั้นอย่างเท่าเทียมกันหมด ศาสนทูตมุฮัมมัด เป็นศาสดาสุดท้ายของโลกที่มารับภารกิจต่อจากศาสนทูตก่อนๆที่เชิญชวนมนุษย์ให้รู้จักพระเจ้าและดำเนินชีวิตตามคำสอนของพระองค์ ศาสนทูตมุฮัมมัด ได้กล่าวว่าหลังจากท่านแล้วจะไม่มีศาสนทูตเกิดขึ้นมาอีก เพราะถือว่าท่านได้นำคำสอนหรือแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์มาสู่มนุษยชาติแล้ว

ในคัมภีร์อัล-กุรอานได้อธิบายไว้ว่า “ทุกประชาชาติมีศาสนทูตและท่านศาสนทูตมุฮัมมัดเองก็ได้เคยกล่าวไว้ว่า ก่อนหน้าท่านนับตั้งแต่มนุษย์คนแรกคืออาดัม โลกนี้ได้มีศาสนทูตเกิดขึ้นมาแล้วถึง 124,000 คน ในทุกยุคทุกสมัยและในทุกประชาชาติ อย่างไรก็ตาม ในบรรดาศาสนทูตจำนวนมากมายดังกล่าว คัมภีร์อัล-กุรอานก็ได้บอกถึงชื่อของศาสนทูตไว้เพียง 25 ท่านเท่านั้น ซึ่งบางท่าน คัมภีร์อัล-กุรอานได้ให้รายละเอียดไว้มาก แต่บางท่านก็พูดไว้ในประโยคสั้น

ๆ เพียงหนึ่งหรือสองประโยคเท่านั้น และชื่อศาสนทูตบางท่านก็ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ไบเบิ้ลด้วย ศาสนทูต 25 ท่านที่มีชื่ออยู่ในอัล-กุรอานคือ 1. อาดัม (Adam) 2. อิดรีส (Enoch) 3. นูฮฺ (Noah) 4. ฮูด 5. ซอลิฮฺ 6. อิบรอฮีม (Abraham) 7. ลูฏ (Lot) 8. อิสมาอีล (Ishmael) 9. อิสฮาก (Isaac) 10. ยะอฺกูบ (Jacob) 11. ยูซุฟ (Joseph) 12. ซุลกิฟล์ 13. อัยยูบ (Job) 14. มูซา (Moses) 15. ฮารูน (Aron) 16. อิลยาส 17. ยูนุส (Jonah) 18. ซุอัยบฺ 19. ดาวูด (David) 20. สุลัยมาน (Solomon) 21. อัลยะสะอ์ 22. ซะกะรียะ (Zakariah) 23. ยะฮฺยา (John the Baptist) 24. อีซา (Jesus) 25. มุฮัมมัด

5. ศรัทธาในวันสุดท้ายและการเกิดใหม่ในวันปรโลก

อิสลามเรียกวันสุดท้ายของโลกว่า “วันอาคีเราะห์” อิสลามถือว่าโลกที่เราอาศัยอยู่นี้เป็นเพียงวัตถุธาตุชิ้นหนึ่งซึ่งต้องมีการแตกสลายเหมือน ๆกับวัตถุหรือสิ่งอื่น ๆ แน่นอน โลกของเราต้องถึงจุดจบไม่วันใดก็วันหนึ่ง เมื่อโลกแตกสลายแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็ดับสิ้น นอกจากอัลลอฮ์เท่านั้นที่ยังดำรงอยู่ และมนุษย์ทั้งหลายก็จะไปเกิดใหม่อีกครั้ง แต่จะไปเกิดสภาพใดนั้นไม่มีมนุษย์ผู้ใดรู้ได้ การเกิดใหม่อีกครั้งนี้ก็เพื่อที่จะให้มนุษย์รับผลตอบแทนตามที่เขาได้กระทำไว้เมื่อครั้งที่เขายังมีชีวิตอยู่ ผลงานของเขาในโลกนี้จะเป็นตัวกำหนดว่าเขาจะเป็นผู้ได้รับสวรรค์หรือนรก ไม่มีใครช่วยใครได้ ไม่มีการกลับชาติมาเกิด ถ้าเราไม่เชื่อในเรื่องการเกิดใหม่แล้วสังคมของเราก็จะสับสนปั่นป่วนวุ่นวายหาความสงบสุขไม่ได้ ดังเช่น พวกอาหรับในยุคญาฮีลียะฮ์ (ยุคแห่งความโง่เขลา งมงาย) ซึ่งเชื่อว่าเมื่อพวกเขาเกิดมาแล้วก็ตายไป คือ ตายแล้วสูญเหมือนดังสัตว์อื่น ๆ ความดีความชั่วที่เขาได้กระทำมานั้นไม่มีการตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้นพวกเขาจึงใช้ชีวิตความเป็นอยู่ไปในทางชั่วช้าทุกรูปแบบจนสร้างความเสียหายปั่นป่วนให้แก่สังคมเป็นอย่างยิ่ง

6. ศรัทธาในกฎกำหนดสภาวะของพระองค์

มุสลิมศรัทธาว่า อัลลอฮ์เป็นผู้ทรงสิทธิ์ในการวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ที่รอบคอบรัดกุม และถูกต้องเที่ยงธรรม มนุษย์ไม่สามารถใช้อารมณ์และเหตุผลของตนมาคัดง้างกฎเกณฑ์ที่อัลลอฮ์กำหนดได้ คือต้องศรัทธาว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในสากลจักรวาลนี้ล้วนเกิดขึ้นมาและดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของอัลลอฮ์ทั้งสิ้น เช่น ไฟมีคุณสมบัติร้อน น้ำไหลลงจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ แพะ แกะ วัว ควาย สุนัขออกลูกเป็นตัว นก เป็ด ไก่ออกลูกเป็นไข่ ต้นมะม่วงต้องออกลูกเป็นมะม่วง ต้นกล้วยจะออกลูกเป็นแอปเปิ้ลไม่ได้ ทุก ๆ ชีวิตต้องตายนี่คือกฎกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์ หมายความว่ากฎธรรมชาติทั้งหลายนั้นอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงสร้างและควบคุมมัน ส่วนการกำหนดสภาวะในหลักจริยธรรมความดี- ความชั่วนั้น พระองค์จะเป็นผู้บอกเราเองว่าอะไรคือความดีและอะไรคือความชั่วแต่สิ่งที่ใช้วัดความดีความชั่วนั้นในอิสลามถือว่ามันไม่ได้มาจากมติบุคคลหรือมติของมหาชน มิได้อาศัยขนบธรรมเนียมประเพณีหรือความนิยมหรือสิ่งแวดล้อม

เป็นเครื่องกำหนด เพราะถ้ามนุษย์เป็นผู้กำหนดความดีความชั่วแล้ว มาตรฐานความดีของมนุษย์ก็จะแตกต่างกัน

การที่มนุษย์ได้กระทำความดีความชั่วนั้นอัลลอฮ์ไม่ได้เป็นผู้ลิขิตชะตาชีวิตของเขาไว้ล่วงหน้ามาก่อนเลย สิ่งเหล่านี้ขึ้นอยู่กับการกระทำหรือการตัดสินใจของมนุษย์เอง เพราะอัลลอฮ์ได้ให้ความคิดอิสระเสรีแก่เขาในการที่เขาจะเลือกทางเดินของเขาเอง การที่อัลลอฮ์ไม่ได้เป็นผู้ขีดชะตากรรมของผู้ใดล่วงหน้ามานั้นก็เพื่อที่จะให้มนุษย์ได้มีความรับผิดชอบในการงานของตนเองที่ได้กระทำไว้

4.3.2. หลักปฏิบัติของอิสลาม 5 ประการ

ความศรัทธาทั้ง 6 ประการที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ ถือเป็นหลักการสำคัญพื้นฐานของอิสลามที่มุสลิมจะต้องมีอยู่ประจำใจ แต่ความศรัทธาเพียงอย่างเดียวนั้นยังไม่เป็นการเพียงพอ เพราะในอิสลามความศรัทธาที่แท้จริงจะต้องแสดงผลของมันออกมาให้เห็นเป็นการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน และเพื่อให้แน่ใจว่าคนที่มีความศรัทธาในหลักการ 6 ประการดังกล่าว ยังคงยืนยันในความศรัทธานั้นอย่างมั่นคง อัลลอฮ์จึงได้ทรงวางภารกิจสำคัญให้เขาต้องปฏิบัติ 5 ประการหรือที่เรียกกันว่าหลักการอิสลาม 5 ประการนั่นคือ

1. การกล่าวคำปฏิญาณตน ว่า "อัชฮะดุอันลา อิลาฮะ อิลลัลลอฮฺ วะอัชฮะดุ อันน่ะ มุฮัมมะดัรฺ รอซูลุลลอฮฺ" ซึ่งมีความหมายว่า"ข้าพเจ้าขอปฏิญาณว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺ และข้าพเจ้าขอปฏิญาณว่ามุฮัมมัดเป็นศาสนทูตของอัลลอฮ์"

คำปฏิญาณ นี้เป็นถ้อยคำที่ผู้ยอมรับอิสลามทุกคนจะต้องกล่าวออกมา เป็นการยืนยันด้วยวาจาว่าตัวเองมีความศรัทธาดังที่กล่าวมาข้างต้นและพร้อมที่จะปฏิบัติตามบทบัญญัติและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อัลลอฮ์ได้ทรงกำหนดไว้ในคัมภีร์กุรอานและคำสอนของท่านศาสนฑูตมุฮัมมัด คำปฏิญาณดังกล่าวนี้หมายความว่ามุสลิมจะไม่ยอมเคารพกราบไหว้หรือสักการะบูชาพระเจ้าอื่นใด ไม่ว่าพระเจ้านั้นจะเป็นวัตถุที่มนุษย์ทำขึ้นมาหรือคนที่อุปโลกน์ตัวเองหรือถูกอุปโลกน์เป็นพระเจ้า หรือแม้แต่สิ่งใดหรือใครก็ตามที่อ้างว่าตัวเองมีคุณสมบัติบางอย่างเหมือนอัลลอฮ์แล้วเรียกร้องต้องการให้คนอื่นสักการะบูชาตนเอง ดังนั้นอิสลามจึงห้ามมุสลิมแสดงกิริยากราบแบบมือและหัวจรดพื้นแก่วัตถุหรือบุคคลใด ๆ แม้แต่พ่อแม่ของตัวเอง เพราะกิริยาการกราบอันถือว่าเป็นกิริยาที่แสดงถึงความสูงสุดในการเคารพสักการะนั้นจะถูกสงวนไว้ใช้กับ "**อัลลอฮ์**" ผู้ทรงเป็นพระเจ้าที่แท้จริงแต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น แต่นั่นมิได้หมายความว่าอิสลามห้ามมิให้เคารพเชื่อฟังและทำความดีต่อพ่อแม่

2. การนมาซหรือละหมาด (หรือในภาษาอาหรับเรียกว่า "เศาะลาฮ์")

การนมาซคือการแสดงความเคารพสักการะและการแสดงความขอบคุณต่ออัลลอฮ์ซึ่งจะกระทำวันละ 5 เวลา คือ ตอนรุ่งอรุณ ตอนบ่าย ตอนตะวันคล้อย ตอนดวงอาทิตย์ตกดิน และในยามค่ำคืน โดยในการนมาซทุกครั้งมุสลิมทุกคนจะหันหน้าไปทางกะอฺบะฮ์ซึ่งอยู่ในนครมักกะฮ์ และหน้าที่ในการนมาซนี้เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนตั้งแต่เริ่มมีความรู้สึกทางเพศ (สำหรับผู้ชาย) และเริ่มมีประจำเดือน (สำหรับผู้หญิง) ซึ่งเป็นวัยที่อิสลามถือว่าเริ่มเข้าสู่วัยแห่งความเป็นผู้ใหญ่แล้วอันที่จริงแล้ว การปฏิบัติศาสนกิจที่อิสลามกำหนดให้มุสลิมปฏิบัติมิได้เป็นพิธีกรรมอันลึกลับที่ยากต่อการปฏิบัติ หากแต่เป็นภารกิจที่ปฏิบัติอย่างเปิดเผย สะดวกและง่ายต่อผู้ปฏิบัติ การนมาซนอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการแสดงความเคารพภักดีและเป็นการแสดงความขอบคุณต่ออัลลอฮ์แล้ว คัมภีร์กุรอานยังได้กล่าวอย่างไว้ชัดเจนอีกว่า "**แท้จริงการ**

นมาซจะยับยั้งจากความชั่วช้าและความลามก” ทั้งนี้เนื่องจากคนที่นมาซนั้นจะเป็นคนที่รำลึกถึงอัลลอฮ์ และจะเชื่อว่าอัลลอฮ์ทรงเห็นการกระทำของเขาทั้งในที่ลับและในที่เปิดเผย ดังนั้น ความเกรงกลัวอันนี้จะช่วยยับยั้งเขามิให้ปฏิบัติความชั่ว

3. การจ่ายซะกาต

การจ่ายซะกาตเป็นวินัยบัญญัติ 1 ใน 5 ประการที่อิสลามกำหนดให้มุสลิมปฏิบัติเพื่อยืนยันความศรัทธาของมุสลิม เราจะเห็นได้ว่าทุกศาสนาจะมีคำสอนให้ศาสนิกของตนทำบุญกุศลด้วยการช่วยเหลือสังคมและจ่ายทานแก่คนยากจน ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลคนในสังคมและขณะเดียวกันก็เพื่อเป็นการขัดเกลาจิตใจของบุคคลให้สะอาดจากความตระหนี่ถี่เหนียว ซึ่งถือเป็นมลทินที่เกาะกินจิตใจมนุษย์อย่างหนึ่ง อิสลามก็มีคำสอนที่ส่งเสริมให้มุสลิมทำทานเช่นกันและเรียกการทำทานตามความสมัครใจนี้ว่า “เศาะดะเกาะฮ์” แต่คำสอนดังกล่าวเป็นเพียงการส่งเสริมและไม่มีข้อบังคับซึ่งทำให้มนุษย์บางคนที่ตระหนี่ถี่เหนียวไม่ยอมทำตามหรือทำแต่เพียงเล็กน้อยทั้ง ๆ ที่ตัวเองมีทรัพย์สินอยู่เป็นจำนวนมากและยังต้องการสะสมให้มากขึ้นเรื่อย ๆ

ด้วยเหตุนี้ เพื่อให้มนุษย์ผู้มีความมั่งคั่งร่ำรวยจากทรัพย์ปัจจัยที่ได้รับจากพระผู้เป็นเจ้าต้องรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น อัลลอฮ์จึงได้ทรงมีบัญชาให้ศาสนทูตมุฮัมมัดเรียกเก็บส่วนหนึ่งซึ่งเรียกว่า “ซะกาต” จากทรัพย์สินของคนมั่งคั่งในทุกรอบปีมาจัดสรรให้แก่ผู้มีสิทธิ์ได้รับ 8 ประเภทตามที่พระองค์ได้ทรงกำหนดไว้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการขัดเกลาจิตใจและทรัพย์สินของผู้จ่าย ดังนั้น ซะกาตจึงไม่ใช่การบริจาค หรือการทำกุศลทานซึ่งนึกจะทำเมื่อใดและจำนวนเท่าใดและแก่ใครก็ได้ตามที่ตัวเองประสงค์ แต่อิสลามได้กำหนดให้ซะกาตเป็น “หน้าที่” ของผู้จ่ายเหมือนกับการจ่ายภาษีช่วยเหลือสังคมซึ่งมีผลผูกพันต่อชีวิตในโลกหน้าด้วย และขณะเดียวกันอิสลามก็กำหนดให้ซะกาตเป็น “สิทธิ์” ของผู้รับ 8 ประเภทโดยไม่ต้องมีข้อผูกพันใด ๆ กับผู้จ่าย

4. การถือศีลอด

การถือศีลอดในเดือนรอมฎอนเป็นวินัยบัญญัติ 1 ใน 5 ประการที่อิสลามกำหนดให้มุสลิมทุกคนต้องปฏิบัติ การละเว้นถือเป็นบาปใหญ่การถือศีลอดตามความหมายของอิสลามคือการงดเว้นจากการกิน การดื่ม การเสพ การมีความสัมพันธ์ทางเพศ และการงดเว้นจากอารมณ์ใฝ่ต่ำทั้งทางด้านร่างกาย วาจาและจิตใจ ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ขึ้นจนถึงดวงอาทิตย์ตกระหว่างเดือนรอมฎอนของทุกปี ซึ่งอาจมีระยะเวลา 29 หรือ 30 วัน โดยมีเจตนาว่าทำเพื่ออัลลอฮ์

5. การบำเพ็ญฮัจย์

ฮัจย์เป็นหลักปฏิบัติศาสนกิจสำคัญ 1 ใน 5 ประการที่อิสลามกำหนดให้มุสลิมทุกคนที่เป็นผู้ใหญ่ต้องปฏิบัติครั้งหนึ่งในชีวิตหากมีความสามารถทางด้านร่างกายและทรัพย์สินและหนทางที่ไปมีความปลอดภัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธา ฮัจญ์คือการเดินทางไป

ยังบ้านของอัลลอฮ์ (บัยตุลลอฮ์) ที่นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดิอาระเบียในเวลาที่ได้ถูกกำหนดไว้ นั่นคือ ตั้งแต่วันที่ 8-13 ของเดือนซุลฮิจญะฮ์ของทุกปี ทั้งนี้เพื่อปฏิบัติศาสนกิจตามแบบอย่างของศาสนทูตมุฮัมมัด (ขอความสันติจงมีแด่ท่าน) เนื่องจากการทำฮัจญ์เป็นการปฏิบัติศาสนกิจที่ต้องใช้ทั้งความอดทนทางร่างกายและทรัพย์สินจำนวนมาก ดังนั้น อัลลอฮ์จึงได้ทรงกำหนดให้มุสลิมทำครั้งหนึ่งในชีวิต ด้วยเหตุนี้ ก่อนที่จะเดินทางไปทำฮัจญ์ มุสลิมควรจะศึกษาและทำความเข้าใจถึงเรื่องการทำฮัจญ์ทั้งในด้านพิธีกรรม ตลอดจนความเป็นมาและเจตนารมณ์ที่อยู่เบื้องหลังพิธีกรรมต่าง ๆ ในระหว่างการทำฮัจญ์ ทั้งนี้เพื่อที่จะทำให้การทำฮัจญ์เป็นไปอย่างถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ดังที่อิสลามต้องการโดยไม่เสียเงินเปล่า

4.3.3. ภาวะแห่งอิห์ซาน (การสำนึกถึงการมีอยู่ของพระเจ้า)

คำสอนอิสลามประกอบด้วยความศรัทธา ซึ่งสอนมนุษย์ให้รู้ถึงเป้าหมายของชีวิตเพื่อทำการภักดีต่ออัลลอฮ์ (อิบาดะห์) ตามด้วยการปฏิบัติที่เป็นการยอมจำนนต่อระบอบของอิสลามในแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิต อย่างไรก็ตาม คำสอนของอิสลามไม่ได้มีแค่สองมิติดังกล่าวเท่านั้น ท่านศาสนทูตมูฮัมมัดได้เปิดเผยมิติที่สามด้วยภาษาที่เรียบง่ายไว้ว่า “การที่ท่านอิบาดะฮ์ (บูชา) ต่ออัลลอฮ์ ประหนึ่งท่านเห็นพระองค์ แม้ว่าท่านไม่เห็นพระองค์ พระองค์ก็เห็นท่าน” ภาวะเช่นนี้ถูกเรียกว่า อิห์ซาน

โดยปกติคำว่า อิห์ซาน แปลว่า ความดีงาม แต่ก็ยังหมายถึง การกระทำบางสิ่งบางอย่างอย่างสมบูรณ์แบบ ด้วยวิธีการที่ดีที่สุด ถ้อยคำที่ศาสนทูตมุฮัมมัดอธิบายมานั้น ได้ให้ความหมายเป็นการเฉพาะ ศัพท์คำนี้ถูกนำไปอธิบายภาวะที่ถือว่าเป็นระดับสูงสุดของคำสอนอิสลาม นั่นคือ “การสำนึกรับรู้ถึงการมีอยู่ของอัลลอฮ์” โดยภาวะนี้เกิดขึ้นด้วยการยอมจำนนต่ออัลลอฮ์โดยสิ้นเชิง ซึ่งก็คือชีวิตทั้งหมดของมุสลิม จากคำจำกัดความของคำว่า อิห์ซาน ในฮะดีษข้างต้น นักวิชาการอิสลามได้แบ่งอิห์ซานออกเป็นสองระดับ คือ

1. ระดับ “...ประหนึ่งท่านเห็นพระองค์...” เรียกว่าระดับ อัล มุซาฮะดะฮ์ (การประจักษ์) ซึ่งไม่ได้หมายถึงการประจักษ์ด้วยสายตา แต่เป็นการประจักษ์ด้วยหัวใจ บุคคลที่อยู่ในภาวะระดับนี้ จะทำให้รูปแบบของการยอมจำนนของเขาเต็มไปด้วยความงดงาม ชีวิตของเขาทั้งหมดจะเต็มไปด้วยความสุข ความสงบอย่างแท้จริง
2. ระดับ “...พระองค์ก็เห็นท่าน” เรียกว่า ระดับ อัล มุรอเกาะบะฮ์ (การถูกเฝ้ามอง) เป็นระดับสำหรับผู้ที่พัฒนาจิตวิญญาณได้ระดับสูงแล้ว แต่ยังไม่ถึงขั้นอัล มุซาฮะดะฮ์ อย่างไรก็ตาม ระดับนี้ถือว่าสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ผู้ที่อยู่ในระดับนี้ดำรงตนอยู่ในคำสอนของอิสลามด้วยการปฏิบัติที่เป็นเลิศ แม้บางครั้งจะอ่อนแอหรือผิดพลาดไปบ้าง

อัล มุรอเกาะบะฮ์ หรือระดับของการถูกเฝ้ามอง เป็นภาวะแห่งความรู้สึกยำเกรงอัลลอฮ์ ขณะที่ภาวะของอัล มุซาฮะดะฮฺ หรือในระดับของการประจักษ์เป็นภาวะแห่งความรักต่ออัลลอฮ์ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองภาวะดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอิบาดะฮ์ (การบูชา)

การสำนึกรับรู้ถึงการมีอยู่ของอัลลอฮ์หรืออิหฺซานไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเพียงแค่การปฏิบัติตามคำสอนของอิสลามอย่างครบถ้วนภายใต้เงื่อนไขของนิติศาสตร์อิสลามเท่านั้น แต่อิห์ซานเป็นภาวะภายในที่ต้องเกิดจากการขัดเกลา ฝึกฝน พัฒนาตามแนวทางการปฏิบัติของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด ซึ่งเป็นมนุษย์ที่บรรลุถึงระดับอิห์ซานสูงที่สุด

4.3.4. คัมภีร์อัล-กุรอาน

คัมภีร์สำคัญสูงสุดของชาวมุสลิมซึ่งรวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ที่ประทานให้แก่มนุษยชาติโดยผ่านทางศาสนทูตมุฮัมมัด ตั้งแต่ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นรอซูลุลลอฮ์ (ผู้นำสาส์นของอัลลอฮ์) เมื่ออายุได้ 40 ปี จนกระทั่งท่านเสียชีวิตเมื่ออายุได้ 63 ปี โดยภาษาแล้ว คำว่า “กุรอาน” แปลว่า “สิ่งที่ถูกอ่าน”

โองการอัล-กุรอานได้ถูกประทานให้แก่ศาสนทูตมุฮัมมัดเป็นครั้งแรกในเดือนเราะมะฎอนซึ่งเป็นเดือนที่ 9 ตามปฏิทินทางจันทรคติของอิสลาม ทั้งนี้เพื่อเป็นทางนำในการดำเนินชีวิตสำหรับมนุษยชาติ และเพื่อเป็นเครื่องจำแนกแยกแยะความดีออกจากความชั่ว สัจธรรมออกจากความเท็จ (ดูกุรอาน 2:185) เป็นคำตักเตือน (ดูกุรอาน 15:9) และเป็นความเมตตาแก่ประชาชนผู้ศรัทธา (ดูกุรอาน 16:64)

การประทานกุรอานครั้งแรกเกิดขึ้นในถ้ำฮิรอ บนภูเขาญะบัลนูร (ภูผาแห่งรัศมี) ซึ่งเป็นสถานที่ที่ศาสนทูตมุฮัมมัดมักจะปลีกตัวมานั่งสงบจิตใจเพื่อไตร่ตรองถึงสัจธรรมแห่งชีวิตและในคืนหนึ่ง อัลลอฮ์ก็ได้ทรงให้มลาอิกะฮ์ญิบรีลนำวจนะ 5 วรรค (อายะฮ์) แรกมาให้ท่านในภาษาอาหรับ ซึ่งมีความหมายเป็นภาษาไทยดังนี้ :-

“จงอ่าน ด้วยพระนามของพระผู้ทรงอภิบาลของเจ้าผู้ทรงสร้าง ทรงสร้างมนุษย์จากก้อนเลือดก้อนหนึ่ง จงอ่าน พระผู้อภิบาลของเจ้านั้นทรงเกียรติยิ่ง ผู้ทรงสอนด้วยปากกา ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่เขาไม่รู้”

ในตอนที่มลาอิกะฮ์นำกุรอานจากอัลลอฮ์มาให้ท่านนบีมุฮัมมัดนั้น ท่านศาสนทูตได้บอกว่า ท่านมีความรู้สึกเหมือนถูกรัดและมีเสียงสั่งก้องอยู่ในโสตประสาทของท่านว่า “จงอ่าน” แต่ท่านก็ได้ตอบว่า ท่านอ่านหนังสือไม่เป็นและจะให้ท่านอ่านอะไร ยิ่งท่านกล่าวตอบไปเช่นนั้นท่านก็รู้สึกว่าถูกรัดแน่นยิ่งขึ้น แต่เมื่อท่านได้ถูกสั่งให้อ่านตามและท่านได้อ่านวจนะดังกล่าวข้างต้นจนจำขึ้นใจแล้ว ท่านจึงรู้สึกผ่อนคลายจากการถูกรัด การที่วจนะของอัลลอฮ์ถูกเรียกว่า “กุรอาน” (สิ่งที่ถูกอ่าน) ก็เพราะวจนะของพระองค์เป็นสิ่งที่จะต้องถูกอ่านและต้องอ่านเป็นประจำ ประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ท่านรู้สึกตกใจมาก หลังจากนั้น ท่านก็รีบลงมาจากภูเขาและได้เล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้แก่นางเคาะดีญะฮ์ภรรยาของท่านฟัง นางจึงได้พาท่านไปหาลุงของนางชื่อวะรอเกาะฮ์บินเนาฟัล ซึ่งเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับคัมภีร์โบราณ ลุงของนางจึงได้บอกให้ทราบว่ามุฮัมมัดคือผู้ที่กำลังจะเป็นรอซูล (ผู้นำสาส์นของพระเจ้า) ดังที่คัมภีร์โบราณได้กล่าวไว้ ดังนั้น ศาสนทูตมุฮัมมัดจึงได้นำสิ่งที่ท่านได้รับมาไปบอกให้แก่คนในครอบครัวและเพื่อนสนิทของท่านอย่างลับ ๆ ซึ่งก็มีหลายคนที่ยอมรับและศรัทธาในความเป็นศาสนทูตของท่าน

หลังจากนั้น อัลลอฮ์ก็ได้ทรงทยอยประทานวจนะของพระองค์ให้ศาสนทูตมุฮัมมัดในโอกาสและเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อตอบปัญหาและเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ ทั้งในด้านส่วนตัวและสังคมตลอดระยะเวลา 23 ปี แห่งการเป็นรอซูลของอัลลอฮ์ วจนะที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่ศาสนทูตมุฮัมมัดนั้น มีจำนวนวรรคตอนไม่เท่ากันในแต่ละครั้ง มากบ้างน้อยบ้างตามแต่โอกาสและสถานการณ์ เมื่อได้รับวจนะของอัลลอฮ์ครั้งใด

ศาสนทูตมุฮัมมัดจะบอกให้สาวกของท่านส่วนหนึ่งอ่านตามที่ท่านบอกและจดจำไว้ ส่วนคนที่สามารถเขียนได้ก็บันทึกไว้บนแผ่นหนังบ้าง กิ่งไม้บ้าง กระดูกเชิงกรานของสัตว์ใหญ่บ้าง หลังจากนั้น บรรดาสาวกของท่านก็จะนำไปถ่ายทอดหรือคัดลอกต่อ ๆ กันไปเพื่อใช้ศึกษาและเผยแผ่ วจนะของอัลลอฮ์จึงถูกอ่านทบทวนครั้งแล้วครั้งเล่า โดยเฉพาะในเวลานมาซ ซึ่งศาสนทูตจะเป็นผู้อ่านเอง ก่อนที่ท่านนบีมุฮัมมัดจะเสียชีวิต มลาอิกะฮ์ได้มาทบทวนวจนะทั้งหมดที่ท่านได้รับถึงสองครั้งด้วยกันและหลังจากนั้นท่านก็ได้อ่านทวนวจนะของอัลลอฮ์ทั้งหมดที่ท่านได้ทบทวนกับมลาอิกะฮ์ให้แก่บรรดาสาวกของท่านฟังตั้งแต่ต้นจนจบซึ่งหลายคนสามารถที่จะท่องจำทั้งหมดได้เช่นกัน

หลังจากที่ศาสนทูตมุฮัมมัดเสียชีวิตไปได้ประมาณปีกว่าก็ได้มีการนำเอาวจนะของอัลลอฮ์ที่กระจัดกระจายอยู่ในที่ต่าง ๆ มารวบรวมเข้าด้วยกันเพื่อเก็บไว้เป็นรูปเล่ม ทั้งนี้เพราะบรรดาสาวกของศาสนทูตมุฮัมมัดเกรงว่าวจนะของอัลลอฮ์ที่ถูกบันทึกไว้ในที่ต่าง ๆ จะสูญหายไปตามกาลเวลา หรืออาจจะมีการบันทึกเพิ่มเติมเข้าไป ทำให้ผิดเพี้ยนไปจากของเดิม นอกจากนั้นแล้ว ผู้ที่สามารถท่องจำวจนะของอัลลอฮ์ได้ทั้งหมด หลายคนก็เสียชีวิตไปบ้างแล้ว โดยเฉพาะในการทำสงคราม การรวบรวมวจนะของอัลลอฮฺจึงได้เริ่มขึ้นปลายสมัยของเคาะลีฟะฮ์อบูบักรโดยเซด บินษาบิต ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่ใกล้ชิดศาสนทูตมุฮัมมัดมาตลอดเป็นแกนหลักในการรวบรวมบันทึกเป็นรูปเล่มโดยมีบรรดาสาวกที่สามารถท่องจำได้ทั้งหมดร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องจนเป็นที่แน่ใจแล้วจึงได้มีการคัดสำเนาเพิ่มเป็น 4 เล่มเพื่อนำไปใช้อ้างอิงในเมืองสำคัญต่าง ๆ ของแผ่นดินอิสลาม

วจนะของอัลลอฮ์ที่ถูกรวบรวมไว้เป็นเล่มที่เรียกกันว่าคัมภีร์อัลกุรอานนั้นมีจำนวนทั้งหมด 6,616 วรรค (หรือที่เรียกว่า “อายะฮ์”) แต่การนับจำนวนอายะฮ์อาจไม่ตรงกันบ้างเล็กน้อย ทั้งนี้เนื่องจากความแตกต่างกันในการจัดวรรคตอน ในจำนวนอายะฮ์ทั้งหมดนี้ถูกแบ่งออกเป็น 114 บท (หรือที่เรียกว่า “ซูเราะฮ์”) ซึ่งมีจำนวนอายะฮฺไม่เท่ากัน เนื่องจากวจนะของอัลลอฮ์ได้ถูกประทานลงมาที่สองแห่งด้วยกันคือที่มักกะฮ์และมะดีนะฮ์ นักวิชาการจึงได้แบ่งประเภทของซูเราะฮ์ออกเป็น 2 ประเภทด้วยกันคือ ซูเราะฮ์ที่ถูกประทานที่นครมักกะฮ์เรียกว่า “ซูเราะฮฺมักกียะฮ์” มีจำนวน 86 ซูเราะฮฺ และซูเราะฮ์ที่ถูกประทานที่นครมะดีนะฮ์เรียกว่า “ซูเราะฮฺมะดะนียะฮ์” มีจำนวน 28 ซูเราะฮฺ

เนื่องจากคัมภีร์กุรอานคือวจนะของอัลลอฮ์ ดังนั้น การศรัทธาในคัมภีร์กุรอานจึงเป็นหลักศรัทธาสำคัญหนึ่งในหกประการของอิสลาม ชาวมุสลิมทั่วโลกจะถือว่าคัมภีร์กุรอานเป็นธรรมนูญสูงสุดในการดำเนินชีวิตและเป็นเกณฑ์ตัดสินว่าสิ่งใดถูกและสิ่งใดผิด ตลอดระยะเวลาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาคัมภีร์กุรอานเป็นคัมภีร์เล่มเดียวในโลกที่เคยมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขหรือมีการสังคายนาโดยมนุษย์แม้แต่ตัวอักษรหรือสระเพียงตัวเดียว ดังนั้น คัมภีร์กุรอานที่มุสลิมอ่านกันอยู่ทั่วโลกในขณะนี้จึงเหมือนกับกุรอานที่บรรดาสาวกในสมัยของท่านนบีมุฮัมมัดอ่านกันที่เป็นเช่นนี้เพราะอัลลอฮ์ทรงเป็นผู้รักษากุรอานไว้ด้วยพระองค์เอง (ดูกุรอาน 15:9)

คัมภีร์กุรอานได้ชื่อว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์ที่อัลลอฮ์ได้ประทานให้แก่ท่านนบีมุฮัมมัดเพื่อยืนยันการมีอยู่ของพระองค์และการเป็นรอซูลของท่านนบีมุฮัมมัด เพราะท่านนบีมุฮัมมัดเป็นผู้ที่อ่านหนังสือไม่ออกและเขียนหนังสือไม่ได้ แต่ถ้อยคำหลายตอนในคัมภีร์กุรอานซึ่งถูกประทานมาเมื่อประมาณ 1,400 กว่าปีที่ผ่านมานั้นเป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเพิ่งจะถูกค้นพบเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้เอง และสำหรับมนุษย์ผู้สงสัยในกุรอานนั้น อัลลอฮ์ได้ทรงท้าทายคนเหล่านั้นให้รวมหัวกันแต่งถ้อยคำหรือข้อความที่เหมือนกับกุรอานขึ้นมาสักบทหนึ่งถ้าหากคนเหล่านั้นแน่จริง (กุรอาน 52:34)

4.3.5. ฮะดีษ

ฮะดีษคือ บันทึกคำพูด การประพฤติปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนวิถีการดำเนิน ชีวิตของนบีมุฮัมมัดตั้งแต่ท่านได้รับการแต่งตั้งจากอัลลอฮ์ให้เป็นรอซูล (ผู้นำสาส์น) ของพระองค์ เมื่อตอนอายุได้ 40 ปีไปจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านเมื่ออายุได้ 63 ปี นอกจากนี้แล้วการกระทำอะไรของบรรดาสาวกต่อหน้าท่านและท่านได้อนุมัติและไม่ได้ห้ามก็จัดอยู่ในความหมายของคำว่าฮะดีษด้วยเช่นกัน

โดยภาษาแล้ว คำว่า “ฮะดีษ” หมายถึง “คำพูด” นอกจากนี้แล้วฮะดีษยังถูกเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ซุนนะฮ์” ซึ่งหมายความว่า “การปฏิบัติ” “ขนบธรรมเนียม” หรือ “วิถีชีวิต” อีกด้วย

ฮะดีษและซุนนะฮ์เป็นแหล่งอ้างอิงทางกฎหมายอิสลามที่มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากคัมภีร์กุรอานและในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นตัวอรรถาธิบายหรือขยายรายละเอียดตัวบทของคัมภีร์กุรอาน ตัวอย่างเช่น ในคัมภีร์กุรอานได้มีคำสั่งจากอัลลอฮ์ให้มุสลิมทำนมาซเพื่อแสดงความเคารพสักการะพระองค์โดยบอกแต่เพียงอิริยาบถสำคัญๆ ให้เท่านั้น เช่น ทำโค้งและท่ากราบ แต่ไม่ได้บอกรายละเอียดและคำอ่านในการนมาซไว้ ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของท่านนบีมุฮัมมัดที่จะต้องมาแสดงแบบอย่างท่าทางและคำอ่านต่างๆ ในการนมาซให้ และท่านก็ได้สั่งแก่บรรดาผู้ศรัทธาว่า “พวกท่านจงนมาซเหมือนกับที่พวกท่านเห็นฉันนมาซ” แบบอย่างที่ท่านได้แสดงให้เห็นนั้นคือ “ซุนนะฮ์” คำสั่งของท่านที่ให้มุสลิมปฏิบัติตามนั้นก็คือ “ฮะดีษ” และแบบอย่างการปฏิบัติหรือคำพูดของท่านซึ่งถูกบันทึกไว้และถูกบอกเล่าต่อๆ กันมาก็เรียกว่า “ฮะดีษ” เช่นกัน ดังนั้น มุสลิมที่ศรัทธาในอัลลอฮ์จึงต้องยึดถือเอาฮะดีษและซุนนะฮ์ของท่านนบีมุฮัมมัดเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติศาสนกิจและการดำเนินชีวิตด้วย

นักวิชาการด้านฮะดีษได้แบ่งฮะดีษออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ :-

1) **ฮะดีษนะบะวีย์** เป็นคำพูดของนบี อันเกิดจากการถูกบันดาลใจ ฮะดีษประเภทนี้จะขึ้นต้นด้วยคำว่า “ท่านรอซูลุลลอฮฺได้กล่าวว่า....”

2) **ฮะดีษกุดซีย์** เป็นคำพูดของท่านนบีที่กล่าวออกมาด้วยการบัญชาของอัลลอฮฺ ฮะดีษประเภทนี้จะขึ้นต้นด้วยคำว่า “อัลลอฮฺผู้ทรงสูงส่งได้กล่าวว่า....” แต่ถึงกระนั้น ฮะดีษประเภทนี้ก็จะไม่ถูกรวมไว้ในกุรอาน

นอกจากนี้แล้ว ฮะดีษยังถูกจำแนกแยกแยะตามความน่าเชื่อถือได้อีกดังนี้ :-

1. **ฮะดีษเศาะฮีฮ์** เป็นฮะดีษที่มีหลักฐานเชื่อถือได้มากที่สุดเพราะมีการรายงานสืบทอดกันมาโดยไม่ขาดตอนตั้งแต่สมัยสาวกรุ่นแรกและไม่มีการขัดแย้งกัน ผู้ที่ถ่ายทอดหรือรายงานสืบทอดกันมาก็เป็นผู้มีความทรงจำดีและเชื่อถือได้

2. **ฮะดีษฮะซัน** เป็นฮะดีษที่ดี แต่หลักฐานและความน่าเชื่อถือจะน้อยกว่าประเภทแรกนิดหน่อยเพราะสายรายงานบางช่วงอ่อนหลักฐานแต่ยังมีคำพูดอื่นๆ ที่มีน้ำหนักและน่าเชื่อถือได้ยืนยันและไม่ขัดแย้งกับฮะดีษที่ถูกรายงานโดยทั่วไป

3. **ฮะดีษเฏาะอีฟ** เป็นฮะดีษที่อ่อนในหลักฐานและความน่าเชื่อถือ สายผู้รายงานก็ขาดตอนบ้างหรือไม่ก็เชื่อถือไม่ได้ ฮะดีษประเภทนี้มีมากกว่าฮะดีษสองประเภทแรกมากมายหลายเท่า

4.3.6. ชารีอะฮ์ (Shariah)

โดยภาษาแล้วแปลว่า “ทางโล่งที่จะเดินไป” แต่ในทางวิชาการ หมายถึง “บทบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในทุก ๆ ด้าน” คำว่า “ชารีอะฮ์” มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์กุรอาน 45:18 ซึ่งกล่าวว่า *“แล้วเราได้ตั้งเจ้าบ้านแนวทางแห่งชารีอะฮ์นั้น ดังนั้น จงปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าวและจงอย่าปฏิบัติตามอารมณ์ต่ำของบรรดาผู้ไม่รู้”* นอกจากนั้นแล้ว คำว่าชารีอะฮ์ก็ยังมีกล่าวไว้ในรูปคำอื่น ๆ อีกหลายตอนในคัมภีร์กุรอาน เช่น *“ชิรอะฮ์”* ใน 5 : 48 หรือ คำว่า *“ชะเราะอะ”* ใน 42 :13 เป็นต้น การศึกษาวิชาฟิกฮ์ (นิติศาสตร์อิสลาม) ก็คือการศึกษาเรื่องของชารีอะฮ์ลึกลงไปในรายละเอียด กฎของชารีอะฮ์จะนำไปตัดสินการกระทำภายนอกของมนุษย์ว่าถูกหรือผิด ดีหรือไม่ดีตามที่อัลลอฮ์ได้ทรงกำหนดไว้

อาจกล่าวได้ว่า “ชารีอะฮ์” เป็นรายละเอียดของ “ดีน” หรือแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่มนุษย์ในยุคต่าง ๆ โดยผ่านทางศาสดา กล่าวคือ “ดีน” ของแต่ละยุคสมัยและของศาสดาแต่ละคนจะมี “ชารีอะฮ์” แตกต่างกันหรือไม่เท่ากัน ทั้งนี้เนื่องจากสถานการณ์ของแต่ละสังคมในแต่ละยุคสมัยไม่เหมือนกัน ดังนั้นชารีอะฮ์ของศาสดาคนก่อน ๆ อาจจะมีไม่มากนัก แต่พอมาถึงสมัยของศาสนทูตมุฮัมมัดซึ่งเป็นสมัยที่อัลลอฮ์ประทานอิสลามมาเป็น “ดีน” ที่สมบูรณ์แก่ท่าน ดังนั้น ชารีอะฮ์หรือข้อกฎหมายในสมัยของท่านจึงมีมากและสมบูรณ์พร้อมกว่าชารีอะฮ์ของบรรดาศาสดาก่อนหน้าท่าน

ชารีอะฮ์หรือบทบัญญัติแห่งกฎหมายอิสลามมีลักษณะสำคัญที่แตกต่างไปจากกฎหมายอื่น ๆ ก็คือ ชารีอะฮ์มาจากคำบัญชาของอัลลอฮ์ซึ่งผู้ศรัทธาในพระองค์จะต้องปฏิบัติตามนั้นโดยไม่ต้องมีการมาวิพากษ์วิจารณ์และเป็นสิ่งที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงไขไปตามสมัยได้ ส่วนกฎหมายอื่น ๆ จะมาจากการคิดค้นของมนุษย์หรือจากจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาและอาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ในประเทศมุสลิมที่ปกครองด้วยกฎหมายอิสลาม ชารีอะฮ์จะถูกถือเป็นธรรมนูญสูงสุด กฎหมายใด ๆ หรือแม้แต่กฎหมายรัฐธรรมนูญของประเทศที่ออกมาจากรัฐสภาหรือผู้ปกครองจะต้องไม่ขัดกับหลักชารีอะฮ์ กฎหมายใดก็ตามที่ขัดกับหลักชารีอะฮ์ถือว่ากฎหมายนั้นเป็นโมฆะ

ที่มาของชารีอะฮ์หรือกฎหมายอิสลาม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าชารีอะฮ์คือ บทบัญญัติทางกฎหมายที่มาจากอัลลอฮ์ ดังนั้นรากฐานที่มาของชารีอะฮ์จึงมาจาก :-

1) คัมภีร์กุรอาน เป็นคัมภีร์ที่รวบรวมวจนะและคำบัญชาของอัลลอฮ์

2) ฮะดีษและซุนนะฮ์ คือคำสอนและแบบอย่างการปฏิบัติของศาสนทูตมุฮัมมัด ทั้งนี้เนื่องจากท่านเป็นผู้มีอำนาจในการอธิบายรายละเอียดคำบัญชาของอัลลอฮ์และแสดงแบบอย่างที่ถูกต้องให้มุสลิมปฏิบัติตาม

อย่างไรก็ดี หลังจากสมัยของศาสนทูตมุฮัมมัดได้มีปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นในกิจกรรมอันหลากหลายของมนุษย์ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นในสมัยของท่าน ดังนั้นนักกฎหมายอิสลามจึงต้องอาศัยสิ่งต่อไปนี้เป็นองค์ประกอบของชารีอะฮ์ด้วย นั่นคือ

3) อิจญ์มะฮ์ หรือความเห็นเป็นเอกฉันท์ของปวงปราชญ์ทางกฎหมายอิสลามที่สอดคล้องและไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งคัมภีร์อัล-กุรอานและฮะดีษ

4) อิจญ์ติฮาด หรือการใช้วิจารณญาณอย่างสุดความสามารถในการนำประเด็นปัญหามาตัดสินให้เป็นไปตามเจตนารมณ์และในกรอบของหลักการอิสลาม

4.3.7. การจัดแบ่งสำนักคิดต่าง ๆ ในตะวันออกกลาง

หลังจากสมัยของศาสนทูตมุฮัมมัด หรือในช่วงการปกครองของคอลีฟะฮ์ทั้ง 4 ท่าน คือ อบูบักร อุมัร อุษมาน และอาลี ก็เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงทางทัศนคติและความคิดระหว่างมุสลิม จนกลายมาเป็นการแบ่งแยกระหว่างกัน การที่มุสลิมแบ่งแยกตนเองออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ นั้น มิใช่เกิดมาจากมูลเหตุทางศาสนาหรือหลักการเชื่อมั่นแต่อย่างใด แต่เกิดมาจากความขัดแย้งทางการเมืองและการปกครอง ตลอดจนความเข้าใจที่ไม่มีความเกี่ยวพันกับอิสลามเลยแม้แต่น้อย ต่อมากลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวได้เริ่มเผยแพร่หลักการอันเป็นอุดมการณ์เฉพาะของแต่ละกลุ่ม เพื่อแสวงหาพวกพ้องและผู้ที่นิยมในความคิด แม้บางครั้งจะต้องเปลี่ยนแปลงความเข้าใจในหลักการอิสลามเพื่อให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มตนก็ตาม

ในการแบ่งสำนักคิดต่าง ๆ ของอิสลามนั้นไม่มีข้อจำกัดตายตัว อาจแบ่งได้ในแบบต่าง ๆ แต่ในหลักการกว้าง ๆ แล้ว สำนักคิดต่าง ๆ ในอิสลามนั้นอาจแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เกิดจากการเมือง กลุ่มที่เกิดจากความคิดด้านศาสนวิทยา และกลุ่มที่เกิดจากความคิดด้านปรัชญา อย่างไรก็ตาม การแบ่งกลุ่มดังกล่าวก็ยังไม่มีความแน่นอน เพราะสำนักคิดที่ตอนแรกเกิดมาจากการเมือง แต่ต่อมาก็อาจมีแง่คิดทางด้านศาสนวิทยาของตนเองขึ้น หรืออาจมีความคิดในแง่ปรัชญาด้วยก็มี สำนักคิดที่ดูภายนอกอาจเกิดจากความคิดด้านศาสนวิทยา แต่ถ้ามองลึก ๆ เข้าไปก็อาจเห็นได้ว่าเกิดมาจากการเมืองก็ได้ สำนักคิดที่เกิดจากความคิดด้านปรัชญาก็อาจมีความคิดด้านศาสนวิทยาด้วยและมีเหตุผลทางการเมืองด้วยก็มี ดังนั้นการที่เราจะจัดแบ่งสำนักคิดออกไปตามด้านการเมือง ศาสนวิทยาและปรัชญาจึงไม่ใคร่ถูกต้องแน่นอนนัก

สำนักคิดที่เกิดจากการเมือง ได้แก่ สำนักคิดซุนนีย์ (SUNNI) ซีอะฮ์ (SHI'AH) และคอริญี (KHARIJI)

สำนักคิดซุนนีย์อาจแบ่งออกอีกได้เป็น มุกอลลีด (MOALLID) และฆัยรุมุกอลลีด (GHAYR MUQALLID) สำนักมุกอลลีดก็อาจแบ่งสาขาย่อยออกไปได้อีกเป็นสำนักใหญ่ 4 สำนักคือ ฮานาฟี (HANAFI) ชาฟีอี (SHAFI'I) มาลิกี (MALIKI) และฮัมบาลี (HANBALI) สำนักคิดเหล่านี้ในบางครั้งก็เรียกว่าสำนักออร์ธอดอกซ์ พวกซุนนีย์อาจเรียกได้ว่าเป็น พวกออร์ธอดอกซ์ (ORTHODOX) หรือพวกที่ทำตามซุนนะฮ์ (TRADITIONALIST) แต่ก็ยังมีพวกทำตามซุนนะฮ์อย่างเคร่งครัดอีกแบบที่เรียกตนเองว่าพวกอะฮ์ลุลฮะดีษ (AHL-E-HADITH) หรือซะลาฟีย์ (SALAFI)

สำนักคิดที่เกิดจากความคิดด้านศาสนวิทยา ได้แก่ สำนักคิดมุรญิอะฮ์ (MURJI'A) หรือ กอดาริยะฮ์ (QADARIYA) สำนักคิดญาบาริยะฮ์ (JABARIYA) และสำนักคิดสิฟาติยะฮฺ (SIFATIYA) สำนักคิดเหล่านี้เกิดขึ้นในระหว่างปลายศตวรรษที่ 1 กับต้นศตวรรษที่ 2 แห่งฮิจเราะฮ์ศักราช (ฮ.ศ.) กลุ่มกอดาริยะฮฺและญาบาริยะฮ์ถกเถียงกันเรื่องความเป็นอิสระของเจตนารมณ์ ส่วนกลุ่มมุรญิอะฮ์พูดกันถึงเรื่องลักษณะของความศรัทธา และกลุ่มสิฟาติยะฮ์ถกเถียงเรื่องลักษณะของคุณลักษณะแห่งพระผู้เป็นเจ้า

สำนักคิดที่เกิดจากความคิดด้านปรัชญา มีสำนักคิดมัวะตาซิละฮ์ (MU'TAZILA) มูตะกัลป์ลิม (MUTAKALLIM) ซูฟี (SUFI) และฮุกามะฮ์ (HUKAMA) หรือฟาลาสิฟะฮ์ (FALASIFAH) กลุ่มมัวะตาซิละฮ์เกิดขึ้นเมื่อปลายศตวรรษที่ 1 ฮ.ศ. กลุ่มมูตากัลป์ลิมเกิดขึ้นในปี ฮ.ศ. 300 กลุ่มซูฟีนั้นมีมาแต่เก่าก่อนนานพอ ๆ กับศาสนาอิสลามเอง แต่มาได้รับชื่อเฉพาะเมื่อปลายศตวรรษที่ 2 ของ ฮ.ศ. ส่วนกลุ่มฟาลาสิฟะฮ์นั้นรุ่งเรืองอยู่ในสมัยของราชวงศ์อับบาสิด (ABBASID) ที่แบกแดดและราชวงศ์มูวาห์ฮิด (MUWAHHID) ในสเปน

1. สำนักคิดที่เกิดจากการเมือง

1.1. กลุ่มซุนนีย์ (SUNNIS)

ซุนนีย์เป็นมุสลิมกลุ่มใหญ่ที่สุด กลุ่มนี้ถือว่าผู้นำของชุมชนอิสลามทั้งหมด (อิสลามไม่ได้แบ่งมุสลิมว่าเป็นชาติโน้นชาตินี้หรือชาวประเทศโน้นประเทศนี้ แต่ทั้งหมดเป็นชุมชนมุสลิมอยู่ใต้ผู้นำคนเดียวกัน) ไม่จำเป็นต้องมาจากครอบครัวของท่านศาสนทูต ผู้ใดก็ได้ที่เป็นผู้ใหญ่ มีจิตใจปกติเป็นอิสระ (ไม่ใช่ทาส) จากเผ่ากูรอยซ์ซึ่งสามารถบริหารกิจการของรัฐได้ย่อมมีคุณสมบัติที่จะเข้ารับการเลือกตั้งเป็นผู้นำได้ แต่ต่อมากลุ่มนี้มีความเห็นว่าผู้นำไม่จำเป็นต้องมาจากเผ่ากูรอยซ์ก็ได้ ดังนั้นกลุ่มซุนนีย์จึงยอมรับความเป็นผู้นำของทุกคนที่มีตำแหน่งเป็นเคาะลีฟะฮ์

กลุ่มซุนนีย์ได้อ้างว่าคำสอนของพวกเขาเป็นไปตามซุนนะฮฺ คือแบบอย่างของท่านศาสนทูต และถือเอาการตัดสินใจร่วมกันของเคาะลีฟะฮ์ผู้สืบทอดต่อมาและของที่ประชุมกลาง (อิจมะ) เป็นส่วนเพิ่มเติมกฎเกณฑ์ข้อบังคับในพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานด้วย และถือว่ามีอำนาจเกือบเท่า ๆ กับกฎข้อบังคับเหล่านั้นทีเดียว บางคนก็ถือว่าการพิจารณาเหตุผลเปรียบเทียบ **(กิยาส)** ก็เป็นแหล่งกำเนิดของกฎหมายเช่นกัน กลุ่มซุนนีย์แยกศาสตร์ออกไปสองสามสาขาซึ่งมีความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ บางอย่าง แต่ก็ต่างเห็นพ้องต้องกันในต้นตอพื้นฐานของหลักการต่าง ๆ นั่นคือ พระมหาคัมภีร์กุรอาน ฮะดีษ และอิจติฮาด

สาขาสำคัญ ๆ ของกลุ่มซุนนีย์

สำนักใหญ่ 4 สำนักของกลุ่มซุนนีย์ (สำนักนี้เรียกเป็นภาษาอาหรับว่ามัซฮับ)

สำนักฮานาฟี

สำนักนี้ตั้งขึ้นโดยอิมามอบู ฮานิฟา นูมาน บิน ซาบิต (ABU HANIFA BIN THABIT) หรือเรียกกันว่าอิมาม อซีม (AZIM) หรืออิมามใหญ่ซึ่งเกิดในประเทศอิรักเมื่อประมาณปี ค.ศ. 699 และสิ้นชีวิตประมาณปี 769 สำนักของท่านมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมากที่สุดที่อยู่ในประเทศต่าง ๆ เช่น บังกลาเทศ ปากีสถาน อินเดีย อัฟฆานิสถาน เอเชียกลาง และ ตุรกี ลักษณะเฉพาะของสำนักฮานาฟีนี้ก็คือการใช้**กิยาส** ในการตีความกฎหมาย กล่าวคือ ท่านฮานาฟีอนุญาตให้ใช้ความอิสระเป็นอย่างมากในการตัดสินส่วนตัว

สำนักมาลิกี

สำนักนี้ผู้จัดตั้งคืออิมาม มาลิก อิบนุ อนัส (MALIK IBN ANAS) ซึ่งถือกำเนิดในกรุงมะดีนะฮ์ ในปี ค.ศ. 712 และสิ้นชีวิตในปี 795 ลูกศิษย์ของท่านมีอยู่ในแหลมอาระเบียและอัฟริกา

อิมามมาลิกมีแนวทางแตกต่างออกไปจากแนวทางของอิมาม ฮานาฟี คือ ท่านทิ้งการใช้การเปรียบเทียบ การลงความเห็น หรือข้อวินิจฉัยทั้งหมด ท่านพยายามค้นหาหะดีษมาใช้ให้ครอบคลุมความต้องการทุกอย่าง เนื่องจากท่านอยู่ในกรุงมะดีนะฮ์ซึ่งเต็มไปด้วยความทรงจำมากมายเกี่ยวกับท่านศาสนทูต อิมามมาลิกจึงรวบรวมหะดีษได้มากมาย แล้วนำมาใช้กับการตีความข้อกฎหมาย ผลงานทางด้านนิติศาสตร์ของท่านที่มีชื่อคือ มุวัตตะหรือ “ทางแห่งความสุข” ของท่าน นั้นก็คือการรวมฮะดีษนั่นเอง

สำนักซาฟีอี

สำนักนี้ถูกจัดตั้งขึ้นโดย อิมาม มุฮัมมัด อิบนุ อิดรีส อัช-ซาฟีอี (HUMAMMAD IBN IDRIS ASH-SHAFI’I) ซึ่งเป็นชาวอาหรับ เกิดในประเทศปาเลสไตน์ เมื่อปี ค.ศ. 769 และสิ้นชีวิตที่กรุงไคโร เมื่อปี 819 ท่านมีลูกศิษย์อยู่ในประเทศต่าง ๆ คือ อิยิปต์ อัฟริกาเหนือ อาระเบียใต้ เปอร์เซียตะวันตกเฉียงเหนือ อินเดียใต้ ศรีลังกา และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกือบทั้งหมด ระบบของอิมาม อัช-ซาฟีอีนี้เป็นระบบที่เลือกสิ่งที่เห็นว่าดีที่สุดมาจากหลายแห่งคือเลือกจากระบบของอิมามกลุ่มซุนนีย์คือท่านอบู ฮานิฟา และท่านมาลิก และจากท่านอิมามกลุ่มชีอะฮ์คือท่านญาฟัร อัส-ซาดีก (JAFAR AS-SADIQ)

สำนักฮัมบาลี

สำนักฮัมบาลีถูกตั้งขึ้นโดยอิมามอะห์หมัด อิบนุ ฮัมบาล **(AHMAD IBN HAMBAL)** ผู้เป็นเชื้อสายชาวอาหรับ ซึ่งเกิดในประเทศอิหร่าน เมื่อประมาณ ค.ศ. 780 ท่านได้ไปศึกษาอยู่ในแบกแดด และสิ้นชีวิตที่นั่นในปี ค.ศ. 855 สานุศิษย์ของท่านอยู่ในแหลมอาระเบียเป็นส่วนใหญ่ อิมามฮัมบาลไม่พอใจกับระบบของระบบใด ๆ ใน 3 ระบบที่กล่าวมาข้างต้น ท่านคิดว่าสำนักแรกมีเสรีภาพจนเกินไป สำนักที่สองก็แคบเกินไป ส่วนสำนักที่สามธรรมดาสามัญเกินไป ดังนั้นท่านจึงได้ตั้งระบบใหม่ขึ้น ซึ่งอาศัยหะดีษและนำเอาความคิดเห็นของนักปรัชญาสำนักสิฟาติยะฮ์มาใช้

1.2. กลุ่มชีอะฮ์

ปัญหาเรื่องผู้สืบต่อท่านศาสนทูตก็คือจุดเริ่มของความแตกต่างระหว่างกลุ่มชีอะฮ์กับมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ ฝ่ายชีอะฮ์ถือว่าผู้สืบต่อนั้นท่านศาสนทูตเองเป็นผู้เลือกท่านอาลีไว้แล้ว ความแตกต่างอีกอย่างหนึ่งระหว่างกลุ่มชีอะฮ์กับกลุ่มซุนนีย์ ก็คือ ทางฝ่ายชีอะฮ์ถือว่าประมุขของพวกเขา (อิมาม) ไม่เคยมีอะไรผิดพลาด ไม่มีที่ตำหนิเลย แต่ฝ่ายซุนนีย์ถือว่าถึงแม้อยู่ในตำแหน่งเคาลีฟะฮ์ก็อาจถูกปลดได้ หากทำความผิด กลุ่มซุนนีย์มักจะตีความกุรอานตามตัวอักษร ในขณะที่กลุ่มชีอะฮ์เน้นถึงความหมายภายในของมัน พวกเขายอมรับความมีอำนาจของหะดีษในฐานะที่เป็นต้นกำเนิดของกฎหมายอิสลาม (ชาริอะฮ์) แต่พวกเขายอมรับเฉพาะหะดีษซึ่งผู้ถือตามท่านอาลีเท่านั้นเป็นผู้รายงาน

สาขาสำคัญของกลุ่มชีอะฮ์

สำหรับกลุ่มชีอะฮ์นั้นถือว่าท่านอาลีเป็นอิมามท่านแรก และผู้สืบเชื้อสายของท่านก็ได้สืบต่อจากท่าน ต่อมาผ่านทางภริยาของท่านคือท่านหญิงฟาติมะฮ์ แต่กลุ่มชีอะฮ์ก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องตัวบุคคลในครอบครัวของท่านอาลีที่ควรเป็นอิมาม และยังมีความคิดเห็นแตกต่างกันอีกด้วยในเรื่องหลักการที่เกี่ยวกับการเลือกผู้นำและเกี่ยวกับทัศนคติของประชาชนที่มีต่อผู้นำนั้น ๆ ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้พวกชีอะฮ์แตกออกไปมากมายหลายกลุ่ม กลุ่มเหล่านี้บางกลุ่มก็สร้างหลักการขึ้นมาให้ท่านอาลีเป็นเหมือนเทพเจ้า ความคิดเช่นนี้เกิดขึ้นจากอิทธิพลของชาวเปอร์เซียเพราะพวกเขาเคยถือว่าผู้นำของเขาเป็นพระเจ้ามาเป็นเวลานาน นอกจากนั้นอิทธิพลต่างชาติศาสนาอื่น ๆ ก็ยังมากล่อมเกลาหลักการของชีอะฮ์สาขาอื่น ๆ อีกด้วย จึงได้สร้างทฤษฎีขึ้นมามากมาย สาขาที่สำคัญก็คือสาขา **อิธนาอชารียะฮ์** (ITHNA'ASHARIYA) หรือ **อิมามิยะ** (IMAMIYA) **สาขาอิสไมลิยะ** (ISMA'ILLIYA) หรือ **ซาบิยะ** (SAB'IYA) กับสาขา**ซัยดิยะ** (ZAYDIYA)

สาขาอิธนาอชาริยะฮ์ (อิมามสิบสองคน) หรือสาขาอิมามิยะห์

เหตุที่สาขานี้มีชื่อเช่นนี้เพราะคนในกลุ่มนี้ยอมรับการเป็นผู้นำของอิมามสิบสองคนดังมีนามต่อไปนี้

1. ท่านอาลี
2. ท่านหะซัน
3. ท่านฮูเซน
4. ท่านอาลีที่ 2 ไซนุลอบิดีน บุตรของท่านอิมามฮูเซน
5. ท่านมูฮัมมัด อัล-บากิร
6. ท่านยาฟัร อัส-ซอดีก
7. ท่านมูซาอัล-กอซิม
8. ท่านอาลีอัร-ริฎอ
9. ท่านมุฮัมมัดตากิอัล-เญาวัด
10. ท่านอาลี นากี
11. ท่านหะซัน อัล-อัสการี
12. ท่านมุฮัมมัดอัล-มะฮ์ดี

ถือกันว่าอิมามคนที่ 12 นี้ ได้หายตัวไปเมื่อมีอายุได้ 5 ขวบ และเชื่อว่าท่านยังมีชีวิตอยู่และจะกลับมาอีกเพื่อช่วยให้โลกมีความยุติธรรม มีสันติภาพและความสุข สาขานี้ ถือว่าการสืบตำแหน่ง (ผู้นำ) นั้นกระทำโดยการแต่งตั้ง และถือว่าผู้นำท่านที่ 12 คือท่านมุฮัมมัด อัล-มะฮ์ดีที่หายไปนั้นจะปรากฏตัวอีกในเวลาอันเหมาะสม ในระหว่างที่ท่านไม่อยู่นี้นักวิชาการด้านศาสนา (มุจฺตาฮิด-MUJTAHIDS) จะเป็นผู้นำทางศาสนาให้แก่ประชาชน

สาขาซาบอิยะฮ์ (อิมามเจ็ดคน) หรืออิสไมลิยะฮ์

กลุ่มนี้เชื่อในผู้นำเพียง 7 คน ตั้งแต่ท่านอาลีจนถึง มูซา-อัล-กอซิม เท่านั้น กลุ่มนี้ยังมีชื่ออื่นอีกคือกลุ่มบาตินี (ความหมายลับ) เพราะพวกเขาถือว่าถ้อยคำในพระมหาคัมภีร์กุรอาน

ทุกบรรทัดและทุกคำมีความหมายภายในแฝงอยู่ในความหมายภายนอก และยังมีชื่อว่าตอลิมีอีกด้วย เพราะพวกเขาถือว่าผู้นำเท่านั้นจึงจะสอนศาสนาที่แท้จริงได้

การที่มีชื่อว่าอิสไมลิยะฮ์ ก็เพราะอิมามที่ 6 คือ ท่านญาฟัร อัล-ซอดีกได้แต่งตั้งบุตรคนโตของท่านคือ อิสไมล์เป็นอิมามคนที่ 7 แต่ท่านอิสไมล์สิ้นชีวิตก่อนบิดา ท่านญาฟัรจึงได้แต่งตั้งบุตรคนที่ 2 ของท่านคือ ท่านมูซา อัล-กอซิมเป็นอิมาม แต่มีคนจำนวนหนึ่งที่ลุกขึ้นคัดค้านการโอนอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ไป จึงยังคงนับถือท่านอิสไมล์ต่อมาถึงแม้ว่าท่านจะสิ้นชีวิตไปแล้วก็ตาม พวกเขาถือว่าสิทธิ์อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสืบทอดกันมาโดยเชื้อสายนั้นจะโอนไปให้ใครตามอำเภอใจไม่ได้ ฉะนั้นหลังจากที่ท่านอิมามญาฟัรสิ้นชีวิตแล้ว ความเป็นผู้นำก็น่าจะตกทอดไปถึงท่านมุฮัมมัด ซึ่งเป็นบุตรของท่านอิสไมล์ มิใช่ไปสู่ท่านมูซา อัล-กอซิม

สาขาอิสไมลิยะฮ์นี้เกิดขึ้นในเปอร์เซีย ในสมัยนั้นเปอร์เซียเป็นที่พบปะกันของผู้คนจากส่วนต่าง ๆ ของโลก ชาวเปอร์เซียเป็นผู้ที่มีสมองปราดเปรียวและสามารถดัดแปลงเอาความคิดจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้

สาขาซัยดิยะฮ์

กลุ่ม ชีอะฮ์อีกสาขาหนึ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ก็คือสาขาซัยดิยะฮ์ แห่งเยเมน สาขานี้มีทัศนะไม่รุนแรงเท่าอีกสองสาขาที่กล่าวมาแล้ว ที่ได้ชื่อว่าซัยดิยะฮ์ ก็เพราะเป็นสานุศิษย์ของซัยด์ ผู้เป็นบุตรคนหนึ่งของอิมามคนที่ 4 คือท่านซัยนุลอบีดีน สาขานี้เชื่อว่าความเป็นผู้นำได้ผ่านมาจากซัลนุลอบีดีนมายังท่านซัยด์ มิใช่มายังท่านมุฮัมมัด อัล-บากีร ดังที่ถืออยู่ทั่ว ๆ ไป ในหลักการต่าง ๆ ชีอะฮ์สาขานี้เกือบจะเหมือนกลุ่มซุนนีย์ ส่วนในเรื่องผู้นำนั้นพวกเขาเอาหลักการแห่งการเลือกตั้งมารวมกับเรื่องสิทธิ์ทางสายเลือด คือถือว่าประชาชนมีสิทธิ์เลือกผู้นำของพวกเขาจากบรรดาผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากท่านศาสนทูต ดังนั้นชีอะฮ์กลุ่มนี้จึงยอมรับเคาะลีฟะฮ์สองท่านแรก เพราะพวกเขาถือว่าถึงแม้ท่านอาลีจะมีสิทธิ์มากกว่า แต่สถานการณ์ก็เหมาะสมกับการเลือกตั้งเคาะลีฟะฮ์ทั้งสองนั้นก่อนการแต่งตั้งท่านอาลี การที่ท่านทั้งสองได้รับการเลือกตั้งก็เป็นประโยชน์แก่ชุมชนของมุสลิม ส่วนงานการของท่านอาลีก็เป็นที่ต้องการไปอีกทางหนึ่ง บางคนถึงกับยอมรับเคาะลีฟะฮ์ท่านที่ 3 คือท่านอุษมานด้วย ยิ่งกว่านั้นพวกเขายังถือว่าอาจมีผู้นำสองคนได้ในเวลาเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อผู้นำสองคนนั้นอยู่ในประเทศที่ห่างไกลกัน

สาขาอิสไมลิยะฮ์: ประวัติความเป็นมาและหลักการของสาขานี้

เราไม่อาจกล่าวให้แน่นอนไปได้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาในตอนต้น ๆ ของกลุ่มชีอะฮ์สาขาอิสไมลิยะฮ์นี้ ที่รู้กันก็คือในตอนต้นศตวรรษที่ 10 ของคริสต์ศาสนา สาขานี้กลายเป็นกลุ่มสำคัญในอัฟริกาเหนือ และในที่สุดก็ได้สร้างราชวงศ์ขึ้นในอิยิปต์ให้นามว่าราชวงศ์ฟาติมิด เพราะพวกเขาถือว่าตนเป็นเชื้อสายของท่านหญิงฟาติมะฮ์ (บุตรีของท่านศาสนทูต) และท่านอาลี แต่ฝ่ายตรงข้ามไม่ยอมรับข้ออ้างนี้

การแยกตัวในขั้นแรกของกลุ่มอิสไมลิยะฮ์นี้เกิดขึ้นในตอนที่ท่านอิมามอัล-ฮากิมสิ้นชีวิตลง ชาวดรูซไม่ยอมรับว่าท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว ยังถือว่าท่านเป็นพระผู้เป็นเจ้าที่อวตารลงมาเกิด

ส่วนอีกสาขาหนึ่งเกิดขึ้นในตอนที่กษัตริย์มุสตันซิร (MUSTANSIR) สิ้นพระชนม์ลง (ค.ศ. 1094) โอรสองค์เล็กของพระองค์คือ มุสตาอาลี (MUSTA'ALI) ได้ชิงอำนาจจากพระเชษฐาคือ นิซัร (NIZAR) ไม่มีผู้ใดรู้ชะตากรรมของนิซัร บางคนถือว่าท่านถูกฆ่าตายอย่างลับ ๆ แต่บางคนก็เชื่อว่าท่านได้หนีไปที่ทวีปเอเชียและกลายเป็นบรรพบุรุษของบรรดาอิมามในสาขาอิสไมลิยะฮ์แห่งเมืองอลามุต (ALAMUT) ไป ในปัจจุบันนี้ท่านการีม อกาข่าน (KARIM AGA KHAN) เป็นประมุขคนที่ 49 ของสาขานี้ และเป็นผู้นำในปัจจุบัน

หลังจากราชวงศ์ฟาติมิด (FATIMID) ในอิยิปต์สิ้นลงแล้ว เยเมนก็กลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของกลุ่มอิสไมลิยะฮ์ จากเยเมนสาขานี้ได้แพร่มาสู่อินเดีย ในอินเดียก็ได้มีการแตกแยกกันอีกระหว่างกลุ่มสุไลมานียะฮ์ (SULAIMANIYA) กับกลุ่มดาวูดี (DAUDI) หรือพวกโบราฮ์ (BORAH)

ตามหลักการของอิสไมลิยะฮ์นั้น มนุษย์เราไม่อาจพูดอะไรเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าได้ เพราะคำพูดใด ๆ เกี่ยวกับพระองค์ย่อมต้องเอาพระองค์ไปเปรียบเทียบกับสิ่งอื่น อย่างเช่น คำพูดที่ว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นผู้รู้ นี้ก็หมายความว่าพระองค์ทรงให้ความรู้ ให้อำนาจ ฯลฯ แก่ผู้อื่น

ด้วยคำว่า "จงเป็น" (กุน ในภาษาอาหรับ) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอะไรบางอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าได้ทรงสร้างโลกขึ้นสองโลก คือโลกภายในกับโลกภายนอก โลกภายในประกอบด้วยความจริง ปรีชาญาณและจิตวิญญาณ โลกภายนอกประกอบด้วยร่างกาย ขอบเขต และธาตุต่าง ๆ ร่างกายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือบัลลังก์ (กุรซี) และที่ยิ่งใหญ่ถัดมาก็คือม้ารองเท้า (อัรชฺ) หมายความว่าเบื้องล่างพระผู้เป็นเจ้าคือปรีชาญาณสากล ถัดไปก็คือดวงวิญญาณสากล ถัดไปอีกก็คือรัศมีที่ปกครองโลก สิ่งที่ต่ำที่สุดก็คือปรีชาญาณอันมีอยู่ในโลกปัจจุบัน เนื่องจากดวงวิญญาณสากลเป็นสิ่งที่ไม่สมบูรณ์ มันจึงใฝ่ฝันหาการจะได้ไปรวมกับปรีชาญาณสากลซึ่งเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ ความใฝ่ฝันนี้ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเป็นวงกลมของขอบเขตในโลก โลกทั้งสองเคลื่อนไหวจากความสมบูรณ์ไปสู่ความไม่สมบูรณ์แล้วหมุนกลับมาอีก ด้วยวิธีนี้โลกทั้งสองจะจบลงในคำว่า "จงเป็น (กุน)" และเหนือออกจากสังสารวัฏ จุดเริ่มต้นและจุดจบของ "การมีชีวิตอยู่" ก็คือพระผู้เป็นเจ้า

เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้เหมาะสมสำหรับที่จะได้รับแสงสว่างจากพระผู้เป็นเจ้า มนุษย์จึงแตกต่างจากสิ่งอื่น ๆ ในจักรวาล ปรีชาญาณสากลได้ถูกแสดงออกในท่ามกลางมนุษย์โดยโฆษกชุดหนึ่งซึ่งมีจำนวน 7 คน (นาติก) คือท่านศาสดาอดัม นุฮฺ อิบราฮีม มูซา อีซา มูฮัมมัด และอิสไมล์ แต่ละท่านนี้ก็มีผู้แทนที่ไม่พูดติดตามมาด้วย ในกรณีของท่านศาสนทูตมุฮัมมัดนั้นท่านอาลีเป็นผู้แทนที่ว่านั้น

ในขั้นแรกมีศาสดาหรือผู้สั่งสอนมาถึงก่อน ต่อมาก็มีอิมามที่แลเห็นได้ ต่อมาก็จะมีอิมามที่ซ่อนอยู่ อิมามเป็นผู้เปิดเผยถึงคำบัญชาแห่งพระผู้เป็นเจ้าโดยมี "โฆษก" (ฮุจญาต) ของท่านติดตามมา โฆษกนี้ได้รับความรู้เหนือธรรมชาติมาจากอิมาม เลยกลายเป็นผู้สอนมนุษย์

เวลาที่แลเห็นตัวอิมามได้ โฆษกของท่านก็จะซ่อนอยู่ แต่เมื่ออิมามซ่อนตัวอยู่ โฆษกก็จะปรากฏตัว

ท่านศาสดาจะเป็นผู้ตัดสินโลกภายนอก กฎหมายของท่านมีความหมายสองอย่างคือ ความหมายภายนอกและความหมายภายใน ในโลกแห่งจิตวิญญาณก็คือประมวลกฎหมาย ส่วนในโลกวัตถุก็คือกฎหมายที่ใช้อยู่จริง ๆ

1.3. กลุ่มคอริญะฮ์ (KHARIJA)

พวกคอริญะฮฺในระยะต้น ๆ นั้น ประกอบด้วยคณะบุคคลที่ได้บังคับให้ท่านอาลียอมทิ้งผลของชัยชนะในการต่อสู้ที่ตำบลซิฟฟินโดยมองเรื่องราวให้แก่การชี้ขาด แต่เมื่อการชี้ขาดไม่ได้เป็นไปตามที่พวกเขาต้องการ พวกเขาก็แข็งข้อต่อท่านอาลีและกล่าวหาว่าท่านทำผิดในการให้เป็นผู้ชี้ขาด โดยยกวัจนะในพระคัมภีร์กุรอานขึ้นมาอ้างว่า “การชี้ขาดนั้นเป็นของพระผู้เป็นเจ้าแต่องค์เดียว” ผู้นำของพวกเขาคือ อับดุลลอฮ์ อัล-กาวะ (ABDULLAH AL-KAWA) อิตาบบิน อัล-อาวัร (‘ITAB BIN AL-‘AWAR) อับดุลลอฮ์ บิน วาฮับ อัร-รอสิบี (ABDULLAH BIN WAHAB AR-RASIBI) และคนอื่น ๆ

พวกคอริญะฮ์ไม่ยอมรับความเป็นผู้นำของเคาะลีฟะฮ์คนไหนนอกจากอบูบักรและอุมัรเท่านั้น พวกเขาถือว่า เคาะลีฟะฮ์จะต้องถูกเลือกตั้งโดยชุมชนมุสลิมทั้งหมด และอาจถูกถอดถอนได้ถ้ามีความจำเป็น ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้งนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นเผ่ากุรอยซ์หรืออิสรชนก็ได้ อาจเป็นทาสก็ยังได้ ถ้าหากว่าเขาเป็นมุสลิมที่ดีและมีความสามารถในการปกครอง บางคนก็ปฏิเสธความจำเป็นที่จะต้องมีเคาะลีฟะฮ์ด้วยซ้ำไป เพราะถือว่าชุมชนมุสลิมสามารถปกครองตัวเองได้

ความคิดเห็นด้านศาสนาของกลุ่มนี้ ถือว่ามุสลิมที่มิใช่พวกคอริญะฮ์ไม่ใช่ผู้มีศรัทธา และ “ประชาชนแห่งพระคัมภีร์” คือคริสเตียนและยิวเสียอีก พวกคอริญะฮ์ถือว่าตนมีหน้าที่จะต้องต่อสู้และทำลายมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นความคิดที่พวกเขามีต่อมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ จึงเป็นไปอย่างประสงค์ร้ายอย่างยิ่ง นี่เป็นสาเหตุของการแข็งข้อและการต่อสู้จำนวนมากมายในประวัติศาสตร์แห่งอิสลามในเวลาต่อมา ตามความคิดเห็นของคนกลุ่มนี้ มุสลิมที่มิได้ทำพิธีตามศาสนา (อย่างเช่นการละหมาด การถือศีลอด ฯลฯ) อย่างสม่ำเสมอแล้ว ก็ไม่แตกต่างอะไรไปจากพวกนอกศาสนา (กาฟิร) เลย กลุ่มคอริญะฮ์ถือว่ามุสลิมที่กระทำบาปแล้วสิ้นชีวิตไปโดยยังไม่ได้สำนึกผิด ย่อมถูกลงโทษอยู่ คนในกลุ่มคอริญะฮ์นี้มีความคิดเห็นต่าง ๆ กันไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ กัน และแบ่งกลุ่มออกเป็นหลายสาขา สาขาที่สำคัญก็คือสาขา อซาริกอ (AZARIQA) กับสาขา อิบัดซียะฮ์ (IBADZIYA)

(ก) สาขาอซาริกอ

ได้ชื่อมาจากผู้ก่อตั้งคือ นาฟีบิน อัซร็อก (NAFI BIN AZRAG สิ้นชีวิต ฮศ./ค.ศ.686) ตอนหลังได้ถูกฮัจ ญาจ อิบนฺ ยูซุฟ (HAJJAJ IBN YASUF) เจ้าผู้ครองนครแห่งอิรักในสมัยของเคาะลีฟะฮ์ อับดุล มาลิก (ABDUL MALIK) ทำลายเสียหมด ตามทัศนะของกลุ่มอซาริกา

นั้น มุสลิมคนอื่น ๆ ต้องตกนรกทั้งหมด พวกเขาถือว่าสำหรับมุสลิมอื่น ๆ หรือคนในศาสนาอื่น ๆ นั้นไม่ควรได้รับการลดหย่อนผ่อนผันหรือความเมตตาปรานี คนเหล่านั้นควรจะเปลี่ยนศาสนาเสียหรือมิฉะนั้นก็ต้องทำลายให้หมด และยังถือด้วยว่าการหันเหไปจากทัศนะของพวกเขาทุกแบบนั้นต้องถือว่าเป็นบาปเท่าเทียมกันหมด

(ข) สาขาอิบัดซิยะฮ์

ได้ชื่อมาจากผู้ก่อตั้งคือ อับดุลลอฮ์ บิน อิบัดซ์ (ABDULLAH BIN IBADZ) ในสมัยต้นของศตวรรษที่ 2 แห่ง ฮ.ศ. กลุ่มนี้มีศูนย์กลางอยู่ที่แคว้นบัศเราะห์ (BASRA) กลุ่มอิบัดซิยะฮ์นี้ไม่มีความมุ่งร้ายต่อมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ เหมือนอย่างพวกอซาริกอ เพราะถือว่าควรให้โอกาสมุสลิมอื่น ๆ บ้างเพื่อจะได้รับเอาความคิดเห็นของพวกตน และถือด้วยว่าพวกคอริญะฮ์ที่มิได้ต่อสู้เพื่อทัศนะของตนจริง ๆ ก็ไม่เป็นไร แต่กลุ่มอซาริกอเห็นว่าควรตัดคนเช่นนั้นเสีย ในปัจจุบันนี้กลุ่มอิบัด ซิยะฮ์ ก็ยังเหลืออยู่ในแซนซิบาร์ (ZANZIBAR) และตามฝั่งอัฟริกาตะวันออก ในระยะต้น ๆ บางคนก็เข้าไปอยู่ในอัฟริกาเหนือ ส่วนถิ่นฐานจริง ๆ ของพวกเขาคือในเมืองมซาบ (MZAB) ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของประเทศอัลจีเรีย

2. สำนักคิดที่เกิดจากความคิดด้านศาสนวิทยา

2.1. อัล-มุรยีอะฮ์

เนื่องจากกองทหารส่วนหนึ่งของท่านอาลี อิบนุ อบีตอเล็บ แยกตนออกเป็นอิสระ เพราะไม่เห็นด้วยกับการที่ท่านอาลีรับข้อเสนอของมุอาวียะฮ์ ที่ขอให้มีการตัดสินความขัดแย้งของทั้งสองด้วยอัล-กุรอาน จึงเป็นมูลเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดความแตกแยกครั้งยิ่งใหญ่ขึ้นในกลุ่มมุสลิม จนเกิดเป็นกลุ่มต่าง ๆ ที่ไม่เคยปรากฏในสมัยของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด อาทิเช่น คอวาริจ และชีอะฮ์ คอวาริจลงมติว่าเคาะลีฟะฮ์อาลีและพวกเป็นผู้ปฏิเสธการศรัทธาเพราะยอมรับข้อเสนอให้มีการตัดสินอันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของพระองค์อัลลอฮ์ ชีอะฮ์เห็นว่าบรรดาคอลีฟะฮ์ทั้ง 3 ก่อนที่จะเป็นท่านอาลี ตลอดจนผู้ให้การสนับสนุนท่านเหล่านั้นเป็นกาฟิร แต่ทั้งคอวาริจและชีอะฮ์ก็มีความเห็นตรงกันว่าราชวงศ์อุมาวีย์ทั้งหมดเป็นกาฟิร และผู้ที่ภักดีต่อการปกครองของอุมาวีย์

จากการแตกแยกดังกล่าวนี้ทำให้ศอฮาบะฮ์กลุ่มหนึ่งไม่เห็นด้วยกับการแตกแยกนี้ จึงตั้งตนเป็นอิสระยึดถือแนวการปฏิบัติสายกลางเพื่อเป้าหมายในการขจัดความแตกแยก ตั้งตนไม่ฝักใฝ่ต่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และไม่เสนอตัวเองเข้าไปมีส่วนในการตัดสินข้อขัดแย้งนั้นเพื่อหาข้อยุติ ศ่อฮาบะฮฺกลุ่มนี้ยึดถืออุดมการณ์ในการมอบอำนาจการตัดสินความถูกผิด (อำนาจตุลาการ) ให้เป็นสิทธิแด่อัลลอฮ์แต่เพียงพระองค์เดียว และเรียกกลุ่มของตนว่า “อัล-มุรยีอะฮ์”

หลักการยึดถือของอัล-มุรยีอะฮ์ ยอมรับการเป็นมุสลิมของกลุ่มต่าง ๆ ข้างต้น โดยไม่คำนึงถึงความผิดที่พวกเขากระทำ หรือแม้แต่การละเมิดบทบัญญัติของอัลลอฮ์ของพวกเขาตราบใดที่พวกเขายังคงให้การศรัทธาต่ออัลลอฮ์และศาสนทูต เพราะมุรยีอะฮ์ถือว่ามนุษย์ไม่มีสิทธิ์พิจารณาความถูกผิดของมนุษย์ด้วยกัน เพราะการพิจารณาตัวบุคคลนั้นเป็นสิทธิของอัลลอฮ์แต่เพียงพระองค์เดียว และมนุษย์ก็ไม่มีหลักเกณฑ์ในการชี้ขาดนี้ด้วย จากความเห็น

ของกลุ่มอัล-มุรยีอะฮ์ข้างต้นนี้ ทำให้เราเข้าใจว่า มนุษย์ทุกคนจะไม่สามารถตำหนิผู้อื่นได้ว่าเป็นผู้ละเมิดขอบเขตบัญญัติอิสลาม แม้จะมีหลักฐานยืนยันปรากฏชัดก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงจะขอนำเอาหลักการของอัล-มุรยีอะฮ์มากล่าวดังต่อไปนี้

1. การศรัทธาคือการเชื่อมั่นด้วยจิตใจ ส่วนการกระทำนั้นมิได้มีความสัมพันธ์แต่อย่างใดกับการศรัทธา และมิได้เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อมั่น กลับจะไม่มีผลแต่อย่างใดต่อกันและกันอีกด้วย บรรดาผู้ที่อ้างตนว่าเป็นผู้เลื่อมใสในกลุ่มอัล-มุรยีอะฮ์ จะกล่าวว่า “การฝ่าฝืนบทบัญญัติอิสลามหรือการกระทำในสิ่งที่อิสลามปรามไว้นั้น จะไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายแต่อย่างใดแก่ความศรัทธาของบุคคลเช่นเดียวกับการภักดีที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิเสธการศรัทธา”

2. ผู้ที่เลื่อมใสในกลุ่มมุรยีอะฮ์บางกลุ่ม กล่าวว่า การศรัทธาในอิสลามนั้น คือการเชื่อมั่นด้วยจิตใจ แม้ผู้ที่ศรัทธาจะเปิดเผยด้วยการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธอิสลาม หรือแสดงการกราบไหว้รูปเจว็ด หรือให้การเชื่อถือยาฮูดีและนัสรอนี หรืออื่น ๆ ก็ตาม เมื่อผู้นั้นเสียชีวิต ก็ให้ถือว่าเขาได้เสียชีวิตในสภาพของผู้ที่ศรัทธา

2.2. อัล-ยาบารียะฮ์

คำว่า อัล-ยับรุ ทางภาษาหมายถึง การตกอยู่ในภาวะจำเป็นโดยปราศจากอิสรภาพในการตัดสินใจ ศัพท์คำนี้ได้นำมาใช้โดยให้มีความหมายเฉพาะว่า เป็นการมอบหมายการงานของมนุษย์ทุกประการให้เป็นไปตามคำบัญชาและการกำหนดของพระองค์อัลลอฮ์แต่เพียงพระองค์เดียว โดยมนุษย์ไม่มีอิสระในการเลือก มนุษย์จึงเปรียบเสมือนหุ่นที่ถูกเชิดซึ่งจะเคลื่อนไหวไปตามความต้องการของผู้เชิด

ความคิดนี้มิได้เกิดขึ้นจากชนอาหรับ หากแต่เป็นความคิดที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากชนชาติยิว โดยการนำมาของ อัล-ยะดฺ บินดิรฮำ ซึ่งสืบทอดมาจากอัล-ยะดฺ ยะฮฺมิน บินศอฟวาน ความคิดนี้ได้แพร่หลายอย่างกว้างขวางในราชวงศ์อุมาวียฺยุคแรก จนได้กลายเป็นกลุ่มความเชื่อหนึ่งไปในที่สุด สำหรับคำว่า อัล-ยาฮามียะฮ์นั้น เป็นชื่อเรียกที่สืบเนื่องมาจากชื่อของผู้ที่เผยแพร่ คนสำคัญของกลุ่มนี้คือ อัล-ยะอฺดุ ยะฮฺมิน บินศอฟวาน ซึ่งเดิมบุคคลผู้นี้เป็นหัวหน้าตระกูล รอซิบ ชนชาติคุรอซานที่อาศัยอยู่ในเมืองกูฟะฮ์ คำปราศรัยของบุคคลผู้นี้ทำความประทับใจให้แก่ผู้ที่เลื่อมใสเป็นอย่างมาก จนมีผู้เลื่อมใสเพิ่มขึ้น และกลายเป็นกลุ่มที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในเมือง “ติรมีซ” อิบนุศอฟวาน เคยได้ตำแหน่งรัฐมนตรีในสมัยการปกครองของฮาริส บิน ซาเรียฮฺ แต่เมื่อฮาริส คิดกบฏต่อราชวงศ์อุมาวียฺ จึงถูกกองกำลังในราชวงศ์อุมาวีกวาดล้างจนราบคาบ แล้วอิบนุศอฟวานก็ถูกประหารในครั้งนั้น

อัล-ยาบารียะฮ์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนถูกบังคับให้ปฏิบัติทุกสิ่งโดยไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ การดำเนินชีวิตของมนุษย์ถูกกำหนดให้เป็นไปตามการกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ สภาพของมนุษย์ในโลกนี้ไม่ต่างอะไรกับวัตถุที่ไร้วิญญาณ **พวกเขา**ไม่ยอมรับลักษณะคุณประเภท “อัล-มะอานีย์” สำหรับอัลลอฮ์ เพราะจะทำให้อัลลอฮ์มีลักษณะที่คล้ายกับมนุษย์ ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ฉะนั้น อัล-ยาบารียะด์ จึงปฏิเสธลักษณะคุณดังกล่าว และอธิบายโองการอัล-กุรอานที่ระบุเกี่ยวกับลักษณะคุณ อัล-มาอานีย์ ให้มีความหมายเป็นอย่างอื่นไป

สำหรับอัล-ยาบารียะฮ์ อัล-กุรอาน คือ สิ่งที่ถูกสร้าง ที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงสร้างขึ้น มิใช่เป็นคำดำรัสของพระองค์ เพราะยาบารียะฮฺ ปฏิเสธลักษณะการพูดและตรัสของพระองค์อันเป็นคุณลักษณะ อัลมาอานีย์ และความรู้คือรู้ด้วยสติปัญญา ความศรัทธาคือส่วนหนึ่งของความรู้ นอกจากนั้นพวกเขายังเชื่อว่า นรกและสวรรค์ย่อมมีการสูญสลาย หลังจากที่ชาวสวรรค์ได้รับความสุข และปฏิเสธลักษณะการเห็นของอัลลอฮ์ เพราะเป็นลักษณะที่คล้ายกับมนุษย์

จากหลักการดังกล่าวนี้ได้ทำให้บรรดานักวิชาการศาสนามากมายคัดค้านและโต้ตอบความเข้าใจที่ผิดและปราศจากหลักการ

2.3. ลัทธิ อัล-กอดารียะฮ์

ในอดีตกาล ประเทศอิรักเป็นประเทศที่นับว่าเป็นศูนย์รวมของบรรดาชนชาติที่ยึดถือศาสนาต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแคว้นบัสรา (บัศเราะฮ์) ซึ่งเป็นศูนย์รวมทางความคิดและปรัชญาทางศาสนามากมาย มะบัดบินคอลิด อัล-ยาฮามีย์ (ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่มักจะนั่งร่วมสนทนากับท่านฮาซัน อัล-บาศอรีย์ เสมอ) ได้กล่าวว่าตนเคยได้ยินชาวเมืองกล่าวให้เหตุผลการกระทำความชั่วของบุคคลว่ามันเกิดขึ้นเพราะการกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์ แล้วตนก็ได้คัดค้านว่าหากความจริงคือสิ่งที่พวกท่านเข้าใจแล้ว ก็เท่ากับว่าพวกท่านได้ปฏิเสธลักษณะความต้องการที่ทำให้มนุษย์มีสิทธิเลือกวิถีทางดำเนินชีวิต มนุษย์จึงไม่ต่างอะไรกับสิ่งที่ไร้วิญญาณ “ไม่มีการกำหนดสภาวะเกิดขึ้นก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์”

หลักการของกลุ่ม อัล-กอดารียะฮ์

1. การกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์นั้นมิใช่หมายถึงความรอบรู้ของพระองค์
2. ความสามารถของมนุษย์คือสิทธิโดยเสรีที่มนุษย์จะมีความปรารภนาในทุกสิ่ง โดยที่พระองค์อัลลอฮ์จะไม่ทรงมีส่วนในการกำหนด และไม่ทรงรู้ถึงความต้องการของมนุษย์ ด้วยเหตุว่าพระองค์อัลลอฮ์จะไม่ทรงรู้เหตุการณ์ใดเว้นแต่เหตุการณ์นั้น ๆ จะเกิดขึ้น (พระองค์ไม่ทรงรู้ล่วงหน้า)
3. อัล-กุรอานคือสิ่งที่ถูกสร้าง มิใช่คำตรัสของอัลลอฮ์
4. ปฏิเสธลักษณะ อัล-มาอานีย์ ของอัลลอฮ์
5. การศรัทธาคือความรู้และยอมรับการเป็นพระเจ้าของอัลลอฮ์ และการเป็นศาสนทูตของมุฮัมมัด
6. ตำแหน่งผู้นำในอิสลามนั้น จะได้แก่ผู้ที่เหมาะสม แม้ผู้นั้นจะมิใช่ชาวกุรอยซ์ก็ตาม

อัล-กอดารียะฮ์ เป็นกลุ่มที่ได้รับการลงความเห็นแล้วว่ามิได้อยู่ในหลักการของอิสลาม เพราะมีหลักการที่ปฏิเสธการกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์ และในยุคนี้เองที่ทำให้กลุ่มอัล-กอดารียะฮ์และอัล-ยาบารียะฮ์ต้องสูญหายไปโดยปราศจากรายงานว่ามีการฟื้นฟูอย่างเป็นเอกเทศ เพียงแต่มีรายงานว่าได้เข้าร่วมกับกลุ่มอัล-มัวะตาซีละฮ์ แต่ที่ยังคงเป็นปัญหาอยู่ตราบชั่วทุกวันนี้นั้นก็คือ ปัญหาที่เกี่ยวกับความเข้าใจของบุคคลบางกลุ่มที่ว่า มนุษย์นั้นอยู่ในสภาวะจำยอมหรืออยู่ในสภาวะที่เป็นอิสระโดยปราศจากการกำหนดสภาวะของอัลลอฮ์ ปัญหานี้ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหมู่นักค้นคว้าด้านศาสนาอยู่จนทุกวันนี้

3. สำนักคิดที่เกิดจากความคิดด้านปรัชญา

3.1. กลุ่ม อัล-มัวะตาซีละฮ์ (อัล-กอดารียะฮ์ในยุคที่สอง)

กลุ่มนี้ได้ถือกำเนิดขึ้นจากมูลเหตุของความขัดแย้งระหว่าง วาศิล บินอาตออ์ กับอาจารย์ของตนคือ อัลฮาซัน อัล-บาศอรี ในเรื่องคำตัดสินสำหรับผู้ที่ประพฤติบาปใหญ่ จนทำให้วาศิลแยกตนออกเป็นเอกเทศ ขณะที่วาศิลกำลังนั่งศึกษาอยู่กับฮาซัน อัล-บาศอรี อยู่นั้น ได้มีชายผู้หนึ่งเข้ามาหาอัลฮาซัน อัล-บาศอรี แล้วถามว่า “ท่านอาจารย์ที่เคารพ ปัจจุบันมีบุคคลบางกลุ่มตัดสินผู้กระทำความผิด (บาปใหญ่) ว่าเป็นกาฟิร (ผู้ปฏิเสธการศรัทธา) บุคคลเหล่านั้นได้แก่บรรดากลุ่ม อัล-คอวาริจ และอีกกลุ่มหนึ่งถือการตัดสินเป็นสิทธิแด่อัลลอฮ์แต่เพียงพระองค์เดียว โดยกล่าวว่า การฝ่าฝืนนั้นจะไม่มีผลแต่อย่างใดต่อการศรัทธาของบุคคลที่ศรัทธาเช่นเดียวกันกับการภักดีที่ไม่ก่อให้เกิดผลที่ดีแก่ผู้ที่ไม่ศรัทธา (กาฟิร) กลุ่มหลังนี้ได้แก่กลุ่มลัทธิอัล-มุรยีอะฮ์ ขณะที่ฮาซันกำลังใช้เวลาตรึกตรองปัญหาอยู่นั้น วาศิลได้ชิงตอบไปว่า “ฉันไม่เห็นว่าคนที่กระทำความผิดที่เป็นบาปใหญ่นั้นจะเป็นมุมิน (ผู้ที่ศรัทธา) ที่แท้จริง หรือจะเป็นกาฟิร (ผู้ที่ปฏิเสธ) ที่แท้จริง แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าผู้ที่กระทำความผิดนั้นตกอยู่ในระหว่างทั้งสองสถานะนั้น” หลังจากนั้นวาศิลก็ได้แยกตนออกจากอาจารย์ของตนโดยตั้งกลุ่มหนึ่งพื่อยืนหยัดอยู่ในความเห็นของตน อัลฮาซัน อัล-บาศอรี จึงประกาศว่า “บัดนี้ วาศิลได้แยกตัวออกจากเราแล้ว” คำว่า “อัล-มัวะตาซีละฮ์” นั้นหมายถึงการถอนตน หรือแยกตนเป็นอิสระ คำกล่าวของฮาซัน อัล-บาศอรี จึงถูกนำมาใช้เรียกชื่อกลุ่มนี้ว่า อัล-มัวะตาซีละฮ์ กลุ่มนี้ได้เผยแพร่ในเมืองบัสรา ประเทศอิรัก ในปัจจุบันได้มีชาวราชวงศ์อุมาวียะฮฺเชื่อมั่นในความเชื่อของกลุ่มนี้ ตลอดจนอีกบางกลุ่มของชาวราชวงศ์อับบาซีย์ก็ศรัทธากลุ่มนี้เช่นเดียวกัน ในยุคการปกครองของราชวงศ์อับบาซีย์นั้นได้มีการก่อตั้งสถาบันของกลุ่มมัวะตาซีละฮ์ขึ้นสองสถาบัน สถาบันหนึ่งอยู่ในเมืองบัสรา และอีกสถาบันหนึ่งอยู่ในเมืองแบกแดด แต่ปรากฏว่าทั้งสองสถาบันต่างก็มีความขัดแย้งกันในปัญหาบางอย่าง

หลักการของ อัล-มัวะตาซีละฮ์

1. การรู้จักอัลลอฮ์นั้นจำเป็นต้องรู้จักด้วยสติปัญญาเท่านั้น
2. ปฏิเสธคุณลักษณะ อัล-มาอานีย์ ของอัลลอฮ์ และอัล-กุรอาน คือ สิ่งหนึ่งที่ถูกสร้างมิใช่เป็นคำตรัสของอัลลอฮ์
3. ปฏิเสธการเห็นของอัลลอฮ์ เพื่อขจัดการจินตนาการรูปลักษณ์ของพระองค์
4. อัลลอฮ์ทรงปรารถนาเฉพาะ แต่ความดีแต่ไม่ปรารถนาความชั่ว ซึ่งพระองค์จะต้องบันดาลทุกสิ่งที่ดีเสมอให้แก่บ่าวของพระองค์
5. มนุษย์ทุกคนมีอิสระเลือกวิถีทางดำเนินชีวิตของตน ด้วยความสามารถที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้
6. สัญญาดีและร้ายของอัลลอฮ์จะต้องเกิดขึ้นแน่นอน และการประทานศาสนทูตนั้นเป็นสิ่งจำเป็น

7. ผู้กระทำความผิดอันเป็นบาปใหญ่นั้นจะอยู่ในสภาพระหว่างการอีหม่านและการปฏิเสธซึ่งจะไม่ได้รับการชาฟาอะฮ์
8. จำเป็นต้องแนะนำให้กระทำความดีและห้ามกระทำความชั่ว

3.2. สำนักคิดซูฟี (SUFISM)

ต้นกำเนิดของลัทธิซูฟีหรือลัทธินิยมความลี้ลับในอิสลามนี้ มีความคิดเห็นต่าง ๆกันไป บ้างก็เชื่อว่าลัทธินี้ได้รับอิทธิพลมาจากความคิดหรือปรัชญาของต่างชาติต่างศาสนาเช่นกรีก อินเดีย เอร์ซีย เป็นต้น

ลัทธิซูฟีในระยะต้นนั้นมีลักษณะรักษาความสันโดษและมีความศรัทธาอย่างเข้มข้น แต่แล้วลักษณะเช่นนี้ก็ค่อย ๆ หลีกทางให้แก่หลักการและความนึกฝันได้เริ่มปรากฏขึ้นในระหว่างปลายศตวรรษที่ 3 ของ ฮ.ศ. ถือกันว่า อัล-มิสรี (AL-MISRI สิ้นชีวิต 245 ฮ.ศ.) เป็นผู้อธิบายหลักการของลัทธิซูฟีเป็นคนแรก คำสอนของอัล-มิสรีนี้ต่อมาได้ถูกขยายให้กว้างขวางและเป็นระบบขึ้นโดยอัล-ญูเนด (AL-JUNAYD) และลูกศิษย์ของเขาคือ อัช-ชิบี (ASH-SHIBI- ฮ.ศ. 335/ค.ศ. 946) แห่งแคว้นคูรอซาน (KHURASANI) คำสอนของซูฟีเหล่านี้ถึงแม้ว่าจะเน้นถึงเรื่องการรวมดวงวิญญาณของมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้าก็ยังเป็นแบบมีพระเจ้าองค์เดียวโดยแท้ มิใช่แบบที่ถือว่ามีพระเจ้าสิงอยู่ทั่วไปในทุกสิ่ง (PANTHEISM)

แต่ต่อมาลัทธิซูฟีก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไปเป็นแบบที่เชื่อว่ามีพระเจ้าสิงอยู่ทั่วไปทุกสิ่งทุกอย่าง คือ บายาซิด อัล-บิสตามี (AL-BISTAMI สิ้นชีวิต ฮ.ศ. 261/ค.ศ. 874) และอัล-ฮูเซน บิน มันซูร อัล-ฮัลลาจ (AL-HALLAJ สิ้นชีวิต ฮ.ศ. 398/ค.ศ. 922) ได้เปลี่ยนแปลงคำสอนของซูฟีไปสู่ความเชื่อดังกล่าว ตามความคิดของอัล-บิสตามีนั้น พระผู้เป็นเจ้าก็คือห้วงสมุทรอันลึกล้ำหยั่งไม่ถึง ผู้ที่บรรลุถึงความเป็นอยู่ที่แท้จริงจะถูกดึงดูดไปสู่พระผู้เป็นเจ้าจนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระองค์ แต่สำหรับทัศนะของอัล-ฮัลลาจนั้นมนุษย์มีความเป็นพระเจ้าอยู่ในตัวแล้ว เนื่องจากเขาถูกพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างขึ้นให้มีภาพพจน์เหมือนกับพระองค์เอง อัล-ฮัลลาจถูกประหารในฐานะเป็นคนนอกลู่ทางด้วยการกล่าวว่า **“อนัลฮัก”** (ฉันคือสัจจะ) จึงเท่ากับเอาตัวเองไปตีเสมอพระผู้เป็นเจ้า

นักประวัติศาสตร์ในระยะต้น ๆ ส่วนมากถือว่าเขาเป็นนักเล่นกลผู้มีเล่ห์กะเท่ห์ แต่นักประวัติศาสตร์ในระยะหลังถือว่าเขาเป็นนักบุญและผู้พลีชีพเพื่อศาสนาถือว่าที่เขาตายเพราะเขาได้เปิดเผยความลี้ลับอันยิ่งใหญ่ นั่นคือความลี้ลับแห่งการรวมกันระหว่างดวงวิญญาณของมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้า ทัศนะแบบแผนเซอิสม์ของอัล-ฮัลลาจนี้ได้มีอยู่บ่อย ๆ ในคำสอนของซูฟี แต่ก็ไม่ได้มีอยู่ทั่วไปเป็นสากล

ความเสื่อมโทรมของลัทธิซูฟีเริ่มเกิดขึ้นเมื่อส่วนทั้งสองของอิสลาม คือส่วนภายนอกและส่วนภายในแตกแยกออกจากกัน พวกซูฟีรุ่นหลัง ๆ เอนเอียงไปในทางลี้ลับภายในมากกว่าที่จะคิดถึงเรื่องโลกภายนอก (SHARI’AT) ส่วนนักวิชาการทางโลกก็หมกมุ่นอยู่ในกิจการของตนโดยไม่สนใจแง่จิตวิญญาณภายในของศาสนา ความเสื่อมโทรมนี้ถึงที่สุดเมื่อบรรดานักบุญแยกตัวเองออกไปเป็นองค์กรที่มีสาขาแพร่ขยายออกไปทั่วโลก องค์กรนี้ต่อมาได้แตกออกเป็น

สำนักคิดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก แต่ละสำนักก็มีอารามและประมวลกฎหมายของตนเอง มีสำนักซูฟีใหญ่ ๆ 4 สำนักซึ่งได้ชื่อตามผู้จัดตั้งมัน และต่อมาได้แตกสาขาออกเป็นสาขาย่อยมากมาย คือ

1. กอดิริยะฮ์ (QADIRIYAH) ได้ชื่อตามอับดุล กอดิร ฆิลานี (ABDUL QADIR GHILANI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1166)

2. นักชฺบันดิอะฮ์ (NAQSHBANDIAH) ได้ชื่อตาม บาฮาอุดดีน นักชฺบันด์ (BAHA-UD-DIN NAQSHBAND สิ้นชีวิต ค.ศ. 1399)

3. ชิชติยะฮ์ (CHISHTIYAH) ได้ชื่อตาม อบู อิสฮาก ชานิ (ABU ISHAQ SHAMI) และชวาญาโมอินุดดีน ชิชติ (KHWAJA MOIN-UD-DIN CHISHTI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1265)

4. สุฮฺรอวัรดิยะฮ์ (SUHRAWARDIYAH) ได้ชื่อตาม เชฮาบุดดีน สุฮฺรอวัรดี (SHEHAB-UD-DIN SUHRAWARDI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1240)

นอกจากนี้แล้วลัทธิซูฟียังมีสาขาอื่น ๆ อีกนับได้ถึง 200 สาขา บางสาขาก็เก่าแก่มาก บ้างก็ตายไปแล้วหรือเข้าไปรวมกันกลายเป็นสาขาใหม่ ๆ ขึ้น บ้างก็เพื่อจะตั้งและแตกกิ่งก้านมาจากสาขาเก่า ๆ สาขาที่มีความสำคัญรองลงมาจาก 4 สาขาต้นนั้นก็คือ

5. มุญัด ดิดิยะฮ์ (MUJADDIDITYAH) ผู้ตั้งคือชัยคฺอะห์หมัด ซิรฮินดี (SHAYKH AHMAD SIRHINDI) หรือที่รู้จักกันในนามว่า มุญัดดิด-อิ-อัลฟฺ-ซานี (MAJADDID-I-ALF-THANI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1623) เป็นสาขาย่อยของสาขานักชฺบันดิยะฮฺมีสานุศิษย์อยู่ในประเทศบังกลาเทศ

6. ริฟาอิยะฮ์ (RIFA'IYAH) ตั้งขึ้นโดยอะห์มะดัร ริฟาอี (AHMADAR RIFA'I สิ้นชีวิต ฮ.ศ. 578/ ค.ศ.1183) แพร่หลายจากศูนย์กลางของมันในเมืองบัสรามายังดามัสกัสและอิสตันบูล

7. เมาลาวิยะฮ์ (MAWLAWIYAH) ตั้งขึ้นโดยญาลาลุดดีน รูมี (JALALU'D-DIN RUMI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1273) มีชื่อเสียงในเรื่องฤาษีเต้นรำ สานุศิษย์ของสาขานี้มีอยู่ในตุรกี

8. ฮาติมิยะฮ์ (HATIMIYAH) ผู้จัดตั้งคือ อิบนฺ อราบี (IBN-ARABI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1240)

9. ซาบินิยะฮ์ (SAB'INIYAH) ตั้งขึ้นโดย ซาบิน (SAB'IN สิ้นชีวิต ค.ศ. 1268)

10. ซัตตะริยะฮ์ (SATTARIYAH) ตั้งขึ้นโดย อับดุลลอฮฺ ซัตตัร (ABDULLAH SATTAR สิ้นชีวิต ค.ศ. 1415) มีสานุศิษย์อยู่ในยะวาและสุมาตรา

11. ติญานิยะฮ์ (TIJANIYAH) ตั้งขึ้นโดย อะห์มัด ติญานี (AHMAD TIJANI สิ้นชีวิต ค.ศ. 1815) เป็นสาขาอยู่ในอาฟริกาเหนือ คือ ในอัลจีเนีย

12. ซานุซิยะฮ์ (SANUSIYAH) ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1837 โดยชัยคฺ มูฮัมมัด อิบนฺ อลี อัส-ซานุซี (SHAYKH MUHAMMAD IBN ALI AL-SANUSI เป็นสาขาย่อยของสาขาศิริยะฮฺ มี

สานุศิษย์อยู่ในอาฟริกาตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นสาขากึ่งทหารซึ่งมีความมุ่งหมายในด้านการเมืองและจริยธรรม

13. อะห์มาดียะฮ์ (AHMADIYAH) เป็นสาขาใหม่ที่เกิดขึ้นมาไม่นานแต่การปฏิบัติกิจศาสนาเคร่งครัดมาก สาขานี้เน้นหนักในเรื่องการบริการสังคมเป็นอย่างมาก การปฏิบัติกิจทางศาสนาประจำวันของพวกเขาสั้น ๆ และง่าย ๆ สาขานี้ตั้งขึ้นโดยชัยคฺมูฮัมมัด บุรฮานุดดีน (MUHAMMAD BURHANUD-DIN) แห่งบังกลาเทศเมื่อกลางศตวรรษปัจจุบันนี้เอง ชัยคฺมุฮัมมัดผู้นี้กล่าวว่าเขาได้รับคำสั่งมาจากท่านศาสนทูต (ซ.ล.) โดยตรงในตอนที่ท่านอยู่มะดีนะฮฺ

ระยะสุดท้ายของลัทธิซูฟีก็คือลัทธิที่ถือว่าพระเจ้าอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง (PANTHEISM) ถึงแม้ว่าอบูยาซิด บิสตามี (ABU YARZID BISTAMI) จะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำเอาลัทธิแพนเธอิสท์เข้ามาในอิสลามก็ตาม แต่ที่จริงมันมีมานานแล้ว เพราะแทบจะไม่มีซูฟีหรือวะลีที่ไม่มีแนวโน้มไปทางแพนเธอิสม์อยู่เลย รอบิอะบัสรี (RABI'A BASRI) ซูฟีหญิงผู้มีชื่อเสียงกล่าวว่า *"หนทางที่ดีที่สุดที่จะนำมนุษย์ไปสู่พระเจ้าก็คือเขาไม่ต้องไยดีต่อสิ่งใดในโลกนี้และโลกหน้านอกจากพระผู้เป็นเจ้าเท่านั้น" "การติดอยู่กับสิ่งใดในโลกนี้ก็คือการละทิ้งพระผู้เป็นเจ้า"* และ *"ทุกสิ่งย่อมมีผล และผลของความรู้ก็คือการซึมซาบเข้าไปในพระผู้เป็นเจ้า"* ดุลนุนมิสรี (DHU'L NUN MISRI) กล่าวว่า *"ลัทธิซูฟีประกอบด้วยการละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างนอกจากพระผู้เป็นเจ้า"* ญุเนด บัฆดาดี (JUNAYD BAGHDADI) กล่าวว่า *"ลัทธิซูฟีหมายถึงการพึ่งพาพระผู้เป็นเจ้าโดยสิ้นเชิง ในเรื่องชีวิต, ความตาย, และทุก ๆ สิ่ง"* และมารูฟ อัล-กัรคี (MA 'RUF AL-KARKHI) กล่าวว่า *"ลักษณะสามประการที่ทำให้นักบุญแตกต่างจากคนธรรมดาก็คือ (ก)ความคิดของเขาเกี่ยวกับเรื่องพระผู้เป็นเจ้า (ข) การอยู่กับพระผู้เป็นเจ้าของเขา (ค) การงานของเขาอยู่ในพระผู้เป็นเจ้า"*

4.4. ศาสนาโซโรอัสเตอร์ (Zoroustrianism)

โซโรอัสเตอร์ นับเป็นศาสนาเก่าแก่ของตะวันออกกลางมีแหล่งกำเนิดอยู่ในเปอร์เซียหรืออิหร่านปัจจุบัน ผู้ก่อตั้งศาสนาคือ ซาราทรัสตรา (Zarathustra) ผู้ซึ่งมีชีวิตอยู่ในช่วงประมาณปี 700 ถึง 50 ก่อนคริสตกาล คำสอนของเขาที่ว่าชีวิตมนุษย์เป็นสนามรบของพลังอำนาจที่ตรงข้าม (ความดีและความชั่ว) ได้รับการยอมรับให้เป็นหลักความเชื่ออย่างเป็นทางการของอาณาจักรเปอร์เซียในยุคนั้นภายใต้การนำของกษัตริย์ไซรัส (Cyrus) และผู้ที่สืบทอดอำนาจต่อจากพระองค์ โซโรอัสเตอร์เป็นศาสนาที่โน้มเอียงเข้าสู่ลัทธิเอกเทวนิยม (nonotheistic) ไม่นิยมสร้างรูปเคารพ แท่นบูชาเทพเจ้า และไม่มีแท่นบูชาทิ้งไว้ให้ปรากฏ ซาราทรัสตราประกาศว่า พระเจ้าอหุรมาสดาเป็นผู้ทรงความบริสุทธิ์ เป็นผู้ทรงแสงสว่างยิ่งกว่าแสงกว่างอันใด เป็นผู้ประทานความอบอุ่นแก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย ดังนั้นไฟจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งเทพเจ้า ด้วยว่าเมื่อมีไฟอยู่ที่ใด ไฟย่อมจะเผาผลาญสิ่งสกปรกโสมมทั้งหลายให้เหลือแต่ความบริสุทธิ์

การเกิดขึ้นของศาสนาโซโรเอสเตอร์นับเป็นพัฒนาการสำคัญด้านศาสนาของตะวันออกกลาง จากเดิมที่ความเชื่อทางศาสนาเป็นไปในลักษณะนอกรีตและนับถือพระเจ้าหลายองค์ ซึ่งมักดึงดูดความสนใจต่อสัญชาตญาณขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตนและความสุขทางกายเท่านั้น ก็กลายมาเป็นการโน้มเอียงเข้าสู่พระเจ้าองค์เดียว อย่างไรก็ตาม การนับถือพระเจ้าหลายองค์ก็ยังไม่ได้ถูกละทิ้งไปเสียทีเดียว แต่ยังคงถูกรักษาไว้ให้เป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจอิทธิพลเป็นรองจากพระเจ้าองค์เดียว

การเชื่อมโยงคุณลักษณะของพระเจ้าเข้ากับแสงสว่างในยุคนั้น นำไปสู่การใช้ไฟเป็นองค์ประกอบสำคัญในการบูชาเทพเจ้า ด้วยเหตุนี้ศาสนิกของโซโรอัสเตอร์จึงได้ชื่อว่าเป็นพวกบูชาไฟ และศาสนานี้จึงได้ชื่อว่า ศาสนาของผู้บูชาไฟ อันเนื่องมาจากศาสนิกทุกคนถือว่าจะต้องมีสถานที่จุดไฟเพื่อการบูชาไว้ไม่ให้ขาดสาย จะต้องคอยระวังไม่ให้ไฟดับ ทุกครอบครัวมีสถานที่บูชาไฟ อย่างน้อยที่สุดต้องบูชาเวลาพระอาทิตย์ตกดิน มุ่งให้แสงไฟเป็นเครื่องหมายแสดงอำนาจของมหาเทพว่ายังคงอยู่ตลอดกาล

โซโรอัสเตอร์ถือหลักเรื่องความเมตตากรุณาเป็นหลักใหญ่ ศาสนิกชนทุกคนต้องไม่พูดเท็จ ต้องเป็นผู้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจและดำรงรักษาธรรมชาติเอาไว้ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ ให้มีความบริสุทธิ์

ศาสนานี้เป็นศาสนาที่ผู้คนส่วนใหญ่ในอาณาจักรเปอร์เซียนับถือจนกระทั่งการมาถึงของอิสลามในศตวรรษที่ 7 หนึ่งในสถานบูชาไฟที่ใหญ่ที่สุดอยู่ที่มัสยิด-อิสุเลมาน (Masjid-i-Suleman) ตั้งอยู่บนเทือกเขาซากรองในประเทศอิหร่านปัจจุบัน การพิชิตอาณาจักรเปอร์เซียโดยกองทัพมุสลิมทำให้พวกบูชาไฟค่อย ๆ ลดจำนวนลง ซึ่งถูกแทนที่ด้วยศาสนาอิสลาม แม้กระนั้นก็ตาม ปัจจุบันก็ยังมีผู้นับถือศาสนาโซโรอัสเตอร์หลงเหลืออยู่ ส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดเคอร์มาน (Kerman) และเยซด์ (Yazd) ของอิหร่าน แต่ก็มีอีกไม่น้อยที่อพยพไปอยู่ที่อินเดีย โดยไปจัดตั้งชุมชนเปอร์เซีย (Parsee Community) อยู่ที่นั่นมายาวนาน

4.5. ศานาบาไฮ (Ba'ahism)

บาไฮเป็นชื่อของศาสนาหนึ่งที่เรียกตามชื่อของผู้ก่อตั้งคือ บาฮาอุลลอฮ์ (Bahaullah) ศาสนาบาไฮเกิดขึ้นเมื่อประมาณ 150 ปีที่ผ่านมา หรือในช่วงกลางของศตวรรษที่ 19 โดย มิรซา อะลี มุฮัมมัด ริฎอ อัล-ชิราซี (Mirza Husayn Ali) เดิมทีบุคคลผู้นี้ทำการค้า เมื่ออายุได้ 17 ปี เขาได้หมกมุ่นศึกษาอยู่กับพวกซูฟี ใน ฮ.ศ.1259 เขาได้เดินทางไปยังกรุงแบกแดดและได้ศึกษาความคิดของกาเซ็ม อัล-รัชตี ในช่วงเวลานั้น เขาได้พบกับสายลับรัสเซียคนหนึ่งซึ่งมีชื่อว่าคินาซด์ กอร์กี้ ผู้อ้างตัวว่าเป็นมุสลิมและตั้งชื่อตัวเองว่าอีซา อัล-นัครอนี สายลับรัสเซียผู้นี้ได้เริ่มแพร่ข่าวลือว่า มิรซา อะลี เป็นมะฮฺดีและเป็นบาบุน (Bab: ซึ่งภาษาอาหรับแปลว่า"ประตู") ไปสู่สัจธรรมแห่งพระผู้เป็นเจ้าและเขาจะมาปรากฏตัวหลังจากการตายของอัล-รัชตี

นับจากนั้นมา มิรฺซาจึงได้ประกาศว่าเขาเป็น "ประตูที่นำไปสู่ความจริง" และประกาศว่าเขาเป็นศาสดาคนหนึ่งเหมือนกับศาสดามูซา อีซาและมุฮัมมัด อย่างไรก็ตาม ต่อมาในปี ค.ศ. 1266 มิรฺซา อาลี ซึ่งตอนนี้เป็นที่รู้จักกันว่า "อัล-บาบ" (ประตู) ได้อ้างว่าเขาเป็นร่างอวตารแห่งความเป็นพระเจ้า ผู้ที่นับถือศาสนาบาไฮเชื่อว่า พระวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระผู้เป็นเจ้า หวนกลับมาในแต่ละยุคในวรกายของศาสดา พระผู้เป็นเจ้าให้มนุษย์ทราบพระประสงค์ และการนำทางของพระองค์ผ่านทางศาสดา ซึ่งศาสดาแต่ละท่านได้อธิบายกฎและคำสอนต่างๆ ที่เข้ากับยุคสมัยที่พระองค์เสด็จมา นอกจากนั้น ศาสดาแต่ละท่านยังได้ทรงทำนายถึงการเสด็จมาของศาสดาในอนาคต และการเสด็จมาของศาสดาก็เพื่อที่จะมาสถาปนาอาณาจักรของพระผู้เป็นเจ้าบนโลกนี้ในที่สุด และนำมนุษยชาติไปสู่ยุคทอง คือ ยุคที่ทุกคนจะอาศัยอยู่ด้วยกันฉันท์พี่น้องอย่างสันติและสมานสามัคคี

บาไฮเชื่อว่า การบรรลุพันธสัญญามาถึงแล้ว บาฮาอุลลอฮ์ก็คือ ศาสดาตามพันธสัญญาของทุกศาสนาในอดีต หลักธรรมที่สำคัญข้อหนึ่งของศาสนาบาไฮ คือ ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งเดียวกัน บาฮาอุลลอฮ์ได้กล่าวว่า " ศาสนาต้องเป็นบ่อเกิดของความสามัคคี ความปรองดองและลงรอยกันในหมู่มนุษยชาติ หากศาสนาเป็นบ่อเกิดของความร้าวฉาน และไม่เป็นมิตร หากศาสนานำไปสู่การแบ่งแยก และขัดแย้งกัน การไม่มีศาสนาในโลกเสียจะดียิ่งกว่า "

บาไฮเชื่อว่า พระผู้เป็นเจ้ามีเพียงพระองค์เดียว ศาสนาทั้งปวงเป็นหนึ่งเดียวกันซึ่งเป็นรากฐานของหลักธรรมที่ว่ามนุษยชาติเป็นหนึ่งเดียวกัน พระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงมหิทธานุภาพ ทรงสร้างสรรพสิ่ง ดังนั้นประชาชนทั้งปวงในโลกคือ ประชาชนของพระผู้เป็นเจ้า ไม่ว่าจะผิวขาว ผิวดำ ผิวแดงหรือผิวเหลือง ร่ำรวย หรือยากจน มีการศึกษาหรือไม่ เป็นหญิงหรือว่าชาย ในยุคนี้ทุกคนเป็นลูกหลานของพระผู้เป็นเจ้า มนุษยชาติจะต้องรวมกันเป็นครอบครัวเดียวกัน บาฮาอุลลอฮ์ได้กล่าวว่า " เจ้าเป็นผลไม้ต้นเดียวกัน ใบไม้บนกิ่งเดียวกัน ดอกไม้ในสวนเดียวกัน "

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Arberry, A.J. (Ed.). Religion in the Middle East-Volume I, Judaism and Christianity, Volume II, Islam and General Summary. Cambridge University Press, 1969.
2. Cole, Juan R.I. Modernity and The Millennium: The Genesis of the Baha'i Faith in the Ninteenth Century. Columbia University Press, 1998.
3. Corbin, Henry. History of Islamic Philosophy. London, Kegan Laul International, 1992.
4. De Boer, T.J. The History of Philosophy in Islam. New Delhi, Cosmo Publications, 1983.
5. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
6. Gilsenan, Michael. Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East. London, I.B. Tauris, 1990.
7. Glasse, Cyril. The Concise Encyclopedia of Islam. London, revised edn, Stacey International, 2001.
8. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
9. Hirszowicz, Lukasz. Islam. A Way of Life. London, Oxford University Press, 1971.
10. Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam. London, Yale University Press, revised edn, 1987.
11. Trinmingham, J. Spencer. The Sufi Orders in Islam. Oxford, Clarendon Press, 1971.
12. อิมรอน มะลูลีม. ปรัชญาอิสลาม (Muslim Philosophy). กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ทางนำ, 2534
13. บรรจง บินกาซัน. สารานุกรมอิสลาม. กรุงเทพฯ, อัล อะมีน, 2547
14. ประจักษ์ ช่วยไล่. โลกอิสลาม. กรุงเทพฯ, เซ้าธ์ ซี พับลิเกชั่น, 2521

5. สังคมของตะวันออกกลาง

5.1. ชุมชนทะเลทราย

กล่าวกันว่ามีแต่เฉพาะพวกเร่ร่อน (nomads) หรือที่เรียกกันในโลกอาหรับว่า “เบดูอิน” (Beduin) เท่านั้น ที่สามารถอยู่รอดในสภาพแวดล้อมที่ทุรกันดารกลางทะเลทรายและที่ราบกว้าง ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 90 ของภูมิภาคตะวันออกกลาง กลุ่มคนที่มักเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยเหล่านี้ แม้ปัจจุบันอาจมีสัดส่วนประชากรที่ลดน้อยลงไปอย่างมาก แต่ก็เป็นชุมชนที่เป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญขององค์กรทางสังคมในภูมิภาคตะวันออกกลาง วิถีการดำเนินชีวิตและบทบาททางสังคมของพวกเขานับเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างค่านิยมขึ้นมามากมาย อันเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของวัฒนธรรมอาหรับ เช่น ความกล้าหาญ ความทรหดอดทน ชอบความท้าทาย มีความใจกว้าง ต้อนรับแขกผู้มาเยือนอย่างเป็นมิตร รักในเกียรติยศศักดิ์ศรี จงรักภักดีต่อกลุ่มเผ่าพันธุ์ของตน และเป็นอริศัตรูต่อกลุ่มเผ่าพันธุ์อื่น ลักษณะพิเศษทางวัฒนธรรมของเบดูอินยังรวมถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของพวกเขาอีกด้วย

ชุมชนเบดูอินนั้นไม่มีสถานบันที่เชี่ยวชาญทางการเมือง พวกเขาไม่มีพรรคการเมือง ไม่มีกลไกการบริหารจัดการบ้านเมือง ไม่มีศาลตุลาการ และไม่มีกองทัพทหารหรือกรมตำรวจ การดำรงชีพของพวกเขาแทบทุกด้านจะจำกัดอยู่ภายใต้ขอบเขตของโครงสร้างแบบเผ่าชน (tribal structure) ซึ่งจะมีธรรมเนียมประเพณีเป็นกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันมากกว่าที่จะเป็นกฎหมายที่เขียนขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร เบดูอินแต่ละเผ่านั้นจะเป็นหน่วยทางสังคมที่เป็นเนื้อเดียวกัน โดยสมาชิกของเผ่าจะมีความเท่าเทียมกันทางสังคม พวกเขาเป็นกลุ่มคนที่เร่ร่อน ซึ่งมีความหลากหลายทั้งในแง่ของขนาด ฐานะทางเศรษฐกิจ และมักเคลื่อนย้ายเป็นครั้งคราวเพื่อแสวงหาแหล่งน้ำและทุ่งหญ้าไว้สำหรับสัตว์เลี้ยงของพวกเขาอันได้แก่ อูฐ แพะ แกะ และบางกรณีก็มีวัวควายรวมอยู่ด้วย

ขนาดการรวมกลุ่มกันของเผ่าชนนั้นไม่ได้เป็นตัวชี้วัดถึงอำนาจอิทธิพลของเผ่า เช่น บางครั้ง เราอาจเห็นการพเนจรเร่ร่อนของกลุ่มเล็ก ๆ แต่ในความเป็นจริงอาจเป็นกลุ่มที่มีความเป็นอิสระ พึ่งพาตนเอง และเป็นเผ่าดั้งเดิมที่มีสาขาที่แตกย่อยออกไปมากมาย โดยมีความเชื่อมโยงผูกพันกัน แต่ในขณะเดียวกัน ณ สถานที่อีกแห่งหนึ่ง เราอาจเห็นกลุ่มคนพเนจรเร่ร่อนกลางทะเลทรายอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นกลุ่มใหญ่มาก แต่ในความเป็นจริงอาจเป็นเพียงแค่สาขาย่อยของชนเผ่าที่แยกออกมาจากเผ่าเดิม สังคมเบดูอินซึ่งเป็นสังคมที่ยังคงมีปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน ยังคงเป็นสังคมที่โดยแก่นแท้แล้ว ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรไปจากเดิมในยุคก่อนอิสลามมากนัก บางส่วนของพวกเขายังสามารถดำรงรักษาแนวความเชื่อทางศาสนาที่มีมาก่อนยุคของอิสลามไว้ได้

สังคมของเบดูอินนั้นเป็นสังคมปิตาธิปไตย (Patriarchal Society) หรือเป็นระบบสังคมที่มีผู้ชายเป็นใหญ่ โดยสมาชิกของเผ่าต่างๆ มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด การสืบทอดอำนาจการปกครองจะถือหลักปิตาธิปไตยเป็นสำคัญ ยกเว้นกรณีของเผ่า “Tuareg” ในทะเลทรายซาฮาร่าซึ่งเป็นเผ่าเดียวที่สืบทอดอำนาจโดยถือเชื้อสายทางมารดาหรือระบอบมาตาธิปไตย (matrilineal) เป็นสำคัญ เบดูอินเป็นพวกที่มีความเป็นปัจเจกสูง และยึดมั่นในความเท่าเทียมกัน

ลักษณะเช่นนี้ทำให้การใช้กลไกรัฐควบคุมพวกเขาจึงเป็นเรื่องที่ยากมาก เมื่อกว่า 500 ปีที่แล้ว อิบนุ คัลดูน (Ibnu-e- Khaldun) ได้พรรณนาถึงพวกเบดูอินว่าเป็นกลุ่มคนที่ปกครองได้ยากมาก เมื่อเทียบกับกลุ่มอื่นๆทั้งหมด เขาอธิบายต่อไปว่า ด้วยความภาคภูมิใจ และไม่ต้องการอยู่ใต้อำนาจใคร พวกเบดูอินจึงเป็นกลุ่มที่ยากที่จะชี้นำ เว้นเสียแต่ว่า พวกเขาจะยอมเชื่อฟังปฏิบัติตามศาสดาหรือนักบุญ เนื่องจากศาสนาเท่านั้นที่จะทำให้ความหยิ่งยโสโอหังของพวกเขาลดลง และศาสนาเท่านั้นที่จะควบคุมความอิจฉาริษยาและการแย่งชิงแข่งขันกันของพวกเขา

ถึงแม้พวกเบดูอินจะยึดถือหลักปัจเจกชนนิยม และความเสมอภาคของมนุษย์เช่นนั้น แต่พวกเขาก็จำกัดขอบเขตให้แต่ละปัจเจกชนต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของครอบครัว ตระกูลและเผ่า ครอบครัวถือเป็นสนามฝึกอบรมในการใช้ชีวิตทางสังคมของพวกเบดูอิน ซึ่งความจริงก็เป็นเช่นเดียวกันกับสังคมอื่นๆ จะแตกต่างก็ตรงที่ครอบครัวของพวกเบดูอินเป็นหน่วยทางการเมืองในแง่ที่ว่า สมาชิกของครอบครัวทั้งหมดจะมีส่วนรับผิดชอบต่อการกระทำของปัจเจกบุคคล

หลาย ๆ ครอบครัวเมื่อรวมกันเข้าก็จะจัดตั้งเป็น “ตระกูล” (Clans) ซึ่งเป็นหน่วยขององค์กรทางสังคมที่มีความมั่นคงถาวรและมีประสิทธิภาพในหมู่เบดูอิน ความแตกต่างทางสังคมจะปรากฏให้เห็นในกลุ่มตระกูล เพราะตระกูลจะนำโดยผู้สูงศักดิ์ ที่พยายามปกป้องสถานภาพและอำนาจของตนเองผ่านการแต่งงานภายในหมู่ของพวกเขาเอง แต่บางกรณีอาจผ่อนปรนอนุญาติให้ลูกชายของพวกเขาแต่งงานกับหญิงที่มีสถานะต่ำต้อยกว่าได้ แต่พวกเขาจะไม่ยอมให้ลูกสาวไปแต่งงานกับชายที่ต่ำต้อยกว่า การปฏิบัติเช่นนี้ช่วยให้พวกเขารักษาความบริสุทธิ์ของสายเลือด และเสริมความเข้มข้นให้แก่จิตวิญญาณของตระกูลหรือที่เรียกว่า “อะซอบียะห์” (Asabiyah)

เผ่าเป็นหน่วยทางสังคมที่ใหญ่ลำดับถัดมาอันประกอบขึ้นจากตระกูลต่าง ๆ เผ่านั้นน่าจะเทียบได้กับรัฐบาลของพวกเบดูอิน เผ่ามีบทบาทหน้าที่ในการกำหนดการเคลื่อนย้ายไปในทะเลทราย ทำสนธิสัญญาและสร้างพันมิตรกับเผ่าอื่น ๆ ตลอดจนกำหนดให้มีการควบคุมทางสังคม (social control) ในระดับหนึ่ง สังคมชนเผ่านั้นรักษาและแสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพวกเขาโดยการใช้ชื่อ “บนู” (ลูกหลานของ) นำหน้าต้นตระกูล เช่น “บนู ตัฆลิบ” (ลูกหลานของตัฆลิบ) “บนูบักร” (ลูกหลานของบักร) “บนูอาชิม” (ลูกหลานของฮาชิม) เป็นต้น บางครั้งชื่อเผ่าชนดังกล่าวอาจคงอยู่เป็นระยะเวลายาวนานนับหลายศตวรรษ ถึงแม้คนรุ่นที่ยังใช้ชื่อเผ่าอยู่จะเปลี่ยนไปแล้วก็ตาม

การดำรงชีพของครอบครัวนั้น พวกเบดูอินจะอาศัยอยู่ในกระโจมดำ (black tent) ที่ทำมาจากผ้าขนแพะอย่างหนาที่บรรดาผู้หญิงของชนเผ่าถักทอด้วยตนเอง ข้าวของเครื่องใช้ที่อยู่ในกระโจมเหล่านี้มีความเรียบง่าย โดยทั่วไปพื้นของกระโจมจะปูด้วยพรมขนสัตว์หรือเสื่อสักหลาดหนา ๆ ด้านหนึ่งของกระโจมจะมีผ้าห่มขนสัตว์ว่างอยู่2-3ผืน และในอีกด้านหนึ่งจะเป็นที่วางของภาชนะทองแดงที่ใส่ไว้ในหนังแพะ ผลิตภัณฑ์โอ่งโถที่ทำมาจากดินเหนียว (เครื่องปั้นดินเผา) กระสอบข้าวและบางครั้งจะเห็นหีบไม้สำหรับเก็บเสื้อผ้า กระโจมรับแขกของหัวหน้าเผ่า (เรียกว่า “เชค” ในโลกอาหรับ และ “ข่าน” ในเปอร์เซีย) นั้นจะมีความงดงามกว่า

กระโจมธรรมดาเล็กน้อย และเป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมทางสังคมที่สำคัญ ๆ การเต้นรำแบบเผ่าจะพบในพิธีเลี้ยงฉลอง มีการร่ายร้องบทกวี และมีการแลกเปลี่ยนเรื่องเล่า ข่าวสาร การซุบซิบนินทา และข่าวลือ คนที่คุ้นเคยและคนแปลกหน้าต่างได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีให้อาศัยอยู่ในกระโจมสำหรับแขก

การแบ่งแรงงานตามเพศของพวกเบดูอินนั้นเป็นไปอย่างเรียบง่าย โดยธรรมเนียมปฏิบัติแล้ว เพศชายจะมีหน้าที่สู้รบ และดูแลอูฐ โดยปล่อยให้ภรรยาของเขาดูแลสัตว์เลี้ยงอื่น ๆ รวมถึงจัดหาน้ำดื่มน้ำใช้ การบริหารจัดการครัวเรือน เลี้ยงดูเด็กๆ และดูแลกระโจมและทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ได้เช่น เหรียญ และอัญมณี ฯลฯ ถึงแม้ว่าพวกเบดูอินขณะนี้จะไม่ใช่นักรบอีกต่อไปแล้ว แต่การแบ่งแรงงานตามเพศดังกล่าวยังคงปรากฏให้เห็นอยู่

ภาระหน้าที่ของผู้หญิงเบดูอิน ซึ่งบางครั้งต้องออกไปใช้ชีวิตนอกกระโจม และต้องเคลื่อนย้ายเป็นช่วง ๆ ตามคำสั่งหัวหน้าเผ่า ทำให้เธอมีอิสรภาพมากกว่าผู้หญิงที่อาศัยอยู่ตามชนบท แม้กระนั้นก็ตาม สถานะที่เป็นรองของเพศหญิง ก็ยังคงไม่ได้เปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ยกเว้นว่า ผู้หญิงเบดูอินเมื่อหย่าร้างกับสามีจะไม่ค่อยรู้สึกเสียหน้าหรือรู้สึกอัปยศอดสูมากนัก พวกเธอสามารถหาสามีใหม่ได้ง่ายกว่าผู้หญิงในเมืองหรือตามชนบทที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แบบถาวร

การอบรมสั่งสอนลูก ๆ จะไม่ค่อยมีความแตกต่างมากนักกับการอบรมสั่งสอนเด็ก ๆ ที่อยู่ในชนบท ที่แตกต่างก็คงจะเป็นสภาพแวดล้อมและภาระกิจการงาน ทารกทั้งชายและหญิงจะมีความอิสระจากการควบคุม แต่เมื่อพวกเขาอายุย่างเข้า 7 ขวบ เด็กชายก็จะถูกบังคับให้ติดตามผู้ชายไปทำภารกิจหน้าที่ของตนเอง ในขณะที่เพศหญิงจะเริ่มช่วยงานในกระโจมและเลี้ยงสัตว์ เมื่ออายุครบ 12 ปี ซึ่งเข้าสู่วัยหนุ่มสาว จะเป็นช่วงที่ผู้ปกครองให้คำชี้แนะอย่างเคร่งครัดจนกระทั่งเด็กหญิงและเด็กชายเติบใหญ่ เด็กผู้ชายจะไปเข้าร่วมประชุมใน “สภาผู้อาวุโส” (Council of Elders หรือ Majlis) บ่อยขึ้น หรือเข้าร่วมงานต้อนรับในกระโจมของหัวหน้าเผ่า ซึ่งเป็นที่ที่พวกเขาเรียนรู้ความรักและแบบแผนชีวิตของเผ่า ระหว่างอายุ 16 ถึง 20 ปี ชายหนุ่มหญิงสาวจะแต่งงานกัน

หนึ่งในลักษณะพื้นฐานของสังคมเบดูอินคือการรับรองโดยครอบครัวและเผ่าที่จะต้องรับผิดชอบในการกระทำของสมาชิก ภายใต้หลักการของ “การรับผิดชอบร่วมกัน” (Collective Responsibility) อาชญากรรม การหมิ่นประมาท และการกระทำผิด ถือเป็นภาระหนักของฝ่ายที่กระทำผิดที่ต้องรับผิดชอบ เนื่องจากพฤติกรรมของคนใดคนหนึ่งนั้น มีผลกระทบต่อกลุ่มของเขาทั้งหมดอย่างรุนแรง ทำให้แต่ละปัจเจกบุคคลจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมและการตรวจตราอย่างใกล้ชิด โดยจะต้องอยู่ในวินัยของกลุ่มอย่างเคร่งครัด

ในสังคมตะวันออกกลางร่วมสมัย ชุมชนทะเลทรายทั้งหลาย(ท่ามกลางกระแสการทำให้เป็นสมัยใหม่) ไม่เฉพาะแต่จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเกิดความเสื่อมคลายอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลมาจากการที่ประเทศต่าง ๆ เริ่มมีนโยบายตั้งหลักแหล่งถาวรให้พวกอาหรับเร่ร่อนเพื่อจำกัดอิสรภาพและอำนาจของพวกเขา ในปัจจุบันพวกเบดูอินกลุ่มแล้วกลุ่มเล่าต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมที่เพิ่มมากขึ้นจากรัฐบาล ที่บีบบังคับให้พวกเขาต้องอาศัย

อยู่ภายในเขตพรมแดนของประเทศ ยิ่งกว่านั้นการที่เทคโนโลยีของตะวันตกมีความเจริญก้าวหน้า และความทันสมัยในด้านการสื่อสาร ทำให้หลาย ๆ กิจการงานที่เคยให้ผลตอบแทนแก่พวกเบดูอินอย่างงามไม่สามารถทำได้ง่าย ๆ อีกต่อไป อาทิเช่น การปล้นสดมภ์กลุ่มคนที่ตั้งหลักแหล่งถาวร การคุ้มกันและนำทางคาราวานสินค้าและผู้มาแสวงบุญทางศาสนาฯลฯ ในขณะเดียวกัน ผลจากการขยายเขตเมืองอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของเขตอุตสาหกรรมและความหวังที่จะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการได้งานทำในเมือง จึงเป็นที่ดึงดูดใจพวกเบดูอินให้อยากเปลี่ยนวิถีชีวิต ด้วยเหตุนี้ จำนวนของเบดูอินที่อยู่ตามสภาพแวดล้อมเดิม ๆ จึงลดจำนวนลงอย่างมากอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในวิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขา

5.2. พวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์

พวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์คือพวกที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่แห้งแล้งในการเลี้ยงสัตว์ เพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คงต้องชี้แจงก่อนว่า การทำฟาร์มปศุสัตว์หรือการเลี้ยงสัตว์ไม่จำเป็นเสมอไปที่จะเป็นอาชีพหลักของพวกเบดูอิน อย่างไรก็ตาม พวกเขาจะทำการเลี้ยงสัตว์กันอย่างจริงจัง และถือว่าการเลี้ยงสัตว์เป็นทั้งแหล่งที่มาสำคัญทางเศรษฐกิจและเป็นเสาหลักของวัฒนธรรม พวกเบดูอินทั้งหมดเหล่านี้ถูกจัดระบบภายใต้กฎเกณฑ์ของชนเผ่า แต่ลักษณะนี้ไม่ได้เป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของพวกเขาเท่านั้น เนื่องจากมีบางส่วนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานถาวรเช่นกัน ที่ยังคงรักษากรอบโครงสร้างของชนเผ่าอยู่

สภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาของตะวันออกกลางนั้นมีอิทธิพลสำคัญต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของผู้คน แต่ละพื้นที่ของภูมิภาคตะวันออกกลางจะประกอบไปด้วยพื้นที่ที่เป็นทะเลทรายและพื้นที่สำหรับเพาะปลูก และเขตกึ่งกลางระหว่างพื้นที่ทั้ง 2 พื้นที่ ทะเลทรายนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของพวกเร่ร่อนเลี้ยงอูฐ (Camel nomads) ส่วนบริเวณที่ราบกว้างเป็นพื้นที่ของพวกเร่ร่อนเลี้ยงแพะ แกะ และ วัวควาย และพื้นที่เพาะปลูกนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของเกษตรกร

พวกเร่ร่อนเลี้ยงอูฐ หรือที่รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า พวก “เร่ร่อนแท้” (true nomads) จะอาศัยอูฐในการดำรงชีพ พวกเขาเคลื่อนย้ายพเนจรเป็นครั้งคราว เดินทางไปทั่วดินแดนต่างๆ ของเผ่า อาทิเช่น ดินแดนในคาบสมุทรอาระเบียและบางส่วนของทะเลทรายซาฮาร่าเพื่อแสวงหาทุ่งเลี้ยงอูฐ หนึ่งในชนเผ่าที่เลี้ยงสัตว์เช่นนั้น คือ เผ่าระวาลา (Rwala Tribe) ในซีเรีย ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 35,000 คน ถึง 40,000 คน โดยมีอูฐอยู่ในครอบครองถึง 350,000 ตัว และมีระยะการเดินทางในทะเลทรายซีเรียเฉลี่ย 800 กิโลเมตรต่อปี

พวกเร่ร่อนของพื้นที่ราบอันกว้างใหญ่นั้นเลี้ยงแพะและแกะ แต่บางครั้งก็มีวัวควายรวมอยู่ด้วย ซึ่งแตกต่างจากพวกเร่ร่อน “แท้” ที่เลี้ยงอูฐ ความแตกต่างดังกล่าวเป็นตัวกำหนดระยะทางของการเดินทางพเนจรซึ่งเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนทั้ง 2 กลุ่มนี้ กล่าวคือ แพะและแกะนั้นมีความแข็งแรงอดทนน้อยกว่าอูฐ ทำให้ไม่สามารถอยู่ห่างจากแหล่งน้ำเป็นวันๆ ได้ แพะและแกะต้องการทุ่งหญ้าที่อ่อนนุ่มกว่าทุ่งหญ้าของอูฐ ด้วยเหตุนี้ การเดินทางเคลื่อนย้ายของแพะและแกะจึงมีความจำกัดอยู่มาก ยังผลให้พวกเร่ร่อนเลี้ยงแพะและแกะต้องอาศัยอยู่ภายในที่ราบกว้างที่เป็นทุ่งหญ้า วงจรของการเดินทางตามฤดูกาลประจำปีนั้นเป็นกฎเกณฑ์ของพวกนี้เช่นกัน แต่อาณาเขตที่พวกเขาพเนจรไปนั้น เล็กกว่ากลุ่มเร่ร่อนที่เลี้ยงอูฐ ในขณะที่การเคลื่อนย้ายก็ช้ากว่าพวกเร่ร่อนที่เลี้ยงอูฐ อย่างไรก็ตาม กลุ่มเร่ร่อนเลี้ยงปศุสัตว์จะพบมากทางดินแดนภาคใต้ของอาระเบีย

นอกจากพวกเร่ร่อนทั้ง 2 ประเภทดังกล่าวแล้ว ยังมีพวกเร่ร่อนอีกประเภทในตะวันออกกลางที่มีลักษณะพิเศษซึ่งอาศัยอยู่ตามภูเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพบอยู่ทั่วไปตามเทือกเขาซากรอส (Zagros range) แห่งที่ราบสูงอิหร่าน พวกนี้เรียกในภาษาอังกฤษว่า “Transhumance” ซึ่งพวกเขาจะย้ายขึ้นไปอยู่บนภูเขาสูงในช่วงฤดูร้อน แล้วกลับลงมาอาศัย

ตามหุบเขาที่มีอากาศอบอุ่น (หรือระดับต่ำของที่ราบสูง) ในช่วงฤดูหนาว ดังนั้น พวก Transhumance จึงเป็นกลุ่มเร่ร่อนที่มีความแตกต่างจากกลุ่มชนเผ่าอื่น ๆ ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว

กลุ่มเผ่าชนต่าง ๆ นั้นยังคงรักษาอาชีพการเลี้ยงสัตว์ไว้ทั้ง อูฐ แพะ แกะ โดยจะมีแบบแผนการเคลื่อนย้ายอยู่เป็นประจำระหว่างทะเลทราย โอเอซิส (Oasis) และบริเวณรอบนอกของเขตเกษตรกรรมและในเมือง ทิศทางและการขยายตัวของการเคลื่อนย้ายเหล่านั้นส่วนใหญ่จะขึ้นอยู่กับการผันแปรตามฤดูกาลของสภาพภูมิอากาศที่ไม่แน่นอนกลางทะเลทราย อาทิเช่น ปริมาณฝนที่ตกตลอดทั้งปีกับการกระจายตัวของฝนตามสภาพภูมิศาสตร์ การแปรผันตามฤดูกาลและการกระจายตัวของฝนตามสภาพภูมิศาสตร์ทำให้การดำรงชีวิตของพวกเบดูอินนั้นลำบาก และทำให้กลุ่มชนเผ่าระวาลาจัดตั้งเครือข่ายหน่วยข่าวเพื่อที่จะทำให้หัวหน้าเผ่า หรือ “เชค” รู้ล่วงหน้าอยู่ตลอดถึงสภาพของทุ่งเลี้ยงสัตว์ ความจริงประเภทของฝนที่ตกลงมาถือเป็นปัจจัยหนึ่งเดียวที่จะเป็นตัวกำหนดระยะเดินทางประจำปีของพวกกลุ่มชนเผ่าเร่ร่อน

ส่วนวิธีที่กลุ่มชนเผ่าเร่ร่อนจะรักษาพื้นที่ทุ่งหญ้าของพวกเขาทั้งหมดหรืออย่างน้อยก็พยายามควบคุมบางส่วน คือ พวกเขาจะจัดตั้งองค์กรที่แดนขนาดใหญ่ขึ้น ซึ่งจะเป็นองค์กรที่จัดสรรทุ่งหญ้าอย่างเหมาะสมให้แก่สมาชิกของพวกเขาตามความจำเป็นตลอดช่วงฤดูกาลต่าง ๆ ของปี

สังคมของพวกเบดูอินที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน นับเป็นสังคมที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงจากเดิมตั้งแต่ยุคก่อนอิสลามมากนัก พวกเขายังคงรักษาขนบธรรมเนียมและวิถีการดำเนินชีวิตตามโครงสร้างเดิมเอาไว้ได้ ยึดมั่นในค่านิยมแบบเก่า หรือแม้กระทั่งบางกลุ่มยังรักษาความเชื่อทางศาสนาที่มีอยู่ก่อนหน้าอิสลามเอาไว้

แหล่งรายได้หลักของการดำเนินชีวิตของพวกเร่ร่อนคือการเลี้ยงสัตว์ พวกเขาจะนำผลิตภัณฑ์ของสัตว์ เช่น นม เนื้อสัตว์ ขนสัตว์ หนังสัตว์ และมูลสัตว์ ไปแลกกับพืชผัก ข้าว อินทผาลัม และผลไม้จากชาวไร่ชาวนา และนำผลิตภัณฑ์จากสัตว์ของพวกเขาไปแลกกับเสื้อผ้า เครื่องใช้ในครัว ชา กาแฟ น้ำตาล และเครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้ในการดำรงชีวิตแบบสมัยใหม่จากในเมือง

เนื่องจากการรวมกลุ่มกันเป็นก้อนเพียงอย่างเดียวไม่สามารถที่จะรักษาวิถีชีวิตแบบเบดูอินไว้ได้ ดังนั้นวิถีปฏิบัติของเบดูอินที่เลี้ยงสัตว์ในตะวันออกกลางจึงเรียกได้ว่าเป็น “ระบบแหล่งรายได้ที่หลากหลายของการผลิต” ผลผลิตที่ไม่เพียงพอของพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่นี้เกิดจากทั้งสภาพทางนิเวศวิทยาที่ไม่มีความแน่นอน และความเสี่ยงของสัตว์เลี้ยงที่อาจจะเกิดความเสียหายจากโรคระบาด ด้วยเหตุนี้ พวกเบดูอินจึงมักบูรณาการกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ของพวกเขา ซึ่งถือเป็นรากฐานหลักของการดำรงชีพ เข้ากับกิจกรรมการผลิตประเภทอื่น ๆ บางส่วนของกิจกรรมดังกล่าวที่สำคัญในอดีตคือการขโมยฝูงปศุสัตว์จากกลุ่มอื่น แหล่งรายได้ที่สำคัญอีกประการในอดีตคือการคุ้มครองกองคาราวานสินค้าของพ่อค้า หรือกองคาราวานที่จะเดินทางมาแสวงบุญหรือการเก็บค่าผ่านทางเมื่อกองคาราวานจะต้องเดินทางผ่านเขตแดนที่เป็นของเผ่า (โดยปกติจะมีการทำข้อตกลงกันไว้แล้ว) การควบคุมแหล่งน้ำโอเอซิส (oasis) ก็ถือเป็นรายได้

หนึ่งของพวกเร่ร่อน แต่ในกรณีนี้แหล่งน้ำโอเอซิสจะต้องไม่ได้อยู่ในพื้นที่การควบคุมขององค์กรทางการเมืองส่วนกลาง

เป็นเวลากว่า160ปีที่ผ่านมา พวกเร่ร่อนในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งหมด (รวมถึงกลุ่มพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์) ต้องเผชิญกับความเสื่อมสลายอย่างรวดเร็ว จากเฉลี่ยประชากรที่เป็นพวกเร่ร่อนที่มีอยู่ประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมดของตะวันออกกลาง ในช่วงกลางของศตวรรษที่ 1960 ปรากฏว่าพวกเร่ร่อนลดลงเหลือแค่ร้อยละ 1 เท่านั้น มีปัจจัยมากมายที่ก่อให้เกิดการลดลงของประชากรดังกล่าว แต่ปัจจัยที่สำคัญ ๆ คือ นโยบายการทำให้หยุดนิ่ง ในรูปแบบต่าง ๆ ของรัฐบาลในประเทศตะวันออกกลาง เพื่อที่จะบั่นทอนอำนาจ และจำกัดระยะทางการเคลื่อนไหวของเผ่าชนชาวอาหรับเร่ร่อน นอกจากนั้น ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกเช่น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในยุคน้ำมันที่สร้างความมั่งคั่งให้ประเทศอาหรับ ซึ่งทำให้พวกเร่ร่อนเห็นช่องทางหรือโอกาสใหม่ ๆ ในการเข้าไปรับจ้างทำงานในภาคอุตสาหกรรมในเมือง พวกเขาได้เห็นสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และเห็นสิ่งอำนวยความสะดวกทางสุขภาพในเมือง ทุ่งเลี้ยงสัตว์หายากขึ้น เนื่องมาจากการนำที่ดินที่อุดมสมบูรณ์สามารถเพาะปลูกได้ไปทำฟาร์มเกษตร เกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น เกิดภัยแล้งขึ้นเป็นประจำ และการสูญเสียปศุสัตว์อันเนื่องมาจากโรคระบาด ฯลฯ แม้กระนั้นก็ตาม พวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งของดินแดนในคาบมหาสมุทรอาระเบีย ตุรกี อิหร่าน อิสราเอล และพื้นที่ทางตอนเหนือของอิรักและซีเรีย

5.3. วิถีการดำรงชีวิตแบบชนเผ่า

หนึ่งในลักษณะเด่นที่สุดขององค์กรทางสังคมในตะวันออกกลางคือ โครงสร้างทางเผ่าพันธุ์ที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปร่างที่มีการจัดตั้งที่ดีและมีความเก่าแก่ ถึงแม้ว่าระบบเผ่าจะพบในหมู่ประชากรที่ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งด้วยเช่นกัน แต่โดยพื้นฐานแล้วพวกเขาก็สืบเชื้อสายดั้งเดิมมาจากพวกเร่ร่อนทั้งนั้น กล่าวคือก่อนที่พวกเขาจะมาตั้งหลักแหล่งถาวรในพื้นที่แห่งหนึ่งเพื่อทำเกษตรกรรม บรรพบุรุษของพวกเขาก็เป็นพวกเร่ร่อนที่มีวิถีชีวิตตามแบบชนเผ่ากลางทะเลทรายทั่วไป ตัวอย่างกรณีนี้มีให้เห็นทั่วไปในตะวันออกกลาง แต่ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือชาวเคิร์ด (Kurds) ซึ่งถึงแม้จะตั้งถิ่นฐานอยู่กันเป็นหมู่บ้าน แต่ก็ยังคงรักษาไว้ ไม่เฉพาะแต่โครงสร้างแบบเผ่าพันธุ์เท่านั้น แต่ยังสามารถรักษาไว้ซึ่งลักษณะพิเศษหลายๆ ประการที่จำแนกแยกแยะพวกเร่ร่อนออกจากพวกเกษตรกรที่ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง

ภายใต้แบบแผนประเพณีดั้งเดิมของชนเผ่า (โดยพิจารณาจากสถานะทางสังคม) อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือ เผ่าที่มีความสูงศักดิ์ (Noble หรือ Superior tribes) และเผ่าผู้รับใช้ (Vassal หรือ inferior tribes) โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า พวกเผ่าที่เร่ร่อนเลี้ยงอูฐส่วนใหญ่ถือเป็นเผ่าที่มีความสูงศักดิ์ ในขณะที่กลุ่มช่างฝีมือ (ที่เรียกว่า “Sunna”) ที่อยู่ร่วมกับพวกเขาจะถูกนับเป็นพวกที่มีสถานะต่ำกว่าหรือเป็นพวกผู้รับใช้ ส่วนพวกเร่ร่อนเลี้ยงแพะแกะและปศุสัตว์อื่นๆ จะอยู่ระหว่างกลางของทั้ง 2 ระดับ ในขณะที่พวกเกษตรกรที่ตั้งถิ่นฐานถาวรจะถูกเรียกว่า “พวกทาสที่ดิน” (slaves of the soil)

องค์กรระดับตระกูล (clan) ซึ่งโดยแก่นแท้แล้วก็คือ องค์กรที่มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด จะเป็นรากฐานของสังคมชนเผ่า ตระกูลนั้นจะประกอบไปด้วยครอบครัวขยายจำนวนมากมาย ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างกันไม่ทางสายเลือดก็ทางการแต่งงาน หลายๆ ตระกูลเข้ามารวมกันจัดตั้งเป็นเผ่า สมาชิกทั้งหมดของตระกูลเดียวกันถือว่ามาจากสายเลือดหรือบรรพบุรุษเดียวกันที่จะต้องยอมจำนนต่ออำนาจของหัวหน้าตระกูล ซึ่งก็คือสมาชิกอาวุโสของตระกูลนั่นเอง ความสัมพันธ์กันทางสายเลือดก่อให้เกิดการเกาะกลุ่มกลายเป็นองค์กรระดับเผ่า

อะศอบียะห์ (Asabiyah) หรือ “จิตวิญญาณแห่งตระกูล” (the spirit of the clan) เป็นตัวที่รักษาไว้ซึ่งสำนึกร่วมของกลุ่ม อันก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคม อะศอบียะห์มีความหมายหรือบอกนัยถึงความไร้พรมแดนและการจงรักภักดีอย่างไม่มีเงื่อนไขต่อเพื่อนสมาชิกของเผ่าพันธุ์ และการแสดงความรักชาติเผ่าพันธุ์อย่างยึดติด

ภายในเผ่าของพวกเร่ร่อนนั้นถือว่าสมาชิกทุกคนมีความเท่าเทียมกัน อำนาจสูงสุดของเผ่าจะอยู่ที่หัวหน้าเผ่าหรือเรียกว่า “เชค” (Shaykh) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า อำนาจตุลาการ อำนาจทางการทหาร และกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นปัญหาร่วมจะขึ้นอยู่กับอำนาจการตัดสินใจของหัวหน้าเผ่าอย่างเด็ดขาดเพียงผู้เดียว กล่าวคือ หัวหน้าเผ่าจะต้องปรึกษาสมาชิกของเผ่า หรือที่เรียกว่า “มัจญลิส” (Majlis) ซึ่งประกอบไปด้วยหัวหน้าครอบครัวต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นเผ่า และการที่หัวหน้าเผ่าจะตัดสินใจกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์โดยรวมของเผ่าเสมอ

โดยปกติ ขนบธรรมเนียมของเผ่านั้นไม่เคร่งครัดจนตึงเกินไป ผู้หญิงของชนเผ่าเร่ร่อนมีสิทธิเสรีภาพมากกว่าผู้หญิงที่ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานเสียอีก ถึงแม้ว่าพวกเธอจะใช้ชีวิตอยู่ในครอบครัวที่มีภรรยาได้หลายคนและอยู่ภายใต้สังคมที่มีผู้ชายเป็นใหญ่ แต่ผู้หญิงก็มีเสรีภาพที่จะเลือกสามีเอง และสามารถหย่าร้างกับสามีหากถูกปฏิบัติไม่ดี

สังคมของพวกเร่ร่อนดั้งเดิม ซึ่งประกอบไปด้วยประชากรชนเผ่า 2 ส่วน (พวกสูงศักดิ์และทาสรับใช้) นั้น ส่วนใหญ่มีลักษณะเฉพาะอยู่ 2 แบบซึ่งถือเป็นอุปนิสัยพื้นฐานของชนเผ่าแบบแรกรวมถึงกฎเกณฑ์ของความประพฤติที่เผ่าชนต่างๆ ก็มีเหมือนกันทั้งหมด แต่มีระดับที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป ซึ่งเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมในความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคลอื่นๆ หรือกลุ่มของปัจเจกบุคคลอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่เป็นพันธมิตร เป็นแขก เป็นผู้ที่อยู่ในการอุปถัมภ์คุ้มครอง เพื่อนหรือแม้แต่ศัตรูของพวกเขา ฯลฯ กฎเกณฑ์ของความประพฤติดังกล่าวนี้ปรากฏขึ้นจากค่านิยมเช่นนั้น ซึ่งเป็นดังลักษณะพิเศษเฉพาะส่วนบุคคลของพวกเบดูอิน อาทิเช่น นิสัยอหังการหรือความทะนงตัวมากเกินปกติ การวางท่า ความหุนหันพลันแล่น ฯลฯ ในแง่บวกนั้นเบดูอินมีนิสัยใจคอที่เป็นคนกล้าหาญ มีความภาคภูมิใจในตนเอง ใจกว้าง ต้อนรับขับสู้ และให้ที่พักพิงแก่ผู้ลี้ภัย ฯลฯ อุปนิสัยเหล่านี้แผ่ซ่านอยู่ในเลือดของเบดูอินอย่างลึกซึ้ง ซึ่งยังฝังแน่นอยู่มิเสื่อมคลาย

ลักษณะพิเศษเฉพาะแบบที่ 2 ประกอบด้วยแบบแผนพฤติกรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างเผ่าต่างๆ อันสอดคล้องกับสถานะทางสังคมที่พวกเขายอมรับร่วมกัน ความเชื่อหรือการยึดติดในเรื่องสถานะเกิดขึ้นจากธรรมเนียมการปฏิบัติบางอย่างเช่น การจ่ายเงินหรือเรียกว่า “Khuwwah” โดยเผ่าที่อ่อนแอจะจ่ายให้แก่เผ่าที่มีอำนาจกว่า เพื่อแลกกับการปกป้องคุ้มครอง และความมั่นคง ไม่ให้ถูกปล้นสะดมจากเผ่าอื่น และการห้ามแต่งงานข้ามเผ่าระหว่างเผ่าที่สูงศักดิ์กับเผ่าที่เป็นทาสรับใช้ เนื่องจากลักษณะที่มีความแตกต่างของพวกเขา วิถีการปฏิบัติดังกล่าวเหล่านี้มีผลกระทบทางสังคมอย่างใหญ่หลวงต่อการดำเนินชีวิตแบบเผ่าชน ในขณะที่การจ่ายเงิน “Khuwwah” นั้นแสดงให้เห็นถึงความด้อยกว่าของเผ่า การห้ามแต่งงานข้ามเผ่า ก็แสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าของเผ่าหนึ่งต่อกลุ่มคนอีกเผ่าหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาเมื่อความเป็นศัตรูกันระหว่างเผ่าลดลงและการที่รัฐพยายามเข้ามาควบคุมอย่างเป็นระบบมากขึ้น ระบบกรจ่าย “Khuwwah” จึงเสื่อมคลายลงอย่างรวดเร็ว แต่กระนั้นก็ตามกฎเกณฑ์ในการแต่งงานเพื่อที่จะแบ่งสถานะของเผ่าก็ยังคงมีการปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่เกิดขึ้นไม่เฉพาะแต่ในสังคมชนเผ่าหรือชุมชนทะเลทรายเท่านั้น แต่ยังรวมถึงชุมชนเมืองและชุมชนชนบทในตะวันออกกลางโดยรวม แม้จะมีระดับที่แตกต่างหลากหลายก็ตาม

สถานะของแต่ละเผ่านั้นไม่ได้หยุดนิ่งคงสภาพสถานะนั้นตลอดไป สถานะของเผ่าๆ หนึ่งอาจเลื่อนระดับขึ้นหรือลดระดับลงตามระดับชั้นทางสังคม (social scale) หากเผ่านั้นมีอำนาจและเกียรติยศศักดิ์ศรีเพิ่มขึ้น หรือมีอำนาจลดลง

หากจะสรุปอย่างสั้นๆ อาจกล่าวได้ว่า การดำรงชีวิตแบบเผ่า ไม่ว่าจะเป็นพวกเร่ร่อนหรือพวกที่ตั้งถิ่นฐานถาวร โดยทั่วไปจะตั้งอยู่บนพื้นฐานการมีความสัมพันธ์ส่วนตัวที่ใกล้ชิด

ของความคุ้นเคยและการมีสายเลือดเดียว โดยที่ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นเรื่องที่มีความสำคัญลำดับแรก และเกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งถูกควบคุมโดยธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม การควบคุมทางสังคมเป็นไปอย่างเด็ดขาด การสมรสระหว่างชาย-หญิงจะเกิดขึ้นในเผ่าเดียวกัน การเป็นศัตรูคู่อริระหว่างกลุ่มยังคงมีอยู่เช่นเดิม ลักษณะเช่นนี้มักนำไปสู่ความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในประเด็นปัญหาเรื่องเกียรติยศชื่อเสียงหรือศักดิ์ศรี หรือความขัดแย้งบนสิทธิของการแย่งชิงที่ดินเพาะปลูกหรือทุ่งเลี้ยงสัตว์

5.4. การดำรงชีวิตแบบชนบท

หมู่บ้านของตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นที่ที่ประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่นั้นประกอบไปด้วยครัวเรือนที่กระจุกตัวกันเป็นกลุ่มอย่างหนาแน่น โดยมีทางเดินแคบๆ ที่มีลักษณะคดเคี้ยวรอบๆ หมู่บ้านเป็นที่ดินเพาะปลูกของชาวบ้าน การทำฟาร์มถือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลัก แต่ก็มีงานด้านช่างฝีมือเป็นอาชีพเสริม โดยปกติขนาดของแต่ละหมู่บ้านจะเป็นไปตามสัดส่วนที่เหมาะสมตามความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินเกษตรกรรม ประเภทของการก่อสร้างบ้านเรือนในหมู่บ้านส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับวัตถุดิบที่หาได้ในหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียง ในพื้นที่ที่เป็นภูเขาบ้านจะถูกสร้างขึ้นจากหิน ส่วนบ้านที่อยู่ตามพื้นราบจะถูกสร้างจากโคลนหรืออิฐ ขณะที่หมู่บ้านที่อยู่ในที่ดินต่ำและชื้นของประเทศอิรักทางภาคใต้จะสร้างกระท่อมขึ้นจากไม้รวก

โดยปรกติ บ้านเรือนของหมู่บ้านในตะวันออกกลางจะเป็นบ้านชั้นเดียวหรือสองชั้นรูปสี่เหลี่ยมมุมฉาก ยกเว้นพื้นที่ทางภาคเหนือของซีเรีย และพื้นที่บางส่วนของอาระเบียที่มักสร้างบ้านเป็นรูปทรงกรวย ชาวไร่ชาวนาจำนวนมากใช้วิธีการทำฟาร์มและเครื่องมือทำฟาร์มที่ล้าสมัยไม่เคยเปลี่ยนมานับร้อยๆ ปี แต่ก็มีบ้างที่พยายามปรับปรุง หลายครัวเรือนเริ่มใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาช่วยในการผลิต อย่างไรก็ตาม จากความไม่รู้ในเรื่องวิทยาการใหม่ๆ ในการทำฟาร์ม ความไม่รู้หนังสือ โรคภัยไข้เจ็บ และการต้องเช่าที่ดินจากเจ้าของที่ ทำให้ชาวนาในพื้นที่มีเงินเหลือจากการประกอบอาชีพน้อยมาก ด้วยเหตุนี้ พวกเขาจึงมีฐานะที่ยากจนข้นแค้น ยกเว้นบางกรณีที่ลืมตาอ้าปากได้ ซึ่งไม่ค่อยปรากฏให้เห็นมากนัก

เครื่องนุ่งห่มของชาวบ้านนั้นค่อนข้างที่จะเรียบง่าย ซึ่งมีตั้งแต่ชุดคลุมยาวหลวมๆไปจนถึงเสื้อเชิ้ตยาวและกางเกงจากเปอร์เซีย ขนมปังถือเป็นอาหารหลักในการดำรงชีวิต แต่ก็มีข้าวและพืชผักเป็นส่วนเสริมบ้าง ผู้หญิงตามหมู่บ้านไม่ต้องทนเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน แต่ก็ไม่มีความอิสระเหมือนผู้หญิงที่ใช้ชีวิตตามวิถีชนเผ่า ประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางส่วนใหญ่ได้ริเริ่มดำเนินโครงการที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนชาวไร่ชาวนาของพวกเขา โครงการดังกล่าวมีตั้งแต่การจัดสรรที่ดินทำกิน การให้การศึกษา และการจัดตั้งสหกรณ์ขึ้น

การดำรงชีพของชาวบ้านค่อนข้างมีระเบียบวินัยและเรียบง่าย ความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญ สมาชิกทุกคนในหมู่บ้านจะรู้จักกันเป็นการส่วนตัว ความขัดแย้งส่วนใหญ่ระหว่างปัจเจกบุคคลจะจำกัดอยู่แค่การถกเถียงที่เผ็ดร้อน ในขณะที่ปัญหาความขัดแย้งหนัก ๆ จะได้รับการแก้ไขโดยผู้อาวุโสหรือหัวหน้าของหมู่บ้าน (หัวหน้าหมู่บ้านในกลุ่มประเทศจันทร์เสี้ยวอันสมบูรณ์จะเรียกว่า “มุคตาร์” (Mukhtar) และเรียกว่า “มุห์ตาร์” (Muhtar) ในตุรกีเรียกว่า “OMDA” ในอียิปต์ เรียกว่า “อะกา” (Aga) ในเคิร์ดิสถาน และเรียกว่า “KAD Khuda” ในอิหร่าน) การสนทนาพูดคุยถือเป็นรูปแบบหลักของฉันทนาการและการผ่อนคลายอารมณ์ โดยที่กลุ่มผู้ชายจะมารวมตัวกันดื่มชา สนทนาพูดคุยเรื่องดินฟ้าอากาศ และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็น การรวมตัวกันเช่นนี้นับเป็นการสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านไม่ให้สูญหายไป เช่นเรื่องเล่าต่าง ๆ บทเพลง ตลอดจนบทกวี ฯลฯ

แบบแผนของครอบครัวตามชนบทนั้นมีลักษณะผูกพันกับธรรมเนียมประเพณีและมีลักษณะอนุรักษ์นิยม มีผู้นำเป็นสมาชิกฝ่ายชายที่อาวุโส เป็นครอบครัวที่ยึดโยงความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น แม้ว่าสาขาของครอบครัวได้แยกออกเป็นสาขาย่อยมากมายที่ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ตามสถานที่ต่างๆ แล้วก็ตาม ครอบครัวของชนบทเป็นสถาบันที่ให้ความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่สมาชิก ครอบครัวขยายจำนวนมากมักครอบครองพื้นที่บริเวณภายในหมู่บ้าน ซึ่งจะประกอบไปด้วยบ้านเรือนที่ปลูกใกล้เคียงกันหลายหลัง โดยจะใช้ลานบ้านเดียวกัน บางครั้งบริเวณบ้านใหญ่ๆ จะมีห้องรับรองแขกแยกออกไปต่างหาก โดยห้องรับรองนี้จะให้แขกของทุกครอบครัวที่อยู่ในบริเวณเดียวกันใช้ งานประจำวันของครอบครัวจะมีการแบ่งสรรและแยกส่วนในหมู่สมาชิกทุกคนที่อาศัยอยู่ใต้หลังคาเดียวกัน พ่อและลูกชายมีหน้าที่ดูแลการเพาะปลูก แต่บางครั้งแม่และลูกสะใภ้ก็จะเข้ามาช่วยด้วย

วิถีชีวิตของผู้หญิงในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะผูกพันอยู่ภายในครัวเรือน พวกเธอมีหน้าที่เลี้ยงดูลูกๆ จัดเตรียมอาหาร หาน้ำดื่มน้ำใช้ เชื้อเพลิง บดเมล็ดข้าวโพด ปิ้งขนมปัง ดูแลจัดการครัวเรือนและปฏิบัติหน้าที่ตามภาระกิจของครอบครัว ในช่วงที่มีการแต่งงาน พิธีสุหนัตหรือการขลิบหนังอวัยวะเพศชาย (Circumcision) การถือกำเนิด การตาย พิธีกรรมบางอย่างดังกล่าวก็เป็นโอกาสในการรื่นเริงของผู้หญิง บ่อยครั้งที่ผู้หญิงจะหาความสุขใส่ตัวโดยการเยี่ยมเยือนซึ่งกันและกัน การพูดคุยนินทาที่บ่อน้ำของหมู่บ้าน หรือในช่วงที่กำลังซักเสื้อผ้าอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเป็นต้น สถานะของผู้หญิงจะขึ้นอยู่กับสถานภาพของสามีและลูกชาย (เมื่อเขาเติบใหญ่) การให้กำเนิดบุตรชายในครอบครัวชนบทถือเป็นโอกาสพิเศษของความยินดีและการเฉลิมฉลอง

เช่นเดียวกับชนเผ่าเร่ร่อน ครอบครัวขยายหลายๆ ครอบครัว เมื่อรวมตัวกันจะจัดตั้งเป็นหน่วยทางสังคมที่ใหญ่ขึ้นไปอีกระดับ กลายเป็นระดับตระกูล ซึ่งตามชนบทจะเรียกว่า “ฮามูลา” หรือ “กอบิละห์” (Hamula or Qabilah) ภายในหมู่บ้านอาจจะมีหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งฮามูลา เมื่อหมู่บ้านหนึ่งมีสมาชิกผู้อยู่อาศัยที่มาจากกลุ่มที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติศาสนา (อาทิเช่น มุสลิมกับคริสเตียนหรือมุสลิมกับดรูซ) แต่ละกลุ่มชาติพันธ์ศาสนาเหล่านี้จะมีฮามูลาที่แยกจากกัน อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างฮามูลานั้นมักตึงเครียด

ไม่ว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะอยู่ในระยะใด เสาหลักของการดำรงชีวิตแบบชนบทก็คือที่ดิน เพราะชาวบ้านต้องอาศัยที่ดินทำมาหากิน ในแง่ของสถานภาพทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างระหว่างครอบครัวจะดูกันที่การครอบครองที่ดิน ครอบครัวที่มีที่ดินทำกินจะมีความมั่งคั่งและมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าในทุกย่างก้าวของชีวิต เมื่อเทียบกับครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกิน ชาวนาที่ไม่มีที่ดินของตะวันออกกลางอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ 1. พวกเช่าที่ดิน 2. ชาวนาที่เช่าที่ดิน 3. และพวกแรงงานรับจ้างรายวัน พวกเช่าที่ดินจะเช่าที่จากเจ้าของที่ดินด้วยราคาที่แพงมาก และรับภาระค่าใช้จ่ายในการใช้ประโยชน์จากที่ดินทั้งหมด ยกเว้นแต่ภาษีที่ดินซึ่งเจ้าของที่จะต้องจ่ายเอง ผลผลิตทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการเช่าที่จะเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้เช่า แต่ในกรณีของผู้เช่าที่ต้องแบ่งผลผลิตให้เจ้าของที่ (ซึ่งมีจำนวนลดน้อยลงเนื่องจากหลายประเทศดำเนินนโยบายปฏิรูปที่ดินภายหลังสงครามโลก) จะเป็นคนทำงานในที่ดินของเจ้าของที่ โดย

เจ้าของจะจ่ายภาษีให้ ตลอดจนค่าใช้จ่ายอื่นๆ เช่น จัดหาเครื่องมืออุปกรณ์ทางการเกษตร จัดหาสัตว์เลี้ยงหรือเครื่องมือที่จำเป็นอื่นๆ ชาวนาไร้ที่ดินประเภทที่ 2 นี้จะใช้แรงงานและการบริหารจัดการที่ดินพื้นเล็กๆ ที่พวกเขาเช่า เพื่อแลกกับส่วนแบ่งของผลผลิตประมาณ 1 ใน 4 ของผลผลิตที่เกิดขึ้นทั้งหมด

ส่วนพวกแรงงานประจำวัน จะเป็นผู้รับจ้างทำงานทั้งแบบประจำหรือแบบงานที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว โดยปกติแล้วแรงงานรับจ้างเหล่านี้จะทำให้กับเจ้าของที่ดินรายใหญ่ๆ ชาวนาไร้ที่ดินกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มที่ยากจนที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม ชาวนาไร้ที่ดินทั้ง 3 กลุ่มก็ถือว่ามีฐานะยากจนมากในชนบท ความจริง บรรดาเจ้าของที่ดินผืนเล็กๆ ซึ่งเป็นประชากรส่วนมากของโลกอาหรับเองก็มีสถานภาพความเป็นอยู่ที่ดีกว่าชาวนาไร้ที่ดินทั้ง 3 ประเภทดังกล่าวไม่มากนัก

ตามหมู่บ้าน ส่วนใหญ่มีชาวบ้านเพียงไม่กี่คนที่มีอาชีพการงานที่ไม่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม ไม่ว่าจะทำงานชั่วคราวหรือทำงานเต็มเวลาก็ตาม หนึ่งในกลุ่มชาวบ้านดังกล่าวนี้คือพวกที่เป็นอิหม่าม คอเต็บ ครู (สำหรับในหมู่บ้านที่มีมัสยิด) อีกพวกหนึ่งคือชาวบ้านที่มีอาชีพช่างตัดผม ช่างไม้ ช่างเหล็ก ช่างบัดกรี ยามเฝ้าร้านค้า ยามเฝ้าอ่างน้ำ ยามเฝ้าสุสานนักบุญ ชาวบ้านที่ทำงานประเภทเหล่านี้อาจมีหรือไม่มีในหมู่บ้านก็ได้ ขึ้นอยู่กับขนาดและสถานภาพทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านนั้นๆ อย่างไรก็ตาม การทำงานทางศาสนาถือเป็นงานที่มีเกียรติ

ลานกว้างของหมู่บ้าน เรือนรับแขก มัสยิด เรือนอาบน้ำสาธารณะ ร้านกาแฟ ตลาด บ่อน้ำของหมู่บ้าน และสุสานนักบุญ ถือเป็นสถาบันบางส่วนของหมู่บ้าน ที่ซึ่งชาวบ้านจะไปรวมตัวกันอันเป็นการติดต่อสื่อสารกันทางสังคม (social contacts) ศาสนานั้นยังคงเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชากรที่อยู่ตามชนบท พวกเขายังยึดมั่นและปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนาแบบจารีตไว้ได้อย่างมั่นคงมากกว่ากลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเมือง

5.5. วิถีชีวิตแบบเมือง

อารยธรรมนครนั้นเริ่มต้นขึ้นในตะวันออกกลางเป็นแห่งแรก ในช่วงที่อาณาจักรอิสลามเรืองอำนาจถึงขีดสุด เมืองศูนย์กลางของโลกอิสลามอย่างไคโร แบกแดด และดามัสกัส มีความก้าวล้ำนำหน้าเมืองต่าง ๆ ของยุโรปทั้งในแง่ของการพัฒนาและความก้าวหน้าทางศิลปะวิทยาการ การค้าถือเป็นปัจจัยหลักที่นำมาซึ่งการเติบโตของวิถีชีวิตนคร และการที่ตะวันออกกลางตั้งอยู่บนทางเชื่อมต่อระหว่าง 3 ทวีป โดยมีพื้นที่รอบ ๆ เป็นทะเลและทะเลทราย ทำให้ภูมิภาคมีการพัฒนาทางด้านความสัมพันธ์ทางการค้ากับโลกภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับจีน อินเดีย ยุโรป และอัฟริกา

นับตั้งแต่ยุคต้น ๆ แล้วที่การค้ามีบทบาทสำคัญต่อกิจการของตะวันออกกลาง การปรากฏขึ้นของชุมชนการค้าส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางวัฒนธรรม การขยายตัวของความสัมพันธ์ทางการค้าในหลาย ๆ ส่วนและหลาย ๆ ประเทศในตะวันออกกลาง ทำให้วิถีชีวิตของชาวเมืองมีพัฒนาการที่พิเศษ และกลายเป็นภูมิภาคที่มีผู้อยู่อาศัยอยู่ในเมืองมาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง จนอาจกล่าวได้ว่า ชุมชนเมืองของตะวันออกกลางเป็นชุมชนที่เก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในโลก

วิถีชีวิตของชาวเมืองที่เข้าไปผูกโยงอยู่กับการค้าภายนอกภูมิภาคอย่างกว้างขวางเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับสภาพการณ์ในชนบท อันเป็นที่ที่มาตรฐานการครองชีพอยู่ในระดับที่ต่ำตลอดมา อย่างไรก็ตาม การเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้าระหว่างประเทศของชุมชนเมือง ทำให้ผู้คนที่นั่นมีจิตใจที่เปิดกว้าง รู้จักปรับตัว และพร้อมจะรับความคิดใหม่ ๆ

นอกเหนือจากการค้าแล้ว ก็ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ช่วยก่อรูปให้เกิดลักษณะพิเศษของวิถีชีวิตชาวเมืองในตะวันออกกลาง ประการแรกคือ ภาวะการขาดแคลนน้ำหรือการที่น้ำมีระดับความเข้มข้นของเกลือสูง สภาพเช่นนี้บีบให้ผู้คนต้องมารวมกลุ่มอยู่อาศัยด้วยกันในพื้นที่ไม่กี่แห่งที่มีน้ำสะอาดใช้

ประการที่ 2 วิถีประวัติศาสตร์ตะวันออกกลางชี้ให้เห็นว่า ครั้งแล้วครั้งเล่าที่พลังอำนาจของกลุ่มคนจำนวนไม่มากมักเป็นผู้ควบคุมการเมืองในพื้นที่ใหญ่ แต่เนื่องด้วยจำนวนที่น้อยกว่าพวกเขาจึงไม่สามารถขยายขอบเขตอำนาจการปกครองให้ครอบคลุมได้ ฉะนั้น การควบคุมพื้นที่เขตเมือง ซึ่งเป็นศูนย์กลางในการปกครองผู้คนตามชนบทห่างไกล จึงเป็นวิธีการที่ดีที่สุด ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้จากการปกครองของพวกกรีก เปอร์เซีย และโรมันโบราณ ตลอดรวมถึงพวกอาหรับในยุคต้นและพวกเติอร์ก

ประการที่ 3 เป็นแง่มุมทางศาสนา กล่าวคือ ศาสนาสำคัญ ๆ ของตะวันออกกลางจะขยายตัวจากจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ และการขยายตัวนี้จะทำได้ง่ายที่สุดและมีประสิทธิผลมากที่สุดในหมู่ประชากรชาวเมือง ซึ่งเป็นพวกที่เปิดรับต่อแนวคิดใหม่ ๆ อยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ เมืองจึงมีบรรยากาศที่เหมาะสมต่อการเผยแพร่ศาสนา อย่างไรก็ตาม การแพร่ขยายศาสนาจะช้ามากในหมู่ผู้คนที่มีหัวอนุรักษ์นิยมและชาวไร่ชาวนาที่อยู่ห่างไกล แม้กระทั่งปัจจุบัน ศาสนาอิสลามและคริสเตียนที่ใช้ปฏิบัติกันตามชนบทห่างไกลก็มักแตกต่างจากการปฏิบัติในศาสนาเดียวกัน

ของผู้คนในเมือง ตัวอย่างที่เห็นชัดคือในนครเยรูซาเล็มและมักกะฮ์ ในอีกด้านหนึ่ง การแพร่ขยายศาสนาก็เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดกิจกรรมทางการค้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงบุญตามศาสนสถานสำคัญ

ในช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา พื้นที่แถบทุกส่วนของตะวันออกกลางต้องเผชิญกับการเพิ่มขึ้นของประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองอย่างมาก เกิดการขยายตัวของเขตเมืองอย่างรวดเร็ว ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 มีประชากรน้อยกว่าร้อยละ 10 ที่อาศัยอยู่ในเมือง แต่ปัจจุบัน (ยกเว้นเยเมน) ประเทศส่วนใหญ่ของตะวันออกกลางมีประชากรมากกว่า 2 ใน 3 ที่อาศัยอยู่ในเมือง ไคโรแห่งเดียวก็มีประชากรอยู่มากถึง 15 ล้านคน เตหะรานมี 10 ล้านคน อิสตันบูลมี 7 ล้านคน ส่วนอังการ่าและแบกแดดก็มีประชากรในแต่ละแห่งมากกว่า 3 ล้านคน การเติบโตของประชากรตามเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการอพยพย้ายถิ่นจากชนบทที่อยู่รอบ ๆ เมือง (เช่นกรณีของนครอังการ่า แบกแดด และไคโร) และการอพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของตะวันออกกลาง (เช่นตามเมืองต่าง ๆ ของรัฐในอ่าวเปอร์เซีย) อย่างไรก็ตาม การเพิ่มขึ้นตามธรรมชาติก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญ (ในบางกรณีก็เป็นปัจจัยหลัก) ที่ทำให้ประชารในเมืองเติบโตขึ้น

ในอดีต เมืองต่าง ๆ นั้นเป็นที่ระบาดของโรคร้ายและมีอัตราการตายสูง แต่ปัจจุบันอัตราการตาย (โดยเฉพาะกรณีของเด็กทารก) นั้นลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด อันเป็นผลมาจากการมีงานทำและมีที่อยู่อาศัยดีขึ้น มีการปรับปรุงทางด้านสุขอนามัยและความสะอาด อีกทั้งเมืองยังเป็นศูนย์กลางของการรักษาพยาบาลที่มีเครื่องมือทางการแพทย์และยารักษาโรคที่ทันสมัย ในขณะเดียวกัน อัตราการเกิดของชาวเมืองก็เพิ่มสูงขึ้น และในบางกรณีก็สูงกว่าชาวชนบทด้วยซ้ำไป

ปัจจุบันเมืองต่าง ๆ ของรัฐในอ่าวเปอร์เซียได้รับความสนใจอย่างมาก เพราะเป็นสถานที่ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมืองเหล่านี้ได้รับความสะดวกจากตึกรามบ้านช่องที่ทันสมัย มีระบบการสื่อสารคมนาคมที่ดี มีการดูแลด้านสาธารณสุข มีการศึกษาและแหล่งบันเทิง แรงงานฝีมือน้อยคนนักที่จะไปทำงานหรือประกอบอาชีพอยู่ตามชนบท เมืองเป็นแหล่งรวมของความมั่งคั่งและอำนาจ แต่ประชาคมในชนบทกลับไม่ได้รับปัจจัยและความสะดวกสบายดังกล่าว เกิดช่องว่างและความแตกต่างกันอย่างมาก ความแตกต่างยิ่งเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่การเริ่มต้นของยุคน้ำมัน อย่างไรก็ตาม อีกหลาย ๆ เมืองของตะวันออกกลาง โดยเฉพาะเมืองที่ไม่มีเส้นทางเชื่อมโยงการค้าระหว่างประเทศ ก็ยังคงทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์รวมและทางผ่านของภูมิภาค ความจริงในบางแง่มุมและบางประเทศ วิถีชีวิตชนบทกับเมืองก็ผสมผสานกันมากกว่าที่จะเป็นไปในลักษณะแยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม การขยายเขตเมืองตามเมืองใหญ่ ๆ ของทุกประเทศในภูมิภาค ก็ส่งผลให้เกิดปัญหาขึ้นมากมายตามมา เช่น การพัฒนาการเคหะที่ไม่มีแผนรองรับ ก่อให้เกิดชุมชนชานเมืองที่ขาดคุณภาพ เกิดเมืองที่มีบ้านโกโรโกโสและพื้นที่สลัมซึ่งเป็นแหล่งเสื่อมโทรม เกิดการ

ขาดแคลนการบริการที่จำเป็นอย่างหนัก เช่น การจัดหาน้ำ ไฟฟ้า และขาดระบบสุขอนามัยที่ดี ฯลฯ นอกจากนั้น ยังก่อให้เกิดการเติบโตในความเสื่อมโทรมทางสังคม (social evils) เช่น การหลงผิดของเยาวชน ติดยาเสพติด การค้ายาเสพติด โสเภณี การพนัน การแบ่งฝักแบ่งฝ่ายของประชากรและความแตกแยก ฯลฯ

เป็นเรื่องยากที่จะอธิบายอย่างครอบคลุมเกี่ยวกับเมืองหรือนครของตะวันออกกลาง แต่สิ่งหนึ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือ เมืองนั้นประกอบด้วยความผิดแผกตรงข้ามกันอย่างมาก อาคารที่พักอาศัยสมัยใหม่ตั้งอยู่เคียงข้างมัสยิดเก่าแก่ที่มีอายุเป็นพัน ๆ ปี หรืออยู่เคียงข้างกับบ้านที่ก่อด้วยอิฐแบบง่าย ๆ คนที่มีฐานะร่ำรวยที่สุดอยู่ในเมืองกับคนที่มีฐานะยากจนที่สุด คนที่ไร้การศึกษาเดินชนไหล่กับปัญญาชนที่มีความรู้กว้างขวาง ฯลฯ

ชนชั้นทางสังคมในเขตเมืองของตะวันออกกลางค่อนข้างแตกต่างกับชนบทและชนเผ่าเร่ร่อน โครงสร้างชนชั้นของสังคมเมืองมีลักษณะการเคลื่อนจากระดับหนึ่งของสังคมไปยังอีกระดับหนึ่ง (vertical mobility) ประชากรส่วนใหญ่ในเมืองอยู่ในชนชั้นต่ำโดยดำรงอาชีพเป็นช่างฝีมือ เจ้าของร้าน พวกขายเร่ แรงงานไร้ฝีมือ ยาม พนักงานให้บริการ ชาวประมง (ในเมืองที่ติดชายทะเล) ขอทาน ฯลฯ อีกชนชั้นหนึ่งซึ่งอาจมีจำนวนไม่มากนัก แต่เป็นชนชั้นที่กำลังมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องคือชนชั้นกลางที่ประกอบด้วยพวกหัวหน้าช่างฝีมือ พ่อค้า อาจารย์ และผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่ไม่ได้มาจากตระกูลที่สูงศักดิ์ ข้าราชการระดับผู้น้อย ฯลฯ ชนชั้นสุดท้ายคือชนชั้นสูงที่ถึงแม้จะมีจำนวนน้อย แต่ก็เป็นกลุ่มที่ทรงอำนาจอย่างมาก ซึ่งส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่สูงศักดิ์ โดยสมาชิกของครอบครัวเหล่านี้จะมีตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ ในทุก ๆ ด้าน กลุ่มชนชั้นดังกล่าวถือเป็นชนชั้นนำของสังคม และมีอำนาจการปกครองทางการเมือง (พรรคการเมืองมักใช้สายสัมพันธ์ทางครอบครัว และเครือข่ายอุตสาหกรรม การเงินและเศรษฐกิจ เป็นสำคัญ) ส่วนใหญ่แล้ว ความมั่งคั่งช่วงเริ่มต้นของครอบครัวเหล่านี้ เกิดจากการมีทรัพย์สินที่ดินจำนวนมาก กระแสการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นตะวันตก (Westernization) เกิดขึ้นในเมืองในหมู่ชนชั้นสูงเหล่านี้ก่อนเป็นกลุ่มแรก แต่ชนชั้นกลางก็ได้รับกระแสนี้บ้าง ในขณะที่การเปลี่ยนแปลงตามกระแสในหมู่ชนชั้นต่ำนั้นก็กำลังเริ่มต้นขึ้น

ในช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมา การขยายเขตเมืองในตะวันออกกลางและการเพิ่มขึ้นของประชากรเกิดขึ้นเร็วกว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ประชากรจำนวนมากในเมืองตกอยู่ในภาวะว่างงาน ผู้คนจำนวนไม่น้อยถูกว่าจ้างในงานที่ไม่ได้ใช้ความสามารถเต็มที่

5.6. ระบบครอบครัว

ครอบครัวถือเป็นหนึ่งในสถาบันที่มีความสำคัญมากที่สุดในตะวันออกกลาง ครอบครัวในสังคมแบบดั้งเดิมของตะวันออกกลางที่กระแสตะวันตกยังเข้าไม่ถึงนั้น เป็นครอบครัวขยาย ใช้ระบบการสืบเชื้อสายจากเพศชาย เป็นสังคมปิตาธิปไตย เพศหญิงต้องย้ายไปอยู่กับครอบครัวสามี มีการสมรสในเผ่าหรือครอบครัวเดียวกัน และบางครั้งก็เป็นครอบครัวที่มีภรรยาหลายคน โดยทั่วไปหัวหน้าครอบครัวจะเป็นเพศชายผู้อาวุโส สมาชิกจะประกอบไปด้วยลูกชายทั้งหมดกับภรรยาและลูก ๆ ของพวกเขา ตลอดจนลูกสาวที่ยังไม่แต่งงาน ครอบครัวทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยสมาชิกจำนวนมากดังกล่าวจะอาศัยอยู่ด้วยกัน สำหรับพวกเผ่าชนเร่ร่อนจะทำเต็นท์อยู่บริเวณเดียวกัน ส่วนพวกชนบทและเมืองนั้นจะอยู่ร่วมชายคาเดียวกันหรืออาคารบ้านเรือนที่เป็นกลุ่มก้อนโดยมีลานกว้างที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกัน เมื่อปู่หรือบรรพบุรุษเสียชีวิต ครอบครัวขยายก็จะแตกย่อยออกไป เกิดเป็นครอบครัวใหม่ตามจำนวนของลูกชาย ซึ่งแต่ละคนก็จะกลายเป็นหัวหน้าของครอบครัวขยายที่แยกออกไป

การปกครองโดยเพศชายเป็นลักษณะทั่วไปของภูมิภาคตะวันออกกลาง ระเบียบเช่นนี้ครอบคลุมไม่เฉพาะแต่ในสังคมมุสลิมเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสังคมของชาวคริสเตียนและยิวด้วย ยกเว้นก็แต่เผ่า Tuareg ในทะเลทรายซาฮาร่าที่มีการสืบเชื้อสายวงศ์ตระกูลจากเพศหญิง โดยที่สถานะของผู้ชายจะถูกกำหนดโดยกลุ่มทางสังคมที่มารดาสังกัดอยู่ หากฝ่ายหญิงแต่งงานกับชายของเผ่าอื่น ลูก ๆ ที่เกิดมา (ถึงแม้ว่าฝ่ายแม่จะอยู่กับเผ่าของสามี) ก็จะต้องกลับมาใช้ชีวิตอยู่กับเผ่าของฝ่ายมารดา

ลักษณะการสมรสภายในเผ่าของครอบครัวตะวันออกกลางมีความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการเลือกคู่ครองที่จำกัดอยู่ในวงล้อมแคบ ๆ และภายในกลุ่มทางสังคมของตนเอง โดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า แต่ละกลุ่มสังคมในตะวันออกกลางไม่ว่าจะเป็นครอบครัว ตระกูล เผ่า หรืออื่น ๆ จะมีกฎระเบียบทางสังคมในการแต่งงานกับกลุ่มคนเดียวกัน การแต่งงานกับคนนอกกลุ่มถือเป็นเรื่องไม่สมควร ไม่เป็นที่อนุญาตและมักถูกทำโทษอย่างหนัก บางครั้งก็มีโทษถึงตาย การกำหนดขอบเขตให้แต่งงานภายในกลุ่มเดียวกันจะปรากฏให้เห็นทุกแห่งหน ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง และเป็นกฎที่เคร่งครัดมากสำหรับเพศหญิงมากกว่าเพศชาย

การจำกัดทางเลือกในการเลือกคู่แต่งงานเกิดจากการแบ่งชั้นทางเศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งปรากฏอยู่ทั่วไปในภูมิภาคตะวันออกกลาง สามกลุ่มนิเวศวิทยาหลัก ๆ ของพวกเผ่าชนเร่ร่อน พวกชาวบ้านตามชนบท และผู้คนในเมือง ก่อให้เกิดสามชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกัน โดยที่การแต่งงานข้ามกลุ่มนั้นไม่เป็นที่ยอมรับในทางทฤษฎี แม้บางครั้งจะเกิดขึ้นในทางปฏิบัติก็ตาม แต่ที่ดีที่สุดคือให้เลือกคู่สมรสภายในกลุ่มท้องถิ่นเดียวกัน อาทิเช่น การแต่งงานภายในกับคนหมู่บ้านเดียวกัน หรืออยู่ในบริเวณเดียวกัน ทั้งนี้เนื่องจากหมู่บ้านตามชนบทมักประกอบด้วยสมาชิกจากหนึ่งหรือสอง (น้อยมากที่จะมากกว่าสอง) ครอบครัวขยาย (เรียกว่า “hamula” ในหลาย ๆ ประเทศของตะวันออกกลาง) ทำให้การแต่งงานบ่อยครั้ง หมายถึง “การแต่งงานภายในครอบครัว” (family marriage)

ส่วนลักษณะของการมีภรรยาหลายคนของครอบครัวตะวันออกกลางนั้นถือเป็นข้อยกเว้นมากกว่าที่จะเป็นกฎเกณฑ์ โดยทั่วไปฝ่ายชายจะแต่งงานครั้งที่ 2 ก็ต่อเมื่อภรรยาคนแรกไม่สามารถให้บุตรได้ หรือเพื่อเหตุผลทางการเมือง โดยหวังที่จะเชื่อมความสัมพันธ์กับครอบครัวที่มีอิทธิพล บางกรณีการแต่งงานกับหญิงอีกคนก็เป็นไปเพื่อให้หญิงที่ยากจนได้มีที่อยู่อาศัย ความจริงสถานะทางการเงินถือเป็นปัจจัยที่ไปจำกัดไม่ให้ฝ่ายชายแต่งงานกับหญิงมากกว่าหนึ่ง ในขณะที่กฎทางสังคมที่ภรรยาจะต้องได้รับสิทธิและการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันก็ทำให้การแต่งงานและอยู่ร่วมกับผู้หญิงหลายคนในเวลาเดียวกันเกิดขึ้นได้ยาก

ในทางเศรษฐกิจนั้น ครอบครัวขยายของเผ่าชนเร่ร่อนจะถือครองทรัพย์สินร่วมกัน ซึ่งส่วนใหญ่ก็คืออูฐและปศุสัตว์อื่น ๆ ส่วนในชนบทครอบครัวขยายจะเป็นเจ้าของที่ดินเพาะปลูกร่วมกัน ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ในการดำรงชีพของพวกเขา ในขณะที่ครอบครัวขยายในเมืองก็จะมีกิจการที่เป็นรายได้หลักของครอบครัวร่วมกัน รายได้จะถูกรวมไว้เป็นเงินกองกลาง โดยที่รายจ่ายของแต่ละครัวเรือนก็จะมาจากเงินกองกลางนั้น ซึ่งหัวหน้าครอบครัวจะเป็นผู้บริหารจัดการเอง ฝ่ายหญิงอาจเข้าไปช่วยทุ่งนาหากสามีของพวกเธอทำงานในที่ดินที่อาจเป็นเจ้าของหรือเช่า แต่ส่วนใหญ่แล้วงานของฝ่ายหญิงคืองานในบ้าน และควบคุมการใช้จ่ายอย่างประหยัดเพื่อทำให้เงินทองที่สามีหามาได้ ถูกใช้อย่างคุ่มค่าและใช้ได้นานที่สุด

การคลอดบุตรในสังคมอาหรับถือเป็นเรื่องน่ายินดีที่จะต้องมีการเฉลิมฉลองและการทำพิธีกรรม (ถึงแม้ว่าอัตราการเกิดจะอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูงในปัจจุบันก็ตาม) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถือกำเนิดบุตรชาย เพราะเด็กเพศชายนั้นมีความสำคัญตามประเพณีความเชื่อของคนอาหรับใน “วัฒนธรรมความสัมพันธ์ทางครอบครัว” (Kinship Culture) ของตะวันออกกลาง กระบวนการกลมเกลาทางสังคมเป็นไปในลักษณะที่ ปัจเจกบุคคลจะอยู่ใต้กฎเกณฑ์ของครอบครัว ตระกูล หรือเผ่าชนของเขา จากช่วงที่อยู่ในวัยเด็ก เขาจะต้องเรียนรู้ว่า ผลประโยชน์ของครอบครัวต้องมาก่อน และจะต้องควบคุมความประพฤติและการปฏิบัติให้เป็นไปตามทัศนะของครอบครัว สิ่งที่มีการย้ำกันอย่างมากคือ ความสามัคคีกลมเกลียวกันในครอบครัว เพราะการแตกแยกจะทำให้ไม่สามารถไปแข่งขันเอาผลประโยชน์กับครอบครัวอื่นที่อาจแข็งแกร่งและมีอำนาจมากกว่า

เช่นเดียวกับสถาบันอื่น ๆ กระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็เกิดขึ้นในสถาบันครอบครัวเช่นกัน วิถีชีวิตครอบครัวแบบดั้งเดิมนับวันยิ่งกลายเป็นภาระและทำให้เกิดความยุ่งยากต่อคนรุ่นใหม่ของตะวันออกกลางที่เติบโตมาในสังคมที่เปลี่ยนไป เป็นสังคมที่เน้นการศึกษา ชาตินิยม และการพัฒนาทางอุตสาหกรรม ความไม่พอใจในการครอบงำแบบสถาบันครอบครัวดั้งเดิม เกิดขึ้นกับเพศชายอย่างหนักเมื่อพวกเขาเติบโตเป็นหนุ่ม เพราะจะต้องมีหน้าที่คอยอำนวยความสะดวกให้บิดา และต้องยอมทำตามความต้องการของครอบครัวทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศึกษา การทำงาน การแต่งงาน ฯลฯ ส่วนเพศหญิงนั้น ความไม่พอใจเกิดขึ้น (ส่วนใหญ่พวกที่ได้มีโอกาสเข้าโรงเรียน) เมื่อพวกเธอเติบใหญ่ จึงมีความรู้สึกว่า

ประเพณีปฏิบัติของครอบครัวหรือสถาบันอื่น ๆ ไม่ได้ให้ความเป็นอิสระส่วนตัวอย่างที่พวกเธอเคยได้รับในโรงเรียน

เมื่อความสัมพันธ์ในเชิงเผ่าชนหรือครอบครัวจืดจางลง ตลอดจนการที่คนรุ่นใหม่ที่มีการศึกษาหลั่งไหลกันออกไปหางานทำตามเมืองใหญ่ ๆ ครอบครับขยายแบบดั้งเดิมจึงแตกสลายลงไปอย่างรวดเร็วกลายเป็นหน่วยสังคมเล็ก ๆ ที่ประกอบไปด้วยพ่อ แม่ และลูก ๆ (nuclear families) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้สถานะของคนรุ่นก่อนอ่อนแอลง โดยถูกปล่อยให้อยู่ห่างไกลตามชนบท ต้องกลายเป็นคนที่ใช้ชีวิตอย่างอ้างว้างโดดเดี่ยว หนึ่งในผลลัพธ์สำคัญที่ตามมาอันเกิดจากความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงภายในครอบครัวคือ คนหนุ่มสาวมีเสรีภาพมากขึ้น เลือกใช้ชีวิตในแบบที่ตนเองต้องการ ตลอดจนมีอิสรภาพในการเลือกคู่สมรส พัฒนาการดังกล่าวนี้ ประกอบกับโอกาสทางการศึกษาของทั้งหญิงและชายที่มีเพิ่มขึ้น และโอกาสของการประกอบอาชีพของเพศหญิงในด้านต่าง ๆ มีมากขึ้น ทำให้การแต่งงานของคนรุ่นใหม่เกิดขึ้นช้า ซึ่งแตกต่างจากธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิมของคนหนุ่มสาวในสังคมแบบเก่าที่มักแต่งงานกันในช่วงที่อายุยังน้อย

การเปลี่ยนแปลงอีกประการที่สำคัญในระบบครอบครัวแบบดั้งเดิมคือ การปรากฏขึ้นของกระแสการปลดปล่อยในหมู่เพศหญิง โดยมีการเรียกร้องให้มีเสรีภาพในการออกจากบ้านมากขึ้น กระแสการเรียกร้องให้ผู้หญิงมีเสรีภาพมากขึ้น ซึ่งเป็นผลโดยตรงมาจากการมีการศึกษาที่ดีขึ้นของผู้หญิง และการมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมของภูมิภาค ถึงแม้ว่าจะเป็นการเร็วเกินไปที่จะพูดถึงความเท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงกับเพศชายในสังคมตะวันออกกลาง แต่จากการที่เพศหญิงต้องอยู่สถานะเสียเปรียบอันเกิดจากความไม่เท่าเทียมกันมานาน จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า สตรีของตะวันออกกลางกำลังเคลื่อนไหวอย่างช้า ๆ เพื่อไปสู่สภาวะที่เรียกว่า ความเท่าเทียมกันทางสังคม (social equality)

5.7. สถานภาพของสตรี

สถานะของสตรีในสังคมตะวันออกกลางค่อย ๆ มีวิวัฒนาการจากจุดที่ต่ำสุดจนได้รับการยอมรับอยู่ในระดับที่สูงอย่างน่าสังเกตในยุคของโลกร่วมสมัย ครั้นเมื่อโลกอาหรับยังอยู่ในยุคมืดหรือที่เรียกว่ายุค “ญาฮิลียะฮ์” การให้กำเนิดบุตรสาวถือเป็นเรื่องอัปมงคล เป็นการสาปแช่งของพระเจ้า ทันทีที่ทารกหญิงลืมตามองโลก พวกเธอก็จะถูกนำไปฝังทั้งเป็น โดยที่พ่อแม่ของเด็กก็ไม่แสดงความเศร้าสลดหรือแสดงความเมตตาสงสารแต่อย่างใด เหตุผลหนึ่งซึ่งอธิบายถึงการกระทำอันโหดร้ายป่าเถื่อนดังกล่าว เป็นเพราะความยากจนแร้นแค้นของคนในยุคนั้น พวกเขาเชื่อว่าบุตรชายคือทรัพย์สินอันมีค่าเมื่อเขาเติบใหญ่ ฉะนั้นพวกเขาจึงต้องการเสียค่าใช้จ่ายเลี้ยงดูเฉพาะเด็กผู้ชาย ในขณะที่เด็กหญิงนั้นมีแต่จะสร้างความอัปยศอดสูให้เมื่อเติบใหญ่เป็นสาว

การมาถึงของอิสลามในศตวรรษที่ 7 ไม่เฉพาะแต่จะทำให้พฤติกรรมอันโหดร้ายในการฝังทารกทั้งเป็นยุติลงเท่านั้น แต่อิสลามยังช่วยยกระดับสถานะของสตรีให้สูงขึ้น ได้รับความเคารพ ความเท่าเทียม และความยุติธรรมทางสังคมมากขึ้นท่ามกลางยุคสมัยที่เพศชายเป็นใหญ่ ฉะนั้น การที่สถานะของสตรีไม่ได้รับการยอมรับในสังคม (ทั้งก่อนหน้าที่อิสลามจะมาถึงและหลังจากนั้น) ในตะวันออกกลาง จึงมิอาจเกี่ยวข้องกับหลักคำสอนของอิสลามแต่อย่างใด

ในสังคมตะวันออกกลางดั้งเดิม เพศหญิงกับเพศชายจะไม่อยู่แบบผสมปนเปกัน ยกเว้นก็แต่ในหมู่ครอบครัวญาติพี่น้อง ตามกฎระเบียบทั่วไป ผู้หญิงยุคก่อนจะถูกจำกัดขอบเขตให้อยู่แต่ในบริเวณบ้าน ลักษณะสำคัญ 2 ประการที่โดดเด่นของผู้หญิงในสังคมโบราณคือ การแยกตัวโดดเดี่ยวและการคลุมหน้า ลักษณะประการแรกหมายถึง การปลีกตัวแยกออกจากเพศชาย ไม่ร่วมเข้าไปใช้ชีวิตทางสังคมแบบผสมปนเปกัน ส่วนลักษณะที่สอง หมายถึง การปกปิดใบหน้าและรูปร่างจากสายตาของชายแปลกหน้า แต่ลักษณะเช่นนี้ก็มีความแตกต่างระหว่างพวกเผ่าชนเร่ร่อนกับพวกชนบทและพวกที่อยู่ในเมือง ตามชนบทและแคมป์ของพวกเร่ร่อน ผู้หญิงโดยทั่วไปจะไม่ค่อยเคร่งครัดต่อการคลุมหน้าและมีอิสระในการเคลื่อนย้ายเดินทางค่อนข้างมาก งานของผู้หญิงนอกจากจะทำงานบ้านแล้ว ยังสามารถออกไปช่วยสามีทำงานข้างนอกบ้านบางอย่างได้ เช่น ออกไปเก็บไม้ฟืนและมูลสัตว์ ออกไปเอาน้ำ ฯลฯ (กรณีของหญิงเร่ร่อน) นำอาหารไปให้สามีที่ทำงานอยู่กลางทุ่ง และช่วยสามีทำงาน โดยเฉพาะในฤดูเก็บเกี่ยว ฯลฯ (กรณีของหญิงชนบท)

แม้กระนั้นก็ตาม เพศหญิงของทั้งสังคมชนบทและเผ่าเร่ร่อนก็อยู่ในสถานะที่เป็นรองฝ่ายชาย ส่วนสังคมเมืองนั้น การปลีกตัวของผู้หญิงหรือการคลุมหน้าเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดโดยเฉพาะกลุ่มคนชั้นสูง และชนชั้นกลาง ในขณะที่ผู้หญิงของชนชั้นล่าง (ซึ่งค่อนข้างมีอิสระในการเคลื่อนย้ายมากกว่า) มักไม่ค่อยคลุมหน้าในงานเลี้ยงตามวาระต่าง ๆ

กล่าวโดยย่อก็คือ ในสังคมเดิม แนวคิดเรื่องสิทธิอันเท่าเทียมของผู้หญิงยังไม่มี ผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำอาชีพหรือเป็นช่างฝีมือที่มีไว้สำหรับเพศชาย มีโอกาสน้อยมากที่จะศึกษาต่อในระดับที่สูง ถูกปิดกั้นไม่ให้เข้าร่วมศึกษาในระบบการศึกษาที่ปล่อยให้มีการผสม

ปนเประหว่างชาย-หญิง ไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในชีวิตทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ ยกเว้นเฉพาะบางกรณีเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม กระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernization) และการแพร่ขยายของระบบการศึกษาสมัยใหม่กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่พลิกโฉมบทบาทและสถานะของสตรีในสังคมตะวันออกกลาง ตลอดช่วงเวลาของศตวรรษที่ 19 และช่วงต้นของศตวรรษที่ 20 มีความพยายามทั้งแบบส่วนตัวและร่วมกันในการที่จะทำให้การศึกษาของผู้หญิงเป็นสากล และทำให้ผู้หญิงตระหนักถึงสิทธิอันพึงมีของตน บุคคลที่มีชื่อเสียงในการเคลื่อนไหวเรื่องนี้คือชาวอียิปต์ที่ชื่อ กอซิม อมีน (Qasim Amin) รวมถึงญะมาลุดดีน อัล-อัฟกานี (Jamal-al-Din Afaqhani) และมุฮัมมัด อับดุห์ (Mohd Abduh) ได้พยายามที่จะตีความคำสอนทางศาสนาให้สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ กอซิม อมีน ได้เรียกร้องให้มีการปลดปล่อยสตรี ทั้งในเรื่องของการศึกษา เสรีภาพ ความเท่าเทียม และประกันสิทธิในการทำงานอย่างมีอิสระ

เมื่อกระบวนการเคลื่อนไหวปลดปล่อยสตรีมีความก้าวหน้า บรรดาผู้หญิงจึงเริ่มละทิ้งประเพณีการคลุมหน้า ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตการเก็บตัวของพวกเธอ ความจริงในทุกยุคทุกสมัย เสรีภาพของสตรีถือเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันอย่างเผ็ดร้อนระหว่างกลุ่มอนุรักษ์นิยมกับพวกเสรีนิยม อันเป็นผลให้ความปรารถนาในการบรรลุถึงเป้าหมายในการให้ความเท่าเทียมกับผู้หญิงเกิดอุปสรรคมาตลอด ในพื้นที่ที่ค่อนข้างจะเคร่งครัดศาสนา เช่น คาบสมุทรอาระเบีย ธรรมเนียมปฏิบัติในเรื่องการแยกเพศ และการคลุมหน้า ส่วนใหญ่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง แต่ในอิรัก ซีเรีย เลบานอน และจอร์แดน (จากการที่ผู้อาวุโสได้ทำเป็นตัวอย่าง) ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวเริ่มหายไป ในประเทศเหล่านี้ ทั้งชนชั้นสูงและชั้นกลางที่มีการศึกษา ผู้หญิงจะถอดผ้าคลุมหน้าออกหมด หรือไม่ก็เหลือไว้พอให้เป็นสัญลักษณ์ เช่น ใช้ผ้าคลุมศีรษะหรือใช้ผ้าบาง ๆ คลุมใบหน้าหรือศีรษะ ในอียิปต์การคลุมหน้าของผู้หญิงลดน้อยลงไปอย่างช้า ๆ ทั้งที่เป็นมุสลิมและคริสเตียนที่มีการศึกษา ในอิหร่าน ธรรมเนียมการปิดหน้าถูกละทิ้งโดยผู้หญิงในเมืองในช่วงปี 1936 แต่ภายหลังการปฏิวัติอิหร่าน ประเพณีปฏิบัติดังกล่าวถูกฟื้นฟูนำกลับมาใช้อีก ในตุรกีถึงกับมีการประกาศยกเลิกการคลุมหน้า แต่คำประกาศก็ยังคงมีอิทธิพลจำกัดเฉพาะหมู่ผู้หญิงในเมืองเป็นส่วนใหญ่

การเสื่อมคลายของธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวส่งผลกระทบอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตทางสังคมของผู้หญิง โดยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ เรื่อง เช่น ทัศนคติ พฤติกรรม นิสัยใจคอ ความผูกพัน งานอดิเรก รสนิยม เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม การคบค้าสมาคม ความสัมพันธ์ ตลอดรวมถึงแง่มุมอื่น ๆ ชีวิตแบบฮาเร็มซึ่งจำกัดอยู่แต่ในบ้าน เป็นปรากฏการณ์ที่ผ่านพ้นไปแล้ว ผู้หญิงตะวันออกกลางเริ่มเข้าไปมีส่วนร่วมในเกือบทุกด้านที่พวกเธอเคยถูกห้ามในยุคก่อน รูปแบบใหม่ของการเลี้ยงดูบุตรหลาน และการกลมเกลาทางสังคมทั้งในและนอกบ้าน ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของเด็กสาวรุ่นใหม่ เด็กสาวอาหรับในปัจจุบันเริ่มมีความแตกต่างกับคนรุ่นก่อนของพวกเขาในหลาย ๆ แง่มุมทางวัฒนธรรม

ผลสะท้อนจากการศึกษาและการจ้างงาน ทำให้ผู้หญิงอาหรับสมัยใหม่มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล กระบวนการเรียกร้องปลดปล่อยสตรีได้นำไปสู่การจัดตั้งสมาคมและชมรมสตรีจำนวนมากมาย บางองค์กรเหล่านี้เป็นกลุ่มรณรงค์เพื่อสิทธิของสตรี (feminist) แต่บางกลุ่มก็เป็นองค์กรการกุศล องค์กรทางการศึกษา ฯลฯ หลายกลุ่มขององค์กรเหล่านี้สังกัดอยู่กับกลุ่มสตรีสากล

นอกจากนั้น ผู้หญิงยังเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ทั้งสิทธิในการเลือกตั้งและสิทธิในการเข้าสมัครรับเลือกตั้งในหลาย ๆ ประเทศของตะวันออกกลาง เลบานอนมีสมาชิกรัฐสภาเป็นผู้หญิงครั้งแรกในปี 1953 ในตุรกี ผู้หญิงได้รับมอบสิทธิในการรับสัมปทานตั้งแต่ช่วงต้นของทศวรรษที่ 1930 รัฐมนตรีหญิงคนแรกได้รับการแต่งตั้งขึ้นในอิรัก (เมื่อปี 1959) และในจอร์แดน (เมื่อปี 1984) ในบางประเทศของอ่าวเปอร์เซีย (เช่น คูเวตและสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์) ผู้หญิงได้รับการเลื่อนระดับชั้นทางราชการที่สูงขึ้น

ความก้าวหน้าที่สำคัญอยู่ที่ด้านการศึกษา ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงที่สถาบันการศึกษาชั้นสูงของภูมิภาคเติบโตอย่างรวดเร็ว ตามการรายงานของสหประชาชาติ นักศึกษาหญิงในโลกอาหรับทั้งหมดมีอยู่ประมาณ 18 ล้านคน ถึงแม้ว่าการรู้หนังสือของผู้หญิงจะมีมากขึ้น แต่ก็ยังมีช่องห่างระหว่างจำนวนนักศึกษาชายและหญิง ทั้งนี้เกิดจากหลายปัจจัย แต่ที่สำคัญคือ ความกดดันทางการเงินของผู้ปกครอง หากมีเงินน้อยก็มักเลือกให้ลูกชายได้เรียนในระดับสูงก่อน เพราะต้องเป็นหัวหน้าครอบครัวในอนาคต อีกเหตุผลหนึ่งก็คือจิตใต้สำนึกที่ยังฝังลึกในเรื่องสถานะความเป็นรองของเพศหญิง ตลอดจนการที่ผู้หญิงมักแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย ฯลฯ

เนื่องจากการแพร่ขยายการศึกษาในหมู่ผู้หญิง โอกาสในการได้รับว่าจ้างให้ทำงานของพวกเธอก็สดใสขึ้น ซึ่งนับเป็นการเปลี่ยนแปลงอีกด้านหนึ่งของบทบาทผู้หญิง ถึงแม้ว่าอัตราจำนวนคนงานที่เป็นเพศหญิงของตะวันออกกลางยังอยู่ในระดับต่ำ (ประมาณร้อยละ 12 ของประชากรผู้หญิงในตะวันออกกลาง เทียบกับร้อยละ 26.8 ในอเมริกาใต้ ร้อยละ 42.9 ในเอเชีย และร้อยละ 45.8 ในอัฟริกา) แต่อัตราดังกล่าวก็สะท้อนให้เห็นถึงสัดส่วนที่เพิ่มมากขึ้น เมื่อเทียบกับทศวรรษที่ 1960 ถึงร้อยละ 53 ในหลาย ๆ ประเทศของตะวันออกกลาง ผู้หญิงจำนวนมากได้ทำงานในหน่วยงานของรัฐบาล โรงเรียน โรงพยาบาล ตลอดจนบริษัทธุรกิจประเภทต่าง ๆ

นอกจากนั้น ผู้หญิงยังสามารถเข้าไปทำงานในสายอาชีพจำนวนมากมาย และสามารถขึ้นไปอยู่ในระดับสูงอย่างรวดเร็ว มีผู้หญิงเป็นนักบินในอิหร่านและจอร์แดน เป็นผู้พิพากษาในอิรักและตุรกี เป็นคณะบดีในสาขากฎหมายและกฎหมายอิสลามตามมหาวิทยาลัยในคูเวต เป็นนักผลิตรายการโทรทัศน์ ผู้ประกาศข่าว เป็นนักชีววิทยาทางทะเล เป็นนักวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์ เป็นผู้กำกับหนัง เป็นนักข่าว และเป็นนักเศรษฐศาสตร์ทั่วทั้งภูมิภาคตะวันออกกลาง

สถานะที่เลื่อนระดับขึ้นและการปรากฏของผู้หญิงในกิจการของโลกถือเป็นพลังที่ทรงอำนาจมากที่สุดที่ได้เปลี่ยน ไม่เฉพาะแต่วิถีครอบครัวดั้งเดิมของชาวอาหรับ แต่ยังรวมถึงสังคมโดยรวมของตะวันออกกลางอีกด้วย

5.8. การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยของสังคม

มีศัพท์เฉพาะหลายคำที่พยายามอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคมของตะวันออกกลางร่วมสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป นักสังคมวิทยามักเรียกปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยใช้คำว่า “การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย” (Modernization) ส่วนนักรัฐศาสตร์นิยมใช้คำว่า “ชาตินิยม” (Nationalism) แต่สำหรับนักวิชาการอาหรับส่วนใหญ่กลับใช้คำว่า “นะห์เฎาะฮ์” (Nahdha) ซึ่งหมายถึง “การตื่นขึ้น” (awakening) แม้จะมีการนิยามศัพท์ที่หลากหลายดังกล่าว แต่ความหมายพื้นฐานของคำเหล่านี้ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ที่สะท้อนให้เข้าใจถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงในศูนย์กลางแห่งความสนใจในอดีตที่คุ้นเคยไปสู่ความทันสมัย โดยที่อนาคตก็ยังเป็นสิ่งที่คลุมเครืออยู่ แต่นั้นก็ไม่ได้หมายความว่า “อดีตที่คุ้นเคย” จะหายสาบสูญไปเลยเสียทีเดียว เพราะความจริงแล้ว สถาบันแบบเก่า วิถีทางสังคมและประเพณีนิยมของชาวบ้าน ก็ยังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในตะวันออกกลาง

เครื่องหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความพร้อมของผู้คนในตะวันออกกลางที่จะยอมรับสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งจะช่วยปรับปรุงแบบแผนการดำรงชีวิตของพวกเขาให้ดีขึ้น และความปรารถนาที่จะบรรลุเป้าหมายในการได้รับอิสรภาพ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และมีเกียรติยศศักดิ์ศรีในอนาคต ค่อย ๆ ปรากฏให้เห็นเป็นแสงสว่างปลายอุโมงค์เมื่อระบบอาณานิคมเริ่มเสื่อมสลายลงอย่างช้า ๆ นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 จนถึงช่วงต้นของศตวรรษที่ 20 ความรุ่งเรืองของชาติในตะวันออกกลางถูกแทนที่ด้วยความตกต่ำอย่างมากภายใต้สภาพการณ์ทางสังคมเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรมลง ชาวตะวันออกกลางได้เห็นด้วยตาของตัวเองต่อการที่ชาติของพวกเขาต้องสูญเสียอธิปไตย เกิดภาวะที่เรียกว่า “วัฒนธรรมหยุดนิ่ง” (static culture) ถูกดูหมิ่นเหยียดหยามและสภาพทางสังคมที่ล้าหลังเมื่อเทียบกับโลกสมัยใหม่

ในภาวะเช่นนี้ เหล่าบรรดานักปราชญ์ นักปฏิรูป อย่างเช่น ญามาลุดดีน อัล-อัฟฆอนี (Jamal-al-Din Afqhani) ในอิหร่าน มุฮัมมัด อับดุห์ (Muhammad Abduh) แห่งอียิปต์ และกลุ่ม “ยังเติร์ก” ในตุรกี จึงได้ครุ่นคิดอย่างหนักถึงความตกต่ำดังกล่าว พร้อมทั้งพยายามเสนอแนวทางบางอย่างที่จะใช้เยียวยารักษา ข้อสรุปของพวกเขา ซึ่งแม้จะมีการใช้คำพูดที่แตกต่างกัน แต่เนื้อใหญ่ใจความของมันก็คือ ภูมิภาคนี้จะต้องเป็นอิสระทางการเมือง (ทั้งจากระบอบเผด็จการภายใน และลัทธิอาณานิคมตะวันตกภายนอก) มีการฟื้นฟูทางศาสนา และการก้าวสู่ความเป็นสมัยใหม่ทางสังคม ด้วยเหตุนี้ พวกเขาจึงส่งเสริมให้ยอมรับอารยะธรรมตะวันตกที่มีความก้าวหน้า ซึ่งพวกเขาเชื่อว่า จะสามารถซึมซับเข้าไปในจิตวิญญาณมุสลิมท้องถิ่นแห่งอารยะธรรมอิสลามได้

จากภูมิหลังดังกล่าวนี้ ก้าวแรกที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย คือการที่ชาติตะวันออกกลางได้นำเอารัฐธรรมนูญ ระบบรัฐสภาและองค์กรทางสังคมของรัฐในยุโรปมาปรับใช้ ผู้คนตะวันออกกลางต่างพยายามนำเอาสถาบันเหล่านี้เข้ามาใช้ในสังคมของพวกเขา จากจุดนี้ระบอบกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional monarchies) จึงถูกจัดตั้งขึ้น เกิดระบบพรรคการเมือง การบริการการศึกษาของรัฐบาลและสาธารณสุขได้รับการพัฒนา ในขณะที่การปฏิรูป

ทางเกษตรกรรมได้เริ่มต้นหรือขยายใหญ่ขึ้น ด้วยเหตุนี้ ภูมิภาคตะวันออกกลางจึงรับเอาแนวทางการแก้ปัญหาของตนเองโดยอาศัยเทคนิคใหม่ ๆ และวิถีการดำเนินชีวิตของสังคมอื่นที่พัฒนาแล้วมาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นของยุโรปตะวันตก

เมื่อวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ทั้งหมดของภูมิภาค ตัวชี้วัดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยในตะวันออกกลาง อธิบายเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของแบบแผนดั้งเดิมในการผลิต (Structural Transformation of traditional mode of production)

เศรษฐกิจดั้งเดิมของตะวันออกกลาง (ก่อนยุคน้ำมัน) มีแบบแผนการผลิตที่ตั้งอยู่บนความพอเพียงและพึ่งตนเอง มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างผู้คนของเผ่าชนกับพวกตั้งถิ่นฐานถาวร และมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจการค้าเล็ก ๆ ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากมีการค้นพบน้ำมันและภายใต้แรงกดดันทางสังคมที่เปลี่ยนไปทั้งจากภายในและภายนอก ปัจจุบันเศรษฐกิจของภูมิภาคเป็นไปในลักษณะการเติบโตที่พึ่งตนเองผ่านกระบวนการการวางแผนพัฒนา การทำให้เป็นอุตสาหกรรม การขยายเขตเมือง ความทันสมัยของเกษตรกรรมและการปฏิรูปการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวส่งผลกระทบต่อสังคมตะวันออกกลางทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ

2. การเปลี่ยนแปลงทางประชากรศาสตร์ (Demographic Transformation)

ปัจจุบัน ตะวันออกกลางเป็นดินแดนที่มีการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากรอย่างมากอันเนื่องมาจากการพัฒนาต่าง ๆ ที่หลากหลายทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวกระทบต่อขนาดและการกระจายตัวของประชากรท้องถิ่นเป็นลำดับแรก การเพิ่มขึ้นของประชากรเป็นจำนวนมากที่เกิดขึ้นเป็นผลสำคัญมาจากการเพิ่มขึ้นของอัตราการเกิดอย่างรวดเร็ว สภาพสุขภาวะและความสะอาดได้รับการปรับปรุงที่ดีขึ้น และอัตราการเสียชีวิตที่ลดน้อยลง สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากรศาสตร์ อีกประการที่สำคัญ คือ การย้ายถิ่นในอัตราที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างมากทั้งในระดับชาติและระดับระหว่างประเทศ การหลั่งไหลของผู้อพยพย้ายถิ่นในภูมิภาคนี้ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อประชากรพื้นเมือง อีกทั้งยังส่งผลกระทบด้านกลับอีกด้วย กระบวนการอื่น ๆ ของการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากร คือ การเปลี่ยนแปลงในอัตราการเกิด การตาย การแต่งงาน และการหย่า

3. การให้ความสำคัญต่อการศึกษาสมัยใหม่ (Emphasis on Modern Education)

ระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมก่อนยุคน้ำมันของภูมิภาคตะวันออกกลางจะตั้งอยู่บนฐานการศึกษาด้านศาสนาตามระบบกุตตาบ “Kuttab” การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยของการศึกษาในภูมิภาคนี้เริ่มขึ้นจากการจัดตั้งระบบการศึกษาใหม่ในยุคหลังค้นพบน้ำมัน แผนพัฒนาประเทศและเป้าหมายในอนาคตทำให้รัฐบาลต้องให้ความสำคัญกับระบบการศึกษาแบบใหม่มากขึ้น การศึกษามวลชน การศึกษาระดับสูง การศึกษาทางเทคนิคและอาชีพ และการปรับปรุงการรู้หนังสือ การขยายตัวด้านการศึกษามีนัยยะอย่างมากต่อสังคมวิทยา อาทิเช่น การเปลี่ยนแปลงเรื่องพฤติกรรม บทบาทที่เปลี่ยนไปของผู้หญิงและเยาวชน ขบวนการปลดปล่อย

สตรี การปรากฏของแบบแผนการระดมพลแบบใหม่ที่มักเข้าใจว่าเป็นอิสรภาพส่วนบุคคลของขบวนการทางกายภาพ จิตวิทยา และสังคม การปรากฏขึ้นของชนชั้นสูงที่มีการศึกษา การก่อรูป สภาพแวดล้อมทางวิชาการ ฯลฯ ตลอดจนนัยยะทางการเมืองอีกหลายประการ

4. การแตกสลายของระบบครอบครัวดั้งเดิม (Disintegration of Traditional Family System)

เนื่องจากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเกือบทั้งหมดของตะวันออกกลางหลังยุคน้ำมัน ระบบครอบครัวก็เช่นกันที่เปลี่ยนแปลงไป ครอบครัวขยายเริ่มหายไป ขณะที่ครอบครัวเล็ก ๆ หรือครอบครัวเดี่ยวเริ่มปรากฏให้เห็นเพิ่มมากขึ้น แบบแผนของการแต่งงานแบบดั้งเดิม เช่น การจับคู่แต่งงาน การมีภรรยาหลายคน เริ่มเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัวแบบดั้งเดิมดังกล่าวและแบบแผนการแต่งงาน มีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อสังคมและวัฒนธรรมทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมโดยรวม

เมื่อระเบียบดั้งเดิมแตกสลาย ความสัมพันธ์พื้นฐานบางประการของสมาชิกครอบครัวจึงแปรเปลี่ยนไป อำนาจอิทธิพลของผู้อาวุโสได้เสื่อมคลายลงจนไม่ได้รับความเคารพนับถือ ขณะเดียวกันอำนาจของหัวหน้าครอบครัวก็อ่อนแอลง เมื่อแนวคิด “ปัจเจกชนนิยม” (individualism) ปรากฏขึ้น ผลประโยชน์รวมของครอบครัวและของชุมชนจึงถูกแทนที่ด้วยผลประโยชน์ส่วนตัว ภายใต้สภาพการดำรงชีวิตในยุคสมัยใหม่ ซึ่งอำนวยให้ผู้คนมีโอกาสใหม่ ๆ จึงทำให้ขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีเกิดขึ้นมากมาย ท้ายที่สุดบทบาทและสถานะของผู้หญิงจึงปรับเปลี่ยนไป ผู้หญิงสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องจำกัดขอบเขตของตนเองให้อยู่แต่ในบ้านอีกต่อไป พวกเธอได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น สามารถเลือกอาชีพการงานตามที่ต้องการ ตลอดจนมสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับเพศชาย

ในขณะเดียวกัน เยาวชนสมัยใหม่ เมื่อพวกเขาได้อ่านเขียนเรียนรู้และใช้ชีวิตอยู่ในเมือง ได้เข้าใจถึงระบบครอบครัวประชาคม ศาสนา ชนชั้น ฯลฯ ที่แตกต่างจากตนเองผ่านสื่อ โลกทัศน์ของพวกเขาจึงกว้างไกลกว่าบรรดาบรรพบุรุษของพวกเขาเอง มีการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงปลดปล่อยคนรุ่นใหม่ทั้งเพศชายและเพศหญิง อันทำให้รากฐานของสังคมดั้งเดิมสั่นคลอนและถูกทลายลงไป

5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างชนชั้นแบบดั้งเดิม

(Alteration in the traditional class structure)

เนื่องจากหนึ่งในเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่ก็คือ การลดช่องว่างระหว่างระดับล่างกับบน โดยการสร้างภาคของชนชั้นกลางให้เพิ่มขึ้น ฉะนั้น การที่ชนชั้นกลางปรากฏให้เห็นในจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นจึงเป็นตัวชี้วัดอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความเป็นสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้ การเปลี่ยนแปลงอย่างมากทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และประชากรของตะวันออกกลางจึงส่งผลกระทบต่อโครงสร้างชนชั้นแบบดั้งเดิมด้วยเช่นกัน

ผลที่ตามมาคือ การแตกสลายอย่างรวดเร็วของระบบชนชั้นแบบเดิม และเกิดการขยายตัวของชนชั้นใหม่อย่างรวดเร็ว ซึ่งรวมถึงการขยายตัวของชนชั้นต่ำที่เพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลที่ตามมาจากกระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรม (industrialization)

ชนชั้นใหม่ ๆ ในยุคสมัยใหม่อาจแบ่งได้เป็น 1. ชนชั้นสูง (upper class) ที่ประกอบไปด้วย ตระกูลกษัตริย์ ครอบครัวนักธุรกิจใหญ่ ๆ และชนชั้นปกครองใหม่ ๆ 2. ชนชั้นกลางใหม่ (new middle class) เช่น พ่อค้า นักธุรกิจ ข้าราชการ ผู้เชี่ยวชาญในวิชาชีพ แรงงานฝีมือ ฯลฯ และ 3. ชนชั้นล่าง เช่น กรรมกรในอุตสาหกรรมน้ำมัน ลูกจ้าง พวกเบดูอินที่ตั้งถิ่นฐานถาวร พวกเร่ร่อน พวกขายเร่ เจ้าของร้านชำ ขอทาน ฯลฯ การเกิดขึ้นของชนชั้นใหม่นั้นมีนัยยะอย่างมากต่อแบบแผนดั้งเดิมอันนำมาซึ่งความขัดแย้งและการแข่งขันแบบใหม่ ๆ

ส่วนแง่มุมอื่น ๆ ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยในตะวันออกกลางคือ การปรากฏของพวกบริโภคนิยม การส่งเสริมเรื่องการมีส่วนร่วมของสาธารณชนมากขึ้นทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา การฟื้นฟู มีการพัฒนาระบบกฎหมายที่เป็นสากล ฯลฯ ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยที่เป็นแง่ลบของตะวันออกกลางก็มีอยู่ เช่น เกิดประเด็นเรื่องการก่อการร้าย การแพร่ขยายของยาเสพติด การค้ายาเสพติด การฆาตกรรมทางการเมืองและการแก้แค้น ปัญหาที่เกิดจากการขยายตัวของเมืองและประชากร มลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม เป็นการยากที่จะประเมินขอบข่ายของการกระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัยในแต่ละประเทศของตะวันออกกลาง แต่หากกล่าวโดยภาพรวมในแต่ละประเทศแล้ว ชนชั้นสูงและชนชั้นปกครองจะมีความก้าวหน้ากว่าในแง่ของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ในขณะที่ชนชั้นล่างที่เป็นประชากรส่วนใหญ่ทั้งพวกเร่ร่อน และพวกชาวไร่ชาวนาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหลักแหล่ง ก็ยังยึดถืออยู่กับค่านิยมแบบเดิมและดำรงชีวิตตามวิถีทางเก่า ๆ

5.9. การปฏิรูปสมัยใหม่และขบวนการฟื้นฟูศาสนา

ขบวนการนักคิดสมัยใหม่ในโลกอิสลาม ซึ่งเกิดขึ้นในตะวันออกกลางช่วงระหว่างศตวรรษที่ 19 ส่วนใหญ่เป็นผลผลิตจากอิทธิพลตะวันตก เป้าหมายหลักของนักคิดสมัยใหม่คือการสร้างความกลมกลืนระหว่างประเพณีปฏิบัติทางศาสนากับแนวคิดสมัยใหม่ของตะวันตก ตลอดจนการนำเอาการปฏิรูปบางอย่างมาใช้

ผลของการยึดครองอียิปต์โดยฝรั่งเศสในปี 1798 ซึ่งแม้จะเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ แต่ก็เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญทางประวัติศาสตร์ของประเทศและของโลกอาหรับโดยรวม การยึดครองดังกล่าวถือเป็นการเริ่มต้นของ “การตื่นขึ้น” (awakening) หรือ “นะห์เฎะห์” ในโลกอาหรับ เพราะการยึดครองของฝรั่งเศสไม่ได้เป็นเพียงแค่การเคลื่อนทัพทหารเท่านั้น แต่ฝรั่งเศสยังได้นำเอานักวิชาการและนักวิทยาศาสตร์ติดตามมากับกองทัพด้วย พวกเขาได้นำเอาเครื่องพิมพ์เข้ามาใช้ในอียิปต์เป็นครั้งแรก อีกทั้งยังได้ก่อตั้งสถาบันที่เรียกว่า “Institute d’Egypt” อันเป็นสถาบันที่มีบทบาทอย่างมากต่อการฟื้นฟูศิลปะวิทยาการของอาหรับ (Arab renaissance) นักคิดอาหรับคนแรก ๆ ที่ได้รับอิทธิพลของตะวันตกดังกล่าวที่มีชื่อเสียงคือ เชค อับดุลลอฮ์ อัล-เชอร์กอนี (Shaykh Abdullah al-Sherqani) นอกจากนั้น นักการศาสนาที่รับเอาอิทธิพลดังกล่าวก็มีอยู่ไม่น้อย เช่น อิสมาอีล อัล-กาซห์ซาฟ (d. 1814) (Ismail al-Khashaf) ฮาซัน อัล-อัตตาร์ (d. 1870) (Hasan al-Attar) และอับดุลเราะห์มาน อัล-ญาบัรติ (d.1825) (Abd al-Rahman al-Jabarti)

อย่างไรก็ตาม ในบรรดานักคิดสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากการเข้ามาของฝรั่งเศส คนที่มีความสำคัญที่สุดคือ ริฟาอะห์ รอฟิอี อัล-ตะห์ตาวี (d.1973) (Rifa’ah Rafi’I al-Tahtawi) เขามักจะไปเยือนสถาบันของนโปเลียนที่จัดขึ้นใหม่ (Institute d’Eqypt) อยู่บ่อย ๆ และเมื่อมุฮัมมัด อาลีปาห์ชาห์ (Muhammad Ali Pasha) ผู้ปกครองอียิปต์ยุคนั้น ได้ส่งคณะผู้แทนไปศึกษาดูงานที่ปารีส อัล-ตะห์ตาวีก็ได้ถูกคัดเลือกให้เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนชุดดังกล่าว อัลเบิร์ต ฮูรานี (Albert Hourani) ได้เล่าประเด็นนี้ไว้ว่า “ปารีสมีผลสะท้อนต่อเขา (ตะห์ตาวี) อย่างลึกซึ้ง เขาอยู่ที่นั้น 5 ปี จากปี 1826 ถึง 1831 และเป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดในชีวิตของเขา สิ่งที่ประทับใจเขามากที่สุดคือสถาบันทางการเมืองของปารีส และเหนือสิ่งใดทั้งหมดคือระบบความยุติธรรม” เขาแปลหนังสือเรื่อง **Ferelous Talemaqe** เป็นภาษาอาหรับ ซึ่งมีเนื้อหาวิพากษ์ระบอบอำนาจนิยมของ Louis XIV งานที่สำคัญของเขาคือการแปลกฎบัตรฝรั่งเศสของปี 1830 เป็นภาษาอาหรับ ซึ่งเป็นงานที่มีอิทธิพลต่อเขาอย่างมาก ในฐานะที่เป็นนักคิดสมัยใหม่คนแรก ๆ ตะห์ตาวีได้สื่อให้เพื่อนนักการศาสนาได้เข้าใจว่า ค่านิยมของตะวันตกในศตวรรษที่ 19 ไม่น่าจะถูกปฏิเสธทั้งหมด เพราะมีอะไรหลายอย่างในนั้นที่สอดคล้องกับความเชื่อของอิสลาม

นักคิดนักปฏิรูปอีกคนที่สำคัญของตะวันออกกลางในศตวรรษที่ 19 คือ ซัยยิด ญามาลุดดีน อัล-อัฟฆอนี (d.1989) (Sayyid al-Din Afqhani) เขามีชื่อเสียงอย่างยิ่งเกี่ยวกับแนวคิดขบวนการการรวมอิสลาม (pan – Islamic Movement) เป้าหมายสำคัญของแนวคิดนี้คือ การรวมประเทศมุสลิมทั้งหมดให้อยู่ภายใต้เคาะลีฟะฮ์แห่งอาณาจักรออตโตมาน เพื่อตอบโต้การ

รุกรานของจักรวรรดินิยมอังกฤษ อย่างไรก็ตาม แนวคิดการรวมอิสลามของเขาก็ถูกนำไปใช้แสวงประโยชน์โดยสุลต่านอับดุลฮามิด (d.1918) ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องการรวบรวมอำนาจมาอยู่ที่เคาะลีฟะฮ์ แล้วสร้างความชอบธรรมต่อการปกครองที่มีลักษณะอำนาจนิยมของเขาเหนือประชาราษฎร์นับล้านโดยอ้างเรื่องความเป็นเอกภาพของอิสลาม ด้วยเหตุนี้ แนวคิดการรวมอิสลามของอัฟฆอนีจึงแตกต่างทั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์กับของสุลต่านอับดุล-ฮามิด

นักคิดอีกคนที่สำคัญ ซึ่งงานเขียนของเขาได้ผสมผสานเอาจุดแข็งของแนวคิดการรวมอิสลาม แนวคิดสมัยนิยมและแนวคิดการรวมอาหรับ (pan-Arabism) เข้ามารวมกันคือ อับดุรเราะห์มาน อัล-กาวากีบี (d.1903) (Abd al-Rah-man al-Kawakibi) เนื่องจากเขาเป็นคนที่ต่อต้านนโยบายกดขี่ของสุลต่านอับดุลฮามิด จึงทำให้ความคิดของเขาเอนเอียงจากแนวคิดการรวมอิสลาม “ไปสู่แนวคิดการรวมอาหรับ” (Pan-Arabism) ในงานของเขาที่ชื่อว่า “Ummul-Qura” เขาได้ยกคุณลักษณะเด่น 26 ข้อที่มีเฉพาะในหมู่อาหรับ ซึ่งเป็นลักษณะที่เขาคิดว่าทำให้ชาวอาหรับมีความเหนือกว่ามุสลิมอื่นที่ไม่ใช่อาหารับ หนึ่งในนั้นก็คือ ความรู้สึกภาคภูมิใจในกลุ่มของตน (esprit de corps) ที่เป็นลักษณะพิเศษของอาหรับในคาบสมุทรที่แตกต่างจากมุสลิมในดินแดนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม ภารกิจของขบวนการอิสลามสมัยนิยมของอัฟฆอนีถูกถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์ของเขาคือ เชค มุฮัมมัด อับดุห์ ซึ่งเป็นผู้ที่อุทิศชีวิตทั้งหมดให้แก่การตีความอิสลามให้สอดประสานกับยุคสมัยใหม่ เขาเขียนว่า “อิสลามประกาศอย่างเปิดเผยว่า มนุษย์ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นมาให้มีบ่วงแขวนคอคอยชักนำ แต่มันเป็นธรรมชาติของเขาที่จะถูกชี้นำโดยวิทยาศาสตร์และเครื่องหมายของจักรวาล และสัญญาณของเหตุการณ์ต่าง ๆ - และบรรดาครูบาอาจารย์ก็เป็นเพียงผู้ที่กระตุ้นชี้ทางและนำทางไปสู่วิถีแห่งการตรวจสอบ – ด้วยเหตุนี้ อิสลามจึงปล่อยให้พลังทางปัญญาเป็นอิสระจากทุกสิ่งที่ทำให้มันตกเป็นทาส และฟื้นฟูปัญญาให้กลับคืนสู่อาณาจักรของเขา

อับดุฮ์ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งต่อแนวคิดที่ว่า สิทธิในการตีความหลักการอิสลามจะต้องผูกขาดอยู่กับกลุ่มชนยุคแรก ๆ ของประวัติศาสตร์อิสลาม เขากล่าวว่า “ตัวอย่างที่เคยเกิดขึ้นมาก่อนไม่ใช่เป็นเรื่องที่ชี้ว่าจะถูกต้องมากกว่า” ตามความคิดเห็นของอับดุฮ์ ไม่มีเหตุผลที่บรรพบุรุษจะต้องมีความเหนือกว่ากลุ่มชนรุ่นหลัง ๆ อิสลามปรับหัวใจของมนุษย์ออกจากการยึดติดในการปฏิบัติและธรรมเนียมประเพณีของคนโบราณ อิสลามเชิญชวนให้สนใจต่อความจริงที่ว่าการเกิดขึ้นก่อนของช่วงเวลาไม่ได้เป็นเครื่องหมายของความรู้ หรือเป็นสัญลักษณ์ของความเหนือกว่าทางสติปัญญา ความจริง คนรุ่นหลังเสียอีกที่มีความรู้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตแล้วสะท้อนเหตุการณ์เหล่านั้นออกมา อันจะเป็นบทเรียนที่ให้ประโยชน์แก่พวกเขา ซึ่งบรรพบุรุษของพวกเขาไม่มี”

ในแง่ของการนำเอากฎหมายอิสลาม (Shari’ah) มาประยุกต์ใช้กับยุคสมัยใหม่ อับดุฮ์ได้ให้ความสำคัญต่อผลของ maslaha ตามวิถีทางเกี่ยวกับกฎหมายนี้ ผู้พิพากษาต้องยอมรับว่าในการตีความตัวบท เขาจะต้องคำนึงเสมอว่า เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการวิวรณ์โองการอัล-กุรอาน

นั้นเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ในอีกด้านหนึ่ง อับดุฮ์ได้ทำให้เป็นกฎโดยการอนุมานกฎหมายบางประการจากหลักการทั่วไปเรื่องศีลธรรมทางสังคม เฉพาะหลักการทั่วไปที่วิวรณ์โดยพระเจ้า กฎเหล่านั้นจะต้องประยุกต์ใช้กับปัญหาบางประการของชีวิตทางสังคม และเนื่องจากปัญหาต่าง ๆ มีการเปลี่ยนไป การประยุกต์ใช้ก็จะต้องเปลี่ยนตามซึ่งจะเป็นกฎที่นำทางในทุกช่วงเวลาต่อกิจการทั่วไปของมนุษย์ในยุคนั้น

แง่มุมอีกประการที่มีความสำคัญของนักปฏิรูปอย่างอับดุฮ์คือ การที่เขาให้ความสำคัญต่อการแยกแยะระหว่างอิบาดะห์ (ibadat) (การสักการะพระเจ้า) และ “มุอามะลาต” (เรื่องทางโลก) ตามความคิดของอับดุฮ์ อิบาดะห์เป็นเรื่องที่กำหนดล่วงหน้ามาแล้ว แต่สำหรับมุอามาลาตนั้นมนุษย์สามารถใช้สติปัญญาใคร่ครวญผ่านกระบวนการ “ijtihad” ในทัศนะของอับดุฮ์ที่มีต่อ “ชารีอะห์” หรือกฎหมายอิสลาม อับดุฮ์มีข้อสันนิษฐานว่า การคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ดีที่สุดของประชาชาติ (ummah) จะไม่ส่งผลให้การแก้ปัญหาไม่สอดคล้องกับจิตวิญญาณ แต่ที่สำคัญกว่านั้น คือ มันเป็นเป้าหมายที่แท้จริงของอัล-กุรอานและซุนนะห์ (แบบฉบับของศาสนทูต)

มุมมองของนักวิชาการแนวสมัยนิยมอย่างอับดุฮ์มีบทบาทสำคัญต่อการเติบโตของขบวนการปฏิรูปแนวสมัยนิยมในอียิปต์และประเทศอื่น ๆ ในตะวันออกกลาง

เชคอับดุล รอซิก (d.19) (Dhaykh Abd al-Raziq) หนึ่งในนักคิดแนวสมัยนิยม พยายามที่จะขยายกรอบแนวคิดของอับดุฮ์ให้กว้างขึ้นจนถึงขั้นส่งเสริมให้แยกศาสนาออกจากกิจการของรัฐอย่างสิ้นเชิง เขานำเสนอแนวคิดนี้ในงานของเขาที่ชื่อว่า **อัล-อิสลาม วัลอุซูล อัล-ฮุกาม** (อิสลามกับรากฐานแห่งอำนาจ) ที่ตีพิมพ์ในปี 1925 ซึ่งถูกวิพากษ์ว่าเป็นแนวคิดนอกรีต ในงานนี้ เขาได้ให้มิติใหม่ต่อแนวคิดที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ศาสนาและการเมืองนั้นเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันในอิสลาม เขากล่าวว่า “มุฮัมมัดนั้นเป็นเพียงศาสนทูต ภารกิจของท่านมีเฉพาะด้านจิตวิญญาณ อำนาจซึ่งท่านมีเหนือเหล่าผู้คนของท่าน มีแหล่งกำเนิดมาจากตำแหน่งหน้าที่ของการเป็นศาสนทูตของท่าน ซึ่งค่อนข้างแตกต่างจากตำแหน่งหน้าที่ของกษัตริย์และผู้ครองนครต่าง ๆ เฉพาะอำนาจทางด้านจิตวิญญาณที่ศาสนทูตใช้เท่านั้นที่แตกต่างเชิงคุณภาพอย่างมากจากคนอื่น ๆ”

ย่างก้าวที่สำคัญในทิศทางดังกล่าวนี้คือ งานที่มีการถกเถียงกันอย่างมากของ คอลิด มุฮัมมัด คอลิด (Khalid Muhammad Khalid) เรื่อง “Min Huna Nabda” ซึ่งเขาวิพากษ์นักการศาสนาที่ทำตัวเป็น “นักบวช” (Priests) ว่า พวกนี้ทำให้ศาสนาตกเป็นเครื่องมือแห่งการแสวงหาผลประโยชน์

ความพยายามของนักคิดมุสลิมสมัยใหม่ที่จะฟื้นฟูอิสลามในลักษณะมุ่งเน้นความก้าวหน้า อาจพบได้อีกในงานของนักปฏิรูปแนวรณรงค์สิทธิสตรีอย่างกอซิม อมีน (Qasim Amin) ในงานของเขาเรื่อง “Tahrir al Mar ‘a” หรือ “การปลดปล่อยสตรี” และ “al – Mar’at al-jadida” หรือ “ผู้หญิงแนวใหม่” ล้วนเป็นงานที่ส่งเสริมการปลดปล่อยสตรีให้เป็นอิสระ แม้ว่างานเหล่านี้จะกระตุ้นให้เกิดการต่อต้านจากนักการศาสนาอย่างรุนแรงก็ตาม

ทัศนะของนักคิดสมัยใหม่เกี่ยวกับอิสลาม อาจพบได้จากการแสดงความคิดเห็นในการอรรถาธิบาย อัล-กุรอาน งานของอับดุฮ์ในการอรรถาธิบายที่ชื่อ “Tafsir al-Mandir” เป็นย่างก้าวที่สำคัญของการตีความอัล-กุรอานโดยนักปฏิรูปสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม งานเรื่อง “Tafsir al-Mandir” ที่ถูกรวบรวมโดย รอซีด ริฎอ (Rashid Rida) กลับไม่ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดเสรีของอับดุฮ์ ทั้งนี้เนื่องจาก รอซีด ริฎอ อรรถาธิบายอัล-กุรอานไปในแนว “รากฐานนิยม” (Fundamentalism) และไม่ยอมรับแนวคิดเสรีที่อธิบายโดยอับดุฮ์ผ่านงานเขียนและคำวินิจฉัยทางศาสนา (Fatwa) ของเขาที่เต็มไปด้วยแนวคิดเสรี

ถึงแม้ว่าขบวนการนักคิดสมัยใหม่ในตะวันออกกลางค่อนข้างจำกัดอยู่ในโลกอาหรับเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอียิปต์ แต่ตุรกีก็เป็นประเทศแรกของตะวันออกกลางที่เริ่มกระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก โดยเริ่มจากการปฏิรูปของกลุ่มตันซิมาต (Tanzimat) ซึ่งแนวคิดของเซีย โกกัลป์ (Zia Gokaop : d 1924) ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ เช่นเดียวกับเพื่อนร่วมสมัยของเขาที่ชื่อ อาลี อับดุล อัล-รอซิก (Shaykh ‘Ali Abd al-Raziq) โกกัลป์พยายามที่จะแยกระหว่างเรื่องทางโลกกับเรื่องทางจิตวิญญาณในกฎหมายอิสลาม ตามความคิดของเขา องค์ประกอบทางสังคมในกฎหมายอิสลามไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานการวิจารณ์ของต้นฉบับ แต่อยู่ที่ “urf” หรือกฎหมายจารีตประเพณี (customary law) “ยังผลให้กฎหมายครอบครัวหรือกฎหมายส่วนตัวเปิดให้สามารถปรับแก้ในทางใดก็ได้ โดยอาจกระทำผ่านทางการปรึกษาหารือร่วมกัน (ijma) หรือผ่านทางจิตสำนึกแห่งชาติ

การฟื้นฟูอิสลามให้กลับไปสู่ความรุ่งโรจน์ในอดีตนับเป็นเป้าหมายสำคัญของนักฟื้นฟูมุสลิมตั้งแต่เริ่มต้น การกำเนิดของขบวนการฟื้นฟูอิสลามของมุสลิมซุนนีย์อาจย้อนกลับไปได้ถึงแนวคิดของอิหม่ามฮัมบาลี (Hanbalite Tradition) ผู้ที่เป็นตัวแทนหลักของแนวคิดนี้คือ อิบนุ ตัยมียะห์ (Taqi al-Din Ibn Taymiyah : d 1328) ในงานที่มีชื่อเสียงเรื่อง “**al-Siyasah al-Shari’yah**” เขาอธิบายไว้ว่า การบริหารอำนาจเป็นหนึ่งในหน้าที่สำคัญทางศาสนา สิ่งที่อิบนุตัยมียะห์ต้องการคือ การนำเอากฎหมายอิสลามไปใช้ในชีวิตประจำวันของผู้ศรัทธา แนวทางของฮัมบาลีถูกนำมาประยุกต์ใช้อย่างเคร่งครัดโดยขบวนการวะห์ฮาบีย์ ซึ่งมีมุฮัมมัด อับดุลอัล-วะห์ฮาบเป็นผู้ก่อตั้ง เป้าหมายหลักของขบวนการคือการฟื้นคืนอิสลามให้กลับไปสู่ความบริสุทธิ์ผุดผ่องดังเดิม พวกเขาปฏิเสธหลักฐานอ้างอิงใด ๆ นอกจากหลักฐานที่มาจาก อัล-กุรอาน และแบบฉบับของศาสนทูตมุฮัมมัด (Sunna) วะห์ฮาบดำเนินรอยตามแนวคิดของอิบนุ ตัยมียะห์โดยการวางรากฐานรัฐที่อยู่ภายใต้กฎหมายอิสลาม (Sharia-state) ของอาระเบียในศตวรรษที่ 18 ขบวนการวะห์ฮาบีย์เป็นขบวนการที่ปูทางสู่การเติบโตของขบวนการนักคิดสมัยใหม่ที่นำโดยมุฮัมมัด อับดุฮ์ รวมถึงขบวนการฟื้นฟูที่นำโดยขบวนการสะลาฟียะฮ์ (Salafiyah Movement) ซึ่งมีซัยยิด รอชิด ริฎอ เป็นผู้นำแนวคิดที่สำคัญ

แม้ว่ารอซีด ริฎอ จะพัฒนาแนวคิดในฐานะนักปฏิรูปมาจากอับดุฮ์ แต่ความสนใจหลักของเขาคือการฟื้นฟูการเมืองของอิสลาม ในงานที่มีชื่อเสียงเรื่อง “**al-Khilafa aw’l-Imamat al-uzma**” ริฎอได้ระบุไว้ชัดเจนว่า ไม่มีอะไรที่อันตรายเกินกว่าความปรารถนาของนักชาตินิยม

ตะวันตกที่มุ่งแทนที่ความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอิสลามด้วยความรู้สึกในความเป็นชาติและเชื้อชาติ พวกเขาพิจารณาให้มุสลิมและอาหรับเป็นแค่คนต่างชาติ หากเขาไม่ได้มาจากประเทศเดียวกัน เขาเขียนต่อไปว่า ความจริง มุสลิมพิจารณาว่า ศาสนาของพวกเขาจะไม่ปรากฏขึ้นจริง ๆ จนกว่า รัฐอิสลามที่มีเอกราชจะถูกสถาปนาขึ้น ซึ่งเป็นรัฐที่นำเอากฎหมายอิสลามมาใช้อย่างอิสระจากการควบคุมและคัดค้านของคนต่างชาติทั้งหมด

เขาประณามอุดมการณ์ชาตินิยมว่าเป็น “al-asabiyyat al-jahiliyya” ตามความคิดเห็นของริฏอ การเมืองและอิสลามเป็นเสมือนคู่แฝดที่จะแยกออกจากกันมิได้ เขาเรียกร้องอย่างกระตือรือร้นให้มีการก่อตั้งรัฐอิสลาม (Islamic state) โดยมีเคาะลีฟะฮ์เป็นผู้นำสูงสุด และเรียกร้องให้ฟื้นคืนระบอบเคาะลีฟะฮ์หลังจากที่ มุสตอฟา กะม้าล แห่งตุรกีได้ยกเลิกไปในปี 1924 แนวคิดหลักของเขาในเรื่องกรอบของรัฐอิสลามรวบรวมอยู่ในบทความต่อเนื่องซึ่งตีพิมพ์ในวารสารอัล-มานาร์ (al-Manar) ของปี 1922 แนวคิดทั้งหมดของรัฐอิสลามวนเวียนอยู่ในกรอบแนวคิดเรื่องระบอบการปกครองตามแนวทางคณาธิปไตย (oligarchy) ที่มีชื่อว่า “ahl al-hall wa’l aqd”

เมื่อพลังของแนวทางแบบ al-Manar เพิ่มขึ้น อิทธิพลของแนวคิดเสรีที่ดำเนินมาตั้งแต่นักสมัยนิยมคนแรก ๆ ก็เริ่มอ่อนกำลังลงไป อย่างไรก็ตาม แม้ว่าริฏอ ซึ่งเป็นผู้นำของขบวนการสะลาฟียะฮ์ (Salafiyyah) จะให้ความสำคัญกับการจัดตั้งรัฐอิสลาม แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธอุดมการณ์การปฏิรูปไปเสียทั้งหมด แต่เขาก็ให้ความสำคัญลำดับแรกต่อการฟื้นคืนระบอบเคาะลีฟะฮ์ นั่นคือ รัฐอิสลามสากลที่รวมเอาประชาชาติมุสลิมทั้งหมดภายใต้การนำของเคาะลีฟะฮ์หนึ่งเดียว แนวคิดของเขาถูกสานต่อโดยลูกศิษย์ คือ ฮาซัน อัล-บันนา (Hasan al-Banna I d, 1949) บิดาผู้ก่อตั้งขบวนการภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) แห่งอียิปต์ที่มีเป้าหมายในการเปลี่ยนอียิปต์ให้เป็นรัฐอิสลาม

ขบวนการภราดรภาพมุสลิมปรากฏขึ้นในตะวันออกกลางในฐานะขบวนการกึ่งศาสนา-การเมืองที่เข้มแข็ง อัล-บันนามองระเบียบทางสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่าเป็น “al-Nizam al-Jahili” หรือเป็นสังคมป่าเถื่อนก่อนยุคอิสลามที่จะต้องถูกแทนที่ด้วย “Nizam al-Islami” หรือระเบียบทางสังคมของอิสลาม ความนิยมของกลุ่มภราดรภาพมุสลิมเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งกะม้าล อับดุลนัซเซอร์ (Jamal Abd al-Narser) ผู้นำแห่งอียิปต์ได้ทำการปราบปรามนักเคลื่อนไหวของขบวนการอย่างหนัก สมาชิกหลายคนถูกจำคุก หลายคนถูกสังหาร และรัฐบาลอียิปต์ได้ประกาศให้ขบวนการเป็นองค์กรนอกกฎหมาย แม้กระนั้นก็ตาม ขบวนการภราดรภาพมุสลิมก็ยังคงดำรงอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งได้รับการยอมรับมากขึ้น แม้ว่าจะมีสมาชิกบางส่วนที่ถูกรัฐทรมาน ปราบปราม ขังคุก จะแยกออกไปจากองค์กรแม่ ไปตั้งองค์กรใหม่ที่ใช้ความรุนแรงก็ตาม เช่น กลุ่มที่นำโดย Shukari Mustafa และกลุ่มอิสลามิค ญิฮาด เป็นต้น

อยาตุลลอฮ์ โคมัยนี ก็เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการฟื้นฟูอิสลาม แม้จะเป็นไปแนวทางของมุสลิมชีอะห์ก็ตาม เขาเช่นกันที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้สถาปนารัฐอิสลามขึ้น ซึ่งมีอธิบาย

ไว้ในรายละเอียดในงานของเขาที่มีชื่อเสียง คือ al-Hukumat al-islamiyyah กรอบแนวคิดเรื่องรัฐอิสลามในรูปแบบ “Wilayat e-faqih” (the trusteeship of the jurisconsult) ของเขาเป็นรูปแบบที่ปรับปรุงใหม่ตามทัศนะของชีอะห์แต่ดั้งเดิมในเรื่องรัฐที่ตั้งอยู่บนฐานของการยอมรับโดยปริยาย แม้ว่ามุสลิมซุนนีย์แนวรากฐานนิยมจะได้รับแรงบันดาลใจมาจากงานเขียนของอิบนุตัยมียะห์ แต่ทั้งกลุ่มขบวนการภราดรภาพมุสลิมและโคมัยนี ก็ยอมรับเหมือนกันว่าไม่สามารถที่จะแยกศาสนาออกจากการเมืองได้ ตามความคิดเห็นของพวกเขา ทุก ๆ ความพยายามที่จะแยกทั้ง 2 ออกจากกัน ถือเป็นแผนการที่จะทำลายอิสลาม

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Ayubi, NaZih N. Over-Stating the Arab States: Politics and Society in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1995.
2. Clarke, John L., and Fisher, W.B. (ed.). Population of the Middle East and North Africa. University of London Press, 1972.
3. Costello, V.F. Urbanization in the Middle East. Cambridge University Press, 1977.
4. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
5. Doumato,Eleanor A., and Posusney, Marsha P. (Eds.). Women and Globalization in the Arab Middle East: Gender, Economy and Society. Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers, 2003.
6. Fisher, S.N. Social Forces in the Middle East. Ithaca, NY, Cornell University Press, 3rd edn., 1977.
7. Fisher, W.B. The Middle East-a Physical, Social and Regional Geography. London, 7th edn, 1978.
8. Gilsenan, Michael. Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East. London, I.B. Tauris, 1990.
9. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
10. Ibrahim, Saad Eddin. The New Arab Social Order; A Study of a Social Impact of Oil Wealth. Boulder, CO, Westview Press, 1982.
11. Jabbor, Suhayl J., and Conrad, Lawrence I. (Eds.). The Bedouins and the Desert: Aspects of Normadic Life in the Arab East. Albany, NY, State University of New York Press, 1996.
12. Bates, Daniel, and Rassam, Amal. People and Culture of the Middle East. New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1983.
13. Khan, Sarfraz. Muslim Reformist Political Thought: Revivalists Modernists and Free Will. Richmond, Curzon Press, 1999.
14. Polk, W.R. (ed.). Beginning of Modernization in the Middle East: the Nineteenth Century. University of Chicago Press, 1969.
15. จรัญ มะลูลีม. เอเชียตะวันตกศึกษา: ภาพรวมทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541

6. การเมืองของตะวันออกกลาง

6.1.ระบบอาณัติ

คำว่า “Mandate” หรือที่ภาษาไทยใช้คำว่า “อาณัติ” นั้น หมายถึงอำนาจที่ได้รับมอบหมายจากสันนิบาตชาติ (League of Nations) ให้ชาติสมาชิกปกครองดูแลดินแดนอาณานิคมเดิมหรือดินแดนที่พิชิตได้อื่น ๆ โดยเรียกดินแดนเหล่านี้ว่า “ดินแดนอาณัติ” (Mandate territory)

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ฝ่ายสัมพันธมิตรที่ชนะสงครามได้จัดระบบการปกครองใหม่ (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนสันติภาพ) ในดินแดนเดิมที่เคยเป็นอาณานิคมของฝ่ายเยอรมันและพื้นที่ในเอเชียที่เคยเป็นของอาณาจักรออตโตมานที่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม ระบบอาณัติถือเป็นการพบกันครึ่งทางระหว่างข้อเสนอของประธานาธิปดี วูดโร วิลสัน แห่งสหรัฐฯ ที่เสนอให้ชาติต่าง ๆ ได้รับเอกราชทั้งหมด กับข้อตกลงลับไซเกส-ปิกอท (Sykes-picot) ของปี 1916 ที่ทำกันในช่วงสงครามโลกระหว่างชาติมหาอำนาจที่จะแบ่งปันดินแดนอาหรับต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้อาณานิคม

มาตรา 22 ของอนุสัญญาสันนิบาตชาติถือเป็นกฎหมายที่จัดตั้งระบบอาณัติ โดยระบุว่า “ผู้คนที่ยังยืนด้วยรำแข้งของตนเองไม่ได้” “...การดูแลปกครองผู้คนเหล่านี้ (ที่อยู่ในดินแดนที่พ่ายแพ้สงคราม) ควรถูกมอบหมายให้เป็นหน้าที่ของชาติที่ก้าวหน้า ซึ่งเป็นชาติที่โดยเหตุผลด้านทรัพยากร ประสบการณ์ และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์แล้ว สามารถรับผิดชอบหน้าที่ของพวกเขาได้ดีที่สุด และเป็นชาติที่ยินดียอมรับมัน และการดูแลปกครองนี้จะอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของพวกเขา อันเป็นอำนาจมอบหมายให้เป็นตัวแทนสันนิบาต” การจัดสรรแบ่งปันดินแดนเหล่านี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ อาทิเช่น การพัฒนาของประชาชนในดินแดนอาณัติ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ สถานภาพทางเศรษฐกิจ ฯลฯ

สันนิบาตชาติได้แบ่งดินแดนในระบบอาณัติออกเป็น 3 ประเภทดังนี้

ประเภท A หมายถึงดินแดนที่มีความเจริญและพัฒนาในระดับที่เป็นชาติเอกราชชั่วคราวได้ แต่ต้องให้ความช่วยเหลือและแนะนำในการปกครองเพื่อให้สามารถปกครองตนเองได้จึงจะปล่อยให้ปกครองตนเอง โดยฝรั่งเศสรับหน้าที่ดูและซีเรียและเลบานอน ส่วนอังกฤษดูแลจอร์แดน อิรัก และปาเลสไตน์

ประเภท B หมายถึง ดินแดนในอัฟริกากลาง ซึ่งมีความเจริญด้อยกว่าประเภทแรก โดยฝรั่งเศสดูแลโตโกแลนด์และแคเมอรูนรวมทั้งแกนยิกา เบลเยียมดูแลรวันดา-บุรุนดี

ประเภท C เป็นดินแดนในอัฟริกาตะวันตกเฉียงใต้และหมู่เกาะในแปซิฟิกใต้ ซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่น้อยมาก ห่างไกลความเจริญ สหภาพอัฟริกาใต้ได้รับมอบหมายดูแลนามิเบียในแอฟริกาตะวันตกเฉียงใต้ ออสเตเรียดูแลกินีตะวันออก และนิวซีแลนด์ปกครองดูแลเกาะซามัวตะวันตก เป็นต้น

ในวันที่ 24 เมษายน 1920 ณ ที่ประชุมสันติภาพที่ซาน รีโม ตัวแทนของมหาอำนาจชาติยุโรปได้ลงนามในข้อตกลงว่าด้วยเรื่องดินแดนอาณัติ (Treaty of San-Remo) โดยที่ฝรั่งเศส

ได้รับมอบหมายให้ดูแลซีเรียและเลบานอน และอังกฤษได้อิรักและปาเลสไตน์ ดินแดนเหล่านี้จัดอยู่ในประเภท A ทั้งหมด ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า มหาอำนาจจะเป็นผู้ดูแลปกครองเพียงชั่วคราว ก่อนที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นรัฐเอกราชอย่างสมบูรณ์ สำหรับปาเลสไตน์ ระบบอาณัติถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการในวันที่ 23 กันยายน 1922 อันเป็นผลมาจากข้อตกลงระหว่างอังกฤษกับสันนิบาตชาติ

การแบ่งสรรดินแดนอาณัติดังกล่าวกระทำโดย “สภาพันธมิตรสูงสุด” (Allied Supreme Council) ระหว่างเดือนเมษายน-พฤษภาคม 1919 ที่ประกอบไปด้วยตัวแทนจากฝรั่งเศส อังกฤษ และอิตาลี สภาพันธมิตรสูงสุดได้ตัดสินใจในที่สุดว่า แว่นแคว้นอาหรับในที่ต่าง ๆ ที่พ่ายแพ้สงคราม รวมถึงปาเลสไตน์ด้วยนั้น จะไม่ถูกส่งคืนไปให้ตุรกีปกครองอีกต่อไป ต่อมาอังกฤษและฝรั่งเศสจึงแอบอ้างสิทธิการปกครองดินแดนตะวันออกกลางจากสนธิสัญญาซาน รีโม ที่จัดทำขึ้นในเดือนเมษายน 1920 ซึ่งท้ายที่สุดสันนิบาตชาติก็ยินยอมตามนั้น

มติที่ออกมาจากการประชุมที่ ซาน รีโม ถูกเปิดเผยต่อสาธารณะเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม และการประกาศข้อมติดังกล่าวนั้น ก่อให้เกิดความรู้สึกแปลกใหม่ในโลกอาหรับ พวกเขารู้สึกถึงการถูกดูหมิ่นเหยียดหยามจากมหาอำนาจตะวันตก ไม่เฉพาะแต่เรื่องการถูกปฏิเสธเป้าหมายสำคัญในการได้รับเอกราชและการสร้างเอกภาพเท่านั้น แต่ยังรู้สึกว่าศาสนาของพวกเขาถูกละเมิดอย่างลุ่มลึกอีกด้วย ที่สำคัญคือ สันนิบาตชาติไม่ได้เป็นองค์กรที่ใช้อำนาจแบ่งปันดินแดนอาณัติโดยตรง แต่เป็นหน่วยงานที่เรียกว่า สภาพันธมิตรสูงสุด อันประกอบไปด้วยตัวแทนจากฝรั่งเศส อังกฤษ และอิตาลี ซึ่งแต่ละประเทศเหล่านี้กลายมาเป็นผู้กำหนดทุกอย่างเองในการครอบครองดินแดนที่เคยเป็นของอาณาจักรออตโตมานเดิม

กฎบัตรของสันนิบาตชาติระบุถึงข้อบัญญัติบางประการเพื่อกำหนดขอบเขตและหน้าที่ของระบบอาณัติ (โดยเฉพาะในกรณีของประเทศอาหรับ) ไว้อย่างชัดเจนว่า ความปรารถนาของประชากรที่เกี่ยวข้องจะต้องถือเป็นปัจจัยหลักในการคัดเลือกดินแดนอาณัติ แต่การประชุมที่ ซาน รีโม กลับไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขดังกล่าวนี้ ซึ่งเท่ากับเป็นการละเมิดกฎบัตรของสันนิบาตชาติ ทั้งนี้เป็นเพราะการจัดแบ่งดินแดนอาณัติเป็นไปในลักษณะการต่อรองผลประโยชน์ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงความปราถนาของประชาชนชาวอาหรับแต่อย่างใด

ข้อบัญญัติของกฎบัตรสันนิบาตชาติอีกประการที่ถูกละเมิดคือส่วนที่เกี่ยวกับดินแดนเดิมของอาณาจักรออตโตมาน ข้อบัญญัติได้วางกรอบเอาไว้ว่า “ดินแดนที่มีความเจริญและพัฒนาในระดับที่เป็นชาติเอกราชชั่วคราวได้ แต่ต้องให้ความช่วยเหลือและแนะนำในการปกครองเพื่อให้สามารถปกครองตนเองได้จึงจะปล่อยให้ปกครองตนเอง” ข้อบัญญัตินี้ไม่ได้หมายความว่าการยอมปล่อยให้ดินแดนใต้อาณัติมีเอกราชจะต้องรอไปจนกว่าระบบอาณัติสิ้นสุดลง แต่หมายความว่าระบบอาณัติจะมีผลบังคับใช้ชั่วคราวเท่านั้น ในกรณีของอิรักและซีเรียตอนเหนือ มติของการประชุมที่ซาน รีโม ได้ปฏิบัติตามข้อบัญญัติดังกล่าว แม้จะเป็นเพียงในนามและไม่ได้เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติก็ตาม แต่ในกรณีของปาเลสไตน์ จักรวรรดิอังกฤษกลับละเมิด

ข้อบัญญัติดังกล่าวทั้งในนามและในความเป็นจริง โดยอ้างเหตุผลว่า อังกฤษจำเป็นต้องทำตามคำประกาศบัลโฟล์ (Balfour Declaration) ที่ยอมรับ “ความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ของชาวยิวในปาเลสไตน์” โดยสัญญาที่จะสถาปนา “มาตุภูมิของชาวยิว” ขึ้น

ในกรณีของซีเรีย มหาอำนาจก็ไม่ได้คำใส่ใจต่อข้อบัญญัติที่ระบุถึง “ความผาสุกและการพัฒนาของผู้คนในดินแดนอาณัติ” แต่กลับดำเนินการแบ่งแยกซีเรียออกเป็น 3 ส่วนทั้ง ๆ ที่ดินแดนซีเรียมีความเป็นเอกภาพในหลาย ๆ ด้าน แน่นอน แม้ว่าซีเรียเดิมจะมีความหลากหลายอย่างมากในด้านลักษณะทางกายภาพของประเทศ แต่ในทางภูมิศาสตร์แล้ว ซีเรียเดิมเป็นรัฐเดี่ยวที่ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาใคร อีกทั้งยังมีพรมแดนที่ถูกขีดเส้นแบ่งเขตตามธรรมชาติอย่างเหมาะสม และมีความเป็นเอกภาพทั้งทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้ถูกนำมาพิจารณาตัดสินใจ ท้ายที่สุด “สภาพันธมิตรสูงสุด” (ซึ่งคำนึงถึงเพียงผลประโยชน์และความปรารถนาของชาติสมาชิก) พบว่า วิธีเดียวที่จะสนองความพอใจของอังกฤษและฝรั่งเศสได้คือการแบ่งซีเรียให้กับทั้ง 2 ฝ่าย และการแบ่งสรรกันก็เป็นไปตามข้อตกลงก่อนหน้านี้ที่เรียกว่าข้อตกลง “ไซเกส-ปิกอต” (Sykes-Picot) ของปี 1916 แต่มีข้อผิดเพี้ยนเพียงประการเดียวคือแทนที่ “พื้นที่สีน้ำตาล” (Brown Area) จะเป็นพื้นที่ที่ถูกดูแลจัดการโดยนานาชาติตามข้อตกลงแต่กลับถูกส่งมอบให้ไปอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษแต่เพียงผู้เดียว

ในกรณีของอิรัก มีการต่อต้านระบบอาณัติตั้งแต่ระยะแรก ๆ การก่อกบฏของปี 1920 ที่กระทำโดยกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ที่อยู่ตามลุ่มแม่น้ำยูเฟรติสและในเมืองศักดิ์สิทธิ์อย่าง อัล-นาญัฟและกัรบาลาอฺ ทำให้อังกฤษต้องเปลี่ยนจากการปกครองอิรักทางอ้อมเป็นการปกครองโดยตรง กษัตริย์ไฟซอล ซึ่งเป็นโอรสองค์ที่ 2 ของกษัตริย์ฮุสเซน ได้ขึ้นครองราชย์ในอิรักเมื่อเดือนสิงหาคม 1921 (เป็นกษัตริย์องค์แรกที่อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ) ต่อจากนั้น พระองค์ก็ได้ทำสนธิสัญญากับอังกฤษอีกหลายฉบับ หนึ่งในนั้นที่สำคัญคือสนธิสัญญาที่ลงนามกันในเดือนธันวาคม 1927 ที่อังกฤษยอมรับอิรักในฐานะรัฐเอกราช และมีการทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับอิรัก 25 ปี สนธิสัญญาของปี 1930 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญเพราะอังกฤษได้ยอมมอบอธิปไตยให้อิรักอย่างสมบูรณ์ ซึ่งความสำเร็จที่เกิดขึ้นนับเป็นผลงานของกษัติร์ไฟซอลที่ 1 (1921-33)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสภาพที่อ่อนแอเสื่อมถอยของสันนิบาตชาติในช่วงปลายทศวรรษที่ 1930 จึงทำให้การดูแลจัดการระบบอาณัติเป็นไปอย่างไร้ประสิทธิภาพ ความจริง สันนิบาติชาติได้ยุบตัวลงอย่างสิ้นเชิงเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ปะทุขึ้น เมื่อองค์การสหประชาชาติได้ก่อตั้งขึ้นในปี 1945 ทางสหประชาชาติจึงเข้ามาแก้ปัญหาให้ดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้บางส่วนทะยอยกันประกาศเอกราช หรือไม่ก็ให้ไปอยู่ในภาวะทรัสตีของสหประชาชาติหากยังไม่พร้อม

6.2. ชาตินิยมอาหรับ

ชาตินิยมอาหรับอาจถือได้ว่าเป็นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาทางการเมืองที่สำคัญของโลกอาหรับ ชาวอาหรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกที่อยู่ในเมือง จะมีความรู้สึกสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่พวกเขาเรียกว่า “ชาติอาหรับ” (Arab Nation: al Ummah al-Arabiyya) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งอย่างเป็นทางการมากขึ้นว่า อัล-เกาม์มียะห์ อัล-อะรอบียะห์ (al-Qawmmiyya al- Arabiyya) โดยทั่วไป อุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับพยายามเสนอแนะให้ชาติอาหรับที่มีอยู่ทั้งหมด (แม้ในความเป็นจริงจะถูกแบ่งออกเป็นรัฐ-ชาติต่าง ๆ ไปแล้วก็ตาม) รวมตัวกันเป็นองค์ประกอบที่มีอำนาจอธิปไตยทางการเมืองเป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่ผูกมัดให้ชาติอาหรับเข้ามารวมตัวกันคือ การที่พวกเขามีประวัติศาสตร์ ศาสนา (อิสลาม) ภาษา (อาหรับ) และวัฒนธรรมเดียวกัน การสร้างเอกภาพในหมู่อาหรับโดยแก่นแท้แล้วมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อปลดปล่อยดินแดนอาหรับทุกตารางนิ้วจากการครอบงำของต่างชาติทั้งหมด
2. เพื่อทำงานร่วมกันอันจะก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งทางการทหารและการเมืองในหมู่รัฐอาหรับต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของอาหรับ
3. เพื่อขยายความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม อันจะเป็นการปูทางไปสู่สังคมอาหรับที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากยิ่งขึ้น

เมื่อระบอบเคาะลีฟะฮ์ของอาณาจักรออตโตมานอันเกรียงไกรได้ล่มสลายลง โลกอิสลามจึงขาดอำนาจที่เป็นศูนย์กลาง ยังผลให้ความรู้สึกแห่งความเป็น “ประชาชาติเดียวกัน” เสื่อมคลายลง เหตุการณ์นี้ส่งผลกระทบต่อมุสลิมอาหรับอย่างลึกซึ้ง ในขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมในโลกอาหรับก็ยิ่งทำให้เกิดปัญหาที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งเกิดจากการท้าทายของโลกยุคใหม่ โดยเฉพาะการขยายอิทธิพลอำนาจของยุโรปตะวันตก สภาพการณ์เช่นนี้จึงทำให้นักชาตินิยมมองหาปรัชญาหรือแนวคิดทางการเมืองที่จะสนองตอบความต้องการของพวกเขา และแหล่งที่มาหลักของแรงบันดาลใจดังกล่าวนั้นก็คือแนวคิดชาตินิยมอาหรับ แม้แต่พวกหัวอนุรักษ์นิยมในหมู่อาหรับเองยังได้รับอิทธิพลของแนวคิดนี้ ขบวนการต่าง ๆ หลากหลายที่แฝงแนวคิดชาตินิยม การฟื้นฟูอิสลาม และลัทธิมาร์กซ์ เกิดขึ้นมามากมายในช่วงนี้ รวมทั้งขบวนการภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) ซึ่งพยายามเสนอแนวทางแก้ปัญหาของอาหรับโดยเน้นอุดมการณ์การฟื้นฟูอิสลาม (Islamic Revivalism) และการเสริมความแข็งแกร่งให้แก่แนวคิดการรวมอิสลาม (Pan-Islam) มากกว่าการจงรักภักดีแค่เผ่าพันธุ์อาหรับเท่านั้น

การแสดงออกถึงอัตลักษณ์ทางการเมืองและวัฒนธรรมของอาหรับที่สำคัญอื่น ๆ คือ การปฏิเสธแนวคิดภูมิภาคนิยม (Regionalism) ที่อ้างความชอบธรรมในนามของการสร้างเอกภาพแห่งชาติหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และปฏิเสธพวกที่มีความรู้สึกนึกคิดแบบการรวมอิสลาม แต่พวกเขาเลือกที่จะสนับสนุนแนวคิดชาตินิยมการรวมอาหรับแบบโลกวิสัย (secular Pan-Arab Nationalism) งานเขียนต่าง ๆ ของพวกเขาทำให้อุดมการณ์การผูกมัดชาติอาหรับให้

เข้ามารวมกันโดยอาศัยปัจจัยด้านวัฒนธรรมเป็นสำคัญ ยังปรากฏให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน ตัวแทนที่สำคัญของแนวคิดดังกล่าวก็คือนักคิดนักเขียนอย่าง ซาตี อัล-ฮุสรี (Sati al-Husri)

ในช่วงเวลานั้น มีพลังมากมายที่เกิดขึ้นมาเพื่อท้าทายจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาแทรกแซงกิจการของตะวันออกกลางโดยตรง แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีปัญญาชนมากมายที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะวิทยาการและประสบการณ์ทางการเมืองของตะวันตก อีกทั้งพวกเขายังชื่นชมต่อระบบที่มีประสิทธิภาพของรัฐ-ชาติ ปัญญาชนเหล่านี้ประกอบไปด้วยชาวอียิปต์ ตูนีเซีย ซีเรีย และเลบานอน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสได้เรียนในยุโรปหรือสถาบันการศึกษาของยุโรป-อเมริกาที่มาตั้งอยู่ในโลกอาหรับ คนเหล่านี้กลายเป็นนักคิดสมัยใหม่นิยมที่เชี่ยวชาญด้านเทคนิคใหม่ ๆ และมีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับอนาคตของอาหรับที่กว้างไกล แตกต่างไปจากพวกนักการเมืองและข้าราชการรุ่นเก่า พวกเขาได้รับการฝึกอบรม (ภายใต้การสนับสนุนของชนชั้นทางการเมืองรุ่นใหม่) ให้เรียนรู้เกี่ยวกับการจัดระบบทางการเมืองที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น และสถาปนาโครงสร้างของรัฐสมัยใหม่ขึ้น ปัญญาชนอาหรับเหล่านี้ที่สำคัญคือ ตะห์ตาวี ตลอดจนลูกศิษย์ลูกหาของเขาในอียิปต์, อะห์มัด เบย์ (Ahmed Bey) และ คอยรุดดีน (Khayr al-Din) แห่งตูนีเซีย, ยาซิกี บุชตานี (Yaziki Bustani) ศอลาฮุดดีน อัล-เบย์ตาร์ (Salauddin Al-Beytar) และ มิเชล อัฟลาค (Michel Aflaq) แห่งซีเรีย, ปัญญาชนเหล่านี้ ตลอดจนผู้ที่มีแนวคิดเดียวกัน ได้เรียกร้องให้มีการจัดตั้งระบบการเมืองแบบใหม่ โดยไม่จำเป็นต้องใช้หลักพื้นฐานทางศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญ

ไมเคิล อัฟลาก และศอลาฮุดดีน อัล-เบย์ตาร์ เป็นปัญญาชนที่วางรากฐานอุดมการณ์บา'อัท (Ba'th) ให้เป็นพรรคการเมืองของซีเรียในปี 1944 ในช่วงที่เขาเป็นนักศึกษาในฝรั่งเศส อัฟลากได้รับอิทธิพลจากแนวคิดมาร์ซิสม์ ซึ่งมีผลอย่างมากต่ออุดมการณ์และพรรคของเขา ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเรียกว่า "พรรคสังคมนิยมอาหรับบา'อัท" (Resurrection) ที่สนับสนุนแนวคิดเอกภาพอาหรับอย่างแน่วแน่ พรรคนี้เป็นที่ดึงดูดใจอย่างมากทั้งในซีเรียและอิรัก ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากเหตุผล 3 ประการหลักคือ

1. เป็นเพราะหลักการปฏิวัติของอุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับที่ถูกมองว่ามีความสมบูรณ์พร้อม
2. เป็นอุดมการณ์ที่มีอิทธิพลต่อเยาวชนอาหรับที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเจ้าหน้าที่ทหาร
3. เป็นพรรคเดียวที่ขึ้นไปสู่อำนาจได้ ทั้งในซีเรียและอิรัก

ปัญหาปาเลสไตน์ที่เกิดขึ้นในปี 1948 ได้นำไปสู่การก่อตัวของอุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับหัวรุนแรง ซึ่งเข้ามาแทนที่อุดมการณ์ชาตินิยมแนวเสรีที่แพร่หลายอยู่ในโลกอาหรับขณะนั้น ชาตินิยมแนวเสรีเป็นอุดมการณ์ที่อาหรับรับมาจากปรัชญาการเมืองและสังคมของตะวันตกที่เชื่อในแนวคิดเสรีนิยม แตกต่างจากอุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับหัวรุนแรงที่เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมขั้นมูลฐานเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่พวกเขาปรารถนาในเรื่องของอิสรภาพและความเป็นเอกภาพ พวกเขาเชื่อว่าอิสรภาพจะบรรลุผลได้ก็ต่อเมื่อหลุดพ้นจากอิทธิพลของจักรวรรดินิยม และเอกภาพจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชาติอาหรับสามารถรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นได้

แนวคิดเรื่องสังคมนิยม (Socialism) เป็นประเด็นที่มีการพูดคุยถกเถียงกันในโลกอาหรับ แต่นักชาตินิยมอาหรับไม่ค่อยให้ความสนใจต่อแนวคิดนี้มากนัก ทั้งนี้สาเหตุใหญ่อาจเป็นเพราะพวกเขายึดถือหลักการสหภาพอาหรับ (Arab Union) เป็นสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ด้วยเหตุนี้เองที่นักคิดของอาหรับบา'อัทพยายามผสานแนวคิดที่แตกต่างทั้งสองเข้าด้วยกัน โดยได้เสนอว่า สหภาพอาหรับจะบรรลุผลไม่ได้จนกว่ามันจะตั้งอยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์สังคมนิยม

รายละเอียดที่ซับซ้อนเกี่ยวกับความเป็นผู้นำอุดมการณ์ชาตินิยมของอียิปต์ภายใต้การนำของ กามาล อับดุล อัล-นัซเซอร์ เป็นประเด็นที่มีการศึกษาอย่างละเอียดมากมาย ชาตินิยมของนัซเซอร์เป็นอุดมการณ์ที่ได้รับความนิยมในโลกอาหรับพอ ๆ กับของพรรคบา'อัท สถานีวิทยุที่เป็นสรรพเสียงของโลกอาหรับที่ออกอากาศจากกรุงไคโรทำให้เกิดการระดมพลของผู้คนที่เป็นอาหรับนับตั้งแต่ที่อยู่ในอ่าวเปอร์เซียไปจนถึงฝั่งทะเลเอตแลนติก ขบวนการนี้ยังผลให้เกิดการรวมตัวกันระหว่างอียิปต์กับซีเรียที่หลอมรวมเป็นรัฐเดียวกันเรียกว่า "United Arab Republic" (1968-61) แต่การทดลองดังกล่าว (ซึ่งก็เหมือนกับการรวมตัวเป็นสาธารณรัฐของรัฐอื่นๆ ในโลกอาหรับ) ก็มีอายุสั้น อันเกิดจากปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะความแตกแยกและการแย่งชิงความเป็นผู้นำระหว่างกัน

อย่างไรก็ตาม ความพ่ายแพ้ของอาหรับในสงคราม 6 วัน ค.ศ. 1967 ได้ทำลายความฝันของการสร้างเอกภาพในหมู่อาหรับ อุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับถูกบั่นทอนอย่างหนักจากกระแสอุดมการณ์ใหม่ ทั้งกระแสชาตินิยมปาเลสไตน์หรือกระแสรักชาติท้องถิ่น (a local patriotism) และกระแสกระแสการเมืองอิสลาม (Political Islam) ที่มีพลังมากยิ่งขึ้นนับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1970 ซึ่งปฏิเสธความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งหมดที่ไม่ได้เกิดจากฐานกรอบของอิสลาม

นอกจากนั้น ปัจจัยที่ขว้างกั้นการรวมตัวกันและเอกภาพของอาหรับในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ก็คือความแตกต่างทางเศรษฐกิจและการเมืองในหมู่ประเทศอาหรับเอง แนวคิดเอกภาพอาหรับเริ่มจืดจางลงไปอีกจากการที่รัฐอาหรับต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากมหาอำนาจทั้งทางด้านการเมืองและการทหาร การเข้ามาแทรกแซงมากขึ้นของมหาอำนาจในภูมิภาคนับตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 ก่อให้เกิดความตึงเครียดทางการเมืองในหมู่รัฐอาหรับ สงครามอ่าวเปอร์เซียปี 1990-91 ที่อิรักบุกเข้ายึดคูเวต ยังผลให้ความแตกแยกระหว่างรัฐอาหรับยิ่งถ่างกว้างมากขึ้น

6.3. สังคมนิยมอาหรับ

ความหมายของคำว่า “สังคมนิยมอาหรับ” (Arab Socialism) ไม่ค่อยได้รับการอธิบายที่ชัดเจนมากนัก ในเบื้องต้นอาจตีความแบบสรุปว่าเป็นอุดมการณ์ที่แสดงถึงความปราถนาทางสังคมและเศรษฐกิจของลัทธินิยมนัซเซอร์ (Nasserism) ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของรัฐอิยิปต์ช่วงทศวรรษที่ 1950 ถึง 1960 และของลัทธิบา’อัท (Ba’athism) ของอิรักและซีเรียนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 มติมหาชนได้พัฒนาแพร่หลายในหมู่ชนชั้นกลางที่มีการศึกษา ตลอดรวมถึงกลุ่มต่อต้านรัฐส่วนใหญ่ในแต่ละประเทศว่า ความจำเป็นเร่งด่วนที่สุดของประเทศคือการได้รับเอกภาพแห่งชาติและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และรัฐก็ถือเป็นหัวจักรสำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายดังกล่าว หลังการปฏิวัติครั้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1950 และ 1960 แนวคิดนี้จึงกลายเป็นส่วนสำคัญของ “วาทกรรมทางการเมือง” ของผู้นำรัฐในรุ่นต่อ ๆ มา

สังคมนิยมในตะวันออกกลางนับเป็นส่วนที่ขยายออกมาจากอุดมการณ์ชาตินิยม โดยมีเป้าหมายที่จะรวบรวมอำนาจอิทธิพลของรัฐสมัยใหม่ โดยมีแนวคิดที่จะสร้างสังคมแห่งการมีส่วนร่วม เป้าหมายของสังคมนิยมอาหรับคือการสร้างจิตสำนึกทางสังคม มีความรับผิดชอบต่อสังคม และมุ่งอุทิศตนให้สังคมมากกว่าคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนตนหรือความจงรกภักดีต่อปัจเจกบุคคล

สังคมนิยมอาหรับพยายามกระตุ่นความกระตือรือร้นของมวลชนให้ทำตามเป้าหมายของอุดมการณ์โดยนำจริยธรรมทางสังคมที่หยั่งรากอยู่ในวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ และโดยการสร้างความคาดหวังและความปราถนาให้แก่พวกเขา สังคมนิยมในตะวันออกกลางนั้นมีอยู่ 2 ลักษณะ บางทีอาจปรากฏออกมาในรูปของการปฏิเสธระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตก ปฏิเสธการเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจของปัจเจกบุคคลและการแบ่งแยกชนชั้น แต่บางทีก็ปรากฏออกมาในรูปขบวนการที่ยึดหลักความเสมอภาคของมนุษย์ (egalitarian) ที่มุ่งขจัดความแตกต่างในเรื่องสถานะและความมั่งคั่ง อันเป็นการปูทางไปสู่การบูรณาการทางสังคมที่จำเป็นต่อการอยู่รอดของรัฐสมัยใหม่

สังคมนิยมอาหรับปฏิเสธการต่อสู้แย่งชิงระหว่างชนชั้น และประณามระบอบการปกครองก่อนหน้าว่าถูกครอบงำโดยระบบศักดินา ทุนนิยม และหน่วยงานตัวแทนของตะวันตก พวกเขาส่งเสริมความเป็นเอกภาพในทุกวิถีทาง และประณามฝ่ายค้าน (โดยไม่คำนึงถึงว่าฝ่ายค้านนั้นจะนำโดยพวกคอมมิวนิสต์ หรือประชาชนพลเรือนที่ไม่พอใจ) ว่าเป็นพวกบ่อนทำลายและหวังจะโค่นล้มอำนาจรัฐ

สังคมนิยมอาหรับ ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมโดยชนชั้นปกครองที่เป็นปัญญาชน ผู้ซึ่งจะต้อง (อย่างที่นัซเซอร์ได้กล่าวไว้) “สร้างโครงสร้างอันทรงพลังสำหรับมาตุภูมิของพวกเขาเอง นำประเทศของเขาไปสู่เป้าหมายปลายทางที่เฉพาะเจาะจง และให้ได้มาซึ่งความรอบรู้ในความหวังและความปราถนาของประชาชน”

สำหรับความแตกต่างระหว่างสังคมนิยมอาหรับกับลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) นัซเซอร์เองได้ตั้งข้อสังเกตในแถลงการณ์ ณ กรุงไคโร เมื่อปี 1962 ว่า " ข้าพเจ้ามักพูดอยู่เสมอว่า สังคมนิยมของเรามีความเหมาะสมต่อสภาพการณ์ของเรา เราไม่ได้ลอกเรียนการทดลองทางสังคมของโลกอื่น ๆ เราศึกษาพวกมันโดยปราศจากอคติหรือความคลั่งชาติ (chauvinism) แต่มันมีความแตกต่างพื้นฐานบางประการระหว่างสังคมนิยมแบบของเรากับสังคมนิยมแบบของมาร์กซ์และเลนิน ลัทธิมาร์กซ์และเลนินไม่ยอมรับศาสนา แต่เรายอมรับการมีอยู่ของพระเจ้าและเชื่อในศาสนา มาร์กซ์และเลนินสอนถึงการเปลี่ยนผ่านจากเผด็จการฝ่ายขวาไปสู่เผด็จการของชนชั้นกรรมาชีพ ซึ่งอย่างไรเสียก็เป็นเผด็จการของชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งอยู่ดี ในทางตรงข้าม เราไม่เชื่อว่าความเป็นเผด็จการจะต้องส่งผ่านจากชนชั้นหนึ่งไปยังอีกชนชั้นหนึ่ง เพราะนั่นจะก่อให้เกิดสงครามกลางเมือง พวกเรากำลังเปลี่ยนรัฐของเผด็จการ "กระฎุมพี" ฝ่ายขวาให้ไปสู่หนึ่งในความเป็นประชาธิปไตยของผู้คนทั้งหมด มาร์กซ์และเลนินเสนอแนะให้กำจัดชนชั้นที่แสวงหาประโยชน์ แต่เราแก้ปัญหาโดยปราศจากการนองเลือด เราเปิดโอกาสให้คนในชนชั้นดังกล่าวได้มีชีวิตที่เหมาะสมดีงามและมีเกียติยศศักดิ์ศรี มาร์กซ์และเลนินไม่เชื่อในการถือกรรมสิทธิ์ของภาคเอกชน แต่เราแยกระหว่างการถือครองเอกสิทธิ์ของภาคเอกชนที่กดขี่ขูดรีดกับไม่กดขี่ขูดรีด พวกเราต่อต้านเฉพาะประเภทแรกแต่ให้การส่งเสริมประเภทหลัง ท้ายที่สุด มาร์กซ์และเลนินกระตุ่นให้มีการโอนกรรมสิทธิ์การถือครองพื้นที่ทำการเกษตรมาเป็นของรัฐ แต่สังคมนิยมของเราไม่ใช่ เราเชื่อในการถือครองพื้นที่ทำการเกษตรโดยภาคเอกชนภายใต้กรอบของระบบสหกรณ์"

สังคมนิยมอาหรับจัดอยู่ในประเภทที่พิเศษ ดังนั้น การใช้คำว่า "สังคมนิยม" จึงให้ความหมายที่ไม่ตรงมากนัก เนื่องจากสังคมนิยมของโลกอาหรับอธิบายถึงเป้าหมายทางสังคมของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย (Modernization) เป็นสำคัญ

แนวคิดสังคมนิยมในโลกอาหรับนั้นมีความหลากหลาย อียิปต์สนับสนุนแนวคิดแบบนัซเซอร์ หรือ สังคมนิยมอาหรับ ส่วนซีเรียก็เผยแพร่สังคมนิยมแนวบา'อัท คนหลายกลุ่มในเลบานอนส่งเสริมแนวคิดสังคมนิยมแบบก้าวหน้า ในขณะที่สังคมนิยมตามแนวทางของอิสลามและมาร์กซ์ก็มีให้เห็นในกลุ่มคนเล็ก ๆ ทั่วทั้งตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีเป้าหมายที่เป็นสากลจักรวาล หรือ มากกว่าที่จะมองแค่พรมแดนแห่งชาติของตนเอง

ถึงแม้ว่า แนวคิดสังคมนิยมอาหรับจะได้รับการตอบรับอย่างดีในช่วงสั้น ๆ ในอิรัก และได้รับความนิยมในหมู่ปัญญาชนทั้งในจอร์แดนและเลบานอน อีกทั้ง นักชาตินิยมอาหรับยังสนับสนุนส่งเสริมแนวคิดสังคมนิยมตามแนวทางของนัซเซอร์ และทัศนะทางการเมืองของเขาเรื่องการสร้างเอกภาพ ซึ่งสามารถบรรลุความสำเร็จในหลาย ๆ ประเทศ แต่ก็ถือได้ว่าเป็นความสำเร็จในระดับที่ไม่สูงนัก

ในบรรดาสำนักคิดแนวสังคมนิยมอาหรับที่มีอยู่มากมายหลากหลาย มีเพียงพรรคสังคมนิยมบา'อัทที่มีหลักการชัดเจน กล่าวคือมีทัศนะเดียวกันกับลัทธิมาร์กซ์ในเรื่องชนชั้นทางสังคม อาศัยพรรคการเมืองเพื่อบรรลุถึงการปฏิวัติ ยอมรับแนวทางโลกวิสัย และพิจารณาให้การปรับ

โครงสร้างทางสังคมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการพัฒนา นักปรัชญาของบา'อัทอย่าง มิเชล อัฟลาค, ศอและห์ บิตาร์ (Salah Betar) และนูรุดดีน อตารี (Nuruddin Atari) เชื่อว่า อุดมการณ์ของพวกเขาเป็นต้นฉบับ ซึ่งจะตอบสนองต่อลักษณะทางจิตวิญญาณและสังคมของอาหรับ แถลงการณ์ดั้งเดิมครั้งแรกของหลักการบา'อัทถูกรวบรวมไว้ในรัฐธรรมนูญที่ผ่านการเห็นชอบจากสภาก่อตั้งของพรรคบา'อัทเมื่อวันที่ 17 เมษายน 1947 โครงการของพรรคจะตั้งอยู่บนหลักการ 3 อย่างคือ 1. เอกภาพ 2. อิสรภาพ 3. สังคมนิยม

สังคมนิยมตามอุดมการณ์ของพรรคบา'อัทถูกอธิบายว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของชาตินิยมอาหรับ เนื่องจากมันเป็นระบบความคิดที่ทำให้ประชาชนคนอาหรับเพิ่มการผลิตของพวกเขา สร้างศีลธรรมจรรยาของพวกเขา และเสริมความสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องในหมู่สมาชิกให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น โดยหลักการแล้ว พรรคบา'อัทเชื่อในการแบ่งปันความมั่งคั่งให้เท่าเทียมกัน การถือกรรมสิทธ์ของรัฐเหนืออุตสาหกรรมใหญ่ ๆ รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ และสาธารณูปโภค จำกัดการถือครองกรรมสิทธ์ที่ดินของภาคเอกชนบนพื้นฐานความสามารถของเจ้าของที่จะใช้ประโยชน์จากที่ดินของเขาอย่างเต็มที่ โดยปราศจากการขูดรีดแสวงประโยชน์จากผู้ใช้แรงงาน

โดยแก่นกลางของอุดมการณ์พรรคบา'อัทแล้ว สนับสนุนให้ผู้ใช้แรงงานมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโรงงาน โดยที่รัฐเป็นผู้ที่จัดสรรส่วนแบ่งของพวกเขาในผลกำไรที่เกิดขึ้น ตามแนวคิดของอัฟลาก สังคมนิยมของลัทธิบา'อัทจำกัดขอบเขตอยู่ในองค์กรทางเศรษฐกิจที่มีเป้าหมายในการแบ่งปันความมั่งคั่งในดินแดนอาหรับ และวางกรอบพื้นฐานทางเศรษฐกิจซึ่งจะประกันให้เกิดความเท่าเทียมและความยุติธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่ประชาชน

ส่วนสังคมนิยมแบบนัซเซอร์นั้น ปฏิเสธการต่อสู้แย่งชิงกันระหว่างชนชั้น ให้การยอมรับชนชั้นประฎุมพีจำนวนไม่มากเป็นเสมือน “ทุนนิยมแห่งชาติ” และพยายามเชื่อมโยงตนเองเข้ากับชนชั้นล่าง ทั้งชาวนาและกรรมกร ผ่านทางสหภาพสังคมนิยม (Socialist Union) ซึ่งเป็นองค์กรที่รวมตัวกันแบบหลอม ๆ ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของนัซเซอร์เอง

สังคมนิยมอาหรับของนัซเซอร์ปรากฎออกมาเต็มรูปแบบในปี 1961 ซึ่งเป็นการขยายผลมาจากการทำรัฐประหารของปี 1951 แต่พรรคบา'อัทพัฒนาทั้งแนวคิด หลักการ และองค์กรมาพร้อม ๆ กันนับจากช่วงต้นของศตวรรษที่ 1940 หลังจากนั้น พวกเขาถึงจะพยายามแสวงหาอำนาจ พรรคบา'อัทอ้างว่า นัซเซอร์ลอกเลียนแนวคิดชาตินิยมและสังคมนิยมหลายอย่างของตนเพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการขึ้นสู่ความเป็นผู้นำของโลกอาหรับ อย่างไรก็ตาม แนวคิดสังคมนิยมทั้งของพรรคบา'อัทและนัซเซอร์ ก็ไม่เพียงพอที่จะตอบสนองความต้องการที่ซับซ้อนมากขึ้นในสังคมอาหรับยุคใหม่

6.4. ระบอบกษัตริย์

ระบอบกษัตริย์เป็นรูปแบบการปกครองที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในตะวันออกกลาง ในปัจจุบัน นอกจากจอร์แดนและโมร็อกโกแล้ว ก็ยังมีระบอบกษัตริย์ให้เห็นตามดินแดนชายฝั่งตะวันตกของอ่าวเปอร์เซีย ไม่ว่าจะเป็นบาห์เรน คูเวต โอมาน กาตาร์ ซาอุดีอาระเบีย อบูดาบี ดูไบ ชาร์ญะฮ์ อัจมาน อุมมุลกอยวาน ราชอัลไคห์มะฮ์ และ ฟูไจเราะห์ รัฐส่วนหลังทั้ง 7 นี้ ได้รวมตัวกันก่อตั้งเป็นสหพันธรัฐที่เรียกว่า “สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์” ส่วน 5 รัฐแรกรวมกับสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ได้รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรความร่วมมือระดับภูมิภาคขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย” (GCC)

ในบริบทของตะวันออกกลาง การสืบสันตติวงศ์ตามกรอบแนวคิดแบบเทวสิทธิ์อย่างระบอบกษัตริย์ทั่วไปนั้น ถือว่าไม่มีความชอบธรรม ความจริงมีเพียงผู้ปกครอง 3 พระองค์เท่านั้นที่เรียกตนเองว่ากษัตริย์ คือในจอร์แดน โมร็อกโก และซาอุดีอาระเบีย เหตุเพราะผู้ปกครองเหล่านี้ต้องการได้รับการยอมรับนับถือจากมหาอำนาจเดิมอย่างอังกฤษและฝรั่งเศสมากกว่าที่ต้องการจะให้ประชาชนของพวกเขาเกิดความประทับใจ อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองส่วนใหญ่มักใช้ยศตำแหน่งอย่างอื่น เช่น “เชค” (หัวหน้าเผ่า ผู้อาวุโส พ่อเฒ่าที่ปกครองครอบครัว หัวหน้า) “อมีร” (หัวหน้า) “อิมาม” (ผู้นำ) เป็นต้น ซึ่งค่อนข้างจะสอดคล้องกับประเพณีท้องถิ่นของชาวอาหรับมากกว่า ส่วนการใช้คำราชาศัพท์นั้น มักก่อให้เกิดความรู้สึกกระดากใจ เพราะสำหรับมุสลิมอาหรับแล้ว ราชาศัพท์ควรใช้เฉพาะกับพระเจ้าเท่านั้น

1. อิสลามถูกใช้เป็นแหล่งที่มาแห่งความชอบธรรมที่สำคัญที่สุดของราชวงศ์กษัตริย์ต่างๆ เช่น กษัตริย์ฮัซซันที่ 2 แห่งโมร็อกโก ได้อ้างการสืบทอดประวัติต้นตระกูลของราชวงศ์ย้อนไปถึงความเกี่ยวดองทางสายเลือดกับศาสนทูตมุฮัมมัด โดยอ้างอิงถึงยุคปลายของศตวรรษที่ 8 ที่ อิดริส (Idris) หลานชายคนโตของเคาะลีฟะฮ์อาลี ได้เดินทางมาถึงโมร็อกโก ท่านได้รับการสนับสนุนที่นั่น และได้ก่อตั้งราชวงศ์ อิดริสิ (Idrisi dynasty) ขึ้น ส่วนกษัตริย์ฮุสเซนแห่งจอร์แดน ก็ออกมาอ้างในลักษณะเดียวกันว่า ตระกูลฮาชิไมต์ของพระองค์ แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของเผ่ากุรอยซ์ ซึ่งเป็นเผ่าที่ศาสนฑูตมุฮัมมัดสังกัดอยู่ ในขณะที่ตระกูลสะอูดแห่งซาอุดีอาระเบีย ก็ย้อนนับอดีตของต้นตระกูลกลับไปถึงเผ่าอัดนาน (Adnani Tribe) ซึ่งเป็นเผ่าของศาสนทูตมุฮัมมัดเช่นกัน

2. แหล่งที่มาแห่งความชอบธรรมที่สำคัญลำดับถัดมาคือเรื่องตระกูลและเผ่าพันธุ์ ตระกูลสะอูดของซาอุดีอาระเบีย ตระกูลศอบะฮ์ (Sabah) ของคูเวต และตระกูลเคาะลีฟะฮ์ของบาห์เรน ล้วนมีต้นสายมาจากเผ่าอุนัยซา (Unaiza) ซึ่งเป็นเผ่าที่อพยพมาจากทางตอนเหนือของซีเรีย แล้วเข้ามาอาศัยอยู่ในคาบสมุทรอาหรับเมื่อศตวรรษที่ 17 และ 18 แต่มีเพียงราชอาณาจักรซาอุดีอาระเบีย หรือ “Al-Mamalak al-Arabiyyah al-Saudiyyah” เท่านั้น ที่เรียกชื่อราชวงศ์ตามชื่อของบิดาผู้ก่อตั้งประเทศคือ อิบนุ สะอูด ราชตระกูลสะอูดประกอบไปด้วยสมาชิกที่เป็นเจ้าชายประมาณ 5,000 ถึง 7,500 พระองค์ (แม้ว่าสายการสืบทอดอำนาจจะจำกัดขอบเขตอยู่เฉพาะพระโอรสของกษัตริย์อับดุล อะซิซ อัล-สะอูด (ผู้ก่อตั้งประเทศ) ก็ตาม)

ด้วยเหตุนี้ การเมืองภายในระหว่างเจ้าชายต่างๆ จึงมีความเข้มข้นเผ็ดร้อนอยู่ตลอดเวลา ส่วนราชตระกูลอัล-ฏอนี (Al-Thani) ของกาตาร์นั้น ประกอบไปด้วยสมาชิกจำนวนมากถึงกว่า 2 แสนคน หรือคิดเป็น 1 ใน 5 ของประชากรทั้งหมดของกาตาร์ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่แปลก ที่บรรดาเจ้าชายของกาตาร์ทั้งหลาย จะดึงประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาเป็นพันธมิตร เพื่อต่อกรกับเจ้าชายของอีกฝ่ายหนึ่ง

อัตลักษณ์ของเผ่ายังคงเป็นปัจจัยสำคัญของการเมืองระหว่างรัฐอีกด้วย การจะผูกมิตรหรือเป็นศัตรูกับใคร ต้องคำนึงถึงความสำเร็จในอนาคตข้างหน้ามากพอ ๆ กับการคำนึงถึงความทรงจำในอดีต ยกตัวอย่างเช่น จนกระทั่งขณะนี้ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ก็มีแค่ตัวแทนระดับอุปทูตอยู่ในโอมาน ส่วนโอมานก็ไม่มีตัวแทนทางการทูตประจำอยู่เลยในสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ทั้งนี้เป็นเพราะสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์เคยถูกพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งของโอมาน เช่นเดียวกันกับกรณีของอบูดาบีที่อ้างสิทธิเหนือรัฐดูไบ และกรณีของบาห์เรนที่อ้างสิทธิเหนือกาตาร์ ซึ่งก่อให้เกิดความหวาดระแวงที่ยังคงค้างคาอยู่ในใจของแต่ละฝ่าย

ตระกูลฮาชิไมต์เคยเป็นผู้พิทักษ์ศาสนสถานอันประเสริฐในมักกะฮ์นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 10 แต่ในปี 1925 อับดุล อะซิซ อัล-สะอูด ได้โค่นล้มราชวงศ์ฮาชิไมต์ ของกษัตริย์ ชารีฟ ฮุสเซน ลง นับตั้งแต่ปี 1986 กษัตริย์ฟาฮัดแห่งซาอุดีอาระเบีย ได้เรียกพระองค์ว่าเป็น “ข้ารับใช้แห่งศาสนสถานอันประเสริฐ” (Servant of the Holy Places: Khadim al-Haramain) ในขณะที่โอรสองค์ใหญ่ของกษัตริย์ ชารีฟ ฮุสเซน หรือกษัตริย์ ฮุสเซน แห่งจอร์แดน ก็มีการรื้อฟื้นชื่อบรรพบุรุษของตระกูล และชอบที่จะถูกเรียกพระองค์เองว่า ชารีฟ ฮุสเซน ฉะนั้น ความไม่ไว้เนื้อเชื่อใจระหว่าง 2 ตระกูลอันเกิดจากความทรงจำในอดีตจึงยังคงคั่งค้างอยู่อย่างมิเสื่อมคลาย

3. ความชอบธรรมทางการเมือง (ซึ่งมีความสำคัญที่สุดในช่วงสถานการณ์ปกติ) ถือเป็นปัจจัยลำดับที่สาม ซึ่งเป็นความชอบธรรมของผลงานการปฏิบัติของผู้ปกครองมากกว่าจะเป็นลักษณะ “การเป็นตัวแทนแห่งตน” (representation) ของประชาชนพลเมือง กล่าวคือความชอบธรรมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในรูปแบบ “ประชาธิปไตยทะเลทราย” (desert democracy) หรือการที่ประชาชนทุกคนจะได้รับการประกันในการเข้าถึงผู้ปกครองของพวกเขาโดยตรงเป็นการส่วนตัว แล้วนำปัญหาขึ้นทูลเกล้า เพื่อแสวงหาการแก้ไขช่วยเหลืออย่างเป็นกันเอง

พระราชกฤษฎีกา (Nizams) ของกษัตริย์ที่สอดคล้องกับกฎหมายชาริอะฮ์อย่างเคร่งครัด ถือเป็นกฎหมายของแผ่นดิน การริเริ่มที่จะสอดใส่สิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไว้ในรัฐธรรมนูญขั้นพื้นฐานยังมีให้เห็นไม่มากนัก อย่างไรก็ตาม คูเวตได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 1962 สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ประกาศใช้เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 1971 กาตาร์ประกาศใช้เมื่อวันที่ 2 เมษายน 1972 ซึ่งมีการแก้ไขปรับปรุงเมื่อวันที่ 22 เมษายน ในปีเดียวกัน ส่วนบาห์เรนนั้นประกาศใช้รัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 6 ธันวาคม 1972 รัฐธรรมนูญของคูเวตและบาห์เรนนั้นมีผลบังคับใช้ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่สำหรับของกาตาร์และสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ยังคงอ้างอิงถึงรัฐธรรมนูญว่าเป็นฉบับชั่วคราว

การสืบทอดราชบัลลังก์ของราชวงศ์กษัตริย์ทั้ง 14 ราชวงศ์ในตะวันออกกลาง ถือเป็นประเด็นสำคัญที่หลายฝ่ายให้ความสนใจ กษัตริย์ฮุสเซนแห่งจอร์แดนนับเป็นกษัตริย์ที่ครองราชอย่างยาวนานที่สุดถึง 42 ปี ก่อนจะสิ้นพระชนม์ด้วยโรคมะเร็ง และส่งมอบอำนาจต่อไปให้แก่พระโอรสของพระองค์เองอย่างราบรื่น ในซาอุดีอาระเบีย แม้จะมีการสืบทอดราชบัลลังก์จากกษัตริย์ฟาฮัดไปสู่กษัตริย์อับดุลลอฮ์ แต่การเมืองภายในก็ยังไม่มีความมั่นคงแน่นอน เพราะการปกครองของกษัตริย์องค์ใหม่คงอยู่ได้ไม่ยืนยาวมากนักอันเนื่องมาจากการที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ในวัยที่ชรามาก ในโอมานนั้นสุลต่าน Qaboos ยังมิได้เข้าพิธีอภิเษกสมรส ในรัฐชาร์ญะฮ์ เชคสุลต่าน อัล-กอซิมี (Sheikh Sultan-Qassimi) ถูกโค่นราชบัลลังก์ชั่วคราวโดยพระอนุชาของพระองค์เมื่อ ปี 1987 ในปลายปี 1995 ผู้ปกครองของกาตาร์ถูกโค่นราชบัลลังก์โดยเชค ฮามัด อัล-ฏอนี (Sheikh Hamad al-Thani) ซึ่งเป็นโอรสของพระองค์เอง

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา ระบอบกษัตริย์มักถูกท้าทายโดยพลังอำนาจของกลุ่มนิยมแนวทางอิสลามและพลังแห่งการเรียกร้องประชาธิปไตย แม้พลังทั้ง 2 ดังกล่าวจะมีการเรียกร้องที่ต่างกันบางประการ แต่พวกเขาทั้งหมดก็เห็นพ้องต้องกันถึงความไม่เหมาะสมของระบบการสืบทอดอำนาจทางสายเลือด พลังท้าทายดังกล่าวถือเป็นภัยคุกคามต่อบรรดาระบอบกษัตริย์ในตะวันออกกลางทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้ปกครองต้องหาทางหยุดยั้งกระแสต่อต้าน โดยพยายามริเริ่มระบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับหนึ่ง เช่นในปี 1989 จอร์แดนได้จัดให้มีการเลือกตั้งเป็นครั้งแรกในรอบ 22 ปี คูเวตจัดให้มีการเลือกตั้งหลังจากที่สามารถหลุดออกมาจากการยึดครองของอิรัก ซาอุดีอาระเบียจัดให้มีการเลือกตั้งเทศบาลระดับท้องถิ่นขึ้นเป็นครั้งแรกในปี 2005 อย่างไรก็ตาม ประเทศที่ใช้ระบอบกษัตริย์ในตะวันออกกลางส่วนใหญ่ก็จัดให้มี “สภาที่ปรึกษา” (Majlis as-Shura) ซึ่งได้มาจากการแต่งตั้งมากกว่าการเลือกตั้ง และอำนาจของสภาฯ ก็คือพิจารณาประเด็นเล็กๆน้อยๆที่สถาบันกษัตริย์พอจะอนุญาตให้ได้ มิใช่เป็นคณะที่จะมากำหนดกฎหมายให้มีผลบังคับใช้ แม้กระนั้นก็ตาม กระแสการต่อต้านระบอบกษัตริย์ที่เพิ่มมากยิ่งขึ้น ทำให้ผู้ปกครองของหลายประเทศในตะวันออกกลาง เริ่มหันมาพิจารณาถึงแนวทางการปฏิรูป เพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครองอย่างจริงจังและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

6.5. ความขัดแย้งอันเกิดจากทรัพยากรน้ำ

น้ำ (ซึ่งในคัมภีร์ของหลายศาสนาในตะวันออกกลางถือว่าเป็นของขวัญอันล้ำค่าที่พระเจ้าได้ประทานให้แก่มนุษยชาติ) เป็นทรัพยากรที่มีอยู่ทั่วทุกหนแห่ง มีค่าต่อการดำรงชีวิต ทำให้มนุษย์มีสุขภาวะที่ดี และก่อให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม น้ำสะอาดในทั่วทุกมุมโลกปัจจุบันก็ลดน้อยลงอย่างมากทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณ ด้วยเหตุนี้ หลายฝ่ายจึงมองว่า แหล่งน้ำสะอาดจะกลายเป็นจุดสนใจในฐานะที่เป็นปัจจัยที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองอย่างรุนแรงได้ในทศวรรษข้างหน้า และอาจเป็นสาเหตุที่มาของความขัดแย้งกันทางการทหารในศตวรรษที่ 21 อัตราการเติบโตของจำนวนประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นและความต้องการน้ำของมนุษย์ที่เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าทุก ๆ 21 ปี ก่อให้เกิดความกังวลและความตึงเครียดขึ้นในหมู่รัฐต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตะวันออกกลางซึ่งเป็นภูมิภาคที่ขาดแคลนทรัพยากรน้ำอยู่แล้ว

ถึงแม้ว่า ปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรน้ำจะไม่ใช่ปัจจัยเดียวที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง แต่มันก็เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานสำคัญที่เกี่ยวโยงกับประเด็นทางการเมืองอื่น ๆ การพึ่งพาทรัพยากรน้ำและระบบการส่งจ่ายแบ่งปันที่กระทำโดยรัฐต่าง ๆ ในตะวันออกกลางมักนำไปสู่ความขัดแย้งดังที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วหลาย ๆ ครั้งในลุ่มแม่น้ำจอร์แดน และลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติส

ลุ่มแม่น้ำจอร์แดนเป็นหุบเขาที่ยื่นยาวออกไปในตอนกลางของตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นที่ที่มีการแย้งชิงเพื่อการเข้าถึงแหล่งน้ำมากที่สุดแห่งหนึ่งในโลก สี่ประเทศที่แม่น้ำจอร์แดนไหลผ่าน ซึ่งแต่ละประเทศต่างพึ่งพาแหล่งน้ำนี้คือ อิสราเอล จอร์แดน ซีเรีย และเลบานอน แม่น้ำจอร์แดนไหลผ่านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเลบานอน ผ่านทางตะวันตกเฉียงใต้ของซีเรีย และทางตอนเหนือของอิสราเอล แล้วไหลเข้ามาตามแนวหุบเขาของจอร์แดน ก่อนที่จะไหลออกไปที่ทะเลตาย (Dead Sea) รวมระยะทางการไหลประมาณ 320 กิโลเมตร สาขาของแม่น้ำที่ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำจอร์แดนคือ แม่น้ำเดน (Dan), ฮัซบานี (Hasbani) และ เบนยิอัส (Banyias) ต้นสายของแม่น้ำฮัซบานีเริ่มที่ซีเรีย และบางส่วนไหลเข้าไปในเลบานอน ส่วนแม่น้ำเดนและเบนยิอัสมีต้นสายมาจากที่ราบสูงโกราน (ซึ่งถูกยึดครองโดยอิสราเอลตั้งแต่ปี 1967 และผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอิสราเอลในปี 1981) ก่อนที่จะไหลเข้าไปบรรจบกับแม่น้ำจอร์แดนในทางตอนเหนือของอิสราเอล แม่น้ำทั้ง 3 สาขาไหลมาบรรจบกันที่หุบเขาของทะเลสาบฮูลา (Lake Hula) ก่อนจะมาบรรจบกันเป็นแม่น้ำจอร์แดน แต่น้ำจำนวนหนึ่งดังกล่าวนี้ก็ไหลเข้าไปค้างอยู่ในทะเลกาลิลี (Galilee) เลบานอนและซีเรียถือเป็นประเทศต้นน้ำ ส่วนอิสราเอลเป็นประเทศที่กระแสน้ำไหลผ่านก่อนที่จะลงไปถึงจอร์แดน ฉะนั้น อิสราเอลและจอร์แดนจึงเป็นประเทศที่ต้องพึ่งพาน้ำจากแม่น้ำจอร์แดนอย่างมาก

ในปี 1916 องค์กรไซออนิสต์สากล ได้ยืนกรานให้มีการจัดระบบแม่น้ำจอร์แดน รวมถึงในปาเลสไตน์และแม่น้ำลิตานี (Litani River) อันเป็นการวาดเส้นแบ่งเขตพรมแดนของตนเอง ทันทีหลังจากที่มีการก่อตั้งรัฐในปี 1948 อิสราเอลได้ใช้น้ำส่วนใหญ่จากการเปลี่ยนเส้นทางการไหลของน้ำในแม่น้ำจอร์แดน อิสราเอลได้เริ่มดำเนินการโครงการน้ำแห่งชาติ โดยการเปลี่ยนเส้นทางการไหลของน้ำจากทะเลกาลิลีไปลงที่เมือง Rosh Haayin ใกล้กับกรุงเทล อวีฟ (ซึ่งถูกปิดลงไปในปี 1990) นอกจากนั้น อิสราเอลยังได้สร้างท่อส่งน้ำขนาดใหญ่เพื่อส่งน้ำเข้าไปใน

ทะเลทรายเนเกฟ (Negev desert) ซึ่งถูกมองจากรัฐอื่น ๆ ว่าเป็นนโยบายการขยายดินแดนที่ก้าวร้าว อันทำให้เกิดการปะทะกันกับซีเรียตามแนวพรมแดน ในปี 1967 อิสราเอลได้ทำสงครามกับอียิปต์และซีเรีย ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความพยายามของอาหรับที่จะผันน้ำของแม่น้ำจอร์แดนเข้าไปในดินแดนของอาหรับ อิสราเอลจึงได้เข้ายึดครองดินแดนชายฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจอร์แดน (West Bank) และที่ราบสูงโกราน การยึดครองพื้นที่เหล่านี้ ทำให้อิสราเอลสามารถควบคุมทะเลกาลิลีและแม่น้ำเบนยิอัสได้ ฉะนั้น น้ำที่อิสราเอลใช้บริโภคส่วนใหญ่จึงมาจากแหล่งน้ำที่มีต้นสายมาจากดินแดนภายใต้การยึดครอง ว่ากันว่า 2 ใน 3 ของแอ่งน้ำที่อิสราเอลต้องพึ่งพาอย่างมากอยู่ในเวสต์แบงก์ อิสราเอลเองเปิดเผยว่า ปริมาณน้ำที่ประเทศจำเป็นต้องใช้ประมาณร้อยละ 25 ถึง 40 เป็นน้ำที่มาจากเวสต์แบงก์ ด้วยเหตุนี้ สนธิสัญญาสันติภาพระหว่างอิสราเอลกับพีเอลโอของปี 1993 (Israel-PLO accord) จึงมีการระบุถึงประเด็นปัญหาเรื่องการจัดสรรทัพยากรน้ำที่จะต้องทำการเจรจาตกลงกันรวมอยู่ด้วย

เช่นเดียวกับอิสราเอล จอร์แดนต้องเผชิญกับสภาพการขาดแคลนน้ำอย่างหนัก ทั้งนี้จอร์แดนก็ใช้น้ำจากแหล่งแม่น้ำเดียวกันกับอิสราเอลและซีเรีย แต่จอร์แดนรู้สึกว่าการแบ่งสรรปันน้ำตั้งอยู่บนเงื่อนไขที่ไม่เอื้อประโยชน์ให้ตนเองมากนัก จอร์แดนรู้สึกว่าตนเองถูกเอาเปรียบจากแผนของซีเรียที่จะผันน้ำประมาณร้อยละ 40 จากแม่น้ำยัรมูกมาทำระบบชลประทานของตนเอง ซึ่งจะทำให้ระดับความเค็มของน้ำเพิ่มขึ้นในแม่น้ำยัรมูกและแม่น้ำจอร์แดนส่วนล่าง อันไม่เป็นผลดีต่อจอร์แดน ฉะนั้น เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำ จอร์แดนจึงได้ลงนามข้อตกลงกับอิรักเพื่อรับประกันว่าจะได้รับน้ำจากแม่น้ำยูเฟรติส

ลุ่มแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติสนั้นประกอบไปด้วย 4 รัฐคือ ตุรกี ซีเรีย อิรัก และอิหร่าน ซึ่งแต่ละประเทศก็จัดทำแผนเพื่อใช้ประโยชน์จากแม่น้ำดังกล่าว รวมถึงแม่น้ำสาขาย่อยอื่น ๆ เพื่อการชลประทาน และโครงการทำเขื่อนขนาดใหญ่ เขื่อนที่ใหญ่ที่สุดคือโครงการอนาโตเลีย (Anatolia Project) ของตุรกี ซึ่งเป็นประเทศต้นน้ำของแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือว่า หากเขื่อนดังกล่าวสร้างขึ้นจนเสร็จสมบูรณ์ อาจส่งผลให้การไหลของน้ำจากแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติสลดน้อยลง นอกจากนั้น ยังมีปัญหาความขัดแย้งที่เกี่ยวกับแม่น้ำโอรอนเตส (Orontes River) ซึ่งมีซีเรียเป็นประเทศต้นน้ำ การทำโครงการชลประทานของซีเรียทำให้ปริมาณการไหลของน้ำเข้าไปในแควนฮาไต (Hatay Province) ของตุรกีน้อยลง (ซีเรียอ้างว่าแควนฮาไตเป็นพื้นที่ของตน)

ต้นน้ำของแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส (ตลอดรวมถึงแม่น้ำสายย่อยต่าง ๆ ของยูเฟรติส) อยู่ในตุรกี ทำให้ทรัพยากรน้ำของประเทศนี้มีมากมายเพียงพอ แต่กลับมีการแบ่งสันปันส่วนกันอย่างไม่สม่ำเสมอ ตุรกีเองได้ใช้ประโยชน์ 1 ใน 3 ของน้ำจากแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส เพื่อที่จะผลิตพลังงานราคาถูก ตุรกีได้ดำเนินโครงการพลังน้ำมากหมายหลายแห่ง นอกจากนั้น ยังมีโครงการอื่น ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อใช้พลังน้ำของแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติสในการผลิตที่ทันสมัยและเพื่อการชลประทาน ซึ่งสร้างความขุ่นเขืองให้แก่ประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่ตอนล่างอย่างซีเรียและ

อิรัก เนื่องจากการไหลของน้ำในอัตราที่ลดลงจะไปทำลายโครงการด้านพลังงานและเกษตรกรรมของพวกเขาอย่างมาก

ปัญหาเรื่องน้ำที่เกิดขึ้น ทำให้ปัญหาความมั่นคงทางพรมแดนของตุรกีที่มีอยู่แต่เดิมแล้วยิ่งตึงเครียดเพิ่มขึ้นไปอีก นั่นคือปัญหาเรื่องการก่อกบฏของชาวเคิร์ด โดยที่รัฐเพื่อนบ้านที่เสียผลประโยชน์จากการกระทำของตุรกี ได้ให้การสนับสนุนอย่างลับ ๆ ต่อการเคลื่อนไหวของกลุ่มกบฏชาวเคิร์ด ทำให้ความสัมพันธ์ระดับทวิภาคีระหว่างตุรกีและซีเรียไม่ค่อยดีนัก ซีเรียสนับสนุนกลุ่มต่อต้านในตุรกี และอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือแคว้นฮาไต เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้ตุรกีไม่รีบร้อนที่จะอ่อนข้อยินยอมในประเด็นปัญหาเรื่องทรัพยากรน้ำ เพราะตุรกีคิดว่ามันจะเป็นข้อต่อรองได้เป็นอย่างดีในเวทีการเจรจากับซีเรีย

ส่วนอิรักนั้น แม้จะมีทรัพยากรน้ำค่อนข้างมาก แต่ก็ต้องประสบปัญหาเรื่องคุณภาพของน้ำ ปัญหาการบริหารจัดการน้ำและระดับความเค็มของดินนับเป็นอุปสรรคอย่างมากต่อโครงการชลประทานของอิรัก นอกจากนั้น อิรักยังต้องเผชิญกับปัญหาภัยแล้งและน้ำท่วมที่มักเกิดขึ้นบ่อยครั้ง อันเป็นผลมาจากความไม่แน่นอนของการไหลของน้ำในแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติส อิรักเชื่อว่าผลจากการสร้างเขื่อนของโครงการอนาโตเลียและโครงการไฮดรอลิกของซีเรียจะทำให้การไหลของน้ำในแม่น้ำยูเฟรติสลดน้อยลง ในส่วนคุณภาพของน้ำนั้น ปรากฏว่ามีสารคลอรีนและยาปราบสตรูพืชเจือปนอยู่ในน้ำที่มาจากต้นสายอย่างมาก เพื่อที่จะแก้ปัญหาในเรื่องระดับความเค็มของน้ำ อิรักจึงมีโครงการ (ยุคก่อนที่จะเกิดสงครามอิรักปี 2003) ที่จะสร้างแม่น้ำสายที่ 3 ที่มีความยาว 565 กิโลเมตรระหว่างแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส

6.6. ความขัดแย้งเรื่องเขตพรมแดนในคาบสมุทรอาหรับ

ก่อนยุคที่จะมีการค้นพบน้ำมัน บรรดารัฐต่าง ๆ ในอ่าวเปอร์เซียยังไม่ค่อยมีการแบ่งเขตปักแดนกันมากนัก สมาชิกของเผ่าอาหรับให้ความจงรักภักดีต่อเผ่าพันธุ์หรือผู้นำของตนเอง พวกเขาเร่ร่อนเดินทางตัดข้ามทะเลทรายอาหรับไปทั่วตามความจำเป็นในการยังชีพโดยการเลี้ยงสัตว์ เขตพรมแดนอย่างเป็นทางการไม่ได้มีความหมายอะไรมากนัก กรอบแนวคิดในเรื่องการให้ความจงรักภักดีต่อสถาบันทางการเมืองเหมือนอย่างปัจจุบันยังไม่เกิดขึ้น อำนาจส่วนใหญ่ที่ถูกจัดตั้งขึ้นยังจำกัดขอบเขตอยู่แต่เฉพาะตามเมืองท่าและแหล่งน้ำกลางทะเลทราย (Oases) การกำหนดเขตพรมแดนเพิ่งเริ่มมีขึ้นเมื่อมีการลงนามในการให้สัมปทานน้ำมันครั้งแรกในช่วงทศวรรษที่ 1930

จักรวรรดิอังกฤษได้พัฒนาเขตชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของคาบสมุทรอาหรับ ทั้งนี้ก็เพื่อประกันถึงความมั่นคงปลอดภัยของเส้นทางการเดินเรือไปยังอินเดียและอิหร่าน ทางการอังกฤษได้ใช้อำนาจผูกขาดดำเนินนโยบาย “แบ่งแยกแล้วปกครอง” โดยใช้วิธีกำหนดเขตพรมแดนของรัฐที่อยู่ภายใต้การอารักขาตามอำเภอใจ แต่ไม่ได้ขีดเส้นแบ่งเขตให้มีความชัดเจนแน่นอน เพื่อที่ว่ามันจะก่อให้เกิดความขัดแย้งและการอ้างสิทธิเหนือดินแดนในหมู่ชนชั้นปกครองของแต่ละรัฐในคาบสมุทรอาหรับ เมื่อเกิดภาวะเช่นนี้ก็จะทำให้อังกฤษสามารถปกครองดินแดนเหล่านี้ได้ง่าย เพราะรัฐอาหรับต่างฝ่ายต่างก็จำเป็นต้องพึ่งพิงอำนาจอิทธิพลของอังกฤษเพื่อต่อกรกับฝ่ายตรงข้าม สภาพการณ์เช่นนี้ดำเนินเรื่อยไปจนกระทั่งจบครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20 หลังจากนั้นจึงมีพัฒนาการที่สำคัญเกิดขึ้น นั้นคือการทยอยกันได้รับเอกราชของรัฐต่าง ๆ ในคาบสมุทรอาหรับ และการเข้ามาของบริษัทน้ำมันของสหรัฐฯ ในภูมิภาค (ในยุคนั้น ความสนใจของสหรัฐฯ อยู่ที่การทำธุรกิจการค้าเป็นหลัก) หลังจากที่รัฐต่าง ๆ ทยอยกันประกาศเอกราชในช่วงทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ประเด็นปัญหาการอ้างสิทธิเหนือพรมแดนจึงเริ่มปรากฏให้เห็นทันที

อิหร่านมักอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือประเทศบาห์เรนโดยอิงประวัติศาสตร์ในช่วงศตวรรษที่ 17 ที่อิหร่านพ่ายแพ้ให้แก่โปรตุเกส ยังผลให้อิหร่านต้องสูญสียหมู่เกาะบาห์เรนไปตระกูลเคาะลีฟะฮ์ ซึ่งปกครองบาห์เรนมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ได้ขับไล่อำนาจของอิหร่านออกไปในปี 1780 กษัตริย์ชาห์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ปาห์เลวีแห่งอิหร่าน ได้ยกประเด็นการอ้างสิทธิเหนือประเทศบาห์เรนขึ้นมาพูดคุยอีกครั้งเมื่ออังกฤษได้ถอนตัวออกไปจากพื้นที่ด้านตะวันออกของคลองสุเอซ แต่ท้ายที่สุดพระองค์ก็ต้องเลิกล้มการเรียกร้องหลังจากผลของการทำประชามติที่สนับสนุนโดยสหประชาชาติเผยออกมาว่า ประชาชนชาวบาห์เรนส่วนใหญ่ต้องการแยกดินแดนเป็นรัฐเอกราช หลังการปฏิวัติอิหร่าน บรรดาผู้นำศาสนาได้ออกมาอ้างสิทธิอีกครั้งโดยให้เหตุผลว่าชาวบาห์เรนส่วนใหญ่เป็นมุสลิมสายชีอะฮ์ อย่างไรก็ตาม ผู้นำอิหร่านรุ่นหลังได้ยกเลิกการอ้างสิทธิไป ในทางตรงข้าม กลับพยายามสถาปนาความสัมพันธ์อันดีกับบาห์เรนนับจากนั้นเป็นต้นมา

ในปี 1971 กองกำลังอิหร่านได้ลุกคืบเข้าไปยึดครองเกาะอบู มูซา (Abu Musa) เกาะตุนบฺ กุบรอ (Tunb al-Kubra) และเกาะตุนบฺ อัส-ซุกรอ (Tunb as-Sughra) ซึ่งตั้งอยู่ปากอ่าวเปอร์เซียระหว่างอิหร่านกับสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ (UAE) อิหร่านได้อ้างสิทธิทางประวัติศาสตร์เหนือหมู่เกาะเหล่านี้ การกระทำของอิหร่านสร้างความเจ็บแค้นให้ UAE อย่างมาก เพราะ UAE ถือว่าตนเองมีความชอบธรรมในการปกครองเกาะเหล่านี้จากการที่อังกฤษมอบโอนเกาะ อบู มูซาให้รัฐ ซัรญะฮ์ (Sharjah) และมอบสองเกาะที่เหลือให้รัฐ ราช อัล-กอยมะฮ์ (Ras al-Khaymah) ในช่วงปลายปี 1992 อิหร่านและรัฐซัรญะฮ์ได้บรรลุข้อตกลงที่จะใช้วิธีเจรจาแก้ไขปัญหาระหว่างกัน แต่จนกระทั่งถึงปี 1994 ก็ยังไม่มีความก้าวหน้าในการแก้ไขปัญหาใด ๆ จน UAE ต้องประกาศเจตนาที่จะส่งมอบประเด็นปัญหาไปให้ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศเป็นผู้ตัดสิน ในเดือนมีนาคม 1996 ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองประเทศกลับมาตึงเครียดอีกครั้งเมื่ออิหร่านได้เปิดสนามบินที่เกาะอบู มูซา และอีก 1 เดือนต่อมาอิหร่านได้สร้างสถานีไฟฟ้าขึ้นที่เกาะตุนบฺ กุบรอ และเกาะตุนบฺ อัส-ซุกรอ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะมีการฟื้นฟูการเจรจาระหว่างกันอีกสองครั้งทั้งในปี 1977 และ 1999 แต่ก็ไม่มีอะไรคืบหน้ามากนัก เมื่อสงครามอิรักในปี 2003 ปะทุขึ้น ประเด็นความขัดแย้งเรื่องดินแดนระหว่าง UAE กับอิหร่านจึงหยุดนิ่งไปโดยปริยาย

ประเด็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างกาตาร์กับบาห์เรนอยู่ที่การอ้างสิทธิเหนือเกาะฮาวาร์ (Hawar Island) ซึ่งตั้งอยู่ห่างชายฝั่งทะเลของกาตาร์ประมาณเกือบสองไมล์ พื้นที่ซูบาเราะห์ (Zubarah) ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของคาบสมุทรกาตาร์ และแนวหินปะการัง Fasht al Dibal และ Oital al-Jardah ซึ่งตั้งอยู่ในน่านน้ำระหว่างประเทศของทั้งสอง การอ้างสิทธิของบาห์เรนเหนือดินแดนดังกล่าวเหล่านี้มักถูกโต้แย้งจากกาตาร์ตั้งแต่ทั้งสองประเทศยังไม่ได้รับเอกราชเสียอีก แม้ว่าจะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาโดยการเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ยของซาอุดีอาระเบียและการประนีประนอมภายใต้กรอบความร่วมมือของสภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย (GCC) แต่ปัญหาก็ยังไม่สามารถลงเอยได้แต่อย่างใด ในเดือนธันวาคม 1990 ประเทศทั้งสองได้ตกลงกันให้กษัตริย์ฟาฮัดแห่งซาอุดีอาระเบียเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ยความขัดแย้งภายใต้กรอบเวลาจนถึงเดือนพฤษภาคม 1991 แต่หากปัญหาไม่สามารถคลี่คลายลงภายในกรอบเวลาที่กำหนด เรื่องก็จะถูกส่งต่อไปให้ “ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ” (International Court of Justice: ICJ) เมื่อซาอุดีอาระเบียส่งเรื่องถึง ICJ เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 1991 กาตาร์จึงร้องขอให้ศาลสนับสนุนการอ้างสิทธิอธิปไตยเหนือหมู่เกาะ แนวหินปะการัง พรมแดนชายฝั่ง ชั้นหินที่ยื่นออกมาจากหน้าผา และน่านน้ำทางทะเลของตน ซึ่งสอดคล้องกับข้อบัญญัติของกฎหมายระหว่างประเทศ ฝ่ายบาห์เรนได้ยื่นเรื่องคัดค้านต่อการอ้างสิทธิดังกล่าว พร้อมทั้งตอบโต้ว่า ICJ ควรพิจารณาประเด็นปัญหาเรื่องน่านน้ำในทะเลและพรมแดนให้กว้างกว่านี้ โดยให้ทั้ง 2 ฝ่ายมีตัวแทนในการเจรจาแก้ไขปัญหาที่กรุงเฮก (Hague) ด้วยกัน

หลังจากที่มีการต่อสู้กันในชั้นศาลมานานนับ 10 ปี ในปี 2001 ศาลโลกจึงตัดสินว่าให้หมู่เกาะฮาวาร์ตกเป็นของบาห์เรน โดยปฏิเสธการอ้างสิทธิของกาตาร์ที่เคยปกครองเกาะนี้มา

หลายทศวรรษก่อนหน้านี้ ในขณะเดียวกัน ศาลก็ปฏิเสธการอ้างสิทธิทางประวัติศาสตร์ของบาห์เรนในการครอบครองดินแดนซูบาเราะห์ ซึ่งเป็นที่ที่ผู้ปกครองบาห์เรนเคยอาศัยอยู่เป็นเวลานานกว่า 200 ปีที่แล้ว ฉะนั้น กาตาร์จึงได้รับมอบสองเกาะเล็ก ๆ และมีสิทธิเดินเรือผ่านน่านน้ำที่แยกเกาะฮาวาร์ออกจากเกาะอื่น ๆ ของบาห์เรนได้อย่างไม่มีข้อจำกัด ประเทศทั้งสองให้การยอมรับต่อการตัดสินของศาลโลกเพื่อสร้างความสุขสงบให้เกิดขึ้นในภูมิภาค

ในปี 1990 กองกำลังอิรักภายใต้การนำของซัดดัม ฮุสเซนได้บุกเข้าไปยึดครองคูเวต โดยอ้างว่าดินแดนคูเวตเป็นอาณาเขตของอิรักตั้งแต่สมัยการปกครองของอาณาจักรออตโตมาน ทั้งนี้ ออตโตมานได้ปกครองคูเวตแบบหลอม ๆ ในช่วงปลายของศตวรรษที่ 19 ก่อนที่จะตกไปเป็นดินแดนภายใต้การอารักขาของอังกฤษในปี 1899 ในปี 1932 อิรักได้ยอมรับพรมแดนของคูเวตอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งมีการปักปันเขตพรมแดนระหว่างกันก่อนหน้านี้โดยอังกฤษ ในปี 1961 หลังจากที่คูเวตได้รับเอกราชและการถอนตัวของกองทัพอังกฤษ อิรักจึงกลับมาอ้างสิทธิเหนือคูเวตอีกครั้งโดยยืนอยู่บนฐานที่ว่าคูเวตอยู่ภายใต้เขตปกครองของแคว้นบัศเราะห์ในยุคของอาณาจักรออตโตมาน ด้วยเหตุนี้ กองทัพอังกฤษจึงย้อนเข้ามาคุ่มครองคูเวตอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม กองกำลังร่วมที่นำโดยซาอุดีอาระเบียจำนวนกว่า 3000 นาย จากชาติสมาชิกของสันนิบาติอาหรับที่สนับสนุนจุดยืนของคูเวต ก็ได้เข้ามาแทนที่กองทัพอังกฤษในท้ายที่สุด

ประเด็นปัญหาเรื่องพรมแดนปะทุขึ้นอีกครั้งเมื่อพรรคบา'อัทได้ขึ้นครองอำนาจในอิรักหลังการปฏวัติปี 1963 รัฐบาลใหม่ให้การยอมรับอำนาจอธิปไตยของคูเวตอย่างเป็นทางการตลอดจนเขตพรมแดนที่อิรักเคยให้การยอมรับในปี 1932 แต่ในปี 1973 อิรักก็กลับมาอ้างสิทธิเหนือดินแดนบูบิยัน (Bubiyan) และวาร์บะห์ (Warbah) ของคูเวตอีกครั้ง พร้อมกันนั้น ก็เดินทัพเข้าประจำการตามแนวพรมแดน ในช่วงระหว่างสงคราม 8 ปี (1980-88) กับอิหร่าน อิรักได้ยืนกรานที่จะทำสัญญาเช่าเกาะต่าง ๆ ดังกล่าวในระยะยาว เพื่อใช้เป็นทางเข้าไปยังอ่าวเปอร์เซียและเป็นฐานที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ของอิรัก คูเวตบอกปฏิเสธอิรัก ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายตึงเครียดตลอดมาอันเป็นผลมาจากประเด็นความขัดแย้งเรื่องพรมแดนและการเจรจาที่หาข้อสรุปไม่ได้ในเรื่องสถานะของเกาะ

ในเดือนสิงหาคม 1991 คูเวตได้อ้างว่ากองกำลังอิรักที่หนุนโดยเรือรบขนาดเล็ก ได้เข้ามาโจมตีเกาะบูบิยัน แต่ถูกขับไล่ออกไปโดยมีผู้บุกรุกถูกจับกุมหลายคน คณะสืบสวนของสหประชาชาติพบว่า ชาวอิรักที่ถูกจับกุมได้เข้ามากับเรือหาปลาและอาจพยายามขายอาวุธที่หามาได้หลังสงครามอ่าวฯ เพื่อหวังผลกำไร ดังนั้น คูเวตจึงถูกตั้งข้อสังเกตุว่าให้การเกินความเป็นจริงเพื่อที่จะได้รับการสนับสนุนจากประชาคมระหว่างประเทศในช่วงที่ความเป็นปรปักษ์ระหว่างตนเองกับอิรักยังคงดำเนินต่อไป

อีกจุดหนึ่งที่มีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงคือการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของแหล่งน้ำทะเลทรายที่เรียกว่า "อัล-บูรอยมี" ระหว่างเผ่าอาหรับต่าง ๆ จากทั้งซาอุดีอาระเบีย อบูดาบีและโอมาน ซึ่งเป็นประเด็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นมานานนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ถึงแม้ว่าเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งน้ำจะเป็นเผ่าอาหรับของโอมานและอบูดาบีเป็นส่วนใหญ่ แต่บางครั้งบาง

ช่วงพื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ตกอยู่ภายใต้การดูแลยึดครองของซาอุดีอาระเบีย เมื่อยุคของการสำรวจน้ำมันได้เริ่มต้นขึ้น เพื่อที่จะเป็นการปกป้องผลประโยชน์ ในปี 1952 ซาอุดีอาระเบียจึงส่งกองกำลังตำรวจจำนวนหนึ่งเข้าไปควบคุมแหล่งน้ำ อย่างไรก็ตาม เมื่อกระบวนการการเจรจาตัดสินล้มเหลวในปี 1955 อังกฤษจึงได้ส่งกองกำลังที่เรียกว่า “Trucial Oman Scouts” เข้าไปขับไล่กองกำลังซาอุดีอาระเบียให้ออกไปจากพื้นที่ หลังจากที่มีการเจรจาตกลงกันรอบใหม่ มติของการแก้ไขปัญหาจึงถูกนำมาใช้ โดยที่ซาอุดีอาระเบียยอมรับการอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของของอบูดาบีและโอมานเหนือแหล่งน้ำกลางทะเลทรายดังกล่าว เพื่อแลกกับการที่อบูดาบียินยอมที่จะให้ซาอุดีอาระเบียครอบครองระเบียงดินแดนที่เป็นทางไปสู่อ่าวเปอร์เซีย ตลอดจนการแบ่งปันผลประโยชน์จากบ่อน้ำมันที่ตั้งอยู่ในพรมแดนที่มีความขัดแย้งระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งเรื่องพรมแดนและการแย้งชิงทรัพยากรน้ำในกรณีอื่น ๆ ก็ยังมีปรากฏให้เห็น

พรมแดนระหว่างโอมานกับเยเมนบางส่วนยังไม่ได้มีการขีดเส้นแบ่งเขตกันอย่างชัดเจนมากนัก จนทำให้กองกำลังของทั้ง 2 ประเทศมีการปะทะกันตามพรมแดนบ่อยครั้งในอดีต แต่การปะทะกันดังกล่าวก็ไม่ได้เกิดขึ้นอีกเลยนับตั้งแต่ปี 1988 การฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างโอมานกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนเยเมน (หรือเยเมใต้ ซึ่งได้ผนวกเข้ารวมกับสาธารณัฐอาหรับเยเมน หรือเยเมนเหนือในปี 1990) ก่อให้เกิดความคาดหวังว่า จะมีการกำหนดเขตพรมแดนที่ชัดเจนระหว่างกันเสียที ในช่วงก่อนหน้านั้น การแบ่งแยกทางกายภาพของพื้นที่ส่วนใต้ของโอมานจากดินแดนส่วนใหญ่ของประเทศบนคาบสมุทรมุซันดัม (Musandam Peninsular) ถือเป็นแหล่งที่มาของความขัดแย้งระหว่างโอมานกับรัฐเพื่อนบ้านต่าง ๆ ที่ต่อมาภายหลังกลายเป็น UAE ในปี 1971 ความขัดแย้งดังกล่าวได้ลดระดับความรุนแรงลงไปหลังจากที่สงครามอิรัก-อิหร่านได้ปะทุขึ้นในปี 1980

6.7. ชนกลุ่มน้อยในตะวันออกกลาง

1. ชาวมาโรไนต์ (Maronites)

มาโรไนต์เป็นนิกายหนึ่งของศาสนาคริสต์ ซึ่งปรากฏขึ้นครั้งแรกทางตอนเหนือของเมาท์เลบานอน (Mount Lebanon) ในศตวรรษที่ 7 คำว่า “มาโรไนต์” ถูกใช้เรียกเป็นครั้งแรกประมาณช่วงต้นของศตวรรษที่ 8 โดย จอร์น เดอะ ดามาซีน (John the Damascene) ซึ่งได้มาจากการอ้างถึงนักพรตชาวซีเรียที่ชื่อเซนต์ มารูน หรือ ยีน มารูนี (Jean Marouni) ซึ่งเป็นราชาคณะคนแรกของมาโรไนต์ ไม่ว่าจะมีต้นกำเนิดมาอย่างไรก็ตาม คำว่ามาโรไนต์ถูกใช้เรียกกลุ่มคนชาวซีเรียเชื้อสายอาราเมียน (Aramean) ที่เชื่อว่าเยซูคริสต์นั้นมีพระประสงค์เดียวแต่มีสองลักษณะ ต่อมานิกายนี้ถูกทำลายลงในยุคสมัยของจักรพรรดิจัสติเนียนที่ 2 (Justinian II) ผลจากเหตุการณ์ครั้งนั้น ตลอดจนการรุกคืบเข้ามาของมุสลิมอาหรับระหว่างศตวรรษที่ 7 และ 8 ทำให้พวกมาโรไนต์ต้องล่าถอยไปอาศัยอยู่ที่เมาท์เลบานอน ต่อมาในช่วงปลายของศตวรรษที่ 12 พวกมาโรไนต์จึงละทิ้งความเชื่อที่มีลักษณะนอกรีต แล้วหันไปยึดมั่นหลักศาสนาบางส่วนเหมือนกับพวกโรมัน

ชาวคริสเตียนมาโรไนต์มีประวัติศาสตร์การติดต่อสัมพันธ์ที่ยาวนานกับฝรั่งเศส แต่การติดต่อกันอย่างเป็นทางการอาจย้อนกลับไปได้ในช่วงของสงครามครูเสดระหว่างศตวรรษที่ 11 ถึง 12 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่พวกมาโรไนต์ส่วนใหญ่เข้ามาร่วมหลักการความเชื่อเดียวกันกับพวกโรมัน จากจุดนี้เองที่ทำให้ฝรั่งเศสเข้ามาให้การอารักขาชาวคริสเตียนในดินแดนของอาณาจักรออตโตมาน โดยจะเห็นได้จากจดหมายของ เซนต์ ลุยซ์ (Saint Louis) ลงวันที่ 21 พฤษภาคม 1250 ส่งไปถึงราชาคณะของมาโรไนต์ที่สัญญาจะให้การคุ้มครองชาวคริสเตียนในเลบานอนและซีเรีย ความสัมพันธ์ฉันท์มิตรที่พัฒนาขึ้นระหว่างมาโรไนต์กับพวกครูเสดมีอายุยืนนานเป็นเวลาเกือบ 2 ศตวรรษ พวกมารไนต์ให้ความสนใจอย่างมากต่อภาษาและวัฒนธรรมฝรั่งเศส มีการแต่งงานข้ามเผ่าพันธุ์กันซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งสองกลุ่มยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อสงครามครูเสดยุติลง และการจากไปของทหารและนักเผยแพร่ศาสนาทำให้อิทธิพลของฝรั่งเศสที่มีต่อพวกมาโรไนต์ในดินแดนเลเวนท์ (Levant) ค่อย ๆ เสื่อมคลายลง

อย่างไรก็ตาม การขยายอิทธิพลทางการค้าของพวกยุโรปในศตวรรษที่ 15 และ 16 นำมาสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างกันอีกครั้งหนึ่ง ในปี 1535 กษัตริย์ของฝรั่งเศสฟรานซิสที่ 1 (Francis I) และสุลต่านสุไลมาน (Sulaiman the Magnificent) ได้ลงนามการยอมจำนนเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นผลให้ฝรั่งเศสมีสิทธิพิเศษทางการพาณิชย์บางประการและยอมให้ฝรั่งเศสเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองคริสเตียนคาธอลิคในดินแดนเลเวนท์ นับจากนั้นมา กษัตริย์องค์ต่าง ๆ ของฝรั่งเศสที่สืบทอดราชบัลลังก์ จึงให้การปกป้องคุ้มครองชาวคริสเตียนในดินแดนดังกล่าว โดยเฉพาะชาวคริสเตียนมาโรไนต์ในเลบานอน

ในปี 1860 เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างพวกดรูซกับมาโรไนต์ขึ้นในเลบานอน ฝรั่งเศสจึงได้ส่งกองกำลังมาลงที่เบรุต 7,000 นาย เพื่อปกป้องชาวมาโรไนต์ ในปีต่อมา ฝรั่งเศส

ร่วมกับมหาอำนาจในยุโรปอื่น ๆ บีบบังคับให้อาณาจักรออตโตมานเปลี่ยนระบบการปกครองในเมาท์เลบานอน การเข้ามาแทรกแซงของฝรั่งเศสเท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ชาวมาโรไนต์ต้องพึ่งพิงตะวันตกมากยิ่งขึ้น ชาวมาโรไนต์เริ่มพัฒนาความสัมพันธ์ทางภาษา วัฒนธรรมและการเมืองกับฝรั่งเศสอย่างเข้มข้นอีกครั้ง ในระยะต่อมา ภาษาฝรั่งเศสจึงกลายเป็นภาษาทางวรรณกรรมและวัฒนธรรมของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางแทนที่ภาษาอาหรับของครอบครัวชาวมาโรไนต์ในเลบานอน

ภายหลังสงครามโลกครั้งแรก ซีเรียและเลบานอนตกเป็นดินแดนในอาณัติของฝรั่งเศส ในเดือนกันยายน 1920 Eugene Gouraud ได้ประกาศก่อตั้งรัฐเลบานอนขึ้น (ซึ่งกลายเป็นประเทศเลบานอนในปัจจุบัน) โดยเอาดินแดนเมาท์เลบานอนเดิมรวมเข้ากับเมืองริมฝั่งทะเลนับตั้งแต่ทริโปลิ (Tripoli) ไปจนถึงเมืองไทร์ (Tyre) ตลอดจนพื้นที่รอบ ๆ นั้นและหุบเขาเบก้า (Bekka Valley) ดังนั้น จึงทำให้ความหวังของชาวมาโรไนต์ที่ต้องการขยายเลบานอนให้กว้างใหญ่ขึ้นจึงบรรลุความสำเร็จ แต่การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็กระทบกับสถิติจำนวนประชากรของชาวมาโรไนต์ กล่าวคือ เมื่อยังเป็นดินแดนเมาท์เลบานอนนั้น ชาวมาโนไนต์เป็นกลุ่มประชากรที่มีมากที่สุดอย่างเด็ดขาดคือร้อยละ 58.4 เมื่อเทียบกับประชากรกลุ่มอื่น ๆ แต่พอมาเป็นเลบานอนที่รวมดินแดนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ปรากฏว่า แม้ชาวมาโรไนต์จะยังเป็นชนกลุ่มใหญ่ แต่ก็ประกอบขึ้นเป็นเพียงร้อยละ 29 ของประชากรทั้งหมดเท่านั้น

ในปี 1926 เลบานอนได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ฝรั่งเศสมีส่วนผลักดันอยู่เบื้องหลัง เป้าหมายของรัฐธรรมนูญฉบับนี้คือการรักษาสถานะอำนาจในระบบการเมืองไว้ให้แก่ชาวมาโรไนต์ โดยระบุให้ตำแหน่งประธานาธิปดีที่ทรงอำนาจที่สุดต้องเป็นของชาวมาโรไนต์เท่านั้น ส่วนตำแหน่งที่มีอำนาจรองลงมาอย่างนายกรัฐมนตรีจะมอบให้มุสลิมซุนนีย์ และตำแหน่งประธานสภาจะมอบให้กับมุสลิมชีอะฮ์

มาโรไนต์และพวกคริสเตียนคาธอลิคได้พยายามแยกตนเองออกจากโลกอาหรับทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรมในช่วงที่อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม เมื่อประเทศได้รับเอกราชในปี 1943 พวกมาโรไนต์จึงถูกบีบจากสภาวะการณ์ในยุคนั้นให้ต้องประณีประนอมในเรื่องสูตรการปกครองประเทศกับชาวมุสลิม สูตรการปกครองที่เกิดขึ้นใหม่นี้เรียกว่า “ข้อตกลงแห่งชาติ” (National Pact) ที่ประกาศให้เลบานอนเป็นรัฐอาหรับแต่มี “ลักษณะพิเศษ” ยกตัวอย่างเช่น แม้เลบานอนจะต้องยึดอุดมการณ์การรวมอาหรับ (Arabism) แต่ก็สามารถรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับตะวันตก แม้กระนั้นก็ตามกลุ่มติดอาวุธในประชาคมมาโรไนต์อย่างกลุ่มเฉิฉ (Church) หรือ พรรคคอตาอิบ (Kataib Party) ก็ไม่รู้สึกพอใจกับข้อตกลงแห่งชาติ พวกเขายังคงต้องการให้เลบานอนเป็นมาตุภูมิของชาวคริสเตียนและแสวงหาพันธมิตรภายนอกโลกอาหรับ กลุ่มคนที่มีความคิดดังกล่าวท้ายที่สุดจึงนำประเทศไปสู่ภาวะสงครามกลางเมืองที่ยืดเยื้อและโหดเหี้ยมนับตั้งแต่ช่วงกลางของทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นไป

2. ดรูซ (Druze)

ดรูซเป็นลัทธิที่แตกย่อยออกมาจากอิสลามสายชีอะฮ์สาขาอิสมาอีลียะฮ์ ที่ถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในยุคของราชวงศ์ฟาติมียะห์แห่งไคโรเมื่อศตวรรษที่ 10 ในยุคนั้น เคาะลีฟะฮ์ อัล-ฮากีม (996-1021) ได้ประกาศตนเป็นพระเจ้าผู้อวตารมาเกิดองค์สุดท้าย หลังจากที่อัล-ฮากีมหายตัวไป สาวกทั้งสองของเขาคือฮัมซะห์ (Hamza) และ ดาราซี (Darazi) (ซึ่งเป็นชื่อที่นำมาเรียกลัทธินี้) ได้นำหลักคำสอนของอัล-ฮากีมไปเผยแพร่ในเมาท์เลบานอนทางตอนใต้ ซึ่งเป็นหลักการที่มีความลึกลับอย่างมาก และแตกต่างจากแนวทางของชีอะฮ์สาขาอิสมาอีลียะฮ์ ประชาคมดรูซมีอยู่ในเลบานอน ซีเรีย และอิสราเอล

ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 16 ออตโตมานได้เข้ายึดเมาท์เลบานอนจากพวกมัมลู้ก และได้จัดระเบียบโครงสร้างการบริหารดินแดนที่พิชิตได้เสียใหม่ ในปี 1590 พวกเขาได้จัดตั้งเขตปกครองในเมาท์เลบานอนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการจัดระเบียบการบริหาร ในช่วงแรกเขตปกครองนี้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของพวกดรูซ อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมและประชากรศาสตร์ ทำให้อำนาจของพวกดรูซค่อย ๆ เสื่อมคลายลง จนท้ายที่สุดเมื่อช่วงปลายของศตวรรษที่ 18 อำนาจอิทธิพลทางการเมืองของพวกมาโรไนต์จึงเข้ามาแทนที่พวกดรูซในเขตปกครองดังกล่าวนี้

การขึ้นมาครองอำนาจของพวกมาโรไนต์ในเมาท์เลบานอนก่อให้เกิดความข่มขืนในหมู่ชนชาวดรูซเป็นอย่างมาก ประกอบกับความไม่พอใจที่ชาวคริสเตียนเข้ามาบุกรุกทางตอนใต้ของดินแดน ทำให้พวกดรูซก่อการกบฏขึ้นในปี 1841 การกบฏครั้งนี้ทำให้ออตโตมานตัดสินใจยกเลิกระบบเขตปกครองเดิม แล้วแบ่งเมาท์เลบานอนออกเป็น 2 แคว้นคือ แคว้นที่เป็นของดรูซและของมาโรไนต์ แต่พวกดรูซกับพวกคริสเตียนมาโรไนต์นั้นอยู่อาศัยกันอย่างผสมปนเปจนเป็นการยากที่จะยอมรับวิธีแก้ปัญหาง่าย ๆ เช่นนี้ มีพวกดรูซอยู่เป็นจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในแคว้นของมาโรไนต์ที่ตั้งอยู่ทางเหนือ ในขณะที่ประชากรชาวคริสเตียนจำนวนมากก็อาศัยอยู่ในแคว้นทางใต้ของพวกดรูซ การแก้ไขปัญหาด้วยวิธีนี้จึงนำมาซึ่งการปะทะกันอีกครั้งในปี 1945 ความตึงเครียดที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องท้ายที่สุดจึงกลายเป็นสงครามกลางเมืองระหว่างดรูซกับมาโรไนต์ในปี 1860 ภายในระยะเวลาเพียงแค่ 3 เดือนชาวคริสเตียนจำนวนกว่า 12,000 คนก็ถูกสังหารโดยพวกดรูซ

เมื่อรัฐเลบานอนก่อตั้งขึ้นในปี 1920 ประชากรชาวดรูซ ซึ่งมีอยู่ร้อยละ 11.4 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในเมาท์เลบานอน ก็ลดลงเหลือเพียงแค่ร้อยละ 6.7 ของจำนวนประชากรในรัฐเลบานอนใหม่ ในปี 1925 ด้วยความรู้สึกโกรธเคืองที่เหมือนถูกเลือกปฏิบัติจากเจ้าอาณานิคมฝรั่งเศส พวกดรูซจึงลุกขึ้นก่อกบฏอีกครั้งทั้งในซีเรียและเลบานอน

ในวันที่ 23 สิงหาคม 1925 สุลต่านอัล-อัตราช (Sultan al-Atrash) ซึ่งเป็นผู้นำการก่อกบฏของพวกดรูซ ได้ออกประกาศในฐานะประธานาธิปดีของรัฐบาลแห่งชาติชั่วคราว เรียกร้องให้รวมซีเรียและเลบานอนเข้าด้วยกัน พร้อมทั้งเรียกร้องเอกราชจากฝรั่งเศส การปะทะกันด้วย

ความรุนแรงเกิดขึ้นในหลาย ๆ ส่วนของเลบานอนระหว่างพวกดรูซกับมาโรไนต์ ฝรั่งเศสต้องใช้เวลากว่า 6 เดือนจึงจะสามารถปราบปรามพวกดรูซในซีเรียและเลบานอนลงได้

ต่อมาเมื่อเลบานอนและซีเรียได้รับเอกราช ประชาคมชาวดรูซของทั้งสองประเทศจึงยุติการเคลื่อนไหวทางการเมือง ในเลบานอน การเมืองของพวกดรูซถูกครอบงำโดยผู้นำสายอนุรักษ์นิยมอย่าง กาม้าล ญัมบรัท (Kamal Jumblatt) ผู้ซึ่งมีแนวคิดสังคมนิยมที่ต้องการนำประชาคมของเขาเข้าไปต่อสู้เชิงสันติวิธีในเวทีการเมืองแห่งชาติโดยเข้าไปผูกสัมพันธ์กับกลุ่มเลบานอนฝ่ายซ้าย เขาได้ก่อตั้งพรรคสังคมนิยมก้าวหน้า (Progressive Socialist Party) ซึ่งสนับสนุนอาหรับและปัญหาปาเลสไตน์ในเลบานอน ในช่วงต้นของทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเป็นช่วงที่เลบานอนกำลังจะเกิดสงครามกลางเมือง พวกฝ่ายซ้ายและหัวก้าวหน้าในเลบานอนได้เข้ามารวมตัวกันจัดตั้ง “ขบวนการแห่งชาติ” (National Movement) ขึ้นภายใต้การนำของกาม้าล ญัมบรัท แต่ท้ายที่สุดเขาก็ถูกลอบสังหารในปี 1977 (ลูกชายของเขา วาลีด ญัมบรัท ได้ขึ้นมาสืบอำนาจเป็นผู้นำคนต่อมา) การสูญเสียผู้นำทำให้พรรคสังคมนิยมก้าวหน้าและขบวนการแห่งชาติหันไปใช้ความรุนแรง

การรุกรานเลบานอนของอิสราเอลในปี 1982 ยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาคมดรูซในอิสราเอลกับรัฐยิวแตกร้าวลง ชาวดรูซในอิสราเอลมีอยู่ประมาณ 70,000 คน โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในย่านใกล้เมืองไฮฟา (Haifa) และกาลิลี ความจริง ประชาคมดรูซในอิสราเอลเป็นกลุ่มคนที่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ และมีชาวดรูซจำนวนมากที่เข้าไปรับใช้กองกำลังทหารของอิสราเอล แต่การที่กองทัพอิสราเอลบุกเข้าไปในเมือง Shouf ซึ่งเป็นฐานที่มั่นเดิมของพวกดรูซในเลบานอน ทำให้ชาวดรูซสัญชาติอิสราเอลลุกขึ้นประท้วงต่อต้าน มีรายงานว่า ชาวดรูซบางคนถึงกับออกจากการเป็นทหารของอิสราเอล แล้วอาสาไปรับใช้กองกำลังติดอาวุธของวาลีด ญัมบรัท (Walid Jumblatt) ในเลบานอน อิสราเอลรู้สึกกังวลต่อพัฒนาการดังกล่าว จึงสั่งให้กองทัพถอนตัวออกมาจากเมือง Shouf และยับยั้งไม่ให้พันธมิตรคริสเตียนของตนเองในเลบานอนโจมตีฐานที่มั่นของพวกดรูซ อย่างไรก็ตาม ในภายหลังมีการทำสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างพวกดรูซกับคริสเตียนมาโรไนต์ ทำให้พวกเขาสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติและกลายเป็นพันธมิตรกันในที่สุด

6.8. ปัญหาชาวเคิร์ด

ชาวเคิร์ด (Kurd) ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนประชากรทั้งหมดประมาณ 26 ล้านคนนั้น ถือเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่เป็นอันดับสองรองจากกลุ่มชาวอาหรับในตะวันออกกลาง ประมาณร้อยละ 90 ของชาวเคิร์ดทั้งหมด อาศัยอยู่บริเวณพรมแดนของประเทศอาหรับ 1 ประเทศคือ อิรัก และอาศัยอยู่ในรัฐที่ไม่ใช่ประเทศอาหรับอีก 2 ประเทศ คือ ตุรกีและอิหร่าน ส่วนที่เหลือจะพบได้ในซีเรีย (ประมาณ 1 ล้านคน) ในอดีตสหภาพโซเวียต (500,000 คน) และอีกกว่า 700,000 คน กระจัดกระจายอยู่ในประเทศต่าง ๆ

ชาวเคิร์ดเป็นกลุ่มชนที่สืบเชื้อสายมาจากเผ่าพันธุ์อินโด-ยูโรเปียน (Indo-European tribes) (เช่นเดียวกับชาวเติร์ก ชาวอาร์เมเนียน และชาวอัสสีเรียน) ซึ่งอาศัยอยู่ตามเทือกเขาซากรอส (Zagros Mountains) ในหลายช่วงเวลา แต่ช่วงเวลาที่เด่นชัดที่สุดคือช่วง 2000 ปีก่อนคริสตกาล พื้นที่นี้ ซึ่งยังคงเป็นดินแดนศูนย์กลางของประชากรชาวเคิร์ดที่อยู่กันอย่างหนาแน่น มีลักษณะเป็นเทือกเขาที่มีพรมแดนของอิหร่าน อิรัก และตุรกี เชื่อมต่อกัน แม้พื้นที่นี้จะไม่ได้มีชาวเคิร์ดอยู่อาศัยเพียงกลุ่มเดียว แต่ก็ต้องถือว่าชาวเคิร์ดเป็นชนกลุ่มใหญ่ซึ่งมีความสำคัญที่สุดในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ชาวเคิร์ดเรียกมาตุภูมิของพวกเขาว่า “เคอร์ดิสถาน” (Kurdistan) แต่ภายหลังดินแดนดังกล่าวต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรเปอร์เซีย และอาณาจักรออตโตมาน ตามลำดับ ทั้งนี้ “เคอร์ดิสถาน” หมายถึง “ดินแดนของชาวเคิร์ด” (the land of kurds) ซึ่งเป็นดินแดนที่ในอดีตมีพื้นที่รวมกันทั้งหมดประมาณ 392,000 ตารางกิโลเมตร ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวอยู่ในตุรกี 190,000 ตารางกิโลเมตร ในอิหร่าน 125,000 ตารางกิโลเมตร ในอิรัก 65,000 ตารางกิโลเมตร และในซีเรีย 12,000 ตารางกิโลเมตร

นับจากการล่มสลายของอาณาจักรเคอร์ดิสถาน ชาวเคิร์ดต่างก็มุ่งมั่นที่จะสถาปนารัฐอิสระของตนเองขึ้นมาใหม่ ต่อมาเมื่ออาณาจักรออตโตมานล่มสลาย ฝ่ายสัมพันธมิตรจึงพิจารณาเสนอให้จัดตั้งรัฐเคิอร์ดิสถานอิสระขึ้น ในวันที่ 10 สิงหาคม 1920 สนธิสัญญา Se’vres ที่ลงนามกับตุรกี ได้ระบุให้มีการจัดตั้งเขตปกครองตนเองของดินแดนเคิอร์ดิสถานขึ้นในอนาโตเลียตะวันตกและแคว้นโมซุล (Mosul) แต่การปฏิวัติในตุรกีและชัยชนะของ มุสฏอฟา กาม้าล นำไปสู่การทำสนธิสัญญากันขึ้นอีกฉบับที่เรียกว่า Lausanne ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ปฏิเสธสิทธิของชาวเคิร์ด มีแต่เพียงอิรักใหม่ (ภายใต้อาณัติของอังกฤษและสอดคร้องกับข้อมติของสหประชาชาติ) เท่านั้นที่มอบอำนาจการปกครองตนเองบางประการให้แก่ชาวเคิร์ด แต่ภายหลังคำสัญญานี้เช่นกันที่ถูกบิดพลิ้ว อันนำมาซึ่งการก่อกบฏของชาวเคิร์ด โดยเฉพาะในตุรกี (ในปี 1925, 1930 และ 1937) แต่ทั้งหมดก็ถูกปราบปรามอย่างโหดเหี้ยม ต่อมาในวันที่ 8 มิถุนายน 1937 ข้อตกลงซาอฺดาบาด (Saadabad Pact) ระหว่างตุรกี อิรัก อิหร่าน และอัฟกานิสถาน จึงได้ระบุไว้ในตอนหนึ่งให้มีการประสานความร่วมมือเพื่อต่อสู้กับพวกบ่อนทำลายและแบ่งแยกดินแดนชาวเคิร์ด

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือ เดือนมกราคม 1946 สาธารณะรัฐเคิร์ดแห่งมาฮาบาด (Kurdish Republic of Mahabad) ได้ถูกจัดตั้งขึ้นในอิหร่านจากการช่วยเหลือสนับสนุน

ของสหภาพโซเวียต แต่ในเดือนธันวาคม อิหร่านจึงล้มเลิกการทดลองตั้งรัฐดังกล่าว จนกระทั่งถึงปลายทศวรรษที่ 1970 การก่อกบฏของชาวเคิร์ดเกิดขึ้นในอิรักเสียส่วนใหญ่

บุรุษผู้เป็นสัญลักษณ์ของการก่อกบฏนี้คือ มุสฏอฟา บาร์ซานี (Mustafa Barzani) เขาถือกำเนิดที่หมู่บ้านบาร์ซานในอิรักเมื่อปี 1903 และมาจากครอบครัวที่เป็นผู้นำศาสนา เขามีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทดลองตั้งสาธารณรัฐฮาดาบาด และเป็นผู้ลี้ภัยอาศัยอยู่ในสหภาพโซเวียตเป็นเวลากว่า 10 ปี ก่อนที่จะกลับมาอิรักหลังจากที่ประเทศประกาศเป็นสาธารณรัฐในปี 1958 แต่เมื่อรัฐบาลของนายพล กอซิมแห่งอิรักผิดคำสัญญาที่จะให้อำนาจการปกครองตนเองแก่ชาวเคิร์ด เขาจึงก่อกบฏขึ้นในทางตอนเหนือของประเทศเมื่อเดือนกันยายน 1961 โดยมีคำขวัญว่า “การปกครองตนเองเพื่อเคิอร์ดิสถาน และประชาธิปไตยเพื่ออิรัก”

ตลอดช่วงเวลาขณะนั้นจนกระทั่งถึงปี 1975 มีทั้งการทำข้อตกลงหยุดยิง การเจรจาและการปฏิบัติการต่อสู้แบบกองโจร เกิดขึ้นมากมาย ในปี 1970 มีข้อตกลงที่ดูเหมือนจะมีความเป็นไปได้ พรรคบา’อัทได้เลิกล้มแผนที่จะตั้งเขตปกครองตนเองชาวเคิร์ด แต่ก็ให้การยอมรับว่าชาวเคิร์ดประกอบเป็นหนึ่งในสองชนชาติที่มีอยู่ในอิรัก และยอมมอบสิทธิบางอย่างให้พวกเขาหนึ่งในนั้นคือการยอมให้ใช้ภาษาเคิร์ด ซึ่งกลายเป็นภาษาที่สองของชาติ อย่างไรก็ตาม ความไม่เห็นพ้องต้องกันในประเด็นสำคัญ ๆ 2 ประเด็น ก็ยังคงอยู่คือ เมืองที่อุดมไปด้วยน้ำมันอย่างโมซุลยังถูกแยกออกจากแคว้นเคิอร์ดิสถาน และอำนาจอันแท้จริงของผู้แทนราษฎรระดับท้องถิ่น ในเดือนมีนาคม 1974 ซัดดัม ฮุสเซน ตัดสินใจที่จะนำรูปแบบการปกครองตนเองมาใช้แต่จากการยุยงของสหรัฐฯและชาห์แห่งอิหร่าน (ซึ่งกำลังหวาดระแวงต่อพรรคบา’อัทที่เอียงข้างเข้าหาโซเวียต) ทำให้บาร์ซานีจับอาวุธขึ้นก่อกบฏอีกครั้ง แต่ก็ล้มเหลวตามเคยหลังจากมีการทำสนธิสัญญาอัลเจียร์ (Algiers Accords) ของวันที่ 6 มีนาคม 1975 ระหว่างเตหะรานกับแบกแดด ซึ่งยังผลให้ความขัดแย้งทางพรมแดนระหว่างสองประเทศยุติลงได้ อีกทั้งยังนำไปสู่การที่อิหร่านเลิกให้ความช่วยเหลือกบฏชาวเคิร์ดในอิรัก

สงครามอิรัก-อิหร่านที่ปะทุขึ้นในเดือนกันยายน 1980 ได้จุดประกายให้ชาวเคิร์ดลุกขึ้นทำการต่อต้านรัฐครั้งใหญ่ในอิหร่าน หลังการปฏิวัติ พรรคประชาธิปไตยชาวเคิร์ดแห่งอิหร่าน (Kurdish Democratic Party of Iran: KDPI) ของ ดร. อับดุรเราะห์มาน กาห์ซเซมลู (Abdul Rahman Ghassemlou) ได้เข้ายึดครองดินแดนเคิอร์ดิสถาน แต่การเข้าปราบปรามของสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่านได้ทำให้พรรค KDPI ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับรัฐบาลซัดดัม ฮุสเซน ในอิรัก อิรักพยายามกระตุ่นให้ชาวเคิร์ดออกมาเคลื่อนไหวเพื่อแบ่งแยกดินแดนออกจากอิหร่าน แต่ก็ทำไม่สำเร็จเพราะชาวเคิร์ดเองขาดความเป็นเอกภาพ ดังจะเห็นได้ว่าพรรค KDPI ที่นำโดย มัสอูด บาร์ซานี (Massoud: ซึ่งเป็นลูกชายของมุสฏอฟา บาร์ซานี) และกลุ่มสหภาพรักชาติเคิอร์ดิสถาน (Patriotic Union of Kurdistan) ของ ญาลาล ตาลาบานี (Jalal Talabani) รวมถึงพรรคคอมมิวนิสต์อิรัก (Iraqi Communist Party) ต่างก็แตกแยกกัน แม้บางครั้งจะมีความพยายามที่จะสร้างความเป็นพันธมิตรระหว่างกันก็ตาม

ขบวนการต่อต้านของกลุ่มชาวเคิร์ดไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในอิรักเท่านั้น แต่ยังรวมถึงในตุรกีด้วย นับตั้งแต่เดือนสิงหาคม 1984 พรรดแรงงานเคิอร์ดิสถาน (Kurdistan Workers Party: PKK) ได้ใช้ปฏิบัติการเคลื่อนไหวแบบกองโจรในดินแดนด้านตะวันออกของประเทศ พรรค PKK ซึ่งมีอับดุลลอฮ์ โอคาลาน (Abdullah Ocolan) เป็นผู้นำ ได้ก่อตั้งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 ก่อนหน้าการปฏิวัติในปี 1980 โอคาลานได้หนีไปเลบานอนผ่านทางซีเรีย ซึ่งเป็นประเทศที่เขาได้สร้างสำนักงานใหญ่อยู่ที่นั่นจนถึงปี 1994 อุสมานซึ่งเป็นพี่ชายของโอคาลาน ได้ทำหน้าที่เป็นผู้คุมแคมป์ฝึกรบของกลุ่ม PKK ซึ่งตั้งอยู่ตามแนวเขาที่แยกอิรักทางตอนเหนือออกจากจังหวัดมาร์ดิน (Mardin) และฮักการี (Hakkari) ของตุรกี แคมป์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นฐานที่กลุ่มจรยุทธ PKK ใช้ลอบโจมตีตุรกี

ลักษณะการโจมตีของกลุ่ม PKK คือการใช้ความรุนแรงแบบไม่เลือกเป้าหมาย และไม่ลังเลที่จะฆ่าชาวเคิร์ดด้วยกันเอง หากชาวเคิร์ดเหล่านั้นให้ความร่วมมือกับฝ่ายตรงข้าม แต่เป้าหมายการโจมตีทั่วไปของกลุ่ม PKK คือเจ้าหน้าที่ที่ทางภาครัฐติดอาวุธให้หรือพวก “อาสาป้องกันหมู่บ้าน” (Village guards) รวมถึงครูตามโรงเรียนต่าง ๆ ซึ่งกลุ่ม PKK ถือว่าเป็นพวกที่ส่งเสริมให้มีการผสมกลมกลืนชาวเคิร์ด การใช้ความรุนแรงแบบสุดโต่งจากวิธีการของกลุ่ม PKK ทำให้รัฐบาลสามารถกล่าวอ้างสร้างภาพให้กลุ่ม PKK เป็นองค์การก่อการร้ายและทำให้นโยบายของรัฐบาลในการใช้ความรุนแรงปราบปรามเกิดความชอบธรรม

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่สงครามอิรัก-อิหร่านยุติลง ทำให้รัฐบาลต่าง ๆ หันมาให้ความสนใจต่อประเด็นปัญหาชาวเคิร์ดของตนมากขึ้น ในกรณีของอิรัก (หลังจากการปราบปรามอย่างโหดร้าย ซึ่งรวมถึงการใช้อาวุธเคมีสังหารชาวเคิร์ดที่หมู่บ้านฮารับญา (Halabja) ในเดือนมีนาคม 1988) พวกเขาสามารถยึดพื้นที่ทางตอนเหนือกลับคืนมาได้ ยังผลให้ชาวเคิร์ดกว่า 100,000 คนต้องอพยพหนีภัยไปอยู่ที่ตุรกี ในกรณีของอิหร่านนั้น แม้ปฏิบัติการปราบปรามกลุ่ม KDPI จะไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก แต่การที่ กาห์ซเซมลู ถูกลอบสังหารชีวิตในวันที่ 13 มิถุนายน 1989 ก็ทำให้ความเข้มแข็งขององค์กรลดน้อยลง

ในช่วงของสงครามอ่าวเปอร์เซียปี 1991 ปัญหาชาวเคิร์ดได้รับความสนใจจากประชาคมระหว่างประเทศ ความพ่ายแพ้ของ ซัดดัม ฮุสเซน จุดประกายให้ชาวเคิร์ดลุกขึ้นมาก่อจลาจลโดยหวังว่าความอ่อนแอของอิรักจะเป็นโอกาสดีในการแบ่งแยกดินแดนของตน แต่แล้วการปฏิบัติการทางทหารของอิรักก็สามารถกวาดล้างกองกำลังชาวเคิร์ดลงได้ โดยปราศจากการช่วยเหลือของมหาอำนาจ ชาวเคิร์ดกลัวที่จะถูกทำร้ายด้วยอาวุธเคมีอีกครั้ง จึงตัดสินใจลี้ภัยไปอิหร่านและตุรกีจำนวนกว่า 2 ล้านคน อย่างไรก็ตาม ภายหลังสงครามอ่าวฯ กองทัพของมหาอำนาจตะวันตกได้จัดตั้งเขตพื้นที่สีเขียว (Green Zone) ขึ้นทางตอนเหนือของอิรัก แล้วปล่อยให้ผู้ลี้ภัยชาวเคิร์ดกลับคืนถิ่น พร้อมทั้งรับประกันว่า องค์กรของชาวเคิร์ดจะเป็นผู้ที่ควบคุมพื้นที่หรือปกครองตนเอง แต่ถึงแม้จะมีการเลือกตั้งเกิดขึ้นในพื้นที่ของชาวเคิร์ดในอิรักเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 1992 แต่เขตพื้นที่นี้ก็ตกอยู่ในภาวะไร้เสถียรภาพอยู่นานหลายปี อันเกิดจากความแตกแยกของชาวเคิร์ดเอง กลุ่ม KDP ได้เข้ายึดครองดินแดนด้านตะวันตกของ

พื้นที่เรื่อยไปจนถึงพรมแดนขของตุรกี ส่วนกลุ่ม PUK เข้ายึดครองด้านตะวันออกจนไปจรดพรมแดนอิหร่าน การปะทะกันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องระหว่าง 2 กลุ่มดังกล่าวนับจากเดือนพฤษภาคม 1994 อิทธิพลที่เพิ่มขึ้นของอิหร่าน และการเป็นพันธมิตรกับกลุ่ม PUK ได้นำไปสู่การเผชิญหน้าครั้งใหม่ในช่วงฤดูร้อนของปี 1996 และนับเป็นครั้งแรกที่กลุ่ม KDP ขอความช่วยเหลือจากกองกำลังของ ซัดดัม ฮุสเซน ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าไปแทรกแซงในช่วงระยะสั้น ๆ ในเดือนกันยายน แต่เนื่องจากกลุ่มของชาวเคิร์ดทั้ง 2 กลุ่มไม่ได้มีใครเหนือกว่าใครทางด้านการทหาร ท้ายที่สุดจึงมีการทำข้อตกลงหยุดยิงระหว่างกันในเดือนพฤศจิกายน 1997

หลังจากสงครามอ่าวฯ ชาวเคิร์ดในอิรักได้จัดตั้งเขตปกครองพิเศษขึ้นมา 2 เขต เขตแรกอยู่ทางตอนเหนือใกล้กับตุรกี ซึ่งควบคุมโดยกลุ่ม KDP ส่วนอีกเขตอยู่ทางตอนใต้ใกล้กับอิหร่าน ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของกลุ่ม PUK เขตปกครองตนเองทั้งสองได้รับการพัฒนาอย่างมาก (ภายใต้การคุ่มครองของชาติตะวันตก) มีการสร้างถนนหนทาง สร้างโครงสร้างพื้นฐาน และมีโครงการช่วยเหลือด้านสาธารณะสุข การศึกษา การเคหะ ฯลฯ ทั้งหมดนี้ ส่วนหนึ่งได้รับทุนช่วยเหลือจากมติสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ 986 ว่าด้วยเรื่องโครงการ “น้ำมันแลกอาหาร” (oil for food) โดยเงินที่ได้ทั้งหมดจากโครงการจะถูกบ่งสรรให้ชาวเคิร์ดร้อยละ 13 นอกจากนั้น รายได้อีกส่วนยังมาจากเงินภาษีจากการขนส่งสินค้าที่ผ่านเส้นทางระหว่างอิรัก ตุรกี และอิหร่าน และรวมถึงการค้าข้ามพรมแดนด้วย

ถึงแม้ว่า ผลประโยชน์ที่ชาวเคิร์ดได้รับหลังสงครามอ่าวฯ จะมลายหายไปจากการที่สหรัฐฯเข้าไปทำสงครามในอิรักเมื่อปี 2003 แต่กลุ่มติดอาวุธของชาวเคิร์ดทั้ง 2 กลุ่มหลักก็ยินดีสนับสนุนนโยบายของสหรัฐฯ โดยหวังว่าการแทรกแซงของสหรัฐฯ และการล้มลงของระบอบซัดดัม จะช่วยให้สถานะของเขตปกรองตนเองมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น การมองสถานการณ์ในเชิงบวกเช่นนี้ได้นำไปสู่การทำข้อตกลงใหม่ระหว่างกลุ่ม PUK และ KDP เมื่อวันที่ 8 กันยายน 2002 ที่ให้รื้อฟื้นการรวมรัฐสภาเป็นหนึ่งเดียว ซึ่งมีการจัดตั้งขึ้นระหว่างปี 1992 ถึง 1994 แต่ก็ไม่มีกลุ่มไหนที่จะยกประเด็นรัฐเอกราชชาวเคิร์ดมาพิจารณา ทั้งนี้ พวกเขารู้ดีว่าหากมีการพูดถึงจะต้องได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงจากทั้งตุรกี อิรัก และอิหร่าน แม้แต่ก่อนที่จะเกิดสงครามปี 2003 ชาวเคิร์ดส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนแนวคิดที่จะให้อิรักเป็นสหพันธรัฐ ที่ประกอบขึ้นจากเขตปกครองตนเองหลาย ๆ ส่วน และหนึ่งในนั้นก็คือเขตปกครองตนเองของชาวเคิร์ด

ภายหลังจากที่ระบอบซัดดัมถูกโค่นล้มลง ชาวเคิร์ดอิรักยังคงรักษาคำมั่นที่จะให้รวมอิรักเป็นหนึ่งเดียว ทั้งกลุ่ม PUK และ KDP ต่างก็มีตัวแทนที่เข้าไปนั่งในสภาปกครองอิรักชั่วคราวที่แต่งตั้งขึ้นโดยสหรัฐฯ ซึ่งเป็นสภาที่เข้าไปวางกรอบรัฐธรรมนูญของอิรักฉบับปัจจุบัน ซึ่งชาวเคิร์ดพยายามให้รัฐธรรมนูญกำหนดกรอบให้อิรักใช้การปกครองแบบสหพันธรัฐ หลังจากการเลือกตั้งปี 2006 ญาลาล ตาลาบานี ผู้นำกลุ่ม PUK ได้ขึ้นมาเป็นประธานาธิปดีของประเทศ แต่สถานภาพการเป็นสหพันธรัฐของอิรักก็ยังคงเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ส่วนตุรกีนั้นมีความทรงจำที่ยาวนาน สงครามอ่าวฯ ปี 1991 อันนำมาซึ่งความอ่อนแอของรัฐบาลกลางในอิรัก ทำให้ง่ายแก่กลุ่ม PKK (ที่ใช้อิรักเป็นฐานกำลัง) ที่จะเข้าไปปฏิบัติการใน

ตุรกี พวกเขาได้เพิ่มการปฏิบัติการทางทหาร ในขณะเดียวกันก็ขยายอิทธิพลทางการเมืองตามหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของตุรกี โดยเฉพาะในเมืองดิยาร์บากิร (Diyarbakir) ตุรกีได้ตอบโต้โดยใช้ปฏิบัติการทางทหารรุกเข้าไปปราบกลุ่มกบฏชาวเคิร์ดหลายครั้งในอิรัก อย่างไรก็ตาม การต่อสู้กันระหว่างกองทัพตุรกีกับกลุ่ม PKK ได้ลดระดับความรุนแรงลงเมื่อผู้นำกลุ่ม PKK อับดุลลอฮ์ โอคาลาน ถูกทางการตุรกีจับกุมตัวได้ในปี 1999 แต่การต่อสู้ดังกล่าวก็ไม่ได้ยุติลงเสียทีเดียว กลุ่ม PKK ยังมีกองกำลังที่เข้มแข็งเหลืออยู่อีกมาก โดยมีฐานที่มั่นอยู่ทางภาคเหนือของอิรัก อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทางการเงินจากชาวเคิร์ดที่ลี้ภัยการเมืองไปทำมาหากินอยู่ในยุโรป

อย่างไรก็ตาม ผลจากการที่กลุ่ม PKK ประกาศละทิ้งการต่อสู้ด้วยอาวุธ และการกดดันจากชาติยุโรป ทำให้ตุรกีมีนโยบายที่ยืดหยุ่นมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า ในปี 2002 ตุรกีได้ยกเลิกการใช้กฎหมายในภาวะฉุกเฉินที่ประกาศใช้มาเป็นสิบ ๆ ปีในพื้นที่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ และในเดือนสิงหาคม 2002 ตุรกีได้ผ่านกฎหมายอนุญาติให้มีการเรียนการสอนภาษาของชนกลุ่มน้อยได้ ในเดือนกรกฎาคม 2003 รัฐสภาตุรกีได้ผ่านร่างกฎหมายที่เรียกว่า “Reintegration Law” ซึ่งเป็นกฎหมายที่เสนอให้มีการลดเวลาการจำคุกให้กับสมาชิกของกลุ่ม PKK กลุ่ม KADEK และกลุ่ม KHK (ที่ถูกจับกุม) รวมถึงกลุ่มที่รัฐบาลเรียกว่า “องค์การก่อการร้าย” อื่น ๆ ที่ยินยอมที่จะวางอาวุธ และให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ นอกจากนั้น กฎหมายยังเสนอการนิรโทษกรรมให้กับคนที่มีความผิดฐานให้การสนับสนุน “องค์กรก่อการร้าย” แต่ยังไม่ได้มีความผิดถึงขั้นฆ่าผู้บริสุทธิ์

ส่วนสถานการณ์ของชาวเคิร์ดในประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ ก็ยังคงไม่มีความแน่นอน ประเทศเหล่านี้ล้วนไม่ยินดีที่จะมอบสิทธิทางวัฒนธรรมและการปกครองตนเองที่ชาวเคิร์ดพยายามเรียกร้องมาตลอด อิหร่านเข้าไปแทรกแซงช่วยเหลือตาลาบานีที่ต่อสู้กับบาร์ซานี ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะหยุดการเคลื่อนไหวของกลุ่ม KDPI (ซึ่งเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ประกาศละทิ้งการต่อสู้ด้วยอาวุธ) ส่วนซีเรีย ซึ่งมีชาวเคิร์ดอาศัยอยู่กว่า 1 ล้านคน ก็ไม่ให้การยอมรับพวกเขาว่าเป็นชนกลุ่มน้อยทางเชื้อชาติ แต่พวกเขาก็มีสิทธิที่จะพูดภาษาเคิร์ด และดำรงอยู่ร่วมกับชาวอาหรับอย่างสันติ อย่างไรก็ตาม การที่ซีเรียถูกกล่าวอ้างว่าให้การสนับสนุนกลุ่ม PKK ก็ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างตุรกีและซีเรียเกิดความตึงเครียดมานานหลายปี ก่อนที่ทั้งสองฝ่ายจะหันมาร่วมมือกันมากขึ้นหลังสงครามอิรักปี 2003

6.9. ฮิซบุลลอฮ์

คำว่า "ฮิซบุลลอฮ์" (Hizbullah) ประกอบขึ้นจากคำนามภาษาอาหรับ 2 คำที่ถูกนำมาเชื่อมต่อกัน คือคำว่า "ฮิซบุ" กับ "อัลลอฮ์" ทั้ง 2 คำรวมกันแปลว่า "พรรคของพระเจ้า" (The Party of God) ชื่อนี้ได้รับแรงบันดาลใจมาจากโองการหนึ่งของอัล-กุรอานที่ว่า "และผู้ใดให้อัลลอฮ์และร่อซูลของพระองค์ และบรรดาผู้ศรัทธา เป็นมิตรแล้วไซร้ แท้จริงพรรคของอัลลอฮ์นั้น คือ พวกที่ชนะ" (อัลมาอิดะฮ์ : 56)

ฮิซบุลลอฮ์ เป็นองค์กรของชาวมุสลิมชีอะฮ์ในเลบานอนภาคใต้ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะที่เป็นองค์กรช่วยเหลือสังคม กิจกรรมของกลุ่มมีทั้งการทำสื่อ การช่วยเหลือด้านการศึกษา การบริการสาธารณะสุข การวิจัย ฯลฯ ซึ่งบทบาทด้านการช่วยเหลือสังคมดังกล่าว ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญมากที่สุดขององค์กรนับตั้งแต่สงครามกลางเมืองในเลบานอนยุติลงเมื่อหลายปีก่อน นอกจากนั้น กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ยังเข้าไปเล่นการเมืองในระดับชาติอีกด้วย

แม้กระนั้นก็ตาม คนส่วนใหญ่ทั่วโลกกลับรู้จักฮิซบุลลอฮ์ในฐานะที่เป็นกลุ่มขบวนการติดอาวุธที่ใช้ความรุนแรงเพียงด้านเดียวมากกว่า บางคนถึงกับประณามฮิซบุลลอฮ์ว่าเป็นกลุ่มก่อการร้ายด้วยซ้ำไป เพราะเป็นกลุ่มที่เคยสร้างความเสียหายให้แก่สหรัฐฯ และอิสราเอลมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 1982 สมาชิกของฮิซบุลลอฮ์ได้ขับรถบรรทุกระเบิดเข้าไปพุ่งชนสำนักงานใหญ่ของกองกำลังยึดครองอิสราเอล ยังผลให้มีผู้เสียชีวิต 141 คน ต่อมาในวันที่ 26 ตุลาคม 1983 มีการโจมตีกองกำลังสหรัฐฯและฝรั่งเศส ทำให้นายทหารอเมริกัน 100 นาย และฝรั่งเศสอีก 31 นายเสียชีวิต

แม้จะก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในปี ค.ศ.1982 แต่จุดกำเนิดของฮิซบุลลอฮ์ก็เริ่มต้นขึ้นก่อนหน้านั้น เริ่มจากการที่นักการศาสนาชาวอิหร่านคนหนึ่งที่ชื่อ มูซา ศอดร์ (Musa Sadr) ซึ่งย้ายมาอยู่ที่เลบานอนทางภาคใต้ในช่วงทศวรรษที่ 1960 ได้ก่อตั้งขบวนการหนึ่งขึ้นมาเรียกว่า "ขบวนการของคนด้อยโอกาส" (Movement of the Deprived) ที่เรียกร้องสิทธิและการปกป้องคนยากคนจนในพื้นที่ภาคใต้ของเลบานอน โดยมีกองกำลัง "อะมัล" (Armal) เป็นปีกทางการทหารที่คอยสู้รบกับศัตรูในสงครามกลางเมืองที่เกิดขึ้น มูซา ศอดร์ หายตัวไปอย่างลึกลับระหว่างที่ไปเยือนลิเบียในปี ค.ศ.1978 แม้กระนั้นชื่อของเขาก็มักถูกอ้างถึงอยู่บ่อยๆ ในคำแถลงการณ์ของ ซัยยิด ฮัซซัน นัสรุลลอฮ์ ซึ่งเป็นผู้นำคนปัจจุบันของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่า อุดมการณ์ของ "ขบวนการของคนด้อยโอกาส" ไม่ได้หายไปพร้อมๆ กับตัวผู้นำของขบวนการแต่อย่างใด

กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ถือกำเนิดขึ้นอย่างเป็นทางการ ในช่วงที่อิสราเอลเข้ามารุกรานเลบานอนในปี 1982 เป้าหมายหลักของกลุ่มจึงอยู่ที่การต่อต้านการยึดครองเลบานอนของอิสราเอล พร้อมกันนั้น ก็พยายามสร้างความเป็นอยู่ที่ดีให้แก่ชุมชนชาวชีอะฮ์ทางภาคใต้ของประเทศ พลังอำนาจของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์เพิ่มขึ้นอย่างมากท่ามกลางสงครามกลางเมืองที่ดุเดือดที่สุดตลอดช่วงทศวรรษที่ 1980 จนในที่สุดกองกำลังของฮิซบุลลอฮ์ก็เข้มแข็งขึ้นจนสามารถเข้ามาแทนที่กองกำลังอะมัลในพื้นที่รอบๆ กรุงเบรุตได้

การต่อต้านกองกำลังอิสราเอลของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ค่อยๆ เพิ่มความเข้มข้นขึ้นตามวันเวลา จากการทำสงครามตามรูปแบบ ก็เปลี่ยนมาเป็นใช้การสู้รบแบบกองโจร จนอิสราเอลไม่สามารถอดทนต่อความสูญเสียของฝ่ายตนได้ จึงตัดสินใจถอนทัพออกไปจากเลบานอนในปี 2000 นอกจากการต่อต้านอิสราเอลแล้ว ฮิซบุลลอฮ์ยังเข้าไปเล่นการเมือง โดยสามารถครองที่นั่งในรัฐสภาได้ถึง 23 ที่นั่ง จากทั้งหมด 128 ที่นั่ง ในการเลือกตั้งปี 2005 รัฐมนตรีกระทรวงพลังงานและน้ำคนปัจจุบันก็เป็นสมาชิกของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ความจริง กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองนับตั้งแต่การเลือกตั้งครั้งแรกหลังสงครามกลางเมืองในปี 1992 แล้ว อย่างไรก็ตาม เป้าประสงค์ที่แท้จริงของการก่อตั้งกลุ่มฮิซบุลลอฮ์คือ การปลดปล่อยเลบานอนจากการยึดครองของอิสราเอล

ฮิซบุลลอฮ์ถือว่าอิสราเอลเป็นรัฐที่ถือกำเนิดขึ้นอย่างผิดกฎหมาย เพราะได้มาจากการแย่งชิงดินแดนของชนชาติอื่น แม้ว่าอิสราเอลจะถอนกำลังออกไปจากเลบานอนแล้ว แต่ฮิซบุลลอฮ์ก็ยังมีอีก 2 ภารกิจที่จะต้องสะสาง คือปัญหาความขัดแย้งเหนือดินแดนชีห์บาอฺ ฟาร์ม (shebaa Farms) ที่ยังอยู่ภายใต้การยึดครองของอิสราเอล และการช่วยเหลือนักโทษชาวอาหรับที่ถูกอิสราเอลจับกุมไว้

ในประเด็นแรก ชีห์บาอฺ ฟาร์ม ตามทรรศนะของรัฐบาลเลบานอน ถือเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของประเทศ แต่ในขณะเดียวกัน อิสราเอลกลับอ้างว่าดินแดนนี้เป็นส่วนหนึ่งของซีเรียที่ถูกอิสราเอลยึดครองอยู่ ทั้งนี้ ชีห์บาอฺ ฟาร์ม ถือเป็นดินแดนที่สำคัญทางยุทธศาสตร์ เพราะเป็นดินแดนที่อยู่สูงกว่าที่ราบสูงโกลาน (Golan Heights) ของซีเรีย ซึ่งเป็นดินแดนที่อิสราเอลยึดครองมาตั้งแต่หลังสงคราม 6 วันในปี 1967

ประเด็นต่อมาคือเรื่องการช่วยเหลือนักโทษชาวอาหรับ ซึ่งมีจำนวนกว่า 10,000 คน ทั้งที่เป็นชาวปาเลสไตน์และชาวอาหรับรวมกัน ในจำนวนนี้มีนักโทษอยู่ประมาณ 2,000 คนที่เป็นชาวเลบานอน การแลกเปลี่ยนตัวประกันเกิดขึ้นครั้งล่าสุดเมื่อเยอรมันรับอาสาเป็นคนกลางในปี 2004 ในครั้งนั้น ปรากฏว่า อิสราเอลยอมปล่อยตัวประกันชาวอาหรับ 430 คน เพื่อแลกกับนายทหารอิสราเอล 3 นาย และนักธุรกิจอิสราเอลอีก 1 คน แต่ความจริงก็มีอยู่ว่า ตัวประกันชาวอาหรับที่ยังถูกอิสราเอลจับกุมโดยไม่มีการไต่สวนพิจารณาความผิดยังมีอยู่อีกเป็นจำนวนนับหลายพันคน ด้วยเหตุนี้ ฮัซซัน นัสรุลลอฮ์ จึงเตือนอิสราเอลมาตลอดว่าจะจับตัวประกันชาวอิสราเอลเพื่อแลกเปลี่ยนกับอิสรภาพของชาวอาหรับต่อไป

ฮิซบุลลอฮ์ไม่ใช่พรรคการเมืองตามความหมายของตะวันตก เพราะไม่ได้มีโครงสร้างพรรคอย่างเป็นทางการและไม่มีรายชื่อสมาชิกตายตัว แม้ว่าจะมีเป้าหมายเดียวกันกับพรรคการเมืองทั่วไปก็ตาม การให้ความสำคัญต่อบทบาทนักการศาสนา (อุลามาอฺ) ในสังคมนับเป็นลักษณะพื้นฐานของอุดมการณ์ของกลุ่ม ผู้นำของฮิซบุลลอฮ์เชื่อว่า มีเพียงนักการศาสนาเท่านั้นที่จะนำมาซึ่งสำนึกแห่งความเป็นอิสลาม หรือที่เรียกโดยกลุ่มฮิซบุลลอฮ์เองว่า “สำนึกแห่งการสร้างเอกภาพ” (the consciousness of unification) ความเชื่อนี้อธิบายถึงพลังอำนาจผูกขาดที่นักการศาสนามีอยู่ในพรรค เชค อิบรอฮีม อัล-อมีน (Shaykh Ibranim al-Amin) เห็นว่าอำนาจ

ของนักการศาสนานั้นไม่มีขอบเขตจำกัด สำหรับอุดมการณ์ของฮิซบุลลอฮ์แล้ว ความอยุติธรรมมีต้นเหตุปัญหามาจากมนุษย์ อันเป็นผลมาจากการที่คนบางกลุ่มกระทำต่อผู้อื่น พวกเขาเชื่อว่าความยุติธรรมและความเท่าเทียมจะเกิดขึ้นได้ผ่านการพยายามของมนุษย์ โดยใช้กระบวนการการปฏิวัติ

หากจะพูดถึงกระแสความนิยมของคนเลบานอนที่มีต่อกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ คงต้องกล่าวว่าเนื่องจากฮิซบุลลอฮ์เป็นกลุ่มมุสลิมชีอะฮ์ ทำให้กลุ่มได้รับความนิยมชมชอบจากชาวมุสลิมชีอะฮ์ภายในประเทศที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ทางตอนใต้ของกรุงเบรุต และทางภาคใต้ของเลบานอน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว กลุ่มฮิซบุลลอฮ์มีกิจกรรมการให้บริการแก่พลเรือนอย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องการวิจัย การบริการด้านสาธารณสุข การศึกษา สวัสดิการสังคม และการสื่อสาร กิจกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมที่เสริมส่งให้กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ได้รับความนิยมชมชอบ ได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากสังคมเลบานอนมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน ความสำเร็จของฮิซบุลลอฮ์ที่สามารถขับไล่อิสราเอลออกไปจากประเทศในปี 2000 ก็ยิ่งเพิ่มกระแสความนิยมให้แก่ฮิซบุลลอฮ์เป็นอย่างมาก และจากการที่ซีเรียต้องถอดถอนกองกำลังออกไปจากเลบานอนตามมติของสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติเมื่อปลายปี 2006 ทำให้กองกำลังของกลุ่มอิซบุลลอฮ์เป็นกองกำลังที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดในปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวเลบานอนจำนวนมากจึงเชื่อว่า ผู้ที่จะปกป้องบูรณภาพแห่งดินแดนของประเทศได้ ก็มีแต่กองกำลังของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์เท่านั้น

ในสายตาของโลกมุสลิมภายนอก ฮิซบุลลอฮ์ถือเป็นองค์กรหนึ่งในไม่กี่องค์กรที่สามารถท้าทายพลังอำนาจของอิสราเอล (ที่ได้รับการหนุนหลังจากสหรัฐฯ) และเป็นองค์กรที่ประสบความสำเร็จทั้งทางด้านสังคม การเมือง และการทหาร ฉะนั้น ยิ่งชาวเลบานอนถูกอิสราเอลทำร้ายมากเท่าใด ก็จะยิ่งเพิ่มกระแสความนิยมให้แก่กลุ่มฮิซบุลลอฮ์มากขึ้นเท่านั้น แต่สำหรับสหรัฐฯ อิสราเอล อังกฤษ แคนาดา และออสเตรเลียแล้ว ฮิซบุลลอฮ์ คือกลุ่ม "ก่อการร้าย" ที่ไม่แตกต่างอะไรมากนักกับอัล-กออิดะฮ์ของอุซามะฮ์ บิน ลาดิน แม้ว่ารัฐบาลเลบานอนและอีกหลายๆ ประเทศจะให้การยอมรับฮิซบุลลอฮ์ในฐานะที่เป็นขบวนการต่อต้านที่มีความชอบธรรมก็ตาม

6.10. ขบวนการภราดรภาพมุสลิม

ขบวนการภราดรภาพมุสลิม หรือเรียกในภาษาอาหรับว่า “Al-Ikhwan Al-Muslimin” (Muslim Brotherhood) ก่อกำเนิดขึ้นโดย หะซัน อัล-บันนา (Hasan Al-Banna) เมื่อช่วงต้นปี 1928 ณ เมืองอิสมาอีลียะห์ (Isma’iliya) ประเทศอียิปต์ ซึ่งเป็นเมืองที่เจ้าหน้าที่บริษัทคลองสุเอซชาวยุโรปอาศัยอยู่กันเต็มไปหมด ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พลังของอิสลามที่จะต่อต้านอิทธิพลตะวันตกผุดขึ้นมาได้ง่าย

ก่อนที่จะตั้งขบวนการภราดรภาพมุสลิมขึ้นนั้น อัล-บันนา ได้รับแต่งตั้งให้เป็นครูในโรงเรียนรัฐบาลแห่งหนึ่ง แต่อัล-บันนาก็ไม่ได้สอนเฉพาะนักเรียนเท่านั้น เมื่อมีเวลาว่าง เขายังไปสอนและทำการเผยแพร่ศาสนาให้เจ้าหน้าที่ระดับสูงของอียิปต์ที่ทำงานให้บริษัทคลองสุเอซ ตลอดรวมถึงคนยากคนจนและแรงงานด้อยโอกาสอีกด้วย สานุศิษย์ของเขา ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่เห็นความฟุ่งเฟ้อสุรุยสุร่ายในการใช้ชีวิตและความเป็นอภิสิทธิชนของชาวตะวันตกที่มาอาศัยอยู่ในบ้านเกิดของพวกเขา จึงพร้อมที่จะรับฟังคำสั่งสอนที่เน้นในเรื่องการไม่ยึดติดกับวัตถุสิ่งของ แต่ให้ยกระดับความสำคัญของจิตวิญญาณด้านศีลธรรม

คำสอนของอัล-บันนาได้แพร่ออกไปอย่างกว้างขวางในหมู่คนระดับล่างของสังคม โดยที่เหล่าบรรดาชนชั้นปกครองและพวกอภิสิทธิชนก็ไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก จนกระทั่งสำนักงานใหญ่ของขบวการได้ย้ายไปอยู่ที่กรุงไคโรในปี 1933 อัล-บันนามักจะเดินทางไปเยี่ยมเยือนพบปะผู้คนในทุก ๆ พื้นที่ อีกทั้งยังบรรยายให้ความรู้แก่พวกแรงงานและชาวไร่ชาวนาอยู่เสมอ นับจากปี 1928 ถึง 1933 เชื่อกันว่ามีสำนักงานสาขาต่าง ๆ ของขบวนการทั่วประเทศเปิดดำเนินการไม่น้อยกว่า 50 สาขา โดยมีการจัดตั้งมูลนิธิการกุศล โรงงานทอผ้า มัสยิด ร้านขายยา สถาบันการศึกษา รวมอยู่ในอาคารของแต่ละสาขา สานุศิษย์ของอัล-บันนาไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มมวลชนรากหญ้าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบรรดาคนหนุ่มสาวที่อยู่ตามหัวเมืองใหญ่ ๆ และนักศึกษาตามมหาวิทยาลัย ที่เห็นถึงศักยภาพของภราดรภาพมุสลิมในฐานะขบวนการฟื้นฟูอิสลาม (Islamic Revivalist) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์อียิปต์ ในเวลาต่อมาสาขาของขบวนการได้ขยายออกไปนอกประเทศ ไปยังซูดาน ซีเรีย และอิรัก หนังสือและสื่อสิ่งพิมพ์ของขบวนการได้ถูกแจกจ่ายออกไปทั่วโลกมุสลิม

ในระยะแรก อัล-บันนา พยายามเน้นย้ำเฉพาะเรื่องหลักคำสอนของอิสลาม เขาได้สรุปเป้าหมายของการฟื้นฟูอิสลามที่เป็นภาพรวมไว้ว่าคือ “การหันกลับไปหาอิสลาม” และ “อัล-กุรอานถือเป็นรัฐธรรมนูญของพวกเรา” เขาเตือนสมาชิกของขบวนการเสมอให้หลีกห่างจากเรื่องการเมืองระบบพรรค และเสนอแนะให้มุ่งเป้าไปที่การทำงานด้านสังคมและศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม แต่ทัศนะคติเช่นนี้ก็มิได้หมายความว่า ขบวนการจะพอใจกับระบบการเมืองที่เป็นอยู่หรือความเป็นไปของพัฒนาการทางการเมืองที่เกิดขึ้นในโลกอิสลาม เมื่อเวลาผ่านไป อัล-บันนาจึงเปิดเผยเป้าหมายกว้าง ๆ ของขบวนการ โดยได้อธิบายไว้ในหลายครั้งหลายโอกาสว่าอิสลามมีความหมายที่กว้างขวางอย่างมาก มันเป็นตัวกำหนดกิจการทุกอย่างของมนุษย์ รวมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ และอิสลามก็ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่เรื่องจิตวิญญาณและศาสนา

เท่านั้น อิสลามเป็นศาสนาที่ครอบคลุม เป็นศาสนาแห่งสันติภาพและภราดรภาพ และเป็นศาสนาแห่งการร่วมมือทำงานร่วมกันอย่างจริงใจ แต่อิสลามไม่ยอมรับการเมืองแบบพรรค

อัล-บันนาไม่พอใจกับการแข่งขันแย่งชิงแสวงหาอำนาจกันอย่างหนักในหมู่พวกนักการเมืองที่คอรัปชั่นและไม่มีหลักธรรมประจำใจ และเรียกร้องให้ผู้นำรัฐและรัฐบาลนำหลักธรรมคำสอนของอิสลามมาประยุกต์ใช้ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ไม่นานนัก ขบวนการอิควานได้ให้ความสนใจกับกิจกรรมทางการเมือง ผู้นำบางคนถึงกับประกาศว่า ขบวนการอิควานไม่ได้เป็นองค์กรทางสังคมและศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นองค์กรทางการเมืองอีกด้วย ในปี 1941 อัล-บันนาพยายามจะเข้าไปมีบทบาทในรัฐสภา แต่เขาถูกหน่วงเหนี่ยวจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเมืองอันเนื่องมาจากในขณะนั้นอียิปต์กำลังตกอยู่ภายใต้ภัยคุกคามจากการโจมตีของต่างชาติ ภายหลังจากที่สงครามสิ้นสุดลง ขบวนการอิควานจึงคิดว่าเวลาของการแก้ไขปัญหาทางการเมืองได้มาถึงแล้ว การเริ่มต้นเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของอิควานเป็นไปในลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมทางสังคมของผู้มีอำนาจที่ละเลยต่อหลักคำสอนทางศาสนา ต่อมาจึงเริ่มกล่าวหาพวกเขาว่าไม่ได้เป็นผู้ศรัทธาที่มีความกระตือรือร้น พร้อมทั้งเรียกร้องให้แทนที่สถาบันที่มีลักษณะโลกวิสัย (secular institution) ด้วยสถาบันอิสลาม ขบวนการอิควานเชื่อว่า ระบบการเมืองที่เป็นอยู่ไม่สามารถที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงได้ อันเนื่องมาจากลักษณะของความเป็นโลกวิสัย โดยไม่ได้ใส่ใจหรือใส่ใจน้อยเกินไปต่อเรื่องศาสนา

คงไม่ถูกต้องมากนักหากจะกล่าวว่า ขบวนการอิควานพยายามจะสถาปนาระบบอิสลามขึ้นใหม่โดยจะไม่เปลี่ยนแปลงอะไรเลย เพราะพวกเขาออกมาอธิบายอยู่หลายครั้งว่ากฎระเบียบต่าง ๆ นั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาวการณ์ที่แปรเปลี่ยนไป แต่ประเด็นใหญ่คือต้องรักษาหลักการพื้นฐานของอิสลามไว้ พวกเขายืนยันว่า ศาสนานั้นจะต้องเป็นพื้นฐานของระบบทางสังคม แต่รายระเอียดของมันก็คงต้องดำเนินการให้สอดคล้องกับสภาวการณ์หรือเงื่อนไขทางสังคม ตามทฤษฎีทางการเมืองของอิสลามนั้น อำนาจมีแหล่งที่มาจากพระเจ้า และผู้ที่ใช้มันก็จะต้องถูกชี้นำโดยเป้าหมายสูงสุดของศาสนา ด้วยเหตุนี้ ศาสนาจึงมิอาจแยกออกจากการเมืองได้

ในเรื่องของความสอดคล้องระหว่างอิสลามกับประชาธิปไตย ชาตินิยม สังคมนิยม โลกวิสัย และคอมมิวนิสต์นั้น อัล-บันนาเชื่อว่า สิ่งใดที่ดีที่มีอยู่ในระบบอื่น มันมีอยู่ในอิสลามอยู่แล้ว เขากล่าวต่อไปว่า อิสลาม โดยแก่นแท้แล้ว คือระบอบที่ประกันถึงอิสรภาพและความเท่าเทียม มอบสวัสดิการและความยุติธรรมให้แก่ทุกคน และส่งเสริมให้มีจิตวิญญาณแห่งความเป็นภราดรภาพและการมีศีลธรรมทางสังคม เขาเชื่อว่า มีความจำเป็นสำหรับมุสลิมที่จะหยิบยืมแนวคิดและสถาบันจากสังคมอื่น ๆ เนื่องจากอิสลามยอมรับระบบความคิดที่มีคุณค่าทุกอย่างที่มีความจำเป็นสำหรับผู้ศรัทธาในอิสลาม ดังนั้น เป้าหมายของขบวนการอิควานจึงไม่ใช่การเตรียมชุดของแนวคิดใหม่ไว้ให้สมาชิกปฏิบัติตาม แต่ต้องการสร้างคนรุ่นใหม่ ที่สามารถทำความเข้าใจกับความหมายของอิสลามที่แท้จริงได้ ดั้งที่ได้มีการอรรถาธิบายไว้โดยผู้นำคนต่าง ๆ ของอิควานที่

สอดประสานกับหลักคำสอนของอิสลาม ทั้งนี้เพื่อที่จะบรรลุถึงความก้าวหน้า และฟื้นฟูอิสลามให้กลับมาสู่ความรุ่งเรืองอีกครั้ง

หลังจาก ค.ศ. 1943 ขบวนการอิควานถูกมองว่าเป็นคู่แข่งกับพวกที่มีอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ (ที่เป็นพันธมิตรกับกลุ่มฝ่ายซ้ายของพรรควักฟ์ (Waqf Party)) แม้ว่าจะมีลักษณะการเคลื่อนไหวคล้ายกันคือการกระตุ่นให้ประชาชนพลเมืองและนักศึกษาได้มีสำนึกทางการเมืองก็ตาม กลุ่มฝ่ายซ้ายมักกล่าวหาว่า อิควานอุทิศเวลาให้กับการต่อต้านกลุ่มฝ่ายซ้ายของพวกเขา มากกว่าที่จะไปต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษ อีกทั้งยังใช้วิธีการความรุนแรงเพื่อบรรลุถึงเป้าหมาย

ขบวนการอิควานได้ส่งอาสาสมัครไปช่วยรบเคียงบ่าเคียงใหล่กับกองทัพอาหรับในปาเลสไตน์ใน ค.ศ. 1948 หลังจากที่อาหรับพ่ายแพ้ อาสาสมัครของอิควานเหล่านี้ก็ถูกจัดตั้งเป็นกองกำลังติดอาวุธ ซึ่งทางการอียิปต์มองว่าอาจเป็นภัยคุกคามต่อรัฐบาลได้ ดังนั้น ในช่วงยุคสมัยของนายกรัฐมนตรี อัล-นุกรอชี (al-Nukrashi) จึงสั่งให้ยุบขบวนการอิควานลง พร้อมทั้งยึดทรัพย์สินทั้งหมดและจับกุมสมาชิกของอิควานจำนวนมาก อัล-บันนาเองถูกลอบสังหารในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 1949 หรือหลังจากที่สมาชิกของอิควานเข้าไปมีส่วนลอบสังหารอัล-นุกรอชีในวันที่ 19 ธันวาคม 1948

หะซัน อัลหุฎ็อยบี (ฮ.ศ.1306-1393 / ค.ศ.1891-1973) (Hasan Ismail al-Hudaibi) ได้ถูกคัดเลือกให้เป็นผู้นำคนใหม่ของอิควาน แต่อำนาจของเขามักถูกท้าทายอยู่เสมอ ใน ค.ศ. 1951 ขบวนการอิควานก็ฟื้นกลับเข้ามาดำเนินการอย่างถูกกฎหมายอีกครั้ง แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่มีการเคลื่อนไหวแบบลับ ๆ และห้ามปฏิบัติการทางทหารอย่างสิ้นเชิง

ขบวนการลับของกลุ่มนายทหารอิสระ ซึ่งทำการปฏิวัติยึดอำนาจเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน 1952 มีโครงการและแนวคิดที่คล้ายคลึงในหลาย ๆ แง่มุมกับขบวนการอิควาน โดยเฉพาะในเรื่องสังคม นอกจากนั้น นายทหารหลายคนที่ร่วมทำการปฏิวัติก็เคยเป็นสมาชิก (หรือไม่ก็เป็นผู้ที่มีใจเอียนเอียง) ของขบวนการอิควาน ในช่วงแรก คณะปฏิวัติที่ขึ้นมาครองอำนาจใหม่พยายามขอความร่วมมือและการสนับสนุนจากอิควาน และไม่มีความคิดที่จะยุบอิควานแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อรัฐบาลประกาศยุบพรรคการเมืองทั้งหมดในวันที่ 16 มกราคม 1963 รัฐบาลใหม่กลับไม่สั่งยุบอิควาน โดยอ้างว่าอิควานไม่ได้เป็นกลุ่มการเมือง

แต่กลุ่มอิควานก็ไม่ร่วมปกครองประเทศกับคณะปฏิวัติดังกล่าว เพราะมีทัศนะไม่เห็นชอบกับแนวทางปกครองของผู้ปฏิวัติ จึงทำให้ กะม้าล อับดุล นัซเซอร์ (ผู้นำคณะปฏิวัติ) ถือว่าการปฏิเสธของกลุ่มอิควาน เป็นแผนของกลุ่มอิควานเพื่อควบคุมการปฏิวัติ ซึ่งทั้งสองฝ่ายได้โต้เถียงในเรื่องนี้ จนกระทั่งรัฐบาลได้สั่งให้จำคุกสมาชิกกลุ่มอิควานใน ค.ศ.1954 และไล่ตามสมาชิกอื่นๆที่ลี้ภัย โดยอ้างเหตุผลว่า กลุ่มอิควานได้วางแผนเพื่อสังหารนัซเซอร์ที่อนุสาวรีย์อัลมัสซียะฮ์ เมืองอเล็กซานเดรีย และรัฐบาลได้สั่งให้ประหารชีวิตแกนนำ 6 คนของกลุ่มอิควาน คือ อับดุลกอดิร เอาดะฮ์, มุฮัมมัด ฟัรฆอลีย์, ยูซุฟ ฏ็อลอัต, ฮินดาวี ดุวัยร์, อิบรอฮีม อัฏฏ็อยยิบ, มะห์มูด อับดุลลาตีฟ

ในปี ค.ศ.1965-1966 มีการจับสมาชิกกลุ่มอิควาน จำคุกบ่อยครั้ง โดยมีข้อหาก่อตั้งกลุ่มใต้ดินที่มีเป้าหมายปฏิวัติการปกครอง ทางรัฐบาลได้จำคุกและทรมานกลุ่มอิควานจำนวนมาก และในครั้งนั้นได้ประหารชีวิตแกนนำของอิควาน 3 คนคือ ยูซุฟ เฮาวาช ,อับดุลฟัตตาฮ์ อิสมาอีล และ **ซัยยิด กุฏบฺ** (ฮ.ศ.1324-1387 / ค.ศ.1906-1966) คนสุดท้ายนี้ถือเป็น นักปราชญ์คนที่สองในกลุ่มอิควานนอกเหนือจากหะซัน อัล-บันนา และเป็นบุคคลหนึ่งในบรรดานักปราชญ์ศาสนาอิสลามชื่อดังในยุคปัจจุบัน เขาถูกจำคุกใน ค.ศ.1954 และอยู่ในคุกเป็นเวลา 10 ปี จนถูกปล่อยใน ค.ศ. 1964 ด้วยคำเรียกร้องของประธานาธิบดีอิรัก อับดุสสลาม อาริฟ แต่ไม่นานนักเขาก็ถูกจำคุกอีกครั้งหนึ่งและถูกพิพากษาให้ประหารชีวิตในที่สุด

มีสมาชิกกลุ่มอิควานหลายคนที่มีบทบาทนอกประเทศอียิปต์ อาทิเช่น **อัชชัยคฺมุฮัมมัด มะห์มูด อัศเศาวาฟ** เป็นผู้ก่อตั้งและผู้นำสูงสุดของกลุ่มอิควานในประเทศอิรัก เขาได้เขียนตำรามากมาย และมีบทบาทเคลื่อนไหวสูงมากในการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในทวีปอัฟริกา ภายหลังอพยพจากเมืองอิรักใน ค.ศ.1959 ไปพำนักอยู่นครมักกะฮ์ , **ดร.มุสฏอฟา อัสสิบาอีย์** (ฮ.ศ.1334-1384 / ค.ศ.1915-1964) เป็นผู้นำคนแรกของกลุ่มอิควานในประเทศซีเรีย เขาได้ศึกษาถึงระดับปริญญาเอกจากคณะชารีอะฮ์(นิติศาสตร์อิสลาม) มหาวิทยาลัยอัล-อัซฮัร กรุงไคโร ใน ค.ศ.1949 เขาเป็นผู้นำกองทัพของอิควานในสงครามปาเลสไตน์ ค.ศ.1948 และได้แข่งขันในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรในเมืองดิมัชก์ ค.ศ.1949 เขาเป็นนักปราศรัยที่เชี่ยวชาญและเป็นผู้ก่อตั้งคณะชารีอะฮ์ในเมืองดิมัชก์เมื่อ ค.ศ.1954 และดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีคนแรกของคณะนี้ นอกจากนั้น เขายังมีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายครอบครัวในประเทศซีเรียให้สอดคล้องกับกฎหมายอิสลาม

กลุ่มอิควานในประเทศจอร์แดนถูกก่อตั้งในวันที่ 19 พฤศจิกายน ค.ศ.1945 โดยผู้นำคนแรกคือ อับดุลลาตีฟ อบูกูเราะฮ์ ซึ่งท่านเป็นผู้นำกองทัพอิควานจากประเทศจอร์แดนในสงครามปาเลสไตน์ ค.ศ. 1948 ในวันที่ 26 พฤศจิกายน 1953 มุฮัมมัด อับดุรเราะห์มาน เคาะลีฟะฮ์ ได้รับการเลือกตั้งเป็นผู้นำสูงสุดของกลุ่มอิควานในประเทศจอร์แดน ความจริงขบวนการอิควานไม่ได้มีการเคลื่อนไหวและมีสาขาอยู่เฉพาะในตะวันออกกลางเท่านั้น แต่ยังมีเครือข่ายขยายกว้างออกไปในภายนอกตะวันออกกลางอีกด้วย แม้แต่ในยุโรป

ปัจจุบันนี้รัฐบาลอียิปต์ไม่อนุญาตให้ก่อตั้งพรรคการเมืองที่มีวัตถุประสงค์ด้านศาสนา ด้วยเหตุผลว่ามิให้นำศาสนามาเกี่ยวข้องกับการเมืองและอ้างถึงชนกลุ่มน้อยที่ไม่ใช่มุสลิม ที่อาจเรียกสิทธิ์ในการตั้งพรรคศาสนาของเขา จึงทำให้กลุ่มอิควานไม่สามารถทำงานอย่างเป็นทางการ ด้วยสภาพนี้กลุ่มอิควานจึงร่วมกับพรรคการเมืองฝ่ายค้าน และสร้างพันธมิตรเพื่อเข้าสภาผู้แทนราษฎรในอียิปต์

6.11. สันนิบาตอาหรับ

สันนิบาตอาหรับ หรือชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “สันนิบาตแห่งรัฐอาหรับ” (League of Arab Staes) ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1945 ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันของประเทศอาหรับทั้งหลาย โดยมีเป้าหมายหลักขององค์กร คือ การเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศสมาชิกทั้งทางด้านการป้องกัน การเมือง เศรษฐกิจ สังคม การติดต่อสื่อสาร และวัฒนธรรม เหตุที่ทำให้รัฐอาหรับต่าง ๆ ต้องเข้ามารวมตัวกันนั้น มีรากเหง้ามาจากแนวคิดชาตินิยมการรวมอาหรับ (Pan-Arab Nationalism) และแนวคิดต่อต้านการล่าอาณานิยม (Anti-colonialism) เป็นสำคัญ

สันนิบาตอาหรับได้สถาปนาความสัมพันธ์ในลักษณะการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างประเทศสมาชิก และมีความร่วมมือกับองค์การระดับภูมิภาคและองค์การระหว่างประเทศอื่น ๆ รวมถึงองค์การสหประชาชาติ (United Nations) และ องค์การเอกภาพแห่งอัฟริกา (Organization of African Unity) บทบาทและกิจกรรมที่ผ่านมาของสันนิบาตอาหรับ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นในการไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างประเทศสมาชิกด้วยกัน และส่งเสริมความร่วมมือในการป้องกันร่วมกันของประเทศสมาชิก โดยเฉพาะในกรณีที่มีการแทรกแซงจากภายนอก แม้กระนั้นความร่วมมือในการป้องกันร่วมกัน ก็มิได้เป็นไปแบบเข็มข้นเหมือนองค์กรพันธมิตรทางการทหารอื่น ๆ เช่น องค์การสนธิสัญญาป้องกันแอตแลนติกเหนือ หรือองค์การนาโต้ (NATO) องค์การกติกาสัญญาวอร์ซอ ฯลฯ ทั้งนี้เป็นเพราะเป้าหมายหลักของสันนิบาต ไม่ได้เน้นถึงสนธิสัญญาหรือกติกาป้องกันร่วมโดยตรง แต่เน้นถึงความร่วมมือ และการประสานนโยบายทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การป้องกันประเทศ และความรับผิดชอบต่อประเทศในกลุ่มสมาชิกและต่อภูมิภาคของตน เป็นสำคัญ

สมาชิกขององค์การสันนิบาตอาหรับได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จากประเทศก่อตั้ง 7 ประเทศ ในปี ค.ศ. 1945 มาเป็น 20 ประเทศในปี ค.ศ. 1974 และในปัจจุบันมีสมาชิกทั้งสิ้น 22 ประเทศ ได้แก่ แอลจีเรีย บาห์เรน จิบูติ อียิปต์ อิรัก จอร์แดน คูเวต เลบานอน ลิเบีย มอริเตเนีย โมร๊อกโก โอมาน ปาเลสไตน์ กาตาร์ ซาอุดิอาระเบีย โซมาเลีย ซูดาน ซีเรีย ตูนีเซีย สาธารณรัฐอาหรับอิมิเรตส์ เยเมน และเกาะโคโมโรส

ตามมาตรา 2 ของกติกาก่อตั้งสันนิบาตอาหรับ ซึ่งเป็นส่วนที่ขยายความจากอารัมภบทสันนิบาตอาหรับก่อตั้งขึ้นเป็นองค์กรโดยมีเป้าหมายดังนี้

1. เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิก
2. ประสานนโยบายเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างกัน และเพื่อปกป้องเอกราชและอำนาจอธิปไตย
3. ให้ความสนใจทั่วไปต่อกิจการ และผลประโยชน์ของประเทศอาหรับ

ทั้งนี้ในมาตรา 2 ยังได้ระบุถึง “ความร่วมมืออย่างใกล้ชิด” ระหว่างรัฐสมาชิกในด้านที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ด้านการเงิน การติดต่อสื่อสาร ด้านวัฒนธรรม ปัญหาเรื่องสัญชาติ กิจการด้านสังคม และสุขภาพอนามัย สันนิบาตอาหรับมีบทบาทเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ยปัญหาข้อพิพาทระหว่างประเทศสมาชิกหรือระหว่างประเทศสมาชิกกับประเทศฝ่ายที่สามตามกติกามาตราที่ 5

ส่วนในมาตรา 3 ได้ระบุถึงความร่วมมือกับหน่วยงานระหว่างประเทศต่าง ๆ ตลอดจนการกำหนดความสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างกัน

นอกจากวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งองค์การสันนิบาตอาหรับที่ระบุไว้ชัดแจ้งในกติกาก่อตั้งองค์การสันนิบาตอาหรับแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์อื่นๆ อีกซึ่งไม่ได้กล่าวไว้โดยชัดแจ้ง แต่ก็ถือว่ามีความสำคัญต่อการก่อตั้งองค์การสันนิบาตอาหรับเช่นกัน ซึ่งได้แก่ วัตถุประสงค์ทางการเมือง ดังจะเห็นได้ว่า แม้องค์การสันนิบาตอาหรับจะก่อตั้งขึ้นจากความประสงค์ที่จะร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศสมาชิกที่มีศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมประเพณีที่คล้ายคลึงกันเป็นสำคัญ แต่ผลพลอยได้ที่เกิดขึ้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นวัตถุประสงค์ซ่อนเร้น (hidden objective) ของการก่อตั้งองค์การก็คือวัตถุประสงค์ทางการเมือง เพราะการรวมตัวของประเทศอาหรับย่อมทำให้ประเทศในกลุ่มอาหรับมีอำนาจต่อรองทางการเมืองมากขึ้น ไม่ว่าในความสัมพันธ์กับประเทศอื่นหรือในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ เช่น ในที่ประชุมสมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติ อีกทั้งยังเป็นการป้องปราม (deterrence) ไม่ให้ประเทศอื่นมาละเมิดเอกราชและอธิปไตยของประเทศสมาชิก

ในระยะเริ่มแรกของการก่อตั้ง บทบาทและเป้าหมายของสันนิบาตอาหรับอีกประการที่เห็นเด่นชัดคือการเรียกร้องให้ประเทศจักรวรรดินิยมปลดปล่อยอาณานิคม โดยเฉพาะเรียกร้องให้อังกฤษและฝรั่งเศสปลดปล่อยประเทศอาหรับที่เป็นอาณานิคมให้เป็นเอกราช รวมถึงการเรียกร้องให้ชาวปาเลสไตน์มีเอกราชและอธิปไตย ซึ่งเมื่อองค์การสันนิบาตอาหรับได้ก่อตั้งขึ้น องค์การได้ยอมรับให้ปาเลสไตน์เข้าร่วมกิจกรรมขององค์การได้ทั้ง ๆ ที่ปาเลสไตน์ยังไม่มีเอกราชและอำนาจอธิปไตยเหมือนประเทศสมาชิกขององค์การสันนิบาตอาหรับอื่น ๆ ครั้นเมื่อรัฐอิสราเอลถูกก่อตั้งขึ้นทับซ้อนดินแดนปาเลสไตน์ในปี ค.ศ. 1948 องค์การสันนิบาตอาหรับจึงมีวัตถุประสงค์อีกอย่างที่ตามมาคือ การต่อต้านการคงอยู่ของประเทศอิสราเอล และพยายามสนับสนุนให้เกิดรัฐปาเลสไตน์ที่มีเอกราชขึ้นมาใหม่

โครงสร้างพื้นฐานขององค์การสันนิบาตอาหรับ ซึ่งมีกล่าวไว้ในกฎบัตรของกติกาก่อตั้งนั้น ประกอบไปด้วย 3 สถาบันหลัก ๆ คือ คณะมนตรีสันนิบาต คณะกรรมาธิการถาวร และสำนักงานเลขาธิการ นอกจากนั้น ยังมีหน่วยงานที่มีการจัดตั้งขึ้นอีกจำนวนหนึ่งที่เกิดจาก “สนธิสัญญาป้องกันร่วมของอาหรับ” (Joint Arab Defence Treaty) ซึ่งมีการให้สัตยาบันกันในปี ค.ศ. 1950 อีกทั้งยังมีการส่งเสริมให้จัดตั้งหน่วยงานชำนัญพิเศษต่าง ๆ โดยเป้าหมายของการก่อตั้งหน่วยงานเหล่านี้ก็เพื่อการรวมกลุ่มกันในการทำกิจกรรมด้านสังคมและเศรษฐกิจ โดยมีภารกิจพื้นฐานด้านเทคนิคและการป้องกันการแทรกแซงทางการเมืองจากภายนอก โดยภาพรวมแล้ว สันนิบาตอาหรับจึงแบ่งโครงสร้างและหน้าที่ออกเป็น 6 สถาบันหลัก ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

1. คณะมนตรี (Council)

เนื่องจากองค์การสันนิบาตอาหรับไม่มีสมัชชาใหญ่เหมือนเช่นองค์การสหประชาชาติและองค์การระหว่างประเทศอื่น ๆ ฉะนั้นคณะมนตรีจึงถือเป็นองค์กรที่มีอำนาจและความสำคัญ

ที่สุดขององค์การสันนิบาตอาหรับ ที่ประชุมของคณะมนตรีประกอบไปด้วยผู้แทนจากประเทศสมาชิกทั้งหมดรวมทั้งผู้แทนของปาเลสไตน์ด้วย ซึ่งประเทศสมาชิกแต่ละประเทศจะมีสิทธิออกเสียงได้เพียงประเทศละหนึ่งเสียง

คณะมนตรีโดยปกติจะประชุมกันปีละ 2 ครั้ง แต่อาจจะมีการประชุมสมัยวิสามัญถ้าประเทศสมาชิกตั้งแต่ 2 ประเทศขึ้นไปร้องขอ ซึ่งเลขาธิการขององค์การสันนิบาตอาหรับจะเป็นผู้เรียกประชุม ส่วนตำแหน่งประธานในที่ประชุมในสมัยสามัญจะผลัดเปลี่ยนกันระหว่างประเทศสมาชิกต่าง ๆ โดยในการประชุมของคณะมนตรีนั้นมีการลงมติในสองลักษณะ คือ

- มติที่ได้รับการลงคะแนนเสียงโดยเอกฉันท์ (Unanimous decisions) ซึ่งทุกประเทศสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมมีความเห็นสอดคล้องต้องกันทุกประเทศ และผลของมติดังกล่าวจะผูกมัดกับทุกประเทศที่เป็นสมาชิก
- มติที่ได้รับการลงคะแนนเสียงโดยเสียงข้างมาก (majority decisions) จะมีผลผูกมัดเฉพาะประเทศที่ยอมรับมตินี้เท่านั้น

ส่วนในด้านหน้าที่ของคณะมนตรีที่สำคัญคือ การควบคุมดูแลการปฏิบัติให้เป็นไปตามความตกลงที่ประเทศสมาชิกกระทำไว้ ตัดสินนโยบายและวิธีการที่องค์การสันนิบาตอาหรับจะให้ความร่วมมือกับองค์การสหประชาชาติและองค์การระหว่างประเทศอื่น ๆ นอกจากนั้น คณะมนตรียังเป็นองค์กรกลางในการช่วยไกล่เกลี่ยความขัดแย้งระหว่างประเทศสมาชิกด้วยกันเอง หรือระหว่างประเทศสมาชิกกับประเทศภายนอกองค์การสันนิบาตอาหรับ และเป็นองค์กรประสานความร่วมมือในมาตรการป้องกันในกรณีที่ประเทศสมาชิกถูกโจมตีหรือรุกราน

ในอีกด้านหนึ่ง คณะมนตรีถือเสมือนเป็นองค์กรทางนิติบัญญัติขององค์การสันนิบาตอาหรับในการออกกฎระเบียบขององค์การ รวมทั้งการให้การรับรองงบประมาณขององค์การ การจัดเตรียมและการออกกฎระเบียบทางด้านการบริหารขององค์กร รวมทั้งกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวกับการควบคุมเลือกเฟ้นบุคลากรขององค์การ เช่น การแต่งตั้งเลขาธิการขององค์การ และบุคลากรในสำนักงานเลขาธิการ เป็นต้น

นอกจากคณะมนตรีเองแล้ว กฎบัตรของสันนิบาตอาหรับ (มาตรา 4) ยังได้ระบุให้มีการจัดตั้งคณะกรรมาธิการถาวรไว้มากมายที่เชื่อมโยงกับความร่วมมือระหว่างประเทศสมาชิกในทุกรูปแบบ คณะกรรมาธิการเหล่านี้อาจเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ตามความจำเป็นของแต่ละยุคสมัย เพื่อให้สอดรับกับก้าวย่างของการพัฒนาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอาหรับด้วยกัน คณะมนตรีจะแต่งตั้งประธาน 1 คน สำหรับกรรมาธิการแต่ละชุด โดยมีวาระ 2 ปี ซึ่งอาจจะขยายระยะเวลาได้ ในส่วนนี้ การประชุมของคณะกรรมาธิการชุดต่าง ๆ จะออกมติของตนตามระบบโหวตแบบเสียงส่วนใหญ่ แต่ก็มีเงื่อนไขว่า การประชุมของคณะกรรมาธิการชุดนั้น ๆ จะไม่เป็นผล เว้นแต่ว่าสมาชิกส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในการประชุม

คณะกรรมาธิการเหล่านี้มีสิทธิ์ในการจัดตั้งคณะกรรมการย่อยที่เป็นหน่วยงานดูแลเรื่องกิจการด้านเทคนิค นอกจากนั้น ยังมีสิทธิ์ที่จะเสนอแนะเรียกร้องให้ประเทศสมาชิกสันนิบาตถ่ายทอดประสบการณ์ที่ตนเองมีให้แก่คณะกรรมาธิการเหล่านี้ เพื่อนำเอาประสบการณ์ความรู้

เหล่านั้นไปปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงานของคณะกรรมาธิการในช่วงเวลาใดก็ตามที่มีความจำเป็น

2. สำนักงานเลขาธิการ (General Secretary)

ตามข้อ 12 ของกติกาก่อตั้งองค์การสันนิบาตอาหรับได้กำหนดไว้ว่า สำนักงานเลขาธิการประกอบด้วยเลขาธิการ ผู้ช่วยเลขาธิการ และเจ้าหน้าที่อีกจำนวนหนึ่ง สำนักงานเลขาธิการมีหน้าที่ที่สำคัญ คือ การนำคำแนะนำหรือข้อมติของคณะมนตรีขององค์การสันนิบาตอาหรับไปปฏิบัติ และให้การอำนวยความสะดวกทางด้านการเงินและการบริหารแก่องค์การสันนิบาตอาหรับ และบุคลากรในองค์การสันนิบาตอาหรับ โดยสำนักงานเลขาธิการนี้ประกอบไปด้วยกองต่าง ๆ 13 กองที่จะทำงานในด้านต่าง ๆ กัน ได้แก่ กองเศรษฐกิจ กองการเมือง กองกฎหมาย กองวัฒนธรรม กองกิจการสังคมและแรงงาน กองปิโตรเลียม กองการเงิน กองปาเลสไตน์ กองสาธารณสุข กองสารนิเทศ กองคมนาคมสื่อสาร กองพิธีการทูต และกองกิจการแอฟริกัน

สำหรับตัวเลขาธิการนั้นได้รับการแต่งตั้งมาจากคณะมนตรีโดยเสียงข้างมากสองในสามของประเทศสมาชิกทั้งหมด โดยมีวาระการทำงาน 5 ปี และสามารถกลับมาทำหน้าที่ได้อีก เมื่อเลขาธิการได้รับเลือกเข้ามาทำหน้าที่แล้ว เลขาธิการจะเป็นผู้เลือกผู้ช่วยเลขาธิการทางด้านต่าง ๆ อีก 5 คน ได้แก่ ด้านกิจการสังคม ด้านเศรษฐกิจและการบริหาร ด้านกฎหมาย ด้านการเมือง และด้านกิจการปาเลสไตน์ โดยจะต้องได้รับความยินยอมเห็นชอบจากคณะมนตรีด้วย ทั้งนี้เลขาธิการสันนิบาตมีตำแหน่งเทียบเท่าเอกอัครราชทูต ส่วนผู้ช่วยนั้นมีตำแหน่งเทียบเท่ากับอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม

3. องค์กรที่เกิดจากสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันและความร่วมมือทางเศรษฐกิจ (มิถุนายน ค.ศ. 1950) (Joint Defense and Economic Cooperation Treaty)

ผลของการลงนามในสนธิสัญญาป้องกันร่วมกันและความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน ค.ศ. 1950 ได้ทำให้องค์การสันนิบาตอาหรับขยายองค์กรออกไป ซึ่งองค์กรที่ขยายออกไปประกอบด้วย

1. **กองบัญชาการร่วมทางทหารของประเทศอาหรับ (Arab Unified Military Command)** ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1964 อันเป็นผลของสนธิสัญญาดังกล่าว มีจุดประสงค์เพื่อประสานงานด้านนโยบายทางทหารเพื่อปลดปล่อยปาเลสไตน์จากการยึดครองของอิสราเอล

2. **คณะมนตรีเศรษฐกิจ (Economic Council)** ตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบ และประสานนโยบายทางเศรษฐกิจของประเทศสมาชิก โดยที่ประชุมคณะมนตรีเศรษฐกิจนี้จะประกอบด้วยรัฐมนตรีที่รับผิดชอบทางด้านเศรษฐกิจ นโยบายอันเกิดจากข้อมติของคณะมนตรีเศรษฐกิจนี้จะใช้หลักเสียงข้างมาก ซึ่งคณะมนตรีเศรษฐกิจได้ประชุมครั้งแรกในปี ค.ศ. 1953

3. **คณะมนตรีเพื่อการป้องกันร่วมกัน (Joint Defense Council)** มีหน้าที่ควบคุมดูแลการปฏิบัติตามสนธิสัญญาที่เกี่ยวกับการป้องกันร่วมกันของประเทศสมาชิก โดยที่

ประชุมของคณะมนตรีนี้จะประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และกระทรวงกลาโหมของประเทศสมาชิก ประเทศสมาชิกจะต้องปฏิบัติตามข้อมติจากที่ประชุมคณะมนตรีนี้ที่ได้เสียงสนับสนุนมากกว่า 2 ใน 3

4.**คณะกรรมาธิการถาวรทางการทหาร (Permanent Military Commission)** ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1950 ประกอบด้วยคณะผู้แทนทางทหารจากประเทศสมาชิกต่าง ๆ มีจุดประสงค์สำคัญในการวางแผนป้องกันทางทหารร่วมกันเพื่อเสนอแผนการนั้นให้แก่คณะมนตรีเพื่อการป้องกันร่วมกัน

4. กองกำลังป้องปรามอาหรับ (Arab Deterrent Force)

กองกำลังป้องปรามอาหรับ คือกองกำลังที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1976 โดยคณะมนตรีขององค์การสันนิบาตอาหรับ เพื่อสนับสนุนความพยายามที่จะยุติความขัดแย้งและเพื่อรักษาสันติภาพในเลบานอน นอกจากนั้นในการประชุมสุดยอดกลุ่มประเทศสันนิบาตอาหรับในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1976 ที่ประชุมได้ตกลงกันว่า ค่าใช้จ่ายในการตั้งกองกำลังดังกล่าวจะจ่ายโดยประเทศต่าง ๆ ตามอัตราส่วนคิดเป็นร้อยละดังนี้ ซาอุดิอาระเบียร้อยละ 20 คูเวตร้อยละ 20 สาธารณรัฐอาหรับอิมิเรตร้อยละ15 กาตาร์ร้อยละ10 และประเทศอาหรับอื่น ๆ อีกร้อยละ 35

5. หน่วยงานชำนัญพิเศษต่าง ๆ (Specialized Agency)

สมาชิกทุกประเทศของสันนิบาตอาหรับจะเป็นสมาชิกหน่วยงานชำนัญพิเศษซึ่งมีความสัมพันธ์กับองค์การสันนิบาตอาหรับซึ่งปัจจุบันมีอยู่หลายองค์การด้วยกัน ตัวอย่างเช่น สถาบันด้านการคมนาคมขนส่งทางทะเลแห่งอาหรับ (Arab Academy of Maritime Transport) องค์กรอาหรับเพื่อการป้องกันทางสังคมต่ออาชญากรรม (Arab Organization for Social Defense against Crime) ศูนย์กลางเพื่อการศึกษาบริเวณแห้งแล้งและเขตกันดารแห่งอาหรับ (Arab Centre for the Study of Arid Zone and Dry Lands) **เป็นต้น**

6. สำนักงานขององค์การสันนิบาตอาหรับและศูนย์สารนิเทศในประเทศต่าง ๆ (Arab League Offices and Information Centres Abroad)

คือ หน่วยงานที่องค์การสันนิบาตอาหรับก่อตั้งขึ้นในประเทศต่าง ๆ เพื่อดำเนินการประสานงานในระดับต่าง ๆ ระหว่างสถานทูตของประเทศอาหรับ ซึ่งขณะนี้มีใน 17 ประเทศ ได้แก่ อาร์เจนตินา เบลเยี่ยม บราซิล แคนาดา เอธิโอเปีย ฝรั่งเศส สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน อินเดีย อิตาลี่ ญี่ปุ่น เคนยา เนเธอร์แลนด์ เซเนกัล สเปน สวิตเซอร์แลนด์ สหราชอาณาจักร และสหรัฐอเมริกา

6.12. สันนิบาตอาหรับ: สิ่งท้าทายและความสำเร็จ

นับจากการเริ่มก่อตั้งจนมาถึงยุคปัจจุบัน องค์การสันนิบาตอาหรับประสบความสำเร็จในการทำงานในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านความร่วมมือกันทางสังคม ซึ่งได้มีการก่อตั้งคณะกรรมาธิการในคณะมนตรีและหน่วยงานชำนาญพิเศษขึ้นมาอย่างมากมายที่ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือกันทางสังคม และทำให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของประเทศสมาชิก นอกจากนั้น สันนิบาตอาหรับยังทำหน้าที่เสมือนเป็นเวทีให้ประเทศต่าง ๆ ได้มาพบปะเจรจากัน แสดงออกซึ่งท่าทีของตนในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีระหว่างประเทศสมาชิกด้วยกัน และในการสนับสนุนให้เกิดรัฐปาเลสไตน์อิสระขึ้นมา

ในส่วนที่เป็นปัญหาปาเลสไตน์จะเห็นได้ว่า เมื่อสหประชาชาติมีมติให้แบ่งปาเลสไตน์ใน ค.ศ. 1947 สันนิบาตอาหรับได้จัดประชุมขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายครั้งจนได้ข้อสรุปในการตัดสินใจให้กองทัพอาหรับเข้ามาประจำการในปาเลสไตน์เพื่อที่จะปกป้องดินแดนและประชาชน การเคลื่อนไหวครั้งนั้นได้นำไปสู่สงครามครั้งแรกระหว่างยิวกับอาหรับในปี ค.ศ. 1948 โดยผลของสงครามดังกล่าวทำให้ปาเลสไตน์ถูกแบ่งจนพื้นที่ส่วนใหญ่กลายเป็นของอิสราเอล ส่วนดินแดนชายฝั่งตะวันตกของแม่น้ำจอร์แดน (West Bank) และเยรูซาเล็มตะวันออกได้ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของจอร์แดน ในขณะที่ดินแดนชนวนกาซ่า (Gaza Strip) ถูกปกครองโดยอียิปต์

คณะกรรมาธิการด้านการเมืองขององค์การสันนิบาตอาหรับได้สนับสนุนการตัดสินใจของชาวปาเลสไตน์ที่จะจัดตั้งรัฐบาลขึ้นในกาซ่า อีกทั้งยังอนุญาตให้ตัวแทนชาวปาเลสไตน์เข้าร่วมประชุมของสันนิบาตอาหรับอย่างเป็นทางการทุกครั้ง ในขณะเดียวกัน คณะกรรมาธิการด้านการเมืองก็แสดงท่าทีไม่เห็นด้วยกับแผนการของจอร์แดนที่จะผนวกเอาเวสต์แบงก์มาเป็นของตน โดยย้ำว่าการปกครองของจอร์แดน (ในเวสต์แบงก์) เป็นการปกครองชั่วคราวเท่านั้น

ใน ค.ศ. 1960 สันนิบาตอาหรับต้องเผชิญกับอีกปัญหาหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ที่เลวร้ายลงระหว่างอิรักกับคูเวต อันเนื่องมาจากอิรักอ้างสิทธิเหนือดินแดนคูเวต สันนิบาตอาหรับพยายามปกป้องคูเวตและประสบความสำเร็จในการบีบบังคับให้อิรักภายใต้การนำของอับดุล การิม กัสซาม (Abdel Karim Qassem) ให้เลิกล้มทุก ๆ แผนการที่จะผนวกหรือรุกรานคูเวต อย่างไรก็ตาม สันนิบาตอาหรับก็ประสบความล้มเหลวในการแก้ไขข้อพิพาทเรื่องพรมแดนระหว่างเยเมนกับซาอุดิอาระเบีย

ในขณะนั้น อียิปต์มีบทบาทนำในสันนิบาตอาหรับและไม่มีปัญหาอะไรที่จะเข้าไปแทรกแซงหรือเข้าไปแก้ไขปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างอิรักกับคูเวต แต่ในกรณีข้อพิพาทระหว่างเยเมนกับซาอุดิอาระเบีย อียิปต์มีข้อจำกัดในการเข้าไปแก้ปัญหา เพราะกองกำลังทหารของอียิปต์เองอยู่ในเยเมนเพื่อสนับสนุนการปฏิวัติในเยเมน อีกทั้งยังร่วมกับเยเมนสู้รบกับซาอุดิอาระเบียซึ่งเข้ามาแทรกแซงในเยเมนด้วย

ตัวอย่างประเด็นปัญหาทั้งสองกรณีที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า ในการที่จะทำความเข้าใจและตัดสินความสำเร็จหรือความล้มเหลวของสันนิบาตอาหรับ เราควรศึกษาอย่างระมัดระวังในเรื่องการเมืองและความขัดแย้งระหว่างประเทศอาหรับด้วยกันเองด้วย

ใน ค.ศ. 1964 ประธานาธิบดี กามาล อับดุล นัซเซอร์ แห่งอียิปต์ ได้เรียกตัวแทนสมาชิกมาร่วมประชุมสุดยอดสันนิบาตอาหรับ สิ่งท้าทายสองประการที่โลกอาหรับต้องเผชิญในขณะนั้น คือ การที่อิสราเอลเจตนาเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำในแม่น้ำจอร์แดน และชะตากรรมของชาวปาเลสไตน์ ต่อความเป็นไปดังกล่าว สันนิบาตอาหรับจึงตัดสินใจที่จะจัดตั้งกองกำลังร่วมขึ้นภายใต้การนำของนายพล อาลี อาลี อัมร์ (Ali Ali Amr) แห่งอียิปต์ โดยมีหน้าที่ในการจัดระบบใหม่และเสริมกำลังให้แก่กองทัพอาหรับ เพื่อปกป้องดินแดนของชาวอาหรับเองและตอบโต้ภัยคุกคามจากอิสราเอล ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาปาเลสไตน์ สันนิบาตอาหรับตัดสินใจที่จะจัดตั้งองค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (Palestinian Liberation Organization : PLO) (ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การนำของอะห์มัด ชุกอยรี่ (Ahmad Shuqeiri) โดยมีเป้าหมายที่จะระดมพลและสร้างความเป็นเอกภาพในหมู่ชาวปาเลสไตน์เพื่อที่จะสามารถดิ้นรนต่อสู้ให้ได้มาซึ่งสิทธิเหนือดินแดนของพวกเขาเอง

ในช่วงทศวรรษที่ 1980 ซึ่งเป็นช่วงที่อิสราเอลรุกรานเลบานอนใน ค.ศ. 1982 และขับไล่ PLO ออกจากเลบานอนจนต้องลี้ภัยไปอยู่ในตูนีเซีย ปรากฏว่า ไม่มีประเทศอาหรับใดหรือสันนิบาตอาหรับเข้าไปแทรกแซงเลย อย่างมากที่สุดประเทศอาหรับเหล่านี้ก็ออกแถลงการณ์ทางการเมืองแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับ PLO และประชาชนชาวเลบานอนเท่านั้น แต่พวกเขาไม่ได้ทำอะไรเลยที่จะปกป้องดินแดนเลบานอน หรือสงวนรักษาไว้ซึ่งเอกภาพของประเทศอาหรับ

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1985 PLO และจอร์แดนลงนามในสนธิสัญญาที่สำคัญ ซึ่งระบุถึงเจตนารมณ์ของทั้ง PLO และจอร์แดนในการทำงานร่วมกันให้ไปสู่การจัดตั้งสหพันธรัฐปาเลสไตน์-จอร์แดน ต่อกรณีนี้ ปฏิกิริยาของประเทศอาหรับมีความแตกต่าง โดยที่ซีเรียคัดค้านซาดิอาระเบียสงวนท่าที ส่วนประเทศอื่น ๆ ก็ไม่ได้มีการวิจารณ์อะไรแต่อย่างใด

ในเดือน พฤศจิกายน ค.ศ. 1987 การประชุมสุดยอดสันนิบาตอาหรับจัดขึ้นที่กรุงอัมมาน โดยมีวาระเรื่องความร่วมมือทางเศรษฐกิจ การสร้างความสมานฉันท์ระหว่างอิรักกับซีเรีย เชิญอียิปต์กลับมาเป็นสมาชิกของสันนิบาตอาหรับอีกครั้ง และนับเป็นครั้งแรกของการประชุมสุดยอดที่สันนิบาตอาหรับไม่ได้พูดถึงวาระเรื่อง PLO และปัญหาของชาวปาเลสไตน์เลย อย่างไรก็ตาม ในอีก 1 เดือนต่อมา เมื่อเกิดการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์ (Palestinian Intifada) ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1987 ประเทศอาหรับทุกประเทศต่างแสดงออกถึงการสนับสนุนและแสดงถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันกับปัญหาของชาวปาเลสไตน์ ในปีต่อมา ผู้นำประเทศอาหรับต่างเร่งเร้าให้จอร์แดนประกาศถอนกำลังออกจากเวสแบงค์

ภายหลังจากสงคราม 6 วันระหว่างอาหรับ-อิสราเอลใน ค.ศ. 1967 เกิดความขัดแย้งภายในสันนิบาตอาหรับเพราะอียิปต์และจอร์แดนตัดสินใจยอมรับมติ 242 ของสหประชาชาติ ซึ่งเป็นมติที่ถูกคัดค้านอย่างรุนแรงจากทั้งอิรัก ซีเรีย เลบานอน และ PLO แต่ท้ายที่สุดซึ่งกินเวลาไปกว่า 10 ปี กว่าที่ประเทศเหล่านี้จะมองเห็นถึงความสำคัญในการใช้ประโยชน์จากมติของสหประชาชาติเพื่อต่อกรกับการหลอกลวงของอิสราเอล ใน ค.ศ. 1969 สันนิบาตอาหรับได้จัด

ประชุมสุดยอดที่กรุงคาทูม เมืองหลวงของซูดาน โดยในที่ประชุมมีความเห็นพ้องร่วมกันที่จะไม่ยอมรับความพ่ายแพ้ในสงครามปี ค.ศ. 1967 มติที่ผ่านการเห็นชอบในการประชุมครั้งนั้นได้ระบุเป็นข้อตกลงร่วมว่าประเทศอาหรับ

> *"จะใช้ความพยายามทางการเมืองร่วมกันทั้งในระดับระหว่างประเทศและระดับการทูต เพื่อขจัดผลของการรุกรานและเพื่อประกันถึงการถอดถอนกองกำลังผู้รุกรานอิสราเอลออกจากดินแดนอาหรับ ซึ่งทำการยึดครองมาตั้งแต่วันที่ 5 มิถุนายน ภาระกิจนี้จะกระทำภายใต้กรอบของหลักการใหญ่ ซึ่งเป็นหลักการที่ประเทศอาหรับปฏิบัติตามกล่าวคือ ไม่มีการสร้างสันติภาพกับอิสราเอล ไม่ยอมรับรัฐอิสราเอล ไม่เจรจากับอิสราเอล และยืนยันสิทธิของประชาชนชาวปาเลสไตน์ในประเทศของพวกเขาเอง"*

ในการประชุมสุดยอดที่กรุงราบาต (Rabat) ในปี ค.ศ. 1974 PLO ได้รับการยอมรับจากสันนิบาตอาหรับให้เป็นตัวแทนของประชาชนชาวปาเลสไตน์เพียงกลุ่มเดียว แม้ว่าจะมีการคัดค้านจากจอร์แดนก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 1970 สันนิบาตอาหรับประสบความสำเร็จในการยุติการปะทะกันทางทหารอย่างนองเลือดระหว่าง PLO กับจอร์แดน ซึ่งความสำเร็จดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบทบาทผู้นำของกามาล อับดุล นัซเซอร์ แห่งอียิปต์ ในระยะต่อมาสันนิบาตอาหรับได้ช่วยให้ PLO และเลบานอนบรรลุข้อตกลงหลายประการระหว่างกัน แต่ครั้งนี้ถือเป็นผลงานของซาอุดิอาระเบีย ซึ่งรับหน้าที่เชิญฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในสงครามกลางเมืองเลบานอนมาเจรจากันที่เมืองฏออีฟ ในปี ค.ศ. 1976 จนมีการทำข้อตกลงสงบศึกกัน

วิกฤติใหญ่ที่เกิดขึ้นภายในสันนิบาตอาหรับเกิดขึ้น เมื่ออียิปต์ตัดสินใจลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพกับอิสราเอลที่แคมป์เดวิด (Camp David) ในปี ค.ศ. 1979 ผลที่ตามมาคือการประชุมสุดยอดสันนิบาตอาหรับที่กรุงแบกแดด ตัดสินใจถอดถอนอียิปต์ออกจากการเป็นสมาชิก พร้อมทั้งย้ายสำนักงานใหญ่จากที่เคยอยู่ในอียิปต์ไปประจำอยู่ที่ ตูนีเซีย และเป็นครั้งแรกที่ตำแหน่งเลขาธิการสันนิบาตอาหรับถูกมอบให้กับคนที่ไม่ใช่ชาวอียิปต์ กล่าวคือ Shazili Qulaibi ชาวตูนีเซียได้สืบทอดตำแหน่งเลขาธิการต่อจาก Mahmoud Riad อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศอียิปต์ โดยที่เลขาธิการก่อนหน้านี้สองคนต่างเป็นอดีตรัฐมนตรีต่างประเทศอียิปต์เช่นกัน คือ Mahmoud Fawzi และ Abdul Rahman Azzam

วิกฤติการณ์ครั้งใหญ่อีกครั้งของสันนิบาตอาหรับเกิดขึ้นในช่วงวิกฤติอ่าวเปอร์เซียในปี ค.ศ. 1990 ความแตกแยกในหมู่ประเทศอาหรับนั้นเห็นได้ชัด ในขณะที่บางประเทศออกมาประณามการรุกรานคูเวตของอิรัก พร้อมทั้งร่วมมือกับกองกำลังพันธมิตรต่างชาติเพื่อหยุดการรุกรานของอิรัก แต่ก็มีประเทศอาหรับอีกจำนวนหนึ่งที่เรียกร้องให้จัดตั้งกองกำลังอาหรับร่วมเพื่อที่จะรักษาความมั่นคงและเสถียรภาพร่วมกัน ตลอดจนรักษาเขตพรมแดนของทุกประเทศในภูมิภาค

ส่วนทางสันนิบาตอาหรับตัดสินใจประณามการรุกรานและเรียกร้องให้อิรักถอดถอนกองกำลังออกไปจากคูเวตทันที แต่ในระยะเวลาต่อมา บทบาทของสันนิบาตถูกลดลงไปอย่างมาก เมื่อปรากฏแน่ชัดว่า ประเทศอาหรับแต่ละประเทศต้องการตัดสินใจเองและการตัดสินใจนั้น

จะต้องสอดคล้องกับผลประโยชน์ของแต่ละประเทศ ต่อกรณีจุดยืนของแต่ละประเทศต่อปัญหาความขัดแย้งระหว่างคูเวตกับอิรัก รวมถึงกรณีการสร้างความสัมพันธ์ระดับปกติกับอิสราเอลในช่วงเวลาต่อมาหลังจากมีการเริ่มประชุมสันติภาพที่กรุงมาดริด (Madrid Peace Conference)

บทบาทของสันนิบาตอาหรับยิ่งไร้ประสิทธิภาพลงเมื่อสหรัฐฯ ได้เชิญประเทศอาหรับจำนวนมากเข้าร่วมการประชุมสันติภาพตะวันออกกลางที่กรุงมาดริด ซึ่งเป็นการประชุมที่ตั้งอยู่บนฐานการเจรจา (ทั้งระดับทวิภาคีและพหุภาคี) อีกทั้งสหรัฐฯ ยังนำเสนอสูตร “ดินแดนแลกสันติภาพ” (Land-For-Peace) เพื่อแก้ปัญหาปาเลสไตน์อีกด้วย ในการประชุมดังกล่าวสันนิบาตอาหรับไม่ได้ถูกเชิญให้เข้าร่วมแม้แต่ในฐานะเป็นผู้สังเกตการณ์

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ในช่วงทศวรรษที่ 1990 ถือเป็นช่วงที่สันนิบาตอาหรับถูกลดบทบาทและถูกมองข้ามอย่างมาก แต่องค์การสันนิบาตอาหรับก็ฟื้นตัวขึ้นมามีบทบาทอีกครั้งในช่วงเริ่มต้นของทศวรรษที่ 21 เพราะกระบวนการการเจรจาสันติภาพระหว่างอิสราเอล-ปาเลสไตน์และประเทศอาหรับอื่น ๆ ปรากฏว่าเป็นกระบวนการที่อ่อนแอและไม่ได้ผล ชาวปาเลสไตน์ไม่ได้อะไรกลับคืนเลยนับจากการริเริ่มกระบวนการสันติภาพ ด้วยเหตุนี้ สันนิบาตอาหรับจึงน่าจะกลับมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อรองเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ของชาวอาหรับเอง

นอกจากนั้น สันนิบาตอาหรับยังอาจเป็นเครื่องมือในการรักษาไว้ซึ่งความเชื่อมโยงทางภาษาและวัฒนธรรม เพื่อสงวนรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ร่วมกันของประเทศสมาชิก และเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในเวทีระหว่างประเทศซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อโลกอาหรับโดยตรงอีกด้วย

ในวันนี้ ผู้นำอาหรับต่างพูดถึงความจำเป็นในการเสริมสร้างเศรษฐกิจอาหรับ พัฒนาตลาดร่วมอาหรับ และการทำเขตการค้าเสรีอาหรับ รวมถึงการส่งเสริมให้เกิดสันติภาพระหว่างประเทศอาหรับด้วยกันเอง การปกป้องผลประโยชน์ของชาวอาหรับและต่อสู้กับภัยคุกคามจากการก่อการร้าย ปัจจุบัน (2008) สันนิบาตอาหรับอยู่ภายใต้การนำของชาวอียิปต์อีกคน คือ อัมร์ มุฮัมมัด มุอัซซา (Amr Muhammad Moussa) เลขาธิการสันนิบาติอาหรับคนปัจจุบัน ผู้ซึ่งรับภาระหน้าที่ที่จะนำสันนิบาติอาหรับเข้าเผชิญกับปัญหาที่สลับซับซ้อนต่าง ๆ ในศตวรรษที่ 21 ต่อไป

6.13. สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย

สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย (Gulf Cooperation Council: GCC) ถือเป็นองค์กรความร่วมมือระดับอนุภูมิภาคที่สำคัญของตะวันออกกลาง จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 1981 โดยมีสมาชิก 6 ประเทศ อันประกอบไปด้วยชาติที่ร่ำรวยทรัพยากรน้ำมันคือ ซาอุดีอาระเบีย คูเวต โอมาน บาห์เรน สหรัฐอาหรับอิมิเรตส์ และกาตาร์ เหตุที่ทำให้มีการจัดตั้งองค์กรคือผลกระทบที่เกิดจากสงครามอิรัก-อิหร่านและความหวาดกลัวต่ออิทธิพลของแนวคิดการปฏิวัติอิสลามที่เกิดขึ้นในอิหร่านเมื่อปี 1979 ดังจะเห็นได้ว่ามีการก่อจลาจลโดยชาวชีอะห์ของประเทศในอ่าวฯ อย่างน้อย 2 ครั้งคือในซาอุดีอาระเบียระหว่างปี 1979-1980 และในบาห์เรนที่เกิดขึ้นในช่วงปลายปี 1980 ดังนั้นประเทศรอบอ่าวเปอร์เซียทั้งหลายจึงต้องสร้างหลักประกันความมั่นคงเพื่อป้องกันภัยคุกคามร่วมกัน โดยในระยะแรกได้มุ่งเน้นความร่วมมือด้านความมั่นคงเป็นหลักและต่อมาในระยะหลังจนถึงปัจจุบันได้ขยายไปสู่ความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่เป็นรูปธรรมมากขึ้น

ประเทศในกลุ่ม GCC ให้ความสำคัญกับความใกล้ชิดในหมู่ประเทศสมาชิกโดยเล็งเห็นว่าชาติสมาชิกทั้งหมดมีภาษาเดียวกัน นั่นคือภาษาอาหรับ มีศาสนาเดียวกันนั่นคืออิสลาม มีโครงสร้างทางสังคมที่คล้ายคลึงกัน มีมาตรฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกัน มีระบบการเมืองที่คล้ายกัน มีวัฒนธรรมร่วมกัน และมีที่ตั้งทางด้านภูมิศาสตร์เดียวกัน กฎบัตรของ GCC ประกอบไปด้วยอารัมภบทและ 22 มาตรา บทอารัมภบทได้ระบุไว้ว่ากฎบัตร GCC ตั้งอยู่บนปัจจัยการดำรงอยู่ของความผูกพันกัน มีความสัมพันธ์พิเศษ มีระบอบการปกครองที่คล้ายคลึงกัน มีศาสนาอิสลามเป็นศาสนาของชาติสมาชิก และมีความเชื่อที่ว่าประชาชนพลเมืองของอ่าวฯ มีจุดหมายปลายทางเดียวกัน มีเป้าหมายในการสร้างเอกภาพ และเชื่อมั่นว่าความร่วมมือและการประสานงานในหมู่ชาติสมาชิกจะช่วยรักษาผลประโยชน์ของชาติอาหรับในระยะยาว

เป้าหมายของ GCC คือการสร้างความร่วมมือในหมู่ชาติสมาชิกและการป้องกันการแทรกแซงจากต่างชาติ สร้างเสถียรภาพให้เกิดขึ้นในอ่าวฯ ส่งเสริมความเป็นเอกภาพของอาหรับและกระทำการเสมือนเป็นเกราะป้องกันเสถียรภาพและความมั่นคงของภูมิภาค วัตถุประสงค์ของ GCC มีระบุอยู่ในกฎบัตรมาตราที่ 4 โดยมีเป้าหมายที่จะบรรลุความร่วมมือระหว่างชาติสมาชิกในหลายๆ ด้าน โดยการจัดตั้งระบบที่เป็นอันเดียวกันในเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเงิน การพาณิชย์ ภาษีศุลกากร การสื่อสาร การศึกษา สวัสดิการสังคม สุขภาพ ข้อมูลข่าวสารและการท่องเที่ยว พร้อมทั้งกระตุ้นส่งเสริมความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทั้งในด้านการอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์แร่ธาตุ เกษตรกรรม และปศุสัตว์

เพื่อที่จะให้บรรลุถึงเป้าหมายของ GCC ตามกฎบัตรมาตราที่ 4 จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการต่าง ๆ ขึ้นมา ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในหลากหลายด้าน ในเดือนมิถุนายน 1981 รัฐมนตรีกระทรวงการคลังของชาติต่างๆในอ่าวฯได้ทำข้อตกลงความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างกันซึ่งครอบคลุมไปถึงการลงทุน ปิโตรเลียม การยกเลิกภาษีศุลกากร การปรับ

กฎระเบียบด้านการธนาคารให้มีการสอดประสานกัน และการสร้างความร่วมมือทางด้านนโยบายการเงินในภูมิภาค

นอกจากนั้น ยังมีการจัดตั้งคณะกรรมการระดับรัฐมนตรีขึ้นมา เพื่อให้มีการประสานความร่วมมือด้านนโยบายและการกำหนดราคาไฮโดรคาร์บอน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลด้านการตลาดและราคา เพื่อปรึกษาหารือถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมการกลั่นไฮโดรคาร์บอน เพื่อพิจารณาเรื่องการบริโภคและการช่วยเหลือด้านพลังงานภายใน เพื่อประสานให้มีการฝึกอบรมโดยบริษัทน้ำมันแห่งชาติ และเพื่อประสานความร่วมมือในด้านการเสาะแสวงหาและขุดเจาะแร่ธาตุใหม่ๆ

รัฐมนตรีกระทรวงเกษตรของชาติสมาชิกได้จัดให้มีนโยบายด้านเกษตรกรรมที่สอดคล้องกัน นอกจากนั้น พวกเขายังได้ให้การรับรองต่อข้อเสนอที่จะปรับแก้กฎหมายให้มีความสอดคล้องกันในเรื่องเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรน้ำอย่างประหยัด วัคซีนสำหรับสัตว์ ยาปราบศัตรูพืช ส่งเสริมเรื่องยุทธศาสตร์ด้านอุตสาหกรรมเดียวกันของกลุ่มประเทศ GCC และที่ให้ความสำคัญมากสุดคือการนำเข้าผลิตภัณฑ์ด้านอุตสาหกรรมของ GCC

โครงสร้างหลักขององค์กรประกอบไปด้วย 3 หน่วยงานคือ คณะมนตรีสูงสุด สภารัฐมนตรี และสำนักงานเลขาธิการ คณะมนตรีสูงสุดประกอบไปด้วยผู้นำของชาติสมาชิก โดยมีการประชุมสมัยสามัญทุกปี แต่ก็อาจมีการประชุมฉุกเฉินขึ้นมาในกรณีที่ประเทศสมาชิกอย่างน้อย 2 ประเทศร้องขอ ตำแหน่งประธานในที่ประชุมจะหมุนเวียนเปลี่ยนไป คณะมนตรีสูงสุดดังกล่าวนี้มีหน้าที่กำหนดนโยบายในภาพรวมขององค์กร

สภารัฐมนตรีประกอบไปด้วยรัฐมนตรีต่างประเทศของชาติสมาชิก โดยจะมีการประชุมกันทุกๆ 3 เดือน การประชุมฉุกเฉินจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชาติสมาชิกมากกว่า 2 เรียกร้อง หน้าที่ของสภารัฐมนตรีคือการจัดเตรียมการประชุมของคณะมนตรีสูงสุด ร่างนโยบาย ให้ข้อเสนอแนะ ศึกษาและวางแผนโครงการ

ส่วนสำนักงานเลขาธิการนั้นมีหน้าที่ช่วยประเทศสมาชิกในการนำเอาคำเสนอแนะของคณะมนตรีสูงสุดและสภารัฐมนตรีไปปฏิบัติใช้ นอกจากนั้น ยังมีหน้าที่จัดเตรียมรายงานและผลการศึกษา ตลอดจนงบประมาณและการทำบัญชี เลขาธิการจะได้รับการแต่งตั้งจากคณะมนตรีสูงสุดโดยการแนะนำของสภารัฐมนตรี ทั้งนี้เลขาธิการจะมีวาระอยู่ในตำแหน่งครั้งละ 3 ปีโดยสามารถกลับมาดำรงตำแหน่งอีกสมัยหนึ่งได้

หากพิจารณาจากมุมมองทางด้านเศรษฐกิจนั้น ต้องถือว่ากลุ่มประเทศ GCC มีศักยภาพอย่างมากที่จะพัฒนาเศรษฐกิจ กลุ่มประเทศนี้ยังมีทรัพยากรอีกมหาศาลที่ยังไม่ได้ถูกนำออกมาใช้ พวกเขามีผลประโยชน์ร่วมกัน มีโครงการที่เหมือนกัน และมีความต้องการอุตสาหกรรมใหม่ ๆ จำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ ประเทศสมาชิกต่าง ๆ จึงเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำงานให้สอดคล้องกันเพื่อวางแผนการทางเศรษฐกิจให้เกิดความเหมาะสม เนื่องจากประเทศสมาชิกทั้งหมดเป็นประเทศที่ผลิตน้ำมัน บางคนจึงอาจเข้าใจว่า โอกาสของการสร้างความร่วมมือและการบูรณาการระหว่างพวกเขามีอยู่สูงมากอันเนื่องมาจากเงินทุนหมุนเวียน รวมถึงการมีเศรษฐกิจ

การตลาดที่เปิดเสรี รายได้จากการขายน้ำมันสามารถนำไปซื้อเทคโนโลยีทันสมัย เครื่องจักรกล การทำฟาร์มสมัยใหม่ หรือการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรม แต่ปัญหาคือประเทศสมาชิกของ GCC มีตลาดค่อนข้างจำกัดทั้งในแง่ของจำนวนประชากรและขนาดทางกายภาพ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวท้ายที่สุดจึงกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

คณะมนตรีสูงสุดได้มีการประชุมกันในเดือน พฤศจิกายน 1981 เห็นพ้องที่จะให้บรรจุเรื่องความร่วมมือด้านการป้องกันไว้ในกิจกรรมขององค์กร ด้วยเหตุนี้ รัฐมนตรีกลาโหมของชาติสมาชิกจึงได้มาพบปะกันเพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับนโยบายความมั่นคงร่วมกัน ซึ่งรวมถึงระบบการป้องกันร่วมกันทางอากาศ การกำหนดมาตรฐานด้านอาวุธและกองกำลังภาคพื้นดินของชาติสมาชิก ในเดือนพฤศจิกายน 1984 ชาติสมาชิกได้เห็นพ้องที่จะจัดตั้งกองกำลังเคลื่อนที่เร็วเพื่อการป้องกันร่วมในการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก ซึ่งประกอบไปด้วยหน่วยกองกำลังทหารของแต่ละชาติสมาชิกที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาจากส่วนกลาง

ในเดือนเมษายน 1991 ขณะที่กำลังเกิดสงครามอ่าวฯ GCC ได้ประกาศจัดตั้งกองทุนเพื่อการพัฒนาด้วยเงินจำนวนหลายล้านเหรียญสหรัฐฯ โดยมีเป้าหมายที่จะสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการเมืองในภูมิภาค กองทุนนี้ ได้รับการสนับสนุนจากชาติสมาชิกของ GCC โดยที่จะเอาไปช่วยเหลืออียิปต์และซีเรียเป็นหลัก ซึ่งเป็นรางวัลสำหรับการปฏิบัติการทางทหารอย่างกระตือรือร้นของพวกเขาในสงครามอ่าวฯ GCC ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจนว่าบรรดาประเทศและองค์กรที่ให้การสนับสนุนอิรักในช่วงที่อิรักเข้ามายึดครองคูเวต จะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากกองทุนนี้ ดังนั้น จอร์แดน เยเมน และองค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (PLO) (ซึ่งเคยได้รับการช่วยเหลือจาก GCC) จึงไม่ได้รับการช่วยเหลือทางการเงินเหมือนเดิม

ในระยะต่อมา ความร่วมมือทางการทหารร่วมกันของประเทศในอ่าวเป็นการดำเนินการใน 3 ขั้นด้วยกัน ขั้นที่หนึ่งคือให้ประเทศสมาชิกส่งเสริมและทำให้กองกำลังของตนเองมีความทันสมัย ขั้นที่ 2 คือให้มีการประสานงานกันในระดับภูมิภาค และขั้นสุดท้ายคือการพึ่งพาตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐฯ ในขณะเดียวกัน ทั้งอียิปต์และซีเรียก็ร่วมกันพยายามกดดันในประเทศ GCC ทั้ง 6 ให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจแก่ประเทศตนเองให้มากขึ้น อียิปต์ขอให้เปลี่ยนจากความช่วยเหลือด้านการทหารมาเป็นเรื่องอาหารการกิน ส่วนซีเรียเรียกร้องให้มีข้อตกลงด้านการส่งแรงงานไปทำงานในประเทศอ่าวฯมากขึ้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้ในหลายปีที่ผ่านมาจึงมีแรงงานทั้งชาวอียิปต์และซีเรียสามารถเข้าไปทำงานในประเทศสมาชิกของ GCC มากขึ้น

ความสำคัญขององค์กรนี้เพิ่มขึ้นอย่างมากหลังสงครามอ่าวฯ เพราะนอกจาก GCC จะมีรูปแบบความสัมพันธ์ทางการค้าที่หลากหลายแล้ว นโยบายการป้องกันร่วมกันยังดึงดูดให้รัฐสมาชิกมีความใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐเหล่านี้มีความผูกพันกันทางภูมิศาสตร์ ศาสนา และมีประเพณีวัฒนธรรมเดียวกันอยู่แล้ว

การประชุมสุดยอดของประเทศสมาชิกกลุ่ม GCC ที่เกิดขึ้นในเดือนธันวาคม 1994 ที่บาห์เรน ได้มีการเสนอแนะประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่ภูมิภาคตะวันออกกลางกำลังเผชิญอยู่

นอกจากนั้น ยังมีการแถลงการณ์ร่วมกันประณามความรุนแรงและพวกที่ใช้ความรุนแรงอย่างหนัก ไม่ว่าความรุนแรงนั้นจะเกิดจากสาเหตุใด รายงานของกษัตริย์ฟาฮัดแห่งซาอุดีอาระเบียที่เสนอในสภา ได้มีการพูดถึงเรื่องการป้องกันภูมิภาคในรูปแบบใหม่และการจัดตั้งกลุ่มทางเศรษฐกิจในโลก พระองค์ทรงส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่แนบแน่นกว่าเดิมซึ่งจะนำไปสู่ความเป็น “ตลาดร่วมของรัฐในอ่าวเปอร์เซีย” รวมถึงการเพิ่มความร่วมมือในการป้องกันร่วมกัน

การประชุมสุดยอดเมื่อปี 2005 ที่กรุงอาบู ดาบี ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ ได้มีการหยิบยกหลายประเด็นขึ้นมาพูดคุยกัน ทั้งประเด็นด้านความมั่นคง เศรษฐกิจ และสังคม ในประเด็นด้านความมั่นคงนั้น ที่ประชุมสุดยอดได้ออกแถลงการณ์เรียกร้องให้ตะวันออกกลางเป็นเขตปลอดอาวุธที่มีอานุภาพการทำลายล้างสูง ส่วนเรื่องการก่อการร้ายนั้น ที่ประชุมได้เรียกร้องให้มีการจัดตั้งศูนย์ต่อต้านการก่อการร้ายระหว่างประเทศตามข้อเสนอของกษัตริย์อับดุลลอฮ์แห่งซาอุดีอาระเบีย ทางด้านเศรษฐกิจนั้น มีการตอกย้ำถึงความพยายามในการสร้างบูรณาการทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศสมาชิก มีการทบทวนพิจารณาเรื่องสหภาพภาษีศุลกากร โดยมีเป้าหมายว่าปี 2007 จะเป็นปีที่กลุ่ม GCC ประสบความสำเร็จในการใช้ระบบภาษีศุลกากรร่วมกัน เช่นเดียวกันกับเรื่องตลาดร่วมของรัฐในอ่าวเปอร์เซีย ที่ GCC ตั้งเป้าให้ระบบตลาดร่วมเป็นรูปธรรมชัดเจนให้ได้ภายในปี 2007 จากความก้าวหน้าที่เกิดขึ้น ทำให้การรวมตัวของ GCC นับว่าเป็นอีกหนึ่งองค์กรของตะวันออกกลางที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในโลกยุคปัจจุบัน

6.14. ลัทธิไซออนิสต์

ไซออนิสต์ (Zionism) เป็นขบวนการของชาวยิวยุโรปที่ก่อตัวขึ้นในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของชนชั้น “กระฎุมพี” ขึ้นมามีอำนาจแทนที่ระบบเศรษฐกิจของชนชั้นศักดินา (Feudal) ในยุโรป และเป็นช่วงที่ระบบทางการเมืองและสังคมของพวกศักดินาถูกแทนที่ในยุโรปด้วยระบบรัฐ-ชาติ จากภาวะความสับสนวุ่นวายที่เกิดขึ้นในยุโรปและการถูกทำลายของระบบศักดินา ทำให้ตำแหน่งแห่งที่ดั้งเดิมของชุมชนชาวยิวค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไป โดยผลสะท้อนที่เกิดขึ้นคือการก่อกำเนิดของขบวนการยิวไซออนิสต์

ขบวนการไซออนิสต์ ในฐานะที่เป็นกรอบแนวคิดหรืออุดมการณ์นั้น ได้รับการตีความหมายในหลากหลายแง่มุม สำหรับบางคน ไซออนิสต์คือ การเรียกร้องความเป็นชาติของชาวยิวทั้งหมด ฉะนั้น หากมองในมุมนี้มันจึงมีความชอบธรรม แต่สำหรับอีกหลาย ๆ คนแล้ว อุดมการณ์ไซออนิสต์มีความสำคัญน้อยกว่าคุณค่าสากล (Universal value) ไม่ว่าคุณค่าเหล่านั้นจะได้มาจากศาสนายูดาห์ จากพวกมนุษยนิยมเสรี (liberal Humanism) หรือจากชนชั้นกรรมาชีพสากลก็ตาม สำหรับพวกที่เชื่อในคุณค่าสากลของมนุษยชาติและชนชั้นกรรมาชีพสากลแล้ว ถือว่าผลกระทบของขบวนการไซออนิสต์เป็นไปในทางลบมากกว่า

นับจากช่วงแรก ๆ ของการก่อตั้งขบวนการไซออนิสต์ (ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของชาวยิวฝ่ายต่าง ๆ) พวกเขาก็มีเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือการส่งเสริมการตั้งถิ่นฐานชาวยิวในดินแดนปาเลสไตน์ แต่ในรายละเอียดของเป้าหมายนั้นมีความแตกต่างกันไปในแต่ละฝ่าย ทั้งนี้เป็นเพราะไซออนิสต์ประกอบขึ้นจากพวกที่มีหลากหลายแนวคิด บางคนเป็นพวก “General” หรือแนวเสรีนิยม ต่อต้านศาสนา บางคนก็เป็นพวก “Catastrophic” หรือ พวกที่ปฏิเสธที่จะขยายอาณาบริเวณของชาวยิวพลัดถิ่น (Jewish diaspora) หลังมีการก่อตั้งรัฐขึ้น นอกจากนั้น ยังมีพวกอื่น ๆ อีกมาก เช่น พวกที่เชื่อทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary) พวกปฏิวัติ (Revolutionary) พวกปฏิบัตินิยม (Pragmatic) พวกจินตนิยม (Romantic) พวกการเมือง พวกเมสิอาห์ (Messianic) ฯลฯ

ในช่วงที่รัฐอิสราเอลก่อตั้งขึ้น กลุ่มอุดมการณ์ของไซออนิสต์ที่หลากหลายเหล่านี้ได้หลอมรวมเข้าด้วยกันเหลือเพียงแค่ 4 อุดมการณ์หลัก ๆ ที่มีความแตกต่างกันไป โดยที่อุดมการณ์เหล่านี้ก็สามารถอยู่รอดมาได้จนถึงปัจจุบัน ดังนี้

1. อุดมการณ์แรกคือพวกเมสิอาห์ (Messiah) หรือพวกที่เชื่อใน “ผู้ช่วยให้รอดพ้นจากทุกข์และนำเข้าสู่อาณาจักรของพระเจ้า” พวกนี้ปรากฏขึ้นจากความเชื่อในการฟื้นคืนชีพของผู้ที่จะมาช่วยให้ชาวยิวรอดพ้นจากความทุกข์แห่งสหัสวรรษ อันเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ต่อการเปิดสังคมยุโรป (ที่ไม่ใช่ยิว) ให้แก่ชาวยิวภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสของปี 1789 กล่าวคือ พวกยิวหัวอนุรักษ์ได้พยายามหลีกเลี่ยงจากการปลดปล่อยให้เป็นอิสระและการผสมกลืนกิน (ซึ่งเป็นผลพวงจากการปฏิวัติ) โดยการยืนยันอีกครั้งถึงความจำเป็นที่ชาวยิวจะต้องกลับไปสู่ชุมชนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความบริสุทธิ์ในสายเลือด มิเช่นนั้นแล้วศาสนายูดายก็คงไม่สามารถอยู่

รอดได้ และประชาชาติยิวก็จะสูญเสียความบริสุทธิ์ผุดผ่องทางสายเลือดไป แม้กระนั้นก็ตาม พวกเมสิอาห์ดั้งเดิมก็ปฏิเสธการอพยพย้ายถิ่นของชาวยิวไปอยู่ในปาเลสไตน์ เพราะพวกเขาเชื่อว่าประชาชาติยิวจะสามารถสร้างรัฐอิสราเอล (Eretz Israel) ขึ้นมาใหม่ได้ก็โดยผ่านทางตัวแทนของพระเจ้าในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงเลือกไว้แล้วเท่านั้น ชาวยิวบางคนได้เดินทางไปอยู่ที่ปาเลสไตน์เพื่อที่จะรอให้ถึงเหตุการณ์ที่พระคัมภีร์ได้สัญญาเอาไว้ และมีความเชื่อว่า การมีส่วนร่วมของพวกเขาในการจัดตั้งรัฐอิสราเอลที่ภูเขาไซออน ถือเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการไถ่บาปของชาวยิว พวกเมสิอาห์เน้นความสำคัญในเรื่องแผ่นดิน พระคัมภีร์ (โตราห์ หรือ เตารอต) และกลุ่มชน ดังที่รอบิ อิสาก คูก (Rabi Isaq Kook) ได้กล่าวไว้ว่า “ชาวยิวต้องการแผ่นดินเพื่อสถาปนาพวกเขากลับไปอีกครั้งสู่ความเป็นกลุ่มชน”

2. อุดมการณ์ที่ 2 ซึ่งสามารถอยู่รอดมาได้ ปรากฏขึ้นในเกือบช่วงเวลาเดียวกัน แต่เป็นไซออนิสต์เมสิอาห์ที่เน้นเรื่องจิตวิญญาณ (Messianic Spiritual Zionism) พวกเขาเชื่อในผู้ช่วยให้รอดพ้นจากทุกข์และนำเข้าสู่อาณาจักรของพระเจ้าเหมือนกัน แต่ค่อนข้างมีแนวคิดเสรีและเน้นเหตุผล พวกเขาเชื่อว่า ภารกิจของประชาชนชาวยิวก็คือการส่งผ่านลักษณะพิเศษทางด้านจิตวิญญาณไปสู่สังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่ พวกเขาให้ความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดกับคัมภีร์ และการสถาปนาปาเลสไตน์ให้เป็นชุมชนชาวยิวที่มีลักษณะทางศีลธรรมพิเศษเฉพาะ ซึ่งจะเป็นศูนย์กลางด้านจิตวิญญาณของชาวยิวพลัดถิ่นที่อาศัยอยู่ต่างแดนทั้งหมด

นอกจากนั้น พวกเขายังเชื่อว่า การให้ที่พิเศษของชาวยิวคือ ในช่วงยุคแรก ๆ ศาสดาท่านต่าง ๆ ที่ได้สอนสั่งประชาชาติยิวให้เคารพอำนาจแห่งจิตวิญญาณ ไม่ใช่บูชาอำนาจทางวัตถุ ชาวยิวอยู่รอดมาได้ก็ด้วยชาตินิยมแห่งจิตวิญญาณของพวกเขา ซึ่งแตกต่างจากอุดมการณ์ชาตินิยมทั่วไปที่มนุษยชาติมักปฏิบัติกัน

อย่างไรก็ตาม พวกเขาก็ยึดร่มธงของความเป็นสายกลาง ในช่วงปลายของทศวรรษที่ 1920 พวกเขาได้จัดตั้งองค์กรหนึ่งขึ้นมาเรียกว่า “Brit Shalom” ซึ่งเป็นองค์กรที่เรียกร้องให้จำกัดการย้ายถิ่นและให้เจรจาแก้ปัญหาการตั้งถิ่นฐานของชาวยิวกับพวกอาหรับ ในปี 1936 Brit Shalom ได้ถูกสร้างขึ้นมาใหม่เรียกว่า “กลุ่มอิฮุด” (Ihud Group) โดยมีสมาชิกที่สำคัญคือ ดร. จูดาห์ เมกเนส (Judah Megnes) ซึ่งเป็นบิดาผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยฮิบรูแห่งเยรูซาเล็ม (Hebrew University) และนักปรัชญาอย่าง มาร์ติน บูเบอร์ (Martin Buber) พวกเขาได้นำเสนอร่างที่วางแผนให้มีการตั้งรัฐของสองเชื้อชาติ (bi-national state) ขึ้นในปาเลสไตน์

ภายหลังสงครามปี 1967 พวกไซออนิสต์ที่เน้นด้านจิตวิญญาณเหล่านี้มีความเห็นว่าดินแดนปาเลสไตน์จะต้องถูกแบ่งกันใหม่อีกครั้ง โดยที่ดินแดนอาหรับที่ถูกยึดครองหลังสงครามควรเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนเพื่อสันติภาพกับโลกอาหรับ จุดยืนดังกล่าวนี้ แตกต่างอย่างมากจากจุดยืนของพวกไซออนิสต์ดั้งเดิมที่ยึดมั่นอย่างแน่วแน่ว่า อำนาจอธิปไตยของรัฐยิวจะต้องขยายครอบคลุมดินแดนปาเลสไตน์ทั้งหมด

3. อุดมการณ์ที่ 3 คือ ไซออนิสต์แรงงาน (Labour Zionism) และไซออนิสต์การเมือง (Political Zionism) ซึ่งได้เข้ามารวมตัวกัน อันเนื่องจากทั้งสองเป็นด้านที่แตกต่างของเหรียญ

เดียวกัน ในขณะที่ไซออนิสต์แรงงานมีแนวคิดสังคมนิยม แต่ไซออนิสต์การเมืองเน้นอุดมการณ์ชาตินิยมและประชาธิปไตย ไซออนิสต์แรงงานได้ปูพื้นฐานให้มีการประยุกต์ใช้หลักการสังคมนิยมภายใต้อาณานิคมของไซออนิสต์ในปาเลสไตน์ โดยเน้นถึงการทำให้โครงสร้างทางสังคมและอาชีพการงานของชาวยิวกลับสู่สภาพปกติผ่านการพัฒนาของฐานชนชั้นกรรมาชีพของชาวยิว ในระยะแรก พวกเขาค่อนข้างมีแนวคิดเสรีนิยมและเป็นสากล พวกเขาเชื่อในการรวมตัวระหว่างแรงงานชาวยิวกับขบวนการแรงงานที่มีอยู่ในยุโรป แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงปี 1881-82 ทำให้พวกไซออนิสต์แรงงานเปลี่ยนไปให้ความสนใจต่อประเด็นปาเลสไตน์ แนวคิดนี้เข้มแข็งขึ้นจากงานเขียนของนาย ธีโอดอร์ เฮอร์เซ็ล (Theodor Herzl) และแผนการทางการเมืองของเขา การประชุมไซออนิสต์สากลครั้งแรกในปี 1897 ได้ยอมรับแผนของเฮอร์เซ็ลที่จะสถาปนารัฐยิวขึ้น หนึ่งในบรรดาวิธีการที่หลากหลายที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวคือแผนการส่งเสริมให้มีการตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวยิวขึ้นในปาเลสไตน์โดยพวกเกษตรกร พวกแรงงาน และพวกช่างฝีมือชาวยิว ซึ่งทั้งหมดเป็นฐานมวลชนของไซออนิสต์แรงงาน และเป้าหมายของพวกเขาก็บรรลุผลสำเร็จจากการก่อตั้งรัฐยิวขึ้นในดินแดนปาเลสไตน์

อย่างไรก็ตาม กลุ่มไซออนิสต์แรงงานและไซออนิสต์การเมืองก็ไม่ได้รวมตัวกันจนหลวมรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พวกเขาแตกออกเป็นคู่แข่งกันหลายกลุ่ม กลุ่มที่ใหญ่ที่สุดคือกลุ่ม “มาปัยสังคมนิยมประชาธิปไตย” (democratic socialist of Mapai) ของเดวิด เบนกูเรี่ยน (David Ben Gurion) ซึ่งในช่วง 29 ปีแรกของรัฐอิสราเอล มีสมาชิกมากที่สุดที่ได้รับเลือกตั้งเข้าไปนั่งในสภาเนสเสท (Knesset) ในปี 1969 พรรคมาปัยได้เข้ารวมกับพรรคมาปาม (Mapam) ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายซ้ายที่มีขนาดเล็กกว่าพรรคมาปัยมาก แต่ในค.ศ. 1984 พรรคมาปามก็สามารถยึดอำนาจจากการเป็นพันธมิตรกับพรรคมาปัยได้ในที่สุด

4. อุดมการณ์ที่ 4 คือพวกไซออนิสต์ “ที่ยึดหลักการเปลี่ยนแปลงแก้ไข” (Revisionist) อุดมการณ์นี้เกิดขึ้นจากความขัดแย้งด้านกลยุทธ์ แต่ก็ไม่ได้เกิดจากสาเหตุความขัดแย้งทั้งหมดเสียทีเดียว เพราะส่วนหนึ่งเกิดจากการปะทะกันส่วนตัวของความเป็นผู้นำ ความขัดแย้งเกิดขึ้นในปี 1922 เมื่ออังกฤษได้จัดตั้งรัฐทรานซ์จอร์แดนขึ้นมา ทั้งนี้พวกไซออนิสต์ถือว่าดินแดนดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอิสราเอลที่จะมีการจัดตั้งขึ้นในอนาคต การเกิดขึ้นของรัฐทรานซ์จอร์แดนจึงทำให้ผู้นำไซออนิสต์อย่างเชม ไวท์ซมาน (Chaim Weizmann) และเดวิด เบน กูเรี่ยน ต่างยอมรับถึงความผิดพราดหรือความถดถอยชั่วคราว เพราะทำให้ไซออนิสต์ไม่สามารถสร้างรัฐยิวได้ในทุก ๆ ดินแดนที่ได้รับการสัญญาไว้ (ในคัมภีร์) ความผิดพราดดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การเผชิญหน้ากับผู้นำไซออนิสต์ที่ใช้นโยบายประชานิยมอย่าง วลาดิเมีย จาโบตินสกี้ (Vladimir Jabotinsky)

จาโบตินสกี้เรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนแก้ไขโครงการที่ได้รับการยอมรับจากที่ประชุมไซออนิสต์สากลเสียใหม่ ด้วยเหตุนี้ พวกเขาจึงถูกเรียกว่าพวก “Revisionist” ที่เรียกร้องให้หน่วยงานของยิวประกาศอย่างเป็นทางการว่า เป้าหมายของพวกเขาคือการสร้างรัฐและต่อต้าน

อังกฤษโดยการใช้กำลัง พวก Revisionist ยึดมั่นในภารกิจที่จะป้องกันไม่ให้ไซออนิสต์เบี่ยงเบนเส้นทางออกจากเป้าหมายดั้งเดิมของการจัดตั้งรัฐยิวที่ครอบคลุมดินแดนปาเลสไตน์ทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม เมื่อรัฐอิสราเอลได้ถูกสถาปนาขึ้น อุดมการณ์ทั้งสี่ของไซออนิสต์เหล่านี้ก็หลอมรวมอยู่ในสองขั้วการเมือง โดยที่ 3 อุดมการณ์แรกได้เข้ามาหลอมรวมอยู่ในหนึ่งขั้วการเมือง ซึ่งเป็นขั้วที่ครองอำนาจปกครองประเทศ ส่วนอีกหนึ่งอุดมการณ์ที่เหลือหรือพวก Revisionist ก็เป็นอีกขั้วการเมืองหนึ่งที่ไม่มีอำนาจมากนัก แต่สถานการณ์ก็เปลี่ยนไปเมื่อแบบแผนการอพยพย้ายถิ่นของชาวยิว (Aliyah) เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ มียิวตะวันออกจากประเทศอาหรับอพยพเข้ามามากขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงด้านความสมดุลทางชาติพันธุ์ภายในสังคมผู้อพยพชาวยิวรุ่นใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่มาจากประเทศตะวันออก ค่อย ๆ ทอดทิ้งกลุ่มอุดมการณ์แรงงาน แล้วหันไปให้การสนับสนุนพวก Revisionist ซึ่งมีหลักการคล้ายคลึงกับพวกเขา ฉะนั้นขั้วทางการเมืองก็ยังคงมีอยู่สองขั้วเหมือนเดิม แต่มีการแบ่งกลุ่มอุดมการณ์ไปเท่า ๆ กัน ขั้วหนึ่งคือขั้วของพวก Revisionist และ เมสิอาห์ ส่วนอีกขั้วหนึ่งคือพวกแรงงาน และพวกจิตวิญญาณ

6.15. การก่อตั้งรัฐอิสราเอล

ภาวะฉุกเฉินของสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้จักรวรรดิอังกฤษต้องให้คำมั่นที่ขัดแย้งกันต่อชาวอาหรับและชาวยิว ในด้านหนึ่ง อังกฤษได้สัญญากับอาหรับว่าจะให้เอกราชแก่พวกเขาหากอาหรับสนับสนุนอังกฤษในการทำสงครามกับพวกออตโตมานเติร์ก สัญญาดังกล่าวปรากฏอยู่ในรูปการเขียนจดหมายโต้ตอบกัน (อย่างน้อย 10 ฉบับ) ระหว่าง ชารีฟ ฮุสเซน (Sherif Hussein) แห่งมักกะฮ์ ผู้พิทักษ์ผลประโยชน์ให้ฝ่ายอาหรับ กับ เซอร์ เฮนรี่ เม็กมาฮาน (Henry Macmahan) ซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษ

แต่ในอีกด้านหนึ่ง อังกฤษกลับให้สัญญากับยิวไซออนิสต์ในรูปของคำประกาศที่เรียกว่า “Balfour Declaration” ประกาศเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 1917 ซึ่งเป็นจดหมายจากรัฐมนตรีกิจการต่างประเทศของอังกฤษ เซอร์ อาเธอร์ บัลโฟล์ (Sir Arthur Balfour) ถึงลอร์ด รอทไชด์ (Lord Rothschild) ผู้นำชาวยิวในอังกฤษ ในจดหมายนี้ อังกฤษได้ให้สัญญาอย่างเป็นทางการว่าจะใช้ความพยายามอย่างดีที่สุด “ที่จะเอื้อให้มีการสถาปนามาตุภูมิของชาวยิวขึ้นในปาเลสไตน์”

> *“รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพิจารณาด้วยความเห็นชอบ ในการตั้งถิ่นฐานสำหรับพวกยิวขึ้นแห่งหนึ่งในประเทศปาเลสไตน์ และจะใช้ความพยายามจนสุดความสามารถที่จะอำนวยความสะดวกต่อการบรรลุถึงวัตถุประสงค์ข้อนี้ เป็นที่เข้าใจอย่างแจ้งชัดว่า จะไม่มีการปฏิบัติการใด ๆ อันเป็นผลร้ายต่อสิทธิพลเรือนและการนับถือศาสนา ของหมู่ชนที่มิใช่ชาวยิวในประเทศปาเลสไตน์ หรือสิทธิและสถานภาพทางการเมืองที่พวกยิวได้รับในประเทศอื่น”*

ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 อังกฤษได้รับมอบจากสันนิบาตชาติให้ปกครองปาเลสไตน์ภายใต้ระบบอาณัติ ฉะนั้น คำประกาศบัลโฟล์จึงถูกเขียนขึ้นในฐานะที่อังกฤษมีอำนาจควบคุมปาเลสไตน์ แต่ชาวอาหรับปาเลสไตน์นั้นไม่ยอมรับทั้งระบบอาณัติและคำประกาศบัลโฟร์ อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายปีหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ชาวยิวเริ่มเคลื่อนย้ายจากยุโรปเข้ามาอาศัยอยู่ในปาเลสไตน์จนทำให้ชาวอาหรับปาเลสไตน์ไม่พอใจ ความขุ่นเคืองที่เกิดขึ้นท้ายที่สุดจึงนำไปสู่การปะทะต่อสู้กันเป็นระลอก ๆ และนับวันยิ่งเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น เมื่อไม่สามารถจะควบคุมสถานการณ์ได้ อังกฤษจึงนำประเด็นปัญหานี้มอบให้แก่สถาบันระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นใหม่คือ องค์การสหประชาชาติ

ในการณ์นี้สมัชชาใหญ่ของสหประชาชาติจึงได้ส่งคณะกรรมการพิเศษ (UNSCOP) เข้าไปในปาเลสไตน์เพื่อศึกษาและรายงานสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รายงานของ UNSCOP ได้ออกมาเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 1947 โดยได้เสนอแนวทางแก้ปัญหา 2 ทาง ทางแรกเป็นแผนของคณะกรรมการส่วนใหญ่ที่ให้แบ่งปาเลสไตน์ออกเป็น 2 รัฐ คือรัฐยิวและรัฐอาหรับโดยมีสหภาพเศรษฐกิจ (economic Union) ร่วมกัน ทางที่สองคือการจัดตั้งสหพันธรัฐขึ้นในปาเลสไตน์ นอกจากนั้น รายงานยังเสนอให้กรุงเยรูซาเล็มเป็น “เขตระหว่างประเทศ” (international zone)

ซึ่งจะอยู่ภายใต้การบริหารจัดการของสหประชาชาติโดยตรง เพราะเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์ของทั้งชาวยิว คริสเตียนและมุสลิม ชาวอาหรับนั้นปฏิเสธแผนแบ่งแยกประเทศ แต่แผนนี้กลับได้รับความเห็นชอบและได้ออกเป็นมติของสหประชาชาติเมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 1947

อังกฤษได้ยกเลิกระบบอาณัติที่ใช้กับดินแดนปาเลสไตน์ในปี 1948 หลังจากนั้นรัฐอิสราเอลจึงถูกประกาศจัดตั้งอย่างเป็นทางการโดยคณะปกครองชาวยิวในปาเลสไตน์เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 1948 ซึ่งเป็นการประกาศที่ได้รับการคัดค้านอย่างหนักทั้งจากอาหรับและชาติต่าง ๆ จำนวนมากในเอเชียและอัฟริกา อย่างไรก็ตาม ประเทศมหาอำนาจ 2 ชาติทั้งสหรัฐฯ และสหภาพโซเวียตกลับให้การยอมรับรัฐอิสราเอลที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนี้ การกำเนิดของรัฐอิสราเอลจึงนำไปสู่ความตึงเครียดภายในภูมิภาคตลอดมา

ในเวลานั้น ประชากรของประเทศปาเลสไตน์ทั้งหมดมีอยู่ประมาณ 700,000 คน ในจำนวนนี้ร้อยละ 90 หรือประมาณ 600,000 คนเป็นชาวอาหรับมุสลิม ซึ่งครอบครองดินแดนถึงร้อยละ 90 ที่เหลืออีกร้อยละ 10 เป็นที่อยู่อาศัยของชาวยิว ซึ่งมีประชากรอยู่ประมาณ 70,000 คน พอมาถึงปี1947 ที่รัฐยิวถูกสถาปนาขึ้นอย่างเป็นทางการ ปรากฏว่า ประชากรยิวเพิ่มขึ้นถึง 600,000 คน ซึ่งนับเป็น 1 ใน 3 ของประชากรในดินแดนปาเลสไตน์ทั้งหมด หรือมีการเพิ่มขึ้นของประชากรยิวถึงร้อยละ 725 เลยทีเดียว สัดส่วนของการครอบครองที่ดินก็เปลี่ยนไปมาก อันนำไปสู่ความเสียหายทางเศรษฐกิจต่อชุมชนอาหรับท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลมาจากนโยบายขององค์กรยิวไซออนิสต์ ที่ปฏิเสธการจ้างงานชาวอาหรับปาเลสไตน์

6.16. ปัญหาปาเลสไตน์

สงครามปาเลสไตน์ของปี 1948 ก่อให้เกิดการอพยพลี้ภัยของชาวปาเลสไตน์จำนวนหลายแสนคน ทั้งที่เป็นอาหรับ คริสเตียนหรือมุสลิมเอง อันทำให้พวกเขารู้สึกขมขื่นและโกรธเคือง พวกลี้ภัยชาวปาเลสไตน์เหล่านี้ ส่วนใหญ่ไปอาศัยกันอยู่ตามแคมป์ผู้ลี้ภัยที่มีผู้คนอยู่กันอย่างหนาแน่นรอบ ๆ พรมแดนของรัฐอิสราเอล ผู้ลี้ภัยเหล่านี้ไม่ได้ถูกผนวกรวมเป็นประชากรของประเทศอาหรับที่พวกเขาใช้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งเกิดจาก 2 ปัจจัยด้วยกัน ประการแรก เป็นเพราะนโยบายของสันนิบาตอาหรับ (Arab League) ที่ต้องการรักษาอัตลักษณ์แห่งชาติของพวกเขาไว้ และประการต่อมาคือกระแสคัดค้านจากประชากรท้องถิ่นของรัฐอาหรับเหล่านี้เอง

ในระยะแรกผู้อพยพถูกส่งไปอาศัยอยู่ชั่วคราวตามแคมป์ต่างๆ แต่นับจากปี 1950 เป็นต้นมา รัฐอาหรับเล่านี้จึงเริ่มเคลื่อนย้ายชาวปาเลสไตน์ไปยังแคมป์ถาวรที่กระจายอยู่ทั่วประเทศเป็นเวลาเกือบ 20 ปีหลังจากที่พวกเขากลายเป็นคนไร้บ้าน ชาวปาเลสไตน์จึงเริ่มเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยกิจกรรมส่วนใหญ่มีศูนย์กลางอยู่ที่จอร์แดน อย่างไรก็ตาม ชาวปาเลสไตน์อพยพที่อยู่ในประเทศอาหรับอื่น ๆ ก็มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องกับนโยบายภายในของแต่ละประเทศโดยเฉพาะในวงการนักศึกษา แม้กระนั้นก็ตาม บทบาทของผู้ลี้ภัยในการเมืองภายในของรัฐอาหรับก็ถูกจำกัดให้อยู่ในขอบเขต ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบทบาทในการช่วยเสริมอำนาจให้ผู้นำแห่งชาติที่ชูนโยบายการรวมอาหรับ (Pan-Arabism) พวกเขาขาดอัตลักษณ์ที่เป็นของตนเอง ขาดความสำนึกในบทบาทของตนเอง ขาดวิธีการที่จะทำให้ได้มาซึ่งเอกราช ขาดผู้นำและขาดแนวทางการปฏิบัติที่จะกำหนดกิจกรรมของพวกเขา

การประชุมสุดยอดอาหรับที่กรุงไคโรในปี 1964 นับเป็นจุดหักเหสำคัญของการเมืองปาเลสไตน์ การประชุมสุดยอดครั้งนั้นเกิดขึ้นเพื่อที่จะประสานนโยบายของรัฐอาหรับโดยมีเป้าหมายในการตอบโต้อิสราเอลที่เปลี่ยนทิศทางการไหลของแม่น้ำจอร์แดนเพื่อการชลประทาน (แม่น้ำจอร์แดนมีต้นกำเนิดอยู่ในเลบานอนจากแม่น้ำวาซซานีและฮัสด์บานี) ด้วยเหตุนี้ ชาติสมาชิกของสันนิบาตอาหรับจึงเสนอว่า ให้เบนกระแสน้ำกลับไปยังจอร์แดนและซีเรีย ในขณะเดียวกันก็ให้จัดกำลังทหารอาหรับร่วมลาดตระเวนตามแนวพรมแดนระหว่างอิสราเอลกับเลบานอน เพื่อป้องกันการโจมตีจากอิสราเอล

นอกจากนั้น ที่ประชุมสันนิบาตอาหรับยังมีการตัดสินใจที่สำคัญอีกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาปาเลสไตน์ ทั้งนี้สันนิบาตเห็นว่านับตั้งแต่การก่อตั้งรัฐอิสราเอล ทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปาเลสไตน์ก็จะตกเป็นภาระของสันนิบาตอาหรับทั้งหมดโดยที่ชาวปาเลสไตน์เองไม่ได้มีตัวแทนโดยตรงของพวกเขา ดังนั้น สันนิบาตอาหรับจึงตัดสินใจจัดตั้งกลุ่มองค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (Palestine Liberation Organization : PLO) ขึ้น ให้เป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการที่จะรักษาผลประโยชน์แห่งชาติของชาวปาเลสไตน์เอง ภายใต้ PLO นั้น มีการจัดตั้งกองทัพปลดปล่อยปาเลสไตน์ (Palestine Liberation Army : PLA) ขึ้นเพื่อให้ชาวปาเลสไตน์มีความสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกับทุก ๆ ความพยายามของอาหรับในการปลดปล่อยปาเลสไตน์

กลุ่ม PLO ในระยะนี้อยู่ภายใต้การนำของอะห์มัด ชุกอยรี (Ahmad Shuqiary) นักการทูตชาวปาเลสไตน์ที่ทำงานด้านต่างประเทศให้ซีเรียและซาอุดีอาระเบียมายาวนาน

ก่อนที่จะมีการก่อตั้ง PLO นั้น ในปี 1959 ก็มีการจัดตั้งองค์กรติดอาวุธขึ้นแล้วในหมู่ชาวปาเลสไตน์ องค์กรนี้นำโดยนาย ยัซเซอร์ อารอฟัต (Yasser Arafat) ซึ่งเรียกว่า “ขบวนการปลดปล่อยแห่งชาติปาเลสไตน์” (Palestine National Liberation Movement) ที่รู้จักในชื่อภาษาอาหรับว่ากลุ่ม “ฟาตะห์” (Fatah) นับจากปี 1965 จนกระทั่งถึงสงครามอาหรับ-อิสราเอลปี 1967 ก็มีองค์กรติดอาวุธอื่น ๆ อีก 2 องค์กรเกิดขึ้น นั่นคือกลุ่ม “Vengeance Youth” และ “Heroes of Return” ซึ่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับ “ขบวนการแห่งชาติอาหรับ” (Arab National Movement) ที่นำโดยนาย จอร์จ ฮาบาซห์ (George Habash) นอกจากนั้น ก็ยังมีกลุ่ม “แนวหน้าปลดปล่อยปาเลสไตน์” (Palestine Liberation Front) ที่จัดตั้งขึ้นโดยนายทหารชาวปาเลสไตน์ที่ได้รับการฝึกในกองทัพซีเรีย ในปี 1967 ทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวได้เข้ามารวมตัวกันเพื่อก่อตั้งกลุ่ม “แนวหน้าเพื่อการปลดปล่อยแห่งปาเลสไตน์” (Popular Front for the Liberation of Palestine : PFLP) ที่อยู่ภายใต้การนำของ จอร์จ ฮาบาซห์ ทั้งกลุ่มฟาตะห์และ PFLP ประกอบขึ้นเป็นฐานของสิ่งที่รู้จักกันหลังปี 1967 ว่าเป็น “ขบวนการต่อต้านของปาเลสไตน์” (Palestine Resistance Movement : PRM)

ความนิยมของบรรดากลุ่ม PRM ในหมู่ชนชาวปาเลสไตน์และมวลชนอาหรับเพิ่มขึ้นหลังจากความพ่ายแพ้ของกองทัพอาหรับในสงคราม 6 วัน ปี 1967 ชัยชนะของอิสราเอลได้ทำลายความน่าเชื่อถือไม่เฉพาะต่อรัฐอาหรับเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกลุ่ม PLO ซึ่งได้แต่พูดอวดอ้าง แต่ทำอะไรไม่ได้เลยในสงคราม 6 วัน ในเดือนธันวาคม 1967 กลุ่มฟาตะห์ได้เสนอรายงานต่อที่ประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศอาหรับที่กรุงไคโร ซึ่งเป็นรายงานที่แสดงความไม่พอใจต่อแถลงการณ์ของชุกอยรีที่อาจนำไปสู่ความเข้าใจผิด หลังจากนั้นไม่นานนัก กลุ่ม PFLP และกลุ่ม “สหภาพของนักศึกษาปาเลสไตน์” (General Union of Palestinian Student : GUPS) จึงเรียกร้องให้ชุกอยรีลาออกจากตำแหน่งผู้นำ PLO จากแรงกดดันที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ชุกอยรีตัดสินใจลาออกในช่วงปลายเดือนธันวาคม 1967 ผู้ที่มาทำหน้าที่ประธานของ PLO ในระยะเปลี่ยนผ่านคือ ยะห์ยา ฮามูดา (Yahya Hamouda) ซึ่งเป็นอดีตนักกฎหมาย

ในเดือนกรกฎาคม 1968 มีการทำข้อตกลงกันระหว่าง PLO ฟาตะห์ และ PFLP ให้แต่ละฝ่ายส่งผู้แทนเป็นสมาชิกใน “สภาแห่งชาติปาเลสไตน์” (Palestine National Council : PNC) ในช่วงปีนั้นเองกลุ่มฟาตะห์ก็กลายเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากที่สุดในองค์กร PLO และในเดือนกุมภาพันธ์ 1969 พวกเขาจึงได้เข้าควบคุม PLO โดยแต่งตั้งให้ ยัซเซอร์ อารอฟัต เป็นประธาน หลังจากที่ฟาตะห์เข้ายึดครอง PLO รัฐบาลอาหรับส่วนใหญ่จึงเริ่มเข้าเป็นพันธมิตรกับ PLO โดยหวังกอบกู้ชื่อเสียงกลับมาได้บ้างหลังจากที่ต้องเสียหน้าในสงคราม 6 วัน แต่มีผู้นำอาหรับเพียง 2 ชาติที่รู้สึกผิดหวังต่ออำนาจที่เพิ่มขึ้นของกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ นั่นคือกษัตริย์ฮุสเซนแห่งจอร์แดน และ ชาร์เลส เฮลู (Charles Helou) ของเลบานอน ทั้งนี้เป็นเพราะประเทศทั้งสองต่างมีชุมชนผู้อพยพชาวปาเลสไตน์อยู่มาก (จอร์แดนมีชาวปาเลสไตน์กว่าครึ่งหนึ่งของผู้อพยพ

ทั้งหมดอาศัยอยู่ ในขณะที่เลบานอนมีอยู่ร้อยละ 12) โดยกลุ่มปลดปล่อยปาเลสไตน์ได้ใช้ฐานในประเทศทั้ง 2 เป็นที่เคลื่อนไหวทางการเมืองอันเนื่องมาจากประเทศทั้ง 2 มีพรมแดนที่ทอดยาวติดกับอิสราเอล

ในปี 1969 กองกำลังติดอาวุธของชาวปาเลสไตน์เริ่มปะทะกับกองกำลังความมั่นคงของจอร์แดน กษัตริย์ฮุสเซนเริ่มรู้สึกว่าอำนาจของกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ที่เพิ่มขึ้นอาจเป็นภัยคุกคามความมั่นคงของราชอาณาจักร ขณะเดียวกัน ประชากรชาวปาเลสไตน์ที่เพิ่มขึ้นจากเดิมอย่างต่อเนื่อง อาจกลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศไป หลังจากที่มีการปะทะกันหลายครั้งระหว่างกองกำลังของกษัตริย์กับกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ (ซึ่งภายหลังถูกเปิดเผยว่าเป็นการทำงานของกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากราชวงศ์ที่เรียกว่า “The Victory Battalion” หรือ “Kataib al Nasr”) ทำให้สถานการณ์ได้เลวร้ายลงอย่างมากในปี 1970

ในเดือนกันยายนของปีนั้นเอง สมาชิกของกลุ่ม PFLP ได้คุกคามอธิปไตยของจอร์แดนอย่างเปิดเผยโดยการนำเอาเครื่องบิน 3 ลำของสายการบินระหว่างประเทศที่จี้มา ลงจอดที่ลานบินในประเทศจอร์แดน ซึ่งเรียกเหตุการณ์ดังกล่าวว่า “การปฏิวัติลานบิน” (Revolution Airstrip) ในปลายเดือนกันยายน กษัตริย์ฮุสเซนจึงตัดสินใจใช้ปฏิบัติการทางทหารกวาดล้างกลุ่มปาเลสไตน์ติดอาวุธ กองกำลังเบดูอินที่จงรักภักดีกับกษัตริย์ได้เข้าปะทะกับกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ตามแคมป์ต่าง ๆ ทั่วกรุงอัมมาน หลังจากที่ถูกกวาดล้างที่อัมมาน กลุ่มติดอาวุธจึงรวมกลุ่มกันอีกครั้งในพื้นที่หุบเขาและพื้นที่ทางตอนเหนือของประเทศ แต่กองทัพของกษัตริย์ฮุสเซนก็นำกำลังเข้าไปบดขยี้ฐานที่มั่นของกลุ่มติดอาวุธที่ยังคงหลงเหลืออยู่จนหมดสิ้น

ผลของการปะทะกันทำให้นักรบปาเลสไตน์กว่า 3,000 คนถูกสังหาร หลายแคมป์ถูกทำลาย กลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์สูญเสียอย่างหนักจนเรียกได้ว่าไม่สามารถใช้ปฏิบัติการจู่โจมอิสราเอลได้อีกเป็นเวลานานหลายปี บางส่วนของกลุ่มติดอาวุธได้หลบหนีลี้ภัยไปอยู่ที่เลบานอน

ในขณะที่กลุ่มติดอาวุธถูกกวาดล้างอย่างราบคาบในจอร์แดน แต่ในเลบานอนสถานะของกลุ่มปาเลสไตน์กลับแตกต่าง พวกเขามีอำนาจทางการทหารและได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นโดยมีกลุ่มมุสลิมและกลุ่มฝ่ายซ้ายเลบานอน (ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่พอใจต่อการครอบงำกลไกของรัฐโดยพวกคริสเตียนมาโรไนต์) คอยหนุนหลัง การปะทะกันที่รุนแรงมากขึ้นระหว่างหน่วยจู่โจมกับกองทัพเลบานอนได้นำมาซึ่งวิกฤตทางการเมืองอันร้ายแรงในประเทศ ในขณะเดียวกันเมื่อประชาชนคนเลบานอนเป็นพัน ๆ ได้ออกมาตามท้องถนนครั้งแล้วครั้งเล่าเพื่อสนับสนุนกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ตลอดปี 1969 ทำให้รัฐบาลและกองทัพเลบานอนถูกบีบให้ต้องยอมรับพวกเขา ในเดือนธันวาคม 1969 หลังจากมีการเจรจาที่กรุงไคโรระหว่างอารอฟัตกับอีมิล บุสตานี (Emile Bustani) ผู้บัญชาการกองทัพเลบานอน จึงมีการทำข้อตกลงที่เรียกว่า “Cairo Agreement” ระหว่างกันขึ้น โดยเนื้อหาของข้อตกลงนั้นได้ระบุถึงหลักการที่ทางการเลบานอนจะต้องยอมรับถึงการมีอยู่และกิจกรรมของกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ แต่มีเงื่อนไขว่า กิจกรรมของกลุ่มปาเลสไตน์จะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของเลบานอน

หลังจากที่ต้องปราชัยในจอร์แดน กลุ่ม PLO จึงเปลี่ยนวิธีคิดทางด้านยุทธศาสตร์ พวกเขาได้เรียนรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาว่า ไม่ควรโดดเดี่ยวตนเองออกจากมวลชนและขบวนการการเมืองหัวก้าวหน้าของประเทศเจ้าภาพและจะต้องไม่แสดงตนเป็นเสมือนทางเลือกใหม่แทนที่ขบวนการต่าง ๆ เหล่านี้ พวกเขาเคยทำผิดพลาดมาในจอร์แดนจากการไม่พยายามเอาชนะใจเหล่าบรรดาประชาราษฎร์ของกษัตริย์ ผู้นำปาเลสไตน์ต่างเข้าใจดีว่า ความปราชัยที่เกิดขึ้นในจอร์แดนมีเหตุผลใหญ่มาจากแนวทางการปฏิวัติของตนเองที่ไปฝืนความรู้สึกของมวลชนชาวจอร์แดน ทำให้ทางการจอร์แดนมีความชอบธรรมในการกวาดล้างพวกเขา เพื่อที่จะไม่ให้ความผิดพลาดอย่างกรณีของจอร์แดนเกิดขึ้นซ้ำอีก ผู้นำปาเลสไตน์โดยเฉพาะพวกกลุ่มฝ่ายซ้ายปาเลสไตน์จึงสร้างเครือข่ายการเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับกลุ่มมุสลิมและขบวนการหัวก้าวหน้าของเลบานอน ด้วยเหตุนี้ ในช่วงปลายปี 1972 จึงมีการสร้างความเป็นพันธมิตรที่เข้มแข็งระหว่างชาวปาเลสไตน์กับกลุ่มขบวนการท้องถิ่นจำนวนมากของเลบานอน พัฒนาการเช่นนี้ทำให้อิสราเอลเกรงว่าฝ่ายมุสลิมจะสามารถยึดอำนาจในเลบานอนได้โดยประสานความร่วมมือกับ PLO ผลจากความหวาดกลัวทำให้อิสราเอลเข้ามาแทรกแซงและใช้กำลังจู่โจมอย่างหนัก จนท้ายที่สุดจึงนำไปสู่สงครามกลางเมืองในเลบานอนของปี 1975-76

สงครามอาหรับอิสราเอลปี 1973 ซึ่งเป็นสงครามที่ฝ่ายอาหรับครองความได้เปรียบช่วงแรก ทำให้ภาพลักษณ์ที่มองว่ากองทัพอิสราเอลเป็นกองทัพที่ชาติอาหรับไม่สามารถเอาชนะได้ถูกกระทบกระเทือนอย่างหนัก ซึ่งแตกต่างจากฝ่ายอาหรับที่มีความเชื่อมั่นมากขึ้นในการแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหา กลุ่ม PLO ซึ่งมีส่วนช่วยในสงครามปี 1973 หวังที่จะได้รับประโยชน์จากกระบวนการทางการทูตที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากสงคราม อย่างไรก็ตาม มันก็ไม่ได้เป็นไปอย่างที่หวังไว้ เพราะการเจรจาสันติภาพที่ริเริ่มโดยรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ นายเฮนรี่ คิสซิงเจอร์ กลับตั้งอยู่บนหลักการดังนี้

(1) หลีกเลี่ยงจากประเด็นปัญหาปาเลสไตน์ และไม่ให้พวกเขาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการสันติภาพ แม้ว่ามันจะเป็นประเด็นสำคัญในปัญหาความขัดแย้งระหว่างอาหรับกับอิสราเอลก็ตาม

(2) ให้เจรจากับแต่ละชาติอาหรับโดยแยกออกจากกันและให้ก้าวไปทีละขั้น อันจะสามารถหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับการรวมกลุ่มกันของชาติอาหรับอีก

(3) หลีกเลี่ยงการเชื่อมโยงย่างก้าวทางการทูตระยะแรก กับลักษณะของข้อตกลงสันติภาพขั้นสุดท้าย

แนวทางการทูตของคิสซิงเจอร์ทำให้กลุ่ม PLO รู้สึกว่าตนเองถูกทอดทิ้ง ดังนั้นเพื่อที่จะแสดงบทบาทของตนเองในเวทีการเมืองให้มีความเด่นชัดขึ้น กลุ่ม PLO จึงเริ่มเคลื่อนไหวทางการทูตในลักษณะการตอบโต้แนวทางการปฏิบัติของคิสซิงเจอร์ การเคลื่อนไหวทางการทูตของ PLO ประสบผลสำเร็จเมื่อการประชุมสุดยอดของรัฐอาหรับ 7 ชาติที่เกิดขึ้น ณ กรุงราบาตในเดือนธันวาคม ได้ประกาศให้กลุ่ม PLO เป็นตัวแทนหนึ่งเดียวที่มีความชอบธรรมของปาเลสไตน์ทั้งหมด

นอกจากนั้น ในเดือนพฤศจิกายน 1974 สมัชชาใหญ่ของสหประชาชาติยังได้ผ่านมติออกมาอีก 2 มติที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาปาเลสไตน์ มติที่หนึ่งประกาศถึง “สิทธิอันละเมิดมิได้ของการกลับสู่มาตุภูมิของพวกเขาจากที่ที่พวกเขาถูกบังคับให้ย้ายถิ่นและถูกทำลาย” และ “สิทธิในการกำหนดชะตาชีวิตตนเอง (อัตวินิจฉัย) โดยปราศจากการแทรกแซงจากภายนอก และการมีอธิปไตยและเอกราชแห่งชาติ” ส่วนมติที่ 2 ได้มอบสถานะให้กลุ่ม PLO เป็นผู้สังเกตการณ์ของสมัชชาใหญ่สหประชาชาติ ตลอดจนการประชุมระหว่างประเทศอื่น ๆ ที่สหประชาชาติให้การสนับสนุน มติดังกล่าว นอกจากจะทำให้กลุ่ม PLO มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับมากขึ้นแล้ว ยังทำให้การเจรจาสันติภาพทั้งหมด (ในทางปฏิบัติ) จะขาดการมีส่วนร่วมของกลุ่ม PLO มิได้ กลุ่ม PLO คาดหวังเอาไว้ว่า การได้รับความสำเร็จทางการทูตดังกล่าวจะนำพวกเขาไปสู่เวทีการเจรจาในฐานะตัวแทนหนึ่งเดียวของปาเลสไตน์ แต่พวกเขาก็ผิดหวังอีกครั้ง เมื่อประธานาธิบดีอันวาร อัล-ซาดัต แห่งอียิปต์ตัดสินใจเจรจาสันติภาพกับอิสราเอลแต่ฝ่ายเดียวในปี 1977

การเจรจาสันติภาพของซาดัตได้ทำลายความหวังของ PLO ที่จะเข้าไปนั่งเป็นตัวแทนการประชุมสันติภาพ ด้วยเหตุนี้ ข้อมติที่เกี่ยวข้องกับชาวปาเลสไตน์ซึ่งเป็นผลที่ออกมาจากสนธิสัญญาแคมป์เดวิด (Camp David Accords) ที่กระทำโดยอียิปต์ อิสราเอล และสหรัฐฯ ในปีถัดมา จึงไม่เป็นที่ยอมรับของกลุ่ม PLO

ในปี 1978 ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับปีที่มีการลงนามในสนธิสัญญาแคมป์เดวิด กองทัพทหารอิสราเอลได้เคลื่อนตัวเข้าไปในเลบานอน โดยอ้างว่าต้องการสร้าง “เขตความมั่นคง” เป็นระยะทาง 10 ไมล์ตามแนวชายแดนระหว่างอิสราเอลและเลบานอนทั้งหมดเพื่อขับไล่นักรบ PLO ออกจากพื้นที่ดังกล่าว ความสำเร็จของการปฏิบัติการครั้งนั้น ทำให้อิสราเอลกล้ามากขึ้นที่จะใช้ปฏิบัติการทางทหารกวาดล้างฐานที่มั่นของกลุ่ม PLO ในเลบานอน ในเดือนมิถุนายน 1982 กองกำลังป้องกันอิสราเอล (Israeli Defence Forces : IDF) ได้บุกเข้าไปในเลบานอนโดยเรียกปฏิบัติการครั้งนี้ว่า “Peace for Galilee” อิสราเอลอ้างว่าปฏิบัติการครั้งนี้มีเป้าหมายหลักอยู่ที่การทำลายโครงสร้างพื้นฐานทางการทหารและการเมืองของกลุ่ม PLO ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงเบรุตนับตั้งแต่ปี 1971

ปลายเดือนสิงหาคม 1972 นักรบ PLO ในเลบานอนได้รับความสำเร็จในการต้านทานไม่ให้อิสราเอลเข้ามายึดเบรุตได้หลายครั้ง แต่การสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินจำนวนมากของพลเรือนชาวเลบานอนจากการทิ้งระเบิดโจมตีของฝ่ายอิสราเอลอย่างไร้ความปราณี บีบให้กลุ่ม PLO ต้องประกาศถอนกำลังออกจากกรุงเบรุต การถอนตัวของกลุ่ม PLO เป็นไปอย่างสะดวกจากการให้ความคุ้มครองของกองกำลังนานาชาติ (Multi National Forces) ด้วยเหตุนี้ ในปลายเดือนกันยายน อิสราเอลจึงสามารถเข้ามาในกรุงเบรุตโดยอ้างว่าต้องการรักษาความสงบเรียบร้อยจากสถานการณ์ภายในประเทศหลังเกิดเหตุลอบสังหารประธานาธิบดีบาชีร คิมาญิล (Bashir Gimayel) แต่ท้ายที่สุดการเข้ามาของอิสราเอลก็นำไปสู่เหตุการณ์การฆ่าหมู่อย่าง

โหดเหี้ยมที่กระทำต่อชาวปาเลสไตน์ในแคมป์ผู้ลี้ภัยซับบราและซาติล่า โดยกลุ่มทหารคริสเตียนเลบานอนที่เป็นพันธมิตรกับอิสราเอล

การสังหารหมู่ก่อให้เกิดความโกรธเคืองจากประชาคมระหว่างประเทศที่มีต่ออิสราเอลอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน จนนายกรัฐมนตรีอิสราเอล นาย เมนาชิม เบกิน (Menachem Begin) ต้องสั่งการให้ถอนกองกำลังอิสราเอลออกจากเบรุตก่อน แล้วจึงสั่งให้ถอนกำลังออกจากเลบานอนทั้งหมดในภายหลัง

ภาพเหตุการณ์ฉากต่อมาที่เกิดขึ้นคือการปะทะต่อสู้กันโดยตรงระหว่างอิสราเอลและพลเรือนชาวปาเลสไตน์ในชนวนกาซ่าและเขตเวสต์แบงค์ กล่าวคือ การที่อิสราเอลได้ปกครองดินแดนภายใต้การยึดครอง (เวสต์แบงค์และกาซ่า) ในลักษณะกดขี่ และการที่อิสราเอลขยายการตั้งถิ่นฐานชาวยิวในดินแดนภายใต้การยึดครองเหล่านี้ ก่อให้เกิดการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์หรือที่เรียกว่า “Intifadah” (การเขย่าให้หลุด) ในปี 1987 ผลของการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์เป็นเวลา 2 ปี ทำให้สังคมอิสราเอลเองแตกร้าวอย่างลุ่มลึก นับเป็นครั้งแรกที่อิสราเอลรู้สึกว่าราคาค่างวดของการยึดครองดินแดนปาเลสไตน์มันแพงจนเกินไป ปรากฏการณ์ “Intifadah” ที่เกิดขึ้น ประกอบกับสงครามอ่าวเปอร์เซียของปี 1991 ท้ายที่สุดจึงเป็นการปูทางไปสู่การเจรจาสันติภาพระหว่างอิสราเอลและ PLO อันก่อให้เกิดการทำสนธิสัญญาระหว่างกันขึ้นในปี 1993 ซึ่งเป็นผลให้ชาวปาเลสไตน์มีการปกครองตนเองได้ในระดับหนึ่งในดินแดนภายใต้การยึดครอง

6.17. กระบวนการสันติภาพตะวันออกกลาง

1. สนธิสัญญาปกครองตนเองกาซ่า-เจริโค (Gaza-Jerico Autonomy Accord)

ในวันที่ 13 กันยายน 1993 มีการลงนามในสนธิสัญญากาซ่า-เจริโค อย่างเป็นทางการที่กรุงวอชิงตันระหว่างประธานของกลุ่ม PLO นาย ยัซเซอร์ อารอฟัต นายกรัฐมนตรีอิสราเอล นาย ยิตซัค ราบิน (Yitzhak Rabin) และประธานาธิบดีสหรัฐฯ นาย บิล คลินตัน หลายฝ่ายเรียกสนธิสัญญานี้ว่าเป็น “ความก้าวหน้าแห่งประวัติศาสตร์” ทั้งนี้ สนธิสัญญาดังกล่าวถูกเรียกอย่างเป็นทางการว่า “แถลงการณ์แห่งหลักการที่ว่าด้วยเรื่องการปกครองตนเองชั่วคราว” (Declaration of Principles on interim Self Government) ซึ่งมีผลบังคับใช้หลังจากการลงนาม 1 เดือน หรือในวันที่ 13 ตุลาคม 1993 แถลงการณ์วอชิงตันถือเป็นผลเบื้องต้นที่ออกมาจากวาระของการเจรจา ต่อจากนั้นหลักการของมันจึงถูกนำมาปฏิบัติโดยการทำสนธิสัญญาออสโล (Oslo Accords) และข้อตกลงตอบา (Taba Agreements)

มาตราที่ 1 ของการแถลงการณ์ระบุให้มีการจัดตั้ง “คณะปกครองตนเองชั่วคราวของชาวปาเลสไตน์” ขึ้น (มีสภาที่มาจากการเลือกตั้ง) ในเขตเวสต์แบงค์และฉนวนกาซ่า เป็นรัฐบาลในระยะเปลี่ยนผ่านที่มีระยะเวลาการทำงานไม่เกิน 5 ปี โดยมีเป้าหมายที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาอย่างถาวรตามแนวทางของมติ 242 และ 338 ของสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ เพื่อที่จะให้ประชาชนชาวปาเลสไตน์ในเวสต์แบงค์และกาซ่าได้ปกครองตนเองบนพื้นฐานหลักการประชาธิปไตย และมีการเลือกตั้งโดยตรงให้ได้มาซึ่งสภา (มาตราที่ 3)

การเจรจาถึงสถานะขั้นสุดท้าย หรือสถานะถาวรจะมีขึ้นอย่างเร็วที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แต่จะต้องไม่ช้ากว่าระยะเริ่มต้นปีที่สามของช่วงเวลาเปลี่ยนผ่าน ระหว่างรัฐบาลอิสราเอลกับตัวแทนชาวปาเลสไตน์ การเจรจาดังกล่าวนี้จะต้องครอบคลุมประเด็นปัญหาทั้งหมดที่เหลือ อาทิ เช่น สถานะของกรุงเยรูซาเล็ม ปัญหาผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ พรมแดนและอื่น ๆ (มาตราที่ 5)

ในช่วงระยะแรก (ระหว่างที่สนธิสัญญาจะมีผลบังคับใช้กับการเลือกตั้งสภา) อำนาจการปกครองจะถูกเปลี่ยนมือจากการปกครองโดยทหารอิสราเอลไปอยู่ภายใต้อำนาจของชาวปาเลสไตน์ (มาตรา VI) การเปลี่ยนถ่ายอำนาจนี้จะเป็นการเตรียมการจนกระทั่งสมาชิกสภาจะเข้ารับตำแหน่งอย่างเป็นทางการ อำนาจที่เปลี่ยนถ่ายไปจะครอบคลุมเรื่องการศึกษา วัฒนธรรม สาธารณสุข สวัสดิการสังคม การเก็บภาษี การท่องเที่ยว และอื่น ๆ

เพื่อที่จะรับประกันถึงระเบียบสาธารณะและความมั่นคงภายในของชาวปาเลสไตน์ในเขตเวสต์แบงค์และกาซ่า คณะปกครองหรือสภาสามารถจัดตั้งกองกำลังตำรวจขึ้น ในขณะที่อิสราเอลจะยังคงดูแลรับผิดชอบด้านการป้องกันภัยคุกคามจากภายนอก รวมถึงความมั่นคงของอิสราเอล (มาตรา VIII) นอกจากนั้นยังจะต้องมีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างอิสราเอลกับปาเลสไตน์ ซึ่งจะเป็นผู้ที่ประสานงานในประเด็นปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ (มาตรา X)

ส่วนในภาคผนวกที่ 2 ซึ่งกล่าวถึงข้อตกลงว่าด้วยการถอนกองกำลังอิสราเอลออกจากฉนวนกาซ่า และจาริโคจะมีการลงนามกันภายใน 2 เดือนนับจากวันที่แถลงการณ์ฯ มีผลบังคับใช้หรือวันที่ 13 ธันวาคม 1993 การถอนกำลังทั้งหมดจะต้องสิ้นสุดลงภายในช่วงเวลาไม่เกิน 4

เดือนนับจากมีการลงนามในข้อตกลง สำหรับภาคผนวกที่ 1 นั้น ชาวปาเลสไตน์ที่อาศัยอยู่ในเยรูซาเล็มมีสิทธิ์ที่จะมีส่วนร่วมในกระบวนการการเลือกตั้ง นอกจากนั้น แถลงการณ์ฯ ยังพาดพิงถึงหลาย ๆ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับโครงการเศรษฐกิจและการพัฒนาของพื้นที่

สนธิสัญญาดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่ผสมผสานจากฝ่ายต่าง ๆ ทั้งหมด ชาวปาเลสไตน์ทั้งที่เป็นผู้พลัดถิ่นและที่อยู่ในดินแดนภายใต้การยึดครองส่วนใหญ่ต่างรู้สึกยินดีที่มีการทำสนธิสัญญานี้ แม้ความยินดีของพวกเขาจะผสมผสานความรู้สึกหวาดระแวงก็ตาม ส่วนพวกที่ต่อต้านก็คือกลุ่มฝ่ายซ้ายปาเลสไตน์อย่างกลุ่ม PFLP และ DFLP ส่วนกลุ่มฝ่ายซ้ายหัวรุนแรงอย่างกลุ่ม PFLP-GC ที่นำโดยอบูนิดาล ไม่เพียงแต่ต่อต้านเท่านั้น แต่ยังข่มขู่ที่จะเอาชีวิตอาราอฟัตอีกด้วย ขณะที่กลุ่มฝ่ายขวาอย่างเช่น กลุ่มขบวนการอิสลามฮามาส (Hamas) ได้ออกมาต่อต้านสนธิสัญญาอย่างหนัก พร้อมทั้งตีตราว่าสนธิสัญญาดังกล่าวเป็นเสมือนการขายชาติ

การทำสนธิสัญญายังนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ภายในกลุ่ม PLO ที่มีความใกล้ชิดกับอาราอฟัต สมาชิกคนสำคัญบางคนของสภาบริหาร PLO อย่างฟารูก กาดดูมี (Farouk Kaddaumi) อับบาส ซากี (Abbas Zaki) และมะห์มูด ดาร์วิช (Mahmud Darwish) ได้กล่าวหาอาราอฟัตว่าใช้อำนาจเหมือนเผด็จการ พร้อมทั้งเรียกร้องให้มีการเป็นผู้นำร่วมกัน มิใช่ระบบการตัดสินใจโดยผู้นำคนเดียว

เช่นเดียวกับชาวปาเลสไตน์ ประชาชนอิสราเอลเองก็มีความเห็นที่แตกต่างกัน จากการโหวตเสียงสมาชิกสภาเนทเซต 120 คน ปรากฏว่าสมาชิก 61 คน โหวตสนับสนุน อีก 50 คนต่อต้าน 8 คนงดออกเสียง และอีก 1 คนขาดการประชุม 5 คนของพวกที่งดออกเสียงมาจากกลุ่มฝ่ายขวาหรือกลุ่ม “Shas” ส่วนอีก 3 คนมาจากพรรคฝ่ายค้านลิคุด (Likud) พรรคลิคุดอ้างว่า สนธิสัญญาที่ทำกับ PLO เท่ากับเป็นการประนีประนอมอ่อนข้อต่อความฝันของชาวยิวที่มีมาช้านานในการจัดตั้งรัฐอิสราเอล (Eretz Israel) ในดินแดนทั้งหมดที่คัมภีร์ไบเบิ้ลระบุเอาไว้ นอกจากนั้น การควบคุมของอิสราเอลเหนือดินแดนกาซ่าและเวสต์แบงค์ ถือเป็นการรักษาความมั่นคงที่สำคัญของอิสราเอล นายเบนจามิน เนทันยาฮู (Binyamin Netanyahu) ผู้นำพรรคลิคุดเชื่อว่าอิสราเอลตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญเสียอิสรภาพ มีเพียงการควบคุมดินแดนที่ยึดมาได้ในสงคราม 1967 อย่างมั่นคงเท่านั้นที่จะรับประกันความมั่นคงของประเทศและความปลอดภัยของชาวยิวผู้มาตั้งถิ่นฐานใหม่ได้

ส่วนปฏิกิริยาของโลกอาหรับที่มีต่อสนธิสัญญานั้นเป็นไปอย่างผสมผสาน ในเบื้องต้นรัฐด่านหน้าที่มีพรมแดนติดอิสราเอลอย่างซีเรีย เลบานอนและจอร์แดน ต่างออกมาวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินนโยบายการทูตของอาราอฟัตที่พวกเขามองว่าเป็นการทำลายหลักการประสานงานด้านยุทธศาสตร์ร่วมกันระหว่าง PLO กับชาติอาหรับในการรับมือกับอิสราเอล อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาจอร์แดนได้ลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพกับอิสราเอล ส่วนท่าทีของซีเรียนั้นค่อนข้างสำคัญ เพราะเป็นประเทศที่ควบคุมฐานที่มั่นของกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ในกรุงดามัสกัส ซึ่งเป็นกลุ่มที่ต่อต้านสนธิสัญญาอย่างรุนแรง ทั้งสหรัฐฯ และอิสราเอลต่างพยายาม

กดดันให้ประธานาธิบดีอัสซาด (Assad) แห่งซีเรีย ลดเสียงต่อต้านของกลุ่มปาเลสไตน์เหล่านั้น แต่ทางเดียวที่จะบรรลุเป้าหมายนี้ได้คือจะต้องนำเอาซีเรียเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสันติภาพ ซึ่งนั้นจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่ออิสราเอลตกลงที่จะถอนกองกำลังออกจากที่ราบสูงโกราน (Golan Heights) อันจะทำให้ท่าทีของซีเรียที่มีต่ออิสราเอลอ่อนลง

ส่วนรัฐอาหรับอื่น ๆ อย่างอิรัก และลิเบีย ตลอดจนอิหร่านนั้นต่อต้านการทำสนธิสัญญากับอิสราเอล แต่ท่าทีของพวกเขาก็ไม่ได้มีผลกระทบอะไรมากมายอันเนื่องมาจากที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ค่อนข้างห่างไกล มีแต่อิหร่านเท่านั้นที่อาจสร้างความเสียหายต่อกระบวนการสันติภาพ เพราะเป็นประเทศที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการอิสลามในปาเลสไตน์อย่างฮามาสและอิสลามิค ญิฮาด

อย่างไรก็ตาม การปกครองตนเองตามขั้นตอนที่มีการเจรจาที่ออสโลก็มีข้อจำกัดอย่างมาก ซึ่งทำให้กระบวนการสันติภาพต้องล้มลงในที่สุด กระบวนการสันติภาพที่เกิดขึ้นไม่ได้มีการหยิบยกประเด็นปัญหาที่สำคัญขึ้นมาหาทางแก้ไข เช่นประเด็นเรื่องสถานะของกรุงเยรูซาเล็ม การตั้งถิ่นฐานชาวยิวในดินแดนปาเลสไตน์ และปัญหาผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ นอกจากนั้น ข้อสัญญาที่มีการลงนามระหว่างกันกลับไม่ได้ถูกนำมาปฏิบัติใช้อย่างจริงจังอีกด้วย โดยมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายประการ

ประการแรกคือเรื่องดินแดนที่จะต้องอยู่ภายใต้กรอบของการปกครองตนเอง ปรากฏว่าในปี 2000 ซึ่งการเจรจาสันติภาพได้ผ่านมาแล้ว 7 ปี พื้นที่ที่เป็นเขตอธิปไตยของชาวปาเลสไตน์ซึ่งเรียกว่า “โซน A” มีเพียงร้อยละ 17.2 จากพื้นที่ทั้งหมดที่ได้วางแผนเอาไว้ว่าจะเป็นเขตปกครองตนเองของชาวปาเลสไตน์ ส่วน “โซน B” (ซึ่งหมายถึง พื้นที่ที่ปกครองโดยคณะปกครองปาเลสไตน์ โดยมีกองทัพอิสราเอลดูแลด้านความมั่นคง) มีอยู่ร้อยละ 23.8 ของพื้นที่ทั้งหมด ในขณะที่ “โซน C” หรือดินแดนที่อยู่ภายใต้การยึดครองของอิสราเอล มีอยู่สูงถึงร้อยละ 59 โดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรที่จำเป็นต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของปาเลสไตน์ เช่น น้ำบาดาล และพื้นที่เพาะปลูกทำการเกษตรในหุบเขาจอร์แดน เป็นต้น

ประการที่สองคือ ประเด็นเรื่องการตั้งถิ่นฐานชาวยิว ซึ่งขยายตัวออกไปอย่างมากหลังวันที่ 13 กันยายน 1993 จนถึงระดับที่ว่ามีผู้ตั้งถิ่นฐานใหม่ชาวยิวที่อยู่ในดินแดนปาเลสไตน์ถึง 150,000 คน ไม่นับรวมพวกที่เข้ามาอยู่ในเยรูซาเล็ม แม้ว่าจำนวนประชากรชาวยิวเหล่านี้จะน้อยกว่าประชากรชาวปาเลสไตน์เป็นสิบเท่า แต่พวกเขากลับครอบครองที่ดินมากกว่าชาวปาเลสไตน์ 2 เท่า ได้รับประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรน้ำในสัดส่วนที่มากกว่า นอกจากนั้นพวกเขายังขึ้นตรงต่อคำสั่งหรือกฎหมายของทางการอิสราเอลเท่านั้น “อารอฟัตเองถูกบีบบังคับให้ลงนามข้อตกลงใน “ทำเนียบขาว” ซึ่งรวมถึงการยอมรับในพฤตินัยและนิตินัยของการตั้งถิ่นฐานชาวยิวในปาเลสไตน์ทั้งหมด” ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นการเปิดเผยอย่างตรงไปตรงมาโดยโมชี ชาฮาล (Moche Shahal) รัฐมนตรีหน่วยงานตำรวจจากพรรคแรงงาน หลังจากที่มีการลงนามสนธิสัญญาออสโลที่ 2 (Oslo II) เมื่อวันที่ 28 กันยายน 1995

ประการที่ 3 คือ ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจของชาวปาเลสไตน์ถดถอยลงอย่างมากจากภาวะที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของอิสราเอลเป็นเวลานานหลายปี ในช่วงเวลานี้ นอกจากอิสราเอลจะถือครองที่ดินทำกินส่วนใหญ่และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำแล้ว อิสราเอลยังได้ยึดเอาผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) ของปาเลสไตน์ไว้ร้อยละ 20 ในขณะเดียวกัน การลงทุนส่วนใหญ่ร้อยละ 95.5 ของอิสราเอลจะไปลงที่นิคมชาวยิวที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ ในปี 1993 ผลผลิตในเขตเวสต์แบงค์คิดเป็นร้อยละ 2.5 ของผลผลิตในอิสราเอล ส่วนในกาซ่าผลผลิตคิดเป็นร้อยละ 1 เท่านั้นเอง ในขณะที่ GNP ต่อหัวต่อปี อยู่ที่ 2,040 เหรียญสหรัฐในเวสต์แบงค์ และ 1,250 เหรียญสหรัฐฯ ในกาซ่า เทียบกับ 13,000 เหรียญสหรัฐฯ ในอิสราเอล สาเหตุหลักของการด้อยพัฒนาในดินแดนดังกล่าวนี้เกิดจากการที่ต้องพึ่งพาอิสราเอลอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า ร้อยละ 90 ของสินค้านำเข้าในกาซ่าและเวสต์แบงค์ล้วนมาจากอิสราเอล โดยที่พวกเขาส่งออกสินค้าและวัตถุดิบไปให้อิสราเอลร้อยละ 75 ของผลผลิตทั้งหมด งานมากมายที่มีอยู่ในอิสราเอลรองรับได้เพียงแค่ร้อยละ 34 ของประชากรที่หางานทำในเขตเวสต์แบงค์ (ซึ่งคิดเป็น 1 ส่วน 4 ของ GNP ในเวสต์แบงค์) อาเดล ซามารอ (Adel samara) นักเศรษฐศาสตร์ปาเลสไตน์ได้อธิบายไว้ว่า “อิสราเอลได้ตัดการเชื่อมโยงติดต่อระหว่างดินแดนใต้การยึดครองกับโลกภายนอก ทำให้ดินแดนกลายสภาพเป็นตลาดเชลยและกีดขวางไม่ให้เกิดศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่พึ่งตนเอง”

ข้อตกลงทางเศรษฐกิจที่รู้จักกันในนาม “สนธิสัญญาปารีส” (Paris Accord) ลงนามเมื่อวันที่ 29 เมษายน 1994 (ซึ่งมีการปรับปรุงแก้ไขเล็กน้อยในช่วงการลงนามในสนธิสัญญาออสโลที่ 2) ไม่ได้บอกถึงวิธีที่การปกครองตนเองของชาวปาเลสไตน์จะหลุดพ้นจากการพึ่งพาทางเศรษฐกิจจากอิสราเอล และไม่ได้มีการพูดถึงการจัดตั้งธนาคารกลางหรือการผลิตเงินตราออกมาใช้ ถึงแม้ว่าจะมีการจัดตั้งเขตแลกเปลี่ยนเสรี (Free-Exchange Zone) ระหว่างหุ้นส่วนทั้ง 2 แต่ก็ยังมีการกำหนดโควตาการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรหลัก ๆ ของชาวปาเลสไตน์ที่จะเข้าไปในอิสราเอล และกำหนดโควตาการนำเข้าผลิตภัณฑ์ที่มาจากโลกอาหรับและที่อื่น ๆ เข้ามาในเวสต์แบงค์และกาซ่า นโยบายการคลังของปาเลสไตน์เกือบเหมือนนโยบายการคลังของอิสราเอลทุกประการ แต่ละวันที่อิสราเอลปิดพรมแดนไม่ให้แรงงานปาเลสไตน์และสินค้าผ่านเข้าออก (ตามการประเมินของธนาคารโลก) ทำให้ชาวปาเลสไตน์สูญเสียรายได้อย่างมาก โดยกาซ่าสูญเสียรายได้ร้อยละ 30 และเวสต์แบงค์สูญเสียร้อยละ 25 ดังกล่าวนี้ยังไม่รวมถึงภาวการณ์ขาดแคลนอาหารและยารักษาโรค ด้วยเหตุนี้ ความช่วยเหลือจากนานาชาติจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญสำหรับชาวปาเลสไตน์ที่อาศัยอยู่ในดินแดนภายใต้การยึดครอง

ระยะเวลาของการปกครองตนเองที่มีการวางกรอบเอาไว้ใน “แถลงการณ์แห่งหลักการ” เมื่อวันที่ 13 กันยายน 1993 จะต้องยุติลงในวันที่ 4 พฤษภาคม 1999 แต่ในวันถัดมา จากการที่ประธานาธิบดี บิล คลินตัน เขียนจดหมายถึง ยัซเซอร์ อารอฟัต เพื่อขอร้องให้ทำทุกอย่างเพื่อที่จะทำให้การเจรจาว่าด้วยเรื่องสถานะขั้นสุดท้ายของเวสต์แบงค์และกาซ่า จะได้รับการ

แก้ปัญหาภายใน 1 ปี ด้วยเหตุนี้สภาผู้บริหารของ PLO จึงยอมที่จะเลื่อนการประกาศรัฐเอกราชปาเลสไตน์ออกไป

ความล้มเหลวของการประชุมสุดยอดที่แคมป์เดวิดเมื่อเดือนกรกฎาคม 2000 ตลอดจนเหตุการณ์การลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์ครั้งที่ 2 (second Intifadah) ในเดือนกันยายน ทำให้อิสราเอลกลับไปยึดครองดินแดนเวสต์แบงค์ไว้เกือบทั้งหมดอีกครั้ง กองทัพอิสราเอลได้โจมตีเป้าหมายและทำลายสัญลักษณ์ทุกอย่างที่อิสราเอลเห็นว่าเป็นสัญลักษณ์ของการปกครองตนเองของคณะปกครองปาเลสไตน์ อาทิเช่น สำนักงานใหญ่ของ ยัซเซอร์ อารอฟัต สถานีโทรทัศน์-วิทยุ โรงเรียน ถนนหนทาง แหล่งจ่ายไฟฟ้า ลานบินในสนามบินกาซ่า ท่าเรือในกาซ่า ฯลฯ การปิดล้อมและยึดครองเมืองต่าง ๆ ของปาเลสไตน์ครั้งแล้วครั้งเล่า การทำลายโครงสร้างพื้นฐาน และที่ดินทำเกษตรกรรม ยังผลให้เศรษฐกิจของกาซ่าและเวสต์แบงค์ย่ำแย่ลง และทำให้การดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนได้รับความลำบากยากเข็ญมากขึ้น การกลับเข้ามายึดครองของอิสราเอลในกาซ่าและเวสต์แบงค์เป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการสันติภาพที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ปี 1993 ได้ล้มเหลวลงอย่างไม่เป็นท่า

อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 13 มีนาคม 2002 สภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ผ่านมติที่ 1397 ซึ่งได้พูดถึง “วิสัยทัศน์ของภูมิภาคที่จะมี 2 รัฐ (อิสราเอลกับปาเลสไตน์) อยู่ร่วมกันอย่างเคียงบ่าเคียงไหล่ภายในพรมแดนที่มีการรับรองและมีความปลอดภัย” มีเพียงแนวทางนี้เท่านั้นที่จะสามารถฟื้นฟูสันติภาพทั้งในปาเลสไตน์และในอิสราเอล วิสัยทัศน์ดังกล่าวนี้ได้ถูกนำไปใช้ปฏิบัติในรายละเอียดของแผนสันติภาพ “โรดแมป” (Road Map) ที่ดำเนินการโดยกลุ่ม “ควอเตท” (Quartet) อันเป็นการรวมกลุ่มกันของ 4 ฝ่าย คือสหรัฐฯ สหประชาชาติ สหภาพยุโรป และรัสเซีย แผนสันติภาพนี้ถูกประกาศใช้ในช่วงต้น ค.ศ. 2003

แผนสันติภาพโรดแมป หมายถึงแผนที่ปาเลสไตน์และอิสราเอลจะต้องร่วมเดินทางไปด้วยกันบนเส้นทางการแก้ไขปัญหาอย่างสันติวิธี จุดมุ่งหมายคือ การสถาปนารัฐเอกราชปาเลสไตน์ขึ้นโดยอยู่เคียงข้างกับอิสราเอล โดยทั้งสองฝ่ายจะต้องเดินตามขั้นตอนอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งจะเป็นการปูทางไปสู่ความก้าวหน้าก่อนที่จะบรรลุเป้าหมายตามที่วาดหวังเอาไว้ ขั้นตอนแรกหรือระยะแรก ฝ่ายปาเลสไตน์ต้องหยุดยั้งความรุนแรงและการระเบิดพลีชีพ พร้อม ๆ ไปกับการปฏิรูปรัฐบาลปาเลสไตน์เสียใหม่ ส่วนอิสราเอลจะต้องยุติการขยายนิคมชาวยิวในดินแดนใต้การยึดครอง และจะต้องรื้อถอนนิคมชาวยิวที่ตั้งขึ้นใหม่ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2001

แผนสันติภาพโรดแมป ยังระบุรายละเอียดปลีกย่อยอื่น ๆ ที่ทั้ง 2 ฝ่ายจะต้องปฏิบัติตามในขั้นตอนแรก ซึ่งจะสิ้นสุดในเดือนกรกฎาคม 2003 ในขณะเดียวกัน กฎเกณฑ์หรือแนวทางอย่างกว้าง ๆ จะถูกตระเตรียมไว้สำหรับแผนสันติภาพในระยะที่ 2 คือตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2003 ถึง ธันวาคม 2003 หลังจากนั้น จึงจะเริ่มแผนที่ 3 ซึ่งจะสิ้นสุดใน ค.ศ. 2005 โดยคาดหมายว่าจะบรรลุข้อตกลงสถานภาพขั้นสุดท้ายของรัฐปาเลสไตน์และยุติปัญหาความขัดแย้งเรื้อรังระหว่างอิสราเอลกับปาเลสไตน์ในที่สุด อย่างไรก็ตาม แผนสันติภาพโรดแมปก็เป็น

เพียงแค่อีกแผนการหนึ่งที่ยังอยู่ห่างไกลจากความสำเร็จในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นในตะวันออกกลาง

6.18. สนธิสัญญาสันติภาพอิสราเอล-จอร์แดน

ในวันที่ 26 ตุลาคม 1994 มีการลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างกษัตริย์ฮุสเซนและนายกรัฐมนตรี ยิตซัก ราบิน ณ เมืองวาดี อะรอบาอฺ (Wadi Araba) ใกล้พรมแดนระหว่างอิสราเอล-จอร์แดน โดยมีประธานาธิบดีสหรัฐฯ นายบิล คลินตันอยู่ด้วย การฟื้นสัมพันธไมตรีระหว่างอิสราเอลกับจอร์แดนได้เริ่มขึ้นทันทีหลังจากมีการลงนามในสนธิสัญญาอิสราเอล-PLO ของเดือนกันยายน 1993 ในเดือนกรกฎาคม 1994 ราบินและฮุสเซนได้ลงนามในแถลงการณ์ร่วมประกาศยุติ 46 ปีแห่งความเป็นศัตรูและภาวการณ์ทำสงครามระหว่างกัน นับตั้งแต่สงครามปี 1967 จอร์แดนไม่เคยร่วมกับกองกำลังซีเรียและอียิปต์ทำสงครามกับอิสราเอลอีกเลย แต่ในทางเทคนิคและทางการแล้ว จอร์แดนทำสงครามกับอิสราเอลมาตั้งแต่ปี 1948 ในแง่ของการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้นำ จอร์แดนกับอิสราเอลได้พบปะเจรจากันหลายต่อหลายครั้งในอดีต แต่เป็นการพบปะเจรจากันแบบลับ ๆ จากมุมมองของจอร์แดนนั้นการเปิดการติดต่อเจรจากับอิสราเอลเป็นสิ่งต้องห้ามอันเนื่องมาจากสภาวะบีบคั้นจากสถานการณ์ทั้งภายในประเทศและของภูมิภาค

สหรัฐฯ ซึ่งเป็นตัวกลางไกล่เกลี่ย ได้พยายามแสวงหาการยุติความเป็นศัตรูกันอย่างเป็นทางการระหว่างสองประเทศ สิ่งที่ตามมาก็คือการที่กษัตริย์ฮุสเซนสัญญาที่จะแสวงหาทางที่จะยุติการบอยคอตเศรษฐกิจของอิสราเอล นอกจากนั้น ผู้นำของทั้ง 2 ประเทศยังได้ให้คำมั่นที่จะปูทางไปสู่ความร่วมมือระหว่างกันในหลาย ๆ ด้านคือ การบริการโทรศัพท์ การไฟฟ้า ประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม การบริการทางอากาศ การเปิดพรมแดนระหว่างกันเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการท่องเที่ยว และอื่น ๆ ไม่กี่วันต่อมาจึงมีย่างก้าวอันเป็นสัญลักษณ์ของหน้าประวัติศาสตร์แห่งความสัมพันธ์ใหม่นี้เกิดขึ้น อาทิเช่น ประธานาธิบดีอิสราเอลยกหูโทรศัพท์พูดคุยกับกษัตริย์จอร์แดน เครื่องบินส่วนตัวของกษัตริย์ฮุสเซนบินไปประเทศอิสราเอลโดยมีเครื่องบินรบอิสราเอลให้การคุ้มครองมาตลอดทาง และการเปิด “Aqaba-Eilat” (ซึ่งเป็นเมืองรีสอร์ทริมฝั่งทะเลแดงของทั้ง 2 ประเทศ)

ปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ทำให้จอร์แดนและอิสราเอลตัดสินใจยุติสงครามระหว่างกันก็คือการเล็งเห็นถึงผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายร่วมกันภายใต้บริบทของสถานการณ์ในภูมิภาคและของโลกที่เปลี่ยนไป นอกจากนั้นประชาชนส่วนใหญ่ทั้งในจอร์แดนและอิสราเอลก็ยังเห็นดีเห็นงามด้วย สำหรับจอร์แดนแล้ว การที่ต้องผูกสัมพันธ์กับอิสราเอลเป็นเพราะทั้งปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมือง กษัตริย์ฮุสเซนทรงห่วงใยต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของจอร์แดนที่ตกอยู่ในภาวะเสี่ยงมากขึ้นหลังจากที่ชาวปาเลสไตน์ปกครองตนเองในเขตเวสต์แบงค์และกาซ่า ทั้งนี้ค่าเงินดินาร์ (Dinar) ของจอร์แดน (ซึ่งเป็นเงินตราหลักที่ใช้ในดินแดนภายใต้การยึดครอง) มีแนวโน้มดิ่งลงนับจากการเริ่มต้นของกระบวนการปกครองตนเอง ในเวลาต่อมา กษัตริย์ฮุสเซนได้แลเห็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ดึงดูดใจจากการเสนอให้ของสหรัฐฯ หากจอร์แดนส่งสัญญาณอย่างชัดเจนที่จะสร้างสันติภาพกับอิสราเอล

ในช่วงเวลา 1 เดือน ก่อนที่จะมีแถลงการณ์ร่วม ประธานาธิบดีสหรัฐฯ บอกกับกษัตริย์

ฮุสเซนว่า เขาจะกดดันให้สภาคองเกรสยกเลิกหนี้สินประมาณ 700 ล้านเหรียญสหรัฐฯ ที่จอร์แดนกู้ยืมมาหากจอร์แดนส่งสัญญาณชัดเจนที่จะสร้างสันติภาพกับอิสราเอล นักวิเคราะห์เชื่อว่ากษัตริย์ ฮุสเซน รอโอกาสอย่างนี้อยู่แล้ว เพราะนอกจากจอร์แดนจะได้รับประโยชน์ด้านเศรษฐกิจที่สหรัฐฯ เสนอให้แล้ว ยังเป็นการฟื้นฟูภาพลักษณ์ของจอร์แดนในสายตาของสหรัฐฯ และประชาคมระหว่างประเทศอีกด้วย เพราะนับตั้งแต่สงครามอ่าวเปอร์เซียปี 1991จอร์แดนสูญเสียภาพลักษณ์ของตนในสายตาของสหรัฐฯ อันเนื่องมาจากการที่จอร์แดนสนับสนุนฝ่ายอิรัก

ในแง่ของสถานการณ์ทางการเมืองภายในภูมิภาคนั้น การทำสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างอิสราเอลและ PLO ทำให้อุปสรรคสำคัญของการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างจอร์แดนกับอิสราเอลหมดไป ก่อนหน้านั้นกษัตริย์ฮุสเซนค่อนข้างมีทางเลือกที่จำกัดเพราะการตัดสินใจของพระองค์อาจไปกระทบกับความรู้สึกของประชาชนชาวปาเลสไตน์ แต่การที่ PLO ทำสนธิสัญญากับอิสราเอลจึงเท่ากับเป็นการเปิดทางให้จอร์แดนดำเนินนโยบายที่จะเป็นผลประโยชน์ต่อประเทศชาติ ส่วนอิสราเอลนั้นมีสถานการณ์ที่บีบคั้นให้ต้องเชื่อมสัมพันธ์กับจอร์แดนอยู่แล้ว การสร้างสันติภาพกับจอร์แดนได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางภายในอิสราเอลเอง ดังจะเห็นได้จากเสียงสนับสนุนอย่างท่วมท้นในสภาเนตเสท ซึ่งตรงข้ามกับการโหวตเสียงในกรณีของการทำสนธิสัญญากับ PLO แม้แต่เนทันยาฮู ผู้นำพรรคลิคุด ซึ่งแสดงการคัดค้านในตอนแรกก็ลดโทนเสียงของการต่อต้านลงในภายหลัง

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ยังคงมีการคัดค้านกันคือประเด็นที่เกี่ยวกับเยรูซาเล็มที่ถูกพูดถึงในแถลงการณ์ของสหรัฐฯ ทั้งนี้ ประเด็นปัญหาเรื่องเยรูซาเล็มจะอยู่ภายใต้การควบคุมของใครระหว่าง PLO กับจอร์แดน ตามที่สหรัฐฯ ได้แถลงการณ์นั้น อิสราเอลเห็นพ้องว่าเมื่อการเจรจาสถานะถาวรของเยรูซาเล็มจะเริ่มขึ้นควรจะให้ความสำคัญกับจอร์แดนมากที่สุดในฐานะที่มีบทบาททางประวัติศาสตร์ในการดูแลจัดการสถานศักดิ์สิทธิ์ของชาวมุสลิม ประเด็นนี้ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างอาราฟัตกับกษัตริย์ฮุสเซน

โดมออฟเดอะร็อกที่มีรูป 8 เหลี่ยมเคลือบทอง อายุกว่า 1,300 ปี และสถานศักดิ์สิทธิ์รอบ ๆ มัสยิดอัล-อักศอ (ที่ซึ่งปู่ของกษัตริย์ฮุสเซ็นหรือกษัตริย์อับดุลลอฮ์ถูกลอบสังหารในปี 1951) นับเป็นสถานที่ที่มีข้อพิพาททางกฎหมายระหว่างชาวปาเลสไตน์กับผู้ปกครองจากตระกูลฮาชิไมต์มานานหลายปี อาราฟัตอ้างว่าสถานศักดิ์สิทธิ์ในเยรูซาเล็มอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของคณะปกครองแห่งชาติปาเลสไตน์ที่มีการจัดตั้งขึ้นใหม่ตามข้อตกลงการจัดเขตปกครองตนเองระหว่าง PLO กับอิสราเอล อิสราเอลไม่มีสิทธิที่จะแบ่งสรรบทบาทการดูแลจัดการสถานศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ให้กับใคร ด้วยเหตุนี้อาราฟัตจึงตำหนิอย่างรุนแรงต่อกรณีที่อิสราเอลเชิญให้กษัตริย์ฮุสเซ็นมาประกอบศาสนกิจในมัสยิดอัล-อักศอ นอกจากนั้น อิสราเอลยังเสนอแนะล่วงหน้าให้มีการเจรจาเกี่ยวกับเยรูซาเล็มกับทางจอร์แดน แต่ข้อตกลงระหว่างอิสราเอลกับ PLO ได้ระบุไว้ว่า การเจรจาประเด็นสถานะถาวรของเยรูซาเล็มจะเริ่มขึ้นหลังจากกระบวนการ

การปกครองตนเองมีผลบังคับใช้เป็นเวลา 2 ปีไปแล้วเท่านั้น หรือหลังจากเดือนพฤษภาคม 1996

ในขณะเดียวกัน กษัตริย์ฮุสเซนก็ได้อ้างถึงบทบาทตลอดช่วงเวลา 50 ปีของราชวงศ์ฮาชิไมต์ในฐานะผู้พิทักษ์สถานศักดิ์สิทธิ์ของชาวมุสลิมในกรุงเยรูซาเล็ม ในปี 1993 กษัตริย์ฮุสเซนได้ใช้เงินไป 8 ล้านเหรียญสหรัฐฯ เพื่อบูรณะสังฆราชโดมทอง พระองค์ทรงใช้ราชสมบัติส่วนพระองค์ในการอ้างสิทธิ์ทางประวัติศาสตร์ของการเป็นผู้คุ้มครองสถานศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ในเดือนตุลาคม 1994 หลังจากที่มุฟตี (ผู้นำสูงสุดทางศาสนา) ของเยรูซาเล็มได้เสียชีวิตลง ทางจอร์แดนจึงแต่งตั้งมุฟตีคนใหม่ทันที อารอฟัตได้ตอบโต้โดยการแต่งตั้งมุฟตีของเยรูซาเล็มที่เป็นคนของตนเองขึ้นมาบ้าง ซึ่งเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์เยรูซาเล็มที่มีมุฟตีพร้อมกัน 2 คน

หากไม่มีอุปสรรคทางด้านการเมือง-ศาสนาในกรณีของเยรูซาเล็มกีดขวางแล้ว ก็ต้องถือว่าสนธิสัญญาสันติภาพระหว่างจอร์แดนและอิสราเอลในเดือนตุลาคม 1994 เป็นย่างก้าวที่ดำเนินไปถูกทิศทางสำหรับทั้ง 2 ประเทศ ทั้งนี้สนธิสัญญาได้เรียกร้องให้อิสราเอลคืนดินแดนตามเขตชายแดนอันมีเนื้อที่ 152 ตารางไมล์ (ที่อิสราเอลยึดครองตั้งแต่สงครามปี 1948) แก่จอร์แดน แต่มีเงื่อนไขว่าจอร์แดนต้องให้อิสราเอลเช่าพื้นที่ที่มีชาวยิวเข้าไปตั้งถิ่นฐานหรือทำฟาร์มอยู่ หลังจากที่ดึงจอร์แดนออกจากความเป็นศัตรู อิสราเอลจึงเหลือแต่ประเทศเดียวที่ยังอาจใช้กำลังท้าทายอำนาจของตน นั่นคือซีเรีย ทางการอิสราเอลได้เสนอแนะว่าการทำสนธิสัญญากับจอร์แดนอาจเป็นแบบแผนที่จะทำกับซีเรียได้ในอนาคต แต่ประธานาธิบดีอัสซาดได้กล่าวว่า ซีเรียจะไม่ยอมให้อิสราเอลทำสัญญาเช่าพื้นที่ในที่ราบสูงโกรานเหมือนอย่างที่อิสราเอลทำกับจอร์แดน อย่างไรก็ตาม นักวิเคราะห์มองว่า คงจะไม่มีสันติภาพเกิดขึ้นกับซีเรียตราบใดที่อิสราเอลยังไม่คืนที่ราบสูงโกรานให้แก่ซีเรียทั้งหมด

6.19. สงครามกลางเมืองในเลบานอน: จากอดีตถึงปัจจุบัน

ภูมิประเทศของเลบานอนนั้นนับว่ามีลักษณะพิเศษเฉพาะ แม้จะเป็นประเทศที่มีขนาดเล็กแต่ก็มีแนวเขาสูงชันและมีหุบเขาที่โดดเดี่ยวงดงามอยู่มาก ด้วยสภาพภูมิประเทศเช่นนี้จึงไม่แปลกที่เลบานอนจะเป็นเหมือนสวรรค์ของบรรดาชนกลุ่มน้อยที่ถูกข่มเหงรังแกจากดินแดนต่างๆ ใช้เป็นที่หลบหนีลี้ภัยมาตลอดช่วงศตวรรษที่ 20 ในปัจจุบัน ประชาชนของเลบานอนประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลากหลายเชื้อชาติและศาสนา แต่ที่สำคัญๆ มีอยู่ 4 กลุ่มด้วยกัน คือ ชาวคริสเตียน ชาวมุสลิมสายซุนนี่ มุสลิมสายชีอะฮ์ และพวกดรูซ (Druze) (ซึ่งมีประชากรไล่เลี่ยกัน) ภายในกลุ่มชาวคริสเตียนเองก็ยังแบ่งย่อยออกไปอีกหลายกลุ่ม เช่น คริสเตียนมาโรไนท์ (Maronites) และกลุ่มนิกายโบราณอื่นๆ อีก โดยที่กลุ่มทั้งหมดเหล่านี้ต่างก็ไม่ลงรอยกัน อันเป็นผลทำให้ประวัติศาสตร์ของเลบานอนเต็มไปด้วยเรื่องราวของการเข่นฆ่าประหัตประหารกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ภายในประเทศมาตลอด

สภาพการณ์เช่นนี้จึงเป็นการเปิดช่องทางให้ประเทศเพื่อนบ้านและประเทศมหาอำนาจเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในได้ง่าย อดีตที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่าทั้งซีเรีย อิสราเอล สหรัฐ และฝรั่งเศส (ซึ่งเคยเป็นประเทศเจ้าอาณานิคม) ล้วนเข้ามาพัวพันในกิจการภายในของเลบานอนทั้งสิ้น โดยต่างฝ่ายต่างก็เข้าไปปลุกปั่นกลุ่มชนที่ตนเองให้การสนับสนุนเพื่อรักษาผลประโยชน์ของฝ่ายตนให้ได้มากที่สุด

ลักษณะสำคัญของการเมืองการปกครองของเลบานอน นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ก็คือ การแบ่งสรรอำนาจทางการเมืองระหว่างกลุ่มนิกายทางศาสนา ที่มีจำนวนประชากรของแต่ละกลุ่มพอๆ กัน ซึ่งได้แก่ กลุ่มคริสเตียนมาโรไนต์ มุสลิมสายซุนนีย์ มุสลิมสายชีอะฮ์ และดรูซ การแบ่งสรรอำนาจการบริหารทางการเมืองของกลุ่มต่างๆ ดังกล่าว เกิดขึ้นครั้งแรกในรูปของ “สภาบริหาร” (Administrative Council) ซึ่งดำเนินงานภายใต้การชี้นำของจักรวรรดิออตโตมาน (Ottoman Empire) สภาบริหารดังกล่าวมี 12 ที่นั่ง โดยที่นั่งจะถูกแบ่งสรรให้แก่กลุ่มนิกายศาสนา ตามอัตราส่วนของจำนวนประชากรแต่ละกลุ่ม

หลังการล่มสลายของอาณาจักรออตโตมาน เลบานอนตกเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาใช้เป็นครั้งแรกในปี 1926 รัฐธรรมนูญฉบับนี้ให้อำนาจอย่างมากแก่คริสเตียนมาโรไนต์ โดยกำหนดให้คนคริสเตียนดำรงตำแหน่งเป็นประธานาธิบดี เพราะเป็นชนกลุ่มใหญ่ที่สุดของประเทศในขณะนั้น

ต่อมาเมื่อเลบานอนได้รับเอกราชในปี 1943 จึงมีข้อตกลงใหม่เกิดขึ้นเรียกว่า “ข้อตกลงแห่งชาติ” (National Pact) ซึ่งมีเนื้อหาในการจัดสรรแบ่งอำนาจกันระหว่างชาวคริสเตียนและชาวมุสลิมในสัดส่วน 6 ต่อ 5 คือคริสเตียนจะได้รับ 6 ที่นั่ง และมุสลิมจะได้รับ 5 ที่นั่งในรัฐสภา ตำแหน่งประธานาธิบดีจะต้องเป็นของมาโรไนต์ นายกรัฐมนตรีจะมาจากฝ่ายซุนนีย์ และประธานรัฐสภามาจากฝ่ายชีอะฮ์ สูตรการแบ่งสรรอำนาจลักษณะนี้ ได้มีการนำไปใช้กับตำแหน่งบริหารสำคัญๆ ในระดับรองลงมาอีกด้วย

ประเด็นสำคัญของข้อตกลงแห่งชาติอีกประการ ซึ่งเป็นข้อตกลงในเชิงคำพูดที่ไม่เคยถูกระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษรคือ การตกลงกันระหว่างกลุ่มศาสนาทั้งสองว่า จะปูพื้นฐานประชาคมของทั้งสองศาสนาให้เกิดความเป็นเอกภาพภายใต้สังคมประชาชาติหนึ่งเดียว กล่าวคือ ฝ่ายมุสลิมจะต้องเลิกเรียกร้องให้เลบานอนเข้าไปรวมอยู่กับซีเรีย ซึ่งเป็นประเทศแกนนำของอุดมการณ์ชาตินิยมที่พยายามจะรวมอาหรับให้เป็นหนึ่งเดียว ในขณะเดียวกันฝ่ายคริสเตียนก็จะต้องไม่ไปพึ่งพิงแสวงหาการปกป้องจากตะวันตก โดยการเปิดทางให้ตะวันตกเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของประเทศ

การตกลงร่วมกันเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการจำกัดอำนาจอิทธิพลของต่างชาติ ทั้งในระดับระหว่างประเทศและภูมิภาค ต่อประชาคมกลุ่มต่างๆ ของเลบานอนแล้ว ยังเป็นการวางรากฐานให้ชาวเลบานอน ต้องทำงานเพื่อรักษาผลประโยชน์แห่งชาติของตนเองอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่ได้รับเอกราชจนถึงปัจจุบัน เลบานอนก็ต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งภายในครั้งใหญ่ถึง 3 ครั้งด้วยกัน ครั้งแรกเกิดขึ้นในปี 1958 จากการก้าวขึ้นมาของกามาล อับดุล นัซเซอร์ ผู้นำอียิปต์ ในฐานะผู้ชูอุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับ ซึ่งได้รับความนิยมชมชอบจากชาวเลบานอนจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่มุสลิม

อิทธิพลของนัซเซอร์ได้สร้างความหวั่นวิตกให้แก่ชาวคริสเตียนเป็นอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันชาวคริสเตียนส่วนใหญ่ในเลบานอน ก็หันไปสนับสนุนประธานาธิบดีของตนเองที่หนุนหลักการหรือนโยบายของสหรัฐฯ ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ได้อย่างชัดเจนว่า ชาวคริสเตียนเลือกที่จะอยู่กับฝ่ายตะวันตก ด้วยเหตุนี้ การจลาจลจึงปะทุขึ้นในระยะเวลาสั้นๆ แล้วจบลงหลังจากที่มีรัฐบาลชุดใหม่ภายใต้การนำของ ฟูอัด ชิฮาบ (Fouad Shehab) ขึ้นมาปกครอง

ปัญหาความขัดแย้งครั้งที่ 2 ซึ่งมีความสำคัญมากที่สุด คือสงครามกลางเมืองในเลบานอน ที่เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี 1975 สาเหตุใหญ่ที่ก่อให้เกิดสงครามขึ้นก็คือ การที่จำนวนผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ในเลบานอนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และการย้ายฐานที่มั่นของกลุ่ม “องค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์” หรือ PLO (Palestinian Liberation Organization) มาอยู่ในเลบานอน ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงเชิงประชากรศาสตร์ของประเทศ ในลักษณะที่จำนวนประชากรมุสลิมเติบโตขึ้นจนมีสัดส่วนมากกว่าชาวคริสเตียนและที่สำคัญยิ่งก็คือ การที่ชาวมุสลิมได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับกลุ่ม PLO

นอกจากนั้น PLO ยังได้ขยายแนวร่วม และเข้าเป็นพันธมิตรกับพวกฝ่ายซ้ายที่กำลังได้รับความนิยมในขณะนั้น พรรคขบวนการแห่งชาติเลบานอน (Lebanese National Movement) ภายใต้การนำของ กามาล ญัมบลัท (Kamal Jumblatt) ได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับพรรคคอมมิวนิสต์เลบานอน (Lebanese Communist Party) กลุ่มชาตินิยมอาหรับ และกลุ่มคริสเตียนสายกลาง เช่น เรมอนด์ เอดดี้ (Raymond Edde) ขบวนการเหล่านี้ เรียกร้องให้ยกเลิกการแบ่งสรรอำนาจการเมืองตามสัดส่วนของกลุ่มนิกายศาสนา แต่ให้นำเอาระบบ

การเมืองแบบซิคิวล่าร์มาใช้แทน นอกจากนั้น ยังสนับสนุนสิทธิการต่อสู้ดิ้นรนด้วยอาวุธของชาวปาเลสไตน์ แม้ว่าจะใช้เลบานอนเป็นฐานที่มั่นในการต่อสู้ก็ตาม

ข้อเรียกร้องเช่นนี้ สร้างความไม่พอใจให้แก่กลุ่มคริสเตียนมาโรไนต์เป็นอย่างยิ่ง ในที่สุดพวกเขาจึงก่อตั้งพรรค “แนวหน้าเลบานอน” (Lebanese Front) ขึ้นมา เพื่อที่จะปกป้องระบบการเมืองและรัฐธรรมนูญที่เอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มคริสเตียนมาโรไนต์เอาไว้

ขณะเดียวกัน อิสราเอล ซึ่งต้องการกวาดล้างขบวนการ PLO อยู่แล้ว จึงเข้ามาในเลบานอนเพื่อช่วยเหลือฝ่ายมาโรไนต์ อิสราเอลได้ใช้ระเบิดโจมตีดินแดนที่ผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ในเลบานอนอาศัยอยู่ การสู้รบระหว่างฝ่ายคริสเตียนและมุสลิมรุนแรงขึ้น ซีเรียได้ใช้ความพยายามทั้งทางการทูตและกำลังทหารเพื่อไม่ให้สงครามขยายตัว โดยได้รับความไว้วางใจจากสันนิบาตอาหรับ ให้เข้าไปแก้ไขปัญหาเลบานอนนับตั้งแต่ช่วงต้น ๆ ของสงคราม ประธานาธิบดีอัซซาดแห่งซีเรียจึงส่งทหารจำนวน 30,000 นาย เข้าไปประจำการในเลบานอน

ความวุ่นวายในเลบานอนแผ่ขยายออกไปอีก เมื่อกองกำลังอิสราเอลเข้ายึดครองเลบานอนภาคใต้ในปี 1978 โดยเข้าครอบครองภาคใต้ของแม่น้ำลิตานี (Litani) ทั้งหมด ยกเว้นเฉพาะเมืองไทร์ คณะมนตรีความมั่นคงของสหประชาชาติจึงออกมติที่ 425 และ 426 เรียกร้องให้อิสราเอลถอนตัวออกไป และมอบดินแดนที่ยึดครองไว้ให้อยู่ภายใต้การดูแลของกองกำลังสันติภาพของสหประชาชาติในเลบานอน (UNIFIL) แต่อิสราเอลกลับไม่ยอมถอนทหารออกไป อีกทั้งยังส่งกำลังทหารจำนวนมากเข้ามาในเลบานอนอีกในปี 1982

สงครามกลางเมืองใช้เวลา 15 ปีจึงยุติลง แต่ประเด็นสำคัญคือ สงครามกลางเมืองที่เกิดขึ้นทำให้อำนาจภายนอกเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของเลบานอนอย่างลึกซึ้ง จนอาจเรียกได้ว่าสงครามที่เกิดขึ้นถือเป็น “สมรภูมิรบของคนอื่น” สงครามที่เกิดขึ้นทำให้ซีเรียสามารถเข้ามาตั้งฐานทัพในเลบานอน และคงฐานทัพเอาไว้ในช่วงเวลาที่ยาวนานหลังจากสงครามจบลง (1976 – 2005) อิสราเอลยกทัพขนาดใหญ่เข้ามารุกรานและยึดครองเลบานอนถึง 2 ครั้ง คือในปี 1978 และ 1982 นอกจากนั้น เรายังเห็นบทบาทของอียิปต์ ซาอุดีอาระเบีย อิรัก อิหร่าน ลิเบีย ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา และสหภาพโซเวียต

สงครามกลางเมืองยุติลงหลังจากทุกฝ่ายยอมรับข้อตกลงฏออีฟ (Ta’if Agreement) รัฐธรรมนูญของเลบานอนได้รับการปรับปรุงแก้ไขในเรื่องสูตรการแบ่งสรรอำนาจ โดยแบ่งโอนอำนาจของประธานาธิบดีไปให้แก่นายกรัฐมนตรีและรัฐสภา พร้อมทั้งมีการให้คำมั่นว่าจะค่อยๆ ยกเลิกระบบการเมืองแบบแบ่งตามนิกายศาสนา ไปเป็นระบบการเมืองแบบรัฐสภา และให้มีระบบการกระจายอำนาจ

ปัญหาความขัดแย้งครั้งที่ 3 ของเลบานอน คือเหตุการณ์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอาจจะยังเรียกไม่ได้ว่าเป็นการปะทะถึงขั้นที่ใช้กำลังเข้าห้ำหั่นกัน แต่ก็ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่อาจนำไปสู่ความรุนแรงเช่นนั้นได้ทุกขณะ

ความขัดแย้งครั้งนี้เริ่มต้นขึ้นเมื่ออดีตนายกรัฐมนตรีเลบานอน นายรอฟิก อัล-ฮาริริ ถูกลอบสังหารด้วยระเบิดใจกลางกรุงเบรุตเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2005 ก่อนหน้านั้นก็มีความ

พยายามที่จะลอบสังหารบุคคลสำคัญระดับรัฐมนตรีอย่างนายมัรวาน ฮิมาดะห์ (Marwan Hemadeh) ภาวการณ์ทางการเมืองที่เกิดเหตุลอบสังหารขึ้นมาถึง 2 ครั้ง ทำให้ประชาชนชาวเลบานอนส่วนใหญ่มองว่าผู้ที่อยู่เบื้องหลังนั้นคือซีเรีย

การที่ประธานาธิบดี อีมิล ลาฮูด (Emile Lahoud) ได้รับชัยชนะจากการเลือกตั้งขึ้นมาดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีอีก 1 สมัย พร้อมๆ กับที่คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ลงมติ 1559 เรียกร้องให้ซีเรียถอนกองกำลังทหารออกไปจากเลบานอน ที่สำคัญคือ มตินี้ยังได้เรียกร้องให้กลุ่มกองกำลังต่าง ๆ ในเลบานอนปลดอาวุธอีกด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งสัญญาณเป็นนัยต่อกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ และขบวนการติดอาวุธของชาวปาเลสไตน์กลุ่มต่างๆ

อย่างไรก็ตาม การลอบสังหารนายอัล-ฮาริริ ก็นำไปสู่การลุกฮือของมวลชนที่ออกมาต่อต้านอำนาจอิทธิพลของซีเรียในเลบานอน มีการเดินขบวนประท้วงต่อต้านซีเรียอย่างหนัก ในขณะที่นานาชาติก็เพิ่มความกดดันต่อซีเรียอย่างต่อเนื่อง ในที่สุดก็ทำให้ซีเรียต้องตัดสินใจถอนทหารออกไปจากเลบานอน

พันธมิตร 14 มีนาฯ

“พันธมิตร 14 มีนาฯ” เป็นชื่อที่ได้มาจากการเดินขบวนประท้วงครั้งใหญ่ ที่เกิดขึ้นหลังการเสียชีวิตของนายอัล-ฮาริริ ประมาณ 1 เดือน กลุ่มสำคัญๆ ที่เข้าร่วมเป็น “พันธมิตร 14 มีนาฯ” ซึ่งมีนายซะอัด (Saad) (กลุ่มซุนนีย์) ลูกชายของนายอัล-ฮาริริ เป็นแกนนำ คือ 1. พรรคสังคมนิยมก้าวหน้า (Progressive Socialist Party) ของนายกามาล ญัมบรัท ซึ่งขณะนี้นำโดยลูกชายของเขาคือ นายวะลีด (Walid) (ซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มดรูซ) 2. ขบวนการรักชาติ (Free Potriotic Movement) ของนายมิเชล เอาว์ (Michel Aoun) ซึ่งเคยลี้ภัยไปอยู่ในซีเรียเป็นเวลานาน 3. กลุ่มกองทัพเลบานอน (Lebanese Forces) นำโดยนาย ซามีร เกียเกีย (Samir Geagea) และพรรคกอตาอิบ (Kataeb Party) นำโดยนายอามีน คิมาญิล (Amin Gemayel) ซึ่งเป็นคริสเตียนมาโรไนต์

ที่น่าสังเกตก็คือ นี่นับเป็นครั้งแรกที่ฝ่ายค้านคริสเตียนมาโรไนต์ เข้าร่วมกับฝ่ายซุนนีย์และดรูซ ต่อต้านอำนาจอิทธิพลของซีเรียในเลบานอนอย่างเปิดเผย

ผู้นำกลุ่มต่างๆ เหล่านี้ ตลอดจนถึงผู้สนับสนุนของพวกเขา ต่างกล่าวอ้างว่าตนเองต้องทนทุกข์ทรมานจากการกระทำของซีเรียตลอดช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมา พวกเขาอ้างว่าซีเรียอยู่เบื้องหลังการตายของผู้นำหลายคนของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นกามาล ญัมบรัท, บาชีร คิมาญิล, มุฟตี ฮาซัน คอลิด (Mufti Hasan Khaled) และล่าสุดคือ รอฟิก อัล-ฮาริริ

“พันธมิตร 14 มีนาฯ” นี้ ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งปี 2005 จนมีที่นั่งในสภามากที่สุด ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลใหม่จึงฟอร์มทีมขึ้นมา ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของการเลือกตั้งในเลบานอน ที่ปราศจากการแทรกแซงของซีเรีย

รัฐบาลดังกล่าว ก็คือ รัฐบาลของนายฟูอัด ซินิโอร่า ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีคลังและเป็นมือขวาของนายอัล ฮาริริ ความจริงในยุคก่อนหน้านี้ นายซินิโอร่ามีส่วนช่วยสร้าง

เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ-การเงินให้แก่เลบานอนอย่างมาก เพราะเขาเป็นคนที่มีความสามารถและมีความโปร่งใส ทั้งนี้ “กลุ่มพันธมิตร 14 มีนาฯ” ได้รับการสนับสนุนอย่างมากจากสหรัฐฯ และชาติพันธมิตรตะวันตกตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา

“พันธมิตร 8 มีนาฯ”

ในขณะที่มีการรวมตัวสร้างพันธมิตรใหม่ที่เรียกว่า “พันธมิตร 14 มีนาฯ” ขึ้นมาดังกล่าว ในอีกด้านหนึ่งก็มีการรวมตัวของ “พันธมิตร 8 มีนาฯ” เช่นกัน ชื่อนี้ได้มาจากการรวมกลุ่มของมวลชนชาวเลบานอนอีกเช่นกัน แต่ที่แตกต่างกันก็คือ กลุ่มพันธมิตรนี้เป็นกลุ่มที่นิยมซีเรีย

กลุ่มสำคัญที่เป็นแกนนำของ “พันธมิตร 8 มีนาฯ” คือกลุ่มผู้สนับสนุนกองกำลังชีอะฮ์ ฮิซบุลลอฮ์ โดยมีแนวร่วมคือ กองกำลังอะมัล (Amal) ซึ่งนำโดยประธานรัฐสภานายนาบิน บิรริ (Nabin Birri) นอกจากนั้น ก็ยังมีกลุ่มที่นิยมซีเรียอีกจำนวนหนึ่งมาเข้าร่วมเป็นพันธมิตร เช่น กลุ่มของนายสุไลมาน ฟรานจีญะห์ (Suliman Franjiyyah) (ซึ่งเป็นคริสเตียนมาโรไนต์)

ส่วนพรรคเล็กๆ ที่เข้าร่วมเป็นพันธมิตรด้วยก็คือ “องค์กรนิยมแนวคิดนัซเซอร์” (Popular Nasserite Organization) ของนายอุสามะห์ ซะอัด (Orama Saad) ซึ่งเป็นซุนนีย์ รวมทั้งพรรคประชาธิปไตยเลบานอน (Labanese Democratic Party) ของนายตอลาล อัรซะลาน (Talal Arslan) ซึ่งเป็นดรูซ พรรคชาตินิยมสังคมซีเรีย (Syrian Social Nationalist Party) ซึ่งเป็นพรรคนิยมลัทธิชิคิวลาร์ที่นิยมซีเรีย และนายอุมัร กะรอมะห์ (Premier Omer Karameh)

จากการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรระหว่าง 2 ฝ่ายข้างต้น ทำให้เห็นการแบ่งแยกกันของประชาชนชาวเลบานอนได้อย่างชัดเจน กลุ่ม “พันธมิตร 14 มีนาฯ” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ ยุโรป และรัฐอาหรับ (ที่เป็นพันธมิตรตะวันตก) เรียกร้องให้มีการดำเนินคดีในศาลอาชญากรรมระหว่างประเทศ เกี่ยวกับกรณีการลอบสังหารนายรอฟิก อัล-ฮาริรี ซึ่งพวกเขาเชื่อมั่นว่าเป็นฝีมือของทางซีเรีย ประเด็นนี้มีการขยายตัวกลายเป็นประเด็นทางการเมืองระหว่างประเทศ จากการที่สหรัฐฯ เข้าไปผลักดันอีกแรงให้เอาผิดกับทางการซีเรียให้ได้

แต่สำหรับกลุ่มพันธมิตรที่นิยมซีเรียแล้ว ทางเดียวที่พวกเขาจะต่อสู้ได้ คือการรักษาฐานอำนาจอิทธิพลของฝ่ายตนไว้ให้มั่นคงในสถาบันการเมืองระดับบนของประเทศ ข้อได้เปรียบของกลุ่มนิยมซีเรียประการสำคัญก็คือ ความมีชื่อเสียงและเป็นที่นิยมชมชอบของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ทั้งในหมู่มวลชนเลบานอนเอง และในระดับภูมิภาค อันเนื่องมาจากผลของสงครามเลบานอน 2006 ที่กลุ่มฮิซบุลลอฮ์สามารถต้านทาน และตอบโต้กองกำลังทหารของอิสราเอลได้ในระดับที่น่าพอใจ

อย่างไรก็ตาม ตลอดช่วง ค.ศ. 2006 หลายฝ่ายในเลบานอนพยายามจัดให้มีการเสวนาในระดับชาติ เกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตำแหน่งประธานาธิบดีของอีมิล ลาฮูด เรื่องกองกำลังติดอาวุธของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ หรือแม้แต่เรื่องศาลอาชญากรรมระหว่างประเทศ แต่ความพยายามดังกล่าวกลับไม่สัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร

แน่นอน สงครามที่อิสราเอลยกกำลังเข้ามารุกรานเลบานอนใน ค.ศ. 2006 ทำให้กลุ่มต่างๆ ที่แตกแยกกันอยู่ หันมาจับมือปรองดองกันได้ชั่วคราวเพื่อขับไล่ศัตรูผู้รุกราน แต่เมื่อสงครามยุติลงทุกฝ่ายจึงมานั่งถกเถียงกันต่อในประเด็นปัญหาต่างๆ แต่ก็ไม่สามารถบรรลุถึงข้อตกลงใดๆ ได้ ข้อเรียกร้องของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์และพันธมิตร ที่ให้มีการจัดตั้งรัฐบาลที่มีเอกภาพแห่งชาติขึ้นมา โดยให้รัฐบาลปัจจุบันลาออก ไม่ได้รับการตอบสนอง เป็นเหตุให้เกิดความตึงเครียดและความรุนแรงตามมาอย่างที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์การประท้วงครั้งใหญ่ ที่ทำให้มีคนเสียชีวิตและบาดเจ็บเมื่อวันที่ 23 มกราคม 2007

ท่ามกลางความแตกแยกของชาวเลบานอนที่เป็นอยู่ขณะนี้ ทำให้หลายฝ่ายเกรงว่าสงครามกลางเมืองที่โหดร้ายจะหวนกลับมาอีกครั้ง ขณะเดียวกันความแตกร้าวของกลุ่มชนภายในชาติ ย่อมเป็นการเปิดช่องให้อำนาจภายนอก เข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของประเทศได้ง่ายๆ อย่างน้อยตัวแสดงที่เข้ามามีส่วนพัวพันกับความขัดแย้งภายในของเลบานอนที่เห็นกันอยู่แล้วก็คือ อิหร่านและซีเรียฝ่ายหนึ่ง กับสหรัฐฯ และชาติพันธมิตรอีกฝ่ายหนึ่ง

ความจริงสงครามระหว่างฮิซบุลลอฮ์กับอิสราเอล ที่เกิดขึ้นเมื่อเดือนกรกฎาคม 2006 เป็นเพียงวิกฤติการณ์ย่อยส่วนหนึ่ง ที่มาอธิบายภาวะความขัดแย้งใหญ่ระหว่างสหรัฐฯ กับอิหร่านและซีเรียในตะวันออกกลาง ปัญหาความแตกแยกระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในเลบานอนที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ก็คงจะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการประลองกำลังระหว่าง “กลุ่มพันธมิตร 14 มีนาฯ” ที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของสหรัฐฯ และชาติพันธมิตรฝ่ายหนึ่ง กับ“พันธมิตร 8 มีนาฯ” ที่อาจเป็นเงาของอิหร่านและซีเรียอีกฝ่ายหนึ่ง

6.20. กระแส “การเมืองอิสลาม” ในตะวันออกกลาง

นับจากการสิ้นสุดสงครามเย็น “การเมืองอิสลาม” (Political Islam) ซึ่งหมายถึงกลุ่มแนวคิดหรืออุดมการณ์ทางการเมืองที่มีฐานราก วิธีการ และเป้าหมายที่ยึดโยงกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม ถือเป็นกระแสที่ได้รับความสนใจจากประชาคมโลกในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อแนวคิดเสรีนิยมของตะวันตก

การเมืองอิสลามพัฒนามาจากขบวนการฟื้นฟูอิสลาม (Islamic Revivalism) ของศตวรรษที่ 19 ซึ่งปรากฏขึ้นในหลายประเทศของตะวันออกกลาง อันมีเป้าหมายสูงสุดในการฟื้นคืนอิสลามที่บริสุทธิให้แก่สังคมตามครรลองของคัมภีร์อัล-กุรอานและแบบฉบับของศาสนทูตมุฮัมมัด ในยุคเริ่มต้น ขบวนการฟื้นฟูอิสลามถือเป็นพลังอำนาจที่คอยต้านทานลัทธิอาณานิคม ต่อมาในยุคสงครามเย็น พวกเขาก็ถูกปราบปรามและทรมานอย่างหนักจากรัฐบาลเผด็จการที่ยึดอุดมการณ์ชาตินิยมอาหรับ (Arab Nationalism) จนทำให้สมาชิกบางคนของขบวนการฟื้นฟูอิสลามหันไปใช้ความรุนแรง อันเป็นที่มาส่วนหนึ่งของแนวคิดสุดโต่ง (Extremism) ที่เกิดขึ้นในหลาย ๆ ประเทศ แม้กระนั้นก็ตาม สมาชิกส่วนใหญ่ของขบวนการฟื้นฟูอิสลามก็ยังคงใช้แนวทางสันติวิธี เพียงแต่วิธีการในการเคลื่อนไหวนั้นเปลี่ยนไป จากที่เคยเคลื่อนไหวทางสังคมและศาสนาในหมู่คนระดับรากหญ้าเพียงอย่างเดียว ก็เพิ่มวิธีการโดยหันไปใช้ประโยชน์จากเวทีการเมืองที่เปิดกว้างมากขึ้นในโลกยุคหลังสงครามเย็น

การทีกลุ่มการเมืองนิยมแนวทางอิสลามได้รับความนิยมจากประชาชนในตะวันออกกลางมากขึ้นก็เนื่องจากการเสนอแนวทางในการปฏิรูปสังคมที่อิงหลักการศาสนาและการนำเสนอระบอบสังคม-เศรษฐกิจอันมีบริบทสอดรับกับความต้องการของประชาชนที่รู้สึกผิดหวังกับสภาพอันเสื่อมโทรมของสังคมในระบอบเดิมที่ปรากฏอยู่ เช่นความไม่พอใจต่ออุดมการณ์ทางการเมือง ระบบการปกครอง ระบบชนชั้นทางการเมือง รวมถึงสังคมสมัยใหม่ที่เน้นการพัฒนาบนพื้นฐานของวัตถุนิยมและปัจเจกชนนิยม การกดขี่เอารัดเอาเปรียบ การคอร์รัปชั่นและการบริหารที่ไร้ประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ กลุ่มการเมืองที่นิยมแนวทางอิสลามเหล่านี้จึงนำเสนอแนวทางใหม่ โดยให้ความสำคัญต่อสวัสดิการของคนระดับรากหญ้า และพยายามที่จะทำให้กลุ่มต่างๆ ที่แตกกันเป็นเสี่ยงๆ และเป็นกลุ่มที่ไร้ประสิทธิภาพเข้ามารวมกันเป็นพลังการเมืองที่เข้มแข็ง จนกลายเป็นทางเลือกใหม่ที่เรียกร้องให้ชาวมุสลิมใช้การปกครองในระบอบอิสลาม โดยที่พวกเขามีความเชื่ออย่างลึกซึ้งว่าอิสลามเป็นแหล่งที่มาของเอกลักษณ์ ความหมาย ความมีเสรีภาพ ความชอบธรรม การพัฒนา อำนาจและความหวัง โดยย่ออยู่ในคำขวัญว่า **"อิสลามคือทางแก้ไข"**

ความนิยมในการเมืองอิสลามยังเกิดจากภาวะความเจริญก้าวหน้าของโลกยุคปัจจุบันที่ให้ความสำคัญด้านวัตถุเป็นหลัก ส่วนหนึ่งจึงก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมทางสังคมและศีลธรรม สภาพเช่นนี้ ทำให้ชาวมุสลิมโหยหาอดีตที่รุ่งเรืองของอาณาจักรอิสลาม โดยเฉพาะในช่วงศตวรรษที่ 7-13 ซึ่งเป็นช่วงที่สภาพสังคมมีความสมดุลกันระหว่างความเจริญทางด้านวัตถุและศีลธรรม ฉะนั้น ข้อเสนอของขบวนการอิสลามจึงออกมาในรูปการสัญญาที่จะนำสังคมทั้งหมด

กลับไปสู่ความรุ่งเรืองอีกครั้งเหมือนที่เคยเกิดขึ้นในยุคเริ่มแรกของอิสลาม ในขณะเดียวกัน ขบวนการอิสลามก็เรียกร้องให้มุสลิมทั้งหมดหันไปดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนทางศาสนาที่ครอบคลุมทุกมิติ แนวคิดดังกล่าวนี้ได้รับการตอบรับจากโลกอิสลามอย่างกว้างขวางจนเกิดเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า กระบวนการเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นอิสลาม (Islamization) ขึ้นในสังคมมุสลิมทั่วโลก ดังนั้น เมื่ออัตลักษณ์ของโลกอิสลามถูกกระทบและสั่นคลอนท่ามกลางกระแสโลกปัจจุบันที่มักเรียกกันว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalization) สังคมมุสลิมจึงเริ่มตระหนักต่อกระแสที่กดดันมากขึ้น และการรับมือต่อกระแสดังกล่าวคือการหันกลับไปสู่รากฐานเดิม นั่นคืออิสลามเพื่อเสริมความแข็งแกร่งให้อัตลักษณ์ของพวกเขาเอง

กระแสความนิยมในการเมืองอิสลามเริ่มเห็นเด่นชัดมาตั้งแต่ช่วงต้นของทศวรรษที่ 1990 จากการที่กลุ่มนิยมแนวทางอิสลามในตะวันออกกลางสามารถขึ้นมามีบทบาททางการเมืองในหลาย ๆ ประเทศ เช่น ซูดาน อัฟกานิสถาน ตุรกี และอัลจีเรีย เป็นต้น กรณีของอัลจีเรียเป็นกรณีที่สร้างความเสื่อมเสียให้แก่ระบอบประชาธิปไตยเป็นอย่างยิ่ง เพราะในปี 1992 ฝรั่งเศส ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐฯ ได้เข้าไปแทรกแซงการเมืองภายในของอัลจีเรีย โดยได้ช่วยเหลือทางการเงิน และให้ความชอบธรรมต่อการทำรัฐประหารล้มล้างรัฐบาลจากพรรคนิยมแนวทางอิสลามที่ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งอย่างขาวสะอาด เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ขบวนการอิสลามกลุ่มต่าง ๆ นำมาอ้างในการใช้ความรุนแรงตอบโต้ความอธรรม

ผลงานของกลุ่มฮามาสที่มีชัยเหนือกลุ่มฟาตะห์ในศึกเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภาปาเลสไตน์เมื่อ ค.ศ. 2006 ถือเป็นปรากฏการณ์สำคัญอีกครั้งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงกระแสการเติบโตของ "การเมืองอิสลาม" ในตะวันออกกลาง โดยก่อนหน้านี้ พรรคการเมืองที่นิยมแนวทางศาสนาของชาวชีอะฮ์หรือพรรคสหพันธมิตรอิรักก็กวาดที่นั่งส่วนใหญ่ในรัฐสภาอิรัก ในขณะเดียวกัน ชาวซุนนีในภาคกลางของอิรักก็เลือกพรรค Iraqi Accordance Front ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มกันของพรรคการเมืองฝ่ายซุนนีที่มีอุดมการณ์ศาสนาเป็นพื้นฐานหลัก

ส่วนที่เลบานอน กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ซึ่งเป็นกลุ่มการเมืองศาสนาของชาวชีอะฮ์ในเลบานอนที่มีความสัมพันธ์กับซีเรียและอิหร่าน ก็ได้รับความนิยมไม่น้อยในการเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภาเมื่อกลาง ค.ศ. 2005 โดยสามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของรัฐบาลผสมในเลบานอนได้สำเร็จ แม้ตัวแสดงหลัก ๆ จะยังเป็นกลุ่มที่นิยมสหรัฐและฝรั่งเศสอยู่ก็ตาม ในซาอุดีอาระเบีย มีการเลือกตั้งสภาระดับเทศบาลขึ้นทั่วประเทศเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 2005 เช่นกัน ซึ่งผลของการเลือกตั้งก็เป็นไปตามที่หลายฝ่ายคาดการณ์กันไว้ โดยกลุ่มที่ได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้นก็คือนักการเมืองนิยมแนวทางอิสลามสายวะห์ฮาบีย์

ส่วนการเลือกตั้งรัฐสภาอียิปต์เมื่อปลาย ค.ศ. 2005 ก็ปรากฏว่าผู้สมัครรับเลือกตั้งที่เป็นสมาชิกของขบวนการภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) ได้ที่นั่งในสภาไป 88 ที่นั่ง จากทั้งหมด 444 ที่นั่ง ซึ่งสื่ออาหรับรายงานว่า ขบวนการภราดรภาพมุสลิมน่าจะได้ที่นั่งในสภาสูงกว่านี้มาก หากผู้สมัครของขบวนการฯ ไม่ถูกกีดกันเสียก่อน เช่น การถูกห้ามไม่ให้ผู้สมัครของ

ขบวนการฯลงแข่งขันเกิน 1 ใน 3 ของจำนวนที่นั่งในรัฐสภาทั้งหมด หรือการห้ามผู้สมัครลงเลือกตั้งในนามของพรรคภราดรภาพมุสลิม เป็นต้น

เมื่อความนิยมในกระแสการเมืองแบบอิสลามเป็นเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจว่าเจ้าหน้าที่ของสหรัฐในระยะหลังค่อนข้างลดความพยายามที่จะเปลี่ยนตะวันออกกลางให้เป็นประชาธิปไตยอย่างที่เคยวางแผนเอาไว้ ก่อนหน้านี้รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐนาง **คอนโดลีซซ่า ไรส์** มักไปเยือนตามเมืองหลวงต่างๆ ของประเทศอาหรับบ่อยครั้ง ทุกครั้งที่เธอไป เธอก็มักวิพากษ์วิจารณ์ความไม่เป็นประชาธิปไตยของโลกอาหรับ แต่หลังจากที่ผลการเลือกตั้งในอิรักและปาเลสไตน์ออกมา เสียงเรียกร้องให้ตะวันออกกลางปฏิรูปการเมืองเป็นประชาธิปไตยของเธอก็แผ่วเบาลงอย่างน่าสังเกต หลังจากนั้นต่อมา เธอก็เพียงแค่เรียกร้องให้ประเทศในตะวันออกกลางปฏิรูปการบริหารจัดการภายในเท่านั้นก็พอ

ในกรณีของผลการเลือกตั้งในซาอุดีอาระเบีย และอิรัก ซึ่งทั้งสองเป็นประเทศที่มีน้ำมันสำรองมากที่สุดอันดับหนึ่งและสองของโลก ก็ปรากฏว่าเริ่มมีเสียงอันทรงอิทธิพลมาจากตะวันตกที่แสดงความกังวลและยอมรับว่าหากปล่อยให้กระแสการเมืองอิสลามเติบโต โดยไม่มีการฉุดรั้ง อาจทำให้พวกนี้เข้าไปควบคุมทรัพยากรน้ำมันจำนวนมหาศาลในเร็ววัน ซึ่งก็แน่นอนว่าจะเป็นภัยคุกคามความมั่นคงด้านพลังงานของตะวันตกอย่างหนักทีเดียว ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นความจริงอย่างหนึ่งว่า จริงๆ แล้วประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นหรือไม่ในตะวันออกกลางไม่ใช่เรื่องสำคัญอะไร ตราบใดที่ผลประโยชน์ของมหาอำนาจยังคงปลอดภัยดี แต่ปัญหาก็คือ ในขณะนี้มันกำลังถูกท้าทายจาก "การเมืองอิสลาม" อยู่

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Ajami, Fouad. The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967. Cambridge University Press, 2nd edn, 1992.
2. Allen, Rechard. Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent: Sources and Prospects of the Arab-Israeli Conflict. London, Oxford University Press, 1975
3. Ayoob,M. (Ed.). The Middle East in World Politics. London, Croom Helm, 1981.
4. Ayubi, NaZih N. Over-Stating the Arab States: Politics and Society in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1995.
5. Bailey, Sydney. Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process. London, Macmillan, 1990.
6. Bill, J., and Springborg, R. Politics in the Middle East. London, HarperCollins, 4th edn., 1994.
7. Blake, Gerald H., and Drysdale, Alasdair. The Middle East and North Africa: A Political Geography. Oxford University Press, 1985.
8. Buchanan, Andrew S. Peace with Justice: A History of the Israeli-Palestinian Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangement. Basingstoke, St Martin's Press, 2000.
9. Chahand, Gerard. People without a Country: The Kurds and Kurdistan. London, Zed Press, 2nd edn., 1992.
10. Chomsky, Noam. Peace in the Middle East?: Reflections on Justice and Nationhood. London, Collins, 1976.
11. Esposito, John L. (Ed.). Voices of Resurgent Islam. New York, Oxford University Press, 1983.
12. Findlay, Allan M. The Arab World. London, Routledge, 1996.
13. Gerner, Deborah J. Understanding the Contemporary Middle East. Boulder, Co, Lynne Rienner, 2000.
14. Gomaa, Ahmed M. The Foundation of the League of Arab States. London, Longman, 1977.
15. Gresh, Alain, and Vidal, Dominique. The New A-Z of the Middle East. London, I.B. Taoris, 2004.
16. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.

17. Hourani, A.H. Minorities in the Arab World. London, 1971.
18. Kerr, Malcolm. The Arab Cold War 1958-1964. Oxford University Press, 1965.
19. Kliot, Norit. Water Resources and Conflict in the Middle East. London, Routledge, 1994.
20. Laqueur, W.Z. Communalism and Nationalism in the Middle East. London and New York, 1957.
21. Laqueur, W.Z. A History of Zionism. London, Weidenfeld and Nicolson, 1972.
22. Lenczowski, George. The Middle East in World Affairs. Ithaca, NY, Cornell University Press, 4th edn, 1980.
23. Macdonald, Robert W. The League of Arab States. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1965.
24. Mcdowall, David. The Kurds: a Nation Denied. London, Minority Rights Group. 1992.
25. Mattar, Philip (Ed.). Encyclopedia of the Palestinians. London, Fitzroy Dearborn, 2000.
26. Mojtahed-zadeh, Pirouz. Security and Territoriality in the Persian Gulf: A Maritime Political Geography. Richmond, Curzon Press, 1999.
27. Nevakivi, Jukka. Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920. Athlone Press, University of London, 1969.
28. Said, Edward W. The Question of Palestine. London, Routledge, 1979.
29. Said, Edward W. The End of the Peace Process: Oslo and After. New York, Pantheon Books, 2000.
30. Armajani, Yahya. Middle East: Past and Present. New jersey, Princeton Hall Inc., 1986.
31. Zeine, Z.N. The Struggle for Arab Independence. Beirut, 1960.
32. จรัญ มะลูลีม. เอเชียตะวันตกศึกษา: ภาพรวมทางสัมคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541
33. จรัญ มะลูลีม. ภูมิภาคอ่าวเปอร์เซียหลังสงคราม. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536
34. จรัญ มะลูลีม, อิมรอน มะลูลีม, กิติมา อมรทัต และศิระ นวนมี. บทนำแห่งตะวันออกกลาง. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534
35. อิมรอน มะลูลีม. อิหร่าน: ก่อนและหลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ทางนำ, 2533
36. ประทุมพร วัชรเสถียร และ ไชยวัฒน์ ค้ำชู. อิรักวิกฤตถาวร?. กรุงเทพฯ, อมรินทร์, 2546

7. สงคราม อาวุธ และความมั่นคงในตะวันออกกลาง

7.1. กรอบแนวคิดเรื่องสงครามในอัล-กุรอาน

" และพวกเจ้าจงต่อสู้ในทางของอัลลอฮ์ต่อบรรดาผู้ที่ทำร้ายพวกเจ้า และจงอย่ารุกราน แท้จริงอัลลอฮ์ไม่ชอบบรรดาผู้รุกราน และจงประหัตประหารพวกเขา ณ ที่ใดก็ตามที่พวกเจ้าพบพวกเขา และจงขับไล่พวกเขาออกจากที่ที่พวกเขาเคยขับไล่พวกเจ้าออก และการก่อความวุ่นวายนั้น ร้ายแรงยิ่งกว่าการประหัตประหารเสียอีก และจงอย่าสู้รบกับพวกเขา ณ อัล-มัสยิดิลฮารอม จนกว่าพวกเขาจะทำร้ายพวกเจ้าในที่นั้น หากพวกเขาทำร้ายพวกเจ้าแล้ว ก็จงประหัตประหารพวกเขาเสีย เช่นนั้นแหละคือการตอบแทนแก่ผู้ปฏิเสธศรัทธา แล้วถ้าพวกเขายุติ แน่นอนอัลลอฮ์นั้น เป็นผู้ทรงอภัยโทษ ผู้ทรงเมตตาเสมอ และจงสู้รบกับพวกเขา จนกว่าการก่อความวุ่นวายจะไม่ปรากฏขึ้น และจนกว่าอิบาดะฮ์ทั้งหลายจะเป็นสิทธิของอัลลอฮ์เท่านั้น แต่ถ้าพวกเขายุติ ก็ย่อมไม่มีการเป็นปฏิปักษ์ใด ๆ นอกจากแก่บรรดาผู้อธรรมเท่านั้น " **(อัล-กุรอาน 2: 190-193)**

ศาสนาอิสลามถือกำเนิดขึ้นมาท่ามกลางยุคสมัยที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและการทำสงครามระหว่างมนุษยชาติและมหาอาณาจักรฝ่ายต่าง ๆ อาณาจักรใดก็ตามที่มีความเข้มแข็งมากกว่า มีการเตรียมความพร้อมดีกว่า มีกำลังพลและอาวุธยุทโธปกรณ์เหนือกว่า ย่อมมีสิทธิ์ครอบครองดินแดนต่าง ๆ พวกเขาทนไม่ได้ที่จะเห็นพลังอำนาจใด ๆ ก็ตามขึ้นมาเทียบเคียงกับอำนาจของตน สภาพการณ์เช่นนี้เป็นเรื่องปกติและเป็นระเบียบโลกยุคกลาง ด้วยเหตุนี้ สงครามจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากสำหรับมุสลิมในยุคนั้น แต่สงครามของอิสลามก็ต้องอยู่ภายใต้กฎกติกาที่พระเจ้าได้กำหนดไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอาน และโองการต่าง ๆ ในอัล-กุรอานที่ได้อ้างไว้ข้างต้น ก็สะท้อนให้เห็นถึงกรอบแนวคิดว่าด้วยเรื่องสงครามในอิสลามได้อย่างครอบคลุม โดยขออธิบายในรายละเอียดดังนี้

1. การทำศึกสงครามตามแนวคิดของอิสลามนั้น จะเป็นที่อนุมัติได้ก็ต่อเมื่อถูกใช้เป็นเครื่องมือที่จะระงับยับยั้งการใช้อำนาจกดขี่ข่มเหงหรือการรุกรานเท่านั้น อิสลามปฏิเสธการทำศึกเพื่อบีบบังคับให้ผู้อื่นเปลี่ยนศาสนา ดังที่อัล-กุรอานได้บัญญัติไว้ว่า "**ไม่มีการบังคับ (ให้จำต้องนับถือ) ในศาสนา**" และการทำสงครามในอิสลาม ไม่ได้เป็นไปเพื่อเป้าหมายในการขยายอิทธิพลอำนาจทางการเมืองหรือเพื่อขยายอาณาเขตดินแดน อีกทั้งกลุ่มที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการทำศึกก็ไม่ใช่พวกที่มีความคิดเห็นแตกต่างไปจากตน แต่เป็นพวกที่กดขี่ตลอดจนพวกที่ชอบสร้างความเสียหายขึ้นบนหน้าแผ่นดิน อัล-กุรอานอธิบายไว้ว่า ***"และการก่อความวุ่นวายนั้น ร้ายแรงยิ่งกว่าการประหัตประหารเสียอีก"***

ภาระหน้าที่ของมุสลิมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้นั้นอัล-กุรอานได้อธิบายว่า " **พวกเจ้านั้นเป็นประชาชาติที่ดียิ่ง ซึ่งถูกให้อุบัติขึ้นสำหรับมนุษยชาติ โดยที่พวกเจ้าใช้ให้ปฏิบัติสิ่งที่ชอบ และห้ามมิให้ปฏิบัติในสิ่งที่มิชอบ**" ฉะนั้น การเป็นมุสลิมก็คือการเป็นผู้รับใช้มนุษยชาติ

มิใช่รับใช้เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือชาติใดชาติหนึ่ง ลักษณะของการรับใช้ก็คือการส่งเสริมความดีและยับยั้งห้ามปรามในสิ่งที่มิชอบ โดยเฉพาะการปฏิบัติที่โหดร้าย

อัล-กุรอานได้อธิบายคำว่า “การปฏิบัติที่โหดร้าย” (persecution) ไว้ในหลาย ๆ แห่ง เช่น การกดขี่ผู้อ่อนแอและละเมิดสิทธิของพวกเขา การขับไล่ผู้ถูกกดขี่ ชี้นำผู้คนออกจากแนวทางที่ถูกต้อง เข่นฆ่าผู้คนเพื่อเป้าหมายส่วนตน เลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติและความหยิ่งยโส (ดังตัวอย่างกรณีกษัตริย์ฟาโรห์) การกระทำที่เกินเลยขอบเขต ใช้วิธีฉ้อโกงทางเศรษฐกิจและการพาณิชย์ การขยายเขตแดนของเผด็จการ การทำลายสายเชือกอารยะธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ใช้วิธีการที่ไม่ยุติธรรม เป็นต้น ฉะนั้น เป้าหมายในการทำสงครามของอิสลามจึงเป็นไปเพื่อจะหยุดยั้งและป้องกันการปฏิบัติที่โหดร้ายดังกล่าว แต่การทำศึกสงครามจะเริ่มขึ้นได้นั้นก็ต่อเมื่อได้ยื่นข้อเสนอให้ฝ่ายตรงข้ามเลือกอย่างหนึ่งอย่างใดใน 3 ประการเสียก่อน คือ 1. ยอมรับนับถือศาสนาอิสลาม 2. ทำสัญญาไม่รุกรานต่อกัน 3. ประกาศสงคราม

ในข้อสุดท้ายจะเห็นได้ว่า อิสลามห้ามการจู่โจมโดยไม่มีการบอกกล่าวให้รู้ตัวล่วงหน้า จะต้องประกาศสงครามก่อนเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามได้เตรียมตัว หลักการนี้ชี้ให้เห็นว่า อิสลามไม่ได้มีเจตนาที่จะทำศึกเพื่อหวังขยายอิทธิพลอำนาจหรือการครอบครองดินแดน แต่เป็นการสร้างหลักประกันความปลอดภัยแก่ตนเอง โดยการทำสัญญาไม่รุกรานต่อกัน หรือไม่ก็ให้ฝ่ายตรงข้ามหันมายอมรับนับถืออิสลาม หากฝ่ายตรงข้ามไม่ยอมเลือกอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นหน้าที่ของมุสลิมที่จะต้องหาทางป้องกันตนเองด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง และการประกาศสงครามก็เป็นทางเลือกสุดท้าย

2. แม้ว่าอิสลามจะอนุญาตให้ทำศึกสงครามตามความจำเป็นดังกล่าว แต่พระเจ้าก็กำหนดขอบเขตไม่ให้เกิดการล่วงล้ำหรือกระทำการเกินกว่าเหตุ การต่อสู้จะต้องกระทำกับทหารที่กำลังต่อสู้ด้วยเท่านั้น มิใช่รบกับคนที่ไม่ได้ต่อสู้ ดังที่กุรอานได้สั่งไว้ว่า **“จงต่อสู้ในหนทางของอัลลอฮ์ต่อบรรดาผู้ต่อสู้สูเจ้า แต่จงอย่าเริ่มการเป็นศัตรูก่อน แท้จริง อัลลอฮ์ไม่ทรงรักผู้รุกราน”** (กุรอาน 2:190) ท่านนบีมุฮัมมัดได้ออกคำสั่งไปยังแม่ทัพของท่านว่า **“จงต่อสู้ในหนทางของอัลลอฮ์ จงต่อสู้บรรดาผู้ปฏิเสธอัลลอฮ์ จงอย่าเป็นผู้ขมขื่น จงอย่าทรยศ จงอย่าฟันศพ จงอย่าฆ่าเด็ก ๆ หรือคนที่มีสัญญากับเรา”**

ท่านอบูบักรฺ ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์คนแรกหลังการเสียชีวิตของศาสนทูตมุฮัมมัด ได้กำชับต่ออุซามะฮ์ ซึ่งเป็นแม่ทัพรับผิดชอบไปทำศึกที่ซีเรียว่า **“จงอย่าทรยศหรือหักหลังอาฆาตพยาบาท จงอย่าฟันศพ จงอย่าฆ่าเด็ก คนแก่หรือผู้หญิง จงอย่าตัดหรือเผาต้นปาล์มหรือต้นไม้ที่ออกผล จงอย่าฆ่าแกะ วัวหรืออูฐนอกจากเพื่อเป็นอาหารและท่านจะพบคนที่พากเพียรปฏิบัติธรรมโดยดำรงตนสันโดษ จงปล่อยพวกเขาให้ปฏิบัติธรรมของพวกเขาต่อไป”**

นอกจากนั้น การรักษาความยุติธรรมและการหลีกเลี่ยงการแก้แค้นอย่างมืดบอด ก็เป็นอีกหนึ่งขอบเขตของการทำสงครามในอิสลาม เกี่ยวกับเรื่องนี้อัลลอฮ์ทรงกล่าวว่า **“โอ้บรรดาผู้**

ศรัทธาทั้งหลาย....จงเป็นพยานด้วยความยุติธรรมและจงอย่าให้การเกลียดชังผู้หนึ่งผู้ใดทำให้สูเจ้าไม่มีความยุติธรรม จงมีความยุติธรรม นั่นเป็นสิ่งที่ใกล้กับความยำเกรงมากกว่า จงเกรงกลัวอัลลอฮ์ แท้จริง อัลลอฮ์เป็นผู้ทรงรอบรู้ทุกสิ่งที่สูเจ้ากระทำ" (กุรอาน 5:8)

3. หากฝ่ายตรงข้ามมีความประสงค์ที่จะสงบศึกและตกลงทำสนธิสัญญา การรบของมุสลิมจะต้องยุติลงทันที จะฆ่าฟันหลั่งเลือดฝ่ายตรงข้ามต่อไปอีกไม่ได้ ดังโองการของอัลกุรอานที่ว่า "***แต่ถ้าพวกเขายุติ ก็ย่อมไม่มีการเป็นปฏิปักษ์ใด ๆ นอกจากแก่บรรดาผู้อธรรมเท่านั้น***" นอกจากนั้น มุสลิมยังถูกกำชับให้ต้องรักษาสัญญาที่ให้ไว้ในการสงบศึกนั้นอย่างเคร่งครัด อัล-กุรอานได้ระบุไว้ว่า " และจงปฏิบัติตามข้อสัญญาของพวกเจ้าให้ลุล่วงไปโดยครบถ้วน แน่นอน ทุก ๆ สัญญาจะไม่พ้นการถูกสอบสวน..." ในการเขียนสนธิสัญญาสงบศึกนั้นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือความยุติธรรม เพราะเป้าหมายของการทำสนธิสัญญาของอิสลามคือ การยุติการฆ่าฟันและพิชิตอำนาจอธรรมที่เข้ามารุกรานนั้นให้สำเร็จ

สนธิสัญญาสงบศึกไม่ควรจะใช้ถ้อยคำที่ลบหลู่อย่างผู้ที่ได้รับชัยชนะมักจะใช้ต่อผู้ที่พ่ายแพ้ และต้องไม่เรียกเก็บค่าปฏิกรรมสงครามมากเกินไปจนกลายเป็นภาระหนักของฝ่ายที่ปราชัย หรือเบียดเบียนปัจจัยยังชีพของเขา หรือสร้างภาระหนี้สินมากมายให้แก่เขา อีกทั้งไม่ควรตั้งเงื่อนไขหรือข้อความที่ก่อให้เกิดความอัปยศอดสูแก่ผู้แพ้ เพราะการเยาะเย้ยถือเป็นการรุกรานอีกประเภทหนึ่ง

ในกรณีที่มุสลิมรู้สึกว่าฝ่ายตรงข้ามหรือผู้ที่พวกเขาทำสัญญาด้วยจะทรยศหักหลัง พวกเขาจะต้องประกาศเลิกสัญญาก่อนที่จะทำสงคราม ถึงแม้ว่ามุสลิมมีหน้าที่จะต้องไปช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมที่ถูกกดขี่ข่มเหงทางศาสนาในดินแดนของศัตรู พวกเขาก็ไม่ได้รับอนุญาตให้ทำหน้าที่นี้ถ้าหากว่ามีประชาคมมุสลิมมีสัญญากับฝ่ายตรงข้ามดังกล่าว การให้เกียรติแก่สัญญาเป็นสิ่งที่จะต้องมาก่อน **"แต่ถ้าหากพวกเขาขอให้สูเจ้าช่วยเหลือในเรื่องศาสนา มันก็เป็นหน้าที่ของสูเจ้าที่จะต้องช่วยเหลือพวกเขา ยกเว้นต่อคนที่สูเจ้ามีสัญญาระหว่างกันอยู่ และอัลลอฮ์ทรงเห็นสิ่งที่สูเจ้ากระทำ"** (กุรอาน 8:72)

การเปิดโอกาสให้ยุติการรบลงโดยไม่ทำให้อีกฝ่ายที่กำลังเสียเปรียบต้องตกเป็นเชลยศึกช่วยให้มีการตายน้อยลง เพราะตามปกติ แม้จะรู้ตัวว่ากำลังเสียเปรียบและไม่มีทางชนะในสงครามได้ แต่ก็ยังจะสู้จนตัวตายเพราะการถูกจับเป็นเชลยนั้น อาจถูกทรมานต่าง ๆ นานา หรือถูกประจานเยาะเย้ยแล้วถูกฆ่าในที่สุด หรือถูกบีบบังคับให้เป็นทาส

ส่วนประเด็นเรื่องเชลยศึกนั้น อิสลามได้กำหนดให้มีความเมตตาและให้ปฏิบัติต่อพวกเขาอย่างมิตร การเลี้ยงดูเชลยศึกถือเป็นคุณธรรมที่ประเสริฐสุดอย่างหนึ่ง เป็นการทดสอบน้ำใจซื่อตรงของมุสลิม อัล-กุรอานได้อธิบายลักษณะหนึ่งของผู้ที่มีศรัทธาว่าเป็นบุคคล "...**ผู้ซึ่งยินดีส่งอาหารให้แก่คนยากไร้ ผู้กำพร้า และผู้ตกเป็นเชลย ทั้ง ๆ ที่ใจเขานั้นก็ใคร่จะบริโภคเสียเอง**..." ในธรรมเนียมของอิสลาม เชลยศึกจะได้รับการเอาใจใส่เสมือนว่าเขาเป็นแขกผู้มาเยือน มิใช่เยี่ยงผู้ถูกโซ่กุมตัวที่กำลังจะถูกแปรสภาพให้เป็นทาส

โดยสรุปแล้ว สงครามในกรอบของอัล-กุรอานนั้น อนุญาตให้ทำได้เพื่อตอบโต้ผู้รุกราน เพื่อยับยั้งความอยุติธรรม เพื่อพิทักษ์สัจธรรม และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่ถูกกดขี่ไม่ว่าจะเป็นมุสลิมหรือไม่ก็ตาม การฆ่ากันในกรณีที่จำเป็นต้องกระทำในระหว่างสงครามและอนุญาตให้ทำได้ตามขอบเขตที่ศาสนาได้กำหนดไว้ และต้องพยายามให้เกิดการสูญเสียชีวิตน้อยที่สุด การทำสงครามในอิสลาม เป็นระบบที่รักษาชีวิตมนุษย์ไว้ได้มากที่สุด และเป็นระบบที่ให้หลักประกันสันติภาพไว้ในเวลาเดียวกันด้วย

อย่างไรก็ตาม สงครามไม่ใช่เป็นเรื่องที่อิสลามสนับสนุน ศาสนทูตมุฮัมมัดได้กล่าวแก่สาวกซ้ำแล้วซ้ำอีกว่าอย่าได้พยายามก่อสงคราม ท่านยังได้กล่าวอีกว่า “**จงต่อสู้กับศัตรูด้วยความยุติธรรมและเป็นกลาง และจงอย่ารุนแรงโดยไม่จำเป็น จงพยายามปรองดองให้ถึงที่สุด และจงอย่าเป็นศัตรูกันอย่างถาวร**” (บุคคอรีและมุสลิม)

7.2. การบริหารจัดการทางการทหารของศาสนทูตมุฮัมมัด

ในสภาวะที่ไม่มีนายทหารที่มีความเชี่ยวชาญ การขาดแคลนทรัพยากรที่จำเป็นและไม่มีความแน่นอนในเรื่องรายได้ในช่วงยุคต้นของอิสลาม จึงดูเหมือนว่ารัฐอิสลามในยุคนั้นจะมีความอ่อนแอทางการทหาร แต่หลักคำสอนของอิสลามก็ทำให้เกิดความชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ กล่าวคือ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับสวรรค์ พระเจ้าได้จัดเตรียมให้รัฐอิสลามมีบุคลากรและทรัพย์สินของเหล่าศรัทธาชนที่พร้อมจะมอบชีวิตในหนทางของพระองค์

“**แท้จริงอัลลอฮ์ได้ซื้อจากมวลผู้ศรัทธา ซึ่งตัวของพวกเขา และทรัพย์สินของพวกเขาด้วยสวรรค์ (ที่จะประทาน) สำหรับพวกเขา (เนื่องเพราะ) พวกเขาทำการสู้ศึกในทางของอัลลอฮ์ จนพวกเขาได้สังหารหรือพวกเขาถูกสังหาร เป็นสัญญาอันสัจจะสำหรับพระองค์ (ซึ่งมีบัญชาไว้) ในเตารอฮ์ และอินญีลและอัล-กุรอาน และผู้ใดเล่าที่จะปฏิบัติตามสัญญาของเขา ได้อย่างครบถ้วนยิ่งไปกว่าอัลลอฮ์? ดังนั้นเจ้าทั้งหลายจงปลื้มปิติเถิดในการขายของพวกเจ้า ซึ่งพวกเจ้าได้ทำการตกลงซื้อขายกันนั้น และนั่นเป็นรางวัลอันยิ่งใหญ่**” (อัล-กุรอาน 9:111)

จากโองการดังกล่าว ทำให้ประชากรมุสลิมที่มีความสามารถทั้งหมดกลายเป็นนักรบที่อาจหาญเพื่อรับใช้รัฐอิสลาม ศาสนทูตมุฮัมมัดมักประกาศในมัสยิดถึงจำนวนอาสาสมัครที่ต้องการออกรบ และทุกครั้งที่มีการประกาศก็จะมีผู้รับอาสาเกินกว่าจำนวนที่กำหนด หลังจากนั้น ท่านศาสนทูตจึงได้แต่งตั้งแม่ทัพ หากได้แม่ทัพแล้ว ท่านศาสนทูตถึงจะให้คำแนะนำเกี่ยวกับกฎระเบียบทางการทหาร ตลอดจนวิธีการที่ควรนำมาปฏิบัติแก่เขา บางครั้งก็มีตัวอย่างการปฏิบัติที่แตกต่างไปจากธรรมดา เช่น เมื่อที่หมายในการทำสงครามถูกปิดเป็นความลับ แม่ทัพก็จะได้รับจดหมายปิดผนึกจากท่านศาสนทูต พร้อมทั้งคำสั่งให้เปิดอ่านขณะอยู่ระหว่างการเดินทางไปในทิศทางเป้าหมายแล้วในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

หากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพลังทางการทหารที่โดดเด่นในยุคของศาสนทูต ก็คงจะต้องเป็นสถาบันที่เรียกว่า “suffah” หรือ เรือนรับรองในมัสยิดของศาสนทูตที่เต็มไปด้วยผู้ศรัทธาที่เคร่งครัดและเด็กหนุ่มที่ยากจนจำนวนมาก ซึ่งเป็นพวกที่ทำงานพอประมาณเพียงแค่ให้มีรายได้ประทังชีวิต แล้วเอาเวลาส่วนใหญ่ไปร่ำเรียนและสอนศาสนา บางครั้งบางเวลาก็จะมีการสอนในเรื่องการทหารแก่พวกเขาโดยไม่ได้บอกล่วงหน้า ความจริง ท่านศาสนทูตให้ความสำคัญกับการฝึกฝนทางกายภาพและทางการทหารเป็นกิจวัตรอยู่แล้ว การทำสงครามในแต่ละครั้ง ท่านศาสนทูตมักจะเปลี่ยนตัวแม่ทัพ การปฏิบัติเช่นนี้ นอกจากจะไม่ทำให้แม่ทัพหลงในอำนาจที่เพิ่มขึ้นของตนเท่านั้น แต่ยังช่วยเพิ่มจำนวนนายทหารที่มีความเชี่ยวชาญให้มีมากขึ้นอีกด้วย

อาวุธที่ถูกใช้ในการทำสงครามในยุคของท่านศาสนทูตมุฮัมมัดประกอบไปด้วย ธนูและลูกศร ดาบ หอก ทวน หนังสติ๊ก โล่ และเสื้อเกราะ อาวุธเหล่านี้บางอย่างก็จะมีการผลิตขึ้นเองตามโรงงานอุตสาหกรรมท้องถิ่น แต่บางครั้งก็มีการนำเข้ามาจากพื้นที่อื่น ๆ ภายนอก โดยเฉพาะดาบที่มักสั่งนำเข้ามาจากซีเรีย

7.3. อาวุธในยุคกลางและกลวิธีการใช้

คอลิด บิน วาลิด (Khalid bin Walid; ในอิรัก ซีเรีย และเปอร์เซีย) และ อัมรฺ บิน อาซ (Amr bin Aas; ในซีเรียและอียิปต์) เป็นสองแม่ทัพมุสลิมผู้กล้าหาญในยุคแรก ๆ และมีชื่อเสียงที่สุดในประวัติการทำศึกและการทหารของอิสลาม ทั้งสองเป็นบุคคลที่ได้พัฒนายุทธศาตร์ด้านการต่อสู้ของชาวอาหรับดั้งเดิมให้มีศักยภาพแข็งแกร่งมากขึ้น โดยการนำกลวิธีการต่อสู้ของกองทัพอื่น ๆ ในยุคนั้นมาประยุกต์ใช้กับกองทัพของตน นอกจากนั้น ยังได้คิดค้นเครื่องมือใหม่ๆ เพื่อใช้ในการสงคราม ตามความเหมาะสมของสภาพภูมิศาสตร์ภาคพื้นดินและภูมิประเทศ และที่สำคัญ ทั้งสองได้ประยุกต์กลวิธีทางทหารใหม่ ๆ ในการใช้กองทหารม้าและอูฐในการรบในที่ราบกว้างกลางแจ้ง ซึ่งเหมาะสมกับการทำสงครามในดินแดนตะวันออกกลาง

นอกจากกองทัพอาหรับในยุคแรกจะใช้ดาบและคันธนูที่มีลักษณะเด่นคือความเบาแล้ว พวกเขายังใช้หอกและทวนเป็นอาวุธในการทำสงครามอีกด้วย การใช้ธนูเริ่มมีเข้ามาในดินแดนอาหรับภายหลังจากที่มีการติดต่อกับกองทัพเปอร์เซียและตุรกี ซึ่งต่อมาในยุคอับบาสิยะฮ์ (Abbasid) ก็เริ่มมีการใช้หน้าไม้กันอย่างกว้างขวาง

ความแตกต่างของอาวุธประเภทหอกของชาวอาหรับกับชาวยุโรปในยุคนั้น คือ หอกของชาวยุโรปมีลักษณะที่ค่อนข้างหนัก ยาวและแข็ง ซึ่งไม่เหมาะสำหรับทหารม้า แต่หอกและทวนของอาหรับนั้นมีลักษณะเล็กและเบา ใช้พุ่งหลาวและเป็นอาวุธที่จูโจมได้อย่างรวดเร็ว โดยทั่วไปอาวุธประเภทนี้จัดอยู่ในอาวุธประเภทใช้ขวางหรือพุ่งโจมตีคู่ต่อสู้

ทหารอาหรับหรือทหารม้าตุรกีจะสวมหมวกเหล็กและเครื่องป้องกันตัวอย่างเสื้อเกราะหนังสัตว์ หรือผ้าลินินใส่นวม หรือเสื้อเกราะที่เกราะหุ้ม มือถือโล่ เกราะ หอกหรือทวน ธนู หน้าไม้ ประภาคารดาบที่มีลักษณะโค้งและกริชเล็ก ตุรกีมีกองทัพทหารม้าติดธนูที่มีชื่อเสียง ส่วนกองพลทหารราบของอาหรับและอิหร่านก็ใช้อาวุธเบาที่คล้ายคลึงกัน คือดาบ ธนู หอก กริชและโล่ ยุทธศาสตร์การรบของชาวอาหรับตั้งแต่สมัย คอลิด บิน วาลิด ในคริสตศตวรรษที่ 7 จะใช้กลวิธีการอยู่ที่สูงกว่าคู่ต่อสู้และการสู้โดยการหันหลังให้ดวงอาทิตย์เพื่อชิงความได้เปรียบ

กองทัพจะประกอบด้วยกองพลทหารราบ กองพลธนู และกองพลทหารม้า วิธีการพกดาบจะต้องอยู่ที่ระดับบ่า แต่ต่อมาในสมัยอับบาสิยะฮ์ได้เปลี่ยนมาเป็นบริเวณเอวตามพวกเปอร์เซีย ในการรบแต่ละครั้งกองทัพจะแบ่งออกเป็น 5 ส่วน คือ 1) กองหน้า 2) กองกลาง 3) ปีกขวา 4) ปีกซ้าย และ 5) กองหลัง อย่างไรก็ตาม กองกำลังส่วนต่าง ๆ เหล่านี้มีการปรับเปลี่ยนได้อยู่เสมอ ขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์และการประเมินสถานะของฝ่ายข้าศึก ยุทธศาสตร์การโอบล้อมฝ่ายข้าศึกคือ กองกลางจะมั่นคงอยู่กับที่อย่างเหนียวแน่น ปีกทั้งสองจะรบแบบเคลื่อนที่ไปมา กองพลธนูจะเป็นทหารแนวหน้าที่เผชิญหน้ากับข้าศึกเป็นหน่วยแรก จากนั้นจะตามด้วยการจู่โจมโดยกองพลทหารราบที่ใช้ดาบและหอกเป็นอาวุธ และตามด้วยการจู่โจมของกองพลทหารม้า ทั้งนี้กองพลธนูที่เป็นหน่วยจู่โจมแนวหน้า ทำหน้าที่ยิงธนูสกัดข้าศึกในระยะห่าง กองพลทหารราบจะขับไล่ข้าศึกและจู่โจมในระยะประชิด จากนั้นกองพลทหารม้าจะจู่โจมแบบขนาบข้างและโอบหลังกองทัพของข้าศึก

การโอบล้อมป้อมปราการของคู่ต่อสู้ถือเป็นยุทธศาสตร์ทั่วไป แต่ในทางประฏิบัตินั้นทำได้ยากมาก ในระหว่างปฏิบัติการโอบล้อม อาวุธที่จำเป็นคืออาวุธที่สามารถโจมตีได้ในระยะไกล เช่นหินและวัตถุติดเพลิงอื่นๆ ที่ใช้สำหรับการขวางปา ทั้งนี้ยุทโธปกรณ์อื่นๆ ก็เป็นสิ่งจำเป็น เช่น ท่อนซุงขนาดใหญ่สำหรับกระทุ้งประตูป้อม หอคอยไม้ เป็นต้น นอกจากนั้น การขุดเจาะอุโมงค์ไปยังบริเวณเขตกำแพงของป้อมปราการของฝ่ายตรงข้ามยังเป็นยุทธวิธีที่สำคัญมากวิธีหนึ่ง เพื่อบุกเข้าไปแล้วจุดไฟที่ใต้กำแพงป้อมเพื่อเผาให้กำแพงนั้นพังทรุดลงมา

ในสงครามระหว่างพวก แฟรงก์ (Franks) กับ ซัลญูก เป็นการรบกันโดยใช้กองทหารม้าหุ้มเกราะและธนูเป็นหลัก กองทหารของชาวเติอร์กซัลญูกมีความเร็วและมีการปรับกลยุทธการรบได้ดีมากกว่ากองทัพของพวก แฟรงก์ ทั้งนี้ไม่ใช่เพียงเพราะพลทหารม้าของซัลญูกมีความคล่องและเร็วกว่าเท่านั้น แต่ม้าของพวกเขายังมีความเร็วและปราดเปรียวกว่า อีกทั้งอาวุธของพวกเขายังมีน้ำหนักที่เบา เช่น ธนู โล่ ทวน ดาบ และกรอง โดยเฉพาะทวนที่มีน้ำหนักเบามาก โล่ของพวกเขามีลักษณะเล็กเป็นทรงกลมและเบา ซึ่งทำให้ง่ายต่อการใช้ ความคล่องตัวของกองทัพตุรกีทำให้กองทัพของพวกเขาได้เปรียบอย่างมากในสงคราม สามารถหลบหลีกและจู่โจมศัตรูได้อย่างตรงเป้าหมาย

การแกล้งล่าถอยเป็นกลวิธีหนึ่งที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในสงคราม ทั้งนี้เพื่อให้ข้าศึกอ่อนล้าและเพื่อหลอกล่อให้ศัตรูออกมาจากฐานที่ปลอดภัยของพวกเขา ในขณะที่ชาวอาหรับคุ้นเคยกับการต่อสู้ในรูปแบบการจัดตั้งแนวรบ แต่ชาวตุรกีมีความหลากหลายในยุทธศาสตร์ เช่น การจู่โจมอย่างหนักหน่วงโดยฉับพลัน การแกล้งล่าถอย การใช้ทหารม้าโจมตีขนาบข้างและโอบไปด้านหลังของกองทัพศัตรู ระดมยิงธนูจากทุกทิศ และจู่โจมซ้ำหลังจากการล่าถอย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหลอกล่อศัตรูออกจากที่มั่นแล้วซุ่มโจมตี ในระหว่างการรบ ต่างฝ่ายต่างชิงพื้นที่ในการโจมตีขนาบข้างและโอบหลัง เพื่อโอบล้อมอีกฝ่ายหนึ่งและต้อนให้อยู่ในตำแหน่งที่ฝ่ายตนได้เปรียบ ด้วยความคล่องแคล่วและรวดเร็วของกองทัพทหารม้าตุรกีทำให้พวกเขาโจมตีศัตรูด้วยทวนหรือธนูได้อย่างต่อเนื่องโดยไม่เสียจังหวะและไม่ต้องลงจากหลังม้า

ในราวศตวรรษที่ 10 กองทัพมุสลิมในตะวันออกกลางได้เริ่มใช้วัตถุระเบิดหรืออาวุธติดเพลิง (incendiary material) ในการทำสงคราม หรือเรียกอีกอย่างว่า ‘Greek fire’ ประกอบด้วยสารไบทูเมน (bitumen) น้ำมัน (ปิโตรเลียม) ถ่าน กำมะถัน สารประกอบระเบิดเหล่านี้ถูกนำมาผสมเข้าด้วยกันเพื่อใช้ในการขว้าง(ทั้งการขว้างแบบธรรมดาและขว้างโดยเครื่องจักร) ขับไล่ศัตรูและเรือของศัตรู ซึ่งเหมาะสำหรับโจมตียานพาหนะ อาวุธ หรือฐานของข้าศึกที่ทำด้วยไม้ มีการนำทองแดงมาทำเป็นลำกลองในลักษณะกระบอกฉีดเพื่อใช้สำหรับพ่นไฟหรือเรียกว่าเครื่องพ่นไฟ ซึ่งเป็นอาวุธชนิดหนึ่งที่มักใช้ในการทำสงครามในอดีต ส่วนประกอบของสารไวไฟที่นำมาผสมเป็นวัตถุระเบิดต่าง ๆ ดังกล่าว ยังถูกนำมาอัดม้วนและผูกติดกับลูกศรธนูเพื่อใช้โจมตีข้าศึก ในราวช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ กองทัพเปอร์เซียได้ใช้สาร saltpeter หรือโปแตสเซียมไนเตรทในการทำดินปืนเพื่อใช้ในการสงคราม สารชนิดนี้เรียกในภาษาเปอร์เซียว่า ‘namak-i-Chini’ หรือแปลว่า ‘เกลือของเมืองจีน’(salt of China) ทั้งนี้เพราะสารดังกล่าวมีที่มาจากเมืองจีน

นักเขียนในยุคแรก ๆ ของอาหรับมุสลิม ได้บรรยายเปรียบเทียบไว้มากมายเกี่ยวกับอนุภาพของอาวุธต่าง ๆ ที่ใช้กันในกองทัพในยุคนั้น เช่น “Kurat hadid muhmat” (red hot iron ball) หรือ ลูกบอลเหล็กไฟ ที่ใช้ระดมขว้างใส่ศัตรูซึ่งเต็มไปด้วยประกายไฟที่กระจายปรายโปรยและเร็วดังสายฟ้าฟาด หรือ “sukhur min nar” (rocks of fire) หรือหินไฟที่โหมกระหน่ำศัตรูดังฝนที่ตกลงเป็นไฟ บทกวีต่าง ๆ เกี่ยวกับสงครามในอดีตสะท้อนให้เห็นว่าไฟและวัตถุขีปนาวุธต่างๆ ถูกนำมาใช้เป็นอาวุธในการทำสงครามอย่างกว้างขวาง ในช่วงปลายศตวรรษที่ 12 มีการสร้างหน้าไม้ขนาดใหญ่ที่ทำงานโดยเครื่องจักรขึ้นมา (qaws al- ziyar) ซึ่งต้องใช้คนจำนวนมากในการสร้างและการโจมตีแต่ละครั้ง ซึ่งหน้าไม้ขนาดใหญ่นี้สามารถยิงลูกศรธนูหรือกระสุนขนาดใหญ่ได้ที่ละหลายๆ ลูก

เครื่องจักรที่ใช้ขว้างหรือเหวี่ยงหินและวัตถุระเบิดต่างๆ ที่มีขนาดใหญ่ในยุคนั้น ได้แก่ “anfat” “madjnik” และ “arradat” ในปลายศตวรรษที่ 15 เริ่มมีการใช้ปืนสั้นหรือปืนพก พวกมัมลู้กแห่งอียิปต์ได้จัดตั้งกองกำลังที่มีประสิทธิภาพขึ้น พวกเขามีความชำนาญทางเทคนิคและการใช้ปืนใหญ่เป็นอย่างดี ในช่วงกลางศตวรรษที่ 16 พวกเขาพัฒนาปืนใหญ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นโดยมีถึง 9 ลำกล้อง (ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ทหารในกรุงปารีส)

ในภูมิภาคตะวันออกกลาง อาวุธปืนที่ยิงด้วยมือและปืนพกถูกนำมาใช้ในกองทัพช้ากว่ากองทัพในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งต่างจากปืนใหญ่ที่พวกเขานำมาใช้ตั้งแต่ยุคแรกๆ ทั้งนี้ปืนพกจะมีไว้ใช้สำหรับบุคคลหรือเจ้าหน้าที่ระดับสูงเท่านั้น และเหตุผลที่สำคัญของพวกเขาคือหากทหารพกปืนที่มีขนาดใหญ่บนหลังม้าจะทำให้พะรุงพะรังเปล่า ๆ และที่สำคัญไม่สามารถยิงมันได้ในขณะที่อยู่บนหลังม้า เหตุผลอีกประการหนึ่งคือในยุคนั้นผู้บัญชาการทหารม้าของกองทัพอาหรับไม่เห็นด้วยที่จะเปลี่ยนหน่วยทหารม้ามาเป็นทหารราบ จึงทำให้การนำอาวุธปืนพกมาใช้ในกองทัพต้องล่าช้ากว่ากองทัพในภูมิภาคอื่นๆ

กองทัพของออตโตมานมีการนำปืนใหญ่มาใช้ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 15 ซึ่งในการปิดล้อมคอนสแตนติโนเปิล (Constantinople) ในค.ศ. 1453 ปืนใหญ่จำนวนมากถูกนำมาใช้ แม้กระทั้งก่อนหน้านี้ ในสงครามวาร์นา (Varna) และโคโซโว (Kosovo) ปืนใหญ่สนามที่เคลื่อนที่ได้ก็ถูกนำมาใช้เช่นกัน ปืนของออตโตมานทำมาจากโลหะอย่างดีและมีทองสัมฤทธิ์เป็นส่วนผสมหลัก นอกจากนั้น อาวุธปืนยาว (arquebus) ยังเป็นที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในกองทัพ การใช้อาวุธชนิดนี้เกิดขึ้นในยุคแรก ๆ ภายหลังจากที่ออตโตมานพิชิตอียิปต์ได้สำเร็จในค.ศ. 1517 ส่วนหน่วยทหารราบจะใช้อาวุธปืนยาวเป็นหลัก ซึ่งสามารถบรรจุกระสุนได้จำนวนมาก ในภาระกิจที่เกี่ยวกับอาวุธปืนทั้งปืนใหญ่และปืนพก กองทัพจะจัดตั้งหน่วยพิเศษขึ้มมาสองชุด ชุดแรกเรียกว่า *Khumbaradjilar* ดูแลเรื่องการผลิตและการใช้ระเบิดมือ ระเบิด กระสุน ฯลฯ และชุดที่สองเรียกว่า *Laghimdjilar* จัดเตรียมงานด้านการขุดหรือปรับพื้นที่สำหรับการวางตำแหน่งของปืน

กองทัพออตโตมานจะนิยมใช้และพัฒนาอาวุธประเภทปืนและระเบิดเป็นอย่างมาก รวมทั้งการผลิตดินปืน ระเบิดที่อัดด้วยชิ้นส่วนเหล็ก แก้ว และวัตถุระเบิดอื่นๆ ซึ่งใช้ปืนครกยิง

โจมตีข้าศึก ปืนครกเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการยิงหรือทิ้งวัตถุทุกชนิดที่ใช้ในการโจมตีศัตรู เช่น หิน โลหะ ระเบิดมือ หรือแม้กระทั้งแก้ว ดินเหนียว เป็นต้น

ผู้เชี่ยวชาญด้านอาวุธปืนและเครื่องกระสุนของออตโตมาน มีชื่อเสียงมากในด้านเทิคนิคของการยิงปืนใหญ่ทำลายป้อมปราการของศัตรู ปืนใหญ่ของออตโตมานที่ใช้ในการโจมตีมีสองขนาด คือขนาดกลางและขนาดใหญ่ ปืนใหญ่ขนาดกลาง (Kolonborna) ใช้สำหรับยิงทำลายกำแพงในแนวตั้งเพื่อเจาะเข้าไปในป้อม หลังจากนั้น ก็ระดมยิงด้วยปืนใหญ่ขนาดใหญ่ (Bajalushka) อย่างไรก็ตาม อาวุธปืนใหญ่เหล่านี้นั้นยากต่อการโยกย้ายขนส่ง ซึ่งต้องใช้ยุทธปัจจัยหลายอย่าง

7.4. ศักยภาพทางทหารของประเทศในตะวันออกกลาง

ดลยา เทียนทอง

1) อียิปต์ (Egypt)

ก. ด้านกำลังทหาร กำลังทหารประจำการของกองทัพอียิปต์มีประมาณ 421,000 นาย แบ่งเป็น กองทัพบก (Army) จำนวน 300,000 นาย กองทัพเรือ (Navy) 16,000 นาย กองทัพอากาศ (Air Force) 25,000 นาย และหน่วยบัญชาการป้องกันภัยทางอากาศ (Air Defense Command) จำนวน 80,000 นาย โดยมีทหารกองหนุน หรือทหารกำลังสำรองอีกประมาณ 360,000 นาย ถือเป็นกองทัพที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในกลุ่มประเทศอาหรับ ขณะเดียวกันอียิปต์ยังมีกองกำลังกึ่งทหาร (Paramilitary Forces) ประมาณ 250,000 คน ซึ่งเป็นที่รู้จักในนามกองกำลังความมั่นคงส่วนกลาง (Central Security Force) โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวง มหาดไทย นอกจากนี้ยังมีกองกำลังความมั่นคงตามแนวชายแดน (Border Security Force) อีกประมาณ 60,000 นาย และกองกำลังป้องกันชายฝั่ง (Coast Guard) ประมาณ 20,000 นาย ซึ่งอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกระทรวงกลาโหม

ข. ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ กองทัพอียิปต์มีอำนาจกำลังรบที่เป็นอาวุธยุทโธปกรณ์หลายประเภท เริ่มจากประเภทอาวุธเบา (Light Weapons) ได้แก่ ปืนพก (Pistols) ปืนไรเฟิล (Assault Rifles) ปืนกล (Machine Guns) ปืนกลพก (Submachine Guns) ปืนซุ่มยิง (Sniper Rifle) ประเภทอาวุธที่มีพลประจำปืน (Crew Served) ได้แก่ ปืนกลหนัก (Heavy Machine Guns) เครื่องยิงลูกระเบิด (Grenade Launchers) ปืนไร้แรงสะท้อนถอยหลัง (Recoilless Rifles) ระบบอาวุธต่อสู้รถถัง (Anti Tank Weapon Systems) ประเภทยานรบ (Combat Vehicles) ได้แก่รถถังหลัก (Main Battle Tanks) ยานรบทหารราบ (Armored Infantry Fighting Vehicles) ยานลำเลียงพล (Armored Personnel Carrier) รถเกราะต่อสู้รถถัง (Mechanized Anti Tank Armored Vehicles) รถเกราะลาดตระเวน (Armored Reconnaissance and Scout) ยานเกราะทหารช่างและส่งกำลังบำรุง (Logistic & Enginerring Armored Vehicles) รถส่ง กำลังบำรุงไม่มีเกราะทุกสภาพภูมิประเทศ (Unarmored All Terrain Logistic Vehicles) ประเภทปืนใหญ่ (Artillery) ได้แก่ขีปนาวุธระยะปานกลาง (Medium Range Ballistic Missiles) ขีปนาวุธระยะใกล้ (Short Range Ballistic Missiles) จรวดระยะใกล้ (Short Range Battlefield Rockets) ปืนใหญ่สนามอัตตาจร (Self Propelled Artillery) เครื่องยิงลูกระเบิดอัตตาจร (Self Propelled Mortars) ปืนใหญ่สนามลากจูง (Towed Field Artillery) เป็นต้น ประเภทระบบป้องกันภัยทางอากาศของกองทัพบก (Army Air Defense Systems) ได้แก่ระบบขีปนาวุธจากพื้นสู่อากาศ (Surface to Air Missile Systems) ระบบปืนต่อสู้อากาศยาน (Anti Air Gun Systems)

2) คูเวต (Kuwait)

ก. ด้านกำลังทหาร กองทัพคูเวต ประกอบด้วย กองกำลังทางบก

(Army) ประมาณ 50,000 นาย กองกำลังทางเรือ (Navy) ประมาณ 2,000 นาย (ศูนย์บัญชาการกองทัพเรือคูเวตตั้งอยู่ที่ฐานทัพเรือ Ras al-Qulayah ทางตอนใต้ของคูเวต) และกองกำลังทางอากาศ (Air Force) มีประมาณ 2,500 นาย (ศูนย์บัญชาการกองทัพอากาศตั้งอยู่ที่ฐานทัพอากาศ Al Mubarak) รวมทั้งกองกำลังป้องกันแห่งชาติ (National Guard) และกองกำลังป้องกันชายฝั่ง (Coast Guard) 400 นาย

อนึ่ง ก่อนหน้าการเกิดสงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1990 - 1991) กองทัพคูเวตมีขนาดเล็ก ทำให้อิรักสามารถใช้กำลังบุกยึดคูเวตได้ง่าย แต่หลังจากนั้นได้มีการฟื้นตัว โดยได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาและพันธมิตรตะวันตกในการปรับปรุงกองทัพคูเวตให้มีขนาดใหญ่ขึ้น

ข. <u>ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์</u> ยุทโธปกรณ์ทางทหารส่วนใหญ่ของคูเวตมาจากสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แต่ในช่วงที่อิรักบุกคูเวตใน ค.ศ. 1990 ยุทโธปกรณ์ทางทหารของคูเวตถูกทำลายเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากอิรักถอนการยึดครองคูเวต สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาช่วยพัฒนาอาวุธต่าง ๆ ของคูเวตให้มีความทันสมัยมากขึ้น อีกทั้งคูเวตได้มีการสั่งซื้ออาวุธจากมิตรประเทศอื่น ๆ มากขึ้นด้วย จะเห็นได้ว่ากองทัพบกของคูเวตมีรถถัง M-84 จำนวน 200 คัน (จากยูโกสลาเวีย โดยแลกเปลี่ยนกับน้ำมัน) ปืนใหญ่อัตตาจร ขนาด 155 mm (จากฝรั่งเศส) รวมทั้งอาวุธอื่น ๆ อาทิ เครื่องยิงลูกระเบิด (Mortars) แบบ 81 mm , 107 mm , 120 mm จรวดหลายลำกล้อง (Multiple Rocket Launchers - MRL) แบบ 300 mm (จากรัสเซีย) ยานรบทหารราบ (Infantry Fighting Vehicle - IFV) แบบ 254 x Desert Warrior (จากอังกฤษ) รถเกราะลำเลียงพล (Armour Personnel Carrier-APC) เป็นต้น กองทัพเรือมีเรือ Lurssen 2 ลำ (จากเยอรมัน) เรือเร็วโจมตี Um Al Maradim 8 ลำ (จากฝรั่งเศส) ระบบขีปนาวุธ Sea Skua นอกนั้นมีเรือลาดตระเวน 6 ลำ เป็นต้น ส่วนกองทัพอากาศมีเฮลิคอปเตอร์ลำเลียงแบบ Aerospatale SA-330 Puma 5 ลำ (จากฝรั่งเศส) เครื่องบินฝึกรบแบบ BAe Hawk 9 ลำ (จากอังกฤษ) เฮลิคอปเตอร์โจมตีแบบ McDonnell Douglas AH-64 Apache (จากสหรัฐอเมริกา) เป็นต้น

3) เลบานอน (Lebanon)

ก. <u>ด้านกำลังทหาร</u> กองทัพเลบานอน (Lebanese Armed Forces - LAF) มีทหารประจำการประมาณ 72,100 นาย ประกอบด้วยกองกำลังหลัก ได้แก่ กองกำลังทางบก (Ground Forces) 70,000 นาย กองกำลังทางอากาศ (Air Force) 1,100 นาย และกองกำลังทางเรือ (Navy) 1,000 นาย นอกจากนี้ยังมีกองกำลังรบพิเศษ (Lebanese Special Forces) อีกบางส่วน ซึ่งประกอบด้วย หน่วยคอมมานโดทหารเรือ (Navy Commando) 1 กรม หน่วยคอมมานโด (Commando regiment) 1 กรม หน่วยพลร่ม (Airborne regiment) 1 กรม และหน่วยรบพิเศษ (Special Forces regiments) 5 กรม ทั้งนี้กองกำลังต่าง ๆ ดังกล่าวได้รับการฝึกฝนเป็นอย่างดี โดยมีศูนย์บัญชาการของ LAF ตั้งอยู่ที่เมือง Yarseh ทางตะวันออกของกรุงเบรุต (Beirut)

ข. ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ แม้ว่ากำลังทหารเลบานอนจะได้รับการฝึกฝนอย่างดี แต่อาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ค่อนข้างล้าสมัย เนื่องจากขาดแคลนงบประมาณสนับสนุน อาวุธที่มีอยู่มักได้รับการซ่อมแซมมากกว่าการซื้อหามาใหม่ อย่างไรก็ตาม เลบานอนได้รับความช่วยเหลือด้านอาวุธจากประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส และรัสเซีย

ตัวอย่างยุทโธปกรณ์ของกองทัพเลบานอน แบ่งเป็น ในส่วนของกองทัพบก ได้แก่ อาวุธปืนของทหารราบ (Infantry Weaponry) เช่น M16 , CAR-15 , M4 Carbine , AKMS , AK-74 , G3 rifle และ FN P 90 เป็นต้น จรวดลำกล้อง (Rocket Launchers) แบบ M65 รถถังหลัก (Main Battle Tank) แบบ T-54/T-55 , M48A1/A5 , Leopard 1 ยานลำเลียงพล (Armored Personnel Carrier) แบบ M113A1/A2 , VAB , AMX-VCI รถเกราะโจมตี (Armoured Fighting Vehicles) แบบ AMX-13 , AML - 90 และ AIFV เป็นต้น อาวุธป้องกันภัยทางอากาศ (Anti-Aircraft Weaponry) เช่น M42 Duster , ZU-23 (23 mm) และStrela - 2 เป็นต้น ยุทโธปกรณ์ของกองทัพเรือ ได้แก่
เรือสนับสนุนโจมตี (Combat Support Boats) เรือลาดตระเวน (Patrol Boats) แบบ TRACKER , ATTACKER และเรือลาดตระเวนเร็ว (Fast Patrol Boats) แบบ Ex-Bremen 2 และแบบ Ex-Bremen 9 เป็นต้น และยุทโธปกรณ์ของกองทัพอากาศ ได้แก่ เฮลิคอปเตอร์ แบบ UH-1H Bell Huey , แบบ Gazelle เป็นต้น

4) ซาอุดีอาระเบีย (Saudi Arabia)

ก. ด้านกำลังทหาร กองทัพซาอุดีอาระเบีย แบ่งเป็น กองทัพบก (Saudi Arabian Army) ซึ่งมีกำลังทหารประมาณ 75,000 นาย กองทัพเรือ (Royal Saudi Naval Forces - RSNF /Royal Saudi Navy/Saudi Navy) มีกำลังทหารประมาณ 12,000 นาย (รวมถึงนาวิกโยธิน 1,200 นาย) และมีศูนย์บัญชาการกองทัพเรือตั้งอยู่ที่ในกรุงริยาด กองทัพอากาศ (Royal Saudi Air Force - RSAF) มีกำลังทหารประมาณ 18,000 นาย และหน่วยป้องกันภัยทางอากาศ (Royal Saudi Air Defense - RSADF) มีกำลังทหารประมาณ 4,000 นาย (ค.ศ.1992) โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของกระทรวงกลาโหม ซึ่งมีมกุฎราชกุมาร สุลต่าน บิน อับดุลลาซิซ (Sultan bin Abdulaziz) เป็นรัฐมนตรีว่าการ มาตั้งแต่ปี 1962

ข. ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ ในบรรดาประเทศผู้ซื้ออาวุธจากสหรัฐอเมริกา ซาอุดีอาระเบียถือเป็นลูกค้าอาวุธรายใหญ่ โดยมียอดซื้อประมาณ 1.1 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ยุทโธปกรณ์ของซาอุดีอาระเบียส่วนใหญ่จึงมาจากสหรัฐอเมริกา รวมทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส แต่ในระยะหลังก็มีการสั่งซื้ออาวุธจากรัสเซียด้วย จะเห็นได้ว่า ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 2007 ซาอุดีอาระเบียและรัสเซียได้ลงนามในบันทึกความเข้าใจ (Memorandom of Understanding -MOU) ในการซื้อขายยุทโธปกรณ์ระหว่างกัน ซึ่งมียอดรวมถึง 2.2 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ อาทิ เฮลิคอปเตอร์ แบบ Mi - 17 และแบบ Mi - 35 จำนวน 150 เครื่อง เป็นต้น

ทั้งนี้ ยุทโธปกรณ์บางส่วนของกองทัพบกซาอุดีอาระเบีย เช่น รถถัง (Tanks) แบบ A1-Khalid ยานลาดตระเวนและลำเลียงทหารราบ (Recons and Inf. Transporters) แบบ AMX-10P IFV แบบ M113 APC แบบ EE-11 Urutu APC และแบบ HMMWV จรวด(Rocket artillery) แบบ Astros II MLRS เครื่องยิงลูกระเบิด (Mortars) แบบ M224 และแบบ Brandt 60 mm LR Gun-mortar เป็นต้น ในส่วนของกองทัพเรือ มีเรือรบขนาดใหญ่ (Frigate) 4 ลำ (ของฝรั่งเศส) ประจำการในทะเลแดง (Red Sea) มีเรือรบขนาดเล็ก (Corvettes) (ของสหรัฐอเมริกา) ประมาณ 13 ลำ (4 ลำประจำการในอ่าวเปอร์เซีย) รวมทั้งเรือกวาดทุ่นระเบิด (Minesweepers) เรือลำเลียงและสนับสนุน (Support Vessels) และเรือลาดตระเวน (Patrol Ships) อีกจำนวนหนึ่ง นอกจากนี้ในส่วนของกองทัพอากาศ ยังมีเครื่องบินหลายประเภท อาทิ เครื่องบินรบ (Fighter) แบบ Boeing F - 15 Eagle และแบบ Northrop Freedom Fighter (F-5A และ F-5B) เครื่องบินขนส่ง (Transport) แบบ Lockheed C-130 Hercules เครื่องบินฝึก (Trainer) แบบ BAe Jetstream และอีกหลายประเภท รวมทั้งเฮลิคอปเตอร์โจมตี (Attack Helicopter) และเฮลิคอปเตอร์ขนส่ง (Transport Helicopter) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของสหรัฐอเมริกา

อนึ่ง ซาอุดีอาระเบียถือเป็นกองทัพขนาดใหญ่ มีความเข้มแข็งในด้านกำลังทหาร และยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัย เมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้านในกลุ่มสภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย (Gulf Cooperation Council - GCC) ซึ่งได้แก่ บาห์เรน คูเวต กาตาร์ โอมาน และสหรัฐอาหรับอิมิเรตส์

5) ซีเรีย (Syria)

ก. <u>ด้านกำลังทหาร</u> กองทัพซีเรียมีประธานาธิบดีเป็นผู้บัญชาการควบคุมบังคับบัญชาสูงสุด แบ่งเป็น กองทัพบก (Syrian Army) ซึ่งมีกำลังทหารประมาณ 480,000 นาย(เป็นทหารประจำการ 200,000 นาย และทหารเกณฑ์ 280,000 นาย) กองทัพเรือ (Syrian Navy)
มีทหารประจำการประมาณ 4,000 นาย และกำลังสำรองอีก 2,500 นาย (ค.ศ.1985) และกองทัพอากาศ (Syrian Air Force) ซึ่งมีกำลังทหารประจำการ 100,000 นาย และกำลังสำรอง 37,500 นาย

ข. <u>ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์</u> ยุทโธปกรณ์ส่วนใหญ่ของกองทัพซีเรียซื้อหาจากรัสเซีย เกาหลีเหนือ และจีน ทั้งนี้รัฐบาลซีเรียค่อนข้างทุ่มงบประมาณไปกับการซื้ออาวุธต่าง ๆ เพื่อเผชิญหน้าและป้องกันภัยคุกคามจากอิสราเอล รวมทั้งตรียมการสู้รบเพื่อทวงคืนที่ราบสูงโกลัน (Golan Heights) จากอิสราเอล อาวุธยุทโธปกรณ์ที่สำคัญของซีเรีย ได้แก่ ในส่วนของกองทัพบก เช่น รถถัง (Tanks) แบบ 1.600 T-72 , 1.000 T-62 , 500T-55MV ปืนใหญ่ (Artillery) แบบ 50 2S3 , Akatsiya 400 2S1 , 10 S-23 จรวดลำกล้อง (Rocket Launcher) แบบ 250 BM-21 , 200 Type-63 ขีปนาวุธจากพื้นสู่พื้น (Surface to Surface

missiles) แบบ 18FROG-7, 26 Scud-B/C , Scud-D อาวุธป้องกันภัยทางอากาศ (Air Defense) แบบ 50 SA-6 , SA-7 , 56 SA-8b เป็นต้น ส่วนของกองทัพเรือ เช่น เรือรบขนาดใหญ่ (Frigates) แบบ 2 Petya II เรือขีปนาวุธ (Missile Boats) แบบ 2 Osa I , 8 Osa II ยานสะเทินน้ำสะเทินบก (Amphibious warfare vessels) แบบ 3 Polnocny B เรือสำหรับสงครามทุ่นระเบิด (Mine Warfare vessels) 1 Sonya , 3 Yevgenya เป็นต้น กองทัพอากาศมียุทโธปกรณ์ที่สำคัญ เช่น เครื่องบินโจมตี (Attack) แบบ Su-24, Su-22, Mi-24 เครื่องบินรบ (Fighter) เช่น MiG-29, MiG-21, MiG-23 เครื่องบินประจัญบานที่มีความเร็วสูงและติดอาวุธพร้อม (Interceptor) เช่น MiG-25, MiG-31 และเครื่องบินลำเลียงขนส่ง (Transport) แบบ Il-76, An-26 , Mi-17, Mi-8 , Gazelle เป็นต้น

(6.) อิหร่าน (Iran)

ก. <u>ด้านกำลังทหาร</u> ในท่ามกลางประเทศในตะวันออกกลางส่วนใหญ่ที่มีเชื้อชาติอาหรับ อิหร่านเป็นประเทศเดียวที่ประชากรโดยมากมีเชื้อชาติเปอร์เซีย (Persia) อิหร่านมีกองทัพแห่งสาธารณรัฐอิสลาม (The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran) ซึ่งมีกำลังพลประจำการประมาณ 900,000 นาย ประกอบด้วยกองกำลัง 3 ส่วน คือ

1. กองกำลังแห่งสาธารณรัฐอิสลาม (The Islamic Republic of Iran Army - IRIA) มีทหารประจำการ 420,000 นาย แบ่งเป็น ทหารบก (The Islamic Republic of Iran Army) จำนวน 350,000 นาย ทหารเรือ (The Islamic Republic of Iran Navy) จำนวน 18,000 นาย และทหารอากาศ (The Islamic Republic of Iran Air Force) จำนวน 52,000 นาย

2. กองกำลังพิทักษ์ปฏิวัติอิสลาม (TheIslamic Revolution 's Guards Corps - IRGC หรือที่เรียกว่า Sepah) มีบทบาทสำคัญในด้านความมั่นคงแห่งชาติ รับผิดชอบความมั่นคงภายในและตามแนวชายแดน ด้านการบังคับใช้กฎหมาย รวมทั้งเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับระบบขีปนาวุธของอิหร่าน และเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนสงครามแบบอสมมาตร (Asymmetric Warfare) ตลอดจนดูแลและปฏิบัติการการต่อต้านการลักลอบนำสินค้าผิดกฎหมายบริเวณช่อแคบฮอร์มุซ (Strait of Hormoz) ทั้งนี้ IRGC หรือ Sepah มีกำลังประมาณ 125,000 นาย แบ่งเป็น กำลังภาคพื้นดิน (Ground forces) กำลังทหารเรือ (Navy Force) กำลังทหารอากาศ (Air force) หน่วยข่าวกรอง (Intelligence) และกำลังทหารรบพิเศษ (Special Forces หรือที่เรียกว่า Quds Force) รวมทั้งกำลังอาสาสมัครกึ่งทหาร (Paramilitary Volunteer Forces) ที่เรียกว่า Basij /Basij Resistance Force

2. กองกำลังตำรวจ (The Police Force)

ทั้งนี้กองกำลังดังกล่าวจะอยู่ภายใต้การควบคุมบังคับบัญชาของกระทรวงการป้องกันและส่งกำลังบำรุงทางทหาร (Ministry of Defense & Armed Forced Logisticed)

ข. <u>ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์</u> ในปัจจุบันอิหร่านมีอุตสาหกรรมการผลิต

อาวุธเป็นของตนเอง แต่ขณะเดียวก็มีการนำเข้าอาวุธจากต่างประเทศด้วย โดยเฉพาะจากรัสเซีย จีน และเกาหลีเหนือ (ก่อนหน้าการปฏิวัติอิสลามในปี 1979 อิหร่านซื้ออาวุธส่วนใหญ่จากสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน และประเทศยุโรปตะวันตกอื่นๆ) ตัวอย่างยุทโธปกรณ์ของกองกำลัง IRIA ในส่วนกองทัพบก เช่น รถถังหลัก (Main Battle Tank) แบบ Zulfigar MBT (อิหร่านผลิตเอง โดยพัฒนาจากรถถังหลักแบบ T-72 ของรัสเซีย และ M-48 , M-60 ของสหรัฐอเมริกา) ยานเกราะ (Armored Vehicles) ชนิดลำเลียงพล (Armored Personel Carrier) แบบ รถถัง (Tank) ปืนใหญ่ (Artillery) ชนิดสนามอัตตาจร (Self Propelled Artillery) สนามลากจูง (Towed Field Artillery) ขีปนาวุธจากพื้นสู่พื้น (Surface to Surface Missiles) แบบ Cruise และระบบขีปนาวุธป้องกันภัยทางอากาศ เช่น ขีปนาวุธแบบประทับบ่ายิง (Shoulder-Launched Missile) การใช้ระบบเรดาห์ (Radar System) รวมทั้งขีปนาวุธนำวิถี (Guided Missiles) (อิหร่านผลิตเอง) ตลอดจนปืนเล็กและปืนพกต่าง ๆ เป็นต้น กองทัพเรือมีเรือรบขนาดใหญ่ (Frigates) แบบ Alvand เรือลาดตระเวน (Patrol Ship) แบบ Kaivan และแบบ Parvin เรือทำลายใต้น้ำ (Destroyer) และยานสะเทินน้ำสะเทินบก (Amphibious warfare vessels) รวมทั้งเรือดำน้ำ (Submarines) ที่อิหร่านผลิตได้เอง และในส่วนกองทัพอากาศมีเครื่องบินรบ (Fighter) เช่น Dassault Mirage F1 (ของฝรั่งเศส) , Azarakhsh , IAMI Shafaq (อิหร่านผลิตเอง) , Shenyang J-6 (ของจีน) เครื่องบินโจมตี (Attack) เช่น Mikoyan MiG-27 (ของรัสเซีย) เครื่องบินฝึก เช่น Sukhoi Su-25 (ของรัสเซีย) เป็นต้น นอกจากนี้ อิหร่านยังพยายามที่จะพัฒนาอาวุธให้มีอานุภาพสูงขึ้น เช่น การพัฒนาโครงการขีปนาวุธ ICBM/IRBM หรือ Ghadr -110

(7) ตุรกี (Turkey)

ก. <u>ด้านกำลังทหาร</u> ตุรกีเป็นอีกประเทศที่แม้ประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิมเช่นเดียวกับประเทศอาหรับส่วนใหญ่ในตะวันออกกลาง แต่ชาติพันธุ์ของตุรกี คือ เติร์ก (Turks) ตุรกีมีกองทัพที่เรียกว่า Turkish Armed Forced (TAF) มีทหารประจำการประมาณ1,054,750 นาย ประกอบไปด้วย 1) กองทัพบก (Army) ซึ่งเป็นหนึ่งในกองทัพขนาดใหญ่ที่สุดในโลก และเป็นกองทัพที่ใหญ่เป็นอันดับสองรองจากกองทัพของประเทศในกลุ่ม NATO นอกจากนี้กองทัพบกตุรกียังสามารถวางกำลัง 1 กองทัพน้อย (Army Corps) ที่มีกำลัง 50,000 นาย ในการปฏิบัติการร่วมได้อย่างรวดเร็ว และสามารถปฏิบัติการจู่โจมทางอากาศด้วยขีดความสามารถสูงถึงครั้งละ 6 กองพัน (Battalians) ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน 2) กองทัพเรือ (Navy) (รวมถึงนาวิกโยธินและหน่วยบินทหารเรือด้วย) เป็นหนึ่งในกองทัพเรือที่ขนาดใหญ่ที่สุดในบริเวณทะเลเมดิเตอร์เรเนียน และ 3) กองทัพอากาศ (Air Force) เป็นหนึ่งในกองทัพอากาศที่เก่าแก่ที่สุด และเป็นหนึ่งในกองทัพที่สามารถปฏิบัติการโดยใช้เครื่องบินรบจำนวนมากที่สุดในกลุ่มประเทศ NATO ขณะเดียวกันยังมีกองกำลังสารวัตรทหาร (Gendarmerie) และกองกำลังป้องกันฝั่ง (Coast Guard) ซึ่งในยามสงบเป็น

ส่วนหนึ่งของกองกำลังความมั่นคงภายใน (Internal Security force) แต่ในยามสงครามอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกองทัพบกและกองทัพเรือ

ข. ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ กองทัพตุรกีในส่วนกองทัพบกมียุทโธปกรณ์ที่สำคัญ เช่น รถถังหลัก (Main battle tanks) ชนิดที่เรียกว่า Leopard 2 A4 , Leopard 1A3T1/TU120 , M60T ยานลำเลียงพล (Armored personnel carriers) แบบ FNSS , แบบ M113A1/A2/A3 , แบบ Otakar Cobra เป็นต้น เฮลิคอปเตอร์ (Helicopters) แบบ Sikorsky S-70A28 Blackhawk , แบบ Eurocopter AS-532UL Cougar Mk1 แบบ Bell AB206B3 JetRanger รวมทั้งเฮลิคอปเตอร์โจมตี (Attack Helicopters) นอกจากนั้นยังมีปืนใหญ่สนามอัตตาจร (Self Propelled Artillery) แบบ M110 และปืนใหญ่สนามลากจูง (Towed Field Artillery) แบบ M101 และ M114 ตลอดจนขีปนาวุธจากพื้นสู่อากาศ (Air-to-ground missiles) แบบ Hellfire II2 , แบบ Rocketsan Cirit ขีปนาวุธต่อต้านอากาศยาน (Anti-aircraft missiles) ขีปนาวุธต่อต้านรถถัง (Anti-tank missiles) เป็นต้น ในส่วนกองทัพเรืออาทิ มีเรือดำน้ำ (Submarines) เช่น แบบ Atilay Class Type 209/1200 เรือรบขนาดใหญ่ (Frigates) เช่น แบบ Barbaros Class เรือรบขนาดเล็ก (Corvettes) แบบ B Class ขีปนาวุธโจมตีเร็วและเรือตอร์ปิโด (Fast Attack Missile & Torpedo Boats) เช่น แบบ New ASW OPV Class และเรือสำหรับสงครามทุ่นระเบิด (Mine Warfare Ships) แบบ K Class , E Class เป็นต้น สำหรับกองทัพอากาศตุรกีมียุทโธปกรณ์หลัก เช่น เครื่องบินโจมตี (Attack) แบบ F-16 , F-5 2000 , F-4E Phantom II , F-4E Terminator เครื่องบินรบ (Fighting) แบบ F-16 และเครื่องบินลำเลียงขนส่ง (Transports) แบบ CN-235 , แบบ Cougar เป็นต้น

(8) อิสราเอล (Israel)

ก. ด้านกำลังทหาร กองทัพอิสราเอล (Israel Defense Force - IDF) ได้ชื่อว่ามีความเข้มแข็ง มีประสิทธิภาพและความพร้อมรบในด้านกำลังพลสูง (โดยเฉพาะในด้านการข่าว) โดยในค.ศ. 2006 มีทหารประจำการที่เป็นทั้งชาวยิว (Jewish) และดรูซ (Druze) ประมาณ 176,500 นาย แบ่งเป็นในส่วนกองทัพบกหรือกองกำลังภาคพื้นดิน (Army / Ground Forcee) 133,000 นาย กองทัพเรือ (Navy / Sea Corps) 9,500 นาย และกองทัพอากาศ (Air Force) 34,000 นาย รวมทั้งมีกำลังสำรองของทั้งสามเหล่าทัพประมาณ 445,000 นาย นอกจากนี้ยังมีกองกำลังกึ่งทหาร (Paramilitary) ซึ่งได้แก่ ตำรวจชายแดน (Border Police) จำนวน 7,650 นาย

ข. ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์ อิสราเอลเป็นกองทัพที่มียุทโธปกรณ์ทางทหารทันสมัยและมีเทคโนโลยีสูง ยุทโธปกรณ์ที่มีอยู่มีทั้งซื้อจากต่างประเทศและผลิตเองไว้ใช้และเพื่อส่งออก ประเทศที่อิสราเอลเป็นลูกค้าอาวุธรายใหญ่ เช่น สหรัฐอเมริกา

เยอรมัน อังกฤษ ฝรั่งเศส ขณะเดียวกันอิสราเอลก็เป็นประเทศผู้ขายอาวุธให้กับหลายประเทศ เช่น พม่า อินเดีย

โดยในปี 2004 ยอดขายมีมูลค่า 500,000,000 เหรียญสหรัฐฯ เช่น พม่า อินเดีย

อนึ่ง มีการระบุอย่างชัดเจนว่าอิสราเอลมีอาวุธที่มีอานุภาพทำลายสูงอย่างอาวุธนิวเคลียร์ อาวุธเคมี อาวุธชีวภาพ และขีปนาวุธต่าง ๆ

7.5. สงครามอาหรับ-อิสราเอล

เขตพรมแดนที่แยกประเทศต่าง ๆ ออกจากกันในโลกอาหรับนั้น ถูกกำหนดขึ้นโดยอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผลมาจากความพ่ายแพ้ และการแตกสลายของอาณาจักรออตโตมานภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สำหรับชาวอาหรับแล้ว การกำหนดเส้นเขตแดนที่ปรากฏออกมา ถือเป็นสัญลักษณ์ของการทรยศหักหลังต่อคำสัญญาที่มหาอำนาจเคยทำไว้กับพวกเขา และการทรยศที่เจ็บปวดมากที่สุดคือกรณีของดินแดนปาเลสไตน์ ถึงแม้ว่าการต่อสู้ดิ้นรนอย่างยาวนานระหว่างอาหรับกับอิสราเอลจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่การอพยพย้ายถิ่นของชาวยิวรัสเซียเข้ามาในปาเลสไตน์ใน ค.ศ. 1893 แต่คำประกาศบัลโฟร์ (Balfour Declaration) ของ ค.ศ. 1917 ซึ่งเรียกร้องให้สถาปนามาตุภูมิของชาวยิวในปาเลสไตน์ ได้ทำให้ความขัดแย้งรุนแรงขึ้น การก่อตั้งรัฐอิสราเอลในภูมิภาคที่ร่ำรวยทรัพยากรน้ำมันมากที่สุดในโลกนับเป็นประโยชน์อย่างไม่ต้องสงสัยต่อมหาอำนาจตะวันตก ด้วยเหตุนี้ มาตุภูมิของชาวยิวจึงถูกจัดตั้งขึ้นที่นั่น ผ่านแผนแบ่งแยกดินแดนขององค์การสหประชาชาติเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 1948 นับจากนั้นเป็นต้นมา อิสราเอลและรัฐอาหรับต่าง ๆ จึงเข้าทำสงครามกันเป็นระลอก ๆ

1. สงครามอาหรับ-อิสราเอล 1948 – 1949

ความขัดแย้งระหว่างอาหรับกับอิสราเอลครั้งแรกปะทุขึ้นทันทีหลังจากที่มีการประกาศจัดตั้งรัฐยิวขึ้นในวันที่ 14 พฤษภาคม 1948 กองทัพทหารของทรานซ์จอร์แดน อียิปต์และซีเรีย โดยมีพลรบจำนวนหนึ่งของเลบานอนและอิรักเข้าเสริม ได้เข้าไปยังดินแดนปาเลสไตน์ในช่วงเช้าตรู่ของวันที่ 15 พฤษภาคม

ความจริง การปะทะกันได้เริ่มขึ้นก่อนหน้านี้แล้วตั้งแต่ช่วงปลายปี 1947 แต่ทันทีหลังจากที่สมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติได้ผ่านมติ “แผนแบ่งแยกดินแดน” (Partition Plan) ในปาเลสไตน์เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน การปะทะต่อสู้ในลักษณะสงครามกลางเมืองระหว่างชาวปาเลสไตน์กับชาวยิวจึงเริ่มขึ้น ทางฝ่ายปาเลสไตน์นั้น ปฏิเสธแผนแบ่งแยกดินแดนและการจัดตั้งรัฐยิวขึ้น แต่สำหรับฝ่ายยิว หากแผนของสหประชาชาติได้รับการยอมรับ ก็มีความเชื่อกันว่า จะเป็นประโยชน์ต่ออิสราเอลที่อาจขยายการยึดครองทั้งหมดหรือบางส่วนของรัฐอาหรับในภายภาคหน้า

การต่อสู้ในระยะแรกปรากฏว่าชาวปาเลสไตน์เป็นฝ่ายได้เปรียบและได้รับการเสริมกำลังจากกองทัพอาหรับเพื่อนบ้าน พวกเขาสามารถปิดกั้นการติดต่อสื่อสาร โอบล้อมที่ตั้งถิ่นฐานชาวยิว ตลอดจนปิดกั้นทางเข้า-ออกของเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งรวมถึงกรุงเยรูซาเล็ม แต่สถานการณ์เริ่มผลิกผันในช่วงปลายเดือนมีนาคม 1948 เมื่อเชคโกสโลวาเกียได้เข้าช่วยเหลือกองกำลังชาวยิว ทำให้กองทัพอิสราเอลเริ่มเป็นฝ่ายรุก นับจากนั้นการฆ่าหมู่ (massacres) จึงเริ่มขึ้น และที่ฉาวโฉ่มากที่สุดคือเหตุการณ์ในหมู่บ้าน ดีร ยาซีน (Dir Yassin) เมื่อวันที่ 9 เมษายน 1948 อันเป็นเหตุการณ์ที่นายทหารยิวของเมนาชิม เบกินส์ (Menachem Begin) สังหารชาวบ้านปาเลสไตน์ 250 คน ยังผลให้ความหวาดกลัวแพร่กระจายไปทั่วประชาคมอาหรับปาเลสไตน์ทั้งหมด

กองทัพอาหรับได้เข้ามาแทรกแซงสงครามกลางเมืองเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม แต่ก็ล้มเหลวที่จะเปลี่ยนแนวโน้มของสงครามที่อิสราเอลกำลังได้เปรียบ ถึงแม้การต่อสู้จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง แต่บางครั้งก็สงบลงจากการทำข้อตกลงหยุดยิง อย่างไรก็ตามนับจากเดือนกรกฎาคม 1949 เป็นต้นมา อิสราเอลกลับเป็นฝ่ายได้เปรียบอย่างเห็นได้ชัด มีการจัดตั้ง “กองกำลังป้องกันอิสราเอล” หรือ “Israeli Defence Force” (IDF) ขึ้น กองกำลังชาวยิวมีผู้บัญชาการที่เชี่ยวชาญจำนวนมาก มีการเกณฑ์กำลังพลได้เพิ่มมากขึ้นเป็น 2 เท่าจากเดิม ได้รับการช่วยเหลือด้านอาวุธจากการลำเลียงขนส่งทางอากาศ (airlift) จากเชคโกสโลวาเกียจากฐานกำลังที่เมืองซาเทค (Zatec)

ความช่วยเหลือจากเชคโกสโลวาเกีย หมายความว่า สหภาพโซเวียต ซึ่งเป็นมหาอำนาจที่เห็นชอบกับ “แผนแบ่งดินแดน” และยอมรับอิสราเอลในฐานะรัฐใหม่ในวันที่ 17 พฤษภาคม 1948 มีส่วนช่วยอย่างมากต่อชัยชนะของอิสราเอลในสงครามครั้งแรกนี้ ในช่วงนั้นสหภาพโซเวียตสนใจเพียงเรื่องเดียวคือ การขจัดอิทธิพลของอังกฤษให้หมดไปจากตะวันออกกลางทั้งหมด

แผนการของสหภาพโซเวียตนับว่าบรรลุผล ความอับอายจากการพ่ายแพ้ทำให้โลกอาหรับเกิดความปั่นป่วนอย่างลุ่มลึก และอังกฤษก็ต้องจ่ายราคาค่าวิกฤติที่เกิดขึ้นแต่เพียงผู้เดียว เพราะมติมหาชนอาหรับเชื่อว่าอังกฤษเป็นต้นเหตุที่ผลักดันให้เกิดสงคราม กระแสต่อต้านจักรวรรดินิยมอังกฤษแพร่กระจายไปทั่ว นุกราชิ ปาห์ชา (Nokrashi Pasha) หนึ่งในผู้นำอียิปต์ที่นิยมอังกฤษถูกลอบสังหารในเดือนธันวาคม 1948 กลุ่มชาตินิยมวักฟ์ (Wafd) ของอียิปต์กลับมาสู่เวทีการเมืองอีกครั้งในปี 1950 และต่อมาเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 1952 กลุ่มนายทหารอิสระ (Free Officers) จึงได้ยึดอำนาจโค่นล้มราชวงศ์กษัตริย์ลงในอียิปต์ ในอิรักเกิดความวุ่นวายที่เพิ่มขึ้น มีการทำรัฐประหารครั้งแล้วครั้งเล่าในซีเรีย แม้แต่ทรานซ์จอร์แดน ซึ่งได้รับความสำเร็จในการผนวกเวสต์แบงก์เข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรจอร์แดน ก็ยังเกิดปัญหาขึ้นจากการที่กษัตริย์ อับดุลเราะห์ โอรสของชารีฟ ฮุสเซนและเป็นปู่ของกษัตริย์อับดุลเราะห์องค์ปัจจุบัน ก็ถูกลอบสังหารในปี ค.ศ. 1951 ที่มัสยิดอัล-อักศอในกรุงเยรูซาเล็ม เหตุการณ์ทั้งหมดยังผลให้อิทธิพลของอังกฤษค่อย ๆ หมดไป

แม้อังกฤษได้รับความเสียหายจากผลลัพธ์ของสงคราม แต่เหยื่อที่แท้จริงก็คือชาวปาเลสไตน์ ข้อตกลงหยุดยิงที่ลงนามระหว่างอิสราเอลกับรัฐอาหรับคู่อริต่าง ๆ ระหว่างวันที่ 23 กุมภาพันธ์ ถึง 20 กรกฎาคม 1949 ยังผลให้ดินแดนอิสราเอลขยายครอบคลุม 3 ใน 4 ส่วนของดินแดนปาเลสไตน์จากเดิมที่สหประชาชาติเคยแบ่งเขตดินแดนให้ กล่าวคือจากเดิมที่ได้แค่ 14,000 ตารางกิโลเมตรก็กลายเป็น 21,000 ตารางกิโลเมตร โดยส่วนที่ได้เพิ่มมาคือดินแดนกาลิลีตะวันตก (Western Galilee) ส่วนที่เป็นดินแดนของกรุงเยรูซาเล็มสมัยใหม่ และเมืองเนเกฟ (Negev) ตลอดรวมถึงท่าเรืออิลัต (Eilat) บนทะเลแดง (Red Sea) นอกจากนั้น อิสราเอลและทรานซ์จอร์แดนยังได้แบ่งสรรดินแดนเวสต์แบงก์ระหว่างกัน ส่วนดินแดนกาซ่านั้นตกอยู่ภายใต้

การอารักขาของอียิปต์ แต่เหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด ชาวปาเลสไตน์ประมาณ 7 ถึง 8 แสนคนต้องเคลื่อนย้ายออกจากบ้านเรือนของพวกเขา

งานเขียนของนักประวัติศาสตร์อิสราเอลสมัยใหม่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การอพยพเคลื่อนย้ายเป็นผลมาจากนโยบายการขับไล่ประชากรชาวปาเลสไตน์ นโยบายนี้ดำเนินเรื่อยไปหลังสงคราม โดยการทำลายหมู่บ้านอาหรับหรือการตั้งนิคมขึ้นใหม่เพื่อรองรับยิวอพยพในถิ่นฐานของชาวปาเลสไตน์หรือโดยวิธีแบ่งที่ดินของชาวปาเลสไตน์ให้แก่ประชาคมชาวยิว ซึ่งกฎหมายว่าด้วยเรื่อง “ทรัพย์สินที่ถูกละทิ้ง” (abandoned property) ของอิสราเอลได้ทำให้วิธีการนั้นมีความชอบธรรม ในกรณีของผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์นั้นสหประชาชาติ (ในเดือนเมษายน 1950) ได้บันทึกไว้ว่ามีเกือบ 1 ล้านคนที่อยู่ในจอร์แดน กาซ่า เลบานอนและซีเรีย ในเดือนธันวาคม 1948 สหประชาชาติได้ผ่านมติ “สิทธิในการกลับคืนถิ่น” ของชาวปาเลสไตน์อพยพ แต่ผู้นำอิสราเอล นายเดวิด เบนกูเรียน (David Ben Gurian) กลับปฏิเสธพร้อมทั้งประกาศเมื่อวันที่16 มิถุนายน 1948 ว่า “เราจะต้องป้องกันไม่ให้พวกเขาได้กลับคืนถิ่นในทุกวิถีทาง”

เมื่อเหตุการณ์เป็นไปในลักษณะที่อิสราเอลสามารถขยายดินแดนออกไป รัฐอาหรับเพื่อนบ้านทั้งหลายตกอยู่ในภาวะปั่นป่วน และชาวปาเลสไตน์ถ้าไม่ถูกยึดครองก็ถูกขับไล่ออกไปจากดินแดน ทำให้สงครามระหว่างอาหรับกับอิสราเอลครั้งแรกกลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ตามมาภายหลัง จากตรงนี้เองจึงเป็นจุดเริ่มต้นของโศกนาฏกรรมที่ทำให้ตะวันออกกลางกลายเป็นดินแดนที่เกิดการนองเลือดนับจากนั้นเป็นต้นมา

2. สงครามสุเอซ ค.ศ. 1956

การที่อิสราเอลกับประเทศอาหรับโดยรอบไม่สามารถบรรลุข้อตกลงหยุดยิงปี ค.ศ. 1949 ยังผลให้ภูมิภาคตะวันออกกลางเกิดบรรยากาศตึงเครียดอยู่ตลอดเวลา และต่อมาก็ปะทุเป็นวิกฤตการณ์คลองสุเอซ

อิสราเอลรู้สึกผิดหวังกับความล้มเหลวของตนเองที่ไม่สามารถยับยั้งการบุกรุกข้ามพรมแดนและการทำลายล้างที่กระทำโดยกลุ่มติดอาวุธปาเลสไตน์ที่ตั้งฐานกำลังอยู่นอกดินแดน ซึ่งในปี ค.ศ. 1954 นอกจากกลุ่มเหล่านี้จะได้รับการสนับสนุนจากกาม้าล อับดุลนัซเซอร์แห่งอียิปต์ แล้ว สมาชิกของกลุ่มเหล่านี้ยังเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ดังนั้นอิสราเอลจึงตัดสินใจดำเนินมาตรการเด็ดขาดที่จะยุติการบุกรุกอิสราเอลในช่วงต้นปี ค.ศ. 1956 ในขณะเดียวกัน นัซเซอร์ซึ่งกำลังพยายามแสดงตนเป็นผู้นำของโลกอาหรับโดยการเผชิญหน้ากับอิสราเอล จึงได้กดดันอิสราเอลผ่านการปิดเส้นทางเข้า-ออกทะเลแดง (Red Sea) โดยได้ปิดช่องแคบที่ปากอ่าวอะกอบะ พร้อมทั้งประกาศเป็นพันธมิตรทางการทหารกับซีเรีย

ในเดือนกันยายน 1955 นัซเซอร์ซื้ออาวุธโซเวียตจำนวนมากจากเชกโกสโลวะเกีย ซึ่งเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ ขณะเดียวกันก็ได้รับคำมั่นสัญญาจากรัฐบาลสหรัฐฯและอังกฤษว่าจะสนับสนุนเงินแก่โครงการสร้างเขื่อนอัสวานที่จะกั้นแม่น้ำไนล์ แต่การที่นัซเซอร์ไปสร้างความสนิทสนมกับค่ายคอมมิวนิสต์จึงทำให้รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ จอร์น ฟอสเตอร์ ดัลลาส ไม่

พอใจ ด้วยเหตุนี้สหรัฐฯ จึงขัดขวางการให้เงินสร้างเขื่อนอัสวาน เดือนกรกฎาคม 1956 นัซเซอร์จึงตอบโต้ด้วยการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ของบริษัทที่ดูแลคลองสุเอซซึ่งเป็นของอังกฤษและฝรั่งเศสให้มาเป็นของรัฐ (Nationalization of Suez Canel) โดยให้เหตุผลว่าจะเอาผลกำไรปีละ 25 ล้านเหรียญสหรัฐฯ ของบริษัทนั้นมาใช้สร้างเขื่อนอัสวาน

รัฐบาลอังกฤษและฝรั่งเศสยอมรับไม่ได้ที่จะปล่อยให้คลองสายนี้หลุดมือไป เพราะเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ที่ใช้ลำเลียงขนส่งน้ำมันจำนวนมหาศาลจากตะวันออกกลางไปยุโรป ทั้ง 2 ชาติจึงหันไปร่วมมือเป็นพันธมิตรทางการทหารกับอิสราเอลเพื่อโจมตีอียิปต์

อิสราเอลได้เริ่มปฏิบัติการโจมตีเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 1956 และร่วมกับกองกำลังของอังกฤษและฝรั่งเศสในวันที่ 5 พฤศจิกายน 1956 แม้ว่าอิสราเอลจะเป็นฝ่ายที่ได้รับชัยชนะทางการทหารอย่างเด็ดขาด แต่สงครามก็สร้างความเสียหายทางการเมืองต่อพันธมิตรอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งกลายเป็นชาติที่ถูกประณามไปทั่วโลก มหาอำนาจสหรัฐฯและสหภาพโซเวียตได้เข้าแทรกแซงโดยเรียกร้องให้มีการหยุดยิงตลอดแนวลำคลองโดยทันที โซเวียตขู่จะใช้จรวดพิสัยไกลช่วยกองทัพอียิปต์ ขณะที่สหรัฐฯ ก็ขู่จะสกัดกั้นการส่งน้ำมันจากอเมริกาใต้ไปยุโรปทั้งหมด

แรงกดดันเหล่านี้ รวมทั้งข้อมติที่แข็งกร้าวของสหประชาชาติที่เรียกร้องให้หยุดยิง บีบให้อังกฤษ ฝรั่งเศส และอิสราเอลต้องยุติการโจมตี และถอนทหารออกมา โดยที่สหประชาชาติได้ส่งกองกำลังฉุกเฉินเข้าไปประจำการแทนตามแนวชายแดนระหว่างอียิปต์กับอิสราเอล เดือนธันวาคม 1956 คลองสุเอซและคาบสมุทรซีนายก็กลับมาอยู่ในการควบคุมของอียิปต์ตามเดิม นัซเซอร์กลายเป็นวีรบุรุษนักชาตินิยมของโลกอาหรับ ส่วนอิสราเอลไม่ได้รับอนุญาตให้ใช้คลองสุเอซ แต่ก็ได้ใช้ช่องแคบติรันในปากอ่าวอะกอบะฮ์เป็นการแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารออกจากฉนวนกาซ่า ภายหลังวิกฤติคลองสุเอซ อิสราเอลและอาหรับก็ยังไม่สามารถเจรจาสันติภาพกันได้ ทำให้มีการปะทะตามแนวชายแดนกันเป็นระยะ ๆ

3. สงคราม 6 วัน ค.ศ. 1967

ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่สามของสงครามระหว่างอิสราเอลกับรัฐอาหรับเพื่อนบ้าน เช่นเดียวกับครั้งก่อน ๆ สงครามครั้งนี้นำมาซึ่งชัยชนะของ “กองกำลังป้องกันอิสราเอล” (IDF) แต่ผลของมันทำให้แผนที่พรมแดนของตะวันออกกลางเปลี่ยนไป เนื่องจากอิสราเอลสามารถยึดครองเยรูซาเล็มตะวันออก เวสต์แบงก์ ที่ราบสูงโกราน (Golan Heights) และแหลมซีนาย ยังผลให้ดินแดนอิสราเอลขยายออกไปเป็น 4 เท่าจากเดิม

ในช่วงเวลานั้น ต่างฝ่ายต่างก็กล่าวหากันว่าเป็นต้นเหตุให้สงครามปะทุขึ้น สื่อตะวันตกโดยเฉพาะฝรั่งเศสนั้น ออกมาปกป้องอิสราเอลอย่างแข็งขัน พร้อมทั้งโยนความผิดไปให้ฝ่ายอาหรับ แม้กระทั่งสงครามปี 1967 ถูกนำเสนอในลักษณะที่เป็นการตอบโต้ของอิสราเอลอย่างสายฟ้าแลบต่อนโยบายที่แข็งกร้าวของฝ่ายอียิปต์ ซึ่งทฤษฎีนี้ในปัจจุบันไม่ได้รับความน่าเชื่อถือมากนัก ยิ่งกว่านั้น ผู้นำของอิสราเอลในยุคนั้นยังแถลงการณ์เปิดเผยเรื่องนี้ เช่น นายพล ยิดซักห์ ราบิน (Yitzhak Rabin) ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้า IDF ยุคนั้น เคยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่คิดว่านัซเซอร์ต้องการสงคราม ทหาร 2 กองที่เขาส่งเข้าไปในซีนายเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม คง

จะไม่พอเพียงต่อการปฏิบัติการบุกรุกอิสราเอล เขาเองรู้ดีและเราเองก็รู้ดี" ในแนวทางที่คล้ายคลึงกัน นายพล มาติทยาฮู เปเลด (Matityahu Peled) ได้กล่าวไว้ว่า "ข้อสันนิฐานที่อ้างการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อยู่นอกสมองของเราในเดือนกรกฎาคม 1967 และ(ข้ออ้างที่) ว่าอิสราเอลต่อสู้เพื่อความอยู่รอด ก็เป็นแค่การหลอกลวง"

ในทางตรงข้าม สงครามปะทุขึ้นจากความตึงเครียดที่ถึงขีดสุดในสภาวะที่เรียกว่าต่างฝ่ายต่างหวาดระแวงเจตนาของฝ่ายตรงข้าม ความจริงบรรยากาศค่อนข้างสงบในช่วงเวลาหนึ่งจนกระทั่งในปี 1963 อิสราเอลได้ตัดสินใจแต่ฝ่ายเดียวเปลี่ยนเส้นทางการไหลของแม่น้ำจอร์แดน ในเดือนมกราคม 1964 ฝ่ายอาหรับจึงตอบโต้ทันที การประชุมสุดยอดสันนิบาตอาหรับที่กรุงไคโรตัดสินใจให้เปลี่ยนเส้นทางแม่น้ำ 2-3 สายที่จะไหลไปรวมกับแม่น้ำจอร์แดน นอกจากนั้น สันนิบาตอาหรับยังให้การยอมรับองค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (Palestin Liberation Organization : PLO) ซึ่งก่อตั้งขึ้นตั้งแต่เดือนพฤษภาคมในกรุงเยรูซาเล็ม

ในเดือนมกราคม 1965 ฟาตะห์ (Fatah) ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดใน PLO ได้ส่งกองกำลังติดอาวุธชุดแรกเข้าไปในอิสราเอล โดยใช้เส้นทางของประเทศจอร์แดน แต่ได้รับการหนุนหลังจากซีเรีย อิสราเอลตอบโต้โดยบุกโจมตีพื้นที่ที่แม่น้ำจอร์แดนถูกอาหรับเปลี่ยนเส้นทางการไหลของน้ำ นอกจากนั้น ยังโจมตีประเทศที่กองกำลังติดอาวุธของปาเลสไตน์แทรกซึมเข้ามาด้วย แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น หัวหน้า IDF ของอิสราเอง (ตามที่อียิปต์และซีเรียออกแถลงการณ์ถึงความกังวลของพวกเขาในเดือนเมษายน) ได้เตรียมพร้อมที่จะบุกโจมตีประเทศอาหรับครั้งใหญ่ ความหวาดระแวงของชาติอาหรับเพิ่มขึ้นเมื่ออิสราเอลเคลื่อนทัพผ่านกรุงเยรูซาเล็มในวันที่ 15 พฤษภาคม 1967 ซึ่งเป็นการกระทำที่ตรงข้ามกับสนธิสัญญาหยุดยิง ด้วยเหตุดังกล่าว อียิปต์จึงสั่งการให้กองทัพเตรียมความพร้อม วันต่อมาอียิปต์จึงขอร้องให้ผู้สังเกตการณ์ของสหประชาชาติออกจากเมืองชาม อัล-เชค (Sharm el-Sheikh) และกาซ่า ซึ่งกองทัพอียิปต์ได้เข้ายึดครองในวันที่ 21 พฤษภาคม

ในวันที่ 22 พฤษภาคม ปากอ่าวอะกอบะฮ์ (Aqaba) ถูกปิด ไม่ให้อิสราเอลใช้เส้นทางการเดินเรือ โดยเฉพาะเรือที่ขนส่งยุทธวัตถุเข้ามาในอิสราเอล นอกจากนั้น อียิปต์ยังได้ลงนามเป็นพันธมิตรทางการทหารกับจอร์แดน อิรัก ซีเรีย และซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่อิสราเอลไม่พอใจอย่างยิ่ง

พัฒนาการดังกล่าวนำไปสู่การโจมตีแบบสายฟ้าแลบของ IDF เมื่อกองทัพอากาศของอาหรับถูกทำลาย (เพียงไม่กี่ชั่วโมงในช่วงเช้า) กองทหารราบอิสราเอลก็ใช้เวลาเพียงแค่ 6 วันในการรุกคืบเข้ายึดแหลมซีนายของอียิปต์ ดินแดนเวสต์แบงก์ของจอร์แดน และ (โดยวิธีปฏิเสธที่จะยอมรับคำสั่งหยุดยิงโดยสหประชาชาติ ซึ่งเป็นที่ยอมรับของชาติอาหรับที่เข้าทำสงคราม) ที่ราบสูงโกรานของซีเรีย หลังจากที่มีการต่อรองเจรจากันเป็นเวลา 5 เดือน สหประชาชาติจึงประกาศ (ด้วยมติสภาความมั่นคง 242) ให้อิสราเอลถอนกำลังออกจากดินแดนภายใต้การยึดครองเพื่อแลกกับ 1. การยุติการต่อสู้ 2. การยอมรับการมีอยู่ของรัฐอิสราเอลจากชาติอาหรับทั้ง

ภูมิภาค 3. อิสรภาพในการเดินเรือผ่านคลองสุเอซและอ่าวอะกอบะฮ์ 4. ตลอดจนการจัดตั้งเขตปลอดอาวุธ

ชัยชนะอย่างเด็ดขาดของอิสราเอลก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพในโลกอาหรับ “วิบัติกรรม” (Nakba) หรือ Catastrophe ครั้งที่ 2 ของอาหรับดังกล่าว ไม่เหมือนกับครั้งแรกในปี 1948 ที่ทำให้กระแสชาตินิยมเข้าครอบงำการเมืองอาหรับทั้งหมด แต่ “วิบัติกรรม” ครั้งนี้นำมาซึ่งวิกฤตการณ์มากมาย แน่นอนคลื่นของกระแสชาตินิยมยังมีปรากฏให้เห็นในช่วงต้นของทศวรรษที่ 1960 โดยเฉพาะกรณีการประกาศเอกราชของอัลญีเรีย การปฏิวัติในเยเมนเหนือ การต่อสู้ด้วยอาวุธในเอเดน (Aden) ตลอดจนการรวมตัวกันระหว่างพรรคบา'อัทและพรรคคอมมิวนิสต์ในซีเรีย นอกจากนั้น ยังมีผลสะท้อนที่สำคัญอื่น ๆ เช่น การทำให้อิรักเป็นฝ่ายซ้าย การโค่นล้มราชวงศ์กษัตริย์ในลิเบีย อังกฤษถอนตัวออกไปจากภูมิภาค ทำให้เกิดรัฐเอกราชถ้วนทั่วคาบสมุทรอาหรับ

อย่างไรก็ตาม แนวโน้มของเหตุการณ์ได้เปลี่ยนไป การสูญเสียความน่าเชื่อถือจากความพ่ายแพ้ด้วยน้ำมือของ IDF ทำให้ระบอบการปกครองของซีเรียและอียิปต์ต้องเผชิญกับผลสะท้อนของความล้มเหลวภายในทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ เมื่อเป้าหมายของการดิ้นรนเพื่อเอกราชของชาติต่าง ๆ บรรลุความสำเร็จ ขบวนการชาตินิยมจึงตกเป็นเหยื่อของผลประโยชน์ที่ขัดกัน ซึ่งแสดงออกมาในรูปของการปะทะกันเรื่องการปฏิรูปเกษตรกรรม มาตรการทางสังคม วิถีทางการพัฒนา ประชาธิปไตย ฯลฯ

สงคราม 6 วัน ส่งผลกระทบด้านลบต่ออิสราเอลในระยะยาวเช่นกัน กล่าวคือ ก่อนหน้าที่จะเกิดสงครามดินแดนกาซ่าอยู่ภายใต้การคุ้มครองของอียิปต์ ส่วนเวสต์แบงก์นั้นถูกผนวกเข้ากับจอร์แดน ช่วงนั้น โอกาสในการตั้งรัฐอาหรับขึ้นในกาซ่าและเวสต์แบงก์โดยมีเยรูซาเล็มตะวันออกเป็นเมืองหลวงก็สามารถทำได้ แต่รัฐอาหรับก็ปล่อยให้โอกาสนั้นลอยหายไป สงคราม 6 วัน ทำให้อิสราเอลเข้ายึดดินแดนเหล่านี้ไว้ทั้งหมด แต่แทนที่อิสราเอลจะใช้โอกาสนี้แลกดินแดนกับรัฐอาหรับเพื่อแลกกับสันติภาพ อิสราเอลกลับยึดครองดินแดนเหล่านี้ไว้ในลักษณะดินแดนอาณานิคม (ไม่ผนวกเข้าเป็นรัฐของตนเอง) อิสราเอลเข้ายึดเมืองเก่าของเยรูซาเล็ม ปฏิเสธที่จะให้ผู้ลี้ภัยชาวปาเลสไตน์ที่เกิดจากสงคราม 6 วัน จำนวนกว่า 300,000 คน กลับมาตุภูมิ จัดตั้งนิคมชาวยิวขึ้นในพื้นที่ของชาวปาเลสไตน์ ใช้นโยบายปราบปรามอย่างรุนแรง ฯลฯ

การยึดครองกาซ่าและเวสต์แบงก์ การแช่แข็งปัญหาปาเลสไตน์ ตลอดจนภาวะที่ขาดสันติภาพ ล้วนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดวิกฤตที่สะเทือนถึงสังคมของอิสราเอลเอง

ครั้งหนึ่งนายพล โมชี ดายาน (Moshe Dayan) เคยกล่าวไว้ว่า “มันไม่ได้เป็นความจริงที่ชาวอาหรับเกลียดชังชาวยิวเพราะเหตุผลส่วนตัว เชื้อชาติ หรือศาสนา พวกเขามองพวกเรา ซึ่งก็ถูกต้องตามความคิดเห็นของพวกเขาว่าพวกเราเป็นพวกตะวันตก พวกต่างชาติ หรือแม้แต่พวกบุกรุกที่เข้ามายึดประเทศอาหรับเพื่อที่จะสร้างรัฐยิว ในเมื่อเราขณะนี้ถูกบีบบังคับให้บรรลุ

เป้าหมายของพวกเรา ซึ่งขัดกับความปรารถนาของชาวอาหรับ เราก็คงจะต้องอยู่กับภาวะของสงครามตลอดไป (อ้างไว้ใน Eric Rouleau, The Palestinians)

4. สงครามปี ค.ศ. 1973

สงครามครั้งที่ 4 ระหว่างอาหรับ-อิสราเอลนี้มักรู้จักกันในชื่อ “สงครามยอง คิปปูร์” (Yom Kippur) หรือ “สงครามตุลาคม” “สงครามรอมฎอน” (Ramadan War) ลักษณะพิเศษของสงครามคือการที่กองทัพอียิปต์และซีเรียได้ใช้ปฏิบัติการทางทหารรุกคืบล้ำเส้นเข้าไปในอิสราเอล (แม้จะเป็นเพียงชั่วคราวก็ตาม) ก่อนที่อิสราเอลจะสามารถตีโต้กลับได้ภายหลัง แต่ชัยชนะในช่วงแรกก็ถูกมองจากอาหรับว่าเป็นการกู้เกียรติยศคืนมาได้ในระดับหนึ่ง หลังจากที่เกิดความอัปยศเสียหน้าในสงครามปี ค.ศ. 1948-49, 1956 และ 1967

ในเดือนพฤศจิกายน 1971 หลังจากที่เพิ่งเข้ารับตำแหน่งประธานาธิบดีอียิปต์ อันวาร อัล-ซาดัต (Anwar al-Sadat) ได้ประกาศว่า “มันไม่มีความหวังที่จะแก้ปัญหาโดยใช้สันติวิธีอีกต่อไป การตัดสินใจของเราคือต้องต่อสู้” การประกาศสงครามล่วงหน้าดังกล่าว (ซึ่งไม่ค่อยมีใครคาดคิดว่าจะเป็นเรื่องจริงจังมากนักในขณะนั้น) เป็นผลมาจากความล้มเหลวในความพยายามที่จะใช้แนวทางการทูตเพื่อแก้ปัญหา ในช่วงนั้นอิสราเอลยังคงยึดครองดินแดนที่พิชิตได้ในสงคราม ค.ศ. 1967 ไว้ทั้งหมด โดยเฉพาะแหลมซีนายของอียิปต์ มติของสหประชาชาติข้อ 242 ที่ร้องขอให้คืนดินแดนเหล่านี้แก่ประเทศอาหรับเพื่อแลกกับสันติภาพไม่ได้รับการตอบรับจากอิสราเอล

“แผนการโรเจอส์” (The Rogers Plan) ที่นำเสนอโดยสหรัฐฯ ที่มีเป้าหมายที่จะนำเอามติ 242 มาปฏิบัติใช้ ได้รับความสำเร็จน้อยมาก ในเดือนกันยายน 1970 อิสราเอลได้ถอนตัวจากกำหนดการที่จะมีการเจรจาซึ่งมี Gunner Jarring เป็นตัวกลางไกล่เกลี่ย (ก่อนหน้าที่จะมีการเจรจา 2 เดือน) ในเดือนธันวาคมแผนสันติภาพที่ประธานาธิบดีซาดัตเสนอให้ทุกประเทศยอมรับการมีอยู่ของรัฐอิสราเอลเพื่อแลกกับดินแดนภายใต้การยึดครองและสิทธิการกลับคืนสู่ถิ่นฐานเดิมของผู้อพยพชาวปาเลสไตน์ อีกทั้งยังให้อิสระกับการเดินเรือของอิสราเอลผ่านคลองสุเอซ แต่ข้อเสนอดังกล่าวนี้เช่นกันที่ถูกปฏิเสธ ขณะเดียวกันอิสราเอลก็ไม่พอใจกับการแถลงการณ์ร่วมของ Nixon และ Brezhnev (Communique’) ของเดือนพฤษภาคม 1972 ที่ทั้งสหรัฐฯ และสหภาพโซเวียตต่างยืนกรานให้คำมั่นที่จะ “แก้ปัญหาโดยสันติวิธีอันสอดคล้องกับมติ 242”

ช่วงเวลานี้ประธานาธิบดีซาดัตมั่นใจว่ามีเพียงสหรัฐฯ เท่านั้นที่จะกดดันให้อิสราเอลยอมรับการเจรจา แต่หนทางเดียวที่จะทำให้มหาอำนาจตระหนักได้คือการทำสงครามกันอีกครั้งหนึ่ง ในขณะเดียวกัน ซาดัตเองก็ต้องการให้เสียงของการต่อต้านรัฐบาลจากกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นฐานอำนาจเก่าของนัซเซอร์นั้นเงียบลง ด้วยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกดังกล่าว เขาจึงตัดสินใจที่จะทำสงครามกับอิสราเอล

4 เดือนหลังจากนั้นในวันที่ 6 ตุลาคม ซึ่งตรงกับวันหยุดรื่นเริงของชาวยิวที่เรียกว่า “ยอง คิปปูร์” รถถังของอียิปต์ได้ข้ามคลองสุเอซ รีบลุกเข้าไปล้ำเส้นบาร์เลฟ (Bar Lev Line)

แล้วมุ่งหน้าเข้าไปในคาบสมุทรซีนาย ขณะที่กองทัพซีเรียก็รุกเข้าไปไกลถึง 5 กิโลเมตรในที่ราบสูงโกราน อิสราเอลใช้เวลาเกือบ 1 สัปดาห์กว่าที่จะกู้สถานการณ์ได้และเข้าควบคุมพื้นที่ทั้ง 2 คืนกลับมา ปฏิบัติการโต้กลับของอิสราเอลทำได้อย่างไม่ยากเย็นนักอันเนื่องมาจากการที่ซาดัตหยุดการโจมตี นายพลเอเรียน ชารอน (Ariel Sharon) ได้ปฏิบัติการเหนือคำสั่งโดยได้ข้ามคลองแล้วเดินทัพเข้าไปในสุเอซ ในวันที่ 17 มีเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์เกิดขึ้น นั่นก็คือเกิดสมรภูมิรบโดยรถถังครั้งประวัติศาสตร์ในคาบสมุทรซีนาย และในคูเวตมีการตัดสินใจใช้น้ำมันเป็นอาวุธในการทำสงครามเศรษฐกิจ

ในวันที่ 22 ตุลาคม สภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ผ่านมติ 338 ซึ่งได้รับการยอมรับจากทั้งอิสราเอลและอียิปต์ แม้ในสมรภูมิจริงจะยังคงมีการโจมตีต่อสู้กันอยู่ก็ตาม สหภาพโซเวียตขู่ที่จะส่งกองทัพเข้ามาแทรกแซง กองกำลังสหรัฐฯ เองก็เตรียมพร้อมอยู่ในสภาพฉุกเฉินสูงสุด (Red alert) การแทรกแซงของมหาอำนาจอย่างแข็งกร้าวเป็นไปอย่างที่อียิปต์หวังไว้ ขณะที่อิสราเอลซึ่งสูญเสียทหารไปกว่า 2,500 นาย ก็ไม่ต้องการให้สงครามยืดเยื้ออีกต่อไป การโจมตีของกองกำลังอียิปต์และซีเรียบรรลุผลสำเร็จในระยะแรก แต่เมื่อข้อตกลงหยุดยิงมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม นอกจากอิสราเอลสามารถที่จะตีโต้กลับได้แล้ว ยังสามารถผนวกดินแดนของรัฐอาหรับได้ต่อไปอีกด้วย

สงครามระหว่างอาหรับกับอิสราเอลที่เกิดขึ้นครั้งต่าง ๆ ล้มเหลวที่จะแก้ไขปัญหาของชาวปาเลสไตน์ได้ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นหลังสงครามปี 1973 คือการลงนามในสนธิสัญญาแคมป์เดวิด หรือ Camp David Accord ในปี 1978 และการส่งคืนดินแดนของอียิปต์ที่อิสราเอลยึดครองทั้งหมดภายใต้สนธิสัญญาสันติภาพระหว่างอียิปต์กับอิสราเอลซึ่งมีการลงนามกันในเดือนมีนาคม 1979

7.6. สงครามของอิสราเอลในเลบานอน

สงครามครั้งนี้เรียกว่า “สงครามเลบานอน” (Lebanon War) ซึ่งใช้ชื่อตามประเทศที่สงครามเกิดขึ้น สงครามเลบานอนถือเป็นสงครามครั้งที่ 5 ในประวัติศาสตร์ตะวันออกกลาง นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง นับเป็นสงครามที่แตกต่างอย่างมากจากสงครามครั้งก่อน ๆ อย่างน้อย 3 ประการ คือ มันเป็นสงครามระหว่างอิสราเอลกับปาเลสไตน์มากกว่าที่จะเป็นความขัดแย้งระหว่างอาหรับกับอิสราเอล เป็นสงครามที่ใช้เวลานานกว่าจะยุติลง และเป็นสงครามที่ยุติลงโดยไม่ได้มีความชัดเจนว่าอิสราเอลเป็นฝ่ายชนะ

นายกรัฐมนตรีอิสราเอลนาย เมนาชิม เบกิ้น (Menachem Begin) ได้ใช้ปฏิบัติการทางทหารรุกรานเลบานอนคล้ายกับที่ประธานาธิบดีอันวาร อัล-ซาดัตบุกโจมตีอิสราเอลในสงคราม ปี ค.ศ. 1973 กล่าวคือ วันเวลาที่เลือกปฏิบัติการเป็นวันที่ทำให้ผู้คนประหลาดใจ และการเปิดศึกก็เป็นไปอย่างที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อน สนธิสัญญาแคมป์เดวิด (Camp David Accord) (อย่างที่ผู้สังเกตการณ์ได้คาดเดาไว้ล่วงหน้า) ได้นำไปสู่ภาวะชะงักงัน หลังจากที่สนธิสัญญาสันติภาพระหว่างอียิปต์กับอิสราเอลถูกนำมาปฏิบัติใช้ได้ระยะหนึ่ง แต่การเจรจาต่อรองเรื่อง “การปกครองตนเองของชาวปาเลสไตน์” (Palestian autonomy) กลับไม่ได้มีความคืบหน้าใด ๆ แน่นอนประเด็นดังกล่าวมีการถกเถียงกันอย่างเผ็ดร้อนระหว่างอียิปต์กับอิสราเอล แต่ทางฝ่ายจอร์แดน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (PLO) กลับถูกกีดกันออกจากการเจรจา การลอบสังหารประธานาธิบดีซาดัต ในเดือนตุลาคม 1981 นำมาซึ่งทัศนะที่มั่นคงยิ่งขึ้นต่อประเด็นปัญหาปาเลสไตน์ในอียิปต์ การที่ไม่สามารถแก้ปัญหาบนโต๊ะเจรจาได้ อิสราเอลจึงพยายามแก้ในภาคสนาม (หรือสมรภูมิรบ) กล่าวคือในดินแดนกาซ่าและเวสต์แบงก์ อิสราเอลได้ใช้นโยบายปราบปรามอย่างหนักและเปลี่ยนดินแดนดังกล่าวให้เป็นอาณานิคม ในเลบานอนกองกำลังป้องกันอิสราเอลได้ใช้ปฏิบัติการทางทหารเข้าไปจัดการกับกลุ่มปาเลสไตน์มากขึ้น อิสราเอลตระหนักดีว่าสิ่งเดียวที่อียิปต์เป็นห่วงและไม่ยอมอ่อนข้อให้คือการเอาคาบสมุทรซีนายกลับคืนมา อีกทั้งโลกอาหรับยังเกิดความแตกแยกและ PLO เองก็ค่อนข้างจะถูกโดดเดี่ยว ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ผู้นำอิสราเอลรู้สึกว่าพวกเขามีอำนาจในการปฏิบัติการ

ตลอดช่วงเวลาของปี 1981 เกิดความตึงเครียดที่น่าสังเกตขึ้นมากมาย อิสราเอลเกิดปัญหาเรื่องขีปนาวุธกับซีเรียในช่วงฤดูใบไม้ผลิ ตามมาด้วยเหตุการณ์ของวันที่ 7 มิถุนายน ที่อิสราเอลบุกโจมตีโรงงานนิวเคลียร์ของอิรักในเมืองตัมมุซ (Tammuz) และในเดือนธันวาคม อิสราเอลก็ได้ผนวกเอาที่ราบสูงโกรานของซีเรียเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐยิว แต่ที่เหนือเหตุการณ์ใดทั้งหมดคือ กองกำลังของ IDF และ PLO ซึ่งมีฐานที่มั่นอยู่ในภาคใต้ของเลบานอน ได้เริ่มระดมยิงปืนใหญ่ใส่กันในเดือนมิถุนายนจนกระทั่งสหรัฐฯ ต้องเข้ามาเจรจาเพื่อให้ทั้ง 2 ฝ่ายหยุดยิง

ปฏิบัติการ “สันติภาพในกาลิลี” (Peace in Galilee) เป็นชื่อที่อิสราเอลใช้ในวันที่ 6 มิถุนายน 1982 ที่มีต่อเหตุการณ์ของฤดูร้อนปี 1981 และปฏิบัติการทางทหารของอิสราเอลในเลบานอน โดยไม่ได้คำนึงถึงความจริงว่า ฝ่าย PLO ได้รักษาข้อตกลงหยุดยิงอย่างซื่อสัตย์ โดย

ทางการแล้ว การปฏิบัติการครั้งนี้มีเป้าหมายเพียงการเข้าควบคุมพื้นที่จากพรมแดนอิสราเอลเข้าไปในเลบานอน 40 กิโลเมตร เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ก่อการร้าย “สามารถยิงปืนใหญ่เข้าไปในตอนเหนือของอิสราเอลได้อีกต่อไป แต่ในทางปฏิบัติ โดยผ่านทางการเข้าแทรกแซงแบบจำกัดดังกล่าวนี้ ในเดือนมิถุนายน IDF ได้ทะลุทะลวงเข้าไปจนถึงปากประตูของกรุงเบรุตหลังจากที่กองทัพซีเรียลงนามในข้อตกลงหยุดยิง ดังนั้นจึงเป็นการเริ่มต้นของการที่อิสราเอลเข้ายึดเบรุตตะวันตก โดยมีชาวปาเลสไตน์และขบวนการแห่งชาติเลบานอน (Lebanese National Movement) ร่วมกันต่อต้านการยึดครองอย่างเคียงบ่าเคียงไหล่ ขณะที่กองกำลังฟารังยิส (Phalangists) ให้การสนับสนุนฝ่ายอิสราเอล (แม้จะไม่มีส่วนในการรบก็ตาม) เขตตะวันตกของกรุงเบรุตซึ่งเป็นของคนยากจนถูกอิสราเอลทิ้งระเบิดเข้าใส่อย่างไม่ผ่อนปรน ในวันที่ 7 สิงหาคม ตัวกลางไกล่เกลี่ยชาวอเมริกันที่นำโดยนายฟิลิป ฮาบีบ (Philip Habib) ได้ประกาศข้อตกลงระหว่างสหรัฐฯ เลบานอนและปาเลสไตน์เพื่ออนุญาตให้ PLO สามารถเดินทางออกไปจากเลบานอนภายใต้การคุ้มครองของกองกำลังระหว่างประเทศ (ฝรั่งเศสและอิตาลี)

หลังจากที่คลื่นการยิงถล่มระลอกสุดท้ายหมดลง ในวันที่ 30 สิงหาคม ยัซเซอร์ อาราฟัตและกองกำลังชุดสุท้ายของเขาก็เดินทางออกไปจากเบรุต และในวันที่ 15 กันยายน หนึ่งวันหลังจากการลอบสังหารประธานาธิบดี บาชีร คิมายิล (Bashir Gemayel) แห่งเลบานอน กองทัพของนายพลเอเรียน ชารอนจึงเข้ามา ในวันที่ 16 และ 17 กองกำลังฟารังยิส ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกองทัพของเอเรียน ชารอน ได้สังหารหมู่ผู้คนนับร้อยทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กในค่ายผู้ลี้ภัยซับราและซาติลา และนั่นคือฉากสุดท้ายของสงครามเลบานอนในระยะแรก ซึ่งเป็นสงครามเต็มรูปแบบ

ระยะที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงที่อิสราเอลยึดครองภาคใต้ของเลบานอนที่ก่อให้เกิดการต่อต้านด้วยอาวุธอย่างกว้างขวางและเพิ่มความรุนแรงมากขึ้นตลอดระยะเวลา 3 ปีเต็มจนกระทั่งอิสราเอลต้องยอมถอนทัพกลับไปทั้งหมด ยกเว้นแต่ “เขตความมั่นคง” (security zone) แต่ท้ายที่สุดอิสราเอลก็จำต้องถอนออกไปเช่นกันในปี 2000

การทำลายล้างกลุ่ม PLO ถือเป็นเป้าหมายของสงครามที่เอเรียน ชารอนประกาศต่อหน้าสาธารณชน เขาประกาศในวันที่ 12 มิถุนายน 1982 ว่า “พวกเรามาที่นี่ก็เพื่อทำลายผู้ก่อการร้าย PLO ให้สิ้นซาก” อย่างไรก็ตาม แม้ว่าขบวนการต่อต้านของชาวปาเลสไตน์จะไม่ถูกขยี้จนหมดลมหายใจและยังรอดออกไปได้จากกรุงเบรุต แต่พวกเขาก็ได้รับความบอบช้ำอย่างมาก แม้จะสามารถอยู่รอดได้จากการถูกท้าทายเหมือนครั้งก่อน ๆ ก็ตาม

เลบานอนในสภาพที่กลุ่มชาวคริสเตียนมีความเข้มแข็งและเป็นมิตรกับอิสราเอล ถือเป็นเป้าหมายสำคัญของผู้นำคนต่าง ๆ ของอิสราเอล แต่ชัดเจนว่าปฏิบัติการสงครามที่เกิดขึ้นไม่ได้นำมาซึ่งเป้าหมายดังกล่าวมากนัก เพราะภายหลังจากช่วงเวลาที่เป็นไปตามเป้าหมายของอิสราเอลได้ระยะหนึ่ง โดยเฉพาะช่วงที่อมีน คิมายิล (Amin Gemayel) ได้เป็นประธานาธิบดีเลบานอนคนใหม่ที่นำประเทศไปผูกมิตรและสร้างสันติภาพกับอิสราเอล แต่มาภายหลัง

เหตุการณ์ก็เปลี่ยนไป เลบานอนไม่ได้ฝักใฝ่อิสราเอลอีกต่อไป ในขณะที่ซีเรียกลับเป็นฝ่ายที่เข้ามามีอิทธิพลและครอบงำเลบานอนในเวลาต่อมา

ท้ายที่สุด สงครามครั้งนี้กลับส่งผลเสียต่อภาพลักษณ์ของอิสราเอลเอง นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ปฏิบัติการทางการทหารของอิสราเอลไม่ได้มีความชอบธรรมในสายตาของตะวันตก เพราะมันไม่ใช่สงครามที่ทำไปเพื่อป้องกันหรือเพื่อความอยู่รอดของอิสราเอล ภาพลักษณ์ของอิสราเอลยิ่งเสียหายหนักเข้าไปอีกเมื่อสื่อได้นำเสนอภาพความโหดร้ายของการยึดครองและการถล่มกรุงเบรุต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของการสังหารหมู่ในซาบร่าและซาติล่า

7.7. สงครามอิรัก – อิหร่าน ค.ศ. 1980 – 1988

สงครามอิรัก – อิหร่าน ปะทุขึ้นในขณะที่สถานการณ์ความวุ่นวายในอิหร่านยังไม่สงบลงเสียทีเดียว อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติที่นำโดย อยาตุลลอฮ์ โคไมนี ผู้โค่นบัลลังก์ของกษัตริย์ชาห์แห่งอิหร่านได้สำเร็จ แล้วสถาปนาตนเองเป็นประมุขของประเทศ สงครามครั้งนี้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1980 สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดสงครามระหว่างทั้งสองประเทศมีเบื้องหลังความเป็นมายาวนานย้อนกลับไปได้ถึงยุคของอาณาจักรออตโตมาน แต่ที่นับว่าเป็นสาเหตุใหญ่ในช่วงเวลานั้นคือ การอ้างสิทธิเหนือน่านน้ำชัตต์ อัล – อาหรับ ซึ่งเป็นเขตแบ่งดินแดนระหว่างทั้งสองประเทศในบริเวณพรมแดนด้านนี้นานถึง 10 เดือนมาแล้ว สงครามครั้งนี้เปิดฉากขึ้นจากการที่อิรักส่งเครื่องบินไปถล่มสนามบิน 10 แห่งในอิหร่าน รวมทั้งสนามบินในกรุงเตหะราน ซึ่งเป็นนครหลวงของอิหร่านด้วย

นอกเหนือจากการอ้างอธิปไตยเหนือน่านน้ำชัตต์ อัล – อาหรับแล้ว ทั้งอิรักและอิหร่านยังเป็นศัตรูกันมาช้านานในปัญหาเรื่องชนกลุ่มน้อยชาวเคิร์ด ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่พยายามดิ้นรนให้หลุดพ้นจากการปกครองของอิรัก การดิ้นรนของพวกเคิร์ดมีอิหร่านเป็นผู้คอยให้ความช่วยเหลืออยู่ตลอดเวลา

ชนกลุ่มน้อยชาวเคิร์ดไม่ใช่ชาวอาหรับ และไม่ต้องการอยู่ภายใต้การปกครองของอิรัก ในช่วงต้น ค. ศ . 1974 อิรักประกาศให้ชนกลุ่มน้อยชาวเคิร์ดปกครองตนเอง แต่ผู้นำชาวเคิร์ดได้ปฏิเสธเพราะไม่เห็นด้วยกับเงื่อนไขที่อิรักกำหนดให้ในการปกครองตนเองของพวกตน แล้วชาวเคิร์ดก็ประกาศสงครามสู้รบกับอิรัก ในขณะที่อิรักต้องรบกับชาวเคิร์ดอยู่นั้น ก็เกิดไปกระทบกับอิหร่านในปัญหาเรื่องอธิปไตยเหนือน่านน้ำชัตต์ อัล-อาหรับ อิหร่านจึงให้การช่วยเหลือชาวเคิร์ด เพราะจะทำให้ชาวเคิร์ดหันมาเป็นพันธมิตรเพื่อต่อสู้กับอิรัก อย่างไรก็ตาม ในปี ค.ศ. 1975 อิรัก-อิหร่านได้หันหน้ามาตกลงกันโดยอิรักยอมเลิกการอ้างสิทธิเหนือบริเวณน่านน้ำชัตต์ อัล-อาหรับ เพื่อแลกกับการให้อิหร่านหยุดการให้ความช่วยเหลือชาวเคิร์ด ด้วยเหตุนี้ การก่อกบฏของชาวเคิร์ดจึงยุติลง เพราะไม่มีทางที่จะชนะอิรักได้โดยลำพัง

นอกจากนั้น เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดสงครามอิรัก-อิหร่าน ส่วนหนึ่งก็มาจากความหวาดระแวงในความแตกต่างเรื่องนิกายศาสนา อิหร่านเป็นประเทศที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามสายชีอะฮ์ อีกทั้งศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ของมุสลิมชีอะฮ์หลายแห่งยังตั้งอยู่ในอิรัก ในขณะเดียวกัน แม้ประชากรอิรักส่วนใหญ่จะเป็นชีอะฮ์ แต่พวกเขาก็ต้องตกอยู่ภายใต้การปกครองของระบอบสังคมนิยมบา'อัทที่นำโดยฝ่ายซุนนีย์ ภายหลังการปฏิวัติอิหร่าน อยาตุลลอฮ์ โคไมนีก็แสดงเจตนารมณ์ที่ต้องการส่งออกแนวคิดการปฏิวัติแบบอิหร่านไปยังประเทศเพื่อนบ้าน นอกจากนั้น อิหร่านยังประกาศเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ของตนที่ต้องการโค่นล้มระบอบบา'อัทของอิรัก ที่สำคัญอีกประการคือ หลายประเทศในอ่าวเปอร์เซียนั้น มีชีอะฮ์เป็นชนกลุ่มน้อยอยู่ เช่น ในคูเวต บาห์เรน และซาอุดีอาระเบีย ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ ก่อให้เกิดความตึงเครียดระหว่างซุนนีย์กับชีอะฮ์ภายหลังการปฏิวัติอิหร่าน อันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สงครามอิรัก-อิหร่านปะทุขึ้น

ในปี ค.ศ. 1979 อิหร่านกับอิรักมีเรื่องบาดหมางกันอีกในปัญหาพรมแดน ช่วงต้นปี ค.ศ. 1980 เกิดการสู้รบตามบริเวณชายแดน พอถึงเดือนเมษายน ค.ศ. 1980 อิรักได้ขับไล่ทูตและชาวอิหร่าน 7,000 คนออกนอกประเทศ แล้วประกาศยกเลิกสัญญาที่ทำไว้เมื่อปี ค.ศ. 1975

วันที่ 22 กันยายน ค.ศ. 1980 อิรักส่งฝูงบินเข้าถล่มสนามบินในอิหร่านเป็นการเปิดฉากสงครามอิรัก-อิหร่าน หลังจากนั้นเครื่องบินของอิรักบินไปถล่มโรงกลั่นน้ำมันของอิหร่านที่อาบาดาน กองทัพภาคพื้นดินของอิรักบุกเข้าไปถึงคูซิสถานซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในดินแดนของอิหร่าน ทั้งนี้เพื่อต้องการเผด็จศึกอย่างรวดเร็ว เพราะขณะนั้นอิหร่านกำลังวุ่นวายเนื่องจากการปฏิวัติของโคไมนี กองทัพอิหร่านปราชัยโดยตลอดในช่วงระยะแรกของการทำสงคราม ในเวลาต่อมาอิหร่านตอบโต้การบุกของอิรักด้วยการส่งเครื่องบินไปทำลายเป้าหมายสำคัญหลายแห่งในอิรัก รวมทั้งโรงปฏิกรณ์ปรมาณูที่กำลังก่อสร้างอยู่ในกรุงแบกแดด

ในตอนกลางปี ค.ศ. 1982 สงครามระหว่างอิรัก-อิหร่านยังไม่ยุติ ในช่วงเวลาของปีดังกล่าวอิหร่านเริ่มมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น จึงเป็นฝ่ายมีชัยเหนืออิรักตลอดมา ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1982 กองทหารอิรักถูกกองทัพอิหร่านตอบโต้จนต้องถอยร่นออกมาจากดินแดนของอิหร่าน สงครามระหว่างอิรัก-อิหร่านยืดเยื้อต่อไปอีกนานหลายปี เดือนเมษายน ค.ศ. 1984 อิรัก-อิหร่านขยายการทำสงครามเข้าไปถึงบริเวณอ่าวเปอร์เซีย อิรักโจมตีเรือบรรทุกน้ำมันในอ่าวเปอร์เซียของอิหร่านหลายครั้งด้วยกัน วันที่ 17 พฤษภาคม ค.ศ. 1987 เครื่องบินรบของอิรักยิงขีปนาวุธโจมตีเรือฟรีเกทของสหรัฐฯ ขณะแล่นลาดตระเวนอยู่ในอ่าวเปอร์เซีย เป็นเหตุให้ทหารเรืออเมริกันบนเรือลำนั้นเสียชีวิต 37 นาย อิรักขอโทษสหรัฐฯ โดยแจ้งว่า เป็นการโจมตีผิดเป้าหมาย คิดว่าเป็นเรือบรรทุกน้ำมันของอิหร่าน สงครามดุเดือดระหว่างอิรัก-อิหร่านดำเนินต่อไปจนถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1988 จึงยุติลง เมื่อทางอิรักยอมรับมติของสหประชาชาติให้ทั้งสองฝ่ายหยุดยิง

สงคราม 8 ปีระหว่างอิรัก-อิหร่านมีประเด็นที่น่าสนใจอยู่อย่างน้อย 4 ประเด็น

1. สงครามครั้งนี้สร้างความร่ำรวยเฟื่องฟูให้แก่พ่อค้าอาวุธ ในช่วง 3 ปีแรกของสงคราม (ตามการรายงานของสถาบันวิจัยสันติภาพที่กรุง Stockholm) มี 18 ประเทศที่ส่งอาวุธให้อิรัก และ 17 ประเทศส่งให้อิหร่าน ในขณะที่อีก 10 ประเทศ (รวมถึงสหภาพโซเวียตและสหรัฐฯ) ขายอาวุธให้ทั้ง 2 ฝ่าย อาวุธของสหรัฐฯ ไปถึงมืออิรักผ่านประเทศพันธมิตรอาหรับ ส่วนอิหร่านได้รับอาวุธของสหภาพโซเวียตจากเกาหลีเหนือ ซีเรียและอาจรวมถึงลิเบีย ยิ่งกว่านั้น ยังมีการทำข้อตกลงที่แปลกประหลาดของปี 1986 ที่รู้จักกันในชื่อ “Irangate” ของประธานาธิบดีเรเกน ซึ่งสหรัฐฯ ได้ส่งอาวุธยุทโธปกรณ์อย่างลับ ๆ ไปให้อิหร่านเพื่อแลกกับการปล่อยตัวประกันชาวอเมริกันที่ถูกจับกุมโดยกลุ่มติดอาวุธที่สนับสนุนอิหร่านในเลบานอน แม้ว่าทางการสหรัฐฯ จะคัดค้านการส่งอาวุธให้อิหร่านดังกล่าวก็ตาม

2. สงครามอิรัก-อิหร่านเป็นสงครามที่รบกันเต็มรูปแบบอย่างยาวนานที่สุดของศตวรรษที่ 20 (นานกว่าสงครามเวียดนาม สงครามนิคารากัว และสงครามในอัฟกานิสถาน) อันทำให้เกิดความสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินอย่างมหาศาล อิรักมีประชากรในขณะนั้นประมาณ 17

ล้านคน เสียชีวิตจากสงครามทั้งหมดประมาณ 120,000 คน และบาดเจ็บอีกกว่า 300,000 คน ส่วนอิหร่านนั้นเสียหายมากกว่า โดยมีผู้เสียชีวิตกว่า 300,000 คน บาดเจ็บอีก 450,000 คน จากประชากรที่มีทั้งหมดขณะนั้น 53 ล้านคน แต่หากเทียบกันเป็นร้อยละจากจำนวนประชากรของทั้ง 2 ประเทศที่แตกต่างกัน ก็นับว่าอิรักเป็นฝ่ายสูญเสียมากกว่าอิหร่านเป็น 2 เท่า ส่วนความเสียหายทางวัตถุของทั้ง 2 ฝ่ายรวมกันคิดเป็นจำนวนเงินกว่า 390,000 ล้านเหรียญสหรัฐฯ

3. สงครามไม่ได้จบลงในลักษณะที่มีฝ่ายไหนแพ้หรือฝ่ายไหนชนะอย่างชัดเจนเด็ดขาด ในช่วงที่เกิดสงครามนั้น อยาตุลลอฮ์โคไมนี ซึ่งเป็นผู้นำศาสนาสูงสุดของอิหร่าน ได้ให้คำมั่นที่จะสู้รบต่อไป “จนกว่าเลือดหยดสุดท้ายในร่างกายข้าพเจ้าจะหมดลง” ด้วยเหตุนี้ อิหร่านจึงลังเลที่จะยอมรับมติ 598 ของสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติที่เรียกร้องให้ยุติความเป็นศัตรูระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายปี 1988 ผู้นำคนสำคัญของอิหร่านบางคนซึ่งรวมถึง Ali Akbar Hashemi Rafsanjani จึงได้มาสู่ข้อสรุปที่ว่า อิหร่านไม่ควรที่จะยื้อเวลาให้สงครามยืดเยื้อออกไปอีก พวกเขาจึงเรียกร้องให้ อยาตุลลอฮ์ โคไมนี ยุติการทำสงคราม ซึ่งท้ายที่สุดจึงมีการลงนามหยุดยิงระหว่างกันในช่วงปลายปี 1988

4. สงครามไม่ใช่หนทางที่จะแก้ปัญหาและมันไม่ได้ทำให้ประเด็นความขัดแย้งระหว่าง 2 ฝ่ายได้รับการแก้ไข อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่นำไปสู่การยุติสงครามดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อ 3 กระตุ้นให้ผู้นำอิรักอ้างว่า ฝ่ายตนเป็นผู้มีชัยเหนืออิหร่าน แต่อิรักก็ไม่มีอะไรที่จะเอามาแสดงให้เห็นอย่างรูปธรรมต่อหน้าประชาชนว่าตนเองเป็นฝ่ายชนะ ผลจากสงครามที่เกิดขึ้น ทำให้เศรษฐกิจของอิรักย่อยยับพังทลาย อีกทั้งยังกลายเป็นประเทศที่มีหนี้สินเหลือล้นพ้นตัวในยุคที่ราคาน้ำมันกำลังตกต่ำ และอิรักต้องหาเงินจำนวนมากมาบูรณะฟื้นฟูประเทศหลังสงคราม อันเป็นเหตุจูงใจให้ประธานาธิบดี ซัดดัม ฮุสเซ็น ตัดสินใจบุกเข้ายึดคูเวตในปี 1990

7.8 สงครามอ่าวเปอร์เซีย ครั้งที่ 1 (ค.ศ.1990 - 1991)

ดลยา เทียนทอง

เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม ค.ศ. 1990 อิรักใช้กำลังประมาณ 122,000 นายพร้อมด้วยรถถังประมาณ 900 คันเข้าบุกยึดคูเวต จนทำให้เหตุการณ์ขยายตัวกลายเป็นสงครามอ่าวเปอร์เซีย (Gulf War) สาเหตุสำคัญมาจากแรงกดดันในเรื่องหนี้สินสะสมเมื่อครั้งสงครามอิรัก-อิหร่าน อิรักจึงต้องการคุมแหล่งน้ำมันของโลก คือ คูเวต เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองในการผลิตน้ำมันและการกำหนดราคาน้ำมัน รวมทั้งอิรักอ้างข้อพิพาทกับคูเวตในเรื่องเส้นเขตแดนบริเวณบ่อน้ำมันรูไมล่า (Rumailah Oilfield) ซึ่งเป็นแหล่งน้ำมันขนาดมหาศาลมาเป็นเวลานานและหาข้อยุติไม่ได้จึงถือโอกาสยึดครองคูเวตด้วยเหตุผลด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ ประกอบกับอิรักไม่มีทางออกทะเลหรือทางอ่าวเปอร์เซีย เพราะมีเกาะบูมิยันและเกาะวาห์บาห์ของคูเวตขวางทางอยู่ อิรักจึงมิอาจขายน้ำมันโดยตรงแก่เรือผู้ซื้อได้ อีกทั้งอิรักยังตกลงกับอิหร่านเรื่องการใช้เมืองท่าบัศเราะห์ผ่านร่องน้ำชัตต์-อัล-อาหรับไม่ได้ ตลอดจนอ้างว่ากองกำลังปฏิวัติของคูเวตเชื้อเชิญให้อิรักเข้ามาปลดปล่อยคูเวตจากราชวงศ์อัล - ซาบาห์ (Al-Sabah) ที่ปกครองอยู่

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้สหประชาชาติได้ใช้แนวทางเจรจาทางการทูตหลายครั้งเพื่อเรียกร้องให้อิรักถอนทหารออกจากคูเวต จนกระทั่งมีมติคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจอิรัก แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ สหประชาชาติจึงมีมติให้ใช้ปฏิบัติการทางทหารเพื่อขับไล่กองทัพอิรักออกจากคูเวตเมื่อวันที่ 12 มกราคม ค.ศ. 1991 โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นหัวหอกสำคัญของกองกำลังสหประชาติจาก 34 ชาติ

การบุกยึดคูเวตของอิรักครั้งนี้ สหรัฐอเมริกาจำเป็นต้องมีบทบาทนำอย่างเต็มตัวมิอาจนิ่งเฉยอยู่ได้ เนื่องจากเกรงว่าประธานาธิบดี ซัดดัม ฮุสเซ็น (Saddam Hussien) ซึ่งเป็นผู้นำของอิรักขณะนั้นจะแผ่ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองประเทศรอบอ่าวเปอร์เซียต่างๆ ในไม่ช้า โดยมีกลุ่มประเทศอาหรับหลายประเทศ ซึ่งได้แก่ อียิปต์ ซีเรีย และประเทศในกลุ่ม GCC ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งซาอุดีอาระเบียที่เรียกร้องให้อิรักถอนทหารออกจากคูเวตและสนับสนุนการเข้ามาของกองกำลังพันธมิตร รวมทั้งถือว่าตนปฏิบัติตามมติของสหประชาชาติ ในขณะที่จอร์แดน เยเมน ตูนีเซีย แอลจีเรีย และองค์การปลดปล่อยปาเลสไตน์ เรียกร้องให้ชาติอาหรับเจรจาหาทางแก้ปัญหากันเอง โดยไม่ต้องให้เป็นภาระขององค์การระดับโลก นอกจากนี้ยังมองว่าการปฏิบัติตามมติของสหประชาชาติ เท่ากับเป็นการรังแกชาวอาหรับด้วยกันเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสหรัฐอเมริกาดำเนินการต่างๆ เพื่อเรียกร้องนานาชาติกดดันให้อิรักถอนทหารออกจากคูเวต ทำให้ภาพของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซ็น กลายเป็นวีรบุรุษชาวอาหรับที่กล้าท้าทายโลกตะวันตก

อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1991 กองกำลังผสม 34 ชาติของสหประชาชาติภายใต้การนำของสหรัฐอเมริกาได้เปิดฉากโจมตีอิรักและคูเวตทางอากาศ กองกำลังพันธมิตรร่วมมือโจมตีอิรักอย่างต่อเนื่อง ด้วยการใช้ยุทธการ “พายุทะเลทราย” (Desert Storm) จากนั้นกองกำลังพันธมิตรได้เปิดฉากโจมตีภาคพื้นดินต่ออิรัก อิรักซึ่งอยู่ในฐานะเป็น

รองพยายามดึงอิสราเอลเข้าร่วมสงคราม โดยยิงจรวดสกั๊ด (SCUD) โจมตีเมืองเทลอาวีฟ (Tel Aviv) และเมืองท่าไฮฟา (Hifa) เพราะถ้าอิสราเอลตอบโต้อิรักกลับ ก็จะทำให้อิรักได้ประเทศอาหรับที่เป็นศัตรูกับอิสราเอลมาเสริมกำลัง แต่ความพยายามของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซ็นล้มเหลว เมื่อสหรัฐอเมริกาและชาติพันธมิตรสามารถยับยั้งมิให้อิสราเอลใช้กำลังตอบโต้

กระนั้นก็ดี สงครามดำเนินต่อไปด้วยความร่วมมือของกองกำลังพันธมิตรภายใต้การนำของสหรัฐอเมริกาในการปฏิบัติการพายุทะเลทราย จนมาถึงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1991 กองกำลังพันธมิตรได้เปิดฉากโจมตีภาคพื้นดินต่ออิรักในระยะเวลาเพียง 100 ชั่วโมง ซึ่งในที่สุดกองกำลังพันธมิตรก็ประสบชัยชนะอย่างเด็ดขาดในการปลดปล่อยคูเวตในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1991 หลังจากอิรักยึดครองคูเวตเป็นเวลานานกว่า 6 เดือน

อนึ่ง แม้ว่าสงครามอ่าวเปอร์เซียยุติลงในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1991 แล้วก็ตาม แต่มาตรการคว่ำบาตรของสหประชาชาติยังดำเนินต่อไป ส่งผลทำให้เศรษฐกิจของอิรักต้องประสบกับความเสื่อมถอยลงไปอีก ภาวะเงินเฟ้ออยู่ในระดับสูงจนน่ากลัว ประชาชนส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นอดอยากขาดแคลนอาหารและยารักษาโรค อีกทั้งยังส่งผลให้สหประชาชาติเข้ามามีบทบาทด้านความมั่นคงในอิรักมากขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้ว่าสหประชาชาติหรือ UN (United Nation - UN) ได้ออกมติที่ 687 เพื่อลงโทษในความก้าวร้าวของอิรัก โดยให้อิรักทำลายอาวุธเคมี นิวเคลียร์ และอาวุธที่มีประสิทธิภาพการทำลายล้างสูงทุกชนิด ขณะเดียวกัน UN ได้จัดตั้งคณะกรรมาธิการพิเศษแห่งสหประชาชาติ (United Nations Special Commission - UNSCOM) ขึ้นเพื่อดำเนินการตรวจสอบสถานที่ต่างๆ ในอิรักที่อาจอยู่ในข่ายเป็นที่หลบซ่อนอาวุธ และที่สำคัญให้อำนาจ UNSCOM ในการทำลายล้างอาวุธดังกล่าวด้วย แต่อย่างไรก็ดี อิรักได้มีท่าทีแข็งกร้าวตอบโต้เรื่อยมา จนในปี 1998 อิรักได้ระงับการให้ความร่วมมือในการตรวจสอบอาวุธกับ UNSCOM โดยอ้างว่าการดำเนินการของ UNSCOM ไม่เป็นกลาง แต่อยู่ภายใต้อิทธิพลของสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ กระทั่งภายหลังเหตุการณ์ 11 กันยายน ค.ศ. 2001 ประธานาธิบดี จอร์จ ดับเบิลยู บุช ได้ประกาศว่าอิรักเป็นหนึ่งในแกนแห่งความชั่วร้าย (Axis of Devil) และระบุว่าประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซ็น เป็นผู้หนึ่งที่โยงใยกลุ่มอัลกออิดะฮ์ (Al-qaida) และเป็นผู้ครอบครองอาวุธเคมีชีวภาพร้ายแรงเป็นจำนวนมาก สหรัฐอเมริกาจึงยื่นเงื่อนไขกับอิรักว่าหากไม่ยินยอมให้ UNSCOM กลับเข้าไปตรวจสอบอีก สหรัฐ อเมริกาและพันธมิตรอังกฤษจะบุกถล่มอิรักอย่างแน่นอน ซึ่งในที่สุดช่วงเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 2002 อิรักก็ยินยอมให้เจ้าหน้าที่ของ UNSCOM เข้ามาตรวจสอบอาวุธตามสถานที่ต่าง ๆ ในอิรัก รวมทั้งที่พำนักทั้ง 10 กว่าแห่งของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซ็นด้วย ทั้งนี้ในการดำเนินการตรวจสอบเบื้องต้นไม่พบอาวุธต้องสงสัยที่ร้ายแรงแต่อย่างใด ประเด็นที่น่าสนใจ ก็คือ สหรัฐอเมริกายังคงคอยดำเนินการตรวจสอบควบคู่ไปด้วย และไม่เชื่อว่าอิรักไม่ได้สะสมอาวุธดังกล่าวไว้ในครอบครอง โดยสหรัฐอเมริกาได้พยายามโน้มน้าวให้นานาชาติตระหนักถึงพิษภัยของอิรักภายใต้การนำของประธานาธิบดีซัดดัม ฮุสเซ็น ซึ่งสหรัฐอเมริกาเชื่อมั่นว่าลักลอบสะสมอาวุธเคมีชีวภาพและนิวเคลียร์เป็นจำนวนมาก ขณะที่อิรักก็พยายามดิ้นรนหาทาง

ออกโดยการตระเวนหาพันธมิตรนอกประเทศ ส่วนประชาคมโลกโดยส่วนใหญ่ยังไม่เห็นถึงความจำเป็นที่สหรัฐอเมริกาและอังกฤษจะใช้กำลังถล่มอิรัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติมหาอำนาจอย่างรัสเซีย ฝรั่งเศส และจีนที่ไม่เห็นด้วยกับสหรัฐอเมริกา เพราะตระหนักตรงกันว่าควรปล่อยให้เป็นหน้าที่ของ UN

นอกจากนี้ ผลของสงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งที่ 1 ยังเปิดโอกาสให้สหรัฐอเมริกาเข้ามาแทรกแซงระบบการเมืองและการทหารในภูมิภาคตะวันออกกลางมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศอาหรับรอบอ่าวเปอร์เซีย หรือที่เรียกว่ากลุ่ม GCC (Gulf Cooperation Council - GCC) อันประกอบด้วย ซาอุดีอาระเบีย กาตาร์ บาห์เรน โอมาน คูเวต และสหรัฐอาหรับอิมิเรตส์ เนื่องจากประเทศเหล่านี้เกรงภัยคุกคามจากอิรักมากยิ่งขึ้น โดยหวั่นวิตกว่าในอนาคตอาจถูกอิรักรุกรานเหมือนเช่นที่อิรักเคยทำกับคูเวต จึงจำเป็นต้องผูกมิตรกับสหรัฐอเมริกา และอนุญาตให้กำลังทหารและยุทโธปกรณ์ของสหรัฐอเมริกาบางส่วนประจำการในพื้นที่ประเทศตนได้ ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับตนเอง นอกจากนี้ผลของสงครามยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความแตกแยกในโลกอาหรับมากขึ้นอย่างชัดเจน ในขณะที่อิสราเอลมีอำนาจการต่อรองกับอาหรับในประเด็นปัญหาปาเลสไตน์มากขึ้น กล่าวคือ นอกเหนือจากกลุ่มประเทศ GCC ที่ต่อต้านอิรักแล้ว อียิปต์ โมร็อคโค และซีเรียก็ยังต่อต้านอิรัก เนื่องจากถือข้างกลุ่มประเทศ GCC ขณะที่จอร์แดน ลิเบีย ปาเลสไตน์ และเยเมนสนับสนุนอิรัก ส่วนอิสราเอลได้ประโยชน์จากการที่โลกอาหรับแบ่งแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้การเจรจาปัญหาปาเลสไตน์มีความได้เปรียบขึ้น ขณะที่อิหร่านไม่พอใจอย่างยิ่งต่อการที่กองกำลังสหรัฐอเมริกาเข้ามาประจำการในตะวันออกกลางมากขึ้น สิ่งเหล่านี้มีนัยสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าตะวันออกกลางภายหลังการสิ้นสุดสงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งที่ 1 ทำให้สหรัฐอเมริกาก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญอย่างชัดเจนในท่ามกลางความอ่อนแอไม่เป็นเอกภาพของโลกอาหรับและสถานะที่มั่นคงขึ้นของอิสราเอล โดยมีอิหร่านที่พร้อมจะกลายเป็นหัวหอกสำคัญในการเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกาและอิสราเอลต่อไป

7.9. สงครามสหรัฐฯ – อิรัก ค.ศ. 2003

ในช่วงเวลาระหว่าง ค.ศ. 1991-1993 คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้มีมติออกมาใช้เกี่ยวกับกรณีของอิรักมากถึง 49 มติ ซึ่งล้วนเป็นมติที่ออกมาเพื่อควบคุมอำนาจและลงโทษอิรักด้วยมาตรการที่หลากหลายอันเป็นผลมาจากการที่อิรักเข้าไปรุกรานคูเวต นอกจากนั้น อิรักยังต้องเผชิญกับการใช้กำลังของกลุ่มพันธมิตรตะวันตกเป็นระยะ ๆ ตาม “เขตห้ามบิน” ทางตอนเหนือและตอนใต้ของอิรัก โดยพวกเขาอ้างว่าทำไปเพื่อป้องกันอิรักไม่ให้โจมตีชนกลุ่มน้อย (ชาวเคิร์ด) และมุสลิมชีอะฮ์ที่อาศัยอยู่ในเขตทั้งสอง สภาพการณ์เช่นนี้เปรียบเสมือนว่าอิรักตกอยู่ในสภาพสงครามตลอดเวลานับตั้งแต่วันที่เข้าไปบุกคูเวต ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่สงครามเต็มรูปแบบก็ตาม

แต่ในวันที่ 20 มีนาคม 2003 เมื่อสหรัฐฯ ได้บุกโจมตีอิรักทางอากาศ สงครามอย่างเต็มรูปแบบและเป็นทางการจึงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้งในอ่าวเปอร์เซีย สหรัฐฯ ใช้ชื่อปฏิบัติการครั้งนี้ว่า “ปฏิบัติการเสรีภาพแห่งอิรัก” (Operation Iraqi Freedom) หรือเรียกอย่างไม่เป็นทางการว่า “สงครามอ่าวฯ ครั้งที่สอง” (The Second Gulf War) สงครามครั้งนี้ดำเนินมาได้ประมาณ 20 วัน ก่อนที่กองกำลังพันธมิตรภายใต้การนำของสหรัฐฯ จะสามารถยึดกรุงแบกแดดไว้ได้เมื่อวันที่ 9 เมษายน และประธานาธิบดีจอร์จ ดับเบิ้ลยู. บุช ได้ประกาศยุติปฏิบัติการทางทหารอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2003

เดิมทีข้ออ้างของสหรัฐฯ ในการใช้กำลังเข้าไปรุกรานอิรักครั้งนี้เป็นเพราะต้องการปราบปรามการก่อการร้ายตามนโยบายของสหรัฐฯ หลังเหตุการณ์ 9/11 โดยพยายามเชื่อมโยงเครือข่ายอัล-กออิดะห์ให้เข้ากับประธานาธิบดี ซัดดัม ฮุสเซน แต่ต่อมาสหรัฐฯ ก็ไม่สามารถหาหลักฐานอย่างชัดเจนและน่าเชื่อถือได้ว่าอิรักให้การสนับสนุนกลุ่มอัล-กออิดะห์ สหรัฐฯ จึงหันไปอ้างเหตุผลว่าระบอบซัดดัมปกครองประเทศด้วยการกดขี่ประชาชน เป็นเผด็จการที่ไร้มนุษยธรรม ใช้วิธีการรุนแรงเพื่อกำจัดผู้เอาใจออกห่างรัฐบาลกลาง และใช้เครื่องมือและกรรมวิธีที่โหดร้ายต่าง ๆ นานาในการกำจัดชนกลุ่มน้อยทางเชื้อชาติและศาสนาที่มีอยู่ภายในประเทศ ดังนั้น สหรัฐฯ จึงใช้เป็นข้ออ้างในการบุกอิรักเพื่อโค่นอำนาจซัดดัม และเปลี่ยนระบอบการปกครองจากเผด็จการเป็นประชาธิปไตย

นอกจากนั้น สหรัฐฯ ยังกล่าวหาอิรักว่ามีอาวุธทำลายล้าง (weapons of mass destruction : WMD) หรืออาวุธเคมีชีวภาพไว้ในครอบครองเป็นจำนวนมาก และมีวัสดุและกระบวนการที่สามารถจะผลิตอาวุธนิวเคลียร์ได้ต่อไปในอนาคตอันใกล้ ดังนั้น ประธานาธิบดีบุชจึงอ้างเหตุผลนี้เพื่อ “ปลดอาวุธ” (disarm) อิรัก โดยได้ตัดสินใจเข้าทำสงครามกับอิรัก แม้ว่าจะกระทำไปโดยลำพัง โดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากสหประชาชาติก็ตาม ในขณะเดียวกันภารกิจในการตรวจสอบอาวุธร้ายแรงของอิรักโดย “คณะกรรมาธิการติดตาม พิสูจน์ และตรวจสอบแห่งสหประชาชาติ” (NUMOVIC) และ IAEA ก็ยังไม่เสร็จสิ้น ด้วยเหตุดังกล่าวสงครามครั้งนี้จึงเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง ซึ่งพอจะสรุปออกมาได้เป็น 3 ประเด็น

1. สงครามครั้งนี้มีสหรัฐฯ และชาติพันธมิตรอย่างอังกฤษและออสเตรเลียเป็นผู้ก่อขึ้น โดยมีผลประโยชน์แอบแฝงอยู่เบื้องหลัง และไม่ได้เป็นสงครามที่สหประชาชาติตีตราอนุมัติ ซึ่งเป็นมาตรการพหุภาคีของประเทศสมาชิกที่ต่อต้าน “ผู้รุกราน” ตามกฎบัตรของสหประชาชาติ อย่างที่เคยเกิดขึ้นในกรณีที่อิรักเข้าไปรุกรานและยึดครองคูเวตเมื่อปี 1990

2. การใช้กำลังของสหรัฐฯ ในสงครามครั้งนี้เป็นเรื่องผิดกฎหมายและขาดความชอบธรรม แม้จะมีการให้เหตุผลของสหรัฐฯ 2 ประการถึงความจำเป็นที่จะต้องทำสงครามเพื่อปลดอาวุธอิรัก และเพื่อเปลี่ยนระบอบการปกครองของประธานาธิบดีซัดดัม เหตุผลทั้งสองข้อนี้ไม่มีความชอบธรรม เพราะไม่มีกฎหมายใดอนุญาตให้รัฐเอกราชทำสงครามระหว่างกันด้วยเหตุผลดังกล่าว

3. แม้อิรักจะถูกระบุให้เป็นประเทศ “ก้าวร้าว” และเป็นหนึ่งในประเทศ “อักษะแห่งปิศาจ” แต่ภายหลังจากสงครามคูเวตแล้ว อิรักก็ไม่เคยมีพฤติกรรมที่ผิดกฎหมายถึงขั้นที่ต้องถูกโจมตีด้วยอาวุธ เช่น อิรักได้ปฏิบัติตามมติการแซงก์ชั่นและการตรวจสอบอาวุธของสหประชาชาติ (ซึ่งปฏิบัติภารกิจในอิรักยังไม่เสร็จ) เกือบทุกกรณี และอิรักมิได้โจมตีประเทศใดอันควรแก่การถูกประณามว่าเป็น “ผู้รุกราน” ฉะนั้น การทำสงครามของสหรัฐฯ จึงได้รับการต่อต้านอย่างมากจากประชาคมโลก

ในการทำสงครามครั้งนี้ “เพนตากอน” หรือกระทรวงกลาโหมสหรัฐฯ ได้เรียกระดมกำลังพลทั้งกองทัพบก กองทัพเรือและกองทัพอากาศไว้ทั้งสิ้นประมาณ 200,000 ถึง 250,000 นาย เพื่อบุกอิรัก ทั้งนี้ตัวเลขจาก “The World Almanic” ของปี 2000 ระบุว่า สหรัฐฯ มีทหารทั้งหมดประมาณ 1,371,500 คน มีทหารกองหนุน 1,303,300 คน มีรถถัง 7,900 คัน เรือลาดตระเวน 27 ลำ เรือคุ้มกันหรือเรือ “ฟรีเกต” 35 ลำ เรือพิฆาต 52 ลำ กับเรือดำน้ำ 74 ลำ ทั้งนี้ ยังไม่รวมเรือบรรทุกเครื่องบิน ซึ่งเป็นฐานทัพลอยน้ำอีกหลายลำ มีเครื่องบินขับไล่ 52 ฝูง (ฝูงหนึ่งมีเครื่องบินระหว่าง 12 ถึง 24 ลำ) และยังไม่รวมถึงฝูงบินทิ้งระเบิด ซึ่งมีเครื่องบินที่ทรงประสิทธิภาพ อย่างเช่น B-2 และ B-1 กับ B-52 ซึ่งแม้จะประจำการมานาน แต่ก็ยังใช้งานได้ดี

นอกจากนั้น สหรัฐฯ ยังมีอาวุธอื่นที่ทรงอานุภาพอีกมาก อาทิเช่น ขีปนาวุธหลากหลายชนิดที่สามารถติดหัวรบนิวเคลียร์และหัวรบธรรมดา ทั้งที่สามารถปล่อยจากเครื่องบิน จากเรือดำน้ำหรือจากเรือรบ มีเครื่องบินลาดตระเวนที่ทรงอานุภาพ สามารถบินต่อเนื่องในอากาศตลอด 24 ชั่วโมง ทั้งชนิดที่มีคนขับ รวมทั้งระเบิดใหม่ ๆ ที่สามารถขุดทำลายอุโมงค์ใต้ดินลึก ๆ ได้

ส่วนตัวเลขความแข็งแกร่งของกองทัพอิรักขณะนั้น อิรักมีทหาร 429,000 คน มีทหารกองหนุน 650,000 คน มีรถถัง 2,200 คัน มียานยนต์หุ้มเกราะ 2,000 คัน ปืนใหญ่ขับเคลื่อนในตัว 200 กระบอก และชนิดที่ต้องลากจูงไป 11,500 กระบอก และมีเรือคุ้มกันหรือ “ฟรีเกต” เพียง 2 ลำ ส่วนเครื่องบินรบมีอยู่ประมาณ 200 – 300 เครื่องด้วยกัน ทั้งแบบสกัดกั้นและแบบโจมตี รวมทั้งเครื่องบินแบบ มิก-21 มิก-23 มีราจ เอฟ-1 และ ซู-22 สำหรับเฮลิคอปเตอร์ประจัญบานนั้นมีอยู่ด้วยกัน 100 ลำ

จากตัวเลขทั้งหมด จะเห็นได้ว่า กองทัพอิรักนั้นเทียบไม่ได้เลยกับกองทัพสหรัฐฯ ที่เข้มแข็งกว่า ใหญ่โตกว่า และทันสมัยกว่ามาก ด้วยเหตุนี้ สหรัฐฯ จึงใช้เวลาเพียงไม่เกิน 3 สัปดาห์ในการยึดครองกรุงแบกแดด สามารถจับกุมตัว ซัดดัม ฮุสเซน ได้ในเดือนธันวาคม 2005 และถูกประหารชีวิตด้วยการแขวนคอเมื่อเดือนธันวาคม 2006 กองกำลังพันธมิตรภายใต้การนำของสหรัฐฯ ได้ยึดครองอิรัก ตลอดจนทำการจัดตั้งรัฐบาลประชาธิปไตยชุดใหม่ขึ้นมา แต่เพียงช่วงเวลาไม่นานหลังการรุกราน ก็เกิดการใช้ความรุนแรงต่อต้านกองกำลังพันธมิตรตะวันตกและการต่อสู้กันเองระหว่างกลุ่มที่มีความแตกต่างกันทางเชื้อชาติและศาสนา อันนำมาซึ่งการทำสงครามอสมมาตร (asymmetric warfare) ระหว่างกองกำลังพันธมิตรกับกลุ่มก่อความไม่สงบในอิรัก เกิดสงครามกลางเมืองระหว่างมุสลิมซุนนีย์กับชีอะฮ์ภายในประเทศ และมีการเคลื่อนไหวปฏิบัติการของเครือข่ายอัล-กออิดะห์ในอิรัก

ประมาณการตัวเลขของผู้เสียชีวิตจากสงครามครั้งนี้ของคณะสำรวจกลุ่มต่าง ๆ ปรากฏออกมาในลักษณะที่แตกต่างกันนับจากการออกมาเปิดเผยว่ามีผู้เสียชีวิต 150,000 คนไปจนถึง 1 ล้านคน ส่วนงบประมาณทางการเงินที่สูญเสียไปกับการทำสงครามนั้น ปรากฏว่าอังกฤษ ต้องเสียค่าใช้จ่ายไป 9 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ ในขณะที่สหรัฐฯ สูญเสียงบประมาณไปประมาณ 845,000 ล้านเหรียญสหรัฐฯ ชาติพันธมิตรที่ร่วมทำสงครามและยึดครองอิรักเริ่มทยอยถอนกองกำลังออกจากสมรภูมิรบ อันเนื่องมาจากทนฟังเสียงคัดค้านจากมติมหาชนภายในประเทศของตนไม่ได้ การถอนกองกำลังต่างชาติดำเนินไปควบคู่กับการผ่องถ่ายการรักษาความมั่นคงปลอดภัยภายในให้แก่กองกำลังอิรักที่จัดตั้งขึ้นใหม่ แต่ก็ยังอยู่ภายใต้การนำของสหรัฐฯ

ผลกระทบของสงครามที่มีต่อตะวันออกกลาง

ก่อนที่จะเกิดสงครามอิรัก ประธานาธิบดี จอร์จ ดับเบิ้ลยู. บุช เคยให้คำมั่นต่อประชาคมโลกและประชาชนชาวอิรักว่า “อิรักใหม่” หลังการจากไปของซัดดัม ฮุสเซ็น จะเป็นประเทศที่มีแต่ความสงบสุขจากการนำเอาระบอบการเมืองแบบเสรีประชาธิปไตยมาใช้ ซึ่งจะเป็น “ต้นแบบ” ให้แก่ประเทศทั้งหลายในภูมิภาคตะวันออกกลาง ประธานาธิบดีบุช อ้างเหตุผลต่าง ๆ นานาเพื่อนำมาซึ่งความชอบธรรมในการนำกำลังเข้าไปรุกรานอิรัก ไม่ว่าจะเป็นข้ออ้างที่ว่า อิรักมีอาวุธร้ายแรงเอาไว้ในครอบครอง อิรักเป็นพันธมิตรกับอัล-กออิดะห์ หรืออิรักเป็นรัฐเผด็จการที่เป็นภัยคุกคามต่อเสถียรภาพของภูมิภาคและของโลก

นับจากวันนั้นจนถึงวันนี้เป็นเวลากว่า 5 ปีแล้ว (2008) แต่สิ่งที่ปรากฏให้ประชาคมโลกได้เห็น คืออิรักกำลังอยู่ตกอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเลวร้ายลงทุกวัน มีการต่อต้านกองกำลังต่างชาติอยู่ทั่วทุกแห่งในประเทศ ประชาคมกลุ่มต่าง ๆ เกิดความแตกแยก ต่างฝ่ายต่างแสวงหาอำนาจให้ได้มาซึ่งความเหนือกว่าเพื่อรักษาผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธ์และนิกายทางศาสนา สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงภาวะความขัดแย้งในอิรักได้ดีที่สุดเห็นจะเป็นตัวเลขการเสียชีวิตของประชาชนคนอิรักที่เกิดจากเหตุการณ์การต่อสู้กัน สหประชาชาติได้แสดงตัวเลขของคนตายในเดือนตุลาคม 2006 เพียงเดือนเดียว มีคนตายไปเกือบ 35,000 คนหรือคิดเฉลี่ยวันละ 100 กว่าคน

ในขณะเดียวกัน การทำสงครามโค่นล้มระบอบซัดดัม ก็พิสูจน์ออกมาแล้วว่าไม่ได้ทำให้ภูมิภาคตะวันออกกลางเกิดความสงบสุขหรือมีเสถียรภาพมากขึ้นแต่อย่างใด ความจริงสงครามที่เกิดขึ้นครั้งนี้ก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบต่อประชาคมโลกโดยรวมไม่ทางตรงก็ทางอ้อม แต่พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเร็วที่สุดและรุนแรงที่สุด เห็นจะเป็นประเทศเพื่อนบ้านของอิรักในตะวันออกกลาง โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นอาจสรุปในภาพรวมเป็นปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. **ปรากฏการณ์ “อาหรับอิรัก” (Iraqi Arabs)**

การเข้ามารุกรานและยึดครองอิรักของสหรัฐฯ และชาติพันธมิตร ทำให้ชาวอาหรับทั่วไป โดยเฉพาะชายวัยฉกรรจ์เกิดความรู้สึกว่าชาติพันธ์และศาสนาของตนเองกำลังถูกดูหมิ่นเหยียดหยามอย่างหนัก นักการศาสนาบางคนหรือแม้แต่ผู้นำประเทศบางคนถึงกับลงความเห็นว่า การต่อต้านกองกำลังต่างชาติที่เข้ามายึดครองประเทศ ถือเป็นหน้าที่ทางศาสนาและมีความชอบธรรม ดังนั้น จึงก่อให้เกิดแรงจูงใจให้ชาวอาหรับจากประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะจากประเทศเพื่อนบ้านของอิรัก ตัดสินใจเดินทางเข้ามาในอิรักเพื่อต่อสู้กับกองกำลังยึดครอง แม้ว่าการเดินทางข้ามมายังอิรักจะยากเย็นแสนเข็ญปานใดก็ตาม ปัญหาคือ “นักรบอาหรับอิรัก” เหล่านี้ เมื่อกลับเข้าไปยังบ้านเกิดของตนเอง มักเข้าไปร่วมกับกลุ่มต่อต้านที่เคลื่อนไหวโดยใช้กำลังเพื่อโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการภายในประเทศของตน

ปรากฏการณ์เช่นนี้เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอัฟกานิสถานที่นักรบมุญาฮีดีนชาวอาหรับจำนวนมากเข้าไปต่อสู้กับสหภาพโซเวียต แต่พอสงครามยุติลง นักรบ “อาหรับอัฟกัน” เหล่านี้พบว่า ทั้งรัฐบาลเผด็จการ รัฐบาลนิยมทางโลกย์ และรัฐบาลภายใต้ราชวงศ์กษัตริย์ของพวกเขาไม่ยินดีที่จะให้กลับคืนสู่บ้านเกิด เนื่องจากชนชั้นปกครองเหล่านี้เกรงว่านักรบอาหรับอัฟกันจะเข้ามาเคลื่อนไหวต่อต้านระบบการปกครองของประเทศเสียเอง ส่วนนักรบจำนวนมากที่สามารถกลับเข้าประเทศของตนก็ถูกจับขังคุก แต่บางส่วนที่เล็ดรอดการจับกุมก็จะตั้งกลุ่มขบวนการต่อต้านรัฐขึ้นมา

ดังนั้น การรุกรานอิรักของสหรัฐฯ จึงเท่ากับเป็นการขยายแนวร่วมและเสริมความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มต่อต้านรัฐเหล่านี้ในทางอ้อม ประเด็นนี้จึงส่งผลกระทบต่อความมั่นคงภายในของประเทศเพื่อนบ้านอิรักเกือบทั้งหมด

2. ปรากฏการณ์ “จันทร์เสี้ยวชีอะห์”

คำว่า “จันทร์เสี้ยวชีอะห์” หรือ Shiite Crescent เป็นคำที่กษัตริย์อับดุลลอฮ์ที่ 2 แห่งจอร์แดนใช้เรียกปรากฏการณ์ที่อำนาจอิทธิพลของอิสลามสายชีอะห์ขยายตัวออกไปอย่างเห็นได้ชัดบนดินแดนที่เรียกกันในอดีตว่า “จันทร์เสี้ยวอันสมบูรณ์” (Fertile Crescent) ซึ่งเป็นดินแดนที่เริ่มจากเลบานอนทอดตัวมาเป็นรูปจันทร์เสี้ยวจนถึงอิรัก การขยายตัวลักษณะนี้ (หากพิจารณาตามแผนที่) จะเห็นได้ว่า เป็นรูปจันทร์เสี้ยวที่โอบล้อมจอร์แดนอยู่

เรื่องนี้ไม่ได้อยู่ในความกังวลของจอร์แดนเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นความกังวลของสถาบันชนชั้นปกครองของประเทศอาหรับในอ่าวเปอร์เซียเกือบทั้งหมดที่มีประชาชนชาวชีอะห์ส่วนหนึ่งอยู่ภายใต้การปกครอง การขึ้นมามีอิทธิพลของกลุ่มชีอะห์ ไม่ว่าจะเป็นกรณีอิหร่านหลังการ

ปฏิวัติปี 1979 ฮิซบุลลอฮ์ในเลบานอนหลังสงครามปี 2006 และล่าสุดคือ อิทธิพลของชีอะห์ในอิรักหลังการเลือกตั้ง ปรากฏการณ์เหล่านี้ ถือเป็นภัยคุกคามต่อเสถียรภาพและความมั่นคงของราชวงศ์ต่าง ๆ ในประเทศอาหรับรอบอ่าวเปอร์เซีย รวมถึงจอร์แดน

แต่ที่น่าสังเกตุคือ ความหวาดกลัวอิทธิพลของชีอะห์ดังกล่าว เป็นความหวาดกลัวในระดับชนชั้นปกครองของประเทศฝ่ายซุนนีย์ ในขณะที่ ในระดับประชาชนของประเทศเหล่านี้กลับไม่ได้รู้สึกอะไร ดังจะเห็นได้ว่า ในการโหวตเสียงบุคคลที่เป็นที่นิยมชมชอบในหมู่อาหรับ ผู้ที่ได้รับความนิยมเป็นอันดับหนึ่งคือ ฮัซซัน นัศรุลลอฮ์ ผู้นำกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ซึ่งเป็นมุสลิมชีอะห์

อย่างไรก็ตาม ชัยชนะของกลุ่มชีอะห์ในอิรักอาจทำให้ประเทศเพื่อนบ้านอาหรับไม่สามารถอยู่นิ่งเฉยได้ โดยเฉพาะประเทศมหาอำนาจในภูมิภาคอย่างซาอุดีอาระเบีย ในขณะเดียวกัน ความรุนแรงที่เกิดจากการโจมตีกันระหว่างกลุ่มซุนนีย์และกลุ่มชีอะห์ในอิรักจนแทบที่จะกลายเป็นสงครามกลางเมืองอยู่ในขณะนี้ อาจลุกลามบานปลายกลายเป็นความขัดแย้งซุนนีย์-ชีอะห์ในระดับภูมิภาคได้

3. ปรากฏการณ์ “เคิร์ดิสถาน”

“เคิร์ดิสถาน” หมายถึง “ดินแดนของชาวเคิร์ด” (the land of kurds) ซึ่งเป็นดินแดนที่ในอดีตมีพื้นที่ทั้งหมดรวมกันประมาณ 392,000 ตารางกิโลเมตร ปัจจุบันพื้นที่จำนวนดังกล่าวนี้อยู่ในตุรกี 190,000 ตารางกิโลเมตร ในอิหร่าน 125,000 ตารางกิโลเมตร ในอิรัก 65,000 ตารางกิโลเมตร และในซีเรีย 12,000 ตารางกิโลเมตร ในขณะที่จำนวนประชากรชาวเคิร์ดทั้งหมดมีอยู่ประมาณ 40 ล้านคน ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่กระจายกันอยู่ตามประเทศต่าง ๆ ดังกล่าว โดยยังไม่มีรัฐเป็นของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ความฝันของชาวเคิร์ดคือการสถาปนารัฐเคิร์ดิสถานของตนเองขึ้นมาอีกครั้ง

การโค่นล้มรัฐบาลซัดดัมในอิรักโดยที่ชาวเคิร์ดมีส่วนอย่างมากในการช่วยเหลือสหรัฐฯ ทำให้ความฝันของชาวเคิร์ดใกล้จะเป็นความจริงขึ้นมาทุกที แม้อิรักจะเป็นเพียงแค่พื้นที่ส่วนหนึ่งของดินแดนเคิร์ดิสถานในอดีตก็ตาม

พัฒนาการเช่นนี้ ทำให้รัฐที่ครองพื้นที่ของเคิร์ดิสถานและมีประชากรชาวเคิร์ดอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตุรกี รู้สึกว่าความมั่นคงและอำนาจอธิปไตยของประเทศกำลังถูกคุกคาม ดังนั้น ในช่วงเวลาที่ผ่านมาหลังการโค่นล้มระบอบซัดดัม ตุรกีจึงพยายามทำทุกวิถีทางที่จะไม่ให้เกิดรัฐเคิร์ดิสถานขึ้นมาในอิรัก ในขณะที่อิหร่านและซีเรียก็เป็นกังวลเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่น้อยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ ทั้ง 3 ประเทศจึงมีความร่วมมือกันในระดับหนึ่งที่จะสกัดกั้นการปรากฏของรัฐเคิร์ดิสถานขึ้นในอนาคต

ในกรณีของอิหร่านและซีเรียนั้น เรื่องที่สำคัญที่สุดไม่ใช่กรณีปัญหาเคิร์ดิสถาน แต่เป็นเรื่องการปรากฏของกองกำลังทหารสหรัฐฯ ในอิรัก ทั้งนี้มีสัญญาณหลาย ๆ อย่างที่บ่งชี้ว่าเป้าหมายการโจมตีของสหรัฐฯครั้งต่อไป อาจเป็นอิหร่านหรือซีเรีย เมื่อตกเป็นเป้าหมายการโจมตี ทั้ง 2 ประเทศจึงอยู่นิ่งเฉยไม่ได้ ดังจะเห็นว่า อิหร่านพยายามอย่างหนักที่จะทำให้รัฐบาลใหม่อิรักเป็นฝ่ายของตนโดยใช้ความคล้ายคลึงทางด้านนิกายศาสนาเป็นตัวเชื่อม ส่วนซีเรียนั้น

หากอิรักเกิดความสงบขึ้นภายใต้การนำของสหรัฐฯ ซีเรีย (ซึ่งปกครองโดยรัฐบาลพรรคบา'อัทเหมือนอิรักในอดีต) อาจเป็นเป้าหมายรายต่อไปที่สหรัฐฯจะนำเอาวิธี "การเปลี่ยนระบอบการปกครอง" (regime-change) ที่สามารถทำสำเร็จกับอิรักมาใช้อีก

โดยสรุปแล้ว แม้ว่ายุคของซัดดัม ฮุสเซ็นจะสิ้นสุดลง และอิรักตกอยู่ภายใต้การยึดครองของกองกำลังพันธมิตรภายใต้การนำของสหรัฐฯ แต่อิรักก็ยังคงเป็นถิ่นแคว้นแดนมิคสัญญีที่เป็นอันตรายต่อประเทศเพื่อนบ้านในตะวันออกกลางอยู่ดี ซีเรียและอิหร่านต่างรู้สึกว่าภัยอันตรายกำลังคืบคลานเข้าใกล้ตัว เพราะไม่รู้ว่าวันใดสหรัฐฯ จะยกทัพเข้ามารุกรานประเทศของตน สำหรับตุรกีแล้ว ปัญหาชาวเคิร์ด (Kurdish) ถือเป็นเรื่องใหญ่ที่อาจบั่นทอนอำนาจอธิปไตยของประเทศได้ในอนาคต ในขณะที่บรรดารัฐที่อยู่ในอ่าวเปอร์เซียต่างก็หวาดกลัวผลกระทบที่เกิดจากภาวะ "สูญญากาศทางการเมือง" ในอิรัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงเวลาที่อิรักตกอยู่ในภาวะสับสนอลหม่านและเกิดความรุนแรง ซึ่งมีแนวโนม้ว่าจะขยายตัวลุกลามไปยังชายแดนของประเทศตน อันจะเป็นภัยคุกคามต่อเสถียรภาพและความมั่นคงที่ราชวงศ์กษัตริย์เหล่านี้สามารถรักษาไว้ได้ตลอดช่วงเวลาในอดีตที่ผ่านมา

7.10 การพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ของอิสราเอล

ดลยา เทียนทอง

ในปี 1948 อิสราเอลเริ่มต้นพัฒนาโครงการนิวเคลียร์อย่างจริงจัง และต่อมาก็ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการพลังงานปรมาณูแห่งอิสราเอล (Israel Atomic Energy Commissin - IAEC) ในปี 1952 เพื่อดำเนินภารกิจควบคู่กับกองทัพอิสราเอลอย่างลับ ๆ และในปีถัดมาได้มีการนำยูเรเนียมที่ค้นพบในทะเลทรายเนกีฟ (Negev) มาใช้ในกระบวนการผลิตนิวเคลียร์ และในปี 1964 ยังเริ่มมีการนำพลูโตเนียมมาใช้ด้วย ส่วนการสร้างเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ หรือโรงงานผลิตนิวเคลียร์นั้น อิสราเอลได้รับความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส (ภายใต้ความร่วมมือด้านนิวเคลียร์ระหว่างกันซึ่งลงนามเมื่อปี 1953) ทำให้สร้างเสร็จในปี 1963 มีชื่อว่าดิโมนา (Dimona) ในทะเลทรายเนกีฟ ไม่เพียงเท่านั้น ฝรั่งเศสยังช่วยอิสราเอลสร้างโรงงานแยกพลูโตเนียมที่ได้จากเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ที่ดิโมนา รวมทั้งยังช่วยอิสราเอลพัฒนาเพื่อให้การผลิตพลูโตเนียมที่ดิโมนาได้ปริมาณมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเปิดเผยข้อมูลจาก BBC Newslights ว่าในช่วงทศวรรษที่ 1950 -1960 อังกฤษได้ลำเลียงวัตถุดิบไม่ว่าจะเป็นยูเรเนียม พลูโตเนียม และลิทัวเนียมเป็นจำนวน 20 ตัน ซึ่งใช้ในการผลิตนิวเคลียร์ (รวมถึงผู้เชี่ยวชาญด้านนิวเคลียร์) โดยขนส่งทางเรือให้แก่อิสราเอล

ต่อมาในปี 1976 เจ้าหน้าที่ CIA ของสหรัฐอเมริกาได้ออกมากล่าวว่าอิสราเอลอาจมีระเบิดนิวเคลียร์จำนวนหนึ่งแล้ว ซึ่งคาดว่าเมื่อสิ้นสุดศตวรรษที่ 20 อิสราเอลน่าจะมีระเบิดนิวเคลียร์มากกว่า 100 ลูก โดยอดีตประธานาธิบดีจิมมี คาร์เตอร์ (Jimmy Carter) ก็ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่าอิสราเอลมีอาวุธนิวเคลียร์ถึง 150 ลูก หรืออาจมากกว่านั้น

กระนั้นก็ตาม อิสราเอลไม่ได้ยืนยันหรือปฏิเสธอย่างชัดเจนในเรื่องนี้ (อิสราเอลไม่ได้ลงนามในสนธิสัญญาห้ามแพร่กระจายอาวุธนิวเคลียร์ หรือ NPT) ทั้งยังกล่าวว่าในส่วนของโรงงานนิวเคลียร์ดิโมนานั้น ก่อตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการวิจัยเกี่ยวกับสิ่งทอ

แต่ที่น่าสนใจ คือ ในช่วงค.ศ.1986 นายเมอร์เดคาย วานูนู (Mordechai Vanunu) นักวิทยาศาสตร์ผู้เชียวชาญด้านนิวเคลียร์ของอิสราเอล ซึ่งเคยทำงานในโรงงานนิวเคลียร์ดิโมนาได้ออกมาเปิดเผยข้อมูลผ่านหนังสือพิมพ์ The London Sunday Times ว่าอิสราเอลมีหัวรบนิวเคลียร์อยู่ในระหว่าง 100 - 200 ลูก ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อมูลของ Natural Resources Defense Council (NRDC) ของสหรัฐอเมริกา และสหพันธ์นักวิทยาศาสตร์อเมริกัน (Ferderation of American Scientists) ว่าน่าจะมีประมาณ 75 -200 ลูก นอกจากนี้ยังมีข้อมูลที่ไม่ยืนยันชัดเจนว่าในปี 1979 อิสราเอลได้ทดลองอาวุธนิวเคลียร์ในแอฟริกาใต้

อย่างไรก็ตาม จนถึงปัจจุบัน จากข้อมูลที่เปิดเผยของหลายแหล่ง อาทิ จาก James Martin Center for Nonproliferation Studies - CNS ได้สรุป (ในปี 2006) ว่าอิสราเอลน่าจะมีหัวรบนิวเคลียร์ประมาณ 100 - 200 ลูก ซึ่งติดอยู่กับขีปนาวุธ เครื่องบินรบ และเรือดำน้ำ นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลระบุว่าอิสราเอลอาจมีอาวุธที่มีอานุภาพทำลายล้างสูงชนิดอื่นด้วย ซึ่งได้แก่ อาวุธเคมี (Chemical Weapons) และอาวุธชีวภาพ (Biological Weapons)

ทั้งนี้ เป็นที่ทราบกันดีว่าการที่อิสราเอลจำเป็นต้องมีอาวุธนิวเคลียร์ไว้ในครอบครองนั้น เป้าหมายสำคัญก็เพื่อความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ หากมีการทำสงครามกับอิหร่านหรือกลุ่มประเทศโลกอาหรับ ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ เนื่องจากมีพื้นฐานปัญหามาจากความขัดแย้งนับตั้งแต่อดีตในเรื่องดินแดนที่ถือเป็นเงื่อนตายที่ไม่มีใครยอมใคร รวมทั้งความแตกต่างทางชาติพันธุ์และศาสนา ตลอดจนในประเด็นที่อิสราเอลได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา ประเทศที่อิหร่าน และอาหรับบางประเทศมองว่าเข้ามาฉกฉวยประโยชน์ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และความมั่นคงในตะวันออกกลางอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ อิสราเอลยังต้องการขึ้นชั้นเป็นมหาอำนาจทางการทหารที่สำคัญในตะวันออกกลาง ซึ่งถือเป็นศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิที่สำคัญไม่น้อยของประเทศ

อนึ่ง แม้ว่าอิสราเอลจะถูกระบุถึงการมีอาวุธนิวเคลียร์ และนับวันจะเพิ่มศักยภาพมากขึ้นเรื่อยๆ แต่สหรัฐอเมริกาก็มิได้ดำเนินการใดๆ อีกทั้งอิสราเอลก็มิได้ยินยอมให้ IAEA เข้ามาตรวจสอบ หากแต่สิ่งที่เกิดขึ้นดังกล่าวกลับตรงกันข้ามกับอิหร่าน ซึ่งสหรัฐอเมริกาพยายามหาทางเล่นงานอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งกดดันให้ IAEA เร่งตรวจสอบและผลักดันให้คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาติเพิ่มบทลงโทษอิหร่านให้รุนแรงยิ่งขึ้น ตลอดจนข่มขู่ว่าจะใช้กำลังเข้าโจมตี เนื่องจากอิหร่านปฏิเสธที่จะยุติโครงการพัฒนานิวเคลียร์ของตน ขณะที่อิสราเอลเองก็เห็นดีเห็นงามด้วย (ในเดือนมิถุนายน ค.ศ.2008 นายซาอุด โมฟาซ (Shaud Mofaz) รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมของอิสราเอลได้ออกมากล่าวว่าการใช้กำลังโจมตีอิหร่าน อาจเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้) เพราะเกรงว่าหากปล่อยให้อิหร่านดำเนินโครงการนิวเคลียร์ต่อไป อิหร่านอาจลักลอบพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์มากขึ้นก็เป็นได้ นั่นเท่ากับว่าจะเป็นการเสริมเติมพลังอำนาจทางการทหารให้กับอิหร่าน ซึ่งจะทำให้อิหร่านกลายเป็นหัวหอกสำคัญในการเผชิญหน้ากับสหรัฐอเมริกาและอิสราเอลอย่างรุนแรงมากขึ้นไปอีก อาจกล่าวได้ว่าพฤติกรรมของสหรัฐอเมริกาที่มีต่ออิสราเอลในเรื่องนิวเคลียร์ สะท้อนถึงการมีสองมาตรฐานหรือการเลือกปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยมีเหตุผลรองรับ คือ อิหร่านเป็นศัตรูสำคัญที่ท้าทายและต่อต้านสหรัฐอเมริกา ขณะที่อิสราเอลเป็นพันธมิตรที่ใกล้ชิดของสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะเป็นประเทศที่สหรัฐอเมริกาอาศัยประโยชน์ได้อย่างดียิ่งในตะวันออกกลาง

7.11 ปัญหาโครงการนิวเคลียร์อิหร่าน

ดลยา เทียนทอง

ในช่วงทศวรรษที่ 1950 อิหร่านภายใต้การปกครองของกษัตริย์มุฮัมหมัด เรซา ชาห์ (Muhammad Reza Shah) ได้เริ่มพัฒนาโครงการนิวเคลียร์ โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือร่วมกับยุโรป กล่าวคือ ใน ค.ศ. 1953 โครงการนิวเคลียร์อิหร่านก่อตั้งขึ้นจากความร่วมมือระหว่างอิหร่านและกลุ่ม CIA ของสหรัฐอเมริกาที่สนับสนุนให้มุฮัมหมัด เรซา ชาห์ ขึ้นสู่อำนาจ และหลังจากนั้นในอีก 4 ปีต่อมา อิหร่านและสหรัฐอเมริกาก็ได้ลงนามในข้อตกลงความร่วมมือด้านนิวเคลียร์เพื่อสันติระหว่างกัน อันเป็นส่วนหนึ่งของโครงการปรมาณูเพื่อสันติของสหรัฐ อเมริกา และเพื่อเป็นการรองรับโครงการนิวเคลียร์ที่เกิดขึ้น มุฮัมหมัด เรซา ชาห์ ได้จัดตั้งศูนย์วิจัยนิวเคลียร์เตหะราน (Tehran Nuclear Research Center - TNRC) ใน ค.ศ. 1959 ภายใต้การดำเนินงานขององค์การพลังงานปรมาณูแห่งอิหร่าน (Atomic Energy Organization Of Iran - AEOI) และใน ค.ศ. 1960 อิหร่านได้เริ่มโครงการวิจัยเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ขนาดกำลัง 5 เมกะวัตต์ (MW) โดยมีสหรัฐอเมริกาให้การสนับสนุน นอกจากนี้ ในปี 1967 สหรัฐอเมริกายังเป็นผู้จัดหายูเรเนียมจำนวน 5.545 กิโลกรัม และพลูโตเนียมจำนวน 104 กิโลกรัมเพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงในเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์อีกด้วย

ต่อมาใน ค.ศ. 1968 อิหร่านได้ลงนามในสนธิสัญญาห้ามแพร่กระจายอาวุธนิวเคลียร์ (Nuclear Non - Proliferation Treaty - NPT) และใน ค.ศ. 1974 อิหร่านได้จัดทำข้อตกลงที่เรียกว่า Safeguards agreement in force ร่วมกับองค์กรปรมาณูสากล (International Atomic Energy Agent - IAEA) และได้เปิดเผยว่ามีแผนที่จะผลิตกระแสไฟฟ้า 23,000 เมกะวัตต์ (MWe) จากเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ (เตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ถูกสร้างที่เมืองบัชเชอร์เป็นแห่งแรกซึ่งคาดว่าจะแล้วเสร็จใน ค.ศ. 1978) ในปลาย ค.ศ. 1974 อิหร่านลงนามในข้อตกลงซื้อเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์พลังน้ำ (PWRs) จากเยอรมันในการผลิตกระแสไฟฟ้า 1,200 เมกะวัตต์ (MWe) เพื่อมาติดตั้งที่เมืองบัชเชอร์ (Bushehr) พร้อมทั้งลงนามซื้อเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์จากฝรั่งเศสในการผลิตกระแสไฟฟ้า 900 เมกะวัตต์ (MWe) เพื่อมาติดตั้งที่เมืองบันดาร์ อับบาส (Bandar Abbas) ซึ่งภายใต้สัญญาซื้อขายดังกล่าว เยอรมันและฝรั่งเศสจะต้องสนับสนุนยูเรเนียมจำนวนมากแก่อิหร่านในระยะแรกไปจนถึง 10 ปี ส่วนสหรัฐอเมริกาในฐานะพันธมิตรที่แนบแน่นของอิหร่านในเวลานั้น ก็พยายามเร่งสร้างความร่วมมือกับอิหร่านอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น

แต่เมื่อเกิดการปฏิวัติอิสลามใน ค.ศ. 1979 อิหร่านล้มเลิกระบอบกษัตริย์ และแทนที่ด้วยระบอบรัฐอิสลาม (Islamic State) ความสัมพันธ์ระหว่างอิหร่านกับสหรัฐอเมริกาได้ขาดสะบั้นลง เนื่องจาก อยาตุลลอห์ โคมัยนี (Ayatollah Khomeini) ผู้นำสูงสุดของอิหร่านขณะนั้นปฏิเสธแนวทางทุนนิยมตะวันตกอย่างสิ้นเชิง เนื่องจากก่อนหน้านี้สหรัฐอเมริกาให้การหนุนหลังกษัตริย์มุฮัมหมัด เรซา ชาห์ อีกทั้งสหรัฐอเมริกายังเข้ามา

แทรกแซงกิจการภายในของอิหร่านทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และความมั่นคง จนนำพาประเทศไปสู่ความระส่ำระสายอย่างหนัก แต่อย่างไรก็ตาม อิหร่านยังคงสานต่อโครงการพัฒนานิวเคลียร์ของตนต่อไป โดยมีรัสเซีย (สหภาพโซเวียต) และจีนเข้ามาเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกับอิหร่านแทนที่สหรัฐอเมริกา

กระทั่งเข้าสู่สหัสวรรษใหม่ใน ค.ศ. 2000 โครงการนิวเคลียร์ของอิหร่านได้กลายเป็นประเด็นปัญหาความมั่นคงที่สร้างความหวั่นวิตกให้แก่ประชาคมโลก เมื่อสหรัฐอเมริกาได้ออกมาเปิดเผยว่าอิหร่านกำลังลักลอบพัฒนาโครงการเสริมสมรรถนะยูเรเนียม เพื่อการผลิตอาวุธนิวเคลียร์ ขณะที่อิหร่านปฏิเสธข้อกล่าวหาของสหรัฐอเมริกา และตอบโต้ว่าโครงการพัฒนายูเรเนียมของตนเป็นไปเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าจากเตาปฏิกรณ์นิวเคลียร์ หรือเป็นการใช้พลังงานนิวเคลียร์อย่างสันติเท่านั้นมิใช่เพื่อการอื่น โดยมีเป้าหมายที่จะตอบสนองความต้องการใช้ไฟฟ้าภายในประเทศที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และที่สำคัญเพื่อเป็นการใช้พลังงานอื่นทดแทนน้ำมัน แต่สหรัฐอเมริกาไม่เชื่อและพยายามผลักดันให้องค์การปรมาณูสากล (International Atomic Energy Agency - IAEA) เข้ามาตรวจสอบอย่างละเอียด นอกจากนี้ ยังเรียกร้องให้ IAEA ใช้มาตรการต่างๆ กดดันอิหร่านให้ยกเลิกโครงการดังกล่าวทั้งหมด แต่อิหร่านแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนว่าจะไม่ยกเลิก พร้อมกับยินดีจะเปิดการเจรจากับคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ (United Nation Security Council - UNSC) รวมทั้งจะให้ IAEA เข้ามาตรวจสอบอย่างละเอียด

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดแล้ว ปัญหาการพัฒนานิวเคลียร์ของอิหร่าน ซึ่งเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายเกรงว่าจะนำมาซึ่งการเผชิญหน้ากันอย่างรุนแรง ได้ผ่อนคลายลงใน ค.ศ. 2004 เมื่ออิหร่านประกาศว่าจะหยุดพักการดำเนินโครงการทั้งหมด ที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างสมรรถนะยูเรเนียมไว้ชั่วคราวเป็นระยะเวลา 3 เดือน อันเนื่องมาจากแรงกดดันจากมหาอำนาจของสหภาพยุโรป ซึ่งได้แก่ อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน แต่หลังจากนั้น อิหร่านก็สานต่อโครงการนิวเคลียร์ของตนต่อไป

ทั้งนี้ ตลอดช่วง ค.ศ. 2006 แม้ว่าอิหร่านได้แสดงจุดยืนอย่างชัดเจนที่จะเดินหน้าพัฒนาโครงการนิวเคลียร์เพื่อสันติต่อไป แต่ในบางขณะอิหร่านก็พยายามแสดงให้เห็นว่าไม่ได้ปิดช่องการเจรจาต่อรองในเรื่องนี้แต่อย่างใด

จนเมื่ออิหร่านได้ประธานาธิบดีมะห์มูด อะห์มาดิเนจัด (Mahmoud Ahmadinejad) ผู้ซึ่งมีแนวคิดอนุรักษ์นิยมจัด เป็นผู้นำประเทศคนใหม่ใน ค.ศ. 2005 ท่าทีของอิหร่านก็ยิ่งแข็งกร้าวและท้าทายมากขึ้น มุ่งหน้าที่จะพัฒนาโครงการนิวเคลียร์ต่อไป โดยไม่สนใจต่อคำขู่ใดๆ ทั้งสิ้น โดยมีกลุ่มประเทศไม่ฝักฝ่ายใด (Non-Aligned Movement - NAM) จำนวน 118 ประเทศ ประกาศให้การสนับสนุนโครงการพัฒนานิวเคลียร์เพื่อสันติของอิหร่าน เมื่อการประชุมในเดือนกันยายน ค.ศ. 2006 ซึ่งจัดให้มีขึ้นที่กรุงฮาวานา ประเทศคิวบา แม้ว่าในวันที่ 23 ธันวาคม ในปีเดียวกันคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ออกมติที่ 1737 ในการคว่ำบาตรอิหร่านเพื่อลงโทษฐานที่อิหร่านไม่ยอมยุติโครงการพัฒนานิวเคลียร์

หรือแม้แต่เมื่อเข้าสู่ ค.ศ. 2007 ในวันที่ 24 มีนาคม คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ประกาศคว่ำบาตรอิหร่านเป็นครั้งที่ 2 ด้วยการผ่านมติ 1747 อย่างเป็นเอกฉันท์ เพื่อเพิ่มระดับการลงโทษอิหร่านให้รุนแรงขึ้นกว่าเดิม โดยห้ามไม่ให้อิหร่านส่งออกอาวุธทุกชนิด พร้อมทั้งอายัดทรัพย์สินในต่างประเทศของเจ้าหน้าที่และสถาบันที่เกี่ยวข้องกับโครงการนิวเคลียร์และขีปนาวุธของอิหร่าน รวมถึงผู้บังคับบัญชาระดับสูงของกองกำลังพิทักษ์ปฏิวัติ (Revolutionary Guard) และเจ้าหน้าที่ผู้บริหารของธนาคารเซปาห์ (Sepah) ธนาคารเก่าแก่แห่งแรกของอิหร่านที่มีชาวอิหร่านจำนวนมากใช้บริการ นอกจากนี้ ยังจำกัดความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและเงินกู้แก่อิหร่าน ทั้งยังกำหนดเส้นตายให้อิหร่านอีก 60 วัน เพื่อให้ยุติโครงการนิวเคลียร์ ซึ่งการเพิ่มระดับการลงโทษดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอิหร่านกำลังถูกโดดเดี่ยวและคาดว่าจะส่งผลกระทบไม่น้อยต่อระบบการเงินและการธนาคาร รวมทั้งเศรษฐกิจในภาพรวมของอิหร่านนับจากนี้ไป แต่กระนั้นก็ตาม ในเดือนเมษายน ค.ศ. 2007 ประธานาธิบดีมะห์มูด อะห์มาดินีญัด ออกมาประกาศว่าอิหร่านสามารถผลิตเชื้อเพลิงนิวเคลียร์ตามมาตรวัดอุตสาหกรรม (Industrial Scale) ได้แล้ว ซึ่งเป็นระดับที่ IAEA กล่าวว่าจะทำให้อิหร่านสามารถพัฒนาเป็นอาวุธนิวเคลียร์ได้ในอีก 3 - 8 ปี

แต่ที่น่าสนใจยิ่งกว่า คือ เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม ค.ศ. 2007 กลับมีรายงานข่าวสำคัญออกมาจากสำนักข่าวกรองของสหรัฐอเมริกาเองว่า อิหร่านได้ยุติการพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ไปแล้วตั้งแต่ ค.ศ. 2003 ซึ่งตรงกันข้ามกับคำยืนยันของประธานาธิบดีจอร์จ ดับเบิลยู บุชที่บอกมาตลอดว่าอิหร่านมุ่งมั่นที่จะพัฒนาอาวุธนิวเคลียร์ ดังนั้น ข้อมูลล่าสุดที่เผยแพร่ออกมาจึงเป็นข่าวที่สร้างความพอใจให้กับอิหร่านเป็นอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม สหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปเชื่อมั่นว่าความเสี่ยงที่อิหร่านจะครอบครองนิวเคลียร์จะมีต่อไปและยังคงมองว่าอิหร่านคือภัยคุกคามร้ายแรงและจะกดดันอิหร่านต่อไป

7.12 สงครามอิสราเอล-เลบานอน 2006

สงครามเลบานอนของปี ค.ศ. 2006 เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2006 จากการที่อิสราเอลใช้กำลังทางทหารเข้าไปโจมตีเลบานอนอย่างหนัก โดยอ้างเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือทหารอิสราเอลที่ถูกกลุ่มฮิซบุลลอฮ์จับกุมตัวไป 2 นาย อิสราเอลใช้ชื่อปฏิบัติการทางการทหารครั้งนี้ว่า Operation Just Reward และต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น Operation Change of Direction โดยได้โจมตีเป้าหมายในเลบานอนจากทางอากาศอย่างหนัก ทั้งนี้ในกรณีการจับกุมทหารอิสราเอลนั้น กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ได้ยื่นข้อเรียกร้องให้อิสราเอลปล่อยตัวนักโทษชาวอาหรับเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยน

การสู้รบระหว่างอิสราเอลและกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ดำเนินไปอย่างเข้มข้นเป็นเวลา 34 วัน สงครามที่เกิดขึ้นถูกนับจากหลายฝ่ายว่าเป็นสงครามอาหรับ-อิสราเอลครั้งที่ 6 สงครามครั้งนี้ส่งผลให้เกิดการสูญเสียอย่างมาก ฝ่ายอิสราเอลสูญเสียทหารไป 118 นาย ตำรวจ 43 นาย และประชาชนที่ต้องอพยพออกจากพื้นที่สู้รบอีกกว่า 500,000 คน ส่วนทางด้านเลบานอน มีพลเรือนเสียชีวิต 1,109 คน สมาชิกกลุ่มฮิซบุลลอฮ์เสียชีวิตประมาณ 530 คน ประชาชนไร้ที่อยู่อาศัย 915,762 คน และอาคารเสียหายกว่า 7,000 หลัง อย่างไรก็ตาม มติที่ 1701 ของสหประชาชาติก็สามารถทำให้ทั้งสองฝ่ายหยุดยิงกันได้ในทันทีที่มติดังกล่าวมีผลบังคับใช้

แก่นกลางของมติที่ 1701 นี้ เรียกร้องให้ทั้ง 2 ฝ่ายหยุดยิงกันทันที และให้กองกำลังของอิสราเอลถอนตัวออกไปจากภาคใต้ของเลบานอน โดยจะมีการเกณฑ์กองกำลังทหารของเลบานอนและกองกำลังรักษาสันติภาพของสหประชาชาติเข้ามาประจำการแทน นอกจากนั้นมติดังกล่าวยังเรียกร้องให้มีการปลดอาวุธกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ พร้อมทั้งให้มีการปล่อยตัวประกันที่เป็นทหารอิสราเอล 2 นายแบบไม่มีเงื่อนไข

แต่ในขณะเดียวกัน มติที่ 1701 กลับไม่ได้ให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาอื่น ๆ หรือไม่ได้สร้างกลไกรองรับการแก้ปัญหาอื่น ๆ ไว้อย่างเป็นรูปธรรม อาทิเช่น ชะตากรรมของนักโทษชาวเลบานอนที่ถูกคุมขังไว้ในอิสราเอล ทั้ง ๆ ที่นายกรัฐมนตรีอิสราเอล เอฮุด โอลเมิร์ต ส่งสัญญาณมาแล้วว่าฝ่ายอิสราเอลยินดีที่จะเจรจาเรื่องการแลกเปลี่ยนตัวประกัน ซึ่งเป็นข้อเรียกร้องของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ที่อิสราเอลปฏิเสธมาตลอดในช่วงระหว่างที่เกิดสงคราม

อีกปัญหาหนึ่งก็คือ ประเด็นความขัดแย้งเหนือดินแดน ชีบาอ์ ฟาร์ม ซึ่งอิสราเอลเข้าไปยึดครองไว้ตั้งแต่หลังสงคราม 6 วันในปี 1967 อันเป็นดินแดนที่เลบานอนอ้างว่าเป็นของตน ประเด็นนี้เช่นกันที่มติ 1701 ไม่ได้พูดถึงมากนัก

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประธานาธิบดี บุช จะออกมาอ้างทันทีหลังการหยุดยิงว่าสงครามครั้งนี้ถือเป็นชัยชนะของอิสราเอล หรือแม้ว่าเลบานอนจะประสบกับความเสียหายอย่างหนักทั้งที่เป็นชีวิตของพลเรือนและโครงสร้างพื้นฐานภายในประเทศที่พินาศย่อยยับจากการทิ้งระเบิดแบบปูพรมของอิสราเอล แต่หากมองกันในเชิงยุทธศาสตร์ อาจสรุปได้ในระดับหนึ่งว่า ทั้งฝ่ายอิสราเอลและสหรัฐฯต่างหากที่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพราะไม่สามารถบรรลุความสำเร็จในการทำศึก

กล่าวคือ ภายหลังจากเหตุการณ์ที่กลุ่มฮิซบุลลอฮ์จับตัวประกันทหารอิสราเอล 2 นาย เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม ผู้นำของอิสราเอลก็เปิดไฟเขียวให้กองทัพบุกเลบานอน เพื่อเป้าหมายหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญคือ 1. กำจัดกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ หรือ ทำลายจนกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ไม่มีกำลังพอที่จะสามารถไปสู้รบปรบมือกับใครได้อีก 2. ขับไล่กองกำลังฮิซบุลลอฮ์ให้ถอยร่นไปอยู่หลังแม่น้ำลิตานี (Litani River) 3. สร้างความเสียหายต่อระบบโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นสิ่งจำเป็นของประชาชนให้ได้มากที่สุด เพื่อที่จะกระตุ้นให้ประชาชนชาวเลบานอนหันไปต่อต้านกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ 4. บีบบังคับให้ฮิซบุลลอฮ์ปล่อยตัวประกันชาวอิสราเอลแบบไม่มีเงื่อนไข

สหรัฐฯเองให้การรับรองเห็นชอบกับเป้าหมายของอิสราเอล อีกทั้งยังไปขอการสนับสนุนจากรัฐอาหรับพันธมิตร เพื่อให้พันธมิตรเหล่านี้ตีตราว่าสงครามนี้เกิดมาจากการที่ฮิซบุลลอฮ์ “แส่หาเรื่องเอง” จากการที่ฮิซบุลลอฮ์จับตัวประกันทหารชาวอิสราเอล อันถือเป็นการยั่วยุ

สหรัฐฯพยายามที่จะปกป้องอิสราเอลโดยใช้ชั้นเชิงทางการทูต แล้วปล่อยให้อิสราเอลใช้ความรุนแรงกำจัดกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ หากสำเร็จก็จะทำให้ซีเรียและอิหร่าน (ซึ่งถูกมองว่าเป็นเป้าหมายการโจมตีของสหรัฐฯ รายต่อไป) หมอบราบคาบ ไม่มีกำลังใจที่จะไปขัดขืนแผนการของสหรัฐฯและอิสราเอลในตะวันออกกลางได้อีกต่อไป

แต่ความจริงหลังฝุ่นของสงครามจางลงกลับปรากฏว่า กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ยังคงความแข็งแกร่งเช่นเดิม อีกทั้งยังสร้างความเสียหายให้กองกำลังอิสราเอลอย่างหนักชนิดที่ไม่มีใครคาดถึงมาก่อน ปรากฏการณ์เช่นนี้ นอกจากจะสร้างความผิดหวังให้แก่สหรัฐฯและอิสราเอลในความพยายามที่จะจัดระเบียบตะวันออกกลางให้เป็น “ตะวันออกกลางใหม่” แล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดของอิสราเอลทางด้านการทหารและเทคโนโลยี ที่ถือกันว่าเหนือกว่ากลุ่มฮิซบุลลอฮ์ชนิดเทียบกันไม่ติด

นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งประเทศมา กองทัพทหารอิสราเอลถือเป็นกองทัพที่แข็งแกร่ง น้อยครั้งนักที่จะพ่ายแพ้ให้แก่ฝ่ายตรงข้าม เช่นกรณีของประเทศอาหรับที่รวมตัวกันต่อสู้กับอิสราเอลในครั้งต่าง ๆ แต่กลับทำอะไรอิสราเอลไม่ได้เลย มิหนำซ้ำอิสราเอลยังรุกเข้าไปในดินแดนของประเทศอาหรับที่เข้าร่วมสงคราม แล้วยึดครองพื้นที่บางส่วนเอาไว้ โดยที่กองกำลังของอิสราเอลและพลเรือนชาวยิวแทบที่จะไม่ได้รับความสูญเสียอะไรเลย

แต่การที่กลุ่มฮิซบุลลอฮ์สามารถปลิดชีพทหารอิสราเอลได้อย่างน้อย 118 นาย รวมทั้งสามารถยิงขีปนาวุธเข้าไปในอิสราเอลมากกว่า 4,000 ลูก เพื่อเป็นการตอบโต้ อันทำให้พลเรือนอิสราเอลต้องอพยพหนีภัยสงครามเป็นจำนวนมาก บ่งบอกถึงข้อจำกัดทางการทหารของอิสราเอล และความเสี่ยงของดินแดนอิสราเอลที่อาจถูกโจมตีโต้กลับได้เช่นกัน หากอิสราเอลรุกรานผู้อื่นอย่างในอดีตที่ผ่านมา

ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อการเมืองภายในของอิสราเอลเอง ผลการทำสำรวจของหนังสือพิมพ์ Ha’aretz ของอิสราเอลเปิดเผยว่า การที่ เอฮุด โอลเมิร์ต นายกรัฐมนตรีอิสราเอล ตัดสินใจยอมรับมติหยุดยิงของสหประชาชาติที่ 1701 ทำให้คะแนนนิยมของเขาร่วงลง

มาจากเดิม (เทียบกับตอนที่ตัดสินใจทำสงคราม) ที่เคยมีอยู่ร้อยละ 75 เหลือแค่ร้อยละ 45 หลังสงคราม สำหรับคะแนนสำรวจความนิยมของ อมีร เปเรสท์ (Amir Peretz) รัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมอิสราเอล ปรากฏว่าคะแนนลดลงจากที่มีอยู่ร้อยละ 65 เหลือแค่ร้อยละ 37

ในช่วงสมัยการประชุมสามัญของรัฐสภา Knesset ของอิสราเอล โอลเมิร์ตถูกเยาะเย้ยขณะที่เขายอมรับถึง “ความไม่สมบูรณ์” ในแนวทางการจัดการของสงครามในเลบานอน เบนจามิน เนทันยาฮู จากพรรคลิคุด ซึ่งถูกมองว่าจะเป็นคู่แข่งคนสำคัญของโอลเมิร์ตในศึกการเลือกตั้งครั้งต่อไปของอิสราเอล ฉวยโอกาสวิพากษ์วิจารณ์สงครามที่เกิดขึ้นว่ามีความล้มเหลวในหลาย ๆ ด้าน ที่สำคัญคือการที่อิสราเอลไม่มีการเตรียมพร้อมรับมือกับการตอบโต้โดยการยิงขีปนาวุธเข้ามาถล่มอิสราเอลของกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ แม้แต่หนังสือพิมพ์ที่สนับสนุนให้อิสราเอลทำสงครามอย่าง Jerusalem Post ยังพาดหัวข่าวในทำนองเรียกร้องให้ โอลเมิร์ต ลาออกจากตำแหน่งผู้นำประเทศว่า “The Olmert Government Must Go.”

ตรงข้ามกับวิกฤตการณ์ทางการเมืองอิสราเอล สภาพการณ์ทางการเมืองภายในของเลบานอนกลับกลายเป็นว่ากลุ่มฮิซบุลลอฮ์ได้รับการสนับสนุนมากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของอิสราเอลที่โจมตีเลบานอนจากทางอากาศอย่างหนัก โดยคาดว่าความเสียหายจะก่อให้เกิดกระแสต่อต้านกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ในหมู่ประชาชนชาวเลบานอนที่นิยมตะวันตก แต่ความจริงกลับปรากฏว่า การทิ้งระเบิดแบบปูพรมของอิสราเอล และการที่สหรัฐฯสนับสนุนอิสราเอลทั้งทางการทูตและการทหาร ก่อให้เกิดผลลัพท์ที่ตรงข้าม คือมันทำให้เกิดกระแสเกลียดชังทั้งต่อสหรัฐฯและอิสราเอลจากภาคประชาชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งรวมถึงกลุ่มที่นิยมตะวันตกในเลบานอนเองด้วย

ความจริงผู้คนที่สนับสนุนฮิซบุลลอฮ์ในปัจจุบัน ก็เป็นกลุ่มคนที่ก้าวข้ามเส้นแบ่งทางนิกายศาสนา และครอบคลุมถึงกลุ่มประชาชนในสาขาอาชีพที่หลากหลาย ทั้งนี้ อาจดูได้จากผลการสำรวจของศูนย์เบรุตเพื่อการวิจัยและข้อมูลข่าวสาร ปรากฏว่าประชาชนชาวเลบานอนร้อยละ 89 สนับสนุนให้ฮิซบุลลอฮ์ต่อต้านการรุกรานของอิสราเอล เพิ่มขึ้นจากการสำรวจแบบเดียวกันในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2006 ถึงร้อยละ 29 นอกจากนั้น จากการสำรวจในกลุ่มนิกายทางศาสนา ปรากฏว่าชาวคริสเตียนในเลบานอนร้อยละ 80 ชาวดรูซร้อยละ 80 มุสลิมซุนนีย์ร้อยละ 89 ให้การสนับสนุนกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ผลการสำรวจดังกล่าว ถือเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงภาวะถดถอยทางการเมืองของอิสราเอล สหรัฐฯ และพวกที่หวังจะทำให้เลบานอนเป็นหนึ่งในประเทศที่ถูกจัดระเบียบใหม่ในตะวันออกกลาง

7.13 การก่อการร้ายในตะวันออกกลาง

นับจากเหตุวินาศกรรมโจมตีตึกเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์ในมหานครนิวยอร์ก และอาคารทำการเพนตากอนในกรุงวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 2001 การก่อการร้ายได้กลายเป็นปรากฏการณ์และเป็นประเด็นหลักที่อยู่ในกระแสความสนใจของประชาคมโลก การก่อวินาศกรรมครั้งใหญ่นี้ เชื่อกันว่าเป็นปฏิบัติการของนาย อุซามะห์ บิน ลาเดน (Osama bin Laden) และกลุ่มอัล-กออิดะห์ (al Qaeda) ของเขา ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นเครื่องหมายของ “การก่อการร้ายข้ามชาติรูปแบบใหม่” (transnational hyper – terrorism) ด้วยระดับการปฏิบัติการโจมตีที่รุนแรงมากขึ้นกว่าเดิมในเชิงของพลังการทำลายล้างและแบบแผนทางยุทธวิธีที่แปลกใหม่ ซึ่งสร้างความตื่นตระหนกและความน่าสะพรึงกลัวมากที่สุดครั้งหนึ่งนับตั้งแต่สงครามเย็นสิ้นสุดลง หรือนับตั้งแต่สิ้นสุดยุค “สองขั้วอำนาจ” (bi-polar) ซึ่งเป็นยุคที่โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศถูกกำหนดโดยสหรัฐฯและสหภาพโซเวียต

การปฏิบัติการและยุทธศาสตร์ของกลุ่มอัล-กออิดะห์ที่ไม่เข้าไปจัดการกับปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่ตนเองไม่พอใจโดยตรง (เช่นปัญหาของชาวปาเลสไตน์และแคชเมียร์ เป็นต้น) แต่กลับมุ่งเป้าไปต่อสู้กับพลังอำนาจของตะวันตกที่พวกเขามองว่าเป็นต้นเหตุของปัญหาการกดขี่แทรกแซงโลกอิสลามทั้งหมด ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่ทำให้กลุ่มอัล-กออิดะห์โดดเด่นและแตกต่างไปจากกลุ่มหรือขบวนการอื่น ๆ ที่ใช้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมายของตน

ในข้อเขียนของ Ignacio Ramonet ใน *Le Monde diplomatique* (ธันวาคม 2001) เขากล่าวว่า การโจมตีตึกเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์ *“เป็นการก่อการร้ายใหม่ ทั้งในรูปแบบของการจัดระบบการทำงานระดับโลกในลักษณะองค์กร การแพร่ขยายและเป้าหมายของกลุ่ม เป็นการก่อการร้ายที่ไม่มีการเรียกร้องใดๆ ซึ่งอย่างน้อยคือไม่ได้เรียกร้องเอกราชให้กับประเทศใด หรือไม่ได้มุ่งหวังไปที่การต่อรองทางการเมืองอย่างเป็นรูปธรรมหรือการสนับสนุนการขึ้นสู่อำนาจการปกครองของรัฐบาลใดเป็นการเฉพาะ จนกระทั่งปัจจุบันยังไม่มีกลุ่มใดออกมาอ้างความรับผิดชอบต่อการโจมตีดังกล่าว การสร้างความหวาดกลัวแบบใหม่นี้เป็นการแสดงออกถึงการลงโทษต่อพฤติกรรมโดยรวมของสหรัฐอเมริกาและชาติตะวันตกอย่างไม่เฉพาะเจาะจง ทั้งประธานาธิปดีจอร์จ ดับเบิ้ลยู. บุช ด้วยกับสงครามครูเสดของเขา (ก่อนที่ประธานาธิปดีบุชจะถอนคำพูดที่ก้าวร้าวนี้ภายหลัง) และอุซามะห์ บิน ลาเดน ต่างเรียกการเผชิญหน้ากันครั้งนี้ว่าเป็นการปะทะกันทางอารยะธรรมและสงครามศาสนา โลกในทัศนะของ บิน ลาเดน แบ่งออกเป็นสองค่าย ค่ายแรกอยู่ภายใต้สัญลักษณ์ไม้กางเขนและอีกค่ายอยู่ภายใต้สัญลักษณ์ของอิสลาม”*

‘ก่อการร้ายคืออะไร’? ยังคงเป็นคำถามที่ยังไม่อาจหาคำตอบหรือการนิยามใด ๆ ที่แน่นอนและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในระดับสากลได้ และเพียงในช่วงครึ่งศตวรรษนับจากปี ค.ศ. 1936 ก็มีการให้ความหมายการก่อการร้ายมากกว่า 109 ความหมาย กระทั่ง Alex P. Schmid ที่ศึกษาเรื่องการก่อการร้ายมานานยังเห็นว่า คงไม่อาจให้นิยามการก่อการร้ายที่จะครอบคลุมการก่อการร้ายประเภทต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ได้ แม้จะมีการให้คำนิยามต่าง ๆ มากมายโดย

ผู้เชี่ยวชาญและผู้นำทางการเมืองคนสำคัญ ๆ ก็ตาม ทั้งนี้ การก่อการร้ายมักถูกเข้าใจอย่างสับสนกับการใช้ความรุนแรง

หนึ่งในหลักการว่าด้วยสิทธิโดยธรรมชาติและสิทธิที่แบ่งแยกมิได้ของการปฏิวัติฝรั่งเศสและคำประกาศสิทธิมนุษยชน (Declaration of the Rights of Man) ระบุไว้ว่า การต่อต้านการกดขี่คือสิทธิของมนุษย์ จากแนวคิดนี้เองจึงทำให้ไม่มีใครกล้าที่จะใช้คำว่า 'ก่อการร้าย' (ยกเว้นกรณีที่ไม่บริสุทธิ์ใจหรือมีวาระซ่อนเร้น) เพื่ออธิบายถึงการต่อต้านด้วยกำลังและอาวุธของขบวนการปลดปล่อยฝรั่งเศสในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ต่อสู้กับกองกำลังยึดครองของพวกเยอรมันและชาวฝรั่งเศสที่สมรู้ร่วมคิดกับฝ่ายเยอรมัน

นอกจากนั้น กฎหมายระหว่างประเทศยังไม่อาจที่จะให้คำนิยามหรือกำหนดความหมายที่แน่นอนของ 'การก่อการร้าย' ได้อย่างครอบคลุม แม้จะมีเพียงการระบุถึงอาชญากรรมบางประเภทเป็นการเฉพาะ เช่น การจี้เครื่องบินหรือการโจมตีด้วยเครื่องบิน ก็ตาม ในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 อนุสัญญาระหว่างประเทศสองฉบับถูกร่างขึ้นเพื่อ 1) ต่อต้านการโจมตีด้วยระเบิด (1997) และ 2) ต่อต้านการสนับสนุนทางการเงินของกลุ่มก่อการร้าย (1999) อนุสัญญาปี ค.ศ. 1999 นิยามการก่อการร้ายไว้ว่า "*การกระทำที่มีเจตนามุ่งให้เกิดความสูญเสียต่อพลเรือนและก่อให้เกิดอันตรายอย่างร้ายแรงต่อร่างกาย หรือต่อบุคคลอื่น ๆ ที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นปรปักษ์ในสถานการณ์ความขัดแย้งของการปะทะกันด้วยอาวุธ หรือเมื่อการกระทำนั้น ๆ มีเจตนาที่ต้องการข่มขู่สร้างความหวาดกลัวให้ประชากรทั่วไป หรือบีบบังคับรัฐบาลหรือองค์กรระหว่างประเทศให้ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือไม่ให้ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด*"

นอกจากนั้น การกระทำที่ถูกจัดว่าเป็นการก่อการร้ายมักมีลักษณะของอาชญากรรมสงครามและการกระทำที่อยู่ภายใต้กฎหมายที่กำหนดขึ้นโดยศาลนูเรมเบิร์ก (Nuremberg court) ว่าด้วยการละเมิดกฎหมายและธรรมเนียมสงคราม การละเมิดดังกล่าวรวมถึง (แต่ไม่ได้จำกัดขอบเขต) การฆาตกรรม การกดขี่ หรือการเนรเทศแรงงาน หรือเป้าหมายอื่น ๆ ของประชากรพลเรือนในดินแดนภายใต้การยึดครอง การฆาตกรรมหรือปฏิบัติไม่ดีต่อเชลยสงครามหรือบุคคลที่อยู่บนเรือในทะเล การสังหารตัวประกัน การปล้นทรัพย์สินส่วนบุคคลและสาธารณะ การทำลายล้างที่ไม่ชอบธรรมทางการทหาร

ความพยายามในการให้คำนิยาม 'การก่อการร้าย' ในบริบททางกฎหมาย โดยเฉพาะภายหลังเหตุการณ์ 9/11 (2001) ก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการคุกคามเสรีภาพพลเรือนทั้งในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ในลักษณะเดียวกับที่มันถูกใช้เป็นตัวสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายกดขี่ของหลาย ๆ ประเทศ เช่น แอลจีเรีย อินโดนีเซีย และรัสเซีย ในประเด็นนี้นาย John Fish ประธานสภานักกฎหมายแห่งสหภาพยุโรป (EU) ชาวไอร์แลน ได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษ โดยในเดือนเมษายน ค.ศ. 2002 เขาได้อธิบายว่า ลักษณะประเภทของการก่อการร้ายนั้นกินขอบเขตที่กว้างเหลือเกิน ซึ่งประสบการณ์ที่เกิดกับสหรัฐอเมริกาคือตัวอย่างที่ทำให้เกิดความยากลำบาก (ในการกำหนดความหมายและลักษณะของการก่อการร้ายได้อย่างครอบคลุม)

การก่อการร้ายอาจนิยามได้ว่าเป็นการกระทำที่ก่อความรุนแรงอันส่งผลกระทบต่อพลเรือนผู้บริสุทธิ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความไม่มั่นคงด้านความปลอดภัยและเพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมือง อย่างไรก็ตาม คำนิยามข้างตนก็ยังคงมีคำถามตามมาว่า เราจะจัดชนิดของการก่อการร้ายเช่นการโจมตีระบบรถไฟใต้ดินด้วยสารซารินของกลุ่ม โอม ชินริเคียว (Aoum) กับ การวางระเบิดรถยนต์ (car bomb) ที่ก่อการโดยกลุ่มต่อต้านกองทัพสาธารณรัฐไอริช (Irish Republican Army) ให้อยู่ในประเภทเดียวกันได้อย่างไรในเชิงวิเคราะห์ ? ทหารกองหนุนอเมริกันขวาจัดที่รับผิดชอบต่อการสูญเสียชีวิตจากเหตุการณ์ระเบิดที่เมืองโอกลาโฮมา (Oklahoma) มีลักษณะเดียวกับเหตุการณ์โจมตีด้วยระเบิดของกลุ่มกบฏชาวบาสก์ (Basque ETA) หรือไม่? และการกระทำเหล่านี้มีอะไรที่เหมือนกับเหตุการณ์โจมตีตึกเวิลด์เทรดเซ็นเตอร์ และอาคารทำการเพนตากอน?

เบื้องต้นอาจพอสรุปได้ว่า การใช้ความรุนแรงในแต่ละรูปแบบหรือประเภทนั้นมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน บางกรณี (โดยเฉพาะในระดับภายในประเทศนั้น) ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้แนวความคิดและคำนิยามของการก่อการร้ายได้สูญเสียความหมายของมันและไม่ครอบคลุม ดังที่ Adrian Guelke ผู้เชี่ยวชาญชาวอัฟริกาใต้ได้อธิบายไว้ใน *The Age of Terrorism and the International Policy* ว่า ‘ความหมายของการก่อการร้ายได้สูญสลายไปแล้ว’

อิกบาล อะห์มัด (Iqbal Ahmed) นักวิชาการอเมริกันเชื้อสายปากีสถาน ได้กล่าวไว้ในการนำเสนองานที่มหาวิทยาลัยโคโลราโด ประเทศสหรัฐฯ เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม ค.ศ. 1998 ว่า ประเด็นเรื่องการก่อการร้ายนั้นค่อนข้างมีความสลับซับซ้อน ภาพลักษณ์ของผู้ก่อการร้ายเปลี่ยนได้ ผู้ก่อการร้ายของวันวานก็อาจกลายเป็นวีรบุรุษของวันนี้ และวีรบุรุษของวันวานก็อาจเปลี่ยนเป็นผู้ก่อการร้ายของวันนี้ ปรากฏการณ์ที่มาอธิบายคำพูดของ อิกบาล อะห์มัด อาจเห็นได้จากกรณีภาพลักษณ์ขององค์กรปลดปล่อยปาเลสไตน์ (PLO) ที่ชาติมหาอำนาจมองการเคลื่อนไหวในอดีตนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1969 ถึง ค.ศ. 1990 ของ PLO ว่าเป็นการก่อการร้าย นักข่าวผู้มีชื่อเสียงของสหรัฐฯ อย่าง วิลเลี่ยม ซาไฟร์ (William Safire) จากหนังสือพิมพ์นิวยอร์ก ไทม์ส มักอ้างถึง ยัซเซอร์ อารอฟัต ว่าเป็นเสมือน “หัวหน้าใหญ่ของผู้ก่อการร้าย” แต่เมื่ออารอฟัตได้ถ่ายรูปคู่กับอดีตประธานาธิบดีสหรัฐฯ นาย บิล คลินตัน และอดีตนายกรัฐมนตรีอิสราเอล นาย เนทันยาฮู (Natenyahu) ในทำเนียบขาว เมื่อเดือนกันยายน ค.ศ. 1998 ภาพลักษณ์ของอารอฟัตก็เปลี่ยนไปทันที ในขณะเดียวกัน วิลเลี่ยม ซาไฟร์ ก็เปลี่ยนทัศนคติเดิม ๆ ที่เคยมีต่ออารอฟัต ยิ่งกว่านั้น เจ้าหน้าที่ระดับสูงและนักวิชาการของตะวันตกเองก็กลายเป็นผู้สนับสนุนผลักดันให้อารอฟัตได้รับรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพ

อีกกรณีตัวอย่างหนึ่งคือ กรณีของอดีตผู้นำชาวยิวในอิสราเอล อย่างอดีตนายกรัฐมนตรี เมนาชิม เบกิน (Menachem Begin) และยิตซัค ชามิร (Yitzhak Shamir) ซึ่งผู้นำทั้งสองต่างก็เคยถูกตราหน้าให้เป็นผู้ก่อการร้ายทั้งสิ้น เพราะเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการฆาตกรรมพลเรือนอาหรับ (รวมทั้งชาวยิว) หลายครั้งหลายคราด้วยกัน หนึ่งในนั้นคือการโจมตี

ด้วยระเบิดที่โรงแรมคิงเดวิด (King David Hotel) และเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังการสังหารข้าหลวงใหญ่ชาวอังกฤษในปาเลสไตน์ รัฐบาลอังกฤษตั้งค่าหัวของ เบกิน และชามิร ในช่วงเวลานั้นสูงถึงคนละ 1 แสนปอนด์สเตอริง แต่เมื่อเกิดการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิวในยุโรป ทำให้มหาอำนาจฝ่ายพันธมิตรในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองต่างแสดงความเห็นอกเห็นใจชาวยิว จนในที่สุดผู้ก่อการร้ายอย่างเบกินและชามิรก็กลายเป็นนักรบเพื่อเสรีภาพ

ทั้งนี้ ก็ไม่ควรลืมว่า ต้นกำเนิดของการใช้คำว่า 'การก่อการร้าย' นั้น เป็นการใช้เรียก 'นโยบายของรัฐ' (state policy) ที่เกิดขึ้นในช่วงการปฏิวัติฝรั่งเศส (French Revolution) ปัจจุบันสังคมโลกมักไม่ให้ความสนใจมากนักต่อประเด็นเรื่องการก่อการร้ายที่กระทำโดยรัฐ (state terrorism) เช่น การยิงหรือทิ้งระเบิดโดยไม่เลือกเป้า การเนรเทศ การระเบิดรถยนต์ ซึ่งกระทำโดยรัฐบาลต่าง ๆ เช่น อิสราเอล อิรัก (ในยุคของประธานาธิบดีซัดดัม) และซีเรีย เป็นต้น

แต่เดิมนั้น การก่อการร้ายมักจะถูกพิจารณาตามลักษณะวิธีการของมันในการก่อเหตุ และหนึ่งในวิธีการนั้นคือการจี้เครื่องบิน ซึ่งครั้งแรกเกิดขึ้นโดยรัฐบาลฝรั่งเศสภายใต้การนำของ Guy Mollet เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม ค.ศ. 1956 ซึ่งบังคับให้เครื่องบินที่บินจากเมืองราบาตไปยังเมืองตูนิส โดยมี Ben Bella และผู้นำกลุ่ม FLN คนอื่นๆ รวมอยู่ในกลุ่มผู้โดยสาร ลงจอดแบบฉุกเฉิน เหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันเกิดขึ้นอีกครั้งหลังสงครามอาหรับ-อิสราเอล ปี 1967 ในวันที่ 23 กรกฎาคม 1968 กลุ่ม PFLP (Popular Front for Liberation of Palestine) จี้เครื่องบินเที่ยวบิน El Al ที่มีเส้นทางการบินระหว่างกรุงโรม (Rome) ไป เทล อวีฟ (Tel Aviv) กลุ่มฟาตะห์ (Fatah) ใช้วิธีการนี้เช่นกันภายหลังเหตุการณ์ "กันยาฯ ทมิฬ" (Black September)

อย่างไรก็ตาม ในปี 1973 กลุ่ม PLO ได้ตัดสินใจยุติการปฏิบัติการดังกล่าว ซึ่งมีเพียงบางกลุ่มย่อยเท่านั้น (เช่นกลุ่มของอบู นิดาล: Abu Nidal) ที่ไม่เห็นด้วยและยังคงใช้วิธีการดังกล่าว ทั้งนี้ ด้วยมาตรการรักษาความปลอดภัยของสนามบินที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ประกอบกับการที่ กลุ่ม PLO ประณามการกระทำดังกล่าว จึงทำให้การปฏิบัติการจี้เครื่องบินลดน้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งปัจจุบันมันจึงกลายเป็นเพียงประเด็นปัญหาระดับท้องถิ่นเท่านั้น

การลักพาตัวก็เป็นวิธีการหนึ่งของการก่อการร้าย ซึ่งมักเกิดขึ้นในพื้นที่ที่เกิดความขัดแย้ง เช่น ในดินแดนเคิอร์ดิสถาน (Kurdistan) ในอิรัก โดยกลุ่ม *Peshmerga* ได้ทำการลักพาตัวเจ้าหน้าที่เทคนิคชาวต่างชาติหลายต่อหลายครั้งในช่วงทศวรรษที่ 1980 อีกกรณีหนึ่งคือ เลบานอน ประเทศที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและการแตกแยก มีการลักพาตัวบ่อยครั้งในช่วงทศวรรษที่ 1980 จนเป็นที่ขึ้นชื่อไปทั่วโลก โดยเฉพาะกลุ่มฮิซบุลลอฮ์ (Hezbollah) ที่มักลักพาตัวชาวต่างชาติ อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 1990 การลักพาตัวหรือการจับตัวประกันในตะวันออกกลางก็ลดลงเรื่อย ๆ จนแทบไม่ปรากฏ

เป็นที่น่าสังเกตว่า คลื่นของการก่อการร้ายใหญ่ ๆ ในตะวันออกกลาง 3 ช่วง (คือช่วงหลังปี 1970 ช่วงหลังปี 1982 และในปี 2000) ที่กระทำโดยตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ เกิดขึ้นหลังจากที่ประชาชนคนอาหรับตกอยู่ในภาวะท้อแท้สิ้นหวังอย่างถึงที่สุดและเป็นภาวะที่เป็นทางตันทางการเมือง สำหรับเยาวชนชาวปาเลสไตน์และเลบานอนบางกลุ่มบางพวกแล้ว การกระทำใด ๆ ก็

ตามเพื่อต่อต้านผู้ยึดครองถือว่ามีความชอบธรรม อันเป็นวิถีทางของการแสดงออกถึงความท้อแท้สิ้นหวัง การที่รัฐบาลอิสราเอลไม่ปฏิบัติตามสนธิสัญญาออสโล (Oslo Accord) อย่างจริงจัง อันเป็นการทำลายความหวังของสันติภาพที่ตั้งอยู่บนความยุติธรรมนั้น ถือเป็นต้นเหตุที่ก่อให้เกิดปฏิบัติการ “ระเบิดพลีชีพ” (Suicide Bombing)

Olivier Roy ยอมรับว่าการโจมตีแบบพลีชีพนั้นไม่มีในหลักการดั้งเดิมของอิสลาม มันเพิ่งจะปรากฏขึ้นมาในช่วงทศวรรษที่ 1980 โดยขบวนการมุสลิมสายชีอะห์ เช่น กลุ่มฮิซบุลลอฮ์ ต่อมาได้แผ่ขยายเข้าไปในหมู่ขบวนการมุสลิมสายซุนนีย์ ปรากฏการการโจมตีแบบพลีชีพเกิดขึ้นบ่อยครั้งในดินแดนภายใต้การยึดครองในดินแดนปาเลสไตน์ ซึ่งปรากฏการเช่นนี้ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงเป้าหมายหรืออุดมการณ์ทางศาสนาแต่อย่างใด แต่เป็นปรากฏการที่เกิดขึ้นมาจากความท้อแท้สิ้นหวัง และเกิดภาวะทางตันในการใช้วิถีทางทางการเมืองในการแก้ปัญหา

แม้การต่อสู้ในเวสแบงค์และฉนวนกาซ่าจะมีความชอบธรรมในตัวของมันเอง แต่ 2 ปีหลังจากการลุกฮือขึ้นต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์ครั้งที่ 2 (Second Intifadah) ความคิดเห็นของสาธารณชนชาวปาเลสไตน์ส่วนใหญ่ ก็ไม่เห็นด้วยกับการโจมตีชาวอิสราเอลแบบไร้เหตุผล ไม่ว่าจะเป็นการโจมตีโดยกลุ่มฮามาส กลุ่มอิสลามิกญิฮาด หรือกลุ่มอัล-อักศอ (ที่มีความใกล้ชิดกับกลุ่มฟาตะห์) ก็ตาม กระแสการคัดค้านของชาวปาเลสไตน์ต่อการต่อสู้ในลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ตามมาของผลลัพธ์ที่มีต่อชาวปาเลสไตน์เอง ทั้งนี้ เป็นเพราะการสังหารชาวอิสราเอลด้วยระเบิดพลีชีพยิ่งเป็นการสนับสนุนให้อิสราเอลใช้นโยบายที่แข็งกร้าวต่อชาวปาเลสไตน์มากขึ้น รวมทั้งการอ้างความชอบธรรมในการตอบโต้ด้วยความรุนแรงในระดับที่มากกว่า แกนนำของชาวปาเลสไตน์หลายคน รวมทั้งกลุ่มติดอาวุธบางกลุ่ม ได้เลือกที่จะประณามการก่อการร้าย เพราะการก่อการร้ายทำให้เหตุผลและเป้าหมาย รวมทั้งอุดมการณ์ของพวกเขานั้น ต้องเปรอะเปื้อนมัวหมองและเป็นบ่อนทำลายรูปแบบสังคมในอุดมคติที่พวกเขาพยายามที่จะสร้างขึ้น

องค์กรระหว่างประเทศหลายองค์กรมีความเห็นในทิศทางเดียวกันเกี่ยวกับการกระทำอันโหดร้ายของอิสราเอลและการระเบิดพลีชีพของชาวปาเลสไตน์ องค์กรเฝ้าติดตามด้านสิทธิมนุษยชน (Human Rights Watch) เป็นองค์กรหนึ่งที่มีการรายงานอย่างละเอียดเกี่ยวกับอาชญากรรมสงครามในแคมผู้ลี้ภัย Jenin ที่เกิดขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. 2002 จากฝีมือของกองทัพอิสราเอล และกรณีที่อิสราเอลโดนโจมตีด้วยระเบิดในวันที่ 1 พฤศจิกายน ค.ศ. 2002 Human Rights Watch รายงานว่าระดับและลักษณะของการปะทะกันระหว่างอิสราเอลและกลุ่มติดอาวุธชาวปาเลสไตน์ข้างต้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากกรณีการก่อการครั้งอื่นๆ โดยที่ทั้งสองได้ก่ออาชญากรรมอันละเมิดหลักมนุษยธรรมอย่างเปิดเผย ทำนองเดียวกัน ในรายงานขององค์กรนิรโทษกรรมสากล (Amnesty International) เมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม 2002 ได้ยืนยันอีกครั้งว่า องค์กรได้ประณามมาหลายปีต่อกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนและกฎหมายมนุษยธรรมที่อิสราเอลได้กระทำต่อชาวปาเลสไตน์ในดินแดนภายใต้การยึดครอง ซึ่งการปฏิบัติการเหล่านี้ของอิสราเอลโดยมากแล้วเป็นอาชญากรรมสงคราม ในอีกด้านหนึ่ง องค์กรนิรโทษกรรมสากล

อธิบายว่าการโจมตีแบบพลีชีพเป็นอาชญากรรมที่ขัดต่อหลักมนุษยธรรมในแง่มุมของกฎหมายระหว่างประเทศและเป็นอาชญากรรมสงครามด้วยลักษณะทางกฎหมายว่าด้วยความขัดแย้งและสถานะของกลุ่มติดอาวุธและพลเรือนปาเลสไตน์ องค์กรนิรโทษกรรมสากลสรุปรายงานโดยได้ย้ำว่า *"สมัชชาใหญ่องค์การสหประชาชาติให้การยอมรับในการต่อสู้ของมวลชนที่ต่อต้านการยึดครองของต่างชาติเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการกำหนดอนาคตและความเป็นอิสรภาพของตนเอง อย่างไรก็ตาม กฎหมายระหว่างประเทศเรียกร้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งจำแนกแยกแยะระหว่างพลเรือนและประชาชนที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความเป็นปรปักษ์ โดยต้องทำทุกวิถีทางเพื่อปกป้องพลเรือนจากภัยอันตรายต่าง ๆ"*

อย่างไรก็ตาม การใช้เพียงหลักจริยธรรมประณามอาชญากรรมที่ก่อขึ้นโดยทั้งสองฝ่ายนั้น ยังคงไม่เพียงพอ ทั้งนี้ เราคงไม่สามารถวางทั้งสองฝ่ายให้อยู่ในมาตรฐานเดียวกันเพียงเพราะตัวแสดงทั้งสองนั้นละเมิดหลักมนุษยธรรมเหมือนกัน เหตุผลเพราะ 1) การละเมิดที่กระทำโดยรัฐบาล (รัฐบาลที่อ้างว่าเป็นรัฐบาลที่ยึดมั่นในประชาธิปไตย) หรือการกระทำของฝ่ายรัฐ ถือได้ว่าร้ายแรงกว่าการกระทำของกลุ่มที่ไม่ใช่รัฐ และ 2) เป็นเหตุผลทางการเมือง เพราะการต่อสู้ของชาวปาเลสไตน์นั้น กระทำไปเพื่อต่อต้านการยึดครองที่ผิดกฎหมายของอิสราเอล ซึ่งเป็นการต่อต้านที่มีความชอบธรรม ในขณะที่รัฐบาลอิสราเอลก็มีการวางแผนและพัฒนาแผนการในการยึดครองและเป็นเจ้าอาณานิคมปาเลสไตน์ต่อไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

นิตยสาร Economist ได้เขียนเอาไว้อย่างน่าสนใจว่า รัฐบาลที่มีใจเป็นกลางต้องยอมรับว่า เหตุผลหรือความไม่พอใจของผู้ก่อการ ซึ่งเป็นข้ออ้างให้พวกเขาลุกขึ้นต่อสู้ด้วยอาวุธหรือใช้วิธีก่อการร้ายนั้น ส่วนใหญ่มักเป็นเหตุผลที่มีมูลแห่งความเป็นจริง

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Bailey, Sydney. Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process. London, Macmillan, 1990.
2. Barnaby, Frank. The Invisible Bomb: The Nuclear Arms Race in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1989.
3. Bregman, Ahron, and El-Tahri, Jihan. The Fifty Years War: Israel and the Arabs. London, Penguin and BBC Books, 1998.
4. Bulloch, John. The Making of a War: The Middle East from 1967-1973. London, Longman, 1974.
5. Cordesman, Anthony. Weapons of Mass Destruction in the Middle East. London, Brasseys, 1991.
6. Grossman, Mark. Encyclopedia of the Persian Gulf War. Santa Barbara, California, ABC-Clio, 1996.
7. Heikal, Mohammed. Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War. London, Harper Collins, 1992.
8. Hewedy, Amin. Militarisation and Security in the Middle East. London, Pinter, 1989.
9. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
10. Hurewitz, J.C. Middle East Politics: The Military Dimension. London, Pall Mall Press, 1969.
11. Koch, Christopher. Gulf Security in the Twenty-First Century. London, I.B. Tauris, 1997.
12. Mostyn, T. Major Political Events in Iran Iraq and the Arabian Peninsular 1945-1990. Oxford and New York, Fact on File, 1991.
13. ประทุมพร วัชรเสถียร และ ไชยวัฒน์ ค้ำชู. อิรักวิกฤตถาวร?. กรุงเทพฯ, อมรินทร์, 2546
14. จรัญ มะลูลีม. ภูมิภาคอ่าวเปอร์เซียหลังสงคราม. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536

8. เศรษฐกิจของตะวันออกกลาง

8.1. สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป ของภูมิภาคตะวันออกกลาง

ตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ ประกอบด้วยประเทศอย่างน้อย 15 ประเทศ สภาพเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้มีความแตกต่างกันอย่างมาก บางประเทศมีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดี ในขณะที่บางประเทศมีสภาพเศรษฐกิจที่ยากจน มีทั้งประเทศที่มีสภาพคล่องทางการเงินและประเทศที่เป็นหนี้สินเหลือล้นพ้นตัว มีทั้งประเทศที่มีแรงงานขาดแคลน และประเทศที่มีแรงงานเหลือเฟือ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เป็นการยากในการแบ่งประเภทและอธิบายสภาพเศรษฐกิจของภูมิภาคให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ นอกจากนั้น ตะวันออกกลางยังเป็นภูมิภาคที่มีความแตกต่างกันอย่างมากในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติที่แต่ละประเทศมีอยู่ ซึ่งส่งผลให้เกิดความหลากหลายทางด้านเศรษฐกิจ และเกิดความผันผวนต่อดัชนีทางเศรษฐกิจและสังคมที่ใช้วัดการพัฒนาเศรษฐกิจ ในเนื้อหาที่จะพูดถึงต่อไปนี้ จะเรียกประเทศในกลุ่มอาหรับทั้งหมดว่าเป็นภูมิภาคตะวันออกกลาง เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกันภายในกลุ่มประเทศเหล่านี้ในเรื่องวิถีการดำรงชีวิต มีวัฒนธรรมและค่านิยมทั่วไปที่เหมือนกัน ตลอดรวมถึงมีความร่วมมือกันภายในกลุ่มประเทศเหล่านี้ในหลายๆ ด้าน ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับที่ประเทศเหล่านี้กำลังพยายามประสานความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจให้มากยิ่งขึ้นและการรวมกลุ่มเพื่อเสริมสร้างและรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน

ย้อนกลับไปในอดีตเมื่อศตวรรษที่ 18 ตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคที่มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจน้อยมาก ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือ พื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ตามหุบเขาบริเวณแม่น้ำและที่ราบลุ่มที่อุดมสมบูรณ์ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่น้อย ส่งผลให้การทำอุตสาหกรรมจำกัดอยู่แค่สินค้าเกษตรกรรมภายในท้องถิ่นเช่น ฝ้าย ขนสัตว์ เป็นต้น แต่ก็อาจมีวัตถุดิบบางอย่างที่นำเข้าจากต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม การค้นพบน้ำมันในอ่าวเปอร์เซียในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวัตถุดิบภายในเวลาไม่นานนักและเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจขนานใหญ่ แม้กระนั้นก็ตาม ภูมิภาคนี้ก็ยังคงมีความแตกต่างอย่างมากระหว่างประเทศที่มีน้ำมันกับประเทศที่ไม่มีน้ำมัน ความแตกต่างในหมู่ประเทศที่เป็นอาหรับเป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนในหลาย ๆ เรื่องเช่น ประชากร ขนาด ทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศ โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การมุ่งมั่นพัฒนากำลังคน รูปแบบการซื้อขาย และมาตรฐานการดำเนินชีวิต

จอห์น วอเตอร์บูรี่ เสนอให้แบ่งกลุ่มประเทศที่เป็นอาหรับออกเป็น 5 กลุ่ม โดยอาศัยการพิจารณาทางด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ กลุ่มแรกประกอบด้วยประเทศแอลจีเรีย อิรัก (ก่อนสงครามอ่าวฯ ปี 1991) และโมร็อกโก กลุ่มประเทศเหล่านี้จะพึ่งพาการส่งออกวัตถุดิบเป็นหลัก ได้แก่ น้ำมัน ก๊าซ หรือฟอสเฟต มีประชากรมากถึง 14-22 ล้านคน และมีพื้นฐานด้านเกษตรกรรมที่ดี มีระบบการขนส่ง ระบบสาธารณูปโภค และระบบการสื่อสารที่ได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดี ตลอดจนมีกำลังคนที่มีทักษะฝีมือในจำนวนที่เหมาะสม และมีการควบคุมรัฐบาลและระบบสังคมโดยเหล่าปัญญาชนและชนชั้นนำที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ กลุ่มประเทศนี้ มีพื้นฐาน

ทางด้านอุตสาหกรรมที่กำลังได้รับการขยาย และมีความสามารถในการส่งออกผลผลิต ซึ่งด้วยปัจจัยเหล่านี้ในระยะยาว โอกาสในการพัฒนาถือได้ว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดี

กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วย ประเทศซาอุดีอาระเบีย สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ คูเวต ลิเบีย โอมานและกาตาร์ เศรษฐกิจของกลุ่มประเทศเหล่านี้มีน้ำมันเป็นทรัพยากรหลัก ซึ่งหากปราศจากน้ำมันแล้ว ประเทศกลุ่มนี้จะกลายเป็นประเทศที่ยากจนทันที โดยทั่วไป ประเทศเหล่านี้มีประชากรน้อย มีคนร่ำรวยจำนวนไม่มากนัก แต่เป็นกลุ่มคนที่ทำให้ตลาดในประเทศขยายตัว ประเทศเหล่านี้มีการทำเกษตรกรรมไม่มากนักหรือไม่มีเลย มีพื้นฐานทางอุตสาหกรรมที่กำลังเติบโตแต่ยังจำกัดอยู่ในวงแคบ มีสาธารณูปโภคที่ยังไม่โตเต็มที่ กำลังคนที่มีทักษะยังมีจำนวนน้อยและยังขาดแคลนผู้เชี่ยวชาญและชนชั้นนำที่มีความสามารถในการควบคุมรัฐบาลและระบบสังคม ประเทศเหล่านี้จะขึ้นอยู่กับแรงงานจากต่างประเทศเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม บางประเทศในกลุ่มนี้ได้พยายามที่จะสร้างตลาดภายในประเทศของตน

กลุ่มที่ 3 ประกอบด้วย ประเทศอียิปต์ ซีเรีย และตูนีเซีย ถึงแม้ว่าแต่ละประเทศของกลุ่มนี้จะมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน แต่ก็เป็นกลุ่มประเทศที่เริ่มต้นด้วยการทำอุตสาหกรรมและการมีพื้นฐานทางด้านเกษตรกรรมที่เข้มแข็ง มีความสะดวกทางด้านรถไฟและท่าเรือ มีกำลังคนทั้งที่เป็นแรงงานที่มีทักษะและไม่มีทักษะอย่างเหมาะสม และมีตลาดภายในประเทศที่มีขนาดใหญ่พอสมควร โดยทั่วไปความเป็นไปได้ในการที่จะเติบโตจัดอยู่ในเกณฑ์ที่ดี แต่ไม่เหมือนกับกลุ่มที่ 1 ประเทศในกลุ่มที่ 3 ไม่มีเครื่องมือที่จะสร้างรายได้ด้วยตัวเอง ซึ่งเป็นผลทำให้ประเทศในกลุ่มนี้มีปัญหาในเรื่องหนี้สินคาราคาซังกับภายนอก หรือต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากต่างประเทศอย่างมาก ประเทศเหล่านี้มีประชากรทั้งหมดมากกว่ากลุ่มที่แล้วประมาณ 5 เท่า ซึ่งทำให้รายได้ประชาชาติรวมกันอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำกว่าเป็นอย่างมาก

กลุ่มที่ 4 ประกอบด้วยประเทศเยเมน โซมาเลีย และเมาริตาเนีย (Mauritania: สาธารณรัฐอิสลามทางตะวันตกเฉียงเหนือของอัฟริกา) รายได้เฉลี่ยต่อคนในกลุ่มนี้ซึ่งเป็นประเทศที่ยังด้อยพัฒนาอย่างมากอยู่ที่ 300-400 เหรียญสหรัฐฯเท่านั้น ซึ่งหากมองในอีกแง่มุมหนึ่งซึ่งขัดกับความเป็นจริงในปัจจุบัน หากประเทศในกลุ่มที่ 2 ไม่มีน้ำมันอาจมีรายได้เฉลี่ยต่อคนเท่ากับคนในประเทศเหล่านี้

กลุ่มที่ 5 ประกอบด้วยจอร์แดนและเลบานอน ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่สภาพทางเศรษฐกิจต้องขึ้นอยู่กับสถานะทางการเมือง นับตั้งแต่อิสราเอลได้ยึดครองเวสต์แบงค์ในปี 1967 เศรษฐกิจของจอร์แดนก็อ่อนแอลง จนทำให้ท้ายที่สุดจอร์แดนต้องกลายเป็นประเทศที่ต้องพึ่งความช่วยเหลือจากต่างชาติ โดยเฉพาะประเทศในโลกอาหรับด้วยกัน อย่างไรก็ตาม จอร์แดนก็มีรายได้มากขึ้นจากการส่งออกแร่ฟอสเฟต เม็ดเงินลงทุนจากต่างประเทศจำนวนมาก และเงินที่ถูกส่งกลับเข้ามาจากแรงงานที่ไปทำงานในกลุ่มประเทศอ่าวเปอร์เซีย ส่วนเลบานอนก่อนที่จะมีสงครามกลางเมืองนั้น ถือเป็นหนึ่งในประเทศที่เจริญรุ่งเรืองมากที่สุด และเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในตะวันออกกลาง เพราะเป็นประเทศศูนย์กลางทางด้านการ

ธนาคารของภูมิภาค แต่นับจากสงครามกลางเมืองและความสับสนวุ่นวายทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศไม่มั่นคงตามไปด้วย

ลักษณะที่โดดเด่นประการหนึ่งของตะวันออกกลางคือระดับของการเป็นประเทศอุตสาหกรรม ในกลุ่มประเทศเหล่านี้ มีประเทศที่ก้าวสู่ประเทศที่มีพื้นฐานทางด้านอุตสาหกรรมเรียบร้อยแล้ว อย่างเช่นประเทศซีเรีย ในทางกลับกัน ภายในกลุ่มนี้ ยังมีประเทศที่ยังไม่ได้เริ่มกระบวนการของการเป็นประเทศอุตสาหกรรมเลย อย่างเช่นประเทศเยเมนและโอมาน เป็นต้น

ในแง่ของความหลากหลายทางเศรษฐกิจของภูมิภาค อาจจะแบ่งกลุ่มได้คร่าวๆ เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ กลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยน้ำมัน กับกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยน้ำมัน ในภาพรวม สถานการณ์ของกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยน้ำมันจะบ่งบอกโดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับน้ำมันเป็นหลัก มีการพึ่งพาประเทศภายนอกอย่างมาก มีส่วนแบ่งทางด้านเกษตรกรรมและการผลิตในผลผลิตทั้งหมดเพียงเล็กน้อย และมีการพัฒนาสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐานที่ยังไม่เพียงพอ สำหรับกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยน้ำมันนั้น เรื่องสำคัญที่ต้องพัฒนาไม่ใช่เรื่องการเงิน แต่ต้องพัฒนาเรื่องการขาดแคลนกำลังคนในหลายๆ ระดับของแรงงานที่มีทักษะ สภาพของกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยน้ำมันจะมีพื้นฐานทางด้านทรัพยากร มีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่หลากหลายมากกว่า และค่อนข้างมีการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม สำหรับกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยน้ำมันนี้ เรื่องสำคัญที่ต้องพัฒนาเป็นเรื่องการเงิน ยิ่งไปกว่านั้น กลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยน้ำมันต้องพึ่งพาโลกภายนอกอย่างมากเช่นเดียวกับกลุ่มประเทศเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยน้ำมัน

การแบ่งประเภทในเรื่องของแรงงานฝีมือเป็นการยากที่จะกำหนดขอบเขต ระดับของการฝึกฝนกำลังคนในบางประเทศมีความก้าวหน้ามากกว่าอีกบางประเทศ ลักษณะของภูมิภาคตะวันออกกลางที่โดดเด่นเหล่านี้ทำให้ประเทศในภูมิภาคนี้มีทั้งการแข่งขันในบางเรื่องและมีการเกื้อกูลกันในอีกหลายๆ เรื่อง ลักษณะที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งของกลุ่มประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางคือความแตกต่างในเรื่องนโยบายเศรษฐกิจ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ บางประเทศเลือกโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีความหลากหลายและมีการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ ในทางกลับกัน บางประเทศต้องพึ่งเงินที่แรงงานของประเทศตนทำงานในประเทศอื่นแล้วส่งกลับมาให้ครอบครัวในประเทศของตน (remittance) และต้องพึ่งพาเงินช่วยเหลือจากภายนอก นอกจากนั้น ประเทศในตะวันออกกลางยังมีความแตกต่างในเรื่องของนโยบายแลกเปลี่ยนเงินตรา นโยบายการคลัง และนโยบายการเงิน ระบบอัตราแลกเปลี่ยนและนโยบายมีตั้งแต่การมีอิสระในการดำเนินงานแลกเปลี่ยนเงินตรา ไปจนถึงการควบคุมในเรื่องของการย้ายโอนสกุลเงินและต้นทุนในการผลิต

ประเทศในตะวันออกกลางโดยทั่วไป ถือว่ายังคงอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการเข้าสู่ระบบการเป็นประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งมีเพียงน้อยนิดเท่านั้นที่มีความก้าวหน้าในการเข้าสู่ระบบการเป็นประเทศอุตสาหกรรมอย่างแท้จริง แต่ไม่ว่าระดับของการพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม

จะอยู่ในระดับใด เราสามารถพูดได้ว่าประเทศเหล่านี้ยังคงต้องตัดสินใจว่าอุตสาหกรรมประเภทใดที่แต่ละประเทศอยากที่จะส่งเสริม

ลักษณะอีกประการหนึ่งของภูมิภาคนี้คือความล้มเหลวในการที่จะสร้างความสามารถทางด้านเทคโนโลยีให้เพียงพอต่อความต้องการของประเทศได้ ซึ่งทำให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างไม่คุ้มค่า ประเทศอาหรับทั้งหมดยังคงขึ้นอยู่กับผลผลิตในวงแคบ ๆ แทนที่จะพยายามทำให้เกิดความหลากหลาย ประเทศในกลุ่มนี้ยังคงมีความไม่สมดุลอยู่ โดยมีสาเหตุมาจากความมีอำนาจของน้ำมันที่เพิ่มขึ้นตั้งแต่ปี 1973 ซึ่งนำไปสู่การทำให้เกษตรกรรมหยุดนิ่ง ประเทศที่มีน้ำมันยังไม่ได้รวมเข้ากับเศรษฐกิจของภูมิภาคอย่างจริงจัง

ในการมองความไม่สมดุลทางด้านสังคมและสภาพภูมิศาสตร์ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ ขอบเขตสำหรับการประสานและร่วมมือกันเป็นหนึ่งเดียวทางด้านการเงินยังถูกจำกัด และยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าของภูมิภาคแอบแผงอยู่ แม้แต่ภายในประเทศก็ยังคงมีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างประชาชนในเขตเมืองและประชาชนในเขตชนบทอยู่มาก ในด้านความไม่สมดุลทางด้านสังคม ยังคงมีช่องว่างในการเป็นเจ้าของสินทรัพย์ที่ผลิตได้และการกระจายรายได้อยู่อย่างมากเช่นกัน

ลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนของสังคมอาหรับอีกประการหนึ่งคือความอ่อนแอในการอุทิศตนเพื่อพัฒนา ซึ่งพวกเขาไม่ค่อยได้มีส่วนร่วม อันทำให้ความก้าวหน้าเป็นไปอย่างล่าช้า

ลักษณะที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งของภูมิภาคนี้คือ รูปแบบของรัฐบาลที่มีความแตกต่างหลากหลาย โดยแต่ละประเทศก็มีแนวทางการดำเนินการทางด้านเศรษฐกิจ และวิถีทางการสร้างความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจของตน รูปแบบของรัฐบาลที่แตกต่างถือเป็นลักษณะหนึ่งซึ่งเป็นอุปสรรคต่อความร่วมมือและรวมตัวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในภูมิภาค ถึงแม้ว่าบางประเทศจะริเริ่มให้มีนโยบายการปฏิรูปที่ดิน แต่ก็ยังมีอีกหลายประเทศที่ยังคงใช้ระบบที่เจ้าของที่ดินผู้ให้เช่าที่ในขณะที่ตนเองอาศัยอยู่ที่อื่น (absentee landlords) ยิ่งไปกว่านั้น การมีส่วนร่วมของภาคเอกชนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็มีความแตกต่างหลากหลายกันในแต่ละประเทศ

8.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการด้อยพัฒนาในภูมิภาคตะวันออกกลาง

ภูมิตะวันออกกลางที่กว้างใหญ่ทั้งหมดถือเป็นภูมิภาคที่ยังด้อยพัฒนา ถึงแม้ว่าจะมีประเทศที่มั่งคั่งร่ำรวยหลายประเทศ (ความมั่งคั่งที่วัดจากรายได้เฉลี่ยต่อคน อย่างเช่นรายได้เฉลี่ยต่อคนของประเทศสาธารณรัฐอาหรับเอมิเรตส์ คูเวต บาห์เรน เป็นต้น) แต่ความต้องการของผู้บริโภคที่ไปถึงจุดอิ่มตัวหรือมีสินค้าอย่างเพียงพอ (saturation level) ก็เนื่องมาจากการมีน้ำมันอย่างอุดมสมบูรณ์และการมีประชากรที่น้อย แต่ประเทศเหล่านี้ยังคงแสดงลักษณะของสังคมที่ด้อยพัฒนาออกมาอยู่มาก ภูมิภาคตะวันออกกลางทั้งหมด มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดในเรื่องของความมั่งคั่งและรายได้ และปัจจัยทรัพยากรธรรมชาติและมนุษย์ เหตุผลของการด้อยพัฒนาในภูมิภาคนี้มีหลากหลาย เช่น ที่ตั้งทางด้านภูมิศาสตร์ การพัฒนาทางประวัติศาสตร์ที่มีมาอย่างยาวนาน การไร้เสถียรภาพทางการเมืองและความไม่มั่งคงปลอดภัย ปัจจัยทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ ปัญหาอุปสรรคที่มีอยู่ในภูมิภาค การขาดการสะสมทุนโดยการเพิ่มปริมาณสต็อกของทุนในประเทศ (capital formation) และอื่น ๆ

ความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจในภูมิภาคจำเป็นที่จะต้องมีปัจจัยบางปัจจัย เช่น เสถียรภาพทางการเมือง ความสงบ และความมั่นคงปลอดภัย ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมานานในภูมิภาคตะวันออกกลาง ลำดับถัดมา คือประชาชนในภูมิภาคนี้ลังเลที่จะใช้เงินเก็บมาลงทุนให้เกิดความสามารถในการผลิตที่เพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากพวกเขายังไม่มีความเชื่อมั่นหรือหลักประกันที่ทำให้พวกเขาคิดว่าการนำเงินไปลงทุนจะทำให้พวกเขาได้ผลกำไรที่คุ้มค่า

สงครามการเมืองและศาสนาในภูมิภาคนี้มีประวัติอันยาวนาน ส่วนประเด็นเรื่องที่ตั้งทางภูมิศาสตร์นั้น เป็นที่เข้าใจดีว่าตะวันออกกลางเป็นเส้นทางในการต่อสู้ระหว่างทวีป ได้แก่ ชาวเปอร์เซีย กรีก โรมัน มงโกล เป็นต้น นอกจากนั้น การต่อสู้ดิ้นรนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนานระหว่างอาณาจักรต่างๆ และกลุ่มชนเผ่าใหญ่น้อยเพื่อให้ได้มาซึ่งเกียรติยศและอำนาจก็เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของภูมิภาค

ช่วงเวลาหลายศตวรรษในอดีต ในขณะที่อุปสรรคของความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในตะวันออกกลางจะมาจากปัจจัยเรื่องความขัดแย้งภายในและการเสื่อมลงของวัฒนธรรม แต่ในโลกตะวันตกระบบทุนนิยมก็กำลังเติบโตขึ้น ในเวลาเดียวกัน โลกตะวันตกก็เริ่มสนใจที่จะขยายอาณานิคมมายังตะวันออกกลาง เป้าหมายเบื้องต้นของการขยายอาณานิคมหลักๆ คือเพื่อรักษาความมั่นคงของการนำเข้าวัตถุดิบจากโลกตะวันออก และจากการที่โลกตะวันตกเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้น ความสนใจในการขยายอาณานิคมจึงขยับจากการรักษาความมั่นคงของตลาดเพื่อส่งออก เป็นการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรของประเทศที่อยู่ภายใต้อาณานิคม การสร้างอาณานิคมในตะวันออกกลางเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ขัดขวางการพัฒนาทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของภูมิภาค โลกตะวันตกได้เข้าแทรกแซงภูมิภาคทั้งทางตรงและทางอ้อมอันนำไปสู่การขาดเสถียรภาพทางการเมือง การต่อสู้ทางการเมืองระหว่างมหาอำนาจสองฝ่ายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้สถานการณ์เลวร้าย

ลงมากขึ้น การค้นพบน้ำมันในภูมิภาคนี้และความสำคัญของการเป็นสังคมอุตสาหกรรมของโลกตะวันตก ทำให้การแข่งขันของชาติตะวันตกเพื่อเข้ามาครอบครองทรัพยากรในตะวันออกกลางมีมากขึ้น

การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของพื้นที่ด้อยพัฒนาใด ๆ ก็ตาม ซึ่งรวมถึงภูมิภาคตะวันออกกลางด้วยนั้น จะขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ ตลาด เงินทุน ความร่วมมือกันทางด้านเทคโนโลยีของภูมิภาค เป็นต้น ทรัพยากรมนุษย์ประกอบไปด้วยแรงงานและความสามารถในการผลิต ตลอดรวมถึงปัจจัยทางสังคมอื่น ๆ เช่น โครงสร้างการศึกษา สุขภาวะ และทัศนคติ ปัจจัยทางด้านการตลาดประกอบไปด้วย ปัจจัยภายในและปัจจัยภาย ปัจจัยแหล่งทุนประกอบไปด้วยการสะสมทุน โดยการเพิ่มปริมาณสต็อกของทุนในประเทศ (capital formation) ทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยด้านเทคโนโลยีหมายถึงการสะสมในอดีตหรืออัตราการเติบโตในปัจจุบัน การขาดความสมดุลของปัจจัยเหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดความล้าหลังทางด้านเศรษฐกิจในพื้นที่นี้ นี่เป็นความจริงที่เกิดขึ้นของภูมิภาคตะวันออกกลาง นอกเหนือจากปัจจัยทางประวัติศาสตร์ โดยภาพรวมแล้ว ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ เกิดจากหลายปัจจัยคือ โครงสร้างทางสังคมที่ไม่ใช่ด้านเศรษฐกิจ การขาดแคลนทรัพยากรที่มีความสมดุลและเหมาะสม ขนาดของตลาดที่จำกัด แหล่งทรัพยากรของการรวมแหล่งทุนที่ยังขาดแคน เทคโนโลยีที่ล้าหลัง และการขาดการร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจของภูมิภาค

ในหลาย ๆ ประเทศของภูมิภาคตะวันออกกลาง เช่น ประเทศอิหร่าน คูเวต ซาอุดีอาระเบีย อิรัก สาธารณรัฐอาหรับเอมิเรตส์ และประเทศอื่น ๆ รวมถึงอิหร่านและอียิปต์ (เรื่องน้ำ) การจัดจ่ายทรัพยากรธรรมชาติ (ยกเว้นในกรณีของน้ำมัน) ในตะวันออกกลางส่วนใหญ่ค่อนข้างจำกัดและการแบ่งสรรก็ไม่ค่อยดีนัก ยิ่งไปกว่านั้น การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดให้มีประสิทธิผลมากที่สุดก็ทำได้อย่างยากลำบากอันเนื่องมาจากการการขาดแคลนแหล่งทุน ขาดเทคโนโลยีที่ได้มาตรฐาน และขนาดของตลาดที่จำกัด ภูมิภาคตะวันออกกลางขาดป่าไม้และเหมืองแร่ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้ประเทศที่มีความก้าวหน้าและสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทรัพยากรธรรมชาติและแร่ธาตุในภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่มีคุณภาพต่ำและไม่มีประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ ประมาณร้อยละ 3.6 ของป่าไม้โลกอยู่ในภูมิภาคตะวันออกกลาง ซึ่งครอบคลุมแค่ร้อยละ 10.9 ของพื้นที่ทั้งหมดในภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ตาม ป่าไม้ทั้งหมดตั้งอยู่รอบๆ แนวชายฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน แร่ธาตุที่มีอยู่นั้น (ยกเว้นน้ำมัน) ไม่เพียงพอต่อความต้องการโพแทสเซียมและฟอสเฟตผลิตในประเทศจอร์แดนเพื่อส่งออก ส่วนน้ำมันเป็นผลิตภัณฑ์ที่สำคัญที่สุดของภูมิภาค แต่ประเทศมีปริมาณน้ำมันจำนวนมากก็คือ อิหร่าน อิรัก คูเวต สาธารณรัฐอาหรับเอมิเรตส์ และซาอุดิอาระเบีย โดยทั่วไป ภูมิภาคตะวันออกกลางมีพื้นที่เกษตรกรรมที่เพียงพอ แต่ปัญหาก็คือ การแบ่งสรรที่ดินทำกันที่ไม่เท่ากัน ปริมาณของน้ำสะอาดในพื้นที่ส่วนใหญ่ของตะวันออกกลางนั้นมีอยู่อย่างจำกัดและไม่ได้ถูกใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดมากนัก (ยกเว้นกรณีอิรัก) สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเกษตรกรรมของพื้นที่ทั้งหมด

ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการด้อยพัฒนาในภูมิภาคโดยรวมคือ อัตราส่วนที่ไม่เหมาะสมระหว่างอุปทานของสินค้าอุปโภคบริโภคและการเติบโตของประชากร อัตราการเติบโตของประชากรในตะวันออกกลางถือเป็นอัตราการเติบโตที่สูงที่สุดในโลก หรือประมาณร้อยละ 2.5 ต่อปี การปรับปรุงด้านสาธารณสุขและรายได้ในระดับภูมิภาคที่ปรากฏขึ้นในยุคปัจจุบัน ทำให้อัตราการเติบโตของประชากรยิ่งเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่อัตราการเสียชีวิตเริ่มลดน้อยลง ประเทศส่วนใหญ่ได้รับความยากลำบากจากสภาวะการขาดแคลนประชากร ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่ไปจำกัดความสำเร็จของกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจเพราะขนาดของตลาดภายในที่ถูกจำกัด อย่างไรก็ตาม แม้ว่าระดับจำนวนของประชากรของประเทศส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับต่ำ แต่หลายประเทศก็เผชิญกับแรงกดดันจากการมีประชากรที่มากเกินไป เช่น เลบานอน อิสราเอล คูเวต บาห์เรน ตุรกี อิหร่าน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การพยายามที่จะควบคุมจำนวนประชากรมักถูกคัดค้านต่อต้านอย่างรุนแรง ดังนั้น สิ่งสำคัญคือต้องมีการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันและวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ ในระยะสั้น ระดับการผลิตของภูมิภาคจะต้องเพิ่มขึ้นเร็วกว่าการขยายตัวของประชากร อย่างไรก็ตาม อุปสรรคที่สำคัญก็คือการขาดแคลนทรัพยากร ความสามารถในการผลิตที่ต่ำ และความขัดแย้งของภูมิภาค

ประวัติศาสตร์ทิ้งร่องรอยความบิดเบี้ยวให้แก่โครงสร้างทางสังคมของตะวันออกกลางในบรรดาปัญหาที่ยังคงมีอยู่ในพื้นที่ทุกวันนี้ โครงสร้างทางสังคมถือเป็นปัญหาที่ท้าทายการพัฒนาทางเศรษฐกิจของภูมิภาคมากที่สุด และสร้างบรรยากาศที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อความก้าวหน้า โดยทั่วไป โครงสร้างสังคมในตะวันออกกลางนั้นไม่มีความสมดุลอย่างยิ่ง ประชากรส่วนใหญ่ถูกควบคุมโดยคนกลุ่มน้อยที่ครองอำนาจทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ประชากรส่วนใหญ่ไม่ได้มีความมั่งคั่ง ไม่มีอำนาจทางการเมือง และมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง พวกเขาอยู่ในภาวะยากจนและมีสุขภาพที่ไม่ดีนัก ปัญหาของความไม่สมดุลทางสังคมถูกทำให้เลวร้ายลงโดยการคมนาคมขนส่งและการสื่อสารที่ดีขึ้นในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา คนกลุ่มน้อยแต่มีอิทธิพลปรากฏขึ้นในโครงสร้างทางสังคมของภูมิภาค ซึ่งหมายถึงชนชั้นกลาง ที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีการศึกษาดีได้แก่ อาจารย์ นักเรียน และผู้เชี่ยวชาญสายอาชีพ ชนชั้นดังกล่าวนี้มีอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของภูมิภาค โครงสร้างทางสังคมที่ไม่สมดุลของภูมิภาคไม่เอื้อต่อบรรยากาศการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ในขณะที่การดิ้นรนต่อสู้กันเชิงสถาบันและการเมืองอย่างต่อเนื่องก็ก่อให้เกิดบรรยากาศของความไม่ไว้วางใจและไม่ก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ปัจจัยเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจของภูมิภาค

การพัฒนาการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจที่ประสบความสำเร็จจำเป็นต้องปรับปรุงด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติผ่านการใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด หรือพูดอีกแง่หนึ่ง การวางแผนเศรษฐกิจถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในตะวันออกกลาง แม้ว่าจะมีความจำเป็นที่จะต้องการลงทุนทางสังคม อาทิเช่น การลงทุนด้านสุขภาวะ การลงทุนด้านการศึกษา ฯลฯ แต่การจะนำโครงการดังกล่าวมาปฏิบัติใช้ก็ถูกจำกัดจาก

การขาดการวางแผนทางเศรษฐกิจระยะยาว การบริหารจัดการที่ไม่มีประสิทธิภาพ และการขาดแหล่งทุน โดยเฉพาะความไร้เสถียรภาพทางการเมืองของภูมิภาค ทำให้โอกาสในการการปฏิรูปทางสังคมและการพัฒนาทรัพยากรเป็นไปได้ยาก

โครงสร้างทางการเมืองของรัฐบาลและการบริหารจัดการรัฐกิจของประเทศส่วนใหญ่ในภูมิภาคมักก่อให้เกิดความเสียหายต่อกระบวนการการพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐบาลของประเทศในตะวันออกกลางส่วนใหญ่ใช้การปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งเป็นปัจจัยที่อันตรายต่อความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของภูมิภาค นอกจากนั้น การพัฒนาทางเศรษฐกิจยังถูกขัดขวางโดยการบริหารของรัฐบาลที่ไม่มีประสิทธิภาพ โครงสร้างทางการเมืองของรัฐบาลในตะวันออกกลางนั้นมีความแตกต่างหลากหลายในความสามารถที่จะนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาวไปปฏิบัติใช้ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

ความสามารถในการผลิตทั้งในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมของตะวันออกกลางจัดอยู่ในระดับที่ต่ำสุดของโลก (ยกเว้นบางกรณี) สาเหตุของปัญหาอยู่ที่โครงสร้างทางสังคม แรงจูงใจที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงความสามารถในการผลิตของประชาการในตะวันออกกลางยังไม่ค่อยมีมากนัก ประชาชนส่วนใหญ่ไม่สนใจที่จะปรับปรุงกระบวนการผลิตและสภาพการดำเนินชีวิต ความไม่เท่าเทียมกันในการแบ่งสรรที่ดินทำกินเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การผลิตทางการเกษตรอยู่ในระดับต่ำ ยังผลให้อำนาจการซื้อของประชากรในชนบทลดลง ขนาดของตลาดลดลง และทำให้แรงจูงใจในการลงทุนลดลง ความสามารถในการผลิตในภาคเกษตรกรรมยิ่งเป็นปัญหามากขึ้นเมื่อชาวไร่ชาวนาและเจ้าของที่ดินไม่มีแรงจูงใจในการเพิ่มผลผลิตของตนเอง

ในช่วงสองหรือสามทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศในตะวันออกกลางต่างให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม โรงงานส่วนใหญ่ในภูมิภาคมีวิธีการผลิตที่ยังคงเป็นเหมือนยุคแรกๆ มีเครื่องไม้เครื่องมือที่จำกัด ความรู้ทางเทคนิคในด้านโรงงานยังไม่เพียงพอ และยังขาดแรงงานที่มีทักษะและได้รับการฝึกฝนมาแล้วอย่างดี นอกจากนั้น ยังขาดกฎหมายแรงงานที่ครอบคลุมและนำมาใช้ได้จริง ขาดสหภาพแรงงานทางการเมือง อีกทั้งอัตราค่าจ่างที่ต่ำยังส่งผลต่อแรงจูงใจของแรงงานอีกด้วย ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ ประกอบกับการไม่รู้หนังสือและการขาดการฝึกอบรม ทำให้ความสามารถในการผลิตของแรงงานในโรงงานลดลง

การสะสมทุนโดยการเพิ่มปริมาณสต็อกของทุนในประเทศ (capital formation) เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ การปรับปรุงในการลงทุนทางด้านสังคมและการสร้างอุตสาหกรรมใหม่ ๆ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน ทั้งหมดเหล่านี้จำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายเงินทุนที่ค่อนข้างสูง การสะสมทุนในตะวันออกกลางเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากสำหรับการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นด้านเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรม มีความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างการลงทุนต้นทุนโดยเฉลี่ยต่อแรงงานหนึ่งคน และระดับความสามารถในการผลิตของแรงงานและการคาดหวังรายได้ การปฏิรูปองค์กรในตะวันออกกลางเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้า อัตราของการสะสมทุนในภูมิภาค

ตะวันออกกลางจัดอยู่ในระดับที่ต่ำมาก ระดับของรายได้ที่ต่ำโดยส่วนใหญ่และการแบ่งสรรที่ไม่เท่าเทียมกันทำให้เกิดความไม่สมดุลกันระหว่างการออมเพื่อการลงทุนกับความต้องการทุน ระดับของการออมในปัจจุบันยังไม่เพียงพอต่อการลงทุนที่มีความจำเป็นต่อการสร้างงานเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น

ปัญหาที่ยังคงมีอยู่มากมายในตะวันออกกลางสามารถแก้ไขได้ด้วยวิธีการสร้างความร่วมมือกันระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน ในภูมิภาคที่แหล่งทรัพยากรถูกแบ่งสรรกันอย่างไม่สมดุล และขนาดของตลาดของประเทศส่วนใหญ่ก็ถูกจำกัดจากสภาวะการขาดแคลนประชากร ฉะนั้น การสร้างความร่วมมือระหว่างกันเพื่อเผชิญกับปัญหาร่วมกันจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำ เมื่อมีความร่วมมือระหว่างกันก็จะทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่สามารถที่จะถูกแบ่งสรรกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีตลาดที่กว้างขึ้น และโครงการการพัฒนาก็จะถูกนำไปใช้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นจากการประสานงานที่ดีระหว่างกัน อย่างไรก็ตาม มีอุปสรรคมากมายที่สกัดกั้นความสำเร็จของการสร้างความร่วมมือระหว่างกัน อันทำให้ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจต้องหยุดชะงักตามไปด้วย ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคือความขัดแย้งระหว่างอาหรับและอิสราเอล ที่ส่งผลให้ทรัพยากรที่มีค่าหมดไปกับการสร้างกองทัพและการใช้จ่ายด้านความมั่นคงปลอดภัย นอกจากนั้น การแข่งขันของชาติอาหรับภายในเองและความหวาดระแวงระหว่างกันที่มีมาตั้งแต่อดีตก็เป็นสาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ประเด็นความขัดแย้งเรื่องน้ำและการกำหนดเขตพรมแดนเป็นปัจจัยที่สำคัญเช่นกัน ปัญหาเหล่านี้ต้องร่วมมือกันแก้ไขไปพร้อม ๆ กัน การแก้ไขปัญหาทั้งหมดดังกล่าวต้องอาศัยบรรยากาศที่เหมาะสม ทุนที่เพียงพอ การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และความรู้ในวิธีการทางด้านเทคนิค

8.3 นโยบายทางด้านเศรษฐกิจและงบประมาณของรัฐบาล

กระบวนการการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของพื้นที่ส่วนใหญ่ในตะวันออกกลาง ยังอยู่ในระหว่างดำเนินการ ความสามารถในการผลิตทางด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมและรายได้ของประเทศเฉลี่ยต่อคนในภูมิภาคนี้แสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงที่ชัดเจนเหนืออัตราการเติบโตของประชากร ความล้าหลังทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของประเทศในตะวันออกกลางเกี่ยวโยงกับการคงอยู่ของกระบวนการสะสมทุนที่ไม่เหมาะสม กระบวนการสะสมทุน ซึ่งเริ่มมาจากสภาพการณ์ที่ไม่เอื้ออำนวย ได้จำกัดความสามารถที่จะก้าวหน้าของประเทศและอาจจะเป็นอุปสรรคต่อเศรษฐกิจต่อไปข้างหน้า ซึ่งกระบวนการนี้ถือเป็น “วัฏจักรที่บกพร่อง” (vicious cycle) ดังนั้น บทบาทของรัฐบาลในการแก้ไขวัฏจักรนี้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมที่กำลังพัฒนา เช่น ประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลาง บทบาทของรัฐบาลในเรื่องนี้แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม ในหลายประเทศของภูมิภาคตะวันออกกลาง โครงการการพัฒนาถูกออกแบบและตีความโดยรัฐบาล และบ่อยครั้งที่ได้รับความช่วยเหลือทางด้านการเงินและเทคนิคจากต่างประเทศ

การแทรกแซงของรัฐบาลและการขยายขอบเขตเข้ามาพัฒนาด้านเศรษฐกิจถือเป็นนโยบายของชาติ ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ โครงสร้างทางสังคม และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจต้องผ่านขั้นตอนการเตรียมตัวทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การบูรณาการทางเศรษฐกิจ (economic integration) สามารถช่วยกระบวนการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจโดยนำหน่วยเศรษฐกิจ (economic units) ซึ่งหมายถึงกลุ่มผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งเป็นกลุ่มผู้ผลิต ผู้บริโภค เจ้าของปัจจัยการผลิตหรืออาจแบ่งเป็นกลุ่มครัวเรือน หน่วยธุรกิจ และรัฐบาล และกลุ่มคนที่อยู่ในสังคมเข้าไว้ด้วยกัน อย่างไรก็ตาม แผนการพัฒนาต้องได้รับการออกแบบ ทรัพยากรต้องถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ทุนต้องถูกระดมและนำมาใช้ เหนือสิ่งอื่นใด โครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคมทั้งหมดและความไม่บกพร่องในอดีตต้องได้รับการปฏิรูป องค์กรเอกชนในพื้นที่ด้อยพัฒนาส่วนใหญ่และโดยเฉพาะในภูมิภาคตะวันออกกลางไม่ได้ก้าวหน้าเพียงพอที่จะดำเนินการรับผิดชอบความพยายามในการพัฒนา ด้วยเหตุนี้ ในช่วงแรก ๆ ของการพัฒนา รัฐบาลต้องเป็นตัวหลักในการเตรียมและดำเนินการให้เป็นไปตามโครงการการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

งานที่สำคัญอย่างแรกของรัฐบาลในประเทศที่กำลังพัฒนาคือการแก้ไขและปฏิรูปองค์กรการบริหารของตนให้ถูกต้อง การปรับปรุงการบริหารของรัฐบาลกลายเป็นส่วนที่มีความสำคัญของความพยายามในการพัฒนาในภูมิภาคตะวันออกกลาง หลายประเทศของภูมิภาคมีความต้องการระบบการศึกษาสำหรับการทำงานภาคสาธารณเพิ่มขึ้น มีการตั้งโรงเรียนที่สอนด้านการบริหารรัฐกิจหรือในสาขาที่ใกล้เคียงกันเพื่อฝึกสอนข้าราชการ ในเกือบทุกประเทศของภูมิภาคตะวันออกกลาง จะมีกระทรวงใหม่ ๆ ก่อตั้งขึ้น ซึ่งภาระหน้าที่ของแต่กระทรวง ทบวง กรม ก็จะถูกทำให้เป็นระบบโดยกฎหมายและข้อบังคับใหม่ๆ การปฏิรูปการบริหารรัฐกิจอย่างเดียวคงจะ

ช่วยอะไรไม่ได้มากนัก แต่ต้องดำเนินการควบคู่กับการออกแบบและนำเอาโครงการการพัฒนาอื่น ๆ มาปฏิบัติใช้

เพื่อที่จะเพิ่มความสามารถในการผลิตด้านอุตสาหกรรม การผสมผสานปัจจัยการผลิตและนโยบายการจัดการเข้าด้วยกันจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ ดังนั้น ในระดับเศรษฐกิจมหัพภาคจึงจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยและการวางแผน ด้วยเหตุนี้ บทบาทของรัฐบาลในเรื่องดังกล่าวจึงมีเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม เป็นสิ่งสำคัญที่ควรรู้ว่า รัฐบาลในตะวันออกกลางส่วนใหญ่มีการจ้างองค์กรต่างประเทศที่มีคุณภาพสูงเพื่อมาจัดการเรื่องนี้ หรือไม่ก็มีการขอความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคจากองค์กรระหว่างประเทศหรือจากประเทศที่เป็นพันธมิตร

เมื่อสามารถหยั่งรู้ถึงสาเหตุของการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ล้าหลังแล้ว ก้าวต่อไปคือโครงการการพัฒนาต้องได้รับการออกแบบและนำมาปฏิบัติใช้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งมันเป็นเรื่องที่ละเอียดที่จำเป็นต้องมีการวิเคราะห์รายละเอียดด้านทรัพยากร ข้อจำกัดและความสามารถในการดำเนินการโดยรัฐบาล นอกจากนั้น เป้าหมายทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในระยะสั้น-ระยะยาวก็ถือเป็นเรื่องที่จำเป็นเช่นกัน ดังนั้น รัฐบาลกลางจึงมีความจำเป็นที่จะต้องวางแบบแผนสิ่งเหล่านี้

กระบวนการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเป็นกระบวนการที่อาศัยระยะเวลานาน การขาดเสถียรภาพทางการเมืองของภูมิภาคตะวันออกกลางสร้างอุปสรรคสำคัญต่อการนำแผนเศรษฐกิจในระยะยาวมาใช้ ความพยายามร่วมกันในรูปของการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาชาติและกลไกที่ใช้ในการวางแผนเริ่มมีขึ้น ซึ่งครอบคลุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจเกือบทั้งหมด ในปี 1950 รัฐบาลอิรักพยายามที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและได้รับการกระตุ้นจากการเพิ่มขึ้นของส่วนแบ่งในรายได้น้ำมัน มีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาอิรัก และออกแบบแผนการสำหรับการพัฒนาที่ครอบคลุม ในประเทศอื่น ๆ เช่นประเทศคูเวต IBRD ดำเนินการศึกษาเศรษฐกิจและเสนอแนะนโยบายที่เฉพาะเจาะจงสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของประเทศ ประเทศจอร์แดนดำเนินการในแผนการพัฒนาในปี 1953-54 เหมือนกับประเทศซาอุดีอาระเบียที่เริ่มต้นการพัฒนาด้วยแผน 5 ปี ตั้งแต่ปี 1970

ในช่วงระยะต้นของการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในภูมิภาคตะวันออกกลาง รัฐบาลได้ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงด้านเกษตรกรรม แม้ว่าการทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมจะสามารถช่วยยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิตของประเทศให้สูงขึ้น แต่สำหรับภูมิภาคตะวันออกกลางแล้ว การทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมถือเป็นเรื่องรอง การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมในช่วงแรกของประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางจำเป็นต้องมีพื้นฐานมาจากการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรม การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมในตะวันออกกลางสามารถทำได้อย่างรวดเร็วและง่ายดายขึ้นถ้าหากมีการปรับปรุงทางด้านเกษตรกรรมเสียก่อน การวางแผนการพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมในภูมิภาคนี้จำเป็นที่จะต้องมีโครงการที่ใช้ระยะเวลาดำเนินการนาน ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากและต้องมีการปฏิรูปสถาบัน ประเทศส่วนใหญ่ในตะวันออกกลางมีเกษตรกรรมที่อยู่ในสถานการณ์ที่ย่ำแย่ เกษตรกรรมของประเทศเหล่านี้ถูกครอบครอง จัดการ

และเพาะปลูกอย่างทิ้งๆ ขว้างๆ การเติบโตของประชากรอย่างรวดเร็ว ผลิตผลทางการเกษตรเฉลี่ยต่อคนที่อยู่ในเกณฑ์ต่ำ และการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองในตะวันออกกลาง ทำให้การพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องเร่งดำเนินการ

แผนเพื่อการพัฒนาของรัฐบาลในภูมิภาคตะวันออกกลางแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทกว้าง ๆ ประเภทแรกคือประเภทที่มุ่งปฏิรูปทางกายภาพ ซึ่งประกอบไปด้วยโครงการต่าง ๆ เช่น การชลประทานและการปลูกป่า เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรผ่านการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น แผนเหล่านี้ต้องใช้งบลงทุนสูง ประเภทที่สองคือ แผนที่มุ่งปฏิรูปทางด้านโครงสร้างที่จำเป็น แผนนี้มีขึ้นเพื่อปรับปรุงสิ่งที่ส่งเสริมเกษตรกรและความสามารถในการผลิตผ่านมาตรการที่เป็นการปฏิรูปโครงการพัฒนาชุมชนหรือการปฏิรูปที่ดิน

เนื่องจากการจัดหาน้ำไม่เพียงพอ โครงการชลประทานขนาดใหญ่ จึงเป็นสิ่งจำเป็นในภูมิภาคตะวันออกกลาง โครงการทางเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการที่เกี่ยวข้องกับการชลประทาน ได้รับความสนใจจากหลายประเทศในตะวันออกกลาง ซึ่งมีผลต่อการเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกได้อย่างน่ามหัศจรรย์ ในประเทศอิรักโครงการชลประทานได้รับความสนใจมากกว่าในประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาค โครงการชลประทานพิเศษได้รับการวางแผนและดำเนินการเพื่อจุดประสงค์นี้ ในประเทศจอร์แดน ภาวะการขาดแคลนน้ำเกิดขึ้นร้ายแรงกว่าประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคตะวันออกกลาง มีเพียงไม่กี่ประเทศที่ประสบความสำเร็จในการปรับปรุงการขาดแคลนน้ำของประเทศขั้นพื้นฐาน

ขั้นตอนการปฏิรูปขั้นพื้นฐานในด้านเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดคือโครงการการปฏิรูปที่ดิน ซึ่งเป็นโครงการระยะยาว ประเทศอิหร่านเป็นผู้นำของทุกประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางที่พยายามนำเอาโครงการปฏิรูปที่ดินขั้นพื้นฐานมาใช้ โครงการปฏิรูปที่ดินขั้นพื้นฐานเริ่มต้นในปี 1960 เมื่อมีกฎหมายปฏิรูปที่ดินเกิดขึ้น นอกจากนั้น การปฏิรูปยังเริ่มต้นในประเทศอิรักด้วย ในปี 1951 นโยบายที่มีพื้นฐานการปฏิรูปเริ่มต้นประกาศกฎหมายการพัฒนาที่ดินของรัฐบาลหมายเลข 23 อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปในประเทศอิรักเป็นไปอย่างช้าๆ และได้รับการรบกวนจากการปฏิวัติทางการเมืองบ่อยครั้ง นอกจากนั้น มาตรการการปฏิรูปที่ดินยังเกิดขึ้นในประเทศจอร์แดนอีกด้วย

นอกจากการปฏิรูปที่ดินและโครงการที่เกี่ยวกับโครงสร้างอื่น ๆ ประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางส่วนใหญ่ได้ดำเนินการปรับปรุงความสามารถ เพิ่มศักยภาพการผลิตและผลตอบแทนของชาวนา เกษตรกรในตะวันออกกลางส่วนใหญ่ได้รับการช่วยเหลือทางด้านเทคนิคและการเงินในหลาย ๆ รูปแบบ โครงการการพัฒนาชุมชนได้รับความสนใจเป็นพิเศษในประเทศอิรัก ความรับผิดชอบต่อการพัฒนาชนบทเป็นหน้าที่ของกระทรวงที่ถูกตั้งขึ้นมาโดยเฉพาะ ระดับของผลิตผลทางการเกษตรบ่งบอกถึงการปรับปรุงในภูมิภาคตะวันออกกลางในช่วงหลายศตวรรษที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเติบโตของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การเพิ่มขึ้นของผลิตผลทางการเกษตรต่อคนจึงเป็นไปอย่างเชื่องช้า

การพัฒนาทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในประเทศที่ด้อยพัฒนาเป็นการเสริมความก้าวหน้าระหว่างกัน เนื่องจากปัจจัยหลายปัจจัย รัฐบาลของประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางพบว่า มันมีความจำเป็นที่พวกเขาจะต้องรับผิดชอบในการให้ได้มาซึ่งการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม รัฐบาลเหล่านี้พยายามส่งเสริมการทำให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมโดยการให้การสนับสนุนอุตสาหกรรมผ่านการช่วยเหลือทางด้านกฎหมาย การเมือง เทคโนโลยี และเทคนิคเฉพาะสาขา ในประเทศอิหร่าน ประมาณ 14.3% ของงบแผนพัฒนาเศรษฐกิจ 7 ปีฉบับแรก 16.1% ของฉบับที่ 2 และ 3% ของฉบับที่ 3 ถูกใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรม ในประเทศอิรักนโยบายการทำประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมได้รับความสนใจอย่างมากหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ขั้นตอนที่เฉพาะเจาะจงซึ่งส่งผลในการปรับปรุงการผลิตทางด้านเกษตรกรรมได้ถูกเริ่มขึ้น ในการพัฒนาอุตสาหกรรมของประเทศจอร์แดนถูกจำกัดด้วยทรัพยากรภายในประเทศและแหล่งทุนที่เหมาะสม

มาตรการบางอย่างในรูปของนโยบายทางการเงิน นโยบายทางการคลัง และนโยบายพาณิชย์ถูกนำมาใช้ในหลาย ๆ ประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลาง ซึ่งส่งผลให้เกิดการยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนและประเทศ

ภูมิภาคตะวันออกกลางถูกแบ่งด้วยความแตกต่างของทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่มีอยู่ในประเทศ ซึ่งสะท้อนความหลากหลายทางด้านเศรษฐกิจและเป็นตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจและสังคม ศักยภาพทางด้านเศรษฐกิจของแต่ละประเทศมีความแตกต่างกันอย่างมาก ประเทศส่วนใหญ่ในตะวันออกกลางต่างเคยเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจหยุดนิ่ง หรือเศรษฐกิจภาวะที่เลวร้ายกว่านั้นมาแล้วในช่วงทศวรรษที่ผ่าน ๆ มา ประเด็นด้านเศรษฐกิจ และปัญหาการพัฒนาจำเป็นต้องมีการศึกษา เพื่อปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินชีวิตและฟื้นฟูการเจริญเติบโต

ก่อนทศวรรษ 1980 ประเทศในภูมิภาคนี้สามารถประสบความสำเร็จในระดับการเติบโตทางเศรษฐกิจ การเติบโตของผลิตภัณฑ์ภายในประเทศเบื้องต้น (GDP) ในหลายๆ ประเทศอยู่ระหว่างการเติบโตที่สูงที่สุดคือ 10% ของประเทศซาอุดิอาระเบีย และการเติบโตที่ต่ำที่สุดคือ 1.3% ของสาธารณรัฐอิสลามทางตะวันตกเฉียงเหนือของแอฟริกา (Mauritania) ในช่วงปี 1970-80 ประเทศส่วนใหญ่ในตะวันออกกลางประสบความสำเร็จในอัตราการเติบโตที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยของกลุ่มประเทศอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การเติบโตที่น่าประทับใจนี้ไม่สามารถถูกนำมาตีความเป็นสัดส่วนของมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่สูงขึ้นได้ ประชากรและเงินเฟ้อส่งผลต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจ อัตราการเติบโตของประชากรในช่วงนี้อยู่ที่ 2.1% ในประเทศอียิปต์ และ 5% ในประเทศซาอุดีอาระเบีย อัตราเงินเฟ้ออยู่ที่ 8.3% ในประเทศโมร็อกโก และ 28% ในประเทศโอมาน ส่งผลให้อัตราการเติบโตของ GDP ลดลงเป็นอย่างมาก ระหว่างช่วงดังกล่าวนี้ การเติบโตของ GDP ในตะวันออกกลางเพิ่มขึ้นจากการใช้จ่ายของรัฐบาลและการลงทุน ซึ่งเกิดจากรายได้จากน้ำมันที่เพิ่มสูงขึ้นในประเทศที่อยู่ในอ่าวเปอร์เซียและหนี้การให้กู้ยืมเงินแก่ประเทศที่ยากจนในภูมิภาคนี้ ในช่วงต้นศตวรรษ 1980 งบประมาณและบัญชีเดินสะพัดขาดดุล อัตราเงินเฟ้อ และการว่างงานสูง เกิดขึ้นในหลายประเทศ ความตกต่ำของราคาน้ำมันในช่วงทศวรรษที่

1980 ส่งผลโดยตรงกับเศรษฐกิจของประเทศผู้ผลิตน้ำมัน โดยภาพรวม ผลตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นสิ่งที่น่าผิดหวัง ประเทศเหล่านี้ต้องดำเนินการปฏิรูปทางเศรษฐกิจและการปรับโครงสร้างและการดำเนินนโยบายทางการเงินและเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดการพัฒนาและการเติบโตที่ยั่งยืน ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 หลายประเทศมุ่งที่จะเพิ่มโครงการการปรับโครงสร้าง

8.4 การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ และการเติบโตของตะวันออกกลาง

ภูมิภาคตะวันออกกลาง อันประกอบไปด้วยประเทศที่มั่งคั่งทางด้านน้ำมัน อย่างเช่น ซาอุดีอาระเบีย คูเวต สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ สาธารณรัฐอิหร่าน กาตาร์ โอมาน และประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาที่ไม่สามารถผลิตน้ำมันเองได้ เช่น สาธารณรัฐเยเมน สาธารณรัฐอาหรับซีเรีย จอร์แดน เลบานอน บาห์เรน และ อียิปต์ แม้ว่ามองในภาพรวม ภูมิภาคนี้เป็นอีกภูมิภาคหนึ่งที่มีศักยภาพในการพัฒนา แต่ประเทศที่อยู่ในภูมิภาคนี้ก็ยังเผชิญกับการด้อยพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ปัญหาของการไม่ได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ และแรงงานที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด และปัญหาความอดอยากและล้าหลัง ยังคงเป็นปัญหาที่ดำรงอยู่ ถึงแม้ว่าจะมีทรัพยากรอุดสมสมบูรณ์ แต่ประเทศเหล่านี้ก็ยังคงยากจน และประชาชนในประเทศเหล่านี้ยังคงมีมาตรฐานการดำรงชีวิตอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ และแม้ว่าประเทศบางประเทศในภูมิภาคนี้จะประสบความสำเร็จในการทำให้อัตราการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจสูงขึ้น แต่นั่นก็ไม่ได้แสดงถึงการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจอย่างแท้จริง ยิ่งไปกว่านั้น กลับยังมีการทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจผิดไปอย่างชัดเจน

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ตะวันออกกลางประสบกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรอย่างมหาศาล สำหรับประเทศที่สามารถผลิตน้ำมันเองได้จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำมันและอุตสาหกรรมกลั่นน้ำมันที่เกี่ยวข้อง เพื่อที่จะเพิ่มการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว และผ่านช่วงของการเติบโตได้ด้วยตนเองก่อนที่น้ำมันจะหมดไป

ทิศทางการพัฒนานี้อยู่บนพื้นฐานของการสร้างเศรษฐกิจที่เป็นการผลิตสินค้าอย่างเดียว และการอพยพประชากรจากชนบทเข้ามาสู่เมือง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากชนบทเข้าสู่เมืองทำให้เกิดช่องว่างทางโอกาสทางเศรษฐกิจระหว่างชนบทและเขตเมืองอย่างมหาศาล และนโยบายของรัฐบาลก็ยังคงให้ความสำคัญกับเขตเมือง การพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภคและโอกาสทางเศรษฐกิจอื่นๆ ยังคงอยู่แต่ในเขตเมืองเป็นหลัก

ภูมิภาคตะวันออกกลางในช่วงระหว่างปี 1990 - 2000 เป็นช่วงที่การเติบโตของรายได้เฉลี่ยต่อคนลดลง -1.9 และ -4.6 ตามลำดับ อันเนื่องมาจากหลายสถานการณ์รวมถึงสงครามอันที่จริงรายได้เฉลี่ยต่อคนลดลง -1.3% ต่อปีตั้งแต่ปี 1975-1990 ประมาณการรายได้เฉลี่ย 370 เหรียญสหรัฐฯต่อคนในปี 1985 ถือเป็นเส้นความยากจนที่แสดงระดับรายได้ที่เพียงพอต่อการครองชีพระดับที่ต่ำที่สุด หากต่ำกว่านี้ จะแสดงถึงความยากจนที่คนในประเทศไม่สามารถเลี้ยงชีพได้ ในปี 1992 World Development Report ได้ใช้เส้นความยากจนนี้ ระบุว่า 73 ล้านคนหรือ 33.1% ของประชากรในตะวันออกกลางและอัฟริกาเหนือต่ำกว่าเส้นความยากจนและคาดการณ์ว่าถึงปลายศตวรรษที่ 20 ประชากรประมาณ 89 ล้านคนในภูมิภาคตะวันออกกลางและอัฟริกาเหนือจะยังคงต่ำกว่าเส้นความยากจน วิกฤติการณ์อ่าวเปอร์เซียส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยทำให้อิรักและคูเวตสูญเสียผลผลิตอย่างยิ่งใหญ่ และการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้ก็

ตกลงถึงศูนย์ในปี 1991 การเติบโตของรายได้เฉลี่ยต่อคนในประเทศส่วนใหญ่ของภูมิภาคนี้ หากไม่ลดลงก็ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง ประเทศอิรัก จอร์แดน และสาธารณรัฐอาหรับซีเรียเป็น 3 ประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางที่มีรายชื่ออยู่ใน 21 ประเทศในโลก ซึ่งเป็นประเทศที่เป็นหนี้มหาศาล ประเทศที่ได้รับการแบ่งประเภทให้เป็นประเทศที่มีรายได้สูงอาจจะไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นประเทศที่พัฒนาแล้วอย่างในกรณีบางประเทศเช่น สาธารณรัฐอาหรับเอมิเรตส์ (ซึ่งมีผลิตภัณฑ์ประชาชาติสุทธิ GNP 22,020 เหรียญสหรัฐฯ ในปี 1992) ซึ่งยังคงสูงที่สุดในภูมิภาค และประเทศอิสราเอล (ซึ่งมีผลิตภัณฑ์ประชาชาติสุทธิ GNP 13,970 เหรียญสหรัฐฯ) ตามมาด้วยประเทศซาอุดีอาระเบีย ที่มีผลิตภัณฑ์ประชาชาติสุทธิ GNP 7,510 เหรียญสหรัฐฯ นอกจากนั้น ยังคงมีการแบ่งประเทศในภูมิภาคนี้เป็นประเทศที่มั่งคั่งวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตและประเทศที่ยากจนวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต การแบ่งลักษณะนี้เหมือนกับการแบ่งประเทศที่ส่งออกน้ำมันและประเทศที่ไม่ส่งออกน้ำมัน และอยู่บนพื้นฐานของผลิตภัณฑ์ประชาชาติสุทธิ GNP ต่อคน สอดคล้องกับการแบ่งประเภทในลักษณะนี้ ประเทศซาอุดีอาระเบีย คูเวต สาธารณรัฐอาหรับเอมิเรตส์ โอมาน เป็นประเทศที่มั่งคั่งในวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิต ในขณะที่อิรักและอิหร่านสามารถถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศมั่งคั่งในวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตได้ แต่ประชาชนในสองประเทศนี้ยังคงมีผลิตภัณฑ์ประชาชาติสุทธิต่อคนในเกณฑ์ที่ต่ำ ประเทศอิรักและอิหร่านเป็นประเทศที่มีทรัพยากรมั่งคั่ง มีประชากรมากที่สุดเมื่อเทียบกับประเทศมั่งคั่งทั้งหมดในภูมิภาคตะวันออกกลาง และมีพื้นที่ที่สามารถเพาะปลูกได้เป็นจำนวนมาก ในเรื่องความเป็นไปได้ในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจถือเป็นสถานการณ์ที่แปลกที่ประเทศที่ไม่มีน้ำมันจะมีประชากรมากกว่าในขณะที่ประเทศที่มีน้ำมันจะขาดแคลนประชากรและกำลังคน ประชากรในภูมิภาคตะวันออกกลาง มีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นในอัตราที่รวดเร็ว ในหลายประเทศ ประชากรเพิ่มขึ้นเฉลี่ย 3.5% ต่อปี ประเทศคูเวตเมื่อเร็วๆ นี้ เผชิญกับอัตราการเติบโตของประชากรที่สูงมาก ประชากรพื้นเมืองเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าทุกๆ 16 ปี ขณะที่ประเทศอียิปต์ การเติบโตของประชากรเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าทุก ๆ 30 ปี ในขณะที่ประเทศที่มั่งคั่งทางด้านวัตถุดิบในการผลิตพบว่าไม่จำเป็นต้องรีบจำกัดการเติบโตของประชากรในประเทศของพวกเขาเนื่องจากพวกเขายังขาดกำลังคนอยู่ อันที่จริงแล้ว การเติบโตของประชากรอย่างรวดเร็วให้ประโยชน์มากกว่าสร้างความเสียหายให้กับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ ยิ่งไปกว่านั้น ประเทศที่มั่งคั่งเป็นเจ้าของทรัพยากรทางการเงินอย่างพอเพียงที่จะให้การศึกษาและสิ่งอำนวยความสะดวกทางด้านสุขภาพให้กับประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วได้ ในขณะที่มีความขาดแคลนในด้านกำลังคน ประเทศเหล่านี้ต้องนำเข้ากำลังคนจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก อย่างเช่น ประชากรของผู้อพยพชาวคูเวตมีจำนวนมากกว่าประชากรดั้งเดิม ซึ่งก่อให้เกิดการคุกคามทางด้านเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวง

8.5. แผนพัฒนาเศรษฐกิจ

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง หลายประเทศได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นสำหรับความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจที่มีพื้นฐานจากการวางแผนด้านเศรษฐกิจที่มาจากส่วนกลางอย่างเป็นระบบ และมีบางประเทศในตะวันออกกลางที่ตื่นตัวทำการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านการวางแผนหลังจากค้นพบน้ำมันและเริ่มต้นทำการส่งออก ในบางประเทศของภูมิภาคนี้มีการวางแผนก็จริง แต่ก็ยังมีอุปสรรคจากปัจจัยภายในประเทศ พร้อมกับมีปัญหาทางด้านการเงินหรือแรงกดดันจากภายนอกประเทศและสงคราม ที่ทำให้แผนถูกยกเลิกใช้ ในบางประเทศที่มีการวางแผน จะเลือกทำโครงการที่ง่าย ๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้มาตรการและเทคนิคในการวางแผนหรือไม่ต้องใช้ความพยายามในการวางแผนมากนัก หากพิจารณายุทธศาสตร์การพัฒนาของประเทศที่กำลังพัฒนาในภูมิภาคตะวันออกกลาง จะเห็นได้ว่าแผนการพัฒนาจะออกมาในรูปเอกสารที่เป็นทางการ อันที่จริงแล้ว แผนของประเทศถูกกำหนดโดยหน่วยงาน ๆ หนึ่งและถูกส่งต่อให้อีกหน่วยงานหนึ่งเพื่อนำไปปฏิบัติใช้ หน่วยงานและคณะกรรมการมีส่วนร่วมในการคิดแผน การนำไปใช้ในแต่ละโครงการบางครั้งก็ขาดการประสานงานและการรวมมือกันเป็นหนึ่งเดียวที่เหมาะสม

ประเทศตุรกี

ระหว่างศตวรรษที่ 17 และ 18 สินค้าที่ผลิตจากประเทศตุรกีเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงและทำการตลาดได้ในหลายประเทศ รวมถึงประเทศในแถบยุโรป หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป จักรวรรดิออตโตมานไม่สามารถสร้างความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เทียบเท่า และสินค้าที่ผลิตก็ไม่สามารถแข่งขันกับสินค้าตะวันตกได้ ดังนั้น ออตโตมานจึงสูญเสียตลาด สินค้าของยุโรปที่ผลิตมาจากเครื่องจักรกลกลายเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมแม้กระทั่งภายในอาณาจักรออตโตมานหรือตุรกีเอง

การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่เป็นที่ครอบคลุมเริ่มต้นขึ้นในปี 1933 เมื่อแผน 5 ปีแรกเกิดขึ้นในประเทศตุรกี และในที่สุดได้รับความเห็นชอบ ในวันที่ 9 มกราคม ปี 1934 แผนนี้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมสินค้าอุปโภคบริโภค อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา อุตสาหกรรมเหล็ก อุตสาหกรรมกระดาษและเซลลูลาร์ ซัลเฟอร์ (cellular sulpher) อุตสาหกรรมฟองน้ำ อุตสาหกรรมทอผ้าฝ้ายและผ้าทอละเอียด และอุตสาหกรรมปอ ในปี 1936 ขั้นตอนที่เตรียมรองรับแผน 5 ปี ขั้นที่ 2 สำหรับการพัฒนาอุตสาหกรรมเริ่มขึ้น นับตั้งแต่ปี 1961 การวางแผนอย่างต่อเนื่องถูกทำขึ้นเพื่อจุดประสงค์ในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม หน่วยงานการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐถูกจัดตั้งขึ้นในปี 1961

ประเทศอียิปต์

ในปี 1952 สภาเพื่อพัฒนาการผลิตแห่งชาติได้ถูกจัดตั้งขึ้น และดำเนินการหลายโครงการโดยปราศจากการวางแผนไว้ก่อน สภาสวัสดิการสังคมแห่งชาติในดำเนินการหลายมาตรการที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมของชาวไร่ชาวนา โดยการการสร้างโรงเรียนและ

คลีนิค การให้สวัสดิการและสันทนาการ ในปี 1956 ประเทศได้นำเอากรอบแนวคิดสังคมนิยมมาใช้ผ่านรัฐธรรมนูญใหม่ ในช่วง 5 ปีหลังการปฏิวัติ การดำเนินการภาคสาธารณะได้ขยายตัวออกไปกว้างขวางขึ้นและและกฎหมายที่เรียกว่า Egyptianization Law ก็ถูกประกาศใช้อย่างเป็นทางการ หน่วยงานของรัฐบาลได้รับหน้าที่ให้ดูแลกิจการที่ถูกนำเข้ามาดำเนินการโดยรัฐ

เพื่อที่จะวางแผนนโยบายเพื่อการลงทุนสาธารณะในกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายสาขา จึงมีการจัดตั้งองค์กรพัฒนาเศรษฐกิจขึ้น ในปี 1960 เป็นปีที่แผน 5 ปี (1960-65) ถูกประกาศออกมาใช้ในประเทศ ซึ่งแผนฉบับนี้ได้รับการพิจารณาว่าเป็นแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมซึ่งเป็นความพยายามทำให้เศรษฐกิจเข้าสู่การพัฒนาในขั้นตอนที่ 2

ประเทศอิรัก

ประเทศอิรักเข้าสู่ยุคการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 1951 ก่อนหน้าปี 1951 รายได้จากน้ำมันค่อนข้างไม่เพียงพอ ถึงแม้ว่าส่วนแบ่งของน้ำมันต่อรายได้ประชาชาติทั้งหมดจะอยู่ที่ประมาณ 13 % ระหว่างปี 1934 และปี 1950 ก็ตาม สถานการณ์หลังจากนั้นได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้นมาก และมีการเพิ่มขึ้นของรายได้น้ำมันส่วนแบ่งของน้ำมันในรายได้ประชาชาติของประเทศสูงขึ้นอยู่ที่ระหว่าง 30-40 % การเพิ่มขึ้นของรายได้ทั้งหมดทำให้รัฐบาลสามารถเริ่มและกระตุ้นโครงการการพัฒนาได้อย่างมาก ปัจจัยอื่น ๆ ที่ทำให้หันมาให้ความสนใจในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจคือการตระหนักของภาคสาธารณะถึงความยุ่งยากและเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีอยู่ในประเทศ ความไม่พอใจและความวุ่นวายทางสังคมที่ขยายตัวออกไป กระตุ้นให้รัฐต้องหึความสำคัญกับนโยบายเศรษฐกิจที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวเหล่านี้ ในปี 1950 จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาขึ้นในประเทศ ซึ่งเป็นหน่วยงานอิสระ (autonomous agency) ที่อยู่ภายใต้คุ้มครองจากรัฐบาล แต่เดิมหน่วยงานนี้ได้รับรายได้จากน้ำมัน 100 % แต่ต่อมารายได้จากน้ำมันจำกัดอยู่ที่ 70 % คณะกรรมการได้รับมอบหมายให้จัดเตรียมแผนเศรษฐกิจและการเงินโดยทั่วไปเพื่อการพัฒนาของประเทศ และเพื่อยกระดับมาตรฐานการดำเนินชีวิตของคนภายในประเทศ ในไม่ช้าหลังการก่อตั้งในปี 1950 คณะกรรมการเริ่มเผชิญกับความยุ่งยาก การพัฒนากฎหมายของอิรักในช่วง 1970-75 และ 1976-80 เน้นที่การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและปิโตรเลียมเพื่อให้ได้รายรับผ่านการส่งออกน้ำมันและเพื่อทำให้การส่งออกอุตสาหกรรมเกิดความหลากหลาย อย่างไรก็ตามภาคเกษตรกรรมไม่ได้รับความสนใจในการวางแผนการใช้เครื่องจักรกลในช่วงนี้ แผนการต่อมาในปี 1981-85 ยังคงยึดวัตถุประสงค์เดิม สงครามกับอิหร่านในช่วงปี 1980-88 ทำให้รัฐบาลทุ่มเทความสนใจทั้งหมดกับการทำสงครามและภายใต้สถานการณ์เหล่านี้ทำให้แผนในช่วงปี 1981-85 ถูกละทิ้งไป หลังจากนั้น แผนประจำปีถูกนำมาใช้ ระหว่างสงครามกับอิหร่าน รัฐบาลอิรักเผชิญกับความยุ่งยากในการจัดการกับการขาดแคลนการแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศและแผนการพัฒนาพื้นฐานที่เป็นทางการไม่ได้รับการเขียนขึ้น

ประเทศโอมาน

ประเทศโอมานเริ่มต้นการพัฒนาเศรษฐกิจเมื่อนำแผนการพัฒนาฉบับที่หนึ่งมาใช้ในช่วงปี 1976-80 ซึ่งมีเป้าหมายที่พัฒนาทุกภาคส่วนของระบบเศรษฐกิจ แผนการพัฒนาฉบับที่สองถูกกำหนดขึ้นในช่วงปี 1981-85 ซึ่งตามมาด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 3 ที่ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่างปี 1986-1990 เนื่องจากการตกต่ำของราคาน้ำมัน รัฐบาลจึงต้องเผชิญกับความยุ่งยากทางการเงิน ส่งผลให้การดำเนินการตามแผนเป็นไปอย่างล่าช้า ในช่วงระหว่างปี 1973-74 และ 1979-80 ซึ่งเป็นช่วงที่ราคาน้ำมันขยับตัวพุ่งสูงขึ้น ส่งผลให้สถานะทางการเงินของรัฐบาลดีขึ้น รัฐจึงใช้จ่ายงบประมาณในการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม แผนการพัฒนาฉบับที่สอง ปี 1981-85 ค่อนข้างที่จะเน้นความสำคัญเรื่องการป้องกันและความปลอดภัยของประเทศ และ 40% ของงบประมาณถูกนำมาใช้เพื่อจุดประสงค์ดังกล่าว แผน 5 ปีแผนที่สามในช่วงปี 1986-90 แต่เดิมคาดการณ์การลงทุนในแผนทั้งหมด 9.25 พันล้านเหรียญโอมาน (26.78 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ) อย่างไรก็ตาม ความล้มเหลวในการหารายได้ของรัฐบาลเกิดจากการแก้ไขแผน downward และดังนั้นในช่วงปี 1986 ได้มีการตัดสินใจลดค่าใช้จ่ายทั้งหมดลง 8,830 ล้านเหรียญโอมาน นอกจากนั้น แผนดังกล่าวยังถูกดำเนินการล่าช้าเป็นเวลาสองปี และถูกเปิดเผยแค่เฉพาะในปี 1988 แผนการพัฒนาแผนที่สี่ได้ถูกทำขึ้นในช่วงปี 1991-95 ซึ่งประมาณการณ์ค่าใช้จ่ายของแผนทั้งหมดคิดเป็นเงิน 9,450 ล้านเหรียญโอมาน ซึ่งตั้งเป้าหมายในการประสบความสำเร็จไว้ที่การเติบโตของผลิตภัณฑ์รวมในประเทศ 6.3 % ต่อปีในช่วง 5 ปี

ประเทศซาอุดีอาระเบีย

ก่อนหน้าที่จะค้นพบน้ำมันและเริ่มต้นส่งออกหลัก ประเทศซาอุดิอาระเบียเผชิญกับความยากจนมาก่อน การส่งออกน้ำมันในประเทศซาอุดีอาระเบียเริ่มต้นจากปี 1938 และระหว่างปี 1939 และปี 1943 ในปี 1944 ซาอุดีอาระเบียสามารถผลิตน้ำมันได้เพียง 1 ล้านตัน และได้เพิ่มขึ้นถึง 420 ล้านตันในปี 1974 การเพิ่มขึ้นในการผลิตน้ำมันทำให้ประเทศซาอุดีอาระเบียกลายเป็นประเทศที่ร่ำรวยที่สุดในภูมิภาคตะวันออกกลาง ในปัจจุบันประเทศซาอุดีอาระเบียถือเป็นประเทศที่ผลิตน้ำมันรายใหญ่ที่สุดในตะวันออกกลาง และเป็นผู้นำในกลุ่มประเทศส่งออกน้ำมัน-โอเปค (Organization of Petroleum Exporting Countries) สถานะทางเศรษฐกิจในปัจจุบันนำไปสู่แผนการพัฒนาเศรษฐกิจที่ได้ถูกนำมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเทศเข้าสู่ยุควางแผนพัฒนาเศรษฐกิจหลังจากมีการจัดตั้งคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นในปี 1959 คณะกรรมการได้รับการขยายเพื่อให้หน่วยงานมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเปลี่ยนชื่อใหม่ว่า คณะกรรมการเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ หลังจากนั้น ในปี 1961 ก็เปลี่ยนมาเป็นคณะกรรมการวางแผนระดับสูงและต่อมาก็เปลี่ยนเป็นสภาการวางแผนส่วนกลาง (CPO) ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่อง 1. การเตรียมรายงานในแต่ละช่วง 2. การวางแผนทางเศรษฐกิจ 3. การประเมินทรัพยากรโดยรวมเพื่อใช้ในการนำแผนไปปฏิบัติใช้ 4. การช่วยเหลือกระทรวงและ

หน่วยงานรัฐบาลในการวางแผนเศรษฐกิจ 5. การจัดตั้งหน่วยการวางแผนในแต่ละกระทรวงและหน่วยงานรัฐบาลเพื่อให้คำแนะนำทางด้านเทคนิคแก่กษัตริย์ ในความร่วมมือของสภาการวางแผนส่วนกลาง (CPO) กับที่ปรึกษาการบริหารรัฐกิจ และกองทุนฟอร์ด (Ford Foundation) ได้นำเสนอเอกสารการพัฒนาที่ครอบคลุมชุดแรกภายใต้ชื่อ “การวางแผนเพื่อการเติบโต”

ประเทศจอร์แดน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่หกของประเทศจอร์แดนมีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมภาคเอกชนให้มีความเข้มแข็ง ภาครัฐมีจุดประสงค์เพื่อสร้างระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานให้แก่ภาคเอกชนและให้ความสำคัญกับโครงการขนาดใหญ่ที่ได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชน ผลิตภัณฑ์รวมของประชาชาติภายใต้แผนในช่วงปี 1976-80 เพิ่มขึ้นจาก 269 พันล้านเหรียญจอร์แดน เป็น 705 พันล้านเหรียญจอร์แดน แผนนี้ (ปี 1976-80) คาดการณ์ค่าใช้จ่ายทั้งหมด 756 พันล้านเหรียญจอร์แดน ซึ่งนำมาสู่เป้าหมายอัตราการเติบโตประจำปีที่ประสบความสำเร็จ 11.9 % แต่ในทางปฏิบัติ แผนสามารถประสบความสำเร็จได้ที่อัตราการเติบโต 8.5 % แผนนี้ตามมาด้วยแผนการพัฒนาอีกแผนหนึ่งในช่วงปี 1981-85 ซึ่งแต่เดิมคาดการณ์การลงทุนตามแผนทั้งหมดไว้ที่ 2,800 ล้านเหรียญจอร์แดน (8,446 พันล้านเหรียญจอร์แดน) ภายใต้แผนนี้ อุตสาหกรรม น้ำ และการชลประทาน การขนส่ง และที่พักอาศัยได้รับส่วนแบ่ง 21, 18, 18 และ 11% ตามลำดับจากการลงทุนทั้งหมด แผนนี้นำไปสู่เป้าหมายการเติบโตในผลิตภัณฑ์รวมประชาชาติ 10.4 % ค่าใช้จ่ายในแผนทั้งหมดได้รับการแก้ไขและสูงขึ้นถึง 3,300 ล้านเหรียญจอร์แดน อย่างไรก็ตาม แผนนี้ล้มเหลวในการบรรลุเป้าหมายตามแผนที่วางไว้ แผนนี้ตามมาด้วยแผนพัฒนาเศรษฐกิจปี 1986-90 ซึ่ง ประมาณการณ์ค่าใช้จ่ายทั้งหมดไว้ที่ 3,115 พันล้านเหรียญจอร์แดน (9,727 พันล้านเหรียญสหรัฐฯ) แผนนี้มีจุดประสงค์เพื่อทำให้อัตราการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจที่แท้จริงคือ 5 % ต่อปี ภายใต้แผนการนี้ การผลิตทางด้านเกษตรกรรมถูกคาดหวังว่าจะมีอัตราการเติบโตต่อปีเพิ่มขึ้น 7-8 % จากข้อตกลงระหว่างประเทศจอร์แดนกับ IMF ในเดือนตุลาคม ปี 1991 นำมาสู่โครงการปฏิรูป 7 ปีในช่วงปี 1992-98

ประเทศอิหร่าน

ในช่วงปี 1937 สภาเศรษฐกิจถูกจัดตั้งขึ้นในประเทศอิหร่านโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจัดเตรียมและวางแผนการพัฒนา อันจะนำไปสู่การพัฒนาทางเศรษฐกิจผ่านแผนพัฒนาที่ได้วางกรอบเอาไว้ ในช่วงเวลานั้น โครงการหลายโครงการถูกเลือกมาดำเนินการโดยไม่มีการวางแผนไว้ก่อน โครงการที่สำคัญที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์คือโครงการการก่อสร้างและการขยายถนนที่ออกมาในปี 1938 ซึ่งขาดการวางแผนทางเศรษฐกิจที่ทันสมัยและสภาเศรษฐกิจไม่สามารถร่างแผนทางเศรษฐกิจที่เป็นศูนย์กลางสำหรับการพัฒนาประเทศได้สำเร็จ ในเวลาเดียวกันสงครามโลกครั้งที่สองที่ปะทุขึ้น ก็ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญต้องหยุดชะงักลง จากการที่ประเทศสัมพันธมิตรที่ชนะสงครามโลกเข้าครอบครองประเทศ ทำให้ประเทศอิหร่านอยู่

ภายใต้ภาวะฉุกเฉิน มีความไม่แน่นอน ความกลัวเกิดขึ้น เมื่อผู้มีอำนาจไม่มีเวลาในการให้ความสำคัญกับการวางแผนทางเศรษฐกิจ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจึงถูกเลื่อนออกไป ระหว่างสงคราม เศรษฐกิจของประเทศอิหร่านอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ การยึดครองประเทศโดยฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นสาเหตุให้เกิดความคลาดเคลื่อนทางเศรษฐกิจ อัตราเงินเฟ้อเพิ่มขึ้นด้วยอัตราที่รวดเร็ว ภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมตกอยู่ในสภาพที่เลวร้ายลง อย่างไรก็ตาม นับจากที่ได้มีการปฏิวัติเป็นต้นมา อิหร่านมีนโยบายพึ่งพาตนเองด้านอุตสาหกรรมและการเกษตรมาโดยตลอด ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ 5 ปี (economic development plan) ฉบับปัจจุบัน (2005-2010) ซึ่งเป็นฉบับที่ 4 ได้เน้นให้มีการค่อยๆ ปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และลดการพึ่งพาภาคน้ำมันลง โดยการนำรายได้จากน้ำมันไปพัฒนาอุตสาหกรรมอื่นๆ มากขึ้น เช่น ยานยนต์ การต่อเครื่องบิน เครื่องใช้ไฟฟ้า ปิโตรเคมี และนิวเคลียร์ นอกจากนั้น อิหร่านยังมีศักยภาพที่จะพัฒนาด้านเหมืองแร่ เนื่องจากมีความมีแร่ธาตุสำคัญๆ หลายชนิด เช่น สังกะสี โครเมียม ตะกั่ว เหล็ก ทองแดง แมงกานิส นิกเกิล โคบอลต์ รวมทั้งด้านการท่องเที่ยวและ ICT แต่เนื่องจากความไม่เห็นด้วยของสังคมและฝ่ายการเมืองและปัญหาหนี้สินต่างประเทศ ส่งผลให้มีการคืบหน้าไปไม่มาก และแรงต่อต้านที่สำคัญคือสภานิติบัญญัติแห่งชาติ (Majlis) และประธานาธิบดีมะห์มูด อะห์มาดิเนจาด ซึ่งไม่ยอมอ่อนข้อให้กับการปฏิรูป

8.6. ความร่วมมือทางเศรษฐกิจของภูมิภาค และการรวมกันเป็นหนึ่งเดียว

นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 แนวคิดของการประสานความร่วมมือภายในกลุ่มประเทศที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน กลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจในความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศ เมื่อกลุ่มประเทศต่าง ๆ มีเป้าหมายที่จะรวมเศรษฐกิจเข้าด้วยกัน พวกเขาจึงเริ่มคิดถึงการยกเลิกข้อจำกัดทั้งหมดของการไหลเข้า-ออกของสินค้าและบริการระหว่างกัน การประสานนโยบายด้านเศรษฐกิจ-สังคมเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ร่วมกัน การรวมตัวกันและการสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจอาจเกิดขึ้นได้ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การจัดทำเขตการค้าเสรี สหภาพศุลกากร การร่วมทุนกัน เป็นต้น

ถึงแม้ว่าประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางจะได้รับเอกราช ไม่ว่าจะก่อนหรือหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ประเทศส่วนใหญ่เหล่านี้ก็ยังคงเป็นประเทศที่ค่อนข้างยากจน สถานการณ์เช่นนี้ทำให้กลุ่มประเทศอาหรับหันมาให้ความสนใจในการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้นนับตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1940 เริ่มจากการก่อตั้งองค์การสันนิบาตอาหรับ (Arab League) ขึ้นในปี 1945 มาตราที่ 2 ของกฎบัตรของสันนิบาตอาหรับได้ระบุถึงโครงสร้างพื้นฐานของการประสานความร่วมมือและการรวมตัวเป็นหนึ่งเดียวด้านเศรษฐกิจ การเงิน เกษตรกรรม อุตสาหกรรม และการสื่อสารของกลุ่มประเทศสมาชิก อย่างไรก็ตาม ความร่วมกันทางเศรษฐกิจเริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังเมื่อมีการลงนามในสนธิสัญญาความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการป้องกันร่วมกันของชาติอาหรับในปี 1950 ตลอดจนการลงนามในอนุสัญญาการค้าอาหรับและอนุสัญญาการชำระเงินอาหรับในปี 1953

สิ่งแรกที่แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจของชาติอาหรับเริ่มในปี 1953 ซึ่งส่งผลให้เกิดข้อตกลงมากมายเพื่อทำให้การแลกเปลี่ยนทางการค้าง่ายขึ้น และออกข้อบังคับการค้าขาย ข้อตกลงนี้นำไปสู่การรวมตลาดของประเทศที่อยู่ในสัญญา ซึ่งจัดให้สินค้าเกษตรกรรมเกือบทั้งหมดของประเทศอาหรับเป็นการค้าเสรี ซึ่งรวมไปถึงสินค้าทางด้านอุตสาหกรรมบางประเภทโดยการลดภาษีศุลกากรประมาณ 25-50 % ต่อมาสภาเศรษฐกิจอาหรับได้ถูกจัดตั้งขึ้นในปี 1953 และกลายเป็นสถาบันแรกที่สนับสนุนการเจรจาและให้ข้อเสนอแนะในการร่วมกันทางด้านเศรษฐกิจของประเทศอาหรับ ในปี 1959 สภาเศรษฐกิจอาหรับได้กลายเป็นหน่วยงานอิสระของสันนิบาตอาหรับ สภาเศรษฐกิจอาหรับในปี 1981 เปลี่ยนเป็นสภาเศรษฐกิจและสังคมอาหรับ ตลอดจนมีการจัดตั้ง “สหภาพหอการค้าอุตสาหกรรม การพาณิชย์และเกษตรกรรมของอาหรับ” (the General Union of the Arab Chambers of Commerce Industry and Agriculture) ขึ้นในปี 1951 เพื่อส่งเสริมความร่วมมือด้านเศรษฐกิจในภูมิภาค อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงการรวมเศรษฐกิจอาหรับถือเป็นข้อตกลงระดับพหุภาคีที่สำคัญที่สุดในโลกอาหรับ ซึ่งนำมาปฏิบัติใช้ในเดือนเมษายน ปี 1964

ข้อตกลงการรวมเศรษฐกิจอาหรับเป็นการสร้างพื้นที่ให้การเคลื่อนไหวของคน ทุน สินค้าและบริการ เป็นไปอย่างอิสระ หลังจากนั้นไม่นานก็ได้มีการจัดตั้งตลาดร่วมอาหรับขึ้นในปี

1965 ซึ่งเปรียบเสมือนส่วนสำคัญสำหรับรัฐอาหรับที่จะส่งเสริมความร่วมมือในหลายๆ ด้าน อันได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม การทหาร กฎหมาย และการปิโตรเลี่ยม ในช่วงเวลาเดียวกัน ก็มีการทำข้อตกลงพหุพาคีมากมายภายใต้กรอบขององค์การสันนิบาตอาหรับ ตัวอย่างเช่น ศูนย์การพัฒนาอุตสาหกรรมสำหรับรัฐอาหรับ องค์กรอาหรับเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรม องค์กรแรงงานอาหรับ สภาการบินพลเรือนอาหรับ เป็นต้น นอกจากนั้น ก็ยังเกิดองค์กรใหม่ ๆ ที่อยู่นอกกรอบโครงสร้างของสันนิบาตอาหรับ ได้แก่ องค์กรของประเทศผู้ส่งออกปิโตรเลี่ยมอาหรับ (OAPEC) และองค์กรอ่าวเปอร์เซียเพื่อการให้คำปรึกษาด้านอุตสาหกรรม (Gulf Organizations for Industrial Consulting)

สำหรับความร่วมมือกันทางด้านการเงินนั้น ได้มีการจัดตั้งกองทุนอาหรับเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (Arab Fund for Economic and Social Development) รัฐบาลของประเทศคูเวตได้จัดตั้งกองทุนคูเวตเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของอาหรับ (Kuwait Fund for Arab Economic Development) ขึ้นในปี 1961 และรัฐบาลของประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ได้จัดตั้งกองทุนอาบูดาบีเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของอาหรับ (Abu Dhabi Fund for Arab Economic Development) เช่นเดียวกันในปี 1971 ข้อตกลงมากมายถูกทำขึ้น ซึ่งท้ายที่สุดก็จบลงด้วยการจัดตั้งบริษัทประกันการลงทุนระหว่างรัฐอาหรับขึ้น (Inter-Arab Investment Guarantee Cooperation) เพื่อส่งเสริม ดึงดูดและสนับสนุนการลงทุนในแหล่งทุนอาหรับภายในภูมิภาค

การค้าเสรีเป็นสิ่งที่โดดเด่นในการร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจและการบูรณาการในกลุ่มประเทศอาหรับ จนมาถึงช่วงต้นของทศวรรษที่ 70 Trade Preferential Arrangement ถูกใช้เป็นเครื่องมือหลักเพื่อขยายความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจในตะวันออกกลาง อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีการจัดตั้งตลาดร่วมอาหรับ มาตรการเปิดเสรีทางการค้าจึงถูกนำมาปฏิบัติใช้ ข้อตกลงด้านการค้าทั้งที่เป็นระดับพหุภาคีและทวิภาคีมากมายถูกนำมาใช้ในช่วงต้นของทศวรรษที่ 70

มาตรการส่งเสริมการค้าอื่น ๆ ในรูปของการอำนวยความสะดวกในการขนส่ง การชำระหนี้ และความร่วมมือระดับอนุภูมิภาค เช่น สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย (GCC) ก็ปรากฏขึ้นในภูมิภาคนี้

การรวบรวมทุนทางการเงินหลังจากปี 1973 ของประเทศผู้ผลิตน้ำมันของภูมิภาคทำให้เกิดความร่วมมือกันในด้านอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมมากขึ้น แผนการเชิงสถาบันมากมายเพื่อก่อให้เกิดการประสานงานและการพัฒนาอุตสาหกรรมถูกนำมาปฏิบัติใช้ นอกจากนั้น ยังมีการลงทุนร่วมทางด้านอุตสาหกรรมในรูปแบบของการจัดตั้งอุตสาหกรรมที่หลากหลาย และมีการจัดการทางด้านอุตสาหกรรมเพื่อการพัฒนาปิโตรเลี่ยมร่วมกัน อีกทั้งยังมีหน่วยงานเฉพาะเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมมากมาย เช่น องค์กรการพัฒนาเกษตรกรรมอาหรับ ก่อตั้งขึ้นในปี 1972 และมีความร่วมมือกันในด้านการขนส่ง การท่องเที่ยว การสื่อสาร และการประกันภัยอีกด้วย

ในการที่จะนำโครงการบูรณาการที่ได้วางแผนเอาไว้ไปปฏิบัติใช้ สำนักงานด้านสถิติกลางของอาหรับจึงถูกจัดตั้งขึ้นในปี 1976 สำนักงานดังกล่าวรับผิดชอบในการรวบรวมข้อมูลทางสถิติ และพัฒนาข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ และทำให้เป็นมาตรฐาน นอกจากนั้น สำนักงานดังกล่าวยังมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บริการแนะนำประเทศสมาชิกในการคำนวณด้านสถิติและกระบวนการประมวลผลข้อมูล

การประสานกันและรวมเศรษฐกิจเป็นหนึ่งในกลุ่มประเทศอาหรับแบ่งออกเป็น 2 ช่วงหลักๆ คือ 1) ในช่วงต้นทศวรรษ 1970 และ 2) ช่วงหลังจากน้ำมันรุ่งเรืองในปี 1973 ความร่วมมือที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนั้นเป็นไปอย่างจำกัด อันเนื่องมาจากปัญหาที่มีอยู่มากมายและการขาดแคลนเงินทุน ประเทศผู้ผลิตน้ำมันของภูมิภาคนี้ยังคงยากจนอยู่ อย่างไรก็ตาม การเพิ่มขึ้นอย่างน่าตื่นเต้นและฉับพลันของราคาน้ำมัน ส่งผลให้ประเทศในภูมิภาคนี้สามารถดำเนินโครงการที่ตนเองปรารถนาในการพัฒนาเศรษฐกิจ และใช้รายได้จากน้ำมันในรูปของการให้ความช่วยเหลือและเงินสนับสนุนแก่ประเทศอาหรับอื่นๆในเวลาเดียวกัน ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาอย่างมาก

ความพยายามในการประสานและร่วมมือกันทางเศรษฐกิจในตะวันออกกลางถือว่ายังไม่ค่อยประสบความสำเร็จมากนัก ซึ่งมีสาเหตุมาจากทั้งปัจจัยด้านเศรษฐกิจและไม่ใช่เศรษฐกิจ อันที่จริงแล้ว ปัจจัยที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอย่างมีประสิทธิภาพในภูมิภาคเป็นไปอย่างจำกัด ส่วนสาเหตุที่เกิดจากด้านเศรษฐกิจก็อย่างเช่น ความแตกต่างของระดับการพัฒนาและขนาดของตลาด โครงสร้างทางเศรษฐกิจ ความแตกต่างของนโยบายเศรษฐกิจของประเทศ การขาดพื้นฐานการผลิตที่หลากหลาย เป็นต้น นอกจากนั้น การขาดความไว้ใจของรัฐบาล ทัศนคติที่ไม่ดีต่อประเทศเพื่อนบ้าน ความขัดแย้งระหว่างอาหรับและอิสราเอล การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน ล้วนมีผลต่อระดับความร่วมมือทางเศรษฐกิจเช่นกัน

8.7. ขอบเขตและองค์กรความร่วมมือทางเศรษฐกิจของภูมิภาค

ผู้เชี่ยวชาญด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคตะวันออกกลางได้เสนอพื้นที่การสร้างความร่วมมือทางเศรษฐกิจในกลุ่มประเทศอาหรับ ข้อสรุปพื้นฐานของบรรดาผู้เชี่ยวชาญได้แก่

- การผลิตอาหารเป็นสิ่งที่จำเป็นเร่งด่วนที่สุดสำหรับความร่วมมือทางเศรษฐกิจและเป็นสิ่งที่แต่ละประเทศต้องช่วยเสริมซึ่งกันและกัน
- ประเทศที่มีความพร้อมในการพัฒนาด้านเกษตรกรรมสามารถผลิตอาหารที่จำเป็นส่วนใหญ่แทนการนำเข้าที่ราคาสูง
- ประเทศที่มีเงินทุนสำรองมากสามารถจัดหาแหล่งทุนและภูมิภาคทั้งหมดจะได้มีตลาดพืชผล
- การพัฒนาทรัพยากรแร่ธาตุของแต่ละประเทศจะช่วยเสริมซึ่งกันและกัน เนื่องจากแต่ละประเทศมีทรัพยากรแร่ธาตุแตกต่างกัน ความหลากหลายของแร่ธาตุจะส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการเสริมซึ่งกันและกัน
- การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่ค่อนข้างประสบผลสำเร็จในหลายประเทศซึ่งมีผู้เดินทางท่องเที่ยวทั้งที่เป็นชาวอาหรับและไม่ใช่ชาวอาหรับจำนวนหลายล้านคนต่อปี ซึ่งการท่องเที่ยวของแต่ละประเทศถือเป็นการช่วยเสริมซึ่งกันและกันภายในภูมิภาค
- ขอบเขตของความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่ถูกจำกัดยังคงมีอยู่ในเรื่องการใช้แม่น้ำร่วมกันจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง
- ภาคพลังงานเป็นความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ประเทศอาหรับที่ผลิตน้ำมันมีนโยบายการประสานความร่วมมือในเรื่องดังกล่าวอยู่แล้ว
- การขยายตัวของถนน รถไฟ เส้นทางบิน และทางเดินทะเลเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นสำหรับการแลกเปลี่ยนและการสร้างความร่วมมือระหว่างกัน

ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอีกด้านหนึ่งคือการใช้ทรัพยากรมนุษย์ อันเนื่องมาจากภูมิภาคนี้มีการเคลื่อนย้ายผู้ใช้แรงงานที่มีฝีมือและกึ่งมีฝีมือจากหลายประเทศ แรงงานดังกล่าวมีจำนวนประมาณ 3-4 ล้านคน ส่วนใหญ่เข้าไปหางานทำในประเทศอ่าวเปอร์เซีย และได้ส่งเงินกลับประเทศประมาณ 3-4 พันล้านเหรียญสหรัฐต่อปี นอกจากนั้น นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 1970 ประเทศที่ส่งออกน้ำมันเป็นหลักได้ให้ความช่วยเหลือประเทศอาหรับที่ยากจนทางในรูปของเงินอุดหนุนและเงินกู้ระยะยาว

การค้าขายภายในภูมิภาคมีความสำคัญแม้ว่ามันจะลดน้อยลงในช่วงที่ราคาน้ำมันลดต่ำลงในช่วงต้นทศวรรษที่ 1980 วัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังการก่อตั้ง GCC คือ การส่งเสริมการร่วมมือระหว่างประเทศสมาชิก โดยการส่งเสริมการค้าขายภายในภูมิภาคและการลงทุนร่วมกัน ในช่วงต้นทศวรรษที่ 90 ประเทศสมาชิกของ GCC ลงทุน 47 พันล้านเหรียญ

สหรัฐในโครงการร่วมกันทางอุตสาหกรรม 106 โครงการและ 42 % ของโครงการเหล่านี้อยู่ในประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งคิดเป็นเงินทุน 3.21 พันล้านเหรียญสหรัฐ นักวิเคราะห์รู้สึกว่าชาติอาหรับมีทั้งการปิดกั้นการรวมกันทางเศรษฐกิจ และย้ำถึงสิ่งที่จำเป็นสำหรับการเพิ่มการแลกเปลี่ยนทางด้านการพาณิชย์ระหว่างกลุ่มประเทศอาหรับ เพื่อให้สินค้าของอาหรับสามารถแข่งขันได้มากขึ้น การก่อตั้งบริษัทสำหรับการค้าขายภายในกลุ่มอาหรับเป็นสิ่งที่สำคัญในทุกกรณี

กลุ่มประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางพึ่งพาประเทศที่ไม่ใช่อาหรับเป็นอย่างมา ทั้งในการนำเข้าและเป็นตลาดส่งออก กลุ่มประเทศอาหรับนำเข้าสินค้าจากประเทศอุตสาหกรรมทุนนิยมประมาณ 2 ใน 3 ของสินค้าทั้งหมดที่นำเข้า แต่กลับส่งออกสินค้าไปให้ประเทศดังกล่าวเหล่านี้เพียงแค่ประมาณ 3 ใน 5 เท่านั้น สินค้าทีค้าขายเป็นสินค้าที่จำเป็นและการบริการ เช่น สินค้าประเภททุน อาหาร ความรู้ทางด้านเทคโนโลยี เคมี ยา และอาวุธ

องค์กรต่าง ๆ

องค์กรระดับภูมิภาคที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ ล้วนเป็นองค์กรที่มีจุดประสงค์ที่จะสร้างความร่วมมือกันทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลาง สหภาพหอการค้าอุตสาหกรรม การพาณิชย์ และเกษตรกรรมของอาหรับ (the General Union of the Arab Chambers of Commerce Industry and Agriculture) (1951) ได้สนับสนุนความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจของชาติอาหรับในการเพิ่มและปรับปรุงการผลิต องค์กรให้คำปรึกษาด้านอุตสาหกรรมอ่าวเปอร์เซีย (Gulf Organization for Industrial Consulting: GOIC) (1976) เป็นองค์กรการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและส่งเสริมโครงการที่เป็นการลงทุนร่วมกันในระดับภูมิภาคโดยใช้การศึกษาความเป็นได้

ในภาคอุตสาหกรรม องค์กรในระดับภูมิภาคบางองค์กรทำงานได้เป็นอย่างดีในการพัฒนาและการร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจ สหพันธ์แรงงานเคมี เหมืองแร่ และปิโตรเลี่ยมแห่งอาหรับ (Arab Federation of Petroleum, Mining and Chemicals Workers) (1961) ทำงานเป็นผู้กำหนดนโยบายด้านอุตสาหกรรมและขั้นตอนการดำเนินงานในการให้คำแนะนำสหภาพที่เดือดร้อนทั้งหมด ในด้านการพัฒนาและความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจ สภาความร่วมมืออาหรับ (Arab Cooperation Council) (1989) เป็นองค์กรที่ส่งเสริมความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจระหว่างประเทศสมาชิก (ประเทศอียิปต์ อิรัก จอร์แดน และเยเมน) รวมถึงการเคลื่อนย้ายอย่างอิสระของแรงงาน โครงการร่วมในด้านการขนส่ง เกษตรกรรม และการร่วมมือกันทางการค้าและนโยบายทางการเงิน ในทำนองเดียวกัน องค์กรความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ (Economic Cooperation Organization) (1964) มีจุดประสงค์เพื่อร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิดในด้านอุตสาหกรรม การค้า การท่องเที่ยว การขนส่งและการสื่อสาร ในส่วนของการเงิน มีสหภาพธนาคารอาหรับ (Union of Arab Bankers: UAB) (1972) ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุนความร่วมมือระหว่างธนาคารอาหรับและเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ใน

โครงการต่างๆ นอกจากนั้น สมาคมธนาคารอิสลามระหว่างประเทศ (The International Association of Islamic Banks) (1977) ยังทำหน้าที่เชื่อมธนาคารอิสลามซึ่งไม่ได้เกี่ยวข้องกับดอกเบี้ยแต่ทำงานบนหลักการของการร่วมทุน ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีสหภาพการแลกเปลี่ยนหุ้นอาหรับ (Union of Arab Stock Exchange) ซึ่งสนับสนุนตลาดทุนในกลุ่มประเทศอาหรับ

นอกจากนั้น ในด้านความร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจ องค์การการประชุมอิสลาม (OIC) มีจุดประสงค์เพื่อตั้งโครงการลงทุนร่วมกันและความร่วมมือทางด้านการค้าเพื่อส่งเสริมการพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาการลงทุนร่วมกันในหลายๆ ภาคส่วน ตลอดจนส่งเสริมความร่วมมือกันทางด้านอุตสาหกรรม รวมไปถึงการลงทุนร่วมกันในจัดหาเครื่องจักรด้านเกษตรกรรม วิศวกรรม และอุตสาหกรรมพื้นฐานอื่นๆ องค์กรของประเทศผู้ส่งออกปิโตรเลี่ยมอาหรับ (OAPEC) (1968) ก่อตั้งขึ้นเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของสมาชิกและเพื่อกำหนดทิศทางและวิธีการหลากหลายรูปแบบเพื่อสร้างความร่วมมือในกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจในด้านอุตสาหกรรมปิโตรเลียม องค์กรอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันได้แก่ บริษัทการลงทุนด้านปิโตรเลี่ยมอาหรับ (ปี1975) บริษัทบริการด้านปิโตรเลียมอาหรับ (Arab Petroleum Services Company (ปี 1977) และสหภาพสภาเศรษฐกิจอาหรับ ซึ่งร่วมกันกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจให้กับประเทศสมาชิก สถาบันด้านเศรษฐกิจอื่นๆ ได้แก่ กองทุนอาหรับเพื่อการช่วยเหลือทางด้านเทคนิคแก่ประเทศในทวีปอัฟริกา (ปี 1975) และธนาคารอาหรับเพื่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในประเทศอัฟริกา (ในปี 1973) ซึ่งให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคแก่ธนาคารเพื่อการพัฒนา นอกจากนั้น ยังส่งเสริมให้มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและกระบวนการทางสังคมของประเทศสมาชิกให้สอดคล้องกับหลักกฎหมายอิสลาม วิธีการด้านการเงินเป็นเงื่อนไขของการกู้ยืมแบบไม่มีดอกเบี้ย โดยเน้นโครงการที่เกี่ยวกับระบบสาธารณูปโภคซึ่งคาดว่าจะได้รับความสำเร็จในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจสังคมในระยะยาว

สภาเอกภาพเศรษฐกิจอาหรับ (Council of Arab Economic Unity) (1964) ซึ่งประกอบด้วยประเทศสมาชิกอย่างอียิปต์ อิรัก คูเวต ลิเบีย PLO มาริทาเนีย โซมาเลีย ซูดาน ซีเรีย สหรัฐอาหรับเอมิเรส์ และเยเมน มีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประเทศสมาชิกในข้อตกลงทางเศรษฐกิจร่วมกัน กิจกรรมนี้รวมไปถึงการร่วมมือกันในมาตรการที่นำไปสู่สหภาพศุลกากร การศึกษาตลาดและสินค้าอุปโภคบริโภค การออกแบบโครงการที่เฉพาะเจาะจงเพื่อความร่วมมือทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมและเพื่อพัฒนาถนนและเส้นทางรถไฟ

สภาความร่วมมือแห่งอ่าวเปอร์เซีย (GCC) (1981) ในด้านความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ มีจุดประสงค์เพื่อการเคลื่อนย้ายอย่างอิสระของคนและทุน การยกเลิกภาษีศุลกากร การร่วมมือกันทางด้านเทคนิค การพัฒนาข้อบังคับของรัฐบาลและการร่วมมือทางด้านการเงิน ในขณะเดียวกันองค์กรที่เกี่ยวข้องที่มีชื่อว่า ความร่วมมือทางด้านการลงทุนในอ่าวเปอร์เซีย (Gulf Investment Corporation) (1983) ส่งเสริมการลงทุนโดยเน้นที่ภูมิภาคอ่าวเปอร์เซียให้รวดเร็วและให้เงินทุนแก่โครงการด้านอุตสาหกรรม ฯลฯ ยิ่งไปกว่านั้น กองทุนอาหรับเพื่อการ

พัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม (1962) ก็มีส่วนร่วมในการให้เงินทุนแก่โครงการการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนั้น กองทุนยังได้ร่วมมือกับองค์กรอาหรับอื่นๆ เช่นกองทุนการเงินอาหรับ (Arab Monetary Fund) สันนิบาตอาหรับ และ OAPEC กองทุนจะจัดหาผู้เชี่ยวชาญทางด้านเทคนิคและให้ความช่วยเหลือในการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจในหลายๆ ด้าน

หลายสถาบันด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคตะวันออกกลางที่กล่าวมาข้างต้น อยู่ในกระบวนการการร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ สถาบันที่สำคัญและมีความโดดเด่นได้แก่ สภาสังคมและเศรษฐกิจแห่งสันนิบาตอาหรับ (Economic and Social Council of Arab League) สภาเอกภาพเศรษฐกิจอาหรับ (Council for Arab Economic Unity) กองทุนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอาหรับ (Arab Fund for Economics and Social Development) และสถาบันวางแผนอาหรับ (Arab Planning Institute) ซึ่งทั้งหมดเป็นสถาบันที่เป็นของทางการ นอกจากนั้น ยังมีอีกสามสถาบันที่เป็นของภาคเอกชนที่สามารถนำมารวมได้ ได้แก่ สหภาพนักเศรษฐศาสตร์อาหรับ (The Federation of Arab Economists) สหภาพหอการค้า
อุตสาหกรรม การพาณิชย์ และเกษตรกรรมของอาหรับ (the General Union of the Arab Chambers of Commerce Industry and Agriculture) และศูนย์ศึกษาเอกภาพของกลุ่มประเทศอาหรับ (The Center for Arab Unity Studies) กรอบของสถาบันในการทำหน้าที่ส่งเสริมการค้าขายภายในภูมิภาคเป็นวัตถุประสงค์ขั้นพื้นฐานที่สำคัญขององค์กรเหล่านี้ สภาเอกภาพเศรษฐกิจอาหรับ และตลาดร่วมอาหรับ (The Arab Common Market) เข้ามาอำนวยความสะดวกในการค้าขายและการชำระหนี้ของกลุ่มประเทศอาหรับ อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่ประเทศอาหรับทั้งหมดที่สามารถยึดติดกับสถาบันเหล่านี้ เนื่องจากประเทศอาหรับหลายประเทศต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนทางด้านการเมืองภายในกลุ่มประเทศอาหรับเอง

8.8. อุตสาหกรรมน้ำมัน

ตะวันออกกลางเป็นภูมิภาคที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นแหล่งน้ำมันของโลก หลายประเทศทั่วโลกมุ่งความสนใจไปที่ภูมิภาคแห่งนี้ด้วยหลากหลายเหตุผล แต่เหตุผลหลักคือการเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์ด้านทรัพยากรน้ำมัน ความมั่นคั่งของทรัพยากรน้ำมันทำให้หลายประเทศในภูมิภาคนี้มีความมั่นคงทางเศษรฐกิจ กล่าวกันว่าหากภูมิภาคเอเชียตะวันตกไม่มีน้ำมัน ภูมิภาคนี้ก็จะไม่มีทางเป็นจุดภูมิรัฐศาสตร์ที่สำคัญของโลก

กลุ่มประเทศโอเปค (Organization of Petroleum Exporting Countries) ทั้ง 8 ประเทศในอัฟริกาเหนือและตะวันออกกลาง มีปริมาณน้ำมันดิบรวมกันมากกว่า 2 ใน 3 ของปริมาณน้ำมันดิบของโลก และมีก๊าซประมาณ 1 ใน 3 ของปริมาณก๊าซทั้งหมดของโลก แต่ปัจจุบันในอีกด้านหนึ่งประเทศเหล่านี้ มีการผลิตน้ำมันดิบในสัดส่วนน้อยกว่า 1 ใน 3 ของปริมาณการผลิตน้ำมันดิบทั้งหมดของโลก และมีการผลิตก๊าซธรรมชาติในสัดส่วนน้อยกว่าร้อยละ 10 ของตลาดก๊าซโลก นั่นหมายความว่าโอกาสความก้าวหน้าของประเทศสมาชิกโอเปคในอัฟริกาและตะวันออกกลางยังมีอยู่สูง อันเนื่องมาจากศักยภาพที่เพิ่มมากขึ้นในตลาดหุ้นในภาคอุตสาหกรรมน้ำมันและก๊าซ ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ดร. Rilwanu Lukman เลขาธิการโอเปค (1998) กล่าวสรุปในคำแถลงการณ์เกี่ยวกับหลักพื้นฐานของอุตสาหกรรมปิโตรเลียม ซึ่งครอบคลุมไปถึงประเทศผู้ผลิตน้ำมันทุกประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลาง หรือแม้แต่ประเทศที่ไม่ใช่สมาชิกโอเปคที่มีกำลังการผลิตน้ำมันและก๊าซในปริมาณที่สูง เช่น โอมาน ซีเรีย เยเมน และอียิปต์ นอกจากนั้น ยังรวมถึงแอลจีเรียซึ่งเป็นสมาชิกโอเปคจากอัฟริกาเหนือ อย่างไรก็ตาม แอลจีเรียมีปริมาณการผลิตน้ำมันเพียงร้อยละ 1.8 ของปริมาณการผลิตน้ำมันของโลก และร้อยละ 3 ของปริมาณการผลิตก๊าซธรรมชาติทั่วโลก

อุตสาหกรรมน้ำมันของตะวันออกกลางที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อระบบเศษรฐกิจโลกในปัจจุบัน เริ่มต้นมาจากการค้นพบน้ำมันในภูมิภาคนี้ในช่วงต้นของศตวรรษที่ 20 และได้พัฒนาการขุดเจาะน้ำมันขึ้นมาในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยในทศวรรษที่ 1940 มีอยู่สัดส่วนร้อยละ 5 ของปริมาณน้ำมันโลก และในทศวรรษที่ 1950 เพิ่มเป็นร้อยละ 15 ทศวรรษที่ 1960 ร้อยละ 25 ทศวรรษที่ 1970 ร้อยละ 39 อุตสาหกรรมน้ำมันเริ่มตื่นตัวเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1911 และทำให้ภูมิภาคแห่งนี้กลายเป็นจุดอ่อนไหวในเชิงภูมิศาสตร์รัฐศาสตร์ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะเริ่มมีการนำน้ำมันมาเป็นพลังงานเชื้อเพลิงที่ใช้กับเรือรบราชนาวีแทนการใช้ถ่านหินแบบเดิม นับจากช่วงเวลานี้จนถึงต้นทศวรรษที่ 1970 อุตสาหกรรมน้ำมันทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมของบริษัทใหญ่ ๆ ระหว่างประเทศ 7 บริษัท (ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็น 8 บริษัท) หรือที่เรียกกันในชื่อ ‘seven sisters’ ทั้งนี้ 7 ประเทศดั้งเดิมได้แก่ Standard Oil of New Jersey (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น Esso/Exxon), Royal Dutch Shell (เชลล์), British Petroleum (BP), Gulf Oil (Gulf), Texas Oil (Texaco), Standard Oil of California (Socal / Chevron) และ Mobil Oil (Mobil) ต่อมาบริษัท Compagnie Francaise Des Petroles Petroles (CFP) ก็ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกอันดับที่ 8 อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 1950 และ 1960 ปรากฏว่ากลุ่มบริษัททั้ง 8

เริ่มสูญเสียการควบคุมด้านอุตสาหกรรมน้ำมันในระดับหนึ่ง สาเหตุมาจากการเกิดขึ้นมาของบริษัทอิสระเล็ก ๆ ประมาณ 30 บริษัท ทั้งบริษัทของเอกชนและบริษัทที่เป็นของรัฐ บริษัทสำคัญ ๆ ได้แก่ Getty และ Ente Nazionale Idrocarbui (ENI) จากการที่กลุ่มบริษัทเหล่านี้พยายามเสนอเงื่อนไขที่ดีกว่าให้กับประเทศผู้ผลิตน้ำมัน จึงทำให้อำนาจการต่อรองด้านอุตสาหกรรมน้ำมันของกลุ่ม 8 บริษัทหลักดังกล่าวลดลงอย่างมาก อย่างไรก็ตาม จักรวรรดินิยมรูปแบบใหม่ว่าด้วยการล่าน้ำมันก็ยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง

การพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำมันในภูมิภาคตะวันออกกลางเกือบทั้งหมดอยู่ภายใต้การควบคุมและขับเคลื่อนโดยบริษัทน้ำมันระหว่างประเทศ ซึ่งทุกบริษัทได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาลของตน ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาล อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฮอลแลนด์ และฝรั่งเศส ทั้งนี้ ประเทศผู้ผลิตอาจมีอิสระทางการเมืองแต่ไม่ได้หมายถึงลักษณะของการมีอิสระในมิติทางเศรษฐกิจ บริษัทดังกล่าวเป็นผู้ควบคุมในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านกลั่นน้ำมันและด้านการตลาด ในขณะที่ประเทศผู้ผลิตไม่ได้รับการส่งเสริมด้านฝึกความชำนาญในด้านดังกล่าว

ในข้อเท็จจริงแล้ว ยังมีวิธีการบางอย่างที่ถูกนำมาใช้ในการต่อรองกับอำนาจรัฐของบางกลุ่มเกี่ยวกับผลประโยชน์ด้านน้ำมัน เช่น กรณีของอิรัก ที่ถูกขู่ในเงื่อนไขว่าด้วยการแยกตัวของจังหวัดโมซุลออกจากดินแดนอิรัก หากรัฐบาลไม่ยินยอมมอบสัมปทานให้กับบริษัท Turkish Petroleum Company ซึ่งต่อมาถูกเปลี่ยนชื่อเป็นบริษัท Iraq Petroleum Company (IPC) ทั้งนี้ การวางแผนของกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ได้มาหรือรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ทางด้านน้ำมันในภูมิภาคนี้ไม่ได้มีขึ้นแค่ในระดับท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังรวมถึงระดับสากลระหว่างประเทศด้วยเช่นกัน เช่น กรณีที่อังกฤษพยายามกันผลประโยชน์ทางด้านน้ำมันของสหรัฐฯ ออกจากภูมิภาคตะวันออกกลาง อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1930 สหรัฐฯ ก็ได้สัมปทานในบาห์เรน และต่อมากลุ่มบริษัท Arabian – American Oil Company (ARAMCO) ก็ได้สัมปทานที่ครอบคลุมดินแดนเกือบทั้งหมดในซาอุดีอาระเบีย

การเข้าไปลงทุนทางด้านน้ำมันของบริษัทต่างชาติในลักษณะของการได้รับสัมปทานเบ็ดเสร็จ หรือการมีสิทธิในที่ดินของประเทศนั้น ๆ ในอาณาบริเวณที่กว้างขว้างนั้น พฤติกรรมเช่นนี้ของบริษัทต่างชาติที่ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากรัฐบาลของพวกเขาทั้งในด้านนโยบายทางการเมืองและเศรษฐกิจ มักถูกเรียกว่าเป็นจักรวรรดินิยมน้ำมัน (Oil imperialism) บริษัทเหล่านี้ไม่เคยเข้าสู่ระบบการแข่งขันเชิงธุระกิจกับบริษัทอื่น ๆ แต่จะใช้การเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อผูกขาดด้านสัมปทานในประเทศผู้ผลิตน้ำมัน แม้เงื่อนไขข้อตกลงจะมีหลายรูปแบบแต่สมัปทานที่ประเทศผู้ผลิตมอบให้กับบริษัทต่างชาติเหล่านี้นั้นโดยทั่วไปครอบคลุมสิทธิที่มีขอบเขตกว้างขวาง พวกเขาได้รับสัมปทานครอบคลุมอาณาเขตครึ่งหนึ่งหรือมากกว่าครึ่งหนึ่งในดินแดนทั้งหมดของประเทศ ส่วนในด้านระยะเวลาโดยทั่วไปอยู่ที่ประมาณ 75 ปี ซึ่งจะมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งสิทธิผูกขาดในกิจการน้ำมันในทุก ๆ ด้าน ตลอดจนอุตสาหกรรมการผลิตเพื่อการส่งออกน้ำมันบริสุทธิ นอกจากนี้ จากการมอบสิทธิพิเศษต่าง ๆ ให้กับบริษัทต่างชาติยังทำให้รัฐบาลของประเทศผู้ผลิตไม่อาจเข้าไปควบคุมบริษัทเหล่านั้นเลย

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงการก่อตั้งโอเปคใน ค.ศ. 1960 สถานการณ์ค่อย ๆ เปลี่ยนไป อำนาจของบริษัทข้ามชาติตลอดจนรัฐบาลของพวกเขาลดลงอย่างมากซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการเจรจาและการทำให้กิจการด้านน้ำมันอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐหรือทำให้เป็นของรัฐ (nationalization) เริ่มจากอิหร่านที่โอนสัมปทานของบริษัท Anglo-Iranian Oil Company มาอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐใน ค.ศ. 1951 ประเทศสหราชอาณาจักรรู้สึกไม่พอใจอย่างมากต่อนโยบายดังกล่าว แต่ในขณะเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษร่วมกับบริษัทยักษ์ใหญ่ทั้ง 8 ออกแถลงการณ์เชิงบวกถึงผลดีของการยุติการให้สัมปทานน้ำมันในอิหร่าน อย่างไรก็ตาม มีการปรับรูปแบบอีกครั้งใน ค.ศ. 1954 แต่ยังคงหลักการเดิมไว้ ทั้งนี้ มีการสร้างสมดุลด้านผลประโยชน์ให้กับทุกฝ่ายอย่างเหมาะสมโดยแบ่งสรรในอัตราส่วนครึ่งต่อครึ่ง (50/50 per cent) ระหว่างบริษัทค้าร่วมที่ประกอบไปด้วยหุ้นส่วนของอังกฤษและสหรัฐอเมริกา กับรัฐบาลอิหร่าน ต่อมาเงื่อนไขต่างๆ ก็เริ่มมีการปรับปรุงดีขึ้นโดยเปิดโอกาสให้กลุ่มบริษัทเล็ก ๆ ที่รวมตัวกันได้เข้ามาร่วมด้วย ขอบเขตอาณาบริเวณของสัมปทานและระยะเวลาก็ลดลงด้วยเช่นกัน

ลิเบียถือเป็นประเทศที่มีคุณูปการมากที่สุดในการพัฒนาระบบการจัดสรรสัมปทานแบบใหม่ แม้ลิเบียจะเป็นประเทศที่เพิ่งมาพบน้ำมันใน ค.ศ. 1957 ก็ตาม ลิเบียจัดสรรเนื้อที่สัมปทานในประเทศออกเป็น 51 พื้นที่โดยแยกส่วนกัน และมอบให้กับบริษัทผลิตน้ำมัน 17 บริษัท ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นบริษัทเล็ก ๆ ระยะเวลาของสัมปทานที่ให้ก็จำกัดเพียงช่วงสั้นๆ เท่านั้น และต้องเวียนคืนไปเป็นของรัฐหากไม่เจริญหรือด้อยพัฒนา ด้วยเหตุนี้ บริษัทต่าง ๆ จึงถูกเปลี่ยนสถานะจากผู้ได้รับสัมปทานผูกขาดในที่ดินเป็นคู่สัญญากับรัฐบาลของประเทศผู้ผลิต ซึ่งระบบนี้ได้สร้างความยุติธรรมในแง่ของการตอบให้กับประเทศผู้ผลิตมากยิ่งขึ้น ระบบนี้ถูกส่งเสริมและนำมาใช้ในทางปฏิบัติมากขึ้นจากการก่อตั้งโอเปคใน ค.ศ. 1960

ผลจากการก่อตั้งโอเปคทำให้ประเทศต่าง ๆ ที่มีอิสระทางการเมืองอยู่แล้ว มีอิสระทางเศษรฐกิจในการกำหนดทิศทางอุตสาหกรรมปิโตรเลียมของตนเอง ทั้งนี้ การก่อตั้งโอเปคเกิดขึ้นเนื่องมาจากการที่กลุ่มบริษัทยักษ์ใหญ่ข้ามชาติทั้ง 8 บริษัทรวมตัวกันกดราคาน้ำมันให้ต่ำลง ในปี ค.ศ. 1959 และ 1960 ด้วยเหตุนี้ 5 ประเทศหลักผู้ส่งออก ได้แก่ ซาอุดีอาระเบีย อิรัก อิหร่าน คูเวต และเวเนซูเอลา จึงร่วมกันจัดตั้งโอเปคขึ้นมาเพื่อรักษาผลประโยชน์ของประเทศผู้ผลิตน้ำมัน และเมื่ออุตสาหกรรมน้ำมันของบรรดารัฐอาหรับเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ จึงมีการจัดตั้ง OAPEC ขึ้นใน ค.ศ. 1968

ในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าว สงครามอาหรับ-อิสราเอล ค.ศ. 1967 ส่งผลอย่างมากต่ออุตสาหกรรมน้ำมันโดยเฉพาะจากการปิดกั้นคลองสุเอซ แต่ผู้ที่ไม่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์นี้คือประเทศผู้ผลิตในซีกโลกตะวันตก แอลจีเรีย และลิเบีย เพราะประเทศเหล่านี้ไม่ได้ใช้คลองสุเอซเป็นเส้นทางผ่านในการขนส่งน้ำมัน นอกจากนี้ ครั้นเมื่อเกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในแอลจีเรีย ยิ่งทำให้ลิเบียอยู่ในสถานะที่สำคัญมากที่สุด

ค.ศ. 1969 ลิเบียประกาศขึ้นราคาน้ำมันพร้อมขู่จะลดปริมาณการผลิต ส่งผลให้เกิดกระแสแน้วโน้มการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมน้ำมันในช่วงไม่กี่ปีแรกจาก ค.ศ. 1969 ทั้งนี้นับจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงประมาณราว ค.ศ. 1970 ราคาจริงของน้ำมันโดยทั่วไปจะคงที่และแม้แต่มีบางครั้งที่ราคาตกลงมาบ้าง แต่ในระหว่างสงครามอาหรับ – อิสราเอล ค.ศ. 1973 ทำให้โอเปคประกาศขึ้นราคาน้ำมันร้อยละ 70 และต่อมาในปีเดียวกันขึ้นอีกถึงร้อยละ 128 กระนั้นก็ตาม ราคาน้ำมันยังคงอยู่ที่ 11.65 เหรียญสหรัฐต่อบาร์เรล ตัวเลขดังกล่าวของราคาน้ำมันยังเรียกได้ว่าไม่มากหรือสูงเกินไปเมื่อเทียบกับผลกำไรมหาศาลของบริษัทน้ำมันต่าง ๆ

ผลที่ตามมาจากการขึ้นราคาน้ำมันในตะวันออกกลาง ทำให้เกิดการโอนถ่ายเม็ดเงินจำนวนมหาศาลเข้ามายังภูมิภาคนี้ ซึ่งประเทศในแถบภูมิภาคนี้ไม่สามารถวางแผนรองรับและปรับสถานการณ์ให้เหมาะสมกับการไหล่บ่าเข้ามาอย่างหนักของเงินเหรียญสหรัฐจากอุตสาหกรรมปิโตรเลียม เงินส่วนเกิน (surplus) จำนวนมากถูกนำไปลงทุนกับธนาคารต่าง ๆ ในประเทศแถบตะวันตก ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ประเทศร่ำรวยน้ำมันมีอิทธิพลสูงต่อระบบธนาคารโลกและเป็นที่มาของการใช้น้ำมันเป็นอำนาจต่อรองทางการเมืองหรือใช้น้ำมันเป็นอาวุธนั้นเอง ทั้งนี้หากการขายน้ำมันถูกนำมาเป็นเงื่อนไขในการทำลายเศรษฐกิจของโลกตะวันตก ผลกระทบที่ใหญ่หลวงก็เกิดกับประเทศผู้ผลิตน้ำมันหลัก ๆ ในตะวันออกกลางด้วยเช่นกัน

ผลกระทบของราคาน้ำมันที่เกิดกับโลกตะวันตก ยังส่งผลกระทบไปทั่วโลกทั้งทางตรงและทางอ้อม ทำให้ทั่วโลกตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรน้ำมันอย่างประหยัดและการเพิ่มความพยามในการแสวงหาแหล่งน้ำมันอื่นๆ เพิ่มเติม โดยเฉพาะภายหลังการปฏิวัติอิสลามในอิหร่านใน ค.ศ. 1979 ซึ่งตามมาด้วยการหยุดผลิตน้ำมัน ส่งผลให้ราคาน้ำมันในช่วงต้น ค.ศ. 1980 พุ่งสูงขึ้นถึง 43 เหรียญสหรัฐต่อบาร์เรล

น้ำมันสำรอง การผลิตและการบริโภค

แม้ระบบทุนนิยมและการแข่งขันด้านตลาดแรงงานในปัจจุบันจะส่งผลกระทบมากมายต่อโลกในยุคโลกาภิวัตน์ แต่ทรัพยากรที่มีอยู่ในรัฐต่าง ๆ ก็ยังเป็นทรัพยากรภายใต้อำนาจการบริหารรจัดการของรัฐนั้น ๆ กรณีทรัพยากรน้ำมันในภูมิภาคตะวันออกกลางแสดงให้เห็นว่า แม้ในปัจจุบันราคาน้ำมันจะมีความผันผวนไปมาอยู่ตลอด แต่ประเทศร่ำรวยผู้ผลิตน้ำมันในภูมิภาคนี้ก็ยังคงสามารถควบคุมอุตสาหกรรมน้ำมันของพวกเขาไว้ได้เป็นอย่างดีในระยะยาวตามตัวอย่างในข้อมูลทางสถิติของ *BP Statistical Review of World Energy (1998)* ตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้แสดงถึงความสำเร็จด้านการผลิตปริมาณน้ำมันสำรองของประเทศผู้ผลิตน้ำมันในแถบอ่าวเปอร์เซียและอาระเบีย

ปริมาณน้ำมันสำรองในปี ค.ศ. 1997

ประเทศ	อัตราน้ำมันสำรองของโลก	อัตราส่วการผลิตต่อการสำรอง
USA	2.9	9.8
FSU	6.4	24.7
Persian- Arabian	65.2	87.7
Mexico	3.8	33.6
Venezuela	6.9	59.5
Negeria	1.6	20.2
Libya	2.8	55.6

การรักษาอัตราสัดส่วนของปริมาณน้ำมันสำรองต่อการผลิตคือมาตรการทั่วไปที่ใช้กันในระยะยาว ด้วยการคำนวนหรือคาดคะเนตามจำนวนปีและความเหมาะสมในด้านอัตราของปริมาณการขุดเจาะในแต่ละครั้ง ตัวเลขของปริมาณการขุดเจาะน้ำมันสำรองอาจมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอตามการประเมินความเหมาะสมของการผลิตในช่วงนั้น ๆ อีกทั้งยังขึ้นอยู่กับกระบวนการขุดเจาะซึ่งค่อนข้างมีกรรมวิธีที่ทันสมัยมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ในบริบทของความจำเป็นต่อความต้องการในการแสวงหาปริมาณน้ำมันสำรองที่เพิ่มขึ้นของแต่ละประเทศ พบว่าในปัจจุบันปริมาณน้ำมันสำรองของสหรัฐอเมริกาและ FSU นั้นมีอยู่ค่อนข้างจำกัด ทั้งนี้นอกจากประเทศผู้ค้าน้ำมันแถบอ่าวเปอร์เซียและอาระเบียแล้ว ประเทศเม็กซิโก เวเนซูเอลา ไนจีเรีย ลิเบีย ยังถือเป็นประเทศผู้ส่งออกน้ำมันรายใหญ่ที่มีความสำคัญเช่นกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นประเทศเหล่านี้ก็มีปัญหาที่แตกต่างกันไป แม้เม็กซิโกและเวเนซูเอลาจะมีปริมาณน้ำมันสำรองที่มากหากเปรียบเทียบกับประเทศอื่น แต่ทั้งสองก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้น้ำมันของตนในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะต่างเป็นประเทศเทศกำลังพัฒนาทั้งคู่ ไนจีเรียก็ยังประสบปัญหาความขาดเสถียรภาพทางการเมือง ส่วนลิเบียในบางครั้งก็ถูกมองว่าเป็นรัฐแหวกแนวหรือนอกคอก (maverick state) ตามลักษณะของผู้นำประเทศ และเพิ่งหลุดพ้นจากการถูกแซงชั่นโดยสหประชาชาติ ปัจจุบันประเทศอื่น ๆ ที่มีน้ำมันสำรองในปริมาณที่มากรองลงมาก็ได้แก่จีน (กำลังแสวงหาน้ำมันสำรองเพิ่มจากแหล่งอื่นๆ) นอร์เวย์และแอลจีเรีย ดังนั้น ด้วยปัจจัยดังกล่าว การแสวงหาน้ำมันสำรองนอกประเทศแถบอ่าวเปอร์เซียและอาระเบียจึงเป็นทางเลือกที่ค่อนข้างมีข้อจำกัดสูง

ตารางต่อไปนี้คือประเทศหลักในภูมิภาคตะวันออกกลางที่มีปริมาณน้ำมันมากที่สุด

ประเทศ	อัตราน้ำมันสำรองของโลก	อัตราส่วนการผลิตต่อการสำรอง
อิหร่าน	9.0	69
อิรัก	10.8	100+
คูเวต	9.3	100+
ซาอุดีอาระเบีย	25.2	79.5
เวเนซุเอลา	6.9	59.5
ยูเออี	9.4	100+

ลิเบีย	2.8	55.6

ซาอุดีอาระเบียเป็นประเทศที่มีปริมาณน้ำมันสำรองมากกว่า 1 ส่วน 4 ของปริมาณน้ำมันสำรองทั้งหมดของโลก ในขณะที่อิรัก อิหร่าน และสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์มีประมาณร้อยละ 9 – 11 ของปริมาณน้ำมันสำรองทั้งหมดของโลก อย่างไรก็ตาม ปริมาณน้ำมันของคูเวตที่ลดลงทำให้อิหร่านและอิรักเป็นประเทศที่มีน้ำมันสำรองมากที่สุดเป็นอันดับสองของโลกจนถึง ค.ศ. 1987 น้ำมันของประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคนี้ได้แก่ โอมาน ซึ่งมีประมาณร้อยละ 0.5 ของปริมาณน้ำมันสำรองทั้งหมดของโลก ส่วนกาตา เยเมน อียิปต์ และซีเรีย มีปริมาณน้ำมันอยู่ที่ระดับน้อยกว่าร้อยละ 0.5

นอกจากประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางจะมีแหล่งน้ำมันสำรองจำนวนมาก ประเทศแถบนี้ยังมีการควบคุมปริมาณการผลิตได้อย่างเหมาะสม ดังตารางแสดงต่อไปนี้

ประเทศ	**ปริมาณการผลิตน้ำมันทั่วโลก/เปอร์เซ็นต์**	**ความเปลี่ยนแปลงในปี ค.ศ. 1996/เปอร์เซ็นต์**
อิหร่าน	5.3	0.2
อิรัก	1.7	94.3
คูเวต	3.0	0.3
ซาอุดีอาระเบีย	12.9	3.5
ยูเออี	3.5	2.9
ลิเบีย	2.0	1.6

ตัวเลขปริมาณการผลิตน้ำมันของอิรักตามตารางข้างต้น เป็นผลมาจากความจำเป็นจากการถูกแซงชั่นโดยสหประชาชาติ ทั้งนี้ ในค.ศ. 1989 ปริมาณการผลิตน้ำมันของอิรักคิดเป็นจำนวนทั้งหมดร้อยละ 4.5 ของปริมาณน้ำมันโลก ในปีเดียวกันอิหร่านผลิตน้ำมันคิดเป็นจำนวนร้อยละ 4.6 ของปริมาณน้ำมันโลก ตารางข้างต้นควรถูกนำมาเปรียบเทียบกับปริมาณการผลิตน้ำมันของสหรัฐอเมริกา ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 10.9 ของปริมาณน้ำมันโลก และประเทศ FSU ร้อยละ 10.5 ดังนั้น ปริมาณน้ำมันสำรองของสหรัฐและประเทศ FSU ก็จะค่อย ๆ หมดไปเรื่อย ๆ จากปริมาณความต้องการภายในประเทศที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ตารางต่อไปนี้แสดงการเปรียบเทียบการตอบสนองปริมาณความต้องการในการบริโภคน้ำมันของโลก

ประเทศ	**ปริมาณการบริโภคน้ำมันของโลก/ร้อยละ**	**ความเปลี่ยนแปลงในปี ค.ศ. 1996/ร้อยละ**
อิหร่าน	1.8	2.3
คูเวต	0.2	10.4
ซาอุดีอาระเบีย	1.6	3.8
ยูเออี	0.5	-----

ปริมาณการบริโภคน้ำมันของสหรัฐอเมริกาคิดเป็นร้อยละ 24.9 ของปริมาณการผลิตน้ำมันทั่วโลก ส่วนประเทศ FSU บริโภคน้ำมันคิดเป็นร้อยละ 5.9 ของปริมาณการผลิตน้ำมันทั่วโลก ซึ่งต่างจากประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางที่มีอัตราการบริโภคค่อนข้างน้อยมากเมื่อเทียบกับสหรัฐและ FSU ความแตกต่างระหว่างปริมาณการผลิตกับการบริโภคแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการนำเข้า ซึ่งในทางภูมิรัฐศาสตร์นั้นหมายถึงภาวะความไม่มั่นคง ทั้งนี้ หากประเมินภาวะความไม่มั่นคงกับอัตราส่วนของปริมาณสำรองต่อการผลิต (R/P) จะพบว่าทั้งอเมริกาและประเทศ FSU มีจำเป็นที่ต้องพึงพิงน้ำมันจากที่อื่นๆ มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประเทศแถบอ่าวเปอร์เซียและอาระเบีย นอกจากนั้น สถานการณ์ยิ่งลำบากสำหรับประเทศในแถบยุโรป ซึ่งมีน้ำมันสำรองคิดเป็นร้อยละ 1.9 จากฐานปริมาณน้ำมันสำรองของโลก ในขณะที่มีปริมาณการผลิตอยู่ที่ร้อยละ 9.4 และอัตราการบริโภคอยู่ที่ร้อยละ 22.1 สภาพดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของอุตสาหกรรมน้ำมันในภูมิภาคตะวันออกกลางในปัจจุบันและแนวโน้มที่เพิ่มมากขึ้นในอนาคต

กำลังการกลั่นน้ำมัน (Refining capacities)

ในปัจจุบันหลายประเทศในภูมิภาคตะวันออกกลางต่างมีนโยบายเพิ่มโรงกลั่นน้ำมันให้เหมาะสมและสอดคล้องกับปริมาณการส่งออกน้ำมันบริสุทธ์ นับตั้งแต่ ค.ศ. 1980 ปริมาตรการกลั่นน้ำมันมีเพิ่มสูงขึ้นประมาณร้อยละ 70 แต่โดยจำนวนรวมแล้วยังถือว่าอยู่ในระดับต่ำตามหลักมาตรฐานสากล ในราวปี ค.ศ. 1998 – 2000 คูเวตสามารถกลั่นน้ำมันได้ร้อยละ 40 ของปริมาณการผลิตน้ำมันรายวัน ส่วนซาอุดีอาระเบียกลั่นได้มากกว่าร้อยละ 20 สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ต่ำกว่าร้อยละ 10 ทั้งนี้ ตามรายงานของ *BP Statistical Review of World Energy* (1998) พบว่ามีเพียง 5 ประเทศผู้ผลิตน้ำมันหลักในตะวันออกกลาง ที่สามารถกลั่นน้ำมันได้ในปริมาตรที่สูง ดังตารางต่อไปนี้

กำลังและ**ปริมาตรการกลั่นน้ำมัน**

ประเทศ	**พันบาร์เรล/ต่อวัน (000)**	**เทียบเป็นสัดส่วนการกลั่นของโลก/ ร้อยละ**
บาห์เรน	250	0.3
อิหร่าน	1,305	1.6
อิรัก	530	0.7
คูเวต	800	1.0
ซาอุดีอาระเบีย	1,720	2.2

ทั้งนี้ ตุรกีอาจจัดรวมอยู่ในประเทศผู้กลั่นน้ำมันได้ในปริมาตรที่สูงด้วยกำลังการกลั่นร้อยละ 0.8 ของปริมาณการกลั่นน้ำมันของโลก (675,000 บาร์เรลต่อวัน)

ดังนั้น กำลังการกลั่นน้ำมันทั้งหมดของตะวันออกกลางจึงคิดเป็นสัดส่วนได้เพียงร้อยละ 8 ซึ่งถือว่ายังไม่มากนักเมื่อเทียบกับสัดส่วนอัตราการกลั่นของอัฟริกาทั้งหมด (ร้อยละ 3.7) ยุโรป (21.1) และอเมริกาเหนือ (23.9)โดยรวมแล้ว กำลังและปริมาตรการกลั่นน้ำมันยังคงอยู่ในระดับที่ต่ำเมื่อพิจารณาในแง่ของปริมาณน้ำมันสำรองทั่วโลก (ประมาณร้อยละ 70)

8.9. การค้าน้ำมันและการนำเงินรายได้ไปลงทุน

อุตสาหกรรมน้ำมันเป็นอุตสาหกรรมที่ส่งผลกระเทือนไปยังทุก ๆ ประเทศทั่วโลกและเป็นอุตสาหกรรมที่ทรงอิทธิพลต่อระบบธุรกิจการค้าโลก ธุระกิจการค้าน้ำมันมีลักษณะที่สำคัญโดยเฉพาะระหว่างกลุ่มประเทศหลักผู้ผลิตน้ำมันและกลุ่มประเทศหลักผู้บริโภคนั้นแยกกันอย่างชัดเจน โดยทั่วไป ประเทศพัฒนาแล้วคือกลุ่มผู้บริโภคน้ำมันหลัก ๆ ของโลก ในขณะที่มีปริมาณการผลิตค่อนข้างต่ำ และมีศูนย์กลางการติดต่อซื้อขายน้ำมันระหว่างกันอยู่ที่ตะวันออกกลาง ตารางต่อไปนี้แสดงถึงประเทศหลักผู้บริโภคน้ำมันและอัตราส่วนการนำเข้าน้ำมันจากภูมิภาคตะวันออกกลางและอัฟริกาเหนือ และอัตราส่วนการส่งออกน้ำมันของภูมิภาคเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

การค้าน้ำมันระหว่างกัน

ประเทศ	เอเชียตะวันตก		แอฟริกาเหนือ	
	การนำเข้า/ร้อยละ	การส่งออก/ร้อยละ	การนำเข้า/ร้อยละ	การส่งออก/ร้อยละ
สหรัฐอเมริกา	18	10	3	12
ยุโรปตะวันตก	40	21	21	72
จีน	28	2	---	---
ญี่ปุ่น	77	24	0.4	1
ประเทศในเอเชียตะวันออก /ใต้อื่นๆ	79	33	1	3

แหล่งที่มา : *BP Statistical Review of World Energy (1998)*

ประเทศในตะวันออกกลางยังเป็นผู้ขายน้ำมันรายใหญ่ให้กับญี่ปุ่นและประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ในเอเชีย-แปซิฟิก ยกเว้นจีน ส่วนประเทศในแถบยุโรปตะวันตกก็เป็นลูกค้ารายใหญ่ที่รับน้ำมันจากตะวันออกกลาง น้ำมันส่วนใหญ่จากอัฟริกาเหนือโดยเฉพาะจากลิเบียยังถูกส่งออกไปยังประเทศแถบยุโรปตะวันออก รูปแบบและระบบการค้าของโลกที่ได้รับอิทธิพลจากธุรกิจการค้าน้ำมัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของตะวันออกกลางในปัจจุบันและอนาคตได้เป็นอย่างดี ในฐานะศูนย์กลางอุตสาหกรรมน้ำมันโลก และรายได้จากการส่งออกน้ำมันไปขาย ทำให้โลกอาหรับกลายเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญของโลก โดยเฉพาะในปัจจุบัน (ค.ศ. 2008) ที่ราคาน้ำมันถีบตัวสูงขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ความจริง ตัวกำหนดว่าประเทศอาหรับจะมีเงินมากน้อยแค่ไหนในอนาคตขึ้นอยู่กับสถานการณ์ราคาน้ำมัน จากการรายงานของสถาบัน McKinsey (McKinsey Global Institute Report) พบว่าหากราคาน้ำมันอยู่ราคาเฉลี่ยประมาณ 50 เหรียญสหรัฐต่อบาร์เรล ภายในปี 2020 รายได้อาหรับจากการขายน้ำมันจะมีสะสมสูงถึง 4.7 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ ซึ่งจะมีเพิ่มเป็น 2.5 เท่าของรายได้ที่มีในปัจจุบัน ยิ่งหากราคาน้ำมันดิบยังอยู่ในระดับสูงต่อไปที่ 100 เหรียญสหรัฐต่อบาร์เรล รายได้จากการขายน้ำมันของกลุ่มอาหรับจะพุ่งสูงถึง 8.8 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ ในปี 2020 รายได้มหาศาลเหล่านี้ที่เข้ามาจะไปลงที่ไหน ที่ผ่านมาประเทศในกลุ่มอาหรับนี้ได้นำเงินรายได้จากการขายน้ำมันดิบ หรือที่เราเรียกกันว่า Petrodollar ไปลงทุนใน

ต่างประเทศ เช่น ในสหรัฐ หรือในยุโรป เป็นต้น คาดกันว่าประเทศในกลุ่มอาหรับรวมกันมีสินทรัพย์ในต่างประเทศกว่า 1.9 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ ในปี 2006 เพิ่มขึ้นกว่า 2 เท่าจากปี 2003 ซึ่งขนาดของสินทรัพย์เหล่านี้เท่ากับเอา GDP ของจีนและอินเดียรวมกันเลยทีเดียว ทั้งนี้ประเทศที่มีสินทรัพย์ในต่างประเทศมากที่สุดในกลุ่มอาหรับ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ มีสินทรัพย์ในต่างประเทศกว่า 900,000 ล้านเหรียญสหรัฐ รองลงมา ได้แก่ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งมีแหล่งน้ำมันสำรองครึ่งหนึ่งของที่มีทั้งหมดในตะวันออกกลาง มีสินทรัพย์ในต่างประเทศรวมกันกว่า 600,000 ล้านเหรียญสหรัฐ และประเทศคูเวต มีสินทรัพย์ต่างประเทศกว่า 300,000 ล้านเหรียญสหรัฐ ในอนาคตคาดว่าภายใต้รายได้จากการขายน้ำมันดิบที่ทะยานขึ้นสูง เม็ดเงินจำนวนมากจากประเทศผู้ขายน้ำมันในอาหรับจะยังคงไหลไปสู่ตลาดเงินโลกอย่างต่อเนื่องต่อไป โดยเฉพาะในปี 2006 เงินทุนไหลออกจากตะวันออกกลางรวมกันมากกว่าถึง 200,000 ล้านเหรียญสหรัฐ

เงินรายได้จากการขายน้ำมันจำนวนมากเหล่านี้ส่วนหนึ่งประเทศต่างๆนำไปใช้ในการกลุ่มอาหรับ เศรษฐีน้ำมันที่มีรายได้จากการขายน้ำมันมหาศาล แล้วเงินจำนวนมหาศาลของอาหรับนี้จะไปทางไหน เส้นทางลงทุนภายในประเทศ ทั้งการพัฒนาเมือง และพัฒนาอุตสาหกรรมในภาคต่างๆ เช่น การพัฒนาให้ Dubai และ Qatar เป็นศูนย์กลางการเงินในภูมิภาค แม้กระทั่งซาอุดีอาระเบียก็เร่งสร้างเมืองใหม่อีก 6 แห่ง ให้เป็นเขตเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม คาดการณ์ว่าเม็ดเงินที่ประเทศอาหรับเหล่านี้จะใช้ในการเนรมิตเมืองและการลงทุนทั้งโครงสร้างพื้นฐาน ภาคธุรกิจ และภาคอุตสาหกรรม จะใช้เงินรวมกันไม่น้อยกว่า 3 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ ทำไมประเทศอาหรับเหล่านี้ถึงจำเป็นต้องเร่งลงทุนสร้างเศรษฐกิจในประเทศขึ้นมา ก็เนื่องจากประเทศต่างๆตระหนักดีว่าถ้าจะพึ่งพารายได้จากการขายน้ำมันอย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอแล้ว น้ำมันเป็นทรัพยากรใช้แล้วหมดไป ซึ่งอีกไม่กี่ปีข้างหน้าแหล่งน้ำมันสำรองในตะวันออกกลางแม้จะมีมาก แต่ก็มีวันหมด เมื่อไม่มีน้ำมันสูบมาขายแล้วจะหารายได้จากอะไรมาชดเชย ปัญหานี้หากบริหารจัดการไม่ดี ปัญหาทั้งหมดจะตกอยู่กับคนในรุ่นต่อไป ซึ่งประเทศเหล่านี้ตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้เป็นอย่างดี จึงพยายามนำรายได้จากการขายน้ำมันมาลงทุนพัฒนาในภาคเศรษฐกิจสาขาอื่นๆ เช่น ภาคการท่องเที่ยว ภาคการเงิน และภาคอุตสาหกรรม เพื่อสร้างงานใหม่ๆรองรับกำลังแรงงานใหม่ๆที่กำลังเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจ เพราะโครงสร้างประชากรของกลุ่มประเทศอาหรับเป็นประเทศที่มีสัดส่วนประชากรอายุต่ำกว่า 15 ปี มากที่สุดในโลก คือมากกว่าร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมด และคาดว่าในอีก 10 ปีข้างหน้า เพื่อรองรับเด็กๆที่จะมาเป็นกำลังแรงงานในอนาคต จำเป็นจะต้องสร้างงานใหม่เพิ่มขึ้นอีกกว่า 4 ล้านตำแหน่ง เพื่อรองรับกำลังแรงงานใหม่ในส่วนนี้ ดังนั้น ประเทศอาหรับจึงต้องเดินหน้าเน้นลงทุนยกเครื่องเศรษฐกิจในประเทศครั้งใหญ่

แม้จะเร่งลงทุนในประเทศแล้วก็คาดว่ายังเหลือเงินที่ต้องจัดการอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งต้องไปลงทุนในต่างประเทศ ดังนั้น อาหรับจึงจะเป็นนักลงทุนรายใหญ่ที่มีบทบาทสำคัญมากขึ้นในตลาดทุนตลาดเงินโลก

ปัจจุบันเงินลงทุนต่างประเทศของกลุ่มทุนอาหรับพบว่า 2 ใน 3 จะอยู่ในรูปของกองทุนรัฐบาล (Government Investment Funds) และส่วนที่เหลือจะเป็นเงินลงทุนโดยตรง ทั้งนี้ ลักษณะการลงทุนและสินทรัพย์ที่นำไปลงทุนก็มีความหลากหลาย เช่น ลงทุนในตราสารหนี้ ลงทุนในหุ้น หรือเข้าไปร่วมทุนในธุรกิจ รวมถึงเข้าไปซื้อกิจการต่างๆ อย่างไรก็ตาม หากแบ่งลักษณะการลงทุนของกลุ่มทุนจากอาหรับจากการนำเงินที่ได้จากการขายน้ำมันสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภทหลักดังนี้

ประเภทที่ 1 เงินที่ได้จากการขายน้ำมันจะถูกเก็บไว้เป็นทุนสำรองระหว่างประเทศไว้ที่ธนาคารกลาง (Central banks) เงินเหล่านี้จะใช้รักษาเสถียรภาพของค่าเงินและดุลการชำระเงินของประเทศ ซึ่งการลงทุนประเภทนี้จะไม่เน้นผลกำไรจากการลงทุน ดังนั้น การลงทุนส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปเงินตราต่างประเทศ และสินทรัพย์ที่มีความเสี่ยงต่ำและมีสภาพคล่องสูง อย่างพันธบัตร เช่น พันธบัตรรัฐบาลสหรัฐ เป็นต้น เงินเหล่านี้ของประเทศอาหรับรวมกันจะมีมูลค่ากว่า 8 หมื่นล้านบาทในปี 2006

ประเภทที่ 2 คือกองทุนลงทุนของรัฐบาล (Traditional Sovereign Wealth Funds) เงินลงทุนของอาหรับส่วนใหญ่จะอยู่ในนี้ กองทุนประเภทนี้จะลงทุนในสินทรัพย์ในต่างประเทศที่หลากหลาย ตั้งแต่ตราสารทุน ตราสารหนี้ และอสังหาริมทรัพย์ กองทุนลงทุนของรัฐบาลอาหรับในปัจจุบัน ได้แก่ กองทุนของ Abu Dhabi Investment Authority (ADIA) ก่อตั้งในปี 1978 และมีสินทรัพย์กว่า 8.7 แสนล้านเหรียญสหรัฐ รองลงมา ได้แก่ กองทุนของ Saudi Arabia Monetary Agency ซึ่งได้ลงทุนในสินทรัพย์ต่างประเทศกว่า 2.3 แสนล้านเหรียญสหรัฐ และกองทุนของ Kuwait Investment Authority (KIA) ซึ่งมีสินทรัพย์ประมาณ 2 แสนล้านเหรียญสหรัฐ ทั้งนี้ คาดว่ากองทุนลงทุนของรัฐบาลอาหรับรวมกันน่าจะถือครองสินทรัพย์ในต่างประเทศรวมกันมากกว่า 1.4 ล้านล้านเหรียญสหรัฐ

ประเภทที่ 3 คือกองทุนลงทุนรัฐบาลสมัยใหม่ (New-generation Investment Funds) แม้ว่ากลุ่มอาหรับจะมีกองทุนลงทุนของรัฐบาลอยู่แล้ว แต่ก็พบว่ากองทุนดังกล่าวเป็นการลงทุนในเชิงรับ ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารในกิจการที่เข้าไปลงทุน หรือมีบทบาทในธุรกิจต่าง ๆ มากนัก ดังนั้น เพื่อเพิ่มบทบาทของตัวเองในธุรกิจและตลาดทุนโลก จึงได้มีการพัฒนากองทุนลงทุนรัฐบาลในรูปแบบที่เน้นลงทุนในเชิงรุกมากขึ้น บางกองทุนบริหารเหมือนกองทุนส่วนบุคคล (Private equity funds) หรือเป็นกองทุนที่เข้าไปซื้อและบริหารกิจการต่างๆ หรือกระทั่งเข้าไปร่วมลงทุน ตัวอย่างของกองทุนประเภทนี้ ได้แก่ Dubai International Capital, Abu Dhabi's Mubadala และ Dubai's Istithmar ซึ่งเป็นเจ้าของอสังหาริมทรัพย์ในเมืองสำคัญต่างๆของโลก เช่น นิวยอร์กและลอนดอน ปัจจุบันจะพบว่ากองทุนรัฐบาลสมัยใหม่จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าไปมีบทบาทในธุรกิจโลกมากขึ้น และเข้าไปเล่นในธุรกิจต่างๆเอง จากเดิมเป็นเพียงนักลงทุนและเฝ้าดูอยู่ข้างนอก

ประเภทที่ 4 คือการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อนำเงินจากรัฐบาลไปลงทุนในต่างประเทศ (Government-controlled companies) ในบางประเทศการลงทุนจะอยู่ในรูปแบบที่รัฐบาล

อาหรับจัดตั้งรัฐวิสาหกิจและเข้าไปซื้อกิจการต่าง ๆเข้ามาอยู่ในความดูแล ในปี 2005 และ 2006 รัฐวิสาหกิจอาหรับเหล่านี้ได้ใช้เงินกว่า 7 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ ไปซื้อกิจการต่างทั่วโลก เช่น กรณี Saudi Basic Industries ใช้เงินกว่า 1 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ ซื้อส่วนธุรกิจด้านพลาสติก (Plastic unit) จากบริษัท General Electric หรือกรณีที่ Dubai Ports World จะเข้าไปซื้อธุรกิจท่าเรือในสหรัฐ และได้รับการต่อต้านจากรัฐสภาสหรัฐ

ประเภทที่ 5 คือการลงทุนส่วนบุคคล จะเห็นว่าสุลต่าน เชค เจ้าชาย ซึ่งมีความมั่งคั่งจากธุรกิจน้ำมันได้เอาเงินออกไปลงทุนในต่างประเทศ เช่น เจ้าชาย อัล-วาลีด บิน ตอบาล อัล-สะอูด (Al-waleed Bin Tabal Al-saud) จากซาอุดีอาระเบีย มีทรัพย์สินที่ไปลงทุนในต่างประเทศกว่า 3 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ เป็นต้น

ประเภทสุดท้ายคือ การลงทุนในรูปของบริษัทเอกชน ปัจจุบันมีอัตราการขยายตัวสูงมากที่บริษัทเอกชนของอาหรับได้รุกเข้าไปลงทุนซื้อกิจการในภูมิภาคอื่น ๆของโลก อาทิ บริษัท Kuwait's Mobile Telecommunications Company เข้าไปซื้อธุรกิจสื่อสารในอัฟริกาอย่าง Celtel หรือ National Bank of Kuwait เข้าไปซื้อกิจการ Alwatany Bank of Egypt

8.10 กองทุนการเงินอาหรับ (Arab Monetary Fund)

กองทุนการเงินอาหรับ (AMF) ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1977 ประกอบด้วยประเทศสมาชิก 20 ประเทศ ทั้งจากตะวันออกกลางและอัฟริกาเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจในหมู่ประเทศอาหรับ และเพื่อให้เกิดการหมุนเวียนด้านการเงินการลงทุนจากตลาดโลกสู่ตลาดอาหรับ และเพื่อลดปัญหาดุลการชำระเงินของประเทศอาหรับ (balance of payment) ปัญหาการขาดดุลทางการค้าถือเป็นปัญหาสำคัญของประเทศส่วนใหญ่ในตะวันออกกลางมาตั้งแต่ช่วงแรก ๆ ของการเริ่มกระบวนการก่อตั้ง AMF อย่างจริงจังในค.ศ.1975

ทั้งนี้ในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1975 - 1979 ตัวเลขบัญชีการขาดดุลโดยรวมของประเทศแถบอาหรับทั้งหมดอยู่ที่ 33.409 พันล้านเหรียญสหรัฐ ในค.ศ. 1979 จำนวนเงินทุนสำรองของประเทศอาหรับบางประเทศมีอยู่ในระดับเท่ากันที่ร้อยละ14.1 ของอัตราการนำเข้า_ การก่อตั้ง AMF ช่วยให้ประเทศอาหรับสามารถจัดการกับปัญหาการขาดดุลทางการค้าและการเงินของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งนี้ AMF พยายามปรับโครงสร้างการจัดการให้เหมาะสมเพื่อสร้างบูรณาการทางด้านการเงินของประเทศอาหรับโดยรวม AMF ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาและการสร้างบูรณาการทางเศรษฐกิจของประเทศในตะวันออกกลาง

นักวิชาการของโลกอาหรับตระหนักดีว่าการสร้างบูรณาการทางเศรษฐกิจในตะวันออกกลางนั้นจะไม่สามารถประสบผลสำเร็จได้เลยหากไม่นำแนวคิดและปรัชญาความเป็นเอกภาพของอาหรับมาใช้ พวกเขาพยายามผลักดันการสร้างบูรณาการทางการเงินเพื่อส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจแบบบูรณาการในหมู่ประเทศกำลังพัฒนาในตะวันออกกลาง

การที่ประเทศลูกหนี้อาหรับประสบปัญหาทางการเงินมากขึ้น ยิ่งเป็นปัจจัยให้มีการจัดวางระบบการเงินของอาหรับให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยการอิงกับสกุลเงินอาหรับหรือสุกลเงินดินาร์ (dinar) ซึ่งสามารถเพิ่มกำลังซื้อและมูลค่าการแลกเปลี่ยนจากปริมาณน้ำมันและก๊าซสำรองจำนวนมหาศาลในดินแดนอาหรับ ตลอดจนหุ้นในตลาดทองคำอาหรับและการลงทุนในต่างประเทศ แนวคิดดังกล่าวคือการใช้สกุลเงินของอาหรับในระบบการกู้ยืมแห่งชาติและเพื่อส่งเสริมให้เกิดสภาพคล่องทางการค้าในหมู่ประเทศอาหรับด้วยกันเอง โดยพวกเขาเชื่อว่าวิธีการนี้จะสามารถเพิ่มความเป็นปึกแผ่นในการทำงานขององค์กรด้านการเงินระดับชาติได้อย่างมาก โดยเฉพาะAMF ทั้งนี้นโยบายนี้จะช่วยในด้านการพัฒนาฐานะทางการเงิน (financial capacity) ของ AMF และการเพิ่มการกระจายหรือการไหลเวียนของเงินทุนในหมู่ประเทศอาหรับด้วยกันได้ดีและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การไหลเวียนของทรัพยากรทางการเงินเข้ามาในกองทุนขององค์การส่วนใหญ่มาจากผู้กู้ ซึ่งในขณะที่มีความพยายามในการแสวงหาหนทางในการเพิ่มทรัพยากรทางการเงินขององค์การนั้น มีการเสนอแนวทางว่ากองทุนต้องพึงพาตลาดโลกในด้านการกู้ยืมเงินทั้งระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ตลอดจนพันธบัตรใบกู้เงิน (Bonds) ใบรับฝากเงิน (Certificate Of Deposit) นอกจากนี้ยังต้องคำนึงถึงการจ่ายดอกเบี้ยในอัตราที่สูงขึ้นตามภาวะของตลาดสากล

(international market) โดยต้องกำหนดนโยบายการปล่อยเงินกู้ให้สอดคล้องกับอัตราดอกเบี้ยในตลาดสากล เพื่อรับรองถึงความสมดุลระหว่างต้นทุนและผลกำไร นักวิเคราะห์บางกลุ่มมองว่าทั้งปัญหาการขาดดุลทางการเงินและบทบาทของกองทุนนั้น โดยพื้นฐานแล้วไม่ได้ขึ้นอยู่กับเงินทุนเพิ่มขึ้นว่าต้องเป็นจำนวนเท่านี้หรือเท่านั้น โดยแนวทางการแก้ไขปัญหาควรอยู่ที่การประสานความร่วมมือทางเศรษฐกิจร่วมกันระหว่างประเทศอาหรับด้วยกัน และการกำหนดแผนพัฒนาในแต่ละประเทศให้สอดคล้องกัน ดังนั้น หนึ่งในภารกิจที่สำคัญของ AMF คือการกำหนดแผนงานสำหรับประเทศสมาชิกโดยมุ่งให้สมาชิกมีสำนึกร่วมกันต่อการสร้างบรูณาการด้านการเงินร่วมกัน

ในปลายค.ศ. 1991 AMF มีเงินทุนและเงินทุนสำรองอยู่ 495 ล้านอาหรับดินาร์ และสินทรัพย์รวมทั้งหมด 562 ล้านอาหรับดินาร์ โดยไม่นับรวมเงินทุนที่อยู่ในระหว่างการบริหารเงินได้ร้อยละ 32 จากจำนวนสินทรัพย์ทั้งหมดมาจากการมีส่วนร่วมกับองค์กรอื่นๆ การลงทุนและผลกำไรของดอกเบี้ยจากประเทศลูกหนี้ การปล่อยกู้ให้กับประเทศสมาชิกคิดเป็นร้อยละ 35.34 ของจำนวนคงเหลือในบัญชีระยะสั้นและเงินฝากอื่นๆกับธนาคารต่างๆ ในด้านนโยบายการปล่อยกู้ของAMF ประกอบด้วย 3 รูปแบบ คือ การกู้แบบอัตโนมัติ (automatic loan) การกู้แบบปกติและแบบระยะยาว (ordinary and extended loan) ซึ่งรูปแบบเหล่านี้จะทำให้การปล่อยวงเงินสินเชื่อนั้นสอดคล้องกับเสถียรภาพและแผนการจัดระบบทางเศรษฐกิจที่ได้รับการยอมรับจากประเทศสมาชิกผู้กู้ นอกจากนั้นยังมีการปล่อยวงเงินสินเชื่อเพื่อการค้าภายใน (intra-trade) เพื่อส่งเสริมการค้าขายระหว่างประเทศอาหรับด้วยกันมากยิ่งขึ้น และการสนับสนุนทางการเงินสำหรับธุรกิจส่งออกนำเข้าโดยเฉพาะเพื่อกระตุ้นให้เกิดการแข่งขันในกลุ่มผู้ทำธุรกิจส่งออก อีกทั้งประเทศสมาชิกของกองทุนนี้ยังได้ผลประโยชน์และความช่วยเหลือในทางวิชาการต่อสถาบันการเงินการธนาคารของตนด้วย

นอกจากนี้องค์การยังสนับสนุนด้านการศึกษาวิจัยเพื่อส่งเสริมการค้าภายในประเทศสมาชิก โดยได้มีการจัดตั้งสถาบันศึกษานโยบายทางเศรษฐกิจขึ้นมาสนับสนุนกิจกรรมการฝึกอบรมทางด้านการคลัง และทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์วิจัยและฝึกสอนที่เชี่ยวชาญด้านนโยบายทางเศรษฐกิจ

องค์การ AMF ยังได้ดำเนินบทบาทสำคัญด้านการพัฒนาตลาดการเงินอาหรับโดยการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการและทางเทคนิคต่อประเทศสมาชิกที่ต้องการพัฒนาตลาดภายในของตน (domestic market) และให้การสนับสนุนด้านการศึกษาทางเทคนิคตลอดจนการปฏิบัติงานขององค์กร “ฐานข้อมูลการตลาดอาหรับ” (Arab Market Data Base: AMDB) ซึ่งต่างสนับสนุนการทำงานและมีผลประโยชน์ร่วมกัน

ตามนโยบายการรักษาและเพิ่มผลประโยชน์ให้กับประเทศสมาชิก AMF จึงดำเนินภารกิจโดยประสานความร่วมมือกับกลุ่มและหน่วยงานอื่น ๆ อย่างสม่ำเสมอ ทั้งหน่วยงานของรัฐบาลในประเทศอาหรับ องค์การระดับภูมิภาคและสถาบันระหว่างประเทศ อีกทั้งยังร่วมมือกับองค์การอาหรับอื่นๆ ในการจัดทำรายงานร่วมเศรษฐกิจอาหรับ (Joint Arab Economic Report:

JAER) ซึ่งจัดทำขึ้นเป็นรายปีจากความร่วมมือของหลายๆ องค์กร กล่าวคือ AMF, กองทุนอาหรับเพื่อการพัฒนาทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ (Arab Fund for Economic and Social Development), กลุ่มประเทศผู้ส่งออกน้ำมันปิโตรเลียม (organization of Arab petroleum exporting countries: OAPEC) นอกจากนั้น AMF ยังทำหน้าที่เป็นฝ่ายเลขานุการให้กับคณะกรรมการผู้บริหารธนาคารกลางอาหรับ (Arab Central Banks) และหัวหน้าสำนักงานการเงิน (Heads of Monetary Agencies) ด้วยภารกิจดังกล่าว AMF ได้จัดทำการศึกษาและรายงานข้อมูลที่สำคัญต่อคณะกรรมการ ตลอดจนกิจกรรมด้านอื่นๆ รวมทั้งจัดเตรียมการประชุมคณะกรรมการบริหารและคณะกรรมการควบคุมด้านการธนาคารแห่งอาหรับ

ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งขึ้นมา AMF ก็พยายามดำเนินบทบาทในการผลักดันด้านการค้าในหมู่อาหรับอย่างเต็มที่ ซึ่งได้นำไปสู่การจัดตั้งสถาบัน Arab Trade Financing Programme (ATFP) ขึ้นมาใน ค.ศ. 1989 และลงนามบันทึกความเข้าใจระหว่างกัน (MoU) ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1990 และได้มีการสร้างความร่วมมือกันมาโดยตลอด AMF ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุน ATFP ในหลายๆ ด้าน รวมทั้งด้านการบริหารหลักทรัพย์การลงทุน ธุรกิจการลงทุนทั้งหมดของ AMF นั้นมีเป้าหมายหลักคือเพื่อแปรสินทรัพย์และทรัพยากรให้เป็นรายได้ที่เพียงพอต่อรายจ่ายจำเป็นทั้งหมดขององค์การ ดังนั้น AMF จึงพยายามสร้างแนวทางหรือนโยบายมาตรฐานเป็นการเฉพาะในการคัดเลือกสถาบันการเงินและการธนาคารที่จะทำงานร่วมกัน ทรัพยากรการเงินของ AMF ประกอบด้วย เงินที่ชำระโดยผู้ถือหุ้น (paid-up capital) เงินกู้และสินเชื่อที่ออกโดยองค์การ และที่สำคัญเงินทุนของ AMF ที่ได้มาจากการเงินที่ชำระโดยผู้ถือหุ้น (paid-up capital) ในสกุลเงินต่างๆ คือแหล่งที่มาหลักของการสนับสนุนทางการเงินเพื่อการกู้ยืมให้กับประเทศสมาชิก ดังนั้น เงินหุ้นที่ชำระโดยประเทศสมาชิกหรือผู้ถือหุ้นจึงเป็นตัวกำหนดขอบเขตของผลประโยชน์ของมันจากเงินกู้ ตลอดจนผลประโยชน์ในแง่ของอำนาจการโหวตลงความเห็นภายในองค์การ

8.11 ตลาดการเงินอาหรับ (Arab Financial Market)

พัฒนาการของตลาดการเงินกับการเติบโตทางเศรษฐกิจของภูมิภาคหนึ่งๆ ถือเป็นมิติที่มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะตลาดการเงินจะเป็นตัวทำให้เกิดความคล่องตัวในการโอนย้ายเงินทุนและการช่วยให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์มากที่สุดเกี่ยวกับช่องทางที่เหมาะสมสำหรับการลงทุน ตลอดจนเป็นตัวยึดโยงระบบเศรษฐกิจของประเทศต่างๆเข้ากับระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (International economy)

โลกอาหรับเองก็มีความพยายามมาโดยตลอดโดยเฉพาะหลังคริสต์ทศวรรษ 1970 เกี่ยวกับการพัฒนาตลาดการเงินทั้งในระดับภูมิภาคและในระดับสากล เพื่อกระตุ้นการลงทุนจากเงินทุนส่วนเกินของประเทศอาหรับ และเห็นได้ว่าประเทศร่ำรวยน้ำมันในตะวันออกกลางพยายามมุ่งปรับปรุงตลาดทุนและตลาดการเงินของพวกเขาให้มีความทันสมัยอยู่เสมอเพื่อระดมเงินออมจากภาคเอกชนและเปิดช่องทางการลงทุนใหม่ๆ ภายในประเทศขึ้นมา ทั้งนี้ การตั้งตลาดการเงินอาหรับ (AFM) ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดบูรณาการทางเศรษฐกิจในหมู่ประเทศอาหรับด้วยกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาของระบบเศรษฐกิจและการเงินอย่างมั่นคง

หลายรอบทศวรรษที่ผ่านมาจะพบว่าประเทศอาหรับที่ร่ำรวยน้ำมันหลาย ๆ ประเทศมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาทางสังคมที่ค่อนข้างสูงและเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก ทั้งที่ในอดีตนั้นพัฒนาการด้านการเงินของอาหรับค่อนข้างล่าช้าและล้าหลังเนื่องจากในขณะนั้นอาหรับไม่ให้ความสำคัญและไม่มีแนวคิดที่จะสร้างตลาดทุนและตลาดการเงิน นอกจากนี้เงินทุนที่มีอยู่ล้นเหลือส่งผลให้ต้นทุนค่าใช้จ่ายในด้านการลงทุนต่ำและทำให้ผู้ลงทุนทั้งจากภาครัฐและเอกชนได้รับผลตอบแทนจากการลงทุนภายในประเทศในอัตราต่ำด้วยเช่นกัน ประเทศอาหรับไม่ค่อยให้ความสำคัญเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากเงินออมอย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่พวกเขาประสบปัญหาด้านขีดความสามารถที่จำกัดในการรับเงินทุน (Absorptive capacity) และการจัดการทรัพยากรการเงินส่วนเกิน ประเทศอาหรับจะไม่มีการกู้ยืมกันภายในแม้แต่กับประชาชนของตัวเอง อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ทางการเงินและระบบเศรษฐกิจดังกล่าวของประเทศอาหรับได้เปลี่ยนไปแล้วโดยเฉพาะตั้งแต่หลังสงครามอ่าวเปอร์เซียครั้งที่ 2 และในช่วงที่รายได้จากน้ำมันลดลง ปัจจุบันประเทศอาหรับผู้ผลิตน้ำมันได้หันมากู้ยืมกันภายในหรือระหว่างกันมากขึ้นเพื่อรับมือกับปัญหางบประมาณขาดดุลของตน และเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ รัฐบาลจึงเน้นให้ความสำคัญกับการออกพันธบัตรเงินกู้ให้กับภาคเอกชนและองค์กรสำคัญๆที่มีการประสานความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะเป็นธนาคารกลางต่างๆ กระทรวงการคลัง และสำนักนโยบายและแผนอื่นๆ ส่วนประเทศที่มีรายได้จากน้ำมันไม่มากนักก็จะวิตกเรื่องปัญหาการขึ้นลงของค่าเงินสกุลหลัก ตลอดจนราคาวัตถุดิบและอัตราดอกเบี้ยที่มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงอยู่เสมอ

ในช่วงทศวรรษ 1980 การสนับสนุนการพัฒนาตลาดการเงินอาหรับถูกผลักดันโดยธนาคารสากลระดับแนวหน้าและนักเศรษฐศาสตร์การคลังมากขึ้น โดยการพยายามสร้างแรงจูงใจให้บรรดานักลงทุนหันมาลงทุนในประเทศอาหรับต่างๆ โดยเฉพาะในหมู่นักลงทุนชาว

อาหรับ ความพยายามดังกล่าวนำไปสู่พัฒนาการเชิงบวกด้วยตัวเลขมูลค่าการลงทุนภายในอาหรับที่ปรับตัวสูงขึ้นใน ค.ศ.1988 อยู่ที่ 232.4 ล้านเหรียญสหรัฐ เมื่อเทียบกับตัวเลข 227.6 ล้านเหรียญสหรัฐเมื่อ ค.ศ. 1987 ทั้งนี้ ด้านตลาดหุ้นและการธนาคารก็มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น โดยมูลค่าการลงทุนสูงถึง 29 ล้านเหรียญสหรัฐ เพิ่มขึ้นเกือบร้อยละ 30 จากตัวเลขเมื่อ ค.ศ. 1987

ปัจจุบันนักเศรษฐศาสตร์อาหรับยอมรับและตระหนักดีถึงความจำเป็นของประเทศผู้ส่งออกน้ำมันที่จะต้องนำเงินทุนสำรองส่วนเกินมาลงทุนทางเศรษฐกิจในประเทศเพื่อนบ้านแทนที่จะนำมาเก็บไว้ในบัญชีทุนสำรองหรือนำไปซื้อหุ้นและพันธบัตรในตลาดการเงินตะวันตกเพียงอย่างเดียว ในช่วงต้นทศวรรษ 1980 ประเทศอาหรับต่างนำเงินไปลงทุนในสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในรูปของเงินฝากระยะสั้น คิดเป็นร้อยละ 24 ของภาคการลงทุนทั้งหมดในสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1980 แนวโน้มปริมาณการลงทุนในสหรัฐอเมริกาของอาหรับก็ลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากอัตราการลงทุนในธนบัตรต่างประเทศตลอดจนเงินฝากในธนาคารและผ่านบริษัทต่าง ๆ นั้นลดลงอย่างมาก ทั้งนี้ สาเหตุสำคัญของปริมาณการลงทุนที่ลดลงของอาหรับสืบเนื่องมาจากปัญหารายได้จากน้ำมันที่ลดลงและปัญหาต้นทุนที่สูงขึ้นในหลาย ๆ ประเทศ

ผลจากความเจริญรุ่งเรืองในธุรกิจน้ำมันของภูมิภาคนี้ทำให้ตลาดการเงินเกิดขึ้นตามมาอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดหุ้นที่ให้เงินกู้เพื่อการลงทุนด้านอุตสาหกรรม ซึ่งจะมีรายได้ขึ้นมาในรูปของเงินปันผล

ตลาดหุ้นในโลกอาหรับยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลและการควบคุมดูแลจากภาครัฐ แม้จะมีความพยายามที่จะให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทอย่างอิสระก็ตาม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนปฏิรูปเศรษฐกิจ และแม้ประเทศอาหรับส่วนใหญ่จะได้เริ่มกระบวนการปฏิรูปขนาดใหญ่เพื่อยุติการควบคุมของรัฐที่ดำเนินมาแล้วหลายทศวรรษ แต่บทบาทของภาคเอกชนก็ยังไม่ได้เข้ามามีบทบาทมากนัก อีกทั้งภาคเศรษฐกิจยังคงขาดความหลากหลายที่ยังไม่อาจดึงดูดให้เกิดการลงทุนได้เท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม มีอุปสรรคอีกมากมายที่กีดกันการพัฒนาของตลาดหุ้นโดยเฉพาะบทบาทที่จำกัดของภาคเอกชน ซึ่งไม่สามารถดำเนินบทบาทในด้านการระดมทรัพยากรทางเศรษฐกิจอันเป็นหัวใจสำคัญสำหรับตลาดหุ้นอาหรับ กรณีตลาดหุ้นในตะวันออกกลางที่ไม่ค่อยพัฒนามากนั้น กล่าวกันว่าเป็นเพราะยังขาดระบบที่ดีในการเคลื่อนย้ายเงินทุนจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง (Capital flight) ทั้งนี้เพราะขาดการวางกฎหมายตลาดหุ้นที่เหมะสม และขาดสถาบันที่เชี่ยวชาญด้านตลาดหุ้น โดยรวมแล้วประเทศอาหรับหลายประเทศได้เริ่มปฏิรูปเพื่อกู้เศรษฐกิจของพวกเขาที่ถูกทำให้เสียหายจากการควบคุมและการกำหนดแผนพัฒนาและการบริหารกองทุนที่ผิดพลาดของภาครัฐ มีเพียงร้อยละ 10 จากรัฐสมาชิก 22 ประเทศของสันนิบาตอาหรับ (Arab League) ที่มีการติดต่อด้านตลาดหุ้นระหว่างกันอย่างเป็นทางการ แต่ก็เป็นเพียงตลาดหุ้นเล็กๆและไม่ค่อยมีความเคลื่อนไหวอะไรมากนักอันเนื่องมาจากปัญหาความไม่สงบเรียบร้อยทางการเมือง ตลอดจนการขาดแรงกระตุ้นและข้อมูลที่พอเพียง

เกี่ยวกับสถาบันการค้าอื่นๆ ตังอย่างเช่นในค.ศ. 1991 มีเงินหมุนเวียนในตลาดหุ้นประมาณ 3.2 พันล้านเหรียญสหรัฐ ผู้เชี่ยวชาญเชื่อว่าการซื้อขายหุ้นในตลาดที่มีการปฏิรูปซึ่งมีสถาบันทางการเงินของอาหรับซื้อขายถึง 1100 สถาบันนั้น เป็นตัวกลางสำคัญที่ทำให้เกิดการโอนเงินกลับไปยังฝั่งตะวันตก ตลาดหลักทรัพย์ในบางประเทศ เช่น คูเวต บาห์เรน ซาอุดีอาระเบีย อียิปต์ จอร์แดน และเลบานอน ยังไม่ค่อยพัฒนามากนักในด้านการสนับสนุนทางการเงินสำหรับการลงทุนภาคอุตสาหกรรมขนาดใหญ่

โดยรวมแล้ว ตลาดทุนในตะวันออกกลางยังคงด้อยพัฒนา โดยเฉพาะตลาดหุ้นในแถบประเทศรอบอ่าวเปอร์เซียที่ยังคงมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนสูง ทั้งนี้มีเพียงตลาดหุ้นในตุรกีเท่านั้นที่มีการพัฒนาอย่างเต็มที่และมีความก้าวหน้าในระดับเดียวกับตลาดหุ้นอื่นๆ และสามารถดึงดูดการการลงทุนจากภายนอกได้เป็นจำนวนมาก ซึ่งไม่ใช่มาจากตะวันออกกลางแต่มาจากยุโรป อย่างไรก็ตาม นักวิเคราะห์คาดการณ์ว่าตลาดหุ้นในตุรกีอาจจะเป็นตัวควบคุมเงินทุนภายในของภูมิภาคตะวันออกกลาง ตลาดหลักทรัพย์ของบางประเทศก็สามารถดึงดูดการลงทุนจากต่างชาติได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะ ตลาดหลักทรัพย์อัมมาน (Amman Stock Exchange: ASE) ของจอร์แดน บาห์เรนและโอมานก็มีตลาดหุ้นเป็นของตัวเอง และสำหรับซาอุดีอาระเบียที่มีการสร้างตลาดหุ้นขึ้นมาใน ค.ศ. 1987 ซึ่งถือเป็นตลาดที่น่าสนใจแห่งหนึ่งในขณะนั้น แต่ก็ต้องถูกระงับลงเมื่อผู้นำทางศาสนาออกมาคัดค้านระบบการเงินดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ตลาดหุ้นในซาอุดีอาระเบียก็กลับมาเปิดอีกครั้งภายในภูมิภาค ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นตลาดหุ้นที่มีศักยภาพในการระดมทุนสำหรับโครงการใหม่ๆ ได้เป็นอย่างดี

การเกิดขึ้นมาของตลาดหุ้นของประเทศแถบอ่าวเปอร์เซียถือเป็นกลุ่มตลาดหุ้นที่เป็นกำลังสำคัญของตลาดเงินทุนแห่งภูมิภาคนี้ หุ้นของภาครัฐที่ออกให้ในซาอุดีอาระเบียและบาห์เรนแสดงให้ความสามารถในการระดมเงินทุนจากภาคเอกชน เพื่อลงทุนด้านการขยายอุตสาหกรรมท้องถิ่น ในขณะที่ประเทศสมาชิกอื่นๆของ GCC ก็มีการซื้อขายหุ้นผ่านตลาดหลักทรัพย์ของรัฐ แรงผลักดันและการเติบโตของตลาดหุ้นนี้มาจากทั้งนักลงทุนท้องถิ่น และบรรดาบริษัทและธนาคารต่างๆ นอกจากนี้ยังได้รับการผลักดันเป็นอย่างดีจากรัฐบาลท้องถิ่น โดยเฉพาะจากประเทศร่ำรวยน้ำมัน โดยคาดหวังกันว่าจะสามารถนำเงินทุนจากภาคเอกชนมาสนับสนุนโครงการอุตสาหกรรมต่างๆได้อย่างพอเพียงโดยไม่จำเป็นต้องใช้ทุนจากภาครัฐ ทั้งนี้การส่งเสริมตลาดหลักทรัพย์ท้องถิ่นถือเป็นยุทธศาสตร์ที่ดีและง่ายที่สุดสำหรับรัฐบาลต่อการส่งเสริมตลาดหุ้นในภูมิภาคโดยรวมผ่านการกระตุ้นให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติอีกทางหนึ่ง ดังนั้น การแปรรูปรัฐวิสาหกิจจะยิ่งทำให้เงินทุนจากภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ทั้งนี้เพราะรัฐบาลไม่มีทรัพยากรพอเพียงที่จะตอบสนองความต้องการการขยายตัวทางเศรษฐกิจของภาคเอกชน ซึ่งประเทศสมาชิก GCC ส่วนใหญ่ยอมรับในกระบนการดังกล่าวและนำนโยบายแปรรูปรัฐวิสาหกิจมาใช้กับประเทศของตน ในซาอุดีอาระเบีย กษัตรีย์ฟาฮัดประกาศสนับสนุนการขายหุ้นที่รัฐถืออยู่ในบริษัทต่างๆ อย่างเปิดเผย ส่วนคูเวต คณะรัฐมนตรีของคูเวตก็ยอมรับในหลักการสำหรับ

ข้อเสนอแนะของธนาคารโลก (World Bank) ว่ารัฐควรขายหุ้นของตนที่มีอยู่ในบริษัทท้องถิ่น เช่นเดียวกันนี้รัฐบาลโอมานก็ดำเนินนโยบายลักษณะเดียวกัน ส่วนรัฐบาลบาห์เรนมีนโยบายเหลี่ยงการสนับสนุนทางการเงินต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศโดยจะให้ความสำคัญต่อการเข้ามามีบทบาทของภาคเอกชนเป็นหลัก ประเทศกาตาร์ก็มีนโยบายสนับสนุนให้ภาคเอกชนเข้ามาลงทุนในภาคการไฟฟ้าและประปา

เขตอ่าวเปอร์เซียถือเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญของภูมิภาค โดยเฉพาะมีการประสานความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและเอกชนตลอดจนนักลงทุนต่างชาติ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังมีความแตกต่างกันเกี่ยวกับข้อกฎหมายพาณิชย์ที่ใช้กันอยู่ในภูมิภาคนี้ว่าด้วยบทควบคุมการลงทุนของต่างชาติ ซึ่งในกระบวนการควบคุมการเคลื่อนย้ายเงินทุนต่างชาติเพื่อสร้างการลงทุนในตลาดท้องถิ่นนั้น ประเทศอาหรับผู้ผลิตน้ำมันได้บัญญัติกฎหมายควบคุมที่แตกต่างกันไป เช่นใน UAE ทั้งกฎหมายสหพันธรัฐและกฎหมายท้องถิ่นต่างสนับสนุนการลงทุนของต่างชาติใน UAE โดยสามารถถือหุ้นตามโครงการท้องถิ่น (local project) แต่ละโครงการได้ไม่เกินร้อยละ 49 นอกจากนี้ ธนาคารอุตสาหกรรมยังจัดสรรเงินกู้ยืมอัตราดอกเบี้ยต่ำให้นักลงทุนอีกด้วย ในประเทศกาตาร์ กฎหมายได้ห้ามนักลงทุนต่างชาติถือหุ้นในธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อย ส่วนคูเวตบริษัทต่างชาติสามารถนำเงินมาลงทุนในประเทศได้โดยต้องถือหุ้นได้ไม่เกินร้อยละ 49 อย่างไรก็ตาม แม้กฎหมายจะเปิดโอกาสให้บริษัทต่างชาติเข้ามาลงทุนในประเทศได้ แต่การเข้ามาลงทุนในแต่ละครั้งก็จำเป็นที่จะต้องได้รับการอนุมัติอย่างเป็นทางการเป็นรายกรณีไป ส่วนบาห์เรนแม้ในอดีตกฎหมายจะอนุมัติให้นักลงทุนต่างชาติเข้ามาถือหุ้นได้ไม่เกินร้อยละ 49 แต่ต่อมากฎหมายนี้ก็ถูกแก้ไขโดยให้จำกัดหุ้นต่างชาติสูงสุดที่ร้อยละ 25 และหุ้นของบาห์เรนอย่างน้อยร้อยละ 51 ส่วนที่เหลืออาจกระจายให้กับนักลงทุนจากประเทศบริเวณอ่าวเปอร์เซียและนักลงทุนต่างชาติอื่นๆ

ซาอุดีอาระเบียเป็นอีกประเทศหนึ่งที่สนับสนุนให้นักลงทุนต่างชาติเข้ามาลงทุนในโครงการระดับชาติ โดยเฉพาะกฎหมายของซาอุดีฯ ที่พยายามกระตุ้นนักลงทุนต่างชาติให้มาลงทุนในภาคอุตสาหกรรมจากการยกเว้นภาษีรายได้และภาษีกำไร ในขณะเดียวกันก็จำกัดเงินทุนจากต่างชาติไว้สูงสุดที่ร้อยละ 75

ในอีกด้านหนึ่งการพัฒนาด้านการธนาคารของประเทศอาหรับยังส่งผลสำคัญต่อตลาดการเงินในตะวันออกกลางอย่างมาก โดยเฉพาะหลังจากที่ธุรกิจน้ำมันเจริญรุ่งเรืองซึ่งส่งผลในทางดีต่ออุตสาหกรรมการธนาคารในภูมิภาคไปด้วย ทั้งนี้ธนาคารต่างๆในภูมิภาคต่างพยายามปรับยุทธศาสตร์การดำเนินงานอยู่เสมอเพื่อความก้าวหน้าและเพื่อการทำผลกำไรให้มากขึ้น

ปัญหาทางการเงินอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับธนาคารในตะวันออกกลางที่ผ่านมาคือปัญหาหนี้เสีย เนื่องจากบริษัทเล็กๆที่ไม่มีความมั่นคงหลายร้อยแห่งได้ปิดกิจการการค้าลงและไม่จ่ายเงินที่กู้คืนให้กับธนาคาร โดยบริษัทเหล่านี้ได้หยิบยกประเด็นทางศาสนาขึ้นมาเป็นเหตุผลว่าดอกเบี้ยที่ธนาคารเรียกเก็บนั้นผิดหลักการของอิสลาม แต่ปัญหาดังกล่าวนี้ก็ได้รับการแก้ไข

ในระดับหนึ่งหลังจากที่มีการแก้ไขร่างกฎหมายใหม่และการดำเนินมาตรการอย่างจริงจังของรัฐบาลส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ อย่างไรก็ตาม อุตสาหกรรมการธนาคาร (banking industry) ยังได้ประโยชน์จากการใช้มาตรการคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ โดยจำกัดการเข้ามาลงทุนของธนาคารต่างชาติ และจากการแข่งขันที่เพิ่มขึ้นระหว่างธนาคารท้องถิ่น ผู้เชี่ยวชาญทางเศรษฐกิจท้องถิ่นเชื่อว่าธนาคารอาหรับสามารถดำเนินบทบาทที่สำคัญในตลาดการเงินโดยมุ่งไปที่การสร้างธนาคารเพื่อการลงทุน (investment banking) ที่เน้นการซื้อขายหลักทรัพย์

ปัจจุบันประเทศร่ำรวยน้ำมันในแถบอ่าวเปอร์เซียอาศัยแหล่งการเงินภายในประเทศในการรับมือกับปัญหางบประมาณขาดดุล นักวิเคราะห์ชี้ว่ารัฐบาลจำเป็นที่จะต้องสร้างและพัฒนารูปแบบการลงทุนให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้การออกพันธบัตรรัฐบาลและกระทรวงการคลังนั้นยังไม่เพียงพอหากมองจากสภาพปัญหาทางการเงินของพวกเขาซึ่งการสนับสนุนด้านเงินทุนของรัฐบาลยังเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน อีกทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหาการเงินของแต่ละรัฐบาลยังคงแตกต่างกันออกไป กล่าวคือขาดความเป็นเอกภาพและบูรณาการ ดังนั้น รัฐบาลจึงจำเป็นที่จะต้องให้การสนับสนุนด้านการเงินเพื่อสร้างโครงการการลงทุน (capital project) มากกว่าการกระตุ้นการหมุนเวียนของเม็ดเงินสดเพียงอย่างเดียว

โดยรวมแล้ว ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาพบว่าเศรษฐ์กิจในตะวันออกกลางมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากคูเวตได้รับเอกราช ซึ่งทำให้หนี้สินของรัฐบาลและการลงทุนระยะยาวมีเพิ่มมากขึ้น (project finance) ปัจจุบันรัฐบาลของประเทศในตะวันออกกลางพยายามลงทุนในหลายๆ รูปแบบ เช่น การปล่อยกู้โดยตรง (direct borrowing) การลงทุนสำหรับโครงการระยะยาว การแปรรูปรัฐวิสาหกิจและการทำสัญญาเช่า แต่อย่างไรก็ตาม การขยายการลงทุนและพัฒนาตลาดการเงินภายในยังขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการเงินและสภาพเศรษฐกิจโดยรวมในภูมิภาค เป็นหลัก

8.12 ธนาคารอิสลาม

หนึ่งในพัฒนาการสำคัญทางด้านการเงินของตะวันออกกลางในช่วงกว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมาคือ การขยายสถาบันการเงินตามแบบอิสลาม ปรากฏการณ์นี้ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่ในตะวันออกกลางเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่าระบบธนาคารอิสลามเกิดขึ้นในส่วนอื่น ๆ ของโลกด้วย แม้กระนั้นก็ตาม สถาบันการเงินแบบอิสลามก็จะกระจุกตัวอยู่ในประเทศต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้ เช่น อียิปต์ จอร์แดน คูเวต ซาอุดีอาระเบีย กาตาร์ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ หรือแม้กระทั่งตุรกี การขยายตัวของธนาคารอิสลามในประเทศต่าง ๆ เหล่านี้เป็นไปอย่างรวดเร็วและน่าประทับใจ ธนาคารหรือสถาบันการเงินแบบอิสลามที่ใหญ่ที่สุด 10 อันดับแรก พบว่าอยู่ในประเทศอิหร่านถึง 4 แห่ง อยู่ในเอยูอี 2 แห่ง อยู่ในซาอุดีอาระเบีย คูเวต และบาห์เรนที่ละ 1 แห่ง แต่ธนาคารอิสลามที่ใหญ่ที่สุดเป็นของซาอุดีอาระเบีย (ข้อมูลใน ค.ศ. 2003)

โดยพื้นฐานแล้ว ธนาคารอิสลามในตะวันออกกลางอาจแบ่งเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ ได้แก่ *(1) ธนาคารอิสลาม*ที่เป็นแบบอิสลามทั้งระบบ อย่างเช่นธนาคารอิสลามในอิหร่าน ซูดาน และปากีสถาน *(2) ธนาคารหรือการเงินแบบอิสลามที่ดำเนินการควบคู่ไปกับธนาคารแบบธรรมดา* บ้างตั้งขึ้นต่างหาก บ้างเป็นแผนกในธนาคารธรรมดา อนึ่ง เป็นที่สังเกตว่าแม้ในประเทศมุสลิม ก็ยังมีบางประเทศไม่สนับสนุนธนาคารอิสลาม อย่างเช่น ลิเบียและโมรอคโก ที่ไม่ออกใบอนุญาตให้ตั้งธนาคารอิสลาม และบางประเทศ เช่น อียิปต์ แอลจีเรีย และตูนีเซีย แม้จะยอมให้มีการตั้งธนาคารอิสลาม แต่ก็ไม่ได้สนับสนุนอย่างจริงจัง ขณะที่ในบาห์เรนรัฐบาลให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ประเทศซาอุดีอาระเบียมีสัดส่วนธนาคารอิสลามเมื่อเทียบกับธนาคารทั่วไปสูงที่สุดในหมู่รัฐอ่าวเปอร์เซีย คือตกราวร้อยละ 30 ขณะที่รัฐอ่าวอาหรับอื่นอยู่ระหว่างร้อยละ 10-20

การทดลองจัดตั้งธนาคารอิสลามที่ทันสมัยครั้งแรกเกิดขึ้นที่อียิปต์อย่างไม่เปิดเผย และไม่จัดระบบและภาพลักษณ์เป็นอิสลาม เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการแสดงให้เห็นถึงการปูพื้นฐานศาสนาอิสลามในประเทศ ซึ่งจะเป็นผลเสียต่อการปกครองทางการเมือง โดยความพยายามครั้งแรกเริ่มนำโดย นายอะหมัด อันนัญญาร (Ahmad El-Najjar) ซึ่งได้รูปแบบธนาคารออมทรัพย์ที่มีการแบ่งปันผลกำไรในเมือง Mlt Ghamr ของอียิปต์ เมื่อ ค.ศ. 1953 การทดลองนี้ดำเนินไปจนถึงปี ค.ศ. 1957 ซึ่งในช่วงเวลานั้นมีธนาคารประเภทเดียวกันอยู่รวม 9 ธนาคารในอียิปต์ ธนาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ลงทุนโดยการเข้าร่วมในการค้าและอุตสาหกรรม ทั้งโดยตรงและร่วมหุ้นกับผู้อื่น รวมทั้งแบ่งปันผลกำไรกับผู้ร่วมลงทุนด้วย ดังนั้น ธนาคารเหล่านี้จึงมีหน้าที่เป็นสถาบันการลงทุนแบบออมทรัพย์มากกว่าธนาคารพาณิชย์

ลักษณะเฉพาะของธนาคารอิสลามก็คือจะไม่มีสถาบันที่คิดดอกเบี้ย ทั้งนี้ตามระเบียบของศาสนาอิสลามที่ห้ามมุสลิมคิดดอกเบี้ยหรือให้ดอกเบี้ย (ริบา) ข้อห้ามเกี่ยวกับดอกเบี้ย มีกล่าวไว้ในบทต่างๆ 4 บทของคัมภีร์อัล-กุรอาน บทแรกเน้นว่า ดอกเบี้ยเป็นการตัดการให้พรของพระเจ้า บทที่สองกล่าวโทษดอกเบี้ยและชี้ให้เห็นว่าดอกเบี้ยนั้นอยู่ในพวกเดียวกับทรัพย์สินของผู้อื่นที่ได้มาโดยมิชอบ บทที่สามเห็นว่ามุสลิมควรอยู่ห่างจากดอกเบี้ยเพื่อความอยู่ดีกินดี

ของตน และบทที่สี่ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างดอกเบี้ยและการค้า รวมทั้งสนับสนุนให้มุสลิมรับแต่เงินต้น และแม้กระทั่งให้ยกเลิกเงินจำนวนดังกล่าวถ้าผู้ยืมไม่สามารถจ่ายคืนได้ โดยอัล-กุรอาน ได้กล่าวว่า ผู้ซึ่งละเลยข้อห้ามเกี่ยวกับดอกเบี้ยจะเป็นศัตรูกับพระเจ้าและศาสนา

ฉะนั้น ธนาคารอิสลามจึงเป็นธนาคารพาณิชย์อีกระบบหนึ่งที่เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของชาวมุสลิมผู้เคร่งครัดในศาสนา เนื่องจากในหลักของศาสนาอิสลามมีข้อห้ามไม่ให้ชาวมุสลิมเข้าไปข้องเกี่ยวในเรื่องดอกเบี้ยโดยเด็ดขาด ไม่ว่าจะเป็นการรับหรือการจ่ายก็ตาม โดยถือว่า “ดอกเบี้ย” เป็น สัญลักษณ์ของความอยุติธรรมและ การเอารัดเอาเปรียบ ทั้งนี้ในระบบการธนาคารอิสลามนั้น ผู้จัดหาเงินทุนต้องรับผิดชอบความเสี่ยงร่วมกับผู้กู้ หมายความว่าผู้ฝากเงินได้รับการปฏิบัติเช่นเดียวกับผู้ถือหุ้น และมีส่วนในผลกำไร ขณะที่ข้อตกลงระดมทุนมีลักษณะเหมือนข้อตกลงกู้เงินตัวเอง ซื้อผ่อนส่ง ซื้อร่วม และการเป็นหุ้นส่วน

หลักการการเงินแบบอิสลามตามเอกสารธนาคารโลก มีอยู่ 6 ประการด้วยกันคือ

1) การแบ่งความเสี่ยง ผู้ให้ทุนการเงินและผู้ประกอบการต่างร่วมแบกภาระความเสี่ยงและแบ่งปันทั้งกำไรและขาดทุนร่วมกัน

2) การเป็นวัตถุวิสัย ธุรกรรมทางการเงินจะต้องทำให้เกิดเป็นจริงทางวัตถุในที่สุด (Material Finality) นั่นคือจะต้องเกี่ยวข้องกับธุรกรรมในภาคเศรษฐกิจแท้จริง เช่นการเกษตร อุตสาหกรรม ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

3) ความยุติธรรม การทำธุรกรรมทางการเงินจะต้องไม่ทำให้ผู้ที่ร่วมทำฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดต้องเสียประโยชน์

4) การห้ามให้บริการการเงินแก่กิจกรรมที่เป็นบาป หรือไม่รับผิดชอบต่อสังคม เช่น การพนัน คาสิโน การผลิตแอลกอฮอล์เป็นต้น

5) ห้ามดอกเบี้ย หรือการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ล่วงหน้า จุดประสงค์ของข้อห้ามนี้ก็เพื่อจะขจัดการเงินที่มีหนี้สินเป็นฐาน (Debt-based Financing) ออกจากระบบเศรษฐกิจ

6) ห้ามความคลุมเครือและการฉ้อฉล (Gharar) จะต้องเปิดเผยข่าวสารทั้งหมด และขจัดข่าวสารที่ไม่ได้สมมาตรในสัญญา Gharar เป็นสิ่งต้องห้ามในกฎหมายอิสลามรองจากริบาหรือดอกเบี้ยที่ห้ามขาด แต่ยอมให้เกิด Gharar ในบางกรณี แต่ในกรณีที่เกินเลยก็ห้าม มีการตีความ Gharar ที่เป็นข้อต้องห้าม เช่น การพนัน เนื่องจากนักพนันไม่รู้ผลของการพนัน การขายสินค้าที่ผู้ขายไม่สามารถส่งมอบได้ การขายสินค้าที่ไม่มีการบอกรายละเอียดของสินค้า ขายสินค้าโดยไม่กำหนดราคาที่แน่นอน สุดแต่จะต่อรอง ทำสัญญาโดยมีเงื่อนไขที่ไม่แน่นอน ไปจนถึงการขายของที่ไม่ให้ผู้ซื้อตรวจสอบสินค้าอย่างละเอียด

โดยทั่วไปธนาคารอิสลามมีระบบการรับฝากเงินลูกค้าแบ่งเป็น 2 รูปแบบคือ **1. การรับฝากเพื่อรักษาทรัพย์** การฝากเงินในลักษณะนี้ ธนาคารจะรักษาเงินลูกค้าเพื่อรักษาทรัพย์สินให้ปลอดภัย โดยธนาคารสามารถนำเงินจำนวนนี้ของลูกค้าไปใช้ในการลงทุนได้ และผลกำไรทั้งหมดจะตกเป็นของธนาคาร (โดยทั่วไปธนาคารจะจ่ายผลตอบแทนให้ลูกค้าเป็นของขวัญ แต่ไม่ได้อยู่ในเงื่อนไขข้อบังคับ ธนาคารจะจ่ายหรือไม่ก็ได้) แต่ในกรณีที่เกิดขาดทุน

ธนาคารก็ต้องรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว ลูกค้าผู้ฝากเงินไม่มีส่วนได้ส่วนเสียในจุดนี้ด้วย และเมื่อใดก็ตามที่ลูกค้าเรียก เงินคืน พูดง่ายๆ คือ ถอนเงิน ทางธนาคารจะต้องคืนเงินให้ลูกค้าเต็มจำนวน การฝากในรูปแบบนี้มี 2 บัญชี คือบัญชีกระแสรายวันและบัญชีสะสมทรัพย์

2. การรับฝากเพื่อนำเงินไปลงทุนบัญชีเงินลงทุนนี้แบ่งออกเป็น 2 บัญชี คือ บัญชีที่มี Authorization กับบัญชีที่ไม่มี Authorization ความต่างของสองบัญชีนี้อยู่ที่ แบบแรกผู้ถือบัญชีมอบอำนาจให้ธนาคารนำเงินไปลงทุนในโครงการใดๆ ของธนาคารก็ได้ ส่วนบัญชีที่สอง ผู้ฝากมีสิทธิ์เลือกลงทุนในโครงการได้ด้วยตนเอง สำหรับการแบ่งผลตอบแทน จะแบ่งจากกำไรก่อนหักค่าใช้จ่ายของธนาคารในอัตราส่วนตามที่ตกลงกันไว้ตอนฝากเงิน ในกรณีขาดทุนผู้ฝากเงินจะรับภาระเฉพาะเงินลงทุนเท่านั้น สำหรับค่าบริหารจัดการธนาคารจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายเอง ไม่สามารถไปหักเงินจากลูกค้าได้

นอกจากรับฝากเงินแล้ว ธนาคารอิสลามยังให้บริการ**ด้านสินเชื่อและการลงทุนด้วย** โดยการให้สินเชื่อลูกค้าแต่ละรายนั้น ทางธนาคารจะพิจารณาจาก ความเป็นไปได้ของโครงการ โอกาสทางธุรกิจ ความสามารถในการใช้คืนหนี้ของลูกค้า ผลตอบแทนที่ธนาคารจะได้รับจากการปล่อยสินเชื่อ และอีกสิ่งหนึ่งที่ห้ามมองข้ามโดยเด็ดขาด คือ ธนาคารจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ของการให้สินเชื่อที่จะเกิดแก่ผู้กู้และสังคมโดยรวมด้วย (ประชาชาติธุรกิจ ฉบับประจำวันที่ 8 เมษายน 2547)

ในปัจจุบัน ระบบธนาคารอิสลามมีความเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของระบบการเงินแบบอิสลามไม่จำกัดอยู่แต่ในเฉพาะตะวันออกกลางเท่านั้น แต่ยังขยายออกไปในทุกภาคส่วนของโลกที่มีมุสลิมหรือมีผู้ที่ต้องการทำธุรกรรมทางการเงินกับมุสลิมและโลกอิสลาม ใน ค.ศ. 2005 ประมาณว่ามีสถาบันการเงินอิสลามกว่า 270 แห่งในกว่า 40 ประเทศ อุตสาหกรรมการเงินการธนาคารอิสลามทั่วโลกมีมูลค่าราว 300,000 ล้านเหรียญสหรัฐฯ (บางแห่งให้ตัวเลขสูงถึง 500,000 ล้านเหรียญสหรัฐฯ) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ธนาคารอิสลามเติบโตคือการที่ระบบธนาคารอิสลามเป็นอิสระจากอิทธิพลของระบบการเงินแบบตะวันตก โลกอิสลามมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจพร้อมกับการขยายตัวทางประชากร มีความมั่งคั่งจากน้ำมัน ชาวมุสลิมมีความสำนึกในอัตลักษณ์ของตนเองภายใต้กรอบคำสอนทางศาสนาเพิ่มมากขึ้น และมีความสามารถทางการค้าและการลงทุน หากเหตุปัจจัยเหล่านี้ดำเนินต่อไป ธนาคารอิสลามก็น่าจะขยายตัวสูงต่อไปในอนาคตอันใกล้

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
2. Sayigh, Y.A. The Arab Economy, Past Performance and Future Prospects. Oxford University Press, 1982.
3. Richard, A. and Waterbury, J. A Political Economy of the Middle East. Boulder, CO, Westview, 1996.
4. United Nations. *Review of Economic Conditions in the Middle East*. New York, UN, 1951.
5. El-Naggar, Said. (Ed.). Foreign and Intra Trade Policies of the Arab Countries. Washington DC, International Monetary Fund, 1992.
6. UNECWA. Economic Integration in Western Asia. Frances Printer, 1985.
7. Sayigh, Yusuf A. The Arab Economy. Oxford, Oxford University Press, 1982.
8. Cooper, C.A. and Alexander, S.S. (Eds.). Economic Development and Population Growth in the Middle East.
9. Anderson, Ewan W. The Middle East: Geography and Geopolitics. London and New York, Routledge, 2000.
10. Charles Issawi, The Middle East Economy: Decline and Recovery. Prineton, N.J.: Markus Weiner, 1995.

9. ปัญญาชนและบุคคลสำคัญของตะวันออกกลาง

9.1. นักคิดและนักปฏิรูปทางการเมืองและสังคม

9.1.1. อิบนุคัลดูน (Ibn Khaldun: 1332 – 1406)

วาลีอุดดีน อบูสะอีด อับดุร เราะห์มาน อิบนุ คัลดูน เป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดคนหนึ่งของตะวันออกกลางในฐานะที่เป็นหนึ่งในนักคิด นักประวัติศาสตร์ นักปรัชญา นักสังคมวิทยา และรัฐบุรุษที่สำคัญของโลกในยุคกลาง อิบนุคัลดูนมาจากครอบครัวแอนดาลูเซียน (Andalusian family) ซึ่งอพยพจากเมืองเซวิลล์ (Seville) มายังเมืองตูนิส (Tunis) หลังจากที่ถูกยึดครองโดยเฟอร์ดินานที่ 3 (Ferdinnand III) แห่งคาร์ไทล์ (Cartile) เขาถือกำเนิดใน ค.ศ. 1332 ในตระกูลที่แวดล้อมไปด้วยบุคคลระดับปัญญาชนและนักการเมืองชั้นแนวหน้าของมุสลิมในสเปนและมัฆริบ (Maghreb) ด้วยสภาพแวดล้อมเช่นนี้ เขาจึงมีโอกาสได้ศึกษาในหลาย ๆ สาขาวิชาทั้งด้านศาสนา (อัลกุรอาน หลักนิติศาสตร์อิสลามในทัศนะของอิหม่ามมาลิกี เทววิทยา ความเชื่อในเรื่องลี้ลับ) ปรัชญา (ตรรกวิทยา คณิตศาสตร์ ปรัชญาธรรมชาติ วิทยาศาสตร์กับปรากฏการณ์ทางจิต และการเมือง) และการฝึกงานราชการในเชิงปฏิบัติ เช่น ศิลปะการเขียน การติดต่อประสานงานกับราชสำนัก/ศาล (Court Correspondence) และกิจกรรมด้านงานบริหารต่าง ๆ

ความทะเยอทะยานและความมุ่งมั่นในการทำงานของอิบนุคัลดูน ทำให้เขาได้มีโอกาสเดินทางไปดำรงตำแหน่งสำคัญตามเมืองหลวงต่าง ๆ กล่าวคือตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศแห่งเมืองเฟซ (Fez) เดินทางข้ามช่องแคบยิบรอลตาไปดำรงตำแหน่งผู้คุ้มกรรมสิทธิ์ในที่ดินของมุฮัมมัดยูซุฟ สุลต่านแห่งแกรนนาดา (Granada) หลังจากนั้นก็ได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้าคณะผู้แทนทางการเมืองให้กับกษัตริย์ปีโดรแห่งคาสเซิล (Castle)

ใน ค.ศ. 1382 เขาได้เดินทางไปยังกรุงไคโรและใช้ชีวิตที่เหลือ ณ สถานที่แห่งนี้จนกระทั่งเสียชีวิตใน ค.ศ. 1406 ตำแหน่งสำคัญที่เขาดำรงอยู่ในขณะที่ใช้ชีวิตในกรุงไคโรคือตำแหน่งประธานศาลสูงสุด ระหว่างการดำรงตำแหน่งดังกล่าว เขาได้ถูกเชิญให้กล่าวปาฐกถาต่อสาธารณชนและผู้นำกลุ่มต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งบุคคลสำคัญ ๆ ของโลก เช่น ฮาฟิส อิบนุ ฮาญาร อัล อัสกอตานี (Hafiz Ibn Hajr al Asqatani) และมัคริซี (Maqrizi) เขามีผลงานเขียนเป็นหนังสือชื่อ “Kitabul-Ibar” หรือประวัติศาสตร์สากล โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ของชาวอาหรับและชาวเบอร์เบอร์ (Berbers)

จากประสบการณ์ในการเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ ภายใต้สภาวะการที่แตกต่างกัน ประกอบกับความมุ่งมั่นในการศึกษาหาความรู้ ทำให้เขาเป็นบุคคลที่มีความรู้เป็นอย่างดีในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านวัฒนธรรม ภาษาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและการบริหาร นอกจากนั้น เขายังมีความรู้และวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนเกี่ยวกับปัจจัยต่าง ๆ ของการก่อตั้งและการล่มสลายของรัฐอิสลามต่าง ๆ ในเชิงของการวิเคราะห์ที่อิงอยู่กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ กรอบและขอบข่ายในงานของเขาเป็นลักษณะที่กว้างกว่าของอริสโตเติล (Aristotle) ที่มักจะเป็นเนื้อหาหลักพื้นฐานของการเมืองเปรียบเทียบ งานของอิบนุคัลดูนไม่ได้จำกัดแต่เพียงแง่มุมทางด้านการเมือง แต่ครอบคลุมในทุก ๆ ด้านของสังคมมนุษย์ อิบนุคัลดูนมิได้ถือว่า

ประวัติศาสตร์เป็นเพียงแค่สมุดบันทึกความจริงหรือการบรรยายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตแต่เพียงอย่างเดียว แต่เขาถือว่ามันคือศาสตร์แห่งการศึกษาเพื่อให้เข้าใจถึงที่มาและสาเหตุของการปรากฏและการล้มสลายของรัฐต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้เขาจึงนำเสนองานวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เบื้องต้นหรือ “Muqaddamah” (Prolegomena) ซึ่งเป็นผลงานที่มีคุณูปการอย่างมากในด้านปรัชญาการเมืองและสังคม

อีกผลงานที่สำคัญของอิบนุคัลดูน คือการประดิษฐ์ศาสตร์ใหม่ขึ้นมา (New Science) เกี่ยวกับวัฒนธรรม ซึ่งตามแนวคิดของเขาที่เรียกว่า “Asabiyah” หรือความรู้สึกในความเป็นกลุ่มก้อนและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันทางสังคม ตามทัศนะของเขา ความสามัคคีหรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดังกล่าวเป็นปัจจัยกำหนดสถานะความเหนือกว่าของคนกลุ่มหนึ่งต่อคนอีกกลุ่มหนึ่งในสังคมและความเป็นผู้นำของกลุ่มต่าง ๆ ธรรมชาติของความรักและความเมตตาบนความสัมพันธ์ทางสายเลือด ก่อให้เกิดความสามัคคีกันมากขึ้น ซึ่งจะขยายวงกว้างออกไปในสังคมภายใต้สภาวะความรู้สึกกลัวต่อการรุกรานจากภายนอกและสัญชาตญาณของความต้องการที่จะอยู่เหนือกว่าและการอยู่รอด จนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มและระหว่างสังคมอยู่เนือง ๆ

อิบนุ คัลดูน พัฒนาแนวคิด Asabiyah ในงานเขียนของเขา (Muqaddamah) เขามีความสงสัยและพยายามหาคำตอบอยู่ตลอดเวลาว่าทำไมประวัติศาสตร์อิสลามถึงได้เกิดและขยายอิทธิพลอย่างยิ่งใหญ่ในเวลาอันรวดเร็ว คำตอบจากการศึกษาของเขา อิบนุคัลดูนพบว่า สาเหตุที่อิสลามขยายตัวอย่างรวดเร็วก็เนื่องมาจากการผสมผสานของความเป็นเอกภาพระหว่างหลักการข้อกำหนดเฉพาะและสาระทั่วไป รวมทั้งวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งโดดเด่นในเรื่องของความรักและความสามัคคีกันในกลุ่มอย่างเข้มแข็ง

สาเหตุที่อิสลามมีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เนื่องมาจากความจริงที่ว่า มันเป็นศาสนาที่นำเอาข่าวสารแห่งพระเจ้ามาสู่มนุษยชาติและชาวอาหรับ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษาเดียวกันและเป็นชาติพันธุ์เดียวกันที่มีสำนึกร่วมกันในความรักสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นกลุ่มก้อนหรือ Asabiyah ซึ่งกลายเป็นวิถีชีวิตและเป็นทางนำสำหรับผู้ที่ยึดมั่นในอิสลาม

อิบนุคัลดูนกล่าวว่า คณะผู้แทนปฏิบัติงานทางศาสนาจะไม่มีทางประสบความสำเร็จได้เลย หากปราศจากความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในหมู่ผู้ออกปฏิบัติงานเผยแพร่ศาสนา ทั้งนี้หากภารกิจสำเร็จก็จะเป็นการเสริมความเข้มแข็งให้รัฐด้วยเช่นกัน

ทฤษฎีแห่งวงจรการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ช่วงระยะในพัฒนาการของสังคมและรัฐ)

จากภูมิหลังทางด้านทัศนคติของอิบนุคัลดูนที่มุ่งเน้นในเรื่อง Asabiyah เขาจึงให้ความสำคัญมากต่อการพัฒนาด้านอารยะธรรมที่ครอบคลุมวัฏจักรชีวิตในทุกด้าน อิบนุคัลดูนเชื่อว่ารัฐหรือราชวงศ์ต่าง ๆ ปรากฏขึ้นมาและล่มสลายไปในลักษณะเดียวกับวงจรการดำรงอยู่ขององค์กรหรือสถาบันอื่น ๆ เขาชี้ให้เห็นว่า ระยะของการปกครองมีช่วงเวลาที่จำกัดอยู่ที่

ประมาณ 120 ปี หรือ 3 ช่วงอายุคน (ช่วงละ 40 ปี) ความคิดในการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเริ่มมาจากกลุ่มชนเร่ร่อน พวกเขามีสุขภาพที่สมบูรณ์แข็งแรง อาศัยอยู่กลางแจ้ง มีความเคารพเอาใจใส่สตรีเพศและสร้างความน่าเกรงขามต่อเพื่อนบ้านด้วยความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว จนกระทั่งพวกเขามีกำลังเหนือกว่าและเอาชนะศัตรูของพวกเขา แล้วจึงเริ่มปกครองในลักษณะของการเป็นชาติและมีผู้ปกครองเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจสูงสุด ด้วยเหตุนี้ การเกิดขึ้นมาของราชวงศ์และรัฐต่าง ๆ ภายใต้การนำของผู้นำที่มีอำนาจสูงสุด จึงทำให้เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Asabiyah) หรือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของระเบียบการปกครองทางสังคม (ruling order) ในช่วงยุคแรกของระเบียบการปกครองดังกล่าวยังเป็นลักษณะการปกครองที่เข้มงวดและป่าเถื่อน โดยที่ความรู้สึกร่วมในกลุ่ม (group feeling) ยังคงเหนียวแน่นในแบบดั้งเดิม เมื่อราชวงศ์หรือรัฐขยายตัวเติบโตขึ้นก็มีพัฒนาการในหลาย ๆ ด้านเกิดขึ้นควบคู่ไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการด้านสังคม การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมทั้งองค์กรทางสังคม ความมั่นคงในชนบท การตั้งอาณานิคมและการสร้างชุมชนเมือง พัฒนาการดังกล่าวเอื้อให้เกิดการแบ่งประเภทแรงงานและกลุ่มที่มีความชำนาญการพิเศษได้ง่ายขึ้น ก่อให้เกิดการพัฒนาด้านเกษตรกรรม งานฝีมือเฉพาะทาง และเพิ่มผลผลิตและรายได้ ในช่วงที่รัฐและราชวงศ์มีความรุ่งเรือง การขยายตัวของอุปสงค์และอุปทานมีความสอดคล้องไปพร้อม ๆ กันและในระดับเดียวกัน

เมื่อมาถึงยุคที่ 2 ชีวิตความเป็นอยู่มีความสะดวกง่ายดายขึ้น แต่ก็จะตามมาด้วยความฟุ่มเฟือยอันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางพฤติกรรมและคุณธรรมของผู้คนในรัฐ ค่านิยมในความฟุ่มเฟือยที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในสังคมนำมาซึ่งการทุจริตคอร์รัปชั่นและความเสื่อมโทรมทางการเมืองอย่างมาก วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเปลี่ยนไปอย่างมากจากที่เคยดำเนินชีวิตแบบเรียบง่ายกลายเป็นชีวิตที่ฟุ่มเฟือยหรูหรา ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันและความสามัคคีกันในสังคมเริ่มลดน้อยลงในบางส่วน แต่กระนั้นก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งศีลธรรมและข้อดีบางส่วนเอาไว้ได้

ในยุคที่สาม ความยากลำบากและความสามัคคีกันของผู้คนที่มีวิถีชีวิตแบบเร่ร่อนได้หายและถูกลืมไปอย่างหมดสิ้น ประหนึ่งพวกเขาไม่เคยปรากฏอยู่เลยในประวัติศาสตร์ ในยุคสุดท้ายของการสิ้นสุดการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ราชวงศ์นั้นเชื่อมโยงกับหลายสาเหตุด้วยกันกล่าวคือ ความวุ่นวายทางการเมือง ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและการเพิ่มอัตราการจัดเก็บภาษี ในยุคนี้ประชาชนเริ่มอ่อนแอมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งผู้ปกครองจำต้องปกป้องอำนาจของตัวเองและรัฐจากการครอบงำของอำนาจภายนอก โดยการจัดหาทหารรับจ้าง ทาส และบุคคลที่ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากความเป็นทาสจากดินแดนอื่นมารับใช้ด้านการป้องกันให้กับรัฐของตน ในไม่ช้ายุคนี้ก็สิ้นสุดลง และจากการที่เคยเป็นรัฐที่น่าเกรงขามและสร้างความหวาดกลัวให้กับเพื่อนบ้านก็ต้องล่มสลายพ่ายแพ้ต่ออีกรัฐหนึ่ง จากนั้นอำนาจของผู้ชนะซึ่งถือเป็นยุคใหม่ (ยุคที่ 4) ก็จะดำเนินต่อไปตามวัฏจักรเดิมอีกครั้งหนึ่ง

ในด้านวงจรแห่งชีวิตอารยะธรรม อิบนุคัลดูน เชื่อว่า มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นหลายด้านทั้งการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ สังคมนิเวศวิทยา วัฒนธรรม และองค์ประกอบทางเศรษฐกิจของสังคม เขาบรรยายถึงรายละเอียดเกี่ยวกับแนวโน้มของประชากรที่กำลังก้าวเข้าสู่วงจรของการเปลี่ยนแปลงในลักษณะเส้นขนานและมีปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในพัฒนาการของตัวมันเอง เขาวางสมมุติฐานว่า วงจรประชากรนั้นเริ่มด้วยการจัดตั้งระบบการปกครองที่มีประสิทธิภาพเป็นอย่างดี ในทิศทางที่ความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจนำไปสู่มาตรฐานทางสังคมที่ดีขึ้น มีโภชนาวิทยาที่ดีขึ้น มีที่อยู่อาศัยดีขึ้น และมีความสะอาดมากขึ้นจนทำให้อัตราการตายน้อยลง การอพยพย้ายถิ่นของผู้คนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองในประเทศชาติที่มั่งคั่งมีส่วนช่วยให้อัตราการเกิดเพิ่มขึ้นและลดอัตราการตาย อันทำให้อัตราการขยายตัวของประชากรเพิ่มขึ้น แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไป ประกอบกับสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำ ค่านิยมในการมีครอบครัวใหญ่จึงลดลง เนื่องจากไม่สามารถดูแลและให้การเลี้ยงดูอย่างทั่วถึงอย่างเหมาะสมและส่งผลให้อัตราการเกิดลดลงตามมา สำคัญยิ่งไปกว่านั้น อัตราการตายกลับเพิ่มมากขึ้นจากสาเหตุที่เกิดขึ้นทั่วไปจากภาวะความอดอยาก โรคระบาด สงครามและการจลาจล ยังผลให้เกิดการเสื่อมคลายของประชากรจนกระทั่งวงจรนั้นสิ้นสุดลง จากนั้น เมื่อมีการก่อตั้งราชวงศ์หรืออำนาจใหม่ ก็จะนำไปสู่วัฏจักรใหม่

9.1.2. มุฮัมมัด บิน อับดุลวะห์ฮาบ (M. Abdul Wahab)

มุฮัมมัด บิน อับดุลวะห์ฮาบ มาจากชนเผ่าตามีม (Tamim) ที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของอาระเบีย เขาเกิดเมื่อ ค.ศ. 1703 ณ เมืองอูยัยนา (Uyaina) ใกล้กับริยาด และมาจากครอบครัวที่สร้างนักวิชาการจากสำนักนิติศาสตร์อิสลามสายฮัมบาลี (Hambali School) หลาย ๆ คน อับดุลวะห์ฮาบได้รับการศึกษาในเบื้องต้นจากการสอนและการแนะนำจากผู้เป็นบิดา เขาเป็นนักท่องจำคัมภีร์อัล-กุรอาน และเริ่มศึกษาหลักการฮัมบาลี (Hambali doctrine) ครั้งแรกจากงานของเชค มูอัฟฟัค อัดดีน บิน กุดดาม (Shaykh Muaffak al Din bin Kuddam)

ลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดของการเดินทางเพื่อแสวงหาความรู้ของอิบนุวะห์ฮาบไม่เป็นที่รู้จักหรือถูกนำมากล่าวถึงกันมากนัก เขาเคยเดินทางไปศึกษาที่มักกะฮ์ (Mecca) แต่เขายังคงไม่ซึมซับและยอมรับในหลักคำสอน ณ ที่แห่งนี้มากนัก จากนั้นเขาได้เดินทางไปยังมะดีนะฮ์ (Medina) และได้พบกับผู้เชี่ยวชาญด้านเทววิทยาจากสำนักฮัมบาลี ผู้ซึ่งต่อมาถือได้ว่ามีอิทธิพลต่ออิบนุวะห์ฮาบเป็นอย่างมาก จากนั้นอิบนุวะห์ฮาบจึงเดินทางต่อไปยังเมืองบัศเราะห์ (Basra) ซึ่งเป็นสถานที่ ๆ เขาพำนักอาศัยอยู่เป็นเวลายาวนาน ใน ค.ศ. 1739 เขาออกจากบัศเราะห์ไปยังฮูเรย์มิลา (Huraymila) และที่เมืองนี้เขาได้สร้างงานเขียนเล่มแรกของเขาเกี่ยวกับความเป็นหนึ่งเดียวของพระผู้เป็นเจ้า (Tawhid) และชื่อเสียงของเขาก็เริ่มเป็นที่รู้จักขึ้นมา

อิบนุวะห์ฮาบได้สาบานที่จะต่อต้านพวกซูฟี (ชาวมุสลิมที่ปฏิบัติตามลัทธิลึกลับซูฟี :Sufism) และต่อต้านกลุ่มลัทธิที่กระทำการอันเป็นการผิดจารีตประเพณีหรือศาสนานอกรีตที่นำสิ่งใหม่มาเจือปนกับหลักการและความเชื่อในศาสนาอันบริสุทธิ์ของประชาคมมุสลิมในยุคแรก ความเคลื่อนไหวและขบวนการของอิบนุวะห์ฮาบในอาระเบียและดินแดนจันทร์เสี้ยวอันอุดมสมบูรณ์คือ การรณรงค์ต่อต้านลัทธิซูฟี และการนำสิ่งนวัตกรรมใหม่เข้ามาปะปนกับวิถีชีวิตดั้งเดิมแบบอิสลาม รูปแบบของอิสลามที่แท้จริงตามความหมายและทัศนะของเขาคือ รูปแบบการปฏิบัติและการศรัทธาอย่างเคร่งครัดของบรรพบุรุษในยุคแรก (al-salaf-salih) ด้วยเหตุนี้อับดุลวะห์ฮาบจึง 1) ต่อต้านนวัตกรรมใหม่ในยุคหลัง ๆ ซึ่งเขามองว่าแท้ที่จริงแล้วเป็นการนำเอาพระเจ้าอื่นใดเข้ามาปะปนอยู่ในอิสลาม 2) ต่อต้านแนวคิดเกี่ยวกับความลึกลับและเวทมนต์อาคมต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาในยุคหลัง การบำเพ็ญตบะด้วยการตัดขาดจากโลกภายนอกที่สละซึ่งสังหาริมทรัพย์และเครือข่ายภารดรภาพตลอดจนญาติพี่น้อง ต่อต้านพิธีกรรมที่นอกเหนือจากที่บัญญัติในคัมภีร์อัล-กุรอาน 3) ต่อต้านการคลั่งไคล้และเคารพบูชาศาสนทูตมุฮัมมัดมากจนเลยขอบเขตจนเป็นเสมือนพระเจ้าและการวิงวอนต่อเขา 4) ต่อต้านการบูชานักบุญและหลุมฝังศพของพวกเขา 5) ต่อต้านการนำประเพณีและการกระทำต่าง ๆ ของยุคญาฮิลียะห์ (Jahaliya) กลับมาถือปฏิบัติในอิสลาม

อับดุลวะห์ฮาบมุ่งเน้นการตีความว่าด้วยหลักการเตาฮีดที่เน้นหนักในการให้ความรู้เกี่ยวกับอำนาจของพระเจ้าที่อยู่เหนือความรู้ของมนุษย์และการยอมรับเชื่อฟังปฏิบัติตามคำสั่งใช้ของพระเจ้า และหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ศรัทธาทุกคน การมุ่งเน้นให้ความสำคัญในวิชาดังกล่าวของอับดุลวห์ฮาบเป็นไปเพื่อนำมาลบล้างลักษณะความเชื่อในทางศาสนศาสตร์หรือเทว

วิทยาของพวกซูฟี การเผยแพร่ของอับดุลวะห์ฮาบมิใช่เพียงแค่เรียกร้องให้ผู้คนสำนึกในผิดบาปเพียงอย่างเดียว แต่แนวคิดและวิธีการของเขายังท้าทายกลุ่มต่าง ๆ ที่ทรงอิทธิพลทางสังคมในยุคนั้น เขาพยายามปลุกความแข็งแกร่ง และฟื้นฟูพลังของชนเผ่าอาหรับต่าง ๆ ให้กลับมายิ่งใหญ่อีกครั้งในขณะที่พวกเขาเหล่านั้นกำลังละเลยต่อคำสั่งใช้ของศาสนา วะห์ฮาบกล่าวว่า หากอิสลามที่ถูกปกป้องโดยสุลต่านยังคงเป็นอิสลามที่แท้จริงนั้นหมายถึงว่าสุลต่านผู้นั้นเป็นผู้นำที่แท้จริงแห่งอุมมะห์หรือประชาชาติ (Ummah)" เป้าหมายของเขาเหมือนกับขบวนการอิสลามอื่น ๆ คือ ต้องการนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่รัฐตามแนวทางของอิสลาม

ในศตวรรษที่ 18 ขบวนการวะห์ฮาบีย์เริ่มมีอิทธิพลทางความคิดต่อโลกอาหรับมากขึ้น พวกเขาสามารถแสดงให้มุสลิมจากดินแดนอื่น ๆ เห็นว่า การชำระล้างจิตใจให้บริสุทธิ์เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำ ซึ่งเป็นการเสริมความหนักแน่นให้แก่แนวคิดการฟื้นฟูศีลธรรมจรรยาทางสังคมตามแนวทางอันเคร่งครัดของอิสลาม วะห์ฮาบีย์ กลายเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของโลกอิสลาม โดยเฉพาะแนวคิดและขบวนการที่มีอิทธิพลมากในยุคนั้น ในยุคต่อ ๆ มาคำสอนและงานเขียนของอับดุลวะห์ฮาบและผู้ติดตามเขาถือเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญของนักคิดมุสลิมในศตวรรษที่ 20 หลายคนโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อขบวนการที่เป็นที่รู้จักกันในชื่อ สะลาฟียะห์ (Salafiyah)

ในศตวรรษที่ 18 วะห์ฮาบีย์พยายามปฏิวัติระเบียบการบริหารการเมืองการปกครองแบบอิสลามในทุก ๆ ด้าน ในขณะนั้นรัฐบาลออตโตมานถือเป็นศัตรูที่สำคัญที่สุดของวะห์ฮาบีย์ ไม่ใช่ชาวยุโรป วะห์ฮาบดำเนินกิจกรรมทางศาสนาและการเมืองอยู่ตลอดจนกระทั่งเขาเสียชีวิต ใน ค.ศ. 1787 เขาสอนประจำอยู่ที่มัสยิดแห่งหนึ่งในเมืองดัรรียะห์ (Dariyya) และมีผลงานเขียนด้านศาสนศาสตร์ เช่น Kitab al-Tawhid นอกจากนั้น วะห์ฮาบยังเป็นที่ปรึกษาด้านการเมืองให้กับมุฮัมมัด อิบนุ สะอูด (Muhammad Ibn Saud) และอับดุล อะซีซ (Abdul Aziz) อาณาจักรซาอุดีอาระเบียเป็นเพียงรัฐเดียวในหมู่รัฐอาหรับในศตวรรษที่ 20 ที่มีการฟื้นฟูขบวนการอิสลามอย่างวะห์ฮาบีย์

แนวคิดโดยสรุปของวะห์ฮาบีย์ คือ ความเชื่อในเอกเทวนิยม (Monotheism) และความเสมอภาคเท่าเทียมกันของมนุษย์ โดยประกอบเข้ากับการตีความใหม่ ๆ ที่หลากหลายเกี่ยวกับมรดก ประเพณีดั้งเดิมของอิสลามที่แท้จริงเพื่อการบูรณะฟื้นฟูสังคมมุสลิม แนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นจากประสบการณ์ของอิสลามในศตวรรษที่ 18 ขบวนการวะฮาบีย์เกิดขึ้นมาจากกระแสความคิดในยุคนั้นและนำพาพวกเขาไปสู่การเป็นกลุ่มหัวรุนแรงที่เคร่งครัดในกฎดั้งเดิมของศาสนา ในที่นี้พรรคพวกและบริวารของอับดุลวะห์ฮาบไม่ถือเป็นสัญลักษณ์หรือแบบอย่างของนักฟื้นฟูในช่วงศตวรรษที่ 18 หรือขบวนการอื่น ๆ ที่เป็นผลมาจากการทำงานของพวกเขา ทั้งนี้กลุ่มขบวนการอื่น ๆ แสดงออกถึงการดำรงอยู่และแนวคิดตลอดจนเป้าหมายที่แตกต่างออกไปจากวะห์ฮาบีย์ คือ ความยืดหยุ่นจากการเคร่งครัดในกฎดั้งเดิมของศาสนาสู่ความนิยมในการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมและการประสานความแตกแยกของหลักการทางปรัชญาหรือศาสนา

9.1.3. มุฮัมมัด อับดุห์ (Muhammad Abduh)

มุฮัมมัด อับดุห์ (1849-1905) เป็นปัญญาชนชั้นนำชาวอียิปต์ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก ในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 19 เขาได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจจากอัล-อัฟฆอนี (Al-Afghani) และมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงและการยกระดับขบวนการยูราบี (Urabi movement) แต่ในไม่ช้า โดยเฉพาะหลังจากที่เขาเรียนรู้จากประสบการณ์เกี่ยวกับอิทธิพลที่ได้รับมาจากตะวันตกในระหว่างที่เขาถูกเนรเทศออกนอกประเทศ เขาได้เลิกล้มเป้าหมายในการปฏิวัติทางการเมือง แต่หันมาปฏิรูปการศึกษาและกฎหมายเพื่อพัฒนาสภาพที่เป็นอยู่ของอิสลาม (คนมุสลิม) และเพื่อบรรลุเป้าหมายในการสร้างเอกภาพทางศีลธรรมจริยธรรม ซึ่งแตกต่างไปจากเอกภาพทางการเมือง แนวคิดอิสลามสมัยใหม่นิยามตามความหมายของมุฮัมมัดอับดุห์คือการปฏิรูปการศึกษาและกฎหมาย (legal-educational reform) ให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของคัมภีร์อัล-กุรอานและสะลาฟ ซึ่งหมายถึง การสังเคราะห์และการนำมาประยุกต์รวมกันระหว่างคุณค่าทางวิทยาศาสตร์และหลักการดำเนินชีวิตพื้นฐานดั้งเดิมของอิสลาม อีกนัยหนึ่งเป้าหมายของอับดุห์คือการปฏิรูปวิธีคิดของอิสลามและการฟื้นฟูสภาพสังคมอิสลามด้วยการนำมาประสานกันระหว่างแนวคิดอิสลามและแนวคิดสมัยใหม่และกระบวนการทางเทคนิคต่าง ๆ

อับดุห์ถือเป็นนักคิดที่มีแบบแผนมากกว่าอัฟฆอนีผู้เป็นครูของเขา อิทธิพลทางความคิดของมุฮัมมัดอับดุห์มีผลต่อจิตใจและแนวคิดของมุสลิมจำนวนมากไม่เพียงแค่ในอียิปต์แต่รวมไปถึงดินแดนอื่น ๆ

มุฮัมมัด อับดุห์ เป็นชาวอียิปต์โดยรากฐานและเขาให้ความสำคัญต่อความเป็นชาตินิยมภายในประเทศอย่างมาก อับดุห์ตระหนักอยู่เสมอว่าปัจจัยที่สร้างข้อผูกมัดของผู้ที่อาศัยอยู่ในประเทศเดียวกันคือการมีผลประโยชน์และประวัติศาสตร์ร่วมกันของคนในชาติ แม้จะมีความแตกต่างกันด้านความเชื่อทางศาสนาก็ตาม อับดุห์มีความเชื่อมั่นว่าความเป็นเอกภาพเป็นความจริงที่จำเป็นต่อการเมืองการปกครอง และเอกภาพที่แข็งแกร่งที่สุดจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยกับความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชาติ เขามีความสนใจอย่างเป็นห่วงเกี่ยวกับความเป็นชาตินิยมของชาวอาหรับ โดยเฉพาะประเด็นปัญหาความเป็นเอกราชของอียิปต์

แนวคิดดังกล่าวของอับดุห์มีจุดเริ่มต้นมาจากความเสื่อมโทรมภายในและความต้องการที่จะฟื้นฟูให้กลับสู่สภาพเดิม โดยเฉพาะความเสื่อมโทรมที่เกิดขึ้นกับสังคมมุสลิม อับดุห์เชื่อว่าความไม่แน่นอนของกฎหมายเกิดขึ้นจากสภาพการขาดเสถียรภาพและความผันผวนภายในประเทศ ในกรณีของอียิปต์ มุฮัมมัด อาลี และผู้สืบทอดอำนาจจากเขาพยายามปฏิรูปอียิปต์ด้วยการนำระบบทางด้านกฎหมายและสถาบันต่าง ๆ แบบยุโรปเข้ามาใช้ในอียิปต์ ในขณะนั้น อับดุห์มองว่าสังคมในอียิปต์กำลังแย่ลงอย่างที่สุดและเป็นสังคมที่ไม่มีชื่อแป

อับดุห์เห็นถึงความจำเป็นในการประสานและนำมารวมกันอย่างประนีประนอมระหว่าง 2 เกลียวสายพันธุ์ของมุสลิมและแนวคิดของชาวอียิปต์ กล่าวคือ อิสลามแบบเดิมที่ไม่เปลี่ยนแปลงและแบบอย่างลอกเลียนของประเพณีของมุสลิมตลอดจนการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ กับผู้มีความคิดแบบสมัยใหม่นิยมหรือนิยมทางโลกที่ยอมรับในแนวคิดและ

วัฒนธรรมตะวันตกจนแทบจะไม่คำนึงถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมและสภาพแวดล้อมทางปัญญา ทั้งนี้เขาเชื่อว่าการประสานสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกันจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยอมรับในความเปลี่ยนแปลง โดยต้องเชื่อมการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้อยู่ในขอบเขตและหลักการของอิสลาม ซึ่งต้องพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่เป็นที่อนุมัติของอิสลาม แต่ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องกระทำและยอมรับในทัศนะของอิสลาม แนวคิดของอับดุห์นั้นแตกต่างไปจากบุคคลอื่น ๆ ในยุโรปที่ยึดหลักการของปรัชญานิยมทางโลก ซึ่งพวกเขาพยายามที่จะนำเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ของปรากฏการณ์ในจักรวาลมาแทนที่หลักการศาสนาว่าด้วยเรื่องเทวนิยม อับดุห์ ยืนยันแน่วแน่ต่อการผดุงไว้ซึ่งคุณลักษณะที่เป็นไปตามหลักการของอิสลามในสังคมอียิปต์ ในขณะเดียวกันก็ยอมรับในคุณค่าของจริยธรรมทางโลกซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาทางด้านการเมืองและสังคมโดยรวม

อับดุห์ยืนยันว่าอิสลามเป็นพื้นฐานของหลักการทางศีลธรรมและจริยธรรมที่สอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่และสังคมแห่งความก้าวหน้า แต่ทั้งนี้เขาไม่ได้หมายความว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นหรือที่ถือปฏิบัติกันในสังคมสมัยใหม่ที่อ้างความก้าวหน้าทั้งหมดจะเป็นที่อนุมัติในอิสลามไปเสียทุกเรื่อง เป้าหมายพื้นฐานในชีวิตของอับดุห์คือการปลดปล่อยพันธนาการทางความคิดให้หลุดพ้นจากความมืดบอดหรือการกระทำลอกเลียนแบบในสิ่งที่ผิด (Taqlid) และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและตรงตามความเข้าใจของประชาคมรุ่นก่อนที่ความแตกแยกทางความคิดจะเกิดขึ้นมา

กุญแจหลักของอับดุห์ในการพิทักษ์อิสลามและการแสดงให้เห็นว่าอิสลามนั้นสามารถไปกันได้กับแนวคิดสมัยใหม่ คือการมีมโนภาพทางศาสนาที่ถูกต้องและความเข้าใจในการแยกแยะความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เป็นองค์ประกอบจำเป็นและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ กับสิ่งที่เป็นองค์ประกอบที่ไม่จำเป็นและสามารถเปลี่ยนแปลงได้โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย อิสลามที่แท้จริงในทัศนะของอับดุห์ มีโครงสร้างในหลักการคำสอนที่เรียบง่าย

ในทัศนะของมุฮัมมัดอับดุห์ สัญลักษณ์ของสังคมมุสลิมในอุดมคติที่สมบูรณ์แบบมิใช่เพียงแค่การมีกฎหมายบังคับใช้แต่เพียงอย่างเดียว แต่มันจะต้องแฝงไว้ด้วยความมีเหตุมีผล มุสลิมที่แท้จริงคือผู้ที่ใช้เหตุผลของเขาต่อทุกกิจการทั้งทางโลกและทางศาสนา ซึ่งตรงกันข้ามกับการกล่าวอ้างของกลุ่มที่มีอคติต่ออิสลาม ที่ว่าอิสลามไม่มีคำสอนว่าเหตุผลของมนุษย์จะต้องถูกตรวจสอบ ทั้งนี้ อิสลามเกี่ยวพันและสนับสนุนความมีเหตุผลและศาสตร์ทั้งหมด อับดุห์เชื่อมั่นว่าชาติมุสลิมไม่อาจที่จะเข้มแข็งและเจริญรุ่งเรืองได้จนกว่าพวกเขาจะมีการรับเอาศาสตร์ซึ่งเป็นผลผลิตทางด้านวิทยาการจากยุโรปมาประยุกต์ใช้กับประเทศชาติของพวกเขา ซึงพวกเขาสามารถกระทำได้โดยไม่ขัดต่ออิสลาม ในที่นี้อิสลามสอนให้ยอมรับในความมีเหตุมีผล

จากการที่เคยดำรงตำแหน่งมัฟตี (Mufti : ผู้มีอำนาจตัดสินเรื่องปัญหาทางศาสนา) และเป็นหนึ่งในสมาชิกที่ทรงอิทธิพลของมหาวิทยาลัยอัล-อัซฮัร (Al-Azhar) อับดุห์จึงเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลอย่างมากทางด้านนโยบายและความคิดของสาธารณชนในสังคมอียิปต์ เขามีส่วนอย่างมากต่อการพัฒนาคุณภาพในการเขียนภาษาอาหรับ เขาพยายามปฏิรูปหลักสูตรและการ

บริหารรูปแบบการศึกษาของมหาวิทยาลัยอัล-อัซฮัร เขาพยายามแม้กระทั่งปฏิรูปหลักการทางศาสนา (Religious doctrine) การปฏิบัติและกฎหมายประยุกต์และการวินิจฉัยทางกฎหมายอย่างเป็นอิสระ (ijtihad) ในฐานะมุฟตี อับดุห์ได้ใช้แนวคิดปฏิรูปของเขาในการวิเคราะห์หรือวินิจฉัยเกี่ยวกับกฎหมายศักดิ์สิทธิ์และการปฏิบัติของมุสลิมในบางประเด็น เช่น การสวมหมวกและแต่งกายในแบบยุโรป พิธีการทางศาสนาในเรื่องเกี่ยวกับอาหาร การฝากเงินกับธนาคารทางไปรษณีย์ซึ่งมีดอกเบี้ยและสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นผลตอบแทน เป็นต้น

9.1.4. เซีย โกคัลป์ (Zia Gokalp)

เซีย โกคัลป์ เป็นหนึ่งในบรรดานักคิดชั้นนำชาวตุรกีในศตวรรษที่ 20 เขาเป็นอัจฉริยะบุคคลในหลาย ๆ ด้าน เป็นนักสังคมวิทยา นักปรัชญา กวี นักเขียน นักประวัติศาสตร์ นักหนังสือพิมพ์ และโฆษกประจำขบวนการชาตินิยมตุรกี (Turkish Nationalist Movement) เขาเกิดที่เมืองดิยารบากีร (Diyarbakir) ใน ค.ศ. 1876 และเสียชีวิตในค.ศ. 1924 เขาเป็นศาสตราจารย์ด้านสังคมวิทยาประจำมหาวิทยาลัย งานของเขามีส่วนอย่างมากต่อการพัฒนาทางปัญญาและปัญญาชนในตุรกี เขาได้พัฒนาแนวคิดซึ่งเป็นการสร้างค่านิยมใหม่ทางด้านวิสัยทัศน์ให้กับชาวตุรกีจากความคิดแบบอนุรักษ์นิยมไปสู่ความคิดแบบเสรี จากความเป็นลักษณะแบบตะวันออกไปสู่ความเป็นตะวันตก และจากการเป็นอาณาจักรไปสู่ความเป็นประเทศชาติ **เซีย โกคัล์ป** ถือเป็นผู้บุกเบิกทางปัญญาและเป็นผู้สร้างตุรกีสมัยใหม่ (Modern Turkey) นอกจากนั้น เขายังเป็นผู้เบิกทางให้มุสตาฟา กามาล อตาเตอร์ก (Mustafa Kemal Ataturk) ทำการปฏิรูปตุรกี

การทำงานของ **เซีย โกคัล์ป** มีอิทธิพลอย่างสูงในตุรกี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพยายามในการยกระดับทางปัญญาให้กับสังคมในตุรกี ความสำเร็จในงานของเขาแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท 1) การปฏิวัติและปลดปล่อย 2) การเป็นนักอุดมการณ์ นักเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน นักชาตินิยม 3) รวมกลุ่มนักเขียนผู้ซึ่งสนใจด้านงานเขียนทางวิชาการเพื่อการสร้างประชาธิปไตย เขาพยายามพัฒนากิจกรรมที่เน้นแนวคิดเพื่อการประสาน 3 แนวทางหลักดังต่อไปนี้ 1) ความเป็นตุรกี (Turkification) 2) ความเป็นอิสลาม (Islamization) 3) ความเป็นสมัยใหม่

ในช่วงชีวิตการเป็นนักเรียนของ**เซีย โกคัล์ป** เขาได้ร่วมในกระบวนการปฏิวัติสังคมอย่างลับ ๆ และเคยมีบทบาทที่สำคัญในคณะกรรมการเพื่อความสามัคคีและความก้าวหน้า (Committee of Union and Progress) ภายหลังการปฏิวัติ “ยังเตริก” ใน ค.ศ. 1908 เขาได้ร่วมกับกลุ่ม “Young Pens” และนิตยสาร “New Philosophical Review” ข้อเขียนและบทกวีนิพนธ์ของเขามักจะพูดถึงประเด็นการทำตุรกีให้มีลักษณะความคิด ขนบธรรมเนียมประเพณีและอารยะธรรมแบบตะวันตก

กลุ่มชาตินิยมสมัยใหม่ชาวตุรกีส่วนมากได้รับอิทธิพลทางความคิดและคตินิยมของ**เซีย โกคัล์ป** ส่วนตัวเขาเองนั้นได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากตะวันตกและได้แรงบันดาลใจมาจากนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส นาย Emile Durkheim (1856-1917) ซึ่งส่งผลอย่างลึกซึ้งทางด้านจิตใจและพัฒนาการด้านวิสัยทัศน์ของโกคัล์ป ซึ่งพัฒนาไปสู่แนวคิดชาตินิยมในรูปแบบของเขาเอง เขาเชื่อในความเป็นชาตินิยมบนพื้นฐานทางสังคมศาสตร์ ซึ่งจะสร้างความเข้มแข็งให้กับประเทศชาติจากขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปะ ภาษา ความเชื่อและสามัญสำนึกทางสังคมร่วมกันของผู้คนในชาติ การทำงานของเขาแบ่งออกเป็นสองรูปแบบหลัก คือ 1) การจัดการปัญหาทางด้านสังคมอย่างเป็นรูปธรรม 2) งานด้านการรักษาผลประโยชน์ของราษฎรในทางการเมือง ทั้งนี้ในทัศนะของเขาประเทศชาติจะพัฒนาได้ต้องประกอบไปด้วย 3

องค์ประกอบดังนี้ 1) การรวมกลุ่มกันของประชาคมกลุ่มต่าง ๆ (tribal communities) 2) ประชาคมศาสนาต่าง ๆ (Religious Communities) และ 3) ประเทศชาติที่มีต้นแบบพื้นฐานทางวัฒนธรรมและอารยะธรรม

เขาเชื่อว่าประเด็นละเอียดอ่อนของประเทศชาติคือ เรื่องเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ภูมิศาสตร์การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม เขาปฏิเสธความมีอำนาจเหนือกว่าของอุมมะห์หรือประชาชาติอิสลาม (Ummah) หรือความเป็นภราดรภาพของอิสลามทั่วโลก เนื่องจากในทัศนะของเขาเห็นว่ามันเป็นสิ่งที่ขัดต่อแนวคิดความรักชาติแบบตะวันตก เขาเชื่อว่ามันจะเป็นปัญหาต่อความเป็นชาตินิยมของชาวตุรกี และยืนยันว่าศาสนาและอารยะธรรมเป็นเรื่องที่แตกต่างกันและจะต้องแยกออกจากเรื่องของรัฐ ในมิติทางศาสนา เขาพยายามรักษาองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญเอาไว้ และละทิ้งองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เขามองว่าเป็นปัจจัยกีดกันความก้าวหน้าของสังคมตุรกี อย่างไรก็ตาม เขาพยายามที่จะสร้างศาสนาแห่งชาติและส่งเสริมวัฒนธรรมประจำชาติบนพื้นฐานของผลประโยชน์ของประเทศชาติเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ด้วยเหตุนี้ เขาจึงเป็นวีรบุรุษแนวหน้าของพวกชาตินิยมในตุรกี

9.1.5. มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก (Mustafa Kemal Ataturk)

มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก เป็นบิดาผู้ก่อตั้งสาธารณรัฐตุรกีสมัยใหม่ และเป็นผู้นำของขบวนการปลดปล่อยตุรกี (Turkish Liberation Movement) ที่ได้รับความเลื่อมใสอย่างมาก และเป็นนายทหารนักปฏิรูปและรัฐบุรุษที่โดดเด่นของตุรกี เขาเกิดที่เมืองสาลูนิก้า (Salonica) ใน ค.ศ. 1881 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1938 เขาได้รับการศึกษาภายใต้การดูแลของมารดาของเขา ซึ่งนางมุ่งหวังจะให้เขาเป็นนักวิชาการที่เคร่งครัดในศาสนา แต่เขากลับมีความสนใจในด้านอื่น ๆ มากกว่า เขาเข้าโรงเรียนเตรียมทหารเมื่ออายุ 12 ปี และประสบความสำเร็จอย่างสูงด้านการศึกษาจากโรงเรียนแห่งนี้ ซึ่งอาจารย์ของเขาท่านหนึ่งได้มอบสมญานามให้เขาว่า “กามาล” ซึ่งหมายถึงผู้มีคุณสมบัติอันดีเลิศสมบูรณ์แบบ เมื่อสำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา เขาก็เข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนมัธยมทหาร ในปี 1899 เขาได้เข้าร่วมสถาบันการศึกษาทางทหาร ณ กรุงอิสตันบูล และเริ่มมีความสนใจการเมืองมากขึ้น **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก** ได้รับอิทธิพลทางความคิดแบบเสรีนิยมและความรักชาติมาจากนักกวีชื่อนามิก กามาล เบย์ (Namik Kemal Bey) นอกจากนั้น เขายังได้ศึกษาหนังสือเกี่ยวกับการปฏิวัติฝรั่งเศสและพัฒนาไปสู่ความเลื่อมใสในตัวนโปเลียนมหาราช (ค.ศ. 1869-1921) เขาสำเร็จการศึกษาในปี 1902 พร้อมเกียรตินิยมและตำแหน่งร้อยเอกและเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนเสนาธิการทหารระดับพลเอก

ในช่วงชีวิตของการเป็นนักศึกษาของเขา **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก**ได้เป็นหัวหน้านักศึกษาชาตินิยม หรือ “Vatan” ซึ่งแปลว่า “บ้านเกิดเมืองนอน” (Fatherland) ใน ค.ศ. 1908 เขาได้เข้าร่วมกับกลุ่มคณะกรรมการเพื่อความสามัคคีและความก้าวหน้า (Committee for Union and progress : CUP) เขาอุทิศเวลาและกำลังกายเพื่อการทำงานอย่างเต็มที่จนได้รับตำแหน่งพันตรี ในค.ศ. 1913 เขาถูกส่งไปยังเมืองสาเฟีย (Safia) และที่นั้นเขาได้รับความรู้เป็นอย่างดีในด้านอารยะธรรมตะวันตก จนกระทั่งใน ค.ศ. 1916 เขาได้ขึ้นเป็นนายพลจัตวาแห่งกองทัพบกตุรกี

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก** ก็กลายเป็นบุคคลที่มีบทบาทชั้นแนวหน้าในการปกป้องบูรณะภาพแห่งดินแดนของตุรกี ต่อต้านอำนาจฝ่ายสัมพันธมิตรผู้ที่มีความมุ่งหวังอย่างมากในการฉีกอาณาจักรตุรกีออกเป็นส่วน ๆ ในกระบวนการขัดขวางแผนการดังกล่าว เขาได้รวบรวมและกระตุ้นกลุ่มชนจำนวนมากให้ลุกขึ้นต่อสู้เพื่อแผ่นดิน ทำให้ตัวเขากลายเป็นวีรบุรุษแห่งตุรกี ภายหลังจากที่ตุรกีมีชัยเหนือกรีก เขาได้รับการยอมรับจากมวลชนให้เป็น “Ghazi” เป้าหมายสูงสุดของเขาคือการปกป้องเอกราชของตุรกีภายในเขตแดนของประเทศ ต่อมาเขาเริ่มเห็นหนทางในการเริ่มสงครามเพื่อเอกราชและเริ่มลงมือปฏิบัติการที่อานาโตเลีย (Anatolia) ซึ่งต่อมาที่เมือง Erzurun รัฐสภาได้มีการจัดตั้งสมาคมเพื่อปกป้องสิทธิของชาวอานาโตเลียตะวันออก และเขาก็ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานสมาคม

วันที่ 23 เมษายน ค.ศ. 1920 **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก** ได้รับตำแหน่งเป็นประธานสมัชชาสูงสุดแห่งชาติ (Grand National Assembly) ของตุรกี และในฐานะประธาน GNA เขาก็

ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและประธานาธิบดีของประเทศ โดยในวันที่ 29 ตุลาคม 1923 ตุรกีได้ประกาศเป็นสาธารณรัฐ โดยมี **อตาเติร์ก** เป็นประธานาธิบดีคนแรกของประเทศ ซึ่งเขาดำรงตำแหน่งจนกระทั่งเสียชีวิตใน ค.ศ. 1938 ในช่วงการดำรงตำแหน่งของเขา **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก** ได้ยกเลิกรูปแบบเดิมของการปกครองแบบอิสลามพร้อมทั้งระบบสุลต่านและเคาะลีฟะฮ์ ตลอดจนประกาศที่จะทำลายร่องรอยของอิสลามที่กีดขวางความก้าวหน้าของประเทศตุรกี เขาต้องการมอบโอกาสให้กับชาวเติอร์กในการสร้างประเทศตุรกีใหม่

ในช่วงที่มีอำนาจ **มุสฏอฟา กะม้าล อตาเติร์ก** ได้ปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงชีวิตสังคมของตุรกี ซึ่งชาวตุรกีให้การยอมรับในการปฏิรูปทุกรูปแบบของเขา รวมทั้งการยกเลิกระบบการศึกษารูปแบบเดิม โดยได้นำรูปแบบโรงเรียนสามัญแบบตะวันตกมาใช้ในตุรกีแทน รูปแบบทางกฎหมายทั้งหมดในสมัยออตโตมานถูกปรับให้กลายเป็นรูปแบบสมัยใหม่ ประมวลกฎหมายอาญาและพลเรือนรูปแบบใหม่ถูกนำมาใช้ในประเทศ อักษรลาตินถูกนำมาใช้แทนอักษรออตโตมัน เขาประกาศให้วันอาทิตย์เป็นวันหยุดราชการของตุรกี การปฏิรูปของเขานำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อวิถีชีวิตประจำวันของพลเมืองทุกคนในตุรกี นโยบายต่างประเทศของเขาถูกสรุปไว้อย่างชัดเจนในภาษิตคำขวัญของเขาที่กล่าวไว้ว่า “สันติภาพภายในประเทศและสันติภาพของโลก” ในด้านเศรษฐกิจของประเทศมีการยึดถือในหลักนโยบายเศรษฐศาสตร์แห่งชาติ โดยรวมแล้ว เขาได้ทำการปฏิรูปในประเด็นหลัก ๆ ทางการเมือง กฎหมายและวัฒนธรรมภายในประเทศ เขาเสียชีวิตใน ค.ศ. 1938 จากโรคตับแข็งอันเนื่องมาจากการติดสุรา

9.1.6. คอลิด อีดิป (Khalide Edib)

คอลิด อีดิป เป็นสตรีผู้บุกเบิกการปลดปล่อยสถานภาพของผู้หญิงในตุรกี เธอเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงด้วยคุณลักษณะที่เปี่ยมไปด้วยพลังชีวิตและกำลังใจที่มั่นคงแน่วแน่ เธอเป็นนักเขียนที่มีความหลากหลายจากผลงานเขียนหลายประเภทในรูปของหนังสือนวนิยาย บทความ และเรื่องสั้น ที่เกี่ยวกับปัญหาสังคมและการเมืองในตุรกี เธอเกิดที่เมือง Beshiktash และใช้ชีวิตอยู่ที่นั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1884-1964 บิดาของเธอชื่อมุฮัมมัด อีดิป เบย์ (Muhammad Edib Bay) ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเลขานุการส่วนตัวด้านการเงินคนแรกของสุลต่าน **คอลีเด อีดิป**ได้รับการศึกษาโดยครูสอนพิเศษส่วนตัว เมื่อเติบโตขึ้นเธอได้เข้าศึกษาต่อที่วิทยาลัยอเมริกา (American College) ในเมืองคอนสเตนติโนเปิล (Constantinople) ต่อมาเธอได้เข้าพิธีสมรสกับครูสอนพิเศษของเธอ ในค.ศ. 1901 ภายหลังการสถาปนารัฐธรรมนูญใหม่ในปี 1908 เธอก็ได้เริ่มเข้ามามีส่วนในการเคลื่อนไหวด้านสังคมและการเมืองของตุรกีอย่างจริงจัง ตลอดจนงานด้านวรรณกรรมและงานประพันธ์

หนังสือนวนิยายเล่มแรกที่สำคัญของเธอมีชื่อว่า *Servy Talib* ตีพิมพ์ในค.ศ. 1910 จากนั้นเธอได้เข้าร่วมกับวิทยาลัยฝึกหัดครูสตรี (Staff Women Teachers Training College) ในขณะเดียวกัน เธอก็มีความสนใจเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวและกลุ่มขบวนการใหม่ที่เกิดขึ้นในตุรกี และด้วยความรักชาติอย่างแรงกล้า เธอได้เขียนหนังสืออีกเล่มหนึ่งชื่อว่า *Yeni Turan* ตีพิมพ์ในค.ศ. 1912 หนังสือเล่มนี้กล่าวเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวในแนวคิดรวมความเป็นตุรกีแบบชาตินิยมทั้งหมด (Nationalistic Pan-Turkism) นอกจากนั้น เธอยังได้ร่วมกับกลุ่ม *Tuck Ocagi* หรือ Turkish Hearth (สโมสรที่รวมตัวกันโดยมีเป้าหมายเพื่อหล่อหลอมชาวตุรกีเข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียว) และที่สโมสรนี้เองเธอได้รู้จักและทำงานร่วมกับนักคิดชื่อดังอย่าง **เซียโกคัล์ป** และเพื่อนร่วมงานคนอื่น ๆ ของเขา สโมสรดังกล่าวมุ่งพัฒนามาตรฐานการศึกษาให้กับชาวตุรกีและผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมในตุรกี ซึ่งเป็นการปฏิรูปให้มีการทำงานหรือศึกษาร่วมกันระหว่างหญิงและชาย ซึ่งในขณะนั้นถือเป็นการเปลี่ยนแปลงหรือนวัตกรรมทางสังคมที่ยิ่งใหญ่ ในเวลาต่อมา เธอได้ลาออกจากการเป็นอาจารย์และมาเป็นหัวหน้าผู้ตรวจการโรงเรียน ซึ่งทำให้เธอมีโอกาสได้เดินทางไปเยือนและศึกษาตามบริเวณพื้นที่ห่างไกลและเขตพื้นที่ยากจนที่สุดในอิสตัลบูลและประชาชนของเมืองนี้ ในระหว่างนี้เธอได้เขียนและตีพิมพ์หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มีชื่อเสียง ชื่อว่า “*Handan*” ซึ่งกล่าวเกี่ยวกับปัญหาการศึกษาของสตรีเพศภายในประเทศ

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 **อีดิป**และสามีคนที่ 2 ของเธอ ได้เข้าร่วมกับขบวนการชาตินิยมในตุรกีและดำเนินบทบาทที่สำคัญในสงครามปลดปล่อยตุรกี (Turkish War of Liberation) ในอานาโตเลีย ภายหลังการลงนามสงบศึกสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่เมืองท่า Mudros ในวันที่ 30 ตุลาคม 1918 อานาโตเลียจึงตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝ่ายมหาอำนาจสัมพันธมิตร ซึ่งตามมาด้วยการเดินขบวนประท้วงต่อต้านและการต่อสู้แบบสงครามกองโจรที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ

ในค.ศ. 1919 เธอได้เป็นหนึ่งในผู้ที่เดินขบวนประท้วงและชื่อของเธอก็ปรากฏในรายชื่อผู้เข้าประชุมในการประชุมครั้งประวัติศาสตร์ในวันที่ 23 พฤษภาคม 1919 ณ จตุรัสสุลต่านอะห์มัด ซึ่งในการประชุมครั้งนี้สุนทรพจน์ของเธอสร้างความประทับใจอย่างมากต่อผู้ที่เข้าร่วมประชุม ในปีเดียวกันของวันที่ 10 สิงหาคม เธอได้เขียนจดหมายคัดค้านถึง มุสตาฟา ก้ามาล ในกรณีที่เข้าให้การสนับสนุนระบบอาณัติของอเมริกาที่ปกครองเหนือตุรกี **อีดิป**เป็นนักพูดที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในเรื่องวาทศิลป์ ในช่วงระหว่าง ค.ศ. 1925-1938 เธอได้เดินทางไปบรรยายในที่ต่าง ๆ มากมาย เช่น ลอนดอน สหรัฐอเมริกาและอินเดีย เมื่อเธอกลับมายังอิสตัลบูลในค.ศ. 1939 เธอได้รับตำแหน่งศาสตราจารย์แห่งภาควิชาวรรณคดีอังกฤษ ที่มหาวิทยาลัยอิสตัลบูล และจาก ค.ศ. 1950-1954 เธอเป็นหนึ่งในสมาชิกรัฐสภาตุรกี

ผลงานด้านการเขียนหนังสือและวรรณคดีของ **อีดิป**เป็นการสะท้อนสถานการณ์ในห้วงเวลานั้น ๆ โดยงานแต่ละชิ้นจะเกี่ยวข้องและพูดถึงปัญหาทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และการศึกษาภายในประเทศ ผลงานด้านนวนิยายของเธอสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้ 1) นวนิยายเกี่ยวกับอารมณ์และความรัก 2) เรื่องราวเกี่ยวกับสงครามปลดปล่อย โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการตั้งข้อสังเกตส่วนตัว 3) และนวนิยายยุคสมัย เธอเขียนหนังสือนวนิยายหลายตอนที่บรรยายถึงสภาพสังคมตุรกีในหลายด้าน และเขียนหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติของเธอ 2 เล่มเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิของประวัติศาสตร์ตุรกี

9.1.7. กะม้าล อับดุล นัซเซอร์ (Gamal Abdel Nasser)

กะม้าล อับดุล นัซเซอร์ เกิดเมื่อวันที่ 15 มกราคม 1918 ที่เมืองอเล็กซานเดรีย ประเทศอียิปต์ และได้เข้ารับการศึกษาที่กรุงไคโร (Cairo) เขาได้ยศร้อยโทประจำสถาบันศึกษาทางทหาร (Military Academy) ที่กรุงไคโรในปี 1937 และเคยเป็นอาจารย์ประจำสถาบันการศึกษาทางทหารในประเทศซูดาน อีกทั้งยังเคยเข้าร่วมสงครามอาหรับ-อิสราเอลมาแล้วในปี 1948 ในการปฏิวัติครั้งหลังของอียิปต์ทำให้ **นัซเซอร์** ก้าวขึ้นมาสู่การเป็นประธานาธิบดีแห่งอียิปต์และเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก ในฐานะนักต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นชาตินิยมในอียิปต์ แนวคิดไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด (Non-alignment) และการต่อต้านลัทธิล่าอาณานิคม

ความพ่ายแพ้ของอาหรับในสงครามอาหรับอิสราเอลในปี 1948 ทำให้**นัซเซอร์**ตกผลึกทางความคิดและตระหนักถึงการกวาดล้างการคอร์รัปชั่นของรัฐบาลอียิปต์และฟื้นฟูเกียรติยศและความเชื่อมั่นของอียิปต์กลับคืน ภารกิจในการปฏิวัติของ **นัซเซอร์** ซึ่งเริ่มขึ้นหลังจากปี 1948 ทำให้เขาได้มีปฏิสัมพันธ์กับขบวนการภราดรภาพมุสลิม (Muslim Brotherhood) และกลุ่มอื่น ๆ ที่ต้องการล้มล้างอำนาจของกษัตริย์ฟารุก เสียงเรียกร้องให้มีการปฏิวัติในขณะนั้นมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งจากฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา **นัซเซอร์**จัดตั้งคณะกรรมการอิสระ ซึ่งเป็นหนึ่งในหน่วยงานของคณะกรรมการบัญชาการปฏิวัติ (Council of Revolutionary) ซึ่งล้มล้างกษัตริย์ฟารุกในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1952 หลังจากนั้น 2 ปี **นัซเซอร์** ในฐานะหัวหน้าการทำปฏิวัติ ได้เป็นผู้นำของประเทศภายหลังการขับไล่นายพลมุฮัมมัด นากิป (Muhammad Naquib)

แนวคิดของ **นัซเซอร์** เป็นแนวคิดเชิงปฏิบัติ (Pramatic) โดยมีปัจจัยความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงสังคมเป็นตัวขับเคลื่อน ซึ่งมุ่งหวังที่จะสร้างความเข้าใจในด้านจิตวิญญาณของมวลชนอาหรับและเพื่อเชื่อมโยงตัวเขาเองกับชาวอาหรับเพื่อบรรลุเป้าหมายทางการเมือง นัยทางความคิดของ **นัซเซอร์** คือความนิยมแนวทางการสร้างความเป็นนักชาตินิยม เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมือง เขาได้สร้างทัศนคติใหม่ให้แก่ชาวอาหรับในการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ในขณะนั้น (เรียกร้องความเป็นเอกราช) จากนั้นจึงแปรรูปเป็นอาหรับนิยม (Arabism) (มีเป้าหมายเพื่อการสร้างเอกภาพภายในและความเป็นสมัยใหม่อย่างมั่นคง) โดยมีอียิปต์เป็นกระบอกเสียงหลัก แนวคิดของเขาส่วนใหญ่ถูกก่อรูปขึ้นจากลักษณะของสังคมอียิปต์ ซึ่งเขาได้อธิบายไว้ในงานเขียนของเขาเรื่อง *The philosophy of Revolution* ว่าสังคมอียิปต์ในขณะนั้นยังเต็มไปด้วยความสับสนวุ่นวายและยังไม่นิ่งสงบ ซึ่งยังคงก้าวไม่ทันชาติอื่นในด้านพัฒนาการภายในประเทศ นอกจากนั้น เขายังเชื่อในศักยภาพของอียิปต์ในบทบาทบนเวทีระหว่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ แนวคิดอาหรับนิยมของเขาก่อตัวและประกอบขึ้นมาจากการผสมประสานกันระหว่างแนวคิดชาตินิยมและอิสลามซึ่งถือเป็นแกนหลักของแนวคิดที่สำคัญของเขา

ชาตินิยมในความหมายของ **นัซเซอร์** เขาอธิบายว่ามันคือความรักและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ชาวอาหรับ เป็นปรัชญาและความเคลื่อนไหวในการระดมพลเพื่อการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เป็นการดิ้นรนเพื่ออิสรภาพ บูรณภาพและศักดิ์ศรีของ

ชาวอาหรับ ภาษา วัฒนธรรม ความหวังและความสามัคคีเป็นพื้นฐานของความเป็นอาหรับชาตินิยม ซึ่งเป็นที่ประจักษ์และเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพทางความคิด จิตสำนึก และจุดมุ่งหมาย เพื่อต่อต้านอำนาจต่างชาติที่ต้องการเข้ามาควบคุมทรัพยากรน้ำมันและยุทธศาสตร์ในทางภูมิศาสตร์ของดินแดนอาหรับ นโยบายต่างประเทศของ **นัซเซอร์** ต่อประเทศอาหรับนั้นตั้งอยู่บนทฤษฎีการรวมกลุ่มอาหรับ (Pan-Arabism) ซึ่งอาจถือไปว่าเป็นวิวัฒนาการมาจากการต่อต้านการแบ่งแยกดินแดนอาหรับโดยไม่คำนึงถึงปัจจัยและระบบทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศอาหรับต่าง ๆ ที่มีทั้งระบอบการปกครองแบบกษัตริย์และระบอบสาธารณรัฐสังคมนิยม ทั้งนี้ ในแนวคิด “รวมอาหรับ” นั้น **นัซเซอร์** พยายามสร้างความเป็นเอกภาพและบูรณภาพแห่งดินแดนอาหรับประเทศต่าง ๆ ให้เป็นรัฐเดียว ซึ่งแนวคิดชาตินิยมและสังคมนิยมจะเป็นตัวขับเคลื่อนทางด้านอุดมการณ์ในการพัฒนาประเทศ

แนวคิดของ **นัซเซอร์** ในการประสานรวมระบบสังคมเข้ากับอิสลามได้สร้างความเชื่อมโยงทางด้านจิตวิญญาณของประเทศอาหรับต่าง ๆ เขามุ่งเน้นในการสร้างอียิปต์ให้เป็นสังคมนิยมและเป็นสังคมประชาธิปไตยแห่งความร่วมมือ จุดมุ่งหมายที่สำคัญและความสำเร็จที่ **นัซเซอร์** ถวิลหาอีกประการหนึ่งคือ การปิดช่องว่างระหว่างชนชั้นด้วยมาตรการของระบบสังคมนิยม

ในช่วงปีแรก ๆ ของการดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีของ **นัซเซอร์** อียิปต์เป็นพันธมิตรที่สำคัญที่สุดของสหภาพโซเวียต การค้าขายอาวุธกับเชคโกสโลวาเกีย (Czechoslovakia) ที่เกิดขึ้นในช่วงเดือนกันยายน ค.ศ. 1955 เป็นสาเหตุให้สหรัฐอเมริกาปฏิเสธการให้การสนับสนุนช่วยเหลือโครงการสร้างเขื่อนอัสวาน (Aswan Dam Project) ทำให้ **นัซเซอร์** หันไปพึ่งพาอดีตสภาพโซเวียตมากยิ่งขึ้น สภาพโซเวียตเองก็ใช้อียิปต์เป็นประเทศหลักในการดำเนินนโยบายด้านยุทธศาสตร์ต่อตะวันออกกลาง การส่งเสริมแนวคิดการปฏิวัติของอดีตสภาพโซเวียตและการดำเนินนโยบายต่างประเทศที่ต่อต้านจักรวรรดินิยม ตลอดจนความเต็มใจที่พร้อมให้ความช่วยเหลืออียิปต์ในด้านเศรษฐกิจและอาวุธซึ่งต่างจากประเทศในแถบตะวันตก ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างโซเวียตและอียิปต์แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น **นัซเซอร์**ต่อต้านลัทธิล่าอาณานิคมทั้งใหม่และเก่า ต่อต้านการแผ่อิทธิพล การฝักใฝ่มหาอำนาจและการตั้งกองทัพในต่างแดน

ในช่วงท้ายของ ค.ศ. 1958 และ 1959 **นัซเซอร์**เริ่มตระหนักถึงความจำเป็นในการลดการพึ่งพาอดีตสหภาพโซเวียต **นัซเซอร์**มีความเคลือบแคลงสงสัยต่อบทบาทของสหภาพโซเวียตในการสนับสนุนการปฏิวัติในอิรักว่า โซเวียตมีจุดยืนต่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงอิรักให้เป็นลักษณะของประชาธิปไตยของประชาชนอย่างแท้จริงหรือต้องการให้อิรักเป็นประเทศบริวารของตนกันแน่ ด้วยเหตุนี้ **นัซเซอร์**จึงพยายามชี้ให้ชาวอียิปต์และประเทศอาหรับมุสลิมต่าง ๆ เห็นว่าอิสลามไม่สามารถเข้ากันได้กับแนวคิดอเทวนิยมของลัทธิคอมมิวนิสต์ อีกทั้งยังกล่าวโจมตีชาติอาหรับคู่ปรับของเขาอย่างอิรักว่า “เป็นเครื่องมือของพวกต่างชาติที่มีอุดมการณ์อเทวนิยม” ซึ่งจะนำไปสู่การทำลายความเป็นเอกภาพในอิสลาม

ในทัศนะของ **นัซเซอร์** แนวคิดไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใดไม่ได้เป็นนโยบายที่ออกแบบมาเพื่อต่อต้านทั้งสองขั้วอำนาจในช่วงสงครามเย็น แต่เป็นความพยายามเพื่อบรรลุเป้าหมายของอียิปต์เอง ดังนั้นในช่วงต้นทศวรรษ 1960 เขาจึงสนับสนุนจุดยืนของโซเวียตต่อการเรียกร้องให้ชาติตะวันตกถอนฐานทัพของตนในต่างแดน แต่ยังคงอนุญาตให้ใช้เป็นสถานีขนถ่ายน้ำมันไปยังตะวันตก นอกจากนั้น **นัซเซอร์**ยังพยายามที่จะขจัดอิทธิพลของตะวันตกในตะวันออกกลางให้มากที่สุด เขาพยายามทำลายสนธิสัญญาแบกแดด (Baghdad Pact) ซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่จับมือกันระหว่างอิหร่าน อิรัก ตุรกีและปากีสถานกับสหราชอาณาจักร (Great Britain) ในเวลาเดียวกันเขาก็พยายามตรวจสอบอิทธิพลของโซเวียตในซีเรียและอิรัก ซึ่งต่อมาได้ถอนตัวออกจากสนธิสัญญาแบกแดด การเคลื่อนไหวของเขาถือได้ว่าเป็นการทำตัวเป็นกลางในเชิงสร้างสรรค์โดยเฉพาะต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของอียิปต์ และความชอบธรรมต่อการเคลื่อนไหวล้มล้างระบอบกษัตริย์ที่สนับสนุนตะวันตก ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความเป็นเอกภาพในหมู่อาหรับ

ความสำเร็จของ **นัซเซอร์** ต่อการขัดขวางกองทหารของอังกฤษ ฝรั่งเศสและอิสราเอลใน ค.ศ. 1956 และการทำให้คลองสุเอซ (Suez Canal) อยู่ภายใต้การควบคุมของอียิปต์ ทำให้เขาคงความเหนียวแน่นในอำนาจและเป็นวีรบุรุษที่สามารถลบล้างความอับอายที่อียิปต์ถูกดูหมิ่นเหยียดหยามในอดีตทั้งหมด พร้อมกู้ชื่อเสียงความเชื่อมั่นและศักดิ์ศรีความภาคภูมิใจของอียิปต์กลับคืนมา ความสำเร็จของ **นัซเซอร์** ต่อการดำเนินนโยบายในเกมการเมืองแห่งสงครามเย็น ทำให้เขาได้รับการยกย่องจากมวลชนอาหรับเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นกระบวนการขับเคลื่อนไปสู่ความเป็นเอกภาพของชาวอาหรับทั่วไป แต่เมื่อความคิดและแผนการของ **นัซเซอร์** ไม่อาจบรรลุผลสำเร็จได้และโดยเฉพาะเมื่ออาหรับพ่ายแพ้ต่ออิสราเอลในสงคราม 6 วัน ใน ค.ศ. 1967 (Six Days War) ทำให้ **นัซเซอร์** ได้รับความนิยมน้อยลงและสูญสิ้นอำนาจไปในที่สุด

9.1.8. อาลี ชารีอัตตี (Ali Shariatie)

อาลี ชารีอัตตี (1933-1977) เป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากในบทบาทด้านการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันระหว่างแนวคิดสมัยใหม่นิยม (Modernism) กับแนวคิดอนุรักษ์นิยมในอิสลาม อีกทั้งยังได้ชี้ให้เห็นถึงวิกฤตทางปัญญาในสังคมอิหร่านสมัยใหม่ ซึ่งประกอบขึ้นระหว่างแนวคิดอนุรักษ์นิยมและสมัยใหม่นิยมตลอดศตวรรษ โดยในด้านหนึ่ง อิหร่านมีกลุ่มอนุรักษ์นิยมและนักวิชาการศาสนา (Ulema) ที่ยังคงฝังรากอย่างลึกซึ้งอยู่ในสังคม แต่ในอีกด้านหนึ่ง อิหร่านก็มีสถาบันการปกครองและรัฐบาลที่พยายามเปลี่ยนประเทศให้เป็นแบบตะวันตกหรือสมัยใหม่นิยม

อาลี ชารีอัตตี เกิดเมื่อ ค.ศ. 1933 ในตระกูลผู้รู้ด้านศาสนาแห่งเมืองเมชฮัด (Mashhad) ตั้งแต่วัยเยาว์ เขาได้มีโอกาสเรียนวรรณคดีเกี่ยวกับแนวคิดสมัยใหม่เสรีนิยม และวรรณคดีของสังคมนิยมควบคู่ไปกับประวัติศาสตร์และความรู้แขนงต่าง ๆ ของอิสลาม เขาสำเร็จการศึกษาในระดับสูงที่เมืองเมชฮัด และมหาวิทยาลัยเตหะราน ในช่วงชีวิตของการเป็นนักศึกษา เขาได้มีส่วนร่วมอย่างมากในการต่อต้านระบอบกษัตริย์ในอิหร่านภายใต้การนำของกลุ่มสังคมนิยมบางกลุ่ม เขาศึกษาที่ปารีสระหว่าง ค.ศ. 1960-1964 หลังการนั้น เมื่อเขาเดินทางกลับมายังอิหร่าน เขาก็เริ่มงานออกบรรยายตามสถานที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งเขียนหนังสือและพูดในที่ประชุมเสวนาต่าง ๆ ซึ่งเขาพยายามอธิบายถึงแนวคิดที่ถูกต้องและความเข้าใจเกี่ยวกับอิสลามสายชีอะฮ์กับแนวทางสมัยใหม่ เขาได้รับการกล่าวขานว่าเป็นผู้นำวิวัฒนาการด้านวิธีการ แนวทางและการสร้างความเข้าใจใหม่ ๆ เกี่ยวกับอิสลามในอิหร่าน

อย่างไรก็ตาม **อาลี ชารีอัตตี** ก็ยังไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นผู้มีความคิดแบบสมัยใหม่หรือคนหัวใหม่ได้อย่างเต็มตัว ทั้งนี้เพราะเขาไม่ได้ให้ความสนใจต่อการสนับสนุนคุณค่าทางวัฒนธรรมและแนวคิดของตะวันตกในฐานะที่เป็นแนวทางเดียวที่นำไปสู่ความก้าวหน้า ซึ่งต่างไปจากแนวคิดของคนหัวสมัยใหม่นิยมส่วนใหญ่ของศตวรรษที่ 19 และ 20 เขาเชื่อว่าสิ่งดี ๆ ที่ตะวันตกต้องการมอบให้นั้นมันมีอยู่ก่อนแล้วในอิสลาม **อาลี ชารีอัตตี**เป็นหนึ่งในผู้ต่อต้านการล่าอาณานิคมทางเศรษฐกิจและการเมืองของพวกตะวันตกจักรวรรดินิยม เช่นเดียวกับ ญามาลุดดีน อัล-อัฟฆอนี (Jamal-al-Din-al Afghani) ผู้ซึ่ง **อาลี ชารีอัตตี** อ้างอิงถึงบ่อยครั้งและเป็นผู้ที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อเขาเป็นอย่างมาก นอกจากนั้น เขายังต่อต้านการทำให้สังคมอิสลามและสังคมตะวันออกตกเป็นทาสทางวัฒนธรรมและปัญญาของประเทศตะวันตก เขาพยายามเรียกร้องให้สังคมอิสลามหวนกลับไปสู่มรดกทางวัฒนธรรมและปัญญาของตนเอง

อาลี ชารีอัตตี ประณามอย่างหนักต่อการทำอิหร่านให้เป็นแบบตะวันตกโดยอ้างความเป็นสมัยใหม่มาเป็นเหตุผล ซึ่งเขาเรียกพวกที่ต้องการเปลี่ยนอิหร่านดังกล่าวว่า “gharabzadgi” (พวกคลั่งตะวันตก) ทั้งนี้คำดังกล่าว เรียกตามปัญญาชนผู้หนึ่งชื่อญาลาล อะห์มัด (Jalal Al Ahmad) ผู้ซึ่งประดิษฐ์คำนี้ขึ้นมาและเป็นคำที่โด่งดังมากที่สุดในอิหร่านในยุคนั้น **อาลี ชารีอัตตี** อธิบายว่า gharabzadgi เป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดที่ทำให้เกิดความเสื่อมสภาพ ความผิดปกติและ

ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมอิสลามสมัยใหม่โดยตรงและต่อสังคมตะวันออกโดยรวม ในทัศนะของเขา gharabzadgi สร้างการแตกแยกให้กับสังคมเหล่านี้จากรากฐานของวัฒนธรรมของพวกเขา

อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องให้กลับสู่ความเป็นตัวตนของอิหร่าน (bazgasht be khvistan) ของ **อาลี ชารีอัตตี** ก็ไม่ได้หมายความว่าเขายอมรับแนวคิดแบบอนุรักษ์นิยมของอิสลาม ในทำนองเดียวกับอะห์มัด คาซราวี ตับรีซี (Ahmad Kasravi Tabrizi: เสียชีวิต ค.ศ. 1946) เขาเรียกร้องให้ยอมรับในสันติภาพอิสลามในด้านอุดมการณ์แห่งความก้าวหน้า ซึ่งจะนำพามนุษย์ไปสู่สันติภาพและความก้าวหน้า ทั้งนี้ เขามีความเห็นต่างจาก คาซราวี ที่ไม่พยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าอุดมการณ์ดังกล่าวพัฒนามาจากอิสลาม **อย่างไรก็ตาม อาลี ชารีอัตตี** เห็นพ้องกับคาซนาวีมากมายและใช้แนวคิดของเขาในการแก้ไขปัญหาในหลายประเด็น โดยเฉพาะมุมมองทางประวัติศาสตร์ของชีอะห์ในอิหร่าน

อาลี ชารีอัตตี มักใช้หลักการทางด้านสังคมวิทยา อธิบายหลักความเชื่อและมุมมองของอิสลาม ทั้งนี้อาจเป็นได้ว่า จากความเชี่ยวชาญในด้านสาขาวิชาดังกล่าว (สังคมวิทยา) เขาจึงสามารถผสมผูกโยงทฤษฎีของคาร์ลมาคซ์เข้ากับอิสลาม จากการศึกษาของเขาเกี่ยวกับศาสตร์แขนงต่าง ๆ ดั้งเดิมของอิสลามและปรัชญาสมัยใหม่ทำให้เขาสามารถพัฒนาองค์ความรู้เหล่านี้ขึ้นเป็นมุมมองใหม่ในอิสลาม ในทัศนะของเขา หลัก “เตาฮีด” หรือความเป็นเอกภาพของพระเจ้าในความหมายทางสังคมวิทยานั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในอิสลาม มันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งไม่ใช่แค่แนวคิดเกี่ยวกับเทววิทยาเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นปรัชญาเดียวที่สามารถสร้างความเท่าเทียมในสังคมที่ไม่มีชนชั้น และสังคมแห่งความยุติธรรม ตลอดจนเป็นปรัชญาเดียวซึ่งสามารถแก้ไขความขัดแย้งทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

“เตาฮีด” หรือความศรัทธาว่าด้วยความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้า นำมาซึ่งสังคมแห่งอุดมการณ์และความยุติธรรม ซึ่งผู้ที่ศรัทธาในหลัก “เตาฮีด” นี้ ถือเป็นผู้ที่อยู่ในหนทางที่ถูกต้อง มีสำนึกในตัวเอง มีความรับผิดชอบและอุทิศตนเองเพื่อพระเจ้า ในทัศนะของเขา ประวัติศาสตร์บ่งบอกถึงความขัดแย้งของศาสนา 2 ประเภท คือ ศาสนาที่เชื่อในเอกเทวนิยม (Monotheism/Tawhid) และศาสนาที่เชื่อในพหุเทวนิยม (Polytheism /Shirk) ศาสนาประเภทแรกตกทอดมาจากคำสอนของอับราฮัมหรืออิบรอฮีม ในขณะที่ศาสนาประเภทที่สองเฟื่องฟูอยู่ในทุกสังคม ซึ่งทั้งสองประเภททำสงครามระหว่างกันมาโดยตลอดในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ศาสนาพหุเทวนิยม (din-e-shirk) นำมาซึ่งความขัดแย้ง ความไม่เป็นเอกภาพและสงครามในสังคม อันเกิดจากความเชื่อในทฤษฎีทางนามธรรม ต่างจากศาสนาเอกเทวนิยม (din-e-Tawhid) ที่ทำให้เกิดความกลมเกลียวและความเป็นเอกภาพในสังคม เป็นรูปแบบความเสมอภาคของมนุษยชาติ (Vahdt-e-bashariyat) ทุกเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ปัจเจกชนจากสถานภาพสิทธิที่เท่าเทียมกันในสังคม

อาลี ชารีอัตตี พยายามพัฒนาปรัชญาทางประวัติศาสตร์จากพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอาน เขาหยิบยกเรื่องราวของ Abel และ Cain ขึ้นมาประกอบการอธิบายของเขา ทั้งนี้เขากล่าวว่า Abel และ Cain คือสัญลักษณ์ของปรากฏการณ์ทางสังคม 2 ลักษณะ หรือธรรมชาติของมนุษย์ 2 ประเภท Abel เป็นตัวแทนของความเชื่อในเอกเทวนิยม ส่วน Cain เป็นตัวแทนของ

ความเชื่อพหุเทวนิยม ในทัศนะของ **อาลี ชารีอัตตี** ปรัชญาทางประวัติศาสตร์มาจากหลักฐานในเรื่องราวของ Abel และ Cain นี้เอง เขาเชื่อว่า ประวัติศาสตร์คือสิ่งที่บ่งบอกถึงกระบวนการทางสังคมที่กำลังดำเนินอยู่ โดยผ่าน 2 ขั้นตอนที่เป็นไปตามโครงสร้างทางสังคม 2 ลักษณะดังกล่าว นอกจากนั้น เขายังเชื่อว่า โครงสร้างทางสังคมแบบ Cain แบ่งออกเป็น 2 ชนชั้น (tabaqat-e-Iftima'i) คือ ชนชั้น Cain (tabaqa-e-Qabil) และชนชั้น Abel (tabaqa-e-Habil) ชนชั้น Cain ประกอบไปด้วยผู้ที่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เจ้าของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล นักปกครองและประชาชนที่มีอภิสิทธิ์ ส่วนชนชั้น Abel ประกอบไปด้วย พวกที่มักถูกริบทรัพย์ ถูกเอารัดเอาเปรียบและมวลชนที่ถูกตัดสิทธิ (Nas) พวก Cain จะมีลักษณะเป็นชนกลุ่มน้อยอยู่เสมอแต่จะมีอำนาจเหนือพวก Abel ซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบโดยพวก Cain อยู่เสมอ นอกจากนั้น ชนชั้น Cain ยังแบ่งออกเป็น 3 ชนชั้นย่อย (tabaqat) คือกลุ่มอำนาจทางการเมือง กลุ่มส่งเสริมผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและกลุ่มส่งเสริมกิจการศาสนา ในอัล-กุรอานพวกเขาถูกเรียกว่า Malik หรือ Mala, Mutrif และ rahib ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม เป้าหมายหลักของ **อาลี ชารีอัตตี** ไม่ได้อยู่ที่การพัฒนาสังคมวิทยาในอิสลามมากไปกว่าการแสดงให้เห็นว่าอิสลามคืออุดมการณ์ที่กระตุ้นกลไกการทำงานของสังคมให้เป็นไปอย่างเหมาะสม คุณลักษณะที่สำคัญอีกด้านหนึ่งของเขา คือเป็นนักเคลื่อนไหว เนื่องด้วยสถานการณ์และความจำเป็นในห้วงเวลานั้น เขาจึงพยายามปลูกฝังอุดมการณ์เพื่อสร้างสรรค์พฤติกรรมทางสังคมให้กับมวลชน ด้วยเหตุนี้ เขาจึงนิยาม "อิสลาม" ว่าเป็น "อุดมการณ์หนึ่ง" ซึ่งในทัศนะของเขาอุดมการณ์คือ "เรื่องราวของความศรัทธา" ที่เกี่ยวข้องกับ "สถานการณ์ปัจจุบัน ในขณะนั้นว่าจะต้องเป็นไปอย่างไร" เขากล่าวว่า "อุดมการณ์นั้นอธิบายถึงสภาพของข้าพเจ้าว่า "ข้าพเจ้าอยู่ที่ไหนในห้วงเวลาใดของประวัติศาสตร์ อะไรเป็นตัวกำหนดข้าพเจ้า ประชาชนของข้าพเจ้า ประเทศของข้าพเจ้า และมนุษยชาตินั้นยังต้องต่อสู้กับอุปสรรคข้างหน้ามากมาย" อุดมการณ์จะสร้างความตระหนักและสำนึกแห่งความรับผิดชอบ อิสลามคืออุดมการณ์ที่สร้างแรงบันดาลใจให้เกิดการทำงานหนัก ความรับผิดชอบและการอุทิศตน

อาลี ชารีอัตตี ให้ความสำคัญต่อการตีความกฎเกณฑ์และหลักการศาสนา เพื่ออธิบายว่าอิสลามคือพลังทางสังคม ซึ่งสามารถปลดปล่อยสังคมจากยุคมืดไปสู่ความสว่างไสว ตามความเชื่อของเขา หลักการศาสนาในทัศนะของเขาไม่ตึงหรือเข้มงวดจนเกินไป และสามารถผ่อนปรนได้ตามความเหมาะสมของสถานการณ์ และเขาเสนอให้ใช้หลัก อิจฺติฮาด ในการตีความศาสนา ซึ่งเป็นวิธีการที่มีความจำเป็นหากสังคมมุสลิมต้องการความก้าวหน้า

ทัศนะของ **อาลี ชารีอัตตี** เกี่ยวกับพวกอนุรักษ์นิยม ทำให้เขาถูกประณามอย่างหนักจากฝ่ายนักวิชาการศาสนา แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เขาก็ยังได้รับความนิยมจากมวลชนทั่วไปโดยเฉพาะนักศึกษาและคนหนุ่มสาว แนวคิดของเขา ทำให้เกิดองค์กรคนหนุ่มสาวขึ้นมามากมาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต่อต้านระบอบกษัตริย์ในอิหร่านหลายองค์กร เช่น Mujahedin-e-Khalq ที่ยอมรับ **อาลี ชารีอัตตี** เป็นนักอุดมการณ์ในอุดมคติของพวกเขา แม้บทบาทของเขาจะถูกกำจัดลงในปี ค.ศ. 1977 แต่คุณูปการในด้านอุดมการณ์ของเขาก็มีส่วนอย่างมากต่อการปลุกเร้า

ประชาชนให้ลุกขึ้นต่อต้านกษัตริย์ชาห์ ซึ่งเป็นเผด็จการแห่งอิหร่าน จนนำไปสู่การปฏิวัติอิสลาม ใน ค.ศ. 1979

9.1.9. รอซีด ริฎออฺ (Rashid Rida)

รอซีด ริฎออฺ (1865-1935) เป็นนักปฏิรูปและเป็นนักคิดที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ผู้ซึ่งมีความภักดีต่ออิสลามอย่างมาก แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับในแนวคิดการสร้างความเป็นชาตินิยม อันเป็นพื้นฐานของรัฐอิสลาม เขาเดินทางออกจากซีเรียซึ่งเป็นบ้านเกิดของเขาไปยังกรุงไคโรในค.ศ. 1897 และใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นจนกระทั่งเสียชีวิตในค.ศ. 1935 เขาจัดทำวารสาร อัล-มานาร (Al-Manar) หรือ “ดวงประทีป” และตีพิมพ์อยู่ตลอดในขณะที่เขาใช้ชีวิตที่ไคโร

ในขณะที่ มุฮัมมัด อับดุห์ ยืนยันหนักแน่นต่อความจำเป็นของการสร้างความเป็นชาตินิยมหรือความรักชาติว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการสร้างความเป็นเอกภาพ แต่ **รอซีด ริฎออฺ** มีทิศทางความคิดที่แตกต่างไปจากอับดุห์ ซึ่งแม้ เขาจะต่อต้านการปกครองของออตโตมาน แต่เขาก็ปฏิเสธแนวทางการสร้างรัฐอาหรับบนพื้นฐานที่ไม่มีความเป็นเอกภาพในอิสลามขึ้นในโลกอิสลาม ทั้งนี้ในทัศนะของเขาถือว่าชาวอาหรับอยู่ในสถานะพิเศษภายในชาติอิสลาม ส่วนมุสลิมในส่วนอื่น ๆ ถือเป็น “สานุศิษย์ของอาหรับ”

การต่อต้านออตโตมานของ **รอซีด ริฎออฺ** ในอียิปต์ถูกตอบโต้อย่างหนักจากกลุ่มที่สนับสนุนออตโตมาน อย่างไรก็ตาม แนวทางที่เขาเดินตามอัฟฆอนีและอับดุห์คือการมุ่งความสนใจไปที่การปฏิรูปอิสลาม แนวทางการปฏิรูปของเขาโดยภายนอกอาจดูเป็นพวกสมัยใหม่นิยม แต่ภายในยังสะท้อนให้เห็นถึงความยึดโยงอยู่กับความเป็นอนุรักษ์นิยม ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจและวิธีคิดมาจากอิสลามในยุคแรก ๆ (Salaf) ซึ่งเขาถือว่าเป็นยุคที่มุสลิมเข้าใจความหมายของหลักการอิสลามอย่างแท้จริงตามบทบัญญัติในอัล-กุรอาน เขามองว่าสาเหตุที่เป็นรากฐานของความเสื่อมโทรมทางสังคมและวัฒนธรรมในอิสลามเกิดขึ้นจากการปล่อยปละละเลยของมุสลิมต่อความเข้าใจความหมายที่แท้จริงของอิสลาม โดยในความเสื่อมโทรมดังกล่าวเขาตำหนิผู้ปกครองที่ไร้ประสิทธิภาพ ผู้ซึ่งมุ่งแต่จะให้ประชาชนยอมจำนนต่ออำนาจเผด็จการของตนและผลักดันให้มีการเบี่ยงเบนความหมายที่แท้จริงของอิสลาม

อย่างไรก็ตาม **รอซีด ริฎออฺ** มิได้เรียกร้องความเป็นอนุรักษ์นิยมในทุกแง่มุม ในทัศนะของพวกเขาหลักการบางอย่างสามารถยืดหยุ่นได้ โดยเฉพาะในมิติที่เกี่ยวกับกฎหมายและทฤษฎีทางการเมือง เขาแยกระหว่างกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่ว่าด้วยพฤติกรรมภายในของมนุษย์ออกจากกฎหมายที่ว่าด้วยการกระทำของมนุษย์ต่อเพื่อนมนุษย์หรือต่อสังคม ซึ่งในทัศนะของเขากฎหมายประเภทแรกเป็นกฎหมายตายตัวและบังคับในทุกยุคทุกสมัยโดยไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ส่วนกฎหมายประเภทที่สองอาจแก้ไขปรับปรุงได้ตามสถานการณ์และความเหมาะสมบนบรรทัดฐานของผลประโยชน์ส่วนรวม (maslah) ของชุมชน และที่สำคัญกฎหมายได้เปิดช่องสำหรับบรรทัดฐานเหล่านี้ สำหรับอิสลามแล้วการทำให้เกิดการบาดเจ็บทั้งต่อตัวเองและผู้อื่นถือเป็นสิ่งต้องห้าม (La Darar Wa La Dirar) แต่ในข้อกำหนดของบทบัญญัติสามารถผ่อนปรนได้หากจำเป็น (al-darurat tubib al-madnurat) แนวทางเหล่านี้ เขาเชื่อมั่นว่าเป็นแนวทางที่ถือปฏิบัติในอิสลามยุคก่อนด้วยเช่นเดียวกัน แต่ถูกประยุกต์ด้วยวิธีการว่าด้วยเหตุผล

อันชอบด้วยบทบัญญัติ เช่น การให้แนวทางการเปรียบเทียบ (Qiyas) และการลงความเห็น (ijtihad)

รอซีด ริฎออฺ จะให้ความสำคัญอย่างมากต่อกระบวนการลงความเห็น ซึ่งเขาสงวนหน้าที่นี้ให้กับนักวิชาการอิสลาม (Ulama) ที่จะเป็นตัวแทนสาธารณชน การประชุมนักวิชาการอิสลามถือเป็นสมัชชาตัวแทนประชาชนในการตัดสินใจและผ่านกฎหมายบนพื้นฐานของผลประโยชน์และสวัสดิการของประชาชนทั่วไป ดังนั้น เขาจึงประสานแนวทางของกระบวนการปรึกษาหารือ (Al-shura) เข้ากับการลงความเห็นเพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลผู้แทนราษฎรเป็นสิ่งที่สถาปนาจัดตั้งขึ้นมาได้ภายใต้ระบบอิสลาม ในประเด็นเรื่องชาตินิยม เขามักจะวิตกเกี่ยวกับปัญหาของชาวอาหรับมากกว่าประเทศมุสลิมอื่น ๆ ในความเป็นจริงเกี่ยวกับทัศนะของชาวอาหรับเกี่ยวกับอิสลาม **รอซีด ริฎออฺ** กล่าวว่า ศาสดาแห่งอิสลามเป็นชาวอาหรับ คัมภีร์อัลกุรอานที่ถูกประทานลงมาก็เป็นภาษาอาหรับ และชาวอาหรับก็คือผู้นำพาข่าวสารเกี่ยวกับอิสลามออกไปเผยแพร่ในดินแดนอื่น ๆ นอกอาระเบีย

ต่อข้อซักถามของชาวอินโดนีเซียว่า “อิสลามมีทัศนคติอย่างไรต่อแนวคิดชาตินิยม” **รอซีด ริฎออฺ** ตอบว่า “การสร้างความเป็นชาตินิยมซึ่งเป็นแนวคิดสมัยใหม่นั้นไม่ได้มีอะไรมากไปกว่าการสร้างความสามัคคีปรองดองของผู้คนที่มีมาตุภูมิเดียวกัน ซึ่งอาจมีศาสนาต่างกันและร่วมมือกันในการปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมของมาตุภูมิ ตลอดจนรักษาไว้ซึ่งความเป็นเอกราชหรือการกู้ชัยชนะกลับคืนเมื่อมันสูญเสียไปและเพื่อเพิ่มพูนสมบัติของชาติ แนวคิดเช่นนี้ไม่ปรากฏชัดในอินโดนีเซียเหมือนเช่นที่ปรากฏในอียิปต์ อิสลามถือว่าเป็นหน้าที่ของมุสลิมที่จะต้องปกป้องคุ้มครองบุคคลต่างศาสนิกที่อยู่ภายใต้การปกครองของพวกเขาและปฏิบัติต่อพวกเขาบนพื้นฐานของความเท่าเทียมเสมอภาคตามหลักกฎหมายชารีอะฮ์ (Sharia) ที่ว่าด้วยความยุติธรรม คนหนุ่มมุสลิมควรเสริมสร้างความเป็นชาตินิยมให้สืบไป พวกเขาควรเป็นแบบอย่างที่ดีต่อเพื่อนร่วมมาตุภูมิ โดยไม่มีการแบ่งแยกเรื่องศาสนาและนิกาย พวกเขาควรร่วมมือร่วมใจกันทำทุกอย่างเพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชแห่งมาตุภูมิ และเพื่อยกระดับในพัฒนาการด้านการศึกษาศีลธรรมความเข้มแข็งและมั่งคั่งตามกฎหมายอิสลามซึ่งบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ที่จะตกทอดไปยังผู้ที่ใกล้กับพวกเขา นอกจากนี้ คนหนุ่มสาวมุสลิมจะต้องไม่ลืมในขณะที่รับใช้มาตุภูมิและเพื่อนร่วมชาติของเขาว่า อิสลามได้ยกยองให้เกียรติกับพวกเขาและยกสถานะของพวกเขาโดยทำให้พวกเขาเป็นพี่น้องกับมุสลิมอีกนับหลายร้อยล้านคนทั่วโลก ซึ่งเขาเป็นสมาชิกในเครือข่ายที่ใหญ่กว่าประชาชนของพวกเขา มาตุภูมิของพวกเขาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของศาสนาแห่งพวกเขาเท่านั้น และดังนั้นต้องแสวงหาความก้าวหน้าในส่วนหนึ่งที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าทั้งหมดโดยรวม”

ในทัศนะของ **รอซีด ริฎออฺ** เขามองว่า “การที่ยุโรปมีความกระตือรือร้นและประสบความสำเร็จ เป็นเพราะพวกเขาเสี่ยงที่จะนำความต่างในเรื่องของศาสนามากล่าวถึงและนำหลักการสร้างความเป็นชาตินิยมมาแทนที่ประเด็นดังกล่าว แต่สำหรับมุสลิมหลักความสามัคคีและความจงรักภักดีในนั้นรวมอยู่ในเรื่องของศาสนาอยู่แล้ว ลักษณะเด่นที่สองของอิสลามคือ

การสร้างความเป็นประชาคมหนึ่งเดียวและเป็นประชาคมในทุก ๆ ด้าน ไม่ใช่เพียงแค่ประชาคมที่มีการรวมกันในลักษณะของศาสนจักร หรือการมีความเชื่อหรือการมีพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกันเท่านั้น ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเคาะลีฟะฮ์ในสมัยก่อน และการแผ่ขยายทางวัฒนธรรม ตลอดจนการสมรสระหว่างคนต่างเชื้อชาติ ได้ก่อตัวขึ้นเป็นประชาชาติ ซึ่งเป็นทั้งศาสนจักรและชาติรัฐ”

9.1.10. มิเชล อัฟลาค (Michael Aflaq)

มิเชล อัฟลาค เป็นหนึ่งในผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการ “Ba’th al-arabi al Ishtiraki” หรือ “ขบวนการฟื้นฟูสังคมนิยมอาหรับ” เขาเกิดเมื่อค.ศ. 1910 ในครอบครัวชาวกรีกคริสเตียนนิกายออร์โธดอกซ์ ณ กรุงดามัสกัส (Damascus) ประเทศซีเรีย ด้วยความเป็นนักอุดมการณ์และนักการศึกษา ตลอดจนสนับสนุนแนวคิดรวมอาหรับชาตินิยม (Pan-Arab Nationalism) คนสำคัญมากที่สุดคนหนึ่ง**อัฟลาค** จึงพยายามอุทิศตัวในการสร้างปัญญาให้กับชาวอาหรับมาตลอดในช่วงหลายทศวรรษหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2

อัฟลาก สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมจากโรงเรียนแห่งหนึ่งในกรุงดามัสกัส และเข้าร่วมจลาจลในซีเรียต่อต้านฝรั่งเศส ในค.ศ. 1932 เขาสำเร็จการศึกษาและได้รับปริญญาด้านประวัติศาสตร์จากกรุงปารีส ในระหว่างที่อยู่กรุงปารีส อัฟลาคประทับใจในหลักการและการยืนหยัดอย่างเหนียวแน่นของผู้นิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ทำให้เขาได้เรียนรู้เกี่ยวกับแนวทางเชิงปฏิบัติในการจัดตั้งพรรคการเมืองให้มีประสิทธิภาพอย่างเป็นระบบ เมื่ออัฟลากกลับมายังดามัสกัส เขาก็ได้เข้าเป็นอาจารย์สอนโรงเรียนมัธยมของรัฐบาล

ค.ศ. 1940 อัฟลาคมีความพร้อมอย่างเต็มที่ที่จะอุทิศความพยายามของเขาในการจัดตั้งพรรคการเมือง แม้พรรคจะไม่ได้ถูกตั้งขึ้นมาอย่างเป็นทางการ จนกระทั่ง ค.ศ. 1946 พรรค บา’อัท ของเขาจึงถูกก่อตั้งอย่างเป็นทางการ และเริ่มตีพิมพ์นิตยสาร อัล-บา’อัท ในปีเดียวกันนี้เอง ในค.ศ. 1947 พรรค บา’อัท จัดการประชุมสูงสุดครั้งแรก ซึ่งในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ซีเรียได้รับเอกราชและพยายามกำหนดบทบาทและอัตลักษณ์ใหม่ของตนเองในโลกอาหรับ แนวคิดทางการเมืองของ อัฟลาค ยึดโยงอยู่กับการสร้างความเป็นเอกภาพ อิสรภาพและสังคมนิยม เขามองว่าเอกภาพคือกระบวนการที่จะนำไปสู่การปฏิรูปสังคมและศักดิ์ศรีของชาวอาหรับและจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดอุดมคติแบบสังคมนิยม เขามองว่าความสำเร็จสูงสุดคือผลผลิตของการทำลายสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันให้สิ้นซากอย่างสันติวิธี

ในราวปี ค.ศ. 1943 อัฟลาคได้อธิบายไว้ว่าอิสลามคือส่วนหนึ่งของพื้นฐานแนวคิดชาตินิยมอาหรับ และสนองตอบต่อการแสวงหาความสูงส่งทางจิตใจและจิตวิญญาณของชาวอาหรับ แม้ว่า อัฟลาค จะแยกศาสนาออกจากความแคบของแนวความคิดเชิงอนุรักษ์นิยม แต่ในขณะเดียวกัน เขาก็ชี้ให้เห็นว่าศานทูตมุฮัมมัดและอิสลาม เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึงความเป็นชาตินิยมอาหรับที่ดีที่สุด และช่วยหล่อหลอมสังคมอาหรับขึ้นเป็นสังคมรูปแบบใหม่

เพราะฉะนั้น ความสัมพันธ์ของชาตินิยมอาหรับที่มีต่ออิสลามจึงเป็นความสัมพันธ์ที่พิเศษเฉพาะ และอิสลามก็มิอาจถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ ทัศนะดังกล่าวของ อัฟลาคเป็นส่วนหนึ่งของแผนการที่ต้องการแยกอิสลามออกจากแนวคิดชาตินิยมอาหรับเพื่อขจัดความไม่ไว้ใจของมวลชนต่อการสร้างความเป็นชาตินิยมทางโลก (secular nationalism) และสังคมนิยมทางโลก (Secular Socialism) โดยเฉพาะต่อทฤษฎีสังคมนิยม

แถลงการณ์ครั้งแรกในหลักการและแผนการของพรรคบา’อัท ซึ่งถูกนำมาเป็นนโยบายของพรรค เกิดขึ้นจากการประชุมสูงสุดในวันที่ 7 เมษายน ค.ศ. 1947 นโยบายของพรรคบา’อัท

ตั้งอยู่บนพื้นฐาน 3 ประการดังต่อไปนี้ 1) เอกภาพ 2) อิสรภาพ 3) สังคมนิยม กรอบแนวคิดในการสร้างชาติและมาตุภูมิดังกล่าวเป็นแรงผลักดันมาจากเจตนารมณ์ของชาวอาหรับที่ต้องการสร้างความสามัคคีเพื่ออิสรภาพ และการร่วมมือกับชาติอื่น ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ในด้านสวัสดิภาพและความก้าวหน้า

เอกภาพถือเป็นปัจจัยหลักสำหรับการสร้างความรู้สึกชาตินิยม ในฐานะที่เป้าหมายและความสำเร็จของมันอยู่ที่การเรียกร้องอิสรภาพเพื่อปัจเจกบุคคล พรรคบา'อัท เชื่อว่าอำนาจสูงสุดนั้นมาจากประชาชนซึ่งเป็นเพียงที่มาแหล่งเดียวของผู้นำและอำนาจทั้งหมด คุณค่าของรัฐต้องได้รับการสนับสนุนจากมวลชนซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของมันขึ้นอยู่กับอิสรภาพของประชาชนที่มีสิทธิเลือกรัฐบาลของตนอย่างเสรี

อุดมการณ์อีกประการของพรรคบา'อัท ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของพรรค คือ "แนวคิดสังคมนิยม" ซึ่งถูกออกแบบให้เป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างความรู้สึกชาตินิยมอาหรับ เพราะมันเป็นระบบที่จะเพิ่มผลผลิตและสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้คน ตลอดจนเสริมสร้างความสัมพันธ์และความผูกพันฉันพี่น้องในหมู่สมาชิก พรรคบา'อัทให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อการกระจายความมั่นคั่ง การที่รัฐเป็นเจ้าของอุตสาหกรรมหลัก ๆ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสาธารณูปโภค การจำกัดสิทธิการครอบครองที่ดินส่วนบุคคลตามขีดความสามารถของแต่ละบุคคลในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของเขาโดยต้องไม่เอารัดเอาเปรียบแรงงานจากภายนอกหรือบุคคลอื่น ๆ คตินิยมของพรรคบา'อัทคือการให้คนงานมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโรงงานและได้รับผลกำไรจากรัฐตามสัดส่วนที่เหมาะสม

ในข้อเขียนของอัฟลาค เขากล่าวว่า "สังคมนิยมในพรรคบา'อัทมีขอบข่ายอยู่ที่การจัดระบบทางเศรษฐกิจ โดยมีเป้าหมายเพื่อพิจารณาทบทวนการกระจายความมั่งคั่งไปทั่วอาหรับและการวางรากฐานทางเศรษฐกิจที่รับรองความเสมอภาคและความยุติธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่พลเมือง" เป้าหมายของสังคมนิยมรูปแบบใหม่คือ การสร้างระเบียบทางสังคมขึ้นใหม่ โดยมุ่งพัฒนาสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมีปัญญา เพื่อปลดปล่อยปัจเจกบุคคลออกจากการถูกเอารัดเอาเปรียบและการกดขี่ข่มเหงทุกรูปแบบ พร้อมทั้งทำให้เขามีอิสระอย่างสมบูรณ์

ในทัศนะของอัฟลาค หัวใจสำคัญและหลักการของชาตินิยมอาหรับ คือ การเรียกร้องการฟื้นฟูสภาพสังคมอาหรับและถือเป็นภารกิจที่สำคัญของพรรค ซึ่งเป็นสิ่งที่ อัฟลาค ต้องการที่จะสื่อและถ่ายทอดในทุกคราวที่เขาเอ่ยคำว่า INQILAB ด้วยเหตุนี้เขาได้กล่าวว่า การปฏิวัติคือพลังขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุด ซึ่งจะนำไปสู่การดิ้นรนต่อสู้และหากปราศจากสิ่งนี้แล้วความตื่นตัวของประเทศชาติก็จะไม่อาจเกิดขึ้นได้ ในทัศนะของเขา INQILAB หมายถึง ทัศนคติของมวลชนมากกว่าที่จะเป็นระบบ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในระบบจะเกิดขึ้นเองโดยปริยายเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในมวลชน

อัฟลาคและพรรคของเขามีคุณูปการต่อการรวบรวมองค์ประกอบและการบูรณาการทางด้านการเมืองและสังคมในดินแดนจันทร์เสี้ยวอันสมบูรณ์ (Fertile Crescent) พวกเขาระดม

มวลชนจำนวนมากต่อการสร้างความเป็นชาตินิยม สังคมนิยมและความเป็นเอกภาพ พวกเขาพยายามขจัดอุปสรรคที่เป็นปัจจัยกีดขวางไม่ให้แนวคิดดังกล่าวเกิดขึ้นเป็นจริงได้ แต่พวกเขาก็ไม่สามารถสร้างระบบบนพื้นฐานทฤษฎีเหล่านี้ขึ้นมาได้เช่นกัน จนกระทั่งชนชั้นกลางในซีเรียถูกทำลายไปพร้อมกับการหยุดนิ่งของสภาวะการเติบโตทางเศรษฐกิจ อีกทั้งซีเรียยังมีบทบาทน้อยมากในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้จึงเอื้อต่อระบบการปกครองแบบสังคมนิยมและการสร้างความเป็นชาตินิยมในทางปฏิบัติขึ้น

9.1.11. อับดุลเราะห์มาน อัล-บัซซาซ (Abd Al-Rahman Al-Bazzaz)

อับดุลเราะห์มาน อัล-บัซซาซ เป็นนักปฏิรูป นักการศึกษาที่มีชื่อเสียงและเคยเป็นเอกอัครราชทูตอิรักประจำประเทศอียิปต์ เขาเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอิรักใน ค.ศ. 1962 **อัล-บัซซาซ** มีความกังวลต่อคนหนุ่มสาวผู้ซึ่งอ้างตัวเป็นผู้รักชาติหรือนักชาตินิยมแต่ยังไม่สามารถเข้าถึงจิตวิญญาณของมัน และคนอื่นๆ ที่ได้รับการศึกษาแนวอนุรักษ์นิยมและขาดความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดชาตินิยม ด้วยเหตุนี้ เขาจึงพยายามแก้ไขให้เกิดการประนีประนอมระหว่างอิสลามกับแนวคิดชาตินิยม

อัล-บัซซาซ ถูกตำหนิจากบางกลุ่มที่สงสัยว่า เขาอาจสร้างความขัดแย้งทางศาสนาและนิกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอิรักที่ความแตกต่างทางศาสนาถูกนำมาเกี่ยวโยงกับการเมืองภายใน ในความเป็นจริง เขาไม่ได้ต้องการสร้างความขัดแย้งหรือความแตกแยกใด ๆ อย่างที่ถูกตั้งข้อสงสัย เขาเพียงแต่ต้องการทำให้ผู้ที่สนับสนุนแนวคิดชาตินิยมแบบทางโลกนั้นได้ควบคุมจิตใจและอารมณ์ของตนให้สงบอยู่ในระดับที่เหมาะสม โดยเขาพยายามปลูกฝังเรื่องศาสนาและคุณค่าทางศีลธรรม จริยธรรมให้กับพวกชาตินิยมอาหรับเหล่านี้

ในการกล่าวปราศรัยของ **อัล-บัซซาซ** เมื่อ ค.ศ. 1952 ณ กรุงแบกแดด เขาแสดงทัศนะว่า ไม่มีการขัดแย้งใด ๆ ระหว่างอิสลามกับแนวคิดชาตินิยม แต่ความขัดแย้งนั้นเป็นแนวคิดที่ขัดแย้งกันเองของชาวตะวันตกเกี่ยวกับ “อิสลาม” และ “ชาตินิยม” แต่ชาวอาหรับกลับไปยอมรับและเอาแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดแบบตะวันตกนั้นมีอิทธิพลทางปัญญาเหนือพวกเขา ในความเป็นจริงแล้วเนื้อหาและแก่นของอิสลามนั้นมีลักษณะเดียวกับแนวคิดชาตินิยมอาหรับ และนี่เป็นลักษณะเฉพาะต่อชาวอาหรับ ไม่ใช่ต่อชาติมุสลิมอื่น ๆ

อัล-บัซซาซ ยืนยันว่าผู้ที่ยอมรับว่า “แนวคิดชาตินิยม” เป็นเรื่องทางโลก คือ ผู้ที่ยอมรับและนำเอาแนวคิดชาตินิยมแบบตะวันตกมาใช้ ในทัศนะของเขา ชาตินิยมอาหรับและอิสลามนั้นเกี่ยวเนื่องกันตั้งแต่เริ่มต้น อิสลามมีลักษณะเป็นศาสนาแห่งชาติ มีภาษาอาหรับเป็นแกนสำคัญ ซึ่งภาษาอาหรับเป็นภาษาหลักที่ใช้กันในชาติอาหรับ กลุ่มชนที่พูดภาษาอาหรับคือชาวอาหรับ แต่เนื่องด้วยวัฒนธรรมอิสลามเป็นส่วนประกอบของภาษาอาหรับ ผู้ที่พูดภาษาอาหรับทั้งหมดจึงสามารถเข้าใจและปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมอิสลามได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นศาสดาของอิสลามก็ยังเป็นชาวอาหรับ คัมภีร์อัล-กุรอานก็ถูกประทานลงมาเป็นภาษาอาหรับ อย่างไรก็ตาม เขาเชื่อว่ามี 4 ปัจจัยหลักที่เป็นตัวสร้างเอกภาพและทำให้แนวคิดชาตินิยมอาหรับกับอิสลามประสานไปด้วยกันได้ นั่นคือการมีภาษา ประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรมและวรรณคดีและเอกลักษณ์ร่วมกัน เขามีทัศนะเหมือนกับคนอื่น ๆ ที่มองว่า แนวคิดชาตินิยมอาหรับถูกหลอมรวมเข้ากับอิสลามอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้

อัล-บัซซาซ มองว่าสาเหตุของความเข้าใจผิดเกี่ยวกับอิสลามในประเด็นชาตินิยมนั้นมาจากการตีความหมายคำว่า “ภูมิภาค” (region) อย่างผิด ๆ เขากล่าวว่า “เราถูกครอบงำด้วยอิทธิพลทางปัญญาของลัทธิล่าอาณานิคม ในขณะที่บางกลุ่มของพวกเรายังหลงผิดคล้อยตามแนวคิดตะวันตก ซึ่งจำกัดขอบเขตของศาสนาไว้แต่ในวงแคบ ๆ และไม่เปิดกว้างสำหรับเรื่องอื่น

ๆ นอกจากพิธีการสักการะบูชา พิธีกรรมทางศาสนา และความเชื่อด้านจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และความสัมพันธ์ของเขาต่อพระเจ้า และความเป็นพี่น้องของเขาในฐานะของปัจเจกชนและความเป็นอิสระทางสังคม อิสลามไม่เพียงไม่ยอมรับในวิสัยทัศน์ทางศาสนาที่แคบเช่นนั้น แต่ยังต่อต้านทัศนะดังกล่าวอีกด้วย หลายคนยังยึดติดอยู่กับความเชื่อว่าอิสลามนั้นคล้ายคลึงกับศาสนาคริสต์ ซึ่งประกอบไปด้วยหลักการความเชื่อความศรัทธาและการบำเพ็ญและกฎศีลธรรม จริยธรรม แต่ในความเป็นจริงที่ถูกต้องอิสลามคือระเบียบสังคม ปรัชญาชีวิต ระบบเศรษฐกิจและการปกครอง”

ชาตินิยม คือ แนวคิดทางการเมืองและสังคม ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อสร้างเอกภาพระหว่างมนุษยชาติกลุ่มต่าง ๆ ให้อยู่ภายใต้ระเบียบการเมืองการปกครองเดียวกัน

“หากเราพิจารณามูลบทเหล่านี้อย่างถี่ถ้วนและมองลึกลงไปถึงสถานภาพความตั้งมั่นในอิสลามของแต่ละกลุ่มของพวกเขา (มนุษยชาติ) เราจะพบความเหมือนอันน่าทึ่งและบางครั้งจะเห็นถึงความสอดคล้องกันระหว่างสิ่งที่อาหรับนิยมยึดถือกันและสิ่งที่อิสลามยืนยันอนุมัติ ภาษาคือพื้นฐานที่สำคัญอันดับแรกของความเชื่อทางปรัชญาในชาติ มันเป็นชีวิตจิตใจของชาติอาหรับต่าง ๆ ของพวกเราและเป็นพื้นฐานที่สำคัญของชีวิตอีกด้านหนึ่ง ชาติใดที่ไม่สามารถรักษาภาษาของตนเอาไว้ได้ ชาตินั้นก็จะถูกทำให้ตายและสูญหายไปในที่สุด มันเป็นโชคดีของชาวอาหรับที่มีภาษาซึ่งไม่ได้ผูกมัดอยู่กับความเป็นชาติเท่านั้น แต่ยังยึดโยงอยู่กับศาสนา โดยที่อิทธิพลของอิสลามนั้นยิ่งใหญ่มากในแง่ของการดำรงอยู่และการแพร่ขยาย”

9.1.12. อยาตุลลอฮ์ โคไมนี (Ayatollah Khomeini)

อยาตุลลอฮ์ รูฮุลลอฮ์ มุซาวี โคไมนี (Ayatollah Ruhollah Musavi Khomeini) เป็นผู้นำที่ยิ่งใหญ่ในการปฏิวัติอิสลามในอิหร่าน เกิดเดือนกันยายน ค.ศ. 1902 ในเมือง Khameyn ห่างจากกรุงเตหะรานไปทางตะวันตกเฉียงใต้ประมาณหนึ่งร้อยกว่ากิโลเมตร พ่อของเขาชื่อ ซัยยิด มุสฏอฟา มุซาวี (Sayyed Mustafa Mussavi) เป็นผู้เคร่งครัดศาสนาและได้รับการยอมรับเป็นผู้นำและนักวิชาการด้านศาสนาคนสำคัญของเมือง Khameyn

ใน ค.ศ. 1936 โคไมนีขึ้นสู่การเป็น Mujtahid และ ใน ค.ศ. 1944 เขาเขียนหนังสือขึ้นมาหนึ่งเล่มชื่อ **Karhf of Asrar** (ความรับที่ถูกเปิดเผย : Secrets Revealed) โคไมนีเป็นนักวิชาการที่มีความปราชเปรื่องด้านศาสนศาสตร์และได้รับคัดเลือกเป็นมหาบัณฑิตดีเด่นใน ค.ศ. 1937 นอกจากโคไมนีจะได้เรียนเกี่ยวกับหลักนิติศาสตร์ เขายังมีความรู้เกี่ยวกับปรัชญาอิสลามเป็นอย่างดีอีกด้วย ในปี ค.ศ. 1944 โคไมนีเริ่มงานสอนในวิชาเกี่ยวกับศาสนาและนิติศาสตร์ เขาได้รับความเคารพอย่างสูงจากแนวการสอนของเขา ซึ่งมีเสน่ห์ดึงดูดผู้ฟังเป็นอย่างมาก ตลอดจนการวิเคราะห์ของเขานั้นโดดเด่นไม่เหมือนใคร เพราะมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่สอนอย่างลึกซึ้ง

โคไมนีมองว่า มันเป็นแผนการของพวกล่าอาณานิคมที่ต้องการแยกศาสนาออกจากการเมือง โดยพวกเขาถือว่าทั้งสองสิ่งนี้แตกต่างกัน ซึ่งนักวิชาการศาสนา (ulama) ควรจำกัดอยู่แต่เพียงในเรื่องพิธีกรรมทางศาสนาและไม่ควรมายุ่งเกี่ยวการเมือง มันเป็นการรวมหัวกันของตะวันตกต่อต้านมุสลิมให้กันนักวิชาการศาสนาออกจากมวลชน โคไมนีเชื่อว่าจากคำสอนของอิหม่ามทั้ง 12 คน บอกให้มุสลิมรอการกลับมาของพวกเขาอยู่อย่างนิ่งเฉย ทั้งนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนักวิชาการและประชาชนที่จะต้องมีส่วนร่วมทางการเมืองและปกครองที่ยุติธรรม ตลอดจนวางรากฐานแบบอย่างของอิสลามหลังยุคการปกครองของศาสนทูตแห่งอิสลามและอิหม่ามอาลี รัฐบาลอิสลามภายหลังการจากไปของอิหม่ามทั้ง 12 จะต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นโดยประชาคมมุสลิม โคไมนีเห็นด้วยและยอมรับสำหรับการกุมอำนาจเบ็ดเสร็จโดยคณะผู้รู้ทางศาสนา (Clergy) และการจัดตั้งรัฐบาลอิสลามภายใต้การนำของอุลามาอฺ โคไมนีต่อต้านระบอบกษัตริย์และนักการเมืองอย่างไม่ประนีประนอมในระหว่างการปฏิวัติการขับไล่ราชวงศ์ชาฮ์ที่สหรัฐฯ ให้การสนับสนุน

ในการปราศรัยของเขา โคไมนีเน้นถึงความจำเป็นในการสถาปนาและผดุงไว้ซึ่งสถาบันการเมืองระบอบอิสลาม เขากล่าวว่าอำนาจทางการเมืองนั้นเป็นเรื่องสำคัญรองมาจากบรรทัดฐาน มุมมอง และเป้าหมายของอิสลาม เขาย้ำว่าเป็นหน้าที่สำหรับนักวิชาการศาสนาที่จะต้องนำมาซึ่งรัฐอิสลามและควบคุมดูแลทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการ เขาเสนอหลักการ “Vilayat i-faqih” หรือ “ระบบการปกครองแบบ Faqih” ทัศนะของเขาไม่ใช่เป็นเพียงแต่การโต้แย้งทางทฤษฎีเท่านั้น เขายังได้วางรากฐานรายละเอียดของแนวทางในการปฏิบัติสำหรับการสถาปนารัฐอิสลาม รวมทั้งมาตรการที่จะนำมาซึ่งการปฏิรูปตัวเองจากการสถาปนาสถาบันทางศาสนาขึ้นมา

เขาเรียกร้องให้ประชาชนอิหร่านยกเลิกรูปแบบการปกครองระบอบกษัตริย์และรูปแบบของจักรวรรดินิยมให้หมดสิ้นไปจากอิหร่าน เขาชี้ให้เห็นว่าการสืบทอดอำนาจของระบอบกษัตริย์เป็นรูปแบบการปกครองที่ชั่วร้าย และขัดต่อแนวทางของศาสนทูตมุฮัมมัดและอิหม่ามอาลี รัฐบาลอิสลามของโคไมนีได้รับแรงผลักดันและเป็นผลมาจากงานปราศรัยหลายครั้งที่เมืองนาจัฟ ระหว่างวันที่ 21 มกราคม – 8 กุมภาพันธ์ 1970 การปราศรัยดังกล่าวถูกแปลและรวบรวมจัดเก็บทำขึ้นเป็นหนังสือขึ้นมาชื่อ “**รัฐบาลอิสลาม**” และเชื่อว่าถูกแปลเป็นภาษาเปอร์เซียชื่อว่า “**Hukumat-i-Tslamic**” เพราะฉะนั้น หนังสือเล่มนี้จึงไม่ได้มีใจความหรือวัตถุประสงค์ที่เสนอเกี่ยวกับแบบแผนของระบบการปกครองแบบอิสลามและไม่ได้เปิดเผยถึงแผนการในการสถาปนาการปกครองแบบอิสลามและกลไกการทำงานของมัน โดยพื้นฐานแล้วการปราศรัยดังกล่าวเป็นการแสดงปาฐกถาต่อนักเรียนศาสนศาสตร์

จากสถานการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้นในช่วงการปกครองของเรซา ข่าน (Reza Khan) อิหม่ามโคไมนี ได้เขียนงานขึ้นมาหนึ่งชิ้น “**Kashf al-asrar**” ในงานเขียนเรื่องนี้ของเขา โคไมนีหักล้างและปฏิเสธแนวทางที่คัดค้านอิสลามของเรซา ข่าน โดยสรุปแล้ว งานเขียนชิ้นนี้ถือเป็นงานเขียนชิ้นแรกของโคไมนี ในลักษณะที่เป็นการเมืองต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของผู้ปกครอง และเป็นการเตือนรัฐบาลว่ารัฐบาลต้องปฏิบัติหน้าที่ให้สอดคล้องกับกฎหมายของพระเจ้า เพื่อความผาสุกของประชาชน

ในระหว่าง ค.ศ. 1953 และต้น ค.ศ. 1960 ความสัมพันธ์ระหว่างอุลามาอฺกับรัฐเป็นไปด้วยความแนบแน่น จนกระทั่งความสัมพันธ์ดำเนินมาถึงจุดเปลี่ยนเมื่อมีการเสนอนโยบายปฏิรูปที่ดิน ซึ่งแม้จะมีการคัดค้านอย่างหนัก แต่นโยบายนี้ก็ได้รับการอนุมัติจากรัฐ ซึ่งอ้างว่าเป็นการนำมาซึ่งการปลดปล่อยและการปฏิรูปทางสังคมของอุลามาอฺที่ต่อต้านนโยบายดังกล่าว โดยกล่าวว่า การจำกัดสิทธิการครอบครองที่ดินนั้นเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจตามกฎหมายอิสลาม พวกเขาเรียกร้องให้กษัตริย์ยกเลิกใช้นโยบายดังกล่าว และจากประเด็นนี้เอง โคไมนีได้เริ่มเส้นทางชีวิตทางการเมืองของเขา ใน ค.ศ. 1962 โคไมนีให้การสนับสนุนกลุ่มติดอาวุธปฏิวัติอิสลามและเรียกร้องมุสลิมเข้าร่วม ใน ค.ศ. 1963 มุฮัมมัด เรซา ชาห์ (Muhammad Reza Shah) เสนอแนวทาง “ปฏิวัติขาว” (white Revolution) ที่อ้างว่าจะเป็นการนำมาซึ่งการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงในสังคมโดยปราศจากการนองเลือด แนวทางดังกล่าวถูกนำสู่กระบวนการลงประชามติ โคไมนีคัดค้านและเรียกร้องให้ประชาชนต่อต้านกระบวนการดังกล่าว ตลอดจนมาตรการต่าง ๆ ที่ไม่ชอบด้วยกฎหมาย การเรียกร้องของเขานำไปสู่การประท้วงใหญ่ของมวลชนในเดือนมุฮัรรอม (Muharram) จนรัฐบาลไม่สามารถสกัดและยับยั้งการปราศรัยโจมตีของโคไมนีได้

โคไมนีนำการปฏิบัติงานจากต่างแดนในระหว่างที่เขาถูกเนรเทศจนสามารถโค่นล้มสถาบันกษัตริย์ที่ทรงอำนาจที่สุดในตะวันออกกลาง ซึ่งเป็นการปฏิวัติที่มีลักษณะโดดเด่นหรือมีสถาบันทางศาสนาเป็นแกนนำภายใต้การควบคุมดูแลของโคไมนี การปฏิบัติการในนามเพื่ออิสลามทำให้เขาสามารถเรียกร้องการสนับสนุนจากต่างชาติได้อย่างต่อเนื่อง โคไมนีเรียกร้องอุ

ลามาอฺให้รวมตัวกันจัดตั้งคณะกรรมการ เพื่อชี้นำการดิ้นรนต่อสู้กับรัฐบาลที่กดขี่และเรียกร้องให้ทุกภาคส่วนของสังคม ซึ่งนำไปสู่การลุกขึ้นต่อต้านของประชาชนนับล้านและทำให้รัฐบาลของราชวงค์ปาห์เลวี (Pahlavi) ถูกโค่นล้มในที่สุด โคไมนีกลับสู่อิหร่านอีกครั้งอย่างวีรบุรุษในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 1979 ภายหลังจากถูกเนรเทศอยู่ประมาณ 15 ปี เมื่อกลับมาถึงเตหะราน โคไมนีมุ่งตรงไปยังสุสาน Behesht-e-Zahra เพื่อแสดงความเคารพต่อนักต่อสู้เพื่อศาสนาที่สละชีพเพื่อการปฏิวัติอิสลาม ในแถลงการณ์ของโคไมนีเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 1978 เขาย้ำชัดเจนว่า ขบวนการอิสลามของเขามีเป้าหมายเพื่อโค่นล้มระบอบกษัตริย์และราชวงศ์ปาห์เลวี และก่อตั้งสาธารณรัฐอิสลาม

ในกระบวนการสร้างสาธารณรัฐอิสลาม โคไมนีได้จัดทำประชามติขึ้นในเดือนมีนาคม 1979 ซึ่งผลของการลงประชามติมีคะแนนออกมาเป็นเอกฉันท์ในลักษณะที่ประชาชนเห็นชอบอันนำไปสู่การประกาศเป็นสาธารณรัฐอิสลามอย่างเป็นทางการในวันที่ 1 เมษายน 1979 ภายหลังการปฏิรูปอิหร่านเป็นสาธารณรัฐอิสลาม โคไมนียังคงเป็นผู้ดูแลนโยบายและกิจการของชาติในด้านสำคัญ ๆ โดยเฉพาะเกี่ยวกับสงครามอิรัก-อิหร่าน ซึ่งดำเนินอย่างต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 8 ปี จนกระทั่งสงครามยุติลงในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1988 โคไมนีจบชีวิตลงเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 1989

9.2. อิสลามกับวิทยาศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์มุสลิม

ในช่วงยุคแรกของอารยะธรรมอิสลาม มุสลิมถือเป็นชุมชนที่ผงาดขึ้นมามีอำนาจมากที่สุด ภายในระยะเวลาเพียงแค่ 30 ปี ทั้งทางด้านแสนยานุภาพ ความเข้มแข็งทางทหาร วัฒนธรรมและอารยะธรรม ประวัติศาสตร์การเติบโตและพัฒนาการของอารยะธรรมอิสลามยุคกลางเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนทั้งในแง่ของระยะเวลาและความหลากหลาย อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญที่สุดซึ่งปรากฏขึ้นมาคือ กิจกรรมและการดำเนินชีวิตของพวกเขาที่ตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติและพระเจ้าตามคำสั่งและการเรียกร้องที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์อัล-กุรอานอย่างเคร่งครัด ซึ่งบทบัญญัติในอัล-กุรอานนั้นสอดคล้องกับธรรมชาติและสัจธรรมที่มนุษย์แสวงหามาโดยตลอด ดังนั้น การมาของอิสลามจึงเป็นปรากฏการณ์ใหม่ต่อมวลมนุษย์และนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในทางสังคม ด้วยเหตุผลว่าอิสลามสามารถตอบสนองความเป็นสังคมที่สมบูรณ์แบบที่สุดด้วยหลักการในตัวของมันเอง

มุสลิมมีอัล-กุรอานและซุนนะห์เป็นแรงบันดาลใจและเป็นกรอบการดำเนินชีวิตตลอดจนเป็นแหล่งกำเนิดสติปัญญาและชี้นำไปสู่การพัฒนาทางความคิดและความสามารถในการใช้สติปัญญาของมนุษย์ โองการในพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอานหลายตอนได้ชี้นำให้บรรดาผู้ศรัทธาในอิสลามใฝ่หาความรู้ (ilm) และสร้างความเข้าใจถึงเป้าหมายและนัยสำคัญของ “การสร้าง” (สรรพสิ่งต่าง ๆ) อย่างถ่องแท้ ดังโองการหนึ่งของอัล-กุรอานที่ถูกประทานลงมาในช่วงแรก ๆ ซึ่งให้ความสำคัญต่อการศึกษาหาความรู้โดยมีใจความดังนี้

“จงอ่านด้วยพระนามแห่งพระเจ้าของเจ้าผู้ทรงบังเกิด ทรงบังเกิดมนุษย์จากก้อนเลือด จงอ่านเถิด และพระเจ้าของเจ้านั้นเป็นผู้ทรงใจบุญยิ่ง ผู้ทรงสอนการใช้ปากกา ผู้ทรงสอนมนุษย์ในสิ่งที่พวกเขาไม่รู้” (อัล-กุรอาน 96 : 1-5)

นอกจากโองการในคัมภีร์อัล-กุรอานแล้ว แบบอย่างและการสั่งใช้ของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด (ซ.ล.) ยังกระตุ้นให้นักวิชาการมุสลิมศึกษาถึงการสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายในสากลโลกหรือการสร้างโลกโดยพระผู้เป็นเจ้า ท่านศาสนทูตมุฮัมมัดย้ำถึงความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ต่อสาวกของท่าน โดยกล่าวว่า “เป็นหน้าที่ของทั้งชายและหญิงทุกคนที่จะต้องศึกษาหาความรู้” จากบัญญัติของอัล-กุรอานและคำสอนของศาสนทูตมุฮัมมัด (ซ.ล.) ในประเด็นดังกล่าว จึงทำให้มุสลิมในยุคแรก ๆ ทุ่มเทชีวิตจิตใจให้กับการศึกษาและการเผยแพร่ความรู้อย่างจริงจัง โดยมุ่งศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นอันดับแรก ในสมัยราชวงศ์อุมัยยะห์ (Umayyad) สังคมมุสลิมถูกจัดระเบียบไว้อย่างเป็นแบบแผน สภาพแวดล้อมเต็มไปด้วยบรรยากาศของการศึกษาใฝ่หาความรู้ ประชาชนพยายามนำอัล-กุรอานและหะดีษมาเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหารูปแบบใหม่ ๆ ที่ท้าทายสังคมมุสลิมในดินแดนอิสลาม

ในอีกด้านหนึ่ง การปฏิสัมพันธ์ทางปัญญาระหว่างวิทยาการของมุสลิมกับชาวกรีกและชาติอื่น ๆ ก็นำไปสู่การปรากฏขึ้นมาของกลุ่มวิชาการที่สำคัญ 2 กลุ่ม ได้แก่ Aharites และ Mutazilites ซึ่งทั้ง 2 กลุ่มนี้รับเอาแนวคิดต่างชาติ เฉพาะในส่วนที่สอดคล้องกับมุมมองของอิสลาม มาประยุกต์ใช้

หลังจากราชวงศ์อุมัยยะห์ล้มสลาย ราชวงศ์อับบะสิยะห์ (Abbasd) ก็ขึ้นสู่อำนาจซึ่งในช่วงของราชวงศ์นี้เอง เป็นช่วงที่มีการปฏิสัมพันธ์ทางด้านปัญญากับต่างชาติมากที่สุด หนังสือหลายเล่มถูกแปลมาจากภาษากรีก ภาษาซีเรียโบราณและสันสกฤต นอกจากนั้น บ้านแห่งวิทยปัญญา (House of wisdam) ที่มีชื่อเสียงยังถูกสร้างขึ้นที่กรุงแบกแดดในช่วงการปกครองของอัล-มะอฺมูน (Al Mamun) สถานที่แห่งนี้เป็นศูนย์รวมของนักวิทยาศาสตร์และนักวิชาการ

จากศตวรรษที่ 7 ถึงศตวรรษที่ 14 ในด้านโลกแห่งวิทยาศาสตร์เป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองของนักวิชาการมุสลิม พวกเขามุ่งพัฒนาความรู้ด้านดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ ฟิสิกส์ และเคมี ซึ่งสร้างคุณูปการที่ทรงคุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์อย่างมาก ตลอดจนนำไปสู่การพัฒนา การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ในวงการวิทยาศาสตร์ในอนาคต นอกจากนั้น ยังนำไปสู่การพัฒนาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น การพัฒนาด้านเรขาคณิต ซึ่งยังผลให้มุสลิมสามารถหาทิศที่จะหันหน้าในการละหมาด (Qibla) ได้ง่ายขึ้นจากการใช้เข็มทิศ วิชาเลขคณิตและพีชคณิตช่วยในการคำนวณสิทธิทางมรดกที่ตกทอดกันมา พัฒนาการความรู้ทางดาราศาสตร์ยังช่วยเป็นเครื่องกำหนดปฏิทินอิสลามอีกด้วย ทั้งนี้หลักคำสอนของอิสลามมีส่วนอย่างมากต่อการผลักดันให้มุสลิมยุคกลางตื่นตัวเรื่องการศึกษาค้นคว้าและการพัฒนาทางด้านวิทยาศาสตร์ นอกจากนั้น การเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างหลากหลายวัฒนธรรมและการขยายอาณาเขตในขณะนั้น ก็มีบทบาทสำคัญต่อความสำเร็จทางด้านปัญญาและวิชาการในอารยะธรรมอิสลามของตะวันออกกลาง

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงคุณูปการและความสำเร็จที่สำคัญของนักวิทยาศาสตร์มุสลิมยุคกลาง ซึ่งถูกบันทึกไว้เป็นประวัติศาสตร์ของโลก ซึ่งชาวกรีกในขณะนั้นยังไม่รู้จักวิทยาการเหล่านี้

- การรักษาท่อน้ำตาด้วยการแหย่
- การใช้น้ำยากัดกร่อนและการยึดเอ็นด้วยไหมมาให้ในด้านการศัลยกรรม
- การใช้แอลกอฮอล์และเส้นไหมเพื่อเย็บบาดแผล
- การใช้อุปกรณ์/ยา ทำแผลชนิดแห้ง (drug dressing)
- การวางยาสลบ (anaesthesia)
- การใช้สารตะกั่วละลายกรดไนตริกเพื่อยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อร้าย
- วิธีการตัดลิ้นไก่และเนื้องอกในจมูก
- การบำบัดรักษาอาการกะโหลกศีรษะอักเสบ

- การสร้างท่อระบายพิเศษเพื่อระบายของเหลวและการสร้างโพรงในเยื่อบุช่องท้องสำหรับการรักษาผ่านช่องท้อง
- ศัลยกรรมบีบนิ่วในกระเพาะปัสสาวะให้แตกละเอียดเพื่อให้ขับถ่ายออกมา (lithotrity)
- การใส่ท่อหรือหลอดในกล่องเสียง
- การใช้สายหลอดที่ทำจากหนังสัตว์สอดเข้าไปในร่างกายเพื่อรักษาโรคหนองใน
- การใช้ท่อ/หลอดในท้อง สำหรับการผ่าตัดล้างกระเพาะอาหาร (the use of stomach tubes for the operation of gastric lavage)
- รายละเอียดสำคัญของการ terphining การศัลยกรรมตัดแขนขา (ampvtation) การผ่าตัดท่อระหว่างอวัยวะภายใน โรคคอพอกและโรคหลอดโลหิตแดงโป่งพอง
- การใช้กระดูกทำฟันเทียม
- การนำเครื่องมือต่าง ๆ มากมายมาใช้ในการผ่าตัด เช่น เข็มกลาง (นำมาใช้เป็นเข็มฉีดยา) มีดผ่าตัด เข็มฉีดยา (ear syringes) levers and foups of all kinds เส้นด้ายและเข็มผ่าตัด
- รายละเอียดสำคัญของกระบวนการบีบตัวของทางเดินอาหารหรือลำไส้
- การมีอยู่ของเส้นประสาทจำนวนมากในสมองและหน้าที่ของตับในการสร้างเลือด (formation of the blood)
- การระบุประเภทของกระดูกขากรรไกรล่าง กระดูกกระเบนเหน็บ กะโหลกศีรษะ กระดูกโสตประสาท
- กายวิภาควิทยาของหู เส้นประสาทและกิ่งก้านต่าง ๆ ของกล่องเสียง
- หน้าที่การทำงานของ ciliarybody ; โครงกระดูกลำไขสันหลังและการค้นพบ the inverebral foramina
- โครงสร้างกระดูกแขนท่อนไนและ pitcher bones

9.2.1. อบู อัล-กอซิม อัล-ซะฮ์ราวี (Abu Al-Qasim Al-Zahravi)

อบูกอซิมเกิดเมื่อค.ศ. 936 ที่เมืองคอร์โดวา (Cordova) และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1013 เขาเป็นศัลยแพทย์ที่มีชื่อเสียงในสมัยการปกครองของมุสลิมในสเปนและเป็นแพทย์ประจำพระองค์ของกษัตริย์อัลฮากัมที่ 2 (King Al-Hakam II) แห่งสเปน เขามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางจากงานด้านศัลยกรรม และจากสารานุกรมของเขาที่รวบรวมองค์ความรู้ด้านแพทย์ศาสตร์หลาย ๆ ด้านในยุคกลางเข้าไว้ด้วยกัน สารานุกรมดังกล่าวเรียกว่าอัล-ตัสรีฟ (Al-Tasrif) มีจำนวนทั้งหมด 30 เล่ม ในจำนวนนี้ มี 3 เล่มสำคัญที่อธิบายเกี่ยวกับการรักษาด้วยวิธีการด้านศัลยกรรมประเภทต่าง ๆ อย่างละเอียดจากประสบการณ์การผ่าตัดของเขา รวมทั้งการรักษานิ่วในกระเพาะปัสสาวะ ศัลยกรรมตา หู และคอ

สารานุกรมอัล-ตัสรีฟถูกแปลเป็นภาษาลาตินครั้งแรกในสมัยกลาง สารานุกรมสมัยปัจจุบันมีแผนภาพประกอบการอธิบายเกี่ยวกับเครื่องมือการทำศัลยกรรมที่อบูกอซิมนำมาใช้หรือพัฒนาขึ้นมาเพื่อการผ่าตัด และเนื้อหาบางส่วนถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรการแพทย์ของหลายประเทศในยุโรป ด้วยเหตุนี้ อัล-ตัสรีฟ จึงเป็นผลงานรวบรวมที่ถือได้ว่าเป็นอนุสรณ์สำคัญในสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ประยุกต์ นอกจากนั้น เขายังได้ประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือด้านการศัลยกรรมมากมายหลายชิ้น เช่น เครื่องตรวจสอบภายในหู และเครื่องมือกำจัดหรือนำสิ่งแปลกปลอมออกจากลำคอและอวัยวะส่วนอื่น ๆ กอซิมเป็นผู้เชี่ยวชาญการรักษาโรคด้วยวิธีการเผาเนื้อเยื่อ และพัฒนาเทคนิคการผ่าตัดจากประสบการณ์มากกว่า 50 ครั้ง

ในสารานุกรมอัล-ตัสรีฟ ยังได้อธิบายถึงการทำยา กอซิมเชี่ยวชาญด้านทันตกรรม หนังสือของเขาแสดงภาพจำลองต่าง ๆ ของเครื่องมือสำหรับการผ่าตัดและอุปกรณ์เครื่องมือทำฟันไว้มากมาย และยังได้พัฒนาเทคนิคการทำฟันปลอมอีกด้วย ผลงานของเขาถือเป็นคุณูปการที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงการแพทย์ศาสตร์และมีบทบาทสำคัญด้านการพัฒนาทางการแพทย์ของโลกเป็นระยะเวลาถึง 5 ทศวรรษ

9.2.2. อบุล ฮาซัน อาลี อัลมัสอูดี (Abul Hasan Ali Al-Masudi)

อบุล ฮาซัน อาลี อิบนุ ฮุเซ็น อิบนุ อาลี อัล-มัสอูดี คือผู้สืบสกุลของอับดุลลอฮ์ อิบนุ มัสอูดี หนึ่งในสหายของศาสนทูตมุฮัมมัด (ซ.ล.) เขาเกิดในช่วงท้ายของศตวรรษที่ 8 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 957 อบุลฮาซันเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ เป็นนักฟิสิกส์ และเป็นนักภูมิศาสตร์ที่ออกเดินทางสำรวจดินแดนห่างไกล ใน ค.ศ. 915 เขาได้เดินทางไปยังเมืองฟารส์ (Fars) และหลังจากที่ใช้ชีวิตอยู่ที่อิสติกาห์ร (Istikhar) เขาก็ได้เดินทางผ่านอิรักไปยังอินเดีย ระหว่างนั้นเขาได้ไปเยือนเมืองมุลตาน (Multan) และมันซูรอ (Mansoora) ก่อนที่จะเดินกลับไปยังฟารส์ จากนั้นเดินทางต่อไปยังเมืองคิรมาน (Kirman) และกลับไปยังอินเดียอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นเขายังได้เดินทางไปยังดัคคาน (Daccan: บังคลาเทศปัจจุบัน) ซีลอน (Caylon: ศรีลังกาปัจจุบัน) จีน ก่อนเดินทางกลับเมืองบัศเราะห์ (Basra) ณ เมืองบัศเราะห์ อบุลฮาซันได้เขียนหนังสือเล่มแรกของเขา “**Muriyat Zahab**” ซึ่งเป็นหนังสือเกี่ยวกับประสบการณ์ของเขาในประเทศต่าง ๆ

รวมทั้งสภาพอากาศและประชาชนของประเทศนั้น ๆ เขาเล่าถึงเรื่องราวการคบหาส่วนตัวระหว่างเขากับชาวยิว ชาวอินเดีย ชาวคริสเตียน จากบัศเราะห์เขาเดินทางต่อไปยังซีเรียและไคโร ซึ่งเป็นที่ที่เขาเขียนหนังสืออีกชุดหนึ่งขึ้นมา “**Mury al-Zaman**” (30 เล่ม) ในหนังสือชุดนี้เขาได้อธิบายไว้อย่างละเอียดถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของประเทศต่าง ๆ ที่เขาได้เดินทางไปสัมผัสม

ก่อนอบุลฮาซันจะเสียชีวิตลงในค.ศ. 957 เขาได้เขียนหนังสือขึ้นมาเป็นเล่มสุดท้ายชื่อว่า **Kitab –al-Tanbih wa al Ishraf** ผลงานชิ้นนี้เป็นการสรุปรวบยอดผลงานครั้งก่อน ๆ ของเขาตลอดจนการแก้ไขข้อผิดพลาดในบางส่วนของงานเขียนเล่มก่อน ๆ (แก้คำผิด) เขาให้ความสำคัญอย่างมากต่องานด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งเขาได้ริเริ่มศิลปะการเขียนประวัติศาสตร์รูปแบบใหม่ขึ้นและนำหลักการวิเคราะห์ การครุ่นคิด และการวิจารณ์มาเป็นองค์ประกอบร่วมซึ่งต่อมาถูกพัฒนาขึ้นไปอีกระดับหนึ่งโดยอิบนุ คัลดูน (Ibn Khaldun)

อบุลฮาซันให้ความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาถึงเหตุการณ์แผ่นดินไหวที่เกิดขึ้นในค.ศ. 955 และเกี่ยวกับน้ำในทะเลแดงและปัญหาอื่น ๆ เขาเป็นนักเขียนคนแรกที่กล่าวถึงโรงสีวิเวต (Wivet mills) ซึ่งเป็นโรงสีแห่งแรกที่สร้างโดยมุสลิมชาวสิจีสตาน (Sijistan)

หนังสือ “**Meadows of Gold and Mines of precious Stones**” เป็นผลงานเขียนของอบุลฮาซันที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก เขาเป็นนักวิทยาศาสตร์รุ่นแรก ๆ ที่นำเสนอวิวัฒนาการการแปรรูปหลาย ๆ ด้านคือ จากแร่ธาตุไปสู่พืช จากพืชสู่สัตว์ และจากสัตว์ไปสู่มนุษย์ งานวิจัยและทัศนะของเขาทรงคุณประโยชน์อย่างมากในหลาย ๆ ประเทศเกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์ การศึกษาภูมิศาสตร์ และศาสตร์ที่ว่าด้วยส่วนประกอบของโลก

9.2.3. อิบนุ อัล-บัยตาร์ (Ibn Al-Baitar)

อิบนุ อัล-บัยตาร์ อัลขมาลากี อัด-ดีน อบู มุฮัมมัด อับดุลลอฮ์ อิบนุ อะห์มัด (Ibn Al-Baitar Al-Malaqi al-Din Abu Mohammad Abdullah Ibn Ahmad) เกิดที่สเปน (ค.ศ. 1190-1248) และเสียชีวิตที่เมืองดามัสกัส (Damascus) เขาเป็นนักวิทยาศาสตร์มุสลิมที่มีชื่อเสียงชาวสเปน มีผลงานที่โดดเด่นทางด้านพฤกษศาสตร์และเภสัชวิทยา **อิบนุ อัล-บัยตาร์** ได้รับความรู้เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์จากอบู อัล-อับบาส อัล-นาบาตี (Abu-al-Abbas al nabati) นักพฤกษศาสตร์ที่มากด้วยความรู้

ในค.ศ. 1219 **อิบนุ อัล-บัยตาร์** เดินทางออกจากสเปนไปยังอัฟริกาและเอเชียน้อยเพื่อทำการรวบรวมและศึกษาพืชพันธุ์ต่าง ๆ ภายหลังจาก ค.ศ. 1224 เขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าแพทย์แผนโบราณในไคโร ผลงานเขียนของเขาที่สำคัญคือ “**Kitab al Jami fi al Adwiya al Mufrada**” ซึ่งเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่ามากที่สุดเล่มหนึ่งที่รวบรวมพืชพันธุ์ประเภทสมุนไพรต่าง ๆ ไว้มากมาย หนังสือเล่มนี้ของเขามีคุณูปการอย่างมากต่อนักพฤกษศาสตร์รุ่นหลังไปจนถึงศตวรรษที่ 16 หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่สำคัญของเขาคือ “**Kitab al-Mughni fi al-Adwiya Mufrada**” เป็นสารานุกรมที่รวบรวมพืชพันธุ์ประเภทยาต่าง ๆ พร้อมสรรพคุณรักษา

โรค ผลงานของเขามีคุณูปการอย่างมากต่อพัฒนาการทางการแพทย์ด้านเภสัชและพฤกษศาสตร์ทั้งต่อโลกตะวันออกและตะวันตก

9.2.4. อัล-อิดริซี (Al-Idrisi)

อบู อับดุลลอฮ์ มุฮัมมัด อิบนุ อิดริซี อัล-กูรตูบี (Abu Abdullah Mohammad Ibn Idrisi al-Qurtubi) เกิดที่สเปนเมื่อ ค.ศ. 1099 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1166 เขาได้สร้างคุณูปการต่อวิทยาการด้านยาสมุนไพรไว้ในงานเขียนของเขาอย่างมาก โดยเฉพาะหนังสือ "**Kitab al Jami li Sifat Ashtat al nabatat**" เขาศึกษาและทบทวนจากงานเขียนในยุคก่อน ๆ ทั้งหมดที่เกี่ยวกับยาสมุนไพร ซึ่งเขาพบว่ามีข้อมูลและเนื้อหาสาระเพียงไม่กี่ที่เพิ่มเติมขึ้นมาใหม่ในวิทยาการแขนงนี้ตั้งแต่ผลงานของชาวกรีกในยุคแรก ๆ รวมทั้งมีพืชพันธุ์ประเภทสมุนไพรใหม่เพียงไม่กี่ชนิดที่ถูกค้นพบ ด้วยเหตุนี้ เขาจึงสะสมและรวบรวมพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ไม่ได้ถูกนำมารายงานหรือศึกษาในยุคแรก ๆ เพื่อเพิ่มองค์ความรู้ด้านพฤกษศาสตร์ โดยเฉพาะวิทยาการด้านยาสมุนไพร ซึ่งเป็นที่มาของยาสมุนไพรประเภทต่าง ๆ มากมายและเป็นประโยชน์อย่างมากต่อแพทย์ยุคต่อ ๆ มา

นอกจากนั้น เขายังได้สร้างผลงานและคุณูปการทางด้านภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ กายภาพ และด้านวัฒนธรรม หนังสือของเขาที่มีชื่อเสียงและได้รับการกล่าวถึงอย่างมาก คือ "**Nuzhat al Mushtaq fi Ikhtiraq al Afaq**" ซึ่งเป็นสารานุกรมภูมิศาสตร์ในยุคนั้น ที่รวบรวมข้อมูลของหลายภูมิภาคไว้ด้วยกัน ไม่เพียงแต่เอเชียและอัฟริกาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงประเทศในแถบตะวันตกด้วย

อัล-อิดริซี ยังได้เขียนสารานุกรมอีกชุดหนึ่งขึ้นมา ชื่อ "**Kitab al Mamalik wa al Masalik**" เป็นสารานุกรมที่ใหญ่และครอบคลุมเนื้อหาที่มากกว่าสารานุกรมชุดแรกของเขา นอกจากผลงานทางด้านพฤกษศาสตร์และภูมิศาสตร์แล้ว เขายังได้เขียนงานเกี่ยวกับพันธุ์สัตว์ประจำถิ่น สัตว์วิทยา และอารยะธรรม ผลงานต่าง ๆ ของเขาถูกแปลเป็นภาษาลาติน หนังสือด้านภูมิศาสตร์ของเขาได้รับความนิยมเป็นอย่างมากอยู่หลายศตวรรษทั้งในโลกตะวันออกและตะวันตก

9.2.5. อัล-ญาฮิซ (Al-Jahiz)

อัล-ญาฮิซ อบู อุสมาน อะมาร อิบนุ บะฮฺร์ (Al Jahiz Abu Uthman Amar Ibn Bahr) เกิดที่เมืองบัศเราะห์ใน ค.ศ. 776 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 869 เขาศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตสัตว์และพรรณไม้ (natural history) เขาได้รวบรวมข้อมูลองค์ความรู้มากมายทางด้านนี้จากการบอกเล่าโดยกะลาสีเรือหลาย ๆ คน ผลงานชิ้นสำคัญของเขาคือหนังสือเกี่ยวกับสัตว์วิทยา "**Kitab al Haywan**" ซึ่งเรียบเรียงข้อมูลของสัตว์ประเภทต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน โดยแบ่งสัตว์ออกเป็นจำพวกสัตว์วิ่ง บิน ว่ายน้ำ เลื้อยคลาน และที่สำคัญเขาไม่เห็นด้วยกับการแยกประเภทสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและสัตว์ที่กินพืชเป็นอาหาร เขาแยกนกออกเป็นจำพวกนกล่าเหยื่อเป็น

อาหาร นกที่ไม่สามารถป้องกันตัวเองได้ และนกขนาดเล็ก เขาได้อธิบายถึงผลกระทบของการมอมยาและการตอน (อวัยวะสืบพันธุ์) สัตว์ และการกระตุ้นพฤติกรรมทางเพศให้กับสัตว์ (sexual anamalies) รวมทั้งการสังวาสที่ผิดธรรมชาติ หนังสือสัตว์วิทยาประเภทนี้ก็ไม่เคยปรากฏขึ้นมาอีกเลยในโลกอิสลาม

9.2.6. อัล ตาบารี (Al-Tabari)

อุมัร อัล-ฟัรรู ข่าน อัล-ตาบารี (Umar Ibn Al-Farru khan Al-Tabari) เป็นผู้ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ เขาได้สร้างผลงานไว้มากมายที่แบกแดดในระหว่าง ค.ศ. 762-812 อัล-ตาบารีเกิดที่เมืองตาบาริสถาน (อิหร่าน) เขาเป็นหนึ่งในบรรดานักวิชาการผู้ซึ่งมีส่วนในการพัฒนาราชสำนักอับบาสิยะห์ในยุคแรกให้เป็นศูนย์กลางการแปลตำราวิทยาศาสตร์ภาษาปาห์ราวี (Pahlavy) เป็นภาษาอาหรับ เขาเป็นนักโหราศาสตร์ชื่อดังในช่วงของการปกครองของสุลต่าน อัล-มันซูร (al-Mansur) อัล-ตาบารีคือผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้กำหนดฤกษ์ในการสถาปนากรุงแบกแดด ผลงานที่สำคัญของอัล-ตาบารีมีดังนี้

1. ผลงานแปลความหมายหนังสือ “**Tetrabiblos**” ซึ่งเป็นหนังสือโบราณกี่ยวกับอิทธิพลของโหราศาสตร์ของปโตเลมี (Ptolemy: ค.ศ. 127-151) นักดาราศาสตร์โบราณของกรุงอเล็กซานเดีย

2. การแปลตามความหมายงานเขียนด้านโหราศาสตร์ของ Dorotheus นักกฎหมายแห่งเมืองไซดอน (Sidon) (เป็นเมืองหนึ่งของอาณาจักร Phoenicia โบราณ ปัจจุบันคือ เมือง Saida ในเลบานอน) ในยุคโรมัน ซึ่งเป็นภาษาปาห์ราวีในศตวรรษที่ 5

3. หนังสือ “Mukhtasar masail of Qaysarani” มีทั้งหมด 138 บท

9.2.7. อิบนุ อัล-ฮัยตัม (Ibn Al-Haytham)

อิบนุ อัล-ฮัยตัม อะบู อาลี อัล-ฮาซัน อิบนุ อัล-ฮาซัน (Ibn-al-Haytham Abu Ali al-Hasan Ibn Al-Hasan) เกิดเมื่อ ค.ศ. 965 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1040 ที่กรุงไคโร เขาศึกษาเกี่ยวกับทัศนศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์แสงและสายตา (optics) ดาราศาสตร์และคณิตศาสตร์ อัล-ฮัยตัมเป็นผู้ตรวจสอบสายตาที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในทุกยุคทุกสมัยและเป็นรากฐานของทัศนศาสตร์สมัยใหม่ งานเขียนที่มีชื่อเสียงของเขาเกี่ยวกับทัศนศาสตร์คือ “**Kitab al Munazir**” เขาพยายามศึกษาเกี่ยวกับทฤษฎีที่เป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพหลายอย่าง เช่น เงา สุริยคราส สายรุ้ง และการคาดคะเนเกี่ยวกับคุณลักษณะทางกายภาพของแสง เขาเข้าใจถึงกฎเกี่ยวกับแสงสะท้อนที่เป็นทรงกลมและเส้นโค้งพาราโบลาที่ปรากฏเป็นภาพขึ้นมา แล้วเข้าใจถึงเหตุผลของการเปลี่ยนแปลงของความยาวโฟกัสของแก้วตาจากจุดศูนย์กลางไปยังขอบและการขยายใหญ่ เขาได้ให้ทฤษฎีการมองเห็นไว้ค่อนข้างน่าเชื่อถือที่ว่า ทฤษฎีของกรีกในยุคนั้นเกี่ยวกับระบบของแก้วตาว่าเป็นส่วนที่มีความไวต่อแสงมาก

เขาได้อธิบายเกี่ยวกับความทึบของแสง ในชั้นบรรยากาศและการพัฒนาความสัมพันธ์ในหนังสือ “**Mizan al Hikmah**” ของอิบนุ-ฮัยตัมกับความสูง นอกจากนั้น ฮัยตัมยังได้ศึกษาเกี่ยวกับการหักเหของแสง ในงานเขียนของเขาสามารถทำให้เห็นขั้นตอนและพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ที่ถูกคิดค้นและนำมาประยุกต์โดยมุสลิม ซึ่งได้มาจากการเฝ้าสังเกตปรากฏการณ์ทางกายภาพอย่างเป็นระบบและการทุ่มเทของพวกเขาต่อการคิดค้นทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ งานด้านวิทยาศาสตร์

งานด้านวิทยาศาสตร์กายภาพของฮัยตัม โดยเฉพาะทางด้านทัศนะศาสตร์ ได้รับการยกย่องอย่างมากและเป็นแนวทางที่นำไปสู่ก้าวใหม่ในวงการวิจัยยุคใหม่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์การมองเห็นทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ

9.2.8. อิบนุ รูซด์ (Ibn Rushd)

อิบนุ รูซด์ อะบุลวะลีด มุฮัมมัด อิบนุ อะห์มัด อิบนุ มุฮัมมัด (Ibn Rushd Abul Walid Mohammad Ibn Ahmad Ibn Mohammad) เกิดที่สเปนใน ค.ศ. 1126 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1198 เขาเป็นผู้มีความรู้ทางด้านดาราศาสตร์ ปรัชญาและการแพทย์ อิบนุ รูซด์ เขาเป็นข้าราชการทำงานให้กับสุลต่าน อะบู ยะกู๊ป (Abu-yaqub) ซึ่งเป็นเคาะลีฟะฮ์แห่งโมร็อกโก เขาสร้างคุณูปการทางการแพทย์อย่างมากมาย โดยเฉพาะหนังสือของเขา “**Kitab al-Kulyat fi al Tibb**” ซึ่งเขียนขึ้นก่อน ค.ศ. 1162 หนังสือเล่มนี้มีคุณค่าทางการแพทย์ในหลาย ๆ ด้าน รวมทั้งการตรวจวินิจฉัยโรค การรักษาและป้องกันโรคต่าง ๆ ในด้านดาราศาสตร์เขาเขียนตำราขึ้นมา 1 เล่ม ชื่อ “**Kitab ji Harakat al Falak**” เป็นหนังสือที่อธิบายถึงความเคลื่อนไหวของเทหวัตถุในท้องฟ้า งานเขียนที่สำคัญอีกเล่มหนึ่งของเขาคือ “**Tuhafut al-Tuhafut**” เป็นหนังสือเกี่ยวกับปรัชญา อิบนุ รูซด์ เป็นนักคิดและนักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ในศตวรรษที่ 12 หนังสือของเขาถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนในปารีสและมหาวิทยาลัยอื่น ๆ มายาวนานจนถึงยุควิทยาศาสตร์สมัยใหม่

9.2.9. อิบนุ ยะห์ยา (Ibn Yahya)

อัล-กอซวีนี ซาการิยา อิบนุ มุฮัมมัด อิบนุ ยะห์ยา (Al-Qazwini Zakariya Ibn Mohammad Ibn Yahya) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1203 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1283 เขามีความเชี่ยวชาญด้านภูมิศาสตร์และศาสตร์ว่าด้วยเรื่องของจักรวาล เขาเป็นนักกฎหมายในราชสำนักของเคาะลีฟะฮ์อัล-มุสตาซิม (Al-Mustasim) อิบนุ ยะห์ยา เชื่อว่าทุกสรรพสิ่งในจักรวาลถูกสร้างขึ้นโดยพระผู้เป็นเจ้าอย่างตั้งใจและมีองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันของทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในจักรวาล เขาเขียนหนังสือเกี่ยวกับจักรวาลขึ้นมาหนึ่งเล่มชื่อ “**Ajaib al Maqhlukat wa Gharaib al Mawjudat**” และอีกเล่มหนึ่งเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ “**Ajaib al buldan**” ในหนังสือนี้เขายังอธิบายถึงแร่ธาตุ พันธุ์พืช และสัตว์ประเภทต่าง ๆ ที่มีคุณสมบัติเป็นยารักษาโรค องค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องจักรวาลในงานเขียนของ อิบนุ ยะห์ยา แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ส่วนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องราว

โลกบนท้องฟ้า (Celestrial world) และอีกส่วนหนึ่งจะเกี่ยวกับโลกบนบก (terrestrial world) อนึ่ง หนังสือภูมิศาสตร์ของเขาเป็นพจนานุกรมเมืองและประเทศที่เรียบเรียงตามพยัญชนะ

9.2.10. อัล-คอวาริสมี (Al-Khawarizmi)

อะบู อับดุลลอฮ์ มุฮัมมัด อิบนุ มูซา คอวาริสมี (Abu Abdullah Mohammad Ibn Musa Khawarizmi) เกิดเมื่อ ค.ศ. 780 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 840 เขาเป็นนักคณิตศาสตร์ที่โดดเด่นและเป็นผู้ประดิษฐ์พีชคณิต (Algebra) อีกทั้งยังเป็นนักภูมิศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ และนักดาราศาสตร์ที่มีชื่อเสียง วิธีการคำนวณคณิตศาสตร์ของเขาเป็นการสังเคราะห์ความรู้ของชาวฮินดูและกรีก และความรู้พื้นฐานที่สำคัญของเขาต่อวิชาคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ คุณูปการที่สำคัญของเขาต่อคณิตศาสตร์คือการสร้างระบบทศนิยม (decimal system)

อัล-คอวาริสมี พบว่าตัวเลขอาหรับนั้นดีกว่าตัวเลขแบบลาตินและอินเดีย ซึ่งต่อมาตรรกะของเขาก็ได้รับการยืนยันจากความนิยมของทั่วโลกที่นำตัวเลขเหล่านี้ไปใช้ นอกจากนั้นเขายังใช้เครื่องหมายลบ (-) และตัวเลขศูนย์ (0) ในการแสดงวิธีการคำนวณอีกด้วย ในด้านดาราศาสตร์เขายังได้ทำตารางดาราศาสตร์ และการคำนวณรัศมีและเส้นรอบวงของโลก ซึ่งมีความแม่นยำอยู่ในระดับที่เรียกว่าใกล้เคียงกับการคำนวณในยุคสมัยใหม่เลยทีเดียว ตารางดาราศาสตร์ของเขาถูกนำมาใช้ต่อ ๆ มาอีกหลายศตวรรษ ในหลาย ๆ ประเทศตั้งแต่จีนไปจนถึงยุโรป

ในสาขาวิชาภูมิศาสตร์ หนังสือของเขาที่ชื่อ “**Kitab Sural ul Arz**” ยังคงถูกเก็บรักษาไว้อย่างดีในเยอรมันในรูปแบบต้นฉบับที่เป็นลายมือและอีกเล่มหนึ่งคือ “**Kitab Rasen ul Rubul Mamur**” ซึ่งยังคงเป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่ได้รับความน่าเชื่อถือมาอย่างยาวนานในสาขาวิชาภูมิศาสตร์ แนวทางการศึกษาของเขา มีความเป็นระบบและมีเหตุผล เขาไม่เพียงศึกษาแบบบูรณาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์แขนงต่าง ๆ ที่มีอยู่ในยุคนั้น โดยเฉพาะคณิตศาสตร์เท่านั้น แต่ยังนำองค์ความรู้เหล่านั้นไปขยายผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยความรู้และคุณูปการของเขา ทำให้เขามีชื่อเสียงโด่งดังอยู่ยาวนานหลายศตวรรษ

9.2.11. อัล-คินดี (Al-Kindi)

อะบู ยูซุฟ ยะกูบ อิบนุ อิสฮาก อัล-คินดี (Abu Yusuf Yaqub Ibn Ishaq al-Kindi) เกิดที่เมืองกูฟะฮ์ (kufa) ในราว ค.ศ. 800 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 873 เขาเป็นทั้งนักปรัชญา นักคณิตศาสตร์ นักฟิสิกส์ นักดาราศาสตร์ แพทย์ และนักภูมิศาสตร์ และที่น่าสนใจคือ เขาได้สร้างผลงานที่เป็นคุณูปการใหม่ให้กับทุกศาสตร์ที่กล่าวมา ในด้านคณิตศาสตร์เขาแต่งตำราขึ้นมา 4 เล่ม เกี่ยวกับการศึกษาตัวเลขและความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ผลงานของเขาเป็นการวางรากฐานไปสู่การคำนวณเลขคณิตสมัยใหม่ เขาศึกษาเกี่ยวกับฟิสิกส์อวกาศ (Spare Physics) ผลงานของเขาในสาขานี้คือหนังสือ “**Risalah fit shiiaal and fi Ibal Atdal hal jawan**” เขาอธิบายถึงสาเหตุของการเกิดฝนว่ามาจากการรวมตัวกันแน่นและการตกตะกอนของ

ไอน้ำที่ระเหยขึ้นไปในเขตพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งห่างจากตำแหน่งทิศทางของดวงอาทิตย์ นอกจากนั้น การอธิบายถึงลักษณะของท้องฟ้าที่มีสีฟ้ายังถือได้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจและแสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่แปลกใหม่และแหวกแนวในผลงานของเขา

ผลงานของเขาด้านการแพทย์ที่สำคัญในรูปแบบตำรา ได้แก่ “**fill Ghidha Wal Dawa al Mushlik” และ “fil Adat al Kalb al Kalib**” นอกจากนั้น อัล-คินดียังมีผลงานทางการแพทย์อื่น ๆ อีก 27 ผลงาน ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ เช่น สมอง โรคเรื้อน ยาต้านพิษ เป็นต้น เขายังเป็นผู้ที่กำหนดปริมาณการให้ยาอย่างมีระบบที่สุดในยุคของเขา บทบาทและอิทธิพลของ อัล-คินดี ต่อการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และปรัชญาเป็นสิ่งที่มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการผลักดันให้เกิดการฟื้นฟูในด้านวิทยาศาสตร์สมัยนั้น ผลงานของเขานำไปสู่พัฒนาการในสาขาต่าง ๆ และมีอิทธิพลอยู่ต่อมาอีกหลายศตวรรษ โดยเฉพาะในสาขาวิชาฟิสิกส์ คณิตศาสตร์ และการแพทย์

9.2.12. ฏอบิต อิบนุ กุรรออฺ (Thabit Ibn Qurra)

ฏอบิต อบนุ กุรรออฺ อิบนุ มัรวาน อัล สาบี อัล ฮัรรอนี (Thabit Ibn Qurra Ibn Marwan al Sabi al Harrani) เกิดเมื่อ ค.ศ. 836 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 901 ที่กรุงแบกแดด งานเขียนของเขาเกี่ยวกับคณิตศาสตร์เป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงการค้นพบที่สำคัญทางด้านคณิตศาสตร์ ในผลงานด้านดาราศาสตร์ เขาเป็นนักปฏิรูปคนแรกที่แก้ไขทฤษฎีของ Ptolemy ที่ว่าโลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาลโดยมีดวงดาวทั้งหลายหมุนรอบโลก เขาเป็นผู้ค้นพบแรงดุลยภาพหรือกลศาสตร์ที่เกี่ยวกับวัตถุที่อยู่กับที่ นอกจากนี้ เขายังเป็นอายุรแพทย์ที่มีชื่อเสียงคนหนึ่ง ทั้งนี้คณิตศาสตร์ถือเป็นศาสตร์ที่ฏอบิตให้ความสำคัญมากและเขาได้ศึกษาเกือบทุกมิติของคณิตศาสตร์ เขาแปลงงานเขียนเกี่ยวกับคณิตศาสตร์ของชาวกรีกโบราณไว้มากมาย โดยงานของอาร์คิเมดิส (Archimedes: นักคณิตศาสตร์ชาวกรีกในสมัยโบราณ) หนังสือของฏอบิตที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมอย่างมากในยุคกลางคือ “**Kitab al Mafrudat**.”

ในหนังสือ, “**Kitab fi Talif al Nisab**” เขาพยายามศึกษาเกี่ยวกับอัตราส่วนในจำนวนเรขาคณิตศาสตร์ ซึ่งจะนำไปสู่ผลของอัตราส่วน นอกจากนั้น เขายังได้เขียนหนังสืออีกหลายเล่มที่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ในมิติต่าง ๆ เช่น การวัดระนาบและวิธีแก้ปัญหาเลขาคณิต อีกทั้งเขายังได้เขียนตำราเกี่ยวกับนาฬิกาแดดซึ่งเป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างมากในแง่ของประวัติศาสตร์และคณิตศาสตร์ ฏอบิตได้เขียนตำราอีกหลายเล่มเกี่ยวกับดาราศาสตร์ว่าด้วยตำแหน่งและการเคลื่อนที่ของดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ตลอดจนคุณูปการด้านศาสตร์ที่น่าศึกษา ลักษณะทางกายภาพของโลกและธรรมชาติ (Natural Science) ผลงานเขียนดังกล่าวของเขาในด้านนี้คือ “**Qawal fil Sabab allodhi juilat Lahu wiyah al Bahr maliha**”

ฏอบิตเป็นอายุรแพทย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่งในยุคของเขา เป็นผู้ที่มีผลงานเขียนมากมายเกี่ยวกับภูเขา Galav ตำราอื่น ๆ ของเขาเป็นตำราแพทย์ศาสตร์ซึ่งครอบคลุมเรื่องการ

ไหลเวียนของโลหิต ศาสตร์เกี่ยวกับตา โรคแผลผุพองเล็ก ๆ และสัตว์แพทย์ศาสตร์ หนังสือหลาย ๆ เล่มของเขามีอิทธิพลอย่างมากต่อการพัฒนางานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ในยุคต่อ ๆ มา

9.2.13. กุตุบุดดีน ชิราซี (Qutb Al-Din Shirazi)

กุตุบุดดีน ชิราซี เกิดเมื่อ ค.ศ. 1236 และเสียชีวิตใน ค.ศ. 1311 เขามีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์แสงและสายตา (optics) ดาราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ และปรัชญา เขาให้ความสำคัญกับทฤษฎีทางนามธรรมในการศึกษาคณิตศาสตร์ตามทฤษฎีของ Pythagoras (นักปรัชญาและนักคณิตศาสตร์ชาวกรีก 582-900 ปีก่อนคริสตกาล) มากกว่า Aristotle ในศาสตร์ของแสงและการมองเห็น เขาเป็นคนแรกที่อธิบายถึงปรากฏการณ์สายรุ้งว่าเกิดจากการเดินทางของแสงผ่านชั้นบรรยากาศโปร่งใส โดยการหักเหไปมาของลำแสงและการสะท้อนกลับทำให้เกิดเป็นสายรุ้งสีต่าง ๆ เขาได้จำแนกการศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์สายรุ้งออกเป็นศาสตร์สาขาใหม่เป็นครั้งแรกในยุคนั้น มีงานเขียนหลายชิ้นของเขาที่ทรงคุณค่าและเป็นที่กล่าวถึง เช่น “**Ikhtiyarai i muzaffari**” “**Kharidat al afaib**” และ “**Risaia**”

9.2.14. อบู ยะกู๊ป (Abu yaqub)

อิสฮาก อิบนุ ฮุเนย์น อบู ยะกู๊ป (Ishaq Ibn Hunayn Abn yaqub) เสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 910 เขาทุ่มเทการทำงานด้านการแพทย์และการแปลผลงานทางวิทยาศาสตร์ เขาเป็นบุตรของฮุเนย์น อิบนุ อสฮาก (Hunayn Ibn Ishaq) เขาได้รับการฝึกฝนจากบิดาของเขาในด้านวิทยาศาสตร์แบบกรีกและหลักการแปลงานเขียนต่าง ๆ ผลงานที่สำคัญของเขาคือการแปลงานด้านการแพทย์จากภาษากรีกและซีเรียโบราณ นอกจากนั้น เขายังมีผลงานอื่น ๆ ที่เป็นที่กล่าวถึง เช่น งานแปลหนังสือเกี่ยวกับเรขาคณิต วิทยาศาสตร์แสงและการมองเห็น งานเขียนของอาร์คิเมดิส (Archimedes: นักคณิตศาสตร์ชาวกรีกในสมัยโบราณ นักประดิษฐ์และนักฟิสิกส์ผู้ค้นพบกฎแห่งความถ่วงและคาน) และงานด้านดาราศาสตร์ของ Ptolemy ในช่วงบั้นปลายชีวิต อบู ยะกู๊ปทุ่มเทเวลาของเขาแปลงาน “**on the parts of medicine**” เป็นภาษาอาหรับซึ่งเขาได้เคยแปลเป็นภาษาซีเรียโบราณมาแล้วก่อนหน้านี้

9.2.15. อิบนุ นาฟิส (Ibn Nafis)

อิบนุ นาฟิส อะลา อัดดีน อะบู อัล-ฮาซัน อาลี อิบนุ อะบี อัล-ฮัซมฺ อัล-กูรอยซี (Ibn Nafis Ala al-Din Abu al-Hasan Ali Ibn Abi al-Hazm al-Qureshi) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1213 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1288 อิบนุ นาฟิสทุ่มเทให้กับงานด้านการแพทย์ซึ่งเขาเป็นคนแรกที่อธิบายถึงโครงสร้างของปอดได้อย่างถูกต้อง เขายังได้อธิบายถึงลักษณะของหลอดลมและการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างอากาศและเลือดที่ไหลเวียนอยู่บนร่างกายของมนุษย์ เขาค้นพบระบบการไหลเวียนของโลหิต ซึ่งถูกค้นพบอีกครั้งโดยวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในไม่กี่ศตวรรษต่อมา ในหนังสือ “**Sharah Tashrih al Qanun**” เขาได้อธิบายไว้ว่าผนังระหว่างช่องหัวใจทั้งด้านซ้ายและ

ขวาไม่ได้เป็นรูโพรง เขากล่าวว่าเลือดไหลเวียนจากช่องด้านขวาไปด้านซ้ายผ่านปอด หนังสืออีกเล่มหนึ่งของเขา “**Kitab al Shamil fil suina al Tibbiyya**” กล่าวถึงวิธีการผ่าตัด

9.2.16. อิบนุ สินาอฺ (Ibn Sina)

อะบู อาลี อัล-ฮุสเซน อิบนุ อับดุลลอฮ์ อิบนุ สินาอฺ (Abu Ali al hussain Ibn Abdullah Ibn Sina) เกิดเมื่อ ค.ศ. 980 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1037 เขาเป็นอายุรแพทย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในยุคของเขา อีกทั้งยังเป็นปรัชญานักคณิตศาสตร์และนักดาราศาสตร์ หนังสือที่โด่งดังของเขาคือ “**Qanun fial Tibb**” ซึ่งเป็นสารานุกรมเล่มใหญ่ที่รวมคำศัพท์ทางการแพทย์ไว้มากกว่า 1 ล้านคำ ซึ่งมาจากการสำรวจความรู้ทางการแพทย์ทั้งหมดที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณและที่มาจากนักวิทยาศาสตร์มุสลิม คุณูปการที่สำคัญทางการแพทย์ของอิบนุ สินาอฺ ได้แก่ การจำแนกลักษณะของวัณโรค ปอด และการติดต่อของวัณโรค เชื้อโรคที่ติดต่อทางน้ำและบนดิน และการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างจิตวิทยากับสุขภาพ นอกจากนั้น ในทางเภสัชศาสตร์ หนังสือของเขายังได้ระบุตัวยา 760 ชนิด โดยได้รับการยอมรับในยุคนั้นว่าเป็นหนังสือที่ดีที่สุดในยุคนั้น เขาเป็นคนแรกที่อธิบายถึงเยื่อหุ้มสมองและไขสันหลังอักเสบ (Meningitis)

อิบนุ สินาอฺเขียนสารานุกรมด้านปรัชญาเล่มหนึ่งชื่อ “**Kitab al Shifa**” เป็นสารานุกรมที่รวมองค์ความรู้แบบครอบคลุมทั้งปรัชญาและวิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ โดยแบ่งออกเป็นประเภทความรู้ทางทฤษฎีคือ (ฟิสิกส์ คณิตศาสตร์) และความรู้ในทางปฏิบัติ (จริยธรรม เศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์)

9.2.17. อิบนุ ซูห์รฺ (Ibn Zuhr)

อะบู มัรวาน อับดุลมาลิก อิบนุ ซูห์รฺ (Abu Marwan Abdal Malik Ibn Zuhr) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1091 และเสียชีวิตเมื่อค.ศ. 1161 เขาเป็นหนึ่งในแพทย์ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดแห่งยุคนั้น เขาค้นพบวิทยาการใหม่ ๆ หลายประการ และเป็นผู้ที่ระบุลักษณะของโรคหิดและอาจเรียกได้ว่าเป็นนักพยาธิวิทยา เขาได้บรรยายถึงลักษณะและการรักษาเนื้องอก โรคในลำไส้เล็ก เยื่อแก้วหูอักเสบ งานเขียนที่สำคัญที่สุดของเขาคือ “**Kitab al Taisir fial Mudawat wa al Tadbir**” ซึ่งกล่าวถึงพยาธิวิทยาอย่างละเอียด หนังสืออีกเล่มหนึ่งของเขาคือ “**Kitab al Iqtisad fi Islah al Anfus wa al Afsad**” เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาที่สรุปเกี่ยวกับการบำบัดโรคต่าง ๆ หนังสืออีกเล่มหนึ่งของเขา “**Kitab al Aghziya**” มีเนื้อหาเกี่ยวกับสุขวิทยาซึ่งอธิบายถึงประเภทของอาหารและยา ตลอดจนผลของมันต่อสุขภาพ อิบนุ ซูห์รฺ ให้ความสำคัญกับการทดลองและการเฝ้าสังเกต งานของเขามีอิทธิพลอย่างมากต่อพัฒนาการทางการแพทย์ในหลายศตวรรษ ทั้งในตะวันออกและตะวันตก

9.2.18. อัล-บิรูนี (Al-Biruni)

อะบู รัยฮู มุฮัมมัด อิบนุ อะห์มัด อัล-บิรูนี (Abu Raihau Mohammad Ibn Ahmad al Biruni) เกิดเมื่อ ค.ศ. 973 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1048 เขามีความใกล้ชิดสัมพันธ์กับกษัตริย์มะห์มูด กาซห์นาวี (Mahmood Ghaznavi) เขามีความรู้อย่างลึกซึ้งในวิชาฟิสิกส์ วิทยาศาสตร์ ปรัชญาของความจริงในธรรมชาติ คณิตศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์

เขาบันทึกการสังเกตที่ได้จากการเดินทางของเขาไปยังอินเดียไว้ในหนังสือของเขา “Kitab al Hind” ซึ่งมีการวาดภาพเกี่ยวกับสภาพทางสังคมและประวัติศาสตร์ของอนุทวีปไว้ด้วย เมื่อกลับจากอินเดีย เขาได้เขียนหนังสืออีกหนึ่งเล่มเรื่อง “**Qanun i Masoodi**” ซึ่งเป็นหนังสือที่โด่งดังและเป็นหนังสือที่อุทิศให้แด่สุลต่านมัสอูด (Masood) มีเนื้อหาอธิบายถึงหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีทางด้านดาราศาสตร์ วิชาตรีโกณมิติ การเคลื่อนตำแหน่งของดาวเคราะห์ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับดาราศาสตร์ หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่สำคัญของเขา คือ “**al-Athor al baqia**” ที่อธิบายถึงประวัติศาสตร์โบราณของชาติต่าง ๆ และความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวกับชาตินั้น ๆ นอกจากนั้น ในหนังสือเล่มนี้ยังกล่าวถึงการหมุนเวียนของโลกและหลักการที่ถูกต้องเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งหรือเส้นละติจูดและเส้นแว้งหรือลองจิจูดของแต่ละพื้นที่ อีกทั้งยังให้ความรู้ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งทางภูมิศาสตร์กายภาพและเศรษฐกิจ

ผลงานทางวิทยาศาสตร์อื่น ๆ ของเขารวมถึงการจัดประเภทของนิ่ว (stones) 18 ชนิด ตามระดับมวลปริมาตรที่แตกต่างกันได้อย่างแม่นยำ เขาแต่งหนังสือเรื่อง “**Kitab al Saidana**” ซึ่งเป็นหนังสือที่กล่าวถึง “Meteria medica” อย่างครอบคลุมจากการผสมผสานความรู้ของชาวอาหรับที่มีอยู่ในขณะนั้นกับวิทยาการการแพทย์ของชาวอินเดีย นอกจากนั้น หนังสือของเขาเรื่อง “**Kitab al jamahir**” ยังได้พูดถึงเครื่องประดับประเภทหินมีค่า (precious stones) หลากหลายชนิด นอกจากนั้น เขายังเป็นนักโหราศาสตร์และมีชื่อเสียงมาจากการสร้างความประหลาดใจให้กับประชาชนทั่วไปด้วยคำทำนายที่แม่นยำของเขา อัล-บิรูนีเป็นบุคคลแรกที่สาธยายถึงแกนกลางและการหมุนของโลก เขาอธิบายถึงกระบวนการทำงานของน้ำพุธรรมชาติและบ่อน้ำบาดาล โดยใช้หลักสถิตยศาสตร์ของเหลวและก๊าซที่มีช่องหรือท่อเชื่อมต่อกัน

9.2.19. ญาบิร อิบนุ ฮัยยาน (Jabir Ibn Haiyan)

ญาบิร อิบนุ ฮัยยาน เกิดราว ค.ศ. 754 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 803 คุณูปการทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญของเขาอยู่ในสาขาเคมีวิทยา เขาแนะนำการทดลองเกี่ยวกับการเล่นแร่แปรธาตุ ซึ่งนำไปสู่พัฒนาการของสารเคมีสมัยใหม่ เทคนิคของกระบวนทางวิทยาศาสตร์เคมีที่สำคัญต่าง ๆ เช่น การตกผลึก กระบวนการกลั่น การใช้ความร้อนเผา กระบวนการทำให้บริสุทธิ์ด้วยการใช้สารกรอง การใช้ความระเหย ตลอดจนการพัฒนาอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในกระบวนการดังกล่าว ความสำเร็จที่สำคัญในการปฏิบัติของเขาคือการค้นพบแร่ธาตุและกรดต่าง ๆ ที่ได้มาจากการทดลองของเขา นอกจากวิทยาการด้านการแปรแร่ธาตุแล้ว เขายังได้พัฒนากระบวนการสร้างเคมีประยุกต์มากมาย ด้วยเหตุนี้ **อิบนุ ฮัยยาน** จึงเป็นผู้บุกเบิกคนหนึ่งในด้าน

วิทยาศาสตร์ประยุกต์ ความสำเร็จในศาสตร์ดังกล่าวนี้ ได้แก่ การสร้างโลหะชนิดต่าง ๆ การทำเหล็กกล้า สารย้อมสีผ้าและฟอกหนังสัตว์ การใช้แมงกานีสไดออกไซด์ผลิตแก้ว การป้องกันสนิม การสังเคราะห์สี หลอมทอง เขาจำแนกสารออกเป็น 3 ประเภทตามคุณลักษณะพื้นฐาน ได้แก่ 1) สารที่เป็นโลหะและกรดที่ใช้ 2) ธาตุที่ไม่ใช่โลหะ 3) สารระเหย หนังสือหลายเล่มถูกนำมารวมอยู่ในงานเขียนชุดใหญ่ของเขา นอกจากเคมีวิทยา เขายังได้สร้างคุณูปการด้านดาราศาสตร์และการแพทย์อีกด้วย หนังสือด้านเคมีวิทยาของเขา "**Kitab al Kimya**" และ "**Kitab al Sabeen**" ถูกแปลเป็นภาษาลาตินและภาษาของประเทศยุโรปอื่น ๆ

การเน้นการปฏิบัติการทดลองทางวิทยาศาสตร์อย่างเป็นระบบของ **อิบนุ ฮัยยาน** และความสำเร็จในการสร้างกรดต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นครั้งแรก โดยเฉพาะกรดไนตริก กรดเกลือ กรดซิตริก กรดทาร์ทาริค ทำให้เขาได้รับการยอมรับให้เป็นบิดาแห่งเคมีสมัย

9.2.20. อัล-ตูซี (Al-Tusi)

อะบู ญะฟัร มุฮัมมัด อิบนุ มุฮัมมัด อิบนุ อัล-ฮาซัน นาซิร อัดดีน อัล-ตูซี (Abu Jafar Mohammad Ibn Mohammad Ibn al Hasan nasir al-Din al Tausi) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1201 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1274 เขาเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นนักปรัชญา นักคณิตศาสตร์ นักดาราศาสตร์ และนายแพทย์ที่สำคัญในยุคนั้น เขาเขียนตำรามากมายหลายสาขาว่าด้วยวิชาเรขาคณิต พีชคณิต เลขคณิต วิชาตรีโกณ การแพทย์ และวิทยาศาสตร์ว่าด้วยปรัชญาของความจริงในธรรมชาติ (metaphysics) เขาคิดค้นและพัฒนาวิชาตรีโกณมิติเกี่ยวกับสามเหลี่ยมรูปทรงกลม (Spherical trigonometry)

คุณูปการที่สำคัญของเขาในด้านดาราศาสตร์ เขาประดิษฐ์เครื่องมือชนิดหนึ่ง "turquent" และยังได้สร้างตารางคำนวณดาราศาสตร์แบบใหม่ เรียกว่า "**Al Zij Ikkhani**" ซึ่งได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในหมู่นักดาราศาสตร์ทั่วไปและถูกนำมาใช้เรื่อยไปจนถึงศตวรรษที่ 15

ในด้านสาขาวิชาปรัชญา อัล-ตูซีได้แต่งหนังสือเรื่อง "**Akhloq i Nasri**" ซึ่งเป็นหนังสือที่สำคัญมากที่สุดในสาขาดังกล่าว บทบาทและคุณูปการของเขา มีส่วนอย่างมากต่อพัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะในวิชาคณิตศาสตร์และดาราศาสตร์

9.2.21. อุมัร-อัยกอยยูม (Omar Al-Khayyam)

คียาธ อัดดีน อะบุล เฟท์ธ อุมัร อิบนุ อิบรอฮีม อัล-กอยยูม (Ghiyath al-Din Abul Fatch Omar Ibn Ibrahim al-khayyam) เกิดเมื่อ ค.ศ. 1044 และเสียชีวิตเมื่อ ค.ศ. 1123 เขาศึกษาทางด้านคณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ และปรัชญา ในด้านพีชคณิตเขาพยายามจำแนกประเภทของสมการพีชคณิตในจำนวนที่มากที่สุด และเสนอวิธีการหาคำตอบทางด้านพีชคณิตหลายวิธี รวมทั้งการใช้หลักเรขาคณิตในสมการยกกำลังสาม หนังสือ "**Maqalat fi al Jabr wa al Muqubilla**" ถือเป็นงานชิ้นเอกของเขาในสาขาพีชคณิตและมีบทบาทอย่างมาก พัฒนาการของพีชคณิต เขาได้คิดหลักเกี่ยวกับการแสดงการเพิ่มค่าผลต่างของสองจำนวน เมื่อนำการยก

กำลังมาบวกกับจำนวนเต็ม อุมัร อัล-กอยยูมถือได้ว่าเป็นบุคคลแรกที่คิดสูตรการแสดงค่าผลต่างของสองจำนวนและเลขคูณของมัน ในด้านเรขาคณิต เขาศึกษาถึงหลักการทั่วไปของ Euclid (นักคณิตศาสตร์ชาวกรีกผู้ให้กำเนิดวิชาเรขาคณิต) และพัฒนาไปสู่ทฤษฎีเส้นคู่ขนาน (Paralle lines) นอกจากนั้น เขายังได้คิดวิธีการกำหนดความหนาแน่นเปรียบเทียบ/ความถ่วงจำเพาะ (specific gravity) หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มีชื่อเสียงของเขาคือ “**Risala Dar Wajud**” เป็นหนังสือเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์อภิปรัชญาว่าด้วยความจริงของธรรมชาติ (metaphysics) นอกจากความเป็นนักวิทยาศาสตร์แล้ว เขายังเป็นนักกวีที่มีชื่อเสียงอีกคนหนึ่งในโลกมุสลิม ผลงานของเขาทางด้านวิทยาศาสตร์โดยรวม และในด้านเรขาคณิตโดยเฉพาะ นับได้ว่ามีคุณูปการที่ทรงคุณค่าอย่างมากต่อพัฒนาการของวิทยาศาสตร์ในสาขาดังกล่าวนี้และได้รับความนิยมติดต่อกันหลายศตวรรษ

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Adams, Charles. Islam and Modernity in Egypt. London, Oxford University Press, 1933.
2. Dessouki, Ali Hilal, (Ed.). Islamic Resurgence in the Arab World. New York, Praeger Publishers, 1982.
3. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
4. Gibb, H.A.R. Studies on Civilization of Islam. London, 1962.
5. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
6. Hourani, A.H. Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939. Oxford University Press, 1962
7. Jackson, Roy. Fifty Key Figures in Islam. New York, Routledge, 2006.
8. Karpat, Kamal H. Political and Social Thought in the Contemporary Middle East. London, 1968.
9. Khan, Sarfraz. Muslim Reformist Political Thought: Revivalists Modernists and Free Will. Richmond, Curzon Press, 1999.
10. Nasr, Seyyed Hossein. Science and Civilization in Islam. Harvard (1968), revised edn, 1987.
11. Qubain, Fahim I. Education and Science in the Arab World. Baltimore, MD, johns Hopkins Press, 1967.
12. Ronart, Stephan and Nandy. Concise Encyclopedia of Arabic Civilization. Amsterdam, 1966.
13. Sardar, Ziauddin (Ed.). Science and Technology in the Middle East. Harlow, Longman, 1982.
14. Sherwani, H.K. Muslim Political Thought and Administration. Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers, 1981.
15. Voll, John O. Islam: Continuity and Change in the Modern World. Boulder, Westview Press, 1982.

10. ศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในตะวันออกกลาง

10.1. ศิลปะอิสลาม

ศิลปะคือเทคนิคของการทำให้สิ่งแวดล้อมของมนุษย์มีความงดงามและเทคนิคของการประเมินค่าของสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกทำหรือสร้างขึ้นโดยส่วนบุคคลหรือส่วนรวม และเพื่อส่วนบุคคลหรือส่วนรวมนั้นย่อมมีอยู่ในทุก ๆ วัฒนธรรม ศิลปะย่อมมีผลกระทบจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สังคม อุดมการณ์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา เป็นต้น เพราะเหตุนี้เองแต่ละอารยะธรรมจึงได้มีลักษณะด้านศิลปะแตกต่างจากกันและกัน วัฒนธรรมของอิสลามในตะวันออกกลางก็เช่นกัน

ปัจจัยแรกคือวิธีที่วัฒนธรรมอิสลามยอมรับหรือปฏิเสธอดีตในประวัติศาสตร์ของดินแดนที่ตนรับมรดกหรือที่ตนพิชิตได้ภายหลัง ปัจจัยที่สองคือลักษณะสำคัญที่ศาสนาอิสลามกำหนดมาให้ นั่นคือลักษณะตายตัวและถาวรของอารยะธรรมอิสลาม (เช่นในเรื่องที่ว่ามัสยิดจะต้องมีอะไรบ้าง) ปัจจัยอีกอันหนึ่งคือการปะทะกันระหว่างปรัชญาโบราณของกรีกกับอิสลาม รวมทั้งการปะทะของศาสนาอิสลามกับคณิตศาสตร์ เทคโนโลยีและธรรมชาติวิทยาที่มีอยู่ในโลกแถบเมดิเตอร์เรเนียน อันเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาอิสลาม รวมทั้งในที่อื่น ๆ ด้วย เช่น ในอิหร่าน อินเดีย แม้กระทั่งจีน สิ่งนี้เกิดขึ้นก่อนในนคร**แบกแดด**อันเป็นศูนย์กลางแห่งการปกครองและความคิดความอ่านของมุสลิม แล้วก็ค่อย ๆ ขยายออกไปอย่างช้า ๆ ในที่สุดก็ไปถึงเกือบทุกแห่งในภูมิภาคนั้น ปัจจัยอีกอย่างหนึ่งคือ**วรรณกรรม**ที่ถูกสร้างขึ้นในโลกอิสลาม ซึ่งมีความมุ่งหมายให้เป็นการอบรมศีลธรรมและเป็นการบันเทิงด้วยเช่นเดียวกับวรรณกรรมทั้งหลายในสมัยนั้น ในรูปแบบที่มันเกิดขึ้นในเปอร์เซียเมื่อศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา มันได้มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่องานศิลปะอื่น ๆ

กล่าวได้ว่าความคิดและวรรณกรรมของดินแดนมุสลิมคือปัจจัยสองอย่างในบรรดาปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่องานศิลปะ ส่วนปัจจัยอื่น ๆ อย่างเช่น การผสมกันของเผ่าพันธุ์และชุมชนทางสังคม หรือความหลากหลายทางศาสนาภายในศาสนาอิสลามเองนั้นมีความสำคัญและผลกระทบแตกต่างกันไปจากที่หนึ่ง ๆ และช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

10.2. ศิลปะอาหรับระยะต้น

ศาสนาอิสลามเกิดขึ้นในแหลมอาระเบียตะวันตกเมื่อประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 ก่อนหน้านั้นเรียกว่า “ยุคแห่งอวิชชา” *(ญาฮิลียะฮ์)* คือสมัยแห่งความมืดมนทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไม่ค่อยมีความสำเร็จก้าวหน้าทางวัฒนธรรมมากนัก นอกจากในด้านบทกวี ซึ่งทั้งแนวเรื่องและรูปแบบของมันได้กลายเป็นตัวอย่างแก่วัฒนธรรมอื่น ๆ งานศิลปะที่เหลืออยู่ในบริเวณนั้นมีอยู่น้อย แต่อาจจะเป็นเพราะยังไม่มีการขุดค้นอย่างพอเพียงก็ได้ ของฟุ่มเฟือยและของที่ผลิตขึ้นด้วยมือส่วนมากรับมาจากที่อื่นอย่างเช่นจากอียิปต์และแถบเมดิเตอร์เรเนียน รวมทั้งอินเดียซึ่งมีการค้าขายเกี่ยวข้องกับอาระเบีย ด้านสถาปัตยกรรมไม่ใคร่มีอาคารอนุสรณ์สำคัญ ๆ แต่ผู้คนทางตะวันตกของอาระเบียก็มีแนวคิดในเรื่องดังกล่าวแล้ว ดังที่ปรากฏอยู่ในคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับอาณาเขตของสถานที่ต่าง ๆ

ในส่วนต่าง ๆ ของโลกอาหรับอันกว้างขวางนั้นมีประสบการณ์ในเรื่องศิลปะอยู่บ่อย ๆ ที่**เยเมน**ไม่เหลือของโบราณให้เห็นมากนักนอกจากโบสถ์วิหารและท่อส่งน้ำ ซึ่งใช้ควบคุมการไหลของน้ำ มีการบรรยายถึงอาคารสูง ๆ ในถิ่นนั้นรวมทั้งการตกแต่งด้วยรูปประติมากรรม เช่น มีรูปสิงโตคำรามอยู่บนยอดอาคารเป็นต้น วัฒนธรรมอาระเบียสมัยก่อนอิสลามซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีที่สุดคือวัฒนธรรมของชาว**นะบาตาเอีย** ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมือง**เพตรา**ในจอร์แดน กับวัฒนธรรมของชุมชน**ปาล์มีรา**ซึ่งอยู่ถัดไปทางเหนือ

ปาล์มีราเป็นโอเอซิสแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ครึ่งทางระหว่างกรุงดามัสกัสกับแม่น้ำยูเฟรติส เป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญระหว่างตะวันออก-ตะวันตกจนถึงศตวรรษที่ 3 มีผู้พบผ้าไหมจีนอยู่ที่นั่น รวมทั้งอาคารโบสถ์วิหารอันกว้างใหญ่และถนนที่มีระเบียงตั้งอยู่ข้าง ๆ มีลักษณะของสถาปัตยกรรมกรีกและโรมัน แต่ศาสนาและวัฒนธรรมของปาล์มีราเป็นของชาวอาหรับเผ่าทะเลทราย ปาล์มีรามีรูปประติมากรรมอยู่มากมายแสดงให้เห็นการผสมผสานอย่างยิ่งใหญ่ของขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างจากทั่วดินแดนเมดิเตอร์เรเนียนและเปอร์เซีย

ราชอาณาจักรทั้งสองนี้ได้ทิ้งซากสถาปัตยกรรมซึ่งมีลักษณะแบบ**กรีก**และ**โรมัน**ไว้ ในสมัยกลางศิลปะของชาวนะบาตาเอียกับชาวปาล์มีราคงจะงดงามกว่าในปัจจุบันนี้ ซึ่งพังไปเกือบหมดแล้วอย่างแน่นอน อย่างเช่นรูปประติมากรรมของพระราชวังของกอสรฺ อัล-ฮาอิรฺ อัล-ฆัรบีในทุ่งหญ้าของซีเรีย ซึ่งมีอิทธิพลของปาล์มีราซึ่งอยู่ใกล้เคียงให้เห็นอย่างชัดเจน ควรจะสรุปได้ว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมของอาหรับซึ่งเกิดขึ้นทางเหนือของคาบสมุทรอาระเบียระหว่างซีเรียกับอิรักนั้นไม่ใคร่มีอยู่นัก

แต่ในราชอาณาจักรโบราณของเผ่าชาวอาหรับสองแห่งในศตวรรษที่ 5 และ 6 คือ ราชอาณาจักร**ลัคมี**และราชอาณาจักร**ฆอซนี**นั้นแตกต่างไป ราชอาณาจักรทั้งสองนี้เจริญรุ่งเรืองอยู่แล้วก่อนสมัยอิสลามในทุ่งหญ้าซึ่งเป็นพรมแดนของอิรัก ซีเรีย และปาเลสไตน์ตามลำดับ ทั้งสองนี้มีบทบาทเป็นรัฐบริวารของอาณาจักรไบแซนติอุมและอาณาจักรเปอร์เซียสมัยซัซซานิดแต่ก็มีวัฒนธรรมของตัวเองและมีอิทธิพลอย่างมาก ในเวลาหลายร้อยปีต่อมา ด้วย

พระราชวังลัคมีของกษัตริย์คาวัรนักที่ตอนใต้ของอิรักยังคงเป็นที่กล่าวขานกันในบทกวีของเปอร์เซียในเวลาต่อมาอีกนาน ส่วนราชวงศ์ฆอซนีก็ได้อุปถัมภ์การก่อสร้างอาคารหลายแห่งในซีเรีย อาคารหนึ่งคือหอประชุมซึ่งตั้งอยู่ในเมืองรุซาฟาในทุ่งหญ้าของซีเรียภาคเหนือ

กล่าวโดยรวมแล้วอาระเบียในอดีตดูเหมือนจะมีบทบาทอยู่น้อยในการพัฒนาศิลปะของอิสลาม แต่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังไม่ได้มีการสำรวจทางโบราณคดีในดินแดนอาระเบียอันกว้างใหญ่ก็ได้ ตามที่มีความรู้อยู่ในปัจจุบันนี้คงจะเป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวว่าอาระเบียในอดีตนั้นไม่ใคร่มีความสำคัญในเรื่องศิลปะอิสลามเท่ากับในโลกที่มั่งคั่งกว่า ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกอิสลามในศตวรรษที่ 7 และ 8 นั่นคือในดินแดนแถบมหาสมุทรแอตแลนติคไปจนถึงเอเชียกลาง และแม้แต่ต่อมาภายหลังเมื่ออิสลามพิชิตแคว้นอนาโตเลียหรืออินเดีย อิสลามก็ได้นำเอาแนวเรื่องและความคิดในท้องถิ่นใหม่ ๆ เหล่านั้นมาสู่กระแสหลักของศิลปะอิสลาม

10.3. จุดสำคัญของศิลปะอิสลาม

ผู้ที่มองดูผลงานศิลปะในดินแดนของอิสลามทั้งงานอนุสรณ์สถาน การตกแต่งอาคาร ภาพเขียนเล็ก ภาพประกอบต้นฉบับ ปูนฉาบหรืองานหิน เครื่องไม้หรือโลหะ เครื่องกระเบื้อง เครื่องปั้นดินเผา หรือพรม แม้แต่ผู้ที่ไม่เชี่ยวชาญในเรื่องศิลปะก็ยังเห็นได้ว่างานทั้งหมดนั้นมีลักษณะความงดงามแบบเดียวกันซึ่งขยายจากเมืองคอร์โดวาในสเปนมาจนถึงสะมัรคานด์ ในเอเชียกลางจนกระทั่งถึงปลายสมัยของศิลปะอิสลาม (ประมาณ ค.ศ. 1675/ พ.ศ. 2218) ออกจะเป็นไปไม่ได้ที่จะมองดูภาพวาดของมุสลิมผิดไปว่าเป็นของจีน ไบแซนไตน์หรืออื่น ๆ ไป เพราะเอกลักษณ์ของมันมิได้มาจากอัจฉริยภาพของศิลปินคนหนึ่งหรือจากอิทธิพลของประเทศหนึ่งแต่มาจากลักษณะทางสุนทรียภาพซึ่งอยู่ลึกลงไปซึ่งมาจากความเข้าใจโลกและศิลปะซึ่งมีอยู่ทั่วไปในชุมชนมุสลิมทั้งหมด คนส่วนมากมักจะไม่แน่ใจเมื่อเผชิญหน้ากับศิลปะอิสลาม หรือศิลปะของมุสลิม ไม่แน่ใจว่าจะดูมันและเข้าใจมันได้อย่างไร และลังเลใจเกี่ยวกับมาตรฐานแห่งความงามของมัน

มีอะไรมากมายในศิลปะนี้ที่ขึ้นอยู่กับอิทธิพลทางภูมิศาสตร์และอิทธิพลของชาติพันธุ์และวิวัฒนาการหลายอย่างที่ได้มาจากกาลเวลา แต่เราจะเข้าใจถึงบทบาทของปัจจัยเหล่านั้นได้ยากหากไม่กำหนด เสียก่อนว่าอะไรคือเงื่อนไขที่อธิบายถึงการเกิดขึ้นของลักษณะประจำตัวของศิลปะอิสลาม

อุดมคติของความงามที่สอดคล้องกับหลักการด้านศาสนาและปรัชญาของอิสลามนั้นจะต้องมองหาในตะวันออกกลางคือดินแดนระหว่างแม่น้ำไนล์ แม่น้ำไทกริสและยูเฟรติสอันเป็นที่ซึ่งเมื่อเวลานับพัน ๆ ปีมาแล้วประชากรในท้องถิ่นนั้นมีความสามารถและเทคนิคอันยิ่งใหญ่และได้สร้างงานศิลปะของชาวสุเมอเรีย ชาวอัสซีเรีย ชาวบาบิโลเนีย ชาวอียิปต์โบราณและชาวกรีกแห่งอาณาจักรเฮเลนในเอเชียน้อย (เอเชียไมเนอร์)มาแล้ว ตามมาด้วยศิลปะของชาวคริสเตียนแถบตะวันออกไม่ว่าจะเป็นของกรีกของชาวคอปต์ซีเรียหรือแม้แต่ชาวอาร์เมเนีย ศิลปะอิสลามได้ขยายจากภูมิภาคแถบนั้นมาทางอิหร่านและเอเชียกลางทางหนึ่งกับไปทางแถบมักเร็บ (ตะวันตก) และสเปนอีกทางหนึ่ง ศิลปินและช่างฝีมือในแถบตะวันออกกลางนี้เองที่ถือขนบประเพณีที่ย้อนหลังไปให้นับพัน ๆ ปีและเป็นส่วนหนึ่งของอารยธรรมไบแซนไตน์มีความเข้าใจอย่างเต็มที่ในความรู้อันก้าวหน้าของยุคสมัยของพวกเขาในทุกด้าน เป็นผู้สามารถแก้ปัญหา ที่เกิดจากศาสนาใหม่คือศาสนาอิสลามอันเป็นศาสนาที่ได้กำหนดลักษณะเกี่ยวกับศิลปะไว้บางอย่าง

ขอให้เข้าใจให้ชัดเจนคำว่า**ศิลปะอิสลาม**นั้นใช้ในความหมายที่เป็นจริงและจำเพาะไม่ใช่ความหมายที่ลอย ๆ อย่างเช่นคำว่า ศิลปะของประเทศมุสลิม เพราะในประเทศเหล่านั้นมีศิลปะแบบต่าง ๆ ที่ถือปฏิบัติกันต่อ ๆ มาจากสมัยโบราณ เช่น ศิลปะไปแซนไตน์ ซีเรีย เนสตอเรีย มานิเชียหรือมาซเดีย พุทธหรือ อินเดีย มองโกลหรือจีนและอื่น ๆ อีก และเราไม่สามารถเรียกศิลปะที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นและหลังจากมุสลิมเอาชนะพวกเขาได้ว่า ศิลปะของอิสลามได้ อันที่จริงชาวอาหรับผู้รับเอาคำสอนของอิสลามนั้นยังไม่ได้ทำงานศิลปะอะไรนอกจาก**งาน**

วรรณกรรม ส่วนใหญ่พวกเขาเป็นนักรบที่เป็นชนชั้นสูง คงไม่สามารถเรียนรู้งานฝีมือที่พวกเขาถือว่าเป็นงานต่ำ ๆ ได้ ดังนั้น งานศิลปะจึงถูกปล่อยให้เป็นหน้าที่ของศิลปินและช่างฝีมือที่เป็นคนพื้นเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวคริสเตียนและเป็นทายาทของขนบประเพณีเก่าแก่ของแถบตะวันออกกลางซึ่งในระยะนั้นมีแบบอย่าง (สไตล์) และเทคนิคเป็นแบบไบแซนไตน์ ดังนั้นศิลปะของดินแดนแถบนั้นจึงเป็นเพียงรูปแบบศิลปะไบแซนไตน์ ซึ่งได้ปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของชาวมุสลิมผู้พิชิตดินแดนนั้น แต่ไม่ได้เข้ากับความต้องการทางด้านสุนทรียภาพใหม่ ๆ ของมุสลิม

แต่เราจะต้องถือว่างานของมุสลิมจะต้องผลิตโดยชาวมุสลิมไปทั้งหมดกระนั้นหรือ? ศาสนาส่วนตัวของศิลปินไม่จำเป็นต้องกำหนดลักษณะทางสุนทรียภาพแก่ผลงานของเขาเสมอไป ถ้าคนสร้างงานชิ้นนั้นเป็นคริสเตียน ก็ไม่อาจรับรองได้ว่าผลงานของเขาจะต้องเป็นแบบคริสเตียน คนที่นับถือคริสต์ศาสนาอย่างจริงใจอาจสร้างสรรค์ผลงานที่มีสุนทรียภาพที่ไม่เป็นแบบคริสเตียนเลยก็ได้ ตรงกันข้ามผู้ที่เป็นนักคิดอิสระอาจสร้างผลงานชิ้นเอกที่เป็นศิลปะแบบคริสเตียนขึ้นมาก็ได้ ในสมัยปัจจุบันนี้ศิลปินมุสลิม ก็ไม่ได้ทำอะไรที่เรียกว่าศิลปะอิสลามอีกแล้ว ไม่ว่าจะในกรุงไคโรหรือเตหะรานหรือที่ไหน ๆ แต่อาจเป็นงานสถาปัตยกรรมแบบคอร์บูสิเอร์ หรืองานวาดภาพแบบแวนโกะห์ หรือสำนักไหนก็ได้ที่ถูกใจเขา นี่ช่วยให้เรายอมรับว่าการที่ศิลปินซึ่งเป็นชาวคริสเตียนหรือเพิ่งจะเปลี่ยนศาสนามาเป็นอิสลามใหม่ ๆ นั้นสามารถจะสร้างสรรค์งานศิลปะแบบอิสลามได้นั้น ไม่ได้เป็นเรื่องผิดธรรมดาอะไรเลย

อีกเรื่องหนึ่งที่จะต้องพูดถึงก็คือการที่อาคารหลังหนึ่งเป็นเพียงอาคารที่อุทิศให้แก่ศาสนาอิสลาม เช่นมัสยิด ก็ไม่ได้ทำให้มันเป็นผลงานศิลปะแบบอิสลามไปได้โดยอัตโนมัติเลย ในศตวรรษที่ 1 ของอิสลามหรือหลังจากนั้น ได้มีโบสถ์คริสเตียนหลายหลัง (เช่นโบสถ์**เซนท์โซเฟีย**ในกรุงอิสตัมบูล) เปลี่ยนมาเป็นมัสยิดโดยที่แบบสถาปัตยกรรมของมันมิได้กลายเป็นแบบอิสลามเลย ในทำนองเดียวกันในด้านจิตรกรรม ภาพบุคคลหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลามก็ไม่ได้ทำให้งานศิลปะนั้นกลายเป็นภาพเขียนแบบอิสลามไปได้ บางทีอาจจะเป็นสิ่งที่อิสลามห้ามเสียด้วยซ้ำไป ตรงกันข้ามอาจมีภาพเหตุการณ์จากนิยายบางเรื่องของฮินดูหรือของกษัตริย์อเล็กซานเดอร์หรือซาร์แห่งรัสเซียที่เป็นศิลปะอิสลามในความหมายที่แท้จริงก็ได้

เราได้เรียนรู้จากศิลปินสมัยใหม่แล้วว่าสิ่งที่สำคัญนั้นไม่ใช่เนื้อหาของภาพคือโลกที่ถูกแสดงออกมาหรอกที่จะเป็นโลกแห่งงานศิลปะเอง หากแต่เป็นเพราะตัวงานศิลปะในฐานะที่เป็นองค์รวมของรูปร่างและสี ซึ่งมารวมกันในระบบบางอย่างต่างหาก ที่จะกลายเป็นโลกแห่งศิลปะได้โดยอัตโนมัติ เมื่อมองดูภาพเขียนภาพนิ่งเราจะรู้ว่าสิ่งที่สำคัญจริง ๆ นั้นไม่ใช่ว่า**มันเป็นภาพอะไร** แต่ที่สำคัญคือ**มันเขียนขึ้นอย่างไร**มากกว่า คือถ้อยคำภาษา และการจัดคำของศิลปิน การเปลี่ยนรูปจากสิ่งที่เขาแลเห็นมาเป็น ภาพที่เขาแสดงออกมา วิธีที่เขาใช้ภาษาเฉพาะอย่างและวิธีการจำเพาะที่เขาทำให้จักรวาลทั้งหมดกลายเป็นของเขาเอง เป็นจักรวาลที่มีอำนาจในตัวเองที่เล็กพอที่เขาจะจับมันไว้ด้วยสายตาของเขาเอง แล้วแสดงมันออกมาในลักษณะที่มันอยู่ในใจของเขา ไม่ใช่ลักษณะที่ลอกเลียนแบบที่เป็นจริง **อุดมคติ**นั้นไม่ใช่การแสดงออกจากของ

จริงแต่เป็นการสร้างสรรค์ เป็นกานำเอาจักรวาลอันใหม่ซึ่งมีจิตของมนุษย์เป็นตัวแทนอย่างเดียวออกมา สุนทรียภาพในงานศิลปะของอิสลามนั้นมีอุดมคติอย่างเดียวกับศิลปะร่วมสมัยของตะวันตก เราจะแลเห็นในรายละเอียดบางอย่างว่าบรรดาศิลปินที่นำมาซึ่งการปฏิวัติทางสุนทรียภาพอันสำคัญของศิลปะมุสลิมที่คู่ขนานไปกับศิลปะสมัยใหม่ของตะวันตกแต่ได้เริ่มขึ้นเมื่อ 800-1000 ปีมาแล้วนั้น ได้รับทางนำจากหลักศาสนาและปรัชญาของอิสลาม

เมื่อนักเขียนเกี่ยวกับศิลปะหลายคนจัดประเภทภาพเขียนของมุสลิมว่าเป็นศิลปะที่เป็นเพียงเครื่องตกแต่ง (minor arts) นั้น พวกเขาจับจุดผิดโดยคิดว่ามันเป็นศิลปะที่ตื้นเขินซึ่งให้ความสบายใจแต่ไม่มีความหมายลึกล้ำอะไร ตรงกันข้ามศิลปะอราเบสค์ (**อราเบสค์** ซึ่งในปทานานุกรมสถาปัตยกรรมของ Penguin กล่าวว่าคือ ลวดลายผสมผสานระหว่างรูปเรขาคณิตกับเส้นสายของดอกไม้ งวงไม้เลื้อยหรืออาจมีรูปแจกัน ฯลฯ โบราณอยู่ด้วยรวมเป็นลวดลายที่ประณีตและเต็มไปด้วยจินตนาการ) นั้นเป็นวิธีหนึ่งในวิธีที่สำคัญสองอย่างที่เปิดทางให้แก่จิตใจอันสร้างสรรค์อย่างแท้จริงโดยการใช้ภาษาที่ให้ความประทับใจ ไม่สำคัญว่าจะใช้สื่ออะไร การแสดงความคิดทางจิตวิญญาณโดยการใช้เส้นสายนี้มีอยู่ทั้งในภาพประกอบหนังสือบนแผ่นไม้ บนผนัง อาจสลักเสลาอยู่ในแผ่นโลหะ หิน หินอ่อน กระจก หรืออยู่ในเครื่องปันดินเผา เหนือสิ่งอื่นใด มันมีอยู่ในภาพอักษรประดิษฐ์ ซึ่งการปัดพู่กันและการลากปากกาไป ก่อให้เกิดเสียงดังออกมาว่า **อัลลอฮ์คือพระผู้เป็นเจ้าพระองค์เดียว** จะกลายเป็นเสียงร้องเพลงธรรมดา ๆ หรือกลายเป็นวงดนตรีทั้งวงไปก็ได้ ศิลปะตกแต่งของมุสลิมนั้นมีความลึกซึ้งและความเข้มข้นทางจิตวิญญาณ มันสั่นไหวและมีความเคลื่อนไหวของมันเองเหมือนกับโมไบล์ (คืองานศิลปะชนิดหนึ่งที่แขวนให้สมดุลและเคลื่อนไหวไปมา) ที่อยู่ในสายลมอ่อน นักเขียนสมัยโบราณของอาหรับบอกเราว่างานศิลปะสองอย่างที่มีค่าเหนือศิลปะอย่างอื่นทั้งหมดก็คืองาน**อักษรประดิษฐ์** (Calligraphy) และงานเขียนภาพประกอบหนังสือสมัยโบราณ (Ilustration) ซึ่งต่างก็อยู่ในขอบเขตของศิลปะอราเบสค์นั่นเอง

สำหรับ**สถาปัตยกรรม**นั้น ตามสายตาของชาวมุสลิม ดูจะเป็นศิลปะที่ออกจะทึม ๆ ไม่สดใส หลักการของสถาปัตยกรรมเช่นความสัมพันธ์ของปริมาตรกับที่ว่างรูปทรง ฯลฯ นั้นถูกละเลยไป กลับไปสนใจแต่ในการตกแต่งผนังเสียเป็นส่วนใหญ่ ในเปอร์เซียและเอเชียกลางมีส่วนประกอบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในสถาปัตยกรรมนั่นคือสีที่ปกคลุมพื้นผิวทั้งภายนอกและภายในอาคาร ตามความคิดของมุสลิมส่วนใหญ่นั้น สถาปัตยกรรมเป็นงานศิลปะก็เพราะการตกแต่งประดับประดาพื้นผิวของมันเท่านั้น ผิวอาคารที่ประดับด้วยลวดลายโมเสค ลายบนปูนฉาบหรือประดับด้วยกระเบื้อง กระจก หินอ่อน หอยมุกด์ หรือโองการอัล-กุรอานที่มีอยู่บนผนัง เมื่อนักเขียนมุสลิมในระยะต้น ๆ เขียนถึงงานสถาปัตยกรรม พวกเขาก็จะบรรยายถึงรายละเอียดของมันเช่นความกว้าง ความยาว ความสูงของอาคาร แล้วก็เล่าถึงประวัติศาสตร์ของอาคารนั้น ในที่สุดก็จะสรรเสริญความงดงามของการตกแต่งอาคาร แต่ไม่มีใครสนใจกับคุณค่าทางสุนทรียภาพของสถาปัตยกรรมอย่างเช่น ความเป็นแท่งทึบ ปริมาตร ระนาบ การจัดแผนผังหรือความต่อเนื่องกันของที่ว่าง ความกลมกลืนกันของส่วนประกอบทั้งหมดของมัน ฯลฯ

เลย แต่ถึงแม้ว่ามุสลิมส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจคุณค่าด้านสถาปัตยกรรมและไม่ถือว่าสถาปัตยกรรมเป็นงานศิลปะที่สำคัญของอิสลามก็ตาม นี่ก็มิได้ขัดขวางมิให้พวกเขาได้มีงานสถาปัตยกรรมชิ้นเอกมากมายหลายชิ้นได้

เราต้องไม่ดูเฉพาะแง่สุนทรียภาพของงานสถาปัตยกรรม แต่ต้องดูความมุ่งหมายทางสังคม การเมือง ศาสนาและความสำนึกทางศิลปะของยุคสมัยนั้นด้วย แล้วเราจึงจะบรรลุถึงคำนิยามที่ถูกต้องเกี่ยวกับสุนทรียภาพของอาคารเหล่านั้นได้ และสามารถจะกำหนดว่ามันเป็นงานศิลปะในมาตรฐานใด ศิลปะของมันเป็นอะไรที่มีความริเริ่มและสมควรจะเรียกว่าเป็นของมุสลิมได้ในมาตรการใด ปัญหาคือต้องให้น้ำหนักที่เหมาะสมแก่ความคิดความเข้าใจในด้านศาสนวิทยาและปรัชญาที่มีอยู่ในสมัยที่อาคารนั้น ๆ ถูกสร้างขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องใช้วิธีการที่ทันสมัยที่สุดของการวิเคราะห์ด้านสุนทรียภาพของงานศิลปะสถาปัตยกรรมให้เหมาะสมที่สุดด้วย

ศิลปะของอิสลามหรือศิลปะของมุสลิมคือการแสดงออกของอารยะธรรมทั้งหมดที่มุสลิมมีอยู่ ศิลปะของมุสลิมที่แท้จริงต้องสอดคล้องกับข้อกำหนดของศาสนากับปรัชญาเป็นส่วนรวมและกับโลกทัศน์ของมุสลิม หลังจากนั้น มันก็จะถูกแต่งแต้มให้แตกต่างกันไปเล็กน้อยด้วยลักษณะของชาติหรือภูมิภาคนั้น ๆ หรืออาจจะแต่งแต้มด้วยเครื่องหมายของความสามารถที่เป็นความริเริ่มบางอย่าง แต่จะผ่านสื่อใด ๆ ก็ตาม มันย่อมจะแสดงความงามที่มีเอกลักษณ์ที่ไม่มีใครเหมือนออกมา

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าในสิ่งแวดล้อมที่มีงานศิลปะที่งดงามนั้น งานศิลปะและอารยะธรรมของมุสลิมจึงได้ก้าวหน้าไปไกลกว่าของตะวันตกทั่วไป ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ไกลไปกว่าของอาณาจักรไบแซนไตน์ก็ตาม ความก้าวหน้าทางวุฒิปัญญาของโลกอิสลามนี้ทำให้โลกอิสลามไม่ต้องประสบความเสื่อมโทรมที่มีอยู่ในสมัยกลางของยุโรป ยิ่งเมื่อได้มีความสัมพันธ์กับอารยะธรรมแบบไบแซนไตน์และความคิดของกรีกแล้ว มุสลิมก็เจริญเป็นอย่างมากในทุกสาขาทั้งทางด้านปรัชญา วิทยาศาสตร์และศิลปะในลักษณะที่คล้ายคลึงกับยุโรปในต้นสมัยฟื้นฟูศิลปะวิทยา (Renaissance) เป็นอย่างยิ่ง

แต่ในสมัยที่มีการประดิษฐ์เครื่องพิมพ์ขึ้นแล้วในยุโรป พวกเจ้าในราชวงศ์ของมุสลิมก็ยังหลงใหลในต้นฉบับที่เขียนด้วยมืออันงดงามอยู่นั่นเอง จึงมิได้สนใจต่ออุปกรณ์ใหม่ ๆ ดังนั้นโลกมุสลิมจึงมีความคิดแคบขึ้นแม้กระทั่งเมื่ออาณาจักรออตโตมานมีอำนาจมาก โลกมุสลิมจึงค่อย ๆ จมลงในยุคมืดของมันเอง (ซึ่งเริ่มในศตวรรษที่ 16 และ 17) เสียเป็นเวลานาน เพิ่งจะมาถึงสมัยฟื้นฟูศิลปะวิทยาของตนได้ในปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งผลกระทบของศิลปะวิทยาของยุโรปในอียิปต์ได้นำเอาช่วงเวลาที่เรียกว่า *นะฮ์เฎาะฮ์* (*nahdah* การฟื้นฟู) มาให้

10.4. การตกแต่งแบบอิสลาม

เนื่องจากภาพสิ่งมีชีวิตเช่นรูปคนหรือรูปสัตว์เป็นสิ่งที่ต้องห้ามสำหรับศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนาของมุสลิม จึงต้องใช้แนวการตกแต่งอย่างอื่น ๆ อย่างเช่นภาพลวดลายเรขาคณิต ลายดอกไม้ใบไม้และตัวอักษรแทน

ตั้งแต่สมัยก่อนอิสลามมาแล้ว ที่มีการใช้ลวดลายดังว่านี้แทนรูปคนรูปสัตว์บ้างเหมือนกันเช่นในศิลปะของไบแซนไทน์การเขียนรูปคนถูกเชื่อมโยงเข้ากับรูปเรขาคณิต รูปใบไม้ดอกไม้ แต่ในสมัยอิสลาม สิ่งเหล่านี้กลายเป็นส่วนสำคัญในการตกแต่งไป การตกแต่งอาคาร **Dome of the Rock** ด้วยกระเบื้องชิ้นเล็ก ๆ ในกรุงเยรูซาเล็ม ซึ่งสร้างโดยเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิกแห่งราชวงศ์อุมัยยะฮ์ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 7 จึงได้มาจากแบบแผนโบราณทั้งทางเนื้อหาและเทคนิค ในศิลปะคลาสสิคและศิลปะไบแซนไตน์ รูปเถาองุ่นที่ยื่นออกมาจากแจกันประดับด้วยมงกุฎและเพชรพลอยนั้น ถูกใช้แทนรูปคนใหญ่ ๆ คือพระคริสต์และนักบุญต่าง ๆ แต่ในกระเบื้องโมเสคด้านในของโดมในอาคาร Dome of the Rock นั้น รูปเถาองุ่น แจกัน เพชรและต้นไม้เอง กลายเป็นเนื้อหาสำคัญของการตกแต่งไป คนสมัยใหม่อาจจะเข้าใจได้ยากว่าแจกันและเถาองุ่นเหล่านี้หมายถึงอะไรกันแน่

ในกระเบื้องประดับ ยังคงจำกันได้ถึงรูปเถาองุ่น แจกัน ดอกไม้ ผลไม้ แต่แล้วสิ่งเหล่านี้ก็ถูกแทนที่อย่างรวดเร็วด้วยลวดลายเรขาคณิตที่เป็นนามธรรมมากขึ้น ในขณะที่มุสลิมก็ไม่เต็มใจที่จะแสดงภาพอื่นไว้ในศิลปะทางศาสนาของพวกเขา เมื่อราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ย้ายเมืองหลวงไปยังเมืองสะมัรรอในศตวรรษที่ 9 นั้น กำแพงจึงถูกตกแต่งด้วยภาพเว้าภาพนูนบนปูนฉาบเป็นผืนใหญ่ ๆ ตอนแรกนายช่างทำเป็นรูปดอกไม้ใบหญ้าอยู่ในกรอบรูปเรขาคณิตเหมือนที่ Dome of the Rock แต่ในที่สุดช่างฝีมือเหล่านี้ก็ได้ใช้การตกแต่งแบบใหม่ ซึ่งใบไม้และงวงของเลื้อยไม่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ แต่กลับเป็นไปตามกฎของเรขาคณิต ส่วนประกอบเหล่านี้ผสมผสานกันเป็นลวดลายที่ไม่ใช่แต่เพียงจะบรรจุให้เต็มที่ว่างที่จะตกแต่งเท่านั้น แต่ยังมิได้ทำให้มีความแตกต่างขึ้นระหว่างเครื่องตกแต่งกับพื้นผิวด้วย ลายตกแต่งเหล่านี้มิได้จำกัดอยู่ในกรอบเหมือนในระยะก่อน ๆ แล้ว แต่สามารถขยายไปในทิศทางไหนก็ได้ตามที่ต้องการ

ในกลางศตวรรษที่ 10 การตกแต่งแบบนี้ (ซึ่งเรียกว่า **arabesque**) ได้ปรากฏในรูปร่างเรขาคณิตอย่างเต็มที่ ก้านใบและงวงและดอกของมันขดไปเป็นรูปเรขาคณิต ดูเหมือนว่าการตกแต่งชนิดนี้จะแพร่หลายไปในกรุงแบกแดดและรอบ ๆ กรุงแบกแดด ซึ่งเป็นเมืองหลวงด้านวัฒนธรรมของโลกอิสลามในศตวรรษที่ 10 แล้วก็ขยายไปยังดินแดนอื่น ๆ ของอิสลามด้วย โดยอิทธิพลทางวัฒนธรรมของเมืองหลวงแห่งราชวงศ์อับบาสิยะฮ์ ตัวอย่างเช่นแผ่นหินอ่อนที่สลักเสลาอย่างงดงามซึ่งประกอบอยู่ที่*มิหฺรอบ*ของ**มัสยิดใหญ่แห่งคอร์โดวา** ซึ่งติดตั้งในปี ค.ศ. 968 อันเป็นตัวอย่างที่เก่าแก่ที่สุด แสดงว่าช่างฝีมือเริ่มรับเอาการตกแต่งแบบนี้มาใช้อย่างรวดเร็ว

การตกแต่งด้วยลวดลายแบบอราเบสค์นี้มีอยู่ในแผ่นไม้เล็ก ๆ สลักเสลาที่ใช้ประดับมิมบัรตามกรอบหน้าต่าง ฐานห้องด้านในและอื่น ๆ นอกจากนั้น ยังมีการสลักหินตามขอบประตู

ใหญ่ของมัสยิดและอื่น ๆ ที่*มิหฺรอบ* มีการเน้นการตัดกันระหว่างพื้นผิวของการสลักและการใช้แผ่นไม้ประดับมุกหรืองาช้าง คือระหว่างพื้นผิวที่ขรุขระกับผิวเรียบเกลี้ยง รวมทั้งความแตกต่างของสีไม้สีเดียวกับสีอันสดใสของแผ่นประดับมุกหรืองานั้น เมื่อมองดูจากไกล ๆ ลวดลายที่มีสีสัมคล้ายกับกระเบื้องจะเรียกร้องสายตาก่อนแต่เมื่อเข้าไปดูใกล้ ๆ ผู้ดูย่อมจะเพ่งพินิจดูลวดลายแต่ละอันอย่างสนใจ ในขณะเดียวกัน เช่นเดียวกับในงานศิลปะอื่น ๆ ของมุสลิม ก็จะมีความรู้สึกไม่แน่ใจอย่างแรงว่าอันไหนตั้งใจจะให้เป็นพื้นหลังและอันไหนตั้งใจจะให้เป็นส่วนเด่นกันแน่ ภายในขอบเขตที่แคบพอใช้ของรูปร่างและเทคนิคเช่นนี้ ส่วนประกอบทั้งหมดเหล่านี้จะแย่งกันและกันแสดงความเด่นของตัวเองออกมา กลายเป็นความสมดุลระหว่างสิ่งที่อยู่นิ่ง ๆ กับสิ่งที่เคลื่อนไหวไป

ลายตกแต่งแบบเรขาคณิตเช่นนี้ได้กลายเป็นที่นิยมอย่างมากในดินแดนมุสลิมแถบตะวันตก ครั้งแรกดูเหมือนจะพัฒนาขึ้นในงานไม้ก่อน ต่อมาก็นำไปใช้กับวัสดุอื่น ๆ เช่น กระเบื้องซึ่งใช้ประดับพื้นผิวล่างของผนัง ส่วนพื้นผิวส่วนบนก็ตกแต่งด้วยปูนฉาบสลักภาพและไม้สลัก ตัวอย่างที่ดีที่สุดอันหนึ่งของการผสมผสานเช่นนี้มีให้เห็นใน**วิทยาลัยสอนศาสนาอัตตาริน** ในเมืองเฟซ ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อค.ศ. 1323 ส่วนภายในตัวอาคารปกคลุมไปด้วยลวดลายตกแต่งที่ละเอียดประณีตที่พื้นปูด้วยกระเบื้องจัดเป็นลวดลายเรขาคณิต ที่ส่วนล่างของผนังก็เช่นเดียวกัน ส่วนบนมีคานไม้และไม้ค้ำหลังคาที่สลักเสลา สื่อแต่ละอย่างต่างก็มีลวดลายเรขาคณิต ลายพืชพันธุ์หรือตัวอักษรของมันเอง แต่ละอันก็ทำอย่างประณีตบรรจงบนหลายระนาบ ลวดลายที่ละเอียดประณีตเช่นนี้เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของศิลปะมุสลิม **อิบนุคัลดูน**นักประวัติศาสตร์และนักปรัชญาใหญ่ของศตวรรษที่ 14 กล่าวว่า ระดับของความละเอียดประณีตในงานฝีมือนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับระดับของอารยะธรรมในสังคมหนึ่ง ๆ ดังนั้น ความสลับซับซ้อนและฝีมือที่เห็นอยู่ในงานศิลปะมากมายของมุสลิมหรือศิลปะอิสลามในตะวันออกกลางจึงเป็นเครื่องหมายที่ชี้ให้เห็นชีวิตอันเจริญของมุสลิมได้แล้ว

แต่ช่างฝีมือในดินแดนมุสลิมแถบตะวันออกใช้วัสดุอย่างเดียวกันเช่นอิฐหล่อจากแบบกระเบื้องเคลือบมันและปูนฉาบสลักไปในการตกแต่งในลักษณะที่แตกต่างไป เช่นในอิหร่านภายใต้ราชวงศ์เซลจูกในศตวรรษที่ 11 และ 12 ผนังอิฐฉาบปูนจะตกแต่งด้วยลวดลายที่นูนขึ้นมาเป็นสามมิติ โดยเฉพาะในส่วนภายในที่สำคัญและได้รับการปกป้องของมัสยิดอย่างเช่นที่มิหฺรอบเป็นต้น แต่ในส่วนนอกของอาคารที่ตากแดดตากฝนมากกว่าเช่นที่ประตูใหญ่ด้านนอก ก็จะใช้วัสดุที่ทนทานมากกว่า ส่วนใหญ่ใช้อิฐและกระเบื้อง

เมื่อมีการสร้างมัสยิดใหม่ ๆ ขึ้นในแคว้นอนาโตเลีย ช่างฝีมือได้ผสมผสานงานปูนฉาบของอิหร่านกับงานก่อหินและสลักหินอย่างประณีตของชาวพื้นเมืองคือชาวอนาโตเลีย ชาวอาร์เมเนียและชาวจอร์เจียเข้าด้วยกัน ผลที่ได้มักจะเป็นที่น่าอัศจรรย์ อย่างเช่นที่ประตูใหญ่ด้านเหนือของ**มัสยิดใหญ่แห่งเมืองดิฟริกี** (ค.ศ. 1228-29/พ.ศ. 1771) มัสยิดหลังนี้มีชื่อเสียงมากในเรื่องประตูและมิหฺรอบของมันซึ่งนำเอางานประดับด้วยปูนฉาบและกระเบื้องของอิหร่านมาเปลี่ยนเป็นหินที่ดูสวยงามเหลือเกิน ประตูทางเข้าด้านเหนือซึ่งประกอบด้วยกรอบ

สี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมโค้งปลายแหลมอยู่นั้น ตกแต่งด้วยลวดลายพืชพันธุ์และลายเรขาคณิตอย่างมากมายน่าอัศจรรย์ บางอันก็ยื่นออกมาจากกำแพง บางอันก็แซะลึกลงไป ประตูที่มัสยิดนี้แสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของการตกแต่งแบบอิสลามที่สำคัญ ๆ อย่างเช่นการใช้ลวดลายร่วมกันระหว่างวัสดุก่อสร้างต่างกัน

การตกแต่งเพดานรูปอุโมงค์ตามระเบียงทางเดินใน**อาคารที่ฝังศพสุลต่าน อุลญัยตูที่สุลตานิยะฮ์** ในอิหร่าน (สร้าง ค.ศ. 1305-1315) แสดงถึงวิธีการใหม่ในการถ่ายทอดลวดลายในการตกแต่งแบบอิสลามในสมัยที่ช่างฝีมือมีกระดาษใช้อย่างสมบูรณ์ ลวดลายอันละเอียดประณีตของเพดานโค้ง แสดงให้เห็นลวดลายสลักและลายปูนปั้นซึ่งมีอยู่มากมาย ระบายสีแดง เขียว เหลืองและขาว ลวดลายในกรอบหลายอัน ไม่ได้แสดงว่าช่างปูนไปลอกภาพในต้นฉบับเหล่านั้นมา แต่แสดงว่าอาจจะมีนักออกแบบลวดลายเขียนแบบต่าง ๆ ไว้ในกระดาษ ซึ่งช่างปูนอาจนำมาใช้กับอาคารหรือต้นฉบับหนังสือก็ได้ บทบาทใหม่ของลวดลายและหนังสือลวดลายนี้แสดงว่าได้มีศิลปินแขนงใหม่ (ผู้ออกแบบลวดลาย) เกิดขึ้นในดินแดนอิสลามแล้วและบทบาทของพวกเขาก็เพิ่มขึ้นในศตวรรษต่อๆ มา

ในศิลปะอิสลาม การใช้ลวดลายพืชพันธุ์และเรขาคณิต เป็นที่นิยม จนถึงศตวรรษที่ 14 จึงเริ่มแทนที่ด้วยการหันไปนิยมลายแบบจีนซึ่งประกอบด้วยดอกรักเร่ ดอกโบตั๋นและดอกบัวกับกลุ่มเมฆ แต่กระนั้นลวดลายใหม่นี้ก็ยังใช้ลวดลายอราเบสค์แทรกอยู่ด้วย ได้มีการใช้แบบลวดลายที่เขียนไว้ในกระดาษมากขึ้นสำหรับเอาไปใช้ในงานทำผ้า ทำต้นฉบับหนังสือ งานหนัง งานโลหะ งานเครื่องปั้นดินเผา การวาดภาพบนผนังและการสลักหิน การแพร่หลายของลวดลายเหล่านี้ในศตวรรษที่ 15 ทำให้เกิดแบบ “**ตีมูรี สากล**” ซึ่งใช้กันตั้งแต่เอเชียกลางและอินเดียไปจนถึงอียิปต์และแถบแหลมบอลข่าน

การใช้ลวดลายหลายอย่างผสมกันเป็นแนวความคิดอันเป็นที่โปรดปรานของนักออกแบบมุสลิม ตัวอย่างเช่นที่**มัสยิดซาฮฺ**ในกรุงอิสฟาฮาน (สร้างปี 1611-1630) ใช้กระเบื้องประดับเป็นลวดลายสองอย่างประดับบนโดมอันใหญ่ลายชุด ที่หนึ่งเป็นลายก้านสีเหลืองทอง ซึ่งลายที่ส่วนล่างของโดมค่อนข้างใหญ่และค่อย ๆ มีขนาดลดลงที่ส่วนบนของโดม ลายชุดที่สองเป็นลายขดสีขาวทับอยู่ข้างบนลายสีเหลือง ผู้ออกแบบทำให้เกิดความรู้สึกคลุมเครือและความรู้สึกในความเคลื่อนไหวโดยผสมผสานลายทั้งสองให้เกี่ยวก่ายกันอยู่บนพื้นสีฟ้า ยิ่งกว่านั้นการตกแต่งยิ่งเข้มข้นขึ้นที่พื้นผิว ซึ่งรวมเข้าไปบนยอดโดมและใต้ลงมาที่คอโดม ความรู้สึกถูกบีบให้กระชับขึ้นโดยแผงตัวอักษรประดิษฐ์สีขาวบนพื้นสีดำ สีและจังหวะของตัวอักษรเหล่านี้ ให้ความรู้สึกหนักแน่นยิ่งขึ้น

ศิลปินออตโตมานได้เปลี่ยนรูปลวดลายเลียนแบบจีนให้เป็นแบบธรรมชาติที่เรียกกันว่าแบบ**ต้นอ้อ** (ซาซ) ซึ่งประกอบด้วยใบไม้ยาว ๆ ริมเป็นจัก ๆ ร่วมกับดอกไม้ รวมทั้งทำตัวมังกรที่ได้ความบันดาลใจจากจีนให้เป็นลวดลายที่เป็นอิสระและมีลักษณะเรขาคณิตน้อยลง แบบต้นอ้อ (ซึ่งคงจะได้ชื่อมาจากปากกาต้นอ้อที่ใช้เขียน) นั้น ใช้กับสื่อหลายอย่าง เช่น ผ้า พรม กระเบื้องและเครื่องดินเผา แบบอย่างซึ่งมักเกี่ยวข้องกับราชสำนักออตโตมานนี้ต่อมาก็ได้

เปลี่ยนรูปเป็นลวดลายต่าง ๆ ที่ได้รับความนิยมมากขึ้น ในขณะที่ศิลปินในศตวรรษที่ 16 สามารถเขียนภาพต้นไม้ดอกไม้ต่างๆ เช่น ดอกติวลิป ดอกไฮยาซินธ์ ดอกคาร์เนชั่น และต้นไซเปรสได้ถูกต้องยิ่งขึ้น รวมทั้งลายนามธรรมต่าง ๆ ด้วยสีที่สดใสเช่นสีน้ำเงิน เขียว แดงและดำบนพื้นสีขาวที่เป็นมัน

ศิลปินในดินแดนอิสลามได้แต่มองดูธรรมชาติว่าเป็นต้นตอแห่งศิลปะของตนเท่านั้น แต่ศิลปินในอินเดียในศตวรรษที่ 17 สมัยมุฆัลสนใจในธรรมชาติยิ่งกว่านั้น นักตกแต่งอาคารอย่างเช่นทัจมาฮัลที่เมืองอักราจึงได้ใช้การตกแต่งด้วยภาพพืชพันธุ์ในแนวใหม่ ผนังส่วนล่างของอาคารทั้งภายนอกและภายในประดับด้วยหินอ่อนสลักนูนเป็นภาพต้นไม้ที่กำลังออกดอกโผล่ออกมาจากดินเหมือนธรรมชาติเป็นแถวยาวต่อเนื่องกัน ลวดลายเดียวกันนี้ สะท้อนอยู่ในมุกบนหีบศพหินอ่อนของชาฮฺญะฮานและพระมเหสี และในหินทรายสีแดงบนผนังที่ล้อมรอบที่ฝังศพด้วย การตกแต่งด้วยภาพเหมือนธรรมชาติเช่นนี้ดูจะไม่เป็นที่คุ้นเคยในการตกแต่งแบบอิสลามนี่ได้รับความบันดาลใจมาจากภาพสลักรูปรากไม้ของยุโรปที่นักสอนศาสนาฝรั่งนำมายังอินเดียในต้นศตวรรษที่ 17 นับตั้งแต่นั้นมาลวดลายต้นไม้ที่กำลังโตก็แพร่หลายไปทั่วทุกงานศิลปะที่ผลิตขึ้นในสมัยมุฆัลและแสดงให้เห็นว่าหลักการการตกแต่งด้วยภาพพืชพันธุ์ของอิสลามมักจะเปิดตัวให้แก่ความดลบันดาลใจใหม่ ๆ อยู่เสมอ

10.5. การประดับกระเบื้องในอาคาร

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าอาคารสำคัญ ๆ ของมุสลิม (เช่น**มัสยิด มัดรอซา** อาคารอนุสรณ์ที่ฝังศพ ฯลฯ) มีการตกแต่งด้วยลวดลาย*อราเบสค์*ทั้งภายนอกและภายในกระเบื้องเคลือบมันเป็นวัสดุสำคัญอย่างหนึ่งในการประดับประดาเป็นลวดลายเช่นว่านี้ ในดินแดนอิสลามตะวันออกใช้กระเบื้องเคลือบประดับตามผนังภายในและภายนอกตามโดมและหลังคาแบบอุโมงค์ ส่วนทางแถบตะวันตกส่วนใหญ่ใช้ประดับผนังส่วนล่างและพื้น

ในอัสซีเรีย บาบิโลเนีย และเปอร์เซียสมัยโบราณได้มีการใช้อิฐเคลือบจัดเป็นลวดลายรูปคนและสัตว์มาแล้ว แต่การใช้กระเบื้องประดับประดาผนังในอาคารของมุสลิม เพิ่งจะเริ่มขึ้นในศตวรรษที่ 9 นับตั้งแต่สมัยที่ราชวงศ์อุมัยยะฮ์ชอบใช้แผ่นกระจกสีเล็ก ๆ ประดับผนังตามแบบของไบแซนไทน์ การพัฒนากระเบื้องเคลือบในสมัย*อับบาสิยะฮ์*คู่เคียงไปกับการทำอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา ในขณะที่ได้มีการพัฒนาน้ำยาเคลือบที่มีสีสันสดใสขึ้นเป็นจำนวนมาก

กระเบื้องรุ่นแรก ๆ ของมุสลิมเคลือบด้วยสีที่เป็นมันหลาย ๆ สี คือเขียนลวดลายลงบนพื้นผิวที่จะเคลือบด้วยออกไซด์ของโลหะต่าง ๆ แล้วจึงเผาในเตาเผาที่มีออกซิเจนต่ำ กระเบื้องชนิดนี้ที่ยังเหลืออยู่จนทุกวันนี้ติดไว้รอบ ๆ *มิหฺรอบ*ของมัสยิดใหญ่ที่เมืองไครูนในตูนิเซียตั้งแต่ ค.ศ. 862 มีสีเขียว น้ำตาลและเหลืองในลำดับขั้นต่าง ๆ ของสี กระเบื้องเหล่านี้อาจจะส่งมาจากอิรักและคงจะมีราคาแพงมากทีเดียว

ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 เทคนิคการจัดกระเบื้องเป็นลวดลายเรขาคณิต ซึ่งเรียกกันว่า**โมเสคกระเบื้อง** ได้พัฒนาขึ้นในอัฟริกาเหนือ และพบว่าพระราชวังหลายแห่งตกแต่งพื้นด้วยกระเบื้องแบบนี้ในระหว่างช่วงเวลานั้น ต่อมาตอนปลายศตวรรษที่ 12 มีการประดับกระเบื้องบนหออะซานหลายแห่งในสมัยราชวงศ์อัลโมฮาดผู้ปกครองโมร็อกโกและสเปน การใช้โมเสคกระเบื้องเจริญขึ้นถึงขีดสูงสุดในโลกอิสลามตะวันตกในศตวรรษที่ 14 ในสมัยราชวงศ์เมรินิยะฮ์ ผู้ปกครองโมร็อกโก ระหว่าง ค.ศ. 1196-1549 และสมัยราชวงศ์นัสริยะฮ์ ผู้ปกครองสเปนตอนใต้ระหว่าง ค.ศ. 1230-1492 ซึ่งส่วนใหญ่ใช้กระเบื้องสีเขียว น้ำตาลอ่อนและขาว บางครั้งก็มีสีเหลือง น้ำเงินและดำแซมกระเบื้องที่ติดเป็นตัวอักษรอาหรับตามแนวส่วนบนของอาคารนั้น ตัวอักษรสีดำทำได้โดยการขูดส่วนที่เคลือบน้ำยาไปจนถึงเนื้อกระเบื้องส่วนที่ไม่ถูกเคลือบมักจะใช้ติดเพื่อแยกส่วนของผนังซึ่งประดับเป็นลวดลายเรขาคณิตจากผนังส่วนบนซึ่งประดับด้วยปูนฉาบสลักเป็นลวดลายต้นไม้ดอกไม้และยังใช้บนพื้นผิวตรงที่อื่น ๆ อีกด้วย เช่นตามเสาและส่วนที่เป็นรูปสามเหลี่ยมระหว่างโค้งสองอัน ซึ่งมักประดับเป็นลวดลายต้นไม้ดอกไม้

ในดินแดนอิสลามตะวันออก การใช้กระเบื้องพัฒนาขึ้นแตกต่างกันมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 หลังจากใช้อิฐและปูนฉาบทำลวดลายแล้ว ช่างตกแต่งก็เริ่มทดลองวัสดุเคลือบบ้างเพื่อจะให้ได้สีที่เข้มขึ้นและมีการตัดกับสีผนังอิฐ ซึ่งเป็นสีเนื้อ ในตอนแรกวัสดุนั้นเป็นเพียงกระเบื้องที่เคลือบด้วยสีฟ้าขึ้นกการเวก แต่ในที่สุดก็มีการใช้สีอื่น ๆ ด้วยเช่นสีขาวและสีคราม ซึ่งติดบนผนังที่ใหญ่มากขึ้น หออะซานของเปอร์เซียหลายหอตกแต่งด้วยประโยคภาษาอาหรับด้วยกระเบื้องเคลือบ ซึ่งทำให้ตัวอักษรเด่นชัดและอ่านได้ชัดเจนขึ้น

ในศตวรรษที่ 12 ช่างทำเครื่องถ้วยชามชาวเปอร์เซียได้ทำให้ศิลปะการทำเครื่องภาชนะบางๆ สมบูรณ์ขึ้น โดยการทาเครื่องปั้นดินเผาด้วยวัสดุผสมหรือติดด้วยหิน และตกแต่งด้วยเทคนิคการเคลือบทับหลาย ๆ ครั้ง เครื่องภาชนะที่เป็นมันวาวชนิดนี้มีผลิตตั้งแต่ศตวรรษที่ 12 ถึง 14 ในเมืองกาชาน (อิหร่านตอนกลาง) เป็นวิธีที่มีราคาแพงมาก เพราะมีค่าวัสดุเพิ่มขึ้นและต้องเผาถึงสองครั้ง เทคนิคนี้ใช้กันมากเฉพาะกระเบื้องรูปดาว ซึ่งจะใช้รวมกับกระเบื้องสีเดียว (มักจะเป็นสีฟ้าขึ้นกการเวก) รวมกับตัวอักษรจารึกเป็นแถบยาวตามส่วนบนของอาคาร อย่างไรก็ตามมักจะสงวนไว้ใช้กับมิหฺรอบขนาดใหญ่หรือแผ่นประดับที่ใช้กับอาคารที่ฝังศพ ตัวอย่างที่มีเหลืออยู่ เช่น ใน*มิหฺรอบ*ที่ประดับโดย *อัล-หะซัน อิบนุ อรับชาห์* ใน ค.ศ. 1226/พ.ศ. 1769/ฮ.ศ. 623 ซึ่งครั้งหนึ่งติดตั้งอยู่ในมัสยิดไมดานในเมืองกาชานนั้นสูงกว่า 2 เมตรดูสวยงามมาก

กระเบื้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อันจะประดับอย่างง่าย ๆ ไว้ตามแถบส่วนบนของอาคารเพื่อทำให้พื้นผิวที่ดูทึม ๆ มีสีสันชีวิตชีวาขึ้นนั้น อาจทำเป็นลวดลายที่สลับซับซ้อนขึ้นโดยต้องตัดกระเบื้องแผ่นใหญ่ให้เป็นแผ่นเล็ก ๆ แล้วเอามาเรียงกันในแบบโมเสค มีวิธีคือวางกระเบื้องคว่ำหน้าลงบนลวดลายบนกระดาษที่เขียนไว้ แล้วไล้ด้วยปูนปลาสเตอร์ หลังจากนั้น จึงเอาปะลงบนแผ่นวัสดุใหญ่ ๆ ซึ่งจะเอาไปติดไว้บนผนัง วิธีการที่ต้องใช้แรงงานมากและมีราคาแพงนี้ทำให้ผู้ออกแบบมีอิสระในการออกแบบมากขึ้นเป็นพิเศษ พัฒนาการของเทคนิคนี้ซึ่งเริ่มขึ้นในสมัยเซลจูกได้ถูกขัดขวางไว้ชั่วคราวด้วยการรุกรานของพวกมองโกลในศตวรรษที่ 13 แต่ในปลายศตวรรษที่ 14 ช่างฝีมือเปอร์เซียได้ทำให้เทคนิคการประดับพื้นผิวผนังทั้งหมดสมบูรณ์ขึ้นด้วยกระเบื้องโมเสคชิ้นเล็ก ๆ ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบโค้งออกหรือเว้าเข้า มีสีสดใสถึงเจ็ดสีคือสีขาว สีฟ้า สีน้ำเงินหม่น สีดำ สีเหลืองหม่น สีเขียวและสีน้ำตาลของเนื้อกระเบื้องดินเผาเอง ลวดลายก็ยุ่งยากสลับซับซ้อนมากขึ้น เป็นลวดลายอราเบสค์ลายธรรมชาติและดอกไม้พร้อมทั้งคำจารึก

ความสลับซับซ้อน (และราคาแพง) ผิดปกติของเทคนิคประดับโมเสคได้กระตุ้นให้บรรดาศิลปินหาทางพัฒนาเทคนิคที่รวดเร็วขึ้นและให้มีราคาถูกลง วิธีที่นิยมกันอย่างหนึ่งคือ วิธีที่เรียกว่า *“ด้ายแห้ง”* คือการระบายสีกระเบื้องแผ่นใหญ่ด้วยน้ำยาเคลือบหลายสี เพื่อป้องกันมิให้สีต่าง ๆ ไหลไปรวมกันในระหว่างเผ่าจึงใช้กั้นด้วยสารมัน ๆ ชนิดหนึ่งที่ผสมแมงกานีส เมื่อเวลาเผาแล้วจะทิ้งรอยดำ ๆ ไว้บนแผ่นกระเบื้อง แต่วิธี “เจ็ดสี” ของอิหร่านนั้น ทำได้เร็วกว่าและราคาถูกกว่า แต่ทว่าจะได้สีที่สดใสไม่เท่ากันเมื่อถูกเผาในอุณหภูมิเดียวกัน แต่ผลที่ได้ก็น่าประทับใจที่ทำให้สถาปัตยกรรมของอิหร่านดูแล้วลืมไม่ลงเอาทีเดียว

เทคนิคการประดับด้วยกระเบื้องโมเสคมีสถานภาพอันสูงส่งมาจนถึงศตวรรษที่ 17 ดังจะเห็นได้ที่โดมของ*มัสยิดเชคลุตฟัลลอฮ์* ในกรุงอิสฟาฮาน ซึ่งใช้กระเบื้องหกสี (เขียว ฟ้า น้ำเงิน ดำ ขาว เหลือง)

เทคนิคการใช้กระเบื้องได้พัฒนาไปในเปอร์เซียและเอเชียกลางไปจนถึงศตวรรษที่ 17 ในเมืองสะมัรคานด์ ดังตัวอย่างที่น่าตกตลึงของการรวมเอากระเบื้องหลายอย่างเข้าด้วยกันอย่างใน**มัดรอซาติลาการี** ซึ่งใช้กระเบื้องเคลือบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผสมผสานกับอิฐที่ไม่ได้เคลือบ ซึ่ง

บางครั้งก็ประดับเป็นชื่ออันประเสริฐต่าง ๆ พื้นผิวภายนอกเกือบทุกแห่งประดับด้วยการใช้เทคนิคอย่างหนึ่งอย่างใด ผลรวมออกมาถึงเป็นสิ่งที่น่าจดจำ

ในตอนต้นศตวรรษที่ 15 ช่างฝีมือจากเอเชียกลางหรือเปอร์เซียได้นำเอาเทคนิค “ด้ายแห้ง” ไปเผยแพร่ในอาณาจักรออตโตมาน ใน**มัสยิดเยซิล (มัสยิดเขียว)** ที่เมืองบุรซาซึ่งสร้างโดยสุลต่านมะห์มูดที่ 1 (ค.ศ. 1403-1421) เฉลียงของสุลต่านซึ่งอยู่เหนือท้องพระโรงกลางประดับด้วยกระเบื้องแบบ “ด้ายแห้ง” อย่างมากมาย ส่วนผนังที่อยู่เหนือพื้นขึ้นมาถึงเอวนั้นประดับกระเบื้องหกเหลี่ยมสีเดียว พร้อมทั้งลวดลายสีทองที่*มิหฺรอบ* ซึ่งสูงถึง 10 เมตร ก็ประดับด้วยกระเบื้องโมเสคและกระเบื้อง “ด้ายแห้ง” ระคนกัน

วิธีการทำให้พื้นผิวอาคารมีสีสันหลายสีก็คือการฉาบสีลงบนผิวดินก่อนเคลือบสีใสทับที่ช่างทำเครื่องถ้วยชาม ซึ่งใช้มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 12 เทคนิคนี้นำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในศตวรรษที่ 13 และ 14 ถึงแม้ว่าในบางครั้งจะใช้ในเอเชียกลางแต่ก็เป็นที่นิยมกันมากในดินแดนตุรกี ตอนแรกเป็นกระเบื้องรูปหกเหลี่ยม แต่ในที่สุดก็ใช้กระเบื้องรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือผืนผ้า มีสีต่าง ๆ เช่น สีฟ้าขี้นกการเวก สีเขียว สีม่วง และแดง กระเบื้องที่มีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ มีขนาด 127 x 48 เซนติเมตร ซึ่งบัดนี้ติดอยู่บนห้องซุนเนตโอดาซี่ ที่พระราชวังทอปกาปิในกรุงอิสตัมบูล วาดเป็นรูปนกและมังกรท่ามกลางดอกไม้ใบไม้แบบจีน มีสีฟ้าและขาวสดใส น่าจะผลิตในโรงงานหลวงในกรุงอิสตัมบูลในรัชสมัยของสุลต่านสุลัยมานผู้ยิ่งใหญ่ (ค.ศ. 1520-1566)

ส่วนกระเบื้องส่วนใหญ่ที่ผลิตในเมืองอิซนิก (ทางตะวันตกเฉียงใต้ของตุรกี)ที่ใช้ประดับ**มัสยิดหลวง ในกรุงอิสตันบูล** และ**เอเดิร์น** ในศตวรรษที่ 16 นั้น มักมีขนาดเล็กกว่านี้มาก แต่ใช้เผาด้วยไฟแรงเช่นเดียวกัน ประกอบกันเป็นลวดลายขนาดใหญ่ อย่างไรก็ดีเมื่อเวลาผ่านไปผู้ผลิตกระเบื้องอิซนิกก็ไม่สามารถจะผลิตกระเบื้องที่มีคุณภาพดีเหมือนกับที่บรรดาสุลต่านเคยจ่ายให้ได้ ในปลายศตวรรษที่ 16 การผลิตกระเบื้องจึงลดจำนวนลงมาก การตกแต่งภายนอกอาคารมัสยิดจึงต้องอาศัยกระเบื้องสีน้ำเงินแทน มัสยิดหลังนั้นจึงได้นามว่า **“มัสยิดสีน้ำเงิน”** กระเบื้องในตอนนั้นมีคุณภาพสู้กระเบื้องที่ผลิตตอนกลางศตวรรษที่ 16 ไม่ได้ กระเบื้องที่ดีที่สุดคือกระเบื้องรีไซเคิล ซึ่งทำไว้สำหรับพระราชวังทอปกาปิ สร้างในทศวรรษ 1570-1580 ชาวเติอร์กในจักรวรรดิออตโตมานชอบใช้กระเบื้องติดที่ด้านในของอาคารมาตลอดเวลาของจักรวรรดินั้น กระเบื้องเผาไฟต่ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสได้กลายเป็นที่นิยมกันตั้งแต่แถบตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียนไปจนถึงตูนีเซีย แอลจีเรียและแถบบอลข่าน

10.6. การประดับโมเสค

โมเสคหมายถึงวัสดุตกแต่งที่เป็นชิ้นเล็ก ๆ อาจเป็นหิน กระเบื้องแก้วหรือกระจกสี หินอ่อน ไม้ ฯลฯ ซึ่งเอามาต่อกันเข้าเป็นลวดลายต่าง ๆ การตกแต่งผนังเป็นรูปคนและสัตว์นั้นมีมาเป็นเวลานับร้อยปีแล้วหลังจากราชวงศ์**อุมัยยะฮ์**และในระยะหลังในเปอร์เซียนับว่ามีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง แต่ในที่อื่น ๆ ศิลปะโมเสคได้สูญพันธุ์ไปอย่างรวดเร็วในเวลาไม่ถึง 30-40 ปี งานโมเสคนี้มีทำอยู่ก่อนโดยศิลปินชาวไบแซนไตน์ที่จักรพรรดิแห่งกรุงคอนสแตนติโนเปิลส่งมา บางครั้งก็เป็นศิลปินชาวกรีกจากซีเรียหรือที่อื่น ๆ แต่ไม่มีใครทราบว่าหินที่เอามาทำภาพโมเสคนั้น มาจากที่ไหนกันแน่ ในงานประดับผนังของมุสลิมมักจะไม่ใคร่ใช้โมเสคที่ทำจากกระจกกันนัก

วิวัฒนาการของการตกแต่งผนังด้วยภาพคนหรือสัตว์ในศิลปะอิสลามแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงคือ ระยะแรกมีการใช้ศิลปะแบบไบแซนไตน์ติดต่อกันมา หรือมิฉะนั้นช่างชาวไบแซนไตน์ก็เอาแบบศิลปะกรีก-โรมันมาใช้โดยไม่ได้ดัดแปลงให้เข้ากับศาสนาอิสลาม ส่วนใหญ่นั้นไม่มีภาพคนหรือสัตว์ในมัสยิด แต่เก็บไว้ใช้ในปราสาทราชวัง ส่วนใหญ่คือในห้องประชุมขุนนาง ห้องน้ำและฮาเร็ม ในระยะที่สองมีความพยายามที่จะดัดแปลงให้เข้ากับข้อบัญญัติของหะดีษ ปรากฏว่าภาพโมเสคทั้งหมดเป็นของระยะแรก การเอาภาพคนและสัตว์มารวมกับภาพตึกรามและต้นไม้ใน **Dome of the Rock** ในกรุงเยรูซาเล็มและมัสยิดในกรุง**มะดีนะฮ์**และในกรุง**ดามัสกัส**นั้นเป็นศิลปะแบบไบแซนไตน์โดยแท้

สิ่งที่ทำให้ภาพโมเสคเหล่านี้มีหน้าตาผิดแปลกไปก็คือการละเว้นภาพคนและสัตว์ที่ตามปกติจะปรากฏอยู่บนพื้นหลัง ในขณะที่งานศิลปะของกรีกและไบแซนไตน์จะจัดภาพอยู่รอบ ๆ รูปคน ในที่นี้รูปทิวทัศน์จะเป็นจุดศูนย์กลางแห่งความสนใจแต่อย่างเดียว สายตาอาจมารวมอยู่ที่ความงามของสถาปัตยกรรมหรือพืชพันธุ์ตามแบบฉบับหรือพืชในจินตนาการที่นำเอาคุณค่าใหม่ ๆ มาให้ ดังนั้น จึงมีการปฏิวัติอย่างสำคัญในภาพโมเสคของไบแซนไตน์ ซึ่งทำขึ้นสำหรับมุสลิม ณ ที่นี้สถาปัตยกรรมและโลกของพืชถูกแสดงออกอย่างเต็มที่มากขึ้นและมีอยู่เพื่อตัวของมันเองไม่ใช่เป็นฉากให้แก่รูปคนหรือสัตว์อีกต่อไป แต่ศิลปินก็สามารถสร้างฉากที่หรูหราและกว้างขึ้นได้ อันที่จริงนั้นศิลปินไบแซนไตน์เมื่อหลายร้อยปีมาแล้วก็เคยทำภาพโมเสคปูพื้นที่แสดงทิวทัศน์ผืนใหญ่ ๆ ซึ่งมีบ้านเรือน วัง โบสถ์ ต้นไม้และพืชพันธุ์มาแล้วเหมือนกันเช่นในโบสถ์ของเมือง**เยราซา มะดาบา**และ**มาอิน**ในประเทศจอร์แดนปัจจุบัน

มีชาวอาหรับและนักประวัติศาสตร์ศิลปะสมัยใหม่ถามว่าอาคารเหล่านั้นไปอยู่ในภาพเพื่อประโยชน์อะไร? นักเขียนชาวอาหรับในสมัยต้น ๆ คนหนึ่งรายงานว่าทั้งในกรุงมะดีนะฮ์และดามัสกัส ศิลปินไบแซนไตน์ได้ประกาศว่าพวกเขาได้แสดง *“ดินแดนและเมืองหลวงทั้งมวลในโลก”* ไว้ในภาพเหล่านั้น **อัล-มุก็อดดาซี**ได้ยืนยันไว้ในปี ค.ศ. 985 ว่า “ในภาพเหล่านั้นไม่ได้ขาดภาพต้นไม้หรือเมืองที่มีชื่อเสียงอันไหนไปเลย” ส่วนนักวิชาการสมัยใหม่คิดว่าคงจะเป็นการแสดงว่าดามัสกัสเป็นสัญลักษณ์ของนครแห่งพระผู้เป็นเจ้านั่นเอง ส่วนนาย R.Ettinghausen เชื่อว่าภาพเหล่านั้นเป็นไปตามคำสั่งของเคาะลีฟะฮ์ที่ว่า *“ภาพโมเสคของดามัสกัสจะต้องหมายถึงโลกทั้งโลก”* นั่นเอง

10.7. ภาพเขียนบนผนัง

น่าเสียดายที่ภาพเขียนบนผนัง (mural) ส่วนมากที่ทำกันในศตวรรษแรก ๆ ของอิสลามได้สูญหายไปหมดเนื่องจากไฟไหม้หรือเพราะความเสื่อมโทรมของผนังโบกปูน แต่ก็ยังมีหลงเหลืออยู่เล็กน้อยจากศตวรรษที่ 8 9 และ 10 จึงทำให้เราพอจะมีความคิดได้บ้างว่าภาพผนังของมุสลิมเป็นอย่างไร เราคิดว่ามีการใช้ภาพเขียนผนังอย่างกว้างขวางเพราะว่าตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 ได้มีนักเขียนคนหนึ่งรวบรวมปทานุกรมของจิตรกรไว้ แต่หนังสือนี้ก็สูญหายไปแล้วเหมือนกัน ที่เรารู้กันเพราะมีการพูดถึงในผลงานของท่าน**กุดาอี**ซึ่งท่าน**มักริซี**นำมากล่าวซ้ำนั่นเอง

ปราสาทหลังเล็ก ๆ ของ**กุซัยรฺ อัมเราะ** ซึ่งสร้างในระหว่าง ค.ศ. 724-748 เคยเป็นที่รวบรวมภาพเขียนผนังไว้มากมาย ปูนโบกที่ลูบไล้ทั่วผนังห้องประชุมเหนือไม้ประกบผนังนั้นมีภาพการล่าสัตว์ การอาบน้ำ การเล่นกายกรรม และการชกมวยรวมทั้งภาพเปลือยของสตรีซึ่งเป็นสิ่งหายากมากในงานศิลปะของมุสลิม นอกจากนั้น ยังมีภาพอาคารและสัตว์ต่าง ๆ ด้วย เช่น ภาพหมีเล่นดนตรีและภาพเนื้อสมันเขาเป็นเกลียว มีภาพกลุ่มบุคคลสำคัญและภาพแนวความคิดต่างๆ ที่แปลออกมาเป็นบุคคลตามแบบของกรีก เช่นภาพความคิด ภาพของประวัติศาสตร์ และภาพบทกวี เป็นต้น ในการเขียนภาพสัตว์มีการใช้ทัศนียภาพด้วย ไม่ว่าจะเป็นภาพอะไร วิธีเขียนและความงามยังเป็นแบบกรีกโบราณอยู่ยกเว้นแต่ภาพบุคคลสำคัญที่ผนังด้านหลังของห้องโถงเท่านั้นที่เป็นแบบไบแซนไตน์บนผนังทางด้านตะวันตกมีภาพกลุ่มบุคคลสำคัญ มีตัวอักษรกรีกและอาหรับบอกว่าสี่คนนั้นคือจักรพรรดิแห่งไบแซนติอุม ซาฮฺแห่งเปอร์เซียสมัยซัซซานิด กษัตริย์โรเดอริคองค์สุดท้ายของสเปนและเนกุสแห่งเอธิโอเปีย ส่วนอีกคนสองคนน่าจะเป็นจักรพรรดิจีนและกษัตริย์อินเดีย เพราะนี่อาจจะเป็นภาพของกษัตริย์ต่าง ๆ ในโลกที่มาแสดงความเคารพนบนอบต่อเคาะลีฟะฮ์ที่กำลังครองราชย์หรือมิฉะนั้นก็เป็นสัญลักษณ์ของการอยู่ร่วมกันโดยสันติระหว่างผู้ยิ่งใหญ่ของโลกถึง แม้จะไม่เป็นจริงตามประวัติศาสตร์ก็ตาม ในด้านสุนทรียภาพ ภาพนี้ชวนให้นึกถึงภาพโมเสคในอาคาร**ซานวิเตล**ในเมืองราเวนนา เพราะมีอะไรหลาย ๆ อย่างที่เหมือนกัน

ในภาพเขียนบนบาทวิถีของพระราชวังตะวันตก (อัล-ฆัลบี) ในบริเวณวังของ**กัสรฺ อัล-คอยรฺ** เราจะเห็นขั้นแรก ๆ แห่งการเคลื่อนไหวเพื่อจะเปลี่ยนรูปภาพวาดให้เป็นที่ถูกต้องในงานศิลปะของมุสลิม ถึงแม้ว่าจะมีภาพแบบกรีกอยู่ที่นี่อย่างเช่นภาพม้าทะเล หัวเป็นคน และภาพเทพธิดากาเอียผู้เป็นแม่พระธรณีก็ตาม แต่ก็มีอิทธิพลใหม่ ๆ อยู่ด้วย คือภาพนักล่าสัตว์กำลังโก่งธนูเป็นภาพในลักษณะของภาพเขียนสมัยซัซซานิด นอกจากภาพนี้แล้ว ก็ไม่มีร่องรอยของอิทธิพลเปอร์เซียอยู่เลย มีภาพนักดนตรีที่ส่วนบนแต่งกายแบบอาหรับและรูปร่างหน้าตาเป็นชาวอาหรับอย่างชัดเจน ในเรื่องศิลปะโดยทั่วไปนั้นเราจะตัดสินโดยใช้ภาพที่เขียนเป็นเกณฑ์ไม่ได้เพราะจิตรกรสามารถจะเขียนภาพอะไรก็ได้ ต้องตัดสินจากวิธีเขียนจากสุนทรียภาพของผลงานนั้น และในกรณีนี้จิตรกรต้องไม่ใช่ชาวเปอร์เซียแน่ ๆ คงจะเป็นจิตรกรไบแซนไตน์เสียมากกว่า แต่เมื่อดูคุณภาพทางเทคนิค สไตล์การเขียนและเรื่องราวในภาพแล้วก็สรุปได้ว่าจิตร

กรผู้เขียนเป็นชาวซีเรียที่ชำนาญการเขียนแบบกรีก ซึ่งนำเอาภาพของคนล่าสัตว์แบบเปอร์เซียมาใช้

ที่นี่เราได้เห็นเครื่องหมายอันแรกของการพัฒนา ซึ่งจะลงเอยเป็นศิลปะการเขียนภาพของมุสลิมอย่างแท้จริง ในตำราที่เขียนโดยผู้บันทึกเหตุการณ์ในศตวรรษที่ 11 มีคำกล่าวชมเชยบรรดาศิลปินแห่งเมืองบัศเราะห์ในอิรัก นี่ก็ใกล้ชิดความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ ถึงแม้ว่าน่าจะถูกต้องมากกว่าถ้าจะพูดถึงบริเวณทั้งหมดของซีเรียเมโสโปเตเมีย ซึ่งมีศิลปินคริสเตียนแห่งนิกายจาคอบและเนสตอเรีย ผู้ที่ได้รักษาวิธีเขียนที่สามารถย้อนรอยไปไกลถึงสมัยอาชูร (Ashur) และซูเมอร์ (Sumer) เอาไว้ โรงฝึกงานของพวกจาโคไบท์และเนสตอเรียนั่นเองที่ส่งศิลปินมาให้เคาะลีฟะฮ์แห่งดามัสกัส แบกแดด และสะมัรรอ อิทธิพลหลายอย่างของเมโสโปเตเมียได้ตกมาอยู่กับชาวคริสเตียนตะวันออกแล้วถ่ายทอดเข้าไปสู่ศิลปะของมุสลิม

ผลงานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งแสดงขั้นตอนสำคัญในการพัฒนาของภาพผนังของมุสลิมซึ่งมีอิทธิพลของเมโสโปเตเมียอยู่มากก็คือ ภาพวาดบนผนังห้องนั่งเล่นในฮาเร็มของ**พระราชวังเญาซัก อัล-คอรกานี** ซึ่งสร้างขึ้นในเมืองสะมัรรอระหว่างปี 836-839 โดย **เคาะลีฟะฮ์ อัล-มุอตาซิม** วิธีเขียนค่อนข้างงุ่มง่ามแสดงว่าได้ละทิ้งศิลปะแบบไบแซนไตน์ไปแล้ว ดูไม่น่าจะเป็นฝีมือของศิลปินที่ถูกเลือกมาตบแต่งพระราชวังของกษัตริย์เลย แต่เรื่องนี้ก็อาจอธิบายได้ว่านี่เป็นเพราะความพยายามที่จะให้ภาพแบบนี้ (ภาพนางระบำในฮาเร็ม) เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามหลักศาสนาอิสลามนี่ไม่ใช่ภาพนางระบำจริง ๆ แต่เป็นภาพของ***แนวความคิดเกี่ยวกับนางระบำ*** ต่างหากยังมีมากกว่านั้นอีกคือ ภาพนางระบำเหล่านี้อาจจะเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มดาวก็ได้ ดังจะเห็นได้ว่าเสื้อยาวของพวกนางโปรยปรายด้วยดาวเป็นรูปตัว V และตัว X ตามหลักดาราศาสตร์ที่เขียนไว้ในตำราโดย **อับดุรเราะหฺมาน อัซ-ซูฟี** ในปี ค.ศ. 1009 และในต้นฉบับของ **อัล-กอซวินี** ปี 1370 นั้น สัญลักษณ์ของดาราศาสตร์เช่นนี้จะอธิบายได้ถึงท่าทางงุ่มง่ามนัยน์ตาปรือว่าเป็นการมองเข้าข้างในตนหรือหลงอยู่ในโลกอื่น ยิ่งกว่านั้นท่ารินเหล้าองุ่นของพวกนางก็หมายถึงน้ำหรือ *"น้ำแห่งชีวิต"* ไม่ใช่เมรัย

ภาพบนผนังปูนในสะมัรรอนับเป็นครั้งแรกในศิลปะอิสลามในการประดิษฐ์อันมีนัยนี้แสดงให้เห็นว่าศิลปินกำลังหาความแตกต่างระหว่างโลกในความจริงกับโลกในจินตนาการและยังเป็นตัวอย่างอันเดียวของวิธีการนี้ซึ่งจะพบได้ในภาพผนังในอิหร่านก่อนศตวรรษที่ 17 ที่จริงอาจจะมีอยู่หลายภาพ แต่ก็ไม่เหลือรอดมาจนทุกวันนี้ แต่ถึงอย่างไรก็สรุปได้ว่า นี่เป็นขั้นแรกในความพยายามที่จะทำให้ภาพเขียนถูกต้องตามศาสนาโดยเขียนถึง**แนวความคิด**ไม่ใช่ตัวตนของมนุษย์จริง ๆ ด้วยการงดเว้นการทำภาพมนุษย์ให้เหมือนจริง และด้วยการให้แสงให้เงาและความมีสามมิติ

มีการพบภาพเขียนผนังในกรุง**แบกแดด**ด้วยเหมือนกัน อยู่ในพระราชวังของ**เคาะลีฟะฮ์ มุกตาดิร** (ครองราชย์ ค.ศ. 908-932) บนด้านข้างของวังไปทางขวาของทะเลสาบมีภาพเขียนรูปคนขี่ม้าสิบห้าคนในเครื่องแต่งกายที่หรูหรามือถือดาบชี้ไปทางเดียวกันคล้ายกับกำลังเตรียมจะพุ่งไปหาคนขี่ม้าอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังอยู่ข้างหน้าพวกเขา และที่ผนังด้านซ้ายของ

ลานก็มีภาพเช่นนี้อีกที่เป็นภาพทำนองเดียวกับแบบเมโสโปเตเมียโบราณ ใน**พระราชวังของราชวงศ์ฆอซนาวี**ก็มีภาพเช่นนี้อีก เห็นได้ชัดว่าพวกเขาคือทหารทาสรับจ้างของพระราชวัง ซึ่งมาจากตุรกี มีภาพนกเหยี่ยวอยู่ตัวหนึ่งด้วย คงไม่ใช่อิทธิพลของศิลปะเอเชียกลางหรือศิลปะตุรกีเป็นแน่ แต่อาจจะเป็นไปได้ที่ศิลปะเอเชียกลางจะมีอิทธิพลต่อผู้อพยพที่ถือนิกายมานิเชียนและเนสตอเรียเป็นจำนวนมาก หรืออาจเป็นอิทธิพลที่มาจากพุทธศาสนาในอินเดียและศิลปะจีนก็ได้ ซึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากกรีกหลังจากกษัตริย์อเล็กซานเดอร์พิชิตดินแดนแถบนั้น ภาพในวังนี้รวมอยู่และเป็นของศิลปะมุสลิมเพราะมันได้พัฒนามาในตะวันออกโดยเฉพาะในเมืองสะมัรรอและแบกแดด อันเป็นเมืองหลวงใหญ่ของอารยะธรรมอันสดใสของมุสลิมทั้งสองเมือง กษัตริย์หรือเจ้าชายมุสลิมคงจะต้องชักชวนศิลปินและช่างฝีมือที่ดีที่สุดจากแบกแดดหรือซีเรียหรืออิรักมาตกแต่งวังของพระองค์ให้สวยงาม

ต่อมาอีกไม่กี่ปีก็ได้พบหลักฐานของอิทธิพลอีกอย่างหนึ่งที่เมือง**ฆอซนีในอินเดีย** ในตอนที่ไปบุกอินเดียภาคตะวันตกเฉียงเหนือมา **สุลต่านมะห์มูดแห่งราชวงศ์ฆอซซานี** คงจะต้องพาช่างฝีมือชาวพื้นเมืองกลับมาด้วยเพื่อให้ตกแต่งวังของพระองค์ด้วยแผ่นหินอ่อนแกะเป็นภาพนักรบชาวเติร์ก ภาพฉากล่าสัตว์และอะไรทำนองนั้น บ้างก็เป็นภาพการล่าช้างและนางระบำ ซึ่งรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย แต่งานเหล่านี้ก็มิได้ทิ้งร่องรอยไว้แก่การพัฒนาของศิลปะมุสลิมในภายหลัง นอกจากนั้น ยังได้พบภาพคนขี่ม้าล่าสัตว์มีเหยี่ยวตัวหนึ่งใน**พระราชวังของราชวงศ์สะมานี** ที่เมือง**ซาบรฺ ปูชาน** ใกล้ ๆ เมืองนิชาปูรในเปอร์เซีย โดยแง่มุมทั่วไปภาพนี้น่าจะเป็นศิลปะสมัยซัซซานิด แต่นี่ก็อาจอธิบายได้ว่าเปอร์เซียสมัยซัซซานิดนั้น ได้พยายามที่จะฟื้นฟูประเพณีของชาติขึ้นมา ภาพนี้สอดคล้องกับหลักการทางสุนทรียภาพของศิลปะมุสลิมและจากช่วงเวลาเดียวกันนี้ ก็มีต้นฉบับเรื่อง*ชาฮฺนาเม* และงานเครื่องเงินซึ่งคิดกันว่าเป็นของสมัยซัซซานิดด้วย

ภาพเขียนผนังภาพสุดท้ายถูกค้นพบในบ้านหลังใหญ่ในกรุงไคโร ดูเหมือนจะย้อนหลังไปได้ถึงศตวรรษที่ 10 เป็นภาพที่เขียนในช่องเว้าของผนัง เป็นรูปชายสูงศักดิ์ถือถ้วยใบหนึ่ง ที่ส่วนบนของช่องเว้าอีกช่องหนึ่งมีรูปนกหันหน้าเข้าหากันเหนือต้นอินทผลัม ในภาพเหล่านี้เราจะเห็นความก้าวหน้าอีกขั้นหนึ่งของศิลปะมุสลิมจากการที่ละเว้นการให้เงาและการทำภาพสามมิติอย่างเด็ดขาด จึงเป็นภาพลักษณะแบน ๆ ถูกต้องตามกฎ มีแต่การเขียนทัศนียภาพที่ใบหน้าและลำตัวเท่านั้นที่ให้ความรู้สึกเป็นก้อนเป็นแท่งบ้าง แต่ก็ไม่มีใครคิดว่ามันเป็นภาพเหมือน (portrait) ได้เลย สิ่งที่แสดงอยู่ ณ ที่นี้ก็คือแนวความคิดถึงชายหนุ่มผู้สะสวยตามลักษณะของกวีอาหรับ ท่าทางของชายหนุ่มผู้นี้เป็นอย่างยิ่งกว่าคนที่ดื่มเหล้าจนมึนเมาหรือคนที่มีความสุขเพราะมีสิ่งดี ๆ ในชีวิต ใบหน้าของเขาเคร่งขรึม นัยน์ตาโตจับจ้องอยู่ที่โลก ซึ่งอยู่ไกลออกไป ดังนั้น เหล้าในที่นี้จึงแทน*น้ำแห่งชีวิตนิรันดร* ซึ่งหมายถึงความงามนิรันดรหรือความรอดพ้นนั่นเอง ในบทกวีรหัสยนัยของอิสลาม สัญลักษณ์ของเหล้าองุ่นนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความดื่มด่ำและความงามของซูฟี เป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นอมตะ แนวเรื่องเช่นนี้ได้ปรากฏขึ้นอีกนับครั้งไม่ถ้วนในภาพเขียนขนาดเล็กของเปอร์เซีย ซึ่งมักจะเป็นภาพประกอบหนังสือบท

กวีรหัสยนัย แต่แทบจะไม่มีอยู่ในต้นฉบับของชาวอาหรับเลย เว้นแต่บนหน้าแรกสองสามแห่งเท่านั้น

ช่วงเวลาสองช่วงที่ศิลปะรูปคนและสัตว์เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมโดยอำพรางอยู่ในภาพเขียนผนังหรือภาพโมเสคนั้นมีความแตกต่างกันมาก ในช่วงแรกความงามแบบไบแซนไทน์ดำเนินต่อมาโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ช่วงที่สองซึ่งเริ่มต้นด้วยภาพผนังที่ **กัสรฺอัล-คอยรฺ อัล-ฆัรบี** นั้นเป็นขั้นแรกของการพัฒนาทางสุนทรียภาพ ซึ่งนำมาสู่วิธีแสดงโลกวิธีใหม่ที่สอดคล้องกับ *หะดีษ* ที่เกี่ยวกับเรื่องการทำภาพจำลอง คือภาพคนและสัตว์จะไม่มีเงา ไม่มีความเป็นก้อนเป็นแท่ง มีการเน้นความสำคัญในฐานะที่เป็น*แนวความคิด*เท่านั้นไม่ใช่คนหรือสัตว์จริง ๆ ไม่มีความจำเป็นที่จะให้คนและสัตว์เหล่านั้นอยู่ในที่ว่างที่มีความสัมพันธ์กับความลึก ในที่นี้จิตรกรได้พิสูจน์ให้เห็นความศรัทธามั่นของตนโดยไม่พยายามเลียนแบบ ดังนั้น จึงมิได้แข่งขันกับการสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้า ขอให้เข้าใจว่านี่มิได้เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของชาติหรือสิ่งที่คิดกันว่าเป็นแบบแผนของสมัยอับบาสิยะฮ์ หรือเป็นเพราะความไม่รู้หรือขาดทักษะส่วนของศิลปินเลย แต่เป็นงานที่เป็นตัวอย่างของสุนทรียภาพแบบมุสลิมซึ่งทำได้ดีที่สุดเพียงเท่านี้เพราะพวกเขายังอยู่ในขั้นเริ่มต้น ดังนั้น การที่มีผู้กล่าวว่าภาพประกอบต้นฉบับของมุสลิมเป็นภาพแบน ๆ ไม่มีมิติที่สามเนื่องจากที่ว่างที่มีอยู่ใบหน้าหนังสือจำกัดจึงไม่เป็นความจริง

ภาพผนังรูปคนและสัตว์ที่มีอยู่ในพระราชวังสมัยเศาะฟาวีดในศตวรรษที่ 17 เป็นเพียงการลอกแบบภาพเขียนเล็กมา จึงถือว่าเป็นงานฝีมือมากกว่าจะเป็นงานศิลปะภายใต้ **ชาฮฺ อับบาส** (1633-1667) มีการเขียนภาพผนังใน**พระราชวังเชเฮล ไซตูน** โดยศิลปินชาวยุโรป จึงนับว่ามีความงามแบบยุโรปไม่ใช่แบบมุสลิม

10.8. การประดิษฐ์ตัวอักษรแบบอิสลาม

การเขียน**ตัวอักษรประดิษฐ์**เป็นศิลปะพิเศษอย่างหนึ่งของอิสลาม เพราะมีความเกี่ยวข้องกับคัมภีร์กุรอานสองประการคือ 1. เป็นพระดำรัสของพระผู้เป็นเจ้าในรูปของคัมภีร์ซึ่งแสดงวะฮีย์ (การเปิดเผยคำสอน) ของพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งจริง ๆ ผ่านเป็นคำพูดมาทางท่านศาสนทูตมูฮัมมัด แต่ต่อมาเศาะฮาบะฮ์ (มิตรสหายหรือผู้มีชีวิตอยู่ในสมัยของท่าน) ได้บันทึกไว้ 2. วะฮีย์ในอัล-กุรอานได้บรรยายว่าเป็น *"ต้นฉบับเอกสารที่มีสัดส่วนงดงาม"* ซึ่งได้เก็บรักษาไว้กับพระผู้เป็นเจ้าบน *"แผ่นกระดาษที่ไม่มีมลทิน"* และที่ *"สวยงามไม่มีสิ่งใดเทียบได้"* จนถึงทุกวันนี้ ถ้อยคำเหล่านี้เป็นเครื่องดลใจแก่นักลอกอัล-กุรอานทุกคน ให้เส้นทางศิลปะของเขาถูกนำไปด้วยความงามแบบสูงส่งของถ้อยคำดำรัสของพระผู้เป็นเจ้า กลายเป็นเครื่องกระตุ้นให้ประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้น ซึ่งอาจเทียบได้กับพลังที่ทำให้เกิดภาพเขียนทางศาสนาเช่นเดียวกับภาพประติมากรและดนตรีในโลกตะวันตกนั่นเอง

ตัวอักษรประดิษฐ์ของ**อาหรับ**มีทุกขนาดและทุกแบบของการแสดงออกทางศิลปะ แต่เริ่มมีความสำคัญตั้งแต่ศตวรรษที่ 8 เป็นต้นมา เขียนบนกระดาษด้วยปากกาขนนกธรรมดา ๆ นักเขียนตัวอักษรประดิษฐ์จะนั่งอยู่บนพื้น ถือกระดาษรองด้วยหัวเข่าข้างหนึ่ง และเขียนลงไปด้วยตัวอักษรที่ชัดเจนหนักแน่น ซึ่งต้องมีการควบคุมทั้งกายและปัญญาอย่างเต็มที่ให้อยู่กับปากกาที่เขียน กว่าจะเขียนได้ชำนาญก็ต้องฝึกกันเป็นปี ๆ และงานชิ้นเอกจะได้รับการชมเชยทุกหนแห่งและถูกรวบรวมไว้ ปกป้องไว้ มีการให้ราคาอย่างสูงและอาจขายได้ราคาสูงด้วย

สมัยที่ยังไม่มีการพิมพ์ อัล-กุรอานเผยแพร่ไปด้วยการคัดลอกทีละเล่ม ตัวอักษรอาหรับที่ใช้อยู่ในเมืองมักกะฮ์และมะดีนะฮ์ในครึ่งแรกของศตวรรษที่ 7 นั้น เป็นตัวอักษรแบบมีรูปพยัญชนะเช่นเดียวกับภาษาเซเมติคทั่วไป มีอักษร 28 ตัว เขียนจากขวาไปซ้าย โดยให้ตัวอักษรติดกันมาตั้งแต่ทางขวา บางตัวอักษรก็ไม่อาจต่อกับตัวทางซ้ายได้ จึงมีช่องว่างทิ้งอยู่ในระหว่างคำ

ในระยะต้นศตวรรษที่ 7 การเขียนตัวอักษรในอัล-กุรอานใช้ตัวแบบ**คูฟิค** คือตัวเหลี่ยมที่ชัดเจนมาก แสดงถึงความมั่นใจในตนเอง คำนี้มาจากชื่อเมืองคูฟะฮ์ในอิรัก เป็นตัวอักษรสากลสำหรับอารยะธรรมสากล และสำหรับเขียนตัวอักษรประดิษฐ์ในห้องทำงาน อัล-กุรอานจะถูกเขียนลงในหนังแห้งเป็นแผ่นยาว ๆ มีการออกแบบข้อความที่จะจารึกไว้ก่อน แล้วจึงใช้สิ่วสลักลงไปในหินที่จะก่อสร้างหรือทอ หรือปักลงบนวัตถุที่จะใช้เป็นเครื่องตกแต่ง

ตัวอักษรคูฟิคได้รับการรักษาไว้สำหรับเขียนอัล-กุรอานจนกระทั่งศตวรรษที่ 12 เมื่ออิสลามแพร่ขยายไปถึงดินแดนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ใช้ภาษาอาหรับ หรือเมื่อภาษาเหล่านั้นรับเอาตัวอักษรอาหรับไว้ใช้ (เช่น เปอร์เซีย อุรดู มาเลเซีย และตุรกีสมัยออตโตมาน)

ตั้งแต่ต้นมาแล้วมีอักษรตัวกลม ๆ ที่ใช้เขียนอยู่ในทุกวันนี้ในงานธุรกิจการบริหาร การค้า วัฒนธรรม และวิทยาศาสตร์ รวมทั้งการโต้ตอบจดหมาย เชื่อว่าจากตัวกลมนี้จึงได้เกิดตัวอักษร "หกแบบ" ซึ่งเสนาบดี **อิบนุมุกลา** (สิ้นชีวิต ค.ศ. 939) ได้รวบรวมไว้ในตอนต้นศตวรรษที่ 10 ในนครแบกแดด และใช้มันเป็นทางนำสำหรับเขียนตัวอักษรประดิษฐ์ของอิสลาม

มาจนทุกวันนี้และได้พัฒนาไปอีกมาก คือมีตัวอักษรแบบ **นัสคี มุฮักกอก รอยฮานี เตากี ริกอ** และ**ษุลูษ** เกิดขึ้น

ตัวอักษรอาหรับมีรูปร่างพื้นฐานที่ง่าย ๆ แต่มีสัดส่วนที่ตะกุกตะกัก เพราะมีรูปร่างกลม ๆ เล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้าง ๆ เส้นทางตั้งที่ผอม ๆ ยาว ๆ และมีโค้งงอ ๆ ยืดลงมาข้างล่างด้วย ในบรรทัดหนึ่ง ๆ จึงมีความไม่สมดุลอยู่ระหว่างส่วนบนซึ่งว่างเกินไปกับส่วนล่างซึ่งมีรูปร่างเล็ก ๆ อยู่มากมาย ในการประดิษฐ์ตัวอักษรจึงพยายามที่จะสร้างความสมดุลขึ้น ตัวอย่างเช่นมีการขยายปลายตัวอักษรส่วนบนให้เป็นรูปใบไม้หรือทำปลายด้านล่างให้ม้วนตัวอย่างสละสลวย และปล่อยให้มันกลายเป็นพืชพันธุ์ไป มิฉะนั้นก็ทำให้ตัวอักษรโค้ง ม้วน และเกี่ยวพันกันและกันไว้ ดังนั้น จึงเกิดแบบคูฟิคที่พัฒนาขึ้นเป็นการเขียนตัวอักษรที่แทบจะไม่เด่นออกจากพื้นหลังซึ่งเป็นลายดอกไม้ใบไม้ บางครั้งปลายตัวอักษรจะกลายเป็นศีรษะคนหรือหัวสัตว์ไปก็มี แล้วแต่จินตนาการของผู้เขียน (แต่ในอัล-กุรอานไม่มีเช่นนี้) มีในคำจารึกบนอาคารหรือภาชนะ โดยเฉพาะที่เป็นโลหะ

ตัวอักษรประดิษฐ์ได้กลายเป็นงานศิลปะที่สามารถใช้ได้ทุกแห่งไปโดยรวดเร็ว โดยเฉพาะบนตัวอาคาร และบนเครื่องตกแต่งเพราะอิสลามห้ามใช้ภาพสิ่งที่มีชีวิต ภายในแบบคูฟิคก็มีแบบพื้นเมืองอย่างที่เป็นตัวเอียงอย่างแบบ**เปอร์เซีย**หรือแบบที่ใช้ในสเปนและอัฟริกาตะวันตกเฉียงเหนือ จึงเกิดตัวอักษรแบบ**มักเร็บ**ขึ้นด้วย

เมื่อโลกอิสลามรับเอาการผลิตกระดาษจากจีนผ่านเอเชียกลางในศตวรรษที่ 8 มาใช้นั้นเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับพัฒนาการประดิษฐ์ตัวอักษร ยังมีผู้เขียนอัล-กุรอานในหนังแห้งต่อไปเพราะเก็บไว้ได้นานกว่าและดูมีศักดิ์ศรีมากกว่ากระดาษ แต่การใช้กระดาษก็แพร่หลายในกิจการประจำวัน โดยเฉพาะงานด้านอักษรศาสตร์ ในศตวรรษที่ 12 มีการใช้กระดาษกันมาก จึงเลิกใช้ตัวคูฟิค ซึ่งถือว่ามีไว้สำหรับเขียนพระคัมภีร์ ได้มีการนำเอาแบบอย่าง 3 อย่างที่อิบนุมุกลารวบรวมไว้มาใช้เขียนอัล-กุรอานด้วย คือตัวอักษรแบบ **นัสคี มุฮักกอก** และ**รอยฮานี** ส่วนอีกสามแบบที่เหลือเก็บไว้ใช้ในงานสำนักงาน การเขียนจดหมายและอื่น ๆ

การเขียนตัวอักษรแบบ**นัสคี**ในอัล-กุรอานเขียนเป็นครั้งแรกโดย**อัล-เบาวาน**ในกรุงแบกแดดเมื่อปี ค.ศ. 1001 เขาเป็นศิษย์ของ**อัล-มุกลา**และเป็นนักเขียนตัวอักษรประดิษฐ์ที่มีชื่อเสียงมากในสมัยของเขา จะเป็นรองก็แต่อัล-มุกลาเท่านั้น ผลงานเขาถูกต่อเติมให้สมบูรณ์ในศตวรรษที่ 13 โดย**ยากุตอัล-มุสตากสิมี** (สิ้นชีวิตปี ค.ศ. 1298) ซึ่งนักเขียนตัวอักษรประดิษฐ์ทั้งในเปอร์เซียและอาณาจักรออตโตมานใช้เป็นตัวอย่าง และแตกสาขาแบบตัวอักษรออกไปจาก 6 แบบเดิม

ในเปอร์เซียมีการพัฒนาตัวอักษรแบบ**นัสตาลิก**อันเป็นแบบที่ใช้กันมากในข้อความที่เป็นภาษาเปอร์เซีย ในเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ชาวเปอร์เซียได้รับเอาตัวอักษรอาหรับไปใช้ในภาษาของตน และได้สร้างแบบอย่างการเขียนของตนขึ้น ซึ่งยังคงใช้อยู่จนทุกวันนี้ ในศตวรรษที่ 17 มีการพัฒนาแบบที่เรียกว่า**ชิกัสเต**จากตัวอักษรนัสตาลิก เป็นลักษณะที่เน้นการขมวดและเส้นโค้งจนเกินไปจึงทำให้อ่านยาก มีแต่ผู้ชำนาญเท่านั้นที่อ่านออก

ในราวปี ค.ศ. 1500 ในอาณาจักรออตโตมาน **เชคอับดุลลอฮ์**ได้พยายามปรับให้ตัวอักษรแบบนัสคีของ อัล-มุสตาสินีอ่านง่ายขึ้น เกือบสองร้อยปีต่อมา **ฮาฟีซ อุสมาน** ได้ทำให้ง่ายขึ้นอีก นักประดิษฐ์ตัวอักษรในตุรกีส่วนมากใช้แบบตัวอักษรของเขา นอกจากนั้น นักประดิษฐ์ตัวอักษรในราชอาณาจักรออตโตมานยังได้ประดิษฐ์แบบตัวอักษรของพวกเขาเองขึ้นมาเพื่อใช้ในงานเอกสารของสำนักงานคือแบบ **ดิวานี** ตัวดิวานีนั้นอ่านยากพอ ๆ กับแบบชิคัสเต แต่ทำให้เอกสารนั้นมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์แตกต่างจากเอกสารอื่น ๆ ในตอนต้นยังมีตัวอักษรแบบ**ตูฆรอ**ที่น่าประทับใจของนักประดิษฐ์ตัวอักษรชาวออตโตมานคนหนึ่งด้วย

อัล-กุรอานที่เขียนบนแผ่นหนังแห้งจะเป็นบรรทัดยาวไปตามความยาวของหนัง การจัดบรรทัดจึงไม่ได้เป็นไปตามคำ แต่จัดให้เป็นกลุ่มของตัวอักษรซึ่งทำให้อ่านยาก แต่อัล-กุรอานที่เขียนบนกระดาษมักไปตามตั้ง ทุกบรรทัดจึงจบด้วยคำที่สมบูรณ์ ไม่อนุญาตให้เขียนตัวอักษรชิดกันหรือห่างกันเกินไป ดังนั้น ทุกบรรทัดจึงต้องมีการวางแผนอย่างดีเสียก่อนเพื่อให้ดูสมดุลสวยงาม และต้องคิดถึงความสัมพันธ์ระหว่างบรรทัดด้วย คือไม่ให้หางของตัวอักษรบรรทัดบนห้อยลงมาตีกับส่วนบนที่ยื่นพ้นเส้นของบรรทัดล่างขึ้นมา

ศิลปะการประดิษฐ์ตัวอักษรนั้นไม่ใช่จะเรียนรู้มาจากการท่องจำกฎ แต่ต้องมีความสามารถเป็นพิเศษด้วย ในปัจจุบันนี้อิหร่านพัฒนาในงานศิลปะนี้มาก ไม่ได้มีการเขียนอัล-กุรอานเท่านั้น แต่ยังมีการประดิษฐ์เขียนข้อความอื่น ๆ อีกด้วย

10.9. งานโลหะ

งานโลหะของมุสลิมหมายถึงงานโลหะของประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของอิสลาม ตั้งแต่ปี ค.ศ. 622 เป็นต้นมา (นี่เป็นปีแรกของศักราชอิสลาม) มีประเพณีการทำงานโลหะต่าง ๆ กันในแต่ละประเทศและแต่ละเมือง ในอาณาบริเวณอันกว้างใหญ่เหล่านั้นก็จริง แต่ศาสนาอิสลามก็มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของมัน ทำให้งานโลหะมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

งานโลหะประเภทที่สำคัญรวมเอาภาชนะและเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ เครื่องเพชรพลอย อาวุธและโล่ เครื่องใช้และเครื่องมือวิทยาศาสตร์ทั้งหมดเหล่านี้มีประเพณีต่าง ๆ กัน มีโรงงานและช่างฝีมือคนละแห่งคนละคน มีความต้องการและเทคนิคไม่เหมือนกัน เครื่องโลหะเหล่านี้มีความสำคัญในวัฒนธรรมอิสลาม เนื่องจากไม่มีงานทำรูปประติมากรรมและภาชนะสำหรับทำพิธีกรรมทางศาสนา เพราะเหตุว่าศาสนาอิสลามห้ามการทำรูปประติมากรรมของมนุษย์และสัตว์ รวมทั้งรูปเคารพอย่างที่มีในศาสนาอื่น ๆ ด้วย ส่วนภาชนะที่ใช้ในพิธีศาสนาก็ไม่จำเป็นสำหรับศาสนาอิสลาม จริงอยู่มีการใช้ภาชนะโลหะในมัสยิด แต่ก็เป็นเพียงเครื่องใช้ไม้สอยธรรมดา ๆ เท่านั้น มิได้ถือว่าเป็นภาชนะศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด ไม่มีความแตกต่างอะไรจากภาชนะที่ใช้ในบ้านเรือนหรือที่อื่น ๆ เลย เช่น ตะเกียง เชิงเทียน ที่วางพระคัมภีร์ เป็นต้น

วัตถุที่ทำด้วย**ทอง**และ**เงิน** ก็มีใช้อยู่ แต่ไม่เหลืออยู่เป็นจำนวนมากเนื่องจากศาสนาอิสลามห้ามสะสมทองและห้ามฝังสิ่งของลงไปกับผู้ตาย จึงไม่มีสมบัติโบราณเหลือไว้ให้ดูเหมือนอย่างที่ขุดพบในปิรามิดหรือที่ฝังศพอื่น ๆ นอกจากนั้น โลหะอันมีค่ายังถูกละลายขายไปในยามที่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หรือมิฉะนั้นก็ยุบเอาไปทำวัตถุอื่นที่ทันสมัยยิ่งขึ้น แต่กระนั้นสิ่งของที่เหลืออยู่ ซึ่งมีอยู่เพียงเล็กน้อย เช่น ในพิพิธภัณฑ์พระราชวังทอปกาปิที่นครอิสตันบูล ก็แสดงให้เห็นว่า งานโลหะของราชสำนักนั้นหรูหราสวยงามเพียงไร บางชิ้นก็ประดับอัญมณีอย่างวิจิตรพิสดารด้วย ความงดงามของสิ่งของเหล่านี้เป็นลักษณะประจำของผลงานของช่างทองแห่งราชสำนักที่หรูหราที่สุดตลอดช่วงเวลาที่อยู่ใต้อิสลาม

มุสลิมที่เข้มงวดในศาสนามักจะหลีกเลี่ยงการใช้ภาชนะที่ทำด้วยเงินและทอง เพราะในพระมหาคัมภีร์กุรอานได้ประณามการสะสมโลหะอันมีค่าไว้สำหรับส่วนบุคคล แต่ก็มิได้ห้ามการใช้ในมัสยิด แต่คนบางคนก็ละเลยคำสอนของอัล-กุรอาน **อิบนุ บาตูตา** นักเดินทางในศตวรรษที่ 14 ได้บรรยายถึงงานเลี้ยงของอะมีรเปอร์เชียองค์หนึ่ง ซึ่งเสิร์ฟอาหารในจานเงินจานทองแก่แขกผู้มีเกียรติสูง สำหรับแขกที่มีเกียรติน้อยลงไป ใช้ถ้วยจานแก้วและช้อนไม้

อัลบิรูนี นักวิชาการในสมัยศตวรรษที่ 11 ได้กล่าวว่าได้มีการประดิษฐ์โลหะ**บรอนซ์** ซึ่งผสมดีบุกในอัตราสูงขึ้น มาแทนทองและเงิน ซึ่งถูกห้ามใช้ในศตวรรษที่ 8 แต่ก็มีผู้กล่าวว่าโลหะผสมเช่นนั้นมีใช้อยู่แล้วก่อนสมัยอิสลาม ในทำนองเดียวกัน ข้อห้ามของอิสลามอาจจะทำให้เกิด**การฝังทองเหลืองและทองแดงชุบดีบุกหรือทองแดง**ชุบทองขึ้น เพราะการฝังทองหรือเงินบนวัตถุอื่นไม่เป็นที่ห้ามในศาสนา แต่การฝังทองเหลืองนั้นเป็นที่ยอมรับมากกว่าฝังทองหรือเงิน

การตกแต่งด้วยรูปสิ่งมีชีวิตอย่างเช่น รูปปั้น รูปหล่อ รูปสลัก ก็เป็นสิ่งต้องห้ามในศาสนาเช่นเดียวกัน เพราะมันคล้ายคลึงกับรูปเคารพของศาสนาอื่น ๆ รูปคนและรูปสัตว์จึงไม่มีปรากฏในเครื่องเรือน หรือการตกแต่ผนังในมัสยิดเลยและผู้มีศรัทธาที่เข้มงวดก็หลีกเลี่ยง แต่ก็มีบ้างเหมือนกันที่ข้อห้ามนี้ถูกละเลย ถึงกระนั้นก็ดี ข้อห้ามนี้ก็มีอิทธิพลอยู่มากในศิลปะต่าง ๆ ของมุสลิมคือทำให้ไม่ใคร่มีรูปสิ่งมีชีวิต แต่ทดแทนด้วยลวดลายเรขาคณิต ลายพืชพันธุ์และตัวอักษร การเขียนตัวอักษรประดิษฐ์จึงกลายเป็นอาชีพที่มีเกียรติสูง

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถึงแม้ว่างานโลหะจะทำขึ้นเพื่อใช้ในกิจกรรมทางโลก แต่ก็ได้รับอิทธิพลจากข้อห้ามทางศาสนาในหลายทางด้วยกัน นับตั้งแต่สถานภาพและการเหลืออยู่จนถึงปัจจุบันของมันไปจนถึงการใช้วัสดุ และลวดลายพื้นภูมิหลังด้านวัฒนธรรมนี้ก็มีอยู่เหมือนกันทั่วโลกอิสลาม แต่การสร้างสรรค์ในแต่ละแบบแผนนั้นเป็นของช่างโลหะในแต่ละท้องถิ่น

งานโลหะเป็นงานที่มีชื่อเสียงมากในโลกอิสลาม ในการรับประทานอาหารและในงานเลี้ยง ภาชนะโลหะรูปร่างสวย ๆ นับเป็นเครื่องบอกสถานภาพและความรุ่งเรืองของครอบครัวนั้น ๆ ความเป็นมันเป็นประกายและสีสันของเครื่องโลหะนั้น ขึ้นอยู่กับโลหะผสมที่นำมาใช้ นอกจาก**บรอนซ์** (ทองแดงผสมดีบุก ไทยเรียกว่าสัมฤทธิ์) แล้วยังมี**โลหะผสม** (แอลลอย) ซึ่งประกอบด้วยทองแดง ดีบุก และตะกั่วอีกด้วย

ภาชนะในระยะแรกของอิสลามมีรูปร่างตามภาชนะสมัยโบราณ ส่วนใหญ่ใช้หล่อเอาตกแต่งด้วยลายร่องและลายดุนอย่างง่าย ๆ ต่อมาก็ใช้ลวดลายอราเบสค์เป็นลายนูน ภาชนะบางอันทำในศตวรรษที่ 8 และ 9 มีลายฝังทองแดงลงในลายอราเบสค์ ภาชนะโลหะเหล่านี้มักจะมีลักษณะสมดุลและสะดวกในการใช้ เช่น **ตะเกียงน้ำมัน** ไม่ได้มีพวยอันเดียว แต่ทำไว้ให้มีไส้ตะเกียงได้ถึงสี่ไส้ หรือมากกว่านั้น เพื่อทำให้สว่างมากขึ้น ตะเกียงสำหรับแขวนในมัสยิดจะมีรูปร่างพิเศษมีคอรูปร่างเหมือนกรวย ด้านข้าง ๆ เจาะรูเป็นลายรวงผึ้งอย่างประณีตล้อมรอบตัวอักษรจารึกคำในอัล-กุรอาน เวลาจุดไฟ ตัวอักษรเหล่านั้นจะดูเด่นเป็นที่ประทับใจของศรัทธาชนหรือมิฉะนั้นตัวอักษรตามขอบตะเกียงจะทอดเงาลงบนพื้นมัสยิด การเจาะภาชนะโลหะได้พัฒนาถึงขีดสูงสุดในดินแดนอิสลามตะวันออก ซึ่งมีการผลิตโป๊ะตะเกียงและที่ใส่กำยานขนาดใหญ่ บางอันก็ส่งไปตามเส้นทางการค้าตามแม่น้ำโวลก้าจนถึงสแกนดิเนเวีย **ที่เผากำยาน**ใช้เครื่องหอมจากอินเดียหรือแหลมอาระเบีย ออกแบบให้มีโดมหรือมิฉะนั้นก็เป็นรูปนก หรือแมวป่า หรือสัตว์อื่น ๆ มีที่เผากำยานเป็นรูปสิงโตฝังด้วยเงินอยู่ในพิพิธภัณฑ์ที่กรุงนิวยอร์ก สิงโตนี้สูงถึง 3 ฟุต หัวถอดออกได้เพื่อใส่เครื่องหอมลงไปและจุดไฟได้สะดวก

ที่เคาะประตูทำขึ้นในศตวรรษที่ 12-13 ในแถบฝั่งแม่น้ำไทกริสและยูเฟรติส ใช้ติดที่ประตูใหญ่ ๆ ที่ทำด้วยไม้บุด้วยแผ่นสัมฤทธิ์ ซึ่งใช้ตามมัสยิดและพระราชวัง สัตว์ในภาพคือมังกรซึ่งเชื่อกันว่าจะขับไล่สิ่งชั่วร้ายทั้งหมดไปให้พ้นจากธรณีประตู **อัญ-ญะซารี**เคยทำประตูสูง 4.5 เมตรให้แก่**พระราชวังอัรตูกิด**ตอนปลายศตวรรษที่ 12 ประตูนั้นปกคลุมด้วยดาวสัมฤทธิ์หล่อไปทั่ว เขาได้บรรยายถึงเทคนิคการฝังโลหะซึ่งทำให้รวมเอาโลหะต่าง ๆ มาไว้ด้วยกันได้ คือขั้นแรกต้องตัดส่วนที่เป็นลวดลายออกจากโลหะที่เป็นพื้นเสียก่อน แล้วจึงตีทอง

แดง หรือเงินหรือทองเข้าไปในนั้น บางครั้งก็ใช้กาวสนดำติดด้วยเทคนิคที่ต้องใช้แรงงานอย่างมาก นี่แหละที่ทำให้งานโลหะของมุสลิมมีชื่อเสียงโด่งดังออกไปถึงนอกโลกอิสลามจนถึงอย่างน้อยก็ในศตวรรษที่ 14

ชาวอาหรับได้สะสมโลหะมีค่าไว้ในเวลาที่ทำสงครามชนะ ในศตวรรษที่ 7 – 8 จึงนำมาทำ**ภาชนะสำหรับใส่อาหาร** เพื่อแสดงถึงฐานะของตนในงานเลี้ยง ถึงแม้ว่าศาสนาจะห้ามไว้ก็ตาม แต่ในยามเกิดวิกฤติการณ์ก็เอาไปใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับทำเหรียญเงินหรือเหรียญทองได้ ด้วยเหตุนี้ จะมีงานโลหะตกมาถึงปัจจุบันน้อยมาก แต่ก็ล้วนแต่เป็นผลงานที่งดงาม เช่น **เหยือกทอง** ซึ่งจารึกคำอวยพรแด่เจ้าชายแห่งราชวงศ์บูยี (ค.ศ. 967-978) นั้น ตีจากทองคำหนักหนึ่งปอนด์ เหยือกใบนี้ประดับด้วยลวดลายอราเบสค์และรูปสัตว์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความสุข รวมทั้งนกยูง สฟิงซ์และแพะภูเขา ลวดลายใบไม้แสดงถึงอิทธิพลของงานสมัย**ซัซซานิด** ในพระราชวังทอปกาปิมี**คนทำทอง**ประดับอัญมณีอย่างหรูหราที่สุด เป็นงานที่ทำในช่วงตอนกลางศตวรรษที่ 16

ในโลกอิสลามแถบตะวันออกซึ่งมีแร่เงินอุดมสมบูรณ์ มี**โต๊ะอาหารเงิน**สำหรับงานเลี้ยงอาหารในราชสำนัก และภาชนะ สองสามอย่างที่จารึกชื่อของท่านชายและเสนาบดี ส่วนทางตะวันตกนั้น**เครื่องเงิน**ต้องแข่งขันหาความโปรดปรานจากเคาะลีฟะฮ์ในศตวรรษที่ 10 และ 11 กับเครื่องงาช้างสลักเช่น **หีบ** และ **ขวดน้ำหอม** เป็นที่นิยมของชนชั้นสูง เชิงเทียนเงินก็มีอยู่มาก มี**เชิงเทียน** อันหนึ่งจากอาคารที่ฝังศพของสุลต่านอะห์มัดที่ 1 (ศตวรรษ 17) สูงถึง 4 ฟุต ภาชนะเงินหลายชิ้นตกแต่งชั้นสุดท้ายให้มีหลายสีด้วยการชุบทองหรือทำเป็นเครื่องถม

กล่องใส่เครื่องเขียนและกระปุกหมึกฝังทองกลายเป็นสมบัติประจำมัสยิดของนักวิชาการที่มีฐานะดีหรือผู้มีการศึกษา การตกแต่งที่ให้ความตัดระหว่างเนื้อเงินกับทองแดงทำให้สิ่งของเหล่านี้มีภาพพจน์สะท้อนถึงชีวิตแบบนักวิชาการ เช่นเดียวกับชุดเกมหมากรุกและสัญลักษณ์ของจักรราศีและเครื่องหมายของดาวพระเคราะห์ต่างๆเช่น กระปุกหมึกมีเครื่องหมายของจักรราศีอยู่ในวงกลมสี่วงทำด้วยสัมฤทธิ์ สีคล้ำ ๆ ฝังทองแดงและเงิน สีสามสีตัดกันทำให้เครื่องหมายเหล่านั้นชัดเจนดีมาก กลายเป็นตัวอย่างของการฝังโลหะมนสมัยต้น ๆ ของอิสลามตะวันออก มีเชิงเทียนอันหนึ่งสูง 1 ฟุต ประดับด้วยลวดลายสัตว์ที่กำลังต่อสู้กันอันเป็นสัญลักษณ์ของชัยชนะ

ผู้ลี้ภัยจากพวกมองโกลในดินแดนอิสลามตะวันออกมีประสบการณ์มากมายในงานเหล่านี้ **การฝังโลหะ**จึงรุ่งเรืองขึ้นในแคว้น**ญาซิรอ**และใน**ซีเรีย** เมื่อพวกผู้ลี้ภัยมาถึงในศตวรรษที่ 13 มัดรฺ-อัด-ดีน ลูลู (ค.ศ. 1218-1259) ชาวอาร์เมเนียผู้ตั้งตัวเป็นเจ้าอิสระได้อุปถัมภ์ช่างฝีมือเป็นอย่างมาก และได้จัดตั้งศูนย์การค้าขึ้นเพื่อส่งเสริมสินค้าชนิดนี้ไปยังรัฐข้างเคียง ตอนนี้มีแนวโน้มของการฝังโลหะเป็นรูปคนและสัตว์แล้ว แต่ภายใต้ราชวงศ์**มัมลู๊ก**และ**มองโกล** การฝังเป็นรูปคนและสัตว์จะถูกละเลยไปโดยเอาลวดลายตัวอักษรอาหรับที่ฝังด้วยเงินและทองมาแทนที่ บัดนี้ภาชนะที่ฝังโลหะมิได้ถูกสงวนไว้สำหรับอาหรับชนชั้นสูงเท่านั้นแล้ว แต่ในศตวรรษ

ที่ 15 มันก็ยังคงเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยสำหรับคนร่ำรวยอยู่ สินค้าดี ๆ เช่นนี้ทำให้มีนักท่องเที่ยวมาจากยุโรปอย่างกระตือรือร้น

ในศตวรรษที่ 15 ภาชนะที่ทำด้วยทองแดงและทองเหลืองเริ่มมีการตกแต่งด้วยลวดลายที่สลับซับซ้อนมากขึ้นอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ในปลายสมัย มัมลู๊ก สมัยติมูรี และสมัยเศาะฟาวี ภาชนะปกคลุมไปด้วยรูปไม้เลื้อยพาดพันกันเป็นเกลียว มีเชิงเทียนอันหนึ่งสูง 1 ฟุต 1 นิ้ว ซึ่งทำขึ้นใน**เปอร์เซีย**ประมาณ ค.ศ. 1600 ตกแต่งด้วยลายไม้เลื้อยที่แตกออกเป็นสองแฉกเกี่ยวกันขึ้นไปตามส่วนสูงของภาชนะอย่างไม่รู้จบ ที่นิยมพอ ๆ กับลายเครือเถาก็คือการสลับบทกวี *บุสตาน* ของท่าน**ซะอฺดี** ลงที่เชิงเทียน

10.10. งานพรม

พรมเป็นรูปแบบศิลปะอิสลามที่สำคัญอย่างหนึ่ง ก่อนศาสนาอิสลามมาถึง คนเลี้ยงแกะในแถบตะวันออกกลางเคยทำพรมใช้มาแล้วด้วยขนแกะ ผิวหน้าพรมเหล่านั้นมักจะผูกเป็นปม ๆ เนื่องจากเป็นของที่ใช้ประจำวัน พรมเหล่านั้นจึงมีอายุสั้น ที่ตกมาให้เห็นในปัจจุบันนี้ก็คือพรมของชาวเผ่าเร่ร่อนตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 เท่านั้น พรมเก่าแก่ที่สุดที่ยังมีอยู่ก็คือพรมที่พบในหิมะเมื่อทศวรรษ 1940 ที่เมือง**ปาซีรีก**ในแคว้นไซบีเรียใต้ พรมนี้มีอายุนานกว่า 2000 ปี ทำด้วยขนสัตว์ มีลวดลายดอกไม้ กวาง และนักรบขี่ม้า

มีเศษพรมขนาดและอายุต่าง ๆ ก่อนศตวรรษที่ 12 ซึ่งค้นพบในที่ ๆ มีอากาศแห้งมาก อย่างเช่นกองขยะในกรุงไคโรเก่า แต่พรมเก่าที่สุดที่ยังมีอยู่คือพรมจากครึ่งแรกของศตวรรษที่ 14 ที่เรียกว่า **พรมกอนยา** เพราะได้พบอยู่ราว 20 ผืนที่มัสยิดอะลาอุด-ดีน ที่เมืองกอนยาในภาคกลางของแคว้นอนาโตเลีย พรมเหล่านี้มีเนื้อหยาบ มีปุ่มปมมาก มีสีเข้มเช่นสีแดงปานกลางและแดงหม่น น้ำเงินปานกลาง และน้ำเงินหม่น สีเหลือง น้ำตาลและสีงาช้าง ลวดลายได้จากผ้าไหมจีน ในสมัยราชวงศ์หยวน (ค.ศ. 1279-1368) จึงถือว่าเป็นพรมสมัยศตวรรษที่ 14

พรมกลุ่มที่สองเรียกว่า **พรมรูปสัตว์**เพราะมักมีลวดลายสัตว์ต่าง ๆ ผืนหนึ่งพบในโบสถ์ที่อิตาลีภาคกลางในปี 1886 อีกผืนหนึ่งพบในหมู่บ้านสวีเดนชื่อหมู่บ้านมาร์บี ในปี ค.ศ. 1925 อีกผืนพบในทิเบตมีขนาดเล็กกว่าพรมกลุ่มที่หนึ่งมาก คือยาวประมาณด้านละ 1 ถึง 1.5 เมตร เท่านั้น มีสีต่าง ๆ กัน คงต้องมีการผลิตพรมชนิดนี้ในศตวรรษที่ 14 แล้วส่งไปยังยุโรป พรมกอนยานั้นทำใช้ในประเทศเท่านั้น

ตอนกลางศตวรรษที่ 15 นักทอพรมชาวอนาโตเลียจึงได้ผลิตพรมลายใหญ่ที่เรียกว่า **โฮลเบียน** ขึ้นเพื่อส่งไปขายในยุโรป พรมชนิดนี้ทำด้วยขนสัตว์ผูกเป็นปมสีสดใส มักเป็นสีแดงอิฐสลับด้วยสีทอง เหลือง น้ำเงิน เขียว น้ำตาล ดำ ตรงกลางเป็นลายรูปแปดเหลี่ยมอยู่ในรูปสี่เหลี่ยม ผืนผ้าใหญ่ ๆ รอบ ๆ มีลายดอกไม้เป็นดอก ๆ ที่ได้ชื่อเช่นนี้เพราะเรียกตามชื่อของจิตรกรฮันส์ โฮลเบียนผู้ลูก (สมัยค.ศ. 1497-1543) ผู้ได้เขียนภาพพรมเช่นนี้ไว้มาก ปรากฏในภาพวาดของยุโรปเป็นครั้งแรกในทศวรรษ 1450 โดยใช้ปูพื้นหรือปูโต๊ะอย่างหรูหรา

อีกกลุ่มหนึ่งคือ**พรมมัมลู๊ก** ซึ่งมีลวดลายละเอียดประณีตอยู่ตรงกลาง มีสีแดง เขียว น้ำเงินและเหลืองอยู่รอบ ๆ รูปแปดเหลี่ยมใหญ่ ๆ ลวดลายมักเป็นลายเรขาคณิตสาม, หก, หรือแปดเหลี่ยม ผูกเป็นปมที่ไม่เท่ากันทั้งสองข้าง มักทำด้วยขนสัตว์ แต่มีอยู่ผืนหนึ่งเป็นไหมซึ่งเป็นมันวาว พรมกลุ่มนี้ทำที่ศูนย์กลางหลายแห่งบนฝั่งทะเลทางใต้และตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ระหว่างศตวรรษที่ 15-17 เมื่อสุลต่าน**ราชวงศ์มัมลู๊ก**หรือ**ออตโตมาน** ปกครองดินแดนแถบนั้น

ในศตวรรษที่ 16 ภายใต้ราชวงศ์เศาะฟาวี การผลิตพรมกลายเป็นกิจการของรัฐไปและมีความสำคัญในฐานะที่เป็นงานศิลปะ ไม่เหมือนกับพรมของชาวเผ่าเร่ร่อน ซึ่งใช้วิธีจำลายเอา แต่พรมที่ทำจากโรงงานเหล่านี้มีการเขียนลายไว้ในกระดาษก่อน ตัวอย่างพรมผืนหนึ่งมีลายคนล่า

สัตว์ มีภาพสัตว์ เช่น สิงโต กวางและอื่น ๆ ผืนที่กล่าวถึงนี้ใช้ปูใต้และรอบ ๆ ราชบัลลังก์ของชาห์ตะฮฺมาสป์

ภายใต้**ชาห์อับบาสที่ 1** การผลิตพรมได้เปลี่ยนไป พรมกลายเป็นสินค้าแต่งบ้านและส่งออก โดยให้ชาวอาร์เมเนียแห่งเมืองญัลฟาบนฝั่งแม่น้ำอะรอเซสในแคว้นอาเซอบัยญาณย้ายมาอยู่ที่เมืองญัลฟาใหม่ตรงชานเมืองทางใต้ของเมืองอิสฟาฮาน เอกสิทธิ์ในการทอพรมไหมกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญของราชวงศ์**เศาะฟาวี** ลวดลายรูปสัตว์ของศตวรรษที่ 16 ถูกแทนที่ด้วยลายดอกไม้ พรมแบบใหม่นี้เรียกว่า**พรมปอลอแน (พรมโปแลนด์)** ผูกด้วยไหมและฝ้ายสีเขียว น้ำเงิน เหลืองและชมพูสด แล้วแต่งให้งามขึ้นอีกด้วยด้ายเงินหรือทอง

พรมอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งผลิตในสมัย**อับบาสิยะฮ์** เรียกว่า**พรมแจกัน** มีลวดลายไปทางเดียวเป็นลายรูปแจกันมีก้านดอกไม้โผล่ออกมา มีดอกใหญ่ดอกเล็กและใบไม้มากมาย

นอกจากพรมผูกเป็นปมเหล่านี้แล้ว สมัยเศาะฟาวียังผลิตพรมทอแบนเรียบ (เกลิม) อีกด้วย ทำด้วยไหมหลายสีเช่นสีขาว เขียว เหลือง แดง ฟ้า น้ำเงินเข้ม น้ำตาล ดำ บนพื้นสีงาช้างตรงกลางเป็นรูปนางมัคลีผลสี่นางล้อมรอบด้วยภาพผู้คนที่กำลังปิกนิกทั้งสี่มุม รวมทั้งรูปต้นไม้และรูปสัตว์ต่อสู้กันในทุ่งนาที่ขอบมีรูปช่อดอกไม้กับรูปสัตว์เป็นคู่หรือตัวเดียว

พรมไพล์ ในอินเดียมีผลิตมากในศตวรรษที่ 16 ในสมัยมุฆัล โดยช่างชาวอินเดียใช้เทคนิคและลวดลายของเปอร์เซีย

ถึงแม้ว่าพรมในตะวันออกกลางจะเป็นที่รู้จักกันดี แต่ในสเปนสมัยอิสลามก็มีพรมผูกเงื่อนมานานแล้วเหมือนกัน อย่างน้อยก็มีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 12 พรมสเปนมีขายในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 13 ความนิยมพรมตุรกีที่มีเพิ่มขึ้นทำให้มีการผลิตพรมสเปนมากขึ้น ช่างทอพรมสเปนใช้ลายของตุรกีหลายลาย ตัวอย่างที่ดีของพรมสเปนสมัยต้นก็คือ**พรมซินนาก๊อก** ใช้ไหมพรมสีน้ำตาลออกแดง ดำ น้ำเงินและเหลือง อาจมีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 14 ชาวยิวใช้เป็นที่รองนั่งหรือแขวนไว้เป็นเครื่องประดับ

อัฟริกาเหนือเป็นอีกแหล่งหนึ่งที่ทอพรมมาหลายร้อยปี พรมอัฟริกาเหนือถูกส่งมาถวายเคาะลีฟะฮ์ราชวงศ์อับบาสิยะฮ์แห่งนครแบกแดดตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 ในโมร็อกโกมีการผลิตพรมไพล์โดยเลียนแบบพรมตุรกี ส่วนชาวเผ่าเบอร์เบอร์เร่ร่อนแห่งเทือกเขาแอตลาสยังผลิตพรมและพรมปูพื้นแบบเก่า ๆ อยู่ต่อไป

ในอิหร่านหลังปี ค.ศ. 1860 ช่างทอพรมตามชนบทรีบผลิตพรมเพื่อส่งออกขายเป็นพรมขนาดห้อง ทอด้วยเทคนิคที่หยาบกว่า แต่แข็งแรงเพื่อชาวยุโรปที่ใส่รองเท้าย่ำบนพรม ในอิหร่านทางแถบตะวันตกเฉียงใต้มีกลุ่มคนเร่ร่อนที่ไม่ใช่ชาวเปอร์เซียทำพรมมาขายในตลาดเมืองซีราช เมืองหลวงของแคว้นเฟซ พรมไพล์ที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งทำในอาณาบริเวณนั้นและมีมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ทำด้วยขนสัตว์เป็นพื้นสีสด ๆ

10.11. ภาพเขียนขนาดเล็ก/ภาพประกอบหนังสือ

อาหรับ

ต้นฉบับภาษาอาหรับสมัยต้นศตวรรษที่ 13 นิยมวาดภาพประกอบเป็นรูปคน/สัตว์ ยุคทองของการวาดภาพขนาดเล็กรูปคน/สัตว์อยู่ระหว่างปี ค.ศ. 1235 และ 1350 หลังจากนั้น แม้จะยังมีการวาดภาพลักษณะนี้อยู่ผลงานก็ไม่โดดเด่นเท่า ทั้งนี้เนื่องมาจากเหลืออาณาจักรที่ใช้ภาษาอาหรับเป็นหลักอยู่แห่งเดียวคืออียิปต์ มิหนำซ้ำราชวงศ์มัมลู๊กก็ให้ความสนใจแต่งานด้านสถาปัตยกรรมเท่านั้นด้วย

ต้นฉบับเก่าแก่ที่สุดที่มีภาพประกอบที่ยังหลงเหลืออยู่จนทุกวันนี้เป็นหนังสือว่าด้วยดาราศาสตร์ที่ชื่อว่า The Book of Forms of the Fixed stars (รูปร่างของดวงดาวที่อยู่ประจำที่) เขียนโดยอับดุรเราะหฺมาน อัซ-ซูฟี (ค.ศ. 903-986) เป็นการแปลและปรับปรุงจากตำราของกรีกอันได้แก่ The Almagest 1 ของปโตเลมี Farnese Atlas และ Phenomenon ของอราตูส ภาพกลุ่มดาวในหนังสือเล่มนี้เป็นภาพคนเช่นเดียวกับหนังสือดาราศาสตร์ของกรีก บนภาพใส่จุดแดงบอกตำแหน่งของดวงดาวนั้น ข้อแตกต่างจากตำราของกรีกอยู่ตรงที่ช่างเขียนได้เปลี่ยนแปลงลักษณะคน/สัตว์ให้มีลักษณะแบบอาหรับและจีนด้วยการให้สีที่ออกแนวตะวันออก แต่การแก้ไขดังกล่าวมิใช่เป็นสิ่งบ่งบอกว่าเป็นการปรับเปลี่ยนให้เป็นความงามแบบมุสลิม ผู้วิเคราะห์ตำราเล่มนี้มักบอกความแตกต่างไม่ได้ระหว่างข้อที่ว่าภาพนั้นแทนอะไรกับภาพนั้นแทนอย่างไร ภาพคนที่มีลักษณะของชาวตะวันออกหรือภาพสุนัขล่าเนื้อของอาหรับอาจเป็นการวาดแบบไบแซนไตน์ก็ได้โดยใช้แสง เงา มิติ หรือวิธีการอื่น ๆ ในทำนองนั้น และยิ่งทำให้เหมือนจริงมากเท่าไรภาพก็ยิ่งดูเป็นตะวันออกมากเท่านั้น นอกจากนี้ ข้อแตกต่างก็มิได้อยู่ที่ว่าเป็นภาพคนที่ใส่เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายเต็มที่มิได้เปิดเปลือยแบบกรีก เพราะสิ่งนี้เป็นเรื่องของจารีตประเพณี มิใช่เรื่องของมุมมองด้านความงาม

แต่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านมุมมองงดงามอย่างแน่นอน ด้วยการขจัดเงาและจุดเน้นต่าง ๆ นั่นคือขจัดการทำให้เหมือนของจริง ในกรณีนี้เห็นได้ยากสักหน่อยเพราะเป็นภาพลายเส้นวาดด้วยหมึกอินเดีย แต่ภาพลายเส้นอาจทำให้เหมือนจริงก็ได้ถ้าช่างเขียนต้องการ หากในภาพเหล่านี้เห็นได้ชัดว่าศิลปินไม่ต้องการทำให้เหมือนจริง และเลือกที่จะใช้เส้นตรงบรรจุภาพคน/สัตว์ลงบนพื้นที่สมมติหรือพื้นที่ที่เป็นนามธรรม การเลือกใช้ภาพลายเส้นแทนภาพวาดเป็นทางออกที่ง่ายสำหรับศิลปะการวาดภาพสิ่งมีชีวิตของมุสลิมแต่ศิลปินก็ไม่เลือกใช้วิธีนี้ ในหนังสือของมุสลิมมีเพียงแค่การระบายสีประกอบตามขอบหน้าหนังสือ และปลายกระดาษที่ทำเป็นทองหรือเงินเท่านั้นที่แสดงความเป็นนามธรรมซึ่งสอดคล้องกับภาพไปโดยอัตโนมัตินานเท่านั้นจึงสามารถเก็บรายละเอียดปลีกย่อยเหล่านั้นได้ รูปม้าของแซทจิททาเรียสก็เป็นแบบจีนชัด ๆ ชายผ้าพันคอที่พลิ้วไหวอยู่หลังผ้าโพกผมของเขาก็โปร่งเบาอันเป็นลักษณะภาพวาดจีน ลักษณะจีนทำนองเดียวกันนี้ยังพบในงานศิลปะของเอเชียกลางอีกด้วย คาดว่าคงได้รับอิทธิพลโดยตรงจากจีน เพราะจีนกับอิรักมีการต่อต่อค้าขายกันมาก เป็นไปได้ว่าอาจมีจิตรกรชาวจีนมากับเรือสินค้า มาอยู่ทางตะวันออกใกล้บ้างก็ได้ และได้สร้างสรรค์ผลงานดังกล่าวขึ้นมา เป็นไป

ไม่ได้ที่จิตรกรท้องถิ่นจะสามารถเลียนแบบศิลปะการวาดแบบจีนได้ดีเท่านี้ ตามแบบแผนของจีนจะใช้ภาพคน/สัตว์แสดงกลุ่มดาวจริงอยู่ จีนใช้ภาพวาดมิใช่ภาพลายเส้น แต่ข้อนี้เท่ากับเป็นการยืนยันข้อเท็จจริงที่ว่า ชาวมุสลิมต้องหลีกเลี่ยงการเลียนแบบธรรมชาติ

แต่ทว่าลักษณะจีนในภาพประกอบเหล่านี้ไม่มีอิทธิพลต่อภาพวาดในหนังสือภาษาอาหรับในสมัยศตวรรษที่ 13 แม้จะมีภาพมังกรสองตัวเกี่ยวกับเป็นวงกลมปรากฏขึ้นอีกครั้งในหนังสือ *The Book of Antidotes* ของ Galen ค.ศ. 1199 แต่ก็ไม่จำเป็นว่าเป็นของจีน เพราะจีนถือว่ามังกรเป็นสัตว์มีคุณ แต่มังกรในภาพวาดนี้หน้าตาโกรธเกรี้ยวดุร้าย สัญลักษณ์มังกรได้เปลี่ยนแปรความหมายไป มังกรใน *The Antidotes* หมายถึงอำนาจวิเศษดุจอำนาจของดวงดาวอันเป็นคุณสมบัติที่ไปด้วยกันได้ดีกับความคิดทางวิทยาศาสตร์ของยุคนั้น

อย่างไรก็ตาม ลักษณะศิลปะจีนได้ถูกซึมซับเข้าไปในภาพเขียนยุคหลัก ๆ โดยเฉพาะในรายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างเช่นรอยจีบพับของผ้าที่บางเบา ม้วนกระดาษที่มีคำจารึกซึ่งจิตรกรในหนังสือภาษาอาหรับได้อาศัยรังสรรค์งานแตกแขนงออกไปมากมาย

10.12. ตำราด้านวิทยาศาสตร์

ตำราทางดาราศาสตร์ภาษาอาหรับเล่มแรกที่เกิดขึ้น เปิดทางให้มีการแปลหรือปรับปรุงงานทางวิทยาศาสตร์ของกรีกมากมาย เป็นต้นว่า ตำราทางการแพทย์เรื่อง **The Materia Medica** ของ *Dioscorides* และ **The Book of Antidotes ของ Pseudo Galen** ทั้งสองเล่มนี้เป็นเรื่องที่ผู้ครองนคร เจ้าชายและผู้ทรงคุณความรู้ที่พูดภาษาอาหรับทั้งหลายให้ความสนใจอยู่มาก ต้นฉบับเดิมของกรีกมีภาพประกอบมากมาย เป็นธรรมดาที่ผู้แปลย่อมอยากนำภาพประกอบเหล่านั้นมาใช้ด้วย สำหรับผู้ที่สนใจใน “ศาสตร์ต่างด้าว” แต่ภาพประกอบเหล่านั้นย่อมเป็นสิ่งแปลกปลอมสำหรับชาวอาหรับมุสลิม แต่ผู้จัดทำภาพประกอบก็มิได้คัดลอกภาพเด็ก ๆ มาจากต้นฉบับกรีกทั้งดุ้น หากได้มีการนำมาปรับจนกลายเป็นความโดดเด่นในศิลปะมุสลิมในที่สุด ถ้างานแปลภาษาอาหรับในยุคแรก ๆ มีภาพประกอบบางส่วนที่เหมือนของเดิมทุกประการก็เป็นเพียงจำพวกพืชผัก หรือเป็นการทำในลักษณะสารคดีทางวิทยาศาสตร์ มิใช่งานศิลปะ จากหลักฐานแวดล้อมเชื่อว่าผู้ประพันธ์งานฉบับภาษาอาหรับเป็นแพทย์ชาวคริสเตียนนิกายจาคอปชื่อฮิซัมอิบนุยูซุฟ อัล-มัสสิฮี

ต่อมาไม่นานได้เกิดความตื่นตัวทางด้านศิลปะอย่างรวดเร็ว มีความพยายามที่จะปรับภาพประกอบจากของกรีกให้เข้ากับอาหรับ ตอนแรก ๆ ก็แค่ใส่ผ้าโพกผมและเสื้อผ้าแบบอาหรับเข้าไป นอกจากนั้นก็ยังเป็นแบบไบแซนไทน์อยู่ ภาพประกอบในตำราสัตวแพทย์ *The Book of Farrierry* ซึ่งยังมีเหลือถึงปัจจุบันหลายเล่ม ยังเห็นลักษณะต้นแบบของศิลปะไบแซนไทน์ได้ชัดเจน ในหนังสือเล่มหนึ่งซึ่งผลิตระหว่างปี ค.ศ. 1210 และ 1215 (อยู่ในห้องสมุดสุมัยมานิยะฮฺ กรุงอิสตันบูล) จะเห็นลักษณะของไบแซนไทน์ที่ใบหน้าและรอยรอบดวงตา รวมทั้งผลกระทบจากแสงเงาบนเสื้อผ้าและผมด้วย แต่ผลที่ออมาก็ห่างไกลจากภาพวาดแบบไบแซนไทน์แต่เป็นภาพที่ไม่มีความลึก พื้นดินก็เป็นเพียงเส้นขีด พืชพันธุ์มีลักษณะเชิงจินตนาการและเป็นส่วนประดับ รอยจีบพับต่าง ๆ ก็ไม่เป็นแบบคลาสสิค

ภาพประกอบจากงานชิ้นเดียวกันอีกเล่มหนึ่ง แสดงให้เห็นความก้าวหน้าไปสู่ศิลปะความงามแบบมุสลิมมิใช่เพราะว่าภาพชายขี่ม้าสองคนเป็นชาวเติอร์กอย่างเห็นได้ชัดหรือเพราะว่าเขาใส่เสื้อผ้าแบบอาหรับ แต่เพราะว่าไม่มีแสงเงาบนใบหน้าหรือบนตัวเหมือนเล่มอื่น ๆ พื้นดินก็เป็นเพียงเส้นขีด ไม่มีความลึก แต่ภาพเล็กจิ๋วนั้นสดใสด้วยสีน้ำ ท่วงท่าเคลื่อนไหวประหนึ่งมีชีวิต และการวาดภาพม้าก็แสดงถึงความแม่นยำอย่างยิ่งในการลากเส้น

ความก้าวหน้าไปสู่ศิลปะแบบมุสลิมมิได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ งานยุคหลัง ๆ ก็ยังเห็นลักษณะไบแซนไทน์ที่ใบหน้าและรอบดวงตาอยู่อีก แต่มีลักษณะบางอย่างในงานวาดภาพเล็กที่ก้าวหน้าไปทางเป็นมุสลิมมากขึ้น เช่น บางใบหน้าไม่มีแสงเงา (แม้ภาพเหล่านั้นจะวาดในยุคหลังก็ตาม) การนำเสนอรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แบนราบปราศจากมิติ การขาดพื้นที่ส่วนลึกที่เป็นการบีบบังคับให้ฉากนั้นวางอยู่บนเวทีแคบ ๆ ตรงข้างหน้า การวาดรอยจีบพับในลักษณะสร้างรูปแบบอันเป็นนามธรรมและท้ายที่สุดการจัดการพื้นที่ว่างอิสระให้แก่ภาพโดยใช้ลวดลายเส้นที่เป็นวงและลายดอกไม้แบบอาหรับ

ในงานชิ้นอื่น ๆ จากยุคเดียวกันนี้ไม่ปรากฏแสงเงาบนใบหน้าเลย เช่น ภาพที่ปรากฏในหน้าแรกของหนังสือ **The Book of Songs** (ค.ศ. 1220) และยิ่งเป็นมากกว่านั้นใน ***The Book of Antidotes*** (ค.ศ. 1199) มีผู้มั่นใจว่าภาพในหนังสือเล่มหลังทำพร้อม ๆ กับหนังสือซึ่งก็อาจเป็นไปได้ แม้ว่าภาพวาดที่ปราศจากแสงเงาและจุดเน้นโดยสิ้นเชิงจะแสดงว่าเป็นงานสมัยใกล้กลางศตวรรษที่ 13 ก็ตาม อย่างไรก็ดี การจัดองค์ประกอบของบางฉาก โดยเฉพาะการจัดการกับพื้นที่ว่างด้วยเส้นโค้งก็ยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร เมื่อพิจารณาจากเวลาที่วาด และแสดงให้เห็นความลังเลของช่างเขียนว่าจะใช้รูปร่างแบบไหนดี ผู้ดูยังรู้สึกได้ถึงความขัดแย้งระหว่างการลอกเลียนจากภาพของกรีกกับฉากที่แสดงความงามแบบมุสลิม ซึ่งเป็นแบบของชาวอาหรับ ซีเรีย ยิ่งกว่านั้นยังมีภาพสองภาพที่แสดงอิทธิพลของจีนคือมักรสองตัวเกี่ยวกระหวัดกันเป็นวงกลม และลักษณะฮินดูที่มีเทพธิดาสี่คนในท่าเริงระบำล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่แปลความหมายออกไปได้หลายอย่าง ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของดินแดนเหล่านั้น เช่น เมโสโปเตเมียโบราณ ฮินดู คริสต์ พุทธ เป็นต้น

แต่ในด้านสุนทรียภาพต้องเน้นที่การไม่วาดใบหน้าให้เหมือนใครคนใดคนหนึ่งรูปเทพธิดาสี่คนจึงมีใบหน้าเหมือนกันเป็นพิมพ์เดียว ลวดลายบนผ้าและสีก็มุ่งออกแบบให้กลมกลืนกับพื้นที่อิสระยิ่งกว่าจะคำนึงถึงความเป็นจริง พื้นที่อิสระตั้งแต่ขอบบนลงมาถึงขอบล่างเป็นลายเส้นที่เป็นวง ภาพใบหน้าโดยเฉพาะดวงตาและหัวของมังกรวางอยู่บนลายเส้นนั้น ผู้ดูย่อมเห็นได้ในทันทีว่าการจัดท่าและตำแหน่งในภาพล้วนถูกกำหนดด้วยโครงสร้างเส้นเรขาคณิตดังกล่าว

พึงสังเกตว่า สถาปัตยกรรม เครื่องเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ และพืชพันธุ์ไม้ในภาพวาดขนาดเล็กของมุสลิม สามารถวาดให้เหมือนจริงได้ดุจแบบคลาสสิคหรือไบแซนไตน์โดยมิได้เป็นการละเมิดฝ่าฝืนข้อห้ามในหะดีษแต่ประการใด ศิลปินผู้สร้างสรรค์งานศิลปะมุสลิมได้แสดงให้เห็นว่าพวกเขามีความเข้าใจถึงเอกภาพของความงามในงานศิลปะจึงวาดภาพสิ่งไม่มีชีวิตอย่างเหมือนจริงด้วยการใช้ทัศนียภาพ แสง เงา อิทธิพลของบรรยากาศ การใช้สีหนัก เบา ฯลฯ และจำกัดการวาดภาพมนุษย์และสัตว์โดยไม่ใช้เทคนิคเหล่านี้เพื่อมิให้ดูเหมือนจริงอันเป็นการขัดต่อบัญญัติทางศาสนา

10.13. พัฒนาการของการนำเสนอความงามอันเป็นสุนทรียภาพแบบอิสลาม

ภาพวาดของมุสลิมเริ่มมีพัฒนาการจริง ๆ เมื่อประมาณ ค.ศ. 1230 ในงาน 2 ชิ้น เล่มที่มีภาพประกอบเป็นจำนวนร้อย ๆ ภาพ ได้แก่ เรื่อง *Magamat* (การชุมนุม) โดย**อัล-ฮาริรี**และนิทานสันสฤตเรื่อง *Bidpai* ที่ **อิบนุ อัลมุกอฟฟา**ชาวเปอร์เซียเป็นผู้แปลมาจากภาพอาหรับในชื่อ *กิตาบ กาลิลาวะดิมนะ* นับแต่นั้นมาภาพวาดขนาดเล็กในหนังสือประเภทวิทยาศาสตร์ก็พัฒนาตามมาติด ๆ เห็นได้จากหน้าแรกและในฉากที่เกี่ยวกับมนุษย์ ตัวอย่างเช่น ในงานรวบรวมเกี่ยวกับสัตว์ของ**อิบนุบัคฮิชู** ในเสี้ยวที่สองของศตวรรษที่ 13) ศิลปินออกแบบการจัดจีบผ้าให้มีลักษณะเป็นการประดับตกแต่ง แบบเดียวกับที่**อัล-วาสิตี**ใช้ในการทำภาพประกอบหนังสือของ**อัล-ฮาริรี** งานอื่น ๆ อาจแสดงออกอย่างเป็นอิสระมากกว่านี้ แต่ก็เกิดมาจากมุมมองทางด้านความงามเช่นเดียวกัน แต่ภาพประกอบขนาดเล็กในศิลปะมุสลิมได้พัฒนาขึ้นมาจากหนังสือเรื่อง *Assemblies* ของอัล-ฮาริรีโดยแท้ และจากนิทานสันสฤตเรื่อง *Bidpai* ด้วย *The Assemblies* เป็นหนังสือขายดีที่สุดในโลกอาหรับ และในโลกก็ว่าได้ ก่อนมีการประดิษฐ์คิดค้นการพิมพ์ขึ้นมา มีการแปลเป็นภาษาเปอร์เซีย ฮินดู ซีเรีย เฮบรูว์ตุรดี รวมแล้วน่าจะมีจำนวนผลิตเป็นพัน ๆ เล่ม

อัล-ฮาริรี เกิดในเมืองบัศเราะห์ประเทศอิรัก เมื่อปี ค.ศ. 1054 เป็นผู้บัญชาการตำรวจในเมืองบัศเราะห์ ตำแหน่งนี้ทำให้เขามีโอกาสเรียนรู้ความชั่วและแผนการร้ายต่าง ๆ และใช้เป็นวัตถุดิบในการเขียนเรื่องราวและเกร็ดชีวิตอันสนุกสนาน เขาได้สร้างเรื่องผจญภัยของตัวละครเอกซึ่งไม่มีบุคลิกภาพเป็นพระเอกเลยแต่เป็นคนชั่วร้ายปลิ้นปล้อนหลอกลวงเชื่อถือไม่ได้ที่เดินทางไปตามเมืองอิสลามต่าง ๆ และใช้วาทะศิลปะ ทำตัวให้ได้รับความนิยมชมชื่นจากชนชั้นสูงสุดตลอดจนผู้มีความรู้ในท้องถิ่นนั้น ๆ ในเรื่องยาวที่เล่าเป็นตอน ๆ นี้ฮาริรีได้นำสภาพแวดล้อมทางสังคมในยุคสมัยนั้นมาแผ่นให้เราเห็นตั้งแต่คนขอทานไปจนถึงผู้ครองนคร ช่างตัดผมไปจนถึงนักภาษาพาเราจากตลาดไปมัสยิด จากร้านจ่ายเหล้าไปจนถึงห้องสมุด จากการเดินทางอันน่ารื่นรมย์ตามลำน้ำจนถึงการเดินทางแสวงบุญผ่านทะเลทรายอันร้อนแรง เราถูกพาจากเมืองนี้ไปสู่เมืองนั้น เช่น จากสะมัรคานด์ไปสเปน จากตาบริซ ไปอเล็กซานเดรีย และอีกหลาย ๆ แห่งจนกลับคืนสู่บัสเราะ ชื่อเมืองต่าง ๆ อันเป็นที่คุ้นเคยกันดี ใช้ความง่ายดายที่จะเดินทางท่องเที่ยวไปยังที่เหล่านั้น เพียงแค่มีพระคัมภีร์อัล-กุรอานและพูดภาษาอาหรับได้เท่านั้น คนมุสลิมก็จะได้รับการต้อนรับอย่างดีในทุกที่ที่ผู้คนนับถือศาสนานี้ ยิ่งกว่านั้น ฮาริรียังได้กล่าวถึงดินแดนห่างไกล เช่น จีนและอินเดีย ไว้ในเรื่องราวอันมีสีสันสนุกสนานของเขาด้วย

สิ่งที่หนังสือเล่มนี้นำเสนอต่อเราคือชีวิตประจำวันของชนชั้นกลาง ไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าหรือนักวิชาการซึ่งประกอบกันเป็นชุมชนอันถาวรแห่งโลกมุสลิม โลกที่ดำรงเอกภาพทางจารีตประเพณีและวัฒนธรรมไว้ได้แม้จะเกิดความไม่สงบทางการเมืองและภาวะสงคราม งานชิ้นนี้ประสบความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง แม้จะมิได้เป็นเรื่องราวของตุรกีและเปอร์เซีย แต่เป็นงานที่ให้ภาพชัดเจนเกี่ยวกับชาวอาหรับและโลกอาหรับในสมัยนั้น แต่สิ่งที่โดดเด่นจริง ๆ คือ งาน

เขียนที่เสียดสีสังคม และมีเหตุการณ์ร้าย ๆ หรือความยากลำบากถาโถมเข้ามามากมาย งานชิ้นนี้เขียนด้วยภาษาที่ไพเราะงดงามคมคาย เหนือการให้ภาพที่เป็นจริงของโลกสมัยนั้นคือสไตล์การเขียนที่เป็นศิลปะอย่างยิ่ง ทำให้งานของฮาริรี่เปล่งประกายงามที่สุดในวรรณกรรมอาหรับ และนี่คือเหตุผลที่ทำให้หนังสือเล่มนี้ประสบความสำเร็จ

สำหรับคนอาหรับเมื่อเสพงานบรรณกรรมจะถือเรื่องรูปแบบหรือรูปฟอร์มเป็นสำคัญเหนือเนื้อเรื่อง หรือแม้กระทั่งความคิด คนอาหรับที่รู้หนังสือจะมีความสุขกับงานเขียนที่แสดงความแตกต่างขัดแย้งระหว่างเรื่องย่อย ๆ เช่น เรื่องราวสั้น ๆ ที่มีสีสันสนุกสนานตรงกับรสนิยมของคนส่วนใหญ่กับความสละสลวยงดงามของภาษาที่ใช้ สิ่งเหล่านี้เป็นความรื่นรมย์ที่มีสาระและละเอียดอ่อน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นสุนทรียภาพที่มีสองนัย ความรื่นรมย์ที่ปัญญาชนมองหาในงานวรรณกรรม โดยเฉพาะในกวีนิพนธ์ของอาหรับอยู่ที่เสียง คือ เมื่ออ่านดัง ๆ แล้วฟังไพเราะเท่านั้นเป็นพอ ผู้คนที่พูดภาษาอาหรับถูกฝึกมาให้มองภาษาและเสียงแยกต่างหากจากความหมายความสำเร็จอย่างมหาศาลของหนังสือ The Assemblies ในช่วงกว่าสามศตวรรษคือบทพิสูจน์ว่าวงปัญญาชนอาหรับได้เล่าเรียนมาอย่างดีในการแยกสาระออกจากอรรถรส หัวข้อหรือสาระนั้นในทางจิตกรรมถือว่าเป็น “โลกที่นำมาแสดง” ส่วนอรรถรสก็คือ “โลกอิสระของรูปร่างและสี”

ช่างเขียนภาพและผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปะผู้ศึกษาภาพวาดประกอบในหนังสือของฮาริรีได้ศึกษาภาพวาดในลักษณะเดียวกับศึกษาเนื้อหา กล่าวคือแยกเรื่องราวออกจากวิธีนำเสนอ แต่พวกเขาเข้าใจดีถึงความจำเป็นในด้านโครงสร้างอิสระของรูปฟอร์และสี ซึ่งคนธรรมดาทั่ว ๆ ไปไม่อาจรู้หรือเข้าใจได้ ความเข้าใจถึงความจำเป็นเหล่านี้ทำให้พวกเขาอยู่ในกลุ่มคนไม่กี่คนที่มีความสุขกับการเข้าถึงสุนทรียรสดังกล่าว ซึ่งเป็นสุนทรียรสที่มีความคลุมเครือ

เมื่อเราหันไปพิจารณาหนังสือเรื่อง *Bidpai* ของฮาริรี ฉบับแรก ๆ แม้ใบหน้าของคนในภาพ ท่าทาง และสีหน้า แสดงว่าศิลปินมีความคุ้นเคยกับการวาดภาพประกอบหนังสือคำสอนในคริสต์ศาสนา แต่ก็จะเห็นความแตกต่างอย่างมาก เพราะภาพในหนังสือนี้ไม่มีทัศนียภาพ แสงเงาหรือสิ่งใดที่ทำให้คล้ายโลกแห่งความเป็นจริงเลย แม้แต่พืชพันธุ์ก็เป็นการประดิษฐ์ขึ้น การตกแต่งและสิ่งของก็ไม่ใช้ทัศนียภาพ ต่อมาในศิลปะแบบเปอร์เซียเกิดแบบอย่างที่ว่าแม้แต่พรมหรืออ่างน้ำพุยังวางในแนวตั้ง เพื่อมิให้รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือทรงกลมของวัตถุที่ว่านี้ต้องเสียรูปทรงไปเพราะการเขียนทัศนียภาพ พื้นหญ้าก็มีแบบอย่างพิเศษเช่นกัน คือทำเป็นริ้วสีเขียว หินและภูเขาแทนด้วยรูปที่คล้าย ๆ เปลือกหอยหรือกลีบดอกไม้วางเรียงชิด ๆ กัน และไม่มีเจตนาที่จะเลียนแบบของจริงแม้แต่น้อย โดยเฉพาะในเรื่องสี การเลือกใช้สีค่อนข้างไร้เหตุผล ม้าหรืออูฐอาจเป็นสีชมพูแสนสวย หรือสีม่วง เหลืองและฟ้าก็ได้ เสื้อผ้าเป็นลายปักดอกไม้พราวหรือรูปหลายเหลี่ยมซึ่งไม่สมเหตุผลเช่นเดียวกัน ศิลปินมุ่งหวังประการเดียวคือใส่สี หรือโครงสร้างเส้นเข้าไปในที่ที่เข้ากับลักษณะอื่นๆ ของภาพรวมแห่ง “โลกอิสระ” ได้ ทาสทำงานในสวนอาจใส่เสื้อผ้าสีม่วงกับสีทอง เจ้านายผู้ยิ่งใหญ่ก็อาจใส่สีเช่นเดียวกันนั้น ในภาพชุด ๆ หนึ่งที่แสดงภาพเหตุการณ์ต่อเนื่องในช่วงเวลาไม่กี่นาทีในห้อง ๆ หนึ่ง ในแต่ละภาพ คน ๆ เดียวกัน

อาจแต่งตัวไม่เหมือนกัน แทบทุกคนในภาพอาจมีใบหน้าเหมือนกัน หรือตัวเอกอาจมีลักษณะเปลี่ยนไปไม่เหมือนกันในแต่ละภาพก็ได้

ทั้งหมดนี้ ช่างเขียนกระทำด้วยความจงใจเพราะต้องการแสดงให้เห็นว่าไม่ประสงค์จะเลียนแบบของจริง โลกที่นำเสนอนั้นเป็นโลกแห่งจินตนาการ ดังนั้นจึงไม่ขัดต่อบัญญัติในศาสนาแต่ประการใด แต่ที่ดูขัด ๆ กันอยู่คือ ภาพคนและสัตว์มักจะวาดอย่างถูกต้องโดยมีลักษณะทัศนียภาพ ทั้ง ๆ ที่การวาดภาพขนาดเล็กของสิ่งมีชีวิตนั้นยากกว่าวาดโต๊ะหรือตึกเป็นไหน ๆ ดูประหนึ่งว่าเมื่อศิลปินยอมวาดรูปวัตถุสิ่งของโดยทำให้ไม่เหมือนจริงแล้ว พวกเขารู้สึกว่าน่าจะมีสิทธิ์วาดรูปมนุษย์ตามแนวความคิด หากใครมองเห็นเป็นภาพเหมือนของใครสักคน ก็เป็นความผิดของผู้นั้นเอง มิใช่ว่าช่างเขียนจงใจวาดให้เป็นไปเช่นนั้น

หนังสือของฮาริรีเป็นที่ดึงดูดใจของศิลปิน ทำให้ศิลปินได้ตระหนักถึงการแบ่งประเภททางสังคมทั้งหมด โดยแต่ประเภทแสดงลักษณะเฉพาะของตนเอง สิ่งที่เรียกว่าเป็นด้านเรื่องราวของภาพเขียนในหนังสือภาษาอาหรับ ในความเป็นจริงก็คือการนำประเภทสังคมนั้นมาใช้ในฉากที่ฮาริรีบรรยาย นี่คือพฤติกรรมของความงามโดยแท้จริง ภาพวาดเล็ก ๆ ทำให้เราได้เห็นความสนิทชิดเชื้อของชนอาหรับชั้นกลาง เราจะมองเห็นเขาในอิริยาบถที่ปล่อยตัวตามสบาย นั่งบนเสื่อหรือพรมที่ปูบนพื้นห้อง เท้าเปล่าและพักผ่อนอย่างมีความสุข ใช้เวลายามว่างกับกิจกรรมสุดโปรดคือพูดคุยกับเพื่อน ๆ ยกไม้ยกมือประกอบคำพูด ด้านที่เป็นเรื่องราวนี้บอกกล่าวถึงกิจกรรมและความสนใจของชนชั้นกลางซึ่งดูเหมือนว่าจุดประสงค์หลักของชีวิตคือการใช้เวลาให้หมดไปกับเพื่อน ๆ ในที่สาธารณะ

ในหนังสือภาษาอาหรับเราแทบไม่ได้เห็นการแสดงอารมณ์รุนแรง เศร้าโศกหรือความชื่นชมในวีรกรรม ในหนังสือของฮาริรีมีภาพผู้คนดื่มกินอย่างสำราญในชนบทโล่ง ๆ หรือในร้านเหล้า หนังสืออีกเล่มหนึ่ง มีต้นกำเนิดจากพวกมัวร์ในสเปนแสดงภาพความรักแบบพลาโตนิค (ความรักทางใจเท่านั้น) แม้ว่าจริง ๆ แล้วจะเป็นการแสดงอารมณ์ปรารถนาแบบอาหรับ มีภาพโศกนาฏกรรมเพียงภาพเดียวในหนังสือเรื่อง *Bidpai* ฉบับศตวรรษที่ 14 ในภาพแสดงให้เห็นปุโรหิตผู้ชั่วร้ายของพระราชาแห่งอินเดียกำลังถูกลงทัณฑ์อย่างหนัก

ความงามอันเป็นสุนทรียภาพของภาพประกอบในหนังสือของฮาริรีเป็นความงามของชีวิตประจำวัน ชีวิตปกติธรรมดาที่กาลเวลามิเคยนำพา ไม่ว่าเหตุการณ์วิปโยค หรือวีรกรรมอันพึงสรรเสริญ ความสลดหดหู่ในชะตากรรม หรือแม้แต่ความลี้ลับอันเป็นนิรันดร

10.14. ภาพวาดของเปอร์เซีย

ในเรื่องภาพวาดเปอร์เซียนี้มีหัวข้อ อคติ และประเด็นบางอย่างที่มีความสำคัญโดดเด่นควรแก่การหยิบยกขึ้นมากล่าวคนทั่ว ๆ ไปมีความรู้สึก (ซึ่งแม้จะผิด แต่ก็ไม่น่าประหลาดใจ) ว่าภาพวาดของเปอร์เซียในสมัยอิสลามเป็นศิลปะสำหรับหนังสือที่มีค่าส่วนภาพเขียนขนาดเล็กหรือภาพลายเส้นทำไว้สำหรับเก็บใส่ในอัลบั้ม ผู้มีความรู้สึกเช่นนี้แม้ว่าภาพวาดสมัยก่อนอิสลามก็วาดในหัวข้อหรือเรื่องคล้ายคลึงกัน งานเครื่องปั้นดินเผาสมัยเอเชียยุคกลางก็มีภาพวาดปรากฏอยู่ และชิ้นส่วนของผนังกำแพงที่ขุดค้นได้ทางโบราณคดีก็มีภาพวาดอยู่และยังมีปรากฏการณ์ว่าในกลุ่มภาพวาดที่มีมาตราส่วนต่าง ๆ กันนั้นมีความเหมือนกันในด้านแบบอย่างการเขียนและหัวของภาพ ในภาพวาดตามอนุสรณ์สถานและภาพให้เข้ากับรูปทรงโค้งของภาชนะเครื่องดินเผาหรือแก้วซึ่งเห็นได้จากงานสมัยเซลญูกเป็นต้นมา มีคำถามเกิดขึ้นว่า *ผู้ที่มอบหมายหรือสั่งการให้เขียนภาพนั้นสั่งให้เขียนภาพเพื่อประโยชน์อันใด คือเพื่อความสุขส่วนตัว หรือเพื่อเชิญชวนให้ผู้คนสรรเสริญสดุดีหรือเป็นการประกาศสถานะของผู้เป็นใหญ่ในท้องถิ่นหรือประเทศตามแบบวิถีเปอร์เซียโบราณกันแน่?*

จากคำถามนี้ ทำให้เกิดคำถามที่เกี่ยวข้องขึ้นมาอีกสองข้อ คือข้อแรกหนังสือกลายเป็นสิ่งสวยงามและได้รับความสำคัญอย่างยิ่งยวดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใด อีกข้อหนึ่งเกี่ยวกับหนังสือตำราเรื่อง*ชาฮ์-นาเม* นั้นความอลังการของหนังสืออิสลามปรากฏอยู่ในหลายลักษณะ ในความงามของตัวอักษร (ซึ่งมุสลิมถือว่าเป็นศิลปะสูงสุด เนื่องจากการเขียนเป็นเครื่องมือที่ใช้ประกาศศาสนาอิสลาม) ในกระดาษเนื้อดี ในความหรูหราของการผูกเย็บเข้าเล่มการระบายสีทองและสีน้ำเงินเข้มตระการตา และในรูปภาพ หนังสือส่วนใหญ่ไม่มีภาพประกอบด้วยเหตุผลหลายประการ หนังสือเปอร์เซียที่มีอายุก่อนปลายศตวรรษที่ 13 ไม่ปรากฏว่ามีภาพประกอบ ไม่เหมือนกับประเทศที่ใช้ภาษาอาหรับทั้งหลาย ซึ่งหนังสือตำรานานาชนิดล้วนมีภาพประกอบตั้งแต่ศตวรรษที่ 13 และในช่วงปีสุดท้ายของศตวรรษที่ 12 ถึงกระนั้นก็น่าสังเกตว่าภาพที่บรรจงเลือกสรรมาประกอบตำรา กลายเป็นคุณลักษณะของหนังสือเปอร์เซียชั้นดีไปในปีต้น ๆ ของศตวรรษที่ 14 ทำให้ตำราบางเล่มมีความสำคัญขึ้นเป็นพิเศษ ผู้สั่งการหรือสนับสนุนให้จัดทำหนังสือย่อมพึงพอใจในหนังสือที่มีภาพซึ่งออกแบบสำหรับตัวเขาโดยเฉพาะ เป็นไปได้ว่านั่นน่าจะเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้เกิดหนังสือเปอร์เซียที่มีภาพประกอบงาม ๆ ในสมัยศตวรรษที่ 14 และ 15 รวมทั้งหนังสือส่วนใหญ่ของสมัยเศาะฟาวีและกอญัรด้วย

ก่อนศตวรรษที่ 13 หนังสือดี ๆ ที่มีภาพประกอบแบบเปอร์เซียและมีคำบรรยายประกอบภาพ อาจพบได้ง่ายทั้งทางตะวันออกและตะวันตกของเปอร์เซียคือในหนังสือศาสนาของพวกมานิเชีย (ผู้ยึดถือนิกายศาสนาของมานี) และหนังสือพุทธศาสนารวมทั้งหนังสือคำสอนที่จัดทำในสมัยราชวงศ์อับบาสิยะฮ์แห่งนครแบกแดดด้วยยิ่งกว่านั้นหนังสือพระคัมภีร์อัล-กุรอานภาษาเปอร์เซียที่เก่าแก่ตั้งแต่ศตวรรษที่ 10 ก็มีภาพระบายสีและคัดลอกอย่างประณีต เป็นพยานให้เห็นว่าชาวเปอร์เซียในยุคกลางให้ความสนใจในความงามของหนังสือเพียงไร ถึงกระนั้นก็บอกไม่ได้ว่าความคิดที่จะทำภาพประกอบหนังสือให้เป็นวิธีการแสดงออกเฉพาะตัว

และเป็นพิเศษเฉพาะด้วยการให้สีสดใส และมีภาพประกอบคำบรรยายเกิดขึ้นเมื่อใด และได้ความคิดมาจากไหน ภาพประกอบเหล่านี้กลายเป็นสิ่งจำเป็นไปได้อย่างไรสำหรับหนังสือสมัยศตวรรษที่ 14 และต่อมาภายหลัง ในหนังสือเรื่องชาฮฺนาเม หนังสือสดุดีวีรกรรมอื่น ๆ นิยายรักหรือตำราประวัติศาสตร์ เหตุใดจึงมีความต้องการภาพจำลองที่แม้จะเห็นได้ชัดว่าเป็นภาพประกอบเรื่องแต่จริง ๆ อาจเป็นเพียงภาพสัญลักษณ์ ภาพจำลองที่เป็นความงามประการหนึ่งของกวีนิพนธ์ฉบับดีที่สุดของนิซามี ซะอฺดี ฮิฟิซ ญะมี อัตตัรและคนอื่นๆ ซึ่งเป็นกวีนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องศีลธรรมและเรื่องลี้ลับนั้นจะมีความเป็นจริงแค่ไหนอยู่ที่ผู้อ่านจะมอง สิ่งนี้เป็นจุดเน้นย้ำให้เห็นความคลุมเครือหลายอย่างในหนังสือเหล่านั้น

ความสำคัญของเรื่องที่พูดกันอยู่นี้ อยู่ที่ว่าหนังสือที่มีภาพประกอบเรื่อง*ชาฮฺ-นาเม* ปรากฏขึ้นใหม่อยู่เรื่อย ๆ ตลอดประวัติศาสตร์ภาพวาดของเปอร์เซีย *ชาฮฺ-นาเม* เป็นหนังสือสดุดีวีรกรรมแห่งชาติเปอร์เซียในอดีตยุคก่อนอิสลาม ฉบับของ**ฟิรเดาซี**ซึ่งเชื่อมโยงเรื่องราวในประวัติศาสตร์เข้ากับตำนานและนิทานเปอร์เซียเขียนเสร็จสมบูรณ์ในปลายศตวรรษที่ 10 แต่หลายสิ่งในนั้นมีความเก่าแก่โบราณกว่าเวลาดังกล่าวมาก ฉบับอื่นก็มีเรื่องราวต่างออกไป โดยเฉพาะนิทานวีรกรรมที่เกิดในซีสถานยุคก่อนอิสลาม ไม่มีอยู่ในฉบับของฟิรเดาซี แต่เรื่องเหล่านั้นก็ยืนลงมาได้เนื่องจากเป็นภาพวาดอยู่บนผนังของอาคาร หรือดำรงอยู่ในฐานะเรื่องสดุดีวีรกรรมอีกเรื่องหนึ่งต่างหากของประเทศเปอร์เซียมุสลิม หนังสือที่มีภาพประกอบเรื่อง*ชาฮฺ-นาเม*ก็เช่นเดียวกับภาพประกอบหนังสือของเปอร์เซียประเภทอื่น ๆ คือไม่ปรากฏว่ามีอยู่ (หรืออย่างน้อยขณะนี้ก็ไม่ทราบว่ามี) ก่อนต้นศตวรรษที่ 14 ซึ่งเป็นเวลากว่า 300 ปี หลังจากฟิรเดาซีเขียนเรื่องนี้เสร็จ ช่องว่างนี้น่าแปลกเนื่องจากภาพวาดของ*ชาฮฺ-นาเม* มีความเด่นมากในหนังสือที่มีภาพประกอบของสมัยศตวรรษที่ 14 ในหนังสือที่รู้จักกันดี 11 เล่ม และอย่างน้อยในชุดย่อย ๆ สองชุด คาดเดากันว่าบางทีฉบับของฟิรเดาซีอาจไม่มีอยู่ในลักษณะที่มีภาพประกอบก่อนเวลานั้นก็ได้ หรือเดากันต่อไปว่าภาพในหนังสือ*ชาฮฺ-นาเม*ที่เห็น ๆ กันในงานชิ้นอื่น ๆ อาจไม่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่อง*ชาฮฺ-นาเม*ฉบับมาตรฐานก็ได้ หรืออาจเป็นภาพที่ทำต่างหากไม่ได้ประกอบเรื่องหนังสือ น่าสังเกตต่อไปอีกว่าหนังสือเรื่อง*ชาฮฺ-นาเม*ในช่วงที่ขาดหายไปของศตวรรษที่ 14 ที่นำมาศึกษากันนั้นมีเนื้อหาแตกต่างนั้นเกินกว่าจะเป็นไปได้ เพราะ*ชาฮฺ-นาเม* เป็นหนังสือที่รู้จักกันกว้างขวาง และมีความหมายเป็นพิเศษต่อชาวเปอร์เซียผู้ครองนครหรือข้าหลวงใหญ่ของเปอร์เซียเกือบทุกคนจะจ้างคนคัดลอกหนังสือนี้หรือหนังสือประวัติศาสตร์เล่มอื่น ๆ ที่มีความสำคัญมาก ๆ เอาไว้ ในศตวรรษหลัง ๆ *ชาฮฺ-นาเม*อาจเป็นหนังสือเล่มเดียวที่กษัตริย์หรือผู้ครองนครสั่งให้คัดลอกเก็บไว้ เช่น ชาฮฺอิสมาอิลที่ 2 และชาฮฺอับบาสที่ 2 และชาฮฺอับบาสที่ 1 ได้สั่งให้วาดเป็นภาพใหญ่ไว้บนผนังเลยทีเดียวแทนที่จะทำเป็นภาพเล็ก

อีกคำถามหนึ่งเป็นเรื่องขั้นตอนการทำภาพวาด วิธีทำในโรงฝึกงานคงใช้วิธีอนุมานเอาจากภาพวาดและหนังสือเป็นส่วนใหญ่ ข้อมูลนี้สามารถเทียบเคียงกับวิธีการวาดภาพในโรงฝึกงานของอินเดียยุคเดียวกัน ซึ่งได้มีการจ้างจิตรกรฝีมือดีสองคนจากราชสำนักเศาะฟาวีมายังราชสำนักแห่งจักรพรรดมุฆัล ข้อพิจารณาในเรื่องเทคนิคการเลือกใช้วัสดุของช่างเขียน เช่น สี

แปรง หมึกและการเตรียมการคงไม่สำคัญเท่าไรแล้ว ในเมื่อการพิจารณาสืบค้นปัจจุบันจะมุ่งที่องค์ประกอบของโครงสร้างสัดส่วน เพราะในภาพเขียนชั้นดีของเปอร์เซียแม้คุณภาพด้อยกว่านี้ก็ยังได้เห็นจังหวะของรูปร่างที่มีพลัง และของความสัมพันธ์ในด้านองค์ประกอบกับจังหวะความสัมพันธ์ของสีบ้างแม้เพียงเลือนราง ประเด็นเรื่องจังหวะที่เป็นแบบแผนและมีพลังบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ได้สัดส่วนระหว่างส่วนที่เป็นภาพวาดกับส่วนที่เป็นตัวหนังสือย่อมเป็นประเด็นหลักในการศึกษาเกี่ยวกับภาพเขียนของเปอร์เซียในอนาคต

ในทางตรงข้ามจุดเน้นของการศึกษาภาพวาดเปอร์เซียในระยะไม่นานมานี้อยู่ที่การหาลักษณะเฉพาะของจิตรกรและรวบรวมข้อมูลชีวประวัติ แต่ปัญหาในการตีความอาจเกิดขึ้นได้ถ้าระบุไปว่าภาพวาดสีหรือภาพลายเส้นใดเป็นของจิตรกรคนใด โดยพิจารราจากความคล้ายคลึงในลักษณะเส้น สี องค์ประกอบ หรือการยกย่องที่ดีเด่น บางทีคำถามที่จำเป็นน่าจะได้แก่ *ชื่อของจิตรกรเปอร์เซียนั้นสำคัญต่อโลกตะวันตกจริงหรือ? แนวคิดแบบตะวันตกที่ว่าจิตรกรคนเดียวเป็นผู้สร้างผลงานนั้นเอามาใช้ในสถานการณ์ของโลกตะวันออกได้หรือไม่?*

มีข้อเท็จจริงสองประการที่จะบอกให้ได้ แม้ในสังคมศิลปะและโรงฝึกงานแบบเก่าคือชื่อของจิตรกรมิใช่ว่าจะไม่มีความสำคัญ ข้อแรกมีคำจารึกที่ให้ข้อมูลไว้ในภาพสมัยศตวรรษที่ 17 จำนวนหนึ่ง ส่วนมากเป็นชื่อของ**มุอิน** คำจารึกที่ชัดเจนที่สุดอยู่บนภาพลายเส้นที่เขียนในวันหิมะตกในเมืองอิสฟาฮาน คำจารึกนั้นบอกเล่าถึงเรื่องเศร้า ค่าอาหารที่แพงลิบลิ่ว และจบลงด้วยแรงจูงใจของจิตรกรในการสร้างภาพ คือเพื่อความเพลิดเพลินและใช้เวลาให้หมดไป อย่างไรก็ตามการจารึกเช่นนั้นมีปรากฏอยู่บนภาพลายเส้นกับภาพเขียนประเภทที่มีรูปคนอยู่คนเดียวเท่านั้นแต่ไม่ปรากฏในภาพขนาดใหญ่หรือภาพหมู่เลย ซึ่งข้อนี้อาจบอกวัตถุประสงค์ที่เด่นชัดซึ่งยังไม่เคยรู้กันดีพอก็ได้ ข้อเท็จจริงประการที่สอง คือ จำนวนของงานซึ่งลงลายมือชื่อกำกับไว้ที่ยังมีเหลือมาจนปัจจุบัน และจำนวนผู้คัดลายมือ เมื่อเทียบกับจิตรกรซึ่งทราบชื่ออยู่แล้วย่อมแสดงชัดเจนว่า ลายเซ็นบนงานคัดอักษรมีไว้เพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นผลงานของผู้มีฝีมือล้ำเลิศในสายตาของสังคมสมัยนั้น การไม่ปรากฏลายเซ็นบนภาพวาดจนถึงปลายสมัยศตวรรษที่ 14 แสดงว่าสถานภาพของช่างเขียนภาพ นอกจาก**มุอิน**และ**บิฮฺซาด** แล้วจะไม่เท่าเทียมผู้คัดอักษรจนถึงปลายศตวรรษที่ 16 เมื่อเกิดการปฏิวัติย่อย ๆ เรียกร้อง “สิทธิอันเท่าเทียมระหว่างปากกากับพู่กัน” ขึ้นมา การที่ช่างเขียนภาพถูกดูหมิ่นหรือไม่ได้รับเกียรตินั้นมีอ้างอยู่ในหะดีษซึ่งเตือนว่าผู้ทำภาพจำลองหรือภาพวาดจะได้รับโทษหนักที่สุดในวันตัดสินลงโทษ แต่หากตัดเรื่องการต่อต้านตามประเพณีออกไปเสีย อะไรเล่าที่ทำให้ไม่มีเกณฑ์ที่แน่นอนเกี่ยวกับการเขียนหนังสือแห่งเปอร์เซีย?

ท้ายที่สุดย่อมเป็นธรรมดาว่าปัญหาเกี่ยวกับช่างเขียนหรือจิตรกรย่อมนำไปสู่ปัญหาเกี่ยวกับภาพที่เกิดจากปลายพู่กัน ภาพที่ชื่อ *“ภาพเหมือนของริซา ชาวยุโรป”* ของ**มุอิน**เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด เช่นการวาดภาพบุคคลที่มีตัวตนจริง ๆ เข้ามาแทนการวาดภาพคนที่เป็นบุคคลสมมติในภาพเขียนเปอร์เซียตั้งแต่เมื่อไรและชาวเปอร์เซียใส่ใจต่อเรื่องนี้เพียงไร? ที่ว่าภาพเหมือนแบบเปอร์เซียมีอยู่แล้วเมื่อต้นศตวรรษที่ 16 แม้กระนั้นก็ยังมีอิทธิพลต่างชาติที่มีต่อ

ศิลปะของเปอร์เซียทั้งจากตะวันออกและตะวันตกเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งหรือ? ประเด็นเรื่องอิทธิพลต่อศิลปะเปอร์เซียจึงเป็นหัวข้อเอกในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทั่ว ๆ ไปของเปอร์เซีย และเป็นหนึ่งในสาขาที่ต้องศึกษากันต่อไป

10.15. ศาสนสถาน – มัสยิด

สิ่งที่ชาวมุสลิมสมัยก่อนยกย่องชมเชยในอาคารสถาปัตยกรรมมักจะเป็นการติดกระเบื้องชิ้นเล็ก ๆ (โมเสค) หรือการเขียนภาพตามผนังของอาคารและคำจารึกเป็นตัวอักษรประดิษฐ์อันสวยงามมากกว่าจะพิจารณาถึงตัวสถาปัตยกรรมนั้นเอง ตามหลักการของสถาปัตยกรรม เช่น โครงสร้าง สัดส่วน รูปทรงทั้งหมดของอาคารนั้น ๆ ความสมดุลในความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ การสนองตอบในด้านหน้าที่ใช้สอยและความแข็งแรงทนทานความสัมพันธ์ระหว่างการตกแต่งในด้านความงามโดยทั่ว ๆ ไปกับตัวอาคารเองเป็นต้น แต่ในที่นี้เราจะพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้ด้วย

คำว่า**มัสยิด** (มัสญิด) นั้นเป็นคำภาษาอาหรับ หมายถึง “สถานที่สำหรับสุญูด” กล่าวคือสถานที่ซึ่งผู้มีศรัทธาจะก้มศีรษะจรดพื้น *(สุญูด)* เพื่อแสดงความเคารพต่อพระผู้เป็นเจ้าซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการนมัสการ *(นมาซ หรือ ละหมาด)* ที่ชาวมุสลิมต้องปฏิบัติทุกวันเพื่อแสดงถึงความศรัทธา มัสยิดจึงเป็นที่ว่าง ซึ่งสงวนไว้สำหรับศรัทธาชนสามารถมารวมกันนมัสการพระผู้เป็นเจ้าได้ รวมทั้งทำกิจกรรมของชุมชนด้วย ที่ว่างเช่นนั้นจะอยู่ที่ไหนก็ได้เช่นในบ้านหรือในที่กลางแจ้ง ซึ่งมีอะไรเป็นเครื่องหมายเสียหน่อยว่าเป็นขอบเขตของมัน ในระหว่างศตวรรษแรกของอิสลามนั่นเองได้มีมัสยิดเกิดขึ้นเป็นอาคารที่แยกอยู่ต่างหากซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตนเองและมีความต้องการโดยเฉพาะของมัน นี่เป็นผลของการพิชิตดินแดนต่าง ๆ มากมายของมุสลิมจนพวกเขาจำต้องสร้างหรือมีที่ว่างโดยเฉพาะของตนเองขึ้นเพื่อไม่ให้ต้องทำการนมัสการปะปนกับคนในศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมีพิธีกรรมและความมุ่งหมายแตกต่างกัน

มัสยิดอันประเสริฐ 3 แห่ง

มีมัสยิด 3 แห่งที่ชาวมุสลิมถือว่าเป็นสถานที่ประเสริฐเหนือมัสยิดใด ๆ เป็นที่รู้จักและมีความสำคัญต่อมุสลิมทุกคน แห่งแรกคือ**มัสยิดหะรอม**ในกรุงมักกะฮ์ นอกจากเป็นสถานที่ที่ชาวมุสลิมทุกคนต้องหันหน้ามาหาในเวลานมาซแล้ว มัสยิดนี้ยังมีความเกี่ยวข้องกับศาสนทูตอิบรอฮีมซึ่งถือว่าเป็นบุคคลผู้ประเสริฐ (หะนาฟ) และเชื่อกันว่าเป็นคนแรกที่สร้างกะอฺบะฮ์ที่นี่ เป็นที่ ๆ ชาวมุสลิมผู้มีความสามารถพอจะมาทำฮัจญ์ อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต

มัสยิดสำคัญแห่งที่สองคือ **มัสยิดแห่งมะดีนะฮ์**อยู่ในเมืองมะดีนะฮ์ ตั้งอยู่ในแหลมอาระเบียด้านตะวันตก ทางเหนือของนครมักกะฮ์เป็นบ้านของศาสนทูตมุฮัมมัด หลังจากที่ท่านหนีมาจากมักกะฮ์ จึงกลายเป็นที่นมาซแห่งแรกของชุมชนมุสลิมในเมืองนี้ หลังจากที่ศาสนทูตถึงแก่อสัญกรรมในบ้านหลังนี้ บ้านของท่านก็กลายเป็นมัสยิดไป และได้มีการสร้างขึ้นใหม่ในศตวรรษที่ 8 เป็นมัสยิดแห่งมะดีนะฮ์ ที่ฝังศพของศาสนทูตตั้งอยู่ในบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีหลังคาปกคลุม

มัสยิดสำคัญแห่งที่สามคือ**มัสยิดหะรอม อัช-ชารีฟ** ในกรุงเยรูซาเล็ม ซึ่งสร้างหลังจากที่มุสลิมพิชิตกรุงเยรูซาเล็มได้ไม่นาน รวมกับอาคารที่เรียกว่า**โดมออฟเธอะร็อค** ซึ่งเคาะลีฟะฮ์อับดุลมาลิกสร้างขึ้น ก็เป็นส่วนหนึ่งของมัสยิดนี้ สถานที่นี้เป็นที่ ๆ ศาสนทูตมุฮัมมัดเดินทางโดยปาฏิหาริย์ *(มิอฺรอจ)* ไปเฝ้าพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ในคืนหนึ่ง โดยเอาขาเหยียบก้อนหิน ซึ่ง

บัดนี้อยู่ในอาคารนั้น นอกจากนั้น ยังเป็นสถานที่ซึ่งศาสนทูตอิบรอฮีมเตรียมจะเชือดอิสมาอีล บุตรชายของท่านถวายแด่พระผู้เป็นเจ้า และเป็นที่ฝังศพของศาสนทูตอาดัม ยิ่งกว่านั้น ยังเชื่อกันว่าเยรูซาเล็มจะเป็นสถานที่สำหรับการพิพากษาครั้งสุดท้ายอีกด้วย

ต้นตอของมัสยิด

มัสญิดหรือมัสยิด (ภาษาอังกฤษ = mosque ภาษาอาหรับ = *ญะมีฮ* หรือ *ญะมา* ภาษาตุรกีคือ *คามี)* เป็นอาคารทางศาสนาที่สำคัญในอิสลาม อนุสรณ์สถานที่มีชื่อเสียงอันแรกของอิสลามคืออาคารที่มีชื่อว่า **โดมแห่งศิลา (Dome of the Rock)** ซึ่งตั้งอยู่ในกรุงเยรูซาเล็มในประเทศอิสราเอลปัจจุบัน อาคารหลังนี้ไม่ใช่มัสยิดหากแต่เป็นสักการะสถาน ส่วนอาคารประเภทอื่น ๆ ก็มีโรงพยาบาล *(มาริสตาน)* โรงเรียนหรือวิทยาลัยสอนศาสนา *(มัดรอซา)* ที่พักของนักการศาสนา *(คานนาเกาะฮฺ)* และที่อยู่ของนักการศาสนาซึ่งมีป้อมค่ายอยู่ด้วย *(ริบัต)* อย่างไรก็ตาม อาคารที่รวมเอาอิสลามไว้อย่างดีที่สุดก็คือมัสยิดนั่นเอง

ในข้อความของพระมหาคัมภีร์อัล-กุรอาน คำว่ามัสยิดหมายถึงสักการะสถานเป็นที่ที่มุสลิมจะแสดงความภักดีสักการะแด่พระผู้เป็นเจ้า ในตอนแรกคำนี้มิได้จำกัดอยู่แต่สักการสถานของมุสลิมเท่านั้น ในศตวรรษที่ 15 **อิบนุ คัลดูน** นักรัฐศาสตร์ของอิสลามจำได้ว่ามีมัสยิดอยู่เพียงสามแห่งเท่านั้นทั่วทั้งอาณาจักรอิสลาม คือ **มัสยิดเก่าแก่ที่สุดในกรุงมักกะฮ์** ใน**กรุงมะดีนะฮ์** และ**กรุงเยรูซาเล็ม** (ทั้งนี้ท่านหมายถึงมัสยิดในความหมายที่เข้มงวด) แต่ความจริงนั้นมัสยิดอันแรกสุดของมุสลิมก็คือที่อยู่ของศาสนทูตมุฮัมมัดที่กรุงมะดีนะฮ์นั่นเอง ซึ่งเป็นที่ที่ชุมชนของศรัทธาชนมาพบปะอภิปรายกันถึงเรื่องราวต่าง ๆ และทำนมาซ เนื่องจากบ้านหลังนั้นถูกถือเป็นสถานที่ที่บริสุทธิ์ที่สุดในบรรดาสถานที่ทั้งหลายและกลายเป็นตัวอย่างของที่นมาซแห่งอื่น ๆ บ้านนั้นจึงเรียกได้ว่ามัสยิด ในแต่ละเมืองจะมีมัสยิดสำหรับชุมชนทั้งหมดมาชุมนุมกันในตอนเที่ยงวันศุกร์เพื่อทำนมาซรวมโดยละทิ้งที่นมาซในท้องถิ่นไว้เสียวันหนึ่ง เนื่องจากจุดมุ่งหมายของการมาชุมนุมกัน *(อุมมะฮฺ)* นั้น มิใช่แต่เพื่อนมาซแต่อย่างเดียว งานสำคัญของผู้นำ (อิมาม) ในมัสยิดในโอกาสนี้ก็คือการกล่าว *คุตบะฮฺ* ซึ่งไม่ใช่คำสอนด้านศาสนาแต่อย่างเดียวเหมือนในทุกวันนี้ แต่เป็นปัญหาทุกด้านที่เกี่ยวกับชุมชนนั้น คือมีทั้งด้านการเมือง การทหาร การเศรษฐกิจและอื่น ๆ ด้วย และนี่เป็นหน้าที่ปกติของมัสยิดในฐานะที่เป็นองค์กรของรัฐบาลศาสนา มัสยิดเช่นนี้เรียกว่า **มัสยิดใหญ่**หรือ**มัสยิดวันศุกร์**ของเมือง ในสมัยนั้นเรียกว่า*มัสยิดอัลญุมูอะ* หรือเรียกสั้น ๆ ว่า *ญะมีฮ* หรือ*ญะมา*

บ้านของศาสนทูต

บ้านของศาสนทูตหรือมัสยิดหลังแรกของมุสลิมประกอบด้วยห้องเล็ก ๆ เรียงเป็นแถวเปิดไปสู่ลานสี่เหลี่ยมกว้างใหญ่ยาวด้านละประมาณ 160 ฟุต ครั้งแรกที่ศาสนทูตมุฮัมมัดมาอยู่ในกรุงมะดีนะฮ์คือปี ค.ศ. 622 ศาสนทูตมีภริยาเพียงสองคน ห้องของภริยาตั้งเรียงอยู่ทางด้านตะวันออกนับจากกำแพงทิศใต้ เมื่อท่านมีภริยาเพิ่มขึ้น ห้องในแถวนั้นก็เพิ่มขึ้นจนเป็น 9 ห้อง แต่ท่านไม่มีห้องส่วนตัวของท่านเอง เป็นการจัดที่เรียบง่ายที่สุด ศาสนทูตมุฮัมมัดเองกับ*เศาะฮาบะฮ์* (สาวกและมิตรสหาย) ของท่านเป็นผู้ก่ออิฐที่ไม่ได้เผาไฟลงบนแนวก้อนหินรอบ ๆ ที่ดิน

ให้เป็นรั้วบ้าน ห้องต่าง ๆ เปิดตรงไปสู่ลานบ้าน เดิมมีทางเข้า 3 ทาง คือในกำแพงด้านตะวันออก ตะวันตกและด้านใน ส่วน*กิบละฮ์* ซึ่งเดิมหันไปทางกรุงเยรูซาเล็มนั้น อยู่ทางทิศเหนือ มีเสาประตูก่อด้วยอิฐแต่ไม่มีบานประตู ทางเข้าเหล่านี้ไม่ได้มีรูปร่างพิเศษแต่อย่างใด เพื่อจะแสดงทิศทางของ*กิบละฮ์* (สมัยนั้นยังไม่มี*มิหฺรอบ*) และเพื่อกันแดดด้วย ศาสนทูตจึงได้สร้างเพิง ทำด้วยใบอินทผลัมพาดบนเสาต้นอินทผลัมขนานไปกับผนังทางทิศเหนือ หลังคาเพิงนี้ไม่ได้ไล้ด้วยดินเหนียว ฉะนั้นเวลาฝนตก (ซึ่งไม่มีบ่อยนัก) ฝนก็รั่วลงมาได้

ในขั้นแรกศาสนทูตได้จัดห้องต่าง ๆ ของบรรดาภริยาของท่านไว้ที่ด้านหนึ่งของลาน เพื่อให้แยกจากบริเวณมัสยิดและได้สร้างเพิงจากต้นอินทผลัมอีกเพิงหนึ่งไว้ขนานกับกำแพงด้านใต้เพื่อให้ศรัทธาชนจากเมืองมาพักและใช้เป็นห้องชุมนุมกันด้วย เพราะไม่มีห้องประชุม เมื่อศาสนทูตแตกกับพวกยิวในเมืองมะดีนะฮ์ ท่านจึงได้ให้กิบละฮ์หันไปทางใต้คือหันไปทางนครมักกะฮ์ตามคำสั่งของพระผู้เป็นเจ้า ห้องของบรรดาภริยาของท่านเลยกลายเป็นกำแพงไปเสียเอง ผู้ที่เคยเห็นการรื้อห้องเหล่านั้น กล่าวว่าห้องเหล่านั้นทำด้วยไม้อินทผลัม ตรงประตูมีผ้าเนื้อหยาบ ๆ ทำด้วยขนแพะสีดำแขวนไว้เป็นม่าน

ในมัสยิดแรกนี้ไม่มีห้องเลี้ยงอาหารจึงใช้บริเวณลานเปิดเป็นที่เลี้ยงอาหารแทน ท่านศาสนทูตมีเก้าอี้นวมตั้งอยู่ทางด้านกิบละฮ์ บางทีอาจมีหลาวอันหนึ่งปักไว้เป็นเครื่องหมายของผู้เป็นหัวหน้าด้วย นั่นเป็นที่ที่ศาสนทูตนั่งในขณะที่ให้*คุตบะฮ์* เพราะตอนนั้นยังไม่มี*มิมบัร* พื้นที่ตั้งเก้าอี้นวมยกสูงขึ้นไปสองขั้นจากพื้นห้อง*นมาซ* (ซึ่งก็คือลานบ้านนั่นเอง) ลานนี้กลายเป็นที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งทำกันกลางแจ้ง (เคราะห์ดีที่นาน ๆ จะมีฝนตกสักครั้ง) เก้าอี้นวมหรือแท่น*คุตบะฮ์*ของศาสนทูตน ถูกทำลายไปเมื่อไฟไหม้มัสยิดเมื่อปี 1256 หลาวที่ปักเป็นเครื่องหมายของหัวหน้านั้น ภายหลังถูกแทนด้วยดาบโค้ง ซึ่งตอนนี้ไปอยู่ที่*มิมบัร* ในประเทศซีเรีย ในอิยิปต์ใช้ดาบโค้งทำด้วยไม้และในตุรกีบางครั้งก็ใช้คันธนูแทน ต่อมาในสมัยราชวงศ์อุมัยยะฮ์ใช้ธงสีดำแทน *มิมบัร* (แท่น*คุตบะฮ์*) กลายเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในมัสยิดสำคัญ ๆ ในเมืองใหญ่ ๆ เป็นเครื่องหมายของอำนาจทางการเมือง ศาสนา การทหารและเศรษฐกิจเป็นเครื่องหมาย “บัลลังก์” ของศาสนทูต ในสมัยหลัง ๆ ช่างฝีมือได้ทำให้มันมีความงามอยู่ด้วย

มิมบัรในสมัยต้น ๆ ไม่มีเหลืออยู่เลย มิมบัรที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังเหลืออยู่ คือ *มิมบัร*ในมัสยิดใหญ่ในเมืองไครูน ทำขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 9 – 10 มีขนาดใหญ่พอควร ช่างทำตู้ชาวคอปต์ผู้มีฝีมือในการสลักไม้มักจะเป็นผู้ทำมิมบัร ในระยะต่อ ๆ มา *มิมบัร*มีรูปร่างเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ มีความสูงเพิ่มขึ้นทุกทีทั้ง ๆ ที่นักการศาสนามักจะค้านว่านั่นเป็นการแสดงความเย่อหยิ่งซึ่งไม่สมควร ต่อมามีการติดบานประตูไว้หน้าขั้นบันได และในที่สุดก็ทำหลังคากลม ๆ ไว้เหนือที่นั่ง มีการใช้หินอ่อนแทนไม้ แต่ไม่มีความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของลวดลายสลักที่ใช้ตกแต่ง ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาและการเมือง *มิมบัร*ยังคงมีอยู่อย่างมั่นคงตลอดประวัติศาสตร์มาและมีความสวยงามมาก

ส่วนประกอบสำคัญของมัสยิด

หลังจากการเกิดขึ้นของศาสนาอิสลามเพียงชั่ว 2-3 อายุคน คือ ในปลายศตวรรษที่ 7 หน้าที่พื้นฐานและแบบอย่างของมัสยิดวันศุกร์หรือมัสยิดรวม (ญะมีมัสยิด) ก็ได้ถูกกำหนดขึ้น ต้องมีที่ว่างใหญ่พอ เพราะเป็นที่รวมของมุสลิมทั้งหมดในชุมชนหนึ่ง ๆ มัสยิดระยะแรกที่สุดเป็นแบบห้องโถงที่มีเสาเป็นแถว ๆ รองรับหลังคา มัสยิดแบบนี้ ซึ่งได้ดัดแปลงไปอีกมาก ยังคงใช้กันอยู่จนถึงทุกวันนี้และเป็นแบบธรรมดาที่สุดในบรรดาประเทศอาหรับและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อผู้สร้างต้องการให้รำลึกถึงการตั้งต้นของศาสนาอิสลาม จะเพื่อเหตุผลทางด้านอุดมการณ์หรืออย่างอื่นก็ตาม

ต่อมาหลังศตวรรษที่ 11 ในเปอร์เซียและในอินเดีย ได้มีการแก้ปัญหาเพื่อให้ได้มาซึ่งที่ว่างหลายวิธีด้วยกัน เช่นมีลานตรงกลางและมีห้องโถงซึ่งมีหลังคาแบบอุโมงค์ (ซึ่งเรียกว่า*อีวาน iwan*) 4 ห้อง เปิดไปสู่ลาน ในจักรวรรดิออตโตมานรับเอาการใช้ห้องกลางอันกว้างใหญ่คลุมด้วยโดมอันเดียวมาใช้

มัสยิดไม่ใช่เพียงที่ว่างใหญ่ ๆ เท่านั้นแต่ยังมีลักษณะที่มีหน้าทีใช้สอยหรือลักษณะทางสัญลักษณ์อย่างอื่น ๆ อีก เช่น **มิมบัร** (แท่นเทศน์ที่มีบันไดขึ้นไป) นั้นอาจถอยหลังไปได้ถึงสมัยของศาสนทูตมุฮัมมัด ซึ่งแต่เดิมเป็นแท่นมีบันไดสามขั้นใช้สำหรับเทศน์สั่งสอนหรือประกาศหรืออ่านให้แก่ผู้ชุมนุมฟัง ต่อมามิมบัรก็มีความสูงเพิ่มขึ้นจึงมีขั้นบันไดเพิ่มขึ้น มีที่นั่งอยู่ข้างบนและมีปะรำคลุม มีการตกแต่งผนังข้าง ๆ ด้วยไม้หรือหินแกะสลัก

ในสมัยต้น ๆ ของอิสลามทรัพย์สินของชุมชนมุสลิมถูกเก็บไว้ในมัสยิด ยังมีตัวอย่างเหลืออยู่บ้าง เช่น ในมัสยิดใหญ่แห่งดามัสกัส ซึ่งที่เก็บทรัพย์สินนี้เป็นอาคารรูปแปดเหลี่ยมคลุมด้วยโดมตั้งอยู่บนเสา ความจำเป็นที่จะต้องทำความสะอาดร่างกายบางส่วนก่อนทำการนมาซทำให้ต้องมีน้ำพุหรือสระน้ำอยู่ในลานหรือตรงข้าง ๆ ตัวมัสยิด

มีส่วนประกอบสำคัญของมัสยิดอยู่สองอย่างซึ่งมีหน้าที่ใช้สอยด้วยและใช้เป็นสัญลักษณ์ด้วย นั่นคือ**มิหฺรอบ** (เว้าในผนังเพื่อบอกทิศทางของกิบละฮ์คือทิศที่นครมักกะฮ์(เมกกะ)ตั้งอยู่ซึ่งผู้นมาซจะต้องหันหน้าไปทางนั้นและเตือนให้นึกถึงว่าศาสนทูตมุฮัมมัด อยู่ที่นั่น ในราว ค.ศ. 700 มัสยิดทุกแห่งมีมิหฺรอบซึ่งกลายเป็นจุดที่มีการตกแต่งให้งดงามเป็นพิเศษ มักจะมีตะเกียงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้าและคำสอนสากลของอิสลาม ส่วนประกอบสำคัญอีกอย่างคือ **หออะซาน** ซึ่งเป็นที่เรียกชาวมุสลิมให้มาทำการสักการะพระผู้เป็นเจ้าตามเวลาที่ถูกต้อง นอกจากนั้นมันยังเป็นเหมือนไฟสัญญาณซึ่งบอกถึงการมีอยู่ของชุมชนมุสลิมด้วย

โครงสร้างและหน้าที่ของมัสยิด

ในตอนแรกสุดเมื่อศาสนทูตมุฮัมมัดเรียกร้องมุสลิมให้มาชุมนุมกันในบ้านของท่านเองในกรุงมะดีนะฮ์นั้น สถานที่นั้นไม่ได้เป็นเพียงที่นมาซวันศุกร์ (ซึ่งตอนนั้นไม่ได้เป็นการบังคับแต่เป็นเพียงการแนะนำ) เท่านั้น แต่ยังเป็นที่ชุมนุมในเรื่องอื่น ๆ ด้วย เช่น เป็นที่สอน ที่เก็บภาษีที่ประกาศเรื่องต่าง ๆ ฯลฯ สำหรับมัสยิดที่ชายมุสลิมต้องมาทำนมาซ (ทุกวันศุกร์นั้นเรียกว่า

มัสยิด อัจ-ญะมี คือ “มัสยิดแห่งชุมชน” หรือเรียกสั้น ๆ ว่า “มัสยิดวันศุกร์” ส่วนประกอบของมัสยิดก็คือที่ว่างที่กว้างใหญ่พอที่จะบรรจุผู้คนทั้งหมดในชุมชนนั้น มีกำแพงกั้นเพื่อแยกบริเวณมัสยิดออกจากส่วนอื่น ๆ ของเมือง (ในสมัยก่อนอาจเป็นเพียงคูน้ำ) ผู้นมาซต้องหันหน้าไปยังนครมักกะฮ์ (เรียกว่า *กิบละฮ์*) โดยยืนอยู่ในบริเวณที่มีหลังคาคลุม ต่อมาก็มีความต้องการมิหฺรอบหรือส่วนเว้าในผนังซึ่งเป็นทิศทางการหันหน้าของผู้นมาซและเตือนให้รำลึกถึงท่านศาสดาซึ่งอยู่ท่ามกลางผู้ศรัทธามิมบัรหรือแท่นเทศน์ซึ่งใช้เป็นเทศ-นา (*คุตบะฮ์*) ต่อมาก็มี **มักสุเราะ** คือที่ ๆ สงวนไว้สำหรับผู้ปกครองและคณะ มี**เวทีสำหรับอ่านอัล-กุรอาน** มี**หออะซาน** สำหรับเรียกมุสลิมให้มานมัสการพระผู้เป็นเจ้าตามกำหนดเวลาและเป็นเครื่องหมายของชุมนุมมุสลิมด้วย ส่วนประกอบบางอย่างเช่น*มิหฺรอบ* มีทุกมัสยิด แต่บางอย่างเช่น*มิมบัร*ในระยะแรกมีแต่ในมัสยิดที่อยู่ในเมืองที่เจ้าเมืองได้รับการแต่งตั้งจากกาเคาะลีฟะฮ์เท่านั้น

โดยทั่ว ๆ ไปวิวัฒนาการของมัสยิดนั้นอยู่ที่รูปร่างของมันและมีส่วนต่าง ๆ ของมัน อยู่ในการตกแต่งเพื่อความงามของมัสยิด อยู่ที่ความต้องการที่มัสยิดสะท้อนให้เห็นและที่ทัศนคติและพฤติกรรมที่มันสร้างขึ้น วิวัฒนาการเช่นนั้นยังมีอยู่จนทุกวันนี้ รูปลูกบาศก์เป็นหนึ่งในห้าของรูปทรงที่**เพลโต**ถือว่าสมบูรณ์ที่สุดเพราะมีความสมดุลทุกด้าน *กะอฺบะฮ์*อันเป็นสถานที่สำคัญในมัสยิดใหญ่แห่งนครมักกะฮ์ ศูนย์กลางแห่งการทำฮัจญ์ก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์

จะเป็นเพราะเหตุใดก็ตาม ปรากฏว่ามัสยิดในสมัยต่อมาระยะต้น ๆ มักมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่นมัสยิดในเมืองกูฟะฮ์ก็มีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รวมทั้งมัสยิดฮัรรอนในเมโสโปเตเมียเหนือและมัสยิดวาซิตทางทิศตะวันออกของเมืองกูฟะฮ์และมัสยิดของอิบนุตูลูนในนครไคโร นอกจากนั้นก็ยังมีมัสยิดในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ในเมืองบัลค์ที่บรรจุศพกษัตริย์ราชวงศ์สะมานีซึ่งสร้างขึ้นในเมืองบุคคอรอในต้นศตวรรษที่ 10 หรือจะพูดไปก็คือที่บรรจุศพทั่ว ๆ ไป รวมทั้งมัสยิดของอัล-ฮะกีม ในกรุงไคโรจากปลายศตวรรษที่ 10 และที่อื่น ๆ อีกมาก สำหรับพระราชวังหรือปราสาท ซึ่งทำเลียนแบบบ้านของท่านศาสดาตามกฎก็จะผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเหมือนกัน เช่น พระราชวังในเมืองกูฟาซึ่งสร้างเมื่อปลายศตวรรษที่ 7 และต้นศตวรรษที่ 8 รวมทั้งปราสาทของ**กัสรฺ อัล คอยรฺ อัลฆอรบี** พระราชวังในเมือง**อุคอยดิร** ป้อมปราการแห่งเมือง**ซูสเซ** และ**โมนาสติร**และอื่น ๆ เป็นความจริงที่มัสยิดขนาดใหญ่ ๆ ในศตวรรษต้น ๆ มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเช่นมัสยิด**อัล-อักศอ**ในกรุงเยรูซาเล็มและมัสยิดใหญ่ในกรุง**ดามัสกัส กรุงคอยรูน**และ**คอร์โควา** และอื่น ๆ ซึ่งคงจะได้รับอิทธิพลมาจากโบสถ์ของไบแซนไตน์และกรีก-โรมัน ถึงกระนั้นก็อาจกล่าวได้ว่าไปว่าในสมัยหลังๆ จะเป็นอย่างไรก็ตาม แต่แรงดันและแนวโน้มของสถาปัตยกรรมของมุสลิมในระยะแรกมาจากท่านศาสดาเองและจากดินแดนอาระเบีย ตั้งแต่แรกทีเดียวสิ่งนี้ได้กำหนดจุดสำคัญ ๆ ทางด้านศาสนา สังคม ภูมิศาสตร์และดินฟ้าอากาศมาให้และความพยายามในระยะแรก ๆ ของมุสลิมก็ได้บอกเราถึงเรื่องวัสดุก่อสร้างที่พอหาได้ ระดับความชำนิชำนาญทางเทคนิคและความต้องการของคนในชุมชมนั้นและความต้องการของคนในชุมชนนั้นเช่นความต้องการที่จะมีรั้วกั้นเขตซึ่งอาจทำด้วยอิฐหยาบ ๆ ก็ได้เพื่อจะแยกและเป็นเครื่องหมายของชุมชนใหม่และศาสนาใหม่ (คือมุสลิมและอิสลาม) จึง

ต้องการห้องหับสักสองสามห้องเพื่อหัวหน้าของชุมชนและครอบครัวของท่านและต้องการลานกว้าง ๆ และที่ร่ม ๆ สำหรับบรรดาศรัทธาชนที่มาที่นั่นต้องการแท่นที่นั่งให้ผู้เป็นประมุขได้มีที่ต้อนรับคนภายนอกให้สมเกียรติสักหน่อย ซึ่งเป็นที่ ๆ ท่านจะปราศรัยกับคนในชุมชนด้วย ทั้งหมดนี้เพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างความต้องการภายในกับความจำเป็นจากสิ่งแวดล้อม ส่วนการที่มีรูปเหลี่ยมจัตุรัสนั้นคงจะเกิดจากเหตุผลทางศาสนา (ให้รำลึกถึงกะอฺบะฮ์) หรือเหตุผลทางการใช้สอยและการป้องกันภัยก็ได้ ในตอนนั้นทั้งท่านศาสดาเอง *เคาะลีฟะฮ์*ผู้สืบต่อจากท่านทั้งสาม ท่านที่อยู่ในกรุงมะดีนะฮ์และชาวมุสลิมในที่นั้นคงจะไม่ได้คิดถึงความงามที่เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมมากนัก สำหรับพวกเขาความงามทั้งหมดในโลกอยู่ในภาษาอันไพเราะมหัศจรรย์ของพระคัมภีร์อัล-กุรอานและในบทกวีสมัยก่อนอิสลาม พวกเขาจึงไม่ได้คิดถึงเรื่องความงามในสถาปัตยกรรมหรือภาพเขียนกันนัก

กว่าสถาปัตยกรรมของมุสลิมจะมาถึงขีดแห่งความงามได้ก็ในสมัยราชวงศ์**อุมัยยะฮ์** ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่กรุงดามัสกัสคือเมื่อมุสลิมได้มีการติดต่อกับชาวกรีกหรือพวกที่ถือนิกายจาคอบที่รับเอาวัฒนธรรมของกรีกและได้เห็นอนุสรณ์สถานต่าง ๆ ของไบแซนไตน์และของชาวคริสเตียนตะวันออกผู้เป็นทายาทรับเอารูปทรงของกรีกมาใช้

เมื่อเคาะลีฟะฮ์ที่สืบต่อจากศาสนทูตมุฮัมมัดสองท่านคือท่านอะบูบักรฺและท่านอุมัรสิ้นชีวิตลง ศพของท่านก็ถูกฝังไว้ใกล้ ๆ กับศพของศาสนทูตที่ห้องของท่านหญิงอาอิชะฮ์ เคาะลีฟะฮ์อัล-วาลีดได้สร้างกำแพงอิฐล้อมสถานที่นั้นไว้แต่ไม่ได้สร้างเป็นกำแพงรูปสี่เหลี่ยมเพราะเกรงว่าจะเหมือนกับกะอฺบะฮ์ จึงให้ล้อมบริเวณไว้เป็นรูปที่ไม่สม่ำเสมอ เดี๋ยวนี้ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลยเพราะถูกกาลเวลาทำลายไปหมด

10.16. สถาปัตยกรรมของเปอร์เซีย สมัยอิสลาม

มัสยิด

ถึงแม้ว่าส่วนประกอบของเปอร์เซียจะปรากฏอย่างมากมายอยู่ในสถาปัตยกรรมสมัยอุมัยยะฮ์และต้นสมัยอับบาสิยะฮ์ก็ตามแต่ตัวอาคารก่อนศตวรรษที่ 11 (ฮิจเราะฮ์ศตวรรษที่ 5) ก็แทบจะไม่มีเหลืออยู่เลยเพราะปรักหักพังไปหมด ชิ้นแรกที่เหลือคือสถาปัตยกรรมในศตวรรษที่ 11 ซึ่งตอนนั้นการรับอิสลามในเปอร์เซียเกือบจะสมบูรณ์แล้ว สำหรับอาคารที่สร้างก่อนปี ค.ศ. 1000/ฮ.ศ. 390 นั้นมีเหลืออยู่ประมาณ 20 หลังเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นมัสยิดซึ่งลอกเลียนแบบอาคารสมัยก่อนหน้านั้นมา อาคารมัสยิดในระยะนี้มีลักษณะเปลี่ยนไปเปลี่ยนมายังไม่ลงตัว มีอยู่หลายแบบ นอกจากแบบที่มีห้องโถงมีเสารับหลังคาเป็นแถว ๆ อย่างตรงไปตรงมาอย่างที่เรียกว่าแบบ “อาหรับ” แล้วก็ยังมีมัสยิดที่ประกอบด้วยห้องเล็ก ๆ มีหลังคาโดมหรือหลังคาอุโมงค์ บ้างก็มีลาน และระเบียงปิดที่เรียกว่าอีวาน แบบที่ใช้กันมากก็คือ แบบที่มีเสารับเป็นแถว ๆ นั่นเอง

พูดถึงขนาดมัสยิดของเปอร์เซียสู้มัสยิดของอาหรับไม่ได้ อาจจะเป็นเพราะว่ามัสยิดของอาหรับมักอยู่ในเมือง ส่วนมัสยิดของเปอร์เซียนั้นอยู่ในเมืองชนบทหรือหมู่บ้านเท่านั้น มัสยิดขนาดใหญ่ก็มีสร้างอยู่บ้างแต่ไม่มีเหลือมาถึงปัจจุบันนี้ ตัวอย่างมัสยิดใหญ่ที่ยังเหลืออยู่ก็คือมัสยิดชาฮฺที่เมืองอิสฟาฮาน

มัสยิดแบบที่มีเสาเป็นแถว ๆ รับหลังคานั้นมีลักษณะต่าง ๆ กันไปยังไม่มีมาตรฐาน บางมัสยิดก็มีแผงผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแคบ ๆ และมีมุขทางเดินชั้นเดียวรอบด้านสามด้านของลานเพื่อเน้นความสำคัญของห้องนมาซ บางมัสยิดก็มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความลึกที่ห้องนมาซเป็นสองเท่า บางแห่งก็มีแต่ห้องโถงนมาซแต่ไม่มีลาน ถ้ามัสยิดเหล่านี้จะมีหออะซานหอนั้นก็อาจจะติดอยู่ทางด้านนอกหรืออยู่แยกออกไป บางครั้งด้านนอกตัวมัสยิดก็มีเสาค้ำยันอยู่เป็นระยะ ๆ มัสยิดแบบมีเสารับหลังคานี้ขนาดเล็ก ๆ กลายเป็นลักษณะที่สร้างกันทั่วไป มัสยิดในระยะต้นหลายหลังไม่มีการเน้นแกนของแผนผังคือวางทางเท้าให้อยู่ตรงกันข้ามกับมิหฺรอบอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น คือ อาจจะเฉไปทางด้านหนึ่งไม่ได้อยู่ตรงกลาง การเน้นแกนกลางนั้นเพิ่งมีในสมัย**เซลจูก**เท่านั้น

วัสดุที่ใช้ก่อสร้างมัสยิดในระยะต้นนี้มีหลายอย่าง ส่วนใหญ่มักจะเป็นอิฐดินเหนียว บางแห่งก็ใช้หินหรือเศษหิน แต่วัสดุที่ใช้กันมากที่สุดคืออิฐดินเผา วัสดุนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างอาคารต่าง ๆ ในเปอร์เซียมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 10/ฮิจเราะห์ศตวรรษที่ 4 เป็นต้นไป ใช้เป็นเครื่องตกแต่งพื้นผิวตัวอาคารเป็นลวดลายต่าง ๆ โดยไม่มีการโบกปูน

ในสมัยเซลจูก นอกจากมัสยิดแล้วยังมีหออะซานและอนุสรณ์สถานบรรจุศพสร้างขึ้นอย่างมากมาย แต่มัสยิดก็ยังเป็นอาคารสำคัญในสมัยนี้ด้วย ในสมัยนี้มัสยิดแบบที่มีเสารับหลังคาเป็นแถว ๆ นั้นถูกเลิกใช้ไปอย่างรวดเร็ว กลายเป็นมัสยิดมีห้องหลังคาโดมเพียงโดมเดียว และมีลานซึ่งประกับด้วยมุข โดยมี อีวาน ที่เป็นแกน 2 แห่งหรือมิฉะนั้นก็มี อีวาที่ด้านกิบละฮ์เท่านั้น และมัสยิดแบบมีเสารับหลังคาซึ่งมีลักษณะปิด ไม่มีลาน ส่วนหลังคารองรับด้วยเสา

หรือด้วยอุโมงค์ แต่ข้อเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอยู่ที่การเพิ่มลักษณะสำคัญพื้นฐานใหม่ ๆ เข้าไป 4 อย่างซึ่งแต่ก่อนนั้นเคยใช้เพียงอย่างเดียว หรือบางส่วนประกอบกัน คือ : พื้นที่ซึ่งมีหลังคาคลุมโดยมีสิ่งรองรับเป็นระยะ ๆ มีโดม อีวาน และลาน ผลก็คือ แผนผังแบบคลาสสิค ซึ่งมีอีวาน 4 แห่ง ตรงกลางเป็นลานเปิดซึ่งล้อมรอบด้วยระเบียงโค้งที่ตั้งบนเสาซึ่งการซ้ำเป็นจังหวะของมันถูกขัดด้วย อีวาน 4 อัน *อีวาน*ด้านกิบละฮ์จะทำหน้าที่เป็นประตูไปสู่ห้องที่มีโดมครอบ อาคารแรกที่มีความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้คือ **มัสยิดวันศุกร์ที่เมืองอิสฟาฮาน**

ในสมัย**อิลคานี** ผลกระทบจากการรุกรานของชาวมองโกล ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1220 ทำให้การก่อสร้างอาคารสำคัญ ๆ หยุดชะงักไปถึง 80 ปี แต่ก็มีการรักษาสถาปัตยกรรมเซลจูกไว้เป็นอย่างดี หลังจากนั้นอาคารที่สร้างใหม่ในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะเป็นมัสยิด ส่วนอาคารที่อยู่อาศัยเช่น **พระราชวังตัคตี-สุลัยมาน**นั้นเสียหายเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นยังมีหลุมฝังศพ สักการะสถานวิทยาลัยสอนศาสนา หลังจากนั้นการก่อสร้างได้หยุดชะงักไปนานแล้วมีการโหมกำลังก่อสร้างขึ้นในระยะปี ค.ศ. 1220 จนถึง ค.ศ. 1300-35 ซึ่งเกิดขึ้นจากความกระตือรือร้นของราชวงศ์ซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปะ

ลักษณะที่น่าสะดุดใจที่สุดของสถาปัตยกรรมสมัยนี้น่าจะเป็นความพร้อมในการลอกรูปแบบของสมัยเซลจูกมา คืออนุสรณ์ที่ฝังศพรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหลังคาโดมมัสยิดที่มีโดมเดี่ยวหรือ*มิหฺรอบฉาบปูน* มีสไตล์เซลจูกแบบกว้าง ๆ อยู่รวมกับความพยายามที่จะทำให้รายละเอียดของแบบอย่างนั้นดูวิจิตรหรือซับซ้อนขึ้น ในเรื่องการก่อสร้างและการตกแต่งมีการใช้แบบเดิม ๆ แต่มีการนำเอากระเบื้องโมเสคมาใช้ มีการเน้นกระเบื้องที่มีผิวมันเป็นประกายร่วมกับการใช้อิฐด้าน ๆ

ความก้าวหน้าของสถาปัตยกรรมในสมัยอิลคานีมีให้ดูเหมือนตาบริซและสุลตา นิเยฮฺ ซึ่งเป็นการวางผังเมืองอันมหึมาเท่าที่รู้จักกันในโลกอิสลาม ซึ่งบรรดาสถาปนิกพากันทำงานอย่างเต็มความสามารถ ส่วนอาคารที่น่าดูก็คงจะเป็น**มัสยิดอะลีซาห์** เมืองตาบริซ น่าเสียกายที่ตอนนี้กลายเป็นซากเก่า ๆ ไปเสียแล้ว มัสยิดนี้มีสวนซึ่งจัดผังไว้อย่างรอบคอบ มีกำแพงที่ดูเหมือนกับหน้าผา ก่อด้วยอิฐเรียบ ๆ ซึ่งให้ความรู้สึกเป็นแท่งทึบ ความตั้งใจของเสนาบดีผู้อุปถัมภ์การสร้างมัสยิดนี้ก็คือจะกลบความยิ่งใหญ่ของอาคารตากิ กิสรอ ที่เมืองเตซิโฟน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ในอดีตสมัยก่อนอิสลามเสีย ดังนั้นความเด่นของมัสยิดนี้จึงอยู่ที่ อีวาน อันใหญ่ของมัน ลานมีขนาดเล็กลงพร้อมด้วยห้องเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ติดกับด้านข้างของลานและเปิดมายังลานได้ อาจจะมีหออะซานสูง ๆ สองหอประกบอยู่ที่อีวานเอง ตัวมัสยิดประดับประดาอย่างหรูหราด้วยหินอ่อน งานกระเบื้อง และงานเคลือบทอง

ลักษณะที่แท้ของสมัยนี้ก็คือ แนวโน้มที่จะสร้างอาคารใหม่ ๆ ตามสูตรที่ได้ทดลองไว้เป็นอย่างดีแล้ว ตัวอย่างที่เด่นในเรื่องนี้คือหอคอยอนุสรณ์ซึ่งเป็นที่ฝังศพ 20 กว่าแห่งในเมืองกุม มัสยิดที่สร้างอยู่ในแถบเมืองอิสฟาฮานหรือห้องหลังคาโดมที่ทำด้วยอิฐดินเหนียวในเมืองยาซด์และอะบัรกูฮฺ ซึ่งมีการรักษาสถาปัตยกรรมมรดกของสมัยเซลจูกไว้และค่อย ๆ ดัดแปลงไปเล็กน้อย การต่อเนื่องที่มีอยู่เสมอเช่นนี้เองเป็นการกรุยทางไปสู่แบบของ**สมัยติมูรี**ได้อย่าง

ง่ายดาย เพราะเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะกล่าวถึงต้นกำเนิดของอาคารสไตล์ตีมูรีได้อย่างง่ายดาย เพราะเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะกล่าวถึงต้นกำเนิดของอาคารสไตล์ตีมูรีได้

แบบอย่างของสถาปัตยกรรมหลวงของตีมูรีเกิดขึ้น โดยเฉพาะในแคว้นคูรอซาน โดยผสมผสานเอาแบบต่าง ๆ กันของเปอร์เซียใต้กับทรานโซเซียนาเข้าด้วยกัน อย่างไรก็ดี สถาปัตยกรรมแบบตีมูรีชิ้นเอก ๆ มีอยู่ในเมืองหลวงคือเมืองสะมัรคานด์และต่อมาภายหลังคือเมืองเฮรัตมากกว่าที่อื่น ๆ ในเปอร์เซีย อาคารในเมืองสะมัรคานด์ไม่เหมือนที่อื่นเพราะสาเหตุสองประการ ประการแรกมันเป็นการรวมเอาแบบต่าง ๆ กันมาผสมผสานกัน ซึ่งในระยะแรกในเปอร์เซียส่วนอื่น ๆ ไม่ใคร่มีการนำไปใช้ ประการที่สองเพราะแบบอย่างนี้เกิดขึ้น หลังจากปี ค.ศ. 1370 อันเป็นช่วงเวลาที่ไม่มีของใหม่ ๆ เกิดขึ้นในเปอร์เซีย ดูเหมือนว่าในการวางผังการใช้โครงสร้างและการตกแต่งมีลักษณะสำคัญหลายอย่างของทางเหนือที่นำหน้าและดีกว่าทางใต้ ตัวอย่างเช่นการเล่นแสงในผนังสีเดียว และการใช้อิฐเคลือบเป็นเครื่องตกแต่งผนัง หรือการใช้ลวดลายเป็นวงกลมด้วยกระเบื้องโมเสค การใช้หลังคาแบบอุโมงค์ในลักษณะบางอย่างเป็นต้น

มีอาคารเพียงไม่กี่หลังที่สร้างในคริสต์ศตวรรษที่ 15/ฮิจเราะห์ศตวรรษที่ 9 ในเปอร์เซียเองที่สร้างโดยการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ เช่น **มัสยิดเกาฮัรชาด** ที่เมืองมัชฮัดและ**มัสยิดสีน้ำเงิน** ในเมืองตาบริซซึ่งนับว่าเป็นสถาปัตยกรรมชิ้นเอกในสมัยนี้ ในแคว้นกุรอซานก็มี**มัสยิดหลวง** ที่เมืองคัรกิรด์ ตะยาบาด และตุรบาติ-ญาบ งานประดับกระเบื้องที่สวยงามมีอยู่ที่เมืองอิสฟาฮาน ในบางครั้งบางคราวตามชนบทก็มีอาคารที่สำคัญ ๆ เกิดขึ้นเหมือนกัน เช่น ที่เมืองคุนญ์ และมาฮานและทั่วแคว้นมาซันดะราน ก็มีหอคอยที่บรรจุศพ ซึ่งมีแบบแตกต่างไปจากแบบทั่วไปของสถาปัตยกรรมสมัยตีมูรี

ลักษณะสถาปัตยกรรมสำคัญ ๆ ที่นิยมใช้ในสมัยนี้คือโดมซึ่งยกฐานสูงมาก โดมแบบแตงโมเป็นที่นิยมกันมาก นอกจากนั้นคือการใช้หลังคาโค้งแบบอุโมงค์รวมทั้งการตกแต่งตัวอาคาร วัสดุที่ใช้ก็มีต่าง ๆ กันและตัดกันอย่างมีเจตนา ตอนนี้ใช้อิฐเป็นผิวเรียบสำหรับติดกระเบื้องประดับ ส่วนฐานของอาคารบุด้วยหินอ่อน มีเครื่องตกแต่งปูนฉาบที่สลักเสลาซึ่งมีอยู่เมืองวะรามีน กุมและโดยที่เมืองมัช – ฮัด ในเรื่องเทคนิคของงานฝีมือการติดกระเบื้องเป็นที่คุ้นเคยมานานแล้ว ตอนนี้พวกช่างฝีมือหยุดหาความคิด และ การผสมผสานใหม่ ๆ แล้ว ใช้แผ่นกระเบื้องรูปหลายเหลี่ยมขนาดเล็กซึ่งมีลักษณะปะนูนพื้นที่ลงเป็นกระเบื้องอยู่แล้วเป็นเครื่องประดับ แผ่นเครื่องประดับนี้มีหน้าที่สองอย่าง คือ ทำให้มีความหลากหลายในสีสันและเพื่อให้รูปร่างแบบเรขาคณิตดูดีขึ้นมาบนลวดลายเล็ก ๆ ที่ประณีตบรรจง และ ให้เกิดความรู้สึกในเรื่องที่ว่าง ส่วนล่างของผนังภายในที่เคยมีลวดลายดาวและกากบาทก็เปลี่ยนเป็นแผ่นกระเบื้องรูปหกเหลี่ยมสีเขียวเป็นมันสดใส ซึ่งบางครั้งก็เปลี่ยนด้วยสีทองผิวอ่อนถูกตกแต่งเป็นระยะ ๆ ด้วยรูปหลายเหลี่ยมอันเล็ก ๆ ทำด้วยกระเบื้องโมเสค ผิวพื้นใหญ่ ๆ ไม่ใช่แต่เพียงบนผนังที่ยาวหลาย ๆ เมตรรอบ ๆ เสา ช่องเว้าในผนังโค้งที่ทางเดิน หลังคาอุโมงค์ ส่วนนอกและส่วนในของโดมด้วยนั้นบุด้วยกระเบื้องโดยไม่มีอะไรมาขัด ส่วนผิวด้านนอกบุด้วยกระเบื้องเป็นลายดอกไม้ ใบไม้ รูปเรขาคณิต หรือ คำภาษาอาหรับ

ในสมัย**ราชวงศ์เศาะฟาวี**และ**ซานด์**นั้นถึงแม้จะเป็นเวลายาวนาน และสถาปัตยกรรมได้รับการอุ)ถัมภ์จากกษัตริย์แต่ก็เป็นไปพัก ๆ เท่านั้นและไม่มีอยู่เป็นจำนวนมากนัก เช่น ระหว่างปี ค . ศ . 1520 – 1590 ชาฮฺอับบาสได้ให้ทิศทางใหม่แก่สถา ปัตยกรรมสมัยเศาะฟาวี ข้าราชสำนักของพระองค์ก็ทำตามจึงได้แปลงโฉมหน้าเมืองของพระองค์ด้วยอาคารจำนวนมาก นี่เป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ที่เมืองอิสฟาฮานสามารถแข่งขันกับกรุงอิสตันบูลและเดลีอันเป็นเมืองหลวงของมหาอำนาจของอิสลามอีกสองแห่งได้ อิสฟาฮานกลายเป็นศูนย์กลางของสถาปนิกและช่างฝีมือจนถึงศตวรรษที่ 18 / ฮิจเราะฮ์ศตวรรษที่12 จึงทำให้สถาปัตยกรรมในแคว้นต่าง ๆ ต้องเสื่อมโทรมไป ถึงแม้ว่าจะมีการสร้างที่พักคนเดินทางไว้ทั่วดินแดนเพื่อส่งเสริมการค้าก็ตาม เมืองมัชฮัด ชีราซ และกิรมานสร้างอาคารใหญ่ ๆ เหมือนกันแต่เมืองอื่นๆ สร้างอาคารเล็ก ๆ เช่นสักการสถานและอาคารที่ไม่ใช่ทางศาสนา รวมทั้งงานซ่อมแซมอาคารเก่า ๆ เท่านั้นอำนาจทางการเมืองของราชวงศ์เศาะฟาวีเป็นที่รู้จักกันทั่วไปนอกประเทศเปอร์เซีย เช่นที่อิรัก คอเคซัส อุซเบกิสถานและละฮอร์ แต่สถาปัตยกรรมของราชวงศ์นี้กลับปิดตัวเอง ไม่สนใจต่อแบบของประเทศอื่น ๆ เลย

อาคารที่ใหญ่ที่สุดของสมัยนี้ คือ**มัสยิด ชาฮ์**และ**สักการสถานมัชฮัด**

ในสมัย**เศาะฟาวี**สถาปัตยกรรมเดินทางสายกลางโดยรวบรวมส่วนต่าง ๆ จากของเก่า ๆ ที่ดีที่สุดมาไว้ใช้รูปแบบเดิม ๆ แต่ขยายให้มีขนาดใหญ่โต และสามารถเปลี่ยนไปใช้กับอาคารที่มีหน้าที่อย่างอื่น ๆ ได้ ดังนั้นใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 – 19 สถาปัตยกรรมในเปอร์เซียจึงมีรูปทรงเดิม ๆ เสียเป็นส่วนใหญ่และมีอะไรที่แตกต่างออกไปส่วนประกอบใหม่ ๆ นั้นมักจะเลือกเอามาจากต่างชาติบางครั้งก็ตั้งใจแสดงแต่ด้านหน้าของอาคาร เห็นได้จากการติดกระเบื้องตกแต่งเพียงด้านเดียว ส่วนด้านอื่น ๆ ไม่มีการตกแต่งจึงทำให้ความเป็นสามมิติของตัวอาคารลดลง สำหรับการใช้สีนั้น แน่ละเป็นเรื่องสำคัญของสถาปัตยกรรมสมัยเศาะฟาวีที่เดียว มีการเลือกสีกระเบื้องซึ่งเป็นลวดลายดอกไม้ ใบไม้ หรือลายเลขาคณิตผสมกับลายดอกไม้สวยงามอย่างไม่มีอาคารเก่า ๆ เปรียบได้ในสมัยราชวงศ์**ซานด์**สถาปัตยกรรมเก็บของเก่า ๆ มาจากสมัยเศาะฟาวีบ้างสมัยเซลญูกบ้าง แม้แต่สมัยก่อนอิสลามบ้างรวมทั้งจากแหล่งอื่น ๆ เช่น อินเดียและยุโรปด้วย เช่น มัสยิดวะกีล (สร้างเสร็จปี ค.ศ. 1773) ลอกผังมาจากห้องโถงสมัยหลัง ๆ ของมัสยิดซาฮฺ เอาเสามาจากเสาโรมันสมัยสะมานี ส่วนอีวานที่ลานก็มีหอที่เล็กและเรียวมากแบบอินเดียอยู่ตรงมุมเป็นหออะซานอันรองของใหม่ ๆ ก็มีกระเบื้องสี่เหลี่ยมซึ่งมีภาพวาดและมีสีใหม่ ๆ มักเป็นสีชมพูหรือสีกุหลาบซึ่งใช้อยู่มากในลายดอกไม้ที่มีชื่อเสียงของเมืองชีราซ แต่ความเหมือนจริงก็น่าดูของลวดลายดอกไม้เหล่านี้กลับทำให้ลดคุณค่าทางโครงสร้างลง

ในสมัย**กอญัร**ผู้อุปถัมภ์สถาปัตยกรรมอีกคนหนึ่งคือ ฟัษอะลี ชาฮ์ กอญัรได้สร้างมัสยิดไว้ทั่วประเทศรวมทั้งที่กรุงเตหะรานด้วย และมักจะขยายอาคารของสมัยเศาะฟาวีให้ใหญ่ขึ้น เช่น **สักการะสถาน**ที่เมืองกุมและมัสยิดอากอบุซุรก์ ที่เมืองกาชานหรือลอกเลียนแบบการตกแต่งของอาคารเหล่านั้นมา เช่น โดมที่เมืองมัชฮัด เมืองรอยและเมืองกุม แต่ก็มีรูปแบบใหม่ ๆ เกิดขึ้นบ้าง เช่น ลานที่ลึกเข้าไปอย่างมากของมัสยิดจากอากออบุซุรก์ เมืองกาซาน ตัวอย่าง

อันดีเยี่ยมของสมัยนี้ได้แก่ ประตูที่มีการตกแต่งซึ่งใช้เป็นทางเข้าไปยังเมืองเตหะรานและกอซวีน ตลาด และค่ายทหาร ส่วนใหญ่ใช้โค้งรูปครึ่งวงกลมประกบด้วยเสาติดผนัง หรือมิฉะนั้นก็ต่อกับหออะซานและมักจะประดับกระเบื้องสีสดใส หออะซานมักจะทำหน้าที่เป็นส่วนประกอบสำหรับตกแต่งในสักการสถานหรือเป็นทางเข้าตลาด

นอกจากมัสยิดที่ใหญ่มากซึ่งรวมกับโรงเรียนสอนศาสนา (มัดรอเซฮฺ) ในกรุงเตหะรานแล้ว อาคารที่สำคัญที่สุดของสมัยกอญัร คือวัง เช่น **พระราชวังกุลิสตาน**ในเตหะราน ซึ่งเปรียบเสมือนเมืองซ้อนเมืองทีเดียวและมักจะใช้รูปทรงโบราณเป็นการรวมเอาสถาปัตยกรรมเข้ากับการจัดสวนซึ่งมีน้ำตก น้ำพุ สระ และคลองรวมอยู่ด้วย ในสมัยนี้อาคารทางทหารมีความสำคัญมาก ๆ และได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก อาคารรูปทรงเก่า ๆ เช่น ตลาด และที่พักคนเดินทางยังมีมาตรฐานทางเทคนิคการก่อสร้างอย่างสูง บางทีก็ตกแต่งด้วยกระเบื้อง

การตกแต่งสมัยนี้มักเป็นลวดลายแข็ง ๆ เป็นลายบั้ง ลายขนมเปียกปูนหรือตัวอักษรประดิษฐ์ที่ดูง่าย ๆ ตรงไปตรงมา บุด้วยอิฐเคลือบก้อนเล็ก ๆ เป็นที่นิยมมาก ส่วนการตกแต่งด้วยกระเบื้องตอนนี้เป็นภาพจากเรื่องราวในตำนานเก่า ๆ บ้าง ภาพเหมือนของชาวยุโรปบ้าง ฉากจากชีวิตสมัยใหม่และเครื่องหมายประจำชาติบ้างก็เป็นรูปสิงโตกับดวงอาทิตย์ ส่วนวังและศาลามักมีภาพเขียนรูปคนรูปสัตว์เป็นการฟื้นฟูภาพรูปเคารพสมัยสมัยซัซซานิดขึ้นมา หรือมิฉะนั้นก็แสดงถึงอิทธิพลของภาพประกอบในหนังสือของชาวยุโรป แสดงภาพภูมิประเทศ มีการใช้รูปร่างแบบยุโรปสองสามอย่าง เช่น หลังคาที่เอียงชัน หน้าต่างที่มีการตกแต่งเสาและหน้าจั่วแบบกรีกโบราณซึ่งให้ผลดูน่าหัวเราะ มีอิทธิพลของยุโรปผสมผสานกับแนวทางสมัยซัซซานิดและสมัยอเคเมนีใหม่อยู่ในปูนฉาบที่สลักเป็นรูปคนรูปสัตว์ของสมัยนี้ มีการติดกระจกเงาชิ้นเล็ก ๆ ตามผนังด้วยฝีมือดีเลิศ ทำให้น่าดูมากอย่างเช่น ในราชวังกุลิสตาน หรือในห้องกระจกของสักการสถานที่เมืองมัชฮัด ดังนั้นแม้จะกำลังเสื่อมลง สถาปัตยกรรมของเปอร์เซียก็ยังสามารถรักษาความงดงามอยู่ได้ตลอดไปด้วยการตกแต่งพื้นผิวของมัน

นอกจากอาคารศาสนาแล้ว เปอร์เซียยังมีอาคารอื่น ๆ ที่สนใจอีกมาก เช่น อาคารที่ฝังศพ มัสยิดขนาดเล็ก หอคอย ฯลฯ

มัสยิดขนาดเล็ก

มัสยิดวันศุกร์นั้นเป็นมัสยิดที่มีคนทั้งชุมชนใหญ่มานมาซ นอกนั้นก็ยังมีมัสยิดเล็ก ๆ ที่ใช้สำหรับผู้คนในตำบลหรือหมู่บ้านด้วยในวันธรรมดา อย่างเช่นในเมืองซิราฟมีมัสยิดเล็กอยู่อย่างน้อย 10 หลัง มีเนื้อที่ตั้งแต่ 30 ตารางเมตรขึ้นไปถึง 100 ตารางเมตร ส่วนใหญ่เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบง่าย ๆ มีทางเข้าผ่านลาน มีเสารองรับหลังคา บางมัสยิดก็มี หออะซานซึ่งมีบันไดขึ้นไป จากการค้นพบของนักโบราณคดี มัสยิดเล็กแบบที่แพร่หลายที่สุดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเสาหรือเสาตอม่อ ภายใน 4 ต้นรองรับหลังคาโดม 9 โดม แบบนี้พบตั้งแต่สมัยสเปนมาถึงเอเชียกลาง แสดงว่ามัสยิดแบบนี้กระจายมาจากแหล่งกลางสักแห่ง ตัวอย่างที่ดีอันหนึ่งคือ **มัสยิดเก้าโดม** ในเมืองบัลค์ของภาคเหนือของ**อัฟกานิสถาน** ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของแคว้นบัคเตรียโบราณและเป็นเมืองสำคัญของโครอซานในสมัยอับบาสิยะฮ์ อาคารหลังนี้มี

ความกว้างยาวด้านละ 20 เมตรเสาตอม่อ และผนังสร้างด้วยอิฐดินเผา ความงามของอาคารอยู่ที่การตกแต่งเสาตอม่อและโค้งซึ่งตกแต่งด้วยปูนฉาบสลักลวดลายลึก ๆ อย่างสวยงามมาก ลักษณะนี้แสดงว่าอาคารหลังนี้สร้างในปลายศตวรรษที่ 9

ที่ฝังศพ

สมาชิกในครอบครัวของท่านอาลีเป็นที่เคารพนับถืออยู่ในเมืองนะญาฟ กัรบาลา กุม มัชฮัด และที่อื่น ๆ ฉะนั้นเมื่อคนเหล่านี้สิ้นชีวิตลงจึงมีการสร้างอนุสรณ์สถานไว้ตรงที่ฝังศพของพวกเขา คนอื่น ๆ ที่เป็นที่เคารพนับถือก็เช่นกัน ที่ฝังศพชนิดนี้มักจะมีมัสยิดเล็กคู่ไปด้วย

ที่ฝังศพของท่านหญิงสุบัยดะฮในนครแบกแดด (ค.ศ. 1179-1225) สร้างโดย**กาหลิบอัน-นาซิร**แห่งราชวงศ์**อับบาสิยะฮฺ** เพื่อมารดาของพระองค์ ตัวอาคารเป็นรูปแปดเหลี่ยม ความสวยงามอยู่ที่โดม ซึ่งส่วนล่างเป็นรูปรังผึ้ง (มุกอรนาส) อย่างงดงาม โดมชนิดนี้มีใช้เป็นประจำในบริเวณที่มีอากาศร้อนและแห้งแล้งอย่างอิรักตอนใต้ แต่บางแห่งเช่นที่เปอร์เซียหรือซีเรีย โดมมักจะได้รับการปกป้องจากฝนหรือหิมะ โดยมีหลังคาทรงสูงแปลกตาคลุมไว้

ที่ฝังศพ กันบาดีก อบุส ในเมืองญรญัน (ค.ศ. 1006-7) ตั้งสูงชี้ขึ้นมายังท้องฟ้าราวกับจรวด เป็นหอคอยสร้างด้วยอิฐโดยกาหลิบ กอบุส อิบนุ วุชมกิร แห่งราชวงศ์พื้นเมืองซิยารี ซึ่งปกครองอาณาบริเวณรอบ ๆ ทะเลแคสเปียนใช้เป็นที่ฝังศพของพระองค์เองเมื่อศตวรรษที่ 11 เมืองญรญันอยู่ภาคเหนือของเปอร์เซีย รูปทรงอาคารนี้ตัดกับอาคารฝังศพทรงเตี้ยของกาหลิบองค์อื่น มีเครื่องตกแต่งแต่เพียงแถบตัวอักษรแบบง่าย ๆ ที่จารึกพระนามของเคาะลีฟะฮ์และวันที่สร้างเท่านั้น

หอนกพิราบ

หอนกพิราบเป็นที่สนใจของนักท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก ตอนปลายศตวรรษที่ 17 มีรายงานว่าในบริเวณเมืองอิสฟาฮาน มีหอนกพิราบอยู่ถึงกว่า 3,000 หลัง หลายร้อยหลังพังไปแล้ว แต่ยังมีซากปรักหักพังอยู่ ความมุ่งหมายของการสร้างหอนกนี้ก็เพื่อเก็บรวบรวมมูลนกเอาไว้ทำปุ๋ยในไร่แตงโม ในโลกอิสลามไม่มีการรับประทานเนื้อนกพิราบเพราะนกพิราบเคยมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับท่านศาสดา ปัญหาของการสร้างอาคารเช่นนี้คือ ต้องออกแบบให้มีช่องสำหรับนกพิราบบินเข้าบินออกได้มากที่สุด วัสดุก่อสร้างคืออิฐดินเหนียวไม่เผาไฟ และซังข้าวโพด การทำหลังคาอุโมงค์และโดมนั้นเป็นศิลปะของแต่ละเจ้าของจังหวะจะโคนและสัดส่วนของช่องว่างและส่วนทึบของมันงดงามเทียบได้กับอาคารที่ละเอียดประณีตที่สุด ส่วนใหญ่หอนกจะเป็นรูปกลมทรงกระบอก แต่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก็มีใช้เหมือนกันในบางตำบล ตัวหอประกอบด้วยฐานซึ่งค้ำยันภายในเพื่อความมั่นคงไม่ให้พังลงมา และเพื่อรับน้ำหนักส่วนบนที่สูงประมาณ 1/3 เท่า มีระเบียงที่รองรับด้วยโค้ง โค้งอุโมงค์ และโดมแบน ๆ โดมเหล่านี้มีรูอยู่ข้างบนให้นกบินขึ้นมาได้

บ้านน้ำแข็ง

ในสมัยก่อนชาวเปอร์เซียต้องการน้ำแข็ง (และหิมะ) สำหรับแช่เย็นเครื่องดื่มและอาคารเหมือนในสมัยนี้ จึงสร้างบ้านน้ำแข็งไว้เก็บน้ำแข็ง การสร้างบ้านน้ำแข็งนี้ชาวมองโกลอาจจะเป็นผู้นำมา ความต้องการน้ำแข็งเป็นจำนวนมากทำให้บ้านน้ำแข็งมีขนาดกว้างใหญ่

หลักการคือต้องมีฉนวนกับน้ำแข็งละลายและเก็บน้ำแข็งแห้ง ๆ ไว้ การที่ในเปอร์เซียมีอากาศผิดแผกกัน ทำให้มีปัญหามากในเรื่องการทำฉนวน การหาน้ำแข็งก็เป็นปัญหาอีกอย่างหนึ่ง เพราะเปอร์เซียซึ่งมีที่เป็นทะเลทรายกว้างใหญ่ น้ำจืดหายากแม้ในฤดูหนาวตอนกลางคืนอุณหภูมิต่ำทำให้น้ำแข็งตัว แต่พอถึงตอนกลางวันก็ร้อนจึงต้องการน้ำแข็งจำนวนมหาศาลมาใส่ให้เต็มบ่อหลังคาโดมนี้ บางทีก็ต้องไปเอาก้อนน้ำแข็งมาจากภูเขา แต่ชาวเปอร์เซียก็มีวิธีแก้ปัญหาที่ฉลาด คือข้าง ๆ บ้านน้ำแข็งจะมีบ่อตื้น ๆ ยาว ๆ ประมาณ 10x100 เมตร ลึกครึ่งเมตร มีกำแพงผืนใหญ่บังร่มอยู่ตลอดเวลา กำแพงนี้สูง 12 เมตร และยาวกว่าตัวบ่อ บ่อสร้างด้วยดินและอิฐดินเหนียวจากดินที่ขุดขึ้นมาเพื่อทำบ่อนั่นเอง กำแพงต้องโค้งเพื่อกันแดดได้ทุกเวลา ทำให้แผนผังดูคล้ายกับสัตว์ปีกตัวมหึมา

น้ำที่ไหลเข้าไปในบ่อและกลายเป็นน้ำแข็งจะถูกอัดลงไปให้แน่น น้ำแข็งแต่ละชั้นกั้นด้วยฟางหรือหญ้าแห้ง แล้วก็ผนึกประตูให้แน่น น้ำแข็งจะถูกเก็บไว้จนต้องการใช้ ในฤดูร้อนพวกชาวบ้านจะเรี่ยไรเงินกันจ่ายเป็นค่าจ้างคนดูแลงานนี้ และเป็นค่าซ่อมแซมบ้านน้ำแข็งด้วย

ถังเก็บน้ำ

ชาวเปอร์เซียมีความฉลาดในการใช้น้ำให้ดีที่สุดในทะเลทราย เทคโนโลยีในเรื่องนี้ที่พวกเขาให้แก่โลกนั้นไม่มีใครเปรียบได้ ทั้งการรวบรวมน้ำและการเก็บน้ำไว้นั้นได้มาจากประสบการณ์อันยาวนาน ระบบบ่อน้ำใต้ดิน (เกาะนาต) ซึ่งให้น้ำไหลมาโดยแรงโน้มถ่วงของโลกจากแอ่งเก็บน้ำใกล้ตีนเขาไปยังหมู่บ้านหรือโอเอซิสนั้นเป็นที่รู้จักกันมาก แต่ถังเก็บน้ำอย่างของเปอร์เซียไม่มีใครรู้จัก มันเป็นถังกลมลึกมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 5 เมตร มีหลังคาโดมป้องกันขี้ฝุ่นและป้องกันน้ำไม่ให้ระเหยออกไป ทางลงเป็นบันไดและอุโมงค์ใต้ดินนำไปสู่ฐานของบ่อ ส่วนบนของบันไดมีหลังคารูปโค้งอุโมงค์คลุมให้ร่ม ถังเก็บน้ำนี้มักจะมีที่ดักลมคอยเป่าให้น้ำเย็นอยู่เสมอหากอยู่ในที่ราบสูงซึ่งร้อนจัด

เครื่องดักลมนั้นเป็นปล่องระบายลมซึ่งยื่นขึ้นมาเหนือหลังคาบ่อช่วยให้อากาศเย็นลงอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด เครื่องระบายลมนี้เป็นส่วนประกอบที่รู้จักกันดีที่สุดในสถาปัตยกรรมของเปอร์เซีย

มัสยิดชาฮฺในเมืองอิสฟาฮาน

อิสฟาฮานเป็นเมืองหลวงของเปอร์เซียนศตวรรษที่ 11 และ 12 ภายใต้วงศ์เซลจูก มัสยิดนี้นับเป็นสถาปัตยกรรมคลาสสิคของเปอร์เซีย และถือเป็นสถาปัตยกรรมชิ้นเอกของเอเชียกลาง เดิมเป็นห้องโถงที่มีเสาเรียงรายรับหลังคา สร้างในศตวรรษที่ 9 โดเคาะลีฟะฮ์**อับบาส**แห่งราชวงศ์**อับบาสิยะฮ์** แต่ในสมัยเซลจูกเปลี่ยนแปลงมัสยิดนี้เสียใหม่ ในราวศตวรรษที่ 11 ด้วยการลดจำนวนเสาลง และในที่สุดก็รื้อจนออกหมดแล้วสร้างใหม่ โดยเหตุที่มัสยิดต้องหัน

หน้าไปทางกรุงมักกะฮ์ ตัวมัสยิดจึงต้องเอียงทำมุม 45 องศากับอาคารเดิม (ดูแผนผัง) ประตูทางเข้าใหญ่มีสองประตูประกอบด้วย หออะซานประตูละสองหอ (รวมมี 4 หอ)

ตัวมัสยิดเป็นแบบมี อีวาน 4 ห้อง มีลานกลางที่ล้อมรอบด้วยระเบียงสองชั้นที่เชื่อมอีวาน ทั้งสี่เข้าด้วยกัน มีห้องหลังคาโดมหลายห้อง ห้องหลังคาโดมทางทิศเหนือมีความงดงามมาก ผังที่มีห้อง*อีวาน*สี่ห้องนี้เป็นผังที่มีความยืดหยุ่นสูง สามารถสร้างและตกแต่งเพิ่มเติมได้ทุกเมื่อเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชนทั้งยังเหมาะสมกับสภาพอากาศของอิหร่าน ห้องอีวานด้านกิบละฮ์เปิดออกสู่ด้านเหนือ จึงไม่โดนแดดเกือบตลอดทั้งปี ห้องอื่น ๆ ได้แดดเช้ากลางวัน และบ่ายจึงใช้เป็นที่สอน เรียน หรือพักผ่อนขึ้นอยู่กับช่วงฤดูกาลและช่วงเวลาของวัน ผังแบบนี้เป็นที่นิยมนำไปสร้างอาคารประเภทอื่น ๆ ด้วย

มัสยิดลุตฟัลลาฮ์

มัสยิดลุตฟัลลาฮ์ตั้งอยู่ในเมืองอิสฟาฮานเช่นเดียวกัน สร้างโดยกาหลิบ**อับบาส**องค์เดียวกันเมื่อค.ศ. 1603-1619 ได้ชื่อมาจาก**เชคลุตฟัลลาฮ์ มัยซี อัล-อมิลี** ผู้เป็นนักวิชาการและครูผู้มีชื่อเสียง (สิ้นชีวิต ค.ศ. 1622)

ตามแผนผัง มัสยิดนี้ประกอบด้วยห้องหลังคาโดมห้องเดียว ซึ่งกว้า 19 x 19 เมตร ชั้นล่างมีห้องอีกห้องหนึ่งขนาดเกือบเท่ากัน ปกคลุมด้วยหลังคาอุโมงค์ต่ำ ๆ ตั้งบนเสาตอม่อแปดเหลี่ยม 44 ต้น เนื่องจากมีมิหฺรอบด้วยห้องที่มีโดมจึงหันไปทางกิบละฮ์ โดยทำมุม 45 องศากับประตูทางเข้าใหญ่ โดยภายนอกบุกระเบื้องลวดลายอราเบสค์บนพื้นสีน้ำตาลที่ไม่ธรรมดา มันตัดกับห้องอีวานที่ทางเข้าซึ่งเป็นมันวาวไปด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินเป็นปะกาย ส่วนใหญ่เพิ่มเติมในศตวรรษที่ 20 ในสมัยเรซาชาฮ์ เปห์ลาวี

ประตูทางเข้ามัสยิดนี้ผ่านมาทางระเบียงซึ่งวนไปรอบสองด้านของห้องนมาซ เพื่อให้คนเข้าไปในห้องสำคัญนี้ทางตรงกับมิหฺรอบ เมื่อเข้ามาจากระเบียงมืด ๆ ที่คดเคี้ยว ภายในมัสยิดจึงดูตัดกันเป็นอย่างยิ่ง เพราะห้องที่กว้างใหญ่และสว่างไสวนี้อาจจะมีภายในที่ได้สมดุลอย่างสมบูรณ์ที่สุดในอาคารทั้งหลายของเปอร์เซียที่ด้านหน้ามีตัวอาคารยาว ประตูใหญ่และโดม แต่ชั้นล่างสองชั้นรวมกันอยู่ในโค้งอันเดียวซึ่งมีเป็นระยะ ๆ ประตูใหญ่ประดับด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินและคำจารึกแนวใหญ่เป็นตัวอักษรสีขาวบนพื้นสีน้ำเงินหม่น

สิ่งที่ทำให้ส่วนภายในของมัสยิดลุตฟัตลาฮ์ผิดแผกไปจากต้นแบบเซลจูกและด้านในของสถาปัตยกรรมสมัยเศาะฟาวีอื่น ๆ ก็คือ การตกแต่งด้วยกระเบื้องอย่างวิจิตร บรรจงนั่นเอง ตรงกลางโดมเป็นวงกลมอันใหญ่มหึมาเต็มไปด้วยลวดลายดอกไม้ แสงส่องเข้ามาได้จากหน้าต่างรอบฐานโดม ที่เชิงผนังส่วนล่างและส่วนบนบางส่วนประดับกระเบื้อง ซึ่งวาดเป็นลายพรมส่วนที่เป็นตัวอาคารและการตกแต่งละเอียดประณีตอย่างยิ่ง สถาปนิกของมัสยิดนี้คือ **มุฮัรมัดริซอ** บุตรชายของนักก่อสร้างชั้นครูที่มาจากกรุงอิสฟาฮาน ส่วนตัวอักษรจารึกออกแบบโดยนักประดิษฐ์ตัวอักษร ในราชสำนัก คือ **อาลี ริซอยี อับบาลี** ความมุ่งหมายในการก่อสร้างอาคารนี้ยังน่าสงสัยอยู่ เพราะในคำจารึกที่ทางเข้า เรียกว่ามัสยิด แต่มันกลับขาดส่วนประกอบของมัสยิดไปหลายอย่าง เช่น ลาน มุขข้าง ๆ อีวาน และหออะซาน แผนผังมีลักษณะเหมือน

อนุสรณ์สถานที่ฝังศพขนาดใหญ่ของเปอร์เซีย แต่ก็ไม่มีศพใครฝังอยู่ที่นี่นักวิชาการบางคนเรียกมันว่าโรงสวด แต่ในสถาปัตยกรรมของเปอร์เซียไม่มีอาคารชนิดนี้ มิหนำซ้ำยังมีมัสยิดอีกหลังหนึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างไปจากนี้นักอีกด้วย

10.17. สถาปัตยกรรมสมัยออตโตมาน

ในระหว่างสมัยออตโตมาน มีการสร้างมัดรอซาที่มีลานโล่งหรือมีโดมคลุมมัสยิดแห่งหนึ่งที่เด่นมาก คือ**หุดาเวนดิการคามิ** เป็นมัสยิดรวมกับมัดรอซาสร้างเมื่อปี 1366-1385 โดยสุลตานมูรอดที่ 1 ที่เมืองเคกิรเกใกล้เมืองบุรซา ในอาคารสองชั้นที่มีแผนผังเหมือนตัว T กลับนี้ ที่ว่างตรงกลางทั้งหมดที่ชั้นบนคลุมด้วยโดมที่วางอยู่บนฐาน 16 ด้านที่รองรับโดม เสาแบบไบแซนไตน์ถูกนำมาใช้อีกในมุขเพื่อรับโค้งสองชั้น มีหน้าต่างสองชั้นเปิดไปสู่ด้านข้าง ขอบประตูหน้าต่างแต่งด้วยลวดลายใบผักกาด มีร่องรอยของสถาปัตยกรรมแบบไบแซนไตน์อีก

เมื่ออาณาจักรออตโตมานมีอำนาจมากก็ยังใช้มัดรอซาทั้งสองแบบคือแบบปิดและแบบเปิดอยู่ แต่แบบที่มีอีวานแบบเปอร์เซียถูกทิ้งไปเลย มัดรอซาที่สร้างในตอนนี้แสดงความไม่เข้าใจถึงหน้าที่ของโรงเรียนสอนศาสนาของฝ่ายสุนนี ดังจะเห็นได้ชัดในแผนผังของ **มัดรอซา Peykler** ซึ่งสร้างโดย**สุลต่านมะห์มัด ฟาฏิฮ์** ในเมืองเอเดร์น กลางศตวรรษที่ 15 เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใหญ่ ล้อมรอบด้วยมุขโดยไม่มีหลังคากลมคลุม ห้องพักนักศึกษาอยู่รอบสามด้านของลานและมีมิหฺรอบ ส่นด้านที่สี่คือด้านใต้เป็นห้องโถงสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองห้องซึ่งมีโดมพร้อมทั้งมิหฺหรอบ ทางเข้าจากด้านตะวันตกคล้ายทางเข้าอาคารกของกรีก-โรมัน ซึ่งมีมุขล้อมรอบ ไม่มีอะไรเหมือนมัดรอซาในเปอร์เซียอีกเลย

ใน**มัดรอซา กาปิอากา** (ค.ศ. 1488) ในเมืองอะมาสยา มีแผนผังแปดเหลี่ยมแบบ Dome of the Rock ด้วย ทางด้านใต้ของรูปแปดเหลี่ยมมีกำแพงด้านกิบละฮ์ซึ่งมีมิหฺรอบ และส่วนนี้ยื่นออกมาข้างบนเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีโดมคลุมและมีปีกอันเล็ก ๆ อยู่สองข้าง ส่วนอีกเจ็ดด้านนั้นแต่ละด้านประกอบด้วยห้องพักนักศึกษาสามห้อง แต่ละห้องมีหลังคากลมของมันเอง ลานล้อมรอบด้วยมุขด้านใน ซึ่งเป็นรูปแปดเหลี่ยมเหมือนกัน ครอบด้วยหลังคากลมอันเล็ก ๆ ที่ค่อนข้าบงจะเป็นรูปวงรีน้อย ๆ

มัสยิดแบบโบสถ์คริสเตียน

ดังได้กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่าในสมัยเซลจูก ลานไม่ได้เป็นลักษณะสำคัญของมัสยิดต่อไปแล้ว แต่มีระเบียงมาเพิ่มที่ด้าหน้าแทนคล้ายกับทางเข้าโบสถ์คริสเตียนในสมัยเซลจูกต่อกับสมัยออตโตมาน มี**มัสยิดอูลูคามี** (สร้างปี 1302/1845) ในเมืองเอรเมนาก เป็นมัสยิดที่มีเสาเป็นแถว ๆ รองรับหลังคาเหมือนกับโบสถ์ชนิดมีที่นั่งสามแนวง่าย ๆ ซึ่งมีทางเดินทอดไปตามแกนยาวของอาคาร ฉะนั้นจึงขนานกับผนังด้านกิบละฮ์ ระเบียงทางเข้าตั้งอยู่เหมือนกับในโบสถ์จริง ๆ คืออยู่ตรงปลายแคบของห้อง คือตั้งฉากกับแนวที่นั่งแทนที่จะอยู่ทางด้านเหนือที่กว้าง ๆ ตรงข้ามกับกิบละฮ์เหมือนที่เคยมีในมัสยิด บางคนคิดว่านี้เป็นเพราะความจำกัดของที่ตั้งคืออยู่ติดถนน แต่ที่มัสยิด**ไซปาส** (ค.ศ. 1306-1349) ซึ่งไม่มีข้อจำกัดอย่างนี้ก็มีระเบียงทางเหมือนกันและอยู่ที่เดียวกัน จึงน่าจะคิดว่านี่เป็นเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของสถาปนิกคริสเตียนซึ่งไม่รู้ถึงความต้องการของมุสลิม ยังมีความผิดพลาดอื่น ๆ อีกคือมิหฺรอบ ถูกย้ายไปอยู่ทางซ้ายของผนังกิบละฮ์และตรงกลางถูกแทนที่ด้วยมิมบัร แสดงว่าผู้ออกแบบได้ละทิ้งบทบาทของลานและที่ตั้งที่เหมาะสมของด้านหน้า และที่ร้ายกว่านั้นละทิ้งหน้าที่ของมิหฺรอบ และมิมบัรไปหมด

ตัวอย่างอีกอันหนึ่งของความไม่เข้าใจในหน้าที่ของมัสยิดของมุสลิมมีอยู่ในมัสยิดหลังแรกของสมัยเซลญูกคือ**มัสยิดอะเลเอดดีน** (ค.ศ. 1224) ในเมืองนิกเด ถึงแม้ว่าแผนผังจะเป็นแบบโบสถ์ฝรั่งมีแนวที่นั่ง 3 แนว และมีหลังคาโดม 3 อันอยู่ตามผนังด้านกิบละฮ์ก็ตาม แต่ก็ไม่มีการเน้นแกนของแนวที่นั่งตรงกลางอย่างที่ควรเป็นโดยไม่มีประตูในผนังด้านเหนือ ประตูสำคัญกลับไปอยู่บนผนังด้านตะวันออกมิหฺรอบ ก็ไม่อยู่ตรงกลางผนัง แต่เยื้องไปทางซ้ายเล็กน้อย ตรงกลางกลายเป็นมิมบัรไป แสดงว่าสถาปนิกที่ไม่ใช่มุสลิมไม่รู้แม่แต่น้อยถึงเรื่องราวความสำคัญของแนวที่นั่งตรงกลางซึ่งเป็นแกนที่จะชี้ทิศกิบละฮ์ และไม่รู้ว่ามิหฺรอบนั้นมีความสำคัญมากกว่ามิมบัร ความผิดพลาดเช่นนี้ยังมีอีกในมัสยิดของอีซาเบก (สร้างปี 1375) ในสมัยเซลญูกซึ่งผนังด้านตะวันตกประดับด้วยรูปประติมากรรมหินอ่อน

ใน**มัสยิดสุลต่านออรฮาน**ในเมืองบุรซา (ค.ศ. 1339) มีมิหฺรอบอยู่ในอิวานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าใหญ่ที่ครอบด้วยหลังคากลมทำให้นึกถึงมัสยิดหลังแรก ๆ ของเปอร์เซียที่อีวานแต่เรารู้ว่ามัสยิดนั้นย้อนกลับไปได้ถึงโบสถ์แบบบาสิลิก้าการเอามิหฺรอบไปเทียบกับแท่นบูชาของคริสเตียนนั้นทำให้สถาปนิกยื่นห้องนี้ออกมาข้างนอกที่ตรงริมสุดและยังยกให้มันสูงจากพื้นมัสยิดสี่ขั้นบันไดด้วย อันที่จริงตามความต้องการของมุสลิมนั้นต้องให้อาคารแสดงทิศทางของนครมักกะฮฺ ด้วยอย่างชัดเจนโดยถ้าจะยื่นห้องออกมาเป็นมุขยื่นออกไปก็ต้องให้ใหญ่พอและเน้นให้มากขึ้นโดยโดมตรงกลางที่สูงกว่าและโดยหน้ามุขที่มีหลังคากลมที่เล็กกว่าโดม การละเลยต่อทิศกิบละฮ์เช่นนี้แสดงว่าสถาปนิกไม่มีความรู้จริง ๆ ที่จะออกแบบที่นมาซของมุสลิมให้ถูกต้อง

มีมัสยิดจำนวนหนึ่งที่ใช้ตัวอย่างนี้ คือในเมืองบุรซา มีมัสยิด**ยิลดิริม บายาซิด** (ค.ศ. 1395) **มัสยิดเยซิล** (ค.ศ. 1425) และ**มัสยิดมุราดิเย** (ค.ศ. 1426) มัสยิดเยซิลมีผังสวยที่สุดซึ่งเตือนให้นึกถึงแผนผังของโบสถ์ซึ่งมีห้องรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสสองห้องประกบอยู่สองข้างของห้องมิหฺรอบที่เหมือนมุขของโบสถ์ไบแซนไตน์ที่จะพบได้ในแถบเมดิเตอร์เรเนียนทั้งในอียิปต์และสเปน สิ่งที่เหมือนกับโบสถ์อีกอย่างหนึ่งในมัสยิดเยซิลก็คือการตกแต่งของห้องเล็กๆ เหมือนกับช่องที่วางรูปประติมากรรมในบ้านด้วย

สินานกับงานของเขา

ในสมัยออตโตมาน สถาปนิกคนสำคัญที่สุดคือโกคา สินาน ชื่อจริงของเขาคือ คริสโตดูลู เดิมเป็นทหารเกณฑ์มา ต่อมากลายเป็นสถาปนิก โดยกำเนิดเขาเป็นชาวคริสเตียนผู้มีรสนิยมและเทคนิคแบบกรีกแต่ก็มิได้ยึดติดอยู่กับสถาปัตยกรรมแบบกรีกแต่ก็มิได้ยึดติดอยู่กับสถาปัตยกรรมแบบกรีกหรือคริสเตียน หากได้นำเอาความรู้ของเขามาประยุกต์ให้เข้ากับความเป็นอยู่ของมุสลิม งานชิ้นสำคัญของเขาสามชิ้นคือมัสยิด**เซฮฺซาเด** (ค.ศ. 1548)และมัสยิด**สุลัยมานิเย** (ค.ศ. 1500-1575) ในเมืองคอนสแตนติโนเปิล กับมัสยิด**เซลิมิเย** (ค.ศ. 1569-1575) ในเมืองอาเดรียโนเปิล (เอเดิร์น)

มัสยิดเซฮฺซาเด มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสองรูปต่อกัน (คือลานและห้องโถงนมาซ) สินานได้เพิ่มหลังคากลมครึ่งอันไปที่ด้านสองด้าน โดมอันกลางมีเส้นผ่านศูนย์กลาง

ประมาณ 62 ฟุต ความสูงด้านในประมาณ 121 ฟุต จึงทำให้ห้องนมาซมีรูปร่างเหมือนลูกบาศก์ อาจจะเพื่อเตือนให้นึกถึงกะอฺบะฮ์ที่นครมักกะฮ์ก็ได้ อีกทั้งเป็นรูปทรงที่เพลโตนักปรัชญากรีกโปรดปรานด้วย มีหออะซานที่ระเบียบสองชั้นอยู่สองเสาซึ่งเป็นแบบที่มีทรงเรียวอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนเลยตกแต่งด้วยปูนปั้นเป็นรูปม้วนกระดาษ

ของใหม่ที่สินานนำมาใช้มิได้มีอยู่เพียงนี้ เพราะเขาได้ใส่ระเบียงเข้าไปที่ด้านนอกทางทิศตะวันออกและตะวันตกซึ่งไม่มีค้ำยันสี่เหลี่ยม ที่สำคัญกว่านั้นคือเขาจัดรูปร่างของมัสยิดทั้งหมดเมื่อดูภายนอกให้หลังคาโดมเรียงขึ้นเป็นชั้น ๆ คล้ายรูปปิรามิด ซึ่งเป็นรูปทรงอีกอย่างหนึ่งซึ่งเพลโตโปรด สิ่งที่ผิดไปมากคือแผนผังที่ไม่มีแกนหลักซึ่งชี้ไปทางนครมักกะฮ์เลย นับว่าผิดวัตถุประสงค์ของมัสยิด

ใน**มัสยิดสุลัยมานิเย**ซึ่งสินานสร้างไว้บนเนินเขาเจ็ดลูกในกรุงคอนสแตนติโนเปิลนั้น เขาหันกลับไปหาแผนผังของโบสถ์เซนท์โซเฟีย *(ฮาเกียโซเฟีย)* เพื่อจะให้มีแกนชี้ทิศกิบละฮ์ ถึงแม้ว่าห้องนมาซจะยังคงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอยู่ แต่ลานก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไปแล้ว ซึ่งมีความลึกมากกว่าความกว้าง โดมอันกลางมีเส้นผ่านศูนย์กลาง 87 ฟุต ความสูงภายในประมาณ 15 ฟุต เขายังคงรักษาระบบหลังคาครึ่งซีกเล็ก ๆ ไว้อีก ซึ่งดูจากภายในจะเห็นมีเพดานโค้งมากขึ้น รวมทั้งการวางโดมซ้อนกันเป็นรูปปิรามิด มีโดม 5 อันขนาดต่าง ๆ อยู่เหนือช่องทางเดินด้านริมสองช่อง

ห้องนมาซมีประตู 4 บานอยู่ตรงปลายผนังด้านตะวันออกและตะวันตกด้านละ 2 บาท ประตูทั้งสี่บานคลุมด้วย โดมเล็ก ๆ ตรงข้างหน้าช่องเปิดสามช่องซึ่งทำให้เกิดจังหวะสามจังหวะต่อเนื่องกัน มีหน้ามุขอีกอันหนึ่งซึ่งอยู่ตรงแกนกลางของมิหฺรอบนำมาจากห้องนมาซไปยังลาน ซึ่งมีประตูเปิดออกไปข้างนอก 3 บาน บานหนึ่งอยู่ตรงแกนกลาง

สถาปนิกให้ความเอาใจใส่ต่อด้านนอกของมัสยิดเท่า ๆ กับภายในเขาสร้างความ มีเอกภาพของอาคารโดยการจัดด้านนอกให้ดูเหมือนกับบันไดยักษ์ขึ้นไปยังโดมอันกลางทีละชั้น ๆ และโดยเสาตอม่อค้ำยันอันใหญ่ ซึ่งเอนเหมือน ๆ กัน รวมทั้งการใช้รูปทรงของโค้งซ้ำ ๆ กัน ในระเบียงสองชั้นนั้น ยังมีโค้งอันใหญ่แข็งแรงซึ่งสะท้อนความเคลื่อนไหวทางแนวนอนของหลังคาครึ่งวงกลมซึ่งขึ้นมาเป็นขั้น ๆ มีความเคลื่อนไหวแบบตั้งฉากไปทางตั้งซึ่งเสริมแรงด้วยเสาค้ำยันใหญ่ ๆ เป็นขั้นบันไดซึ่งมีโดมอันเล็ก ๆ อีกที่โดมกลางและหลังคาครึ่งวงกลมนั้นมีหน้าต่างโค้งซึ่งทำให้เกิดจังหวะจะโคนเสาค้ำยันของโดมอันกลางล้อตำแหน่งที่เหมือนบันไดของโคมใหญ่ ทั้งหมดจึงดูเหมือนกับวงล้อยักษ์ เหนือขึ้นไปดูประหนึ่งมีเสียงเพลงของหลังคากลมหลาย ๆ อันรองรับกันด้วยเสียงที่ลอยสูงขึ้นไป ๆ จนถึงโดมอันใหญ่มหึมา

มัสยิดเซลิมิเย ในเมืองอเดรียโนเปิล (เอเดร์น) สร้างในรัชกาลของสุลต่านเซลิมที่ 2 นับเป็นงานชิ้นเอกของสินาน ในมัสยิดนี้เขาขยายโดมอันกลางให้ใหญ่ขึ้นอีก คือมีเส้นผ่านศูนย์กลางถึง 102 ฟุตโดยไม่มีโดมครึ่ง ๆ ที่ด้านเหนือและด้านใต้ จึงใหญ่โตพอ ๆ กับโดมของฮาเกียโซเฟีย แต่มีครึ่งโดมเล็ก ๆ อีก 4 อันอยู่ตามมุมของห้องด้านใน มีโค้งที่สวยงามรองรับฐานโดมและมีหน้าต่างโค้งอยู่ 32 รอบฐาน ที่ด้านนอกมีเสาตอม่อค้ำยันโดมอยู่ 8 ต้น มีรูปร่าง

เหมือนหอป้อมปราการแปดเหลี่ยมมีหลังคากลมทรงกระบอกเล็ก ๆ แทนที่จะขัดจังหวะของส่วนทั้งหมดเสาค้ำยันเหล่านี้กลับช่วยให้เกิดภาพที่น่าดูยิ่งขึ้น ตามผนังมีโค้งตันอันมหึมามีรูปร่างเช่นเดียวกับหน้าต่างยาว ๆ สองชั้น หน้าต่างเหล่านี้เมื่อรวมกับหน้าต่างที่ฐานโดม ได้สร้างจังหวะที่ทำให้อาคารมีชีวิตชีวาขึ้นมาก

มีหออะซานสี่หอที่สูงเท่า ๆ กันตั้งอยู่เหนือมุมห้องนมาซแทนที่จะเป็นมุมลานอย่างในมัสยิดเซลิมิเยนี้แทนที่จะมีการเคลื่อนไหวเป็นแบบขึ้นบันไดขึ้นไปหออะซานสี่หอ กลับยืนนิ่งอยู่รอบ ๆ โดมอันกลางเหมือนกับเทียนแท่งเรียว ๆ มีความสูงประมาณ 295 ฟุตรวมถึงยอดชุบทอง โดยมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 12 ฟุตเท่านั้น ส่วนที่ฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมดูแล้วไม่น่าจะตั้งอยู่ได้เลย

สถานที่อาบน้ำ (ฮัมมัม)

นอกจากเป็นสถาปนิกแล้วสินานยังเป็นจิตรกรและวิศวกรด้วย เขาต้องจัดการวางท่อน้ำซึ่งนำน้ำมายังอิสตันบูลอันเป็นเมืองหลวง ในสมัยนั้นประชาชนมีโรงอาบน้ำรวมกันซึ่งเรียกว่าฮัมมัม ดังนั้นเขาจึงต้องออกแบบสถานที่อาบน้ำพร้อมทั้งติดตั้งท่อน้ำซึ่งจะนำน้ำมาพอใช้สำหรับประชาชนจำนวนมากในนครใหญ่นี้ด้วย สถานที่อาบน้ำแห่งหนึ่งที่เขาออกแบบตั้งอยู่ตรงกันข้ามกับฮาเกียโซเฟีย โดยคำสั่งของสุลตานาโรเซลานา มีชื่อว่า**ฮัมมัม ฮาเซกิ ฮุรเรม** สร้างเมื่อปี ค.ศ. 1556 เป็นอาคารสองหลังคู่ต่อกัน ด้านหนึ่งสำหรับผู้ชายอีกด้านหนึ่งสำหรับผู้หญิง ประกอบด้วยห้องกลางซึ่งมีสระน้ำอุ่นภายใต้หลังคาโดมฐานแปดเหลี่ยมและห้องพักผ่อนซึ่งมีที่นวดตัว ถอนขนและประทินโฉม ทั้งหมดนี้เป็นห้องโถงหลังคาโดมลักษณะเหมือนกันทั้งสองข้างที่โดมมีช่องหน้าต่างเล็ก ๆ ติดกระจกสี

นอกจากนั้นยังมีอาคารที่น่าดูอีกมากมายแห่งหนึ่งคือ บริเวณ**กุลลิเย**ของสุลต่าน บายาซิดที่ 2 ซึ่งออกแบบโดยสถาปนิกฮาเยตติน (สร้าง ค.ศ. 1484-1488) เป็นบริเวณอาคารหลายหลังที่ใหญ่โต นับว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมชิ้นเอกของสมัยออตโตมาน ภายในบริเวณประกอบด้วยมัสยิด โรงพยาบาล โรงพยาบาลโรคจิต วิทยาลัยแพทย์ โรงอาหารสาธารณะ โรงทำขนมปังและวิทาลัยสองหลัง การออกแบบเน้นการตัดกันระหว่างหออะซานที่สูงไปทางตั้งกับหมู่อาคารที่แผ่ไปตามแนวนอน ซึ่งมีโดมแบน ๆ และปล่องไฟเตี้ย ๆ หลังคาโดมทำด้วยแผ่นตะกั่วบนโครงไม้

เครื่องปั้นดินเผา ภาพเขียนเล็กและเครื่องตกแต่งของอาณาจักรออตโตมาน

อิทธิพลอันเดียวที่นำมาใช้ในการสร้างสุนทรียนภาพของชาวเตอร์กในสมัยเซลจูกและออตโตมานนั้นมาจาก**เปอร์เซีย** การยึดเมือง**ตาบริซ**ของเปอร์เซียได้ในปี ค.ศ. 1514 นั้นเป็นขั้นตอนสำคัญในงานอุตสาหกรรมทำเครื่องปั้นดินเผาของตุรกี ซึ่งทำที่เมืองอิซนิก สุลต่านซาลีมที่ 1 ได้บังคับให้ช่างทำเครื่องปั้นดินเผาชาวเปอร์เซีย 700 คน และครอบครัวของพวกเขาอพยพมายังอนาโตเลีย เครื่องปั้นดินเผาใช้ตกแต่ง**มัสยิดของอัครเสนาบดี โซโกลลูปาชาและสุลต่านอะห์มัดที่ 1** ในเมืองอิสตันบูลและมัสยิดเซลิมมิเยที่เมืองเอเดร์น

การทำงานศิลปะเครื่องปั้นดินเผาทำให้มีความรู้ในเรื่องการตกแต่งที่ได้มาจากศิลปะแบบติมูรี ในศตวรรษที่ 15 ของเปอร์เซีย ซึ่งนำมาดัดแปลงให้เข้ากับรสนิยมของชาวเติอร์ก แต่ยังคงร่องรอยดั้งเดิมของเปอร์เซียเอาไว้โดยเฉพาะลวดลายดอกไม้ มีดอกกุหลาบ ทิวลิป คาร์เนชั่น บัตเตอร์คัพ และใบองุ่น ในศตวรรษที่ 16 ลวดลายตกแต่งแบบเปอร์เซียซึ่งได้รับความบันดาลใจจากธรรมชาติได้เข้ามาแทนที่ลวดลายเรขาคณิตในระยะต้นของศิลปะออตโตมานอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลศิลปะการ**ทำหนังสือ**ซึ่งมีมาพร้อมกับ**ภาพเขียนเล็ก** หลังจากยึดเมืองตาบริซได้เช่นกัน จิตรกรและนักเขียนภาพเล็กเชื้อสายเปอร์เซียเดินทางมายังราชสำนักอิสตันบูลในปี ค.ศ. 1515 และตั้งโรงเรียนขึ้นถึงแม้ว่าหนังสือของตุรกีจะมีภาพประกอบอยู่ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 15 ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลของเมือง**ชีราช**ก็ตาม แต่ก็ยังรับเอาอิทธิพลจากเมืองเฮรัตอีกแห่งหนึ่งด้วย ในศตวรรษที่ 16 มีอิทธิพลเปอร์เซียมากยิ่งขึ้นเมื่อชื่อเสียงของโรงงานแห่งราชสำนักทอปกาปิเพิ่มพูนขึ้น ต้นฉบับที่สวยที่สุดมาจากรัชสมัยของสุลต่านสุลัยมานที่ 2 และทายาทของพระองค์จนถึงสุลต่านมูร็อดที่ 3 นี่เป็นสมัยแห่งความเจริญรุ่งเรืองของศิลปะภาพประกอบซึ่งมีคุณภาพดีเยี่ยมเปรียบได้กับสมัยเศาะฟาวีของเปอร์เซียเล่มหนึ่งที่ดีที่สุดคือสุลัยมานนามา (Book of Sulaiman) มี 5 เล่มจบ เขียนตั้งแต่ปี 1520-1558 ภาพประกอบ (ภาพเล็ก) เขียนโดยจิตรกรหลายคนซึ่งฝึกปรือมาในโรงเรียนของชาวเปอร์เซียซึ่งทำงานร่วมกับจิตกรชาวฮังการีคนหนึ่งซึ่งช่วยเขียนภาพวัง เมืองและคนตะวันตก การใช้สี การเขียนทัศนียภาพและการแสดงอาคารทำได้ดีมาก ตัวอักษรเป็นภาษาเปอร์เซียเขียนโดยนักประดิษฐ์ตัวอักษรที่ชื่อชิรวานีมาจากเมืองชิวานในเปอร์เซียเหนือ

นอกนั้นยังมีหนังสือ*บันทึกเหตุการณ์ของอะหฺหมัด เฟริดูน* ปาชาซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าเดิมที่กล่าวถึงมาก (30 x 20 ซ.ม.) อุทิศให้แก่อัครเสนาบดีโซโกลลูในรัชกาลของมะห์มัดปาชา ปี 1568-69/พ.ศ. 2111-2112

สิ่งที่เป็นงานริเริ่มที่ทำประโยชน์ให้แก่ศิลปะการเขียนภาพเล็กของตุรกีเห็นจะเป็นหนังสือเรื่อง*สารินบี หรือชีวิตศาสนทูตมุฮัมมัด 6 เล่มจบ* เขียนในระหว่างรัชสมัยของสุลต่านมูร็อดที่ 3 ปลายศตวรรษที่ 16 โดยอาศัยตำราอายุเก่าแก่ถึง 200 ปีที่เขียนไว้ระหว่างครึ่งหลังของศตวรรษที่ 14 ตามเรื่องเล่าของชายตาบอดที่ชื่อ**ดาริส**จากเมืองเอรซูรูม มีภาพประกอบถึง 814 ภาพ นับว่าเป็นการละเมิดกฎของอิสลาม ปัจจุบันนี้เล่มที่ 1, 2 และ 6 อยู่ในห้องสมุดที่วังทอปกาปิ เล่ม 3 อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติที่นครนิวยอร์ค เล่ม 4 อยู่ในหอสมุดเชสเตอร์บีตตีในกรุงดับลิน เล่ม 5 อยู่ในหอสมุดเดรสเดนแล้วก็หายไป สันนิษฐานว่าอาจถูกทำลายไปในสงครามโลกครั้งที่ สอง

ต้นฉบับที่มีชื่อเสียงอีกเล่มหนึ่งคือ *ฮูเนรนาม* ของสมัยสุลต่านมูร็อดที่ 3 มีขนาดใหญ่ถึง 31 x 49 เซนติเมตร เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของออตโตมานเขียนภาพประกอบโดยจิตรกรผู้มีชื่อเสียงคือ**อุษมาน** เป็นภาพที่มีคุณภาพยอดเยี่ยม ข้อเขียนเป็นของ**ซัยยิดลุกมาน** นักเขียนประวัติศาสตร์ของสุลต่าน นี่อาจเป็นงานศิลปะชิ้นเดียวที่อุทิศให้แก่ประวัติศาสตร์ตุรกี

อิทธิพลของ**เปอร์เซีย**มีอยู่ตลอดประวัติศาสตร์แห่งภาพเขียนเล็กของสมัยออตโตมาน แต่แบบอย่างการเขียนเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ในขณะที่ภาพเล็กในสมัยติมูรีหรือเศาะฟาวีแสดงทัศนียภาพแบบที่ชนชั้นสูงใช้ ภาพเล็กของตุรกีกลับแสดงลักษณะตามธรรมชาติที่เป็นอิสระมากกว่าและบางครั้งก็แฝงอารมณ์ขันไว้ด้วย

ภาพเขียนของตุรกีในศตวรรษที่ 18 ออกจะมีอิทธิพลตะวันตกอยู่มากเหมือนในงานสถาปัตยกรรม แต่ในความรุ่งเรืองของภาพเขียนเล็ก เช่นเดียวกับลวดลายดอกไม้ของกระเบื้องประดับและลาย*อราเบสค์ของพรม* รวมทั้งในศิลปะตกแต่งเล็ก ๆ ทั่วไปของสมัยออตโตมาน เราจะได้เห็นอิทธิพลด้านสุนทรียภาพของเปอร์เซียแฝงอยู่ แต่ก็น่าแปลกใจที่ในงานสถาปัตยกรรมทั่วไป (นอกจากส่วนประกอบบางอย่างเช่นรวงผึ้ง แผ่นหิน แกะสลักและการตกแต่งทั่ว ๆ ไป) นั้นมักจะไม่มีอิทธิพลของเปอร์เซียเข้ามาปะปนอยู่เลย

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Blair, Sheila S., and Jonathan Bloom. The Art and Architecture of Islam*, 1250-1800.* Pelican History of Art. New Haven, 1994.
2. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
3. Gonzalez, Valérie. *Beauty and Islam: Aesthetics in Islamic Art and Architecture.* London, 2001.
4. Blair, Sheila S., and Jonathan Bloom. The Art and Architecture of Islam*, 1250-1800.* Pelican History of Art. New Haven, 1994.
5. Ettinghausen, Richard, and Oleg Grabar. The Art and Architecture of Islam*, 650-1250*. Pelican History of Art. Harmondsworth, UK and New York, 1987.
6. Frishman, Martin, and Hasan-Uddin Khan, eds. The Mosque: History, Architectural Development and Regional Diversity. London & New York, 1994.
7. กิติมา อมรทัต, อณัส อมาตยกุล, ศราวุฒิ อารีย์ และ ประมวล พิรัชพันธุ์. มรดกศิลปะอิสลาม. หนังสืออนุสรงานเมาลิดกลางแห่งประเทศไทย, 2545

11. วรรณคดีตะวันออกกลาง

ดร. อณัส อมาตยกุล

11.1 วรรณคดีอาหรับ

ความเป็นมาของวรรณกรรมอาหรับนั้นเริ่มมาจากปรากฏการณ์ของบทกวีในสมัยอวิชชา (ก่อนอิสลามหรือสมัยญาฮิลียะฮ์) ที่เรียกว่า *อัล มุอัลละกอต* จวบจนถึงนวนิยายร่วมสมัยในปัจจุบัน วรรคดีที่เขียนขึ้นเป็นภาษาอาหรับมีความเป็นมายาวนานไม่น้อยกว่า 15 ศตวรรษ และแม้วรรณคดีอาหรับจะถือกำเนิดมาจากสมัยอวิชชา(ก่อนอิสลามหรือสมัยญาฮิลียะฮ์) แต่พัฒนาการจริงๆของวรรณคดีนี้กลับอยู่ในสมัยอิสลาม เริ่มจากพระคัมภีร์อัลกุรอานที่นับเป็นบ่อเกิดแห่งการขับเคลื่อนการพรรณา จินตนาการและสำบัดสำนวนในแวดวงมรดกทางวัฒนธรรมแบบอาหรับ-อิสลาม

จากอดีตจนถึงพัฒนาการของวรรณคดีร่วมสมัยต่างๆในปัจจุบัน การได้รับรางวัลโนเบลสาขาวรรณคดีของ*นะญีบ (นากิบ) มะห์ฟูซ* ในปีค.ศ. 1988 ส่งผลให้วรรณคดีอาหรับมีบทบาทสำคัญในเวทีวรรณคดีโลก

วรรณคดีสมัย*ญาฮิลียะฮ์*เป็นผลผลิตของสังคมอาหรับเร่ร่อน(เบดูอิน)ที่นิยมใช้ร้อยกรองในการพรรณา ตัวกวีเองมักอยู่ในสถานะของผู้พยากรณ์ประจำเผ่า เนื้อหาที่แสดงออกมาจึงเป็นบทกวี หรือ *กอซีดะฮ์* กวีจะประพันธ์บทกวีของเขาโดยการสังเกตุการเลือกที่หยุดพักของอูฐที่มักเลือกสถานที่ที่เคยเป็นที่ตั้งกระโจมที่ถูกรื้อถอนไป ผู้รวบรวมและนักวิจารณ์วรรณคดีอย่างอิบนิ กุตัยบะฮ์ (ต.889)ได้ปะติดปะต่อส่วนต่างๆที่ตกทอดมาให้เป็นบทกวีของเผ่าอาหรับที่ผูกพันกับการเร่ร่อนไปหาที่ตั้งกระโจม แม้นักวิจารณ์วรณคดีอาหรับสมัยใหม่จะได้ตั้งคำถามมากมายถึงกระบวนวิธีของอิบนิ กุตัยบะฮ์ในการจัดลำดับกอซีดะฮ์เหล่านี้ แต่การวิจารณ์เหล่านี้ก็ไม่มีผลอะไรเปลี่ยนแปลงการต่อมาตราฐานที่บรรดานักภาษาและวรรณคดีอาหรับในสมัยกลางได้ยอมรับบทกวีเหล่านี้ไปแล้วในฐานะแม่แบบของไวยากรณ์และร้อยกรอง กวีในสมัยก่อนอิสลามนั้นมีทั้งชายและหญิง กวีสตรีอย่าง*อัล คอนซา*ผู้ประพันธ์บทกวีไว้อาลัยพี่ชายของเธอ

บทกวีญาฮิลียะฮ์เหล่านี้เผชิญกับความจำกัดในการเป็นมาตราฐานหลักทางภาษาและไวยากรณ์ให้แก่ภาษาอาหรับที่ภายหลังกลับมานิยมงานร้อยแก้ว พระคัมภีร์อัลกุรอานได้มีโอกาสร่วมสมัยกับกระแสวรรณคดีอาหรับก่อนสมัยอิสลาม มีพลังการพรรณาที่ไพเราะและการสร้างจินตนาการที่งดงามรวมทั้งการสร้างศรัทธาทางศาสนาที่แรงกล้า และเป็นปรากฏการณ์ทางวรรณคดีที่มิได้ร้อยกรองอย่างบทกวีญาฮิลียะฮ์เหล่านั้นทำให้ พระคัมภีร์อัลกุรอานในฐานะวะห์ยู(วิวรณ์) ที่ล้วนเป็นคำดำรัสของอัลลอฮ์แก่มนุษยชาติผ่านทางท่าน นบี มุฮัมมัด ศ็อลฯ จึงเป็นบรรทัดฐานทางวรรณคดีที่สมบูรณ์แบบแก่วรรณคดีร้อยแก้วที่เติบโตและพัฒนาไปกับประวัติศาสตร์อันยิ่งใหญ่ของอาณาจักรอาหรับและอิสลาม พร้อมๆกับการเป็นทางนำที่สมบูรณ์แบบของชีวิต คำดำรัสของอัลลอฮ์ปรากฏแก่ผู้สดับในรูปแบบที่ไม่ธรรมดาทั้งลักษณะการพรรณาที่ทั้งเนื้อหา ความลุ่มลึกหรือการบอกเล่าเรื่องราวของอดีต ปัจจุบันและอนาคตที่ผ่านการท้าทายมานับครั้งไม่ถ้วนจนเป็นที่ประจักษณ์ในขั้นที่กลายเป็นความมหัศจรรย์ของพระคัมภีร์อัลกุรอาน(อิอ์ญาซ) ทำให้สำนวนและ โวหารของพระคัมภีร์อัลกุรอานได้กลายเป็นมาตราฐานและบรรทัดฐานหลักของนักภาษาและไวยากรณ์อาหรับ

การขยายอาณาจักรอิสลามออกไปในคริสตศตวรรษที่ 7 และ 8 ได้ก่อกำเนิดจักรวรรดิ์ที่ประกอยด้วยผู้คนหลายชาติหลายภาษาจากเสปนจนถึงอาฟกานิสตาน สังคมนานาชาติเหล่านี้ได้เป็นแหล่งหลอมรวมวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ๆอาณาจักรอิสลามเข้าครอบครอง ซึ่งรวมถึงอรรถรสทางวรรณคดีไว้ไม่ว่าจะเป็นของภูมิภาคทะเลเมดิเตอร์เรเนียนหรือของยุโรปสมัยกลาง กระดาษที่ผลิตในจีนส่วนใหญ่ ส่งออกมาในโลกมุสลิมได้ส่งผลให้งานวรรณคดีเฟื่องฟูขึ้นเป็นอย่างมาก และก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางความคิดไปทั่วอาณาจักร นักวิชาการและนักเขียนมุสลิมผลิตชิ้นงานของพวกเขาจากตะวันตกสุดในบริเวณที่ปัจจุบันเป็นประเทศปอร์ตุเกส ผ่านดินแดนริมฝั่งทะเลแดงไปสิ้นสุดในแทบเทือกเขาฮินดูกูษ

นักวิจารณ์วรรณคดีส่วนใหญ่ผูกโยงวรรณคดีอาหรับไว้กับกวีนิพนธ์ อัล คอลีล (ต.791) ได้เป็นผู้วางบรรทัดฐานของจังหวะของกาพย์กลอน บทกวีสำหรับการสรรเสริญ(อัล มัดฮุ) นับเป็นที่สุดของงานศิลป์ทางวรรณคดี เช่นที่บทกวีรักเป็นงานที่สั้นที่สุดและซับซ้อนน้อยที่สุด บทกวีอาหรับ (กอซีดะฮ์)ของอาหรับได้คงทนผ่านพ้นกาลเวลา บทกวีเหล่านี้ได้กลายเป็นบทประพันธ์ในเรื่องรักๆใคร่ๆแทนการพรรณนาในเรื่องความสุนทรีย์ ชื่อของกวีในสมัยคลาสิกใหม่ของวรรณคดีอาหรับอย่าง *อบู ตัมมาม*(ต.845) และ*อัล บุฮ์ตะรีย์*(ต.897)รวมถึงกวีแนววีรกรรมอย่างอัล มุตะนับบีย์(ต.965) กวีบางคนก็ไม่ได้ยึดกรอบตามบรรทัดฐานของบทร้อยกรองเดิมสมัยญาฮิลียะฮ์อย่างเช่น*อบู นุวาส*ที่พูดถึงโรงเตี๊ยมแทนถิ่นฐานของชาวอาหรับในการเปิดบทกวีประโลมโลกบางบทของเขา

ยังมีมรดกทางวรรณคดีอาหรับในแบบของร้อยแก้วที่ตกทอดมาถึงเราจากสมัยคลาสิกรวมเรียกเป็น อดับ แต่จะเรียกว่าเป็นร้อยแก้วล้วนก็อาจไม่ถูกต้องนัก แต่ก็ไม่ใช่ร้อยกลอง ในบรรดาชิ้นงาน อดับเหล่านี้ได้แก่ อัลกุรอาน อัลฮะดีษซึ่งรวบรวมแบบฉบับของท่าน นบี ศ็อลฯไว้ทั้งคำตรัส การกระทำและการยอมรับการกระทำของบรรดาสหายและสาวกของท่าน นักเขียนที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเพชรน้ำเอกของอดับก็คือ อัล ญาฮิซแห่งศตวรรษที่ 19 หนังสือที่มีชื่อเสียงของเขาคือ *กิตาบ อัล บุคอลาอ์* (หนังสือว่าด้วยคนตระหนี่ถี่เหนี่ยว) ได้รับการอ่านอย่างกว้างขวางอยู่หลายร้อยปี ปัจจุบันยังเป็นเรื่องราวตัดทอนมาลงในหนังสืออ่านสำหรับเด็กทั่วไปในโลกอาหรับ ตัวละครในหนังสือนี้มีตั้งแต่กษัตริย์ ชนชั้นปกครอง บรรดากอฎีย์(ผู้พิพากษาตามหลักนิติสาสตร์อิสลาม) พวกโลภมากหรือแม้แต่คู่สงคราม

เกร็ดทางวรรณคดีในสมัยกลางเหล่านี้ยังมีผลงานวรรณคดีที่ใกล้เคียงกันอย่าง*อัลมะกอมาต* และ *อาหรับราตรี* หรือ *พันหนึ่งทิวาราตรี* ชิ้นงานอย่าง*อัลมะกอมาต*เกิดจากเค้าโครงวรรณคดีท้องถิ่นต่างๆที่*บะดีอ์ อุซซะมาน อัล ฮัมดานีย์* (ต.1008) นำมาประพันธ์ขึ้นใหม่ มะกอมาตของบะดีอ์ อุซซะมาน มีอัตลักษณ์ด้วยการเป็นร้อยแก้วที่มีท่วงทำนองคล้องจอง ขณะที่*อัล ฮะรีรีย์* (ต.1122) มีชื่อเสียงขึ้นมาจากการเขียนอัลมะกอมาตที่มีสำนวนโวหารโดดเด่นกว่านักเขียนมะกอมาตคนก่อนๆ มะกอมาตของ*อัล ฮะรีรีย์*ได้กลายเป็นแม่แบบแก่นักเขียนในศตวรรษที่ 19 ที่ต้องการฟื้นฟูงานวรรณคดีอาหรับ

พันหนึ่งทิวาราตรี เป็นงานที่นำวรรณคดีหลากหลายมาปะติดปะต่อกันโดยใช้เวลานานนับศตวรรษ *พันหนึ่งทิวาราตรี* เป็นงานคลาสสิกทั้งในโลกอาหรับเท่าๆกับที่ได้รับการยอมรับในโลกตะวันตกเช่นกัน เวทมนต์ เรื่องบนเตียง พรมวิเศษ ฯลฯนับเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่คนนึกถึงวรรณคดีเรื่องนี้ ชาฮ์รอซาดและดุนยาซาดน้องสาวของนาง ขณะที่ชาฮ์ริยาดและน้องชายทั้งสองคู่มีชีวิตโลดแล่นอยู่เพื่อเล่าขานเรื่องราวของ*พันหนึ่งทิวาราตรี* วรรณคดีชิ้นนี้ยังส่งผลให้บุคคลิกภาพของชาฮ์รอซาดเป็นตัวแทนแห่งศักดิ์ศรีของสตรีทั้งในเวทีของวรรณคดีคลาสสิกและวรรณคดีอาหรับสมัยใหม่

วรรณคดีเฟื่องฟูอย่างเท่าเทียมกันทั้งในตะวันตกของโลกอิสลามและตะวันออก แม้*อัล มะกอมาต*จะมีกำเนิดในทางตะวันออกของโลกอาหรับ-อิสลามแต่กลับมีงาน*อัล มะกอมาต* ไปปรากฏในทางตะวันตกที่สเปนอิสลาม *อัล มุวัชชะฮาต* เป็น งานวรรณคดีแบบลูกผสมในทางตะวันตกชนิดใหม่ที่ก่อเกิดจากการผสมผสานระหว่างร้อยกรองอาหรับและบทกวีท้องถิ่นของยุโรป และสามารถนำไปปรับใช้เป็นเนื้อเพลงที่เรายังสามารถได้ยินขับขานอยู่ในเพลงอาหรับทุกวันนี้ *อิบนิ ฮัซม์* (ต.1064) ได้นำเสนอทิศทางใหม่ของงานร้อยแก้วแบบโรแมนติกในงานเรื่อง *เฏาก์ อัล ฮัมมามะฮ์* (สร้อยคอนกพิราบ) เป็นอีกหนึ่งพัฒนาการของงานกวีที่ได้รับอิทธิพลจากแว่นแคว้นใกล้เคียงกับคอร์โดบาที่*อิบนิ ฮัซม์* นำมาใช้พรรณาชีวิตรักในราชสำนักสเปน-อิสลาม

งานวรรณคดีในแนวของซูฟีย์เริ่มมีพัฒนาการปรากฏเค้าให้ได้ยินมาตั้งแต่ยุคต้นๆของอิสลาม โดยปกติมักมาจากปัจเจกบุคคลที่ให้ความสำคัญกับการขัดเกลาและเข้าถึงหลักธรรมโดยอาจมองข้ามบริบททางชะรีอะฮ์อิสลามไป ประเภทของวรรณคดีซูฟีย์ที่แตกต่างอาจเป็นผลงานของนักปรัชญาและแพทย์ชาวสเปนอย่าง *อิบนิ ฏุฟัยล์* (ต.1185-1186) ที่ประพันธ์นิทานเปรียบเปรยที่ยิ่งใหญ่ในชื่อ *หัยย์ อิบนุ ยักซอน* เป็นงานที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางวรรณคดีอาหรับ-อิสลามและปรัชญา เป็นงานชิ้นเอกที่สะท้อนอรรถรสทางวรรณคดี เพศของนามและสรรพนามทางไวยากรณ์ ไปจนถึงสาระทางปรัชญาแพร่หลายอยู่จากสมัยกลางมาจนถึงปัจจุบันปรากฏอยู่ในวรรณคดีสำหรับเด็กๆจากอียิปต์ไปจนถึงตูนิเซีย

การบูรณาการระหว่างปรัชญากับชะรีอะฮ์(นิติศาสตร์อิสลาม)ที่เหมาะเจาะเกิดขึ้นโดยนักคิดผู้ยิ่งใหญ่ *อบู ฮามิด อัล เฆาะซาลีย์* (ต.1111) หนังสืออัตชีวประวัติของท่านในชื่อ *อัล มุนกิซ มิน อัล ฎอลาล* พรรณาถึงการแสวงหาสัจธรรมจากแนวทางหนึ่งไปสู่อีกแนวทางหนึ่งของท่านมีลักษณะคล้ายงานของนักบุญออกุสตีน ที่อธิบายปัญหาทางศาสนา งานอัตชีวประวัติอีกชิ้นเกิดขึ้นก่อนสมัยใหม่โดยมุญาฮิดีนนักเขียนชาวซีเรียในศตวรรษที่ 12 *อุซามะฮ์ อิบนุ มุนกิซ* เขียนขึ้นในช่วงสงครามครูเสด เพื่อพรรณาข้อสังเกตุของเขาที่มีต่อนักรบครูเสดคู่สงครามในหนังสือ *กิตาบ อัล อิอ์ติบาร* นั้นปัจจุบันกลายเป็นงานคลาสสิกอีกเช่นกัน ทั้งยังมีอิทธิพลต่อนักเขียนปาเลสไตน์สมัยใหม่อย่าง อีมีล ฮาบีบีย์ ที่ไม่ขวยเขินที่จะประพันธ์งานที่ล้อไปกับวรรณคดีที่มีอายุนานหลายร้อยปีเช่นนี้

นักเขียนอัตชีวประวัติในสมัยกลางจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับงานเขียนประวัติชีวิต และงานประเภทนี้ก็เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับศาสตร์ของวิชาฮะดีษ หรือการเล่าประวัติ

การสืบสายตระกูลของเผ่าอาหรับต่างๆ และประเพณีการเล่าขานตำนานบทกวี ส่วนการการกับการเรียบเรียงความเป็นมากักจะใช้แนวคิดเรื่องการจัดลำดับชั้นของคนจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง หรือ “ *เฏาะบะกอต*” ความเชี่ยวชาญในงานวรรณคดีประเภทชีวประวัติยังคงพัฒนาต่อไปจนบรรลุถึงยุคทองในสมัยมัมลูก(ค.ศ.1250-1500) ซึ่งรวมถึงงานที่ผลิตโดยผู้พิการทางสายตา

มีข้อสังเกตุประการหนึ่งก็คือหากใครได้อ่านงานอัตชีวประวัติของอุซามะฮ์ที่เขาพูดถึงการสนทนากับนักรบครูเสดแล้วก็จะเห็นว่าวรรณคดีอาหรับมีผลผลิตส่วนหนึ่งมาจากพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในภูมิภาค ยิ่งในสมัยใหม่ด้วยแล้วก็จะยิ่งเห็นได้อย่างชัดเจน ศตวรรษที่ 19 และ 20 เป็นช่วงเวลาที่ตะวันตกมีอิทธิพลต่อวรรณคดีและวัฒนธรรมยิ่งกว่าการเมืองก็ว่าได้ ลักษณะและรูปแบบใหม่ๆทางวรรณคดี รวมถึงนวนิยายและเรื่องสั้นมาพร้อมกับจักรวรรดินิยมตะวันตก ร้อยกรองและบทกวีซึ่งอยู่เคียงคู่กับวัฒนธรรมทางวรรณคดีในโลกอาหรับมาตลอดได้รับการส่งเสริมและเผยแพร่ออกไปในลักษณะที่แตกต่างไปจากร้อยแก้ว

ในส่วนของนวนิยายนั้นอาจถือได้ว่า “*ซัยนับ*”เป็นนวนิยายอาหรับเรื่องแรก เขียนขึ้นโดย *มุฮัมมัด ฮุซัยน์ ฮัยกัล* นักเขียนชาวอียิปต์ ได้รับการตีพิมพ์ในปีค.ศ. 1913 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ถือเป็นจุดสมบูรณ์สุดสุดของพัฒนาการของวรรณคดีอาหรับที่เริ่มมาจากศตวรรษที่19 และถือเป็นส่วนหนึ่งของการเปิดเวทีให้แก่วรรณคดีอาหรับในโลกสมัยใหม่ นอกจากนั้นยังมีชื่อของนักเขียนซีเรียอย่าง *นาศีฟ อัลยาซิญีย์* (ต.1871)ผู้เขียน*มะกอมาต* สมัยใหม่บนบรรทัดฐานของนักเขียนสมัยกลาง หรือหากใครได้มีโอกาสเดินท่องตามถนนในกรุงไคโรและหยิบวารสารอย่าง *อัล ฮิลาล*ขึ้นมาดูก็อาจนึกไม่ถึงว่าวารสารดังกล่าวนี้มีอายุยืนยาวมาจากช่วงเวลาของขบวนการฟื้นฟูวรรณคดีอาหรับและเป็นผลงานของผู้ก่อตั้งที่มีชื่อเสียงอย่าง *ญิรญี ซัยดาน* (ต.1914) ปัญญาชนแห่งศตวรรษที่ 19 ยังมีอีกหลายคนเช่น *ริฟาอะฮ์ รอฟีอ์ อัล กอฮ์ฏอวีย์* (ต.1873) ผู้มีโอกาสเดินทางไปเยือนยุโรปในฐานะอิมามของบรรดานักเรียนทุนอียิปต์ในฝรั่งเศสและเขียนสิ่งต่างๆที่เขาได้เห็นไว้เป็นภาษาอาหรับ ยังมีงานร้อยแก้วแบบคลาสสิกใหม่ในช่วงต้นๆของศตวรรษที่ 20 ให้เห็นอีกเช่นงานเขียนของ *อะหมัด เชาว์กีย์* (ต.1932) และ*ฮาฟิซ อิบรอฮีม* (ต.1932) แม้งานเขียนของทั้งสองยังคงยึดแบบของ*มะกอมาต*อยู่แต่นับเป็นงานชิ้นเอกและเริ่มมีการวิจารณ์สังคมปรากฏให้เห็น นอกจากนั้นทั้งสองยังมีชื่อเสียงในการประพันธ์บทกวีอีกด้วย

ในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 วรรณคดีคลาสสิกใหม่ของอาหรับเริ่มไม่เห็นบทกวีแบบคลาสสิกหรือ *กอซีดะฮ์* อีกยกเว้นในกลุ่มกวีหัวโบราณกลุ่มเล็กๆ บทกวีต่างๆกลายเป็นบทกวีอิสระไม่ขึ้นกับมาตราฐานและกฏเกณฑ์โบราณอีกต่อไป ความนิยมในกวีแบบใหม่นี้กระจายไปทั่วจากอิรักถึงแอฟริกาเหนือ กวีเช่น *ศอลาฮ์ อับดุศ ศอบูร* (ต.1981) *มะห์มูด ดัรวีช* หรือ *อะหมัด อับดุล มุอ์ฏีย์ อัล ฮิญาซีย์* ล้วนเป็นผู้ผลักดันกวีนิพนธ์อาหรับให้ผงาดขึ้นมาใหม่ในโลกอาหรับและในโลกสากล

ช่วงเวลาที่วรรณคดีอาหรับใช้เวลาเดินทางจากศตวรรษที่ 20 ช่วงหลังนวยุคได้ก่อเกิดนักเขียนที่สร้างสรรค์ผลงานไว้จนแน่นห้องสมุด การเขียนบทละครแบบตะวันตกไม่ใช่แบบ*มะกอมาต* ที่มีการวิจารณ์สังคมเริ่มปรากฏขึ้น พร้อมกับปัญหาการใช้ภาษาตลาดในบทละครเวทีหาก

ต้องมีบทของชาวนาเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งนี้เนื่องจากวรรณคดีอาหรับไม่เคยยอมรับการใช้ภาษาตลาดในงานวรรณกรรมมาก่อน

บุคคลสำคัญยิ่งในแวดวงวรรณคดีอาหรับสมัยใหม่ที่ไม่อาจละเลยไปได้คือ *ฏอฮา ฮุซัยน์* (ต.1973) ผู้เขียนอัตชีวประวัติของตนและให้ชื่อว่า " อัล อัยยาม " หรือ วันเวลาที่นับว่าเป็นงานเขียนยอดนิยมแห่งศตวรรษที่ 20 และเป็นแม่แบบการเขียนจดหมายอาหรับสมัยใหม่ จากเด็กชายตาบอด*ฏอฮา ฮุซัยน์*ได้ฟันฝ่าอุปสรรคทั้งหลายจนสามารถกลายเป็นศาสตราจารย์แห่งมหาวิทยาลัยสมัยใหม่อย่างมหาวิทยาลัยไคโร เด็กนักเรียนจากตะวันออกถึงตะวันตก จากซีเรียถึงซูดานและจากซาอุดิอาระเบียจนถึงแอฟริกาเหนือยังคงอ่านงานของเขา บทละครของเขาอย่าง " ผู้พิชิตความมืด " ได้รับการสร้างเป็นภาพยนต์และถ่ายทอดไปสู่ผู้ชมนับล้านๆคน ช่วงเวลาของ *ฏอฮา ฮุซัยน์*เป็นช่วงเวลาที่อียิปต์กำลังเรียกหาเอกราชจากจักรวรรดินิยม แต่นักเขียนและนักวิจารย์วรรณคดีหลายคนกลับผลิตงานเขียนด้วยภาษาของเจ้าอาณานิคมไม่ว่าจะเป็นภาษาอังกฤษหรือภาษาฝรั่งเศสได้เคียงคู่กับภาษาอาหรับและหลายคนผลิตงานเขียนในขณะที่กำลังลี้ภัยอยู่ในต่างประเทศ แต่ไม่ว่าจะเขียนด้วยภาษาอะไรวรรณคดีอาหรับก็เดินไปเคียงข้างกับภาษาของเจ้าอาณานิคมดังเช่น *ฮานาน อัล ชัยค์* นักเขียนสตรีชาวเลบานอนที่เขียนนวนิยายอาหรับจากมหานครลอนดอนแต่ผู้อ่านของเธอมีอยู่ทั่วโลกอาหรับ เรื่องราวของเธอก็เหมือนกับ *มะห์มูด ดัรวีช* กวีชาวปาเลสไตน์เช่นกัน

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าโลกตะวันตกได้ทำให้งานเขียนของ *นะญีบ (นากิบ) มะห์ฟูซ* ที่ถ่ายทอดชีวิตของชาวอียิปต์เป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีอาหรับไปแล้วด้วยฤทธิ์เดชของรางวัลโนเบล ทั้งๆที่ยังมีนักเขียนคนอื่นๆที่ผลิตวรรณกรรมในมาตราฐานเดียวกันเช่น *ยูซุฟ อิดรีส* (ต.1991) ที่ได้ชื่อว่าบรมครู (ชัยค์) แห่งเรื่องสั้นอาหรับ งานเขียนของ*อิดรีส*บางเรื่องถือเป็นวรรณคดีที่ทรงพลังที่สุดเรื่องหนึ่งในเวทีวรรณคดีโลกโดยพาะเรื่องที่มีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์ปัญหาทางเพศระหว่างหญิงและชายในโลกอาหรับ

ขณะที่ทิศทางของวรรณคดีอาหรับปัจจุบันก็เริ่มเปลี่ยนแปลงเมื่องานเขียนของนักเขียนสตรีเริ่มทวีความสำคัญขึ้นในโลกอาหรับมากกว่าที่เคยเป็นมาในช่วงก่อนสมัยใหม่ วรรณคดีอาหรับในปัจจุบันมิได้มีแต่นักเขียนชายที่ยึดครองพื้นที่ของหน้าวรรณกรรมส่วนใหญ่ไว้แต่เพียงฝ่ายเดียว ปรากฏการณ์นี้มิได้เกิดขึ้นเฉพาะในแวดวงร้อยกรองเท่านั้นแต่ได้ขยายไปยังนวนิยายและเรื่องสั้นอีกด้วย วรรณคดีที่ผลิตโดยนักเขียนสตรีจึงมักสะท้อนปัญหาสตรีในสังคมอาหรับหลายชิ้นงานเป็นผลิตผลของกลุ่มสตรีนิยมโดยตรง ผู้อ่านในโลกอาหรับอาจสังเกตุเห็นว่างานเขียนของนักเขียนชายและหญิงสะท้อนแนวคิดและปัญหาทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรมในโลกอาหรับปัจจุบันในมุมมองที่แตกต่างกัน นักเขียนสตรีและแพทย์หญิงชาวอียิปต์อย่าง *นาวาล อัล ซะอ์ดะวีย์* นำเสนองานเขียนชนิดที่ไม่มีการประนีประนอมใดๆกับความเป็นจริงของสังคมที่ผิดกรอบและเกณฑ์จริยธรรมตะวันตกในปัญหาสตรี

ความเปลี่ยนแปลงในทิศทางของวรรณคดีอาหรับยังไม่หยุดนิ่ง ด้านหนึ่งคือการผลิตงานตามบรรทัดฐานวรรณคดีหรือแม้แต่ตามระเบียบวิธีของทั้ง ภาษา ไวยากรณ์และสำบัดสำนวน

ภาษาตะวันตก กับอีกดุลย์ถ่วงหนึ่งที่มาจากกลุ่มนักวรรณคดีการเมืองและศาสนาที่พยายามฟื้นฟูคุณค่าที่แท้จริงของภาษา สำนวน โวหารและอรรถรสที่แท้จริงของวรรณคดีอาหรับจากคลังของงานวรรณคดีอาหรับ-อิสลามในอดีต นักฟื้นฟูอิสลามเหล่านี้ต่างดิ้นรนที่จะเป่าวิญญาณลงไปในร่างที่อ่อนระทวยของวรรณคดีอาหรับและยังโดนสิงสู่โดยจิตวิญญาณตะวันตกแม้จะต้องฟันฝ่าอคติของโลกตะวันตกที่จ้องจับตาดูความเคลื่อนไหวของกลุ่มเคร่งครัดศาสนาอย่างตาไม่กระพริบ ขณะเดียวกันกลุ่มอิสลามก็มิได้มีกิจกรรมเท่าที่เห็นฉาบฉวยเช่น การบรรยาย การคุตบะฮ์หรือที่เห็นผ่านสื่อเช่นการเดินขบวน การเผาธง ฯลฯ เท่านั้นแต่รวมถึงการขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านการผลิตวรรณคดีให้ได้ตามมาตราฐานวรรณคดีอาหรับ-อิสลามแต่เดิมหลังจากที่งานวรรณคดีตกอยู่ในมือของนักเขียนและกวีโลกียะ(แนวยึดมั่นแต่โลกดุนยาหรือแนวแยกศาสนาออกจากรัฐ)มานาน งานวรรณคดีของกลุ่มอิสลามมิได้จำกัดการตีพิมพ์ผลงานอยู่ในตะวันออกกลางเท่านั้นแต่ตีพิมพ์มาจากหลายมหานครใหญ่ ๆในตะวันตกที่มีจำนวนประชากรอาหรับอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากด้วยเช่นเดียวกัน

ขบวนการฟื้นฟูดังกล่าวเรียกผลผลิตของตนว่า“ อัล อดับ อัล อิสลามมีย์” หรือวรรณคดีอิสลามนั่นเอง และวรรณคดีนี้ครอบคลุมงานเขียนทุกประเภททางวรรณกรรม นักวรรณคดีอิสลามจะเตือนสติชาวอาหรับชาวอาหรับเสมอว่าวรรณคดีนั้นก็ไม่ต่างจากเรื่องของการเมืองอาหรับที่มีอิทธิพลของตะวันตกครอบงำอยู่ อิทธิพลตะวันและอาหรับ-อิสลามนี้ดำเนินไปควบคู่กันตั้งแต่สมัยอาณานิคมและตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนก็คือชาติอาหรับในแอฟริกาเหนือที่นิยมใช้ภาษาของเจ้าอาณานิคมตะวันตกหรือเขียนวรรณคดีอาหรับตามสีสันของภาษา สำนวนและจิตวิญญาณตะวันตก กระแสของวรรณคดีอิสลามส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ปัจจุบันเริ่มมีนักเขียนในกลุ่มชาติอาหรับแถบแอฟริกาเหนือหันมาผลิตงานเป็นภาษาอาหรับมากขึ้น

ปัจจุบันวรรณคดีอาหรับ ไม่ว่าแบบโลกียะ(ดุนยาวี)หรือแบบอิสลาม ต่างก็เป็นพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรมที่สำคัญในตะวันออกกลางและมีความสัมพันธ์กับวรรณคดีร่วมสมัยอื่นๆ โดยเฉพาะวรรณคดีตะวันตก ในเวลาเดียวกันวรรณคดีอาหรับก็มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับมรดกทางวัฒนธรรมแบบอาหรับ-อิสลามอย่างแยกไม่ออกและส่วนหลังนี้เองที่ทำให้วรรณคดีอาหรับมีอัตลักษณ์และอรรถรสที่โดดเด่นในแวดวงวรรณคดีของโลก

11.2. วรรณคดีเปอร์เซีย

ภาษาเปอร์เซียเป็นภาษาในตระกูลอินโด-ยูโรเปียน ในกลุ่มภาษาอิหร่านที่รวมถึงภาษาเคิร์ดและปาชตูหรือปุคตุนของชาวปาทาน ถือเป็นหนึ่งในบรรดาภาษาของวรรณคดีอิสลามและได้รับความนิยมในโลกมุสลิมระดับต้นๆภาษาหนึ่ง มิได้เกี่ยวดองอะไรกับภาษาอาหรับ มาเลย์หรือเฮาซา

นับจากคริสตศตวรรษที่ 7 อันเป็นช่วงเวลาที่ชาวอาหรับออกจากคาบสมุทรอาระเบียพร้อมกับศาสนาอิสลามและกระจายไปทั่วทุกสารทิศเพื่อนำศาสนาและศรัทธาใหม่นี้ไปมอบให้แก่ผู้คนในอาณาจักรต่างๆที่อยู่รายรอบอาระเบีย อาณาจักรเปอร์เซียเป็นส่วนหนึ่งที่ชาวอาหรับมุสลิมได้ผนวกไว้ในโลกอิสลาม แต่ความที่เปอร์เซียเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่มานานนับพันปีทั้งภาษาเปอร์เซียเองก็ผ่านพ้นพัฒนาการมาอย่างยาวนาน เพียงแต่ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 650-900 นั้นเป็นช่วงเวลาที่ไม่ปรากฏผลิตผลทางวรรณคดีที่ชัดเจนเนื่องจากภาษาอาหรับได้เข้ามาแทนที่ภาษาเปอร์เซียในฐานะภาษาของชนชั้นปกครองและวัฒนธรรมการใช้ภาษาเปอร์เซียในแวดวงวรรณคดีวัฒนธรรม หรือภาษาสาหรับพูดจาสื่อสารยังมีอยู่แต่จำกัดขอบเขตอยู่เพียงในกลุ่มชาวเปอร์เซียผู้นับถือศาสนาโซโรแอสเตอร์ (ซะราทุสตรา)

ในตอนปลายของคริศตศตวรรษที่ 9 บทบาทของภาษาอาหรับเริ่มลดน้อยลงไปเป็นลาดับ ขบวนการฟื้นฟูศิลปวิทยาการเปอร์เซียเริ่มก่อตัวขึ้นตั้งแตคริสตศตวรรษที่ 10 โดยภาษาเปอร์แจ้งเกิดใหม่อีกครั้งโดยยอมใช้พยัญชนะอาหรับทำให้ดูกลมกลืน ส่วนไวยากรณีที่เคยยุ่งยากซับซ้อนก็ได้รับการปรับให้ง่ายขึ้น ยอมรับเอาคำในภาษาอาหรับจำนวนมากเข้ามาใช้ก่อกำเนิดภาษาเปอร์เซียในรูปลักษณ์และกลิ่นไอใหม่ที่ต่อมาได้กลายเป็นภาษาของศิลป การปกครอง วรรณคดี และการศึกษาทั้งภายในอิหร่านเองและภายนอกแผ่นดินเปอร์เซียและสามารถดำรงค์ความเป็นภาษาแห่งวัฒนธรรมชั้นสูงอยู่ในอิหร่านได้จนถึงปัจจุบัน

ลักษณะทั่วไปของวรรณคดีเปอร์เซีย

ลักษณะเด่นของวรรณคดีเปอร์เซียก็คือการผลิตงานร้อยกรองมากกว่างานร้อยแก้ว บทกวีเด่นๆที่เป็นเพชรน้ำเอกหลายชิ้นเป็นหน้าตาของวรรณคดีนี้มานานนับพันปี โดยส่วนใหญ่เริ่มประพันธ์ขึ้นจากช่วงคริสตศตวรรษที่ 10 ที่เริ่มขบวนการฟื้นฟูเป็นต้นมา

จุดเด่นอีกประการหนึ่งก็คือการมีเนื้อเพลงสั้นๆประพันธ์ขึ้นเป็นภาษาเปอร์เซียเพื่อใช้ร้องขับขานสรรเสริญอัลลอฮ์และอวยพรท่าน ศาสดา นบี มุฮัมมัดเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะบทประพันธ์เพลงของบรรดาซูฟีย์ ที่มุ่งเน้นการขัดเกลาดวงจิต และการเข้าถึงรหัสนัย พัฒนาการของบทประพันธ์ลำนำของซูฟีย์เหล่านี้มีจุดเริ่มต้นมาพร้อมๆกับปรากฏการณ์ของวรรณคดีเปอร์เซียใหม่ แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางในโลกอิสลามและอยู่เคียงคู่กับภาษาเปอร์เซียอย่างแยกกันไม่ออกมาจนถึงปัจจุบัน

อิทธิพลของวรรณคดีเปอร์เซียครอบคลุมวิถีทางวัฒนธรรมของสังคมมุสลิมในหลายภูมิภาคเช่น เอเชียตะวันตก เอเชียกลาง และเอเชียใต้มาตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 11 ด้วยเหตุนี้

วรรณคดีเปอร์เซียจึงมิได้จำกัดอยู่แต่ภายในที่ราบสูงอิหร่านเท่านั้น แต่ขยายไปสู่ผู้มีการศึกษาทั้งชาวอิหร่านและผู้มิใช่ชาวอิหร่านในดินแดนต่างๆโดยเฉพาะคาบสมุทรอนาโตเลียและอินเดียจากเวลานั้นจนถึงปัจจุบัน และยังคงเป้นบ่อเกิดหนึ่งของพลังขับเคลื่อนวรรณคดีในทางตะวันออกของโลกอิสลามเช่นวรรณคดีภาษาอาเซอรีย์ จะกาตัย ตุรกี เบงกาลี ปัญจาบี ซินดีย์ และอุรดู

รูปแบบและสารัตถะของวรรณคดีเปอร์เซีย

รูปลักษณ์โดยทั่วไปของบทกวีเปอร์เซียเป็นแบบบทกวีอาหรับเพราะมีพัฒนาการมาจากร้อยกรองอาหรับ ดังที่เห็นได้ชัดจากการจัดวางคำให้ได้น้ำหนักของแต่ละบทที่เรียกว่า *อารตุซ* ของบทกวีเปอร์เซียกับของ *กอซีดะฮ์* ของอาหรับ บทลำนำความรักอย่าง *ฆอซัล* ก็มีฉันทลักษณ์เหมือนกับ *กอซีดะฮ์* เพียงแต่มีความยาวของบทที่สั้นกว่าเท่านั้นทั้งมีกำเนิดต่างกันเพราะมีที่มาจากการพรรณาความรักที่ค้นพบผ่านทางรหัสยนิยม และนิยมการระบุนามปากกาของกวีผู้ประพันธ์ไว้ในบทท้ายด้วย

วีรกรรมของจักรพรรดิ์ ขุนศึกและวีรชนล้วนประพันธ์ไว้ในรูปแบบของร้อยกรองที่เรียกว่า *มัษนาวีย์* แต่ก็มีพัฒนาการที่แตกแขนงออกไปได้ถึงสามแบบคือวีรกรรม ความรัก และข้อคิดทางธรรม ในแบบแรกคือวีรกรรมนั้นจะมีเค้าโครงเรื่องมาจากเรื่องปะรำปราของเปอร์เซียโบราณ หรือชีวประวัติและวีรกรรมของจักรพรรดิ์ ขุนศึกเปอร์เซียโบราณ ในแบบความรักนั้นมักนำเค้าโครงมาจากเรื่องโรแมนติกของเปอร์เซียโบราณเอง หรือของกรีก อาหรับและแม้แต่จากพระคัมภีร์อัล กุรอาน ในส่วนข้อคิดทางธรรมนั้นส่วนใหญ่มาจากโลกทัศน์ทางรหัสยนิยม

ร้อยแก้วปรากฏอยู่ในเวทีวรรณกรรมเปอร์เซียอย่างผู้ถ่อมตน มิได้แสดงบทบาทโดเด่นดังร้อยแก้วในวรรณคดีอาหรับ บทประพันธ์ร้อยแก้วมักปรากฏในรูปข้อคิดทางธรรม เรื่องราวทางจริยธรรม นิทาน เกร็ดพงศาวดาร เรื่องสั้น ฯลฯ แม้งานร้อยแก้วเปอร์เซียจะมีในจำนวนน้อยแต่ก็ยังมีชิ้นงานชั้นยอดเยียมอยู่บ้างเช่นเรื่องราวในศาสตร์ทางรหัสยนิยม ปรัชญา และแม้แต่ประวัติวีรกรรม

รูปแบบของพัฒนาการของวรรณคดีเปอร์เซียก่อนสมัยใหม่ทั้งในและนอกอิหร่านอาจแบ่งออกได้เป็นเขตและช่วงเวลาดังนี้

1. แบบคุรอซาน
2. แบบอิรัก
3. แบบอินเดีย
4. แบบคลาสสิกใหม่

แบบคุรอซานพัฒนาขึ้นมาในแถบตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่านในราวคริสตศตวรรษที่ 11 และ 12 แบบของอิรักพัฒนาขึ้นมาเมื่อมีการโยกย้ายฐานของการประพันธ์วรรณคดีไปทางตะวันตกของอิหร่านและเป็นช่วงที่มีการใช้ศัพท์แสงภาษาอาหรับเป็นจำนวนมาก แบบของอิรักพัฒนาไปจนจึงช่วงเวลาที่ทีการสถาปนาอาณาจักรเศาะฟะวีย์ในตอนต้นของคริสตศตวรรษที่ 16 ส่วนที่เรียกแบบอินเดียก็เพราะการที่วรรณคดีเปอร์เซียย้ายไปเฟื่องฟูอยู่ในราชสำนักมุฆัล

ของอินเดีย ลักษณะเด่นของวรรณคดีเปอร์เซียแบบอินเดียก็คือจินตกวี เรื่องอุปมาอุปมัย การมุ่งพรรณานามธรรม และโลกทัศน์ทางปรัชญา วรรณคดีเปอร์เซียแบบอินเดียพัฒนาไปจนถึงราวกลางคริสตศตวรรษที่ 18 หลังจากนั้นขบวนการวรรณคดีเปอร์เซียคลาสสิกใหม่จึงเข้ามามีอิทธิพลแทนที่แบบอิเดียด้วยการส่งเสริมให้กลับไปสู่มาตราฐานสมัยคลาสสิกซึ่งส่งผลต่อทิศทางของวรรณคดีเปอร์เซียมาจนถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างนักเขียนและงานวรรณกรรมเปอร์เซียช่วงคริตศตวรรษที่ 10-13

มีกวีเช่น *รุดากีย์* (ตาย 940) ฟัรรูคีย์ (ตาย 1037) *อุนซุรีย์* (ตาย 1039) *มนูจิฮ์รีย์* (ตาย 1040) *ษะนาอีย์* (ตาย 1150) และ*อุมัร* (โอมาร์) *คัยยาม* (ตาย 1131)

ตัวอย่างงานของ*อุมัร* (โอมาร์) *คัยยาม*

“ ข้าได้สดับมาเหมือนคราก่อน
เดือนรอมฎอนร่อนฟ้าเวหาสวรรค์
ใครจะรั้งบังเหียนใหม่ในชีวัน
สุดจะกลั้นปณิธานอันร่านรน”

(คัดจากหนังสือ อิหร่าน อู่อารยธรรม เขียนโดย ดร.ไรน่าน อรุณรังษี หน้า315)

งานร้อยแก้วในสมัยนี้มีนักเขียนหลายคนเช่น*นิซอม อัล มุลก์* (ตาย 1092) ผู้เขียน *สิยาสัต นามะฮ์* หรือ *อัล เฆาะซาลีย์* (ตาย 1111) ตัวอย่างงานของท่านเช่น *นะซีฮะต์ อัล มุลูก* เรื่องนิทานสอนใจของอินเดียที่มีชื่อเสียงอย่าง *กะลีละฮ์ วะ ดิมนะฮ์* ก็แปลออกมาเป็นภาษาเปอร์เซียในช่วงนี้

ช่วงคริตศตวรรษที่ 13-16

งานวรรณกรรมในช่วงนี้มักเป็น*ฆอซัล* เช่นงานของ*รูมีย์* (ตาย 1273) *สะอ์ดีย์* (ตาย 1292) *อะมีร์ คูซโร* (จากเดลฮี อินเดีย) (ตาย 1325) ฯลฯ

ตัวอย่างงานของ*รูมีย์* (เมาลานา ญะลาลุดดีน รูมีย์)

“ เห็นความชั่วของเขาเราก็ชั่ว
สะท้อนตัวออกจากจิตเหมือนคิดเขียน
ดุจสิงโตโผล่หน้ามาวนเวียน
ที่ขอบสระพากเพียรเรียนตัวตน ”

(คัดจากหนังสือ อิหร่าน อู่อารยธรรม เขียนโดย ดร.ไรน่าน อรุณรังษี หน้า297)

ช่วงคริตศตวรรษที่ 16 ถึงกลางคริตศตวรรษที่ 18

งานวรรณกรรมในช่วงนี้ส่วนใหญ่เป็น*ฆอซัล* ที่ประพันธ์ขึ้นในอินเดียและแบบอิสลาม-มุฆัล-อินเดีย ตัวอย่างกวีในช่วงนี้คือ *บาบา ฟิฆอนีย์* (ตาย 1519) *ฟัยซีย์* (ตาย 1595) ซุฮูรีย์ (ตาย 1616) บีดิล (ตาย 1721) ฯลฯ

ช่วงคริตศตวรรษที่ 18 ถึงปัจจุบัน

งานร้อยแก้วในช่วงเวลานี้จะมีลักษณะแบบที่กวีในสมัยคริสตศตวรรษที่ 18 นิยมกันนั่นคือแบบคลาสสิกใหม่ พอถึงคริสตศตวรรษที่ 19 อิทธิพลแบบอินเดียก็สิ้นสุดลง กวีพยายามนำร้อยแก้วเปอร์เซียกลับไปสู่แบบแผนของยุคต้นๆคือแบบ *กอซีดะฮ์* ตัวอย่างกวีในช่วงเวลานี้คือ *ซอบา* (ตาย 1822) *กออานีย์* (ตาย 1854) แต่ที่มีผลงานโดดเด่นที่เป็นตัวแทนงานคลาสสิกใหม่ของสมัยนี้ได้คืองานของกวีในช่วง ครึ่งแรกของคริสตศตวรรษที่ 20 อย่าง*มุฮัมมัด ตะกีย์ บะฮาร์* (ตาย 1951) และกวีสตรีอย่าง *ปัรวีน อิตติซามีย์* (ตาย 1941)

ช่วงเวลาหลังสงครามโลก จนถึงปัจจุบันจะเริ่มเป็นแบบร้อยแก้วอิสระที่พัฒนาขึ้นโดย *นิอ์มะฮ์ ยูชิจญ์* (ตาย 1960) *ฟุรูฆ ฟัรรุคซาด* (ตาย 1967) *อัควาน ษาลิส* (ตาย 1989) *ซุฮ์ราบ ซิปิฮ์รีย์* (ตาย 1989)

ในปัจจุบัน ความนิยมในการประพันธ์บทสัมผัสที่คล้องจองกันอย่างยืดยาวไม่เฉพาะแต่ในร้อยกรองแต่ในร้อยแก้วด้วยนั้นได้หมดไปและแทนที่ด้วยรูปแบบการประพันธ์ตามบรรทัดฐานวรรณคดีตะวันตก ไม่ว่าจะในนวนิยาย บทความหรือเรื่องสั้น นักเขียนที่โดดเด่นในสมัยนี้ที่วางบรรทัดฐานไว้แก่นักเขียนเปอร์เซียจนถึงคริตศตวรรษที่ 21 เช่น *มุฮัมมัด อลี ญะมาล ซาดะฮ์* (ตาย 1892) *มุฮัมมัด ฮิญาซีย์* (ตาย 1977) ฯลฯ งานเขียนนวนิยายของบางคนมีอิทธิพลต่อการปฏิวัติอิสลามแบบอิหร่านเช่นกันเช่นงานของ*มุนีรุ ราวานิปูร์* (ตาย 1954) เป็นต้น

11.3. ภาษาและวรรณคดีตุรกี

ภาษาตุรกีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอีกหลายภาษาของชาวมองโกลที่พูดภาษาในกลุ่มตระกูลอัลไต ภาษาตุรกีจึงไม่มีความสัมพันธ์กับทั้งภาษาอาหรับที่เป็นภาษาเซมิติกและภาษาเปอร์เซียที่เป็นภาษาอินโด-อารยัน ภาษาตุรกีเริ่มเข้ามามีบทบาทในโลกอิสลามตั้งแต่ของคริศตศตวรรษที่ 10 และปรากฏตัวในรูปลักษณ์ที่สร้างความคุ้นเคยต่อประชาชาติอิสลามด้วยการใช้อักษรอาหรับและการยืมศัพท์แสงจากภาษาเปอร์เซียและอาหรับเข้ามาใช้ ในปัจจุบันภาษาตุรกีใช้พูดกันในหลายภูมิภาคตั้งแต่ยุโรปตะวันออกจนถึงไซบีเรียเช่นภาษาอาเซอรีย์ (ที่ใช้ในประเทศอาเซอร์ไบยาน) คาซาก(ที่ใช้ในประเทศคาซักสตาน) คิรกิซ (ที่ใช้ในประเทศคิรกิซตาน) ตุรกี(ที่ใช้ในประเทศตุรกี) ตุรกมาน (ที่ใช้ในประเทศเติร์กเมนิสตาน) และอุซเบก (ที่ใช้ในประเทศอุซเบกิสตาน)

ลักษณะโดยทั่วไปของวรรณคดีตุรกี

วรรณคดีตุรกีสามารถแบ่งออกกว้างๆจากลักษณะสำนวน และความนิยมทางสังคมได้เป็น 3 กลุ่มด้วยกันคือ

1.วรรณคดีราชสำนัก

2.วรรณคดีศาสนาและรหัสยนิยม

3.วรรณคดีพื้นบ้าน

วรรณคดีราชสำนัก

วรรณคดีราชสำนักเป็นวรรณคดีที่ได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นปกครองและผู้นำทางสังคม ลักษณะของวรรณคดีราชสำนักจะมีกลิ่นไอและอิทธิพลของวรรณคดีเปอร์เซีย ทั้งนี้เพราะชนชั้นสูงของตุรกีมักมีความรู้ความเชี่ยวชาญในภาษาเปอร์เซียเป็นอย่างดี คนเหล่านี้สามารถที่จะประพันธ์งานวรรณกรรมทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองเปอร์เซียได้ในระดับเทียบเคียงกับชาวอิหร่าน หรือในสายตาของชาวตุรกีหลายคนแล้วไม่มีด้อยกว่าของชาวอิหร่าน การนำเอารูปแบบของวรรณคดีเปอร์เซียปรับใช้กับวรรณคดีตุรกีนั้น ชาวตุรกีสามารถนำมาพัฒนาใช้ได้อย่างน่าทึ่งและส่งงานวรรณกรรมให้ถึงมาตราฐานที่สูงยิ่งได้ในอีกรูปแบบหนึ่ง

วรรณคดีพื้นบ้านกับวรรณคดีศาสนาและรหัสยนิยม

วรรณคดีพื้นบ้านพัฒนาไปเคียงข้างกับวรรณคดีที่ได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นปกครองและผู้นำทางสังคมหรือวรรณคดีราชสำนัก แต่โดยส่วนใหญ่มักเป็นบทประพันธ์แบบปากเปล่า งานวรรณกรรมประเภทนี้มักไม่มีอิทธิพลของวรรณคดีต่างชาติเข้ามาปะปน มีอัตลักษณ์ของความเป็นตุรกีสูง ในระหว่างวรรณคดีราชสำนักและวรรณคดีพื้นบ้านได้มีปรากฏการณ์ของอีกวรรณคดีหนึ่งนั่นคือวรรณคดีศาสนาและรหัสยนิยม ที่เกิดจากผลงานประพันธ์ของบรรดาซูฟีย์

ในบรรดาวรรณคดีทั้งสามประเภทเรายังออกจำแนกประเภทของวรรณคดีตุรกีออกไปโดยดูจากลักษณะทางภาษาศาสตร์และภูมิศาสตร์ได้อีกสองแบบคือ วรรณคดีที่ใช้ภาษาตุรกีตะวันออกกับวรรณคดีที่ใช้ภาษาตุรกีตะวันตก ซึ่งประเภทแรกได้แก่งานที่ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาจะฆะตัยในช่วงก่อนสมัยใหม่โดยชาวตุรกีที่อาศัยอยู่ทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของอิหร่านในบริเวณที่ต่อมาได้กลายเป็นสาธารณรัฐต่างๆในเอเชียกลาง ส่วนประเภทหลังได้แก่งานที่ประพันธ์ขึ้นภายในพื้นที่ที่เป็นอาณาจักรออตโตมานและอาเซอร์ไบยานหรือในพื้นที่ของชาวตุรกีทางตะวันตกของเอเชีย

รูปแบบและสารัตถะของวรรณคดีตุรกี

วรรณคดีตุรกีแบบราชสำนักจะประยุกต์รูปแบบของวรรณคดีเปอร์เซีย มีการใช้ระบบจำนวนคำในแต่ละบทที่เรียกว่า*อารูซ* มีทั้ง *ฆอซัล กอซีดะฮ์ มัษนาวีย์* และ*รุบาอียาต* เป็นแม่แบบเช่นกัน วรรณคดีตุรกีจะนำสาระเกี่ยวกับความรักระหว่างมนุษย์กับพระเป็นเจ้า และการสรรญเสริญพระเป็นและการอวยพรท่าน ศาสดา นบี มุฮัมมัด ศ็อลฯจากร้อยกรองเปอร์เซียมาประพันธ์เพิ่มเติม ในส่วนของร้อยแก้วมักเป็นการประพันธ์เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และตำนานต่างๆเป็นหลักโดยยังคงเน้นการสัมผัสคำตามแบบร้อยกรองของวรรณคดีร้อยแก้วเปอร์เซียเช่นกัน

รูปแบบหลักของร้อยแก้วในวรรณคดีซูฟีย์ส่วนใหญ่จะเน้นใช้คำที่มีจำนวนพยางค์เท่ากันเช่นใน *อิลาฮีย์ นะฟีส* และ*มัษนาวีย์* ที่เป็นบทประพันธ์ร้อยกรองอย่างยาวเช่นกัน ในบางบทประพันธ์จะปรากฏอิทธิพลของชีอะฮ์อยู่ด้วย งานที่มีชื่อเสียงในวรรณคดีประเภทนี้คือ *มะนากิบ* ซึ่งพรรณาชีวประวัติของซูฟีย์และวะลีย์ผู้มีชื่อเสียง

ส่วนวรรณคดีพื้นบ้านมักเป็นเรื่องรักๆของหนุ่มสาว ความปราถนา ความโศกเศร้า และการสิ้งสุนทรีย์ทั้งหลาย เรื่องจำนวนมากถ่ายทอดออกไปแบบปากเปล่า เป็นที่น่าสังเกตุว่าเรื่องพื้นบ้านตุรกีบรรจุไว้ด้วยเรื่องเล่าและนิทานเป็นจำนวนมาก

พัฒนาการของวรรณคดีเปอร์เซีย

วรรณคดีตุรกีเริ่มปรากฏรูปในช่วงคริศตศตวรรษที่ 11 พัฒนาการของวรรณคดีตุรกีตะวันออกและตะวันตกก็ไม่เหมือนกัน วรรณคดีในทางตะวันออกเริ่มขึ้นราวคริศตศตวรรษที่ 11 และ 12 ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์*การาคอนิด*(การาคอนียะฮ์) ขณะที่วรรณคดีทางตะวันตกเริ่มขึ้นราวปลายคริศตศตวรรษที่ 13 ในเอเชียน้อยทางตะวันตกของเอเชีย จากคริศตศตวรรษที่ 11-19 วรรณคดีตุรกีคงปรากฏภาพของการใช้สัมผัสคำแบบร้อยกรองอยู่ตลอดจนกระทั่ง อิทธิพลของวรรณคดีตะวันตกได้เข้ามาแทนที่

ตัวอย่างนักเขียนและงานวรรณกรรมตุรกี

ช่วงคริตศตวรรษที่ 11-12

วรรณคดีตุรกีเกิดขึ้นและพัฒนาไปในดินแดนทรานส์ซอกเซเนีย ภายใต้การอุปถัมภ์ของราชวงศ์*การาคอนิด*(การาคอนียะฮ์) โดยใช้อักษร*อุยกูร์* และปรากฏการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมของเอเชียส่วนในกับคุณค่าแบบอิสลาม งานที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ *กุตัดกู บิลิฆ* หรือ ปัญญาของราชันย์ผู้เกรียงไกร ที่ปรากฏอยู่ในมัษนาวีย์เรื่องยาวชื่อ “กระจกของเจ้าชาย” ที่ประพันธ์โดย *ยูซุฟ คอส ฮาญิบ*ในช่วงคริศตศักราชที่ 1069 หรือ 1070 งานที่มีชื่อเสียงอีกชิ้นหนึ่งคือ *ดีวาน ลุฆอ อัล ตุรก์* หรือ หนังสือประมวลภาษาตุรกี ประพันธ์ขึ้นในช่วงคริศตศักราชที่ 1077 โดย*มะฮ์มูด อัล กัชกะรีย์*

ช่วงคริตศตวรรษที่ 13-15

ในทางตะวันออกวรรณคดีแบบราชวงศ์*การาคอนิด*(การาคอนียะฮ์)ดำเนินต่อไปในพื้นที่ของอาณาจักรคอวาริซม์และตอนใต้ของรัสเซีย โดยเฉพาะในเขตตาตาร์ทองคำ (Golden Horde) งานวรรณคดีแบบราชสำนักเริ่มปรากฏอิทธิพลของเปอร์เซีย เช่น *ฮุซรุ ชีรีน* ของกุฎุบที่เขียนขึ้นช่วงคริศตศักราชที่ 1341 เป็นงานเลียนแบบงานโรแมนติกแบบเปอร์เซียของ*นิซอมีย์* หรือ *มะฮับบัตนามะฮ์ ที่คอวาริซมีย์* เขียนขึ้นในคริศตศักราชที่ 1353 ก็วางรูปขึ้นตาม*วิซซุ รามีน* ของ *ฆุรฆานีย์* ชาวอิหร่าน วรณคดีซูฟีย์บางชิ้นก็ประพันธ์ขึ้นในคริตศตวรรษที่ 15 นี้เช่นกัน

ในทางตะวันตกวรรณคดีได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นปกครองในเอเชียน้อย และอาเซอร์ไบยาน ส่วนใหญ่ก็เป็นงานที่ประพันธ์ขึ้นตามแบบของเปอร์เซียเช่นงานของกวี กอดี บุรฮานุดดีน (ตาย 1398) อะห์มะดีย์ (ตาย 1412) วรรณคดีซูฟีย์ก็พัฒนาขึ้นเต็มรูปแบบเช่นงานเพชรน้ำเอกของ *ยูนุส เอมเร* (ตาย 1320)

ช่วงคริตศตวรรษที่ 15 ถึงคริตศตวรรษที่ 19 และ 20

ในทางตะวันออกวรรณคดีพัฒนาจากช่วงคริตศตวรรษที่ 15 ถึงคริตศตวรรษที่ 19 ภายใต้การอุปถัมภ์ของอาณาจักรจะฆาตัย โดยราชวงศ์*ตัยมูร์* (ราชวงศ์ของบรรพบุรุษราชวงศ์มุฆัลในอินเดีย) กวีที่ปรากฏชื่อในช่วงนี้เช่น *อลี ซิร นะวาอีย์* (ตาย 1501) มุฮัมมัด บาบัร (ตาย 1530) ผู้สถาปนาราชวงศ์มุฆัลในอินเดียเองก็ทรงเป็นเป็นทั้งนักเขียนและกวี หนังสือ *บาบัรนามะฮ์* (บันทึกของบาบัร) หรือบทกวีที่พระองค์รวบรวมไว้ย่อมเป็นประจักษ์พยานถึงปรีชาญาณของพระองค์

ประวัติวรรณคดีตุรกีทางตะวันออกในช่วงคริตศตวรรษที่ 17 -19 ยังต้องการการศึกษาวิจัยอีกมากจึงจะมีข้อมูลที่ตกผลึกเป็นรูปธรรม ขณะที่ในช่วงคริสตศตวรรษที่ 20 ได้เกิดพัฒนาการใหม่ของวรรณคดีเปอร์เซียทางตะวันออกนั่นคือการรวมตัวในรูปแบบและบรรทัดฐานในกลุ่มสาธารณรัฐในเอเชียกลางเช่น คาซักสถาน คิรกิซสถาน อุซเบกิสถาน ตาตาริสถาน และเติร์กเมนิสถานอันเป็นผลมาจากการเคยอยู่ร่วมกับสหภาพโซเวียตแต่ยังคงรอการศึกษาวิจัยที่ครอบคลุมและลงลึก

ในทางตะวันตกวรรณคดีโดยเฉพาะร้อยกรองพัฒนาไปโดยการอุปถัมภ์ของราชสำนักกวีจำนวนมากปรากฏขึ้นอย่าง*เนคอตีย์* (ตาย 1509) *ซาตีย์* (ตาย 1546) *รูฮีย์* (ตาย 1605) *นะฟีย์* (ตาย 1635) *นะดีม* (ตาย 1730) *เชค* (เชฮ์) *คอลิด* (ตาย 1799) บทประพันธ์ร้อยแก้วก็เจริญมากเช่นเดียวกันไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ หรือข้อเขียนทางศาสนาและจริยธรรมเช่นงานของ *สินาน ปาชา* (ตาย 1486) หรือ *เอาลิยาอ์ ชะเลบีย์* (ตาย 1684 ?)

ในช่วงกลางคริตศตวรรษที่ 19 อิทธิพลของวรรณคดีตะวันตกได้เข้ามาแทนที่วรรณคดีตุรกีที่พัฒนาตามแบบวรรณคดีอาหรับและเปอร์เซีย งานเขียนทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองไม่ยึดกรอบใดๆและกลายเป็นงานเสรีไร้น้ำหนัก อัตรา และฉันทลักษณ์ นวนิยาย เรื่องสั้น และบทละครแบบตะวันตกเข้าครองครองโลกของผู้เขียนและผู้อ่าน นักเขียนบางคนยังวิพากษ์วิจารณ์งานวรรณกรรมแบบราชสำนักอีกเช่น*อิบรอฮีม สินาซีย์* (ตาย 1871) *นามิก กะมาล* (ตาย 1888) ส่วนกวีที่ขับเคลื่อนให้การเขียนร้อยกรองอิสระแพร่หลายคือ *ยะฮ์ยา กะมาล เบยัธ* (ตาย 1958) และ *อะฮ์มัด ฮาชิม* (ตาย 1933) ฯลฯ แม้กระนั้นก็ยังมีกวีตุรกีที่พยายามฟื้นฟูระบบจำนวนคำในแต่ละบทและสัมผัสคำขึ้นมาใหม่ตามแบบของเดิมอย่างชะฮ์ริยาร (ตาย 1991) ในส่วนของนักเขียนสตรีวรรณคดีตุรกีก็มีนักเขียนสตรีชั้นแนวหน้าหลายคนเช่น *อะดาลัต อะเกลากลู* (1957-) *นัซฮะฮ์ อีเรย์* (1945-) และ*ละดีฟะฮ์ เตคิน* (1944-) และ*อิสมัต โอเซล* (1944 -) เป็นต้น

หนังสือแนะนำและเอกสารประกอบการเขียน

1. Meisami, J.S., and Starkey, Paul. Encyclopedia of Arabic Literature. London, Routledge, 1995.
2. Bakalla, M.H. An Introduction to Arabic Language and Literature. Taipei, European Languages Publications, 1980
3. S.T., Shav. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge, 1976.
4. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
5. Nanji, Azim A. (Ed.). "Muslim Literature in Persian and Turkish," in The Muslim Almanac: A Reference Work on the History, Faith, Culture, and Peoples of Islam. Gale, 1995.

บรรณานุกรม

1. Abdur Rauf (author).ประวัติศาสตร์อิสลามและโลกมุสลิม. บรรจง บินกาซัน (แปลและเรียบเรียง). กรุงเทพฯ, อัล อะมีน, 2544
2. Adams, Charles. Islam and Modernity in Egypt. London, Oxford University Press, 1933.
3. Ajami, Fouad. The Arab Predicament: Arab Political Thought and Practice Since 1967. Cambridge University Press, 2nd edn, 1992.
4. Allen, Rechard. Imperialism and Nationalism in the Fertile Crescent: Sources and Prospects of the Arab-Israeli Conflict. London, Oxford University Press, 1975
5. Anderson, Ewan W. The Middle East: Geography and Geopolitics. London and New York, Routledge, 2000.
6. Arberry, A.J. (Ed.). Religion in the Middle East-Volume I, Judaism and Christianity, Volume II, Islam and General Summary. Cambridge University Press, 1969.
7. Armajani, Yahya. Middle East: Past and Present. New jersey, Princeton Hall Inc., 1986.
8. Armstrong, Karen. Islam: A Short History. Weidenfeld and Nicolson, Phoenix Press, 2002.
9. Ayoob,M. (Ed.). The Middle East in World Politics. London, Croom Helm, 1981.
10. Ayubi, NaZih N. Over-Stating the Arab States: Politics and Society in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1995.
11. Ayubi, NaZih N. Over-Stating the Arab States: Politics and Society in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1995.
12. Bailey, Sydney. Four Arab-Israeli Wars and the Peace Process. London, Macmillan, 1990.
13. Bakalla, M.H. An Introduction to Arabic Language and Literature. Taipei, European Languages Publications, 1980
14. Barnaby, Frank. The Invisible Bomb: The Nuclear Arms Race in the Middle East. London, I.B. Tauris, 1989.
15. Bates, Daniel, and Rassam, Amal. People and Culture of the Middle East. New Jersey, Prentice-Hall, Inc., 1983.

16. Beaumont, P. The Middle East: A Geographical Study. Wiley, Chichester, 1976
17. Bidwell, Robin (Ed.). Dictionary of Modern Arab History. London, Kegan Paul International, 1998.
18. Bill, J., and Springborg, R. Politics in the Middle East. London, HarperCollins, 4th edn., 1994.
19. Blair, Sheila S., and Jonathan Bloom. The Art and Architecture of Islam*, 1250-1800.* Pelican History of Art. New Haven, 1994.
20. Blake, Gerald H., and Drysdale, Alasdair. The Middle East and North Africa: A Political Geography. Oxford University Press, 1985.
21. Blake, Gerald H., and Drysdale, Alasdair. The Middle East and North Africa: A Political Geography. Oxford University Press, 1985.
22. Bregman, Ahron, and El-Tahri, Jihan. The Fifty Years War: Israel and the Arabs. London, Penguin and BBC Books, 1998.
23. Buchanan, Andrew S. Peace with Justice: A History of the Israeli-Palestinian Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangement. Basingstoke, St Martin's Press, 2000.
24. Bulloch, John. The Making of a War: The Middle East from 1967-1973. London, Longman, 1974.
25. Chahand, Gerard. People without a Country: The Kurds and Kurdistan. London, Zed Press, 2nd edn., 1992.
26. Charles Issawi, The Middle East Economy: Decline and Recovery. Prineton, N.J.: Markus Weiner, 1995.
27. Chomsky, Noam. Peace in the Middle East?: Reflections on Justice and Nationhood. London, Collins, 1976.
28. Choudhury, Masudul Alam. Reforming the Muslim World. London, Kegan Paul International, 1998.
29. Clarke, J.I., and Jone, H. Bowen (Eds.). Change and Development in the Middle East. London, 1981.
30. Clarke, John L., and Fisher, W.B. (ed.). Population of the Middle East and North Africa. University of London Press, 1972.
31. Cole, Juan R.I. Modernity and The Millennium: The Genesis of the Baha'i Faith in the Ninteenth Century. Columbia University Press, 1998.
32. Cooper, C.A. and Alexander, S.S. (Eds.). Economic Development and Population Growth in the Middle East.

33. Corbin, Henry. History of Islamic Philosophy. London, Kegan Laul International, 1992.
34. Cordesman, Anthony. Weapons of Mass Destruction in the Middle East. London, Brasseys, 1991.
35. Costello, V.F. Urbanization in the Middle East. Cambridge University Press, 1977.
36. De Boer, T.J. The History of Philosophy in Islam. New Delhi, Cosmo Publications, 1983.
37. Dessouki, Ali Hilal, (Ed.). Islamic Resurgence in the Arab World. New York, Praeger Publishers, 1982.
38. Doumato,Eleanor A., and Posusney, Marsha P. (Eds.). Women and Globalization in the Arab Middle East: Gender, Economy and Society. Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers, 2003.
39. El-Naggar, Said. (Ed.). Foreign and Intra Trade Policies of the Arab Countries. Washington DC, International Monetary Fund, 1992.
40. Esposito, John L. (Ed.). Voices of Resurgent Islam. New York, Oxford University Press, 1983.
41. Esposito, John L. The Oxford Encyclopaedia of the Modern Islamic World. 4 vols. Oxford & New York, 1995.
42. Ettinghausen, Richard, and Oleg Grabar. The Art and Architecture of Islam*, 650-1250*. Pelican History of Art. Harmondsworth, UK and New York, 1987.
43. Findlay, Allan M. The Arab World. London, Routledge, 1996.
44. Fisher, S.N. Social Forces in the Middle East. Ithaca, NY, Cornell University Press, 3rd edn., 1977.
45. Fisher, S.N. The Middle East: A History. New York, McGraw-Hill, 4th edn, 1990.
46. Fisher, W.B. The Middle East-a Physical, Social and Regional Geography. London, 7th edn, 1978.
47. Frishman, Martin, and Hasan-Uddin Khan, eds. The Mosque: History, Architectural Development and Regional Diversity. London & New York, 1994.
48. Gerner, Deborah J. Understanding the Contemporary Middle East. Boulder, Co, Lynne Rienner, 2000.
49. Gibb, H.A.R. Modern Trends in Islam. Chicago. 1947.
50. Gibb, H.A.R. Mohammedanism. London, 1949.
51. Gibb, H.A.R. Studies on Civilization of Islam. London, 1962.

52. Gilsenan, Michael. Recognizing Islam: Religion and Society in the Modern Middle East. London, I.B. Tauris, 1990.
53. Glasse, Cyril. The Concise Encyclopedia of Islam. London, revised edn, Stacey International, 2001.
54. Gomaa, Ahmed M. The Foundation of the League of Arab States. London, Longman, 1977.
55. Gonzalez, Valérie. *Beauty and Islam: Aesthetics in Islamic Art and Architecture*. London, 2001.
56. Goudie, A. (Ed.). Encyclopedic Dictionary of Physical Geography. Oxford, Blackwell, 1985.
57. Gresh, Alain, and Vidal, Dominique. The New A-Z of the Middle East. London, I.B. Taoris, 2004.
58. Grossman, Mark. Encyclopedia of the Persian Gulf War. Santa Barbara, California, ABC-Clio, 1996.
59. Halm, Heinz. The Fatimids and their Traditions of Learning. London, I.B. Tauris, 1997.
60. Heikal, Mohammed. Illusions of Triumph: An Arab View of the Gulf War. London, Harper Collins, 1992.
61. Held, Colbert, C. Middle East Patterns: Places, Peoples and Politics. London, 1989.
62. Hewedy, Amin. Militarisation and Security in the Middle East. London, Pinter, 1989.
63. Hiro, Dilip. Dictionary of the Middle East. London, Macmillan, 1996.
64. Hirszowicz, Lukasz. Islam. A Way of Life. London, Oxford University Press, 1971.
65. Hourani, A.H. A History of the Arab Peoples. London, Faber and Faber, 1991.
66. Hourani, A.H. Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939. Oxford University Press, 1962
67. Hourani, A.H. Emergence of the Modern Middle East. London, Macmillan, 1981.
68. Hourani, A.H. Minorities in the Arab World. London, 1971.
69. Hurewitz, J.C. Middle East Politics: The Military Dimension. London, Pall Mall Press, 1969.

70. Ibrahim, Saad Eddin. The New Arab Social Order; A Study of a Social Impact of Oil Wealth. Boulder, CO, Westview Press, 1982.
71. Jabbor, Suhayl J., and Conrad, Lawrence I. (Eds.). The Bedouins and the Desert: Aspects of Normadic Life in the Arab East. Albany, NY, State University of New York Press, 1996.
72. Jackson, Roy. Fifty Key Figures in Islam. New York, Routledge, 2006.
73. Karpat, Kamal H. Political and Social Thought in the Contemporary Middle East. London, 1968.
74. Kerr, Malcolm. The Arab Cold War 1958-1964. Oxford University Press, 1965.
75. Khan, Sarfraz. Muslim Reformist Political Thought: Revivalists Modernists and Free Will. Richmond, Curzon Press, 1999.
76. Kirk, George E. A Short History of the Middle East: From the Rise of Islam to Modern Times. New York, 1955.
77. Kliot, Norit. Water Resources and Conflict in the Middle East. London, Routledge, 1994.
78. Koch, Christopher. Gulf Security in the Twenty-First Century. London, I.B. Tauris, 1997.
79. Laqueur, W.Z. A History of Zionism. London, Weidenfeld and Nicolson, 1972.
80. Laqueur, W.Z. Communalism and Nationalism in the Middle East. London and New York, 1957.
81. Lenczowski, George. The Middle East in World Affairs. Ithaca, NY, Cornell University Press, 4th edn, 1980.
82. Lewis, Bernard. The Arabs in History. Oxford University Press, 6th edn, 1993.
83. Macdonald, Robert W. The League of Arab States. Princeton, NJ, Princeton University Press, 1965.
84. Mansfield, Peter. The Ottoman Empire and Its Successors. London, Macmillan, 1973.
85. Mattar, Philip (Ed.). Encyclopedia of the Palestinians. London, Fitzroy Dearborn, 2000.
86. Mcdowall, David. The Kurds: a Nation Denied. London, Minority Rights Group. 1992.
87. Meisami, J.S., and Starkey, Paul. Encyclopedia of Arabic Literature. London, Routledge, 1995.

88. Mojtahed-zadeh, Pirouz. Security and Territoriality in the Persian Gulf: A Maritime Political Geography. Richmond, Curzon Press, 1999.
89. Momen, Moojan. An Introduction to Shi'i Islam. London, Yale University Press, revised edn, 1987.
90. Mostyn, T. Major Political Events in Iran Iraq and the Arabian Peninsular 1945-1990. Oxford and New York, Fact on File, 1991.
91. Nanji, Azim A. (Ed.). "Muslim Literature in Persian and Turkish," in The Muslim Almanac: A Reference Work on the History, Faith, Culture, and Peoples of Islam. Gale, 1995.
92. Nasr, Seyyed Hossein. Science and Civilization in Islam. Harvard (1968), revised edn, 1987.
93. Nevakivi, Jukka. Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920. Athlone Press, University of London, 1969.
94. Polk, W.R. (ed.). Beginning of Modernization in the Middle East: the Nineteenth Century. University of Chicago Press, 1969.
95. Qubain, Fahim I. Education and Science in the Arab World. Baltimore, MD, johns Hopkins Press, 1967.
96. Richard, A. and Waterbury, J. A Political Economy of the Middle East. Boulder, CO, Westview, 1996.
97. Ronart, Stephan and Nandy. Concise Encyclopedia of Arabic Civilization. Amsterdam, 1966.
98. S.T., Shav. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Cambridge, 1976.
99. Said, Edward W. The End of the Peace Process: Oslo and After. New York, Pantheon Books, 2000.
100. Said, Edward W. The Question of Palestine. London, Routledge, 1979.
101. Sardar, Ziauddin (Ed.). Science and Technology in the Middle East. Harlow, Longman, 1982.
102. Sayigh, Y.A. Elusive Development. London, 1991.
103. Sayigh, Y.A. The Arab Economy, Past Performance and Future Prospects. Oxford University Press, 1982.
104. Shaban, M.A. The Abbasid Revolution. Cambridge University Press, 1970.
105. Sherwani, H.K. Muslim Political Thought and Administration. Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers, 1981.

106. Shulze, Reinhard. A Modern History of the Islamic World. London, I.B. Tauris, 2002.

107. Trinmingham, J. Spencer. The Sufi Orders in Islam. Oxford, Clarendon Press, 1971.

108. UNECWA. Economic Integration in Western Asia. Frances Printer, 1985.

109. United Nations. *Review of Economic Conditions in the Middle East*. New York, UN, 1951.

110. Voll, John O. Islam: Continuity and Change in the Modern World. Boulder, Westview Press, 1982.

111. Zeine, Z.N. The Struggle for Arab Independence. Beirut, 1960.

112. กิติมา อมรทัต, อณัส อมาตยกุล, ศราวุฒิ อารีย์ และ ประมวล พิรัชพันธุ์. มรดกศิลปะอิสลาม. หนังสืออนุสรงานเมาลิดกลางแห่งประเทศไทย, 2545

113. จรัญ มะลูลีม, อิมรอน มะลูลีม, กิติมา อมรทัต และศิระ นวนมี. บทนำแห่งตะวันออกกลาง. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534

114. จรัญ มะลูลีม. เอเชียตะวันตกศึกษา: ภาพรวมทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541

115. จรัญ มะลูลีม. ภูมิภาคอ่าวเปอร์เซียหลังสงคราม. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536

116. จรัญ มะลูลีม. ภูมิภาคอ่าวเปอร์เซียหลังสงคราม. กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536

117. บรรจง บินกาซัน. สารานุกรมอิสลาม. กรุงเทพฯ, อัล อะมีน, 2547

118. ประจักษ์ ช่วยไล่. โลกอิสลาม. กรุงเทพฯ, เซ้าธ์ ซี พับลิเกชั่น, 2521

119. ประทุมพร วัชรเสถียร และ ไชยวัฒน์ ค้ำชู. อิรักวิกฤตถาวร?. กรุงเทพฯ, อมรินทร์, 2546

120. อิมรอน มะลูลีม. ปรัชญาอิสลาม (Muslim Philosophy). กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ทางนำ , 2534

121. อิมรอน มะลูลีม. อิหร่าน: ก่อนและหลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์ทางนำ, 2533

ภาคผนวกที่ 1

แผนที่ตะวันออกกลางและประเทศต่าง ๆ

แผนที่ประเทศบาห์เรน

แผนที่ประเทศอิหร่าน

แผนที่ประเทศอิรัก

แผนที่ประเทศอิสราเอล

แผนที่ประเทศจอร์แดน

แผนที่ประเทศคูเวต

แผนที่ประเทศเลบานอน

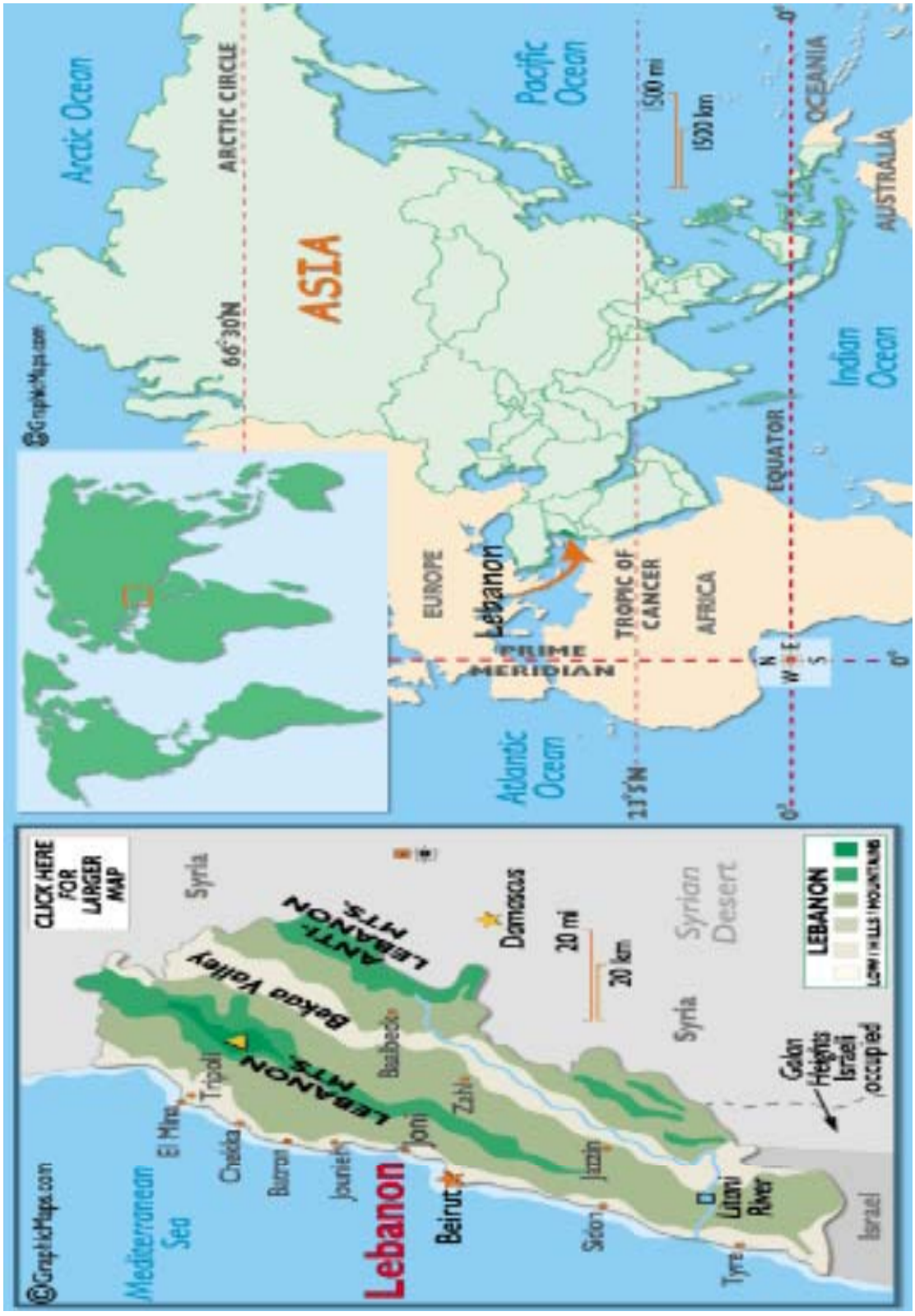

แผนที่ประเทศโอมาน

แผนที่ประเทศกาตาร์

แผนที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย

แผนที่ประเทศซีเรีย

แผนที่ประเทศตุรกี

แผนที่ประเทศสหรัฐอาหรับเอมิเรตส์

แผนที่ประเทศเยเมน